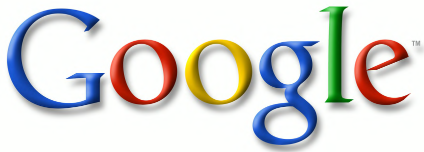

WISCONSIN ACADEMY

OF

SCIENCES, ARTS, AND LETTERS

JAARBOEK

VAN DE

KONINKLIJKE AKADEMIE

VAN

WETENSCHAPPEN.

GEVESTIGD

TE

AMSTERDAM,

VOOR

1867.

AMSTERDAM,
C. G. VAN DER POST.

GEDRUKT BIJ W. J. DE ROEVER KRÖBER.

INHOUD.

NAAMLIJST

DER

GEWONE LEDEN,

CORRESPONDENTEN

IN DE OVERZEESCHE BEZITTINGEN VAN HET RIJK

EN

BUITENLANDSCHE LEDEN

VAN DE

KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN.

STAAT

VAN DE

KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN

OP DEN 27sten APRIL DES JAARS 1867.

BESTUUR DER ACADEMIE

gedurende het Academiejaar van April 1867—April 1868.

ALGEMEENE VOORZITTER,

F. C. DONDERS.

ALGEMEENE SECRETARIS,

C. J. MATTHES.

Afdeeling Wis- en Natuurkundige Wetenschappen.

VOORZITTER,

F. C. DONDERS.

ONDERVOORZITTER,

J. VAN GEUNS.

SECRETARIS,

C. J. MATTHES.

Afdeeling voor de Taal-, Letter-, Geschiedkundige en Wijsgeerige Wetenschappen.

VOORZITTER,

C. W. OPZOOMER.

ONDERVOORZITTER,

W. MOLL.

SECRETARIS,

J. C. G. BOOT.

Afdeeling voor de Wis- en Natuurkundige Wetenschappen.

Gewone Leden.

D. J. STORM BUYSING, te *'s Gravenhage.*

J. VAN GEUNS, te *Amsterdam.*

H. C. VAN HALL, te *Groningen.*

J. VAN DER HOEVEN, te *Leiden.*

F. KAISER, te *Leiden.*

C. J. MATTHES, te *Amsterdam.*

A. H. VAN DER BOON MESCH, te *Leiden.*

G. J. MULDER, te *Utrecht.*

R. VAN REES, te *Utrecht.*

W. N. ROSE, te *'s Gravenhage.*

G. SIMONS, te *'s Gravenhage.*

F. J. STAMKART *), te *Amsterdam.*

F. W. CONRAD, te *'s Gravenhage.*

F. C. DONDERS, te *Utrecht.*

J. W. ERMERINS, te *Groningen.*

J. BADON GHIJBEN, te *Breda.*

P. HARTING, te *Utrecht.*

G. A. VAN KERKWIJK, te *'s Gravenhage.*

J. W. L. VAN OORDT, te *Rotterdam.*

H. SCHLEGEL, te *Leiden.*

G. R. VOORHELM SCHNEEVOOGT, te *Amsterdam.*

W. C. H. STARING †), op den Huize *Boekhorst* bij *Lochem.*

C. H. D. BUIJS BALLOT, te *Utrecht.*

F. Z. ERMERINS, te *Groningen.*

J. A. C. OUDEMANS, te *Utrecht* (tijdelijk te *Batavia*).

D. BIERENS DE HAAN, te *Leiden.*

---

*) Tot aan den Heer F. J. STAMKART zijn de namen alphabetisch gesteld van hen, die bij Koninklijk besluit van 26 October 1851, N°. 3, werden benoemd tot gewone leden der Koninklijke Akademie van Wetenschappen.

†) De alphabetische orde is ook aangenomen voor hen, die door het besluit van 23 Februarij 1855 tot gewone leden der Natuurkundige Afdeeling van de Academie werden benoemd. De rangorde der leden, volgende op den Heer W. C. H. STARING, wordt bepaald door den tijd hunner benoeming.

J. BOSQUET, te *Maastricht.*

A. W. M. VAN HASSELT, te *Utrecht.*

M. C. VERLOREN, te *Schothorst* bij *Amersfoort.*

J. VAN GOGH, te *'s Gravenhage.*

V. S. M. VAN DER WILLIGEN, te *Haarlem.*

P. ELIAS, te *'s Gravenhage.*

C. A. J. A. OUDEMANS, te *Amsterdam.*

E. H. VON BAUMHAUER, te *Haarlem.*

F. A. W. MIQUEL, te *Utrecht.*

S. C. SNELLEN VAN VOLLENHOVEN, te *Leiden.*

P. M. BRUTEL DE LA RIVIÈRE, aan het *Nieuwe-Diep.*

P. BLEEKER, te *'s Gravenhage.*

P. J. VAN KERCKHOFF, te *Groningen.*

J. BOSSCHA, JR., te *'s Gravenhage.*

N. W. P. RAUWENHOFF, te *Rotterdam.*

P. L. RIJKE, te *Leiden.*

A. HEYNSIUS, te *Leiden.*

M. HOEK, te *Utrecht.*

J. A. BOOGAARD, te *Leiden.*

L. COHEN STUART, te *Delft.*

G. VAN DIESEN, te *Utrecht.*

W. KOSTER, te *Utrecht.*

G. F. W. BAEHR, te *Delft.*

F. W. R. SURINGAR, te *Leiden.*

Rustende Leden.

J. G. S VAN BREDA, te *Haarlem.*

C. PRUYS VAN DER HOEVEN, te *Leiden.*

J. P. DELPRAT, te *'s Gravenhage.*

CL MULDER, te *Groningen.*

Correspondenten in de Overzeesche Bezittingen van het Rijk.

C. SWAVING, te *Buitenzorg op Java.*

D. W. ROST VAN TONNINGEN, te *Cheribon op Java.*

P. J. MAIER, te *Batavia.*
J. E. TEYSMANN, te *Buitenzorg op Java*

. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .

Buitenlandsche Leden.

A. C. BECQUEREL, te *Parijs.*
H. K. W. BERGHAUS, te *Potsdam.*
J. B. DUMAS, te *Parijs.*
M. FARADAY, te *Londen.*
J. VON LIEBIG, te *Munchen.*
H. VON MOHL, te *Tubingen.*
J. J. D'OMALIUS, te *Namen.*
R. OWEN, te *Londen.*
A. QUETELET, te *Brussel.*
RAMON DE LA SAGRA, te *Parijs.*
Sir JOHN F. W. HERSCHEL, te *Londen.*
P. J. VAN BENEDEN, te *Leuven.*
G. B. AIRY, te *Greenwich.*
H. HELMHOLTZ, te *Heidelberg.*
A. W. HOFMANN, te *Londen.*
V. REGNAULT, te *Parijs.*
R. VIRCHOW, te *Berlijn.*
H. W. DOVE, te *Berlijn.*
H. R. GÖPPERT, te *Breslau.*
H. MILNE EDWARDS, te *Parijs.*

Afdeeling voor de Taal-, Letter-, Geschiedkundige en Wijsgeerige Wetenschappen.

Gewone Leden.

R. P. A. DOZY, te *Leiden.*

J. HOFFMANN, te *Leiden.*

L. J. F. JANSSEN, te *Leiden.*

C. LEEMANS, te *Leiden.*

J. VAN LENNEP, te *Amsterdam.*

T. ROORDA, te *Leiden.*

A. RUTGERS, te *Leiden.*

M. DE VRIES *), te *Leiden.*

W. G. BRILL, te *Utrecht.*

L. PH. C. VAN DEN BERGH, te *'s Gravenhage.*

W. J. A. JONCKBLOET, te *'s Gravenhage.*

W. MOLL, te *Amsterdam.*

H. J. KOENEN, te *Amsterdam.*

J. DE WAL, te *Leiden.*

J. DIRKS, te *Leeuwarden.*

H. C. MILLIES, te *Utrecht.*

C. W. OPZOOMER, te *Utrecht.*

J. H. SCHOLTEN, te *Leiden.*

L. A. J. W. SLOET, te *Leiden.*

W. J. KNOOP, te *Maastricht.*

G. DE VRIES, AZ., te *'s Gravenhage.*

J. C. G. BOOT, te *Amsterdam.*

M. H. GODEFROI, te *'s Gravenhage.*

J. A. C. VAN HEUSDE, te *'s Gravenhage.*

W. C. MEES, te *Amsterdam.*

N. BEETS, te *Utrecht.*

R. J FRUIN, te *Leiden.*

B. J. LINTELO DE GEER, te *Utrecht.*

J. H. HOLWERDA, te *Gorinchem.*

A KUENEN, te *Leiden.*

G. MEES, AZ., te *Rotterdam.*

J. KAPPEYNE VAN DE COPPELLO, te *'s Gravenhage.*

D. HARTING, te *Enkhuizen.*

---

*) Tot aan den Heer M. DE VRIES zijn de namen alphabetisch gesteld van hen, die bij Koninklijk besluit van 23 Febr. 1855 tot gewone leden der Afdeeling werden benoemd. De rangorde der overige leden wordt bepaald door den tijd hunner benoeming.

S. VISSERING, te *Leiden*.
L. A. TE WINKEL, te *Leiden*.
G. ACKER STRATINGH, te *Groningen*
J. E. GOUDSMIT, te *Leiden*.
A. RÉVILLE, te *Rotterdam*.
J. P. SIX, te *Amsterdam*.
P. J. VETH, te *Leiden*.
S. A. NABER, te *Zwolle*.
TH. BORRET, te *Vogelensang*.
C. M. FRANCKEN, te *Groningen*.
S. HOEKSTRA, BZ., te *Amsterdam*.
J. H. C. KERN, te *Leiden*.
O. VAN REES, te *Utrecht*.
J. K. J. DE JONGE, te *'s Gravenhage*.
J. T. BUYS, te *Leiden*.
J. A. FRUIN, te *Utrecht*.

Rustende Leden.

G. H. M. DELPRAT, te *Rotterdam*.
J. BOSSCHA, te *'s Gravenhage*.

Correspondenten in de Overzeesche Bezittingen van het Rijk.

R. H. TH. FRIEDERICH, te *Batavia*.
B. F. MATTHES, te *Makassar*.
A. W. KINDER DE CAMARECQ, op *Java*.
J. A. VAN DER CHYS, te *Batavia*.
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .

Buitenlandsche Leden.

MICHEL CHEVALIER, te *Parijs.*
H. L. FLEISCHER, te *Leipzig.*
F. GUIZOT, te *Parijs.*
L. P. GACHARD, te *Brussel.*
C. R. LEPSIUS, te *Berlijn.*
J. N. MADVIG, te *Koppenhagen.*
LEOPOLD RANKE, te *Berlijn.*
A. R. RANGABÉ, te *Athene.*
G. GROTE, te *Londen.*
J. ROULEZ, te *Gent.*
STANISLAS JULIEN, te *Parijs.*
C. LASSEN, te *Bonn.*
TH. MOMMSEN, te *Berlijn.*
H. C. RAWLINSON, te *Londen.*
A. THEINER, te *Rome.*
G. CONESTABILE, te *Perugia.*
J. LOTHROP MOTLEY, te *Weenen.*
F. J. CHABAS, te *Châlons sur Saône.*
H. HOFFMANN VON FALLERSLEBEN, Slot *Corvey* bij *Höxter.*
V. DURUY, te *Parijs.*

ALPHABETISCHE LIJST

DER

GEWONE LEDEN,

CORRESPONDENTEN

IN DE OVERZEESCHE BEZITTINGEN VAN HET RIJK

EN

BUITENLANDSCHE LEDEN

VAN DE

KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN,

SEDERT DE OPRIGTING IN 1851.

NB. De Letter	L.	beteekent	gewoon Lid.
" "	C.	"	Correspondent.
" "	B. L.	"	Buitenlandsch Lid.
" "	R. L.	"	Rustend Lid.
" "	a. N.	"	Afdeeling Natuurkunde.
" "	a. L.	"	Afdeeling Letterkunde.

A.

Ackersdijck, (J.) te *Utrecht*, L. a. L. 23 Febr. 1855. R. L. 1861. Overl. 13 Julij 1861.

Airy, (G. B.) te *Greenwich*, B. L. a. N. 4 Mei 1859.

Arago, (D. F. J.) te *Parijs*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 2 Oct. 1853.

Assen, (C J. van) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855. R. L. 1858. Overl. 13 Sept. 1859.

B.

Baehr, (G. F. W.) te *Delft*, L. a. N. 5 Mei 1867.

Bake, (J.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855. R. L. 1858. Overl. 26 Maart 1864.

Baumhauer, (E. H. von) te *Haarlem*, L. a. N. 1 Mei 1858.

Becquerel, (A. C.) te *Parijs*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

Beek, (A. van) te *Utrecht*, R. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 7 Jan. 1856.

Beets, (N.) te *Utrecht*, L. a. L. 4 Mei 1859.

Beneden, (P. J. van) te *Leuven*, B. L. a. N. 4 Mei 1859.

Bergh, (L. Ph. C. van den) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 24 Maart 1855.

Berghaus, (H. K. W.) te *Potsdam*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

Bleeker, (P.) te *'s Gravenhage*, C. a. N. 6 April 1855. L. a N. 5 Mei 1862.

Blume, (C. L.) te *Leiden*, L. a. N. 6 April 1855. Overl. 3 Febr. 1862.

Boogaard, (J. A.) te *Leiden*, L. a. N. 8 Mei 1865.

Boot, (J. C. G.) te *Amsterdam*, L. a. L. 2 Mei 1857.

Borret, (Th.) te *Vogelensang*, L. a. L. 8 Mei 1865.

Bosch, (R. B. van den) te *Goes*, L. a. N. 2 Mei 1857. Overl. 18 Jan. 1862.

Bosquet, (J.) te *Maastricht*, L. a. N. 5 Mei 1856.

Bosscha, (J.) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 23 Febr. 1855. R. L. 1867.

Bosscha, Jr., (J.) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 1 Mei 1863.

Brants, (A.), te *Joppe bij Gorsel*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 27 Nov. 1862.

Breda, (J. G. S. van) te *Haarlem*, L. a. N. 26 Oct. 1851. R. L. Oct. 1858.

Brill, (W. G.) te *Utrecht*, L. a. L. 24 Maart 1855.

Brink, (R. C. Bakhuizen van den) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 15 Julij 1865.

Brown, (R.) te *Londen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 10 Junij 1858.

Brumund, (J F. G.) te *Batavia*, C. a. L. 29 April 1855. Overl. 12 Maart 1863.

Brutel de la Rivière, (P. M.) aan het *Nieuwe-Diep*, L. a. N. 8 Mei 1860.

Bünsen, (K. J. v.) te *Bonn*, B. L. a L. 4 Mei 1859. Overl. 28 Nov. 1860.

Buys, (J. F.) te *Leiden*, L. a. L. 5 Mei 1867.

Buijs Ballot, (C. H. D.) te *Utrecht*, L. a. N. 6 April 1855.

Buysing, (D. J. Storm) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

C.

Chabas, (F. J.) te *Châlons sur Saône*, B. L a. L. 8 Mei 1865.

Chevalier, (Michel) te *Parijs*, B. L. a. L. 19 April 1855.

Chys, (J. A. van der) te *Batavia*, C. a. L. 5 Mei 1867.

Cobet, (C. G.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Bed. 8 Sept. 1856.

Conestabile, (G.) te *Perugia*, B. L. a. L. 7 Mei 1861.

Conrad, (F. W.) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

D.

David, (J. B.) te *Leuven*, B. L. a. L. 5 Mei 1862. Overl. 24 Maart 1866.

Delprat, (G. H. M.) te *Rotterdam*, L. a. L. 24 Maart 1855. R L. 1861.

Delprat, (J. P.) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 26 Oct. 1851. R. L. 1863.

Diesen, (G. van) te *Utrecht*, L. a. N. 7 Mei 1866.

Dirks, (J.) te *Leeuwarden*, L. a. L. 5 Mei 1856.

Donders, (F. C) te *Utrecht*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Dove, (H. W.) te *Berlijn*, B. L. a. N. 7 Mei 1861.

Dozy, (F.) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 7 Oct. 1856.

Dozy, (R. P. A.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.

Dumas, (J. B.) te *Parijs*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

Dumontier, (F. A. C) te *Paramaribo*, C. a. N. 4 Mei 1859. Bed. 8 Aug. 1860.

Duruy, (V.) te *Parijs*, B. L a. L. 5 Mei 1867.

Dijk, (C. M. van) te *Utrecht*, L a. N. 26 Oct. 1851. Bed. 21 Maart 1853.

E.

Elias, (P.) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 2 Mei 1857.

Ermerins, (F. Z) te *Groningen*, L. a. N. 6 April 1855.

Ermerins, (J. W.) te *Groningen*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

d'Espine, (Baron A.) te *Aix* in *Savoye*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 7 April 1853.

F.

Faraday, (M.) te *Londen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

Fleischer, (H. L.) te *Leipzig*, B. L. a. L. 19 April 1855.

Focke, (H. C.) te *Paramaribo*, C. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 29 Junij 1856.

Francken, (C. M.) te *Groningen*, L. a. L. 8 Mei 1865.

Fremery, (P. J. J. de) te *Utrecht*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 7 Sept. 1855.

Friederich, (R. H. Th.) te *Batavia*, C. a. L. 1 Mei 1858.

Fruin, (J. A.) te *Utrecht*, L. a. L. 5 Mei 1867.

Fruin, (R. J.) te *Leiden*, L. a. L. 4 Mei 1859.

G.

Gachard, (L. P.) te *Brussel*, B. L. a. L. 19 April 1855.

Gauss, (C. F.) te *Göttingen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 23 Febr. 1855.

Geer, (B. J. Lintelo de) te *Utrecht*, L. a. L. 4 Mei 1859.

Geuns, (J. van) te *Amsterdam*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Ghijben, (J. Badon) te *Breda*, L a. N. 26 Oct. 1851.

Gilse, (J. van) te *Amsterdam*, L. a. L. 4 Mei 1859. Overl. 26 Mei 1859.

Glavimans, (C. J) te *Rotterdam*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 11 Aug. 1857.

Godefroi, (M. H.) te *'s Gravenhage*, L. a. L 2 Mei 1857.

Göppert, (H. R.) te *Breslau*, B. L. a. N. 7 Mei 1861.

Gogh, (J. van) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 2 Mei 1857.

Goudsmit, (J. E.) te *Leiden*, L. a. L. 5 Mei 1862.

Greuve, (F. C. de) te *Groningen*, L. a. L. 23 Febr. 1855. R. L 6 Dec 1862. Overl. 28 April 1863.

Groen van Prinsterer, (G.) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Bed. 27 April 1855.

Grote, (G.) te *Londen*, B. L. a. L. 2 Mei 1857.

Guizot, (F.) te *Parijs*, B. L. a. L. 19 April 1855.

H.

Haan, (D. Bierens de) te *Leiden*, L. a. N. 5 Mei 1856.

Haan, (W. de) te *Haarlem*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 15 April 1855.

Halbertsma, (H. J.) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 22 Nov. 1865.

Hall, (H. C. van) te *Groningen*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Hall, (J. van) te *Utrecht*, L. a. L. 24 Maart 1855. Overl. 19 Maart 1859.

Harting, (D.) te *Enkhuizen*, L. a. L. 8 Mei 1860.

Harting, (P.) te *Utrecht*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Hasselt, (A. W. M. van) te *Utrecht*, L. a. N. 5 Mei 1856.

Hasskarl, (J. K.) te *Batavia*. C. a. N. 6 April 1855 *).

Helmholtz, (H.) te *Heidelberg*, B. L. a. N. 4 Mei 1859.

Herschel, (Sir John) te *Londen*, B. L. a. N. 1 Mei 1858.

Heusde, (J. A. C. van) te *'s Gravenhage*. L. a. L. 1 Mei 1858.

Heynsius, (A.) te *Leiden*, L. a. N. 12 Mei 1864.

Hoek, (M.) te *Utrecht*, L. a. N. 12 Mei 1864.

Hoekstra, Bz., (S.) te *Amsterdam*, L. a. L. 8 Mei 1865.

Hoeven, (A. des Amorie van der) te *Amsterdam*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 29 Julij 1855.

Hoeven, (C. Pruys van der) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851. R. L. 13 Aug. 1862.

Hoeven, (J. van der) te *Leiden*, L. a N. 26 Oct. 1851.

Hoffmann von Fallersleben, (H.) Slot *Corvey* bij *Höxter*, B. L. a. L. 7 Mei 1866.

Hoffmann, (J.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.

Hofmann, (A. W.) te *Londen*, B. L. a. N. 4 Mei 1859.

Holtius, (A. C.) te *Utrecht*, L. a. L. 23 Febr. 1855. R. L. 1857. Overl. 29 Maart 1861.

Holwerda, (J. H.) te *Gorinchem*, L. a. L. 4 Mei 1859.

---

*) De titel van Correspondent is vervallen, doordien de Heer Hasskarl Oost-Indië verlaten en zich in Duitschland met der woon gevestigd heeft.

Horsfield, (Th.) te *Londen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 24 Julij 1859.

Hulleman, (J. G.) te *Leiden*, L. a. L 5 Mei 1856. Overl. 29 Mei 1862.

Humboldt, (A. von) te *Berlijn*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 6 Mei 1859.

J.

Janssen, (L. J. F.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.

Jonckbloet, (W. J. A.) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 24 Maart 1855.

Jonge, (J. K. J. de) te *'s Gravenhage* L. a. L. 7 Mei 1866.

Julien, (S.) te *Parijs*, B. L. a. L. 2 Mei 1857.

Junghuhn, (F. W.) te *Batavia*, C. a. N. 6 April 1855. Overl. 20 April 1864.

Juynboll, (T. W. J.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 16 Sept. 1861.

K.

Kaiser, (F.) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Kappeyne van de Coppello, (J.) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 8 Mei 1860.

Karsten, (S.) te *Utrecht*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 7 Mei 1864.

Kemper, (J. de Bosch) te *Amsterdam*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Bed. 26 April 1856.

Kerckhoff, (P. J. van) te *Groningen*, L. a. N. 5 Mei 1862.

Kerkwijk, (G. A. van) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Kern, (H.) te *Leiden*, L. a. L. 7 Mei 1866.

Kinder de Camarecq, (A. W.) *op Java*, C. a. L. 7 Mei 1866.

Kist, (N. C.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 21 Dec. 1859.

Knoop, (W. J.) te *Maastricht*, L. a. L. 2 Mei 1857.

Koenen, (H. J.) te *Amsterdam*, L. a. L. 23 Maart 1855.

Kolk, (J. L. C. Schroeder van der) te *Utrecht*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 2 Mei 1862.

Koster, (W.) te *Utrecht*, L. a. N. 7 Mei 1866.

Kuenen, (A.) te *Leiden*, L. a. L. 4 Mei 1859.

Kun, (L. J. A. van der) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 26 Jan. 1864.

L.

Lassen, (C.) te *Bonn*, B. L. a. L. 4 Mei 1859.

Leemans, (C.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.

Lennep. (J. van) te *Amsterdam*, L. a. L. 23 Febr. 1855.

Lepsius, (C. R.) te *Berlijn*, B. L. a. L. 19 April 1855.

M.

N.

O.

P.

Pluygers, (W. G.) te *Leiden*, L. a. L. 12 Mei 1864. Bed. 9 Maart 1867.

Q.

Quetelet, (A.) te *Brussel*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

R.

Rangabé, (A. R.) te *Athene*, B. L. a. L 2 Mei 1857.

Ranke, (L.) te *Berlijn*, B. L. a. L. 19 April 1855.

Rauwenhoff, (N. W. P.) te *Rotterdam*, L. a. N. 1 Mei 1863.

Rawlinson, (H. C.) te *Londen*, B. L. a. L. 4 Mei 1859.

Rees, (O. van) te *Utrecht*, L. a. L. 7 Mei 1866.

Rees, (R. van) te *Utrecht*, L. a. N. 26. Oct. 1851.

Regnault, (V.) te *Parijs*, B. L. a. N. 8 Mei 1860.

Reinwardt, (C. G. C.) te *Leiden*, R. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 6 Maart 1854.

Réville, (A.) te *Rotterdam*, L. a. L. 5 Mei 1862.

Roorda, (T.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.

Rose, (W. N.) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Rost van Tonningen, (D. W.) te *Cheribon* (*op Java*), C. a. N. 7 Mei 1861.

Roulez, (J.) te *Gent*, B. L. a. L. 2 Mei 1857.

Rueb, (A. S.) te *Utrecht*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 11 Maart 1854.

Rutgers, (A.), te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.

Rijk, (J. C.) te *'s Gravenhage*, R. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 2 Mei 1854.

Rijke, (P. L.) te *Leiden*, L. a. N. 1 Mei 1863.

S.

Sagra, (Ramon de la) te *Parijs*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

Savigny, (F. von) te *Berlijn*, B. L a. L. 19 April 1855. Overl. 25 Oct. 1861.

Schlegel, (H.) te *Leiden*, L a. N. 26 Oct. 1851.

Schneevoogt, (G. E. Voorhelm) te *Amsterdam*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Scholten, (J. H.) te *Leiden*, L. a. L 5 Mei 1856.

Sebastian, (A. A.) te *Amsterdam*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Bed. 17 Dec. 1856.

Seelig, (H. G.) te *Breda*, L. a. N. 26 Oct. 1851. R L. 1856. Overl. 3 Oct. 1864.

Simons, (G.) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Six, (J. P.) te *Amsterdam*, L. a. L. 5 Mei 1862.

Sloet, (L. A. J. W.) te *Leiden*, L. a. L. 5 Mei 1856.

Stamkart, (F J.) te *Amsterdam*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Staring, (W. C. H.) *op Boekhorst bij Lochem*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Stratingh, (G. Acker te *Groningen*, L. a. L. 7 Mei 1861.

Stuart, (L. Coben) te *Delft*, L. a. N. 8 Mei 1865.

Suringar, (F. W.) te *Leiden*, L. a. N. 5 Mei 1861.

Swaving, (C.) *Buitenzorg op Java* C. a. N. 26 Oct. 1851.

T.

Temminck, (C. J.) te *Leiden*, R. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 30 Jan. 1858.

Teysmanu, (J. E.) te *Buitenzorg op Java*, C. a. N. 8 Mei 1865.

Theiner, (A.) te *Rome* B. L. a. L. 4 Mei 1859.

Tiedemann, (F.) te *Munchen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 23 Jan. 1861.

U.

Ullman, (C.) te *Carlsruhe*, B. L. a. L. 19 April 1855, Overl. 12 Jan. 1865.

Ursel, (de Hertog van) te *Brussel*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 27 Sept. 1860.

V.

Verdam, (G. J.) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 29 Oct. 1866.

Verloren, (M. C.) te *Amersfoort*, L. a. N. 2 Mei 1857.

Veth, (P. J.) te *Leiden*, L a. L. 8 Mei 1865.

Virchow, (R.) te *Berlijn*, B. L. a, N. 8 Mei 1860.

Vissering (S.) te *Leiden*, L. a. L. 7 Mei 1861.

Vollenhoven, (S. C. Snellen van) te *Leiden*, L. a. N. 8 Mei 1860.

Vries, Az., (G. de) te *'s Gravenhage*. L. a. L. 2 Mei 1857.

Vries, (M. de) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.

Vriese, (W. H. de) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 23 Jan. 1862.

Vrolik, (G.) te *Amsterdam*, R. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 10 Nov. 1859.

Vrolik, (W.) te *Amsterdam*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 22 Dec. 1863.

W.

Wal, (J. de) te *Leiden*, L. a, L. 24 Maart 1855.

Wassink, (G.) te *Batavia*, C. a. N. 2 Mei 1857. Overl 17 Oct. 1864.

Willigen, (V. S. M. van der) te *Haarlem*, L a. N. 2 Mei 1857.

Winkel, (L A. te) te *Leiden*, L. a. L. 7 Mei 1861.

LIJST

DER

BINNEN- EN BUITENLANDSCHE

ACADEMIËN, GELEERDE GENOOTSCHAPPEN EN INSTELLINGEN,

WAARMEDE DE KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN DOOR RUILING DER UITGEGEVEN WERKEN IN VERBINDING IS.

NEDERLAND

Hoogeschool te Leiden.
" " Utrecht.
" " Groningen.
Polytechnische school te Delft.
Athenæum illustre te Amsterdam.
" " " Deventer.
Maatschappij (Hollandsche) der Wetenschappen, te Haarlem.
——— der Nederlandsche Letterkunde, te Leiden.
——— (Nederlandsche) ter bevordering van Nijverheid, te Haarlem.
——— tot bevordering der Bouwkunst, te Amsterdam.
Genootschap (Teylers Tweede), te Haarlem.
——— (Zeeuwsch) der Wetenschappen, te Middelburg.
——— (Provinciaal Utrechtsch) van Kunsten en Wetenschappen, te Utrecht.
——— (Historisch), gevestigd te Utrecht.
——— (Bataafsch) der Proefondervindelijke Wijsbegeerte, te Rotterdam.

Genootschap (Provinciaal) van kunsten en wetenschappen in Noord-Brabant, te 's Hertogenbosch.

——— (Wiskundig) onder de zinspreuk: *Een onvermoeide arbeid komt alles te boven,* te Amsterdam.

——— (Koninklijk Zoölogisch) *Natura Artis Magistra,* te Amsterdam.

——— (Nederl. Onderwijzers-) ter bevordering van Volksopvoeding en Onderwijs, te Amsterdam.

——— ter bevordering der Genees- en Heelkunde, te Amsterdam.

——— (Friesch) voor Geschied-, Oudheid- en Taalkunde te Leeuwarden.

Instituut (Koninklijk) van Ingenieurs, te 's Gravenhage.

——— ——— voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Neêrlandsch Indië te Delft.

——— (Koninklijk Nederlandsch Meteorologisch), te Utrecht.

Nederlandsche Entomologische Vereeniging, te Leiden.

Vereeniging (Overijsselsche) tot ontwikkeling van Provinciale welvaart te Zwolle.

Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde, te Amsterdam.

Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst, te Amsterdam.

Vereeniging voor Volksvlijt, te Amsterdam.

Nederlandsche Handelmaatschappij, te Amsterdam.

Boekerij van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, te Gravenhage.

Provinciale Bibliotheek van Friesland, te Leeuwarden.

Openbare Bibliotheek te Arnhem.

Stadsboekerij te Zutphen.

Provinciale Bibliotheek te Middelburg.

Rotterdamsch Leeskabinet.

OOST-INDIË.

Bataviaasch Genootschap der Kunsten en Wetenschappen, te Batavia.

Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Nederl. Indië te Batavia.

Nederlandsch-Indische Maatschappij van Nijverheid, te Batavia.

Vereeniging tot bevordering der Geneeskundige Wetenschappen, te Batavia.

WEST-INDIË

Koloniale Bibliotheek, te Suriname.

BELGIË.

Académie Royale des Sciences, Lettres et Arts de Belgique, te Brussel.
——— ——— de Médecine de Belgique, te Brussel.
Société Royale de Sciences, te Luik.
Willems-Fonds, te Gent.
Université Catholique de Louvain, te Leuven.

FRANKRIJK.

Académie Impériale des Sciences, te Parijs.
Ecole Impériale Polytechnique, te Parijs.
Bibliothèque du Comité des Travaux historiques et des Sociétés savantes, te Parijs.
Bibliothèque du Ministère de l'Agriculture, Commerce et Travaux Publics, te Parijs.
Muséum d'Histoire Naturelle, te Parijs.
Académie Imdériale de Médecine, te Parijs.
Société de Biologie, te Parijs.
Het Departement vau Oorlog, te Parijs.
Bibliothèque Impériale, te Parijs.
Académie Impériale des Sciences, Belles Lettres et Arts, te Lyon.
Société Impériale d'Agriculture, d'Histoire Naturelle et d'Arts utiles, te Lyon.
——— Linnéenne, te Lyon.
——— ——— de Normandie, te Caen.
Académie des Sciences, Arts et Belles Lettres, te Caen.
Société des Antiquaires de Normandie, te Caen.
Académie Impériale des Sciences, Inscriptions et Belles-Lettres, te Toulouse.

Académie de Législation, te Toulouse.
——— Impériale des Sciences, Belles-Lettres et Arts, te Bordeaux.
——— des Sciences, Arts et Belles-Lettres, te Dijon.
Société d'Agriculture et d'Industrie Agricole de la Côte d'or, te Dijon.
Académie des Sciences, Belles-Lettres et Arts, te Rouaan.
——— des Sciences et Lettres te Montpellier.
——— de Savoie, te Chambéry.
——— de Stanislas (Société des Sciences, Lettres et Arts) te Nancy.
——— d'Emulation, te Kamerrijk.
Société Impériale de Sciences, d'Agriculture et d'Arts, te Rijssel.
——— Dunkerquoise pour l'encouragement des Sciences, des Lettres et des Arts, te Duinkerken.
——— Imp. d'Agriculture, Sciences et Arts de l'arrondissement de Valenciennes, te Valenciennes.
——— de l'Histoire et des Beaux-Arts de la Flandre Maritime, te Bergues.
——— Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées Orientales, te Perpignan.
——— des Sciences Naturelles, te Cherburg.
——— ——— Naturelles, te Straasburg.
——— des Antiquaires de Picardie, te Amiens.
——— ——— de Morinie, te St. Omer.
——— des Sciences Physiques et Naturelles, te Bordeaux.

I T A L I Ë.

Accademia Pontifica dei Nuovi Lincei, te Rome.
——— delle Scienze dell' Istituto di Bologna, te Bologna.
I. R. Istituto di Scienze, Lettere ed Arti, te Venetië.
Istituto Lombardo di Scienze, Lettere ed Arti, te Milaan.
Accademia Reale delle Scienze, te Turijn.
——— Reale delle Scienze, te Napels.
Consiglio di perfezionamento annesso al R. Istituto tecnico, te Palermo.

SPANJE.

La Real Academia de Ciencias, te Madrid.
Academia Especial de Ingenieros, te Madrid.

PORTUGAL.

Academia Reale das Sciencias, te Lissabon.

GROOT-BRITTANNIË EN IERLAND.

Royal Society, te Londen.
—— Astronomical Society, te Londen.
—— Medical and Chirurgical Society, te Londen.
—— Geographical Society, te Londen.
Zoological Society, te Londen.
Linnean Society, te Londen.
Hydrographical office (Admiralty), te Londen.
East-India Company, te Londen.
Philological Society, te Londen.
Anthropological Society, te Londen.
Royal Society, te Edinburg.
—— Observatory, te Edinburg.
—— Observatory, te Greenwich.
—— Irish Academy, te Dublin.
—— Dublin Society, te Dublin.
Royal Catholic University of Ireland, te Dublin.
Cambridge Philosophical Society, te Cambridge.
Literary and Philosophical Society, te Manchester.
Philosophical Society, te Glasgow.
Geological Society, te Dublin.
Public Library, te Melbourne.
Meteorological committee, te Calcutta.

AMERICA.

American Academy of Arts and Sciences te Boston and Cambridge, Massachusetts.
Observatory of Harvard College, te Cambridge (Mass.).

State Library of New-York, te Albany.
Academy of Natural Sciences, te Philadelphia.
American Philosophical Society, te Philadelphia.
——— Association for the advancement of Science, te Philadelphia.
Smithsonian Institution, te Washington.
American Journal of Sciences and Arts, te Newhaven.
Michigan-State agricultural Society, te Détroit.
Academy of Science, te St. Louis (Missouri).
Elliot-Society of Natural History, te Charleston (Zuid-Carolina).
Ohio-State Board of Agriculture, te Columbus.
State University of Iowa, te Des Moines.
California Academy of natural Sciences, te San Francisco.
Société de Naturalistes de la Nouvelle Grenade, te Bogota.
Boston Society of Natural History, te Boston.
National Academy of Sciences, te Washington.
Surgeon General's office Library, te Washington.

OOSTENRIJK.

Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, te Weenen.
K. K. Geologische Reichsanstalt, te Weenen.
K. K. Geographische Gesellschaft, te Weenen.
Zoologisch-Böhmische Gesellschaft te Weenen.
Königlich-Böhmische Gesellschaft der Wissenschaften, te Praag.
Académie des Sciences de Hongrie, te Pesth.
Verein für Vaterländische Naturkunde, te Presburg.
Das Tirolische Ferdinandeum, te Innsbrück.
Société historique de Styrie, te Grätz.
Naturwissenschaftlicher Verein für Steiermark, te Grätz.
Naturforschender Verein, te Brünn.

PRUISSEN.

Königliche Akademie der Wissenschaften, te Berlijn.
Königliche Sternwarte, te Koningsbergen.
Physikalisch-ökonomische Gesellschaft, te Koningsbergen.
Naturforschende Gesellschaft, te Dantzig.
Schlesische Gesellschaft f. Vaterländische Kultur, te Breslau.
Verein von Alterthumsfreunden im Rheinlande, te Bonn.

Naturhistorischer Verein der Preussischen Rheinlande u. Westphalens, te Bonn.

Naturforschende Gesellschaft, te Halle.

Naturwissenschaftlicher Verein für Sachsen und Thüringen, te Halle.

Oberlausitzische Gesellschaft der Wissenschaften, te Görlitz.

Gesellschaft für nützliche Forschungen, te Trier.

HANNOVER.

Königliche Gesellschaft der Wissenschaften, te Göttingen.

Gesammt-Verein des Deutschen Geschichts- und Alterthumsvereines, te Hannover.

Naturforschende Gesellsehaft, te Emden.

SAXEN.

K. K. Leopoldinisch-Carolinische Deutsche Akademie der Naturforscher, te Dresden.

Königlich Sächsische Gesellschaft der Wissenschaften, te Leipzig.

Fürstlich Jablonowskische Gesellschaft, te Leipzig.

Verein für Erdkunde, te Dresden.

SAXEN-GOTHA.

Geographische Anstalt, te Gotha.

WURTEMBERG.

Verein für Vaterländische Naturkunde, te Stuttgart.

Bibliothèque royale publique, te Stuttgart.

BEIJEREN.

Königliche Akademie der Wissenschaften, te Munchen.

Physikalisch-medicinische Gesellschaft, te Wurzburg:

Naturhistorischer Verein, te Augsburg.

Zoologisch-mineralogischer Verein, te Regensburg.

Germanisches National-Museum, te Neurenberg.

Pollichia, Naturwissenschaftlicher Verein der Rheinpfalz, te Durkheim.

Historischer Verein f. Unterfranken u. Aschaffenburg, te Wurzburg.

HESSEN-CASSEL.

Verein für Naturkunde, te Cassel.
Gesellschaft zur Beförderung der gesammten Naturwissenschaften, te Marburg.
Wetterauische Gesellschaft für die gesammten Naturwissenschaften, te Hanau.

HESSEN-DARMSTADT.

Oberhessische Gesellschaft für Natur- und Heilkunde, te Giessen.
Verein für Naturkunde, te Offenbach a/M.

BADEN.

Gesellschaft zur Befördering der Naturwissenschaften, te Freiburg (in Breisgau).
Naturhistorisch medizinischer Verein, te Heidelberg.

MECKLENBURG-STRELITZ.

Verein der Freunde der Naturwissenschaften in Mecklenburg, te Neubrandenburg.

NASSAU.

Verein für Naturkunde, te Wiesbaden.

LUXEMBURG.

Société Archéologique, te Luxemburg.
——— des Sciences Naturelles du Gr. Duché de Luxembourg, te Luxemburg.

FRANKFORT AAN DEN MEIN.

Senckenbergische Stiftung, te Frankfort a/M.
Zoologische Gesellschaft, te Frankfort a/M.

HAMBURG.

Naturwissenschaftlicher Verein, te Hamburg.

ZWITSERLAND.

Société de Physique et d'Histoire Naturelle, te Genève.

Société Vaudoise des Sciences Naturelles, te Lausanne.
— Helvétique des Sciences Naturelles, te Bern.
Naturforschende Gesellschaft, te Basel.

RUSLAND.

Académie Impériale des Sciences, te St. Petersburg.
Musée Impérial de l'Ermitage, te St. Petersburg.
Observatoire Physique Central, te St. Petersburg.
Commission Impériale Archéologique, te St. Petersburg.
Société Impériale d'Archéologie, te St. Petersburg.
——— Géographique de Russie, te St. Petersburg.
Académie Impériale, te Kazan.
Société Impériale des Naturalistes, te Moskou.
Musée public, te Moskou.
Observatorium, te Pulkowa.
Societas Scientiarum Fennica, te Helsingfors.
Académie des Sciences, te Dorpat.
Naturforschende Gesellschaft, te Dorpat.
Naturforschender Verein te Riga.

DENEMARKEN.

Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, te Koppenhagen.
Société Royale des Antiquaires du Nord, te Koppenhagen.
Sternwarte, te Altona.

ZWEDEN EN NOORWEGEN.

Kongelige Frederiks Universität, te Christiania.
——— Norske Videnskabs-Selskab, te Drontheim.
——— Vetenskabs-Akademie, te Stockholm.
Societas Scientarium, te Upsal.
Bureau de la Recherche Géologique de la Suède, te Stockholm.
Universitas Carolina, te Lund.

KONINKLIJK BESLUIT, VAN 26 OCTOBER 1851, N°. 3, TOT OPHEFFING VAN HET KONINKLIJK NEDERLANDSCHE INSTITUUT VAN WETENSCHAPPEN, LETTERKUNDE EN SCHOONE KUNSTEN, EN TOT OPRIGTING DER KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN.

WIJ WILLEM III, *bij de gratie Gods, Koning der Nederlanden, Prins van Oranje-Nassau, Groot-Hertog van Luxemburg, enz., enz.. enz.*

Op de voordragt van onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van den 6den dezer, La. B., Kabinet;

Gezien zijne nadere rapporten van den 21sten en 25sten dezer, La. B. Kabinet;

Hebben goedgevonden en verstaan:

ART. 1.

Het Koninklijk Nederlandsche Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten wordt opgeheven.

ART. 2.

Aan de leden, geassociëerden en correspondenten wordt eervol ontslag verleend, onder dankbetuiging voor de door hen in die betrekking aan het Land, aan de Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten bewezene diensten.

ART. 3.

Er wordt eene Koninklijke Akademie van Wetenschappen opgerigt, welker doel is bevordering der Wis- en Natuurkunde in haren geheelen omvang.

ART. 4.

Voor die Akademie wordt vastgesteld het bij dit besluit gevoegd Reglement.

ART. 5.

Aan die Akademie wordt een Rijks-subsidie toegekend van *f* 6000 's jaars, met ingang van 1 Januarij 1852.

Uit dat subsidie worden ook voldaan de onkosten voortvloeijende uit de bepalingen van het Reglement.

ART. 6.

Bij die Akademie worden benoemd:

a. tot gewone leden, de Heeren:

A. VAN BEEK.
A. H. VAN DER BOON MESCH.
A. BRANTS.
J. G. S. VAN BREDA.
J. P. DELPRAT.
J. VAN GEUNS.
C. J. GLAVIMANS.
H. C. VAN HALL.
J. VAN DER HOEVEN.
F. KAISER.
L. J. A. VAN DER KUN.
R. LOBATTO
C. J. MATTHES.
F. A. W. MIQUEL.
G. J. MULDER.
C. PRUYS VAN DER HOEVEN.
R. VAN REES.
W. N. ROSE.
J. L. C. SCHROEDER VAN DER KOLK.
G. SIMONS.
F. J. STAMKART.
D. J. STORM BUYSING.
G. J. VERDAM.
W. H. DE VRIESE.
W. VROLIK.

b. tot buitengewone leden, de Heeren

J. BADON GHIJBEN.
*C. L. BLUME †).
F. W. CONRAD.
F. C. DONDERS.

†) De namen met een * geteekend zijn van hen, die het hun opgedragen lidmaatschap niet aannamen, en derhalve ook niet op de alphabetische lijst van blz. X volgg. voorkomen, tenzij eene latere benoeming dit noodzakelijk maakt, gelijk voor den Heer BLUME geschiedde In hunne plaats werden tot B. L. benoemd de H. H. H. J. HALBERTSMA, J. W. L. VAN OORDT, en G. E. VOORHELM SCHNEEVOOGT.

P. DOZIJ.
C. M. VAN DIJK.
J. W. ERMERINS.
H. C. FOCKE.
P. J. J. DE FREMERY.
*A. GOEKOOP.
W. DE HAAN.
P. HARTING.
G. A. VAN KERKWIJK.
*L. A. VAN MEERTEN.
CL. MULDER.
A. S. RUEB.
H. SCHLEGEL.
A. A. SEBASTIAN.
H. G. SEELIG.
W. C. H. STARING.
C. SWAVING.

c. tot rustende leden, de Heeren:

A. NUMAN.
C. G. C. REINWARDT.
J C. RIJK.
C. J. TEMMINCK.
G. VROLIK.

d. tot buitenlandsche leden, de Heeren:

F. ARAGO.
BECQUEREL.
H. K. W. BERGHAUS.
R. BROWN.
M. DUMAS.
BARON D'ESPINE.
M. FARADAY.
C. F. GAUSS.
TH. HORSFIELD.
A. VON HUMBOLDT.
J. LIEBIG.
B. A. VON LINDENAU.
H. VON MOHL.
J. J. D'OMALIUS.
R. OWEN.
A. QUETELET.
RAMON DE LA SAGRA.
F. TIEDEMANN.
DE HERTOG VAN URSEL.

Geassocieërden en Buitenlandsche Correspondenten der Eerste Klasse van het Instituut.

De Akademie doet geene benoeming van buitenlandsche leden, alvorens bovenstaand getal beneden dat van tien zal zijn gedaald.

ART. 7.

De bezittingen van het Instituut worden aan de Akademie overgegeven, die Ons, voor zoo veel noodig, omtrent hare bestemming voorstellen doet.

ART. 8.

De opheffing van het Instituut en de oprigting der Akade-

mie, de invoering van het nieuwe Reglement, het ontslag der leden, geassociëerden en correspondenten, en de benoeming der nieuwe leden worden gerekend plaats te hebben op den 31sten December 1851. Op dien dag geschiedt mede de overgave der bezittingen van het Instituut.

ART. 9.

In de eerste vergadering der Akademie, te houden onder leiding van den Voorzitter der Eerste Klasse van het Instituut, op zoodanigen dag in Januarij 1852, als hij meest geschikt zal oordeelen, wordt onmiddellijk overgegaan tot de keuze van eenen Voorzitter en Secretaris. De eerste blijft zijne betrekking waarnemen tot de gewone aftreding in 1853, de laatste tot die in 1857.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering dezes, waarvan, voor zoo veel de artt. 1, 3, 5 en 8 betreft, mededeeling zal worden gedaan aan de Algemeene Rekenkamer.

's Gravenhage, den 26sten October 1851. WILLEM.

De Minister van Binnenlandsche Zaken,
THORBECKE.

KONINKLIJK BESLUIT, VAN 23 FEBRUARIJ 1855, N°. 1, TOT VORMING DER KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN.

WIJ WILLEM III, *bij de gratie Gods, Koning der Nederlanden, Prins van Oranje-Nassau, Groot-Hertog van Luxemburg, enz, enz., enz.*

Op de voordragt van onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van den 20sten dezer N°. 317, Kabinet, geheim;

Gelet op Ons besluit van den 26sten October 1851, N°. 3;

Hebben goedgevonden en verstaan, met wijziging in zoo verre der Artikelen 3, 4, 5 en 6 van dat besluit en met intrekking van het daarbij vastgestelde reglement.

ART. 1.

Het doel der Koninklijke Akademie van Wetenschappen wordt uitgestrekt tot de bevordering der Taal-, Letter-, Geschiedkundige en Wijsgeerige Wetenschappen.

ART. 2.

Voor de aldus uitgebreide Akademie wordt vastgesteld het bij dit besluit gevoegde Reglement.

ART. 3.

Het jaarlijksch Rijkssubsidie der Akademie wordt, met ingang van 1 Januarij 1855, verhoogd tot *f* 14,000.

ART 4.

Bij de Akademie worden benoemd:

a. tot gewone leden der afdeeling voor de Wis- en Natuurkundige Wetenschappen, de Heeren:

J. BADON GHYBEN.
F. W. CONRAD.
F. C. DONDERS.
F. DOZY.
J. W. ERMERINS.
P. J. I. DE FREMERY.
W. DE HAAN.
H. J. HALBERTSMA.
P. HARTING.
G. A. VAN KERKWIJK.
CL. MULDER.
J. W. L. VAN OORDT.
H. SCHLEGEL.
G. E. VOORHELM SCHNEEVOOGT.
A. A. SEBASTIAN.
H. G. SEELIG.
W. C. H. STARING.

b. tot correspondenten dier afdeeling, de Heeren:

H. C. FOCKE.
C. SWAVING.

c. tot gewone leden der afdeeling voor de Taal-, Letter-, Geschiedkundige en Wijsgeerige Wetenschappen, de Heeren:

J. ACKERSDIJK.
C. J. VAN ASSEN.
J BAKE.
R. C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK.
J. BOSSCHA.
C. G. COBET.
R. P. A. DOZY.
*J. GEEL. †)
F. C. GREUVE.
G. GROEN VAN PRINSTERER.
ABM DES AMORIE VAN DER HOEVEN.
J. HOFFMANN.
A. C. HOLTIUS.
L. J. F. JANSSEN.
T. W. J. JUYNBOLL.
S. KARSTEN.
J. DE BOSCH KEMPER.
N. C. KIST.
C. LEEMANS.
J. VAN LENNEP.
T. ROORDA.
A. RUTGERS.
*P. J. VETH.
M. DE VRIES.

ART. 5,

Met afwijking voor ditmaal van het bepaalde bij Art. 7 van het Reglement, gaat elk der beide afdeelingen ten spoedigste over tot het geheel of ten deele vervullen der openstaande

†) Zie de noot op bl. XXVIII.

plaatsen van leden en correspondenten, op zoodanige wijze als zij meest geschikt zal oordeelen.

ART. 6.

Tot de eerste benoeming van haren Voorzitter, Ondervoorzitter en Secretaris gaat de afdeeling voor de Taal-, Letter-, Geschiedkundige en Wijsgeerige Wetenschappen niet over, alvorens de in het voorgaand artikel vermelde vervulling van openstaande plaatsen zij geschied.

Inmiddels worden hare bijeenkomsten gehouden onder leiding van het oudste in *Amsterdam* woonachtig lid.

Onze Minister van Binnenlandsche Zaken is belast met de uitvoering dezes, waarvan, voor zooveel de artikelen 1 en 3 betreft, mededeeling zal worden gedaan aan de Algemeene Rekenkamer.

's Gravenhage, den 23sten Februarij 1855.

WILLEM.

De Minister van Binnenlandsche Zaken.

VAN REENEN.

Accordeert met het origineel.

De Secretaris Generaal bij het Ministerie van Binnenlandsche Zaken.

J. SCHRÖDER.

REGLEMENT VOOR DE KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN.

Art. 1.

Er is voor het geheele Rijk eene Koninklijke Akademie van Wetenschappen, gevestigd te Amsterdam.

Art. 2.

De Akademie is bestemd tot:

a. een raadgevend ligchaam voor de Regering op het gebied der wetenschap;

b. een middelpunt van zamenwerking voor de beoefenaars der wetenschap in Nederland en zijne Overzeesche Bezittingen;

c. een band van vereeniging tusschen de geleerden van Nederland en die van andere landen;

d. eene inrigting ter bevordering van zoodanige wetenschappelijke onderzoekingen en ondernemingen, die slechts door zamenwerking van de beoefenaars der wetenschap en door ondersteuning der Regering kunnen tot stand gebragt worden.

Art. 3.

Ter bereiking van dit doel zal de Akademie:

a. verslag doen over zaken waaromtrent de Regering haren raad zal inwinnen;

b. voorstellen aan de Regering rigten betreffende belangen der wetenschap, en zich te dien einde voor zoo veel noodig is, wenden tot de Hoofden der Departementen van Algemeen Bestuur;

c. de pogingen van beoefenaars der wetenschap buiten de Akademie ondersteunen, wanneer deze bevonden worden daarop aanspraak te hebben en hun te dien einde gelegenheid geven hunne geschriften, werkzaamheden of voorstellen aan haar oordeel te onderwerpen;

d. voor zoo veel bij de ontwikkeling der wetenschap daaraan behoefte blijkt te bestaan, prijsvragen uitschrijven en de goedgekeurde antwoorden bekroonen en uitgeven;

e. de uitgave van zoodanige belangrijke werken op zich nemen, als anders voor den opbouw der wetenschap waarschijnlijk zouden verloren gaan;

f. beraadslagen over de wetenschappelijke mededeelingen harer leden en de slotsommen daarvan openbaar maken;

g. de geschriften, welke zij uitgeeft, aan gelijksoortige buitenlandsche instellingen toezenden, en pogen, de werken door deze in het licht gegeven in ruiling daarvoor te bekomen;

h. eene wetenschappelijke briefwisseling onderhouden met hare buitenlandsche leden en met hare in 's Rijks Overzeesche bezittingen gevestigde correspondenten.

Art 4.

De Akademie bestaat uit *twee afdeelingen*:

eene voor de Wis- en Natuurkundige Wetenschappen, en eene voor de Taal-, Letter-, Geschiedkundige en Wijsgeerige Wetenschappen.

Art. 5.

Elke dezer afdeelingen telt ten hoogste *vijftig* gewone of binnenlandsche leden, *twintig* buitenlandsche leden, en in de Overzeesche Bezittingen des Rijks *tien* correspondenten.

Art. 6.

De leden en correspondenten zullen zooveel mogelijk alle vakken van wetenschap moeten vertegenwoordigen. Zij worden door de afdeelingen benoemd.

De benoemingen worden aan den Minister van Binnenlandsche Zaken medegedeeld en door dezen aan de bekrachtiging des Konings onderworpen.

Art. 7.

Tot benoeming van nieuwe leden en correspondenten wordt, zoo er openstaande plaatsen zijn en de vervulling door de afdeeling noodig wordt geoordeeld, jaarlijks, in de maand April, in elke afdeeling eene bijzondere vergadering gehouden op den dag vóór de na te melden vereenigde vergadering der Akademie.

De keuze geschiedt uit eene vooraf opgemaakte lijst van can-

didaten, wier aanspraken op het lidmaatschap door de leden der afdeeling overwogen worden.

De wijze van verkiezing wordt door het Reglement van Orde voor elke afdeeling bepaald.

ART. 8.

Wanneer een gewoon lid den ouderdom van zeventig jaren heeft bereikt, wordt hij onder de rustende leden opgenomen.

Op gronden ter beoordeeling van de afdeeling waartoe hij behoort, kan aan een gewoon lid, dat dien ouderdom nog niet heeft bereikt, op zijn verzoek de titel van rustend lid worden toegekend.

De rustende leden hebben de regten, zonder de verpligtingen, der gewone leden.

Hunne plaats kan door nieuwe benoeming worden aangevuld.

ART. 9.

Gewone leden die, zonder wettige reden van verontschuldiging, zich gedurende twee jaren geheel aan de werkzaamheden der Akademie en de bijwoning der vergaderingen onttrekken, zullen gerekend worden afstand van hun lidmaatschap te hebben gedaan.

ART. 10.

Elke afdeeling houdt eenmaal in de maand eene gewone vergadering, met uitzondering van de maanden Julij en Augustus. Ook kunnen buitengewone vergaderingen worden belegd.

De *gewone* vergaderingen worden in het openbaar gehouden. De tijd van hare opening en sluiting, benevens al wat tot de regeling der werkzaamheden behoort, wordt door het Reglement van Orde voorgeschreven.

De gewone leden der Akademie hebben regt van zitting in alle *gewone* vergaderingen, doch zullen in de afdeeling, tot welke zij niet behooren, alleen eene raadgevende stem kunnen uitbrengen.

ART. 11.

De correspondenten, geroepen om door wetenschappelijke me-

dedeelingen tot het doel der Akademie mede te werken, hebben, bij tijdelijk verblijf in het moederland, zitting in de afdeeling waartoe zij behooren, met eene raadgevende stem.

ART. 12.

De Akademie houdt jaarlijks in de maand April eene vereenigde vergadering der beide afdeelingen met gesloten deuren, waarin de volgende werkzaamheden plaats hebben:

a. verslag van den staat en de werkzaamheden der Akademie;
b. rekening en verantwoording over het afgeloopen jaar;
c. raming der uitgaven voor het volgend jaar;
d. regeling van algemeene huishoudelijke belangen.

ART. 13.

De Akademie is geregtigd, op onbepaalde tijden eene plegtige vereenigde vergadering in het openbaar te houden, waarvan vooraf een programma wordt vastgesteld, en tot welker bijwoning de Koning en de leden van het Koninklijk Huis worden uitgenoodigd.

ART. 14.

Een naauwkeurig verslag van den staat en de werkzaamheden der Akademie wordt jaarlijks aan den Koning, en in afschrift aan den Minister van Binnenlandsche Zaken aangeboden. Dit verslag wordt volgens Art. 12 vooraf aan de goedkeuring der Akademie onderworpen.

ART. 15.

Elke afdeeling bekleedt bij afwisseling om het andere jaar den voorrang. De overgang heeft plaats na den afloop der vereenigde zitting in Art. 12 vermeld.

ART. 16.

De Voorzitter der afdeeling, die tijdelijk den voorrang heeft, is Algemeen Voorzitter der Akademie en bestuurt hare vereenigde vergaderingen.

ART. 17.

Elke afdeeling benoemt haren Voorzitter en Onder-Voorzitter voor den tijd van één jaar, en haren Secretaris voor den tijd

van vijf achtereenvolgende jaren; allen zijn bij hunne aftreding herkiesbaar.

De Onder-Voorzitters en Secretarissen wonen te Amsterdam.

De wijze van verkiezing wordt door het Reglement van Orde geregeld.

De gedane keuzen worden aan den Minister van Binnenlandsche Zaken medegedeeld, en door dezen aan den Koning ter goedkeuring voorgedragen.

ART. 18.

De Voorzitters, Onder-Voorzitters en Secretarissen der beide afdeelingen maken te zamen het Algemeen Bestuur der Akademie uit.

ART. 19.

Het Algemeen Bestuur benoemt de beambten der Akademie en is belast met al wat tot de algemeene huishouding en de regeling der uitgaven behoort.

Het kan, zoo dikwijls het dit noodig acht, eene vereenigde vergadering der Akademie bijeenroepen.

ART. 20.

Een der beide Secretarissen is tevens, zoo lang hij zijne betrekking bekleedt, Algemeene Secretaris der Akademie, en met de zorg voor hare boekerij en het beheer van hare geldmiddelen belast.

Hij wordt benoemd door de Akademie in de vereenigde vergaderingen der beide afdeelingen in de maand April.

ART. 21.

De betrekkingen van Voorzitter en Onder-Voorzitter zijn onbezoldigd.

Voor de Secretarissen wordt bij de jaarlijksche raming van de uitgaven der Akademie eene som van vijftienhonderd gulden uitgetrokken, waarvan twee derde gedeelten, en alzoo duizend gulden, aan den Algemeenen Secretaris worden toegelegd.

De gewone leden, buiten Amsterdam wonende, hebben, zoo dikwerf zij ter vergadering komen, aanspraak op eene vergoeding van reis- en verblijfkosten.

ART. 22.

De Akademie is gemagtigd, aan de Regering behoorlijk ontwikkelde en met reden omkleede voorstellen te doen, ten einde, boven haar jaarlijksche subsidie, tijdelijk te worden te gemoet gekomen voor een bepaald door haar aangewezen doel.

ART. 23.

Elke afdeeling stelt een Reglement van Orde vast, dat aan de goedkeuring van den Minister van Binnenlandsche Zaken wordt onderworpen.

Behoort bij Koninklijk besluit van den 23sten Februarij 1855, N°. 1.

Mij bekend,

De Minister van Binnenlandsche Zaken,

VAN REENEN.

MEMORIE VAN TOELICHTING,

INGEDIEND DOOR DE COMMISSIE, WELKE DOOR DEN KONING WERD UITGENOODIGD TOT HET DOEN VAN VOORSTELLEN TER UITBREIDING DER AKADEMIE.

1°. Bij het ontwerpen van een reglement voor de nieuwe instelling bestemd om, volgens het verlangen van den Koning, aan de bestaande Koninklijke Akademie van Wetenschappen zoodanige uitbreiding te geven, dat daarin ook de letteren en geschiedenis en vooral die des Vaderlands, op gelijke wijze als de andere wetenschappen worden vertegenwoordigd, heeft de commissie gemeend, vooraf de eene en andere vraag te moeten overwegen, van welker beslissing bij haar de overtuiging zou afhangen, dat de arbeid, dien zij op zich had genomen, werkelijk kon leiden tot eene zaak, niet alleen zich aanbevelende door eene nuttige strekking, maar ook door praktische inrigting, iets goeds in de uitkomst belovende.

2°. Zonder in het minst zich eenig oordeel aan te matigen over de lofwaardige strekking en werkzaamheid der thans bestaande Akademie, heeft zij gemeend zich de vraag te mogen stellen, of de oprigting eener Koninklijke instelling ter bevordering der wetenschap, bepaaldelijk met het oog op die vakken, die de Koning aan de Akademie verlangt toe te voegen, inderdaad wenschelijk mag heeten en goede vruchten schijnt te beloven. De overweging dezer vraag kwam haar noodzakelijk voor, omdat daaruit tevens de aanwijzing moest voortvloeijen van de onmisbare voorwaarden, welker inachtneming tot een

waarborg voor de bedoelde goede uitkomsten zou moeten strekken.

3°. De commissie heeft niet geaarzeld, deze vraag omtrent de wenschelijkheid eener wetenschappelijke instelling, door Koninklijk gezag gevestigd, toestemmend te beantwoorden. Zij is van meening, dat zulk eene instelling, wel verre van eene overtollige weelde te zijn, integendeel hoogst nuttig en van eene heilzame strekking voor maatschappij en wetenschap beiden mag heeten; en zij oordeelt tevens, dat de hier te lande bestaande hooge- en doorluchtige scholen, althans bij hare tegenwoordige inrigting en bestemming, geenszins gezegd kunnen worden eene dergelijke stichting overbodig te maken. Het is waar, wanneer men bedenkt, hoevele aanzienlijke genootschappen, aan de bevordering der wetenschappen gewijd, reeds in ons vaderland bestaan, door den ijver van particulieren in leven en bloei worden gehouden en ruime vruchten dragen, dan zou bij eene oppervlakkige beschouwing de behoefte aan eene instelling, van 's Lands Regering uitgaande, minder groot kunnen schijnen. Doch bij nadere overweging wordt men tot een ander oordeel geleid. Eene Koninklijke Akademie toch bezit een eigenaardig karakter, waardoor zij zich wezenlijk van alle andere genootschappen onderscheidt, en dat haar nevens die allen eenen onafhankelijken, uitgebreiden en nuttigen werkkring verzekert. Door de ondersteuning der Hooge Regering ziet zij zich in staat gesteld tot wetenschappelijke nasporingen en ondernemingen op veel uitgestrekter gebied en op veel ruimer schaal, dan ooit aan eenig ander genootschap mogelijk kan zijn. De bescherming haar door het openbaar gezag verleend, schenkt haar het vermogen, bij haren wetenschappelijken arbeid al zulke hinderpalen uit den weg te ruimen, waartegen ook de krachtigste ijver van particuliere vereenigingen dikwijls niet bestand is. En diezelfde hooge bescherming waarborgt haar tevens eene vastheid en duurzaamheid, waardoor zij beveiligd is tegen de wisselingen en gevaren, die inrigtingen van bijzonderen aard niet zelden in haar bestaan bedreigen. Uitgebreider gebied, krachtiger werking en duurzamer leven zijn dus de kenmerkende eigenschappen, waardoor zij zich aanbeveelt, en die haar inder-

daad niet slechts voor de wetenschap, maar ook onmiddellijk voor de Regering zelve, ten hoogste nuttig doen zijn. Waar de Regering in de veelzijdige taak, die haar is opgedragen, de voorlichting der wetenschap behoeft; waar zij de verstandelijke belangen der natie krachtig bevorderen wil; waar zij groote ondernemingen wil uitlokken, bestemd om voor de zaak der verlichting en beschaving heilrijke vruchten te dragen; waar zij zich beijveren wil, den roem des Vaderlands op het gebied der wetenschap te doen handhaven en verhoogen: daar vindt zij in eene instelling, door openbaar gezag gegrondvest, een steun en eene medewerking, die zij nimmer van de onzekere en wisselende vereenigingen, door particulieren gesticht, zou kunnen verwachten, en waaraan zij niettemin dringend behoefte heeft, omdat het hier de hoogste, de edelste belangen des volks geldt, de verstandelijke ontwikkeling, die de eenige hechte grondslag is waarop het stoffelijk welzijn eener natie moet rusten.

4°. Ook met bepaalde toepassing op de vakken, die de Koning aan de thans bestaande Akademie wenscht toe te voegen, de letteren en geschiedenis, acht de commissie het bovengezegde omtrent het wenschelijke en nuttige eener Koninklijke instelling aan geen redelijken twijfel onderhevig. De wetenschappen, die tot het gebied van letteren en geschiedenis behooren (en de commissie meent die beide benamingen in den uitgestreksten zin te moeten opvatten, zoodat zij daaronder alle vakken van menschelijke kennis begrijpt, die niet op zinnelijke waarneming berusten) deze wetenschappen zijn voorzeker voor de geheele maatschappij van even groot aanbelang als hare zusteren, die zich wijden aan het onderzoek der stoffelijke natuur. Hare werking moge zich minder onmiddellijk en regtstreeks op het gebied der praktijk doen gevoelen, hare vruchten mogen minder tastbaar, minder naauwkeurig te berekenen zijn, zij zijn niettemin even wezenlijk; want het onderzoek der onstoffelijke natuur breidt evenzeer den kring der menschelijke kennis met nieuwe ontdekkingen uit, het bevordert evenzeer de algemeene verlichting en beschaving, het veredelt geest en gemoed; en langs duizend onnaspeurbare wegen oefent het op de geheele zamenleving een heilzamen invloed die niet missen kan ook

het stoffelijk welzijn te verhoogen. En daarenboven het materiële belang mag niet de eenige maatstaf van beoordeeling zijn. De behartiging der wetenschap is eene zaak, die Nederland aan zich zelf verschuldigd is, om zich waardig te blijven handhaven in den eervollen rang, dien het zich, als een der meest beschaafde landen, heeft weten te verwerven. Daarom moet die behartiging der wetenschap algemeen en onbekrompen zijn. Niet een gedeelte der vakken van menschelijke kennis moet worden ondersteund en bevorderd, met willekeurige uitsluiting van andere; maar de geheele wetenschap, die der onstoffelijke zoowel als der stoffelijke wereld, heeft op de aanmoediging, bescherming en ondersteuning der Regering eene stellige en onbetwistbare aanspraak; gezwegen nog van de verpligting, die op iedere beschaafde natie rust, om de taal, letteren en geschiedenis van het eigen Vaderland, als een heilig erfdeel van het voorgeslacht, in eere te houden en hare wetenschappelijke beoefening met onvermoeide zorg aan te kweeken.

5°. Is alzoo het wenschelijke en nuttige van de uitbreiding die de Koning aan de Akademie van Wetenschappen verlangt te geven, uit het tot hiertoe gezegde gebleken, de commissie meent tevens daaruit de voorwaarden te kunnen afleiden, van welker bepaalde erkenning en inachtneming het bereiken van het voorgestelde loffelijke doel zal afhangen. Die voorwaarden komen, naar zij meent, voornamelijk hierop neder:

a. Het is in de eerste plaats een stellig vereischte, dat het eigenaardig standpunt der Akademie duidelijk worde aangewezen, haar werkkring naauwkeurig afgebakend. Eene Koninklijke Akademie moet niet slechts een genootschap te meer zijn bij de velen, die reeds in ons Vaderland bestaan. Zij mag zich niet tegenover de vereenigingen, uit den ijver van particulieren ontsproten, als mededingster stellen, veelmin door dergelijke mededinging de vrije werking van andere belemmeren. Ook mag zij niet treden op het gebied van individueel wetenschappelijk onderzoek, om datgene te doen, wat door bijzondere personen even goed kan worden verrigt. Maar zij moet hare roeping en tevens hare regtvaardiging vinden, deels in hare onmiddellijke betrekking tot de Hooge Regering, deels in het

groote, uitgebreide, veelomvattende van haren arbeid, en in de overtuiging, dat die arbeid slechts door de krachtige medewerking en ondersteuning van het openbaar gezag kan worden tot stand gebragt.

Uit deze algemeene voorwaarde vloeit regtstreeks het volgende voort:

b. De Akademie moet tot de Hooge Regering in onmiddellijke betrekking staan. Die betrekking is uit den aard der zaak tweeledig. Zij omvat eene verpligting en een regt: de verpligting namelijk om te antwoorden op de vragen, haar door het Landsbestuur voorgelegd, en het regt om zelve aan dat Bestuur voorstellen te doen.

De Regering voor te lichten op het gebied der wetenschap, dat is de eerste en voornaamste roeping eener Koninklijke Akademie. Zoo dikwijls derhalve haar gevoelen, haar oordeel, haar raad zal worden gevraagd omtrent al die onderwerpen, die met het doel harer instelling in verband staan, moet op haar de verpligting rusten, die vragen op zoodanige wijze te beantwoorden, als zij, na rijpe overweging, met de eischen der wetenschap overeenkomstig zal oordeelen. Zoo dikwijls hare medewerking wordt ingeroepen, om maatregelen der Regering op het gebied der wetenschap te helpen tot stand brengen, moet zij altijd bereid zijn aan die uitnoodiging te voldoen. Hoe meer de Regering zich deze gelegenheid ten nutte maakt, om de onpartijdige belangelooze stem der wetenschap, door deskundigen geuit en met bondige redenen omkleed, te vernemen — des te heilzamer zullen de gevolgen voor het Vaderland zijn. Ja, de commissie gelooft hare wenschen niet te hoog te stemmen, noch zich aan onbescheidenheid schuldig te maken, wanneer zij de hoop uitspreekt, dat de Regering zal goedvinden de Akademie te erkennen als een bestendig raadgevend collegie, dat niet slechts nu en dan, in bijzondere gevallen, wordt geraadpleegd, maar geregeld en voortdurend het openbaar gezag met raad en daad ter zijde staat in alle zaken, die tot haren werkkring behooren. Zoo doende zal hare taak eene wezenlijke en krachtige beteekenis erlangen en de wetenschap in waarheid bevorderlijk worden gemaakt aan het welzijn der natie; zoo doende zal er in de

handelingen der Regering, op het gebied van wetenschap en onderwijs, eenheid en veêrkracht ontstaan; en heeft men meermalen zich beklaagd over versnippering van krachten, over onzamenhangende, onstelselmatige maatregelen in dit gewigtig deel van wetgeving en bestuur, dat de hoogere belangen der natie omvat: eene bepaling, als de hier voorgedragene, zou, naar het oordeel der commissie, zeer veel kunnen bijdragen, om de aanleiding tot zoodanige klagten te doen ophouden, althans merkelijk te verminderen.

Maar gelijk aan de eene zijde op de Akademie de verpligting rust, de Regering, waar deze het verlangt, te dienen van inlichting en raad, zoo moet zij aan den anderen kant zelve geregtigd zijn, uit eigen boezem voorstellen aan het Landsbestuur te rigten. Mogt zij in het belang der wetenschap, waaraan zij is toegewijd, en ter bevordering van het doel harer instelling een maatregel wenschen uit te lokken, dien zij als nuttig en noodig beschouwt; mogt zij een wetenschappelijk plan hebben beraamd, tot welks volvoering, hetzij om de hooge kosten daaraan verbonden, hetzij om andere redenen, de medewerking van het openbaar gezag een onmisbaar vereischte is: dan mag haar het regt niet ontzegd zijn, gemotiveerde voordragten bij de Regering in te zenden en de gevorderde ondersteuning aan te vragen. Dat regt van zelfstandige ondernemingen, dat bewustzijn van door eigen kracht de opwekking tot nuttigen arbeid te kunnen geven, zal bij de Akademie dien ijver, dien lust en die geestkracht ontwikkelen, die steeds haar moeten bezielen, indien zij werkelijk aan het doel haren instelling beantwoorden zal. Zij behoort derhalve geregtigd te zijn, aan de Regering hare voorstellen in te dienen, en zij behoort dat te kunnen doen in de vaste overtuiging, dat die voorstellen dáár een open oor zullen vinden; dat zij, als eene instelling door den Koning in het belang der wetenschap gesticht, ook voortdurend en regtmatig het vertrouwen der Regering geniet en daarop eene erkende aanspraak bezit. Zonder wederkeerig vertrouwen, zonder wederzijdsche bereidvaardigheid om krachtig te streven naar het gemeenschappelijk doel, kan de betrekking der Akademie tot de Regering niet anders zijn dan een ijdele klank; maar met die beide voorwaar-

den toegerust, zal zij in waarheid vruchten dragen voor wetenschap en Vaderland beiden.

c. De aard van den wetenschappelijken arbeid, door de Akademie te ondernemen, wordt mede door het haar aangewezen eigenaardige standpunt als van zelf bepaald. Is zij eene vereeniging van krachten, onder hoogere bescherming, om met meerder vermogen en in ruimeren kring werkzaam te zijn dan aan bijzondere personen, hetzij op zich zelve staande of in genootschappen vereenigd, mogelijk is, dan moet ook haar voornaamste streven zijn, het tot stand brengen van zoodanige wetenschappelijke nasporingen en ondernemingen, die, òf om te groote uitgebreidheid, òf om te hooge kosten daaraan verbonden, de krachten van enkele personen te boven gaan, die slechts door de zamenwerking van de beoefenaars der wetenschap kunnen tot stand gebragt worden, en tevens van hooger hand zoodanige ondersteuning, bevordering en bescherming vereischen, dat zij door andere genootschappen bezwaarlijk zouden kunnen verrigt worden. De uitdrukkelijke erkenning van dit beginsel, den aard van den werkkring der Akademie aanwijzende, sluit daarom de voordeelen niet uit, die men ook van individuele nasporingen en mededeelingen op wetenschappelijk gebied zou mogen verwachten. Zij bepaalt slechts het hoofddoel der instelling; maar daarnevens blijft aan de leden volkomene vrijheid tot het leveren van bijdragen, uit eigen onderzoek gesproten, die meermalen zullen kunnen strekken tot eene aanleiding, òf om gewigtige vraagpunten der wetenschap aan een gezamenlijk en rijper onderzoek te onderwerpen, òf om grootere ondernemingen uit te lokken of voor te bereiden. Daarom opent de Akademie ook aan de beoefenaars der wetenschap, die niet tot hare leden behooren, de gelegenheid om hunne geschriften, werkzaamheden of voorstellen aan haar oordeel te onderwerpen, en schenkt hare ondersteuning aan datgene, dat daarop aanspraak zal kunnen maken. Daarom onderhoudt zij met hare buitenlandsche leden en met hare in 's Rijks overzeesche bezittingen gevestigde correspondenten eene geregelde briefwisseling, en vergadert telkens nieuwe stof voor toekomstige werkzaamheden. Zoo tracht zij van alle kanten de verspreide pogingen tot zamenwerking te leiden en als in een

middelpunt te vereenigen; een band te vormen, die zoowel de Nederlandsche geleerden onderling, als tevens dezen met die van andere landen verbindt; en door dit alles het hoofddoel van hare instelling te bereiken: de behartiging, ontwikkeling en opbouw der wetenschap op zoo ruime schaal, als waartoe zij op haar bijzonder standpunt geroepen is.

d. Om echter aan deze verpligtingen behoorlijk te kunnen voldoen, is het eene onmisbare voorwaarde, dat zij daartoe door de Regering in staat worde gesteld door eene materiële ondersteuning, aan de ruimte van haren werkkring geëvenredigd. Vele groote en belangrijke ondernemingen op het gebied der wetenschap zullen door haar niet tot stand gebragt kunnen worden, wanneer zij niet kan beschikken over de noodige hulpmiddelen. Hare leden stellen hunnen tijd en hunnen ijver, de inspanning hunner beste krachten ten dienste voor de bevordering van het doel der instelling en geenerlei personele belooning wordt daarvoor verlangd. Maar hetgeen men verlangt, en waarop men regtmatige aanspraak heeft, is slechts dit, dat de pogingen, die men in deze betrekking aan de goede zaak ten koste legt, door de Regering, zooveel in haar vermogen is, worden ondersteund, ten einde niet, bij gebrekkige middelen, de belangstelling verflaauwe, de ijver verslappe en het streven worde verlamd. Wil de Regering van de door haar gestichte instelling ruime vruchten zien, dan is het in de eerste plaats hare roeping, den lust en den ijver van de leden dier instelling op te wekken en aan te vuren door de zekerheid, dat op de krachtige medewerking van het openbaar gezag niet te vergeefs zal worden gerekend.

6°. Zoodanig zijn, naar het oordeel der commissie, de voorwaarden van welker erkenning en inachtneming het bereiken van het doel der Akademie zal afhangen, in zooverre het althans in de magt der Regering staat, die goede uitkomst te verzekeren. De commissie wenscht voor de leden der instelling geenerlei uiterlijk aanzien, geenerlei voorrang of eerbetoon — zij moet haar aanzien en haren rang ontleenen van de verdiensten harer leden — maar men wenscht slechts van de Regering de erkenning en vaststelling van die voorwaarden, zonder

welke al het streven der instelling òf ijdel, òf althans onbeduidend zou zijn, en zij reeds bij den aanvang de kiem des verderfs in zich dragen zou. Erkenning van het eigenaardige standpunt, dat aan eene Koninklijke instelling voegt; regeling van hare betrekking tot de Regering, van hare verpligtingen en van hare regten; aanwijzing van eenen ruimen wetenschappelijken werkkring; bemoedigend vertrouwen en onbekrompene ondersteuning: zietdaar hetgeen de Regering doen kan, om, voor zooveel van haar afhangt, zorg te dragen, dat de Akademie zoowel aan het doel harer stichting, als aan de billijke verwachting der natie beantwoorde.

7°. In de overtuiging van deze onbewimpeld uitgesproken beginselen, acht de commissie het raadzaam, dat de Regering, bij gewenschte goedkeuring van het ontworpen reglement, openlijk blijk geve, dat zij den aard en de bestemming der Akademie in den bovengeschetsten zin verstaat; en zij neemt derhalve de vrijheid voor te stellen, dat het Koninklijk besluit, waarbij het reglement mogt worden vastgesteld, worde voorafgegaan door eene *overweging*, van dezen of dergelijken inhoud:

„Wenschende aan de bij Ons besluit van den 26sten October 1851, N°. 3, ingestelde Koninklijke Akademie van Wetenschappen eene zoodanige uitbreiding te geven, dat daarin ook de letteren en geschiedenis, en vooral die des Vaderlands, worden vertegenwoordigd;

„Verlangende dat aan deze instelling, zoowel in het belang Onzer Regering en der gansche maatschappij als in dat van de wetenschappen, tot welker bevordering en ontwikkeling zij geroepen wordt, steeds eene vrije en onbelemmerde stem omtrent al wat met hare roeping in verband staat, verzekerd zij;

„En willende aan haar de toezegging verleenen van de stoffelijke ondersteuning die zij behoeft, om zich naar behooren te kwijten van de op haar rustende verpligting, met dien ijver en die aandacht, die het Vaderland van haar mag verwachten;

„Hebben besloten vast te stellen het reglement, bepalende de organisatie en de wijze van werken der Koninklijke Nederlandsche Akademie van Wetenschappen.

„Art. 1." enz.

Na deze uiteenzetting der hoofdbeginselen, die der commissie bij het ontwerpen van het reglement tot leiddraad hebben verstrekt, laat zij thans nog de eene en andere opmerking volgen tot nadere toelichting van enkele der door haar voorgestelde artikelen.

Art. 4. De commissie heeft de bestemming der nieuwe afdeeling omschreven door: *taal- en letterkunde, geschiedenis en wijsbegeerte.* Zij meent hiermede naar den geest en volgens het verlangen van den Koning te hebben gehandeld, al heeft zij zich niet letterlijk gehouden aan de bewoordingen, vervat in haren aanstellingsbrief. Tegenover de wis- en natuurkundige wetenschappen in den ruimsten omvang schijnt het billijk, dat ook de kring dier wetenschappen, die Zijne Majesteit thans vertegenwoordigd wenscht te zien, even ruim worde genomen; zoodat daartoe alles gebragt worde, wat betrekking heeft: òf tot de studie der talen, die het voertuig zijn der menschelijke gedachte; òf tot het onderzoek der geschrevene gedenkstukken, waarin de menschelijke geest zijne ontdekkingen of zijne scheppingen tot blijvend nut voor allen heeft nedergelegd; òf tot de nasporing der geschiedenis, dat is, van de ontwikkeling der menschheid in alle rigtingen; òf wel tot het gebied der bespiegelende gedachte, die het denkvermogen zelf tracht te doorgronden, en uit het geheele zamenstel der menschelijke kennis de eeuwige wetten op te sporen, welker inzigt den geest tot hoogere waarheden opleidt. Door deze ruime omschrijving wordt, naar het oordeel der commissie, aan de eischen der wetenschap regt gedaan, die aanspraak heeft op onverdeelde behartiging, zonder uitsluiting van enkele deelen.

Tot juist verstand van de door haar gekozen bewoordingen, meent zij echter hierbij te moeten opmerken, dat zij den werkkring der Akademie bepaald wenscht te zien tot het gebied der eigenlijke *wetenschap.* Wanneer zij derhalve het woord *letterkunde* stelt, dan bedoelt zij ook deze *als wetenschap,* dat is, in zooverre zij op onderzoek en nasporing berust, in zooverre zij de uitbreiding der stellige kennis beoogt. *Letterkunde*, als zuivere *kunst* beschouwd, als berustende op talent en genie, behoort minder eigenaardig tot den werkkring eener wetenschappelijke

Akademie. Voortbrengselen der dichtkunst en welsprekendheid, als gewrochten der kunst, hoe hoog ook te waarderen, zijn niet de vruchten die men verwacht van eene Akademie, bepaaldelijk aan de wetenschap gewijd. Maar de theoretische grondslag van beiden, de wetten der aesthetica en daarnevens de verklaring der literarische gedenkteekenen, en de geschiedenis van hunne ontwikkeling en hunnen zamenhang: ziedaar wat de *letterkunde* als wetenschap kenmerkt, en wat de commissie door die benaming wenscht te verstaan.

Art. 5. Na rijp beraad heeft de commissie gemeend, het aantal der leden te moeten voorstellen naar den maatstaf van hetgeen bij de thans bestaande Akademie bepaald is. Het komt haar voor, dat dit aantal in elk opzigt doelmatig is, en tusschen het te veel en te weinig het juiste midden houdt.

Art. 6, 7 en 8.

Art. 9. De commissie meent te moeten opmerken, dat het Reglement eenigen waarborg dient te bevatten voor het nadeel, voortvloeijende uit de volslagene werkeloosheid van eenig lid, dat alsdan eene plaats inneemt, door een ander welligt op nuttiger wijze te vervullen. In het Reglement van het voormalige Koninklijk Nederlandsch Instituut bestond eene bepaling, nagenoeg gelijkstaande met de in dit artikel voorgedragene. Zij is bij de Eerste Klasse van voornoemd Instituut eenmaal in toepassing gebragt. Het Reglement der Akademie van Wetenschappen, vastgesteld bij Koninklijk besluit van 26 October 1851, voorziet in deze behoefte door de bepaling van art. 16, welke alleen de vergaderingen betreft. De commissie heeft gemeend haar in het algemeen op de werkzaamheden van toepassing te moeten maken. De ondervinding leert, dat leden, die ongaarne hunne woonplaats verlaten of wel daarin verhinderd worden, toch zeer werkzaam voor de instelling kunnen zijn. In dergelijk geval wordt het zeer netelig, gelijk de ondervinding reeds aan de tegenwoordige Akademie leerde, volgens haar art. 16 een lid ter verantwoording te roepen, dat in negen achtereenvolgende vergaderingen afwezig bleef, hoewel hij voor het overige werkzaam was en zijne belangstelling deed blijken.

Art. 10. De commissie heeft, wat betreft de openbaarheid der

gewone vergaderingen, het heilzame beginsel gevolgd, aangenomen bij het Reglement der tegenwoordige Akademie en bij haar met vrucht in toepassing gebragt.

Deze Akademie (gelijk blijkt uit haar ontwerp, dd. 27 November 1853 aan het Departement van Binnenlandsche Zaken aangeboden) wenscht, dat alleen in de maanden Julij en Augustus geene vergaderingen worden gehouden. Het is haar ook gebleken dat de vaststelling van het uur van openen en sluiten der vergadering in het organiek Reglement een lastigen band oplegt. Zij wenschte ook daarom deze bepaling naar het Reglement van Orde over te brengen, ten einde haar gemakkelijker naar tijdsomstandigheden te kunnen wijzigen. De commissie heeft gemeend aan dezen wensch gehoor te moeten geven, en stelde in dien geest dit artikel te zamen.

De laatste alinea van dit artikel vloeit uit de nu ontworpen zamenstelling der Akademie uit twee Afdeelingen voort. Het is billijk, dat hare leden met eene raadgevende stem zitting hebben in de Afdeeling, waartoe zij niet behooren. Het zal wel onnoodig zijn hier bij te voegen, dat, naar het oordeel der commissie, eene beslissende stem zich in het algemeen moet beperken tot die onderwerpen, bij welke beslissing door meerderheid van stemmen mogelijk is; maar dat daarvan al diegenen behooren uitgesloten te zijn, die zich tot zuiver wetenschappelijke vraagpunten bepalen. Eene beslissing daarover door meerderheid van stemmen, als ware het door eene gezaghebbende magt, zou voor de wetenschap verderfelijk, of liever eene ongerijmdheid zijn.

Bij dit artikel heeft de commissie tevens overwogen, in hoeverre het raadzaam mogt wezen aan de Afdeelingen der Akademie het regt toe te kennen, zich in sectiën te splitsen, tot meer bepaalde behandeling van wetenschappelijke vraagpunten: in den geest van art. 13 van het concept-reglement, ten jare 1850 door het committé van het Koninklijk Nederlandsch Instituut ontworpen. De commissie erkende de groote voordeelen aan zulk eene splitsing verbonden, die telkens deskundigen in kleineren kring bijeen roept, om over datgene te handelen, wat tot ieders specialiteit behoort, en waardoor het bezwaar zou worden opgeheven, dat dikwijls in eene vergadering een onderwerp ter

sprake kan komen, waarin een aantal leden te zeer vreemdelingen zijn, om daarover een oordeel te kunnen uitbrengen. Doch er stonden aan de verwezenlijking van dit plan praktische moeijelijkheden in den weg, die de commissie niet wist op te lossen, en die haar noopten het daartoe strekkende voorstel achterwege te laten. Zij meende hiertoe te eerder te kunnen besluiten, daar men allen grond heeft om te vertrouwen, dat in de hier aangeduide behoefte zal kunnen worden voorzien bij het Reglement van Orde, hetzij door het voorschrijven van afzonderlijke commissiën voor speciale werkzaamheden, hetzij door zoodanige andere bepalingen, als later nuttig en uitvoerbaar zullen blijken.

Art. 11. Dat de commissie bij dit artikel, behelzende eene aanwijzing van de verpligting en van het regt der correspondenten, niet tevens de buitenlandsche leden genoemd heeft, is daaraan toe te schrijven, dat zij de betrekking van deze laatsten meer als eene eervolle onderscheiding, aan uitstekende geleerden bewezen, beschouwt, dan wel als eene roeping, waaraan bepaalde verplichtingen zouden verbonden zijn. Men mag van de buitenlandsche leden, uit belangstelling in de Akademie die hun het lidmaatschap aanbood welwillende medewerking hopen en verwachten; maar het scheen ongepast, daarvan in het Reglement opzettelijk melding te maken.

Art. 12.

Art. 13. Men heeft aan de Akademie de bevoegdheid willen laten, om, des verkiezende en zoo bijzondere omstandigheden dit wenschelijk maken, eene plegtige vergadering in het openbaar te houden. De commissie zoude echter ongaarne zien, dat daarmede weder in het leven wierden geroepen de vroegere openbare vergaderingen des Instituuts. Uit den aard der zaak zal bij de instelling, gelijk zij nu werd ontworpen, slechts zelden eene dergelijke plegtige vergadering voorkomen.

Art. 14. Bij dit artikel wordt voorgesteld, het verslag onmiddellijk aan den Koning aan te bieden, en een afschrift daarvan aan den Minister van Binnenlandsche Zaken te zenden, opdat hierdoor een band tusschen Zijne Majesteit en de Akademie ontsta. De tegenwoordige Akademie heeft, blijkens het art. 16 van haar ontwerp van 27 November 1853, den wensch tot

dergelijke onmiddelijke betrekking met het geëerbiedigd Hoofd van den Staat uitgedrukt.

Art. 15, 16, 17.

Art. 18. Door de bepaling van dit artikel wordt een noodzakelijk algemeen bestuur in het leven geroepen. Het zal het committé van Voorzitters, Secretarissen en algemeenen Penningmeester van het voormalig Instituut vervangen.

De commissie stelt zich voor, dat hierdoor steeds behoorlijk doordachte en uitgewerkte voorstellen aan de vereenigde vergadering van de beide Afdeelingen der Akademie zullen kunnen aangeboden worden, en dat de geheele administratie der Akademie de eenheid zal verkrijgen, zonder welke haar bestaan onmogelijk wordt. Aan deze zucht naar eenheid van administratief beheer hecht zich ook de bepaling van art. 20, omtrent de benoeming van eenen algemeenen Secretaris.

Art. 19, 20.

Art. 21. De commissie heeft voor de bezoldiging van de secretarissen der Afdeelingen den maatstaf gevolgd, aangewezen door art. 11 van het reglement der tegenwoordige Akademie. Zij ontveinst zich de bekrompenheid van het cijfer niet, vooral zoo men de menigvuldige bezigheden, de gevorderde bekwaamheden en de verantwoordelijkheid overweegt, aan deze betrekking verknocht en door haar gevorderd. Gaarne zag zij het daarom hooger opgevoerd; maar meent dat haar standpunt haar belet daaromtrent een nader voorstel te doen. De toekenning van een verdubbeld honorarium aan den algemeenen Secretaris acht zij onmisbaar. De ondervinding der tegenwoordige Akademie leert, dat door zich tevens met de geheele administratie en met het beheer der bibliotheek te belasten, de betrekking van den Secretaris eene beroepsbezigheid wordt, welke zooveel van zijnen tijd en zijne zorgen vordert, dat het niet dan billijk kan geacht worden, daaraan eenige vergoeding te verbinden.

De bepaling omtrent de vergoeding van reis- en verblijfkosten aan de gewone leden, buiten Amsterdam wonende, zoo dikwerf zij ter vergadering komen, stemt geheel overeen met hetgeen daaromtrent, onder goedkeuring der Regering en naar aanleiding van den brief van den Minister van Binnenlandsche

Zaken in dato 12 April 1853, bij de tegenwoordige Akademie vastgesteld is.

De tusschen deze en de Regering gevoerde briefwisseling toont, dat de billijkheid van den eisch eener dergelijke vergoeding als beginsel door de Regering werd aangenomen, en de vergelijking van het aantal leden, dat *voor* en dat *na* het toekennen der vergoeding de vergaderingen der Akademie bijwoonde, leert dat de maatregel doeltreffend is. De commissie acht het dan ook onnoodig daaromtrent verder uit te weiden.

Art. 22. Hierbij heeft de commissie nagenoeg hetzelfde te voegen. Ook hier kon haar maatstaf geen andere zijn dan die van het Koninklijk besluit van 26 October 1851 (art. 3), en van de verhooging van subsidiën, verleend door het besluit van den Minister van Binnenlandsche Zaken, in dato 21 Mei 1851, N°. 70. Deze verhooging brengt de toelage van het Rijk aan de thans bestaande Akademie op *f* 7500. De commissie, deze som nagenoeg verdubbeld voorstellende, heeft zich door naauwkeurige becijfering overtuigd, dat, wanneer daarvan, bij de voorgenomen uitbreiding der Akademie en bij hare splitsing in twee Afdeelingen, voldaan worden de reis- en verblijfkosten der leden buiten Amsterdam, de onmisbare kosten tot het in orde houden en de completering der boekerij, de jaarwedden der Secretarissen, als ook de bezoldiging der beambten en de onvermijdelijke huishoudelijke kosten, er alsdan voor de jaarlijksche drukloonen slechts eene geringe som overblijft, eene som, die ter naauwernood voldoende zal blijken, zoo de werkzaamheid der nieuwe Afdeeling gelijk te hopen en te verwachten is, aan die der thans bestaande Akademie evenredig zal wezen.

Met aandrang verwijst de commissie te dezen opzigte naar het hierboven (sub lit. *d*) gezegde, en tevens tot de uittreksels der reglementen van buitenlandsche Akademiën, welke zij hiernevens overlegt; en zij acht het wenschelijk en billijk, dat de jaarlijksche toelage gesteld worde op eene som, althans niet lager dan de door haar aangewezene *).

---

*) De eerste alinea van dit artikel, waarop bovenstaande toelichting betrekking heeft, luidde aldus:

„Eene Jaarlijksche toelage van *f* 14,000 wordt aan de Akademie uit 's Rijks

Het voorstel in de tweede alinea van dit artikel heeft betrekking op die groote ondernemingen van wetenschappelijken aard, waaromtrent in het reglement geene bepaalde voorziening kan worden gegeven, al staan zij dan ook, volgens het boven uiteengezette, regtstreeks in verband met het hoofddoel der Akademie.

Art. 23.

Art. 24. De commissie geeft in bedenking, of het niet beter ware deze bepaling, gevorderd wegens art. 7 van het Koninklijk Besluit van 26 October 1851, in het Koninklijk Besluit van de oprigting der Akademie op te nemen. Zij gevoelt, dat het geen eigenlijk reglementair artikel kan wezen; maar heeft toch niet willen verzwijgen, dat eene dergelijke bepaling omtrent de bezittingen van het voormalige Instituut, welke op de tegenwoordige Akademie overgingen, gevorderd wordt *).

Aldus opgemaakt in onze vergaderingen, gehouden te Amsterdam, den 13den April 1854, den 5den Mei 1854, den 24sten Mei 1854 en den 31sten Mei 1854.

(*Get.*) J. van Geuns.
W. Vrolik.
Abm. des Amorie van der Hoeven.
J. van Lennep.
J. Heemskerk.
J. Bake.
M. de Vries.

---

geldmiddelen verzekerd, waaruit zij de onkosten voldoet, voortvloeijende uit de bepalingen van het reglement."

Zij is weggelaten, dewijl dit punt geregeld is bij het Koninklijk Besluit, houdende uitbreiding der Akademie.

*) Dit artikel, luidende:

"De bezittingen van het voormalig Koninklijk Nederlandsch Instituut zullen van den dag af der vaststelling van dit reglement in eigendom aan de Akademie overgaan. Eene daarvan opgemaakte naauwkeurige lijst wordt bij de Akademie bewaard en in afschrift toegezonden aan den Minister van Binnenlandsche Zaken."

is weggelaten, dewijl art. 7. van het Koninklijk Besluit van 26 October 1851 N°. 3, de bezittingen van het Instituut reeds aan de Akademie had toegekend.

REGLEMENT VAN ORDE VOOR DE AFDEELING WIS- EN NATUURKUNDIGE WETENSCHAPPEN.

WERKZAAMHEDEN DER LEDEN.

§ 1.

De gewone vergaderingen der Afdeeling worden, met uitzondering der maanden Julij en Augustus, gehouden op den laatsten Zaturdag van elke maand.

§ 2.

De leden der Afdeeling Taal-, Letter-, Geschiedkundige en Wijsgeerige Wetenschappen, de gewone vergaderingen der Afdeeling Wis- en Natuurkundige Wetenschappen bijwonende, hebben regt op vergoeding van reis- en verblijfkosten.

Elk lid der Akademie ontvangt, ten minste vier dagen vóór de gewone vergaderingen van elke Afdeeling, een brief van uitnoodiging, waarin zooveel mogelijk de onderwerpen worden vermeld, die behandeld zullen worden.

§ 3.

De gewone vergaderingen worden op het in den brief van beschrijving vermelde en door den Voorzitter bepaalde uur geopend, en uiterlijk te drie ure gesloten.

Mogt de vergadering verlenging dezer termijn verlangen, dan is de Voorzitter geregtigd haar te verlengen.

§ 4.

De werkzaamheden der gewone vergaderingen zijn:

1°. het doen van verslag over zaken, waaromtrent de Regering den raad der Afdeeling moge hebben ingewonnen;

2°. beraadslagingen over voorstellen aan de Regering, betreffende de belangen der wetenschap;

3°. het aanhooren *van* en beraadslagen *over* mededeelingen en voorstellen, betreffende onderwerpen van wetenschap.

Tot dit laatste doel wordt jaarlijks in de buitengewone vergadering van April een rooster vastgesteld van de spreekbeurten, zoo als die achtereenvolgend in de gewone vergaderingen der Afdeelingen door de gewone leden zullen worden vervuld. Het ontwerp van den rooster wordt in den beschrijvingsbrief tot de buitengewone vergadering van April aan de leden bekend gemaakt.

Voor elke gewone vergadering worden ten minste drie sprekers aangewezen.

Het staat elk lid vrij, ook buiten dergelijke aanwijzing, eene voordragt in de vergadering te houden. De tijd, voor elke spreekbeurt beschikbaar, is bepaald op een half uur.

De namen der sprekers worden in den beschrijvingsbrief en in de openlijke aankondiging der vergadering bekend gemaakt.

§ 5.

De Afdeeling geeft uit:

1°. *Verhandelingen* in 4°.

2°. *Verslagen en Mededeelingen* in 8°.

In deze laatste worden opgenomen de processen-verbaal der gewone vergaderingen, alsmede zoodanige medegedeelde stukken, die bepaald door den schrijver daartoe zijn aangewezen of waaraan de Afdeeling zoodanige bestemming wenscht te geven.

Tot dergelijke mededeelingen zijn, behalve de leden, ook personen geregtigd, niet door het lidmaatschap aan de Akademie verbonden.

§ 6.

Stukken bestemd voor de *Verhandelingen*, worden in handen gesteld eener commissie van ten minste twee leden, die binnen eenen bij de benoeming vastgestelden tijd verslag uitbrengt op het in hare handen gestelde stuk. Het indienen van het verslag, de deliberatiën en het besluit omtrent de aanneming geschieden in den regel in eene gewone vergadering. Op prae-

advies van den Voorzitter en Secretaris kan zulks ook in eene buitengewone vergadering plaats hebben.

§ 7.

Zoo de aangeboden verhandeling voor de *Verslagen en Mededeelingen* bestemd is, wordt zij in handen gesteld van eene commissie van redactie, benoemd in de buitengewone vergadering der maand April, en bestaande, behalve uit den Secretaris, ambtshalve lid dezer commissie, uit vier leden, waarvan elk jaar twee aftreden, maar terstond weder verkiesbaar zijn. Zij is gemagtigd de stukken, die door haar goedgekeurd worden, in de *Verslagen en Mededeelingen* te plaatsen. Bijaldien haar oordeel afkeurend is, geeft zij daarvan in eene buitengewone vergadering berigt, en wordt aan de leden de beslissing overgelaten.

§ 8.

Elk lid der Akademie ontvangt de *Verhandelingen* en de *Verslagen en Mededeelingen* dadelijk na hun verschijnen.

Beide worden in den boekhandel gebragt, en elke verhandeling wordt afzonderlijk verkrijgbaar gesteld.

De schrijvers hebben aanspraak op vijf en twintig afzonderlijke exemplaren hunner verhandeling.

§ 9.

Zoo door eenig Departement van 's Lands Regering de voorlichting der Akademie verlangd wordt, benoemt de Voorzitter eene commissie, bestaande uit zooveel leden, als hem wenschelijk zal voorkomen, ten einde daarop binnen eenen bij de benoeming vastgestelden tijd, de Akademie te dienen van berigt, voorlichting en raad.

De commissie wordt in den regel benoemd in eene gewone vergadering. In spoed eischende gevallen, als ook zoo daartoe andere redenen mogten bestaan, wordt de commissie in eene buitengewone vergadering of door den Voorzitter, buiten den tijd der vergaderingen, benoemd.

Het verslag der commissie wordt in eene gewone vergadering voorgedragen.

Indien er bezwaren bestaan tegen de behandeling in het openbaar, kan zulks ook in eene buitengewone vergadering geschieden.

§ 10.

De Akademie verklaart zich niet over de waarde van eenig haar ter beoordeeling toegezonden boekwerk, tenzij daartoe door de Regering uitgenoodigd, of wanneer het boekwerk haar ter mededinging naar eenen uitgeloofden prijs wordt toegezonden.

§ 11.

Zoo eenig lid mogt verlangen dat eene bepaalde prijsvraag door de Akademie wierd uitgeschreven, is hij gehouden haar in de maand Januarij aan den Secretaris der Afdeeling schriftelijk op te geven, die haar aan de leden bekend maakt.

De beraadslaging daarover heeft plaats in de vergadering der maand Maart.

Ingeval van goedkeuring door de Afdeeling, wordt, na gehouden overleg met het algemeen Bestuur, voor zooveel de regeling der uitgaven betreft, in de algemeene vergadering kennis gegeven van de prijsuitschrijving der Afdeeling.

§ 12.

Op onbepaalde tijden worden met gesloten deuren buitengewone vergaderingen gehouden, waartoe alleen de leden der Afdeeling worden opgeroepen. De Voorzitter is geregtigd, onmiddellijk vóór of na eene gewone vergadering eene buitengewone te beleggen. Bijaldien eene buitengewone vergadering beschreven wordt, zullen de onderwerpen ter behandeling in den beschrijvingsbrief worden vermeld.

§ 13.

Van de gewone en buitengewone vergaderingen wordt het proces-verbaal vóór hare sluiting in kort ontwerp gelezen en

goedgekeurd, daarna in zijne uitbreiding vastgesteld in eene volgende vergadering, en dat van de gewone vergadering zoo spoedig mogelijk in de *Verslagen en Mededeelingen* uitgegeven.

De gedrukte processen-verbaal der buitengewone vergaderingen worden alleen aan de leden der Akademie, als ook aan de Departementen van 's Lands Regering gezonden. Zij worden niet in den boekhandel gebragt.

§ 14.

In alle gevallen van stemming geschiedt de beslissing bij volstrekte meerderheid.

Bij staking van stemmen beslist de stem van den Voorzitter.

Ter bepaling van de rangorde der stemming wordt tot grondslag genomen de presentie-lijst, op welke iedere naam een nummer heeft. Volgens het lot wordt in elke vergadering beslist, bij welk nummer de stemming zal aanvangen.

De leden der Afdeeling voor de Taal-, Letter-, Geschiedkundige en Wijsgeerige Wetenschappen en de correspondenten der Afdeeling voor de Wis- en Natuurkundige Wetenschappen, in eene gewone vergadering tegenwoordig, hebben eene raadgevende stem.

§ 15.

Zoo de stemming de keuze van personen betreft, geschiedt zij met toegevouwen stembriefjes. Indien bij eene eerste stemming geene volstrekte meerderheid verkregen is, heeft er eene tweede vrije stemming plaats.

Bij de derde stemming is men gebonden aan de twee personen, die bij de tweede vrije stemming de meeste stemmen op zich vereenigd hebben. De volstrekte meerderheid beslist. Bij gelijkstaande stemmen beslist het lot.

§ 16.

Tot de verkiezing van leden wordt in eene daartoe beschreven buitengewone vergadering der maand Maart beraadslaagd over de vraag, of eene openstaande plaats zal worden vervuld.

Daarna wordt bij volstrekte meerderheid van stemmen eene lijst opgemaakt van candidaten, wier aanspraken op het lidmaatschap door de leden der Afdeeling overwogen worden. Uit deze lijst geschiedt de keuze in de daartoe, volgens art. 7 van het organiek Reglement, beschreven buitengewone vergadering der maand April.

§ 17.

Zoo een lid der Afdeeling eenig voorstel, de Akademie betreffende, in de vereenigde vergadering van April ter beraadslaging wenscht te brengen, is hij gehouden, het aan den Voorzitter der Afdeeling zoodanig tijdig in te zenden, dat het in eene daartoe beschreven buitengewone Vergadering op den laatsten Zaturdag der maand Maart ter beraadslaging zal kunnen worden gebragt. Na goedkeuring der Afdeeling wordt het door den Voorzitter aan het Bestuur der Akademie medegedeeld en aan zijn oordeel, volgens § 31, onderworpen.

§ 18.

In de buitengewone vergadering van den laatsten Zaturdag der maand Maart worden twee leden benoemd, om, vereenigd met twee leden der Letterkundige Afdeeling, eene commissie uit te maken, aan welke, volgens § 37, de Rekening en Verantwoording van den algemeenen Secretaris ter beoordeeling wordt gegeven.

VOORZITTER EN ONDER-VOORZITTER.

§ 19.

De Voorzitter leidt de beraadslaging in de vergaderingen, en handhaaft hare orde, volgens hetgeen daaromtrent in § 1, 3, 4, 9, 14, 15 en 16 is vastgesteld. In de orde der stemming brengt hij zijne stem het laatste uit.

§ 20.

De Voorzitter volgt bij de leiding der handelingen van de vergadering *bij voorkeur* de volgende orde:

1°. lezing van het proces-verbaal der voorgaande vergadering, dat, na goedkeuring, door den Voorzitter en den Secretaris geteekend wordt;
2°. kennisgeving van ingekomen stukken en boekwerken;
3°. aanvragen van Regeringswege;
4°. voorstellen van leden;
5°. mededeelingen van correspondenten en aanvragen van personen, door geen titel aan de Akademie verbonden;
6°. spreekbeurten en wetenschappelijke mededeelingen van ter vergadering aanwezige leden;
7°. laatste omvraag;
8°. lezing en goedkeuring van de korte aanteekeningen van het verhandelde.

§ 21.

Zoo de Voorzitter verhinderd wordt de leiding der vergadering op zich te nemen, geeft hij daarvan kennis aan den Onder-Voorzitter en aan den Secretaris.

De Onder-Voorzitter vervangt bij ontstentenis den Voorzitter, en treedt in alle zijne regten en verpligtingen.

SECRETARIS.

§ 22.

De Secretaris zorgt, dat eene aankondiging van elke gewone vergadering ter plaatsing in de *Nederlandsche Staats-Courant* en in de *Amsterdamsche Courant* tijdig worde opgezonden.

§ 23.

Hij is belast met de uitgave, de verzending en de bewaring van al hetgeen door de Afdeeling in het licht wordt gegeven.

§ 24.

Alle verslagen en brieven der Afdeeling worden door hem geteekend.

§ 25.

De Secretaris brengt al wat hij voor de Afdeeling ontvangt ter kennisse van den Voorzitter.

§ 26.

De Secretaris geeft nimmer eenig stuk uit het archief der Afdeeling, zonder behoorlijk bewijs van ontvangst. Dergelijke afgifte kan alleen door leden gevorderd worden.

§ 27.

De Secretaris zorgt, dat zoodra de boekwerken, welke door de Afdeeling uitgegeven worden, zijn afgedrukt, exemplaren daarvan den algemeenen Secretaris worden ter hand gesteld, volgens § 42.

Goedgekeurd,
De Minister van Binnenlandsche Zaken,
VAN REENEN.

's Gravenhage,
den 6den *November* 1855.

REGLEMENT VAN ORDE VOOR DE AFDEELING TAAL-, LETTER-, GESCHIEDKUNDIGE EN WIJSGEERIGE WETENSCHAPPEN.

WERKZAAMHEDEN DER LEDEN.

§ 1.

De gewone vergaderingen der Afdeeling worden, met uitzondering der maanden Julij en Augustus, gehouden op den tweeden Maandag van elke maand.

§ 2.

De leden der Afdeeling voor de Wis- en Natuurkundige Wetenschappen, de gewone vergaderingen der Afdeeling Taal-, Letter-, Geschiedkundige en Wijsgeerige Wetenschappen bijwonende, hebben regt op vergoeding van reis- en verblijfkosten.

Elk lid der Akademie ontvangt, ten minste vier dagen vóór de gewone vergaderingen van elke Afdeeling, een brief van uitnoodiging, waarin zooveel mogelijk de onderwerpen worden vermeld, die behandeld zullen worden.

§ 3.

De gewone vergaderingen worden op het in den brief van beschrijving vermelde en door den Voorzitter bepaalde uur geopend en uiterlijk te drie ure gesloten.

Wanneer er na de gewone nog eene buitengewone vergadering moet gehouden worden, zal de eerste een uur vroeger worden gesloten.

§ 4.

De werkzaamheden der gewone vergaderingen zijn:

1°. het doen van verslag over zaken, waaromtrent de Regering den raad der Afdeeling mogt hebben ingewonnen;

2°. beraadslaging over voorstellen aan de Regering, betreffende de belangen der wetenschap;
3°. het aanhooren *van* en beraadslagen *over* mededeelingen en voorstellen, betreffende onderwerpen van wetenschap.

§ 5.

De Afdeeling geeft uit:
1°. *Verhandelingen* in 4°.
2°. *Verslagen en Mededeelingen* in 8°.
In deze laatste worden opgenomen de processen-verbaal der gewone vergaderingen, en zoodanige stukken, als, hetzij door leden der Akademie, hetzij door personen niet aan de Akademie verbonden, daartoe met goedkeuring der vergadering aangewezen worden.

§ 6.

Stukken bestemd voor de *Verhandelingen*, worden in handen gesteld eener commissie van ten minste twee leden, die binnen eenen vastgestelden tijd verslag uitbrengt. Het uitbrengen van het verslag, de beraadslaging en het besluit omtrent de aanneming geschieden in eene gewone vergadering. Op advies van den Voorzitter en Secretaris kan zulks ook in eene buitengewone vergadering plaats hebben.

§ 7.

Stukken bestemd voor de *Verslagen en Mededeelingen* worden in handen gesteld eener commissie van redactie, benoemd in de buitengewone vergadering der maand April, en bestaande, behalve uit den Secretaris, ambtshalve lid der commissie, uit vier leden, waarvan elk jaar twee aftreden, welke echter terstond weder verkiesbaar zijn. Zij is tot de plaatsing der stukken in de *Verslagen en Mededeelingen* bevoegd. Mogt zij daarin eenig bezwaar vinden, dan geeft zij daarvan in eene buitengewone vergadering berigt, en wordt aan de leden de beslissing overgelaten

§ 8.

Elk lid der Akademie ontvangt een afdruk van al wat door de Afdeeling wordt in het licht gezonden.

§ 9.

Zoo van wege eenig Departement van Algemeen Bestuur de voorlichting der Afdeeling verlangd wordt, benoemt de Voorzitter eene commissie, bestaande uit zooveel leden als hem wenschelijk zal voorkomen, ten einde daarop binnen een bij de benoeming vastgestelden tijd de afdeeling te dienen van berigt, voorlichting en raad.

Het verslag der commissie wordt in eene gewone vergadering voorgedragen.

Indien er bezwaren bestaan tegen de behandeling in het openbaar, kan zulks ook in eene buitengewone vergadering geschieden.

§ 10.

De Akademie verklaart zich niet over de waarde van eenig haar ter beoordeeling toegezonden boekwerk, tenzij daartoe door de Regering uitgenoodigd, of wanneer het boekwerk haar ter mededinging naar een uitgeloofden prijs wordt toegezonden.

§ 11.

Zoo eenig lid mogt verlangen dat eene bepaalde prijsvraag door de Akademie wierd uitgeschreven, is hij gehouden haar in de maand Januarij aan den Secretaris der Afdeeling schriftelijk op te geven, die haar aan de leden bekend maakt.

De beraadslaging daarover heeft plaats in de vergadering der maand Maart.

Ingeval van goedkeuring door de Afdeeling, wordt, na gehouden overleg met het algemeen Bestuur, voor zooveel de regeling der uitgaven betreft, in de algemeene vergadering kennis gegeven van de prijsuitschrijving der Afdeeling.

§ 12.

Op onbepaalde tijden worden met gesloten deuren buitenge-

wone vergaderingen gehouden, waartoe alleen de leden der Afdeeling worden opgeroepen. De Voorzitter is geregtigd, onmiddellijk vóór of ná eene gewone vergadering eene buitengewone te beleggen. Bijaldien eene buitengewone vergadering beschreven wordt, zullen de onderwerpen ter behandeling in den beschrijvingsbrief worden vermeld.

§ 13.

Alle voorstellen, welke niet slechts de orde van behandeling of de huishoudelijke aangelegenheden betreffen, worden schriftelijk aan den Voorzitter ter hand gesteld.

§ 14.

Van de gewone en buitengewone vergaderingen wordt het proces-verbaal vóór hare sluiting in kort ontwerp gelezen en goedgekeurd, daarna in zijne uitbreiding vastgesteld in eene volgende vergadering, en dat van de gewone vergaderingen zoo spoedig mogelijk in de *Verslagen en Mededeelingen* uitgegeven.

De processen-verbaal der buitengewone vergaderingen worden, wanneer tot het drukken daarvan besloten wordt, alleen aan de leden der Akademie, alsook aan de Departementen van Algemeen Bestuur in druk medegedeeld.

§ 15.

In alle gevallen van stemming geschiedt de beslissing bij volstrekte meerderheid.

Bij staking van stemmen beslist de stem van den Voorzitter.

Ter bepaling van de rangorde der stemming wordt tot grondslag genomen de presentie-lijst, op welke iedere naam een nummer heeft. Volgens het lot wordt in elke vergadering beslist, bij welk nummer de stemming zal aanvangen.

De leden der Afdeeling voor de Wis- en Natuurkundige wetenschappen en de correspondenten der Afdeeling voor de Taal-, Letter-, Geschiedkundige en Wijsgeerige Wetenschappen, in eene gewone vergadering tegenwoordig, hebben eene raadgevende stem.

§ 16.

Zoo de stemming de keuze van personen betreft, geschiedt zij met toegevouwen stembriefjes. Indien bij eene eerste stemming geene volstrekte meerderheid verkregen is, heeft er eene tweede vrije stemming plaats. Bij de derde stemming is men gebonden aan de twee personen, die bij de tweede vrije stemming de meeste stemmen op zich vereenigd hebben. De volstrekte meerderheid beslist. Bij gelijkstaande stemmen beslist het lot.

§ 17.

Tot de verkiezing van leden wordt in eene daartoe beschreven buitengewone vergadering der maand Maart beraadslaagd over de vraag, of eene openstaande plaats zal worden vervuld.

Daarna wordt eene lijst opgemaakt van candidaten, die ten minste een derde der aanwezige stemmen op zich vereenigd hebben, en wier aanspraken op het lidmaatschap door de leden der Afdeeling overwogen worden. Uit deze lijst geschiedt de keuze bij volstrekte meerderheid van stemmen, in eene daartoe beschreven buitengewone vergadering in de maand April.

§ 18.

Zoo een lid der afdeeling eenig voorstel, de Akademie betreffende, in de vereenigde vergadering van April ter beraadslaging wenscht te brengen, is hij gehouden, het aan den Voorzitter der afdeeling tijdig in te zenden, zoodat het in eene daartoe beschreven buitengewone vergadering op den tweeden Maandag der maand Maart ter beraadslaging zal kunnen worden gebragt. Na goedkeuring der Afdeeling wordt het door den Voorzitter aan het Bestuur der Akademie medegedeeld en aan zijn oordeel, volgens § 31, onderworpen.

In de buitengewone vergadering van den tweeden Maandag der maand Maart worden twee leden benoemd, om, vereenigd met twee leden der Natuurkundige Afdeeling, eene commissie uit te maken, aan welke, volgens § 37, de Rekening en Verantwoording van den algemeenen Secretaris ter beoordeeling wordt gegeven.

VOORZITTER EN ONDER-VOORZITTER.

§ 19.

De Voorzitter leidt de beraadslagingen in de vergaderingen en handhaaft hare orde, volgens hetgeen daaromtrent in § 1, 3, 4, 9, 14, 15 en 16 is vastgesteld. In de orde der stemming brengt hij zijne stem het laatste uit.

§ 20.

De Voorzitter volgt bij de leiding der handelingen van de vergadering *bij voorkeur* de volgende orde:

1°. lezing van het proces-verbaal der voorgaande vergadering, dat, na goedkeuring, door den Voorzitter en den Secretaris geteekend wordt;
2°. kennisgeving van ingekomen stukken en boekwerken:
3°. aanvragen van Regeringswege;
4°. voorstellen van leden;
5°. mededeelingen van correspondenten, en aanvragen van personen, door geen titel aan de Akademie verbonden.
6°. wetenschappelijke mededeelingen van ter vergadering aanwezige leden;
7°. laatste omvraag;
8°. lezing en goedkeuring van de korte aanteekeningen van het verhandelde.

§ 21.

Zoo de Voorzitter verhinderd wordt de leiding der vergadering op zich te nemen, geeft hij daarvan kennis aan den Onder-Voorzitter en aan den Secretaris.

De Onder-Voorzitter vervangt bij ontstentenis, den Voorzitter, en treedt in al zijne regten en verpligtingen.

SECRETARIS.

§ 22.

De Secretaris zorgt, dat eene aankondiging van elke gewone

vergadering ter plaatsing in de *Nederlandsche Staats-Courant* en in de *Amsterdamsche Courant* tijdig worde opgezonden.

§ 23.

Hij is belast met de uitgave, de verzending en de bewaring van al hetgeen door de Afdeeling in het licht wordt gegeven.

§ 24.

Alle verslagen en brieven der Afdeeling worden door hem geteekend.

§ 25.

De Secretaris brengt al wat hij voor de Afdeeling ontvangt, ter kennisse van den Voorzitter.

De Secretaris geeft nimmer eenig stuk uit het archief der Afdeeling, zonder behoorlijk bewijs van ontvangst. Dergelijke afgifte kan alleen door leden gevorderd worden.

§ 27.

De Secretaris zorgt, dat zoodra de boekwerken, welke door de Afdeeling uitgegeven worden, zijn afgedrukt, exemplaren daarvan den algemeenen Secretaris worden ter hand gesteld, ter verzending volgens § 42.

Goedgekeurd,
De Minister van Binnenlandsche Zaken,
VAN REENEN.

's Gravenhage,
den 6den *November* 1855.

ALGEMEENE BEPALINGEN.

BESTUUR DER AKADEMIE.

§ 28.

De tijdelijke algemeene Voorzitter en Secretaris maken het bureau van het Bestuur uit.

§ 29.

Het Bestuur beheert de algemeene huishoudelijke belangen der Akademie, en doet, voor zoo verre noodig, de gevorderde voorstellen daartoe aan 's Lands Regering.

§ 30.

De raming der uitgaven voor het volgend jaar wordt in de *eerste week* van de maand April door den algemeenen Secretaris aan het oordeel van het Bestuur onderworpen, en na goedkeuring, gebragt in de vereenigde vergadering der beide Afdeelingen, volgens art. 12 van het organiek Reglement, te houden in de maand April.

§ 31.

Telken jare, in de eerste week der maand April, beraadslaagt het Bestuur over de punten van beschrijving der vereenigde vergadering van de beide Afdeelingen, te houden in de maand April, en beoordeelt de voorstellen, welke daartoe van de Afdeelingen zijn ingekomen.

§ 32.

Zoo het bijeenroepen eener buitengewone vereenigde vergadering noodig wordt geacht, bepaalt het Bestuur daartoe de punten van beschrijving.

§ 33.

Zoo een lid der Akademie den aankoop van een of meerdere boekwerken verlangt, zal hij daartoe het voorstel doen in de Afdeeling, waartoe hij behoort. Zoo de afdeeling den aankoop wenschelijk acht, doen zij het voorstel daartoe aan het Bestuur, dat de uitvoerbaarheid van den aankoop, in verband met den staat der kas van de Akademie, beoordeelt, en daarop besluit.

VEREENIGDE VERGADERING DER BEIDE AFDEELINGEN VAN DE AKADEMIE.

§ 34.

De leden der Akademie worden ten minste acht dagen te voren opgeroepen tot de vereenigde vergadering, volgens art. 12 van het organiek Reglement, te houden in de maand April.

De beschrijvingsbrief wordt geteekend door den algemeenen Secretaris.

De onderwerpen ter behandeling, vastgesteld in de vergadering van het Bestuur, worden in den beschrijvingsbrief vermeld.

§ 35.

Na de vereenigde zitting van April, wordt van de afwisseling van den voorrang kennis gegeven aan den Minister van Binnenlandsche Zaken.

§ 36.

In de vereenigde vergadering voornoemd, wordt het verslag van den staat en de werkzaamheden der Akademie voorgedragen door den algemeenen Secretaris. Na goedkeuring door haar, wordt het den Koning aangeboden, en een afschrift aan den Minister van Binnenlandsche Zaken medegedeeld.

§ 37.

De algemeene Secretaris zorgt, dat de Rekening en Verant-

woording over het afgeloopen jaar gereed zij voor den 15den April. Elke Afdeeling benoemt in de buitengewone vergaderingen der maand Maart twee leden, welke eene commissie tot onderzoek van de Rekening en Verantwoording uitmaken. De namen dier leden worden door de Secretarissen der Afdeeling aan den algemeenen Secretaris bekend gemaakt. De algemeene Secretaris zorgt, dat aan het oudste lid der commissie uit de voorzittende Afdeeling, de Rekening en Verantwoording met hare Bescheiden en Memorie van Toelichting tijdig worde ter hand gesteld.

De commissie brengt haar verslag uit in de vereenigde vergadering der maand April. Ingeval van goedkeuring wordt de Rekening en Verantwoording door den algemeenen Voorzitter geteekend, en in afschrift medegedeeld aan den Minister van Binnenlandsche Zaken. Zij wordt opgenomen in het procesverbaal der vereenigde vergadering.

ALGEMEENE SECRETARIS.

§ 38.

De algemeene Secretaris brengt de besluiten ten uitvoer der vereenigde vergadering van de Akademie en van haar Bestuur. Hij teekent de van haar uitgaande brieven en zorgt dat het proces-verbaal van haar, na goedkeuring door het Bestuur der Akademie, gedrukt aan hare leden en correspondenten, als ook aan de Hoofden der departementen van algemeen Bestuur verzonden worde.

§ 39.

De algemeene Secretaris is belast met de zorg voor de boekerij der Akademie. Hij doet de aankoopen, waartoe in de vergaderingen van het Bestuur besloten wordt, draagt zorg voor de completering der in de boekerij voorhanden boekwerken, als ook voor het inbinden daarvan, voor zoo verre zulks gevorderd wordt. Hij zorgt voor de vervaardiging en het in druk uitgeven van eenen Catalogus der boekerij, laat dezen behoorlijk bijschrij-

ven, en geeft elke maand in de *Verslagen en Mededeelingen* der Afdeeling, waarvan hij de Secretaris is, eene volledige lijst uit, van de ten geschenke ontvangen en aangekochte boekwerken, met hunne inhouds-opgave. Hij stelt aan het Bestuur de maatregelen voor, gevorderd tot bewaring en uitbreiding der boekerij.

§ 40.

De leden der Akademie hebben het regt, om boeken uit de boekerij der Akademie ten gebruike te ontvangen, onder voorwaarde, dat daarvoor een behoorlijk bewijs van ontvangst worde verleend; dat geen boekwerk langer dan gedurende drie maanden buiten de boekerij blijve, en in geval van beschadiging, de aangebragte schade door den gebruiker vergoed worde.

Eenige kostbare plaatwerken in groot formaat, waarvan eene lijst, opgemaakt door den algemeenen Secretaris en goedgekeurd door het Bestuur, in de boekerij ter visie behoort te liggen, zullen alleen op magtiging van het Bestuur aan de leden ten gebruike worden gegeven.

De algemeene Secretaris is gemagtigd, om, onder gelijke voorwaarde, boeken ten gebruike te geven aan personen, door geenen titel aan de Akademie verbonden, mits dat hun bewijs van ontvangst ook door een lid der Akademie geteekend worde.

Van de ten gebruike gegeven boekwerken wordt een register door den algemeenen Secretaris gehouden. De bewijzen van ontvangst worden zorgvuldig door hem op het bureau der Akademie bewaard.

§ 41.

In de vereenigde vergadering van de maand April brengt de algemeene Secretaris een verslag uit over den staat der boekerij, en doet hij de voorstellen, welke tot hare bewaring en uitbreiding aan het Bestuur geschikt zijn voorgekomen.

§ 42.

De algemeene Secretaris zorgt, dat er een inventaris zij der bezittingen van de Akademie, en bewaart deze op de wijze, welke

aan het Bestuur doeltreffend voorkomt. Hij heeft het archief en het magazijn der Akademie onder zijn beheer, en zorgt voor de verzending van de door de beide Afdeelingen der Akademie uitgegeven werken aan den Koning, de Prinsen van het Vorstelijk Huis, de Hoofden der departementen van algemeen Bestuur, de Leden en Correspondenten der Akademie en de Binnen- en Buitenlandsche Genootschappen, waarmede de Akademie in verbinding is.

Hiervan wordt eene lijst van expeditie door hem bewaard. Hij zorgt dat de exemplaren, waarover de Akademie de beschikking heeft, behoorlijk bewaard en in een magazijnboek verantwoord worden.

§ 43.

De algemeene Secretaris ontvangt de toelage, welke van 's Rijks wege aan de Akademie wordt verstrekt, als ook de overige baten der Akademie. Hij beheert deze gelden, doet daaruit de noodige betalingen, en verantwoordt ze op de wijze, in § 30 en § 37 omschreven.

BERIGT OMTRENT WIJZIGINGEN IN DE ALGEMEENE BEPALINGEN VAN DE REGLEMENTEN VAN ORDE.

Door het Bestuur der Akademie zijn veranderingen gemaakt in § 30 en § 37 der Algemeene Bepalingen, met wier strekking zich 's Lands Regering heeft vereenigd. Deze strekking nu is: dat, naar aanleiding ook van den wensch, uitgedrukt in de vereenigde zitting van 24 April 1858, betere regelmaat worde gebragt in het vaststellen der begrooting. Ten einde daartoe te geraken, heeft het Bestuur der Akademie aan den Minister van Binnenlandsche Zaken vergunning gevraagd en van Zijne Excell. verkregen, om alinea *b* en *c* van Art. 12 Org. Regl. aldus te lezen, dat onder *afgeloopen* en *volgend* jaar het *Akademie-* en

niet het *burgerlijk* jaar worde verstaan. Hieruit zijn de volgende bepalingen voortgevloeid:

1°. Sluiting der rekening van de Academie telken jare vóór ultimo Maart.

2°. Sluiting der afrekening voor de vergoeding van reis- en verblijfkosten telken jare op den laatsten Zaturdag der maand December en uitbetaling daarvan vóór of op den laatsten Zaturdag der volgende maand Februarij.

Om zulks mogelijk te maken, is het noodig, dat in de algemeene bepalingen § 30 en § 37 worden gelezen, gelijk zij nu in dit Jaarboek op blz. 69 en 71 gesteld zijn.

KONINKLIJK BESLUIT OMTRENT HET VERLEENEN VAN VRIJDOM VAN BRIEFPORT AAN DE KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN TE AMSTERDAM.

WIJ WILLEM III, *bij de gratie Gods, Koning der Nederlanden, Prins van Oranje-Nassau, Groot-Hertog van Luxemburg, enz, enz., enz.*

Gezien Art. 33 der wet van 12 April 1850 (*Staatsblad* N°. 15) mitsgaders Ons besluit van 5 Julij 1850 (*Staatsblad* N°. 38).

Gelet op het rapport van Onzen Minister van Financiën, van den 15den dezer, N°. 139 Post;

Hebben goedgevonden en verstaan:

Vrijstelling van briefport onder de gewone bepalingen van kruisband en eigenhandig contreseing te verleenen;

1°. voor de briefwisseling welke over dienstzaken gevoerd wordt tusschen de Leden der Kollegiën van Gedeputeerde Staten in elke provincie, en den Griffier van hetzelfde Kollegie;

2°. voor de brieven en stukken betrekking hebbende tot den werkkring van de *Koninklijke Akademie van Wetenschap-*

pen te Amsterdam, welke over en weder verzonden worden tusschen het *Bestuur van die Akademie* ter eene, en de *Leden van dezelve Akademie* ter andere zijde.

Onze Minister van Financiën is belast met de uitvoering dezes, waarvan afschrift zal worden gezonden aan Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken, tot informatie.

Het Loo, den 21sten Augustus, 1856.

(*get.*). WILLEM.

De Minister van

Financiën

(*get.*) VROLIK.

Voor kopij conform.
De Secretaris-Generaal,
(*get.*) D. VAN HOYTEMA.

Ten opzigte van dit genot van vrijdom van briefport, is het noodzakelijk, den H.H. leden der Akademie te doen opmerken, dat de onder kruisband en eigenhandig contreseing verzonden brieven aan het bureau van het Postkantoor behooren te worden afgegeven. Zoo zij in de bus worden gestoken, vervalt de vrijdom, en worden de brieven getaxeerd. De vrijdom bepaalt zich uitsluitend tot de dienst der Akademie.

PROGRAMMA CERTAMINIS POETICI AB ACADEMIA REGIA DISCIPLINARUM NEDERLANDICA EX LEGATO HOEUFFTIANO INDICTI A°. MDCCCLXVII.

Ordini literario octo carmina Latina oblata sunt, certamini proximo destinata, de quibus die XI m. Martii hoc iudicium tulit:

Carmen I, quo *Linguae Latinae laudes* celebrantur, prodit poetam a Musis non alienum, sed parum tersa oratione compositum est et argumentum levius explicat.

II, quod inscribitur *Caesar priscus nec non hodiernus*, tanta obscuritate laborat, ut poeta quid voluerit plane incertum sit.

III, cum hoc indice: *Arcadion, carmen ut aiunt humoristicum, quo Lacheses hodiernae, Gallis les grisettes dictae, laudantur* multas habet ingenii scintillas et non insuavem descriptionem vitae domesticae talium puellarum continet. Sed plures versus sunt lasciviores et sermo passim ita a Latinitate discedit, ut laudari non possit.

IV continet *supplicationem Victorio Emmanueli d. XV ante Kal. Iunias* MDCCCLXVI missam, quae nec tam gravis, nec tam elegans, nec tam in omnibus partibus felix dicenda est, ut nunc etiam, quum res aliter evenerint, alienis auribus recitari mereatur.

Quinti carminis poeta tria argumenta *de telegrapho et vi vaporis et photographia* paucis versibus complexus ob sermonis perspicuitatem laudari debet, sed iustae exspectationi, quam ille titulus movet in lectorum animis, minime satisfacit.

In sexto carmine *de brevitate vitae* et inventio et plures versus laude digni sunt. Totum carmen laudari non potest, quum passim vocabulis otiosis, Gallicismis aliisque masculis sit conspersum.

VII carmen est bucolicum, in quo rustici inducuntur de *peste boum*, quae hanc regionem vexat, loquentes. Nitet, si verba

spectantur et numeri, in quibus non facile reperias, quod reprehendas. Sed omnia de medio sumpta sunt, nec poeta illud assecutus est, ut proprie communia diceret. Itaque friget.

VIII carmen, quae est *Elegia*, in qua narratur somnium de urbe Roma pontificis maximi dominatione liberata regnoque Italiae addita, scriptum videtur ab homine Italo, qui saepius fides Latinas pulsavit. Sed, etiamsi pauciores maculae inessent, quam quae insunt, tamen hoc carmen, quod infamiam facit flagitiumque principi, ex legato Hoeufftiano non posse edi videtur. Itaque Ordo decrevit praemium nulli tribuere, schedulasque additas combussit.

Denuo omnes tam peregrini quam cives rogantur ut, si de praemio certare velint, curent ut carmen Latinum versuum minimum quinquaginta, quod nec ex alia lingua desumptum nec iam evulgatum sit, suis sumptibus perferatur ante Kal. Ianuarias anni MDCCCLXVIII ad V. Cl. I. C. G. Boot, Ordini literario ab actis, nitide scriptum et lemmate instructum, quod idem inscribendum est schedulae obsignatae, quae intus nomen et patriam poetae contineat.

Praemium, numus aureus CXX florenorum, in conventu Ordinis m. Martio sequentis anni habendo, ei decernetur, cuius carmen illo honore dignum videbitur, et sumptibus e legato Hoeufftii faciendis splendide edetur.

C. W. OPZOOMER,

Ord. lit. Praeses.

Amstelodami, d. VIII m. Aprilis,

CIↃIↃCCCLXVII.

PROCES-VERBAAL

VAN DE

VEREENIGDE VERGADERING DER BEIDE AFDEELINGEN

DER

KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN.

INLEIDING.

Tot de Vereenigde Vergadering van de beide Afdeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, gevestigd te Amsterdam, waren de leden met den volgenden brief bijeengeroepen:

Amsterdam, den 20sten April 1867.

Ik heb de Eer U te noodigen, op Saturdag den 27sten dezer, des morgens te Elf uren tot eene Vereenigde Vergadering van de beide Afdeelingen der Academie, voorgeschreven bij Art. 12 van het Organiek Reglement.

C. I. MATTHES,
Algemeene Secretaris.

ONDERWERPEN TER BEHANDELING.

1°. Ontwerp-verslag over den staat en de werkzaamheden der Academie.

2°. Rapport van de Heeren W. C. Mees, O. van Rees, F. A. W. Miquel en C. A. J. A. Oudemans, door de twee Afdeelingen der Academie in Commissie benoemd tot het nazien der Rekening en Verantwoording over het jaar 1866—1867.

F*

3°. Raming der uitgaven van 1867—1868.

4°. Verslag van den Algemeenen Secretaris aangaande Boekerij en Munt- en Penningkabinet.

5°. Mededeeling omtrent en uit het Verslag van de Commissie: Voor het opsporen, het behoud en het bekend maken van overblijfsels van vaderlandsche kunst uit vroegere tijden.

6°. Berigt omtrent de uitgave van het Charterboek van Holland en Zeeland.

7°. Verwisseling van den voorrang der Afdeelingen.

PROCES-VERBAAL

VAN DE

VEREENIGDE VERGADERING DER BEIDE AFDEELINGEN

DER

KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 27sten APRIL 1867, DES MORGENS
TE ELF UREN.

Algemeene Voorzitter. . C. W. OPZOOMER.
Algemeene Secretaris . . C. I. MATTHES.

Tegenwoordig de Heeren: W. MOLL, P. HARTING, W. G. BRILL, R. FRUIN, L. J. F. JANSSEN, H. C. VAN HALL, C. LEEMANS, A. H. VAN DER BOON MESCH, T. ROORDA, S. A. NABER, J. C. G. BOOT, J. E. GOUDSMIT, N. W. P. RAUWENHOFF, H. KERN, F. C. DONDERS, V. S. M. VAN DER WILLIGEN, G. VAN DIESEN, G. DE VRIES, AZ., H. J. KOENEN, P. J. VETH, N. BEETS, G. E. VOORHELM SCHNEEVOOGT, F. J. STAMKART, A. HEYNSIUS, W. N. ROSE, J. P. SIX en C. I. MATTHES.

De H.H. C. W. Opzoomer, Th. Borret, L. A. J. W. Sloet van de Beele, J. van Geuns, J. W. L. van Oordt, L. Cohen Stuart, O. van Rees, P. M. Brutel de la Rivière, A. W. M. van Hasselt, W. C. Mees en G. Mees, A.Zn hebben om verschillende redenen hun afzijn verontschuldigd.

Bij ontstentenis van den Voorzitter wordt de Vergadering door den Vice-Voorzitter, den Heer W. Moll, met de navolgende toespraak geopend:

Ik noem U welkom, mijne H.H.! in onze vereenigde Vergadering, maar doe het niet met volkomen vreugde. Onze hooggeachte Voorzitter wordt door ongesteldheid verhinderd, het gewigtig werk in ons midden te volbrengen, waarvoor zijne krachten zoo uitstekend berekend zijn. Wij zullen zijn welsprekend woord missen, en zijn verstandig beleid bij onze onderlinge beraadslagingen. Ik wil pogen, zijne plaats zóó te vervullen, dat onze werkzaamheden er niet al te zeer onder lijden. Ik vertrouw op uwe meermalen ondervonden welwillendheid, die mij mijne taak zal verligten, en op uwen ernst, die de belangrijke oogmerken onzer bijeenkomst weet te waardeeren, en alles, wat den welstand onzer Academie aangaat, liefheeft.

Ik open de Vergadering.

I

Op uitnoodiging van den Voorzitter leest de Algemeene Secretaris het door hem ontworpen Verslag voor van den staat en de werkzaamheden der Academie, aldus luidende:

SIRE!

De Koninklijke Akademie van Wetenschappen heeft de eer, Uwer Majesteit het Verslag aan te bieden van de werkzaamheden harer Leden in den afgeloopen jaarkring, waaruit moge

blijken, dat zij, harer roeping getrouw, den roem van Nederland op wetenschappelijk gebied bleef handhaven. Wél mogt zij wenschen daarvan ruimere bewijzen te hebben kunnen leveren in veelheid van uitgegeven geschriften: de onvoldoende dotatie echter haar toegelegd, die haar in geldelijke moeijelijkheden wikkelde, bij den op zijn minst verschoonbaren ijver der Leden, om de menigvuldige geschenken aan de Boekerij gedurig toevloeijende, met gelijke munt te beantwoorden, maakte het haar eindelijk tot pligt, van drukwerken in 4°. voorloopig af te zien, en zelfs niet aan te dringen op het afstaan voor de *Verslagen en Mededeelingen* van stukken die elders het licht konden zien. Vandaar dat de uitgaven dit jaar kwalijk in evenredigheid staan met het aantal belangrijke mededeelingen, die de Vergaderingen hebben opgeluisterd.

Nieuwe opdragten, van de zijde van Uwer Majesteits Regering, vielen bovendien ditmaal der Academie niet ten deel.

De aangelegenheden van de beveiliging onzer havenwerken tegen den *Paalworm*, en de voorbereiding der *Triangulatie op Java*, alsmede de regeling van het *ijkwezen* aldaar maakten voortdurend de zorge uit der daartoe ingestelde Commissiën.

Het uitvoerig Verslag, in het onlangs verschenen *Jaarboek* voor 1866 opgenomen, van de Commissie *Tot opsporing en bewaring der Overblijfselen van oude Vaderlandsche kunst* blijft van hare groote voortvarendheid en waakzaamheid getuigen, maar geeft tevens blijk van de geringe medewerking die zij bepaaldelijk van Gemeentebesturen ondervindt.

De Commissie *voor het Charterboek van Holland en Zeeland* heeft het eerste stuk van haar *Oorkondenboek* doen verschijnen, terwijl binnen kort een tweede volgen zal.

De taak der Commissie voor het *Vervolg op* VAN LOON's *Penningwerk* spoedt ten einde; van het tiende en laatste stuk liggen reeds zeven platen gereed, en de daarbij behoorende text zal eerlang tot den druk worden bevorderd.

In de bijeenkomsten der Afdeeling voor de *Taal-, Letter-Geschiedkundige en Wijsgeerige Wetenschappen* leverde de Heer TE WINKEL drie bijdragen tot het vak der *Taalkunde:* een *Over de Oud-Nederlandsche vertaling der Psalmen*, uit een

handschrift van WACHTENDONK en de glossen van J. LIPSIUS (Zie *V. en M.* Dl. X, bl. 315); de tweede *Over de gronden die de bewerkers van het Nederlandsche Woordenboek bewogen hebben om* nogtans *met eene* g *te spellen;* de laatste *over de afleiding van* nog *en* noch (*V. en M.* Dl. XI, bl. 100); terwijl de Heer VAN LENNEP eene mededeeling deed *over de Friesche uitspraak der letter* g *in sommige woorden.*

Aan de *Classieke Literatuur* ontleenden de Heeren NABER en BOOT hunne onderwerpen. Eerstgemelde handelde *Over de grondslagen der Critiek voor de geschiedboeken van Dio Cassius* (Zie *V. en M.* Dl. X, bl. 288). Laatstgenoemde leverde drie bijdragen: *Over den eersten brief van M. T. Cicero aan zijn broeder;* vervolgens *Over eene plaats van Festus*, waarin de *Lex Ovinia* ter sprake komt, eindelijk deelde hij iets mede *Over onuitgegeven critische aanteekeningen van E. H. van Eldik en L. C. Valckenaer* (*V. en M.* Dl. XI. bl. 24.).

Van meer algemeenen aard was eene poging, door den Heer BRILL gewaagd, om *Goethe's oordeel over de groote gebeurtenissen van den jongsten tijd* uit het tweede gedeelte van den *Faust* op te maken (*V. en M.* Dl. XI. bl. 80).

Groot was de oogst op het veld der *Geschiedenis* en *Archaeologie:* —

Ons verdienstelijk buitenlandsch Medelid de Heer F. CHABAS bood een opstel aan *Sur quelques outils Egyptiens du Musée de Leide*, hetwelk eene plaats in de *V. en M.* (Zie Dl. X bl. 283) werd waardig gekeurd. De degelijke gehalte van een uitvoerig werk van denzelfden geleerden kenner der taal en overblijfselen van het oude Egypte, in 1866 uitgegeven onder den titel van *Voyage d'un Egyptien en Syrie, en Phénicie, en Palestine au XVIe Siècle. avant notre ère, traduction analytique d'un papyrus du Musée Britannique,* gaf den Heer LEEMANS aanleiding om de Afdeeling met den hoofdinhoud daarvan bekend te maken (Zie *V. en M.* Dl. XI. bl. 44).

De Heer KERN deelde de vruchten mede van zijn onderzoek *Over den persoon en den naam van Zarathustra* (Zoroäster), in eene bijdrage bestemd voor de *Verslagen en Mededeelingen.*

De Heer VAN LENNEP handelde *Over de uithangteekens bij de oude Volken, voornamelijk bij de Romeinen.*

De Heer JANSSEN eindelijk sprak *Over gouden Sieraden*, vermoedelijk uit de 7de eeuw, die men gevonden had in eene aarden pot opgedolven uit een terp te Wiewerd in Friesland.

Op de *Geschiedenis der Midden-eeuwen* hadden betrekking eene Verhandeling van den Heer G. H. M. DELPRAT, die, in weêrwil van zijnen ver gevorderden leeftijd steeds een werkzaam aandeel in de verrigtingen der Academie blijft nemen: *Over een twistgeding, in het midden der veertiende eeuw* gevoerd ter zake van het patronaatregt der abtdij Prumen op de St. Maartenskerk te Arnhem — alsmede twee uitvoerige bijdragen van den Heer MOLL *Over den staat van het Schoolwezen hier te lande in de veertiende en vijftiende eeuw* en *Over de vorming van Nederlanders aan vreemde hoogescholen in de middeneeuwen.*

Ook de beschouwingen van den Heer KOENEN, aangaande de *oudheid en beteekenis van Haarlems wapen* en van *een oud Haarlemsch zegel*, behooren hier vermeld te worden.

Eénmaal slechts (Zie Proces-Verbaal der Verg. van 11 Junij 1866) werd een punt uit de *nieuwere geschiedenis* besproken, toen de Heer BRILL de vraag, of het sluiten van *het Barrière-Tractaat* in 1715 wel strookte met de staatkundige wijsheid der voorouders, toestemmend beantwoordde.

In de laatste Vergadering der Afdeeling deed de Heer SLOET VAN DE BEELE eene mededeeling *over schrift en geschriften van verschillende volken uit Nederlands Oost-Indische bezittingen*, opgehelderd door een aantal, deels zeer oude, voorwerpen uit Java, Sumatra, Borneo en Celebes.

Aangezien de uitgave van werken in 4°. ook dit jaar achterwege moest blijven, heeft de Heer HOLWERDA zijne daarvoor bestemde *Adnotatio critica in Xenophontis Hellenica* teruggenomen en afzonderlijk uitgegeven. Dat onder zoodanige omstandigheden geen der Leden zich aangespoord voelde om voor de Verhandelingen iets aan te bieden, ligt voor de hand.

Aanzienlijk was ditmaal het aantal mededingers naar den prijs voor *Latijnsche poëzy* uit het Legaat HOEUFFT. De Commissie tot beoordeeling had over acht dichtstukken, meest allen

uit het buitenland ingezonden, advies uit te brengen. Het luidde niet gunstig, zoodat ook nu weêr geen bekrooning plaats had. Haar Rapport komt in het eerste stuk (bl. 112) van het XI^{de} deel der *Verslagen en Mededeelingen* voor.

Van het verhandelde in de Vergaderingen der Afdeeling voor *Wis- en Natuurkundige Wetenschappen* moge in de eerste plaats, Sire, de *Sterrekunde* in aanmerking komen.

De Heer KAISER trad vooreerst in bijzonderheden omtrent de onlangs waargenomen veranderlijke ster in het beeld der Noorder-kroon, en deelde ten anderen der Afdeeling den uitslag meê van een door hem ingesteld onderzoek op het gedeelte des hemels waar men *de ster van Tycho-Brahé* had meenen weêr te vinden; hij had, evenals de Heer D'ARREST te Kopenhagen, de overtuiging opgedaan, dat men zich bedrogen had. — Wijders bood hij der Academie de *beschrijving* aan *van een nieuwen* door hem bedachten *toestel ter volstrekte bepaling van de persoonlijke fouten van waarnemers*, die in de *V. en M.* is opgenomen (Dl. II. bl. 216).

Met de *Sterrekunde* in zeer naauw verband staat de leer van het *Licht*. De Heer HOEK gaf eene bijdrage ter *proefondervindelijke bepaling van den Fresnelschen factor van meësleeping der lichtgolven* onder den invloed van de beweging der aarde, en leverde eene *theorie van achromatische prismen uit eene zelfde soort van glas zamengesteld*, gegrond op de verschillende wetten van straalbreking en verstrooïjing. (Zie *V. en M.* Dl. II. bl. 189 en 195).

De Heer VAN DER WILLIGEN sprak *Over de toename van den brekingscoëfficiënt bij temperatuursverhooging*, die hij bevonden heeft in naauw verband te staan met de gesteldheid der onderscheiden brekende middenstoffen niet alleen, maar ook voor een groot gedeelte afhankelijk te zijn van de lengten der lichtgolven.

Dezelfde gaf nog een middel aan de hand, om twee maten van verschillende lengten met behulp van een spectrometer of theodoliet te vergelijken.

Op *meteorologisch gebied* hebben wij te vermelden een arbeid van den Heer J. W. ERMERINS, in onze *V. en M.* (Dl II. bl.

101 opgenomen): *Over de dagelijksche beweging van den Barometer* te Groningen, opgemaakt uit de aanwijzingen van den barograaph, van Dec. 1851 tot Nov. 1861 — waarnemingen in het werk gesteld met het doel, om de bijzonderheden van periodiciteit nader en beter te leeren kennen.

Nu de door wijlen Admiraal FITZ-ROY geörganiseerde stormsignalen in Engeland gestaakt zijn geworden, bragt de Heer BUIJS BALLOT bij vernieuwing het verband tusschen *verhang in luchtdrukking* en *rigting alsmede sterkte van den wind* ter sprake, onder uiting van den wensch, dat het hem gebeuren mogt, hier te lande thans een stelsel van waarschuwing ingevoerd te zien, naar de wijze door hem ontworpen en medegedeeld.

De verschillende uitkomsten verkregen bij chemische analysen van dezelfde planten, al dan niet aan regen blootgesteld geweest, gaven den Heer VAN DER BOON MESCH aanleiding, op die omstandigheid bijzonder de aandacht te vestigen bij het *onderzoek naar de anorganische bestanddeelen van gewassen.* Later handelde hij *over een zeldzaam en onbekend fossiel* en *over eenen onlangs gevonden Hippolith,* die zeer afwijkt van vroeger bekende ingewandssteenen. De Heer VAN KERCKHOFF bood voor de *V. en M.* aan: *Enkele opmerkingen omtrent allotropie en isomerie.*

In het vak der *Botanie* bood de Heer MIQUEL twee bijdragen aan voor de *V. en M.* — *De Piperaceis novae Hollandiae* en *Over de Verwantschap der Flora van Japan met het overige Azië en Noord-America* (N.R. Dl. II. bl. 53 en 65); de Heer VAN HALL handelde *Over het verdwijnen en ontstaan van soorten in het plantenrijk* (N.R. Dl. II. bl. 90); de Heer RAUWENHOFF *Over den groei van plantenstengels bij dag en bij nacht* (NR. Dl. II. bl. 134); de Heer OUDEMANS: *Over het regt dat aan Cycas inermis Lour. toekomt, om in haren rang als soort te worden hersteld.* Bij eene andere gelegenheid sprak laatstgenoemde nog *Over het ontstaan van zoogenaamd vormloos zetmeel,* dat bij sommige planten voorkomt, en verdedigde de meening van den Heer SCHLEIDEN daaromtrent. De Heer DONDERS deed nog verslag van eenige *proeven* die op de *sapbeweging in de planten* betrekking hadden.

Tot de *Dierkunde* behoort de bijdrage van den Heer SNELLEN VAN VOLLENHOVEN, tot opschrift voerende: *Diagnoses Hemipterorum;* zij is in de *V. en M.* opgenomen. (N.R. Dl. II. bl. 172).

De Heer HARTING hield eene voordragt *Over het vliegen der Vleërmuizen,* waarvan hij de oppervlakte der vleugels met betrekking tot het gewigt der dieren zelven beschouwde. De Heer J. VAN DER HOEVEN ontvouwde de gronden waarop zijne rangschikking van *het geslacht Menobranchus* in het systeem berust.

De *Ontleedkunde* had een vertegenwoordiger in den Heer KOSTER, die *over het mechanismus* sprak *van den descensus testiculorum bij den mensch*, met het oog op het ontstaan van cryptorchismus.

Physiologische onderzoekingen werden medegedeeld door de Heeren HEYNSIUS en DONDERS. Eerstgemelde sprak *Over de inwerking van kunstmatig maagsap op eiwitachtige stoffen*, en deed verslag van waarnemingen van Dr. GUYE betreffende de *Structuur der gangliëncellen van den nervus sympathicus.* Laatstgenoemde handelde *Over de Oeconomie der dierlijke warmte;* maakte eene *nieuwe methode* bekend *tot bepaling der helling van de meridianen der corresponderende punten op de beide netvliezen;* vertoonde en beschreef twee door hem bedachte en *tono-* of *ophthalmometers* genoemde werktuigen, bestemd om de spanning van den oogbol en indirect ook de hydrostatische drukking in het oog te bepalen; voorts deelde hij de uitkomsten mede van een onderzoek in het physiologisch Laboratorium te Utrecht door Dr. ENGELMAN in het werk gesteld, bewijzende dat *koolstofzuur eene voorwaarde* is *voor de beweging van trilhaartjes en spermatozoïden;* eindelijk beschreef hij eene handelwijze tot *bepaling der eerste veranderingen op de werking van het hart uitgeoefend, door prikkeling van de zwervende zenuw,* en deelde de resultaten daarvan mede.

De Heer VAN HASSELT sprak over het *misbruik van Opium*, wijzende op de overeenkomst en het verschil tusschen de eigenlijke opiophagie en het amfioenschuiven, naar aanleiding van gezamenlijk met den Heer BURGERSDIJK genomen proeven op

het al of niet voorkomen van opiumbestanddeelen in opiumrook. Bij eene andere gelegenheid handelde hij over twee zoogenaamde *Slangenbekers uit Neêrlandsch Oost-Indië*, hem ter kennisneming en onderzoeking verstrekt door ons medelid den Oud-Gouverneur-generaal SLOET VAN DE BEELE.

Door den Heer VAN GEUNS werden *Opmerkingen* medegedeeld *omtrent de wijze waarop de Cholera in Europa is ingedrongen, in verband met de middelen om haar te keeren,* die voor de *V. en M.* werden afgestaan en aldaar voorkomen in het II^de Dl. der N. Reeks (bl. 123).

De Heer HARTING, met het oog op het bederf in ons land, bepaaldelijk te Utrecht, van wellen, die vroeger drinkbaar water hadden opgeleverd, en op de middelen om dat bederf zoo mogelijk te voorkomen, ontwikkelde zijn denkbeelden aangaande *het bestaan van stroomen in den bodem,* waarvan hij de waarschijnlijkheid betoogde, maar welk punt hij tot zekerheid wenschte gebragt te zien, door het opzettelijk onderzoek eener Commissie naar de verhouding van verdamping en afvoer door de rivieren tot de hoeveelheid gevallen water. Dit gaf aanleiding tot breedvoerige discussiën in twee opvolgende Vergaderingen, waaraan de Heeren COHEN STUART en BUIJS BALLOT een hoofdaandeel hadden. (Zie *Processen-Verbaal* van 27 Oct. en 24 Nov. ll.), die echter tot de negative slotsom leidden, dat van een dergelijk bezwaarlijk onderzoek voor als nog geen voldoende resultaten te wachten waren.

Door den Heer STAMKART eindelijk werden de *Sterfte-tafels* besproken, en het uitzigt tot verbetering daarvan ten onzent, door de hulp en medewerking van bestaande maatschappijen van levensverzekering.

Ziedaar, Sire, de werkzaamheden opgesomd der Academie van April 1866 tot en met dezelfde maand van het loopende jaar. Van de *Verslagen en Mededeelingen* der Letterkundige Afdeeling verschenen het 2de en 3de stuk van Deel X; terwijl het 1ste stuk van Dl. XI de pers reeds heeft verlaten. Ditzelfde is het geval met het 2de stuk van Dl. II der nieuwe Reeks van de *Verslagen en Mededeelingen* der Wis- en Natuurkundige Afdeeling, waarvan dit jaar het 1ste stuk in het licht is gekomen.

Twee Leden der Academie, de Heeren J. Bosscha en Cl. Mulder, den zeventigjarigen leeftijd bereikt hebbende, namen plaats onder de rustenden; terwijl de Heer W. G. Pluygers om ambtsbezigheden voor zijn lidmaatschap bedankte. Door den dood ontviel haar een zeer verdienstelijk Lid, de Heer G. J. Verdam, wien in het *Jaarboek* eene regtmatige hulde gebragt is.

Het behaagde Uwer Majesteit, de benoemingen goed te keuren van de Heeren H. Kern, O. van Rees, J. K. J. de Jonge, G. van Diesen en W. Koster tot gewone Leden, van den Heer H. Hoffmann von Fallersleben tot buitenlandsch Lid, en van den Heer A. W. Kinder de Camarecq op Java tot Correspondent.

Zien wij, Sire, in die verblijdende beschikking een bewijs van Uwer Majesteits voortdurende belangstelling in onze Academie, wij vleijen ons dat ook dit Verslag in gunste door Haar zal worden opgenomen.

Amsterdam, 27 April 1867.

Namens de Kon. Akademie van Wetenschappen,

De Algemeene Secretaris,
C. I. MATTHES.

Het voorgedragen Ontwerp wordt door de Vergadering goedgekeurd en overgenomen. Het Verslag zal Z. M. den Koning en, in afschrift, den Minister van Binnenlandsche Zaken worden aangeboden.

II.

De Algemeene Secretaris legt, ingevolge Art. 12 van het Organiek Reglement, de Rekening en Verantwoording over van het geldelijk beheer, loopende van 1°. April 1866 tot Ult°. Maart 1867.

REKENING en VERANTWOORDING van het door den Algemeenen Secretaris der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, van primo April 1866 tot ultimo Maart 1867 gehouden beheer, volgens art. 12 van het Organiek Reglement en § 30 en § 37 van het Reglement van Orde.

ONTVANGSTEN.

Saldo op nieuwe Rekening.		ƒ	112.01½
Subsidiën vier quartalen, elk à ƒ 3500.— .	ƒ 14000.—		
Af zegel en leges.	〃 1.44		
		〃	13998.56
Subsidiën voor de Paalworm-Commissie . .	ƒ 100.—		
Af leges.	〃 49		
		〃	99.51
Verkoop van Werken der Academie, als:			
Schacht, Entw. Gesch. der Pflanzen. . . .	ƒ 6.—		
Harting, de Bodem onder Amsterdam. . .	〃 2.88		
Tijdschrift voor Wis- en Natuurk. Wetensch.	〃 17.75		
Simplicius.	〃 5.—		
	ƒ 31.63		
Van den Heer van der Post, volgens Rekening-Courant.	〃 358.05		
		〃	389.68
Totaal		ƒ	14599.76½

UITGAVEN.

1. Reis- en Verblijfkosten aan H.H. Leden buiten Amsterdam woonachtig.

Letterkundige Afdeeling.	ƒ 1254.—		
Natuurkundige 〃	〃 1169.—		
		ƒ	2423.—

2. Jaarwedden.

Jaarwedde, Algemeene Secretaris.	ƒ 1000.—		
〃 Secretaris Letterk. Afdeeling. .	〃 500.—		
〃 Klerk.	〃 900.—		
〃 Custos	〃 700.—		
		ƒ	3100.—
Transportere		ƒ	5523.—

Per transport		ƒ 5523.—

3. Onafgedane Rekeningen over 1865/66.

Rekening van de Roever Kröber, Catalogus. . .	ƒ 553.—	
〃 〃 〃 〃 〃 Afd. Natuurk. .	〃 424.—	
〃 〃 〃 〃 〃 Jaarboek 1864 .	〃 241.—	
〃 〃 〃 〃 〃 Afd. Natuurk. .	〃 147.50	
〃 〃 〃 〃 〃 〃 〃 .	〃 360.50	
〃 〃 〃 〃 〃 〃 〃 .	〃 391.50	
〃 〃 〃 〃 〃 〃 〃 .	〃 84.50	
〃 〃 〃 〃 〃 〃 Letterk. .	〃 141.—	
〃 〃 〃 〃 〃 Jaarboek 1865 .	〃 259.25	
〃 〃 〃 〃 〃 Afd. Letterk. .	〃 284.—	
〃 〃 Emrik en Binger, Lithographie.	〃 35.—	
		ƒ 2921.25

4. Onkosten der Commissie voor den Paalworm.

Rekening van Kuperus		ƒ 106.81

5. Onkosten der Commissie voor de daling van den bodem in Nederland.

Rekening van Leijer en Uurbanus voor het berekenen van Tabellen		ƒ 90.—

6. Onkosten der Commissie voor de vervolgen op van Loon's Penningwerk.

Rekening van den Heer Dirks.	ƒ 65.66	
〃 〃 〃 〃 〃	〃 13.37	
〃 〃 〃 〃 F. Muller.	〃 150.—	
		ƒ 229.03

7. Onkosten der Commissie tot het opsporen, het behoud en het bekendmaken van Overblijfsels der Vaderlandsche Kunst uit vroegere tijden.

Rekening van den Heer Leemans.	ƒ 89.46	
〃 〃 〃 〃 〃	〃 47.65	
〃 〃 〃 〃 〃	〃 162.89	
		ƒ 300.—
Transportere		ƒ 9170.09

Per transport *f* 9170.09

8. Onkosten der Commissie voor het Charterboek.

Rekening van den Heer van den Bergh. . .	*f* 50.—	
〃 〃 F. Muller.	〃 135.—	
	〃 185.—	
Verkoop van 11 Exemplaren à *f* 2.70 . . .	〃 29.70	
		f 155.30

9. Onkosten der Commissie voor Standaard-meter en Kilogram.

Rekening van Schokking, Instrumentmaker .	*f* 150.50	
〃 〃 Evers, Timmerman.	〃 2.18	
〃 〃 Greeve, vrachten	〃 3.61½	
		f 156.29½

10. Onkosten der Vergaderingen.

Uitgaven op een Notitieboekje, maandelijks met den Custos verrekend. . . . . *f* 235.90

11. Kleine Drukloonen.

Rekening van de Roever Kröber. . . . . *f* 247.—

12. Bureau.

Rekening van Eichhorn, Boekbinder	*f* 6.40	
〃 〃 Kramer.	〃 38.50	
〃 〃 Cramer.	〃 6.95	
Uitgaven op een Notitieboekje, maandelijks met den Custos verrekend.	〃 35.85	
		f 87.70

13. Expeditie, Frankeeren en Vrachten.

Rekening van Lorenz, te Parijs.	*f* 26.06	
〃 〃 van Wouw, Lithograaph . . .	〃 45.10	
〃 〃 van de Weijer.	〃 3.50	
〃 〃 v. d. Wouden en Luber, Cargadoors	〃 80.85	
Transportere	*f* 155.51	
	Transportere	*f* 10052.28½

Per transport		ƒ 10052.28½
Per transport	ƒ 155.51	
Rekening van van Gend en Loos, vracht. . .	" 31.70	
" " Evers, timmerman.	" 30.04	
Uitgaven op een Notitieboekje, maandelijks met den Custos verrekend	" 152.61	
	ƒ 369.86	
Af restitutie vracht Nat. Ver. in Ned. Indië.	" 6.45	
		ƒ 363.41

14. Huishoudelijke Uitgaven.

Rekening van Ples en Berger, turf en hout. .	ƒ 151.80	
" " Verdonck, steenkolen	" 22.60	
" " Osterhaus, smid	" 27.45	
" " Snater, schilder	" 8.30	
" " Tonino, schoorsteenveger . . .	" 11.—	
" " Personele belasting	" 47.26	
" " van der Vliet, duinwater . . .	" 13.—	
Uitgaven op een Notitieboekje, maandelijks met den Custos verrekend	" 418.01	
		ƒ 699.42

15. Mobilair.

Rekening van van Wessem, behanger. . . .	ƒ 74.10	
" " Evers, timmerman.	" 2.53	
" " Kernekamp, naaister.	" 10.20	
" " Porth, kastemaker	" 1.—	
		ƒ 87.83

16. Drukloonen.

Rekening van de Roever Kröber, drukker, Afd. Natuurk. . .	ƒ 447.75
" " de Roever Kröber, drukker, Afd. Natuurk. . .	" 380.—
" " de Roever Kröber, drukker, Afd. Letterk. . .	" 188.—
" " de Roever Kröber, drukker, Afd. Letterk. . .	" 175.—
Transportere	ƒ 1190.75

Transportere ƒ 11202.94½

Per transport *f* 11202.94½

Per transport *f* 1190.75

Rekening van de Roever Kröber, drukker, Afd. Letterk. . . .	〃	204.—	
〃 〃 de Roever Kröber, drukker, Jaarboek. . . .	〃	333.25	
〃 〃 van der Post, innaaijen, Afd. Natuurk. . . .	〃	141.93	
〃 〃 van der Post, innaaijen, Afd. Letterk.	〃	130.12	
〃 〃 van der Post, innaaijen, Jaarboek	〃	52.50	
〃 〃 Hooiberg, lithogr. Afd. Letterk.	〃	109.—	
〃 〃 Lobatto, lithogr. Afd. Natuurk.	〃	20.—	
〃 〃 Roest, corrector. . .	〃	109.—	
Assurantie	〃	10.26	
			f 2300.81

17. Bibliotheek en Catalogus.

Aangekochte Boekwerken.

Rekening van van der Post. . .	*f*	21.10	
〃 〃 J. Muller.	〃	16.50	
〃 〃 Noorderdorp. . . .	〃	10.50	
〃 〃 Caarelsen.	〃	72.10	
〃 〃 Mieling	〃	30.—	
〃 〃 van Bakkenes . . .	〃	20.50	
〃 〃 van Rossum. . . .	〃	—.60	
〃 〃 Quaritch	〃	27.96	
〃 〃 Friderichs	〃	15.33	
〃 〃 Schmidt	〃	62.—	
〃 〃 Baer	〃	12.78	
			f 289.37

Inbinden, Catalogus, enz.

Rekening van Eichhorn	〃	9.20
〃 〃 Eichhorn	〃	1.65
Transportere	*f*	10.85

Transportere *f* 13503.75½

Per transport *f* 13503.75½

	Per transport	*f* 10.85		
〃 〃	Funke	〃 87.54		
〃 〃	J. van der Haas, buitengewone werkzaamheden aan de Bibliotheek . . .	〃 100.—		
〃 〃	Greeve, idem . .	〃 100.—		
Assurantie		〃 75.—		
			f 373.39	
				f 662.76

18. Diverse Uitgaven.

Rekening Langeveld, vigilante	*f* 4.75	
Nieuwjaars- en kermisgift aan de dienstbode .	〃 10.—	
		f 14.75
Saldo op nieuwe rekening.		〃 418.50
Totaal		*f* 14599.76½

REKENING en VERANTWOORDING van het, door den Algemeenen Secretaris der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, over het jaar 1866/67 gehouden beheer van het

LEGAAT VAN HOEUFFT.

Ontvangsten.

Saldo van het jaar 1865/66.			*f* 895.61½
6/m. Interest van *f* 31500.— 2½ pCt. W. S . .		*f* 393.75	
Af 1 pCt. provisie	*f* 3.94		
Saldobillet . . .	〃 .05		
		〃 3.99	
			〃 389.76
6/m. Interest van *f* 33000.— 2½ pCt. W. S. .		*f* 412.50	
Af 1 pCt. provisie	*f* 4.12½		
Saldobillet. . .	〃 .10		
Visa	〃 .30		
		〃 4.52½	
			f 407.97½
Totaal			*f* 1693.35

UITGAVEN.

Rekening van Greeve, voor frankeeren van Programma's .		*f*	6.20
Nota den Heer G. H. M. Delprat		"	6.85
Aankoop van *f* 1500.— $2\frac{1}{2}$ pCt. Inschrijving W. S.			
à $56\frac{3}{16}$ pCt. zegge .	*f* 842.81		
Interest 2m./5d. . .	" 6.77		
	f 849.58		
Bij $\frac{1}{8}$ pCt. prov.	" $1.87\frac{1}{2}$		
		"	$851.45\frac{1}{2}$
Rekening van W. J. de Roever Kröber, Progr. Cert. poetici.		"	7.50
Saldo op nieuwe rekening.		"	$821.34\frac{1}{2}$
Totaal		*f*	1693.35

De Algemeene Secretaris draagt daarop de navolgende Memorie van Toelichting voor:

Memorie van Toelichting bij de Rekening van den Algemeenen Secretaris.

De Rekening der Academie over het jaar 1866/67, welke ik de eer heb over te leggen, kan ik van het verheugend berigt doen gepaard gaan, dat alle achterstallige praetensiën thans vereffend zijn, en de Koninklijke Instelling, zij het dan ook grootendeels door besnoeijing harer drukwerken, ten minsten niet langer onder schulden gebukt gaat. Dat dit resultaat, in stede van in twee jaren, gelijk de toeleg was, reeds in één jaar bereikt is geworden, daartoe hebben onderscheiden omstandigheden, ik zou ze niet alle gunstig durven noemen, bijgedragen.

Onder de gunstige zijn voorzeker te noemen de meerdere opbrengst van verkochte werken tot eene som van *f* 89.68 boven de raming; voorts dat er, door de meestmogelijke zuinigheid in acht te nemen, op de posten van onkosten der vergaderingen, kleine drukloonen, bureaukosten, huishoudelijke uitgaven, mobilair en diversen uitgespaard is geworden tot een gezamenlijk bedrag van *f* $273.22\frac{1}{2}$.

Wijders bleven de te vergoeden reis- en verblijfkosten der Leden *ƒ* 377.—, de drukloonen enz. *ƒ* 699.19, de expeditiekosten *ƒ* 140.09 beneden de begrooting. De Commissiën voor het Vervolg op VAN LOON's Penningwerk en voor het Charterboek van Holland en Zeeland beschikten niet ten vollen over hetgeen voor haar uitgetrokken was: de eene liet *ƒ* 20.97, de andere *ƒ* 144.70 overig. Aan Boekerij en Catalogus werd *ƒ* 437.24 minder besteed dan waarop gerekend was; hetwelk voornamelijk hieraan is toe te schrijven, dat het in gereedheid brengen voor de pers van den Catalogus eenige vertraging ondervond, waarvan het gevolg was, dat de twee Secretarissen thans zelven die taak op zich genomen hebben, waardoor al mede eene aanzienlijke vermindering in kosten verkregen wordt, terwijl de spoed, gelijk ik durf verzekeren, er geenszins onder lijden zal.

Een en ander heeft gemaakt, dat de Rekening sluiten kon met een voordeelig saldo van *ƒ* 418.50; terwijl daarenboven de post van *ƒ* 156.29½, in uitgave gebragt ten behoeve van de Commissie voor Standaardmeter en Kilogram, slechts een uitschot is aan het Ministerie van Koloniën, dat die gelden te zijner tijd zal restitueren.

Het beheer van het fonds HOEUFFT heeft geen opheldering noodig. Wederom is er Inschrijving op het Grootboek der Nationale Werkelijke Schuld aangekocht, en zal zulks eerlang van nieuws behooren te geschieden.

C. I. MATTHES.

Amsterdam, 31 Maart 1867.

De Voorzitter geeft het woord aan de Commissie door de beide Afdeelingen der Academie, overeenkomstig § 37 der Algemeene Bepalingen, benoemd tot het nazien van gemelde Rekening met de daarbij behoorende bescheiden. Haar Rapport luidt als volgt:

De Commissie voor de Rekening en Verantwoording van de geldmiddelen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen,

over het jaar 1866/67, heeft de eer het volgende Verslag uit te brengen:

De onderscheidene posten der rekening zijn met de overgelegde quittantiën vergeleken en accoord bevonden.

Die vergelijking heeft alleen niet kunnen plaats hebben ten aanzien van enkele posten van reis- en verblijfkosten, van welke de quittantiën door de Leden nog niet waren ingeleverd.

Verder is het aan de Commissie gebleken, dat geenerlei overschrijding der posten van uitgaaf der begrooting heeft plaats gehad, dan alleen ten aanzien van de kosten der Commissie voor den paalworm, welke *f* 6.81 boven de raming geweest zijn.

Deze slotsommen zouden op zich zelve allezins voldoende zijn om eene goedkeuring der overgelegde rekening te regtvaardigen.

Die rekening levert echter bovendien de stof tot zeer verblijdende opmerkingen, welke de Commissie meent niet te moeten achterhouden.

Bij den aanvang van het jaar bestond er eene schuld, wegens onafgedane rekeningen over het jaar 1865/66, van *f* 2921.25.

De begrooting was daarom reeds met groote zuinigheid opgemaakt, en men had gerekend, dat, wanneer men, nevens de verwachten inkomsten, ook het kleine kassaldo verbruikte, het jaar met eene achterstallige schuld van *f* 1600.— zou eindigen, *f* 1321.25 minder dan waarmede het jaar aanving.

De werkelijke uitkomst is geweest, dat op het einde des jaars de achterstallige schuld geheel gedelgd was, het kassaldo van *f* 112.01½, in plaats van verbruikt te zijn, was aangegroeid tot *f* 418.50, en nog *f* 156.29½ voor gedane verschotten van het Departement van Koloniën in te vorderen bleef. De overgelegde rekening levert dus een gunstig verschil op in vergelijking met de begrooting, van *f* 2174.79½.

Dit verschil spruit slechts voor een klein deel, van *f* 89.19 namelijk, voort uit meerdere inkomsten, en is voor *f* 2085.60½ de vrucht van besparingen op de uitgaven.

Inkomsten.

méér: Verkoop van werken der Academie		*f*	89.68
minder: Subsidie voor de Commissie v. d. paalworm.		"	—.49
	méér.	*f*	89.19

Uitgaven.

minder:	Reis- en verblijfkosten der Leden	*f*	377.—
	Commissie voor het Vervolg op van Loon's Penningboek . . . . , ...	"	20.97
	Commissie voor het Charterboek	"	144.70
	Onkosten der Vergaderingen	"	39.10
	Kleine Drukloonen	"	3.—
	Bureaukosten	"	62.30
	Expeditie, enz.	"	136.59
	Huishoudelijke uitgaven	"	100.58
	Mobilair	"	62.17
	Drukloonen	"	699.19
	Bibliotheek en Catalogus	"	437.24
	Onvoorziene uitgaven	"	9.57½
		f	2092.41½
méér:	Commissie voor den paalworm	"	6.81
	minder.	*f*	2085.60½

Gelijk uit deze opgaven blijkt, hebben de besparingen op allerlei posten plaats gehad, en daaronder ook op de zoodanige, waarop het Bestuur grooten invloed kon uitoefenen.

De Commissie meent daarom te mogen adviseren, om niet alleen de overgelegde rekening volkomen goed te keuren, maar om tevens aan het Bestuur, en bijzonder aan den Algemeenen Secretaris, dank toe te brengen voor het ingetogen en beleidvol beheer der geldmiddelen, waardoor, voor het eerst sedert geruimen tijd, een nieuw boekjaar der Academie geheel zonder achterstallige schuld heeft kunnen aanvangen.

De veel minder belangrijke, overgelegde rekening van het

beheer van het legaat van Hoeufft is evenzeer met de bescheiden vergeleken en accoord bevonden. Ook van die rekening kan de Commissie de goedkeuring voorstellen.

Amsterdam, 15 April 1867.

W. C. MEES.
O. VAN REES.
F. A. W. MIQUEL.
C. A. J. A. OUDEMANS.

De Vergadering magtigt den Voorzitter, om, in overeenstemming met de conclusie van het voorgelezen Rapport, de onderscheiden Rekeningen ten blijke van goedkeuring te onderteekenen. Een afschrift daarvan, gelijk mede van de Memorie van Toelichting, zal aan den Minister van Binnenlandsche Zaken worden medegedeeld.

III.

Vervolgens komt in overweging het ontwerp van begrooting van Inkomsten en Uitgaven, gaande van 1 April 1867 tot 1 April 1868.

Ter zake van den daarop voorkomenden post ten behoeve van de *Commissie voor het opsporen, het behoud en het bekendmaken van Overblijfsels der Vaderlandsche Kunst uit vroegere tijden*, verlangt haar voorzittend Lid de Heer Leemans het woord, en komt, ook uit naam zijner medeleden, terug op zijne vroeger reeds meermalen geuite bewering, dat ook het verhoogde bedrag van *f* 500.— ver van voldoende kan geacht worden, om de Commissie in staat te stellen hare taak naar behooren en naar wensch te vervullen.

De Heer van der Boon Mesch brengt hulde aan de Commissie voor hetgeen zij met de beperkte middelen haar toegewezen tot hiertoe verrigt heeft, waarvoor de Academie groote verpligting aan haar heeft, en op grond waarvan hij van meening is dat men haar zoo ruim mogelijk moet subsidieeren.

Gaarne stemt de Heer P. Harting in dien lof in der Com-

missie toegebragt; hij wenscht echter, nu de Academie, wat hare geldmiddelen aangaat, voor 't eerst in langen tijd de handen meer vrij heeft, vooral voorzigtigheid aan te raden. Waarop de Heer LEEMANS hervat: dat hij geenszins aandringt op een nog hooger opvoeren van het thans uitgetrokken cijfer; immers wordt door de Commissie dankbaar erkend, dat het Bestuur, door in stede van *f* 300.— *f* 500.— voor te stellen, al gedaan heeft wat, met het oog op de velerlei uitgaven waarin de Academie heeft te voorzien, van hetzelve kon gevergd worden; dat hij alleen andermaal de groote behoefte der Commissie ter sprake bragt, ten einde zich de medewerking en ondersteuning der Academie te verzekeren, bij evèntueel aan te wenden pogingen, om van de Hooge Regering eenige te gemoetkoming te erlangen — welke de Vergadering bij monde van haren Voorzitter gaarne toezegt.

De Heer KOENEN doet opmerken, hoe de Heer VERSFELT, Raadsheer in het Provinciaal Geregtshof van Noord-Brabant, onlangs een beroep had gedaan op de mildheid en den kunstzin zijner landgenooten, ten einde gelden bijeen te brengen tot de voltooijing van de St. Janskerk te 's Hertogenbosch, en vraagt of de zorg daarvoor niet ook op den weg der Commissie lag.

De Heer LEEMANS beantwoordt den vorigen spreker met aan te voeren, dat de bedoelde opwekking van den Heer VERSFELT nog zeer recent was; maar dat bovendien de Commissie het Rijk niet zou durven aanraden, de weinige middelen die het tot behoud van gebouwen beschikbaar stelt, welke gevaar loopen van afgebroken te worden, al ware het ook slechts gedeeltelijk, aan dat doel te onttrekken.

Ook de Heer ROSE is van die meening, en weidt in het breede uit over de architecturale schoonheden van bewust kerkgebouw, dat allezins verdiende voltooid te worden, maar waaraan tonnen gouds zouden gaan; men deed daarom best zulks aan de belangstelling van particulieren, die niet ontbrak, en aan de toekomst over te laten.

Hierop wordt de ingediende raming aangenomen als volgt:

Begrooting van inkomsten en uitgaven, gaande van 1° April 1867 tot 1° April 1868.

ONTVANGSTEN.

1. Gewone Subsidiën.	*f*	13998.56
2. Buitengewone Subsidie ten behoeve van de Paalworm-Commissie.	"	100.—
3. Vermoedelijk debiet van de werken der Academie.	"	300.—
4. Restitutie door het Ministerie van Koloniën van kosten ten behoeve van aan de Commissie voor Standaard-meter en Kilogram opgedragen werkzaamheden.	"	300.—
5. Saldo in kas der Rekening van 1866—1867. .	"	418.50
Totaal	*f*	15117.06

UITGAVEN.

1. Reis- en Verblijfkosten.				
Afd. Natuurkunde:	*f*	1400.—		
" Letterkunde:	"	1400.—		
			f	2800.—
2. Jaarwedden.			"	3100.—

WERKZAAMHEDEN VAN VERSCHILLENDE COMMISSIËN.

3. Commissie voor den Paalworm. . .	*f*	100.—		
4. " Daling van Neêrlands bodem.	"	90.—		
5. " Vervolg op van Loon's Penningwerk	"	500.—		
6. " voor de bewaring van overblijfsels der Vaderlandsche Kunst	"	500.—		
7. " voor de Uitgave van het Charterboek.	"	300.—		
8. " voor Standaard-meter en Kilogram	"	143.70½		
			f	1633.70½
Transportere			*f*	7533.70½

Per transport	*f*	7533.70½
9. Onkosten der Vergaderingen.	"	275.—
10. Kleine Drukloonen.	"	250.—
11. Bureaukosten..	"	150.—
12. Expeditie, frankeeren en vrachten.	"	500.—
13. Huishoudelijke uitgaven.	"	800.—
14. Mobilair.	"	150.—
15. Drukloonen, etc.	"	4100.—
16. Bibliotheek en Catalogus.	"	1300.—
17. Onvoorziene Uitgaven.	"	58.35½
Totaal	*f*	15117.06

IV.

De algemeene Secretaris brengt voorts verslag uit van den toestand der Boekerij. Meer en meer doet zich, door gedurigen aanwas der Verzameling, de behoefte aan ruimere localiteit ter plaatsing gevoelen. Onder de menigte kostbare werken waarmeê de Bibliotheek weder verrijkt is geworden, verdienen bijzondere vermelding geschenken van de Engelsche en Fransche Gouvernementen: A. R. Clarke, *Comparisons of the standards of Length of England etc.*, *Collection des Documents inédits de l'Histoire de France*, 12 vol. in 4°.; van de Commission Impériale Archéologique te St. Petersburg: *Recueil d'Antiquités de la Scythie;* van het Ferdinandeum te Innsbrück: *Fresken-cyclus des Schlosses Runkelstein bei Botzen*; alsmede Chabas: *Voyage d'un Egyptien en Syrie etc.*, en een geillustreerd prachtwerk van Dr. Hacke van Mijnden, zijnde eene Hollandsche vertaling van Dante's *Hel.* Het drukken van den *Catalogus* heeft door omstandigheden eenig oponthoud ondervonden, is intusschen thans met kracht hervat; zoodat ook daarvan eerlang weêr een gedeelte zal kunnen worden uitgegeven.

Ook het Munt- en Penningkabinet der Academie bevindt zich, dank hebben de zorgen van den Conservator, den Heer W. J. de Voogt, in goeden staat. De aanwinsten waren intusschen weinige, namelijk vier *mun-*

ten: één denarius van Lodewijk den Vrome (814—840) met HLVDOVVICVS IMP en XRISTIANA RELIGIO alsmede drie munten van Zweden en Noorwegen, als: ½ species in 1861, en 24 en 12 shilling in 1862 geslagen. Eerstgenoemde munt te Domburg gevonden, is een geschenk van den Heer Frederiks.

Het getal ten geschenke ontvangen *penningen* bedraagt zeven, als:

Een, zonder jaartal, met borstb. van Karel en Louise, Koning en Koningin van Zweden en Noorwegen, zilver verguld. Van de Kon. Academie aldaar.

Een, anno 1854, ter eere van Friedr. Tiedemann, te Frankfort a/M. den 23sten Aug. 1781 geboren; door Voigt vervaardigd. Brons. Van den Heer C. J. Matthes.

1861. Viering van het 50-jarig bestaan der Kon. Academie van Christiania; door Huillrich, zilver verguld.

1861. Ter gedachtenis van Friedr. Christ. Schlosser, geb. te Jever, 17 Nov. 1776, gest. te Heidelberg, 23 Sept. 1861; door Schnitzspahn. Brons. Van den Heer C. J. Matthes.

1864. Ter eere van Car. Fr. Ph. von Martius; door Hangen. Brons.

Eindelijk een bronzen en een tinnen, geslagen in 1864 bij de viering te Deventer van het 50-jarig feest van Nederlands Onafhankelijkheid. Van den Heer V. S. M. van der Willigen.

V.

In naam van de Commissie tot het opsporen, het behoud en het bekend maken van Overblijfsels der Vaderlandsche Kunst uit vroegere tijden, brengt de Heer Leemans, haar voorzittend lid, verslag uit over hare verrigtingen gedurende het afgeloopen jaar, hetwelk in dank aangenomen, en voor het eerstvolgende *Jaarboek* bestemd wordt. (Zie het Verslag met bijlagen hier achter.)

VI.

De Commissie voor het Charterboek van Holland en Zeeland heeft berigt ingezonden, dat de bouwstoffen zijn vermeerderd door stukken uit de provinciale archiven van Zeeland en Utrecht, en uit dat van den Hoogen Raad van Adel. Ook de archiven van Brussel en Rijssel en het bisschoppelijk seminarium te Brugge leverden belangrijke oorkonden.

De eerste aflevering van het *Oorkondenboek* is uitgegeven, en zal binnen weinige maanden door eene tweede gevolgd worden. Ook voor het derde stuk is de meeste arbeid reeds verrigt, en de Heer G. H. M. Delprat heeft zich verdienstelijk gemaakt door de zorgvuldige bewerking van drie alphabetische registers van plaatsnamen, persoonsnamen en van vreemde en verouderde woorden, die het gebruik van het werk zeer zullen verligten.

De Commissie hoopt het eerste deel nog in dit jaar te voltooijen.

VII.

Eindelijk wordt, volgens Art. 15 van het Organiek Reglement, de voorrang der Academie verklaard over te gaan op de Afdeeling der Wis- en Natuurkundige Wetenschappen, waarop de Voorzitter de vergadering sloot met de navolgende bewoordingen: —

De werkzaamheden onzer Vergadering zijn voleindigd. Wij allen zijn dank schuldig aan onzen Algemeenen Secretaris voor de voortreffelijke wijze, waarop hij gedurende het afgeloopen jaar de belangen onzer Academie heeft behartigd en ook thans zijne zwaarwigtige pligten vervuld; en ik — ben dank schuldig aan U allen voor uwe welwillendheid, die mij mijn werk in deze zitting aangenaam en ligt maakte. Moge onze Instelling zich steeds meer ontwikkelen en bloeijen, tot eere van ons vaderland en ten voordeele van de hoogste belangen der menschheid. Ik sluit de Vergadering.

Verslag van de Commissie der Koninklijke Akademie van Wetenschappen tot het opsporen, het behoud, en het bekendmaken van de overblijfsels der Vaderlandsche Kunst uit vroegere tijden, over het Akademiejaar 1866—1867.

De Commissie *tot het opsporen, het behoud en het bekend maken van de overblijfsels der Vaderlandsche kunst uit vroegere tijden*, thans wederom gereed, om aan hare lastgevers rekenschap af te leggen van de wijze, waarop zij in het laatste Akademiejaar hare taak getracht heeft te volbrengen, de haar opgelegde verpligtingen te vervullen, rekent op eene welwillende beoordeeling. Zij meent aanspraak te mogen maken op het getuigschrift, dat zij naar haar beste vermogen in het belang der haar toevertrouwde zaak is werkzaam geweest, dat zij met de haar beschikbare middelen wel eenige gunstige uitkomsten verkregen heeft, en dat, waar zij haar doel niet mogt bereiken, de schuld niet bij haar, maar in omstandigheden gezocht moet worden, die zij niet kon verwijderen of wijzigen.

Van de drieledige verpligting haar aangewezen, is zeker wel die waarbij zij zich in de behoudende rigting kan bewegen, niet de minste; het is ook daarin dat zij wel niet altijd met de gunstigste gevolgen, maar toch door spoedig optreden, en door tijdige waarschuwing en raadgeving, dreigende gevaren en verliezen afwenden of den nadeeligen invloed van verkeerde handelingen matigen kon. Voor het opsporen van overblijfsels van kunst en beschaving uit vroegere tijden moet zij bijna uitsluitend rekenen op de welwillende medewerking van hare landgenooten, wier mededeelingen en berigten zij steeds met verlan-

gen te gemoet ziet en in dank ontvangt, wier wenken en opmerkingen zij zich steeds ten nutte tracht te maken. Mogten die mededeelingen en berigten maar talrijker wezen, de medewerking en deelneming waarop zij met regt meent alle aanspraak te kunnen maken, meer algemeen en levendig, zij zou haren werkkring dan vrij wat kunnen zien uitbreiden, en beter in de gelegenheid gesteld worden, om hare tusschenkomst en haren invloed nu en dan met nuttige vrucht te doen werken. Met betrekking tot de derde verpligting, het bekendmaken van overblijfsels der oude vaderlandsche kunst, moet de Commissie zich beperken tot eene korte vermelding van hetgeen haar ter kennis komt; zij wijst de inrigtingen, vereenigingen of ook bijzondere personen aan, waar zulke voorwerpen eene meest doelmatige plaatsing kunnen erlangen; en zij verzamelt teekeningen, plannen, beschrijvingen, van hetgeen met gevaar van slooping of beschadiging wordt bedreigd; zij bevordert het gebruik van die bescheiden, voor ieder die daartoe zich geroepen gevoelt, en zij tracht anderen te nopen, om waar de gelegenheid zich aanbiedt, op gelijke wijze de bouwstoffen voor de geschiedenis van de kunst en de beschaving der voorouders op te zamelen. Wilde de Commissie verder gaan, en de door haar van lieverlede opgegaarde bescheiden in plaat en druk algemeen bekend maken en verkrijgbaar stellen, zij zou dan eene taak opnemen, die de middelen, die voor haar beschikbaar zijn of zijn kunnen, ver te boven ging. Slechts bij zeer zeldzame gevallen kan zij in dit opzigt eene uitzondering maken; maar gaarne bevordert zij, waar het kan, elke poging, die tot zulk een doel van anderen uitgaat, en stelt ook daartoe de door haar verzamelde bijdragen ter beschikking.

De Commissie hield vijf vergaderingen waarvan vier te 's Gravenhage, aan het bureau van haar lid den hoofdinspecteur van den Waterstaat, in het Ministerie van Binnenlandsche Zaken te 's Gravenhage, op 4 Junij, 15 October, 17 December 1866, 25 Maart 1867 en eene te Amsterdam, op 26 April 1867. Gaarne erkent zij dat talrijker gelegenheden om onderling onderwerpen te bespreken, gewenscht mogen heeten, maar bij de verwijde-

ring van de woonplaatsen harer leden en vooral bij de verschillende ambtsverpligtingen en werkzaamheden, waartoe elk hunner in zijne andere betrekkingen geroepen wordt, is het hoogst moeijelijk, om voor de zamenkomsten eenen tijd te bepalen die allen schikt. Schriftelijke wisseling van gedachten had echter telkens plaats, wanneer dit noodig was, en het voorzittend lid, tusschen de vergaderingen met de afdoening der loopende of spoed vorderende zaken belast, behoefte gevoelde om de meening zijner medeleden te kennen.

De volgende mededeelingen en toezendingen, die geregeld in de openbare Afdeelings-vergaderingen met dank vermeld werden, zijn bij de Commissie ingekomen.

Van den heer M. BERNTSEN, onderwijzer te Beek, gemeente Bergh in Gelderland, *berigt* omtrent eenige urnen en scherven van urnen, in den omtrek gevonden, eenen bronzen beitel, een langwerpig slijpsteentje, alles van de vroegere bewoners van ons land; alsmede omtrent eenige zilveren en koperen muntstukjes van lateren tijd, waaronder een dubbelen stuiver van KAREL VAN EGMOND. Later vestigde de Heer BERNTSEN de aandacht der Commissie op eene beweerde ontdekking van muurschilderingen op het kasteel Slangenburg, gemeente Ambt-Doetichem, en op het plan tot verbouwing van een gedeelte der oude kerk te Beek.

Van den heer J. H. L. VAN DER SCHAAFF, vroeger te Lochem, toen te Leiden, eene *teekening* van de grafzerk van BEREND VAN HACKFORT in de kerk te Vorden, voor zoover die zerk toen niet onder de banken bedekt was *), en van een basrelief in zandsteen, ingemetseld in den tuin van diezelfde kerk, beide zeer verdienstelijke schetsteekeningen van de hand van den kunstschilder den heer J. J. ZUIDEMA BROOS te Zutphen.

Het basrelief stelt een vertrek voor met eene zoldering op

*) Zoo als in het verslag van het vorige jaar werd medegedeeld, is deze merkwaardige zerk, door de goede zorg van het collegie van kerkvoogden, tegen den wand der kerk opgesteld en ingemetseld en dus tegen afslijting en beschadiging zooveel mogelijk gewaarborgd.

balken die op karbeelen rusten; in de wijkende zijwanden twee ingangen als poorten, waardoor regts van den beschouwer, een pelgrim met zijnen staf en den hoed in de hand, links een man op zijnen snaphaan steunende, binnentreden. Midden in het vertrek ligt op eene kleine vierkante verhooging een geheel naakt, naar het schijnt gestorven, pas geboren kind; achter de verhooging twee nederknielende engelen met zaamgevouwen handen. Aan het hoofdeinde een man, aan het voeteneinde eene vrouw, beiden knielende en in biddende houding, welligt de ouders van het kind. Boven deze groep, maar altijd binnen het vertrek, digt bij den zolder, twee zwevende engelen met eenen ontrolden sedel.

Nog ontving de Commissie van den zelfden heer een exemplaar van zijn opstel: *over de Gruitpoort te Doetichem*, met eene gravure van een gezigt van dit gebouw, overgedrukt uit den *Gelderschen Volks-Almanak* van 1866. Deze poort werd reeds in 1862 afgebroken, zonder dat dienaangaande aan de Commissie eenige kennisgeving was geschied; zij was dus ook tot haar leedwezen niet in de gelegenheid geweest, om dit, voor de geschiedenis van onze vaderlandsche kunst niet onbelangrijk gebouw te doen opmeten en in teekening brengen.

Van den heer W. F. Leemans, ingenieur van den Waterstaat te 's Hertogenbosch, *berigt* omtrent de ontdekking in eene woning aan de Haven in die vesting, van een fraai bewerkte voorstelling in blaauwe kleur op Delftsche wandtegeltjes, van het bekende gevecht, waarbij Gerard Abrahamszoon, bijgenaamd *Lekkerbeetje*, in Februarij 1600, op de Vughtsche heide, sneuvelde. Wèl ontbraken in dit zeer goed ontworpen en uitgevoerde kunstwerk enkele tegeltjes, en waren vele ook beschadigd, maar het overgeblevene was zeer belangrijk te noemen, en nog wel hier en daar voor herstel vatbaar.

Later deelde dezelfde heer aan de Commissie mede, dat de aandacht van het bestuur van het Noord-Brabantsch Genootschap op de ontdekking gevestigd was, de tegeltjes gelukkig en zonder verdere beschadiging van den wand losgemaakt en naar de verzameling van het Genootschap waren overgebragt, waar men het mogelijke zou verrigten om het ontbrekende te doen bijwer-

ken, en in ieder geval het behoud van dit voor de geschiedenis van 's Hertogenbosch belangrijke kunstwerk verzekerd was.

Van den heer ARNAUD SCHAEPKENS te Brussel, een exemplaar van de volgende door hem in onderscheidene geschriften uitgegeven opstellen: *Pietersheim, ancienne terre libre de l'Empire* (Extr. des *Ann. de l'Acad. d'archéol. de Belg.*); *La grande commanderie teutonique de Vieux-joncs.* (Extr. als voren); *La statue de Saint-Michel sur la flèche de la tour de l'hôtel de ville de Bruxelles.* (Extr. du *Messag. des Sciences hist. de Belg.*); en *Monuments religieux du XVIII siècle en style composite.* (*l'Égl. des Recollects à Maestricht*).

Van het lid der Akademie, Mr. J. DIRKS te Leeuwarden, *afdrukken* van onderscheidene opstellen van zijne hand: *Verslag* over W. J. VOOGT's *aanteekk. betr. de Nymeegsche vroedschaps- en vereenigingspenn.; Second Supplém. à l'essai d'une monogr. des méd. et méreaux des corporations armées des Pays-Bas* (1500—1800); *Une double énigme; Een Friesch Bruno-muntje ten onregte toegeschreven aan de heeren van Kuinre en aan Mewekinus heer van Ruinen,* en *Trésor de Wieuwerd, ornements et monnaies Méroving. et Byzant.* (alles uit de *Revue de la Num. Belge*).

Van den heer A. C. BON, opzigter aan 's Rijks kapitaal kustlicht ter westzijde van Schouwen; *mededeelingen* nopens den aanstaanden verkoop van een aantal door fraai snijwerk uitmuntende wapenborden van het geslacht WITTE, op het slot Haamstede, op welke voorwerpen hij reeds vroeger (zie verslag over 1861—1862) de aandacht der Commissie had gevestigd;

omtrent eenen ouden toren, den Stompen toren genaamd, onder Koudekerke (eiland Schouwen);

Een *ijzeren beeldje*, hoog 10 Ned. dm., eenen Schotschen doedelzakspeler voorstellende, welligt als handvat van eenig werktuig gediend hebbende;

26 *gedenkpenningen* en *munten.* Onder de gedenkpenningen 2 Fransche en 2 Nederlandsche (een op de overwinning over de Spaanjaarden bij Turnhout in 1597), 4 Fransche strooi- en 2 Fransche rekenpenningen; 4 Neurenburger rekenpenningen; 1 Nederlandsche strooipenning. Onder de munten een Fransche

médaille de confiance 1792; 1 Pruissische, 2 Portugesche, 1 Zweedsche, 1 Oostenr. Belg., 1 Russ., 1 Brazil. en 4 Engelsche koperen muntstukken; en

ten vervolge op het hierboven vermelde berigt, twee *teekeningen* met toelichtende bescheiden van den Stompen toren onder Koudekerke, welks opmeting, om de ontoegankelijkheid van de hoogere verdiepingen en de ontstentenis van de noodige werktuigen en hulpmiddelen, den heer Bon vrij wat moeite had gekost, alsmede

Schets en toelichtende beschrijving van de kerk der hervormde gemeente te Zonnemaire, omtrent welk gebouw de Commissie eenig nader berigt had verlangd.

Van Mr. Eyck van Zuylichem te St. Maartensdijk: veertien *baksteenen*, zoogenaamde schoorsteen-haardsteenen, op de voorzijde met ruiten, waarin medaillons met borstbeelden, klimmende leeuwen in opkomend werk versierd, sommige ook aan de voorzijde verglaasd; een vijftal met het jaarmerk 1587; een paar andere met 1606; alle afkomstig van de gesloopte buitenplaats Beukenrijk en uit eene andere oude woning onder Maartensdijk.

Van denzelfden heer werden nog *Schetsen* ontvangen van — en werd de aandacht van de Commissie gevestigd op — eenige oude, merkwaardige kerktorens te Voorst, IJsselmuiden, Elden bij Arnhem, Weesp, Werkhoven, Heteren en Nederhemert (het eiland).

Van Mr. H. J. Enschedé te Haarlem, *berigt* omtrent de ontdekking van eene oude steenen doodkist bij de kerk der Hervormde Gemeente te Heilo.

Van Mr. H. Gerlings, te Haarlem, *opgaaf* van een aantal afbeeldingen in zijn bezit, van het oude huis te Kleef aan de Kleverlaan bij Haarlem, van welk gebouw thans slechts een groot brok muur meer aanwezig is.

Van den heer J. Ovaa, bouwkundige te Middelburg, ter bezigtiging, de door hem vervaardigde bouwkunstige *teekeningen* van de oude Vlissingsche poort te Middelburg, met welker slooping eerlang een aanvang gemaakt zou worden.

Van den heer Alex. Schaepkens, te Maastricht: eene pho-

tographische *afbeelding* van een marmeren borstbeeld, afkomstig uit de verzameling van den Bn. DE CRASSIER, vroeger uit Smyrna overgebragt door, en in bezit geweest bij den Leidschen hoogleeraar HEIDANUS, en (zeer te onregt) in eenen gedrukten Catalogus van de genoemde verzameling als een „effigies matronae alicujus Graecae aut Aegyptiacae" aangeduid. Het borstbeeld bevindt zich thans te Brussel.

Van den heer G. N. ITZ, gemeentearchitect te Dordrecht, *teekeningen* van twee grafzerken, de eene van LOYS DE GEER, overleden 28 Oct. 1602 en van zijne huisvrouw JEHEN D'ENEILLE, de andere van ADRIAAN MATEN, Commandeur van Malabar, Cannra en Wingurla, overl. 22 Febr. 1738, beide zerken in de Augustijnen kerk te Dordrecht, bij de vernieling van familiewapens enz. in de onrustige tijden van het laatst der vorige eeuw, gespaard gebleven *); alsmede twee *teekeningen* van de thans nog in Dordrecht overgebleven Spuipoort, van de buitenzijde gezien.

Van den heer H. E. J. ROETERINK, leeraar aan de Rijks hoogere burgerschool te Harlingen, een *schetsje* en twee *teekeningen* van de sedert eenige jaren gesloopte Vischpoort te Zutphen; en *schetsjes* van de (thans niet meer aanwezige) Haafsensche kapel bij Zutphen, en van eenen ouden vestingtoren dier stad, den blanken toren, met toezegging van de uitgewerkte teekeningen dier beide gebouwen.

Van den heer F. W. DE VIRIEU, directeur van het Postkantoor te Zalt-Bommel, eenen zilveren *reaal* van FERDINAND *den Katholijke*, Koning van Navarre, met een daarop ingeslagen Klop (van Holland?).

Van den heer H. HARTOG te Zalt-Bommel, een drietal koperen munten: 1 van Gelderland, 1 van Zweden (1 Oere van 1628), en een Newgate halfpenny 1794.

Van den heer J. C. FREDERIKS te Oostkapelle op Walcheren, eene fraai bewaarde Angelsaksische zilveren munt, Sceatta,

*) De zerk van DE GEER welligt, omdat op het opschrift achter zijnen naam de woorden: „Bourgoys et Marchan" volgen.

en een zilveren muntje van Lodewijk *den Vrome*, beide op het strand te Domburg gevonden, en *berigt* omtrent de aanstaande slooping van het oude gasthuis te Middelburg. Alsmede een belangrijk *verslag* toegelicht met plans en teekeningen, over de overblijfsels der oude zeehandelstad Westkapelle, op het eiland Walcheren, aan het zeestrand van Oostkapelle, bekend onder den naam van het oude Domburg, en over de Domburgsche Romeinsche oudheden.

Van eenen ongenoemde, twee *doortrekken* van teekeningen van twee der tafereelen, in hoog verheven werk uitgebeiteld op de oude houten koorbanken in de Groote kerk te Dordrecht.

Insgelijks van eenen ongenoemde: de *laadkamer* van een ijzeren *kanon*, in de Haarlemmermeer gevonden, duizend schreden ongeveer van de plaats, waar vroeger het in een vorig verslag (over 1862 — 1863) vermelde oud stuk geschut met kamerlading opgedolven was. De loop die blijkbaar aan de laadkamer werd vastgeschroefd, ontbrak.

Van Mr. J. Ganderheyden, kantonregter te Zuidhorn, *berigt* dat in den voorzomer 1866, te Niezijl, onder de gemeente Grijpskerke in Groningen, bij eene ontgraving voor eene sluis, op eene aanmerkelijke diepte een oud vaartuig gedeeltelijk te voorschijn gekomen, doch niet nader was nagespoord, zijnde in een te Groningen verschijnend dagblad van die zaak een kort berigt gegeven.

Van het lid der Akademie, Dr. L. J. F. Janssen te Leiden, *berigt* dat de boer, wonende op den grond van het huis Teilingen, nabij Sassenheim, de onder den grond bedolven grondslagen opgroef, ten einde het puin voor eene nabij gelegen weg te bezigen; de berigtgever vestigde daarop de aandacht der Commissie, dewijl zij misschien de gelegenheid zou kunnen erlangen, om eene goede grondteekening van het kasteel en de bijbehoorende gebouwen te doen vervaardigen.

Van de Redactie der Nieuwe Utrechtsche Courant, *berigt* omtrent een zeer oud gebouw achter den Dom te Utrecht, dat vroeger voor de Policie gebezigd, thans eene andere bestemming zou erlangen, en met geringe moeite en kosten, door het ver-

wijderen van lateren aanbouw, in zijnen oorspronkelijken staat wederom aan het licht kan worden gebragt; alsmede omtrent een torenpoortje van de oude Tolpoort te Utrecht, welligt een der oudste gebouwen in Nederland.

Van den heer C. P. Bruinvis te Alkmaar, eene *photographie* van de Heilosche of Kennemerpoort te Alkmaar, die eerlang zou gesloopt worden.

Van den heer Ph. Wessing te Amsterdam, *berigt* omtrent oude plafonds met sierlijk snijwerk in zijne woning, Warmoesstraat T 43, aanwezig.

Van Jhr. Victor de Stuers, Jur. Cand. te Leiden, *berigt* omtrent eene niet onbelangrijke grafzerk te Maastricht, uit de voormalige Augustijner kerk afkomstig, en thans op het terrein van de gazfabriek overgebragt, waar dit gedenkteeken voor zijne voortdurende bewaring geene behoorlijke waarborgen kan erlangen.

Van den heer J. J. de Hart, luit[t]. ter Zee 1[e] Kl. te Vechel, eene fraaije *teekening* van eenen zilveren draagpenning te Beugen in Noord-Brabant gevonden, en geslagen op de krooning van Lodewijk XIII van Frankrijk, 17 Oct. 1610 te Rheims.

Van den heer D. J. Itz, gemeentearchitect te Zutphen, de door hem vervaardigde bouwkunstige *teekeningen* met toelichtende beschrijving van de oude kerk te Rossum in den Zalt-Bommelerwaard, in 1860 onder zijn opzigt gesloopt en door eene nieuwe kerk vervangen.

Van den heer Joh. Sliebendregt, oud-kerkvoogd der Hervormde Gemeente te Zonnemaire, *berigt* omtrent eene steenen doop- (of wijwater?) kom, in de kerk zich nog bevindende, alsmede omtrent eenen tegen den wand aangebragten tekst van het „Onze Vader."

Van den heer J. D. Belmer, leeraar bij de hoogere burgerschool te Sneek, *berigt* omtrent en teekening van een hertshoornen handvat of hecht, met daarop in verheven werk uitgesneden voorstelling van Adam en Eva, gevonden bij het uitdiepen van eene gracht te Sneek.

Van het bestuur van het Friesch Genootschap van ge-

SCHIED-, OUDHEID- en TAALKUNDE te Leeuwarden, een *exemplaar* van het 35e, 37e en 38e verslag zijner *Handelingen* over de jaren 1862—63, 1864—65 en 1866—67.

Van den heer W. EEKHOFF te Leeuwarden, aan het lid LEEMANS, doch ter kennisneming voor de Commissie, een exemplaar van het (door de heeren F. DE HAAN en W. EEKHOFF bewerkte, niet in den handel gegeven) geschrift: *Angelsaksische munten in* 1866 *gevonden in Friesland, beschreven en historisch toegelicht.* Leeuw. 1866. 8o.

Van het bestuur van het KONINKLIJK OUDHEIDKUNDIG GENOOTSCHAP te Amsterdam, eene fraaije photographische *afbeelding* van eene zeer merkwaardige oude eikenhouten kast, in het Museum van het Genootschap.

Van het GEMEENTEBESTUUR TE LEIDEN, op verzoek ter bezigtiging, drie bouwkunstige *teekeningen* van de gesloopte Witte- of Haagschepoort dier stad, opgemeten en vervaardigd onder toezigt van den Gemeente-architect, den heer SCHAAP.

Van het GEMEENTEBESTUUR TE HAARLEM, twee photographische *afbeeldingen*, van de voor- en achtergevels der Nieuw- of Kennemerpoort, welker slooping, zooals in het vorige jaarverslag vermeld werd, aanstaande was; en, volgens een later gevolgd *berigt* van het gemeentebestuur, op den 18den October des vorigen jaars eenen aanvang zou nemen.

Van het GEMEENTEBESTUUR TE ALKMAAR, *berigt* van het besluit tot slooping der Heilosche of Kennemerpoort, in het begin van 1867.

Van het GEMEENTEBESTUUR VAN DIEDEN, DEMEN EN LANGEL, en dat van OOST- WEST- EN MIDDELBEERS, alsmede van dat van WIERINGERWAARD, *berigt*, dat in die gemeenten, voor zoo ver hun bekend was, geene ontdekkingen van kunstvoorwerpen en ook geene sloopingen hadden plaats gehad. Van den burgemeester der laatst genoemde gemeente werd evenwel gemeld, dat de eerste in 1633 gebouwde kerk, in 1866 afgebroken en door eene nieuwe vervangen was, en werd ook gewaagd van de overblijfsels van eenen zoogenaamden ouden muur (of weg?), die gezegd werden onder die gemeente hier en daar op eene zekere diepte in den bodem aanwezig te zijn, en waaromtrent

wijlen de hoogl. REUVENS in der tijd in zijne tegenwoordigheid nagravingen had laten doen.

Van het GEMEENTEBESTUUR VAN HAGENSTEIN EN EVERDINGEN, *berigt* omtrent de slooping van het oude slot Hagestein in 1855 afgebroken, omtrent den zeer ouden kerktoren dier gemeente, en eenen ouden ijzeren hoed, met breeden, aan ééne zijde opgeslagen rand, in het zoogenaamde dievenhok in dien toren nog aanwezig, en als een strafwerktuig van vroegeren tijd beschouwd. Het gemeentebestuur had de goedheid dat voorwerp, dat hoogstwaarschijnlijk in het laatst der vorige eeuw, op eenen staak of in eenen boom bevestigd, als zinnebeeld van de vrijheid heeft gediend, aan de Commissie beschikbaar te stellen.

Van het GEMEENTEBESTUUR VAN HARLINGEN, *schetsen* van twee schoenmakers gildepenningen, de eene 4,5, de andere 3,8 Ndl. dm. in middellijn; aan de eene zijde eene muil met zeer hoogen hiel, in het midden van eenen krans van eene slingerplant; op de keerzijde van den grootsten: PIETER JACOBUS en het jaartal 1761; op den anderen SJOERD JACOBS DE GROOT, 1788, op dezen laatsten penning worden op de voorzijde de eerste letters van den naam, S. I. D. G. en 1788. nog eens herhaald.

Van hetzelfde gemeentebestuur ter bezigtiging, eenen looden vroedschapspenning van de stad Dockum, 3,6 Ndl. dm. in middellijn, vertoonende aan de voorzijde het zegel van de stad met het omschrift: SIGILL. MAJUS CIVIT. DOCCUM, aan de keerzijde het opschrift: UBBO DUX enz., afgebeeld bij VAN LOON *Beschr. der Nederl. historiepenningen*, I blz. 327, alsmede eenen koperen kalenderpenning van het jaar 1767, afgebeeld in het Vervolg op VAN LOON's *Beschr. der Nederl. historiepenningen*, V^de^ st. pl. XXXVI N°. 398.

De TEEKENINGEN zijn even als de ingekomen gedrukte en schriftelijke bescheiden, bij de overige door de Commissie verzamelde soortgelijke stukken in de boekerij der Akademie nedergelegd. De andere voorwerpen werden tot nadere bestemming

bij het Museum van Oudheden in bewaring gesteld, met uitzondering evenwel van de laadkamer van het ijzeren kanon, dat aan het Ministerie van Oorlog werd opgezonden, in dank ontvangen en in de modelzaal van de artilleriestapel- en constructiemagazijnen geplaatst is.

Van de VERHANDELING van den heer FREDERIKS over West kapelle en de Domburgsche oudheden wenscht de Commissie in overleg met den geachten schrijver, gebruik te maken, voor eene vergadering der Letterkundige Afdeeling.

Ook over de PENNINGEN en MUNTEN heeft de Commissie ten behoeve van verschillende verzamelingen beschikt. De reaal van Ferdinand den Katholijke werd namens den gever, aan het Koninklijke Kabinet van Penningen en gegraveerde steenen te 's Gravenhage geschonken; de 26 munten van den heer A. C. BON en twee van de munten van den heer H. HARTOG, alsmede de Angelsaksische munt van den heer J. C. FREDERIKS, aan het Akademisch Munt- en Penningcabinet te Leiden overgegeven; het andere zilveren muntje van Domburg van LODEWIJK den Vrome aan het Penningcabinet van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen toegevoegd, en eene koperen duit van Gelderland, insgelijks door den heer HARTOG beschikbaar gesteld, aan den heer Th. ROEST voor diens verzameling van Geldersche munten toegezonden; tevens is dien heer mededeeling gedaan van het berigt omtrent den dubbelen stuiver van KAREL van Egmond.

Met betrekking tot de gildepenningen van Harlingen is eene plaatsing in de verzameling van het Friesche Genootschap aanbevolen. Van de beide andere uit Harlingen overgezonden gedenkpenningen waren, zoowel in de verzameling te 's Gravenhage als in die der Leidsche Hoogeschool, reeds exemplaren voorhanden, zij werden dus in dank aan het gemeentebestuur van Harlingen teruggezonden. Van de krooningsmunt van LODEWIJK XIII waren insgelijks exemplaren, doch van kleineren vorm, in beide verzamelingen aanwezig; aan den eigenaar werd mededeeling gedaan van den prijs, dien de directeurs genegen waren voor den aankoop te besteden.

Van de afteekeningen der GRAFZERKEN uit de Augustijnen kerk te Dordrecht is de eene, van den commandeur ADRIAAN

Maten, medegedeeld aan het bestuur van het Indische Genootschap, dat gaarne van die gelegenheid gebruik heeft gemaakt om er een doortrek van te doen vervaardigen, voor zijne verzameling van bescheiden, betrekkelijk op de levensgeschiedenis van gouverneurs en andere aanzienlijke en in de geschiedenis van onze Oost-Indische bezittingen beroemde mannen.

Van de lijst van afbeeldingen van het huis te Kleef is mededeeling gedaan aan Mr. Th. Bodel Nijenhuis te Leiden, den bekenden verzamelaar van eenen kostbaren schat van bescheiden van dien aard; daaruit is eene wisseling van gedachten en wederzijdsche toelichtingen voortgevloeid, die voor beide verzamelaars niet zonder belang was.

Voor de met snijwerk versierde plafonds in de woning van den heer Wessing te Amsterdam heeft het aldaar wonende lid der Commissie, prof. Moll, een bezoek bij dien heer gebragt. Volgens berigt van ons lid heeft hij, onder vriendelijk geleide van den heer Wessing, twee keurig bewerkte eikenhouten plafonds, met rosetten en andere versiersels in uitmuntend snijwerk, bezigtigd, en in twee kamers eene menigte van gebeeldhouwde eikenhouten balkendragers of karbeelen, met goede zinnebeeldige voorstellingen en eenige beeldjes van vorsten, sommige ook met wapens versierd; een en ander waarschijnlijk uit het midden der 17de eeuw, en dus niet, zooals eene aan de Commissie medegedeelde overlevering luidde, van den hertog van Alba afkomstig. Het huis is waarschijnlijk door eenen rijken handelaar in genoemde eeuw gebouwd, in eenen trant dien de bewoners van de Warmoesstraat destijds niet zelden volgden. De heer Moll zag soortgelijke kunstwerken in die buurt meermalen.

De heer Wessing, die het kunstwerk op regten prijs stelt, wenschte het van de ontsierende verwbedekking te ontdoen en tot den oorspronkelijken staat terug te brengen, tot welk doel ons medelid hem eenen voor zulken arbeid geschikten werkman heeft aangewezen.

Het berigt omtrent de ontdekking van overblijfselen van muurschilderingen op het kasteel Slangenburg, bleek bij nader onderzoek, waartoe zich de Commissie tot den burgemees-

ter van Ambt-Doetichem heeft gerigt, geheel ongegrond te zijn en berustte waarschijnlijk op eene vergissing.

Op den verkoop der WAPENSCHILDEN op het slot HAAMSTEDE heeft de Commissie de aandacht van het bestuur van het Zeeuwsch Genootschap te Middelburg gevestigd. Of de verkoop heeft plaats gehad, of, en zoo ja, welke bemoeijingen daarbij van het Gemeentebestuur zijn uitgegaan, is aan de Commissie onbekend gebleven.

Omtrent de GRAFZERK TE MAASTRICHT, heeft de Commissie een schrijven gerigt aan het gemeentebestuur aldaar, met den raad om dien steen naar eene der kerken te doen overbrengen en aldaar tegen den wand op te stellen of op andere voegzame wijze te bewaren.

Onder een familiewapen leest men op de zerk het volgende:

Begraefplaetse
Hier ligt begraven Jouffrouwe
Maria de Belgens eerst
Huysvrouw van den Heer Mathias
de Groot zal^{r}. in syne leve Raet
eñ Secretaris van zijne Ex. den Heere-
Grave Hendrick van den Berge ende
tweede Huysvrouwe van Heere
Lambert Rietraet Borgemeester deser
Stadt Maestricht ende rentm̃. van de
Domeynen des Landts Valckenborch
Sterft den 8 Juny 1661.

Ende Jouffrouwe Sibilla Elysabeth de Grot
Haere dochter, sterft den 29 7br. 1689.

Bij de onzekerheid of voor de bewaring van den steen tijdige maatregelen zullen genomen worden, achtte de Commissie het niet onnoodig, het opschrift, naar het door Jhr. DE STEURS haar medegedeelde afschrift, in zijn geheel weder te geven.

STEENEN KIST TE HEILO. Hierover rigtte de Commissie zich tot den heer C. P. BRUINVIS te Alkmaar, van wiens welwillende hulp zij reeds vroeger de ervaring had opgedaan. Een persoonlijk on-

derzoek op de plaats zelve door dien heer ondernomen, en door den burgemeester der gemeente, den heer P. L. WENTHOLT, op voorkomende wijze bevorderd, leverde de volgende uitkomsten, die wij aan het verslag van den heer BRUINVIS hier ontleenen.

De kist werd gevonden op slechts 1 Ndl. el diepte beneden den beganen grond van het kerkhof, op eenen afstand van 8,5 el ten noorden van den zijmuur der kerk, bij gelegenheid van eene gewone vergraving in de nabijheid van nieuw ontdekte grondslagen, welke in verband met de rigting en vroegere lengte van de kerk (zijnde een grafkelder van Mevr. VAN CATZ, vroeger binnen, doch thans buiten den achtergevel der kerk zigtbaar) de gedachte aan het vroeger bestaan van een kruisgebouw deden verrijzen; een nader onderzoek aan de zuidzijde zou hieromtrent beter licht kunnen geven.

De steensoort der kist schijnt een sterk door ijzeroker gekleurde zandsteen te zijn, thans nog van eene rood bruine kleur maar die bij meerdere drooging, wel in eene bleekere zal overgaan. De lengte is 2,2 Ndl. El., de breedte, aan het hoofdeinde 2,8, aan het voeteneinde 2,3 palm; de dikte der wanden ongeveer 8 duim. Het deksel, van dezelfde steensoort, is bij het opgraven beschadigd, slechts de lengte van 1,32 el is overgebleven, de dikte bedraagt 9 duim. De bewerking van alles is zeer ruw en getuigt van het hoogst gebrekkige der gebezigde werktuigen. Sporen van deksel en kist om verschuiving enz. te voorkomen, zijn nergens zigtbaar; sporen van eenig opschrift waren volstrekt niet te ontdekken. Van het lijk zijn geene overblijfselen gevonden.

Aan de goede bemoeijingen van haren berigtgever mogt de Commissie dank weten, dat het gemeentebestuur van Heilo de kist ter beschikking stelde van de Commissie, en haar voorloopig in een portaal onder den toren eene veilige bergplaats verschafte. Daar zal zij vooreerst blijven berusten, tot dat een lokaal voor het ontworpen Museum voor Nederlandsche geschiedenis, voor welke inrigting de kist door de Commissie bestemd werd, zal zijn aangewezen. Aan het verzoek van het gemeentebestuur, om ter gelegene tijd eene naauwkeurige beschrijving van de kist te erlangen voor het gemeente-archief, zal de Com-

missie, onder bijvoeging van eene naauwkeurige afbeelding, gaarne voldoen.

Het OUDE VAARTUIG TE NIEZIJL. De berigten door den Commissaris des Konings in Groningen bij den burgemeester van Grijpskerk ingewonnen en door den Minister van Binnenlandsche Zaken aan de Commissie medegedeeld, bragten groote waarschijnlijkheid aan, dat de beweerde outdekking geene belangrijke bijdragen of merkwaardige feiten leveren zou. Volgens verklaring van den molenmaker B. IPEMA, in wiens erf, kadast. sectie C. 259, het vaartuig, bij het uitgraven van het Hoerdiep gevonden werd, is alleen de voorsteven ontbloot geworden, al het overige onder den grond en wel ter plaatse waar zijne woning staat, verborgen gebleven. De bodem, voor zoover dit kon worden nagegaan, rustte op de klei. De voorsteven, die afgekapt is en waarvan de overblijfselen zich nog in het bezit van IPEMA bevinden, was van eikenhout en gewonen vorm, de diepte waarop de bodem van het vaartuig beneden de oppervlakte (van den beganen bodem?) lag, was ongeveer 10 voet. Hoogte en wijdte waren niet op te geven; evenmin had men zich kunnen vergewissen omtrent andere bijzonderheden, maar naar den voorsteven te oordeelen meende IPEMA dat het schip eene gewone praam was.

Uit deze opgaven is het zeer te betwijfelen, of hier wel aan de ontdekking van een vaartuig uit een min of meer verwijderd tijdperk kan gedacht worden. Intusschen kan toch uit den voorsteven alleen, moeijelijk met zekerheid omtrent ouderdom en vorm van het geheel een besluit worden opgemaakt. De Commissie meende daarom het onderwerp aan het Akademielid Dr. G. ACKER STRATING te Groningen onder de aandacht te moeten brengen, met den wensch dat door hem, of op zijne tusschenkomst door anderen, eenig nader onderzoek van de bij den molenmaker IPEMA nog bewaard gebleven, stukken van den voorsteven geschieden, en de uitkomst aan de Commissie mogt worden medegedeeld. Volgens eenen dezer dagen ontvangen brief van ons Akademielid, was het hem tot nog toe niet mogelijk geweest zich tot een eigen onderzoek naar Niezijl te begeven, maar was hem door eenen opzigter bij den aanleg van den spoor-

weg door die streek medegedeeld, dat het vaartuig wel van lateren tijd zou zijn en geheel overeenkwam met de nu nog gebruikelijke. Ter plaatse waar het zich bevindt, zou vroeger eene bogt in het Hoerdiep geweest zijn, door vergraving verlamd en waarin het vaartuig welligt gezonken en zoo diep in den tegenwoordigen bodem bedolven zou zijn geraakt.

De TEEKENINGEN van de VLISSINGSCHE POORT te Middelburg voldeden niet genoeg aan de eischen die de Commissie voor zulk werk meent te moeten stellen, om haar tot eene onderhandeling over den aankoop te doen besluiten, bovendien vernam zij, dat het Gemeentebestuur den heer OVAA het vervaardigen van eene nieuwe teekening had opgedragen, waartoe de gelegenheid nog bleef bestaan, daar eerst in de maand Mei van dit jaar met de slooping een aanvang wordt gemaakt.

SLOOPING VAN DE NIEUW- OF KENNEMERPOORT TE HAARLEM. De pogingen door de Commissie te werk gesteld, om van het over dat gebouw gevelde doodvonnis eene schorsing, zoo al niet eene intrekking, te verwerven, waren vruchteloos gebleven. Bij het dankzeggend berigt voor de ontvangst der haar door het Gemeentebestuur ten geschenke toegezonden, fraai geslaagde photographiën van de beide gevels, gaf de Commissie haren wensch te kennen, dat van wege de Gemeente goede bouwkunstige plans en teekeningen, ook van de bouwkunstige bijzonderheden en gebeeldhouwde versierselen, vervaardigd en op het Gemeentearchief bewaard mogten worden. Aan dien wensch meenden Burgemeester en Wethouders niet te kunnen voldoen, maar zij opperden de, wel eenigszins bevreemdende vraag, of de vervulling van die taak niet meer op den weg van de Commissie zelve lag? Laatstgemelde kon daarop slechts ontkennend antwoorden. Ook wanneer de voor haar beschikbare middelen haar meer ruimte van handelen lieten, zou de Commissie eerst dán de bedoelde taak voor hare rekening kunnen nemen, wanneer het sloopende Gemeentebestuur, dat wel in de eerste plaats er belang bij heeft, om van een zijner merkwaardige gebouwen eene goede bouwkunstige voorstelling te bewaren, in dat opzigt achterlijk blijft. Photographiën zijn zeer dienstig om eene algemeene voorstelling van een gebouw te leveren, maar aan de

vereischten die de bouwkundige stelt en stellen moet, beantwoorden zij niet. De gelden te Haarlem voor het vervaardigen der photographiën besteed, hadden hoogst waarschijnlijk het bedrag van de kosten voor zulke teekeningen kunnen bestrijken. Maar bovendien mag men zeker wel aannemen, dat een Gemeentebestuur bevoegd is om zulk eenen arbeid aan den Gemeente-architect op te dragen, terwijl deze meestal de taak geheel of gedeeltelijk aan eenen zijner meer gevorderde kweekelingen kan opdragen. Wat in andere Gemeenten van ons vaderland geschiedde, en in vroegere verslagen vermeld werd, had ook hier tot voorbeeld kunnen strekken.

Aan het verzoek der Commissie, om tijdig berigt omtrent den tijd waarop met de slooping een begin zou gemaakt worden, heeft het Haarlemsche Gemeentebestuur in zooverre voldaan, dat onder dagteekening van 15 October des vorigen jaars een brief aan de Commissie werd afgezonden, met mededeeling van den verkoop der poort op den 18den daaraanvolgende, waarop met de afbraak onmiddellijk een aanvang gemaakt zou worden. Die brief onder adres van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen naar Amsterdam afgezonden, kwam ten gevolge van dien omweg ook later tot het voorzittend lid, dat onmiddellijk met zijne te 's Gravenhage wonende medeleden in overleg trad, en daarop zich naar Haarlem begaf, waar echter het werk der slooping reeds de bovenste gedeelten van het gebouw had doen verdwijnen. De pogingen om toen nog eenen bevoegden persoon te vinden, die met het vervaardigen der teekeningen kon belast worden, waren vruchteloos; ook de Gemeente-architect kon zulk eenen niet aanwijzen. Die teleurstelling werd echter eenigszins verzacht, door eene mededeeling uit eene geloofwaardige bron, dat de beide gevels met de meeste zorg uiteengenomen, alle steenen zorgvuldig zouden gemerkt en zoo de gelegenheid zou bewaard worden, om het geheel of elken der gevels afzonderlijk wederom elders, (men meende toen dat dit in Engeland zou geschieden) in den oorspronkelijken staat op te trekken. In eene latere opgaaf, geplaatst in de Haarlemsche Courant van Woensdag 7 Nov. 1866, werd van een vervoer naar Engeland niet gesproken, maar alleen op de gelegenheid

gewezen, voor vermogende kunstminnaars opengesteld, om de beide gevels of eenen van beide aan te koopen.

Uit het aangehaalde berigt in de Haarlemmer Courant vernam men verder, dat, zoo als uit de stadsrekeningen op het Archief bleek, de poort in 1676 en 1677 gebouwd, en het beeldhouwwerk (waarschijnlijk dat van den binnen- of stadwaarts gewenden gevel) afkomstig was van den Haarlemschen kunstenaar A. Snellaert. De buitengevel was bijna geheel bedekt met op de steenblokken zeer verdienstelijk gepointeerde bas-reliefs, die, blijkens de aan hunne achterzijde nog aanwezige overblijfsels van afgezaagde ijzeren staven of bouten, van een ander gebouw afkomstig, en bij den bouw van de poort voor eene nieuwe bestemming dienstbaar waren gemaakt.

Al deze bijzonderheden vermeerderden bij de Commissie het leedwezen over het besluit van het gemeentebestuur, waardoor een in alle opzigten merkwaardig gebouw, dat Haarlem tot sieraad strekte, prijs gegeven, en voor de stad verloren is gegaan.

Slooping van de Kennemer of Heiloër poort te Alkmaar. In tijds door het gemeentebestuur omtrent het plan tot wegruiming van het gebouw in kennis gesteld, riep de Commissie ook voor deze zaak de tusschenkomst in van den heer C. P. Bruinvis, die onder bijvoeging van eene photographische afbeelding de verlangde inlichtingen overmaakte. De poort droeg aan de binnenzijde het jaartal 1652, en werd ook in den toen voor poorten vrij algemeen heerschenden stijl opgetrokken; bijzonder fraai scheen zij hem niet, maar de heer Bruinvis meende hare slooping te moeten betreuren, eensdeels als gebouw, anderdeels, daar zij, althans voor het tegenwoordige, eene gelukkige scheiding maakt tusschen eene niet onbevallige, zeer lommerrijke voorstad en eene daartegen strijdende intrede, gevormd door weinig beduidende huizen. Een niet onaardig beeldje in het links van de poort staande huis, de vroegere portierswoning, was al vast geborgen. De heer Bruinvis, ofschoon zelf in het bezit van ettelijke afbeeldingen, zoo in teekening als in gravure, van de poort, had den gemeentearchitect, den heer du Croix, in bedenking gegeven, om in tijds eene bouwkundige teekening

te vervaardigen; waarvan deze toezegging gedaan en tevens zijn voornemen te kennen had gegeven om ook zulk eene teekening aan het stedelijk bestuur aan te bieden. Het stadsarchief schijnt niet rijk te zijn in afbeeldingen van stedelijke gebouwen, het is daarom te meer van belang, dat de heer BRUINVIS van lieverlede eene verzameling van zulke, voor de geschiedenis der stad zeer belangrijke bescheiden opgezameld heeft en nog blijft uitbreiden. Onder de merkwaardige stukken door hem verkregen behoort ook eene ruwe teekening op groote schaal van de zoogenaamde oude Friesche poort te Alkmaar, die tijdens het beleg in 1573 meerendeels werd plat geschoten. Het hier behandelde onderwerp gaf van zelf aanleiding om die oudere poort opzettelijk te vermelden.

Na het ontvangen van bovenstaande inlichtingen heeft de Commissie zich regtstreeks tot het gemeentebestuur van Alkmaar gerigt, met haren wensch dat het in tijds door of onder opzigt van den gemeentearchitect goede bouwkunstige teekeningen mogt doen vervaardigen met het doel om die bij het stedelijk archief te bewaren.

SLOOPING VAN DE KERK DER R. C. GEMEENTE TE EGMOND BINNEN. Zoodra de Commissie uit de aankondiging van de aanbesteding in een der Nieuwsbladen van de zaak kennis kreeg, heeft zij zich, om nader berigt aan den burgemeester dier gemeente en tevens aan den heer BRUINVIS gerigt. Uit de daarop ingekomen antwoorden bleek, dat het bedoelde kerkgebouw, in de buurtschap Rinnegum gelegen, niet meer was dan een gewoon groot huis, met boogvensters voorzien, en eerst in het laatst der vorige eeuw, toen de statie der Roomsch-Catholieken van de beide Egmonden aldaar gevestigd werd, opgetrokken. Daar het gebouw dus volstrekt geen aanspraak op belangrijkheid kon maken, werden hier verdere bemoeijingen der Commissie onnoodig.

SLOOPING DER KERK TE ZONNEMAIRE. Het verslag heeft hier boven reeds melding gemaakt van eene schets en toelichtende aanmerkingen van de oude kerk door den heer A. C. BON, die zich opzettelijk tot dit doel naar Zonnemaire had begeven, aan de Commissie ingezonden.

Uit die stukken bleek dat een nader opzettelijk onderzoek

op de plaats zelve niet onnoodig moest geacht worden, weshalve het voorzittend lid der Commissie zich derwaarts begaf. De torenspits, van gebakken steen opgetrokken was reeds grootendeels afgebroken, maar wat nog overbleef gaf genoegzame aanleiding, om haar in vrij wat lateren tijd dan den bouw van den toren zelven of van de kerk, te plaatsen. De kerk, wier stichting wel tot den eersten tijd na de inpoldering, in den aanvang der 15e eeuw, schijnt gebragt te kunnen worden, werd in lateren tijd door verlenging van het koor, dat daardoor met de kerk buiten alle verhouding is geraakt, vergroot. Onder de gebakken steenen bij de oudste gedeelten gebezigd, bevonden er zich eenige met groen verglaasde buitenvlakte. De predikstoel rustte met zijnen voet op een steenen voetstuk, dat de omgekeerde kom van eene doopvont of wijwatersbak scheen geweest te zijn, eene gissing die door een later ingekomen berigt bevestigd is geworden. Bij de verdere slooping is ook gebleken, dat het „Onze Vader" tegen den wand geschilderd, maar later door den witkwast wederom verholen was geworden. Aan den zoon van den aannemer van het werk, den heer C. Timmermans te Zierikzee, daartoe door eenen der oud-kerkvoogden en den predikant der gemeente aanbevolen, is namens de Commissie, na mondeling medegedeelde aanwijzingen en inlichtingen, de taak opgedragen, om bij de afbraak, die thans wel zal hebben plaats gehad, alles behoorlijk op te meten en in teekening te brengen.

Bij de behandeling van deze zaak, heeft het lid, met het onderzoek belast, de meest mogelijke medewerking ondervonden, zoowel van den predikant, den heer C. F. Zeeman, als van de heeren W. Sliebrendregt en diens zoon Joh. Sliebrendregt, laatstgemelden oud-kerkvoogd der gemeente. Voor de wijze waarop die heeren het onderzoek bevorderd hebben, gevoelt de Commissie zich zeer aan hen verpligt. Gelijke goede gezindheid was van de zijde van den burgemeester in een van hem ontvangen schrijven vroeger reeds kenbaar geworden, doch daar het hoofd van het gemeentebestuur, even als de gemeente-secretaris, (het klinkt wel een weinig zonderling), niet in het dorp, maar in de op twee uren afstands verwijderde stad Zierikzee,

woonachtig zijn, had, bij het plotseling opgekomen en dus ook niet vooraf aangekondigde en wel eenigszins overhaast bezoek, van hunne tusschenkomst toch geen gebruik gemaakt kunnen worden.

SLOOPING DER KERK TE HEINO. Op een schrijven aan den burgemeester der gemeente, ontving de Commissie van den predikant, den heer A. C. L. W. VOLLENHOVEN VAN DAALEN, als tijdelijk secretaris van de bouwcommissie voor de nieuwe kerk, eenige nadere berigten, die ook hier een nader persoonlijk onderzoek schenen te vorderen. Bij dat onderzoek bleek, dat de toren, eigendom der burgerlijke gemeente, in het plan ter slooping niet begrepen was. De kerk, wier oorspronkelijke vorm, niettegenstaande verschillende bijbouwingen en herstellingen in de laatste honderd jaren, zeer goed bewaard was gebleven, scheen van gelijken tijd, eenvoudigen aanleg en bouw als die van Zonnemaire vóór de verlenging van het koor. Door vriendelijke beschikking van den heer hoofdingenieur van den waterstaat te Zwolle werd de gelegenheid gegeven, om voor het opmeten en in teekening brengen van het gebouw, van de diensten van den opzigter van den waterstaat, C. HANKE te Zwolle, gebruik te maken, door wien die taak tot volle tevredenheid der Commissie is volbragt geworden. Ook in deze zaak gewaagt de Commissie met dank van de voorkomende wijze, waarop haar lid door den predikant te Heino ontvangen en teregt gewezen is. Zie verder over deze kerk hierachter de bijlaag A.

SLOOPING VAN DE KERK TE CHARLOIS. Door eene aankondiging in de Nieuwsbladen was bekend geworden, dat ook hier het kerkbestuur een besluit had genomen, om de oude kerk door eene nieuwe te vervangen. Een schrijven aan den burgemeester der gemeente om nadere inlichtingen, vooral ook omtrent den tijd waarop men met het werk een begin zou maken, werd met de toezegging van tijdige kennisgeving beantwoord; en toen de dag zou aanbreken waarop ook voor deze kerk het laatste uur zou slaan, begaf zich het Commissielid naar Charlois, waar hem, door de vriendelijke tusschenkomst van den heer arrondissementsingenieur van den Waterstaat te Delft, de buitengewone opzigter J. H. VERZIJL, beschikbaar was gesteld.

Ook hier werd het onderzoek door den burgemeester en den secretaris van kerkvoogden in alle opzigten aangenaam en gemakkelijk gemaakt. Kerk en toren zijn van betrekkelijk jongeren oorsprong. Zij werden zeer in het begin van de 16de eeuw gebouwd. In het midden der 17de eeuw werd de kerk door bijbouwing van twee niet zeer groote dwarsbeuken tot eene kruiskerk uitgebreid. Volgens van elders verkregen opgaven, zouden in of ongeveer 1841 nog in enkele vensters glazen met zeer kunstig ingebrand schilderwerk aanwezig geweest zijn. Thans waren reeds al de vensters weggenomen, maar kerkmeesters gaven de verzekering, dat van het bedoelde schilderwerk niets meer aanwezig was toen de slooping eenen aanvang nam, en dat volgens ingewonnen inlichtingen ook niemand zich het vroeger bestaan van zulke glazen herinnerde.

De zorg voor het vervaardigen van bouwkunstige teekeningen werd aan den buitengewonen opzigter Verzijl opgedragen.

Slooping van de kerk te Midwoud in Noordholland. Op het berigt in de Dagbladen bekend gemaakt, dat op den 23sten April ll. het afbreken der oude, en de bouw eener nieuwe kerk in genoemde Gemeente zouden worden aanbesteed, heeft het lid Leemans zich onmiddellijk nog derwaarts begeven en de kerk in oogenschouw genomen. Bij dit onderzoek bleek dat het gebouw voor de geschiedenis der oude vaderlandsche bouwkunst geene belangrijke gegevens biedt. Het bestaat uit een langwerpig vierkant schip met driezijdige koorsluiting. Volgens een opschrift op eenen in den oostelijken buitenmuur ingemetselden steen, werd met den bouw in 1695 begonnen. Ook het fondament dat aan de noordelijke zijde voor een gedeelte ontbloot was, scheen van denzelfden tijd. Het benedengedeelte van den toren, althans de houten standvinken of staande stijlen met hunne kromme stijlen en binthalken, waren van ouderen oorsprong, en dragen een ingebeiteld jaarmerk 1614. Met het oog op den houtbouw heeft de Commissie het niet onbelangrijk geacht, dat van dit gedeelte eene naauwkeurige teekening gemaakt worde, zij heeft maatregelen genomen om in die behoefte te voorzien.

Verbouwing van de kerk te Beek Gemeente Bergh. Met die verbouwing zal eerst, volgens ingekomen berigt, in den zomer

van dit jaar een begin worden gemaakt, en kon daarom voorcerst een nader onderzoek worden uitgesteld.

De stompe toren onder Koudekerke, op Schouwen. Ofschoon dit gebouw tot eenen tijd schijnt te behooren, waaruit nog vele torens in ons vaderland bewaard gebleven zijn, onderscheidt het zich toch, volgens de teekeningen en verdere bescheiden van den heer Bon ontvangen, door de bijzondere dikte zijner muren en de daaraan niet geëvenredigde, betrekkelijk geringe ruimte.

De gewelven of zolderingen, waardoor de verschillende verdiepingen werden gevormd, zijn geheel verdwenen, de spits, zoo die vroeger aanwezig is geweest, en de kapbedekking ontbreken, en wind, sneeuw en regen werken onophoudelijk, om de anders nog vrij stevig staande muren tot hunnen val te brengen. Aan eenig onderhoud wordt niet gedacht, het gebouw verkeert in eenen toestand van volstrekte verwaarloozing, niemand bekommert zich om zijn bezit, en het schijnt volkomen onbekend, wie of welk ligchaan eenig regt op dat bezit of eenig beheer kan of wil doen gelden.

Intusschen mag de toren niet alleen aanspraak maken op belangstelling uit een bouwkunstig oogpunt of om zijnen ouderdom, en als het schier eenige overblijfsel van eene vroegere, aanzienlijke plaats en parochie, maar hij dient ook thans nog voortdurend als herkenningsteeken voor zeevarenden, en het is daarom vooral van belang, dat hij tegen verder verval behoed, liever nog zooveel mogelijk of noodig hersteld worde. De Commissie heeft gemeend dit onderwerp aan de aandacht van den Minister van Binnenlandsche zaken te moeten aanbevelen.

Het slot Teilingen. Toen in 1857 het landgoed Berg-en- Daal, waartoe het slot Teilingen behoorde, te 's Gravenhage in veiling zou komen, was in eene vergadering van de Letterkundige Afdeeling der Akademie de mogelijkheid besproken, dat de eerwaardige bouwval, waarmede zulke merkwaardige herinneringen verbonden waren, in handen zou komen van sloopers of althans van eenen nieuwen eigenaar, die niet genoeg aan zulke herinneringen hechten zou, om voor het behoud van de nog aanwezige overblijfselen de vereischte zorg te dragen. Men had daarom toen den wensch geuit, dat de Regering tot den

koop besluiten zou. Een nader opzettelijk onderzoek bragt echter spoedig de zekerheid, dat bij eenen vroegeren verkoop van het goed in 1803, door het Domein onder de voorwaarden was opgenomen de duidelijke bepaling: „dat de oude toren en de ring„muur op de plaats staande tot een monument zal moeten blij„ven, zonder dat het den kooper zal gepermitteerd zijn, dezelve „verder af te breken." Toen nu in 1857 de grond van het slot wederom onder den hamer is gekomen, heeft de regering langs den wettigen weg bekend gemaakt „dat in 1803 die „voorwaarde is gesteld, dat de Staat die beschouwt als voort„durend van kracht en als zoodanig zullende gelden;" deze verklaring is ook na verkoop aan den kooper beteekend, en het verder bestaan van de bedoelde bouwvallen daardoor zooveel mogelijk gewaarborgd. De hierboven vermelde ontgravingen van grondslagen van de oude gebouwen van Teilingen hadden betrekking op het latere kasteel, dat, in de nabijheid van de bedoelde bouwvallen gelegen, in de tweede helft der vorige eeuw althans nog gedeeltelijk bewoond werd, en in het begin van de tegenwoordige eeuw, even als het daarbij behoorende poortgebouw, is afgebroken. Van die gebouwen waren de grondslagen nog grootendeels onaangeroerd en onder den bodem bedolven gebleven en werden die nu bij tusschenpoozen door den bewoner van de tot het goed behoorende huizing ontbloot, en het puin gebezigd tot het verbeteren van eenen nabij zijnden weg. De tegenwoordige eigenaar Jhr. G. van Teijlingen van Kamerik te Rotterdam, had de goedheid aan het daartoe door de Commissie tot hem gerigt verzoek te voldoen, en te gelasten, dat de grondslagen niet verder zouden worden uitgegraven, zonder dat het opgegravene namens de Commissie in oogenschouw genomen zou zijn, en dat bij de verdere ontblooting met het in Leiden wonende lid in overleg zou worden getreden. Daardoor bestaat nu de gelegenheid, om eenige zekere gegevens op te zamelen omtrent den grondvorm en den betrekkelijken ouderdom van de onderscheidene gedeelten van het gesloopte kasteel, en daardoor tevens eenigermate te voorzien in eene behoefte, die niettegenstaande de talrijke afbeeldingen van vroegeren en lateren tijd, onvervuld is gebleven. Het was wederom de rijke ver-

zameling van Mr. Bodel Nijenhuis, die, om al die afbeeldingen van Teilingen te raadplegen, voor het lid der Commissie, meer bepaald met deze zaak belast, met de meeste voorkomenheid werd beschikbaar gesteld. Het verslag van het opzettelijk plaatselijk onderzoek aan de Commissie medegedeeld, heeft haar verder tot het besluit geleid, om de nog overgebleven bouwvallen, den zoogenaamden toren en den ringmuur, naauwkeurig te doen opmeten, en daarvan goede bouwkunstige teekeningen te doen vervaardigen.

De gebouwen achter den Dom te Utrecht. De Commissie heeft deze zaak tot een onderwerp van nader onderzoek gemaakt en wacht thans naauwkeurige inlichtingen, die zij van eene bevoegde zijde heeft aangevraagd, om dan naar bevind van zaken hare tusschenkomst en verdere bemoeijingen te regelen.

De gesloopte kerk te Rossum. In vroegere verslagen heeft de Commissie meermalen van die kerk gewaagd, en van het uitzigt haar geopend op eene teekening en beschrijving van dit gebouw. De bijlaag B. achter het tegenwoordig verslag, grootendeels aan de naauwkeurige door den heer D. J. Itz, gemeente-architect te Zutphen, geleverde bescheiden en toelichtingen ontleend, zal aan belangstellende beoefenaars of vrienden der vaderlandsche bouwkunst zeker niet onwelkom zijn

Afgebrande kerk te Stolwijk bij Gouda. Zoodra het berigt van het ongeval uit de Dagbladen was bekend geworden, heeft het lid der Commissie, dat om straks te vermelden belangen zich naar eene andere gemeente in dien omtrek moest begeven, ook aan Stolwijk een bezoek gebragt, om te onderzoeken, of welligt onmiddellijk maatregelen genomen moesten worden, om hetgeen nog aanwezig was op te meten en in teekening te brengen. De kerk, een ruim gebouw, heeft twee dwarsbeuken, en dus den gewonen kruisvorm, en eene vijfzijdige koorsluiting. Volgens gedrukte bescheiden werd de kerk in het midden der 16de eeuw, daar zij zeer vervallen was, gedeeltelijk afgebroken en wederom opgebouwd; naar het schijnt erlangde zij toen reeds haren tegenwoordigen vorm, die echter ook haar vroegere kan geweest zijn. Slechts aan de noordzijde van het schip schijnt het metselwerk van eenen vroegeren bouw te getuigen, daar

de muur tusschen den dwarsbeuk en het westelijk uiteinde tot op eene zekere hoogte boven den grond (ongeveer 1 Ndl. el) uit behouwen (zand-?) steen is opgebouwd, terwijl overal elders gebakken steen gebezigd is, en wel in staand-, voor latere herstellingen, in kruisverband. Het schip werd verlicht met twee zeer breede vensters elk van 6 lichten, aangebragt in den oostelijken muur, aan den westelijken waren die vensters digt gemetseld. De dwarsbeuken hadden elk in hunne westelijke muren een venster, en in de oostelijke muren twee vensters elk van drie lichten, in de beukgevels wederom een venster van zes lichten. Het koor had negen vensters elk van twee lichten. De toren die, volgens bekende bescheiden in het begin der achttiende eeuw (1717), bij eenen zwaren storm was ingestort, werd later wederem op nieuw opgebouwd en mag, met uitzondering van de oogenschijnlijk zeer laat bijgebouwde of herstelde bovenste verdieping, onder de niet onverdienstelijke kunstvoortbrengsels van dien tijd geteld worden. Hij heeft zeer veel van den brand geleden, maar naar het uiterlijk aanzien (voor eene naauwkeurige opneming van het inwendige ontbraken tijd en gelegenheid) te oordeelen, scheen eene herstelling van het geheel niet tot de onmogelijkheden te behooren of te groote offers te zullen vorderen. Voor herstelling van de kerk daarentegen, die geheel en al uitgebrand is, terwijl slechts de muren, en deze zelfs niet geheel en al zijn overgebleven, zullen ook, al hadden deze laatste niet te veel geleden, de middelen ontbreken. Men scheen in de laatste jaren zelfs niet in het gewone, hoog noodige onderhoud te hebben kunnen voorzien. De met ingebrand schilderwerk versierde vensterglazen, waarmede de kerk vroeger prijkte, waren reeds lang verdwenen, en daar de hooge stand van het water een groot aantal van de buiten de kom der gemeente wonende gezinnen belette, om aan de wekelijksche godsdienstoefeningen te komen deelnemen, was in de laatste weken het schoollokaal als kerk gebezigd, waar men beter beschut was tegen koude en ongemak, dan in de togtige, slecht onderhouden kerk met hare vele gebroken glazen.

De Commissie zal de bouwvallen der Stolwijksche kerk niet uit het oog verliezen, en zoo het bij later onderzoek noo-

dig of nuttig blijkt, ook hier voor opmeting en teekeningen trachten te zorgen.

Muurschilderingen in de kerken te Groenlo en te Lochem. In het vorige verslag is gesproken over de stappen, die de Commissie gemeend had te moeten doen bij het kerkbestuur van Groenlo, tot behoud en beveiliging van eenige merkwaardige grafzerken in het kerkgebouw der Hervormde Gemeente. Op het voorloopig berigt van den voorzitter van kerkvoogden, „dat eerst na eenige dagen laatstgemelden op den tot hen door de Commissie in deze gerigten brief van 1 Sept. 1865, zouden kunnen antwoorden", was toen, in April 1866, nog geene nadere mededeeling gevolgd. De Commissie kan er thans bijvoegen, dat zij nog altijd naar het haar toegezegde antwoord blijft wachten.

Intusschen werd de Commissie van eene andere zijde opmerkzaam gemaakt op muurschilderingen, die in de kerk te Groenlo, en later ook op soortgelijke kunstwerken, waarvan in de kerk te Lochem, overblijfselen onder de kalklaag te voorschijn waren gekomen. Daar zij echter uit goede bron wist, dat de ijverige conservator van het Koninklijk oudheidkundig genootschap te Amsterdam, de heer D. van der Kellen zich met een opzettelijk onderzoek dier overblijfselen belast had, en zij zich overtuigd hield, dat zij de behartiging dier zaak gerust aan dien heer kon overlaten, begreep zij dat van hare zijde daarbij geene regtstreeksche bemoeijingen vereischt werden, en bepaalde zij zich tot een voorstel aan den Minister van Binnenlandsche zaken, ten einde van Rijkswege voor die zaak eenige geldelijke ondersteuning mogt verleend worden. De heer van der Kellen heeft de uitkomsten van zijn onderzoek en eene beschrijving der voorstellingen in beide kerken, in *de Nederlandsche Spectator* van 1 en 8 December 1866 bekend gemaakt.

Verkoop van vensters met ingebrand schilderwerk te Zevenhuizen bij Gouda. Toen eene aankondiging in de Dagbladen ter algemeene kennis bragt, dat kerkvoogden der Hervormde gemeente besloten hadden, om de vensterglazen met ingebrand schilderwerk tegen het begin der thans loopende maand (April), aan den hoogst biedende bij inschrijving te verkoopen, meende de Commissie, ofschoon toen nog slechts gedeeltelijk en zeer on-

volledig omtrent den aard en de waarde der in de Zevenhuizensche kerk aanwezige kunstwerken ingelicht, onverwijld aan het kerkbestuur der gemeente een ernstig vertoog te moeten rigten tegen het besluit, dat hun collegie niet tot eer strekken, en een betreuringswaardig feit te meer zou leveren voor de lijst van kunstschennis en wandalisme in het vaderland. De brieven in deze aan het kerkbestuur en aan den predikant gerigt volgen hier achter onder bijlaag C.

Uit het antwoord door den predikant, den heer G. J. Vos Flz, ook namens kerkvoogden aan de Commissie gerigt, bleek dat op een terugkomen op het gevormde plan, waarbij kerkvoogden zich naar hun beweren steunden op de instemming van invloedrijke leden der gemeente en het eenparig besluit van Notabelen, volstrekt geen uitzigt kon gevestigd worden.

„De toestand der kerkramen" dus schrijft de predikant „veroorzaakt eenen ondragelijken togt, zoodat velen daardoor in den winter zich belet gevoelen om de godsdienstoefeningen bij te wonen. Het aantal der geschonden glazen neemt jaarlijks toe, de ramen zijn zoo wrak dat zij ieder oogenblik door den wind kunnen vernield worden. Vernieuwing en bijwerken hebben reeds eenmaal plaats gehad, doch met dat gevolg, dat het bijgewerkte reeds spoedig is verdwenen en er dus veel geld is weggeworpen geworden. Een beroep op de gemeente kan niet beproefd worden, omdat haar toestand van dien aard is, dat kerkvoogden zelfs vrijstelling hebben moeten verleenen van door handteekening bekrachtigde verbintenissen, tot het bijeenbrengen van gelden, noodig voor de bouwing eener nieuwe pastorij. Voor die bouwing heeft de gemeente eene leening gesloten, en zij zal een aantal jaren moeten zuchten onder daarvoor haar opgelegde lasten. Een verzoek aan den Koning, om ondersteuning voor den voorgenomen bouw van Rijkswege, is vruchteloos gebleven, omdat de gemeente daartoe niet in de termen valt. De gemeente bestaat geheel uit veehouders en landbouwers, zoodat zij vooral in den tegenwoordigen tijd met moeite in het noodige kan voorzien, maar voor kunst onmogelijk op schatting gesteld kan worden. Dit alles heeft er toe gebragt, om de beschilderde gla-

„zen te koop aan te bieden, ten einde daardoor in staat ge-
„steld te worden, van ramen in den geest des tijds, die den
„schoonheidszin niet beleedigen en eene doelmatige afsluiting
„waarborgen, aan te schaffen."

De Commissie achtte het niet onnoodig, de gronden van verdediging, die de predikant voor zijn kerkbestuur in deze zaak heeft aangewend, in haar verslag op te nemen, maar zij doet dat met de volgende opmerkingen, die voor een gedeelte gegrond zijn op inlichtingen, op de plaats zelve door haar voorzittend lid, dat zich tot onderzoek van de zaak naar Zevenhuizen begaf, ingewonnen, of door geloofwaardige mededeelingen van daar ontvangen.

Wanneer kerkvoogden behoorlijk voor het onderhoud der kerkramen gezorgd, die aan den buitenkant met traliewerk tegen het geweld van wind- of hagelbuijen en het inwerpen door spelende jongens beveiligd, de gebroken glazen voorloopig met onbeschilderde ruiten vervangen, en de brokken van de beschilderde bewaard hadden, dan zouden koude en togt, voor zoover de ramen die nu niet afweerden, de gemeenteleden niet van het ter kerke gaan hebben afgeschrikt. Wanneer de vernieuwing en bijwerking, waarvoor een vroeger kerkbestuur in het laatst der vorige eeuw, toen vele glazen aan de noordzijde door eenen geweldigen stormwind beschadigd waren, zich vrij aanzienlijke uitgaven getroost heeft, in ingebrand schilderwerk hadden plaats gehad, en niet door eenvoudig schilderen met doorschijnende verwen, zonder inbranding, dan zou het bijgewerkte niet van lieverlede weder verdwenen zijn. De kunst van ingebrand schilderwerk wordt in de laatste jaren in ons land met uitmuntend gevolg uitgeoefend en hare hulp is tegen billijke prijzen zonder bezwaar te verkrijgen.

Wanneer de tegemoetkoming voor den voorgenomen bouw eener nieuwe predikantswoning van Rijkswege geweigerd is, dan moet men wel aannemen, dat de Regering, op grond van ingewonnen inlichtingen bij bevoegde personen, óf dien bouw nog niet zoo volstrekt noodzakelijk bevonden, óf geoordeeld heeft, dat de gemeente zelve in de daarvoor gevorderde kosten kon voorzien. Maar uit de weigering volgde geenszins dat eene aanvrage om onderstand tot herstelling der kerkramen niet met

een even gunstig gevolg zou zijn bekroond geworden, als dat in gelijk geval met de kerkramen te Oudshoorn heeft plaats gehad; in ieder geval had dit middel beproefd kunnen worden, eer dat men tot zulk een uiterste kwam. Eene eerste schrede op den ongelukkigen weg hadden kerkvoogden eenigen tijd te voren gewaagd, toen zij de sierlijke koperen kroonen, geschenken van vroegere leden der gemeente, te gelde maakten, om die met nieuwe ijzeren kroonen voor petroleumlampen te vervangen. Ofschoon, volgens ingewonnen mededeeling, die verkoop niet beantwoord heeft aan de verwachting daarvan gekoesterd, ging men op denzelfden weg voort, en werden de belangen van het behoorlijk onderhoud der kerk ondergeschikt gemaakt aan den wensch tot bouwing eener nieuwe woning voor den predikant. Dat de Commissie onder die omstandigheden op de medewerking van den predikant tot behoud van de ramen nu niet kon rekenen, is ligt verklaarbaar.

Er bleef thans niets over, dan dat de Commissie, na een eigen onderzoek van den aard en het belang der kerkglazen, het onderwerp aan Zijne Excell. den Minister van Binnenlandsche zaken ter kennis bragt, ten einde zoo mogelijk, pogingen mogten worden gedaan, om bij den voorgenomen verkoop, den eigendom dier glazen voor het Rijk te verwerven. De Commissie diende een verslag in van hare bevinding en een voorstel dat welligt tot het beoogde doel had kunnen leiden, maar de later bekend gemaakte voorwaarden waaronder de verkoop zou plaats hebben, waren van eenen aard, die elke gedachte aan eene poging tot aankoop van zelf moesten verbieden.

Indien de Commissie wèl onderrigt is, heeft de verkoop niet bij inschrijving plaats gehad overeenkomstig met de bovenvermelde aankondiging, maar zonden de glazen aan Israëlieten te Utrecht uit de hand zijn overgedaan.

Het als bijlaag D hier achter gevoegde verslag geeft van de kerk en hare glazen eene nadere, eenigszins uitvoerige beschrijving, en ontslaat de Commissie van het betoog, dat men in deze een voor de geschiedenis der vaderlandsche kunst zeer gevoelig verlies te betreuren heeft.

Slooping van poorten te Leiden. Wederom zijn twee poor-

ten, de Rijnsburgsche en de buitenste Hoogewoerds of Utrechtsche poort, voor den moker des sloopers bezweken. In het vorig verslag was gemeld dat de uitspraak over het lot van de Rijnsburgsche poort voor een jaar verschoven was, maar werd niet zonder reden ondersteld, dat van lieverlede de toen nog overgeblevene in het lot van de vier poorten die reeds aan vernietiging waren prijs gegeven, zouden moeten deelen. Eene, de Morschpoort, is voorloopig nog, toen ook haar het gevaar ernstig dreigde, gespaard gebleven, en heeft eenigen waarborg voor een langer gerekt bestaan verkregen in de kosten door de werken tot haar herstel en onderhoud teweeggebragt. De buitenpoort van de beide Hoogewoerdspoorten kan zonder nadeel gemist worden, en zou voor de verfraaijing van de groote wandeling aan die zijde der stad eene te groote belemmering hebben geleverd. Maar het gebeurde met de Witte- of Haagsche poort wettigt maar al te zeer de vrees, dat ook hier de binnenpoort weldra voor het schoonheidsgevoel van het gemeentebestuur een groote steen des aanstoots zal worden; en zoo nadert de dag, waarop velen het zullen moeten bejammeren, dat wederom een, in zijne soort en voor zijnen tijd niet onverdienstelijk, openbaar gebouw van Leidens vest zal verdwenen zijn, en het oog niet meer zal rusten op poort met toren, die in ieder geval eene uitmuntende sluiting levert van den langen koker door de vrij naauwe straat gevormd, tevens eenen geschikten overgang tot de vrije ruimte daar buiten, en voor de omlingende buurten, door het in den toren geplaatste uurwerk schier onmisbare diensten bewijst.

Het oude gasthuis te Middelburg. In het vorig verslag werd medegedeeld dat de Commissie de aandacht van het bestuur van het Zeeuwsch genootschap op de aanstaande slooping van dit oude gebouw gevestigd had, met den raad, dat in tijds voor de noodige opmetingen en bouwkunstige teekeningen mogt gezorgd worden. Het genootschapsbestuur verklaarde op de zaak een waakzaam oog te zullen houden en, zoodra het vernam, dat de afbraak ophanden was, de Commissie berigt te zullen zenden. Aan die toezegging is geen gevolg gegeven, doch van eene andere belangstellende zijde werd aan de Commissie on-

langs gemeld, dat met de slooping een aanvang gemaakt was of werd, dat de achtergebouwen het eerst zouden worden afgebroken, doch de voorgevel waarschijnlijk nog gedurende het loopende jaar in zijn geheel zou bewaard blijven; dat volgens eene mededeeling van den gemeentesecretaris het voornemen bestond, om van den gevel eene bouwkunstige teekening te doen vervaardigen, en dat maatregelen waren genomen om eenig beeldsnijwerk, zoo als de sleutels onder de bintbalken enz. te bewaren. Daar eene teekening van den gevel alleen niet voldoende kon geacht worden, was het der Commissie aangenaam toen zij vernam, dat de heer K. I. Schijf, die reeds meermalen met gunstigen uitslag ook voor de Commissie voor soortgelijke taak was werkzaam geweest, vroeger het geheele gebouw opgemeten had en bereid was om platten grond, gevel, twee doorsneden en teekening van het gebouw in orde te brengen en aan het oordeel der Commissie te onderwerpen.

Oude vestingtoren te Wijk bij Maastricht. Het laatste berigt (van 2 Mei des vorigen jaars), omtrent dien, nabij de St. Maartenkerk gelegen, en vroeger ook als kruidmagazijn gebezigden toren, die als een overblijfsel van een verdedigingswerk van hoogen ouderdom zonder twijfel oudheidkundige waarde bezit, luidde, dat het Maastrichtsche gemeentebestuur zich reeds in Februarij 1866 aan het Ministerie van Financiën had gerigt, om de overdragt van het gebouw aan de gemeente te verwerven, en daardoor eene mogelijke slooping te verhoeden; maar dat op het daartoe strekkend schrijven, toen nog geen antwoord was ingekomen. De Commissie is het gemeentebestuur dankbaar voor de belangstelling waarvan het in deze wederom deed blijken, en vertrouwt dat sedert wel door het genoemde Ministerie aan het billijk verzoek zal zijn voldaan.

Het slot te Muiden. Door haar lid Moll was aan de Commissie mededeeling gedaan van klagten hem ter kennis gekomen, omtrent ongenoegzaam onderhoud van dit merkwaardig gebouw, gebrek aan behoorlijk dagelijksch toezigt, en willekeurig toevoegen van zoogenaamde versieringen door den bewoner van eenige der vertrekken aangebragt. Meer bepaald werd daarbij gewezen op eene belangrijke afwijking van muur- en balkwerk in de zoo-

genaamde Pijnkamer, en op de beschildering van wanden in andere vertrekken met zoogenaamde geschiedkundige tafereelen, die aan alles behalve de eischen van kunst en smaak zouden beantwoorden, en dat de bewaking van het slot was toevertrouwd aan eene vrouw, die door hare jaren en ziekelijkheid niet meer in staat geacht kan worden om aan hare verpligtingen te voldoen. De Commissie meende uit een en ander aanleiding te moeten nemen, om op het onderwerp de aandacht van Z. Exc. den Minister van Binnenlandsche zaken te vestigen, hetgeen, zoo als haar later bekend werd, ook van de zijde van het bestuur van het Koninklijk Oudheidkundig genootschap te Amsterdam was geschied. Een nader opzettelijk onderzoek door den Minister verordend, had een verslag ten gevolge, waaruit bleek dat jaarlijks onder behoorlijk toezigt van eenen beambte van den waterstaat voortdurend herstellingen, hoofdzakelijk aan de daken en vensters, tot een vrij aanzienlijk bedrag ten uitvoer zijn gebragt; dat in de laatste 26 jaren geene voorwerpen van kunstwaarde eenige verandering hebben ondergaan, maar veel bouwvalligs hersteld werd; dat in de afwijking van den muur van de zoogenaamde Pijnkamer door den aannemer in het thans loopende jaar behoorlijk is voorzien, en dat tot herstelling van andere belangrijke scheuringen in de binnenmuren, veroorzaakt door verzakkingen in de grondslagen, naarmate de instandhouding van het gebouw het vordert, de noodige voordragten geschieden; dat de tegenwoordige bewoners der kamers zich geene eigendunkelijke vertimmeringen veroorloven, maar het weinige in dit opzigt verrigt, is uitgevoerd ten koste van den Staat en overeenkomstig goedgekeurde overeenkomsten; dat het schilderwerk in de zoogenaamde Jagtkamer en de kamer van Tesselschade, na het overlijden van den schilder H. in het voorjaar 1865, door diens zoon ondernomen en volbragt, niet fraai kan genoemd worden; dat gebrek aan beschikbare middelen, daarenboven ook de leeftijd en zwakte van de bewaakster, onvoldoend dagelijksch toezigt en gebrekkige schoonmaak ten gevolge hebben; eindelijk dat het toezigt op het onderhoud van het gebouw, de noodige herstellingen en de wijze van bewoning, uit een technisch oogpunt, aan den opzigter van den

waterstaat P. VERSCHUUR te Muiden opgedragen, aan zeer bevoegde handen is toevertrouwd.

De Commissie meende dat de door den Minister verkregen en haar ook medegedeelde inlichtingen, van zelve aanleiding zouden geven om bestaande gebreken en grieven weg te nemen, maar dat dan ook eenig toezigt van eene bevoegde zijde uit een wetenschappelijk en oudheidkundig oogpunt, voor het eerwaardige en door zoo vele geschiedkundige herinneringen belangwekkende gebouw mogt werkzaam worden gesteld. In dien geest heeft zij aan den Minister geschreven, waarop zij bij Ministerieel schrijven van 18 April jl. N°. 224 5e Afd., uitgenoodigd is geworden, om zich met dat toezigt te belasten.

SLOOPING VAN HET LEPROZENHUIS TE AMSTERDAM. In de laatste vereenigde vergadering der Akademie, werd de aandacht der Commissie bepaald op het plan, om het voormalige Leprozenhuis tot een gebouw van hooger onderwijs in te rigten, en op de mogelijkheid, dat ook hier tot behoud van voortbrengsels van vroegere kunst opzettelijk onderzoek wenschelijk kon zijn. Het Commissielid MOLL heeft in het begin van het loopende jaar, toen het zeker was, dat het gebouw ter slooping zou worden aanbesteed, alles naauwkeurig in oogenschouw genomen. Het gesticht bestaat uit een zamenstel van gebouwen, meerendeels uit de 18de eeuw, en voor de kunstgeschiedenis van geene waarde. Losse meubelstukken en schilderijen die het bevatte zijn naar het stadhuis overgebragt. Twee schoorsteenmantels met schilderwerk en verguld snijwerk in hout, alsmede eene tegen den wand vastgetimmerde eikenhouten kast, insgelijks met snijwerk versierd, en in de twee regentenkamers aanwezig, alles uit de 18de eeuw, trokken de aandacht; het was toen nog onzeker of het gemeentebestuur die stukken behouden zal. Moesten zij aan den slooper overgelaten worden, dan zou daarvan in tijds aan ons medelid berigt geschieden en door zijne tusschenkomst bij het Koninklijk oudheidkundig genootschap eene poging tot aankoop kunnen worden aanbevolen. Een goed bewaard poortje met fraai beeldhouwwerk, van de 17de eeuw wordt, volgens de bepaling van het bestek zorgvuldig uiteengenomen, en na de noodige herstellingen in het nieuwe gebouw wederom opgemetseld, en zal dus bewaard blijven.

Aan den gemeentearchitect is opgedragen, om bij de wegruiming der talrijke kelders zijne aandacht te vestigen, op hetgeen welligt voor de geschiedenis van de vroegere wijze van bouwen, van eenig belang zich nog zou kunnen voordoen. Een voetstuk van eene zuil in eenen der voorste en schijnbaar ook oudste kelders, is uit steen gehouwen en op de vier zijden met vier kopjes voorzien. Het schijnt van anderen oorsprong, en heeft welligt vroeger als een kapiteel gediend. De heer architect GOSSCHALK te Amsterdam heeft op eene tot hem door het Commissielid gerigt verzoek, met de meest bereidwilligheid de toezegging gegeven, van, zoo zijne bezigheden het gedoogen, de beide oudste kelders op te meten en in teekening te brengen. Sedert het Commissielid deze uitkomsten van zijn onderzoek en zijne bemoeijingen aan de Commissie mededeelde, zijn de boven bedoelde meubelen aan het Kon. oudheidkundig genootschap overgegeven, en aldaar in ontvang genomen, zullende de voorwaarden, waarop zij bij die inrigting kunnen blijven, nader worden vastgesteld.

De Commissie ontleent aan het verslag van haar medelid over een en ander, eenen grond voor opzettelijke dankbare vermelding van de voorkomende wijze, waarop de wethouder voor de openbare werken, de heer VAN LENNEP, zijn onderzoek bevorderd en den verderen gewenschten uitslag zijner bemoeijingen heeft begunstigd.

DE GRAFKELDER EN HET GEDENKTEEKEN VAN DE RUITER in de Nieuwekerk. Ook hieromtrent was, in dezelfde vereenigde vergadering, het een en ander door een der leden in het midden gebragt, waaruit het vermoeden ontstond, dat het onderhoud, zoowel van den kelder als van het gedenkteeken in den laatsten tijd wel wat te wenschen overliet. Een nader onderzoek, voor de Commissie door haar te Amsterdam wonend lid MOLL gedaan, leidde tot de waarschijnlijkheid dat, mogt de zorg vooral voor den toestand van den kelder wel eens wat te wenschen hebben overgelaten, thans in dat opzigt geene reden tot aanmerking meer bestaat.

GRAFZERKEN VAN HET VOORMALIGE KLOOSTER TE WINDESHEIM bij Zwolle. Een paar belangrijke zerken met opschriften waren

door het zoo even genoemde lid in eene boerenwoning te Windesheim in oogenschouw genomen, en verdienden naar zijne meening wel, dat eenige maatregelen tot haar behoud beraamd werden. Het scheen aan de Commissie, dat ten dien einde een overleg met het kerkbestuur van de Hervormde Gemeente tot eenen gewenschten uitslag zou kunnen leiden, en de beide grafsteenen in de Windesheimsche kerk eene zeer passende en veilige plaatsing zouden kunnen erlangen. Tot dat doel zou genoemd Commissielid in den afgeloopen zomer, zich in den tijd van zijn verblijf bij Arnhem, naar Windesheim begeven hebben, ware het niet geweest dat de heerschende ziekte een uitstel tot eene volgende gelegenheid geraden had gemaakt.

Oude meubelstukken te Poortugaal. Volgens eene aankondiging in de Dagbladen, waren bij eenen der inwoners dier plaats, den heer J. de Koning, oude eikenhouten meubelen aanwezig, afkomstig uit het oude jagtslot der Graven van Egmond, en zouden daarvan enkele tegen het begin der maand April verkocht worden; kunnende gedurende die maand de voorwerpen bezigtigd en onderhandelingen tot aankoop met den eigenaar aangeknoopt worden. Bij gelegenheid van zijn onderzoek te Charlois meende het lid leemans zijnen togt een weinig verder te kunnen uitstrekken, om de bedoelde meubelen in oogenschouw te nemen. Zij bestonden in twee ruime bedsteden, één geheel uitmakende met eenen tusschen beide loopenden doorgang, die aan de twee uiteinden met eikenhouten deuren werd afgesloten. Het geheel bedekte, of vormde eenen der zijwanden van een ruim, langwerpig vierkant vertrek in eene oude woning, welligt een overblijfsel van het bedoelde jagthuis, dat echter in zijnen tegenwoordigen toestand, wel niet hooger dan tot in de 16de eeuw zal opklimmen. De eikenhouten bedsteden en deuren waren van goed wagenschot vervaardigd, vrij gaaf bewaard gebleven, met keurig snijwerk, hier en daar ook met ingelegde figuren in ebbenhout en ivoor versierd; het geheel waarschijnlijk afkomstig uit de tweede helft der 16de eeuw. Nog was in dezelfde woning eene kast van gelijksoortig werk, en bij den heer de Koning zelven, doch ook uit het oude huis afkomstig, eene andere fraaije eikenhouten, met keurig snijwerk versierde kast aanwezig

De Commissie meende dat vooral de bedsteden met haar toebehooren voor het Museum van vaderlandsche geschiedenis en beschaving, eene zeer gewenschte bijdrage zouden leveren, vooral ook omdat zij een geheel uitmaken, zoo als dat zelden voorkomt, en dat buitengemeen geschikt zou zijn, om in eene groote zaal, bestemd voor huisraad enz. van de 16de en 17de eeuw, als hoofdgroep de aandacht en belangstelling te trekken. Tot haar leedwezen moest eene onderhandeling tot aankoop voor het Rijk achterwege blijven, daar de Minister meende onder de bestaande omstandigheden, geene fondsen voor dit doel beschikbaar te kunnen stellen, en buitendien ook tot nog toe geen lokaal was aangewezen, geschikt om voorwerpen van dien omvang te plaatsen en te bewaren.

Het zilveren cachet te Sneek, waarvan in het vorig verslag de beschrijving werd medegedeeld, is waarschijnlijk den weg naar den smeltkroes opgegaan. Van haren berigtgever, den heer Belmer, ontving de Commissie in Augustus van het afgeloopen jaar een schrijven, meldende dat, voor zoo ver hij wist, het bestuur van het Friesche genootschap (aan hetwelk de Commissie reeds in Julij 1865 de vondst ter kennis had gebragt) zich om de zaak niet meer bekommerd had. Een schrijven van den voorzitter des genootschaps verwees de Commissie later op het gedrukte 38ste *verslag der handelingen van het Friesch Genootschap* 1865/66, waar vermeld wordt, dat „de heer Mr. J. „J. Bolman op zich genomen had over het cachet met den be„zitter van het voorwerp te onderhandelen." Uit de mededeeling van den heer Belmer schijnt te blijken dat zulk eene onderhandeling niet heeft plaats gehad.

Het astronomisch astrolabium, waarover in de verslagen over 1861/2 en 1863/4 is gehandeld, en dat ook op de groote tentoonstelling van vaderlandsche oudheden te Delft eene plaats had ingenomen, werd eenigen tijd geleden, met medewerking van de Commissie, van den eigenaar in Zeeland, voor de verzameling van het Koninklijk oudheidkundig genootschap te Amsterdam aangekocht.

De overblijfsels der Romeinsche gedenkteekens te Domburg. In het vorig jaarverslag werd medegedeeld dat Jhr.

Mr. J. J. SLICHER VAN DOMBURG, na eerst die gedenkteekens aan de Commissie ten behoeve van de koninklijke Akademie te hebben afgestaan, naderhand scheen te aarzelen om daaraan gevolg te geven, dat de Commissie daarom, onder aanvoering van gronden, die moeijelijk te wederleggen schijnen, bij hem aangedrongen had op het gestand doen van de reeds met zoovele heuschheid gegeven toezegging; en dat haar daar toe strekkend schrijven nog onbeantwoord was gebleven. Ook thans moet de Commissie tot haar leedwezen vermelden, dat de heer SLICHER de beleefdheid niet heeft gehad, van op den tot hem gerigten brief der Commissie eenig antwoord te laten volgen.

Sedert had de Commissie, door een schrijven van den secretaris van het Zeeuwsch genootschap te Middelburg vernomen, dat de heer SLICHER de, sedert den brand van 1848, in de kerk te Domburg bewaard gebleven gedenkteekens aan het genootschap had afgestaan en zij naar het lokaal van het genootschappelijk Museum te Middelburg waren overgebragt.

Dit was echter nog niet het geval met de brokstukken van de overige gedenksteenen en beelden, die sedert 1848 eenen hoop van ongeveer 2 kubieke ellen vormende, in den tuin van den gemeentesecretaris te Domburg, in de open lucht, blootgesteld aan de werking van wind en regen, waren blijven liggen zonder dat iemand zich om hun lot scheen te bekommeren. De Minister achtte het daarom noodig, dat het voorzittend lid der Commissie, in zijne betrekking van directeur van het Rijks Museum van oudheden, zich tot een nader persoonlijk onderzoek naar Domburg begaf, om dan verslag uit te brengen over hetgeen tot hun verder behoud zou kunnen en behooren te geschieden. Zulk een persoonlijk onderzoek was, zooals in het vorig Commissieverslag werd medegedeeld, nog achterwege gebleven, ten gevolge van de onzekerheid waarin de heer SLICHER VAN DOMBURG zoowel de Commissie als den genoemden Directeur, door het onbeantwoord laten van de aan hem gerigte brieven, voortdurend liet verkeeren.

Thans, nu het lot der eenigszins nog bewaard gebleven gedenkstukken, door de opneming in het genootschappelijk Museum tot eene beslissing gekomen was, bleef nog alleen over, om de

noodige maatregelen voor de nog achtergebleven brokken te beramen. Uit het daartoe strekkend onderzoek, dat in de tweede helft der maand Augustus van het afgeloopen jaar plaats had, bleek dat zich daaronder enkele stukken bevonden, die door eenen deskundige wel wederom tot elkander gebragt zouden kunnen worden, terwijl vele door de daarop overgebleven gedeelten van opschriften of uitgehouwen versierselen, evenzeer eene betere waardeering en meer belangstelling schenen te verdienen, dan hun in de laatste 18 jaren geschonken was. De wetenschappelijke en technische hulpmiddelen bij het Rijks Museum van oudheden te Leiden aanwezig, schenen bovendien wel eenigen waarborg te beloven, dat pogingen tot herstel of aanvulling van enkele, misschien wel van vele der brokstukken eenen goeden uitslag zouden leveren. Daartoe zou echter een vervoer naar Leiden vereischt zijn geworden, en een geldelijk offer, dat met betrekking tot het belang der zaak eenige naauwgezette overweging vorderde. Kort nadat het verslag van het onderzoek aan den Minister, onder dagteekening van 20 Augustus was ingezonden, besloot het bestuur van het Zeeuwsch genootschap handelend op te treden, en werden op zijn last, met toestemming of op goedvinden van den heer Slicher, van het gemeentebestuur en van het kerkbestuur van Domburg, op 27 Augustus daaraanvolgend de brokstukken op vijf boerenwagens naar Middelburg overgebragt. Dat men echter zich nog niet volkomen omtrent het lot der Domburgsche overblijfselen mogt gerust stellen, kon aan geen twijfel onderhevig zijn, sedert het van eene geloofwaardige zijde aan den directeur van het Museum van oudheden ter kennis was gebragt, dat op den 24sten September, van de zes monumenten die alle tot op hunne wegvoering naar Middelburg, in de kerk te Domburg geplaatst waren geweest, slechts drie binnenshuis in het lokaal van het Zeeuwsch genootschap waren geborgen geworden, de overige drie sedert drie maanden reeds in den tuin van het gebouw in de vrije lucht, zonder eenige bedekking waren nedergelegd. Met de op 27 Augustus insgelijks van Domburg weggevoerde brokstukken was het ongeveer eene maand later nog niet beter gesteld. Gedeeltelijk lagen zij bij de laatst vermelde drie mo-

numenten, gedeeltelijk elders in den tuin op den, door de onafgebroken regens doorweekten bodem, zonder dat zij door eenigen, al ware het dan ook slechts voorloopigen maatregel, met een afdak of andere bedekking, tegen den nadeeligen invloed van het afwisselend en meestal regenachtig weder eenigszins beschermd werden. In dien toestand van zaken is, volgens later ingekomen mededeelingen, in zooverre eene meer voldoende wijziging aangebragt, dat in de maand November de zes bedoelde gedenkteekens uit de kerk te Domburg, op zoodanige wijze als de aard dier voorwerpen medebragt en de ruimte der lokalen toeliet (dus *alle* althans binnenshuis) bewaard werden, en vervolgens, doch eerst in de maand Maart van het loopende jaar, dus na een verblijf van ruim zes maanden in den tuin van het genootschap, de brokstukken naar eene bergplaats binnens huis, (den kelder van het Museum!) zijn overgebragt.

De Commissie meent te moeten betwijfelen, of onder zulke omstandigheden wel veel van een herstel of bijwerken der bedoelde brokstukken te verwachten is; het zal haar intusschen regt aangenaam zijn, wanneer het bestuur van het Zeeuwsch genootschap zijne pogingen tot dat doel met eenen gunstigen uitslag spoedig mag zien bekroonen.

De Commissie blijft nog altijd van de meening, dat eene opneming van de Domburgsche monumenten in de meer algemeen toegankelijke Rijksverzameling te Leiden, waar zij bovendien met andere gelijksoortige vergeleken kunnen worden, in het belang der wetenschap meer wenschelijk moet geacht worden, dan hun verblijf in eene plaatselijke verzameling, werwaarts men, met het uitsluitend doel om van diergelijke voorwerpen kennis te nemen, niet zoo ligt de reis zal ondernemen. Maar zij verheugt er zich over, dat zij door een begin aan deze zaak te geven, de sedert 1848 slapende belangstelling in die overblijfselen in Zeeland en vooral bij het bestuur van het Zeeuwsch genootschap genoegzaam heeft kunnen opwekken en verlevendigen, om eenen toestand te doen ophouden, die reeds al te lang had voortgeduurd en alligt met eene geheele vernietiging of althans een geheel verlies, van wat er sedert den brand van 1848 van de Domburgsche oudheden nog was overgebleven, had kunnen eindigen.

Het is weinig, misschien wel in het geheel niet bekend, en de Commissie acht het daarom hier der vermelding waard, dat de Staat haar voorkomt wel degelijk regten op den eigendom van- en de vrije beschikking over die voorwerpen te kunnen doen gelden. Nadat de toenmalige ambachtsvrouw van Domburg de Domburgsche gedenkteekens aan de Regering ten geschenke had aangeboden, nam Koning LODEWIJK op 6 Junij 1809 een besluit, waarvan art. 70 aldus luidt: „Wij nemen de oudheden aan, welke in de Kerk te Domburg worden bewaard, en „die bekend zijn onder den naam van Nehalennia. Wij gelasten den Landdrost van dat Departement, om aan onzen Minister van Binnenlandsche Zaken de schadeloosstelling voor „te dragen, welke wij *aan de stad Domburg* zouden kunnen „toestaan, en om daarenboven een voorstel te doen, wegens een „klein gedenkteeken, hetwelk men in die kerk zoude oprigten, „om het aandenken aan die oudheden te bewaren."

Waarschijnlijk is aan dat besluit, om het spoedig daarop gevolgde vertrek van den vorst, geen gevolg gegeven en het onderwerp, onder de omstandigheden die daarop plaats hadden, geheel vergeten geraakt. Ware het bedoelde besluit in tijds uit het stof der archieven te voorschijn gekomen, of de inhoud langs anderen weg bekend geworden, dan zou men hoogstwaarschijnlijk thans het onherstelbare verlies niet behoeven te betreuren, dat door den brand van 1848 aan de wetenschap is berokkend geworden, en dat alleen eenigermate gelenigd wordt door de naauwkeurige afbeelding van die monumenten, op last en voor rekening van het bestuur van het Zeeuwsch genootschap, kort voor het ongeval, door den conservator bij het Rijks Museum van Oudheden, Dr. JANSSEN, in het licht gegeven.

Welk oordeel over de houding van den Heer SLICHER VAN DOMBURG in deze geheele zaak zou moeten geveld worden, wil de Commissie in het midden laten.

De Commissie was in haar tegenwoordig verslag, even als in de vorige, meermalen in de gelegenheid, om van het ontworpen RIJKS MUSEUM VOOR VADERLANDSCHE GESCHIEDENIS EN KUNST DER MIDDELEEUWEN EN LATERE TIJDEN te gewagen. Zij betreurt het zeer dat zij ook thans wederom geene enkele omstandigheid

kan vermelden, waarop zich eenig uitzigt zou kunnen gronden voor de verwezenlijking van het gevormde voornemen tot het gronden van zulk eene instelling. In haar laatste verslag kon zij slechts melden, dat de toenmalige Minister haar de verzekering had gegeven, dat zijne aandacht op de zaak gevestigd bleef, maar van eenige handeling of eenig begin van handeling om het plan ten uitvoer te leggen, werd niets vernomen. Een onderzoek, of welligt van wege het gemeentebestuur van 's Gravenhage eenig bruikbaar gebouw voor zulk een Museum zou kunnen worden aangewezen, leverde geene gunstige uitzigten. Pogingen van de Commissie, om elders eene voor het doel geschikte gelegenheid op te sporen en aan te wijzen waren nog vruchteloos, en zoo moest zij wel tot haar vorig denkbeeld terugkomen, dat welligt de groote verbouwde Hofzaal op het Binnenhof te 's Gravenhage, zooal niet voor goed, dan toch met weinig moeite voorloopig, tot eene bewaarplaats van de reeds beschikbare voorwerpen voor het bedoelde Museum, die thans op verschillende plaatsen verspreid zijn, zou kunnen worden ingerigt. De verdeeling door de kolommen aangewezen, geeft eene goede gelegenheid tot afscheiding van de voorwerpen van bepaalde klassen en tijdperken; de ruimte van de zaal, hare groote afmetingen en hare hoogte zijn zeer geschikt, om zware voorwerpen, zoo als beeldwerk in steen, grafzerken, doopvonten en diergelijke ten toon te stellen; eene doelmatige verlichting maakt dat geen enkel hoekje ongebruikt behoeft te blijven; en onder de belendende en op de zaal uitkomende vertrekken, zijn er die zeer goed dienstbaar kunnen gemaakt worden tot werkkamer voor eenen directeur of andere beambten en voor het verblijf van eenen bewaker. Voor verwarming in het gure jaargetijde zouden welligt de middelen niet zoo ligt te vinden zijn, maar het is ook niet in den winter dat men bij voorkeur of als het anders kan, zulke verzamelingen bezoekt; en er zijn meer Rijksmuseums, waar de middelen tot verwarming niet kunnen worden toegepast. Wanneer eenmaal eene kern van de verzameling behoorlijk gevormd, geplaatst en tentoongesteld is, mag men verwachten dat zij zich al spoedig zal uitbreiden, en bestaat de kans, dat niet alleen door aankoop, maar ook door

geschenken, bruikleen of langs andere wegen een rijke voorraad aan het Museum zal worden toegevoegd. Ware de bedoelde zaal tot zulk eene bestemming dienstbaar gesteld geweest, dan zou althans het gemis van een lokaal en de onzekerheid, wat er van het besproken Museum komen en waar het gevestigd zal kunnen worden, niet onder de redenen hebben gegolden, waardoor het ongeraden werd geacht, onderhandelingen te openen tot aankoop van de hierboven beschreven oude meubelen en de Zevenhuizensche kerkglazen. De Commissie heeft het van haren pligt geacht, om het onderwerp met allen drang, die de zaak vordert, maar in alle bescheidenheid die haar voegt, op nieuw aan de welwillende en ernstige overweging van Zijne Excellentie den Minister bij een opzettelijk schrijven aan te bevelen.

Er blijven eenige andere onderwerpen ter vermelding over, waarvoor de Commissie nog voor weinige oogenblikken de welwillende aandacht harer lastgevers inroept, en die niet onbesproken mogen blijven, waar zij geroepen is om rekenschap te geven van de wijze waarop zij getracht heeft de op haar rustende taak te vervullen.

Plans en teekeningen van gebouwen heeft zij, voor zoover die niet vroeger reeds tot zulk een doel hadden gediend, gaarne ter beschikking gesteld van het bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, ten einde te dienen bij de tentoonstelling van diergelijke stukken, die jaarlijks gehouden wordt bij gelegenheid van de algemeene vergadering der leden en de daarop volgende zamenkomsten tot het bespreken van bouwkunstige onderwerpen. De Commissie acht het eene harer voornaamste verpligtingen, om het gebruik der door haar verzamelde bescheiden zoo algemeen en gemakkelijk mogelijk te maken.

Aan haar voornemen tot het houden van eene bijeenkomst met afgevaardigden van verschillende genootschappen, om te beraadslagen over de middelen, waardoor de Commissie zich krachtiger medewerking in alle plaatsen van het vaderland zou kunnen verschaffen, zoowel tot het opsporen van belangrijke voorwerpen, als tot onmiddellijke tusschenkomst en berigt, waar door onkunde, achteloosheid of onverschilligheid, voortbrengsels

van vaderlandsche kunst, en bijdragen tot de kennis van de vroegere zeden, gewoonten en beschaving zouden kunnen verloren gaan, aan dit plan heeft de Commissie geen gevolg kunnen geven. Zij had voor zulk eene zamenkomst Utrecht, als het meest in het midden des lands gelegen, het best voor ieder geschikt geoordeeld, en daarbij ook het oog gevestigd op de zoo talrijke en merkwaardige overblijfsels van oude gebouwen en kunstwerken uit een ver verleden, die de beroemde bisschopsstad aanbiedt. De droevige ramp echter waaronder het grootste gedeelte van ons vaderland gebukt ging, en die vooral ook in Utrecht zoo talrijke offers heeft weggerukt, maakte het haar raadzaam het gevormde plan voor dat jaar op te geven. Zij gaf daarvan aan de besturen der betrokken genootschappen en inrigtingen bij gedrukten brief van 2 April des vorigen jaars, N°. 455 kennis. Of zij het geraden zal achten in het tegenwoordige jaar op het plan terug te komen, en te beproeven of het behoorlijk zou kunnen worden verwezenlijkt, en of die verwezenlijking haar tot het beoogde doel zou kunnen leiden, zal zij nog nader in ernstige overweging nemen. Van eene der bedoelde vereenigingen, die Tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis, ontving zij, bij brief van 10 December 1866, in antwoord op hare brieven van 3 April en 22 Mei 1865, de kennisgeving, dat de hoogleeraar Dr. J. VAN VLOTEN was aangewezen, om casu quo de door de Commissie beraamde bijeenkomst bij te wonen.

Inmiddels heeft de Commissie zich eenen anderen weg zien openen, om voor hare bemoeijingen eene krachtige hulp aan te winnen. Haar medelid de Heer CONRAD gaf haar in overweging, of niet een regtstreeksch beroep op belangstellende medewerking, uitgaande van hem, als hoofd van 's Rijks Waterstaat, op al de leden en verdere beambten van dat, over ons geheele land verspreide ligchaam, van eene nuttige werking wezen zou. De ervaring had de Commissie reeds meermalen doen kennen, welke belangrijke diensten zij langs dien weg mogt verwachten, en hoe zij nimmer te vergeefs de tusschenkomst van de bedoelde beambten had ingeroepen. Met ingenomenheid nam zij het welwillend aanbod van haar geacht medelid aan, en in haar verslag mogt zij reeds herhaalde malen met den meesten lof en dank gewagen,

van de goede vruchten, die de gedrukte brief door den heer hoofdinspecteur van den Waterstaat in den zomer van het vorige jaar uitgevaardigd, reeds heeft gehad. Zij getuigt onvoorwaardelijk van den gewigtigen steun en de krachtige bemoediging die het haar geeft, nu zij de overtuiging bezit, dat zij over de hoog gewaardeerde medewerking van zulk een groot aantal welwillende, kundige en ijverige bondgenooten en medehelpers mag beschikken.

Voor die medewerking zal zij het ook eene verblijdende gebeurtenis achten, wanneer eene, volgens haar toegekomen berigt ontworpen VEREENIGING TOT BEHOUD VAN UTRECHTS OUDHEDEN te Utrecht, spoedig tot stand mogt komen.

Wanneer zij zich met zulke plaatselijke vereenigingen, zooals bijvoorbeeld die ter bevordering der geschiedenis van 's Gravenhage, en waar die elders in ons vaderland gevestigd mogen zijn of nog gevormd worden, in naauwere betrekking kan stellen, hoopt zij van zulk eene zamenwerking alles goeds.

Nog mag de Commissie met haren meesten dank vermelden, dat het Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken op haar daartoe strekkend voorstel, behaagd heeft, om de heeren Commissarissen des Konings in de onderscheidene Provinciën uit te noodigen, om jaarlijks, bijv. bij den aanvang van het jaar, den gedrukten brief der Commissie van September 1860 in de aandacht der gemeentebesturen terug te roepen, met dringende aanbeveling, om aan het daarin verlangde, zoo veel en steeds zoo spoedig mogelijk gevolg te geven. Als een gevolg van die aanschrijving kan de Commissie reeds de brieven beschouwen, die zij van enkele gemeentebesturen ontving met berigten, dat in den laatsten tijd in hunne gemeenten geene sloopingen plaats gehad hadden en geene ontdekkingen waren geschied; maar zij kon, in haar verslag zooals gebleken is, op meer stellige vruchten van die aanschrijving wijzen, waarbij zij vooral de gemeentebesturen van Harlingen, en voor zoover het de kennisgeving van voorgenomen sloopingen betreft, die van Haarlem en van Alkmaar op het oog had. Toch geven de meeste gemeentebesturen tot nog toe geene blijken, dat zij zelven hunne aandacht op de door de Commissie behartigde be-

langen, genoegzaam gevestigd houden. Van de slooping der poort te Doetinchem, van het gasthuis te Middelburg, van de kerken te Egmond aan Zee, te Heino, te Charlois, te Zonnemaire, te Midwoud enz., van den vroeger plaats gehad hebbenden verkoop der kerkkroonen en den voorgenomen verkoop der kerkglazen te Zevenhuizen, van de verwoesting van de kerk te Stolwijk, van het aanwezen van de oude meubelstukken en hunne aanstaande verkooping te Poortugaal enz., kwamen de berigten alleen bij toeval, of door de tusschenkomst van vrienden of bekenden aan de leden der Commissie ter kennis, en moest deze zich tot de gemeentebesturen wenden om inlichtingen, in stede dat die besturen zich beijverd hadden, om de aandacht der Commissie in tijds op het onderwerp te vestigen. De Commissie hoopt dat de jaarlijksche verwijzing op den inhoud van haren brief, overeenkomstig de bedoeling van de Regering, van lieverlede meer bemoedigende vruchten zal dragen. Zij meent daarop te mogen rekenen, want zij ondervond, bij plaatselijk onderzoek waar zij zich aanmeldde, steeds de meest welwillende tegemoetkoming en ontvangst, en bij schriftelijk verzoek om berigt, waar dit vereischt werd, onmiddellijke voldoening aan haar verlangen.

Als eene laatste bemoeijing der Commissie heeft zij nog te vermelden, dat zij de uitnemende teekeningen van den gesloopten toren van Oudorp bij Alkmaar, van welk voor de geschiedenis der oude vaderlandsche bouwkunst zoo uitnemend belangrijk gebouw zij in de bijlaag D tot haar vorig jaarverslag, eene grondteekening en beschrijving heeft bekend gemaakt, op steen heeft doen brengen, en zich voorgenomen om die, van eenen korten beschrijvenden tekst voorzien, algemeen verkrijgbaar te stellen, vooral ook om daarop te verwijzen, wanneer men verlangt te weten, hoe men bij het opmeten en in teekening brengen van bouwwerken, het meest in het belang der wetenschap en overeenkomstig de bedoeling van de Commissie, te werk moet gaan.

Er blijft een laatst en zeer gewigtig onderwerp ter behandeling over, dat van eenen min aangenamen, en daar, het geldelijke belangen betreft, van eenen eenigszins teederen aard is, maar dat te zeer in naauw verband staat met het verder bestaan

en de behoorlijke werking der Commissie, om er niet nog eenige oogenblikken van zeer ernstige beschouwing aan te wijden.

De Commissie heeft in haar vorig jaarlijksch verslag, met redenen die door niemand wederlegd en naar hare overtuiging ook voor geene tegenspraak vatbaar zijn, betoogd, dat een bedrag van *f* 500 als het minste te beschouwen is, dat voor haar op de begrooting der Akademie behoort te worden uitgetrokken, om haar in staat te stellen tot eene behoorlijke vervulling van de aan haren werkkring verbonden verpligtingen; onverminderd de haar van de Regering welwillend toegekende bevoegdheid, om bij buitengewone dringende gelegenheden, zich voor buitengewone tegemoetkoming tot de Regering te mogen wenden.

De vereenigde vergadering van 1866 vond geene vrijheid, om een hooger bedrag dan *f* 300 toe te staan, waarop de Commissie zich voorbehield nadere mededeeling te doen, of zij zich op dien voet met de taak zou kunnen blijven belasten. In geval van een bevestigend antwoord zou het Akademiebestuur een bijzonder subsidie van de regering aanvragen tot een bedrag van de genoemde *f* 300, dewijl de financieële toestand der Akademie ook de uitgaaf van dat hooger bedrag dan de vroeger uitgetrokken som van *f* 100, kwalijk gedoogde.

Nadat deze zaak eerst in eene Commissie-vergadering van 7 Junij 1866 nader is kunnen besproken worden, kwam de Commissie tot een besluit, dat zij bij schrijven van 15 Junij daaraanvolgend, N°. 470, aan den algemeene secretaris ter kennis bragt, „dat zij bereid was om in hare betrekking tot de „Koninklijke Akademie van wetenschappen, zoolang dit slechts „eenigzins mogelijk en met de goede volbrenging van de haar opge„dragen taak bestaanbaar is, hare bemoeijingen voort te zetten." „dat zij, erkennende hoevele, welligt nog veel dringender be„hoeften door gebrek aan de noodige geldmiddelen onvervuld, „verpligtingen onvolbragt moesten en steeds moeten blijven, „begrijpt, dat de Akademie, door een bedrag van *f* 300 op „hare begrooting over het nieuwe Akademiejaar uit te trekken, „van hare zijde gedaan heeft wat mogelijk was, en de Com„missie mitsdien zal beproeven, hoeverre zij met dit bedrag „hare meest onvermijdelijke uigaven kan dekken, terwijl zij zich

„vleit, dat de toezegging die zij van den Minister van Binnen-„landsche Zaken ontving, haar den weg opent, om buitenge-„wone hulp van Rijkswege te erlangen."

De Commissie heeft aan hare toezegging voldaan, zij heeft de bedoelde proef genomen, en de ondervinding heeft haar geleerd, waaraan zij trouwens niet had getwijfeld, dat ook zelfs het door haar als volstrekt noodig opgegeven bedrag van *f* 500, niet voldoende was om in hare meest dringende behoeften te voorzien. Hare vergaderingen heeft zij tot op het minst mogelijke aantal ingekrompen, en zich zooveel het maar eenigszins kon, den meerderen last van schriftelijke gedachtenwisseling tusschen hare leden getroost; reizen voor persoonlijke onderzoekingen of opnemingen werden slechts in volstrekt dringende gevallen en steeds op de meest zuinige wijs ondernomen. Al het schrijfwerk, en dit was lang niet weinig, ook dikwerf het teekenwerk, werd door het voorzittend lid, dat met de uitvoering der besluiten en de afdoening der loopende en spoed vorderende belangen belast bleef, zelven of voor zijne bijzondere rekening verrigt, en desniettegenstaande is het alleen te wijten aan het uitblijven van rekeningen wegens opgedragen, maar nog niet afgeloopen werkzaamheden, dat de rekening over het afgeloopen jaar niet met een merkelijk tekort sluit. Die toestand is, niemand kan dit ontkennen, onhoudbaar; er moet verandering ten goede, er moet spoedige en volledige voorziening in de onmiskenbare behoeften komen, of de Commissie moet haren lastbrief aan de Akademie terug geven, die dan onder de leden der Koninklijke Instelling andere gemagtigden zou dienen aan te wijzen, genegen en beter geschikt of met meer moed toegerust, om onder de bestaande omstandigheden, den nu, sedert zeven jaren, zij verklaart het met een vrij geweten, door haar met zelfopoffering aanvaarden en onvermoeid voortgezetten arbeid, over te nemen.

Zonder eenige raming van de daarvoor benoodigde gelden moet de Commissie, hetzij voor haar zelve, hetzij ook voor elke andere die in hare plaats zal optreden, als volstrekte en onmisbare vereischten stellen:

1) eenen bezoldigden schrijver, tevens geschikt voor teekenwerk, althans voor het doortrekken van teekeningen, en genoeg-

zaam geoefend, om ook het stellen van kleinere stukken van minder belang voor zijne rekening te kunnen nemen, en

2) eenen bouwkundige, die door de Commissie overal waar de behoefte dit vordert gezonden kan worden, voor opnemingen, opmetingen en het in teekening brengen van gebouwen of gedenkteekens, welker slooping gevreesd, of voor welker behoud niet de vereischte zorg gedragen wordt.

De Commissie voldoet aan haar gevoel van pligt en den indruk harer verantwoordelijkheid, wanneer zij de Akademie met hare behoeften bekend maakt, zij laat het aan de wijsheid der Akademie over, om de middelen te verschaffen of te verwerven ten einde in die behoeften te voorzien, en zij meent dat de pogingen tot dat doel, hetzij bij de Regering, hetzij bij de natie, van het hooge wetenschappelijke ligchaam zelf moeten uitgaan. De Commissie meent met gerustheid op den inhoud van haar verslag te mogen wijzen, om de overtuiging te geven, dat het aan haren ijver niet ontbroken heeft; dat zij hier en daar wel eens met gunstigen uitslag werkzaam is geweest; dat zij met de bekrompen middelen die haar ten dienste stonden, getracht heeft te woekeren. Zij meent daarom ook er op te mogen rekenen, dat haar eenige aanspraak op de goedkeuring der Akademie maar ook op hare krachtige hulp zal worden toegekend; zij is bereid om de haar toevertrouwde taak zoolang het haar mogelijk blijft, waar te nemen, en zij herhaalt haar dringend verzoek, niet alleen om medewerking van de Akademieleden, die in de verschillende deelen des lands gevestigd, ieder in hunnen omtrek het doel der Commissie kunnen bevorderen en hare aandacht vestigen op onderwerpen, en belangen, die haar anders niet ter kennis zouden gekomen zijn; maar zij verzoekt vooral, dat nuttige opmerkingen, wenken en raadgevingen haar niet zullen onthouden worden, waar zij, welligt minder gelukkig in de keuze van den weg dien zij inslaat of van de middelen die zij bezigt, tot het betere moet worden ingelicht.

C. LEEMANS.
W. MOLL.
W. N. ROSE.
F. W. CONRAD.

BIJLAAG *A*.

Kerk te Heino bij Zwolle.

De Kerk bestaat uit een langwerpig vierkant, doch oostwaarts eenigszins smaller toeloopend schip, aan het westeinde buiten breed 10,3, aan het oosteinde 9,8; lang 13 Ned. ellen, met een koor lang 9,6, breed 8,2, en met eene driezijdige sluiting. De toren aan het westelijk uiteinde van het schip vormt een vierkant van ongeveer 5,5, is later tegen den westelijken gevel, die doorloopt zonder met hem in eenig verband gemetseld te zijn, opgetrokken. Zijne drie muren zijn 1,2 dik; waar de westelijke muur der kerk eindigt, is de torenmuur daarop, maar slechts ter dikte van dien muur en van die der overige muren van het schip, van 0,60, opgebouwd tot eene geheele hoogte boven den beganen grond van 20 el. De muren van het koor zijn 9 palm dik, en 9 el hoog, die van het schip bereiken slechts eene hoogte van 8 el. Zij worden bij het schip gesteund door twee beeren aan de noordzijde, waarvan een, een weinig over het midden naar de oostelijke zijde, de ander geheel aan het westelijk uiteinde aangebragt; aan den zuidelijken muur ontbreekt de beer bij het midden, misschien wel werd hij afgebroken toen aldaar in lateren tijd een portaal bij den ingang werd aangebouwd. De beeren hebben alle eene dikte van 9 palm, bij eene breedte van 1,25 el. Het koor heeft vier zulke beeren, waarvan een in het midden van elken der beide muren, en een op elken der hoeken van aansluiting van de koorsluiting aan die muren. Vier vensters in de oost- en westmuren van het schip en twee kleine in den westgevel ter wederzijde van den toren, verlichten het schip, doch een der vensters in den zuidmuur, boven den aldaar zich bevindenden ingang en het aangebouwde portaaltje, is om dit laatste niet zoo hoog als het andere. Het koor heeft twee vensters als die van het schip, in elken zijner muren, en een venster van gelijke breedte, doch veel hooger geplaatst en daardoor ook zooveel korter, in elke der beide buitenste van de drie koorsluitingszijden; in de middelste dier zijden is eene deur, en daarvóór wederom in lateren tijd een portaaltje aange-

bouwd. Het schip is met hout beschoten, het koor met gemetseld gewelf gedekt; dit laatste is ook het geval met de grondverdieping van den toren, wiens vier verschillende hoogere verdiepingen met houten zolderingen zijn afgescheiden. Vensters, of liever de ramen, en de kap der kerk zijn niet lang geleden vernieuwd geworden; omtrent hunnen oorspronkelijken vorm kan dus geen opgaaf geschieden. Rondom de muren van het geheel is, op een hoogte van 2,70 el boven den beganen grond, een schuins naar beneden uitspringend lijstje aangebragt; ter gelijke hoogte aan de binnenzijde tegen de wanden, doch slechts van het schip, een diergelijk bandje of lijstje, dat boven de ingangsopening aan de zuidzijde, regthoekig naar boven zich verheft; beide lijstjes zijn van behakte metselsteenen zaamgesteld.

Alles is gemetseld van gebakken steenen, zoogenaamde Pruissische moppen, wier afmetingen zijn van 26 tot 31 duim lengte, 13 tot 15 breedte, en 6 tot 7,5 duim dikte. Aan de buitenzijden is hunne kleur graauw naar het roode hellende, de overige zijden meer rood. Hunne sorteering is vrij goed, de hardste zijn aan de buitenzijden gebezigd. In hardheid komen zij overeen met de tegenwoordige hardgraauwe, ondergraauwe en beste moppen, doch zij zijn taaijer en ligter op het gevoel. Hunne vormen zijn niet zuiver, de steenen van overigens gelijke afmetingen, verschillen dikwerf wel 5 streep in dikte; voor het overige zijn zij ruw, niet kantig en niet alle regthoekig. Op de breuken zijn geene vreemde inmengselen te onderscheiden, doch zij zijn daar nog al poreus, en toonen hier en daar gele streepjes.

De muren waren onder den draad, doch met eenige golving in de loopende voegen, op vele plaatsen ook gemetseld met dikke lagen specie, meest in staand en kruisverband, en soms met 1, 2 en 3 koppen naast elkander in streksche laag; het kruisverband zeker wel in later herstelde of bijgewerkte gedeelten. Voor het inwendige der muren zijn weeke en gebroken metselsteenen gebruikt, in hetzelfde verband als dat der buitenzijden, doch met koplagen in veel specie.

De metselspecie is over de geheele dikte der muren slappe baksteentras, naar kleur en voeling te onderscheiden in tras,

zand en schelpkalk goed dooreengemengd, doch de kalk slecht gebrand, blijkens de vele ongebrande schelpen.

Gehouwen steen, eene fijne, grijze en zachte tufsoort, is alleen gebezigd voor twee sluit- en voor twee porringstukjes aan de kruisgewelven, en wel op het snijpunt van de diagonaalribben, waar de sluitsteenen versierd zijn, de eene met eene uitgehouwen roset, de andere met een wapen. De diagonaalribben en de gewelven waren verder van gebakken steenen gemetseld, met afgebroken hoeken voor de ribben.

De fundamenten waren gemetseld van groote gebakken steenen, lang 30 en 31, breed 15, dik 7,5 duim, reuzenmoppen, soort en kleur als onze hedendaagsche ondergraauwen. Zij lagen niet diep, slechts acht lagen onder den beganen grond, in eenen goeden zandgrond; de bodemlaag was gemetseld in zand, de verdere lagen in specie en verband als de opgaande muren. De vier onderste lagen waren alle even dik en liepen over de dikte van den muur door, drie klezoorbreedten aan wederzijde van den muur uitspringende. Op deze vier lagen volgden de 5de en 6de elk eene klezoorbreedte inspringende, en dan wederom even veel inspringende begon het opgaande werk. De zes eerste lagen van dit laatste, even als de beide daaronder gelegene, waren inwendig met puin van dezelfde metselsteenen als die der kerk volgemetseld; eerst boven de twaalf eerste lagen, begon met de 13de de eigenlijke muur.

(*Gedeeltelijk naar de teekeningen en aanteekeningen van den opzigter van den waterstaat, den heer* Hanke, *te Zwolle*).

C. LEEMANS.

BIJLAAG *B*.

Gesloopte kerk te Rossum in den Zalt-Bommelerwaard.

Van den tijd waarop de bouw der kerk begonnen of voltooid werd, zijn geene berigten bekend. In 1499 werd door Johan, heer van Rossum, een kapittel van zeven kanunniken in de

kerk gesticht. Waarschijnlijk bevatte het gebouw, zooals wij het nog gekend hebben, wel vele overblijfsels van, en was het in gedaante gelijk aan die vroegere kerk, die in 1560 door de Spanjaarden afgebrand, en in 1659 eerst wederom werd opgebouwd, of liever vernieuwd en hersteld; want het is niet denkbaar, dat zij, nadat de Hervorming ook hier tot stand gekomen en de Spaansche magt voor goed geweken was, niet in zoover althans zou hersteld en in bruikbaren staat gebragt zijn om voor de godsdienstoefeningen te dienen. Van zulk eene herstelling getuigt onder anderen het jaartal 1614, gevormd door de schieters van vier ankers. De toren geheel, met uitzondering van latere herstellingen, van tufsteen gebouwd, is van hoogen ouderdom; het koor scheen ook veel ouder dan het schip van de kerk, daar de fundamenten van het eerstgemelde insgelijks van tufsteen van zeer ongelijke afmetingen zaamgesteld, de opstandsmuren, even als die van het consistorie van zoogenaamde reuzenmoppen gemetseld waren en, voor zoo ver het koor aangaat, in staand verband en ongevoegd, de voegen alleen met den truffel aan- en digt gestreken. Voor het schip met de twee zijbeuken waren gewone metselsteenen, waalmoppen, zoowel voor de muren als voor de fundamenten gebezigd; bij den bovenachtersluitgevel met den topgevel tusschen het koor en het schip, had men zich van gewone, kleine, gele ijsselsteenen bediend.

De kerk vormde een langwerpig vierkant, lang binnenswerks 19,23, breed 14,85 el, aan het westelijke, en 15,94 aan het oostelijke einde. Deze ruimte werd door twee rijen zuilen in een schip met twee zijbeuken verdeeld; het schip tusschen de voetstukken der zuilen breed 7,13, de zijbeuken tusschen de voetstukken en de zijmuren gemiddeld 3,43 el. Elke rij bestond uit drie zuilen, die op eenen afstand van 4,62, hart op hart, van elkander verwijderd waren, en twee muurzuilen aan de beide uiteinden. Die zuilen, geheel en al van reuzenmoppen van 30 duim lengte, 15 duim breedte en 7,5 duim dikte, gemetseld, rustten op achtzijdige voetstukken van 94 duim in doorsnede, hadden zelve eene middellijn van 84 duim, en bereikten met de voetstukken en deklijsten eene hoogte vsn 5 el. Hare fundamenten tot eene diepte van 1,30 onder den kerkvloer, waren

in aanleg vierkant met klezoorversnijdingen, die te zamen 25 duim buiten den regtstand der voetstukken voorsprongen. Zij droegen de 60 duim dikke binnenmuren van het schip met hunne spitsboogvormige openingen tusschen de zuilen; de hoogte van den top dier bogen bedroeg 7,50 el. Het eenige lijstwerk bestond in een halfcirkelvormig rond op de achtzijdige voetstukken, en een dekstuk met hol als kapiteel. De geheele hoogte in het middenschip, van den vloer tot aan den nok van het dak bedroeg 16,87 ned. el. De buitenmuren van de kerk hadden, boven het rondloopende, eenen halven steen uitgemetselde plint, hoog 1,10 boven den vloer, de dikte van 67 duim. De zijmuren werden gesteund door drie beeren in het midden en twee op de hoeken; die beeren 63 bij 76 duim. Aan den noordelijken muur strooken de beeren, wier onderlinge afstanden overigens aan beide zijden verschillen, eenigszins met de zuilen; aan den zuidelijken muur bestaat er slechts tusschen den meest westelijken beer en de eerste zuil overeenkomst van rigting; bij de twee oostwaarts volgende beeren is die overeenkomst geheel verbroken en ook hun onderlinge afstand geheel verschillend.

De fundamenten, gelijk wij zeiden, van dezelfde steensoort als de muren gebouwd, hadden weinige versnijdingen, en dan nog zeer ongeregeld; zij hadden eene hoogte van 30 met eenen uitsprong van 15 tot 32 duim.

Een opmerkelijk verschil bestond in den onderkant of den aanleg van het fundament, onder den westelijken gevel ten noorden van den toren. Die onderkant lag aldaar op eene diepte van 3,25 el beneden de schuins afgedekte snijding of het plint, terwijl die afstand overal elders slechts 2,25 el bedroeg. De meerdere diepte van het eerstgenoemde fundament was van tufsteenen van ongelijke afmetingen gemetseld.

Het koor was met drie zijden van den achthoek gesloten; elke zijde breed 3,20, de zijmuren 6,65 bij eene dikte van 60 duim; het had eene diepte van 9,37, de breedte van 7,75 en was uit den ingangsdrempel tot de muurplaat 7,50 el hoog. De spitsboogvormige sluitboog tusschen het schip en het koor, had in den top eene hoogte van 7 el, de vier hoeken der koorsluitingszijden werden geschoord door beeren van 60 bij 70 duim.

Ten noorden van het koor tegen den oostelijken sluitgevel van het schip, bevond zich de consistoriekamer, die, zooals wij zeiden, even als het koor van reuzenmoppen was opgetrokken, een vierkant vormende van 4,50 bij 5,10 el, en onder de muurplaat hoog 4,25. De fundamenten van het koor waren, zooals gezegd is, van tufsteenen gemetseld.

Aan den zuidelijken zijbeuk, tusschen den 2den en den 3den beer van het westen rekenende, had men eenen ingang met gemetseld portaal van 2,50 bij 2,90, met regtstandsmuur hoog 2 el; aan de overzijde, doch tusschen den 1sten en 2den beer was een andere ingang, zonder portaal; in het koor was een derde ingang aan het noord-oostelijke koorsluitingsvlak aangebragt.

De lichtopeningen, wijd 1,50, met spitsbogen gesloten, waren in den top hoog 3,20 el, de onderkant 2,46 boven den vloer. In de kerk waren drie zulke lichten in den noordelijken muur aangebragt, in het midden der muurvakken tusschen de beeren, oostwaarts van den zooeven genoemden ingang. In den zuidelijken muur insgelijks drie lichten, in het eerste, derde en vierde muurvak, zijnde het tweede muurvak ingenomen door den ingang. Alleen de ingang in den noordelijken, en het venster aan het westelijke gedeelte van den zuidelijken muur, alsmede de ingang in dezen laatsten en het tweede venster in den noordelijken muur, strookten eenigszins met elkander; met de twee volgende lichten aan beide muren was dit evenmin het geval, als met de beeren. In het koor was slechts één venster aanwezig, in het middelste der drie sluitingsvakken, 1,20 wijd, bij eene hoogte van 2,40 el; de overige vier, van gelijke afmetingen vroeger aanwezig, waren nisvormig digt gemetseld. De lichtkozijnen hadden aan de buitenzijde schuinsche eggen zonder eenig lijstwerk of versiersel.

Het schip was alleen met eene zoldering op zoogenaamde kinderbalken, die op de bintbalken rustten, gedekt. De kap daarboven was de gewone oud-Hollandsche met regte kapbeenen en karbeelen. De zijbeuken hadden geene zoldering of gewelven; hunne kappen waren gedragen door kapspanten met gebogen kapbeenen, of kromme stijlen, en gebogen karbeelen.

De zuilen waren boven de dekstukken met ankers aan de

zijmuren verbonden, en bovendien onderling van sluit- tot sluitgevel gekoppeld, insgelijks boven de dekstukken, met houten balken.

Op den eersten bintbalk bij den toren is een opschrift gevonden van 6 dm. groote, ingebeitelde letters: SANDER. VAN. HAUSELT. BEGON. GODTS. WERCK. LEY. DEN. ERSTEN. STEEN. VAN. DESE. KERCK. DEN. 26. FB. 1659.

Boven den boog, tusschen het schip en het koor, vermeldden de hierboven genoemde ankerschieters het jaar 1614.

In het koor lag een hardsteenen zerk, waarin met gewone letters uitgehouwen het opschrift: HIER LIGT BEGRAVEN DS. JOHANNES CEPORINUS, IN ZIJN LEVEN BEDIENAAAR DES HL. EVANGELII TOT ROSSUM ENDE ANDRIES. STERFT DEN 16 AUGUSTUS ANNO 1647. PASTOREM VIDIT LUX PRIMO VIGESIMA SEXTA AUGUSTI HAC RURSUS MUNERE FUNCTUS OBIT. Deze zerk is thans in den nieuwen hoofdingang onder den toren nedergelegd. Een zoogenaamde altaarsteen, insgelijks in het koor gevonden, is, of werd althans, geborgen in eenen kelder onder de nieuwe consistoriekamer.

Tegen den noordelijken wand van het koor zijn onder de kalk zeer beschadigde overblijfsels van muurschildering te voorschijn gekomen, geslachtswapens met bijbehoorende versiersels en toevoegsels.

De toren, ongetwijfeld van veel ouder dagteekening dan wat ons van de kerk en het koor was overgebleven, is niet afgebroken, en heeft slechts eenige hoognoodige herstellingen en versterkingen erlangd. Ofschoon zijn verder behoud dus vooreerst verzekerd is, mag toch eene korte beschrijving hier niet geheel misplaatst geacht worden.

Hij is geheel van tufsteenen gebouwd, meet in het grondvlak 5,08 bij 5,38 el aan de noord- en zuidzijden, en rust hoofdzakelijk op de hoeken, die onderling met zoogenaamde aard- of verbindingsbogen, slechts gedeeltelijk boven den beganen grond zigtbaar, verbonden zijn; de wijdte binnenswerks tusschen die hoeken of steunpunten is 3,94 bij 2,49 el; de aardbogen, althans die onder den oostelijken muur, die bij het leggen der nieuwe fundering van den westelijken sluitgevel der kerk is

bloot gekomen, liggen ongeveer 2,40 el beneden den ouden kerkvloer. De ingang in het front, of de westzijde, was 1,20 bij 1,90 el. en regthoekig gesloten.

De westelijke sluitgevel van de kerk was zoo ver naar voren gebragt, dat de toren 56 dm. binnen de kerk insprong; bij de nieuw gebouwde kerk heeft men den gevelmuur zoo ver terug geplaatst, dat die achter den toren doorloopt. In de kerk had de oostelijke torenmuur eenen nisvormigen terugsprong, diep 32 duim, breed 3,17 el en hoog in den top 6,04 el. Binnen in den toren bevindt zich in denzelfden muur een diergelijke nisvormige insprong 79 dm. diep, 2 el breed en 3,80 el hoog, beide zijn met eenen rondboog gesloten, en werden afgescheiden door eenen daarin gemetselden muur, 32 dm. dik, waarin een gewoon deurkozijn aangebragt was.

De bovenkant van de eerste balklaag, waarop het uurwerk stond, was boven den vloer der thans gesloopte kerk 6,81 el gelegen; van daar tot aan den bovenkant der tweede balklaag, met den klokkenstoel, bedroeg de afstand 3,84 el; de derde balklaag lag nog 2,84 el hooger, en het begin van de torenspits 3 el daarboven, zoodat de geheele hoogte der torenmuren boven den vloer der oude kerk 16,49 el bedroeg.

Op die muren eene gemetselde leuning of balustrade, hoog 78 dm., van waalsteenen, met halfcirkelvormige openingen en door eene rollaag afgedekt; deze leuning natuurlijk van lateren tijd, waarschijnlijk uit de 17de eeuw.

De torenspits gaat van een regthoekig grondvlak achtkantig op, en is, langs de schuinsche zijde gemeten, 11 el hoog.

Onder de eerste balklaag bevond zich een kruisgewelf zonder graadbogen, de bovenkant van het gewelf 4,12 el boven den beganen grond; het was van reuzenmoppen gemetseld, zeer beschadigd en verbroken.

De toren had de volgende openingen:

Aan de westzijde, 80 dm. boven de eerste balklaag, eene naar de buitenzijde spievormig toeloopende, regthoekige opening 25 dm. breed en 1 el hoog;

Op eene hoogte van 38 dm. uit de tweede balklaag aan de west- en de oostzijden, eene opening 14 dm. wijd, 2 el hoog; aan

de noord- en zuidzijden, 68 dm. boven de balklaag, eene opening van 90 dm. wijdte en 1,55 el hoogte, uit den rondboog gemeten.

Boven de derde balklaag, op eene hoogte van 32 dm., aan de west-, noord- en zuidzijden weder eene opening, wijd 46 dm., 1,78 el hoog, mede met eenen rondboog gesloten.

Aan de voor- of westzijde bevinden zich langs de hoeken twee voorsprongen, zeer ongelijk bewerkt; 60 dm. breed en 3 dm. diep.

Op vele plaatsen waren sporen van herstellingen met gewone metselsteenen aanwezig, onder andere aan de zuidzijde onder den regtstand, tusschen de hoeksteunpunten tot ongeveer 1,50 el boven den grondslag. Volgens opgaaf was dit gedeelte vóór die herstelling zoo slecht, dat men door de opening van buiten in den toren kon binnenkomen.

Bij het afbreken der kerk is gebleken, dat het gedeelte achtermuur van den toren tusschen de muurzuilen, en wel de van reuzenmoppen zaamgestelde buitenste vakken, met uitzondering van de, waarschijnlijk later, van Waalsteenen aangemetselde buitenmuurbekleeding, goed in den toren verbonden waren. Toen die vakken tot op den beganen grond waren weggebroken, bleek dat de zuidoostelijke hoek, een der vier draaghoeken van den toren, in zeer slechten toestand verkeerde, de tufsteen was verbrokkeld, los en vergaan, en heeft bij de herstelling vrij wat moeite en zorg veroorzaakt.

De vloer van den toren is, sedert den bouw van de nieuwe kerk, 1 el verhoogd, en daardoor op gelijke hoogte gebragt als die van de nieuwe kerk.

Dat te Rossum, of liever in de onmiddellijke nabijheid van het dorp, op de plek, waar de Waal en Maas elkander zeer naderen, reeds in de eerste eeuw onzer jaartelling aan de groote heerbaan, eene Romeinsche leger- of garnizoensplaats gevestigd is geweest, waarschijnlijk dezelfde die bij Tacitus en op de oude Romeinsche reiskaart van Peutinger met den naam van Grinnes wordt aangeduid, kan wel aan geenen redelijken twijfel meer onderhevig zijn *). Welligt behoorden de tuf-

*) Zie C. Leemans, *Romeinsche oudheden te Rossum in den Zalt-Boemelerwaard.* Leiden 1841. 1 dl. tekst 8o. en 1 atlas 4o.

steenen waaruit de toren, en zeker ook wel de eerste kerk opgemetseld werden, tot de overblijfselen en bouwvallen van den Romeinschen tijd; en mag het gedeelte van het fundament, onder den westelijken muur noordwaarts aan den toren, een overblijfsel zijn van die eerste kerk, die wel den gewonen vorm van een langwerpig vierkant met eene halfcirkelvormige apsis of koorsluiting zal gehad hebben. Dat gebouw verviel, ging te niet, welligt in den tijd van de verwoesting door de Noormannen, doch de toren bleef bewaard. Toen rustiger tijden waren wedergekeerd, werd eene nieuwe kerk, doch naar een gewijzigd plan, en welligt in grooteren omvang opgebouwd. Het is echter ook mogelijk dat de oude, van reuzenmoppen gemetselde en goed in den toren verbonden muur, ter breedte van het schip der kerk, ons de breedte zoowel der eerste, als der daaropvolgende kerk bewaard heeft Ook die tweede kerk werd bouwvallig of voor de behoefte te klein. Zij werd dus verbreed, verkreeg een schip, welks bedekking door de hierboven vermelde, ook van reuzenmoppen opgemetselde zuilen gedragen werd; verder twee zijbeuken, wier afmeting wel dezelfde zal geweest zijn als die van de zijbeuken der onlangs gesloopte kerk, en een koor insgelijks van reuzenmoppen gebouwd en op grondslagen, die gedeeltelijk van de tufsteenen van het oudste gebouw waren zamengesteld. Die kerk werd in het midden der 16de eeuw door de Spanjaarden verbrand. Welligt werd zij slechts gedeeltelijk hersteld, of behielp men zich met het koor, terwijl het schip als een bouwval bleef liggen, totdat het geheel in 1659 verrees, door het weder opbouwen der zijbeukmuren en van den westelijken sluitgevel, die nu tegen den ouden gevelmuur werd aangemetseld en dus den toren voor een gedeelte binnen het schip besloot. Voor dien laatsten bouw werden de gewone Waalmoppen, voor de, waarschijnlijk ook toen bijgebouwde consistoriekamer, nog de reuzenmoppen van de ingevallen oude zijbeukmuren gebezigd. Of de zijbeukmuren toen op de funderingen der vroegere zijn opgetrokken geweest, is niet gebleken, maar waarschijnlijk was dit wel het geval.

Dat het geheele dak, en dus ook het kapwerk, zoowel van het schip als van de zijbeuken, van dien laatsten bouw dagtee-

kenen, en dus het gebruik van kapspanten met gebogen kapbeenen en gebogen karbeelen, als nog in het midden der 17de eeuw gevolgd doen kennen, is eene bijzonderheid, die voor de geschiedenis van het vroegere timmerwerk wel in aanmerking mag genomen worden.

(*Grootendeels naar de teekeningen en daarbij gevoegde toelichtingen van den heer* D. J. Itz, *gemeentearchitect te Zutphen*).

C. LEEMANS.

BIJLAAG *C*.

Leiden, 3 Maart 1867.

No. 573. *Aan het collegie van kerkvoogden der Hervormde Gemeente te Zevenhuizen* (*Prov. Zuid-Holland.*)

De Commissie der koninklijke Akademie van Wetenschappen voor de overblijfsels der oude vaderlandsche kunst, heeft tot haar diep leedwezen, uit uwe aankondiging in de Haarlemmer, de Nieuwe Rotterdamsche Courant (misschien ook in andere nieuwsbladen) geplaatst, vernomen, dat uw collegie tot het besluit is gekomen, om de ingebrande, beschilderde kerkglazen van het kerkgebouw uwer gemeente te verkoopen. De commissie, ofschoon zij moet vreezen, dat dit voornemen haar te laat is bekend geworden, dan dat zij op het genomen besluit eenigen gunstigen invloed zal kunnen oefenen, zou meenen, dat zij evenmin aan hare roeping zou voldoen, als aan het in haar gestelde vertrouwen beantwoorden, wanneer zij draalde, om uwe aandacht opzettelijk te vestigen op de redenen, die tegen het gevormde voornemen in rekening hadden moeten gebragt worden, en nu ook nog een genoegzaam gewigt blijven bezitten, om de zaak in nadere overweging te nemen, en op het hoogst bedroevend besluit terug te komen.

Er is geen twijfel aan, of de verkoop dier glazen zal bij allen

wien de kunst en kunstbeschaving dierbaar zijn in den lande, eenen kreet van leedgevoel, misschien ook wel van verontwaardiging doen verrijzen; want wordt het feit bekend (en bekend zal het zeker worden) dan hebben wij Nederlanders tegenover andere beschaafde, en over het algemeen meer kunstlievende volken van ons werelddeel, ons over eene nieuwe handeling van wandalisme te schamen, zonder dat wij daarvoor eenige geldende ontschuldiging zullen kunnen inbrengen. Door de schuld van het kerkbestuur van ééne gemeente, zal eene nieuwe vlek op den naam van ons volk geworpen worden, zal een nieuw en gewigtig getuigenis tegen onzen goeden smaak niet alleen, maar ook tegen ons gevoel van eerbied en waardeering van hetgeen onze voorouders gewrocht hebben, optreden.

Maar er is nog eene andere krachtige beweegreden, die de Commissie moet vermelden.

De schenkers der glazen, die nu nog het kerkgebouw versieren, of althans vele dier schenkers, waren voor anderhalve eeuw leden der gemeente; de voorstellingen op het glas gegeven naar- en ontleend, immers voor een groot aantal, aan de bedrijven en verrigtingen van het dagelijksche leven, staan in verband tot de beroepen, waaraan die schenkers zich hadden toegewijd, en vereeuwigen, door namen en wapens, hunne weldadige gezindheid jegens een kerkgebouw, dat hun dierbaar was, tot welks opluistering zij zich belangrijke offers getroostten. En mag nu het thans levende geslacht, waaronder welligt velen afstammende van die schenkers, die kerk van hare schoonste en merkwaardigste sieraden berooven? Zou zulk eene handeling overeenkomstig geacht kunnen worden met de edele bedoeling der voorvaderen? Zouden die niet een vonnis moeten uitspreken over het gebrek van eerbied aan hunne nagedachtenis verschuldigd? Hunne gave aan de kerk vermaakt en door hunnen dood bezegeld moest immers, niet minder dan elke beschreven uiterste wil, ten allen tijde, in ieder opzigt, en door ieder, maar vooral door de leden der gemeente, waartoe zij eenmaal behoorden en die hun lief was, en dus ook door het kerkbestuur dier gemeente geëerbiedigd worden. Mogen H.H. kerkvoogden dien heiligen pligt verzuimen? Zal daardoor de goede gezindheid bij

het thans levende geslacht, om tot opluistering der gemeente en van het huis harer godsdienstige zamenkomsten bij te dragen, wel aangevuurd, opgewekt of behouden blijven.

De Commissie kan op het voorbeeld van eene andere gemeente in het vaderland wijzen, die eene geheel andere zienswijze huldigde en zich aanzienlijke offers getroostte tot behoud van gelijksoortige kunstwerken, als die nu van het Zevenhuizensche kerkgebouw zullen worden weggevoerd.

Te Oudshoorn aan den Rijn was de voor 200 jaren gestichte kerk der hervormde gemeente insgelijks en wel met een zeventiental vensterramen, met ingebrand glasschilderwerk versierd. Veel hadden die glazen in den loop der tijden geleden, en het kwam in ernstige overweging, om wat overgebleven was te verkoopen, en daaruit de kosten van geheel nieuwe vensterramen te vinden.

Maar dat heilig- en kunstschennend feit wilden de kerkvoogden niet gedoogen, daartegen verhief zich het betere gevoel van de beschaafde leden der gemeente, dit achtten zij onverschoonbare ondankbaarheid jegens de edelmoedige besturen, vereenigingen, ligchamen, aanzienlijke en bijzondere personen, die het kerkgebouw twee eeuwen geleden, door hunne geschenken opgeluisterd, en ook in hunne wapens en namen op het kunstwerk, de herinnering van hunne edelmoedigheid hadden bewaard. Eene inschrijving werd geopend voor vrijwillige bijdragen tot versterking van de som, die uit de kerkefondsen kon worden verstrekt; de krachtige hulp van den ambachtsheer werd, en gelukkig niet te vergeefs, ingeroepen, en toen het bleek, dat ieder naar zijn vermogen zich op schatting wilde stellen om het dreigende gevaar af te wenden, toen rigtte men zich, niet zonder gunstig verhoor, tot de hooge Regering. Eene rijke ondersteuning vulde aan wat ontbrak, en thans prijkt het kerkgebouw der Oudhoornsche gemeente weder met zijne zeventien, voor geschiedenis en kunst zoo uitnemend belangrijke vensters, welker ramen, ijzeren spijlen, en looden reepen geheel en al vernieuwd of hersteld, al de glazen door een bevoegd kunstenaar te Amsterdam geheel in den geest van- en overeenkomstig met het oorspronkelijk bijgewerkt, of waar zij ontbraken geheel nieuw bijgeleverd zijn.

Maar door dat feit hebben ook de kerkvoogden en gemeenteleden van Oudshoorn zich eene eerzuil gesticht, die hunne nagedachtenis in gezegend aandenken tot op het late nageslacht zal overbrengen.

De Commissie houdt zich overtuigd, dat het collegie van kerkvoogden te Zevenhuizen denzelfden weg had kunnen, ook had behooren in te slaan. Zij vleit zich met de gedachte, dat, zoo uwe aandacht op dien weg had kunnen gevestigd worden, het bedroevende besluit tot verkoop van de bedoelde ramen niet zou genomen zijn, en zij neemt de vrijheid, met allen ernst dien de zaak vordert, met al den drang, die uit het gevoel harer dure verpligting om tegen elke kunstschade te waarschuwen, voortvloeit en met alle kracht, die op hare overtuiging van hare goede, belanglooze bedoelingen, ook voor den goeden naam en de eer uwer gemeente, gegrond is, zich tot u te rigten, met de dringende bede, met den niet minder dringenden raad, dat uw collegie het gevormde plan in hernieuwde overweging nemen, op het betreurenswaardige besluit terugkomen, en op het hierboven aangehaalde voorbeeld der gemeente Oudshoorn, alle middelen beproeven, aanmerkelijke offers zich getroosten, en dan op dien grond ook zich tot de hooge Regering om hulp wenden moge, opdat Zevenhuizen en het kerkgebouw dier gemeente in het bezit blijven, van de voor die plaats zoo uitnemend belangrijke kunstwerken, waarop zij sedert meer dan anderhalve eeuw zich mogten beroemen en wier wegvoering naar elders later voorzeker, maar dan ook te laat, door haar zou betreurd worden.

De Commissie der Kon. Akad. voornd.,
In haren naam, haar voorzittend lid,
C. LEEMANS.

Aan den predikant der gemeente, den heer G. J. Vos Fzn. werd gelijktijdig de volgende brief gerigt:

Leiden 3 Maart 1867.

N°. 574. *Aan den Weleerwaarden Heer, den heer* G. J. Vos Fzn., *predikant der Hervormde Gemeente te Zevenhuizen.*

De Commissie der Koninklijke Akademie van Wetenschappen voor de overblijfsels der oude vaderlandsche kunst, heeft het

van haren pligt geacht, bij het kerkbestuur van de Hervormde Gemeente te Zevenhuizen, een ernstig vertoog in te dienen, tegen het dezer dagen door dat collegie bekendgemaakte besluit, tot verkoop van de in brandschildering versierde vensterglazen van het kerkgebouw.

Zij neemt de vrijheid Uwweleerwaarde haren wensch te kennen te geven, dat van den inhoud van haar vertoog, heden aan het collegie van kerkvoogden afgezonden, door u kennis genomen en haar uwe gewaardeerde medewerking en die van andere invloedrijke mannen der plaats moge geschonken worden, ter afwering van eene gebeurtenis, die zij, en met haar zeker alle kunstvrienden in het vaderland, diep zouden moeten betreuren.

De Commissie der Kon. Akad. voornd.,
In haren naam, haar voorzittend lid,

C. LEEMANS.

In dezen brief zag de predikant, volgens zijn namens kerkvoogden geschreven antwoord „het opwekken of aanblazen van „twist tusschen den predikant en zijne kerkelijke autoriteiten" en eene poging „om verdeeldheid te stichten, door invloedrijke „leden der gemeente op te zetten tegen kerkvoogden".

BIJLAAG *D.*

De kerk te Zevenhuizen (Prov. Zuid-Holland) en hare vensters met ingebrand schilderwerk.

Nadat de oudere kerk, in de eerste helft van het jaar 1699 was afgebrand, werd onmiddellijk in het volgende jaar met den opbouw van de thans nog bestaande kerk een aanvang gemaakt, en die bouw in 1701 geheel voltooid. De deelneming, niet alleen van de leden der gemeente, maar ook van alle overige inwoners der plaats, was zoo algemeen en zoo krachtig, dat de kosten geheel en al door vrijwillige gaven gedekt werden. Voor het gieten der drie klokken werd zooveel zilver aangebragt, dat

menigeen met hetgeen niet gebruikt behoefde te worden, weder huiswaarts keerde.

Wanneer de kunde en smaak van den bouwmeester aan al dien ijver en die geestdrift evenredig waren geweest, dan zou de kerk uit een bouwkunstig oogpunt vrij wat meer waarde hebben verkregen, dan die haar thans als gebouw kan worden toegekend.

Zij bestaat thans uit twee, nevens elkander gelegen, langwerpig vierkante schepen, die elk met eene afzonderlijke kap gedekt en door eene zuilenrij van elkander gescheiden, aan het oostelijk uiteinde te zamen eene zeer onregelmatige vierzijdige sluiting hebben, twee zijden aan het noordoostelijke gedeelte tot ruim over de helft van de breedte van het noordelijke schip, eene zijde van daar tot voorbij de helft van het zuidelijke schip, en de vierde zijde aan het zuidoostelijke gedeelte. De zoo even genoemde oostelijke sluiting loopt niet in ééne lijn, maar neigt met eenen flaauwen hoek eenigszins inwaarts, in het verlengde van de lijn van aansluiting van het noordelijke en het zuidelijke schip. Het oostelijke gedeelte van het gebouw, welks vloer een weinig boven dien van het ruim verheven is, wordt door een hek van dit laatste afgescheiden en vormt aldus in zekeren zin een koor. Dit hek is met vrij uitvoerig snijwerk versierd en daaronder met de wapens van hen, die het op hunne kosten lieten vervaardigen.

Aan de zuidzijde van de kerk heeft men, om nog meer ruimte te krijgen, den muur nog een eind verder zuidwaarts gebragt, zoodat ook dáár, tot het dragen van de balken en de kap van het zuiderschip, zuilen aangebragt moesten worden, en een smal zijschip nevens het grootere, tot aan het koor en daarop uitspringende, zich uitstrekt. Van die zuidwaartsche verbreeding was een gevolg, dat de toren zich nu niet meer in het midden van den westelijken gevel bevindt. Dat zoodoende het geheel eenen zeer wanstaltigen vorm verkregen heeft, behoeft geen betoog.

Wat echter aan het gebouw in de schatting van den kunstvriend eene betrekkelijk hooge waarde bijzette, was het bezit van zestien vensters, alle met ingebrande schilderingen versierd

en die het, even als de zes koperen kroonen en de armluchters, waarvan het nog kort geleden voorzien was, en de zilveren nachtmaalsschotels, die het nog wel zal behouden hebben, van leden der gemeente ten geschenke had ontvangen.

De zes koperen lichtkroonen waren, volgens mij verstrekte opgaaf, zeer fraai bewerkt en versierd met de wapens en de namen der gevers. Verdere bijzonderheden werden mij niet medegedeeld, ook kwam ik niet te weten, waar zij zich thans bevinden; maar zij moeten in ieder geval eene bestemming erlangd hebben, die evenmin strooken kan met de wapens en namen, als met de bedoeling van de gemeenteleden, die haar tot versiering en verlichting hunner kerk bestemd hadden. Het kerkbestuur heeft haar vervangen met ijzeren kroonen en petroleum-lampen, kroonen die in wanstaltigheid met de kerk wedijveren

Onder de beschilderde glazen zijn er enkele, waartoe ook bijdragen geleverd werden door begunstigers die elders woonden, maar welligt door familiebetrekkingen of andere redenen, zich genoopt gevoelden, om tot de opluistering van het gebouw mede te werken. Ik laat hieronder eene beschrijving van de vensters volgen, naar de aanteekeningen, die ik, bij een kortstondig bezoek te Zevenhuizen onder min gunstige omstandiggemaakt had en later bij een herhaald, vlugtig onderzoek heb aangevuld. Bij alle mogelijke kleine vergissingen in enkele ondergeschikte punten, meen ik te mogen verzekeren, dat mijne beschrijving eenige aanspraak op naauwkeurigheid kan doen gelden.

Aan het westelijke uiteinde van den zuidermuur beginnende, om ons overzigt oostwaarts te vervolgen en aan het westelijke einde van den noordelijke muur te sluiten, vinden wij:

Het eerste venster.

1e rij: Een groot wapenschild omringd van een lint van de orde van den Kousenband, met het opschrift HONI SOIT QUI MAL Y PENSE. Het schild is in vieren gedeeld, op 1 een blaauw veld met staanden leeuw, geel, en acht blokjes; 2 geel veld met staanden leeuw, rood; 3 een rood veld, met witten dwarsbalk, en 4 een rood veld met twee liggende leeuwen boven elkander, geel. Op het midden van het schild een kleiner, insgelijks in vieren verdeeld, aldus: 1 en 4 rood veld met twee schuins loopende

dwarsbalken, geel; 2 en 3 een gele grond met eenen blaauwen hoorn aan eene koord. Eindelijk op het tweede, wederom een derde schild, gele grond met een blaauw kruis, welks hart insgelijks de kleur van het veld heeft. *)

2e rij: Wapens en namen van *Pieter Loover* en van *Willem van Cleeff.*

3e rij: Wapens en namen van *Arnoldus van Well* || *schilder; Joris Loover* || *schilder* en van *Dirk Houniet* || *glasemaker.*

4e rij: Een tafereel, de geheele breedte van het raam innemende, met eene voorstelling in zwarten tint, van Isaäk op zijn sterfbed Jakob zegenende. Boven die voorstelling: *Genesis 49, v.* 22—26, en het jaartal 1752.

Tweede venster.

Geheel boven aan, twee zwevende engelen een vruchten- en bloemenslinger houdende.

1e rij: De wapens en namen van *Aalbert Janz. Boon;* van *Maartie Claas van den Heuvel* || *met ha(re kin)deren* en van . . . *(Ja)ns Boon.*

2e rij: Wapens en namen van *Claasje Jans Boon* en van *Maria Jans Boon;* tusschen de twee wapenschilden de volgende overblijfsels van een vers:

Daar d'overheden 't swaart beg . . . . ette
daar (L)iefd, Geloof en Hoop (en) wa . . . plant
. . . . meuus oere . . . . . zette
. . . . een rijk gez(egent) Lant.

3e rij: Over de geheele breedte van het raam, een tafereel in kleuren, voorstellende de knechten van Jakob, die aan Ezau geschenken aanbieden, naar *Gen.* XXXII : 13—22; boven die voorstelling het jaarmerk 1702.

Derde venster.

1e rij: Een zesregelig vers.

Jacob Gods worstelaar die heeft betoont zijn kragt.
Voor God daar hij vermogt en kreeg zijn milde zegen.
Waarom was hij bevreest voor Ezau's volken magt,
Daar God zijn volk bevrijt die wandlen in zijn wegen.
Soo groot de liefde Gods tot ons moet zijn geagt.
Glijck Ezau Jacob heeft omhelst door liefd' genegen.

---

*) Door vriendelijke inlichting van Jhr. W. J. C. RAMMELMAN ELSEVIER alhier, vernam ik later dat het wapen dat van den Stadhouder Willem den IV is.

2e rij: De wapens en namen van *Jacob Pieterz Stillebroer* || *schepen;* van *Jan Leendertz 't Hooft* || *out ambaghtsbewaarder* en van *Jan Willemz van der Vre.*

3e rij: Wapens en namen van *Ary Aryen Schoonder;* van *Jan Alewijnz van der Vliet* en van *Jan Jacobse Grootendorst;* onder het middelste wapen, *Anno* 1702.

4e rij: In kleuren, een tafereel als op het voorgaande venster, voorstellende de verzoening van Ezau en Jacob.

Vierde venster, boven den ingang.

1e rij: Wapens en namen van *Aelbert Koot* || *out Gesworen* en van *Pietertje Jochems Bouman;* tusschen de wapens *Anno* 1751.

2e rij: Wapens en namen van *Willem Deeltdekaas* || *van Nieupoort* || *mr. metselaar;* van *Jaapje Klaas* || *Solbol,* van *Eldert Levelang* || *out Schepen* en van *Aariaantje* || *Geleveen.*

Vijfde venster.

1e. rij: Wapen en naam van *Johannis van Gilst,* || *predikant tot Zevenhuysen;* daaronder 1707.

2e rij: Een schild met, in plaats van een wapen, het volgende vers:

Dat ik was en is niet
meer. Dat ik soek is al te
veer. Noghtans word
mijn dier bevoolen
Om wel te soecken
en niet te Doolen.
Ervarentheyt leert
overvloet, Dat
swaarste, 't meeste
wegen moet.

daaronder de naam van *Maarten Cornelisz van* || *Rheenen, Ouderlingh.*

Nevens het zoo even genoemde schild met vers, een ander schild met wapen en naam van *Jacob Teunisz Ver* || *meulen, Ouderlingh.*

Regts en links van deze schilden, een tot onder aan het groote tafereel nederhangende vruchten- en bloemslinger.

3e rij: De wapens en namen van *Ary Claase Ruyter* || *Diaken* en van *Cornelis Abramz* || *Verel, Diaken.*

4e rij: Een tafereel als op de drie eerste vensters, in kleuren, Elias en de Weduwe te Sarepta, daarboven de aanhaling 1 *Regum* XVII, *v.* 10.

Zesde venster,

1e rij: Het wapen en de naam van *Kornelis TuynenBreijer* ‖ *Ambagtsbewaarder*; daaronder *Anno* 1752. Regts en links van het wapenschild, eene zittende vrouw; de eene ter regterzijde houdt een bladvormig schildje met het jaartal 1752, nevens haar op den grond; de andere ter linkerzijde, een gelijkvormig schildje, een geel veld met eenen groenen paal.

2e rij: De wapens en namen van *Engelbregt van d' Wadding* ‖ *Ambagtsbewaarder;* van *Ary in 't Hout, Out ambagts* ‖ *Bewaarder en nu Gesworen;* en van *Johannis de Boon, Gesworen*.

3e rij: De wapens en namen van *Claas Arijenz van* ‖ *Alphen, Gesworen;* van *Johannis Vormer* ‖ *Gesworen* en van *Dirk Stolk* ‖ *Gesworen*.

4e rij: Tafereel in zwarten tint, de genezing van Naman; daaronder de vermelding van den tekst: 2 *Regum* 5 v. 14, 15.

Zevende venster,

1e rij: De vereenigde mannen- en vrouwenwapens en namen van: *Jan Ottervanger, schepen* ‖ *en Elizabet van Tol* ‖ *zijn Huysvrouw.*

2e rij: van *Paulus Kole, Ouderling* ‖ *en Marija de Knegt* ‖ *zijn Huysvrouw;* en van *Gerrit Overynder* ‖ *Ouderling en Neeltje Solbol* ‖ *zijn Huysvrouw.*

3e rij: Van . . . . *Leeman schoolm* ‖ . . . . *Maartje Graaf* ‖ . . . *Huysvrouw* en van *Ary van Adrichem Out* ‖ *gesworen en Jannetje Kole* ‖ *zijn Huysvrouw.*

4e rij: Van . . . . *van der Vree en* ‖ . . . . (*Mi*)*etje Alphenaar* ‖ . . . *Huysvrouw*, en van *Huyg Goethart en* ‖ *Marya van der Vree zijn Huysvrouw.*

Achtste venster, in den zuidelijken koorsluitingsmuur.

1e rij: Wapens en namen van *Krijn Abrahams* ‖ *van Alphen* en van *Piertje Dirckx* ‖ *Groeneweg.*

2e rij: Wapens en namen van *Joost Klaese* ‖ *Ongebleyckt* en van *Teuswout Jansz* ‖ *Delfgaeu.*

3e rij: Wapens en namen van *Aryaentje Klaes* ‖ *Ongebleyckt* en van *Abraham Krynen* ‖ *van Alphen.*

Negende venster, aan den tweeden noordelijken koorsluitingsmuur.

1e rij: Wapens en naam van *Cornelis van Ruy* . . . . ‖ *President Schepen.* Zeer beschadigd.

2e rij: Wapens en namen van . . . *Joost van Gie* . . . . . || *Schepen* en van *Willem Lev* . . . . . || *Schepen*.

3e rij: Wapens en namen van *Bruyn de B* . . . . || *Schepen* en van *Cornelis Delfgauw* || *Schepen*.

4e rij: Wapens van *Bastiaan de Vet* || *Schepen* en van *Dirk Houniet* || *Schepen*.

Tiende venster, aan den eersten noordelijken koorsluitingsmuur.

1e rij: *Anno* . . . , ., daaronder een groot wapenschild, gedragen door twee engelen, dat bijna geheel verloren is gegaan.

2e rij: Wapens en namen van *Hendrik Oly* || *Kerkmeester* en van *Jan van Leeuwen* || *Kerkmeester*.

3e rij: Een tafereel in kleuren, zeer beschadigd, en voorstellende eenen herder met eene kudde schapen.

Elfde venster, in den noordelijken muur.

1e rij: Onder eenen troonhemel met opgenomen gordijnen, wapens en namen van *Adrianus Cornelis* || *de Goede* en van *Hendrika Houwens* || *Huysvrouw van Adrianus* || *Cornelis de Goede*.

2e rij: Wapen van *Jan de* . . . . . . *Secretaris van de* || *Reken(kamer der) Stadt Rotterdam* || *met Ma* . . . . . *els Huysvrouw* || *de Goede*.

Daaronder een monsterkop en drie bloem- en vruchtenslingers.

Twaalfde venster,

Geheel boven, het jaartal 1701 op eene strook die door twee op bazuinen blazende engelen gedragen wordt; daaronder,

1e rij: Het wapen en de naam van *Cornelis van der* || *Snel Out Ambaghs* || *Bewaarder en nu* || *Gesworen*, en een wapen, waarop eene hofstede met hooiberg en koeijen: daaronder,

Door Godes Zegen
Heb ik dese beesje(s) verkrege
Zij kosten ons veel arbeit en moeite
Maar het melkje doet het
Weer versoete. Huibert
Leendertz van der Vliet.

Hieronder twee vruchten- en bloemslingers.

2e rij: Eene vermaning in rijm, tot de inwoners van de plaats gerigt:

Gij Borgers en boeren van Ze-
venhuyse allegaar. Weest in een-
igheit en liefde met elkaar

Laet yder in opregtigheyt sijn ampt
Regeren. Soo sal de Kerk en 't Ambag
t van Zevenhuyse wel floreren.

Dertiende venster,

Geheel bovenaan, de Geregtigheid en de Waarheid tegenover elkander gezeten.

1e rij: Wapens en namen van *Adryaan van Dueren* ‖ *Schepen*, en van *Gerrit Willemsz* ‖ *Levelang Schepen;* tusschen deze wapens, het jaartal 1701.

2e rij: Wapens en namen van *Cornelis Aalbreght* ‖ *Koot Schepen* en van *Crijn Aryense van* ‖ *Vleuten Schepen.*

3e rij: Wapens en namen van *Andries Corstiaansz* ‖ *Geen Schepen*, en van *Gerrit van Vleuten* ‖ *Schepen.*

Veertiende venster.

1e rij: Wapen en naam van *Michiel Bontenbal Schout en* ‖ *Secretaris van Zevenhuysen.*

2e rij: Wapens en namen van *Pieter Het Hout* ‖ *Kerkmeester* en van *Dirck Pynaker* ‖ *Kerkmeester.*

Hieronder, een monsterhoofd met twee blad- of bloemslingers.

Vijftiende venster.

Geheel boven, het wapen van Venhuizen, een geel veld met zwarten balk; daaronder *Venhuyzen* ‖ *anno* 1701.

1e rij: Wapens en namen van *Claas Pieterz* ‖ *de Rij* ‖ *Ambagtsbewaarder* en van *Pieter Dirkse* ‖ *Conijn* ‖ *Ambagtsbewaarder.*

2e rij: Wapens en namen van *Daan Aertz* ‖ *van de Meer* ‖ *Geswooren* en van *Ary Janse* ‖ *Vormer* ‖ *Geswooren.*

3e rij: Wapens en namen van *Te . . . . ckz* ‖ *Va. . . . ick* ‖ *G(eswoore)n*, en van *Aa . . . men* ‖ *van de Meer Oudt* ‖ *Ambagtsbewaarder.*

Zestiende en laatste venster.

Geheel boven, het jaartal 1701 tusschen twee engelen.

1e rij: Wapens en namen van *Grietje Krijne* ‖ *de Hard* en van *Willem Jacob van der* ‖ *. . . re, Ouderlingh.*

2e rij: Wapens van ? *) en van ?, de namen zijn geheel verloren gegaan of welligt nimmer aanwezig geweest.

---

*) Denkelijk het wapen van Houniet, een paard dat over eene sloot springt, en als familiewapen met dien naam, op het eerste venster in de 3e rij voorkomt.

3e rij: Wapens en namen van *Arent 't Hoen* en van *Cornelis van den Berch* || *Out Diacen.*

Zeer vele dezer wapens zijn zoogenaamde sprekende, en waarschijnlijk bij gelegenheid van de schenking der vensters verzonnen en aangenomen. Zulke zijn: die van *Houniet,* een paard over een sloot springend; *Boon,* een tak met peulen; *van den Heuvel,* een heuvel; *'t Hooft,* een hoofd; *Grootendorst,* een hert uit eene beek drinkend; *Bouman,* een spittende boer; *Deeltdekaas,* een in tweeën doorgesneden kaas tusschen twee roode visschen; *Solbol,* een leeuw met eenen bal spelende; *Groeneweg,* eene groene laan; *Ongebleyckt,* een witte wijnromer; *de Vet,* een vette os; *Olij,* een olijfboom tusschen twee manden, waarin olijven nedervallen; *van Leeuwen,* twee tegenover elkander staande leeuwen; *Pynaker,* drie pijnappels; *Van den Berch,* een hert van eenen bergtop afspringende; *Vermeulen,* een molen; *Ruyter,* een man te paard; *Vormer,* drie vormen voor metselsteenen; *Stolk,* een Stolksche (Stolwijksche) kaas; *Van der Vree,* drie duiven met eenen olijftak in den bek.

De grootere, aan den Pentateuch ontleende tafereelen, zijn naar goede voorbeelden gevolgd of, zoo zij oorspronkelijk zijn, niet onverdienstelijk ontworpen; een tweetal, op de vensters 2 en 6, zijn vrij goed van teekening, de kleuren frisch, helder en levendig, en de inbranding schijnt met zorg geschied te zijn; doch deze laatste hoedanigheid is niet zoozeer van toepassing op het werk van 1752.

In 1790 werden de vensters aan den noordelijken muur door hagel en storm zeer beschadigd. Het kerkbestuur liet toen de gebroken ruiten, naar het schijnt door eene niet onervaren hand, bijschilderen; daar dit slechts met doorschijnende olijverw op het glas en zonder inbranding geschiedde, is dat bijgeschilderde wederom grootendeels verdwenen en laat het, waar er nog van overgebleven is, als eene dunne huid zich wegnemen. Gelukkig heeft de storm juist dat gedeelte van de kerk geteisterd, welks vensters niet met tafereelen uit de Bijbelsche geschiedenis versierd waren, zoodat wij daar alleen het verlies van eenige wapens en namen te betreuren hebben.

Voor het overige zijn deze kunstvoortbrengselen ook in een ander opzigt van belang, dewijl zij ten bewijs strekken, dat

men in den aanvang van de tweede helft der laatstvoorgaande eeuw in ons vaderland het inbranden van schilderwerk in glas, eenen kunsttak waarin men het tot zulk eenen hoogen trap van volmaking gebragt had, en waarvan de groote kerk te Gouda zulke onwaardeerbare schatten bezit, nog met een gelukkig gevolg was blijven beoefenen.

Welligt heeft het eerste venster ons in de namen van Joris Loover en Arnoldus van Well, die der schilders, en in den naam van Dirk Houniet dien van den inbrander bewaard, ofschoon de bijvoeging van glasemaker ons eerder aan den inzetter der ruitjes zou kunnen doen denken, en het inbranden veelal ook door den schilder zelven of althans onder diens leiding geschiedde. Toch schijnt de plaats van het schild, juist op dit venster en bij die der schilders, op iets meer dan eenen gewonen ambachtsman te wijzen.

Mijn vriend Dr. G. D. J. SCHOTEL, met wien ik te rade ging, om iets naders omtrent de genoemde kunstenaars te vernemen, deelde mij mede, dat een Arnold van Well te Dordrecht geboren in 1772 en in 1810 aldaar overleden, in navolging van zijnen meester Pieter Vermeulen, landschappen, wintergezigtjes en maneschijntjes schilderde, maar in het vak toch geenen voornamen rang innam. Hij stamde af van een geslacht, dat vroeger te Dordrecht de kunst van schilderen op- en inbranden van het geschilderde in glas uitoefende. Welligt was de zooeven genoemde Arnold van Well een kleinzoon van Arnoldus die de voortbrengselen zijner kunst in de Zevenhuizensche kerk achterliet. Een Pieter Loover was in de zeventiende eeuw als schilder van op glas ingebrande wapens te Rotterdam bekend. Joris en Pieter Loover, wier namen en wapens op het eerste venster bewaard bleven, die van den eersten met bijvoeging van „schilder," kunnen tot hetzelfde geslacht behoord en het vak van hunne voorvaders hebben voortgezet.

C. LEEMANS.

LEVENSBERIGT

VAN

CLAAS MULDER.

DOOR

J. W. ERMERINS.
Lid der Afdeeling Natuurkunde *).

Het is ten gevolge eener vriendelijke uitnoodiging van onzen geachten Secretaris, dat ik hier optreed, om een levensberigt van ons overleden medelid, mijn vriend CLAAS MULDER, te geven. Gaarne had ik die taak aan een ander onzer medeleden opgedragen gezien; want ze heeft in de daad voor mij meer bezwaar, dan oppervlakkig schijnt: maar ik mogt ze niet van de hand wijzen, zou ik niet van onbeleefdheid en onwil beschuldigd worden, tegenover de heuschheid waarmede ik tot deze voordragt ben overgehaald. Ik aanvaard dan die taak in het vertrouwen op Uwe welwillendheid en toegevende beoordeeling, die ik zeker niet te vergeefs inroep; en zal trachten U een getrouw beeld te geven van den man, met wien ik meer dan eene halve eeuw in naauwe vriendschapsbetrekking heb gestaan; met wien ik jaren achtereen in denzelfden kring heb geleefd; die op mijn lot, zoo als ik welligt op het zijne, grooten invloed heeft gehad, en wiens lotgevallen mij dus tot in kleine bijzonderheden bekend zijn. Trouwens om MULDER's verdiensten ook in de wetenschap wel te waardeeren moet men met zijne lotgevallen eenigermate bekend zijn.

CLAAS MULDER dan, was geboren 6 October 1796. Zijn

---

*) Voorgedragen in de Gewone Vergadering, Afdeeling Natuurkunde, van 30 November 1867.

vader was JOHANNES MULDER A. L. Mag. Phil. et Med. Dr., die destijds nog de betrekking van Lands Operateur en Lector in de Ontleed-, Heel- en Verloskunde te Leeuwarden bekleedde; maar omstreeks een jaar later naar de Franeker Akademie geroepen werd, om daar als Hoogleeraar de Ontleed- Heel- en Verloskunde te doceren. Hij was een der eerste Chirurgen van zijn tijd, en behalve aan de Franeker en Leidsche Hoogescholen, ook door zijn verblijf te Londen voor zijne studiën en praktijk opgeleid. Hij hield zich daarenboven, behalve met de medische studiën, ook veel met natuurlijke historie bezig. Tien jaar bleef hij te Franeker, waar zijn zoon dus het eerste onderrigt ontving; en werd toen te Groningen benoemd als Hoogleeraar in de Ontleed- en Natuurkunde van den mensch en de dieren, en in de Heel- en Verloskunde. Na twee jaren overleed hij echter in Nov. 1810, tot veler leedwezen en groot nadeel voor de Akademie. Zijne vrouw, HIJKE SOPHIA SAAGMANS, was hem reeds te Franeker 1 Januarij 1806 voorgegaan. Van haar is mij meermalen gezegd, dat zij eene hoogst achtingswaardige vrouw was. Onze MULDER was dus, op veertienjarigen leeftijd, met eene jongere zuster en broeder ouderloos. Zijn broeder Dr. AESCHYNUS SAAGMANS MULDER, de later bekend geworden talentvolle teekenaar van VON SIEBOLD, in zijn werk over Japan, was toen zes jaar.

De voogden der drie weezen besloten nu hen ter verdere opleiding toe te vertrouwen aan den Franeker Hoogleeraar EKAMA, die met zijne moeder en zuster woonde. De moeder overleed evenwel kort daarna, waaraan die kinderen oneindig veel verloren, en alzoo op nieuw in droefheid kwamen.

MULDER werd nu te Franeker zijnde ingeschreven als student, en hield ook nog eenige collegies in de Logica en Mathesis bij de Professoren EKAMA en THOLEN. Doch in datzelfde jaar werd de Franeker Akademie opgeheven, en Professor EKAMA tot Hoogleeraar in de Wis- en Sterrekunde te Leiden benoemd. MULDER moest dus ook derwaarts trekken, en werd te Leiden als student in de medicijnen ingeschreven. Hij bleef bij Professor EKAMA inwonen tot aan zijne promotie in Julij 1818.

Reeds in de eerste jeugd had Mulder dus groote droefheid door het gemis zijner ouders; en daardoor leed ook zijne opleiding voor zijn volgend leven veel. Uit hetgeen Mulder ons zegt in de Levensbeschrijving van zijn vader, kunnen wij opmaken, dat zijne ouders zich veel aan de opvoeding hunner kinderen lieten gelegen liggen; en in zijne Oratie, te Franeker gehouden, vermeldt hij, dat zijn vader hem op dertienjarigen leeftijd de Botanie van Willdenow verklaarde, en hem met natuurlijke historie bezig hield. Die opleiding en voorlichting miste hij nu, en dat te vroeg. Want toen hij eenmaal student was, schijnt hij, ten minste in zijne studiën, geheel op eigen wieken gedreven te hebben. Maar daarenboven moest de gedurige verandering van woonplaats door tijdverzuim en het afwisselen van leermeesters op het onderwijs nadeelig werken. Bij zijn verblijf aan 't Groninger gymnasium toonde hij ook weinig belangstelling in 't geen dáár werd onderwezen en maakte hij alzoo weinig vorderingen. Alles bragt hem van de vroege jeugd af tot de natuur-wetenschappen; en al wat taalstudie en letterkunde betreft, werd verzuimd; terwijl later te Franeker en te Leiden daaraan niet meer gedacht werd. Oppervlakkig zou men zeggen, dat voor Mulder, die zich tot de geneeskunde wilde voorbereiden, natuurstudie voldoende was, en dus de beoefening van natuurkundige wetenschappen het eenige wat hij behoefde. Zeker wel het voorname, maar niet het eenige. Zij die in die tijden het onderwijs aan de Latijnsche scholen verzuimden of minder achtten, misten een wezenlijk element van ontwikkeling en beschaving: omdat andere middelbare scholen doorgaans gebrekkig waren of geheel niet bestonden. Op de latijnsche scholen alleen kon men toen waren lust voor studie, smaak, wetenschappelijken zin en wat meer noodig is, om met vrucht zich tot hoogere studiën voor te bereiden, verwerven. Wij weten het, in onzen tijd behoeft men dit niet meer uitsluitend op die scholen te zoeken, omdat ook andere dat nu geven: hoezeer toch nog altijd de studie der klassieke oudheid als de beste inleiding tot hoogere studiën beschouwd wordt.

Dat Mulders opleiding nu in zijne jeugd in dit opzigt on-

volkomen geweest was, bleek later dikwijls: b. v. in zijne eenzijdige beoordeeling van verschillende vakken van geleerdheid, in zijn stijl en de uitdrukking van zijn gevoel, waarbij hij geen voldoende meester van de taal was. Ofschoon hij eigenlijk nooit de hooge waarde van letterkundige studiën heeft willen erkennen, zoo heeft hij nogtans door eigen oefeningen later zijn gebrek zoeken te herstellen door 't lezen van sommige geschriften, alleen om den stijl; ja zelfs blijkt uit zijne nagelaten papieren, dat hij met dat doel uit sommige schrijvers woordelijk excerpeerde, alleen om de taal. In de latere geschriften van zijne hand is dan ook zijn stijl geheel verbeterd. Van het Latijn had hij zich zooveel kennis verschaft, dat hij niet alleen de collegies goed verstond, maar ook in 't latijnspreken en schrijven, niet bij de meesten zijner commilitones achter bleef. MULDER was dan ook de man, om door zijne vlugheid en arbeidzaamheid, grootendeels te herstellen, wat bij zijne opvoeding mogt verzuimd zijn.

Te Leiden woonde hij de lessen bij van de toenmalige Professoren der Medische Faculteit, OOSTERDIJK, DU PUI, BRUGMANS, SANDIFORT, KRAUSS en YPEY. Hierbij moet men in 't oog houden, dat in 't begin van zijn studietijd de propaedeutische vakken nog niet van de strikt medische gescheiden waren. Dit had evenwel op de volgorde van studie weinig invloed, want de lessen werden toen bijna naar den zelfden regel bijgewoond als tegenwoordig. MULDER bepaalde zich dan ook eerst voornamelijk tot Botanie, Chemie en Natuurlijke Historie, welke vakken door BRUGMANS gegeven werden. Heeft hij vroeger en later veel tegenspoeden en wederwaardigheden gehad, en belemmeringen in zijne studiën ondervonden: deze zijn zeker rijkelijk opgewogen door het geluk van BRUGMANS tot leermeester te hebben. Van het onderwijs van BRUGMANS zal ik niet spreken: het is dan ook, geloof ik, hier meermalen ter sprake gekomen: alleen dit moet ik zeggen, dat zij die BRUGMANS gehoord en MULDER gekend hebben, zich duidelijk kunnen voorstellen, dat zulk een leermeester juist de man was, om in een jongeling als MULDER liefde voor de studie der natuur op te wekken en hem aan zich te binden. Bij de buitengewone vlug-

heid van bevatting, aan MULDER eigen, kon hij BRUGMANS zonder moeite volgen, in diens geest indringen en zich zijne voorstellingen eigen maken. BRUGMANS was en bleef altijd zijn model; doch niet met slaafsche navolging. Zonder het te weten sprak en oordeelde hij als BRUGMANS, en toen ik te Franeker met eenige mijner collega's MULDER's lessen over Natuurlijke Historie bijwoonde, was het mij meermalen of ik BRUGMANS hoorde. Deze had intusschen, behalve de werkzaamheden aan zijn Professoraat verbonden, nog veel beslommeringen als Inspecteur-Generaal voor de Militaire Geneeskundige dienst, en kon dus weinig tijd geven om zich in bijzonderheden met de studie zijner leerlingen in te laten. Het waren derhalve bijna uitsluitend de collegies, waardoor hij zoo veel nut deed. Deze hield MULDER dan ook getrouw; en in de zeven jaar, die hij aan de Leidsche Akademie doorbragt, heeft hij zeker dat over de Natuurlijke Historie zelden verzuimd. Men mag dus zeggen, dat MULDER zich voornamelijk zelf gevormd heeft naar 't geen hij op die lessen gehoord had.

Behalve dat de betrekking op BRUGMANS voor MULDER van 't hoogste gewigt was voor zijn volgend leven, zoo gaf hem dit ook aanmoediging in zijn werk, die hem anders geheel ontbrak. Zijn leven werd er als 't ware door opgehelderd; dat des te noodiger was, omdat hij, buiten de studiën, eigenlijk de genoegens van het studenten-leven niet gekend heeft. Het is hier natuurlijk de plaats niet, om daarover uit te weiden. Ik wilde er slechts iets van zeggen, om een bewijs te geven van zijne geestkracht, reeds op dien leeftijd hem zoo eigen, dat hij zijn werk deed alsof niets hem hinderde, en uiterlijk opgeruimd bleef, niettegenstaande zijn gemoed dikwijls vol was; ja zelfs nooit eene klacht uitte dan wanneer deze hem als het ware tegen zijn wil ontviel.

Toen in 1816 voor 't eerst de prijsvragen voor studenten werden uitgeschreven, beantwoordde MULDER de Botanische vraag van de Wis- en Natuurkundige Faculteit te Leiden, en werd bekroond. Er was gevraagd een catalogus van de planten die rondom Leiden in een omtrek van twee uren groeijen. In zijne commentatie heeft MULDER de cryptogamische zoowel

als de phanerogamische planten, door hem gevonden, met veel naauwkeurigheid opgegeven, met hetgeen daarbij behoort vermeld te worden, en systematisch gerangschikt. Het verzamelen, examineren en determineren dier planten, dat hij zonder hulp deed, kostte hem veel arbeid, dien hij met lust en volharding volbragt. Die commentatie werd in dien tijd zeer geprezen en veel gebruikt. Later heeft hij nog eenmaal eene commentatie op eene medische prijsvraag half afgewerkt, maar omdat de tijd van inzending verstreken was, niet ingezonden. Sommige meergevorderden, die het afgewerkte gelezen hebben, waren er zeer mede ingenomen; waaruit blijkt, dat MULDER de medische studiën niet verzuimde. Hij werd ook algemeen, zoowel door Professoren als door zijne commilitones, als een der kundigste medische studenten beschouwd. Ik herinner mij nog, dat zijn Candidaats-examen zeer geroemd werd.

In Junij 1818 promoveerde hij op eene Dissertatie *De functione hepatis in disquisitione anatomica illius visceris nixa.* Wanneer men dit stuk inziet kan men begrijpen, dat MULDER daaraan veel tijd en moeite besteed heeft: want hij heeft uit een groot aantal van de voornaamste schrijvers bijeengebragt, hetgeen zij tot zijn onderwerp betrekkelijk vermeldden: niet zoozeer door overal de woorden dier schrijvers over te nemen, maar door hunne meening duidelijk te verklaren, het gezegde onderling te vergelijken en tot een besluit te vereenigen. Hij doorloopt daarbij wat van de lever bij verschillende dierklassen bekend was, en klimt zoo met zijne schrijvers op tot den mensch. Waarschijnlijk, (want dit durf ik niet beoordeelen), zullen de kwestiën, door hem behandeld, reeds lang beslist zijn, en zal daardoor die Dissertatie nu minder waarde hebben dan vroeger: maar in den tijd, waarin zij geschreven werd, werd zij algemeen geroemd. Van eigen onderzoek door ontleding blijkt niets uit de dissertatie, zooals anders naar den titel kon gewacht worden; doch behalve dat daaraan in dien tijd minder gedacht werd, zoo zou het toch MULDER niet geoorloofd geweest zijn, daaraan nog meer tijd te geven; want hij werd zeer gedrongen om een einde aan zijne Akademische studiën te maken. Hij kon dan ook zijne studiën in Natuurlijke Historie niet

voortzetten; maar was door zijne omstandigheden genoodzaakt om zoodra mogelijk eene standplaats te zoeken, waar hij als geneesheer in zijn onderhoud kon voorzien.

Hij verkoos het Friesche dorp Makkum, aan de Zuiderzee gelegen, waar hij in korten tijd eene vrij uitgebreide praktijk kreeg. Hij huwde daar in 1820 met mej. Janke Blomberg, dochter van den Predikant van Midlum bij Harlingen. Voor zijn niet zeer sterk ligchaam was evenwel de medische en obstetrische praktijk in die streken bij de slechte wegen te bezwarend. Nadat hij hier drie jaar gewoond had, verwisselde hij daarom deze standplaats met eene voor hem meer geschikte, met het dorp de Joure.

Doch korten tijd daarna opende zich onverwachts voor hem eene loopbaan, meer met zijn aanleg en wenschen overeenstemmende. Door het vertrek namelijk van Professor van Breda naar Gend, was aan het Athenaeum te Franeker het Professoraat in de Botanie, Chemie en Pharmacie vacant geworden, en nu werd Mulder benoemd bij Koninklijk Besluit van 2 April 1822, om die plaats te vervullen. Mulder gevoelde zich door die benoeming hoogst gelukkig; immers hij kon zich nu geheel aan zijne studiën wijden en was van de bezwaren der medische praktijk bevrijd.

Wanneer men de werkzaamheden aan Mulder te Franeker opgedragen naar het standpunt beoordeelt, waarop tegenwoordig de natuurkundige wetenschappen staan, en daarbij nog bedenkt, dat hij ook Pathologie en Materies medica, om 't andere jaar verwisselende, geven moest, dan zou men niet ten onregte beweren, dat het onmogelijke van hem gevergd werd. Maar wij hebben hier te doen met bepalingen voor meer dan vijftig jaar gemaakt, toen dergelijke vereeniging van vakken aan onze Akademiën en Athenaea vrij algemeen plaats vond en niemand vreemd voorkwam. Uit de inaugurele oratie van Mulder kan men ook niet opmaken, dat hij hierin bepaald zoo groot bezwaar zag. Bij het gering getal van Professoren te Franeker en de behoeften der studenten, waarvan sommigen tot plattelands heelmeesters gevormd moesten worden, kon men ook niet anders handelen. Mulder hield dus die lessen, en voegde daarbij

later nog Natuurlijke Historie; en hij hield ze zoo, dat zijne toehoorders daarvan goede vruchten plukten en zich later nog met welgevallen herinnerden het nut en genoegen, dat zij daarvan ingeoogst hadden. Zijne gemakkelijkheid van werken kwam hem hierbij zeer te stade; en de algemeene kennis, die hij van de verschillende deelen der natuurwetenschappen te Leiden had opgedaan, stelde hem in staat, om met eenige studie de hem opgelegde taak te volbrengen. Daarbij bezat hij eene ongeloofelijke werkzaamheid, leefde geheel alleen voor de studie en verzuimde geen oogenblik. Of het evenwel voor zijne eigen studie niet beter geweest ware, dat hij minder of zoo 't mogelijk was, maar één vak te behandelen had gehad, behoeven wij niet te betwijfelen.

Behalve de gewone aan zijne betrekking verbonden collegies, hield hij zich nog veel bezig met de opleiding van Pharmaceuten door privaat onderwijs. Ik zal wel niet behoeven te zeggen, waarom hij dit werk nog bij 't andere genomen heeft: zeker niet uit weelde.

Behalve hetgeen Mulder regtstreeks voor zijne collegies behoefde, hield hij zich nog altijd bezig met een en ander voor eigen studie te onderzoeken. Hieraan hebben wij de kleine geschriften te danken, die hij meest alle te Franeker opstelde. De wijs, waarop hij daaromtrent te werk ging, bleef bij hem ook in lateren tijd altijd dezelfde. Hij vond daartoe doorgaans aanleiding in hetgeen hij gelezen of op zijne collegies behandeld had. Wanneer hij daarbij een of ander tot zijn vak betrekkelijk ontmoette, dat nader onderzocht of toegelicht moest worden of naar zijne meening verkeerd was voorgesteld, dan maakte hij dat voor zich zelven tot een punt van onderzoek, deed daarover, zoodra hij gelegenheid had, de noodige proeven en waarnemingen en teekende de verkregen uitkomsten op. Somtijds kon hij dat naar zijne meening voldoende bewerken; en dan bestemde hij het of tot afzonderlijke uitgave of tot plaatsing in een tijdschrift; of liet het ook wel tot meer gelegen tijd liggen. De onderwerpen door hem behandeld waren derhalve zeer verschillend in aard en bewerking, Men zou die stukjes gelegenheids-geschriften kunnen noemen. Zij zijn meest alle te beschouwen als

monografien van een of ander verschijnsel of natuurvoorwerp en zijn zuiver wetenschappelijk. Andere daarentegen zijn in een meer populairen trant geschreven, en bestemd om natuurkennis te verspreiden onder lezers, die zich anders met natuuronderzoek niet bezighouden. Tot het zamenstellen van deze werd MULDER veeltijds verzocht door de uitgevers van populaire natuurkundige tijdschriften. Die geschriften hebben ten gevolge van den aard hunner zamenstelling zeer verschillende waarde. Zij laten zich echter met belangstelling lezen; terwijl men daarin steeds den schranderen naauwkeurigen natuuronderzoeker herkent, die diepe inzigten in de natuur had en zijne denkbeelden duidelijk wist voor te stellen.

Nadat MULDER reeds eenigen tijd zijne lessen gegeven had, hield hij 1 October 1822 zijne inaugurele oratie: *de meritis Davidis Meese cum botanicis tum aliis*. Dit stuk mag wel gezegd worden met veel zorg bewerkt te zijn; het bevat belangrijke zaken en bewijst wel, dat MULDER bij zijne medische praktijk de Botanie niet uit het oog verloren had en met de geschiedenis van dit vak wel bekend was. De annotaties op die oratie verdienen bijzonder de aandacht, en bevatten zaken van gewigt, vooral betrekkelijk eenige botanisten door hem daarin genoemd. Deze oratie maakte dan ook een goeden indruk, en deed van zijn onderwijs aan het Athenaeum de beste verwachting opvatten; waarin men, zoo als wij weten, niet is teleurgesteld. MULDER toch heeft zich te Franeker bij de verscheidenheid zijner onderwerpen, zoowel als later te Groningen, toen hij slechts één onderwerp te behandelen had, steeds als een uitstekend Docent doen kennen. Door eene duidelijke, levendige voordragt wist hij de aandacht zijner hoorders altijd bezig te houden. Hij was er vooral op uit, om hun algemeene voorstellingen en begrippen te geven, waarop hij later kon terugkomen, om op het verband te wijzen van hetgeen hij hun voorgesteld had. Hierdoor waren de Inleidingen op zijne lessen altijd zeer uitgebreid (misschien somtijds wel *te* uitgebreid), maar altijd zeer belangrijk; en mogten sommigen hem in zijne algemeene beschouwingen niet altijd hebben kunnen volgen, zoo werden zij door nadere toelichtingen en voorbeelden steeds ge-

noegzaam op de hoogte gebragt. Zonder eigenlijk speciale verklaring van alle onderdeelen van het stelsel, hadden zij toch altijd een goed begrip van de klassen, orden en geslachten in de botanische en zoölogische systemata. Men kan met regt zeggen, dat duidelijkheid en eenvoudigheid de kenmerken van zijn onderwijs waren.

Naardien de voordragten door MULDER gehouden steeds door eene klare voorstelling en belangrijkheid uitmuntten, werd hij meermalen verzocht te spreken in openlijke vergaderingen van de menigvuldige maatschappijen onder ons bestaande, waarbij hij altijd grooten bijval vond. Hij voldeed naar mijn bescheiden meening al te gemakkelijk aan die verzoeken. Naar het mij voorkwam stond hij in zijne wetenschap te hoog, om aan dergelijke zaken zoo veel tijd te geven; want niettegenstaande zijne vlugheid in het bedenken en zamenstellen dier voordragten (in de laatste jaren steeds op eene schets uitgesproken), kostten zij hem toch dikwijls veel tijd, daar hij ze op verschillende plaatsen en dikwijls hield. Men mag hem evenwel daaromtrent niet te streng beoordeelen; want wie weet hoe velen hetzelfde zouden doen? Als hij zag en hoorde, hoe veel belangstelling zijne voordragten wekten; als allen uit eenen mond hem hunne erkentelijkheid daarvoor betuigden en hem den grootsten lof gaven, was hij niet altijd sterk genoeg om die aanzoeken van de hand te wijzen. Maar ik herhaal, menigeen zou in dergelijke omstandigheden gehandeld hebben, zoo als hij.

Onder deze rubriek van voordragten versta ik evenwel niet de voorlezingen door hem in meer wetenschappelijke vergaderingen, zoo als de Physische Genootschappen te Franeker, Leeuwarden en Groningen gehouden; welke aan de toehoorders niet minder voldeden, dan de straks vermelde.

In de eerste tijden van zijn verblijf te Franeker hield MULDER zich voor eigen studie het meest met Botanie bezig. De Aanteekeningen en Bijvoegsels bij de *Nieuwe Beginselen der Kruidkunde en Plantennatuurleer* van RICHARD, door zijn leerling VAN ALTENA vertaald, hebben hunnen oorsprong voor een groot deel in proeven en waarnemingen in dien tijd door hem gedaan; zoo mede onderscheidene stukjes over den invloed van

vergiften op zoogenoemde gevoelige planten, over den groei van sommige plantendeelen, den bloemknop van Cactus grandiflorus, een blad van de Urama speciosa en andere.

Later bepaalde hij zich ook te Franeker meer bij Zoölogie en Anatome comparata; vooral met de anatomie en physiologie der Cetaceën en verwante diersoorten. Door de Harlinger Groenlandsvaarders, en inzonderheid door den Kommandeur **Hoekstra** van een dier schepen, verkreeg hij op zijn verzoek verscheidene voorwerpen de Cetaceën betreffende tot naauwkeurig onderzoek. Toevallig werd ook in dien tijd op de Friesche kust een Delphinus Orca gevangen, en ook van elders bekwam hij veel wat voor hem van belang was. Met ongeloofelijke moeite en ijver heb ik hem daarin bezig gezien; want omdat hij weinig hulp had, moest hij alles bijna alleen verrigten, dat dikwijls niet ten voordeele der praeparaten was. Meermalen heb ik toen van hem gehoord, dat hij veel belangrijks vond, wat of geheel niet of weinig bekend was. Hij had toen het plan de Cetaceën naauwkeurig wetenschappelijk te behandelen en de resultaten zijner studie later uit te geven. Daartoe heeft hij eene groote menigte bouwstoffen verkregen, zoo door eigen onderzoek, als door het raadplegen en excerperen van verschillende schrijvers.. Zijne omstandigheden lieten hem ongelukkig niet toe elders kabinetten te raadplegen of onderzoekingen op grootere schaal te doen, en daardoor bleef zijn werk onvolledig en onafgewerkt liggen. Van de bouwstoffen echter die hij verzamelde is zeker het grootste gedeelte, en misschien wel alles nog, in zijne nagelaten papieren aanwezig; uit welke dan ook ten duidelijkste blijkt, dat hij die zaak op eene groote schaal had opgezet. Jammer maar, dat niet alles spoediger afgemaakt en geredigeerd is; want nu waren anderen hem voor, in 't aanwijzen van 'tgeen hij vroeger al gezien had. **Mulder** zelf vond het zeker te onvolledig om uitgegeven te worden, en stelde zich voor, een en ander later te bewerken: dat evenwel niet gebeurd is. Onder de nagelaten manuscripten is eene verhandeling, die bijna afgewerkt schijnt, en begonnen nadat **Vrolik** zijn stuk over den Hyperöodon had uitgegeven. Deze had tot titel: *Bijdrage tot de kennis van den Hyperöodon,* ter-

wijl MULDER in de Inleiding schrijft, dat zij bestemd was om bij het door VROLIK vermelde nog iets bij te dragen. Een ander stuk over Delphinus Tursio schijnt minder afgewerkt, even als twee andere over Delphinus Orca en de Baleinen. Welligt zou een nader onderzoek in deze manuscripten, zoowel als in zijne botanische aanteekeningen, een en ander van belang voor de wetenschap doen ontdekken. De verhandeling over de tanden van den *Monodon monoceros*, die MULDER naar 't oordeel van deskundigen beter heeft doen kennen dan zijne voorgangers, kan leeren, wat men van hem bij de voltooijing van zijn werk zou hebben mogen verwachten.

Tot leiddraad bij zijne scheikundige lessen te Franeker, gebruikte hij de door hem geschreven *Handleiding tot de Scheikunde ten gebruike bij mijne lessen en tot eigen oefening voor Apothekers, leerlingen en liefhebbers dier wetenschap.* Zij is vervat in twee deelen drie stukken, in 1824 uitgegeven, en naar den tijd, waarin ze geschreven is, zeer volledig.

Het Apothekers Woordenboek van VOSMAER is ook gedeeltelijk na den dood van dien Geleerde door MULDER vervolgd.

Negentien jaren heeft hij zoo onder velerlei wederwaardigheden te Franeker geleefd en gewerkt; en in dat werk afleiding gevonden in de droefheid en bittere teleurstellingen door hem ondervonden. Doorgaans had hij zelf eene zwakke gezondheid; en een zware haemoptoë deed ons zelfs eens vreezen, dat hij ons ontvallen zou. Doch hij genas gelukkig en heeft later daaraan niet meer geleden.

Eene hem eigene opgeruimdheid en ernstig godsdienstig gemoed maakten, dat hij onder alles kalm bleef, en ten minste schijnbaar tevreden. Naar verandering in zijne betrekking scheen hij dan ook niet te wenschen: hij was trouwens door ieder hooggeacht en had met eenige van zijne collega's en een paar vrienden een aangenaam verkeer.

Toen hem dus in 1841, bij den dood van SIBRANDUS STRATINGH, van wege Curatoren der Groninger Hoogeschool het voorstel gedaan werd, om in diens plaats Scheikunde te doceren, twijfelde MULDER, of hij aan die roeping gehoor zou geven of niet. Het was voor hem ook eene levensvraag: want hij

moest nu beslissen of hij voortaan zich uitsluitend aan Chemie zou willen wijden, en de twee vakken, Botanie en Natuurlijke Historie, die hem altijd 't meest welgevallig waren, laten varen. Maar daarentegen zou hij nu zijne studie op één punt kunnen rigten: en hij had wel ingezien, hoe de velerlei vakken, bij 't meer en meer uitbreiden der wetenschap, hem belemmerd hadden, om naar zijn wensch daarin vooruittegaan en om de uitbreiding der wetenschap te bevorderen. Na alles gewikt en gewogen te hebben, besloot hij eindelijk de plaats van STRATINGH te vervullen.

Elk die MULDER kende begreep wel, dat hij, die in Chemie geen vreemdeling was, nu hij eenmaal tot de aanvaarding dier betrekking besloten had, het Professoraat in de Chemie naar de eischen van den tijd waardiglijk zou vervullen. Aan die verwachting nu heeft hij volkomen beantwoord, en de Chemie in haren ganschen omvang, tot groot voordeel zijner toehoorders en tot eer der Akademie, onderwezen. In het Laboratorium was hij voor eigen studie en zijne lessen steeds werkzaam, zoo als hij altijd gewoon was.

Nadat hij zes jaar te Groningen gewoond had, verloor hij zijne vrouw aan eene langdurige ziekte.

In den cursus van 1851 op 1852 had onverwachts een keerpunt in MULDER's leven plaats; en het was als of nu alles moest zamenloopen, om hem gelukkig te maken. De eenzaamheid, waarin hij na den dood van zijne vrouw geleefd had, was door een tweede huwelijk met Vrouwe HENDRIKA WIERSMA opgeheven, en toen deze hem een zoon schonk, was zijn geluk ten top. Maar ook in zijne studiën wedervoer hem iets, waaraan hij niet meer had gedacht. De leerstoel namelijk in de Natuurlijke Historie werd door den dood van Professor VAN SWINDEREN vacant; en nu trad MULDER in de plaats van VAN SWINDEREN als Hoogleeraar in dat vak op. Eindelijk mogt hij zich dan nu onverdeeld bezighouden met de studie, die hem altijd 't meest had aangetrokken: en dat heeft hij gedaan, zoo als men van den kundigen en ijverigen man verwachten kon. Hij vatte zijn werk op als met jeugdigen ijver, niettegenstaande hij toen reeds den ouderdom van 56 jaar be-

reikt had, en gaf naauwgezet zijne lessen met dezelfde opgewektheid als vroeger. Hij doceerde Zoölogie en Anatome comparata, toegelicht door de praeparaten uit het museum. Voor eigen studie hield hij zich in den laatsten tijd voornamelijk met Entomologie bezig, waartoe waarschijnlijk de Entomologische Vereeniging, waarvan hij een werkzaam lid was, aanleiding gegeven heeft. De rigting van zijn onderzoek bleef hierin dezelfde als in al zijn werk. Over de innerlijke waarde van 'tgeen hij in Entomologie in de laatste tijden gedaan heeft, kan ik niet oordeelen: maar 't zij mij vergund de opmerkingen bij te brengen, hieromtrent mij welwillend medegedeeld door een man, boven anderen bevoegd om hierin te spreken: Nieuwe soorten of zelfs nieuwe geslachten van Insecten wekten slechts in geringe mate zijne belangstelling. Daarentegen stelde hij bijzonder belang in ontwikkelings-geschiedenis en metamorphose. Hetgeen hij over Entomologie heeft uitgegeven, heeft dan ook uitsluitend betrekking tot levenswijs en anatomie der insecten: zoo als uit zijne stukjes over de gemeene Schorpioenvlieg, over de Ritnaald, en uit zijne Bijdragen over den Veenmol en andere blijkt. In anatomie schijnt hij op eene goede hoogte gestaan te hebben en men kan hem daarin geen naauwkeurigheid en juiste opvatting ontzeggen. Wat het oeconomisch gedeelte betreft, dragen de waarnemingen van MULDER geheel den stempel van groote ingenomenheid met LYONET en DE GEER, en is hij beide deze prototypen zeer nabij gekomen. — Wanneer men zoo over de eigene waarde van 's mans werk hoort spreken, dan moet hij in onze schatting nog rijzen als natuuronderzoeker, wanneer men op den tijd let waarin hij leefde en gevormd werd, en de omstandigheden, waarin hij verkeerde. Een mijner Vrienden schrijft mij, en hij zal het mij wel ten goede houden, dat ik zijne woorden, die ik gaarne de mijne maak, hier overneem: „In de beoordeeling van MULDER als Zoöloog, moet men niet uit het oog verliezen, dat de Zoölogie hier te lande in de laatste helft der vorige eeuw en de eerste helft der onze meer als bijvak beschouwd werd, en dat BRUGMANS, de groote leermeester van MULDER, ook Chemie en Botanie doceerde. Aan eene ernstige systematische bestudeering der Zoölogie werd

vroeger naauwelijks gedacht en de geheele studie droeg eenigermate het karakter van dilettantismus. Als men dat in het oog houdt wordt men billijker in 't beoordeelen van MULDER."— Maar ik moet verder gaan.

In October van 't vorige jaar bereikte MULDER den ouderdom, waarop hij volgens de wet emeritus worden moest. Naar dien tijd verlangde hij zeer, om zich dan, niet meer door zijne dagelijksche bezigheden opgehouden, geheel bij eigen studie te bepalen, en nog zooveel mogelijk af te maken 'tgeen hij begonnen had. Om deze reden heeft hij ook, zoo veel hij kon, zoeken te bewerken, dat zijne plaats terstond vervuld werd, hetgeen geheel naar zijnen wensch en in zijn geest geschied is, en gemaakt heeft, dat hij bij zijn emeritaat zich nog eene blijde toekomst voorspelde.

Het was indedaad voor zijne vrienden aangenaam, te zien, hoe gelukkig hij zich in de laatste jaren gevoelde, en hoe levenslustig hij tot in den allerlaatsten tijd was. In den huisselijken kring, waarin zijne echtgenoot zoo geheel voor hem leefde, had hij niets te wenschen: en zoo als hij altijd met zijne studiën hoogelijk ingenomen was, scheen dit nu in dubbele mate het geval te zijn. Gelijk hij in zijne tegenspoeden steeds kalm was, en onderworpen aan den wil van Hem, dien hij als den Bestuurder van zijn lot beschouwde, zoo leefde hij nu ook stil en dankbaar voor het goede, dat hij genoot. Zijn geest bleef helder, maar zijn ligchaam kon aan nadeelige invloeden geen weêrstand meer bieden. Intusschen kwam hij na kleine ongesteldheden telkens, naar het scheen, weer geheel bij: men hoopte daarom, dat hij nog eenigen tijd van zijne rust genieten zou. Dit mogt echter niet zoo zijn. Onverwachts overleed hij, na eene ziekte van weinige dagen, hier te Amsterdam, op den 4den Mei ll., eene diepbedroefde Weduwe en Zoon en vele treurende vrienden nalatende.

Aan openbare blijken van goedkeuring op zijn werk heeft het MULDER niet ontbroken. In 1846 werd hij tot Ridder van den Nederlandschen Leeuw benoemd. Hij was Doctor in de Wis- en Natuurkunde, honoris causa. Daarenboven was hij Lid van vele geleerde genootschappen: behalve van de Akade-

mie ook van de Hollandsche Maatschappij te Haarlem, het Zeeuwsche Genootschap, Lid consultant van 't Genootschap van Proefondervindelijke Natuurkunde te Rotterdam, Sodalis honorarius externus van de Societas medicorum Hamburgensium en meer andere. Als Secretaris van den Raad van Genees- en Scheikundigen ter beoordeeling van het begraven van lijken in de kerken was hij daar Rapporteur en later in de Commissie voor de pharmacopoea neerlandica, enz.

Deze eereblijken en onderscheiding geven op zich zelve (wij weten het allen) geen voldoenden waarborg voor zijne verdiensten: maar zij toonen ons toch, dat er velen moeten geweest zijn, die MULDER in het wetenschappelijke hoog vereerd en geschat hebben. Mogt ik ook bij U M.H. door de eenvoudige mededeeling van gebeurtenissen uit zijn leven, dat oordeel hebben verwekt, of U in de gunstige meening omtrent hem versterkt hebben, dan is mijn doel bereikt, en ben ik voor mijne moeite rijkelijk beloond.

Zijn beeld zal *mij*, den tijd dien ik nog te leven heb, steeds voor den geest zijn, als van een man van grooten aanleg en geleerdheid, van een edel karakter, en trouwen Vriend, wiens dood ik diep betreur.

Ik heb gezegd.

LIJST

DER

GEDRUKTE WERKEN EN KLEINERE STUKJES

VAN

CLAAS MULDER.

1818. Elenchus plantarum, quae prope urbem Leidam nascuntur, Præmio ornatus, auct. Nic. Mulder, Med. Cand. in Academia Lugd. Bat.

" Dissertatio medica inauguralis: De functione hepatis in disquisitione zoötomica illius visceris nixa, pro gradu Doctoratus in medicina d. 13 Junii.

1821. Voorlezing over de ongelijkmatige ontwikkeling onzer vermogens, eene algemeene bron van 's menschen ongeluk op aarde; en de gelijkmatige ontwikkeling van alle dezelve, het toppunt van aardsch geluk.

Rec. d. Rec. XVIII, bl. 1.

" Proeve eener beschouwing van het menschelijk ligchaam als geschikt ter inwoning der ziel.

Letteroeff. 184, p. 737.

" Proeve over de voortreffelijkheid der inrigting van 's menschen ligchaam, en deszelfs doelmatigheid voor een hooger einde.

Letteroeff. 441.

1823. Oratio de meritis Davidis Meese cum botanicis tum aliis, habita Franequerae, d. 1 Octobris 1822.

1824. Handleiding tot de Scheikunde, ten gebruike bij mijne lessen en voor eigene oefening van Apothekers-leerlingen en liefhebbers dier wetenschap.

Amst., Sülpke, 2 dn, 3 st.

1824. Overzigt over de voornaamste gevallen, welke in het Heel- en Vroedkundig Akademisch Ziekenhuis te Groningen van 1809—1810 zijn waargenomen, door JOHANNES MULDER; opgemaakt uit de nagelaten papieren enz. met een levensberigt; door CLAAS MULDER.

1826—1828. Proeven over den invloed van vergiften op zoogenaamde gevoelige planten. N°. 1 & 2.

Bijdr. tot de Natuurk. Wetensch. Dl. II, 1e St. Dl. III, 1.

1827. Over een zoogenaamden Zwavelregen in Vriesland gevallen.

L. VAN Es, Amst.

1828. Over de Kelpstof, Iodium.

MEYL. *Bibliotheek.*

" JACOB VOSMAERS Apothekers-Woordenboek, na des Schrijvers dood vervolgd door CLAAS MULDER. Zutphen.

1831. Over het roodworden van sommige spijzen.

" ACHILLE RICHARD, Nieuwe beginselen der kruidkunde en der planten-natuurleer, vertaald door H. L. VAN ALTENA, met voorrede, aanteekeningen en bijvoegsels door CL. MULDER.

1832. Over de tanden van den Narval of Eenhoorn, Monodon monoceros.

Tijdschr. voor Nat. Gesch. dl. II, st. 1

" Nader berigt wegens den Delphinus orca aan de Vriesch kust gevangen.

K. en Letterbode 1832, bl. 300.

" Nog een woord over Delphinus orca.

Ibid, 318.

1833. Een woord over CAMPER's Prijsverhandeling van 178 *Repertorium. Tijdschrift voor Geneeskunde,* dl. 1 bl. 232.

1835. Eenige proeven over kristallisatie in gesloten vate waargenomen in het laboratorium te Franeker.

MEYLINK's *Nieuwe Bibliotheek,* Dl. 1.

1836. Over aardappels aan de steng boven de grond.

" Kruidkundige aanteekeningen.

No. 1. Invloed der zaadlobben op den groei.
Bijdr. tot de Natuurk. Wet. Dl. VIII, p. 1.

" 2. Over den warmtegraad in bloemen.

" Opwekking tot betere rangschikking en omschrijving der kunst-uitdrukkingen.
Tijdschr. voor Nat. Geschiedenis.

" 3. Over den bijzonderen groei van het loof van eene ramenas en van eene radijs.
Ibid, dl. III.

" 4. Over verschillende misvormingen.
Ibid, dl. VI.

" Waarneming van den groei eener bloemknop van Cactus grandiflorus in den kruidtuin van 's Rijks Athenaeum te Franeker.
Bijdr. tot de Natuurk. Wet. dl. IV, 4.

" Waarneming van den groei van een blad van Urania speciosa.
Ibid, dl. IV, 3.

1836. Iets over walvischaardige dieren op de kusten van Nederland van tijd tot tijd gestrand of gevangen.
K. en Letterbode.

" Proeven en opmerkingen over den invloed van de in verschillende stoffen gewikkelde metalen of metaaloplossingen.
K. en Letterbode.

1840. Galvano-polytypie.
K. en Letterbode.

" Over de kruidkundige verdiensten van Beucker Andreae, achter een stukje van J. J. Bruinsma over dat onderwerp.

1841. Over Dodonaeus.
K. en Letterbode.

1844. Eenige denkbeelden over de overeenstemming tusschen het scheppingsverhaal en de natuurkundige wetenschap.
Amst. Sülpke.

1845. Populaire Scheikundige lessen gehouden bij het Genootschap ter bevordering der natuurkundige wetenschappen te Groningen.

Amst. SÜLPKE. N°. 1, 2, 3.

1848. Over den groei van de vrucht van Glaucium luteum.

Nat. Tijdschr. 5 Jaarg. 5 St.

1849. Berigt van een Noordschen Vinvisch, den 8 Nov. 1848 op Borkum gestrand.

Prov. Gron. Courant, 9 Nov. 1849.

〃 Over eene vergiftiging van Hoenders door rattekruid.

Nat. Tijdschr. Arnh. 6e Jaargang.

1850. Toespraak gehouden in de buitengewone Vergadering van het Genootschap ter bevordering van natuurkundige wetenschappen te Groningen, over de Essai-balans, ten geschenke aangeboden aan de Hoogeschool.

1853. Aanteekeningen over de gemeene Scorpioen-vlieg, Panorpa communis.

Alg. K. en Letterb.

1855. Aanteekeningen over groote zwermen van Glazemakers.

Alg. K. en Letterb.

〃 Koolzaad-insecten.

Prov. Gr. Cour. No. 17.

〃 Een woord over de Nederlandsche Vereeniging ter bevordering van de kennis van Nederlandsche insecten.

Prov. Gr. Cour. 6 Dec.

1856. Bijdrage tot de kennis der Ritnaalden.

Landb.-Cour. N°. 46.

1857. Een woord over het vliegen en de vleugels.

Blikken in het leven der Natuur.

1861. Handschriften en teekeningen van PIETER LYONET.

K. en Letterb. N°. 25 en 50.

〃 Over het Sophia-haantje, Colophus Sophiae.

Landb.-Cour. N°. 22.

1862. Onderzoek van een zoogen. Meteoorsteen, gevonden 8 Julij 1852 te Wedde, Prov. Groningen.

Versl. en Med. Dl. XIV.

1863. Over het buitengewoon uitgroeijen van de Snijtanden bij verschillende Knaagdieren.

Versl. en Med. Dl. XVI.

" Kleine aanteekeningen. Klanders.

Landb.-Cour. N°. 7.

" De Zijderups Cynthia.

Alman. voor het Nut v. 't A.

1864. Een woord over het spinnen en de spintuigen der Insecten.

" Heeft ZWAMMERDAM de Kikvorschen onder de Insecten gerangschikt?

Tijdschr. voor Entomologie.

" Recensie van het werk van Dr. J. WTTEWAAL, Volksleesboek over schadelijke en nuttige Insecten.

Landb.-Cour. N°. 17.

" Bijdrage tot de ontleedkundige kennis van Saturnia Cynthia,

1865. Wandelende Bladen.

Alm. tot Nut v. 't A.

" JAN VAN GENT of Bassaner Rotspelikaan.

Prakt. Volksb. N°. 6.

" Mededeeling over Toxodera denticulata.

Versl. en Med. enz. 2e Reeks, Dl. I.

" Bijdrage tot de kennis van den Veenmol.

Ibid. Dl. VIII.

" Een Boer en zijne Schapen, Volksonderwijs.

Jaarb. van Natura Artis Magistra.

LEVENSBERIGT

VAN

J. G. S. VAN BREDA,

DOOR

C. J. MATTHES.
Secretaris der Afdeeling Natuurkunde *)

JACOB GIJSBERTUS SAMUEL VAN BREDA werd geboren de 24sten October 1788, te Delft, waar zijn vader, JACOB VAN BRED Med^{ae} Doctor, Lid van den Raad der Stad en Secretaris va het Heemraadschap van Delftland was. Deze betoonde zich ee ijverig beoefenaar der natuurwetenschappen, waarvan eene b de Haarlemsche Maatschappij bekroonde verhandeling, *Over d Electriciteit van den dampkring*, benevens meerdere openbaar g maakte proefondervindelijke onderzoekingen met Electrophoo en Eudiometer getuigen; bovendien droeg hij veel bij ter ve betering der dijken en wateren van zijn district. Die onve poosde werkzaamheid, gevoegd bij de bezigheden zijner genee kundige practijk en menigvuldige commissiën, waarin men zic gaarne van zijne voorlichting en hulpe bediende, waren oorzaa dat hij zich met de opvoeding van zijn eenigen zoon, in dien prille kindsheid althans, weinig moeide, dat te meer te bejam meren scheen, daar deze reeds op tweejarigen leeftijd het onge luk had zijne moeder te verliezen. Inweêrwil daarvan ontwi kelde de knaap zich voorspoedig; leerde lezen bijna zond iemands toedoen, en betrad met zijn elfde jaar de Latijnsch

---

*) Voorgedragen in de Gewone Vergadering van 28 December 1867.

scholen, waaraan JANUS HOOGEVEEN, de kundige opvolger van zijn beroemden vader HENRICUS, toen Rector was.

Na een vijftal jaren werd hij van de middelste orde der hoogste classe tot de academische lessen bevorderd, bij welke gelegenheid hij eene oratiuncula hield in Latijnsche verzen: *De Aurorae miraculis deliciisque*; hetgeen een dichtlievend vriend aanleiding gaf, in zinspeling op dat onderwerp hem toe te zingen:

Sic Tibi sit vitae cursum cum laude paranti
Dux Aurora; Comes Gratia; Musa Salus.

Zijne hoogere wetenschappelijke opleiding genoot hij te Leyden, waar hij zich naar de begeerte van zijn vader op de medicijnen toelegde, niet minder echter naar eigen lust en aanleg op de natuurkundige wetenschappen in 't gemeen, waarin het onderwijs van BRUGMANS hem bijzonder aantrok.

Den 23sten April 1811 promoveerde hij op theses in de Geneeskunde, en werd nog in datzelfde jaar, mede op theses, tot Art. Lib. Mag. et Phil. Nat. Doctor bevorderd. Hij vertrok vervolgens met twee zijner bijzondere universiteitsvrienden, van HEYNSBERGEN en Prof. HUGO BEIJERMAN, naar Parijs, waar het drietal omstreeks een jaar vertoefde tot vermeerdering hunner kennis.

Eerstgenoemden deelden, gedurende dat verblijf te Parijs, aan LAPLACE, DELAMBRE en OLBERS, toen ter tijd insgelijks aldaar aanwezig, waarnemingen mede op den val der ligchamen, waaruit de wenteling van onzen aardbol om eene as zigtbaar konde blijken. Zij hadden getracht te onderzoeken óf en hoeveel een vrij vallend ligchaam beoosten afweek van de loodlijn. DELAMBRE schijnt van die proeven een gunstigen dunk te hebben opgevat, immers hij vermeldt ze uitdrukkelijk, na die van GUIGLIELMINI en BENZENBERG, in zijn *Abrégé d'Astronomie*, er bijvoegende, dat zij de hoofdzaak bevestigden, te veel intusschen nog verschilden met de theorie, dat trouwens niet te verwonderen was, daar zulke proefnemingen zeer lastig en teeder van aard waren. De bijzonderheden en het nadere van dien wetenschappelijken arbeid is door de beide vrienden niet gepubliceerd geworden; voornamelijk, schreef later VAN BREDA aan GILBERT,

omdat de resultaten hunzelven niet genoeg voldeden, ofschoon minder verschil met de theorie opleverende dan de proeven hunner voorgangers, die zeker met minder zorg in 't werk waren gesteld dan de hunne.

In het vaderland teruggekeerd, verbleef VAN BREDA aanvankelijk nog een tijd lang te Leyden, waarna hij op aandrang van zijn vader besloot, zich als arts te Rotterdam neêr te zetten. Dat plan kwam echter niet tot uitvoering. Vóór hij zich daar met der woon had gevestigd, werd hij door den invloed van BRUGMANS aan het Atheneum te Franeker beroepen, ter vervanging van ALLARDI, als Professor in de Botanie, Chemie en Pharmacie, welke betrekking hij aanvaardde op 16 Oct. 1816 met het houden eener redevoering: *Over de studie der natuurlijke geschiedenis, den voornamen grondslag eener echt vrijzinnige opvoeding*.

Ruim vijf jaren later verwisselde hij zijne standplaats met Gend, aan welks universiteit hij den 16den Mei 1822 het hoogleeraarsambt in Botanie, Zoölogie en Vergelijkende ontleedkunde aanvaardde met te spreken: *Over die overblijfselen van de Flora der voorwereld, welke vooral in de steenkolenmijnen zijn bewaard gebleven.* Aan de keuze van het onderwerp ontwaart men reeds, waárop VAN BREDA met voorliefde de aandacht gevestigd hield. Men meene echter niet, dat de vakken die hij speciaal geroepen was te onderwijzen, daaronder leden. Als blijk zijner werkzaamheid in dezen mag ik wijzen op de door hem bezorgde uitgave der Philosophia Botanica van Linnæus, alsmede op zijne ordening en beschrijving van de Orchideæ door KUHL en VAN HASSELT op Java verzameld, waarmeê hij zoóveel eer inlegde, dat hem de onderscheiding tebeurtviel' van het benoemen van een nieuw planten-geslacht naar zijnen naam: de *Bredia tomentosa*, eene Japansche Melastomacee, door BLUME beschreven. Het museum ook van natuurlijke historie te Gend werd door zijne bemoeijing aanzienlijk uitgebreid.

Gaf de plek zijner vestiging ruimschoots aanleiding tot geognostisch onderzoek en geologische studiën, hij verwaarloosde die schoone gelegenheid niet — en bijzonder welkom moet hem de eervolle taak geweest zijn, die hem in 1826 door de rege-

ring van koning Willem I werd opgedragen, om zich met het wetenschappelijke gedeelte der te vervaardigen geologische kaart van het rijk, en wel vooreerst van het toenmalig Zuid-Nederland, te belasten. Veelvuldige ontdekkingstogten waren daarvan het gevolg, waaraan onder meer de merkwaardige vondst te danken was der Dolomietmassa bij Durbuy, die zoo veel licht verspreidt over de vorming van dergelijke gesteenten, en de gissing van von Buch daaromtrent zoo zeer bevestigt. Van dien tijd dagteekenen ook zijne beschouwingen over de in het Maastrichtsche krijt gevonden tanden van heden ten dage nog levende dieren, op eene zelfde diepte waaruit de overblijfselen van den Mosasaurus en de reuzenschildpadden waren opgedolven. Hij toonde de onmogelijkheid aan, dat die tanden in historische tijden door dikke lagen mergelachtige klei, door het Ardennen-diluvium, door eene aanmerkelijke massa van het krijt zelf, gelijk de Heer d'Homalius meende, konden heengedreven zijn. Hij verklaarde voorts, hoe het krijt waarin die tanden gevonden waren, ofschoon schijnbaar van gelijken ouderdom met het omringende, inderdaad van jongeren oorsprong zijn kon, altoos ouder zijn moest dan het diluvium. Niet lang geleden nog herdacht hij zulks, toen hij de vermaarde ontdekkingen van den Heer Boucher de Perthes in de Academie berigtte, waarover hij getracht had zich, door eigen aanschouwing ter plaatse zelve, licht te verschaffen.

Midden uit dien werkking, waarin van Breda zich zoo gelukkig bewoog, werd hij plotseling weggerukt door de Belgische omwenteling, die hem in 1830 noodzaakte tot eene zóó overhaaste vlugt, dat hij een deel zijner bezittingen, waaronder vele kostbare teekeningen en handschriften, moest achterlaten. Het jaar daaraanvolgende, in October, bezocht hij, vertrouwende op eenige meerdere kalmte der gemoederen, Gend andermaal, ten einde wat teruggebleven was met zich te voeren. Bijna had hij dien stap bitter ontgolden; welhaast toch bespeurde hij, van de Belgische policie het ergste te vreezen te hebben, en een vlieden in allerijl bij nacht en ontijd bespaarde den nieuwen staat de schande der noodelooze gevangenneming van een niets vijandigs bedoelenden geleerde, in gezelschap nog wel van eene zwakke

vrouw, zijne echtgenoote. Die echtgenoote, welke hem overal o
zijne reizen vergezelde en ook thans, nu daaraan eenig gevaa
verbonden was, daarvoor niet terugdeinsde, was de begaafd
tweede kleindochter van den grooten PETRUS CAMPER, de dochte
van diens beroemden zoon ADRIAAN GILLES, wien VAN BRED
in eene levensschets eene welverdiende en warme hulde toebrag
die den schrijver zoowel als den gevierde vereert. FREDERIC
THEODORA ERNESTINE CAMPER, in Mei 1821 met VAN BRED
gehuwd, onderscheidde zich niet enkel door een edel en beva
lig uiterlijk, maar bovendien door een beminnelijk karakter e
een gezond oordeel, gepaard aan veelzijdige kennis en tale
ten. Zij nam in de wetenschappelijke bemoeijingen van hare
echtvriend een levendig aandeel, en was hem dikwijls met ha
teekenpen ter hulpe, bij het opnemen van terreinen, verste
ningen of delfstoffen, waarvan hij afbeeldingen begeerde; z
overleed den 15den April 1834 *).

VAN BREDA had zich intusschen ter beschikking van he
Hollandsche Gouvernement gesteld, dat hem den 12den Maa
1831 tijdelijk aan de Hoogeschool te Leyden toevoegde, waarb
hij vier jaren later tot gewoon Hoogleeraar in de Wis- en Na
tuurkundige faculteit werd aangesteld. Hij gaf daarbij onderwi
eerst in Zoölogie en Geologie, later uitsluitend in laatstgenoem
vak. Van de opwekkende kracht van zijn onderrigt kan d
onder zijne leiding geschreven Dissertatie van zijn discipel, o
medelid STARING: *De geologia patriae*, tot een toonbeeld ve
strekken.

In 1839, na het overlijden van VAN MARUM, nam VAN BRED
onder voorbehoud zijner regten als Leydsch Professor, de he
aangeboden betrekkingen aan van Secretaris der Hollandsc
Maatschappij van wetenschappen en Directeur van het kabin
van TEYLER's stichting te Haarlem. Het mogt hem gelukke
genoemde maatschappij bij haren nuttigen werkkring en aanzie

*) Zie een artikel over haar in den *Messager de Gand*, overgenomen in h
Journal de la Haye van 18 Mei 1834.

VAN BREDA hertrouwde twee jaren later met Mej. C. M. VEEREN, uit we
huwelijk twee dochters in leven zijn, waarvan de oudste gehuwd is met D
D. DE HAAN JR. te Haarlem.

buitenslands te handhaven, maar vooral heeft hij TEYLER's stichting aan zich verpligt door het bijeenbrengen, op de grondslagen daarvan door VAN MARUM gelegd, van eene geologische verzameling die inderdaad kostbaar en belangrijk mag heeten.

Ook uit eigen middelen had hij zich in 't bezit gesteld van eene rijke collectie fossilen, waarvoor hij, toen hem na vijfentwintigjarigen dienst op zijn verzoek eervol ontslag was verleend, een geschikt locaal liet bouwen; waarvan hij echter niet lang meer genot heeft gehad; nog kort voor zijn overlijden gaf hij daarvan een catalogus uit. In den zomer van dit jaar 1867 trof hem een herhaalde aanval van beroerte, waarna hij, bijna geheel verlamd, maar bij volkomen helderheid van geestvermogens, een allertreurigst bestaan nog eene wijl voortsleepte, waaraan de dood op 2 September een einde maakte.

Zijne kinderen derven in hem een teederlievend vader; die hem van nabij kenden en tot zijn vrienden behoorden, roemen zijne trouw en hartelijkheid. Dat hij, waar hij helpen en verpligten kon, het niet naliet, ook in weêrwil van ondank en miskenning, waaraan hij zich weinig scheen te storen, daarvoor zou meer dan één bewijs zijn bij te brengen. Als eene enkele proeve volsta, dat hij te Gend zich het min gunstige lot van een jongeling aantrok, in wien hij aanleg voor de beoefening der natuurwetenschappen meende te ontdekken, hem belangeloos voorthielp en tot zijne vorming 't meeste bijdroeg, waarvan de beweldadigde dan ook de vruchten plukken mogt. *)

Wat zijne schatting als geleerde aangaat, zoo heeft VAN BREDA ontegenzeggelijk voor de geologie van ons vaderland zich hoogst verdienstelijk gemaakt. Twee hoofdfeiten daarvan bragt hij aan het licht, en staafde ze met voldingende bewijzen. Die feiten raken zoo essentieele punten, dat men teregt zeggen kan, dat de wetenschappelijke grondslagen voor de geologische kennis van Oud-Nederland door hem gelegd zijn. Vooreerst toonde hij aan, dat ons diluvium niet enkel van Scandinavischen oorsprong

*) CH. MORREN, als student op een prijsantwoord te Groningen bekroond in 1828; later Professor in de Botanie te Luik.

is, maar mede en vooral afkomstig van gesteenten die in eene rigting van het zuiden naar hier zijn vervoerd geworden. *) Op de Veluwe, de Amersfoortsche heide en op meer plaatsen wees hij aan, dat men fragmenten van het Ardennengebergte tot puin gerold vindt liggen, welk steengruis men tot aan zijn oorsprong konde volgen van onze Veluwe af tot op het Overgangsgebergte ten zuiden van ons vaderland gelegen, waarvan de afgeknotte en verbrijzelde toppen als met den vinger op het puin wijzen, dat van derzelver voet af over onze landen is uitgestort.

Eene tweede hoofdzaak betreft de lagen die ouder zijn dan de diluviaalgronden. Dit meende men waren de oudste die in ons vaderland voorkwamen. VAN BREDA giste, naar aanleiding vooral van hetgene door DE LUC was te boek gesteld, omtrent schelpen gevonden bij het graven van een kanaal op de goederen van den Graaf VAN WASSENAAR TWICKEL, dat de tertiaire beddingen niet zóó diep onder de nieuwere bedolven lagen, of zij konden welligt ter eene of andere plaats de oppervlakte van onzen bodem bereiken. En hij bedroog zich niet. 't Was in den zomer van het jaar 1833, dat hij, op een onderzoekingsreisjen in gezelschap van zijn vriend den Heer A. A. DE RUUK van Arnhem, de volkomen zekerheid opdeed der gegrondheid van dit zijn vermoeden, en dat voor de eerste maal een tertiair terrein in Oud-Nederland aangewezen heeft kunnen worden, niet verre van Zutphen, behoorende, gelijk naderhand bleek, tot het miocene tijdperk.

Den grootsten dienst echter aan de geologie van ons vaderland bewees VAN BREDA als Voorzitter van de bij Kon. besluit van 14 Maart 1852 benoemde Commissie voor de vervaardiging en beschrijving eener geologische kaart van Nederland. †) De drie daarvan uitgegeven Verslagen kunnen van de ijverige werkzaamheid dier Commissie getuigen, waaraan de Voorzitter zeker niet het minste aandeel had. Gelijk in het laatste Verslag, over het verrigte van October 1853 tot October 1854, te lezen staat,

---

*) Zie de aanteekeningen bij HAUSMANN's verhandeling *over de gerolde steenen.*

†) Die Commissie bestond uit de Heeren J. G. S. VAN BREDA, Voorzitter, F. A. W. MIQUEL, en W. C. H. STARING, Secretaris.

meende toen de Commissie de haar opgedragen taak buiten onvoorzienen tegenspoed in den vooraf daarvoor geraamden tijd te zullen kunnen volbrengen. De provinciën Noord- en Zuid-Holland, Groningen, Friesland en Drenthe voor verreweg het grootste gedeelte, waren reeds opgenomen en daarvan de concept-kaart met de hoofdpunten der beschrijving ontworpen. Voor de kaart en beschrijving der overige provinciën waren zoo vele bouwstoffen verzameld, dat men de opnemingen van het terrein in het jaar 1855 geheel hoopte te zullen voleindigen. Datzelfde jaar echter, den 23sten Julij, werd de Commissie, ingevolge later gerezen verschil van meening omtrent den duur der nog overige werkzaamheden, ontbonden, en de voltooijing en definitive uitgave der kaart aan de zorg van den heer STARING opgedragen, onder wiens toezigt zij dan ook verschenen en onlangs voleindigd is.

Geen wonder dat de Regering, waar het pas gaf, voordeel trachtte te trekken van den schat van VAN BREDA's kundigheden op geologisch gebied. Dat hij ook de gaaf der mededeeling bezat, daarvan had, behalve zijn onderwijs, onder anderen het welsprekend en boeijend tafereel blijk gegeven, dat hij in de elfde openbare vergadering der eerste Klasse van het Kon. Ned. Instituut, waarvan hij sedert 1827 lid was, ontrolde: *Van den toestand van Nederland in die oude tijdperken, tot welker overblijfselen men bij de verschillende artesische putboringen hier te lande is doorgedrongen.* In Februarij 1852 was hij van hooger hand aangezocht geworden, om aan de kweekelingen der Delftsche Academie, die tot ingenieurs voor het mijnwezen in Neêrlandsch Indië werden opgeleid, den toegang tot de rijke verzamelingen te Haarlem te verschaffen niet alleen, maar ook om hun bij het bestudeeren daarvan het voorregt zijner aanwijzing te schenken, en van toelichting en hulpe te dienen; waaraan hij gaarne voldeed. Trouwens die verzamelingen, zij getuigden van de vele moeiten en opofferingen die hij zich ter bijeenbrenging daarvan had getroost. Zijne menigvuldige reizen naar Frankrijk, Engeland, Duitschland, Italië, Denemarken; de uitgebreide briefwisseling die hij met buitenlandsche geleerden onderhield, beoogden voornamelijk dat doel. Zij gaven intusschen ook aan-

leiding tot meer vertrouwde kennismaking met de toongevers der wetenschap, waaronder VAN BREDA vrienden telde als VON HUMBOLDT, CUVIER, BUCKLAND, ARAGO, DECANDOLLE, L. VAN BUCH, GOEPPERT, OSWALD HEER — doch waar zoude ik eindigen, wilde ik slechts de namen opsommen van al de beroemde mannen met wie VAN BREDA op meer of min gemeenzamen voet verkeerde, en die hem achting en welwillendheid toedroegen.

Aan eerbetoon ontbrak het hem dan ook geenszins. Niet enkel dat hij lid was van schier elk geleerd genootschap binnen onze grenzen, Commandeur van de orde der Eiken-Kroon, lid van den Raad der gemeente Haarlem, enz.: menigte van buitenlandsche Academiën hadden hem heur lidmaatschap of correspondentschap aangeboden, te veel om te vermelden.

Sedert de oprigting onzer Academie kennen wij hem als *ons* medelid, die naauwgezet de bijeenkomsten bijwoonde, zelfs nadat hij wegens zeventigjarigen ouderdom onder de rustende leden was opgenomen; eerst in de laatste maanden van zijn leven zagen wij zijne plaatse ledig: vrede zij zijner assche!

LIJST VAN 'S MANS GESCHRIFTEN.

Fallversuche und complementare Farben. Gilb. Ann. 1816 LIV. p. 321.

Oratio dicta Franequeræ, 16 Oct. 1816: De educatione vere liberali, et historiæ naturalis studio, inprimis ad illam conducente. Leovardiæ, 1818.

Over het roode regenwater te Scheveningen gevallen. Alg. Konst- en Letterbode, 1820.

Oratio habita Gandæ, 16 M. Maii 1822: De floræ mundi primigenii reliquiis in lithanthracum fodinis præsertim conservatis. Gandavi, 1823.

Verslag wegens de Parijsche Tentoonstelling van Voortbrenselen van Volksvlijt in 1823.

Over de ontvlamming van het waterstofgas in aanraking

gebragt met platina-spons. Alg. Konst- en Letterbode, 1823 en 1824.

Levensschets van ADRIAAN GILLES CAMPER. Gent, 1825.

Genera et Species Orchidearum et Asclepiadearum, quas in itinere per insulam Javam collegerunt G. KUHL et J. C. VAN HASSELT. Gandavi, 1827. folio.

Eenige bijzonderheden omtrent den Walvisch, die den 5den Nov. 1827 bij Ostende gestrand is. Alg. Konst- en Letterbode 1827. II Dl. N°. 48.

Verhandeling over het voorkomen van den Dolomiet nabij Durbuy in het Ardennengebergte en over de waarschijnlijke zamenstelling van hetzelve gebergte. N. Verh. 1ste Klasse Kon. Ned. Inst. IIde Deel.

Ueber die Zähne in der Kreide-Formation von Maestricht. Ann. des sci. nat., 1829.

Notices sur les ossemens mammifères trouvés près de Maestricht, 1829.

J. F. L. HAUSMANN. Over de gerolde steenen van Nederland en Noord-Duitschland. Met bijvoeging van eenige aanmerkingen vertaald door J. G. S. VAN BREDA. Verhandeling uitgegeven door de Holl. Maats. te Haarlem. Dl. XIX, 1831.

Tertiaire formatie in de provincie Gelderland (Zitting der 1ste klasse v. 't Kon. Ned. Inst. bl. 26) Konst. en Letterb. 1834. p. 117.

Sur le terrain tertiaire de Gueldre. Bulletin géologique de France, 1834.

Bedenkingen omtrent hetgeen uit de bij de putboring te Zeist opgebragte gronden, aangaande den geologischen aard van den bodem aldaar, kan afgeleid worden. (Verg. 1ste Klasse 24 Jan. 1835) Alg. Konst- en Letterbode, 1835 N° 10 en 11.

Aanmerkingen op eene verhandeling over de putboring op de heide tusschen Woudenberg en Zeist door G. MOLL (Vergad. 1ste klasse) Konst- en Letterbode 1836 N°. 18.

Redevoering in de 11de openbare vergadering der 1ste Klasse van het Kon. Ned. Inst. op 22 Dec. 1837. Zie het Verslag: bl. 73.

Expériences relatives à l'échauffement d'un conducteur métal-

lique qui unit les deux pôles d'une pile. Comptes rendus XXI 1845.

Sur les phénomènes lumineux de la pile. Comptes rendu XXVIII. 1849. Poggend. Ann LXX. 1847.

Verslag over eenen in de provincie Noord-Holland onlang gevonden fulguriet. Tijdschr. der eerste Klasse v. het Kon. Ned Inst. V. bl. 86.

Eenige waarnemingen over de zoogenaamde nabeelden. Versl en Med. der Kon. Akad. Afd. Nat. Dl. V. p. 342.

Aanmerkingen op het naschrift van den Heer R. van Ree ten titel voerende: „antwoord aan den heer van Breda." Versl en Med. IX bl. 307.

Bijdrage omtrent de zoogenaamde beitels van Amiens- Ab beville, in verband beschouwd met het voorkomen van tander van paarden, zwijnen, herkaauwende en andere dieren in de krijtbeddingen van den St. Pietersberg bij Maestricht. Versl. en Ned. der Kon. Akad. Afd. Nat. XI. bl. 202.

*Aperçu général de la collection paléontologique van Breda

JAARBOEK

VAN DE

KONINKLIJKE AKADEMIE

VAN

WETENSCHAPPEN.

GEVESTIGD

TE

AMSTERDAM,

VOOR

1868.

AMSTERDAM,
C. G. VAN DER POST.

GEDRUKT BIJ W. J. DE ROEVER KRÖBER.

INHOUD.

NAAMLIJST

DER

GEWONE LEDEN,

CORRESPONDENTEN

IN DE OVERZEESCHE BEZITTINGEN VAN HET RIJK

EN

BUITENLANDSCHE LEDEN

VAN DE

KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN.

STAAT

VAN DE

KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN

OP DEN 25sten APRIL DES JAARS 1868.

BESTUUR DER ACADEMIE

gedurende het Academiejaar van April 1868—April 1869.

ALGEMEENE VOORZITTER,

C. W. OPZOOMER.

ALGEMEENE SECRETARIS,

C. J. MATTHES.

Afdeeling voor de Taal-, Letter-, Geschiedkundige en Wijsgeerige Wetenschappen.

VOORZITTER,

C. W. OPZOOMER.

ONDERVOORZITTER,

W. MOLL.

SECRETARIS,

J. C. G. BOOT.

Afdeeling Wis- en Natuurkundige Wetenschappen.

VOORZITTER,

F. C. DONDERS.

ONDERVOORZITTER,

J. VAN GEUNS.

SECRETARIS,

C. J. MATTHES.

A*

Afdeeling voor de Taal-, Letter-, Geschiedkundige en Wijsgeerige Wetenschappen.

Gewone Leden.

R. P. A. DOZY, te *Leiden.*
J. HOFFMANN, te *Leiden.*
L. J. F. JANSSEN, te *Leiden.*
C. LEEMANS, te *Leiden.*
J. VAN LENNEP, te *Amsterdam.*
T. ROORDA, te *Leiden.*
A. RUTGERS, te *Leiden.*
M. DE VRIES *), te *Leiden.*
W. G. BRILL, te *Utrecht.*
L. PH. C. VAN DEN BERGH, te *'s Gravenhage.*
W. J. A. JONCKBLOET, te *'s Gravenhage.*
W. MOLL, te *Amsterdam.*
H. J. KOENEN, te *Amsterdam.*
J. DE WAL, te *Leiden.*
J. DIRKS, te *Leeuwarden.*
H. C. MILLIES, te *Utrecht.*
C. W. OPZOOMER, te *Utrecht.*
J. H. SCHOLTEN, te *Leiden.*
L. A. J. W. SLOET, te *Leiden.*
W. J. KNOOP, te *'s Hertogenbosch.*
G. DE VRIES, AZ., te *'s Gravenhage.*
J. C. G. BOOT, te *Amsterdam.*
M. H. GODEFROI, te *'s Gravenhage.*
J. A. C. VAN HEUSDE, te *'s Gravenhage.*
W. C. MEES, te *Amsterdam.*
N. BEETS, te *Utrecht.*
R. J. FRUIN, te *Leiden.*
B. J. LINTELO DE GEER, te *Utrecht.*
J. H. HOLWERDA, te *Gorinchem.*

---

*) Tot aan den Heer M. DE VRIES zijn de namen alphabetisch gesteld van hen, die bij Koninklijk besluit van 23 Febr. 1855 tot gewone leden der Afdeeling werden benoemd. De rangorde der overige leden wordt bepaald door den tijd hunner benoeming.

A. KUENEN, te *Leiden.*
G. MEES, AZ., te *Rotterdam.*
J. KAPPEYNE VAN DE COPPELLO, te *'s Gravenhage.*
D. HARTING, te *Enkhuizen.*
S. VISSERING, te *Leiden.*
L. A. TE WINKEL, te *Leiden.*
G. ACKER STRATINGH, te *Groningen.*
J. E. GOUDSMIT, te *Leiden.*
A. RÉVILLE, te *Rotterdam.*
J. P. SIX, te *Amsterdam.*
P. J. VETH, te *Leiden.*
S. A. NABER, te *Zwolle.*
TH. BORRET, te *Vogelensang.*
C. M. FRANCKEN, te *Groningen.*
S. HOEKSTRA, BZ., te *Amsterdam.*
H. KERN, te *Leiden.*
O. VAN REES, te *Utrecht.*
J. K. J. DE JONGE, te *'s Gravenhage.*
J. T. BUYS, te *Leiden.*
J. A. FRUIN, te *Utrecht.*
R. T. H. P. L. A. VAN BONEVAL FAURE, te *Leiden.*

Rustende Leden.

G. H. M. DELPRAT, te *Rotterdam.*
J. BOSSCHA, te *'s Gravenhage.*

---

denten in de Overzeesche Bezittingen van het Rijk.

R. H. TH. FRIEDERICH, te *Batavia.*
B. F. MATTHES, te *Makassar.*
A. W. KINDER DE CAMARECQ, op *Java.*
J. A. VAN DER CHYS, te *Batavia.*
H. NEUBRONNER VAN DER TUUK, op *Java.*
A. B. COHEN STUART, te *Batavia.*

. . . .
. . . .
. . . .
. . . .

Buitenlandsche Leden.

MICHEL CHEVALIER, te *Parijs*.
H. L. FLEISCHER, te *Leipzig*.
F. GUIZOT, te *Parijs*.
L. P. GACHARD, te *Brussel*.
C. R. LEPSIUS, te *Berlijn*.
J. N. MADVIG, te *Koppenhagen*.
LEOPOLD RANKE, te *Berlijn*.
A. R. RANGABÉ, te *Athene*.
G. GROTE, te *Londen*.
J. ROULEZ, te *Gent*.
STANISLAS JULIEN, te *Parijs*.
C. LASSEN, te *Bonn*.
TH. MOMMSEN, te *Berlijn*.
H. C. RAWLINSON, te *Londen*.
A. THEINER, te *Rome*.
G. CONESTABILE, te *Perugia*.
J. LOTHROP MOTLEY, te *Rome*.
F. J. CHABAS, te *Châlons sur Saône*.
H. HOFFMANN VON FALLERSLEBEN, Slot *Corvey*, bij *Hörter*.
V. DURUY, te *Parijs*.

Afdeeling voor de Wis- en Natuurkundige Wetenschappen.

Gewone Leden.

D. J. STORM BUYSING, te *'s Gravenhage*.
J. VAN GEUNS, te *Amsterdam*.
H. C. VAN HALL, te *Groningen*.
F. KAISER, te *Leiden*.
C. J. MATTHES, te *Amsterdam*.
A. H. VAN DER BOON MESCH, te *Leiden*.
G. J. MULDER, te *Apeldoorn*.
W. N. ROSE, te *'s Gravenhage*.
G. SIMONS, te *'s Gravenhage*.

F. J. STAMKART *), te *Amsterdam.*
F. W. CONRAD, te *'s Gravenhage.*
F. C. DONDERS, te *Utrecht.*
J. BADON GHIJBEN, te *Breda.*
P. HARTING, te *Utrecht.*
J. W. L. VAN OORDT, te *Rotterdam.*
H. SCHLEGEL, te *Leiden.*
G. E. VOORHELM SCHNEEVOOGT, te *Amsterdam.*
W. C. H STARING †), op den Huize *Boekhorst* bij *Lochem.*
C. H. D. BUIJS BALLOT, te *Utrecht.*
F. Z. ERMERINS, te *Groningen.*
J. A. C. OUDEMANS, te *Utrecht* (tijdelijk te *Batavia*).
D. BIERENS DE HAAN, te *Leiden.*
J. BOSQUET, te *Maastricht.*
A. W. M. VAN HASSELT, te *Utrecht.*
M. C. VERLOREN, te *Schothorst* bij *Amersfoort.*
J. VAN GOGH, te *'s Gravenhage* (Uitlandig).
V. S. M. VAN DER WILLIGEN, te *Haarlem.*
P. ELIAS, te *'s Gravenhage.*
C. A. J. A. OUDEMANS, te *Amsterdam.*
E. H. VON BAUMHAUER, te *Haarlem.*
F. A. W. MIQUEL, te *Utrecht.*
S. C. SNELLEN VAN VOLLENHOVEN, te *Leiden.*
P. M. BRUTEL DE LA RIVIÈRE, aan het *Nieuwe-Diep.*
P. BLEEKER, te *'s Gravenhage.*
P J VAN KERCKHOFF, te *Groningen.*
J. BOSSCHA, JR., te *'s Gravenhage.*
N. W. P. RAUWENHOFF, te *Rotterdam.*
P. L. RIJKE, te *Leiden.*
A HEYNSIUS, te *Leiden.*

---

aan den Heer F. J. STAMKART zijn de namen alphabetisch gesteld die bij Koninklijk besluit van 26 October 1851, N°. 3, werden be gewone leden der Koninklijke Akademie van Wetenschappen.

alphabetische orde is ook aangenomen voor hen, die door het be- 23 Februarij 1855 tot gewone leden der Natuurkundige Afdeeling cademie werden benoemd. De rangorde der leden, volgende op den C. H. STARING, wordt bepaald door den tijd hunner benoeming.

M. HOEK, te *Utrecht*.
J. A. BOOGAARD, te *Leiden*.
L. COHEN STUART, te *Delft*.
G. VAN DIESEN, te *Utrecht*.
W. KOSTER, te *Utrecht*.
G. F. W. BAEHR, te *Delft*.
W. F. R. SURINGAR, te *Leiden*.
T. J. STIELTJES, te *Delft*
HERM. VOGELSANG, te *Delft*.
J. A. HERKLOTS, te *Leiden*.

Rustende Leden.

C. PRUYS VAN DER HOEVEN, te *Leiden*.
J. P. DELPRAT, te *'s Gravenhage*.
R. VAN REES, te *Utrecht*.
G. A. VAN KERKWIJK, te *'s Gravenhage*.
J. W. ERMERINS, te *Groningen*.

Correspondenten in de Overzeesche Bezittingen van het Rijk.

C. SWAVING, te *Buitenzorg op Java*.
D. W. ROST VAN TONNINGEN, te *Cheribon op Java*.
P. J. MAIER, te *Batavia*.
J. E. TEYSMANN, te *Buitenzorg op Java*.
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .

Buitenlandsche Leden.

A. C. BECQUEREL, te *Parijs*.
H. K. W. BERGHAUS, te *Potsdam*.

J. B. DUMAS, te *Parijs.*
J. VON LIEBIG, te *Munchen.*
H. VON MOHL, te *Tubingen.*
J. J. D'OMALIUS, te *Namen.*
R. OWEN, te *Londen.*
A. QUETELET, te *Brussel.*
RAMON DE LA SAGRA, te *Parijs.*
Sir JOHN F. W. HERSCHEL, te *Londen.*
P. J. VAN BENEDEN, te *Leuven.*
G. B. AIRY, te *Greenwich.*
H. HELMHOLTZ, te *Heidelberg.*
A W. HOFMANN, te *Berlijn.*
V. REGNAULT, te *Parijs.*
R. VIRCHOW, te *Berlijn.*
H. W. DOVE, te *Berlijn.*
H. R. GÖPPERT, te *Breslau.*
H. MILNE EDWARDS, te *Parijs.*
W. WEBER, te *Göttingen.*

ALPHABETISCHE LIJST

DER

GEWONE LEDEN,

CORRESPONDENTEN

IN DE OVERZEESCHE BEZITTINGEN VAN HET RIJK

EN

BUITENLANDSCHE LEDEN

VAN DE

KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN,

SEDERT DE OPRIGTING IN 1851.

NB. De	Letter	L.	beteekent	gewoon Lid.
"	"	C.	"	Correspondent.
"	"	B. L.	"	Buitenlandsch Lid.
"	"	R. L.	"	Rustend Lid.
"	"	a. N.	"	Afdeeling Natuurkunde.
"	"	a. L.	"	Afdeeling Letterkunde.

A.

Ackersdijck, (J.) te *Utrecht*, L. a. L. 23 Febr. 1855. R. L. 1862. Overl. 13 Julij 1861.

Airy, (G. B.) te *Greenwich*, B. L. a. N. 4 Mei 1859.

Arago, (D.F.J.) te *Parijs*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 2 Oct. 1853.

Assen, (C. J. van) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855. R. L. 1858. Overl. 13 Sept. 1859.

B.

Baehr, (G. F. W.) te *Delft*, L. a. N. 5 Mei 1867.

Bake, (J.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855. R. L. 1858. Overl. 26 Maart 1864.

Baumhauer, (E. H. von) te *Haarlem*, L. a. N. 1 Mei 1858.

Becquerel, (A. C) te *Parijs*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

Beek, (A. van) te *Utrecht*, R. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 7 Jan. 1856.

Beets, (N.) te *Utrecht*, L. a. L. 4 Mei 1859.

Beneden, (P. J. van) te *Leuven*, B. L. a. N. 4 Mei 1859.

Bergh, (L. Ph. C. van den) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 24 Maart 1855.

, (H. K. W.) te *Potsdam*,
a. N. 26 Oct. 1851.
(P.) te *'s Gravenhage*, C.
6 April 1855. L. a. N.
1862.
C. L.) te *Leiden*, L. a. N.
il 1855. Overl. 8 Febr.

, (J. A.) te *Leiden*, L. a.
Mei 1865.
C. G.) te *Amsterdam*,
L. 2 Mei 1857.
Th.) te *Vogelensang*, L.
3 Mei 1865.
R. B. van den) te *Goes*,
N. 2 Mei 1857. Overl.
. 1862.
(J.) te *Maastricht*, L. a.
Mei 1856.
(J.) te *'s Gravenhage*,
L. 23 Febr. 1855. R. L.

Jr, (J.) te *'s Gravenhage*,
N. 1 Mei 1863.
A.), te *Joppe bij Gorsel*,
N. 26 Oct. 1851. Overl.
v. 1862.

Breda, (J. G. S. van) te *Haarlem*, L. a. N. 26 Oct. 1851. R. L. Oct 1858. Overl. 2 Sept. 1867.

Brill, (W. G.) te *Utrecht*, L. a L. 24 Maart 1855.

Brink, (R. C. Bakhuizen van den) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overleden 15 Julij 1865.

Brown, (R.) te *Londen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 10 Junij 1858.

Brumund, (J. F G.) te *Batavia*, C. a. L. 29 April 1855. Overl. 12 Maart 1863.

Brutel de la Rivière, (P. M) aan het *Nieuwe-Diep*, L. a. N. 8 Mei 1860.

Bünsen, (K. J. von) te *Bonn*, B. L. a. L. 4 Mei 1859. Overl. 28 Nov. 1860.

Buys, (J. F.) te *Leiden*, L. a. L. 5 Mei 1867.

Buijs Ballot, (C. H. D.) te *Utrecht*, L. a. N. 6 April 1855.

Buysing, (D. J. Storm) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

C.

F. J.) te *Châlons sur Saône*,
a L. 8 Mei 1865.
. (Michel) te *Parijs*, B.
L. 19 April 1855.
A. van der) te *Batavia*,
L. 5 Mei 1867.

Cobet, (C. G.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Bed. 8 Sept. 1856.

Conestabile, (G.) te *Perugia*, B. L. a. L. 7 Mei 1861.

Conrad, (F. W.) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

D.

J. B.) te *Leuven*, B. L.
5 Mei 1862. Overl. 24
1866.
(G. H. M.) te *Rotterdam*,
L. 24 Maart 1855. R. L.

Delprat, (J. P) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 26 Oct. 1851. R. L. 1863.

Diesen, (G. van) te *Utrecht*, L. a. N. 7 Mei 1866.

Dirks, (J.) te *Leeuwarden*, L. a. L. 5 Mei 1856.

Donders, (F. C.) te *Utrecht*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Dove, (H. W.) te *Berlijn*, B. L. a. N. 7 Mei 1861.

Dozy, (F.) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overleden 7 Oct. 1856.

Dozy, (R. P. A.) te *Leiden*, L. a L. 28 Febr. 1855.

Dumas, (J. B.) te *Parijs*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

Dumontier, (F. A. C.) te *Paramaribo*. C. a. N. 4 Mei 1859. Bed. 8 Aug. 1860.

Duruy, (V.) te *Parijs*, B. L. a. L. 5 Mei 1867.

Dijk, (C. M. van) te *Utrecht*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Bed. 21 Maart 1853.

E.

Elias, (P.), te *'s Gravenhage*, L. a. N. 2 Mei 1857.

Ermerins, (F. Z.) te *Groningen*, L. a. N. 6 April 1855.

Ermerins, (J. W.) te *Groningen*, L a. N. 26 Oct. 1851. R. L. 19 Febr. 1868.

d'Espine, (Baron A.) te *Aix* in *Savoye*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 7 April 1853.

F.

Faraday, (M.) te *Londen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 25 Aug. 1867.

Faure (R. T. H. P. L. A. Boneval), te *Leiden*, L. a. L 2 Mei 1868.

Fleischer, (H. L.) te *Leipzig*, B. L. a. L. 19 April 1855.

Focke, (H. C.) te *Paramaribo*, C. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 29 Junij 1856.

Francken, (C. M.) te *Groningen*, L a. L. 8 Mei 1865.

Fremery, (P. J. J. de), te *Utrecht*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 7 Sept. 1855.

Friederich, (R. H. Th.) te *Batavia*, C. a. L. 1 Mei 1858.

Fruin, (J. A.) te *Utrecht*, L. a. L. 5 Mei 1867.

Fruin, (R. J.) te *Leiden*, L. a. L. 4 Mei 1859.

G.

Gachard, (L. P.) te *Brussel*, B. L. a. L. 19 April 1855.

Gauss, (C. F.) te *Göttingen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 23 Febr. 1855.

Geer, (B. J. Lintelo de) te *Utrecht*, L. a. L. 4 Mei 1859.

Geuns, (J. van) te *Amsterdam*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Ghijben, (J. Badon) te *Breda*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Gilse, (J. van) te *Amsterdam*, L. a. L. 4 Mei 1859. Overl. 26 Mei 1859.

Glavimans, (C. J.) te *Rotterdam*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 11 Aug. 1857.

Godefroi, (M. H.) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 2 Mei 1857.

Göppert, (H. R.) te *Breslau*, B. L. a. N. 7 Mei 1861.

van) te *'s Gravenhage*,
. 2 Mei 1857.
(J. E.) te *Leiden*, L. a.
ei 1862.
. C. de) te *Groningen*,
23 Febr. 1855. R. L.
1862. Overl. 28 April

Groen van Prinsterer, (G.) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Bed. 27 April 1855.

Grote, (G.) te *Londen*, B. L. a. L. 2 Mei 1857.

Guizot, (F.) te *Parijs*, B. L. a. L. 19 April 1855.

H.

Bierens de) te *Leiden*,
. 5 Mei 1856.
de) te *Haarlem*, L. a.
Oct. 1851. Overl. 15
855.
a, (H. J.) te *Leiden*,
. 26 Oct. 1851. Overl.
. 1865.
C. van) te *Groningen*,
. 26 Oct. 1851.
van) te *Utrecht*, L. a.
Maart 1855. Overl. 19
859.
D.) te *Enkhuizen*, L. a.
ei 1860.
P.) te *Utrecht*, L. a. N.
1851.
. W. M. van) te *Utrecht*,
. 5 Mei 1856.
(J. K.) te *Batavia*, C.
April 1855 *).
, (H.) te *Heidelberg*,
. N. 4 Mei 1859.
(J. A.) te *Leiden*, L. a.
lei 1868.
(Sir John) te *Londen*,
. N. 1 Mei 1858.
J. A. C. van) te *'s Gra-*
, L. a. L. 1 Mei 1858.

Heynsius, (A.) te *Leiden*, L. a. N. 12 Mei 1864.

Hoek, (M.) te *Utrecht*, L. a. N. 12 Mei 1864.

Hoekstra, Bz., (S.) te *Amsterdam*, L. a. L. 8 Mei 1865.

Hoeven, (A. des Amorie van der) te *Amsterdam*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 29 Julij 1855.

Hoeven, (C. Pruys van der) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851. R. L. 13 Aug. 1862.

Hoeven, (J. van der) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 10 Maart 1868.

Hoffmann von Fallersleben, (H.) Slot *Corvey* bij *Höxter*, B. L. a. L. 7 Mei 1866.

Hoffmann, (J.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.

Hoffmann, (A. W.) te *Berlijn*, B. L. a. N. 4 Mei 1859.

Holtius, (A. C.) te *Utrecht*, L. a. L. 23 Febr. 1855. R. L. 1857. Overl. 29 Maart 1861.

Holwerda, (J. H.) te *Gorinchem*, L. a. L. 4 Mei 1859.

---

el van Correspondent is vervallen, doordien de Heer Hasskarl verlaten en zich in Duitschland met der woon gevestigd heeft.

Horsfield, (Th.) te *Londen*, B.L.a N. 26 Oct. 1851. Overl. 24 Julij 1859.

Hulleman, (J. G.) te *Leiden*, L. a. L. 5 Mei 1856. Overl. 29 Mei 1862.

Humboldt. (A. von) te *Berlijn*, B L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl 6 Mei 1859.

J.

Janssen, (L. J. F.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.

Jonckbloet, (W. J. A.) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 24 Maart 1855.

Jonge, (J. K. J. de) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 7 Mei 1866.

Julien, (S.) te *Parijs*, B. L. a. L. 2 Mei 1857.

Junghuhn, (F. W.) te *Batavia*, C a. N. 6 April 1855. Overl. 2 April 1864.

Juynboll, (T. W. J.) te *Leide* L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl 16 Sept. 1861.

K.

Kaiser (F.) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Kappeyne van de Coppello, (J.) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 8 Mei 1860.

Karsten, (S.) te *Utrecht*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl 7 Mei 1864.

Kemper, (J. de Bosch) te *Amsterdam*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Bed. 26 April 1856.

Kerckhoff, (P. J. van) te *Groningen*, L. a. N. 5 Mei 1862.

Kerkwijk, (G. A. van) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 26 Oct. 1851. R. L. 25 Jan. 1868.

Kern, (H.) te *Leiden*, L. a. L. 7 Mei 1866.

Kinder de Camarecq, (A. W.) op *Java*, C. a. L. 7 Mei 1866.

Kist, (N. C.) te *Leiden*, L. a. I 23 Febr. 1855. Overl. 21 De 1859.

Knoop, (W. J.) te *'s Hertogen bosch*, L. a. L. 2 Mei 1857.

Koenen, (H. J.) te *Amsterdam* L. a. L. 23 Maart 1855.

Kolk, (J. L. C. Schroeder van de te *Utrecht*, L. a. N. 26 Oc 1851. Overl. 2 Mei 1862.

Koster, (W.) te *Utrecht*, L. a. N 7 Mei 1866.

Kuenen, (A.) te *Leiden*, L. a. 4 Mei 1859.

Kun, (L. J. A. van der) te *'s Gr venhage*, L. a. N. 26 Oct. 185 Overl. 26 Jan. 1864.

L.

Lassen, (C.) te *Bonn*, B. L. a. L. 4 Mei 1859.

Leemans, (C.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.

Lennep, (J. van) te *Amsterda* L. a. L. 23 Febr. 1855.

Lepsius, (C. R.) te *Berlijn*, B. a L. 19 April 1855.

. von) te *Munchen*, B.
. 26 Oct. 1851.
(B. A. von) te *Alten-*
L. a. N. 26 Oct. 1851.
l Mei 1855.

Lobatto, (R.) te *Delft*, L. a. N. 26 Oct. 1861. Overl. 9 Febr. 1866.

M.

(Th. Babington) te *Camp-*
ij *Kensington*, B. L. a. L.
l 1855. Overl. 28 Dec

. N.) te *Koppenhagen*,
. L. 19 April 1855.
J.) te *Batavia*, C. a. N.
861.
B. F.) te *Makassar*, C.
Mei 1861.
C. J.) te *Amsterdam*,
. 26 Oct. 1851.
(G.) te *Rotterdam*, L.
Mei 1859.
C.) te *Amsterdam*, L.
Mei 1858.
. H. van der Boon) te
L. a. N. 26 Oct. 1851.
. C.) te *Utrecht*, L. a.
ei 1856.

Milne Edwards, (H.) te *Parijs*, B. L. a. N. 5 Mei 1862.

Miquel, (F. A. W.) te *Utrecht*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Bed. 26 Junij 1857. L. a. N. 8 Mei 1860.

Mohl, (H. von) te *Tubingen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

Moll, (W.) te *Amsterdam*, L. a. L. 24 Maart 1855.

Mommsen, (Th.) te *Berlijn*, B. L. a. L. 4 Mei 1859.

Motley, (J. L.) te *Rome*, B. L. a. L. 5 Mei 1862.

Mulder, (Cl.) te *Groningen*, L. a. N. 26 Oct. 1851. R. L. 6 Oct. 1866. Overl. 4 Mei 1867.

Mulder, (G. J.) te *Apeldoorn*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

N.

A.) te *Zwolle*, L. a. L.
865.
.) te *Utrecht*, L. a. N. 26
51. Overl. 1 Sept. 1852.

Nijhoff, (Is. An.) te *Arnhem*, L. a. L. 24 Maart 1855. Overl. 20 Junij 1863.

O.

J. J. d') te *Namen*, B.
. 26 Oct. 1851.
W. L. van) te *Rotter-*
a. N. 26 Oct. 1851.
(C. W.) te *Utrecht*, L.
Mei 1856.

Oudemans, (C. A. J. A.) te *Amsterdam*, L. a. N. 1 Mei 1858.

Oudemans, (J. A. C.) te *Utrecht*, L. a. N. 6 April 1855.

Owen, (R.) te *Londen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

P.

Pluygers, (W. G.) te *Leiden*, L. a. L. 12 Mei 1864. Bed. 9 Maart 1867.

Q.

Quetelet, (A.) te *Brussel*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

R.

Rangabé, (A. R.) te *Athene*, B. L. a. L 2 Mei 1857.

Ranke, (L.) te *Berlijn*, B. L. a. L. 19 April 1855.

Rauwenhoff, (N. W. P.) te *Rotterdam*, L. a. N. 1 Mei 1863.

Rawlinson, (H. C.) te *Londen*, B. L. a. L. 4 Mei 1859.

Rees, (O. van) te *Utrecht*, L. a. L. 7 Mei 1866.

Rees, (R. van) te *Utrecht*, L. a. N 26 Oct. 1851. R. L. 24 Mei 1867.

Regnault, (V.) te *Parijs*, B. L a. N. 8 Mei 1860.

Reinwardt, (C. G. C.) te *Leiden*, R. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 6 Maart 1854.

Réville, (A.) te *Rotterdam*, L. a. L. 5 Mei 1862.

Roorda, (T.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.

Rose, (W. N.) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Rost van Tonningen, (D. W.) te *Cheribon (op Java)*, C. a. N. 7 Mei 1861.

Roulez, (J.) te *Gent*, B. L. a. L. 2 Mei 1857.

Rueb, (A. S.) te *Utrecht*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 11 Maart 1854.

Rutgers, (A.) te *Leiden*, L a. L. 23 Febr. 1855.

Rijk, (J. C) te *'s Gravenhage*, R. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 2 Mei 1854.

Rijke, (P. L.) te *Leiden*, L. a. N. 1 Mei 1863.

S.

Sagra, (Ramon de la) te *Parijs*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

Savigny, (F. von) te *Berlijn*, B. L. a. L. 19 April 1855. Overl. 25 Oct. 1861.

Schlegel, (H.) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Schneevoogt, (G. E. Voorhelm) te *Amsterdam*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Scholten, (J. H.) te *Leiden*, L. a. L. 5 Mei 1856.

Sebastian, (A. A.) te *Amsterdam*, L a. N. 26 Oct. 1851. Bed. 17 Dec. 1856.

Seelig, (H. G.) te *Breda*, L. a. N. 26 Oct. 1851. R. L. 1856. Overl. 3 Oct. 1864.

Simons, (G.) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Six, (J. P.) te *Amsterdam*, L. a. L. 5 Mei 1862.

Sloet, (L. A. J. W.) te *Leiden*, L. a. L. 5 Mei 1856.

(F. J.) te *Amsterdam*,
. 26 Oct. 1851.
W. C. H.) *op Boekhorst*
hem, L. a. N. 26 Oct.

(G. Acker) te *Groningen*,
. 7 Mei 1861.
T. J.) te *Delft*, L. a. N.
1868.

Stuart, (A. B. Cohen) te *Batavia*, C. a. L. 2 Mei 1868.

Stuart, (L. Cohen) te *Delft*, L. a. N. 8 Mei 1865.

Suringar, (W. F. R.) te *Leiden*, L. a. N. 5 Mei 1861.

Swaving, (C.) *Buitenzorg op Java*, C. a. N. 26 Oct. 1851.

T.

, (C. J.) te *Leiden*, R.
. 26 Oct. 1851. Overl.
. 1858.
, (J. E.) te *Buitenzorg*
va, C. a. N. 8 Mei

Theiner, (A.) te *Rome*, B. L. a. L. 4 Mei 1859.

Tiedemann, (F.) te *Munchen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 23 Jan. 1861.

Tuuk, (H. N. van der) op *Java*, C. a. L. 2 Mei 1868.

U.

C.) te *Carlsruhe*, B. L.
9 April 1855, Overl. 12
65.

Ursel, (de Hertog van) te *Brussel*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 27 Sept. 1860.

V.

(G. J.) te *Leiden*, L. a.
Oct. 1851. Overl. 29
366.
(M. C.) te *Amersfoort*,
N. 2 Mei 1857.
J.) te *Leiden*, L a. L.
1865.
(R.) te *Berlijn*, B. L.
8 Mei 1860.
, (S.) te *Leiden*, L. a. L.
1861.
g, (H.) te *Delft*, L. a.
Mei 1868.

Vollenhoven, (S. C. Snellen van) te *Leiden*, L. a. N. 8 Mei 1860.

Vries, Az., (G. de) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 2 Mei 1857.

Vries, (M. de) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.

Vriese, (W. H. de) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 23 Jan. 1862.

Vrolik, (G.) te *Amsterdam*, R. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 10 Nov. 1859.

Vrolik, (W.) te *Amsterdam*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 22 Dec. 1863.

W.

Wal, (J. de) te *Leiden*, L. a. L. 24 Maart 1855.

Wassink, (G.) te *Batavia*, C. a. N. 2 Mei 1857. Overl. 17 Oct. 1864.

Weber, (W.) te *Göttingen*, B. L. a. N. 2 Mei 1868.

Willigen, (V. S. M. van der) t *Haarlem*, L. a. N. 2 Me 1857.

Winkel, (L. A. te) te *Leiden*, I a. L. 7 Mei 1861.

LIJST

DER

BINNEN- EN BUITENLANDSCHE

MIËN, GELEERDE GENOOTSCHAPPEN EN INSTELLINGEN,

WAARMEDE DE KONINKLIJKE AKADEMIE VAN
ISCHAPPEN DOOR RUILING DER UITGEGEVEN WERKEN IN
VERBINDING IS.

NEDERLAND.

ool te Leiden.
" Utrecht.
" Groningen.
ische school te Delft.
n Illustre te Amsterdam.
" " Deventer.
ppij (Hollandsche) der Wetenschappen, te Haarlem.
—— der Nederlandsche Letterkunde, te Leiden.
—— (Nederlandsche) ter bevordering van Nijverheid, te Haarlem.
—— tot bevordering der Bouwkunst, te Amsterdam.
nap (Teylers Tweede), te Haarlem.
—— (Zeeuwsch) der Wetenschappen, te Middelburg.
—— (Provinciaal Utrechtsch) van Kunsten en Wetenschappen, te Utrecht.
—— (Historisch), gevestigd te Utrecht.
—— (Bataafsch) der Proefondervindelijke Wijsbegeerte, te Rotterdam.

B*

Genootschap (Provinciaal) van kunsten en wetenschappen Noord-Brabant, te 's Hertogenbosch.

——— (Wiskundig) onder de zinspreuk: *Een onvermoei arbeid komt alles te boven,* te Amsterdam.

——— (Koninklijk Zoölogisch) *Natura Artis Magistra,* Amsterdam.

——— (Nederl. Onderwijzers-) ter bevordering van Voll opvoeding en Onderwijs, te Amsterdam.

——— ter bevordering der Genees- en Heelkunde, te Ar sterdam.

——— (Friesch) voor Geschied-, Oudheid- en Taalkund te Leeuwarden.

Instituut (Koninklijk) van Ingenieurs, te 's Gravenhage.

——— ——— voor de Taal-, Land- en Volkenkun van Neêrlandsch Indië, te Delft.

——— (Koninklijk Nederlandsch Meteorologisch), te Utrech

Nederlandsche Entomologische Vereeniging, te Leiden.

Vereeniging (Overijsselsche) tot ontwikkeling van Provincia welvaart, te Zwolle.

Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde, te Amsterdam.

Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskuns te Amsterdam.

Vereeniging voor Volksvlijt, te Amsterdam.

Nederlandsche Handelmaatschappij, te Amsterdam.

Boekerij van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, te 's Gravenhag

Provinciale Bibliotheek van Friesland, te Leeuwarden.

Openbare Bibliotheek, te Arnhem.

Stadsboekerij, te Zutphen.

Provinciale Bibliotheek, te Middelburg.

Rotterdamsch Leeskabinet.

OOST-INDIË.

Bataviaasch Genootschap der Kunsten en Wetenschappen, te Batavi

Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Nederl. Indië, te Batavi

Nederlandsch-Indische Maatschappij van Nijverheid, te Batavia

Vereeniging tot bevordering der Geneeskundige Wetenschap pen, te Batavia.

WEST-INDIË.

Bibliotheek, te Suriname.

BELGIË.

Royale des Sciences, Lettres et Arts de Belgique, te
.
——— de Médecine de Belgique, te Brussel.
oyale de Sciences, te Luik.
'onds, te Gent.
é Catholique de Louvain, te Leuven.

FRANKRIJK.

Impériale des Sciences, te Parijs.
périale Polytechnique, te Parijs.
que du Comité des Travaux historiques et des Socié-
antes, te Parijs.
que du Ministère de l'Agriculture, Commerce et Tra-
'ublics, te Parijs.
d'Histoire Naturelle, te Parijs.
Impériale de Médecine, te Parijs.
e Biologie, te Parijs.
rtement van Oorlog, te Parijs.
que Impériale, te Parijs.
Impériale des Sciences, Belles Lettres et Arts, te Lyon.
mpériale d'Agriculture, d'Histoire Naturelle et d'Arts
tiles, te Lyon.
innéenne, te Lyon.
——— de Normandie, te Caen.
des Sciences, Arts et Belles Lettres, te Caen.
es Antiquaires de Normandie, te Caen.
Impériale des Sciences, Inscriptions et Belles-Lettres,
louse.
de Législation, te Toulouse.

Académie Impériale des Sciences, Belles-Lettres et Arts, te Bordeaux.
——— des Sciences, Arts et Belles-Lettres, te Dijon.
Société d'Agriculture et d'Industrie Agricole de la Côte d'or, te Dijon.
Académie des Sciences, Belles-Lettres et Arts, te Rouaan.
——— des Sciences et Lettres, te Montpellier.
——— Impériale de Savoie, te Chambéry.
——— de Stanislas (Société des Sciences, Lettres et Arts) te Nancy.
——— d'Emulation, te Kamerrijk.
Société Impériale des Sciences, de l'Agriculture et des Arts, te Rijssel.
——— Dunkerquoise pour l'encouragement des Sciences, des Lettres et des Arts, te Duinkerken.
——— Académique de St. Quentin (Sciences, Arts, Belles-Lettres, Agriculture et Industrie), te St. Quentin.
——— Imp. d'Agriculture, Sciences et Arts de l'arrondissement de Valenciennes, te Valenciennes.
——— de l'Histoire et des Beaux-Arts de la Flandre Maritime, te Bergues.
——— Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées Orientales, te Perpignan.
——— des Sciences Naturelles, te Cherburg.
——— ——— Naturelles, te Straasburg
——— des Antiquaires de Picardie, te Amiens.
——— ——— de la Morinie, te St. Omer.
——— des Sciences Physiques et Naturelles, te Bordeaux.

ITALIË.

Accademia Pontifica dei Nuovi Lincei, te Rome.
——— delle Scienze dell' Istituto di Bologna, te Bologna.
I. R. Istituto di Scienze, Lettere ed Arti, te Venetië.
Istituto Lombardo di Scienze, Lettere ed Arti, te Milaan.
Accademia Reale delle Scienze, te Turijn.
——— Reale delle Scienze, te Napels.
Consiglio di perfezionamento annesso al R. Istituto tecnico, te Palermo.

SPANJE.

Academia de Ciencias, te Madrid.
a Especial de Ingenieros, te Madrid.

PORTUGAL.

a Reale das Sciencias, te Lissabon.

GROOT-BRITTANNIË EN IERLAND.

ciety, te Londen.
stronomical Society, te Londen.
edical and Chirurgical Society, te Londen.
eographical Society, te Londen.
l Society, te Londen.
Society, te Londen.
phical office (Admiralty), te Londen.
ia Company, te Londen.
cal Society, te Londen.
logical Society, te Londen.
ciety, te Edinburg.
bservatory, te Edinburg.
bservatory, te Greenwich.
ish Academy, te Dublin.
ublin Society, te Dublin.
atholic University of Ireland, te Dublin.
ge Philosophical Society, te Cambridge.
and Philosophical Society, te Manchester.
hical Society, te Glasgow.
al Society, te Dublin.
History Society, te Dublin.
ibrary, te Melbourne.
ogical committee, te Calcutta.

AMERICA.

n Academy of Arts and Sciences te Boston and Cam-
e, Massachusetts.
ory of Harvard College, te Cambridge (Mass.).

State Library of New-York, te Albany.
Academy of Natural Sciences, te Philadelphia.
American Philosophical Society, te Philadelphia.
——— Association for the advancement of Science, te Philadelphia.
Smithsonian Institution, te Washington.
American Journal of Sciences and Arts, te Newhaven.
Michigan-State agricultural Society, te Détroit.
Academy of Science, te St. Louis (Missouri).
Elliot-Society of Natural History, te Charleston (Zuid-Carolina)
Ohio-State Board of Agriculture, te Columbus.
State University of Iowa, te Des Moines.
California Academy of natural Sciences, te San Francisco.
Société de Naturalistes de la Nouvelle Grenade, te Bogota.
Boston Society of Natural History, te Boston.
National Academy of Sciences, te Washington.
Surgeon General's office Library, te Washington.

OOSTENRIJK.

Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, te Weenen.
K. K. Geologische Reichsanstalt, te Weenen.
K. K. Geographische Gesellschaft, te Weenen.
Zoologisch-Böhmische Gesellschaft te Weenen.
Königlich-Böhmische Gesellschaft der Wissenschaften, te Praag
Académie des Sciences de Hongrie, te Pesth.
Verein für Vaterländische Naturkunde, te Presburg.
Das Tirolische Ferdinandeum, te Innsbrück.
Société historique de Styrie, te Grätz.
Naturwissenschaftlicher Verein für Steiermark, te Grätz.
Naturforschender Verein, te Brünn.

PRUISSEN.

Königliche Akademie der Wissenschaften, te Berlijn.
Königliche Sternwarte, te Koningsbergen.
Physikalisch-ökonomische Gesellschaft, te Koningsbergen.
Naturforschende Gesellschaft, te Dantzig.
Schlesische Gesellschaft f. Vaterländische Kultur, te Breslau.
Verein von Alterthumsfreunden im Rheinlande, te Bonn.

rischer Verein der Preussischen Rheinlande u. West-
te Bonn.
hende Gesellschaft, te Halle.
nschaftlicher Verein für Sachsen und Thüringen, te

zische Gesellschaft der Wissenschaften, te Görlitz.
t für nützliche Forschungen, te Trier.
nathie te Neisse.

HANNOVER.

Gesellschaft der Wissenschaften, te Göttingen.
Verein des Deutschen Geschichts- und Alterthums-
, te Hannover.
nende Gesellschaft, te Emden.

SAXEN.

opoldinisch Carolinische Deutsche Akademie der
rscher, te Dresden.
Sächsische Gesellschaft der Wissenschaften, te Leipzig.
Jablonowskische Gesellschaft, te Leipzig.
che Gesellschaft, te Leipzig.
Erdkunde, te Dresden.

SAXEN-GOTHA.

che Anstalt, te Gotha.

WURTEMBERG.

Vaterländische Naturkunde, te Stuttgart.

BEIJEREN.

Akademie der Wissenschaften, te Munchen.
d Staatsbibliothek, te Munchen.
h medicinische Gesellschaft, te Wurzburg.
ischer Verein, te Augsburg.
mineralogischer Verein, te Regensburg.
es National-Museum, te Neurenberg.
Naturwissenschaftlicher Verein der Rheinpfalz, te
n.
- Verein f. Unterfranken u. Aschaffenburg, te Wurzburg.

HESSEN-CASSEL.

Verein für Naturkunde, te Cassel.

Gesellschaft zur Beförderung der gesammten Naturwissensch ten, te Marburg.

Wetterauische Gesellschaft für die gesammten Naturwiss schaften, te Hanau.

HESSEN-DARMSTADT.

Oberhessische Gesellschaft für Natur- und Heilkunde, te Giess

Verein für Naturkunde, te Offenbach a/M.

BADEN.

Gesellschaft zur Beförderung der Naturwissenschaften, te Fr burg (in Breisgau).

Naturhistorisch medizinischer Verein, te Heidelberg.

MECKLENBURG-STRELITZ.

Verein der Freunde der Naturwissenschaften in Mecklenbu te Neubrandenburg.

NASSAU.

Verein für Naturkunde, te Wiesbaden.

LUXEMBURG.

Société Archéologique, te Luxemburg.

— des Sciences Naturelles du Gr. Duché de Luxembou te Luxemburg.

FRANKFORT AAN DEN MEIN.

Senckenbergische Stiftung, te Frankfort a/M.

Zoologische Gesellschaft, te Frankfort a/M.

HAMBURG.

Naturwissenschaftlicher Verein, te Hamburg.

ZWITSERLAND.

Société de Physique et d'Histoire Naturelle, te Genève.

audoise des Sciences Naturelles, te Lausanne.
elvétique des Sciences Naturelles, te Bern.
:hende Gesellschaft, te Basel.

RUSLAND

Impériale des Sciences, te St. Petersburg.
ıpérial de l'Ermitage, te St. Petersburg.
ire Physique Central, te St. Petersburg.
n Impériale Archéologique, te St. Petersburg.
éographique de Russie, te St. Petersburg.
npériale des Naturalistes, te Moskou.
blic, te Moskou.
rium, te Pulkowa.
Scientiarum Fennica, te Helsingfors.
des Sciences, te Dorpat.
:hende Gesellschaft, te Dorpat.
:hender Verein te Riga.

DENEMARKEN.

Danske Videnskabernes Selskab, te Koppenhagen.
oyale des Antiquaires du Nord, te Koppenhagen.
e, te Altona.

ZWEDEN EN NOORWEGEN.

Frederiks Universität, te Christiania.
Norske Videnskabs-Selskab, te Drontheim.
Vetenskabs-Akademie, te Stockholm.
Scientarium, te Upsal.
e la Recherche Géologique de la Suède, te Stockholm.
s Carolina, te Lund.

KONINKLIJK BESLUIT OMTRENT HET VERLEENEN VAN VRIJDOM VAN BRIEFPORT AAN DE KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN TE AMSTERDAM.

WIJ WILLEM III, *bij de gratie Gods, Koning der Nederlanden, Prins van Oranje-Nassau, Groot-Hertog van Luxemburg, enz., enz., enz.*

Gezien Art. 33 der wet van 12 April 1850 (*Staatsblad* N°. 15) mitsgaders Ons besluit van 5 Julij 1850 (*Staatsblad* N°. 38).

Gelet op het rapport van Onzen Minister van Financiën, van den 15den dezer, N°. 139 Post;

Hebben goedgevonden en verstaan:

Vrijstelling van briefport onder de gewone bepalingen van kruisband en eigenhandig contreseing te verleenen;

1°. voor de briefwisseling welke over dienstzaken gevoerd wordt tusschen de Leden der Kollegiën van Gedeputeerde Staten in elke provincie, en den Griffier van hetzelfde Kollegie;

2°. voor de brieven en stukken betrekking hebbende tot den werkkring van de *Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam*, welke over en weder verzonden worden tusschen het *Bestuur van die Akademie* ter eene, en de *Leden van dezelve Akademie* ter andere zijde.

Onze Minister van Financiën is belast met de uitvoering dezes, waarvan afschrift zal worden gezonden aan Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken, tot informatie.

Het Loo, den 21sten Augustus, 1856.

(*get.*) WILLEM.

De Minister van Financiën.

(*get.*) VROLIK.

Voor kopij conform.
De Secretaris-Generaal,
(*get.*) D. VAN HOYTEMA.

igte van dit genot van vrijdom van briefport, is kelijk, den H.H. leden der Academie te doen op-t de onder kruisband en eigenhandig contreseing ver-even aan het bureau van het Postkantoor behooren afgegeven. Zoo zij in de bus worden gestoken, ver-ijdom, en worden de brieven getaxeerd. De vrijdom h uitsluitend tot de dienst der Academie.

PROGRAMMA CERTAMINIS POETICI AB ACADEMIA REG DISCIPLINARUM NEDERLANDICA EX LEGATO HOEUFFTIA INDICTI ANNO MDCCCLXVIII.

Quatuor carmina Latina Academiae oblata sunt, quae praemio certarent. De iis in conventu publico Ordinis litera die IX m. Martii sic relatum est:

Primum, quod inscribitur *Carmen, quo solemnia in honor Francisci Josephi regis Hungariae, Id. VI die m. Iunii* 18 *Budae coronati, instituta recoluntur*, ea solemnia accurate desc bit, sed publicae laetitiae causas non affert et abundat locut nibus obscuris.

Alterum *de praecipuis poetis et scriptoribus Gallicis* nul habet ingenii scintillas et omni virtute poetica caret.

Tertium *Exeunte Octobri, ad filiolum* missum, adventan hiemis gaudia metro Alcaico ita describit, ut lectoris anim teneat et suaviter afficiat. Quare iudices parvum carmen, quo perpauca mutata vellent, laude et numo argenteo dign censent.

Quartum inscriptum *Batavia* laudes Hollandiae tam exili et tam barbare canit, ut omni laude indignum sit.

Post talem relationem Ordo censuit ei, qui carmen *Exeu Octobri* cum lemmate *Cantamus vacui* certamini obtulit pr mium aureum tribuendum esse. Aperta schedula obsignata p diit nomen A. H. A. Ekker, Rectoris Gymnasii Campen Caeterae schedulae combustae sunt.

Denuo omnes poetae rogantur, ut carmina Latina versi

quinquaginta, quae nec ex alio sermone translata enti privati nec iam edita sint, nitide scripta et lem-ucta cum schedula obsignata, ante Kal. Ianuarias imi suis sumptibus perferenda curent ad V. Cl. Boot, Ordini literario Academiae ab actis.

ninibus missis decernetur in conventu ordinis m.)CCCLXIX habendo. Si quod carmen numo aureo norum dignum iudicabitur, id sumptibus e legato faciendis typis describetur.

C. W. OPZOOMER,
Ord. lit. Praeses.

mi d. VI m. Aprilis,
IOIOCCCLXVIII.

PROCES-VERBAAL

VAN DE

ENIGDE VERGADERING DER BEIDE AFDEELINGEN

DER

ONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN.

INLEIDING.

de Vereenigde Vergadering van de beide Afdeelingen der lijke Akademie van Wetenschappen, gevestigd te Amster- aren de leden met den volgenden brief opgeroepen:

Amsterdam, den 18^{den} April 1868.

eb de eer U te noodigen, op Saturdag den 25sten de- s morgens te Elf uren, tot eene Vereenigde Vergadering beide Afdeelingen der Academie, voorgeschreven bij 2 van het Organiek Reglement.

C. I. MATTHES,
Algemeene Secretaris.

ONDERWERPEN TER BEHANDELING.

Ontwerp-verslag van den staat en de werkzaamheden der Academie.

Rekening en Verantwoording van den algemeenen Secretaris over het jaar 1867—1868, en Rapport van de Heeren V. S. M. VAN DER WILLIGEN, P. J. VETH en J. K. J. DE JONGE, door de twee Afdeelingen der Academie in Commissie benoemd tot het nazien daarvan.

3°. Raming van ontvangsten en uitgaven over 1868—186

4°. Beraadslaging over het eigendomsregt der Academie o
de stukken in hare werken gedrukt.

5°. Verslag van den algemeenen Secretaris aangaande Boeke
en Munt- en Penningkabinet.

6°. Mededeeling omtrent en uit het Verslag van de Com
missie: Voor het opsporen, het behoud en het bekend
maken van overblijfsels van vaderlandsche kunst uit vro
gere tijden.

7°. Berigt omtrent de uitgave van het Charterboek va
Holland en Zeeland.

8°. Verwisseling van den voorrang der Afdeelingen.

PROCES-VERBAAL

VAN DE

[VERE]NIGDE VERGADERING DER BEIDE AFDEELINGEN

DER

[KO]NINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 25sten APRIL 1868, DES MORGENS TE ELF UREN.

Algemeene Voorzitter. . F. C. DONDERS.
Algemeene Secretaris . . C. I. MATTHES.

[Tegenw]oordig de Heeren: J. C. G. BOOT, J. A. NABER-
[...] RAUWENHOFF, W. KOSTER, C. LEEMANS, W. N. ROSE,
VAN OORDT, E. H. VON BAUMHAUER, G. F. W. BAEHR,
VAN DER WILLIGEN, J. VAN LENNEP, H. C. MILLIES,
[V]OORHELM SCHNEEVOOGT, A. W. M. VAN HASSELT,
SURINGAR, L. J. F. JANSSEN, P. J VETH, H. KERN,
A. OUDEMANS, C. W. OPZOOMER, L. COHEN STUART,
[...]IN, D. BIERENS DE HAAN, G. MEES, AZN, A. RÉVILLE,
[...]EUNS, P. HARTING, A. HEYNSIUS, W. C. MEES, J. P. SIX,
[...]LWERDA, D. HARTING.

De H.H. W. Moll, Th. Borret en N. Beets hebben om verschillende redenen hun afzijn verontschuldigd.

De Vergadering wordt door den Voorzitter geopend.

I.

De Algemeene Secretaris leest daarop het door hem ontworpen Verslag van den Staat en de Werkzaamheden der Academie voor, aldus luidende:

SIRE!

De Koninklijke Akademie van Wetenschappen heeft de eer van hare jaarlijksche verpligting zich te kwijten, en Uwer Majesteit een beknopt Verslag aan te bieden der werkzaamheden gedurende den afgeloopen tijdkring door haar verrigt. Zij hoopt en vertrouwt, daardoor de overtuiging te zullen bevestigen, dat de Instelling bij voortduur aan hare roeping beantwoordt.

Werd zij in de eerste plaats bestemd om een raadgevend ligchaam voor de Regering te zijn op het gebied der wetenschap, het heeft daartoe van de zijde van Uwer Majesteits Ministers niet aan de gelegenheid ontbroken.

De regeling van het IJkwezen in Neêrlandsch Indië, waartoe hare hulp verzocht was, heeft zij met ijver behartigd, en de daarmeê belaste Commissie bragt onlangs de verlangde keuring en verificatie der daarvoor bestemde werktuigen en standaardmaten en gewigten ten einde, waarvan het uitvoerig Verslag eerlang zal worden ingediend. Dezelfde Commissie houdt zich nog altijd bezig met den veelomvattenden en tijdroovenden arbeid tot onderzoek van den basis-toestel voor de Triangulatie van Java, door de Heeren A. Repsold en Zonen te Hamburg geleverd.

De Paalworm-Commissie nam gaarne kennis van de haar verstrekte waarnemingen, door Hoofdingenieurs van den Waterstaat in het werk gesteld op het bestand zijn tegen de ge-

anrandingen van Yari-Yarihout en andere Surinaam-
soorten. Uit eigen beweging vestigde een harer Leden,
P. Harting, de aandacht van het Bestuur der hoofd-
de voortwoelende werking van een kevertje, dat het
in den onmiddellijken omtrek met algeheele vernie-
igt.
aanvraag van den Heer Minister van Binnenlandsche
n zoo mogelijk een middel aan de hand te doen ter
of althans beteugeling eener scheepvaart en visscherij
nde waterplant werd gevolg gegeven, door de aanbie-
een Verslag daaromtrent van de Heeren C. A. J. A.
s en Rauwenhoff.
erd van wege hetzelfde Departement aan de Afdeeling
de tot onderzoek toegezonden een Runen-opschrift uit
nerica, waarvan door de Heeren Kern en te Winkel
theid volkomen bewezen is (*Versl. en Med.* Dl. XI.
; met welke uitspraak dan ook de Noordsche Oudheid-
volgens sedert ingekomen berigt, zich vereenigden
Med. Dl. XI. blz. 301).
ook zonder uitdrukkelijke lastgeving, de Academie
hare taak rekenen, den Nederlandschen naam in be-
te nemen, waar een onverdiende smet hem wierd
en: zij bleef niet in gebreke, waar het pas gaf, de
sche dapperheid en goede trouw wakker te handhaven.
d zich een Duitscher, de geschiedschrijver Pertz, om
Nederlandsche leger in den veldslag van Waterloo een
werpen — de Heer Knoop gordde zich aan, om die
ging met kennis van zaken te wederleggen (*Versl. en*
XI, blz. 288) Bragt in Frankrijk de inhoud eener
e briefwisseling van Pascal met zijne tijdgenooten
Hollandsche eerlijkheid van onzen eenigen Huygens in
g — de Heer Harting nam er den handschoen voor
was zoo gelukkig, door eene Commissie, waarvan hij
ing deel uitmaakte, de onechtheid der te voorschijn
stukken onwederlegbaar bewezen te zien (*Versl. en*
R. Dl. II, blz 347).
et der Academie als pligt opgelegd, zoodanige weten-

schappelijke ondernemingen als slechts door ondersteuning der Regering tot stand kunnen worden gebragt, te bevorderen, het trof haar, dat, terwijl naburige Staten expeditiën uitrustten naar Indië, om de aanstaande zonsverduistering, die zich door hooge belangrijkheid onderscheidt, naar eisch waar te nemen, van uit Nederland niets van dien aard scheen te zullen geschieden. Dit gaf haar aanleiding een voorstel daaromtrent aan 's Lands Bestuur in overweging te nemen. Wèl kwam aan sommigen de voor zoodanige zending nog beschikbare tijd naauwelijks voldoende voor, en vonden anderen het bezwaar schier overwegend, dat er moeijelijk geschikte personen ter waarneming gevonden en meer geoefend konden worden. Een der Leden, de Heer HOEK, toonde echter aan, dat tijd, hulpmiddelen noch goede waarnemers noodzakelijk behoefden te ontbreken; dat zoo men slechts spoed maakte, de zaak nog voortgang hebben kon, met gegronde hoop op een gewenschten uitslag. Eene Commissie werd mitsdien benoemd, welke persoonlijk en welwillend gehoor vond bij Uwer Majesteits Minister

Evenwel, om de aanzienlijke kosten vooral door de onderneming gevorderd, waarvoor geen gelden waren aangewezen leed het plan, voor het grooter deel althans, schipbreuk, en werd enkel de Gouverneur-generaal van Neêrlandsch Oost-Indi aangezocht, den Heer Dr. OUDEMANS, chef der geographisch dienst aldaar, zooveel mogelijk tot de waarneming in staat t stellen.

Voorspoediger was de Academie als middenpunt van zamenwerking voor de beoefenaars der wetenschap in Nederland. D Commissie *Tot het opsporen, het behoud en het bekend make van overblijfsels der Vaderlandsche Kunst uit vroegere tijde* mogt, blijkens haar Verslag in het laatste Jaarboek opgenomen onderscheidene gewaardeerde berigten en wenken van welwillende Landgenooten ontvangen, die bij haar de hoop verlevendigden op steeds algemeener en krachtiger medewerking, h streelendst loon op haar volijverig pogen.

De maandelijksche Vergaderingen ook der Academie werde opgeluisterd niet enkel door tal van belangrijke bijdragen d Leden, maar bovendien door mededeelingen van personen do

aan de Academie verbonden, als van den Italiaan-
ant te 's Hage, den Heer DOMENICO CARUTTI: *Over
'astaldi*, den beweerden uitvinder der boekdrukkunst
Med. Dl. XI, blz 197); van Dr. TH. W. ENGEL-
*:er de plaats van irritatie in de spiervezel door het
openen van een constanten galvanischen stroom;* van
STEMBERG: *Over de verschijnselen bij prikkeling der
;* van Dr. BLANKEN: *Eenige opmerkingen over de be-
kometen* (*Versl. en Meded.* N. R. Dl. II, blz. 321),
:. R. H. C. C. SCHEFFER: *Over eene monstrositeit eener
Papaver somniferum* L.

bijdragen der Leden zelven willen wij die in de
Natuurkunde ditmaal eerst vermelden.

vak der *Mechanica* bood de Heer BADON GHIJBEN
aan, geplaatst in de *Versl. en Meded.* (N. R. Dl. II,
*Over eene bijzondere eigenschap van evenwijdige krach-
som gelijk nul is.*

r VAN DIESEN leverde eene bijdrage: *Over de hoeveel-
, die bij hoogen rivierstand door de aanwezige dwars-
n de Waal kan afstroomen,* insgelijks voor de *Versl.*
aangeboden; terwijl de Heer COHEN STUART eenige
yen mededeelde, vooreerst: *aangaande de formulen voor
ge krachten en voor de uitrekkingen en zamendrukkin-
n hollen cirkelvormigen cylinder en bol onder bepaalde
achten,* en ten anderen: *Over de bepaling der drukkin-
n ligchaam rustende op een willekeurig aantal onder-
opperolakten.*

er HOEK wees op eene nader gebleken overeenstem-
lerling van loopbanen van kometen, welke hem
t de stelling geleid had: dat er in de ruimte syste-
kometen bestaan, die door de aantrekking der zon
iteengerukt, en waarvan de afzonderlijke leden de
der aarde eerst gedurende een tijdsverloop van vele
iken. Dit, gevoegd bij het verband tusschen val-
ren en kometen, door den Italiaanschen astronoom
LLI ontdekt, gaf hem aanleiding tot het ontwerpen
meene mathematische theorie, die bij verder onderzoek

van dienst zou kunnen zijn, waarvan hij de grondslagen o
vouwde.

De Heer von Baumhauer onderwierp aan een nieuw on
zoek *de Kaapsche meteoorijzer-massa;* waarvan de uitkomster
de *Versl. en Meded.* te vinden zijn (N. R. Dl. II, blz. 2

Tot het gebied der *algemeene Natuurkunde* behooren de
dragen van de Heeren J. W. Ermerins, Rijke en van
Willigen.

Eerstgenoemde vestigde de aandacht op eene *merkwaar
stoornis aan een electrisch uurwerk te Groningen*, waarbij
geen directe geleiding van den bliksemstraal te denken viel

De Heer Rijke besprak de *verklaring* van het *feit:* dat
men een galvanischen stroom door eene oplossing van sul
Zinci of sulphas Cupri voert, in het eerste geval geama
meerde zinkplaten, in het tweede platen van koper als e
troden bezigende, alsdan de *positive electroden* eene *hoo
temperatuur* dan de *negative* erlangen. Hij voegde daaraan
mededeeling toe omtrent de *ware oorzaak der polarisatie,*
volgens hem altijd ontstaat bij de electrolyse van sulphas Z

De Heer van der Willigen handelde *over Refractie
Dispersie van het licht in betrekking tot den bouw der lig
men,* naar aanleiding van onderscheidene reeksen van door
verrigte index-bepalingen met twee flintglasprismen en
schillende mengsels van zwavelzuur en water.

Het is hier de plaats, van een *historisch onderzoek* te g
gen, waartoe de Heer Harting aanleiding vond in een
oude kijkers, die gehouden werden afkomstig te zijn van
charias Janssen te Middelburg; waarvan het resultaat
dat zeer waarschijnlijk gezegde Janssen, hetzij alleen of
zijn zoon Johannes Zachariassen, de eerste vervaardig
geweest van kijkers met een bol oogglas. Dat onderzoek l
tegelijk tot de belangrijke vondst der zoek geraakte lens
Huygens, waarmeê deze de maan en den ring van Satu
ontdekte.

Nog rapporteerde de Heer Harting over een specimen a
uit den tuin van Mohammed, met *water* van de heilige
Sem-Sem deel uitmakende van eene verzameling voorw

lijk door de bedevaartgangers van Mekka en Medina degebragt. Beide waren der Afdeeling verstrekt door Baron SLOET VAN DE BEELE, Oud-Gouverneur-generaal ndsch-Indië. *Over het water* deelde de Heer VAN DER CH zijne bevinding mede in de *Versl. en Meded.* (N. blz. 264).

eorologie werd vertegenwoordigd door den Heer BUIJS ie het onderwerp behandelde der *Dagelijksche mid- randerlijkheid van temperatuur en luchtdrukking in*

r VAN HASSELT sprak: *Over het afzijn van opium- in den opiumrook*, en bood de resultaten van het nde door hem zelven en den Heer C. BURGERSDIJK k gestelde *scheikundige* onderzoek voor de *Versl. en* (N. R. Dl. II, blz. 267).

rt ons geleidelijk op *physiologisch* gebied, waar wij hebben te vermelden van de Heeren DONDERS en

oemde sprak bij onderscheidene gelegenheden:

lhaar- en protoplasmabeweging onder den invloed van le agentia;

verband tusschen de adembewegingen en de verschijn- len bloedsomloop, en

innervatie van het hart in verband met die der adem-

r HEYNSIUS deed eene mededeeling: *Over Haemoglo- omzettingsproducten daarvan.*

rage van den Heer BOOGAARD: *Over sommige ziekelijke van den schedelvorm*, moge den overgang uitmaken *uurhistorische* wetenschappen.

vak der *Botanie* bood de Heer MIQUEL eene ver- voor de werken in 4° aan, die alreede verscheen, ge- *Palmi Archipelagi Indici, observationes novae;* voorts *bijdragen tot de kennis der Cycadeeën*, bestemd voor *en Meded.*

r SURINGAR sprak: *Over de ontwikkeling der chloro- s bij Spirogyra Lineata*, eene nieuwe soort van dit

algengeslacht uit Japan; zijn opstel daarover is te vinden
de *Versl. en Meded.* (N. R. Dl. II, blz. 315).

De Heer RAUWENHOFF deed eene mededeeling: *Over de tr
spiratie bij de planten* en *Over de geleiding van vocht door h*
insgelijks aangeboden voor de *Versl. en Meded.*

Voor de *Zoologie* traden de Heeren P. HARTING en BLEE
op. Eerstgemelde sprak: *Over de typische zamenstelling van
gewervelde dier.*

Laatstgenoemde voorzag de *Versl. en Meded.* successive
van eene menigte in het Fransch geschreven *ichthyologi*
bijdragen, als:

*Over de ichthyologische Faunae der eilanden Guébé, Tern
Obi, Batjan, Nieuw-Guinea, Solor, Bintang, Waigiou, Sa
Arou;* alsmede

*Over twee nieuwe soorten van Blennioïden uit den Indis
Archipel;*

*Over drie onbeschreven soorten van Chromidoïden van Ma
gascar* (N. R. Dl. II, blz. 271 en volgg.);

*Beschrijving eener onuitgegeven soort van Glyphidodon van
eiland la Réunion* en van *twee onuitgegeven soorten van Alt
van Madagascar;*

Negende bijdrage tot de ichthyologische Fauna van Japan

Beschrijving eener onuitgegeven soort van Platycephalus.

De Heer STARING eindelijk legde de twee laatste bladen
onder zijn toezigt thans in haar geheel verschenen geologis
kaart over, bij welke gelegenheid hij een kort overzigt gaf
de zamenstelling en geschiedenis dier kaart.

Wat de werkzaamheden van de Afdeeling *Letterkunde* betr
zoo heeft de *Charter*-Commissie in het afgeloopen jaar
Tweede Stuk van haar *Oorkondenboek* uitgegeven, omvatte
van het jaar 1207 tot 1247. Met het Derde Stuk, insgel
reeds afgedrukt, is alsnu het 1ste Deel volledig gereed om
verschijnen, op Registers en Voorrede na. Aan de voortzet
wordt met ijver gearbeid.

De Commissie voor het *Vervolg op* VAN LOON's *Penning*
heeft hare taak bijna voltooid. Zestien platen liggen geree
de verklaring is nagenoeg ten einde gebragt. De bruikbaar

erk zal zeer bevorderd worden door uitvoerige Re-
arvan de bewerking aan een deskundige is opgedragen.
gaderingen dezer Afdeeling werden zeer druk bezocht.
gebied der *Taalkunde* leverde de Heer TE WINKEL
ge *Over de etymologie van geen* (*nullus*) *Versl. en Med.*
z. 225), en sprak de Heer SLOET VAN DE BEELE
verzameling *Lampongsche handschriften* in zijn bezit,
de Polynesische taalstudie van veel belang geacht,
EUBRONNER VAN DER TUUK uitgegeven zullen worden.
ne veld der *Geschiedenis* werd met voorliefde bear-
ermelden zijn eene mededeeling van den Heer BRILL:
islukte plan tot oprigting eener Kamer van assurantie*
twee bijdragen van den Heer KOENEN *tot kenschet-
le twee staatspartijen in de republiek der Vereenigde*
, waarvan de eerste CORNELIS PZ. HOOFT, de andere
AUW in hunne staatkundige werkzaamheid schetste
Med. Dl. XI, blz. 306).
bijdragen van de Heeren O. VAN REES en VAN DEN
en van geschiedkundigen aard. De eerste ontwikkelde
len van colonisatie, die bij de Nederlandsche schrij-
VIIe eeuw gevonden worden; de tweede deelde de
nede van zijn onderzoek naar den oorsprong, den
toepassing van het *domaniaal Tiendregt* in Holland

zond ons buitenlandsch Medelid, de Heer F. CHA-
elangrijke Verhandeling in, getiteld: *Les Pasteurs*
die eene plaats zal innemen in de uitgaven in 4o.
en LEEMANS, JANSSEN, BORRET, MOLL en SIX le-
ragen tot opheldering van onderscheidene gedeelten
kunde.
eerstgenoemde had de Afdeeling drie bijdragen te
sprak: *Over muurschilderingen in het vroegere Do-
Klooster te Maastricht; Over de beteekenis van het
oord δεσμός op potscherven uit Egypte* (*Versl. en*
I, blz. 356), eindelijk *Over Oude Voorwerpen*, die
Haarlem zijn opgedolven (*Versl. en Med.* Dl. XI,

De Heer **Janssen** wederlegde de palaeographische bezware die door Duitsche epigraphici geopperd zijn tegen de echthe van de te Nennig bij Trier gevonden opschriften. De *opschri ten sedert* 1859 *op eene Joodsche begraafplaats buiten Ro gevonden*, leverden aan den Heer **Borret** de stof tot eene b drage. De Heer **Moll** beproefde de *Verklaring* van het *Latij sche opschrift* op een keisteen, die in het begin dezer eeuw Varseveld werd opgegraven. De Heer **Six** liet eene *Verzam ling Lycische munten* zien van vóór **Alexander** den Groote sprak over hare Classificatie.

De gnosticus **Basilides** maakte het onderwerp uit eener med deeling van den Heer D. **Harting**, waarin deze het gevoel van onzen landgenoot, Prof. **Hofstede de Groot**, als zou **Basilides** een getuige zijn voor de echtheid van het vier Euangelie bestreed.

De *Geschiedenis der Regtswetenschap* vond woordvoerders de Heeren **Lintelo de Geer** en **de Wal**. Eerstgenoem ontwikkelde den *invloed*, dien *de vroegere regtsstudie te Ro* op **Labeo** en **Capito** heeft gehad (*Versl. en Med.* Dl. X blz 172), terwijl laatstgemelde de aandacht vestigde op e boekje, dat voor het eerst in 1472 gedrukt, van Italiaansch oorsprong schijnt te zijn, en geruimen tijd als handboek de studie van het regt gebruikt is.

Aan den wedstrijd van het Legaat **Hoeufft** namen ditma vier mededingers deel. Aangenaam is het ons te berigten, een Nederlander, Dr. A. H. A. **Ekker**, Rector van de Lati sche scholen te Kampen, op het door hem ingezonden gedic getiteld *Exeunte Octobri. Ad filiolum*, den palm der overw ning mogt wegdragen. Het Rapport der Commissie van beo deeling is opgenomen in de *Versl. en Med.* (Dl. XI, blz. 36

En hiermede, Sire, is onze zamenvatting van de werkzaa heden der Academie ten einde, waaraan wij alleen dit nog h ben toe te voegen: dat de uitgave der Verhandelingen in

t het XIe Deel van die der Natuurkundige Afdeeier *Verslagen en Mededeelingen* het 2de en 3de stuk ^le Deel der Nieuwe Reeks het licht zagen; terwijl *slagen en Mededeelingen* der Letterkundige Afdeeling ten van het XI^de Deel verschenen zijn. Bovendien alve het *Jaarboek*, afgedrukt en verzonden het Twee- Tweede Stuk van den *Catalogus der Boekerij*, de n welk gedeelte door den Secretaris der Letterkunng aanvaard en voltooid is.

---

tende Leden, de Heeren Claas Mulder en J. G. da, één gewoon Lid, de Heer J. van der Hoeven, enlandsch Lid, de Heer Michael Faraday, ontvien dood aan de Academie.

wee eerstgenoemde werd bereids door de Heeren J. ns en Matthes in het *Jaarboek* eene welverdiende ragt; terwijl de Heer P. Harting de groote ver- van der Hoeven herdacht, in eene levensschets stvolgende *Jaarboek* bestemd.

n R van Rees, G. A. van Kerkwijk en J. W. amen plaats onder de rustenden.

onherstelbare verliezen is de aanvulling onzer geoel welkom, ons geschonken in de bekrachtiging Majesteit van de keuzen uitgebragt op de Heeren Baehr, te Delft, W. F. R. Suringar, J. F. Buys, eiden en J. A. Fruin, te Utrecht, tot gewone Leen Heer V. Duruy tot buitenlandsch Lid, en van A. van der Chys, te Batavia, tot Correspondent. in die goedkeuring een vernieuwd bewijs van Uwer belangstelling in onze inrigting, hetwelk ons de oeden, dat ook dit Verslag Haar welgevallig zijn zal.

, 25 April 1868.

Namens de Kon. Akademie van Wetenschappen,
De Algemeene Secretaris,
C. I. MATTHES.

Het voorgedragen Ontwerp wordt door de Vergad ring goedgekeurd en overgenomen. Het Verslag z Z. M. den Koning en, in afschrift, den Minister va Binnenlandsche Zaken aangeboden worden.

II.

De Algemeene Secretaris legt alsnu, ingevolge Art. I van het Organiek Reglement, de Rekening en Veran woording over van zijn geldelijk beheer, loopende va 1°. April 1867 tot Ult°. Maart 1868.

REKENING en VERANTWOORDING van het door den A gemeenen Secretaris der Koninklijke Akademie van Wete schappen, van primo April 1867 tot ultimo Maart 186 gehouden beheer, volgens Art. 12 van het Organiek Regl ment en § 30 en § 37 van het Reglement van Or goedgekeurd in de Algemeene Vergadering der maand Ap 1868.

ONTVANGSTEN.

Saldo op nieuwe Rekening		*f*	418.5
Subsidie vier quartalen, elk à *f* 3500.— .	*f* 14000.—		
Af zegel en leges	" 1.44	"	13998.5
Verkoop van 1 Ex. Hippocrates Dl. III.		"	7.6
Van den Heer van der Post, volgens Rekening-Courant.		"	151.8
Totaal		*f*	14576.5

UITGAVEN.

1. Reis en Verblijfkosten aan H.H. Leden buiten Amsterdam woonachtig.

Natuurkundige Afdeeling	*f* 1195.—	
Letterkundige "	" 1503.—	
Transportere		*f* 2698.—

Per transport *f* 2698.—

2. Jaarwedden.

Jaarwedde, Algemeene Secretaris	*f* 1000.—		
〃 Secretaris Letterk. Afdeeling	〃 500.—		
〃 Klerk	〃 900.—		
〃 Custos	〃 700.—		
		f	3100.—

3. Onkosten der Commissie voor de daling van den bodem in Nederland.

Rekening van Leijer en Uurbanus voor het berekenen van Tabellen . . . . . *f* 90.—

4. Onkosten der Commissie voor de vervolgen op van Loon's Penningswerk.

Rekening van den Heer Dirks	*f* 14.97		
〃 〃 〃 〃 〃	〃 19.92		
		f	34.89

5. Onkosten der Commissie tot het opsporen, het behoud en het bekendmaken van Overblijfsels der Vaderlandsche Kunst uit vroegere tijden.

Rekening van den Heer Leemans	*f* 178.97		
〃 〃 〃 〃 〃	〃 321.03		
		f	500.—

6. Onkosten der Commissie voor het Charterboek.

Rekening van F. Muller	*f* 135.—		
〃 〃 den Heer L. Ph. C. v. d. Bergh	〃 50.—		
	f 185.—		
Af Verkoop van 13 Exemplaren à *f* 2,70	〃 35.10		
		f	149.90

7. Onkosten der Commissie voor Standaard-meter Kilogram.

Rekening van Schokking, Instrumentmaker	*f* 37.50		
〃 〃 Van Deene en C°.	〃 27.—		
〃 〃 Olland	〃 31.—		
〃 〃 Evers, Timmerman	〃 31.92		
〃 〃 Osterhaus, Smit	〃 —.80		
〃 〃 Kernekamp, Lakens	〃 11.60		
〃 〃 Greeve, Vergg. vrachten enz.	〃 33.38		
		f	173.20

Transportere *f* 6745.99

Per transport *f* 6745.9

8. Onkosten der Vergaderingen.

Uitgaven op een Notitieboekje, maandelijks met den Custos verrekend.			*f* 254.9

9. Kleine drukloonen.

Rekening van de Roever Kröber.	*f*	314.—	
〃 〃 Reimeringer.	〃	5.25	
			f 319.9

10. Bureau.

Rekening van Reimeringer } kantoorbehoeften.	*f*	67.75	
〃 〃 Westerman } kantoorbehoeften.	〃	8.50	
〃 〃 Elion.	〃	14.—	
Uitgaven op een Notitieboekje, maandelijks met den Custos verrekend	〃	38.88	
			f 129.1

11. Expeditie, Frankeeren en Vrachten.

Rekening van v. d. Woude en Luber, Cargadoors.	*f*	77.90	
〃 〃 Lorenz, te Parijs.	〃	35.46	
〃 〃 Reimeringer, Lithograaf. . . .	〃	61.—	
〃 〃 Evers, timmerman.	〃	27.29	
Uitgaven op een Notitieboekje, maandelijks met den Custos verrekend.	〃	243.01½	
			f 444.6

12. Huishoudelijke Uitgaven.

Rekening van Ples en Berger, turf en hout. .	*f*	151.80	
〃 〃 Verdonck, steenkolen	〃	24.28	
〃 〃 Osterhaus, smid.	〃	59.95	
〃 〃 Snater, schilder	〃	11.20	
〃 〃 Tonino, schoorsteenveger	〃	13.—	
〃 〃 Grisanti, schoonmaken buste . . .	〃	5.—	
〃 〃 van der Vliet, duinwater. . . .	〃	13.—	
〃 〃 Personele belasting.	〃	52.40	
Uitgaven op een Notitieboekje, maandelijks met den Custos verrekend	〃	410.14	
			f 740.7

Transportere *f* 8634.7

	Per transport		*f* 8634.70½

13. Mobilair.

van Wessem, behanger. . . .	*f*	52.10	
〃 〃 〃	〃	198.50	
Kernekamp, naaister.	〃	27.—	
〃 〃	〃	21.—	
den Ouden, Meubelmaker. . .	〃	79.80	
Santbergen, lijstje.	〃	3.25	
Evers, timmerman	〃	18.12	
			f 399.77

14. Uitgave van werken.

Verhandelingen.

de Roever Kröber, Nat. Afd. .	*f*	222.—	
Emrik en Binger, Lithograaf. .	〃	125.—	
〃 〃 〃 〃 . . .	〃	40.—	
van der Post, innaaijen. . . .	〃	86.—	
			f 473.—

Verslagen en Mededeelingen.

de Roever Kröber, Nat. Afd. .	*f*	655.—	
Emrik en Binger, Lith. Nat. Afd.	〃	22.50	
Michielsen, Lith. Nat. Afd. . .	〃	52.50	
Lobatto, Lith. Nat. Afd.	〃	32.—	
Kouwels, Lith. Nat. Afd. . .	〃	40.—	
van der Post, innaaijen. Nat. Afd.	〃	73.45	
〃 〃 〃 〃 〃 〃	〃	146.25	
de Roever Kröber. Lett. Afd. .	〃	583.25	
Hooiberg, Lith. Lett. Afd. . .	〃	46.—	
〃 〃 〃 〃	〃	60.—	
van der Post, innaaijen, Lett. Afd.	〃	100.25	
〃 〃 〃 〃 〃 〃	〃	111.35	
de Roever Kröber, Jaarboek. .	〃	378.25	
van der Post, innaaijen. . . .	〃	59.50	
〃 〃 〃 〃	〃	79.50	
Roest, Correctie.	〃	23.—	
...kwerken bij den Heer v. d. Post.	〃	4.50	
			f 2467.30
	Transportere		*f* 11974.77½

Per transport *f* 1197

15. Bibliotheek en Catalogus.

Aangekochte Boekwerken.

Rekening van van der Post.	*f* 12.55	
" " " " "	" 49.69	
" " J. Muller.	" 22.20	
" " Noordendorp	" 10.50	
" " Caarelsen	" 70.10	
" " van Bakkenes.	" 20.50	
" " Schmidt.	" 61.52	
		f 247

Inbinden, Catalogus, enz.

Rekening van de Roever Kröber	*f* 301.—	
" " Eichhorn.	" 127.50	
" " "	" 80.70	
" " "	" 89.25	
" " Reimeringer.	" 7.50	
" " Evers.	" 6.55	
" " van der Haas, buitengewone werkzaamheden aan de Bibliotheek .	" 100.—	
" " Greeve, idem.	" 100.—	
Assurantie der Boekerij.	" 37.50	
		f 850

16. Diverse Uitgaven.

Rekening van Langeveld, vigilante.	*f* 2.75	
Nieuwjaars- en kermisgift aan de dienstbode van den Custos	" 10.—	
		f 12
	Saldo op nieuwe rekening.	" 1491
	Totaal	*f* 14576

[N]G en VERANTWOORDING van het, door den Alge-
[me]en Secretaris der Koninklijke Akademie van Weten-
[scha]pen, over het jaar 1867/68 gehouden beheer van het

LEGAAT VAN HOEUFFT.

ONTVANGSTEN.

[Saldo v]et jaar 1866/67.			f 821.34½
[Interes]t van f 33000.— 2½ pCt. W. S. .		f 412.50	
Af 1 pCt. provisie	f 4.12½		
Saldobillet. . .	〃 .05		
		4.17½	
			〃 408.32½
[Intere]st van f 35000.— 2½ pCt. W. S. .		f 437.50	
Af 1 pCt. provisie	f 4.37½		
Saldobillet . . .	〃 .05		
Visa.	〃 .30		
		4.72½	
			〃 432.77½
		Totaal	f 1662.44½

UITGAVEN.

[Aa]n Greeve voor frankeeren van Programma's. .			f 6.25
[Aank]oop van f 2000.— 2½ pCt. Inschrijving W. S.			
à 53⅜ pCt. zegge	f 1067.50		
Interest 2m./16d.	〃 10.56		
	f 1078.06		
Bij ⅛ pCt. provisie.	〃 2.50		
			〃 1080.56
[H]eer G. H. M. Delprat.			〃 9.50
[Aa]n W. J. de Roever Kröber, Progr. Cert. poetici.			〃 7.50
[A]an den bekroonden Dr. A. H. A. Ekker, Rector [te] Kampen			〃 120.—
Saldo op nieuwe rekening.			〃 438.63½
		Totaal	f 1662.44½

De Algemeene Secretaris draagt daarop de navolgende Memorie van Toelichting voor:

Memorie van Toelichting bij de Rekening van den Algemeenen Secretaris.

De Rekening der Academie over het jaar 1867/68, die ik de eer heb in te dienen, vordert geen breedvoerige toelichting. Wat de ontvangsten aangaat, zoo valt aan te merken, dat er ditmaal geen subsidie voor de Paalworm-Commissie is ontvangen, terwijl de restitutie van verschot voor werkzaamheden in opdragt van het Ministerie van Koloniën nog niet werd opgevraagd, om reden dat die werkzaamheden nog niet zijn afgeloopen, en de daarop vallende onkosten, die nu reeds de geschatte som van *f* 300 met *f* 29,49½ overschrijden, misschien wel het dubbel van dat bedrag zullen bereiken. De opbrengst van werken der Academie is ditmaal *f* 140,49 beneden de raming gebleven. De posten van uitgaaf bleven alle daaronder, op twee na: die voor kleine drukloonen en mobilair. Wat de laatste betreft, heb ik mij namelijk veroorloofd, bij den gunstigen toestand onzer financiën, eene herstelling en gedeeltelijke vernieuwing te doen plaats hebben van stoelen, vloerkleed en venster-gordijnen, waaraan dringende behoefte bestond, als van jaar tot jaar uitgesteld. Het voordeelig saldo, waarmeê de Rekening sluit, terwijl alles van het verstreken jaar afgedaan is, maakt, dat een bedrag van *f* 5000 voor het volgende jaar beschikbaar zijn zal tot uitgave van werken.

Van het fonds HOEUFFT heeft ditmaal aan een bekroonden dichter eene uitkeering van *f* 120 moeten geschieden, waartoe de middelen ruim aanwezig waren, daar wederom Inschrijving op het Grootboek der Nationale Werkelijke Schuld aangekocht is geworden.

C. I. MATTHES.

Amsterdam, 11 April 1868.

De Voorzitter geeft het woord aan de Commissie door

Afdeelingen der Academie, overeenkomstig § 37
meene Bepalingen, benoemd tot het nazien van
Rekening met de daarbij behoorende bescheiden.
pport luidt als volgt:

lergeteekenden, door de beide Afdeelingen der Akade-
md tot het onderzoeken der rekening en verantwoor-
het dienstjaar 1867-1868, hebben bij deze de eer
n, dat zij alle posten van uitgaaf door behoorlijke
gedekt hebben gevonden en al de inkomsten en baten
j hebben kunnen nagaan, behoorlijk verantwoord.

bben noch tegen de Algemeene Rekening, noch tegen
et fonds van Hoeufft eenige bedenking en stellen der-
Vergadering voor, die beide rekeningen goed te keuren,
taris dank te zeggen voor zijn gehouden beheer, den
op te dragen die rekeningen te onderteekenen en
rift te zenden aan den Minister van Binnenlandsche

mmissie wenscht enkele opmerkingen aan haar voorstel
egen. Het kas-saldo, dat op het einde van het vorig
f 418.50 bedroeg, is met *f* 1073.48[5] vermeerderd
u tot *f* 1491.98[5] geklommen. Tot juister waardeering
n dit verblijdend resultaat en tot beter beoordeeling
geheel is het wenschelijk een blik te werpen niet al-
le begrooting van het nu gesloten dienstjaar, maar
rekening en verantwoording van het naast voorgaande.
tvangsten der aan ons oordeel onderworpen rekening
540.49 beneden de raming, hetgeen teweeggebragt
. doordien hieronder geen buitengewoon subsidie voor
issie van den Paalworm voorkomt, waaraan geene be-
staan heeft, 2°. door het niet opvragen der restitutie
Minister van Koloniën ad *f* 300 voor de Commissie
ndaard-Meter en Kilogram en 3°. door eene mindere
der verkochte werken van de Akademie, die *f* 140.49
de raming bleef. Dit laatste verschil hebben wij hoofd-
te wijten aan de gunstige uitkomst, die de verkoop
rken over het vorig dienstjaar had opgeleverd, en dat

bij de begrooting tot grondslag werd aangenomen. Van 1866—1867 heeft de opbrengst van verkochte werken *f* 389.68 bedragen, dat is bijna driemaal zoo veel als over het nu gesloten dienstjaar.

Overgaande tot de beschouwing der Uitgaven, ontmoeten wij eerst den post voor Reis- en Verblijfkosten der Leden; deze bleef wel beneden de raming, maar overschrijdt toch belangrijk dien post op het voorgaande dienstjaar. Deze verhooging van het cijfer mogen wij als gunstig voorstellen, in zooverre zij voor een getrouwer bezoek onzer Vergaderingen pleit.

Behalve de sommen voor vaste tractementen ontmoeten wij dan de onkosten der Commissie voor de daling van den bodem van Nederland ad *f* 90, voor de berekening van Waterhoogten, welke post even stereotyp dreigt te worden als die der tractementen zelf.

De dan volgende onkosten der Commissie voor de Vervolgen op Van Loon's Penningwerk bedragen slechts *f* 34.89, terwijl zij op de begrooting met eene raming van *f* 500 voorkomen; wij vermoeden derhalve dat in de uitvoering der plannen van die Commissie of in de uitgave eene groote teleurstelling heeft plaats gevonden.

Wij zijn genaderd tot de onkosten der Commissie tot het opsporen, het behoud en het bekend maken van overblijfsels der Vaderlandsche kunst uit vroegere tijden. Op de begrooting was hiervoor uitgetrokken *f* 500, dat is *f* 200 meer dan op het naastvoorgaande dienstjaar verbruikt was. Een bedrag van *f* 178.97 van deze *f* 500 is door de Commissie met specifieke kwitantiën gedekt en de resterende *f* 321.03 is tegen globale kwitantie der Commissie in ontvang genomen. Deze laatste wijze van verantwoording mogen wij, ook om het daardoor geschapen antecedent, niet goedkeuren. Daardoor toch ontaardt de post ten behoeve dier Commissie op onze begrooting gebragt in eene eenvoudige toelage, terwijl zij eigenlijk slechts het maximum aanwijst van de som, welke onze Akademie, behoudens verantwoording, voor bedoeld onderwerp wenscht te besteden. Eigenlijk heeft de genoemde Commissie, rekenkundig gesproken, nu nog *f* 321.03 van ons onverantwoord in kas,

raks op de nieuwe raming waarschijnlijk eene nieuwe haar disponibel zal worden gesteld.

osten der Commissie voor het Charterboek waren ge- *f* 300; hierop is uitgegeven eene som van *f* 149.90; komt vrij na overeen met dat van het vorige dienst- lat de raming wel wat hoog schijnt geweest te zijn. osten der Commissie voor Standaard-Meter en Kilogram op *f* 143.70[5], hebben toch deze naar het schijnt auwkeurige raming nog overtroffen. Zij zijn overigens een voorschot aan den Minister van Koloniën aan te at later verevend wordt.

osten der Vergaderingen, kleine Drukloonen, Bureau- peditie, Huishoudelijke Uitgaven en Mobilair zijn wel ger gebleven dan de raming, maar toch een paar, die e Drukloonen en Mobilair gaan die raming te boven der het Mobilair zooveel, dat de Secretaris het ge- vond hierop zelfs in zijne Memorie van toelichting te al deze posten zijn zonder onderscheid hooger dan rekening van het dienstjaar 1866—1867 voorkomen. ommissie erkent gaarne, dat die verhoogde uitgaven weest zijn en dat bij den vroegeren benarden toe- er financiën veel moest achterwege blijven, dat nu en uitgevoerd, zooals deze posten in ons oog dan voorkomen eener verademing dragen; maar, na de lervinding eenmaal opgedaan en de moeijelijkheden pas ondervonden, kunnen wij niet genoeg spaarzaam- evelen op alle posten, die niet direct met de bevorde- wetenschap en de uitgave onzer Werken in verband moeten wij met ernst tegen alle onnoodige uitzetting ven waarschuwen, die voor iedere huishouding zoo is.

voor de uitgave onzer Werken, bleef meer dan eneden de raming. Hoe aangenaam uwe Commissie batig saldo moge zijn, het minst van allen zeker ij op dezen post zulk een belangrijk overschot. En saldo is bijna gelijk aan het geheele kas-saldo, dat grooting van het afgesloten dienstjaar verkregen werd.

Zij vermoedt en vertrouwt daarom, dat op dit oogenblik r
nog zooveel ter perse is, dat het overschot van dezen post sp
dig zal zijn verbruikt.

De uitgaven voor de Bibliotheek bleven ruim *f* 100 be
den de raming, doch overschreden die van het voorgaa
jaar met meer dan *f* 400. Wij achten dit een hoogst aangena
feit, in zooverre daaruit blijkt, dat onze vermeerderde g
ruimte in de eerste plaats ook tot verbetering van onzen re
zoo belangrijken boekenschat is gebezigd, terwijl ook in
laatste jaren zeker menige gaping onaangevuld zal zijn geblev

Omtrent het legaat van Hoeufft doet het ons genoegen
door dit overzigt der rekening te kunnen constateren, dat
jaar eene bekrooning heeft kunnen plaats hebben, hetgeen
mindering komt der som, die bijna jaarlijks op nieuw in Na
nale Schuld wordt weggelegd.

Uwe Commissie eindigt met den wensch, dat eene volge
Rekening en Verantwoording nog meer de sporen moge dra
van het hernieuwde leven onzer Akademie, nu zij voor g
van haren financiëlen druk ontlast is, en dat er alsdan
betrekkelijk veel grooter sommen voor de uitgave harer wer
zullen besteed zijn.

Zij vertrouwt, dat dit meer uitgebreid overzigt den Le
welgevallig zal zijn geweest en velen tot de levering van
ook voor de Verhandelingen zal hebben opgewekt.

Amsterdam.

De Commissie voornoemd,
V. S. M. VAN DER WILLIGE
C. A. J. A. OUDEMANS.
P. J. VETH.
J. K. J. DE JONGE.

De Vergadering magtigt den Voorzitter, om in overe
stemming met de conclusie van het voorgelezen Rapp
de onderscheiden Rekeningen ten blijke van goedkeur
te onderteekenen. Een afschrift daarvan, gelijk mede
de Memorie van Toelichting, zal aan den Minister
Binnenlandsche Zaken worden medegedeeld.

er Leemans, als voorzittend Lid van de *Com- t het opsporen, het behoud en het bekendmaken blijfsels der Vaderlandsche Kunst uit vroegere* aagt het woord op eene aanmerking in het uit- Rapport voorkomende, die haar gold: dat name- olle bedrag der verleende subsidie van *f* 500,— oorlijk was verantwoord, maar voor eene som 1.03 slechts eene globale quittantie afgegeven is Hij zegt dat de Commissie daartoe als ge- werd, doordien de opgaven voor reeds verschul- ningen niet bij tijds waren ingekomen; dat hij niet in gebreke zou blijven de nadere specifi- aromtrent den Secretaris in te zenden, evenals ten vorigen jare geschied was, er op aandrin- at men zich hiervan door persoonlijke kennis- eliefde te overtuigen. De bedoelde stukken wor- op geproduceerd en in de volkomenste orde

III.

komt in overweging het Ontwerp van Begroo- Inkomsten en Uitgaven, gaande van 1° April 1° April 1869; hetwelk wordt aangenomen

rooting van Inkomsten en Uitgaven, gaande van 1° April 1868 *tot* 1° *April* 1869.

Ontvangsten.

Subsidiën	*f*	13998.56
ten behoeve der Paalworm-Commissie . .	"	100 —
elijk debiet van de werken der Academie.	"	150.—
e door het Ministerie van Koloniën van ten behoeve van aan de Commissie voor ard-meter en Kilogram opgedragen werk- eden	"	329.49½
kas der Rekening van 1867—1868 . .	"	1491.98½
Totaal	*f*	16070.04

Uitgaven.

1. Reis- en Verblijfkosten.			
	Afd. Letterkunde:	ƒ 1400.—	
	〃 Natuurkunde:	〃 1400.—	
			ƒ 2800
2. Jaarwedden			〃 3300

Werkzaamheden van verschillende Commissiën.

3. Commissie voor den Paalworm . . .	ƒ 100.—	
4. Daling van Neêrlands bodem. . . .	〃 90.—	
5. Vervolg op van Loon's Penningwerk.	〃 600.—	
6. Voor de bewaring van Overblijfsels der Vaderlandsche Kunst	〃 500.—	
7. Voor de Uitgave van het Charterboek.	〃 300.—	
8. Commissie voor Standaard-meter en Kilogram	〃 Pro mem.	
		ƒ 1590
9. Onkosten der Vergaderingen		〃 275
10. Kleine Drukloonen		〃 250
11. Bureaukosten		〃 150
12. Expeditie, frankeeren en vrachten		〃 500
13. Huishoudelijke uitgaven		〃 800
14. Mobilair		〃 150
15. Uitgave van Werken		〃 5000
16. Bibliotheek en Catalogus		〃 1200
17. Onvoorziene uitgaven		〃 55
	Totaal	ƒ16070

IV.

Naar aanleiding eener missive van den Heer Secret der Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen Haarlem, die de toestemming van het Bestuur heeft zocht, om twee in de Fransche taal geschreven Bijdra uit de *Verslagen en Mededeelingen* te mogen doen o drukken in de *Archives des Sciences exactes et nature* wordt der Vergadering de vraag onderworpen: *of Academie kopijregt wil handhaven.*

ge Leden beweren, dat de plaatsing van stukken
rken der Academie aan de Schrijvers geenszins de
eid ontneemt, om daarover ook elders nog naar
te beschikken. Anderen daarentegen zijn van
dat de aanbieding een afstand van eigendoms-
uit. Allen zijn het intusschen met elkander eens,
in dezen zoo vrijgevig mogelijk moet te werk
geenerlei beletsel behoort in den weg te leggen
uimste verbreiding van wetenschappelijken arbeid,
vinden altoos van de Schrijvers. Na langdurige
visseling vereenigt men zich eindelijk in het met
gemeene stemmen aannemen van de navolgende
Heer OPZOOMER voorgestelde motie:

*ademie, hare regten op hetgeen zij in het licht
ndhavende tegen derden, verklaart tegenover de
zelven daarvan geen gebruik te willen maken.*

V.

gemeene Secretaris brengt vervolgens Verslag
den Staat der Boekerij en het Munt- en Penning-
aldus luidende:

liotheek nam in het afgeloopen jaar weêr aanzienlijk
elheid van belangrijke en kostbare boekdeelen, waar-
bij beperkte ruimte al bezwaarlijker wordt eene voor
k passende plaatsing te vinden; hetgeen te meer te
n is, omdat de verzameling door vele letterlievende
ler Hoofdstad, ook die geen leden der Academie zijn,
bezocht en geraadpleegd wordt. Onder de menigte
door keur van inhoud of pracht van uitvoering uit-
verdienen bijzondere vermelding:

*des Rapports sur les progrès des Sciences et des
France, publié sous les auspices du ministère de
n publique*. Paris 1867. 16 vols. gr. 8°.

ESTIER. *Sur la préservation des bois contre les atta-
sret. Notice in folio. Dessins et Photographies en Atlas.*

H. von Dechen. *Geologische Uebersichtskarte der Rheinprovinz und der Provinz Westphalen.* Berlin 1866.

A. Schaepkens. *Anciens monuments d'Architecture du* XI—XIII *siècle dans le Limbourg.*

Die Römische Villa zu Nennig bei Trier. Ihre Inschriften erläutert vom Domcapitular Wilnowsky. gr. folio.

Van den Catalogus zag het Tweeden Deels tweede stuk, de Letterkunde omvattende, het licht, door de ijverige en oordeelkundige bemoeijing en zorge van den Secretaris der aan dat gebied gewijde Afdeeling.

Met de ordening en het bewerken eener beredeneerde lijst van Klinkert's collectie van Bilderdijk's drukwerken en handschriften houdt zich ons verdienstelijk medelid de Heer Koenen bezig, die deze taak, hem zoo bij uitstek toebetrouwd, welwillend op zich heeft genomen.

Van het Munt- en Penningkabinet der Academie valt ditmaal niets te berigten, ten ware dat het zich aanbeveelt in de belangstelling en mildheid der leden bij voorkomende gelegenheid.

VI.

Namens de Commissie tot het opsporen, het behoud en het bekendmaken van Overblijfsels der Vaderlandsche Kunst uit vroegere tijden, deelt de Heer Leemans, haar voorzittend Lid, een en ander mede uit het aangeboden Verslag der werkzaamheden in het afgeloopen jaar door haar verrigt, hetwelk in dank aangenomen en voor het eerstvolgende *Jaarboek* bestemd wordt. (Zie het Rapport met de Bijlagen hierachter).

VII.

De Heer Boot leest daarop het navolgende Berigt voor van de Commissie voor het Charterboek van Holland en Zeeland.

De Commissie tot de uitgave van het Oorkondenboek van Holland en Zeeland heeft op nieuw de eer aan de Akademie een kort verslag harer werkzaamheden aan te bieden.

Werd er vroeger veel tijd, veel moeite en geduld aan de voorbereidende werkzaamheden besteed, aan het van heinde en ver bijeenbrengen der bouwstoffen, waardoor aanvankelijk de uitgave slechts langzaam vorderen kon, thans, sedert haar laatste verslag, was die arbeid grootendeels afgeloopen en de afschriften lagen bijna allen in orde voor haar. Zoo kon het drukken geregeld voortgaan en zij had het genoegen, dat de tweede aflevering in den afgeloopen zomer het licht zag. Daarin waren de oorkonden vervat van 1207 tot 1247 en verscheidene dezer waren tot nog toe onuitgegeven. Allen werden, waar het mogelijk was, naar het oorspronkelijke, waar dit ontbrak, naar de oudste en beste afschriften gedrukt. Waar de bronnen in het Rijksarchief berusten, is door den redacteur met hulp der ambtenaren, bij elk stuk naauwkeurig het origineel vergeleken; waar dat elders bewaard werd, riep men, en nooit te vergeefs, de hulp van andere archivarissen in, vooral had dit plaats met Middelburgsche en Haarlemsche oorkonden. Uwe Commissie meent dan ook te kunnen vertrouwen, dat in zuiverheid van tekst het tegenwoordige *Oorkondenboek* dat van FRANS VAN MIERIS overtreft.

Sedert de uitgave der tweede aflevering is de druk aanhoudend voortgezet. De negen laatste jaren der regering van graaf WILLEM II leverden daarvoor de bouwstoffen. Daarachter is gevoegd een necrologium in de abdij Egmond vervaardigd en in een cartularium der 15e eeuw bewaard, schoon waarschijnlijk naar andere en, gelijk men vermoeden mag, gelijktijdige opteekening. Hoewel het tot in de 15e eeuw is voortgezet, meenden wij ons in dit deel tot den tijd van het eerste gravenhuis te moeten bepalen, het overige behoort eigenaardig bij de volgende afdeeling van ons werk.

Evenzoo is het met de opgaven nopens de wijding der kerken en altaren van Egmond. Als aanhangsel achter de oorkonden geplaatst, zullen zij den geschiedvorscher menige welkome bijzonderheid aanbieden, en in de eerste zal hij de bouwstoffen

aantreffen voor eene volledige genealogie van het eerste gravenhuis.

Dit alles is thans almede afgedrukt, er blijft alleen nog overig het register en de voorrede, doch ook het eerste, waarmede ons medelid DELPRAT zich wel heeft willen belasten, ligt mede reeds in handschrift gereed, aan het andere zal de hand worden geslagen. Zoo hoopt dan Uwe Commissie over een paar maanden U het eerste deel van haar werk geheel voltooid te kunnen voorleggen.

Voor het volgende deel zijn de bouwstoffen bekend, veel zelfs is reeds afgeschreven, maar meer blijft er nog te doen overig. Uwe Commissie hoopt echter met ijver en geduld, zonder overhaasting, voort te gaan, overtuigd dat zij een nuttig werk tot stand brengt. Moge het de goedkeuring van deskundigen en de belangstelling van velen verwerven.

Eindelijk zal ook de hand aan het verdere vervolg geslagen worden. De heer VAN LIMBURG BROUWER, die zich met de bewerking van het Bourgondische tijdvak belast had, heeft het register der oorkonden van dien tijd voltooid. Het zal iets uitvoeriger zijn bij de inhoudsopgave, omdat de meesten dier stukken nog onbekend zijn, maar overigens op dezelfde wijze ingerigt als het vroeger door de Akademie uitgegevene register. Hierdoor zal reeds voorloopig aan een lang gevoelde behoefte voldaan worden.

Namens de Commissie,
L. PH. C. VAN DEN BERGH.

VIII.

Eindelijk wordt, volgens Art. 15 van het Organiek Reglement, de voorrang der Academie verklaard over te gaan op de Afdeeling voor de Taal-, Letter-, Geschiedkundige en Wijsgeerige Wetenschappen, waarop de Voorzitter de Vergadering sluit.

*ag van de Commissie der Koninklijke Akademie
Wetenschappen tot het opsporen, het behoud
het bekend maken van de overblijfsels der
lerlandsche kunst uit vroegere tijden, over het
ademiejaar* 1867—1868.

kbare erkenning van de meerdere ruimte van midde-
ar op de begrooting der Akademie beschikbaar ge-
angemoedigd door de blijken van goedkeuring en
die haar door de leden der Koninklijke Akademie
gehouden vereenigde Vergadering werden geschon-
le Commissie het nieuwe Akademiejaar binnen, tot
harer taak en behartiging der haar toevertrouwde
Wanneer zij thans wederom voor de Akademie op-
rekenschap te geven van hare handelingen en be-
zoo geschiedt dit met de bewustheid, dat zij naar
weten, en zooveel het mogelijk was getracht heeft
re gewigtige roeping te voldoen, en dat zij in menig
de uitkomsten verkregen heeft. Het zal haar eene
voldoening wezen, wanneer zij mag ondervinden,
ledeeling van haar jaarlijksch verslag eenen gelijken
hare lastgevers, de leden der Koninklijke Instelling,
gt.

---

nmissie hield zes vergaderingen, waarvan vijf te
age op 20 Mei, 1 Julij, 4 November 1867, 24
en 20 April 1868, en ééne op 5 September te
waar haar medelid, de heer CONRAD, haar op zijn
de Wiers, even als bij de meeste der overige bijeen-
p zijn bureau te 's Gravenhage, gastvrijheid verleende.

Behoefte aan talrijker zamenkomsten deed zich niet ken
Wanneer onderwerpen zich opdeden, waarvoor mondeling o
leg wenschelijk bleek, en die eenigen spoed schenen te vo
ren, dan werd de tijd van eene vergadering daarmede in
band gebragt. Was eene schriftelijke behandeling voldoe
dan werd die weg ingeslagen, en het voorzittend lid daard
evenals door de afspraken en besluiten in de vergaderin
in staat gesteld om het noodige te verrigten. De uitsla
bemoeijingen aan een of ander van de overige leden der C
missie opgedragen, werd schriftelijk aan het voorzittend
medegedeeld, en wanneer geen meerder spoed vereischt v
in de eerstvolgende bijeenkomst aan allen ter kennis geb
Tot nu toe heeft de ondervinding tegen deze wijze van we
geene ernstige bezwaren doen kennen; het zou ook aa
leden der Commissie, die tusschen hunne ambtsverpligti
en daaraan verbonden werkzaamheden, slechts hunne vrije
aan de hun door de Akademie opgedragen belangen ku
wijden, onmogelijk zijn, en het kan ook niet van hen gev
worden, dat zij zonder volstrekte noodzakelijkheid uit h
woonplaatsen zich naar elkander begeven, met het doel,
onderwerpen te bespreken, plannen te vormen, maatregele
overwegen, elkander in te lichten enz., wanneer niet bep
feiten of spoedige voorziening eischende gebeurtenissen da
eene min of meer dringende aanleiding geven.

De Commissie mogt zich in de ontvangst van een a
mededeelingen, berigten en toezendingen verheugen. Zij me
zelfs daarbij eene meer algemeene deelneming, eene opgev
belangstelling te kunnen erkennen. Volgens hare toezeg
werden door haar in de openbare Afdeelingsvergaderingen d
men der inzenders met dank vermeld. Eene meer naauwke
en uitvoerige opgaaf moest, als van zelf spreekt, voor
verslag worden bespaard.

Van den heer hoofd-ingenieur van den Waterstaat te
ningen, Jhr. J. R. T. Ortt, twee zeer fraai bewerkte b
kunstige teekeningen van het voormalige zoogenaamde G

provinciale Collectehuis, een gebouw in 1635 ge-
le westzijde van de Groote markt te Groningen,
ıst onder leiding van den heer aspirant-ingenieur
ER SLEIJDEN, door den tijdelijken opzigter H. VEEN-
opzigter van den Waterstaat, H. RAAMMAKER, op-
in teekening gebragt; alsmede eene *schets* van een
k raam en eene toelichting van de bijzonderheden,
ıdheid door de Commissie bij soortgelijke teeke-
een geschiedkundig zoowel als uit een technisch
ral van belang wordt geoordeeld. Deze toezending
l door eene insgelijks zeer fraaije photographie van
ouw.

chenkomst van den heer J. SLIERENDREGT, te Zonne-
chouwen, drie *teekeningen* van de thans gesloopte
n in die gemeente, opgemeten en in teekening ge-
den heer C. TIMMERMAN CZN., alsmede van de
vont, die het onderste boven geplaatst als voetstuk
vaarschijnlijk blijft dienen) voor den predikstoel.
elfde twee zoogenaamde *reuzenmoppen* met groene
p de zijkanten, als monsters van diergelijke stee-
verschillende plaatsen tusschen de overige in de
ingemetseld.

issie besloot den nog jeugdigen teekenaar TIMMER-
n bewijs van hare tevredenheid over zijnen arbeid,
de mondelijke aanwijzing van een harer medeleden
ıd volbragt en ter aanmoediging, een net gebonden
an W. N. ROSE's *Leer van het ornament*, te doen

EYCK VAN ZUILICHEM, oud-burgemeester te St.
, *berigt* omtrent de mogelijkheid van eene aan-
ping van het kasteel Borculo bij Zutphen.

ingenieur van den Waterstaat, toen te Utrecht,
. M. F. WELLAN, *berigt* omtrent oude gebouwen
Dom en eenen ouden waltorenkelder te Utrecht.

ingenieur van den Waterstaat te 's Hertogenbosch,
. F. LEEMANS, eene *teekening*, vervaardigd door, en
ende aanmerkingen van de hand van den opzigter

H. F. C. HAMILTON, van eene steenen doopvont te Grave, achter de kazerne bij het graven van eene put gevonden.

Berigt omtrent de oude kerk der Roomsch-Katholieken te Vechel, welk gebouw weldra aan den slooper zou worden overgelaten, opgemaakt door den opzigter W. P. KOENEN; eindelijk nog twee fraaije *photographiën* van het onlangs in de St. Janskerk te 's Hertogenbosch afgebroken en daaruit verwijderde jubé, een prachtig kunstwerk in marmer van verschillende kleuren uit de 16de eeuw, versierd met een aantal goed bewerkte beelden. Volgens bijgevoegde mededeeling van den heer LEEMANS was het jubé toen reeds naar Londen overgevoerd, met bestemming voor eene kerk in Ierland.

Van den heer R. E. J. ROETERINK, leeraar toen aan de hoogere burgerschool te Harlingen, thans aan de hoogere burgerschool te Veendam, twee *teekeningen* in waterverw, van de sedert eenigen tijd gesloopte Haafsensche kapel bij Zutphen.

Berigt omtrent eene grafzerk te Harlingen in het voorportaal van de groote kerk, van het geslacht STERNZEE, en van eenen anderen grafsteen buiten de kerk, van TJOERD OENEMA, en andere leden van dit geslacht; toezegging van *teekeningen* van beide grafzerken en aanbod van *afteekeningen* en *afschriften* van een honderdvijftigtal bas-reliefs en opschriften in gevels van woningen te Harlingen, door hem gedurende zijn verblijf in die stad van lieverlede afgeteekend en overgeschreven. Dat dit belangeloos aanbod door de Commissie in dank werd aangenomen spreekt van zelf; het was haar een nieuw blijk van de onverflaauwde welwillendheid, waarmede de heer ROETERINK tot het doel dat de Commissie zich voorstelt, krachtig blijft medewerken.

Van den heer J. D. BELMER, leeraar aan de hoogere burgerschool te Sneek, werden eerst *berigten* omtrent eenige voorwerpen en naderhand, op verzoek der Commissie enkele dier voorwerpen zelve ter kennisneming overgezonden; zij waren:

een koperen buurt- of begrafenispenning van de Noord- en de Snoekstraten te 's Gravenhage, naar een ander exemplaar afgebeeld en uitgegeven door den heer J. F. G. MEIJER, opzigter van het Koninklijk Kabinet van penningen en gesneden

's Gravenhage, in het 1ste stuk der *Mededeelingen en. tot beoef. der geschied. enz. van 's Gravenhage;*
en gedenkpenning op het verbranden van het kloos-ikheeren te 's Gravenhage en het slechten der kerk poort te Workum in 1854 (v. LOON, *Hist. penn.* 540);
zen munt van de 4de gr., van Constantinus Magnus, bij Winsum in Friesland gevonden. VZ. het ge-d des keizers regts gezien, omschr.: IMP. CONSTAN-; Kz. staande Apollo-Sol met stralen om het hoofd; INVICTO COMITI; en in het veld: T. P.; onderaan ATB. van ruw aardewerk, uit de hand vervaardigd en niet in eenen oven gebakken; rondom den buik els versierd, die waarschijnlijk met den vinger aan- toen de stof nog week was; hoog 10,5, in door-le opening 8,5, aan den buik 10,5 centimeters; eene terp bij Winsum, niet ver van de zoo de munt van CONSTANTINUS.
en hecht of handvat met snijwerk, voorstellende nijnt de hoop en de liefde, waarboven een leeuw, nschild houdt.
heer H. HARTOG te Zalt-Bommel, ter bezigtiging HS. in klein 12°., bevattende het *Suver prieel n bloemen.* Dit HS. in het jaar 1626 door eene r, in de overtuiging dat zij daarmede een verdien-verrigtte, vervaardigd, bezat slechts geringe waarde, met zorg en geduld in Gothisch minuskelschrift hoofdletters geschreven en van eenige gekleurde de gravures voorzien was.
heer A. J. P. VAN TROTSENBURG, genees-, heel- en te Stolwijk, eene net bewerkte *teekening* in kleu-, in het koor der afgebrande kerk dier gemeente evallen witsellaag bloot gekomen muurschildering, dwaarts onmiddellijk aan de oostelijkste zich aan-le der koorsluiting. Zij stelt het beeld van eenen an voor, wiens hoofd met den heiligenkrans in an eenen cirkel versierd is; over zijn lang, tot

over de voeten nederhangend, geelkleurig ondergewaad, dı hij een bruinachtig rood bovenkleed, met lange, wijde mouwe witte voering; het zeer wijde benedengedeelte van dit klee in de regterhand die het bedekt opgenomen, waardoor r plooijen vóór het ligchaam en tot beneden de knie van linkerbeen nederdalen. In de met het kleed bedekte regter draagt hij een gesloten boek, met de voorzijde opwaarts keerd; in de linkerhand houdt hij tegen den schouder e thans slechts gedeeltelijk meer overgebleven, geelkleurigen p tak. Het benedengedeelte van de beenen met de voeten en het onderkleed zijn verdwenen. Op den achtergrond regts sc een lichtbruin gekleurde heuvel zigtbaar te zijn.

Aan het verlangen van den heer van Trotsenburg, om gaaf van de beste wijze tot ontblooting van het overig we nog aanwezige schilderwerk, werd natuurlijk voldaan. Of onderzoek verder is voortgezet, is der Commissie niet n gebleken; de haar dienaangaande toegezegde berigten zie nog te gemoet.

Van den Heer A. C. Bon, opzigter van 's Rijks kust te Westschouwen, wiens naam reeds in zoo menig vroeger slag der Commissie met dank vermeld werd, ontving zij:

Berigt omtrent de wapenborden op het kasteel Haems tot dusverre bewaard gebleven, en op wier waarschijnlijken koop de heer Bon de Commissie opmerkzaam gemaakt, laatste de aandacht van het bestuur van het Zeeuwsch Ger schap te Middelburg gevestigd had. De verkooping heeft p gehad, en de schilden zijn door den eigenaar van het ka en de heerlijkheid, den Heer Mr. van der Lek de Cl aangekocht en alzoo behouden gebleven.

Verder had de Commissie nog aan den heer Bon in bezendingen een aantal gedenkpenningen en munten te dan

een koperen gedenkpenning op de godsdienstige verschi tusschen Gomarus en Arminius, 1608; (van Loon, *H riepenn.*, II, 41);

eenen Zeeuwschen koperen rekenpenning van 1588, op afweren der Engelsche vloot, (zie van Loon, I, blz. 391).

Eenen Engelschen penny van George III, 1791 en

gelschen halfpenny.

tukken, die in de Rijksverzameling te 's Gravenhage
ig waren, werden namens den inzender afgestaan aan
van penningen en munten der Leidsche Hoogeschool.
andere bezending munten en penningen ten ge-
bevonden zich de volgende zeventien, die aan het
van munten en gesneden steenen te 's Gravenhage
ken:

ren munt van 40 centes en eene van 20 centes.,
bliek Uruguay;

stuk van 5 kopecken van keizerin CATHARINA de
sland, en twee dito van 2 kopecken van keizer
(1811);

nnastukken van Britsch Indië (1835)

stuk van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika;
stukken van Nederlandsch Indië en
. stukken van Pruissen.

overige veertig stuks heeft de Commissie niet be-
eeft die aan den heer BON onder dankzegging we-
eschikking gesteld.

heer ARN. SCHAEPKENS te Brussel:

plaar van zijn gedrukt opstel, *Buste en marbre de
du professeur Heidanus, rapporté de Smyrne.* Eene
che *afbeelding* van dat borstbeeld, dat zich thans
bevindt, had de Commissie in het vorige jaar (zie
866—67, blz. CXVII) van den heer ALEX. SCHAEP-
astricht ontvangen.

verlangen van den geachten inzender, betrekkelijk
van gebouwen en gestichten der tempelridders in
elligt nog aanwezig, werd zooveel mogelijk voldaan
van gedrukte bronnen, die over dat onderwerp
len geraadpleegd.

heer M. B. G. HOGERWAARD, Aspirant-Ingenieur
Waterstaat te Middelburg, *berigt* omtrent bouw-
keningen die van de Vlissingsche poort en van het
is te Middelburg vervaardigd zijn, of nog vervaar-
worden.

Van Jhr. VICTOR DE STUERS te Maastricht, *berigt* omtr zeer belangrijke muurschilderingen, in de gewezen kerk het voormalige Dominikanenklooster, nu een stadsconstruc magazijn, door hem ontbloot, gereinigd en afgeteekend. De keningen in kleuren op verkleinde schaal, met doortrekken enkele voorname gedeelten op doorschijnend papier, wer tevens door den heer DE STUERS aan de Commissie ter k nisneming in handen gesteld, en leverden aan het lid L MANS stof voor eene mededeeling in de vergadering der I terkundige Afdeeling van 15 Mei 1867. Zie *Verslagen Mededeelingen, Afd. Letterk.* Dl. XI, blz. 166—168.

Niet alleen de aard der voorstellingen, waaronder de gesc denis der tienduizend Martelaren en het leven van THO VAN AQUINO de voornaamste plaats bekleeden, maar ook uitmuntende bewerking, de bijschriften en bovenal de ver ding van het jaar 1337, zijnde dat der wijding van het al aan de heilige martelaren en den beroemden kerkleeraar, ken de door den heer DE STUERS aan den dag gebragte ku werken tot onwaardeerbare en zeldzaamste bijdragen voo geschiedenis der oude vaderlandsche schilderkunst.

Van denzelfde, *berigt* omtrent zeer merkwaardige grafze in de gewezen kerk van het oude Minnebroedersklooster, t Rijksarsenaal, te Maastricht, en omtrent muurschilderingen t eenen der wanden van eene kapel in genoemde kerk.

Nog werd de aandacht der Commissie door denzelfden gevestigd op de slooping, die voor enkele oude gebouwen, deelten der ringmuren enz. welhaast een gevolg zou wo van de aanstaande ontmanteling van de vesting Maastr Sedert met de werken voor die ontmanteling een aanvang genomen, heeft de heer DE STUERS de Commissie op de ho gehouden van de bijzonderheden die zich daarbij opgedaan ben, en de voorwerpen van vroegeren tijd aan den dag geko

Het Commissieverslag zal hieronder nader dienaangaande het een en ander mededeelen.

Van den heer ALEX. SCHAEPKENS, oud-directeur der S teekenschool te Maastricht, ontving de Commissie een *be* omtrent de slooping der Tongersche poort, en het wensche

poort, het Rijkstuighuis, de kapel op den Meegden-
kruidtoren te Wijk en andere gebouwen bewaard
ven.

RGEMEESTER EN WETHOUDERS te Maastricht, drie
geslaagde photographieën van de Tongersche poort,
lende gezigtspunten genomen.

J. GANDERHEIJDEN, kantonregter te Zuidhorn, prov.
berigt omtrent gevaar van geheele of gedeeltelijke
an het kasteel Hanckema, in verband tot den aan-
rkoop van dat oude gebouw.

r *berigt* van denzelfden heer bragt de aangename
de dreigende gevaren waren afgewend. De Com-
ing tevens van den heer GANDERHEIJDEN de toe-
mededeeling der bijzonderheden, die hem uit een
n onderzoek omtrent de vroegere geschiedenis van
ter kennis mogten komen.

G. N. DE STOPPELAAR, secretaris der gemeente
belast met het toezigt over de Oudheidkamer op
is aldaar, twee *boekwerkjes: Inventaris der archieven
frèrie van St. Sebastiaan, gevestigd in haren hove,
ndboog te Middelburg, bijeenverzameld en gerangschikt*
. N. DE STOPPELAAR. 1867. 8°. (niet in den han-
*ventaris van voorwerpen betrekkelijk geschiedenis en
e, aanwezig in de Oudheidkamer ten Raadhuize van
door* Jhr. C. A. RETHAAN MACARÉ, overgedrukt
ijk van het Historisch Genootschap te Utrecht. Utr.

zending ging vergezeld van een heusch schrijven,
heer DE STOPPELAAR zijne medewerking tot en be-
an de belangen die de Commissie behartigt, met de
villendheid beschikbaar stelt. Mogt dit goede voor-
vele Gemeentesecretarissen navolging wekken, de
zou zich dan in den aanwinst van krachtige bondge-
nen verheugen.

latere bezending mogt de Commissie nog van den-
r ontvangen, eene *photographie* van de onlangs ge-
ssingsche poort te Middelburg en het *berigt*, dat on-

der toezigt van den Gemeentebouwmeester vier bouwkunstige teekeningen vervaardigd zijn, die eene juiste voorstelling geven zoowel van het uitwendige als van het inwendige van het gebouw, en voor de Oudheidkamer op het Raadhuis bestemd zijn.

Ook van de thans afgebroken West-Indische pakhuizen en van verschillende gezigten op de stad zelve zijn, door de goede zorgen van den heer Secretaris STOPPELAAR, teekeningen vervaardigd, voordat met de werken tot slooping een aanvang was gemaakt. Eenig beeldhouwwerk, afkomstig van het gesloopte oude gasthuis en van de genoemde poort, is insgelijks naar de verzameling op het Raadhuis overgebragt.

Bij de bovengenoemde photographie had de heer DE STOPPELAAR nog een overdruk gevoegd van eene door hem bewerkte en in het *Zeeuwsch jaarboekje en Middelburgsche Naamwijzer* 1868, in het licht gegeven *geschiedenis van de Vlissingsche Poort.*

Van den heer J. G. HORSTHUIS, geplaatst bij het Rijkstelegraafkantoor te Zaandam:

Berigt omtrent ingebrand schilderwerk op glas in de beide kerken der Gereformeerde en in die der Luthersche Gemeenten aldaar, met toezegging van afteekeningen van die glazen voor zoover daarvan geene afbeeldingen bekend mogten zijn.

Verder de volgende *teekeningen* en *schetsen* van oude gebouwen, door hem in verschillende plaatsen van ons land vervaardigd:

Gevel van een woonhuis op het Magdalenaplein te Utrecht.

Bovengevels van drie woningen in de Wijnstraat, zuidzijde te Dordrecht; en

twee gevels van woningen op de Varkensmarkt aldaar.

Bovengevel van een woonhuis in de Bosschestraat te Zalt-Bommel;

gevels van een huis op de markt (Stadsapotheek) en van een huis tegenover de Groote kerk aldaar;

gevels van twee woningen in dezelfde stad, in de Kerkstraat en in de kleine Steigerstraat.

bovengedeelte van den klokken- of ouden Gasthuiskerktoren aldaar;

gevel van het zoogenaamde huis van MAARTEN VAN ROSSEM in de Nonnenstraat aldaar, en

p den traptoren aan het noord-oostelijk gedeelte van kerk aldaar.

op de Binnenpoort te Culemborg van de buitenzijde; lfde poort, aan de binnen- of de marktzijde;

p het Stadhuis aldaar;

naamde kaak op den hoek (linkerzijde) van het Stad-vee draagsteenen onder het kalf van den hoofdingang.

n een woonhuis van 1595 te IJsselstein;

van 1638 in eenen eenvoudigen gevel van éénе ver-dezelfde stad.

an eene woning in eene der achterstraten aan de e Nijmegen.

poort te Zuijlen, en een oude schoorsteenmantel in ertrek dier poort.

Kerkbestuur der Gereformeerde Gemeente te en, *berigt* omtrent de voorgenomen slooping van de den opbouw van eene geheel nieuwe kerk, met ver-lichting, op welke wijze het best in den geest van ie kon gehandeld worden, om door opmetingen, tee-nz. gegevens op te zamelen en te bewaren, die voor enis der vaderlandsche kunst van belang konden kerkbestuur had tevens gezorgd, dat de architekt pzigt van het werk belast, de heer J. A. van der met de Commissie tot het begeerde doel in regt-betrekking stelde. De Commissie had alle reden om eze gunstige beschikkingen van het kerkbestuur van te verheugen, en meent, bij de openlijke hulde brengt aan den heer Th. Roest, voorzitter en lid legie, aan den heer J. P. Treub, burgemeester der en den architekt, den heer J. A. van der Kloes, eld door hen gegeven, ter algemeene navolging te evelen.

Redactie van de Nieuwe Utrechtsche Courant en Advertentieblad, *mededeeling* omtrent en korte van een zoogenaamd Lavatorium met muurschilde-kt in een bovenvertrek eener woning te Utrecht, an Bn. van Boetselaar van Dubbeldam.

Van den heer J. C. FREDERIKS te Oostkapelle, een *zilveren muntje* van Domburg afkomstig, en *berigt* omtrent de aanstaande uitdieping van de Arne, de oudste haven van Middelburg, en over maatregelen, opdat voorwerpen die bij die werkzaamheid of bij de uitvoering van kanaal- en spoorwegwerken welligt aan den dag zullen komen, behoorlijk aan de Regering worden uitgeleverd. Het zilveren muntje, door besnoeijing onkenbaar, is aan den heer opzigter van het Kon. kabinet van penningen en gegraveerde steenen te 's Gravenhage ter plaatsing bij de overige van Domburg afkomstige munten, overgegeven. Met betrekking op het andere punt, meende de Commissie te mogen berusten in de bepalingen en aanschrijvingen, nopens de verpligte oplevering tegen billijke waardeering aan het Rijk van alle voorwerpen, die bij de uitvoering van Rijkswerken gevonden worden.

Van den heer F. BENARD-SOUBRE te Luik *berigt* omtrent eenen grooten koperen schotel, 1 meter in middellijn, met op den bodem het uitgeslagen beeld van keizer KAREL V, het driemaal herhaald opschrift KAREL KAISER ANNO 1617, en op den rand twee wapenschilden en groepen van bloemen en vruchten, alles zoogenaamd Dinanderie werk.

Van BURGEMEESTER EN WETHOUDERS van HEESCH, in de Meijerij, *berigt* van het voornemen van het Roomsch-Katholiek parochiaal kerkbestuur, om de oude kerk dier gemeente en haren toren tegen de maand April 1868 te doen sloopen, daar de bouw eener nieuwe kerk voleindigd was.

Van den heer D. KAAN Az., burgemeester te Wieringerwaard, *berigt* omtrent eenige grafzerken met opschriften in of bij de sedert eenige jaren gesloopte oude kerk der Gereformeerde Gemeente aldaar aanwezig, doch die sedert verloren zijn gegaan.

Van den heer F. W. VAN EEDEN te Haarlem, *berigt* omtrent een naar het scheen zeer oud beeld, in laag opkomend werk uitgehouwen, in eenen vierkanten steen boven den ingang in den toren van de kerk der Gereformeerde gemeente te Velsen.

Van den BURGEMEESTER EN WETHOUDERS der gemeente HAAS-

TRECHT en van die van VLIST, provincie Zuid-Holland, berigten dat in die gemeenten zich geene overblijfsels van vroegere vaderlandsche kunst bevinden.

Op de meeste der hier vermelde onderwerpen, moge de Commissie thans nog nader in haar Verslag terugkomen, voor zoover enkele bijzonderheden daarop betrekkelijk nog eene verdere behandeling vereischen of wettigen. Andere onderwerpen, die in een vroeger Verslag vermeld werden, of belangen waarbij de Commissie, zonder dat haar eenige kennisgeving geschied of hare tusschenkomst was ingeroepen, handelend of waarschuwend meende te moeten optreden, kunnen dan tevens besproken worden.

KERK TE BEEK, gemeente BERGH, in Gelderland. In het Verslag over het vorige jaar (*Jaarboek*, blz. CXIII) is gesproken van het plan tot verbouwing van een gedeelte der oude kerk te Beek.

Uit de inlichtingen door het Commissielid, den Hoogl. MOLL, gedurende zijn verblijf bij Arnhem ingewonnen bleek, dat de kerk om ouderdom en bouwtrant wel eenige bijzondere aandacht verdient. Daar echter geene, ook slechts gedeeltelijke, slooping in het plan lag, maar alleen eene vergrooting door aanbouw van eenen nieuwen vleugel, werd ook hier een persoonlijk onderzoek niet noodzakelijk geacht. Bij het graven voor de grondslagen zijn waarschijnlijk geen voorwerpen van eenig belang aan den dag gekomen, dewijl anders, volgens erlangde toezegging aan de Commissie, dienaangaande berigt zou gegeven zijn.

KERK der Gereformeerde Gemeente te BERGEN bij Alkmaar. Bij de Commissie was een berigt ingekomen, omtrent een plan tot slooping der sedert 1574 nog overgebleven bouwvallen van het schip dier oude kerk, welligt ook van het koor, dat volgens bestaande bescheiden op het einde der XVIe eeuw weder opgebouwd en thans nog voor de godsdienstoefening gebezigd werd. De Commissie zich met haar verzoek om inlich-

tingen tot den Burgemeester der gemeente gerigt hebbende, erlangde daarop de verzekering, dat er volstrekt geene plannen tot slooping of eenige verbouwing bestonden, maar het dienaangaande verspreide gerucht waarschijnlijk zijn oorsprong had genomen uit de verplaatsing van eenige brandladders, die met de daarboven getimmerde kap van den noordelijken muur, waartegen zij tot dusverre geborgen waren geweest, naar den zuidelijken muur werden overgebragt.

Kerk te Heesch in de Meijerij. Door den ingenieur van den Waterstaat te 's Hertogenbosch, Jhr. A. O. van den Sant-heuvel, tot wien de Commissie zich om nadere inlichting gerigt, en die de vriendelijkheid had gehad in persoon het oude kerkgebouw in oogenschouw te nemen, is een bevoegd persoon aangewezen om bij de afbraak een wakend oog te houden, op te meten, af te teekenen en te verzamelen wat voor de geschiedenis van de kunst van eenig belang geacht kan worden.

Slooping der Kerk te Kedichem in Zuid-Holland. Het is zeer te betreuren, dat de slooping van dat oude gebouw eerst aan een lid der Commissie, en slechts bij toeval, ter kennis kwam, nadat reeds een geruimen tijd de laatste sporen er van verdwenen waren. Ofschoon de kerk geen aanspraak op bouwkunstige verdiensten in vorm of versiersels kon doen gelden, bragt zij echter in den hoogen ouderdom die er aan werd toegekend, eene eigenaardige aanbeveling, en zou een naauwkeurig onderzoek van de bijzonderheden op den bouw betrekkelijk, voor de kennis van bouwstoffen, bouwwijze, verbindingsmiddelen enz. zeer nuttige bijdragen hebben kunnen leveren.

De Commissie achtte het noodig den heer F. W. C. Merkens, burgemeester van Kedichem, haar leedwezen kenbaar te maken, dat door hem geen gevolg was gegeven aan de aanschrijving van den Commissaris des Konings van Zuid-Holland, waarbij van de gemeentebesturen verlangd werd, dat zij van elk gevaar van slooping van oude gebouwen of gedenkteekens, onverwijld der Commissie kennis zouden geven. Het daarop van den burgemeester ontvangen antwoord was van zulk een weinig bevredigenden inhoud, dat de Commissie het noodig achtte, om het in afschrift en met hare opmerkingen aan den heer Com-

s Konings in Zuid-Holland mede te deelen. Het is den burgemeester gebleken, dat zijne handelwijze de daarvoor bijgebragte redenen bij den Commissaris keuring of vergoelijking hebben gevonden. Voor de zelve leverde de wijze, waarop door het hooger gezag re pogingen bevorderd, de door haar voorgestelde gehandhaafd en op de behartiging van hare voor- n verzoeken werd aangedrongen, eene bemoedigende nk erkende voldoening.

IPE-TOREN onder KOUDEKERKE op Schouwen. In het gaande verslag (*Jaarboek* 1867, blz. CXXXIV) werd de Commissie gemeend had de aandacht van den an Binnenlandsche Zaken op den ouden toren te tigen, daar maatregelen om dit laatste overblijfsel ormalig aanzienlijk dorp tegen verder verval te be- ogst gewenscht schenen.

schrijven had de Commissie onder de redenen, die d niet alleen maar ook voorziening en onderhoud ewezen zoowel op den hoogen ouderdom van den op bijzonderheden die hij uit een bouwkunstig oog- edt, maar vooral ook op de lang niet onverschillige eid, dat voor zeevarenden de Plompetoren tot een kenningsteeken strekt. Eene raadpleging bij het van Marine op dit laatste punt leverde geen gun- lag. De Minister meende, dat de toren voor de van geen noemenswaardig belang was, en dat er net het oog op de vrij aanzienlijke kosten welke len voortvloeijen, geene reden bestond, om het ge- eemerk beschouwd, in beheer en onderhoud voor n het Departement over te nemen.

der onderzoek werd nu wenschelijk geacht naar de oeverre voor de visschers- en andere kleinere vaar- n het algemeen voor de kustvaart, het behoud van van genoegzaam nut beschouwd werd, om, hetzij van e, hetzij vanwege de gemeente die het aanging, en tot onderhoud aangewezen te zien. Ook op deze den gunstige uitkomsten gemist. De Kamer van

koophandel en fabrieken te Zierikzee oordeelde deze vraag, haar door burgemeester en wethouders dier stad gedaan, in bepaald ontkennenden zin te moeten beantwoorden; burgemeester en wethouders spraken tevens hunne meening uit, dat de toren, ofschoon niemand zich als eigenaar van het gebouw scheen te gedragen, toch in vrij goeden staat verkeerde en zeker nog vele jaren in denzelfden toestand zou kunnen blijven, zoolang hij althans ongemoeid werd gelaten. Het gemeentebestuur van Haamstede, op welks grondgebied de bouwval ligt, en dat dus, als vermoedelijk den eigendom daarvan hebbende, ook geacht kon worden voor het beheer en onderhoud te moeten zorgen, werd mede niet genegen bevonden om dat eigendomsregt te doen gelden, en de daaruit voortvloeijende verpligting op zich te nemen; en zoo was de uitkomst van het onderzoek, dat de poging vanwege het gewestelijk bestuur om op eene behoorlijke wijze in de instandhouding van het gebouw te voorzien, geheelenal schipbreuk geleden had. Men beweerde dat de toren alleen uit het oogpunt der oude vaderlandsche kunst nog eenig belang wekte.

De Commissie meende ook nu niet in de zaak te mogen berusten. Met betrekking tot de diensten, die het gebouw als zeebaak of herkenningsteeken nog steeds bleef bewijzen, had de Commissie te stellige verzekeringen uit den mond van belanghebbenden zelven vernomen. Wat de bewering betrof, dat de toren ook zonder onderhoud nog jaren lang in den zelfden toestand zou blijven, de Commissie liet die voor rekening van hen, die haar uitspraken; maar hare eigene ervaring raadplegende, moest zij zich er van overtuigd houden, dat een gebouw zonder bedekking, op de kust der Noordzee, aan de werking van stormwind, regenvlagen en winterbuijen blootgesteld, in eenen staat van voortdurende, moge het ook eene langzaam werkende, slooping verkeeren moet en zijnen geheelen ondergang onfeilbaar ziet naderen. De Commissie kon het vermoeden niet van zich werpen, dat vrees voor den last van beheer en kosten van onderhoud wel eenigermate eenen nadeeligen invloed op de meeningen der betrokken besturen en collegiën had doen gelden. Zij achtte het ook niet zoo ondenkbaar,

van de inwoners der gemeenten, die voor hun be-
lrijf bij het behoud van den toren belang hebben,
unne omstandigheden min of meer afhankelijk zijn
nedeburgers en van de leden van het gemeentebestuur,
et vrij genoeg had kunnen doen hooren. Een her-
ettelijk onderzoek versterkte de Commissie in hare
dat deskundigen op de plaats zelve en in den om-
houd van het gebouw niet alleen voor de kustvaart
vaartuigen, maar ook voor grootere zeeschepen onder
nstandigheden volstrekt noodig oordeelen.
nissie heeft de door haar verkregen inlichtingen en
angevoerde gronden aan den Minister van Binnen-
ken nader medegedeeld, en in overweging gegeven
niemand eenig regt op den toren, het eenig overge-
uw van de eenmaal zoo bloeijende parochie Koude-
scht te doen gelden of zich den eigendom wil zien
dat gebouw voor het Rijk in eigendom en beheer
Een opzettelijk onderzoek omtrent den staat waarin
zich bevindt, of en zoo ja, wat er aan zou be-
rigt te worden tot behoud, kon dan nader de noo-
ns aanbrengen voor eene beslissing omtrent hetgeen
behooren te geschieden. Tot zulk een persoonlijk
vooral met het oog op het belang dat aan den
overblijfsel van oude vaderlandsche bouwkunst kan
gekend, omtrent het al of niet dringende van maat-
herstel of behoud, de wijze waarop daarin het best
n worden, en de kosten, die daaraan zouden ver-
n, verklaarde de Commissie zich volkomen bereid.
daarop de verzekering, dat de Minister gaarne de
van den uitslag van die onderzoekingen zal tege-
Dat de Commissie hare aandacht aan deze zaak niet
ken, spreekt wel van zelf.

VAN DE KERK TE MIDWOUD IN NOORD-HOLLAND. In
over het vorige jaar (*Jaarboek* 1867, blz. CXXXIII)
op bijzonderheden, die, voor den houtbouw niet
k, zich in het zamenstel van den toren dier kerk
en die ook om den hoogeren ouderdom van den

toren in vergelijking met dien der kerk, de aandacht tot zich trokken. Eene opzettelijke opmeting en teekening was daarom wenschelijk geacht, en die bemoeijing werd opgedragen aan den opzigter van 's Rijks Waterstaat, den heer L. Koot te Hoorn, die zich vroeger zoo uitmuntend van eene soortgelijke taak te Oudorp bij Alkmaar had gekweten. Onder Bijlage A achter het Verslag vindt men de beschrijving van het zamenstel van den toren, zooals die aan de Commissie bij de teekening door den genoemden opzigter is overgemaakt.

Kerk te Stolwijk. In het vorige Verslag (*Jaarboek* 1867, blz. CXXXVII) werd eene beschrijving van de afgebrande kerk medegedeeld, waarbij op regels 6 en 7, de woorden *oostelijken* en *westelijken*, in *zuidelijken* en *noordelijken* behooren verbeterd te worden. Sedert is in den toestand van de overblijfsels van het gebouw, althans tot op de laatst ingekomen berigten, geene verandering gekomen. Er bestaan moeijelijkheden met de Brandwaarborg-Maatschappij, die nog niet uit den weg geruimd konden worden, en waarop herstel of hernieuwing, of de slooping van de overgebleven muren van de oude, en de bouw van eene geheel nieuwe kerk moeten wachten.

Van eene muurschildering, die intusschen aan den dag is gekomen, werd hierboven berigt.

Kerk te Vechel. De opgaven aan de Commissie door den opzigter Koenen opgemaakt en hiervoor vermeld, leveren de volgende bijzonderheden:

De eerste pastoor van Vechel, Johan van der Horst, lid van de doorluchtige orde van O. L. V. Broederschap te 's Hertogenbosch, aanvaardde in 1445 zijne bediening, hebbende Vechel tot op dien tijd onder de Parochie van Erp behoord. Vermoedelijk dagteekende dus de kerk uit het begin der XV^de^ eeuw. Zij bestond uit eenen verheven middenbeuk met eenen benedenbeuk als onder een afdak aan de noordzijde daarnevens, terwijl aan de zuidzijde eene kapel aan het hooge koor verbonden, eenen arm van het kruis vormde. Aan de westzijde had zij eenen hoogen, zwaren toren, welks spits in 1757 tot op het muurwerk door den bliksem vernietigd, doch kort daarop weder hersteld werd.

Munsterschen vrede ging het gebouw over aan de
, die hunne godsdienstoefeningen in het hooge koor
vijl een gedeelte van den zijbeuk en de toren door
te-veldwachter bewoond werden.
en 1788 en van 1810 tot 1813 werd bij afwis-
buiten gebruik gebleven gedeelte der kerk tot bak-
agazijn van oorlogsbehoeften gebezigd. In het jaar
de kerk aan de Roomsch-Katholieken teruggegeven,
de Protestantsche Gemeente eene nieuwe kerk ge-

e kerk werd toen vergroot en hersteld en erlangde
iare hernieuwde bestemming. De middenbeuk werd
stzijde verlengd, de noorderzijbeuk en de kapel aan
e werden afgebroken, en aan den middenbeuk aan
eide zijden een breede beuk toegevoegd, met een
gedekt; de alzoo gevormde kielen met de midden-
n met rood koper bekleed. De oude houten zoldering
iddenbeuk werd uitgebroken en, even als boven de
daar, eene bedekking in den vorm van een gewelf,
etimmerd en bepleisterd, boven den middenbeuk uit
rmige kruisgewelven, boven de zijbeuken uit een
estaande. In 1840 was boven het hooge koor een
torentje aangebragt.-
eentebestuur heeft de kerk en haren toren van de
atholieke gemeente gekocht; met plan om de kerk af
n op den grond een nieuw Gemeentehuis te bouwen.
nstaande bijzonderheden blijkt dat, met uitzondering
nip en het koor, het gebouw niet veel belang kon
een persoonlijk onderzoek niet vorderde. Indien bij
eenige bijzonderheden zich mogten voordoen die de
rdienen, zou de opzigter van den Waterstaat Koenen
teekening houden.
e Voorschoten. Van deze kerk, oorspronkelijk een
ende, waren de dwarsbeuken en het koor geheel en
en; alleen het schip met de twee zijbeuken, door
van elkander gescheiden, en de toren waren behou-
en. In den tijd van de belegering van Leiden door

de Spanjaarden, in 1573 en 1574 verwoest, werd de kerk
ter, waarschijnlijk in 1582, volgens een in eene der kaphou
ingebeiteld jaartal, wederom opgebouwd, zijnde de zuilen en l
kapiteelen aan de noordzijde van het schip in stand geblev
die van de zuidzijde van baksteenen op nieuw opgetrokl
Het metselwerk van al de muren, grootendeels in staa
op vele plaatsen ook in kruis-verband, was vrij slordig
droeg de blijken van voortdurend oplappen. De plaats v
het koor eindigde, werd hoogst waarschijnlijk nog aanged
op het kerkhof, door een vierkant blok van zoogenaamde r
zenmoppen opgemetseld, en eenigszins in den vorm van
grafteeken gedekt, misschien wel een overblijfsel van eenen
beeren die den koormuur steunden. Bij het optrekken van
muur tot sluiting van het oostelijke uiteinde van het schip
de zijbeuken, waren de twee hoofd- en de twee hoekzuilen
den muur ingemetseld, zoodat de kapiteelen, voor zoover
niet glad bijgehakt waren, en ook de schachten aan de bui
zijde zigtbaar bleven.

De zijmuren waren met lagen gehouwen steen, die tot
eene zekere hoogte, op vaste afstanden, telkens eenige la
baksteen van de gewone grootte afwisselden, opgetrokken. I
zelfde ziet men aan de muren van den toren die in zijnen
genwoordigen staat bewaard is gebleven en met het nie
kerkgebouw wederom een geheel zal vormen.

Toen men aan de grondslagen der thans afgebroken of
van vroegere muren naderde, bevond men die van reuzenm
pen zaamgesteld. Zulk een grondslag liep zuid- en noordwa
onder den toren over de geheele breedte van de kerk; en sch
op eenen aldaar vroeger aanwezigen westelijken sluitgevel
wijzen. Het is niet onwaarschijnlijk dat wij in de reuzenm
pen de bouwstoffen van eene nog oudere kerk moeten erk
nen dan die welke in 1573 of 1574 verwoest is geword
en reeds met de later gebruikelijke baksteenen van klein
afmetingen moet gebouwd zijn geweest. Welligt werd de k
na die verwoesting grootendeels met de oude nog bruikb
steenen weder opgemetseld, en wel wat de zijmuren betrof
de vorige grondslagen.

ənstel der kap, die natuurlijk na de verwoesting anjaarden, geheel en al vernietigd was en in 1582 nieuwe vervangen werd, geheel gegrond op dat der Hollandsche kap, is vooral merkwaardig, om de ste vereeniging van vereischten voor weinige zwaarte stevigheid en kracht.

bekwame hand van den architekt, den heer J. A. LOES, die bij zijne opteekeningen steeds met een lid sie bleef te rade gaan, en wiens zorgvuldig en genomen opmetingen en vervaardigde teekeningen, de der Commissie alle goedkeuring verwierven, mag in het vervolg, in de werken der Maatschappij tot der Bouwkunst of elders, de plans en teekeningen oopte kerk met toelichtende aanmerkingen algemeen aakt te zien.

ZONNEMAIRE op het eiland SCHOUWEN. Bij het vorige Verslag (*Jaarboek* 1867, blz. CXXXI) om kerk is gezegd, kan, uit later verkregen opgaven, nleiding van hetgeen bij den loop der slooping is nog het volgende worden toegevoegd:

ing van de steenen was 27 tot 28 gemiddeld, bij 30 centimeters lengte, eene breedte van 13,5 tot e dikte van 6,5 tot 7 centimeters; de kleur rood, g slecht; voor het overige vrij zuiver gevormd; op chenen zij vrij goed bewerkt. Het metselwerk was ier en daar echter ook in staand-verband, over het ij slordig, evenwel naar het scheen onder den draad ; met Luiksche kalk, die met gewoon zand (men te Zonnemaire weizand) was vermengd. Gehouwen lechts zeer weinig voor enkele drempels gebezigd.

werk was van beslagen eikenhout, alleen de binten, arbeelen waren geschaafd. De afmetingen der kap- hare onderlinge afstanden waren niet regelmatig, zij niet zuiver gerigt. De zamenstelling was met gaten vrij zorgvuldig bewerkt, zonder eenig verband loch de binten waren met ankers, daaraan met schroeeren bevestigd, aan de muren verbonden; steenen met

groen glazuur op de zijden waren hier en daar, zoowel in de muren als vooral in de grondslagen, tusschen de overige baksteenen gebezigd.

De gissing in het vorig Verslag geuit, dat als voet van den predikstoel eene onderstboven gekeerde steenen doopvont gebruikt was, heeft zich bevestigd. Kerkvoogden hadden zich genegen betoond, om dat stuk af te staan tegen eenen nieuwen houten voet onder denzelfden predikstoel in het nieuwe gebouw. Daar evenwel de onkosten op een dertig gulden geschat werden en die uitgaaf nog voor vervoer en vracht verhoogd zou worden, de vont bovendien noch in vorm, noch in bewerking, noch ook door hoogen ouderdom zich kenmerkte, meende de Commissie van het aanbod geen gebruik te moeten maken. Volgens het haar toegekomen berigt zou nu de vont ook voortaan den predikstoel blijven dragen.

Oude gebouwen achter den Dom en Waltorenkelder te Utrecht, zie vorig Verslag, *Jaarboek* 1867, blz. CXXXVI. Het opzettelijk onderzoek door den heer Ingenieur van den Waterstaat, J. M. F. Wellan, in gemeenschap met den gemeentearchitekt ondernomen, heeft tot den uitslag geleid, dat naar zijne meening voor de Commissie geene aanleiding bestond, om over die gebouwen een opzettelijk vertoog tot het gemeentebestuur te rigten, of eenige nadere stappen te doen. De bedoelde gebouwen achter den Dom tot voor korten tijd bij de policie in gebruik, bestaan uit een oud en een later aangebouwd gedeelte. Het oude is een vierkant blok van boven gedeeltelijk vlak en gedeeltelijk met eene spits toeloopende kap gedekt. Vermoedelijk is dit het gebouw, dat door de redactie der *Nieuwe Utrechtsche Courant* (in een schrijven aan de Commissie) als „een vierkante toren" wordt aangeduid. Onmogelijk is het niet dat het weleer een toren was, maar thans geeft het den indruk van slechts een gewoon gedeelte van een vroeger gebouw geweest te zijn. Tegen dit gedeelte bevindt zich een klein, gemetseld torentje, waarin een zeer gewone houten spiltrap. Het is gemetseld van drielingen in staand verband, zonder eenig versiersel. Het eerst vermelde, grootere gebouw, opgetrokken van zoogenaamden poepsteen, insgelijks in staand ver-

ın buiten wit bepleisterd, bevat eene menigte gewoon
vertrekken van zeer middelmatige grootte, doch geene
ge versiersels, en heeft, evenmin als het torentje eenige
dige waarde. Wilde men dit schijnbaar later aangebouwde
g breken, dan zou er slechts eene wanstaltige massa
Voor het overige bestond er tot nog toe geen plan om
ouwen, uiterlijk althans verandering aan te brengen.
rekking tot het in den wal verholen TORENPOORTJE
TOLPOORT, luidde het berigt, dat nabij den Tolsteegs-
stad in het plantsoen een gebouwtje, vermoedelijk
jfsel der oude Tolsteegspoort, aanwezig is. Het be-
nen kelder, verdeeld in twee cylindervormige gedeel-
n het eene gekeerd naar de zijde van het plantsoen,
, het andere digt gemetseld is en tot kelder dient
aropstaande gebouwtje met twee vertrekken, thans
bij eenen gewezen gemeenteopzigter in gebruik.
heeft geene oudheidkundige waarde, het open gedeelte
elder wordt door het gemeentebestuur in den oor-
n staat onderhouden, en ontleent bijna uitsluitend
aan de schilderachtige ligging in verband tot den
openbare wandeling.
T TEILINGEN. Zie vorig Verslag, *Jaarboek* 1867,
IV—CXXXVI. De pogingen om de grondslagen
ere gebouw, dat in het begin dezer eeuw tot op
werd afgebroken, eenigszins behoorlijk op te meten
ing te brengen, werden niet met gunstigen uitslag
ij moesten op onoverkomelijke bezwaren schipbreuk
ontgraving aan den bij den bouwval wonenden ar-
den eigenaar vergund, en waarbij het doel was om
zamelen tot verbetering van eenen nabijgelegen weg,
nu en dan plaats, zonder dat daarbij eene bepaalde
oog gehouden werd, of de mogelijkheid bestond,
tgravene lang genoeg ontbloot te houden, en door
l wegnemen eener bovenlaag van den bodem, een
rzigt van eenig geheel en van het verband der on-
deelen te erlangen. Eene onafgebroken tegenwoor-
eenen deskundige, telkens wanneer en zoolang er

gegraven werd, zou volstrekt vereischt zijn geworden. De Commissie heeft zich aan die taak niet kunnen wijden en kon haar ook niet aan een ander opdragen. Aan haar in het vorig Verslag medegedeeld voornemen, om de nog overgebleven bouwvallen van het oudste gebouw, den zoogenaamden toren en den ringmuur naauwkeurig te doen opmeten en daarvan goede bouwkunstige teekeningen te doen vervaardigen, hoopt zij gevolg te geven. .

Het Hof van Borculo. Het berigt omtrent het bestaan van plan tot afbraak, gaf de Commissie aanleiding tot nader opzettelijk onderzoek. Het thans nog aanwezige gebouw bestaat uit den regtervleugel van een geheel, dat in het laatst der XVIII[de] eeuw opgetrokken werd, ter vervanging van een ander dat toen zeer in verval was geraakt. Het tegenwoordige gebouw biedt uit- noch inwendig, noch in aanleg, noch in versiering iets merkwaardigs. In den grond, juist vóór het gebouw zijn, naar men beweert, nog kelders aanwezig, doch ontoegankelijk; de kelders onder het woonhuis zijn van denzelfden tijd als het huis. De uitgebreide stallingen van de voormalige Rijksstoeterij, regts en links op het binnenhof, dagteekenen van de vorige en de tegenwoordige eeuw, en hebben evenmin iets merkwaardigs. Alleen het Poortgebouw met het jaarmerk 1643 verdient, ook om het beeldwerk en de bevallige versieringen, de opschriften en de vier geslachtswapens van twee heeren en twee vrouwen van Borculo, eenige aandacht. De Commissie besloot daarom dit gebouw te doen opnemen en in teekening brengen, en droeg die taak op aan eenen jongen architekt, den heer D. H. Meilink te Borculo, die tot haar genoegen dien arbeid heeft volbragt.

De twee wapens aan de buitenzijde van de poort boven den doorgang zijn van:

JOOST. GRAEFF. ZU. LIMBORGH
UNDT. BRONCKHORST. HEER ZV
STIRUM. WISCH. VNDT. BORCKELO
ERBBANDERHER. DES FVRSTEN-
DOMS. GELDER. VNDT. GRAF
SCHAFTS. ZVTPHEN. OBIJT
DEN. 7. AVGST. ANNO
1621

LXXXIX

MARIA. GEBOREN. GRAFIN. ZV
HOLSTEIN. SCHAWENBORGH VND.
STERNEBERGH. VND BRONKHORS
FRAUW. ZV STIRVM. WISCH. VNDT
BORCKELO. ERBANDERFRAUW
DES. FVRSTENDVMS. GELDER UND
GRAFSCHAFTS. ZVTPHEN. OBIJT
DE 3 OCTOBR. AO. 1616

binnenzijde, van:

HERMAN. OTTO. GRAAF ZV LIMBO
RCH. UNDT BRONCKHORST. HERR
ZV STIRVM. WISCH. BORKELO. UND
GEMEN. PANDTHERR. ZU. LIEDBERCH
ERFBANDERHERR. DES FURSTENDOMS
GELDER. VNDT GRAEFSCHAFT
ZVTPHEN. COMMIS. GENR. VON
DER CAVALERIE. GUBERNATOR
ZV WESEL. BVRICK. GRVNLO. UND
VNDERHOERIGEN FORTEN. &.C.

ANNA MARGRETA. GEBOREN
SPIES. VUN. VREEHEN. ZV
BODENDORF. GRAFIN. ZV. LIMBORGH
VND. BRONCKHORST. FRAUW
ZV. STIRVM. WISCH. BORKELO
VNDT. GEMEN. PANTVROW. ZV
LIEDTBERG. ERBANDER. FRAW
DES. FVRSTENDOMS. GELDER
VND. GRAFSHAFT. ZVTPHEN.

voor als nog geen gevaar te dreigen van slooping gebouw, dat in vrij goeden staat verkeert.

Nettelhorst. Een vorig Verslag (*Jaarboek* 1865,) leverde, naar aanleiding van een berigt, bij de

Commissie van den heer J. H. L. VAN DER SCHAAFF ingekomen, eenige bijzonderheden nopens dit oude gebouw, en wees daarbij op het wenschelijke van maatregelen tot behoud van kunstoverblijfsels, die uit vroegere eeuwen aldaar nog aanwezig waren, maar meer en meer hun ondergang naderden. Een der leden bragt in het afgeloopen jaar in de nabijheid van Nettelhorst zich moetende bevinden, ook een bezoek aan dit thans geheel ledig en aan volslagen bederf overgelaten gebouw. Het bood hem noch in bouwstijl, noch in aanleg iets aanmerkelijks aan; doch de geweven behangsels in den smaak van de zoogenaamde Gobelins, waarop vroeger ook de aandacht der Commissie was gevestigd, trokken zijne belangstelling. In een der vertrekken op de bovenverdieping zijn die behangsels, naar het schijnt, van hoogen ouderdom, de beelden, Romeinsche krijgslieden enz., echter van ruwe teekening. De behangsels in een ander vertrek, van de benedenverdieping, zijn veel fraaijer, waarschijnlijk van het laatste gedeelte der XVIIde eeuw en stellen valkenjagten enz. voor. Zij zijn fraai van teekening en hebben hunne kleuren goed behouden. Al deze behangsels zijn zonder eenige bescherming tegen ongedierte en gedurig indringende regenvlagen; hun verder bederf en verlies zou zeer te bejammeren zijn.

Ook een eikenhouten schoorsteenmantel met een geschilderd mansportret in het laatstgenoemde der twee vertrekken, mogt de aandacht trekken.

De Commissie had, zooals in een vroeger Verslag gemeld werd, zich reeds voor twee jaren tot den eigenaar van Nettelhorst, Mr. J. D. G. Baron VAN HEECKEREN VAN WASSENAAR TWICKEL te 's Gravenhage, over dit onderwerp gerigt, zonder dat haar gebleken was of hare poging eenig gevolg had teweeg gebragt. Zij achtte zich verpligt, zich thans nog eens opzettelijk tot genoemden heer te wenden en gaf daarbij haren wensch te kennen, dat die voorwerpen, bijaldien aan het voortdurend bezit door hem geene bijzondere waarde gehecht, en buitendien hun behoud op de plaats waar zij zich bevinden niet gewaarborgd werd, aan de Regering mogten worden afgestaan, ten einde die te plaatsen in, of te bezigen voor een Rijks Mu-

seum voor vaderlandsche geschiedenis. Op haar voorstel, dat van 13 September des vorigen jaars dagteekent, is tot op heden geen antwoord ingekomen.

Het Kasteel Hanckema, onder Zuidhorn, provincie Groningen. Van de mogelijkheid van eene aanstaande slooping van dit oude gebouw, en de gelukkige afwending van dat gevaar had Mr. J. Ganderheyden, kantonregter te Zuidhorn, de vriendelijkheid de Commissie in kennis te stellen en tevens eenige bijzonderhéden nopens het kasteel zelf te melden, wier mededeeling hier eene plaats moge vinden. Het gebouw behoorde vroeger aan de familie Clant, daarna aan het daarmede verwante geslacht Bindervoet, waarvan een der leden ook nog den geslachtsnaam Clant bij den zijnen voert, en werd voor ongeveer vijf-en-twintig jaren door den heer Bindervoet aan den in 1867 overleden burgemeester van Zuidhorn, Mr. A. Gelderman, verkocht. De weduwe en erven van laatstgemelde besloten tot den openbaren verkoop, waarbij wel alleen het zoogenaamde Schathuis, bestaande in een ruim vertrek of keuken, koetshuis, paardenstal en ruime schuur, en binnen de buitengracht gelegen, bepaald tot afbraak werden geveild, maar toch ook het lot van het hoofdgebouw zelf eene onzekere toekomst tegemoet ging. Gelukkig werd de koop toegewezen aan den heer Mr. Clant Bindervoet, broeder van wijlen den voorlaatsten eigenaar, en is thans alle vrees voor slooping geweken, daar de nieuwe eigenaar het weldra met zijn gezin ter bewoning betrekken zal.

Het hoofdgebouw, waaraan door eenen vroegeren bewoner een gedeelte, bestaande in twee beneden- en twee bovenkamers aan de zuidoostelijke zijde was aangebouwd, dagteekent van 1657, en werd toen opgebouwd in de plaats van een vroeger, dat tijdens de twisten der Schieringers en Vetkoopers was afgebrand. Het muurwerk en de toren in het midden van den zuidelijken gevel, met den wenteltrap naar de bovenverdieping en de zolders, zijn nog zeer hecht en sterk; de oostelijke, noordelijke en westelijke gevels zijn uit de binnengracht opgemetseld. De oude vensterglazen zijn voor een groot gedeelte door hedendaagsche vervangen; enkele overblijfsels van de oudere, die in

lood gevat en ook nog met ingebrand schilderwerk voorzien waren, zijn nog op de zolders aanwezig gebleven. In de groote zaal met geweven tapijtbehangsel bevindt zich een schoorsteenmantel, door twee gekleurde marmeren kolommen gedragen. Er zijn ruime, gedeeltelijk gewelfde kelders. In den gang boven de groote zaal hangt een schilderij in olieverw, het gebouw van buiten voorstellende en vervaardigd door wijlen den Groninger schilder Oostenga.

De heer Ganderheyden, die bovenstaande bijzonderheden uit zijne herinnering van een vroeger bezoek mededeelde, heeft van den tegenwoordigen eigenaar de toezegging erlangd van gelegenheid tot een persoonlijk onderzoek van de op het kasteel betrekkelijke bescheiden, en zich bereid verklaard, om wat hij van eenig belang omtrent de stichting of de lotgevallen van het oude gebouw mogt vinden, nader aan de Commissie mede te deelen.

Ontmanteling van Maastricht, Slooping van Poorten aldaar. De werkzaamheden voor de ontmanteling dezer vesting, waarbij ligtelijk te berekenen was, dat de toegangen van de hoofdwegen ruimer gemaakt, en tot dat doel ook eenige poorten gesloopt zouden worden, konden met betrekking tot de oude ringmuren belangrijke bijzonderheden, en van andere vroegere bouwwerken overblijfsels aan het licht brengen, of ook omtrent den ouderdom en de bouwwijze der poorten zeer nuttige gegevens aanbrengen. De Commissie meende hierop de aandacht der Regering te moeten vestigen, en zij deed dit in een schrijven aan den Minister van Binnenlandsche Zaken. Daarbij wees zij op het uitnemend belang, dat van de twee oudste ringmuren, die als hoogst zeldzame overblijfsels van den voormaligen vaderlandschen vestingbouw, versterkings- en verdedigingswerken te beschouwen zijn, niets gesloopt werd, zonder behoorlijke opmeting en aanteekening van al die bijzonderheden, die, omtrent de gebezigde bouwstoffen zoowel als omtrent de bouwwijze, inlichtingen konden verschaffen. Eene opgaaf van de hoofdpunten, die voor een en ander vooral in aanmerking moesten komen, strekte om de bedoeling der Commissie duidelijk te maken. Bij de aanbeveling van maatregelen, opdat geene voorwerpen van geschied- of oudheidkundige waarde verloren

de handen geraken, maar behoorlijk aan de Rege-
worden opgeleverd, voegde de Commissie haren
vóór dat de stad aan het meer onmiddellijk toezigt
Genie of den Waterstaat, onttrokken werd, thans
of meer der aanwezige Rijksbeambten een volledig
pmeting en beschrijving mogt worden opgedragen
nog aanwezige oude ringmuren, en de nog over-
torens van den tweeden ringmuur uit de XIVe
n 31 te Maastricht en 7 te Wijk, sommige ge-
rde opgevuld, andere van binnen nog toegankelijk

kingen der Commissie werden door den Minister
nbtgenoot voor het Departement van Financiën,
ak tehuis behoorde, medegedeeld, en mogten een
or verwerven. Bij de bestekken van aanbesteding
ader op de bepaling aangedrongen, dat alle voor-
voor de geschiedenis of de oudheidkunde van be-
nzonderheid alle steenen met beeldhouwwerk, en
en eigendom blijven van den Staat. Verder werd
wezende officier der Genie te Maastricht, die met
zigt over het werk belast was, uitgenoodigd, om
ɔzigter der Genie de door de Commissie verlangde
n en schetsen te doen maken, voor zooverre de
poorten en muren ter weêrszijden daartoe aanlei-
en. Ook bij de verdere slechting van de vesting-
Maastricht en te Venlo zou aan het verlangen der
orden voldaan.
ssie meent te mogen vertrouwen, dat aan den last
ister gevolg is gegeven; maar toch was het haar
en zij van Jhr. Victor de Stuers, van wiens
werkzame belangstelling zij reeds zoo menig blijk
ntvangen, vernam, dat hij zelf zich de moeite had
van de Tongersche Poort, de eerste met wier
aanvang was genomen, de noodige opmetingen te
n en alle gegevens op te zamelen, die hem in
stellen om goede, naauwkeurige bouwkunstige plans
en van de genoemde poort te vervaardigen, en

tevens alle bijzonderheden te bewaren, die omtrent de bouwstoffen, het verband van het metselwerk, de kalk en andere verbindingsmiddelen bij de slooping bekend waren geworden. Het poortgebouw bestaat uit twee dikke torens, vroeger met daken bedekt. Tusschen deze torens loopt de doorgang of eigenlijke poort. De noordelijke toren uit de gracht gemeten, toen nog 12,50 meters hoog, is uit zandsteen (mergel) opgetrokken, uitwendig met groote regelmatige blokken Naamschen steen bekleed, die door gegoten werk met den mergel hecht en sterk verbonden zijn. De muur naar de buitenzijde, die aan den aanval des vijands was blootgesteld, was 2,5 meters dik en had twee schietgaten. Aan de binnenzijde is de muur minder sterk. Aan de stadszijde gaat de ronde gedaante van den toren in eene vierkante over. Tusschen het gangetje, dat van de stadszijde binnen in den toren voert en den poortdoorgang was een trapje met kunstig gemetseld gewelf aangebragt; hierdoor verkreeg men den toegang tot de hoogere verdieping van beide torens, welke verdieping in den noordelijken toren door de nog overgebleven schraagsteenen der balken werd aangewezen. De ruimte van den toren was in het midden der XVIe eeuw met aarde opgevuld.

De zuidelijke toren was inwendig eveneens met mergel opgebouwd, uitwendig afwisselend met baksteenen bekleed. Aan de buitenzijde vormt hij een halfrond, op de flank loopt de muur nagenoeg evenwijdig met de as van den doorgang. Men had in de XVIIe eeuw tegen dien flankmuur een beer bijgemetseld.

Onder dezen zuidelijken toren bevonden zich diepe en sterk gemetselde kelders, die weleer tot gevangenis gediend hebben; opschriften tegen de wanden, vooral van Fransche soldaten afkomstig, leveren de bewijzen van zulk eene bestemming.

De poortsdoorgang zelfs is in het midden van de geheele lengte met eenen spitsboog gedekt, waardoor het geheel als in twee helften wordt gescheiden; in de tweede helft, wanneer men van de stadszijde naar buiten gaat, vond men regts tegen den wand, die tevens de muur is van den noordelijken toren, het volgende opschrift:

Aengelacht. soe. waert. dies. Thoren.
Nae. dat. Cristus. was. geboren.
Dusent cccc ende. LIX. Joier.
Op. Sint. Mercus. daich. dats. woir.

s hier niet het Duitsche Thor, voor Poort, maar n verder het geheele toren- of liever poortgebouw, pschrift ons het jaar van den bouw van het geheel t. Daar evenwel de ringmuur van anderhalve eeuw eekent, moet in 1459 de in het opschrift vermelde plaats van eene nog oudere gekomen of die oudere wd geworden zijn. Van dien nieuweren bouw vond STUERS een bewijs in het zamenstel van den muur, e, zeer ongelijke en onregelmatige, schisteuse steetrokken, terwijl, zoo als hierboven gezegd is, de van het poortgebouw uit mergel- en hardstèenen

e voorwerpen zijn tot op het laatst aan de Comkomen berigt niet aan den dag gekomen; eenige kannen van gebakken aarde, met versiersels in werk; uit de XVIe eeuw; een gedeelte van eene ooren; een twaalftal kogels; een ijzeren voorwerp, las of sluiting van een klein kanon; en een vijfen muntjes, meest alle van Luik, Brabant of de ederlanden, alsmede een gedenk- of legpenning van LBERTUS en ISABELLA.

de heer DE STUERS mogt kunnen besluiten, om ngen van de thans gesloopte Tongersche poort, nde beschrijving in druk uit te geven, hij zou beoefenaars der vaderlandsche kunstgeschiedenis nde dienst bewijzen, en eene zeer gewenschte bijtot de kennis van den vestingbouw in de mid-Naarmate het zoo geringe aantal der overgebleven van die klasse en dien tijd vermindert, moeten de de herinnering er van kunnen bewaren, des te rdeerd worden.

IN DE GROOTE KERK TE LOCHEM. Het Commis-

sielid, Prof. MOLL, had in den afgeloopen zomer een bezoek aan de Lochemsche kerk gebragt, vooral met het doel om nader zich bekend te maken met de muurschilderingen die onder de witsellaag voor den dag gekomen waren, en waarvan het Verslag van het vorige jaar (*Jaarboek* 1867, blz. CXXXVIII) met een enkel woord heeft gerept. Die overblijfsels waren echter wederom onder eene nieuwe witselbedekking verdwenen. De teekeningen die, naar de Commissie meent, door den heer D. VAN DER KELLEN vervaardigd zijn, mogen het verlies der oorspronkelijken vergoeden.

In dezelfde kerk bevindt zich een zerk die zich door bevallig uitgehouwen versiersels, waarschijnlijk van den aanvang der XVIIe eeuw, kenmerkt, en die in den vloer gelegen van de koorsluiting van het thans tot katechisatiekamer ingerigte zijpand, zeker niet aan zijne oorspronkelijke bestemming beantwoordt.

De Commissie heeft aan het kerkbestuur in overweging gegeven, om den steen, die natuurlijk aan afslijting en beschadiging bloot staat, op eene passende plaats tegen den wand in de kerk op te stellen en vast te metselen. Zij wees daarbij op het goede voorbeeld in soortgelijk geval door het kerkbestuur te Vorden gegeven.

Nadat het gebleken was, dat de regthebbenden op het graf waartoe de zerksteen behoorde, zich om de verdere bewaring daarvan niet bekommerden, besloot het Lochemsch kerkbestuur, den steen aan de Commissie der Koninklijke Akademie van Wetenschappen aan te bieden, „tegen vergoeding van de „kosten zijner ligting, van de opstelling en bevestiging tegen „den wand en van het digt leggen der opening in den vloer „met estrikken, alles ten genoege van kerkmeesters." Het spreekt van zelf, dat de Commissie het geschenk onder zulke voorwaarden niet kon aanvaarden, noch verpligtingen op zich nemen die geheel en al voor rekening van de betrokken kerkbesturen behooren te komen. Zij gaf daarom, onder betuiging van haren dank voor het aanbod, haar leedwezen te kennen, dat een merkwaardig overblijfsel uit vroegere eeuwen in het Lochemsche kerkgebouw aanwezig, bij kerkvoogden of ook bij

gemeente niet zooveel belangstelling kon wekken, len te doen vinden, waardoor voor het verder be- enschte waarborgen zouden verkregen zijn.

e HARLINGEN. Een dezer zerken, waarvan de heer OETERINK aan de Commissie eene voorloopige be- egezonden en eene teekening heeft toegezegd, ligt portaal aan de oostzijde der groote kerk, in den eeft door afslijting reeds vrij wat van zijne opper- en. Bovenop zijn twee meer dan levensgroote ehouwen van eenen ridder en diens vrouw, boven verscheiden geslachtwapens, die bijna onkenbaar n. Het ingehouwen randschrift luidt:

T BEGROBĒ DER . . . . CHRISTOE V. STERNZEE. . HAUPTMAN . . . . ZU HARLINGĒ IN WESTFRI- . . EN BEGROBĒ DIE . . . . . ESTE FRAV KUNERA V̄ TOCHTER V. . . . . IS GESTORBEN AM. 1. MARZ. R.”

heeft eene lengte van 3,46 bij eene breedte van

e grafsteen, waarvan de Commissie insgelijks van OETERINK eene teekening mag tegemoet zien, ligt de zuid-oostzijde van de kerk, in eenen hoek, ne- ndere wier oppervlakte bijna geheel afgesleten is, centimeters boven den beganen grond, waarschijnlijk van eenen grafkelder. Hij meet 2,87 meters in in breedte, is 20 centimeters dik en onder het l, dat alle holten had aangevuld, vrij gaaf bewaard let beeldhouwwerk stelt drie gewelfde gaanderijen loeren van ruitswijze gelegde steenen; in het ver- huizen. In elke der zijde-gaanderijen een biddend gel. In de middelste gaanderij een altaar, waarbo- gel met krans in de linkerhand en een lint in de op de woorden: VIRTU. CORONATUR. Daarboven het n Tijd, in de regterhand eenen zandlooper, in de klok met wijzer houdende; aan weêrszijde een doods- r deze voorstelling wapens; vervolgens een opschrift

van 14 regels in uitkomend werk: ANNO 1622 DEN 26. 7BER STERFT SWERT TJAERTS OENEMA, ONTFANGER DER VIJF DELEN DIJCKE enz. Regts van dit opschrift een vrouwenbeeld, leunende op eene kolom, met het opschrift FORTITUDO; links een ander met een boek in beide handen, met het opschrift FIDES. Eindelijk nog twee vazen met bloemen. Het randschrift insgelijks in verheven letters luidt: ANNO 1624 DEN XVII MARTII STERF D' EERENT-VESTE TJAERD LOUSZ, SECRETARIS DESER STEDE EN DIJCKGRAEF DER VIJF DEELEN. IN 'T SELFDE JAER DEN IV JUNII STERF DE EERBARE GRIJET SIVERTS DE SIJN HUISVROU. EN LEGGEN HIER BEGRAVEN.

Ook voor deze, niet onbelangrijke zerken zijn maatregelen tot betere plaatsing en behoud zeer te wenschen.

ZERKEN TE WIERINGERWAARD.

De heer D. KAAN Az., burgemeester der gemeente, herinnerde zich uit zijne jeugd nog de opschriften van grafzerken bij de vroegere, thans afgebroken kerk aanwezig.

Aan de noordzijde der kerk lag een steen met het opschrift:

JAN GERBRANDS LIET HET LIJF
EN MAARTJE GERTS HET LEVEN
DOOR 'T VIER DAT GOD DEN HEER
VAN BOVEN HEEFT GEGEVEN
MET HAAR VIER KINDEREN
TREUR OM HAAR DOOD NIET MEER
ZIJ LEVEN DOOR DEN DOOD
IN VREUGD BIJ GOD DEN HEER.

In de *Schoorler Cronijk* leest men, „dat in het jaar 1639 „een huis staande bij den Notweg in den Wieringerwaard, door „den bliksem getroffen is in brand geraakt, waarin man, vrouw „en vier kinderen in de vlammen zijn omgekomen; dat deze „lijken de eerste waren die in de kerk te Wieringerwaard be„graven zijn."

Aan de zuidzijde der kerk lagen drie grafsteenen boven ééne ruimte. Men las daarop:

HIER ONDER DEZE STEEN
DAAR ZIJN ER TWEE BEGRAVEN
DIE IN DE WOESTE ZEE
HAAR LIEVE LEVEN GAVEN
TWEE BROEDERS TEER BEMIND
DIE ZOO VAN EENEN SCHIP
GEVALLEN ZIJN IN ZEE
JA ZONDER BANK OF KLIP
'T WAS DERTIG MAAND VERSCHIL
DAT DEZE ZIJN VERSLONDEN
DE MOEDER KREEG HAAR WENSCH
ZIJ BEIDEN ZIJN GEVONDEN
HAAR STOFFELIJKE DEEL
LEIT ONDER IN DEES AARDE
HAAR ZIEL WENSCH IK BIJ GOD
IN DEN HEMEL VOL VAN WAARDE.

egrafenisregister van de gemeente leest men, dat
ENSZ, schipper, in zee verongelukt is den 2ⁿ Mei
te Wieringen begraven den 18 dierzelfde maand"
AARJENSZ, schipper, mede in zee verongelukt, den
nber 1772 en alhier begraven den 24ⁿ Januarij

aan het westelijke gedeelte, bij het midden van den
erken waarop:

US RAMPEN VOL VAN GODDELIJK VUUR
UST HIER DIE TOT ZIJN UITERST UUR
S HEMELS WEG MET WIJSHEID TRAD
JN ZIEL WENSCH IK IN SIONS STAD
ET LIGCHAAM EERTIJDS VOL VAN GAVEN
IT ONDER DEZE STEEN BEGRAVEN.

ovenbedoelde begrafenisregister staat vermeld, dat
NES RAMPEN alhier is begraven den 26 Novem-
,

nissie meende, met de opschriften ook de toelich-

tingen haar daarbij door den heer KAAN verstrekt, in haar Verslag te kunnen opnemen.

ZERK VAN HET VOORMALIGE KLOOSTER WINDESHEIM. Van dit beroemde klooster, waaruit meer dan uit eenige andere stichting van de XIVe en de XVe eeuw, de godsdienstige beschaving van ons vaderland, een groot deel van België en van Duitschland uitging, is slechts een betrekkelijk gering gedeelte overgebleven; naar men opgeeft het voormalige ziekenhuis, dat nu voor de Hervormde gemeente te Windesheim tot kerk dient. Onder de pastorij en eene daaraan grenzende bouwmanswoning, deze laatste in bezit van den landbouwer VAN TONGEREN, liggen een paar kelders, die vroeger eenen enkelen kelder vormden, voor de kunstgeschiedenis niets merkwaardigs bevatten en waarschijnlijk met het klooster zelf, uit het begin der XV[e] eeuw dagteekenen. Op het erf van VAN TONGEREN liggen een viertal brokken van grafzerken, op verschillende tijden uit den bodem opgegraven: twee zeer kleine volstrekt zonder eenige waarde; een gedeelte blijkbaar van eene schoone zerk uit het laatst der XVI[e] eeuw afkomstig, met een paar wapens, eenige sieraden, een doodshoofd enz., en om die wapens welligt nog der bewaring waardig; de vierde, gedeeltelijk overgebleven zerk, ofschoon vrij wat afgesleten, is zeer belangrijk, want zij draagt het opschrift: . . . . JACENT VENERABILES ET DEVOTI VIRI DOMINUS THEODORICUS DE HERKEN ET DOMINUS. . . . Binnen dit opschrift, dat om de vier kanten van den steen loopt, ziet men het in eenvoudige lijnomtrekken ingebeitelde beeld van eenen priester, met den kelk in de handen vóór de borst, en onder eenen spitsboog. THEODORUS (of ook DIRK) VAN HERKEN (gewoonlijk VAN HERXEN gespeld) was een uitstekend ascetisch schrijver en dichter onder onze voorvaderen, die na jaren aaneen een voortreffelijk voorstander der Broeders van het gemeene leven te Zwolle geweest te zijn, aldaar in 1457 stierf en te Windesheim begraven werd, in het midden zijner geestverwanten, levende en doode. Zie MOLL's *Kerkgeschiedenis van Nederland*, II. 2. blz. 369, 412 en de aldaar aangehaalde bronnen.

De Commissie stemde geheel in met haar lid den heer MOLL, uit wiens verslag bij een opzettelijk plaatselijk onderzoek op-

de hierboven medegedeelde bijzonderheden vernam, haren weg lag, om pogingen te doen, opdat het e van dezen grafsteen eene betere bestemming er- t, dan die van stoepsteen waartoe hij dienstbaar . Zij achtte op voorstel van haar lid eene plaatsing kerkmuur, die tevens de wand van de katechisatie- eer wenschelijk. DIRK VAN HERKEN heeft voor de re opleiding geleefd, geschreven en liederen gedicht. teen hem door zijne tijdgenooten gewijd, verdient ne plaats bewaard te worden, waar ook thans de godsdienstige opleiding erlangt.

oel te bereiken, rigtte zich de Commissie tot HH. van Windesheim, en zij mogt al spoedig van dat aangename verzekering ontvangen, dat kerkmeesters oor de Commissie aangeduide zerkfragmenten, vooral n beroemden geestelijke, op de voorgestelde wijze gen den muur van hun kerkgebouw wilden plaatsen, n door, of door tusschenkomst van de Commissie chikking over die stukken verschaft werd.

heer MOLL reeds over de zaak met den eigenaar, an VAN TONGEREN, in afspraak was getreden en schikking had getroffen, stond aan de beëindiging de- ts meer in den weg, en werd de welwillende tus- van den predikant der gemeente, den heer H. W. s vriendelijke medewerking de Commissie ten hoogste waardeert, ingeroepen, om den eigenaar door het van eenen anderen steen als stoep voor zijne t gemis van dien van VAN HERXEN te vergoeden koop van dien nieuwen steen aan de Commissie in brengen.

zoekingen nopens overblijfsels van het eenmaal zoo ooster, door hetzelfde Commissielid in den afgeloo- ondernomen, strekten zich ook uit tot de HSS. en eenmaal tot de kloosterboekerij behoord hebbende, andere uit vroegere, thans verdwenen, geestelijke en gilden, nog op het Raadhuis te Zwolle bewaard verzameling, die geene blijken van zorgvuldig toe-

zigt scheen te toonen, bestaat uit een zeventigtal banden, meestal incunabulen en oude drukwerken, alsmede eenige HSS., die gezamenlijk van theologischen aard zijn, met uitzondering van enkele van wijsgeerigen of anderen inhoud. Voor de bibliographie kwamen zij den heer MOLL voor waarschijnlijk belangrijke bouwstoffen te bevatten. Enkele HSS. behelzen opstellen van onze middeleeuwsche schrijvers, die gewigtig zijn voor de vergelijking van teksten.

Een geschreven catalogus, eenige jaren geleden door den archivaris der provincie Mr. J. VAN DOORNINCK opgemaakt, werd aan den heer MOLL welwillend beschikbaar gesteld en was hem bij zijn onderzoek van veel dienst. Ook bij zijne overige nasporingen, zoo in Zwolle zelf als te Windesheim, mogt genoemd Commissielid de krachtige hulp en belangstellende medewerking van den heer VAN DOORNINCK ondervinden.

De hier besproken verzameling behoort tot het stedelijk archief. De Commissie erlangde de overtuiging, dat eene betere verzorging en meer doelmatige plaatsing dan de tegenwoordige alleszins wenschelijk zijn; zij meent dat het in hare roeping ligt om hare aandacht aan dit onderwerp te blijven wijden en te onderzoeken of en op welke beste wijze zij in het algemeen belang ook hier van raad en tusschenkomst zou kunnen dienen.

DOOPVONT BIJ GRAVE GEVONDEN. De kom van rood gevlakt marmer, over de opening 96 centimeters in middellijn, 41 hoog, heeft eenen lagen, aan den bodem zeer afgeplatten buik, met hoogen en zeer wijden, doch eenigszins inspringenden hals en wederom nog eenigszins verder dan de buik uitspringenden bovenrand. Deze laatste wordt gevormd van boven naar beneden rekenende, door een liggend kwart-rond, een plat bandje en een liggend hol; de hals uit een scheppend hol en een plat bandje. De binnenruimte heeft den vorm van eenen halven kogel, in middellijn 6,5 decimeters. Deze kom rust op een langwerpig vierkant voetstuk, in twee stukken, waarvan het bovenste of de teerling van zwart marmer, het onderste of de eigenlijke voet wederom in rood gevlakt marmer is uitgehouwen. De teerling langwerpig vierkant, heeft tot lijstwerk: boven, een uitspringend plat bandje, eene staaf en wederom eenen platten band;

van onder alleen een uitspringend plat bandje; tegen het teerlingsvlak is een langwerpig rond schild uitgehouwen. Dit bovenste stuk van den voet is 44 centimeters hoog en heeft in het midden eene breedte van 26 centimeters. De voet bestaat van boven naar beneden rekenende uit een klokojief, een plat bandje en eenen uitspringenden breeden platten band, en meet in het geheel 28 centimeters; zoodat het geheel van den bovenkant van de vont tot beneden eene hoogte heeft van 1,08 meter.

Ofschoon, volgens de opgaaf bij de vinding, het middengedeelte van zwart marmer aan de kom verbonden was en de voet er los bij lag, meent de Commissie echter dat het middelste stuk oorspronkelijk niet bij de vont behoord heeft, en het geheel als een werk van de vorige eeuw te beschouwen is, welks geldwaarde door den eigenaar, J. Hillen te Grave, veel te hoog was gesteld, zoodat eene onderhandeling tot aankoop niet geraden scheen.

Verkoop van Kerkkroonen in de Rijp. Door eene aankondiging in de Dagbladen was de aandacht der Commissie gevestigd op den voorgenomen verkoop van de koperen lichtkroonen in de kerk der Hervormde Gemeente te Rijp. Een schrijven aan den burgemeester der Gemeente, die ook in dit geval verzuimd had aan de aanschrijving van den Commissaris des Konings te voldoen, en de Commissie in tijds van het voornemen van het Kerkbestuur in kennis te stellen, had de ontvangst van nadere inlichtingen ten gevolge, met de opgaaf dat de kroonen van zeer gewonen vorm, klein van omvang waren en zich niet door versiering kenmerkten. Aan den wensch van de Commissie om eene schetsteekening van eene der kroonen te ontvangen, konden kerkmeesters niet voldoen.

Het Lavatorium te Utrecht. Volgens het berigt in de *Nieuwe Utrechtsche Courant* werd in eene woning op het Munsterkerkhof, vroeger bewoond door de heeren Schut en Mijer, en in eigendom behoorende aan den Baron van Boetselaer van Dubbeldam, op een bovenvertrek een nisje in Gothischen stijl ontdekt, door eene kolom in het midden in twee helften verdeeld, in elke helft een steenen bak. Tegen den achter-

wand der nis was eene muurschildering aangebragt, waarc
priester is afgebeeld, wien een ander persoon eene ka
eenen doek tot het wasschen der handen aanbiedt. V
de meening van den berigtgever in de Courant, zou het
derwerk uit het midden of het einde der XIVe eeuw
teekenen.

De Commissie heeft zich tot de Redactie gerigt met ve
om te mogen vernemen of het noodige verordend was, o
dit Lavatorium (want zij meende het met dezen naam te
nen bestempelen), zoowel van de nis en hare twee bakken
naauwkeurig opgemeten bouwkunstige teekening, als va
geschilderde voorstelling tegen den achterwand een doortr
vervaardigen. Mogt dit het geval geweest zijn, dan g
haren wensch te kennen, om van die stukken kennis te n
nemen. Op dit schrijven wordt het antwoord nog teg
gezien *).

MUURSCHILDERINGEN in de gewezen kerk van het voorn
Dominikanenklooster TE MAASTRICHT. Omtrent deze allerr
waardigste kunststukken, door Jhr. VICTOR DE STUERS
onvermoeiden ijver, zorg en talent van de bedekkende
lagen ontdaan, aan den dag gebragt en afgeteekend, werd
het lid LEEMANS, naar aanleiding van de hem beschikbaa
stelde teekeningen, doortrekken en verdere bescheiden
Vergadering der Letterkundige Afdeeling van 13 Mei
eene mededeeling gedaan, waarvan de Commissie meent u
Verslagen en Mededeelingen, XIe Dl., 2e St., den korten in
te mogen overnemen.

„De muurschildering vult een vak, van boven met
spitsboog gesloten, en waarvoor weleer een altaar had ge
Boven de plaats door het altaar ingenomen, was het sch
werk aangebragt, dat bij eene hoogte van 7,215 eene br
heeft van 3,91 meters. Geheel bovenaan, ingesloten door

---

*) Na het indienen van dit Verslag heeft, in de vergadering van de L
kundige Afdeeling, op maandag 11 Mei, het Akademielid, de hoogl. L
DE GEER eene mededeeling omtrent deze ontdekking gedaan, en daarbij
naauwkeurige teekeningen van het schilderwerk in oorspronkelijke g
en afbeeldingen van het nisje overgelegd.

g zien wij Maria nevens God den Vader boven de op eene in den vorm van een gebouw bewerkte, ver- ank of troon gezeten, terwijl ter wederzijden een engel iekinstrumenten lofgalmen verheft."

niddellijk daaronder volgt een groot tafereel, dat de ge- is der tienduizend martelaren, wier vereering in de che kerk zeer algemeen was, voorstelt. De voorstelling n zoover af van het verhaal, dat in de *Acta Sanctorum* 22sten Junij wordt gegeven, dat de martelaren hier t doornenkroonen op het hoofd aan kruizen gehecht maar van de hoogte op groote doornen, die hunne n doorboren, nedergeworpen zijn, terwijl aan éénen nen der beulen met eenen doorn het oog wordt uitgesto- ngelen leggen hunne lijken in de steenen doodkisten, engelen voeren hunne zielen hemelwaarts. Links van chouwer poogt de Romeinsche keizer Hadrianus of us de tot het Christendom bekeerde krijgslieden te , om wederom aan de voorvaderlijke goden te of-

opschrift onder dit tafereel belooft dat: "ieder wie die martelaars vereert, door vasten, viering van hunnen g, eerbiedige overdenking van hun lijden, in al zijne n verhooring erlangen, in het tegenwoordige gelukkig in de toekomst eeuwig zal beloond worden.""

hieronder volgende schildering levert in twee rijen onder dertien tafereelen (oorspronkelijk naar het schijnt maar de twee laatste gingen geheel verloren) van de schiedenis van den beroemden kerkleeraar Thomas van die, op het eind van 1226 geboren, op den 7den 274 overleden, onder Paus Johannes XXII in 1323 erklaard is. Op zeven der tafereelen bevinden zich en, hetzij op uitgerolde perkamentstrooken, hetzij op n van opengeslagen boeken, overeenkomende in be- gen met den tekst van de geschiedenis, zooals die in *Sanctorum* beschreven wordt. Het opschrift onder de rij dezer tafereelen houdt in, dat "in het jaar des 1337" (dus pas drieënzestig jaren na het overlijden,

en veertien jaren na de heiligverklaring van Thomas) „het „altaar" daar ter plaatse „is gewijd geworden ter eere van „de tienduizend martelaren en van den heiligen Thomas."'"

„Eene laatste voorstelling, volgende op genoemd opschrift, heeft meer dan het overige geleden. Wat er van overbleef vertoont ons vier of vijf vrouwenbeelden met lichtschijven achter het hoofd als heiligen gekenmerkt, ééne vrouw nog met eene kroon onderscheiden, en vóór elke harer eenen knielenden persoon; waarschijnlijk de stichters of stichteressen van het altaar, en de schenkers of schenksters van de schilderingen voorstellende."

„Behalve de teekening en bewerking der beelden, vooral van de hoofden, waardoor dit kunstwerk uitmunt boven alle die binnen de grenzen van ons vaderland of ook in België tot nog toe bekend geworden zijn, heeft het de zeldzame verdienste, dat de tijd waarin het geschilderd werd, door het daarbij gevoegde opschrift naauwkeurig bekend is. Moge het al misschien door bijschildering en herstelling in opvolgende tijden, maar dan toch altijd in een zeer verwijderd tijdperk, hier of daar van zijne oorspronkelijkheid iets verloren hebben, toch mag men het eene eenige, onwaardeerbare bijdrage tot de geschiedenis der inlandsche kunst noemen. Het is te hopen dat de heer DE STUERS, die zijne belangrijke nasporingen in het oude kerkgebouw verder denkt voort te zetten, tijd en lust zal vinden, om deze tafereelen, en andere die hij welligt nog zal ontdekken, in een afzonderlijk werk met toelichtende beschrijving algemeen bekend te maken."

In de *Nederlandsche Spectator* van 22 Junij 1867 werden naar aanleiding van deze ontdekking, door den heer J. H. L. VAN DER SCHAAFF eenige belangrijke opmerkingen nopens de oude Maastrichtsche schilderschool medegedeeld. Ook in het *Journal des Beaux-Arts et de la Litérature*, Anvers 1867, N°. 12 en 13, vindt men een berigt omtrent dezelfde muurschilderingen; in het laatste der aangehaalde nommers worden echter door den onbekenden berigtgever „quelques notes inté„ressantes sur l'école de peinture de Maastricht" ten onregte aan den heer LEEMANS toegekend; waarschijnlijk zijn de zoo

de opmerkingen van den heer VAN DER SCHAAFF

LDERING EN GRAFZERKEN TE MAASTRICHT, in het Minnebroedersklooster, thans als Rijksarsenaal ge-eene kapel ten zuiden van het koor der Klooster-: aan O. L. Vrouw toegewijd, en waarin zich een-irakuleus beeldje bevond, dat duizende pelgrims :te. Welligt is het wegens dien toevloed van ver-le daaruit gevolgde behoefte aan meerdere ruimte ven, dat men het geheele zijpand door verplaatsing lelijken muur verbreed heeft, tot aan de buitenzijde zoodat deze laatste, zonderling genoeg, sedert tegen de van den muur en dus in de kerk, in plaats ten zich bevinden. In de XVIe eeuw verkreeg de t uiteinde van het zuidelijke pand inneemt, eenen eepel-lantaren in renaissance-stijl. In de kapel oordelijken wand komen schilderingen in levendige oorschijn. Voor zoover de heer DE STUERS tot gelegenheid had die overblijfselen te onderzoeken, te moeten aannemen, dat het schilderwerk van heidene tijden dagteekent. Het jongste is uit het VIe eeuw, en diende welligt als toevoegsel tot en van een daarvoor geplaatst altaar met crucifix; net het oogmerk om het te doen voorkomen ucifix in eene nis (of vóór eene soort van trap- *).

ngrijker en fraaijer bewerkt is de daaronder voor-ildering uit een veel vroeger tijdperk; ongelukkig eschadigd, geheele plekken zijn verdwenen, andere de kalk weg, hoe voorzigtig men ook bij de ont-werk ga. Intusschen is er genoeg over- en in staat

een later, van den heer de STUERS, na de indiening van dit nen berigt, is nader gebleken, dat de nisvormige rand eene an-g had, en diende tot insluiting van een beeld van eenen man, ekken geschilderd, in een lang gewaad gekleed en met eenen halskraag; om de kin eenen korten krullenden baard. De an en evenzoo zijne zijde zijn met een zwaard doorstoken.

gebleven, om nog langen tijd aan het bederf wederstand te bieden. Het zou dus zeer te betreuren zijn, wanneer geene pogingen werden gedaan tot behoud. Zonder twijfel hebben wij hier eene in de middeleeuwen zoo geliefkoosde voorstelling van den Boom van Jesse. De takken en bladen kronkelen zeer kunstig door elkander, en hier en daar zijn er vruchten en bloemen met levendige kleuren, rood en blaauw, tusschen in afgebeeld. Twee strooken toonen de opschriften (REX) DAVID, en (EGRE)DIETUR VIRGA DE RADICE (JESSE); uit den vorm der letters zou men opmaken, dat het werk uit het begin der XIVe eeuw dagteekent.

Onder de vele en daaronder oude en belangrijke GRAFZERKEN die welligt bij de voorgenomen inrigting van het gebouw tot kaserne, onder eenen houten vloer verborgen zullen worden, heeft de heer DE STUERS, voor zoover hem dit mogelijk was, tusschen en onder de talrijke zware stutten, waardoor de later ingewerkte verdiepingen gedragen worden, eenige onderzocht en van hare opschriften en voorstellingen aanteekening gehouden. Verscheidene dagteekenen (naar de Romeinsche lettervormen te oordeelen, het jaartal zelf was door verschillende voorwerpen bedekt) uit de XIIIe en de XIVe eeuw. Op eene zerk stellen twee, in opkomend werk uitgehouwen beelden, eenen ridder in volle wapenrusting en zijne vrouw voor. Een andere met zes wapenschilden versierd, dekte het graf van HENRICH HEER TOT GRONSFELT, RIJMBORCH EN ALPEN *). Een andere zerk bedekte het graf van eenige leden der familie DE HAREN, die de heerlijke regten bezat van de plaats van dien naam, op korten afstand van Maastricht, en uit welker geslacht ook de beroemde ONNO ZWIER VAN HAREN afstamde †). Op eenen anderen, zeer versierden steen leest men:

---

*) Gronsfelt op één uur afstand van Maastricht gelegen, was eene vrije Duitsche heerlijkheid, later tot graafschap verheven. Nog tegenwoordig bestaan er in Oostenrijk graven van dien naam (aanteek. van den heer DE STUERS).

†) Zooals dit blijkt uit den naauwkeurigen geslachtsboom dezer familie, uitgegeven in de *Annales de l'Académie Royale de Belgique*, VI. 242. De heeren van Haren en die van Gronsfelt waren tevens burgers van Maastricht en heb-

D. O. M.

SIGNI VIVI HENRICI SALACAR DE HITA REGNI TOLES-
NEI CATHOLICAE MAJESTATIS . . . . . . DNO QUIEVIT
SO QUISQUIS PIETATE DUCERIS. 14 APRILIS 1577.
er een grafsteen aanwezig zijn, dien de heer DE
r nog niet gevonden heeft, van den geleerden Jo-
OPIUS BECANUS, gestorven in 1672.

issie is het geheel en al eens met den heer DE
wiens schrijven zij bovenstaande mededeelingen over-
voorgenomen verbouwingen en veranderingen, de
niet door den houten vloer aan het oog mogen
maar hun elders eene passende plaatsing behoort
e worden. Zij heeft gemeend daartoe bij de Rege-
rstel te moeten doen.

ET INGEBRAND SCHILDERWERK. De Commissie had
nleiding, hare vroegere Verslagen kunnen er van
de vele en merkwaardige overblijfselen van dezen,
tijd zoo algemeen en zoo gelukkig in Nederland
unsttak te bespreken. Het spreekt van zelf, dat
e aandacht ook getrokken werd naar de Groote
da, die door hare zeldzame en voortreffelijke kunst-
en over de geheele beschaafde wereld met roem
m verworven heeft. Een der Commissieleden meende
oek, een drie- of viertal jaren geleden opgemerkt
dat toen de toestand van enkele der glazen wel
ening vorderde; een ander lid had in het voorjaar
ocht, en zich vergewist, dat men op dien tijd op
dige en doelmatige wijze zich met de herstelling
ramen onledig hield, zijnde dat raam uit het ven-
en en door een noodraam tijdelijk vervangen. Een
elijk onderzoek van die onwaardeerbare kunstwer-
daarop betrekkelijk nog in het kerkelijk archief
ogt aanwezig zijn, meende de Commissie wel als
liggende te moeten beschouwen. Voor hare eigen

chillende belegeringen der vesting steeds groote diensten tot
bewezen, zoodat zij in de geschiedenis der vesting eene
s innemen. (Aanteek. van den heer DE STUERS).

wetenschap en voor de beoordeeling van de waarde van elders aanwezige overblijfsels van zulk werk achtte zij het van belang, dat zij zich met het voortreffelijkste wat op dat gebied der vaderlandsche kunst was voortgebragt, opzettelijk bekend maakte, en zij droeg het daartoe leidend onderzoek op aan twee harer leden. Een schrijven, aan het kerkbestuur, tot dat doel en met uitgedrukten wensch, om bij het voorgenomen bezoek ook de gelegenheid te erlangen tot kennisneming van de teekeningen, kartons en andere bescheiden daarop betrekkelijk nog in het archief der kerk bewaard, werd met de meeste heuschheid beantwoord, met bijvoeging van de toezegging, dat de Commissie in de gelegenheid zou gesteld worden, om alles omtrent de kerkglazen te onderzoeken, wat zij wenschelijk zou achten.

De leden, aan wie deze bemoeijing is opgedragen, zullen, zoodra het zachtere jaargetijde en hunne overige verpligtingen hun het toelaten, zich aan die taak wijden en van hunne bevinding verslag indienen.

Glazen met ingebrand Schilderwerk in de Kerk te Bloemendaal. Kerkmeesters van de Hervormde Gemeente te Bloemendaal hadden in een schrijven aan de Commissie hun verlangen te kennen gegeven, dat, voordat zij een voorstel zouden doen, of een besluit nemen betrekkelijk den verkoop of het herstellen van de in hun kerkgebouw aanwezige vensterglazen met ingebrand schilderwerk, die glazen vanwege de Commissie in oogenschouw genomen, beoordeeld, en omtrent het al of niet wenschelijke van behoud, de mogelijkheid van herstel en de wijze, waarop dit het beste kon geschieden, de meening der Commissie hun kenbaar gemaakt mogt worden. De Commissie voldeed gaarne aan dit verlangen, zij magtigde haar lid, den heer Leemans, om zich tot het plaatselijk onderzoek naar Bloemendaal te begeven, en naar bevind van zaken het kerkbestuur van zijne voorlichting te dienen. De uitkomst van het onderzoek kon, daar de zaak haast vorderde, niet vooraf in eene vergadering medegedeeld en overwogen, maar moest onverwijld aan het kerkbestuur worden medegedeeld, hetgeen den dag na de opneming bij brief van 6 September 1867 geschiedde.

Het schilderwerk scheen aan vrij bekwame handen toevertrouwd,

althans door eenen deskundige ontworpen en uitgevoerd geweest te zijn. Het inbranden, misschien ook door of onder opzigt van den schilder zelven, droeg de blijken van mindere kennis of althans mindere zorg, dan die men bij voortbrengsels van dezen kunsttak uit vroegere tijden ontmoet, daar enkele kleuren slechts zeer ondiep beneden de oppervlakte van het glas, sommige slechts op die oppervlakte aangebragt en weinig ingebrand waren; vandaar dat op vele plaatsen sommige kleuren als door afschaving of schuring eenigszins gevlakt zich vertoonden. Ook scheen men nu en dan bij vergissing enkele ruitjes die misschien uitgevallen waren, òf op eene plaats waar zij niet behoorden, òf niet in de voor hen passende rigting te hebben ingezet.

Desniettegenstaande werd het toch, zoowel om den aard der voorstellingen, als om de wijze van uitvoering zeer wenschelijk geoordeeld, dat de vensters behouden bleven en het noodige verordend werd, om hen door eenen bevoegden kunstenaar te doen herstellen. De beelden op enkele glazen waren goed van teekening, en waar een paar geschiedkundige tafereelen voorgesteld waren (het binnenzeilen van de haven van Damiate, en de zeeslag op de Zuiderzee) mogten de voorstellingen wel op eenigen lof aanspraak maken. Eene herstelling van al de vensters leverde geen groot bezwaar. Wat ontbrak kon, naar het overgeblevene en met hulp van inlichtingen uit andere bronnen ontleend, met genoegzame zekerheid aangevuld of in den geest van het oorspronkelijke bijgewerkt worden. Van een paar ontbrekende namen zou misschien de aanvulling nog wel te vinden zijn; ware dit niet het geval, dan konden de geslachtswapens, waartoe die namen behooren hersteld, de plaats der namen des noods opengelaten worden.

De ramen waren hoogstwaarschijnlijk geschenken van het gewest, de steden of de personen wier wapens en namen zij bevatten. Gevoel van verpligting voor die bijdragen jegens de gevers, leverde op zich zelf reeds voor de Bloemendaalsche gemeente eene geldige reden, om zich tot het behoud en herstel der vensters eenige buitengewone opoffering te getroosten; maar ook voor de geschiedenis der kunst in het vaderland waren dat behoud en dat herstel zeer gewenscht.

Om pogingen tot zulk een doel aan te bevelen, werd gewezen op het voorbeeld door het kerkbestuur der Hervormde gemeente te Oudshoorn eenige jaren geleden gegeven, waar men in gelijk geval zich belangrijke offers opgelegd en daardoor de aanzienlijke ondersteuning door de Regering verleend zich waardig betoond, maar ook de voldoening heeft gesmaakt, van het kerkgebouw tot zijnen oorspronkelijken luister teruggebragt te zien. Dáár heeft men gehandeld overeenkomstig de goede bedoeling van en het gevoel van verpligting jegens hen, die bij de stichting van het gebouw door hunne schenkingen van hunne belangstelling hadden doen blijken, en wier geschenken met vermelding van hunne namen in dankbare herinnering zijn bewaard gebleven. Wilde men te Bloemendaal de aanwijzing van eenen kunstenaar die voor de taak van het herstellen en bijwerken de vereischte bekwaamheden bezat, dan kon op den heer F. A. Heitmeier te Amsterdam gewezen worden, die zich te Oudshoorn van zulk eene taak in alle opzigten op eene voortreffelijk wijze had gekweten.

De Commissie moest op hare bemoeijing in het belang der kunst en van het kerkgebouw te Bloemendaal eene teleurstelling ondervinden, toen zij eene maand later van kerkmeesters het berigt ontving, dat deze tot de aangeraden herstelling niet konden overgaan, en tot het besluit waren gekomen, om de oude ramen te doen vervangen door nieuwe van gegoten ijzer, waarvoor hun de noodige gelden waren toegezegd. Eene aankondiging in de Dagbladen heeft kort daarop het besluit tot verkoop der beschilderde glazen ter algemeene kennis gebragt, en hij die eenmaal de taak van schrijver eener kunstgeschiedenis van Nederland op zich neemt, zal op het jaar 1867, nevens het wandalisme door het kerkbestuur van de Hervormde gemeente te Zevenhuizen in Zuid-Holland gepleegd, nu ook een tweede, waaraan het kerkbestuur der Hervormde gemeente te Bloemendaal zich schuldig heeft gemaakt, te vermelden hebben.

Bijlaag B, achter dit verslag, levert eene nadere opgaaf omtrent de kerk en hare glazen; omtrent het lot dezer laatste en de plaats waar zij beland zijn is aan de Commissie niets gebleken; eene beschrijving van hetgeen zij voorstelden kan, nu

elijken verdwenen zijn, wel van eenig belang wor-
).

DHOREN uit hertshoren bewerkt met daarop in
k uit gesneden voorstelling van Adam en Eva,
epen van eene gracht te Sneek gevonden, en in
rslag *Jaarb.* 1667 blz. CXIX, naar eene onvolle-
als een handvat of hecht vermeld, werd door den
aan de Commissie en door deze aan het bestuur
inklijk Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam
g overgemaakt, en is door dit bestuur voor zijn
gekocht.

n HECHT op HANDVAT met snijwerk door tusschen-
lienzelfden heer ontvangen, en insgelijks aan ge-
otschap opgezonden, werd voor zijne verzameling
noegzaam belang bevonden.

G van CONSTANTINUS MAGNUS uit de Winsumsche
het RIJKSMUSEUM van OUDHEDEN geplaatst.

VAN GEBAKKEN aarde insgelijks uit de Winsum-
komstig werd, daar de eigenaar ongenegen was
den daarvoor aangeboden prijs af te staan, aan
sschenkomst van den heer BELMER teruggezonden.
d geslaagd afgietsel bleef bij het zoo even genoemde
aard.

FENISPENNING van de s' Gravenhaagsche Noord- en
erlangde eene bestemming bij het Koninklijk ka-
nningen enz. te s' Gravenhagen.

n GEDENKPENNING van 1584 werd aan het Munt-
kabinet der Leidsche Hoogeschool toegevoegd.

KOPEREN SCHOTEL met het beeld van KAREL V
ng gedaan aan het Oudheidkundig Genootschap te

wijze is gehandeld met een zevental palmhouten
IJVEN uit het laatst der voorgaande eeuw, met uit-
efwerk aan beide zijden voorzien, zes tot hetzelfde

erslag was uitgebragt vernam de Commissie dat de Bloemendaal-
door eenen bekenden liefhebber te Haarlem waren aangekocht.

stel, ééne bij een ander stel behoorende en door eenen handelaar in zeldzaamheden te Leiden ter bezigtiging aangeboden.

Van de eerstgenoemde zes schijven dragen twee op de eene zijde de borstbeelden met omschrift van MAXIMILIAAN EMANUEL, KEURVORST VAN BEIJEREN en van JOAN GEORG III, KEURVORST VAN SAXEN; hare keerzijden en beide zijden van de overige schijven zijn met geschiedkundige of zinnebeeldige voorstellingen voorzien. De eenige schijf tot het andere stel behoorende toont aan de eene zijde een aantal borstbeelden van vorsten en andere aanzienlijke personen, aan de keerzijde een gezigt op de stad Neuremberg. Alle, maar vooral die van het zestal, zijn keurig en scherp, met uitmuntend gesneden stempels als gedenkpenningen geslagen. Twee of drie schijven schijnen in de letters P.R.M. op den naam van den stempelsnijder te wijzen; op de eenige schijf van het andere stel hebben de letters MB wel gelijke bestemming. Al deze schijven zijn door het Koninklijk Genootschap te Amsterdam voor zijn Museum aangekocht.

De eigenaar van het te Waalwijk aanwezige HOUTSNEEWERK is insgelijks aan hetzelfde Genootschap verwezen.

IJZEREN DEGEN in de Haarlemmermeer gevonden. De heer G. J. ROLLANDET te Leiden had het aldaar wonende lid der Commissie eenen onder zijne bewaring berustenden ijzeren degen ter bezigtiging gegeven, die bij het graven eener sloot in de Haarlemmermeer regt overeind in den grond staande, was opgegraven. De degen met gevest geheel van ijzer, 1,19 meter lang, is vrij goed bewaard en volkomen veerkrachtig gebleven, het gevest heeft den vorm van een kruis, omgeven met negen gebogen pareerbeugels, alle met opgewerkte versieringen voorzien. De heer ROLLANDET meende dat de eigenaar geen bedenking zou maken, om het voorwerp aan de Commissie af te staan, en nam op zich daartoe het noodige te doen. Tot nog toe hebben echter die bemoeijingen, naar het schijnt, geene gewenschte gevolgen opgeleverd.

De DELFTSCHE WANDTEGELTJES met het gevecht van Luitenant LEKKERBEETJE in Februarij 1600 op de Vughtsche heide, in het voorgaande Verslag (*Jaarboek* 1867 blz. CXIV) vermeld,

g van den wand losgemaakt, en naar het Museum
vinciaal Noord-Brabantsch Genootschap overgebragt,
ich voorstelt het ontbrekende zoo naauwkeurig mo-
n bijwerken en herstellen; zoodat die, ook om den
rstelling merkwaardige, overblijfsels van Vaderland-
ijverheid, eene passende bestemming hebben ver-

verkooping van boeken bij de Gebroeders VAN DER
eiden, op het eind van November, kwamen eenige
voor van middeleeuwschen en lateren tijd, waar-
g afkomstig uit de nalatenschap van wijlen den Hoog-
. KIST, en een of meer hunner in de Betuwe gevon-
laat van gebakken aarde, boven in eenen driehoek
met Christelijk opschrift in opkomende letters (zeer
en MARIABEELDJE en een SCHAAP (?) van witte
nevens een paar zoogenaamde schouwplaat-(kamien)
uitkomende versiering van de XVIe eeuw. De
chtte die voorwerpen van geen genoegzaam belang
nkoop tegen meer dan eene zeer matige prijsbepa-
raden; naar zij vernam heeft Baron VAN HEEM-
ROMA en EIBERSBUREN te Leiden hen aangekocht.
ag maakte hier boven reeds gewag van bemoeijin-
de Commissie zich met gunstig gevolg tot de Re-
mogen rigten. Zij smaakt eene groote voldoening,
ch overtuigd dat ook de Akademie die mededee-
genomenheid vernemen en op hoogen prijs stellen
door den Minister van Binnenlandsche zaken her-
n werd geraadpleegd over onderwerpen, die gerekend
den binnen den kring harer bemoeijingen te liggen.
rige verslag (*Jaarboek* 1867 blz. CXLV) werd ver-
e Commissie bij Ministerieel schrijven uitgenoodigd
h met het wetenschappelijk en oudheidkundig toezigt
TE MUIDEN te belasten.
omstig deze opdragt meende de Commissie zich vóór
persoonlijk onderzoek van een harer leden, om-
estand van het gebouw en de klagten, die dien-
oor het bestuur van het Koninklijk Oudheidkundig

Genootschap te Amsterdam bij den Minister waren ingel te moeten vergewissen. Bij dat onderzoek bleek: dat onderhoud van het gebouw, althans wat het metselwe daken en goten betrof, behoorlijk werd voorzien; dat ech der hoektorens van den ringmuur, links wanneer men de binnentreedt (volgens opgaaf sedert menschengeheugen) dak of spits, geheel en al voor regen en sneeuw openst

dat bijna nergens deuren, kozijnen, ramen en ander houtwerk nog eenige overblijfsels van verwing verto waardoor op vele plaatsen het hout vermolmd en vergaa dat de toestand van vertrekken, gangen, portalen enz., w delijkheid betrof, zeer veel te wenschen overliet;

dat de wanden overal met namen van bezoekers besc en op andere wijze verontreinigd waren;

dat ook verder in het inwendige over het algemee verwaarloozing voordeed;

dat de beide kamers door de Wed. Hilverdingk en zoon bewoond, en door den laatste met geschiedkundig reelen beschilderd, wegens de afwezigheid der bewone Amsterdam, ontoegankelijk waren bevonden, in weerwil Ministerieel besluit, waarbij het wetenschappelijk toezig het Slot aan de Commissie opgedragen en het gebouw zijne deelen ten allen tijde voor de leden der Commiss toegankelijk gesteld;

dat het hoog noodzakelijk was, de bewoning van h door de Weduwe Hilverdingk niet langer te doen voort en dat het geheele gebouw zoo spoedig mogelijk uit- wendig in eenen behoorlijken staat van onderhoud be gebragt te worden;

dat het gebouw op zich zelf wel geschikt kan worden om daarin, althans tijdelijk, eene Rijksverzameling van landsche geschiedenis, zeden en gebruiken uit de middele en latere tijden op te nemen, en tevens aan eenen bewak zulk eene verzameling woning te verleenen, en een werk af te zonderen voor eenen directeur of anderen wetensc lijken persoon, wanneer zich die daar moest ophouden.

Het denkbeeld om zulk eene bestemming aan het Sl

te kennen was bij de Commissie ontstaan, sedert zij de zekerheid meende verkregen te hebben, dat schier onoverkomelijke bezwaren verhinderden, dat de groote Hofzaal op het Binnenhof te 's Gravenhage tot zulk een doel dienstbaar gemaakt, of in die stad eenig ander voegzaam lokaal beschikbaar gesteld zou kunnen worden. Men zie het vorig verslag *Jaarboek* 1861 blzz. CLII—CLIV. De vraag of het Muiderslot voor zulk een Museum een passend verblijf kon aanbieden, vorderde bovendien eene ernstige overweging, daar ook de Directie der Genie haar oog op het gebouw geslagen en het verlangen te kennen gegeven had, om, behalve over de kelders die haar tot berging van Salpeter ten gebruik waren afgestaan, ook nog de beschikking te erlangen over de binnenplaats, om aldaar het geschut van het Artilleriematerieel in de positie van Muiden op te leggen, en over de groote beneden- of zoogenaamde Ridderzaal tot berging van andere artilleriebehoeften. Daar echter die zaal slechts langs eene niet breede trap en door deuren van gewone afmetingen toegankelijk was, zou een nieuwe toegang in den hoofdgevel van het gebouw volstrekt vereischt worden, en stelde men zich daartoe voor, om een van de vensters der zaal weg te nemen, aldaar eene magazijndeur van de vereischte grootte en daarboven een hijschtoestel te doen aanbrengen.

Dat zulk eene verandering eene storende inbreuk op den oorspronkelijken bouw veroorzaakt, en niet ongegronde aanleiding tot ergernis zou gegeven hebben aan ieder, wien de herinnering van de beroemde namen en feiten aan het Muiderslot verbonden dierbaar is, behoefde wel geen betoog, en het sprak van zelf dat de Commissie zich verpligt moest achten, om even zeer zulk eene verandering, als eene indienststelling van het gebouw tot het opleggen van oorlogsbehoeften, ten sterkste te ontraden. Zij achtte het echter van belang, dat aan het eerwaardige Slot eene waardige en passende bestemming mogt worden toegekend, die tevens waarborgen kon leveren voor eene juiste waardeering en gewenschte achting bij het vaderlandsch publiek en voor naauwkeurige zorg voor behoorlijk onderhoud.

Het behaagde den Minister van Binnenlandsche Zaken zich met de meening der Commissie te vereenigen, waardoor reeds

terstond het gevaar van magazijnbestemming werd afgekeerd. Aan de betrokken beambten werd de last opgedragen, om met het oog op de gemaakte opmerkingen betrekkelijk het achterlijke onderhoud en de noodige voorzieningen, een plan met begrooting op te maken, dat weldra tot uitvoering komen en in den ongunstigen staat waarin het gebouw verkeerde, herstelling zal aanbrengen. Inmiddels zijn door den heer Hoofdingenieur van den waterstaat aan den opzigter te Muiden, die met het technisch toezigt en onderhoud is belast, de noodige voorschriften gegeven om alles te verrigten wat tot onderhoud van dak en goten vereischt wordt.

Het voorstel om het slot tijdelijk tot Museum voor vaderlandsche geschiedenis in te rigten kwam verder den Minister niet verwerpelijk voor, en de Commissie werd uitgenoodigd daarvoor een plan, met begrooting der kosten, te ontwerpen. Om aan die opdragt te voldoen waren naauwkeurig opgemeten grondteekeningen van beide verdiepingen van het geheele gebouw onmisbaar; deze werden door de opzigter den heer P. Verschuur vervaardigd en stelden de Commissie in staat, om in het begin van November eene drieledige schets bij den Minister in te dienen, 1°) tot tijdelijke plaatsing van de reeds hier en daar voorhanden zijnde voorwerpen, die op verschillende plaatsen slechts voorloopig in bewaring zijn gesteld; 2°) met eenige meerdere uitbreiding, behalve die voorwerpen ook nog alle, die op de oude vaderlandsche kunst, zeden, beschaving enzv. betrekkelijk, tot nog toe onder de zeldzaamheden in de verzameling op het Mauritshuis te 's Gravenhage aanwezig zijn, en 3°) met den meest uitgebreiden zin, eene inrigting van het Slot tot een Museum voor vaderlandsche geschiedenis, zeden en gebruiken, sedert den grafelijken tijd. Slechts voor de beide eerste ontwerpen was eene oppervlakkige raming der kosten gegeven. Bij het derde was die raming achterwege gebleven, daar de verwezenlijking niet waarschijnlijk geoordeeld werd.

Inmiddels had de commissie tot de viering van de Vondelsfeesten en de inwijding van het standbeeld van den vaderlandschen dichter, bij den Minister magtiging aangevraagd en verkregen, om de feestgenooten bij die gelegenheid tot een bezoek

lot te Muiden te noodigen, en daartoe het gebouw n in den stijl der dagen van Hooft en Vondel. chiedde dit met de zoogenaamde Ridderzaal, terwijl ht had, door het aanbrengen van wapens en opschrif- e plaatsen, een levendig denkbeeld te geven van de ; en beteekenis der verschillende vertrekken van het kasteel. Bij velen die zich toen zoo treffend in de dat roemrijk verleden hadden verplaatst gezien, was ontstaan, dat het Slot, zoo mogelijk, voortdurend ubeld en ingerigt blijven, op den voet als hiervan sten eene schoone proef was gegeven. Het bestuur udheidkundig Genootschap bragt dezen wensch tot er, met mededeeling dat onderscheidene vrienden en der geschied- en oudheidkundige studiën zich bereid klaard, om tot dat doel meubels, huisraad en andere van vroegeren tijd af te zonderen, waardoor van et gebouw zelf een waardig geschiedkundig gedenk- worden.

nissie over dit onderwerp door den Minister geraad- als hare meening te kennen, dat beide denkbeelden, hare, hier boven omschreven, als dat van het dig Genootschap, met eenige wijzigingen, zich wel nen laten vereenigen en voor verwezenlijking vatbaar t echter vóór het nemen van eene beslissing omtrent bestemming van het Slot, eerst de noodige herstel- instandhouding van het gebouw moesten worden en dan ook maatregelen beraamd tot eene meer bewaking van het gebouw; dat inmiddels de groote, zoo- Ridderzaal, in afwachting van nadere schikking, in d, waarin zij voor de onlangs gevierde Vondelsfees- t en versierd was geworden, met de daarin reeds voorwerpen bewaard en tevens bestemd kon blijven, voorwerpen die men daar voor zou willen afstaan, n.

r geopend uitzigt op de mogelijkheid, dat in Am- f voor eene Rijksverzameling als de hier bedoelde de plaats zou gevonden worden, heeft de verdere

behandeling van deze zaak vooreerst nog doen rusten
Commissie zou het zeer betreuren, wanneer eene beslissing
nog lang moest laten wachten. Wat reeds voor het ontw
Museum in het bezit of ter beschikking van de Regeri
behoort bij elkander vereenigd, tentoongesteld te worden
eene kern te vormen voor eene verzameling, die zich d
spoedig door aankoop, geschenken, bruikleen of langs a
wegen zal zien uitbreiden, en een toevlugtsoord kan w
voor vele belangrijke voorwerpen, die thans onbekend b
en verloren gaan.

De verwijderde en eenzame ligging van het Muid
zou een groot bezwaar zijn tegen een plan om het vo
vestiging van zulk een Museum, ook zelfs tijdelijk, dien
te maken; maar het is niet zoo volstrekt ondenkbaar, dat
maal ook door zijnen inhoud de algemeene belangstellin
zich trekkende, het gebouw van lieverlede meer en meer
kers tot zich zal lokken, en dan ook de middelen o
uitstapje naar Muiden te maken zich vermenigvuldigen e
makkelijk gemaakt zullen worden. De menigte namen d
wanden van de groote zaal eenigen tijd geleden bedekten
tuigden dat ook in zijnen wel eenigszins verwaarloosden to
het verblijf van den beroemden drossaard en de plek wa
de herinnering van den ongelukkigen FLORIS den V^den^ v
den is, velen noopten om het uitstapje naar Muiden te
nemen.

Overblijfsels van den zoogenaamden OUDEN BURGT TE
VOORNE. In 1824 had het Rijk den eigendom verkrege
het perceel gronds te Oostvoorne, waarin de grondslage
den Ouden Burgt der heeren van VOORNE nog waren o
bleven. Het bestuur van het loodswezen had het voorn
opgevat om op de hoogte, die door de overblijfselen va
gebouw gevormd werd, een kustlicht te plaatsen, doc
plan was niet verwezenlijkt en werd geheel ter zijde g
Toen nu eenigen tijd geleden de verkoop van dat stuk g
ter sprake kwam, meende de Minister van Financiën, dat
eene ontgraving van de grondslagen en wat verder va
oude gebouw onder den bodem verborgen mogt liggen, mis

elang kon worden geacht, en nuttige bijdragen leve-
kennis van den burgtbouw en van het leven der
oegere eeuwen.
eeld door den Minister aan zijnen ambtgenoot den
Binnenlandsche Zaken ter kennis gebragt gaf aan
aanleiding, om bij den Hoofdingenieur van den
in het 10de distrikt nadere inlichting, berigt en
innen, en om zich met de meening der Commissie
zaak bekend te maken.
die de bedoelde overblijfselen bedekt is 8,50 me-
het maaiveld gelegen, in middellijn onder aan den
33 en aan den top 32,5 meters. Het laatste over-
den bouwval des Burgts boven den grond, was
oen het perceel aan het Rijk was overgegaan, af-
e heuvel scheen geheel of gedeeltelijk uit puin en
taan, en hier en daar nog gewelven te bedekken.
enieur van den Waterstaat, de heer F. Caland, aan
zettelijk onderzoek was opgedragen, achtte het niet
ijk, dat er werkelijk nog merkwaardige overblijf-
n ouden burgt onder den grond schuilen en had
zijn verblijf te Brielle dikwerf hooren spreken van
gangen, van den burgt naar het eigenlijke kasteel
t op eenen aanzienlijken afstand gelegen, en een
zeer grooten omvang geweest moet zijn. De Com-
e, met de Hoofdingenieurs, de heeren Augier en
vraag omtrent het wenschelijke van een opzettelijk
rig onderzoek van de bedoelde overblijfselen niet
bevestigend te kunnen beantwoorden. Het gebouw
zijnen oorsprong van een ver verwijderd verleden,
e verwachting, dat in zijne oudste gedeelten, waar-
slagen en kelders zeker wel behooren, nuttige bij-
le kennis van het leven, de zeden en gewoonten
en in de middeleeuwen, maar vooral ook voor de
de bouwstoffen en bouwwijze dier tijden, aan het
komen. De medegedeelde bescheiden gaven aan-
vermoeden, dat de onder den bodem bedekte
og gedeeltelijk in eenigszins gaven toestand en oor-

spronkelijken vorm bewaard gebleven zijn, die vorm althans genoegzaam zal kunnen herkend worden. Mogt dit vermoeden zich bevestigen, dan lag in die omstandigheid reeds genoegzame grond, om eene goed geleide ontgraving alleszins aan te bevelen.

Er bestond echter, zooals uit de boven bedoelde bescheiden gebleken was, een niet gering bezwaar in de voorwaarden, waarop het Rijk den eigendom van het perceel verkregen had, en waarbij bepaald was dat „alle oudheden, gelden of andere zaken van „waarde, welke bij het afbreken of graven in den heuvel mog- „ten gevonden worden, aan den vorigen eigenaar van den grond „verblijven en aan hem moeten worden terhandgesteld."

Hierbij rijst de vraag, op welke voorwerpen de woorden „van waarde" moeten worden toegepast? en doet zich van zelve de aanmerking op, dat de Regering, indien zij tot de bedoelde nasporingen meende te kunnen besluiten, zich uitgaven en offers zou moeten getroosten, terwijl de stoffelijke voordeelen daarvan geheel en alleen zouden genoten worden door een ander, die tijd, geld noch moeite aan de zaak had ten koste gelegd. De eerste moeijelijkheid kon door eene vooraf verkregen nadere, juiste bepaling van den aard der voorwerpen, die als „van waarde" beschouwd moeten worden, uit den weg te ruimen zijn, zoodat daarmede uitsluitend bedoeld werden voorwerpen van goud, zilver en edele gesteenten, terwijl al het overige ter beschikking van de Regering bleef. En wat het tweede punt aanging, kon den vorigen eigenaar of zijnen erven worden voorgesteld, dat hun de keuze bleef om al de gevonden voorwerpen in eigendom te erlangen, tegen vergoeding aan de Regering van al de gemaakte kosten of van een bepaald gedeelte daarvan.

Mogt het onderzoek, nadat deze bezwaren uit den weg geruimd zijn, van wege den Waterstaat ondernomen kunnen worden, iets dat de Commissie zeer gewenscht oordeelde, dan verklaarde zij zich, zooals van zelf sprak, gaarne bereid, daarbij van raad en voorlichting te dienen.

Van wege de Regering zijn sedert met de regthebbenden overleggingen aangeknoopt en, naar de Commissie meent te kunnen verzekeren, de uitzigten verkregen op eenen gewenschten loop der zaak.

een ander onderwerp werd door den Minister van
che zaken het oordeel der Commissie ingeroepen.
le OUDE HOFZAAL OP HET BINNENHOF te 's Graven-
vereeniging had zich tot de Regering gerigt met
om genoemde zaal met aanhoorigheden voor eenen
derd jaren in erfpacht te erlangen, en met het doel
t concertzaal met daarbij benoodigde lokalen in-
tevens de vertrekken beschikbaar te stellen, die aan
der Koninklijke Muziekschool zouden kunnen vol-
voornemen was, den ouden voorgevel met de beide
oe behoorende te behouden, maar het nieuwere ge-
vens de gebouwen aan wederzijde der groote zaal
en door andere ingerigt naar de behoeften der
emming te vervangen. De zijgevels zouden daarbij
nans het geval is met den voorgevel in overeenstem-
gebragt. Boven den grooten trap aan den hoofd-
ene bedekking tegen wind en regen worden geplaatst,
ieuweren vorm zou hebben.

Commissie in de gelegenheid was gesteld om de
ekeningen, door de bedoelde vereeniging bij hare
ergelegd, op het Ministerie te bezigtigen, kwam zij
overweging tot de overtuiging, dat het verzoek van
ook beschouwd, volstrekt niet voor inwilliging vat-
kon worden, en achtte zij zich verpligt deze slot-
ar onderzoek aan den Minister mede te deelen, met
t eene afwijzende beschikking.

neerdere of mindere kansen dat het inwendige van
vijzigd en ingerigt volgens de overgelegde teekenin-
e vereischten voor muziekuitvoeringen, vooral met
de klankwerkingen zou kunnen voldoen, meende
e haar onderzoek niet te moeten uitstrekken; maar
zij de vraag niet uit het oog verliezen, in hoever
reed verschil van stijl van het inwendige met het
an het gebouw, kon verdedigd worden.

estemming en het gebruik bertreft dat de aanvraag
zouden evenmin strooken met de zaal zelve en de
rbonden herinneringen, als met de bestemming der

gebouwen die haar omringen. Onder een vroeger Ministeri was als beginsel aangenomen en voorgesteld, dat achterv al de gebouwen van het Binenhof, voorzoover de ruim gedoogde, ingerigt zouden worden tot Regeringsgebouwen de vergaderingen van de Staten-Generaal, den Raad van Ministeriën, Geregtshoven, enz. en dat de groote hofza in het middelpunt van die alle gelegen, ingerigt en be zou worden tot eene beelden- of eerezaal, ter plaatsin stand-of borstbeelden van groote en beroemde mannen ui vaderlandsche geschiedenis.

En wat nu den bouwstijl betreft dien de overgelegd werpen aanwezen, hij zou zoo zeer indruischen tegen die den nog overgebleven voorgevel, en door de zamenvoegin gebouwen, wier vormen en beginsels bij een verschil van dan drie eeuwen met elkander in lijnregten strijd staan een storend geheel leveren, dat daarin alleen reeds me voldoende grond gelegen was, om het geheele plan af te k

De Commissie heeft in een vrij uitvoerig vertoog de b redenen van haar afradend oordeel aan de overweging v Minister onderworpen, en meent te kunnen verzekeren de aanvraag eene afwijzende beslissing gevolgd is.

Met erkentelijkheid kan de Commissie vermelden dat nister van Binnenlandsche Zaken, in overeenstemming me ger welwillend gegeven uitzigt op ondersteuning voor gewone behoeften, wel aan haar verzoek heeft willen verleenen, om haar tot aankoop in staat te stellen v aantal exemplaren van een door haar bezorgd en in he gegeven werk, de teekeningen van den gesloopten OUD REN VAN OUDORP bij Alkmaar, met eenen korten toelich tekst, inhoudende. Zij ziet zich daardoor de gelegenheid ge om aan de beambten van 's Rijks Waterstaat en de gen architekten een exemplaar van dat werkje te doen toe en daarop tevens te wijzen, als een voorbeeld leverende manier, waarop zij meent, dat opmetingen en bouwk teekeningen van oude gebouwen, het meest overeenkomst bedoeling bewerkstelligd kunnen worden.

Nog mag de Commissie onder de bewijzen dat

de vervulling harer verpligtingen bij de Regering krachtig wordt gesteund, met erkentelijkheid vermelden, dat op verlangen van den Minister van Binnenlandsche Zaken, de Gemeentebesturen door de Commissarissen des Konings in de verschillende gewesten jaarlijks bij opzettelijke aanschrijving indachtig worden gemaakt aan het verzoek der Commissie, om haar van elk gevaar dat bestaande gebouwen, gedenkteekens of andere overblijfsels van kunst en beschaving dreigt, en van elke ontdekking die in hunne gemeenten zich opdoet, onmiddelijk in kennis te stellen. De ondervinding begint reeds te doen zien dat die herhaalde aanschrijvingen goede vruchten gaan afwerpen, en levert grond om te hopen dat meer en meer in dit opzigt aan de bedoeling der Commissie zal worden beantwoord.

Aan den Minister van Financiën mogt de Commissie het danken, dat de haar vroeger verleende vrijdom van port voor hare dienstbrieven, onder de gewone voorwaarden, bij Koninklijk besluit van 13 Augustus 1867 n. 72, werd uitgestrekt tot hare briefwisseling met de hoogere en lagere beambten van 's Rijks Waterstaat.

Deze gunstige bepaling was van te meer waarde bij de naauwere betrekking van de Commissie tot het korps van den Waterstaat, ontstaan door het regtstreeksch beroep op medewerking, aan genoemde beambten bij brief van 25 Junij 1866 n. 850 van het lid der Commissie den heer Conrad, als hoofdinspecteur van den Waterstaat, ter kennis gebragt. Gewaagde het vorige verslag reeds met ingenomenheid van de krachtige medewerking die de Commissie van die zijde mogt ondervinden, ook thans is het haar eene aangename verpligting, met dank te getuigen van de vele en nuttige diensten, die deze hare kundige en ijverige bondgenooten ter bevordering van de haar toevertrouwde belangen haar blijven bewijzen.

Die ondervinding bragt haar ook tot het besluit, om geen gevolg te geven aan haar vroeger plan van eene zamenkomst van afgevaardigden van de wetenschappelijke vereenigingen en genootschappen uit de verschillende deelen des lands, tot eene vergadering, waarin vooral ook de middelen zouden worden

overwogen, om voor het door de Commissie beoogde
alle deelen des lands krachtiger medewerking dan die
nog toe ondervond, te verwerven. De noodiging in vorig
tot het voorbereiden van zulk eene zamenkomst, waren
door zeer weinige der Genootschappen waaraan zij geri
den met eenige ingenomenheid begroet en beantwoord
algemeene deelneming alleen zou hier tot gunstige uitl
kunnen leiden, en op zulk eene algemeene deelneming
Commissie volstrekt geen uitzigt voeden.

Deze opmerking neemt niet weg, dat eene welwille
trekking met Genootschappen en Inrigtingen onderhouden
geknoopt werd. Van het bestuur van het PROVINCIAAL I
VAN OUDHEDEN IN DRENTHE ontving de Commissie een
met het aanzoek om tot uitbreiding van dat Museum t
medewerken. Men wenscht daarin te verzamelen voo
van Germaanschen, Romeinschen en lateren oorsprong,
gen en munten daaronder begrepen, die in Drenthe g
zijn of, elders gevonden, op Drenthe betrekking hebben
ten van Drenthe of gedeelten van dit gewest; teekening
vures, en andere afbeeldingen van gebeurtenissen, ge
oudheden, vermaarde Drentsche personen; boeken en an
scheiden. Het spreekt van zelf dat de Commissie zich
bereid heeft verklaard, om waar het haar mogelijk is,
verlangen van het Museumbestuur te voldoen, en zij
deze gelegenheid waar om aan de leden der Koninklij
demie, en aan allen die later van den inhoud van haar
kennis zullen nemen, de belangen, niet alleen van het
sche Museum, maar ook van de Verzamelingen der ov
westelijke en andere Genootschappen en Inrigtingen, en
eerste plaats der Rijksverzamelingen in ons vaderland
bevelen. Menig voorwerp, op zich zelf en verwijderd
plaats waar het te huis behoort, heeft geene of slechts
waarde, maar het kan van groote dienst zijn, waar h
bestaande gaping aanvult in eene verzameling, of eene
ming bereikt op de plaats, waar het door zijne afkomst
het feit waarvan het de herinnering bewaart, te huis b

De Commissie heeft voor zich het beginsel aangenom

e voorliefde, maar alleen op gronden van billijkheid oog op de belangen der wetenschap in het alge- le voorkomende gelegenheden tot uitbreiding van rzamelingen werkzaam te zijn. Dat de Rijksinstel- be bij haar in de eerste plaats in aanmerking ko- l door niemand gewraakt worden en evenmin, dat in rekening brengt, of eenig ter hare beschikking werp eene bestaande reeks aanvullen of op eene volledigheid bevorderen kan. Hiermede wordt de pgelost, zoo die welligt bij iemand mogt opkomen reemdt, dat aan penningen en munten niet in de bij het Kabinet der Akademie zelve eene bestem- oegekend.

gingen der Commissie, om aan de overblijfselen der GEDENKTEEKENS VAN DOMBURG, door den heer DOMBURG ter beschikking gesteld van de Konin- mie van Wetenschappen, eene naar hare meening e en eigenaardige bestemming bij het Rijks Mu- dheden te Leiden aan te wijzen, geen gunstig ge- gehad, daar genoemde heer later na dien afstand, kens aan het Zeeuwsch genootschap heeft overge- het laatste verslag (*Jaarboek* 1867 blz. CXLIX) Commissie moet op het onderwerp, dat zij geheel fgehandeld meende te kunnen beschouwen, terug- gevolge van een vertoog, door den heer SLICHER e in het laatst verschenen nommer van *de Neder- ctator* (van 18 April j.l.) geplaatst, en onder erklaring inhoudende, dat hij de bedoelde over- lechts voorwaardelijk, niet onvoorwaardelijk" had De Commissie heeft het noodig geacht de geheele er SLICHER over het onderwerp gevoerde brief- Bijlaag C. achter haar Verslag te doen afdruk- houd van die stukken en eene nadere kennisne- etgeen de Commissie in hare vroegere Verslagen de vorige jaren (*Jaarboek* 1866, blz. LXXIV— 1867 blz. CXLVIII—CLII) gezegd heeft, kun- vertuigen, dat die Verslagen omtrent het gebeurde

met de Domburgsche oudheden de volkomen waarheid
deelden *).

De verzameling van plans, teekeningen, en andere b
den, die, als gegevens tot eene geschiedenis der oude vad
sche kunst, op de Bibliotheek der Akademie worden
gebragt, werd voortdurend uitgebreid, en ten algemeene
beschikbaar gehouden. Aan het verzoek van het bestu
MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, om haar
bouwkunstige teekeningen voor de groote tentoonstelling
feestviering van haar vijfentwintigjarig bestaan ten gebru
geven, is gereedelijk voldaan.

Op nog een onderwerp dat aan het slot van het vorig
slag werd behandeld (*Jaarboek* 1867 blz. CLIX en CLX
de Commissie terugkomen. Zij had als twee volstrekt onr
vereischten voor eene behoorlijke vervulling der op ha
tende verpligtingen gesteld: de beschikking 1°. over een
zoldigden schrijver, tevens genoegzaam geoefend in teeke
althans in het doortrekken van teekeningen, en in st
ook het stellen van kleinere stukken van minder belan
zijne rekening te kunnen nemen; en 2°. over eenen bo
dige, die waar de behoefte het vorderde belast kon word
opnemingen, opmetingen, het in teekening brengen van
wen, gedenkteekens enz.

In het eerste dier vereischten is, dank zij de onbek
som voor hare behoeften op de Akademiebegrooting vo
uitgetrokken, in het afgeloopen jaar behoorlijke, altha
veel het mogelijk was, voorziening verkregen. Er blijft
een bezwaar over, dat meestal veel schrijfwerk op eens,
onmiddellijk na elke vergadering, maar ook dikwerf op
onbepaalde tijden, in orde moet worden gebragt, terw
weder een geruime tijd verloopt, waarin de hulp van

*) Nadat het Verslag was uitgebragt, is gebleken dat het vertoog
heer SLICHER op een misverstand berustte, waarbij hij een opstel in
E geteekend en van eenen aan de Commissie geheel onbekenden
afkomstig, aan het voorzittend lid der Commissie had toegeschreven.
klaring omtrent den *voorwaardelijken* afstand der Domburgsche
bleef echter bestaan.

schrijver slechts nu en dan gevorderd wordt. Wilde men nu steeds uitsluitend over die diensten de onbelemmerde beschikking erlangen, dan zou aan zulk eenen helper eene bezoldiging moeten worden toegelegd, die hem in staat stelde, alle andere werkzaamheden, steeds waar het noodig was, bij den arbeid voor de Commissie te laten achterstaan. Het schijnt echter zeer te betwijfelen of de Akademie hare begrooting met zulk eene uitgaaf zou mogen belasten; de Commissie zou althans aarzelen om daartoe een voorstel te doen.

Wat het andere vereischte betreft, de vrije beschikking over de diensten van eenen bouwkundige, bij alle, ook onverwacht opkomende gevallen, ook daartoe zouden geldelijke offers worden gevorderd, grooter dan dat die van de Akademie, en misschien ook van de Regering onder de bestaande omstandigheden verlangd mogen worden. Tot nog toe konden in de behoeften voor opmetingen enz. met goeden uitslag de diensten van de Opzigters bij den Waterstaat worden ingeroepen. Buitendien is het te verwachten, dat, ook door de verspreiding van het hierboven vermelde werkje over den toren te Oudorp, die beambten meer naauwkeurig bekend zullen worden met hetgeen voor de bedoeling der Commissie bij opmetingen vooral in aanmerking komen moet. Van lieverlede kan dan eene persoonlijke aanwijzing op de plaats zelve door een der Commissieleden minder onmisbaar geacht, en de taak hun opgelegd beter in verhouding gebragt worden tot den tijd, dien zij daarvoor van hunne ambts- en andere verpligtingen mogen of kunnen afzonderen.

Wanneer de Commissie aan het einde van haar Verslag nog een oog laat gaan over de bijzonderheden daarin medegedeeld, dan vleit zij zich, dat hare verwachting aan den aanvang uitgesproken, door de leden der Koninklijke Instelling bevestigd zal worden. De Commissie mag zich verheugen op menig bewijs van belangstelling en medewerking gedurende het afgeloopen jaar haar geschonken. Die belangstelling bleek door de bemoedigende woorden van goedkeuring door vele leden der Akademie in de voorgaande vereenigde Vergadering haar toegevoegd en de gunstige besluiten te haren opzigte genomen; maar

zij toonde zich ook in de aanbeveling van het door haar beoogde doel, op verlangen van de hooge Regering door de Commissarissen des Konings aan de Gemeentebesturen uitgegaan, en in het vereerend vertrouwen door het Ministerie van Binnenlandsche Zaken haar betoond, wanneer dit voor onderwerpen tot den kring harer bemoeijingen behoorende, hare voorlichting en haren raad inriep, of aan hare voorstellen zooveel mogelijk gevolg gaf. Die aangewakkerde waardeering van haar streven, zij bleek ook in de voortdurende ijverige medewerking door de ambtenaren van s' Rijks Waterstaat haar verleend, en de vele berigten en toezendingen van verschillende zijden haar toegekomen.

Maar, terwijl de Commissie dit alles dankbaar erkent, mag zij het zich niet ontveinzen, en zij ontveinst het zich ook niet, dat over het algemeen eene ernstige waardeering van het belang van de overblijfsels der vaderlandsche kunst, en de ontwikkeling van het kunstgevoel bij hare landgenooten veel, zeer veel te wenschen overlaten. Zij vroeg zich zelve wel eens af, aan welke oorzaak die toestand is toe te schrijven, en hoe men, de oorzaak hebbende leeren kennen, een krachtig middel tegen de kwaal zou kunnen vinden. Zou welligt de bij menigeen, misschien wel bij elk redelijk schepsel min of meer aanwezige, maar slechts sluimerende zin voor het schoone niet reeds in de vroege jeugd, opgewekt, geleid, versterkt en veredeld moeten worden? en zou het niet een gebrek zijn bij het in ons land gevolgde stelsel van opvoeding en onderrigt, dat op onze lagere en middelbare scholen, aan het gemoedsleven en het schoonheidsgevoel van het jeugdige en opwassend geslacht zoo weinig aandacht en zorg worden geschonken? Overladen, meer dan overladen, worden de leerlingen van alle klassen der maatschappij, gedurende de reeks van jaren, waarin zij zich voor eenen stand voorbereiden en bekwamen, met een aantal lessen, waardoor hunne verstandsontwikkeling, zoo zij althans dat alles in hunne hersenen opnemen en op de verpligtingen in het dagelijksch leven toepassen kunnen, bevorderd wordt of heet te worden; maar het geschiedt, zooal niet ten koste, dan toch met volkomen veronachtzaming van zooveel, waardoor hun geestelijk leven, hun gevoel voor het schoone en verhevene opgewekt

en geleid, hunne waardeering van een streven en van bemoeijingen, die geen regtstreeksch stoffelijk voordeel aanbrengen, kan bevorderd worden.

Heeft het onlangs ingediende ontwerp *) van eene wet op het hooger onderwijs, zooals dit voor het middelbaar onderwijs bij de Polytechnische school te Delft is geschied, of op eenige andere wijze in die behoefte voorzien? heeft men daarbij het hoogere belang daarvan gevoeld en erkend? De Commissie wenschte dat zij hier een voor hare zienswijze gunstiger antwoord kon geven, maar in dat ontwerp wordt zelfs geene plaats ingeruimd voor eene schoonheidsleer, voor eene geschiedenis der schoone kunst. De Commissie verwacht eerst dán, dat bemoeijingen, als die haar zijn toevertrouwd, de gewenschte goede werking te weeg brengen, meer algemeen gewaardeerd en gesteund zullen worden, wanneer een opkomend geslacht in het hier besproken opzigt behoorlijk voorbereid en opgeleid, een hooger en beter standpunt dan het tegenwoordige zal hebben ingenomen. Het onderwerp is eene zeer ernstige overweging waardig en de Commissie meent er wel de aandacht van de Vereenigde Vergadering der Koninklijke Akademie op te mogen vestigen, die te gelegener tijd en waar het pas heeft, bij de hooge Regering hare raadgevende stem, zij het met goede uitwerking, moge doen hooren.

Behoeft de Commissie wel de meermaal gegeven verzekering te herhalen, dat zij zich, zooveel het haar mogelijk is, met ijver en naauwgezetheid aan hare taak wil blijven wijden? De Akademieleden zullen, zij vertrouwt het, aan haren goeden wil niet twijfelen, en bij voorkomende gelegenheden hare pogingen ondersteunen, haar hunne nuttige wenken en inlichtingen niet onthouden. Daartoe blijft zij zich bij voortduring aanbevelen.

Amsterdam, 25 April 1868.

C. LEEMANS.
W. MOLL.
W. N. ROSE.
F. W. CONRAD.

*) Sedert dit Verslag is uitgebragt, werd het Ontwerp, zooals bekend is, teruggenomen.

BIJLAAG *A*. (zie blz. 21).

Beschrijving van den toren van de Kerk der Hervormde Gemeente te Midwoud, Prov. Noord-Holland.

De geheele toren was van hout zamengesteld. Eerst was een voetstuk of onderslag gesteld, bestaande uit 8 eiken stijlen, welker boveneinden verbonden waren door 4 legerbalken, twee lange, haaks op de lengte-as der kerk en twee kortere in de rigting dier lengte-as. Op deze legerbalken, mede van eiken hout, waren de vier torenstijlen gesteld, die verder door drie stellen legerbalken en karbeels met kruizen aan elkander waren verbonden en een boventaflement droegen, waarop de spits bevestigd was. Tot verbinding van het schot rondom deze vier vlakken, waren op iedere verdieping nog eenige regels in de torenstijlen gewerkt. Het geheel stond op eiken platen of klossen, wier ondervlakken ter dikte van circa 1 duim verbrand of verkoold en daarmede gesteld waren in een laagje kalkmortel van circa 3 streep dik; deze mortel was uitgespreid op eene plaat van lei, die weder in een mortelbed lag, dat op het penant was uitgespreid. Deze voorbehoedmiddelen hadden niet kunnen beletten, dat toch de klossen ter dikte van 2 à 3 duim aan het ondervlak waren verrot. Als men de gebrekkige en slordige zamenstelling van den toren over het geheel genomen had opgemerkt, zou men zulke voorzorgen aan deze deelen niet hebben verwacht.

Wat de constructie van het geheel aangaat, kan het volgende worden aangemerkt: de spits was eene achtvlakkige pyramide, gevormd door een schot, dat bevestigd was aan acht hoek- en vier tusschenstijltjes, alle van eikenhout, staande met korte pennen in zwaarden van greenenhout, die op een boventaflement rustten; ijzeren doken op zijde dier stijltjes dienden tot meerdere versterking. Het boventaflement was deels van greenen, deels van eikenhout; ijpen en eiken krommertjes waren verder aangebragt, om den geleidelijken overgang te vormen van den vierkanten tot den achtkanten vorm. De hoek- en tusschenstijltjes waren niet in eenen koningstijl gewerkt. Het bo-

t was aan de torenstijlen verbonden door rozen-

r der eerstvolgende verdieping onder de spits was
eze, geheel met lood bekleed; hij was bevestigd op
e in de legerbalken gewerkt waren, of koud daarop
. deze legerbalken zijn sommige in de torenstijlen
t pen, gat en nagels, andere enkel met een tandje
usschen de stijlen. Een rozenbout door den stijl
k, en bij andere ook een daaronder tegenaan, stel-
del van verbinding daar. Een dezer vier balken was
n zuidwestelijken torenstijl nog gelascht en daar dit
eval was met meer andere legerbalken, zou daaruit
rden opgemaakt dat dit opzettelijk is gedaan, om
de beide einden van sommige legerbalken met pen
de torenstijlen te verbinden, daar de lasch eene ge-
sch was. Wanneer men vooronderstelt, dat de vier-
orenstijlen twee aan twee op den grond klaar gemaakt,
legerbalken en karbeels met pennen en gaten in
werkt en daarna gesteld zijn, en men dan verlangde
der andere legerbalken ook met pen en gat in de
enstijlen te verbinden, namelijk die, welke gelegen
beide vertikale vlakken, die eenen regten hoek ma-
le beide reeds gestelde torenvlakken, zonder die uit
nd te brengen, dan toch is eene der wijzen waarop
schieden, eerst het eene einde van den, dan uit twee
staanden legerbalk met zijne pen in het gat van den
e brengen; en daarna de pen van het tweede, losse
ns in den anderen torenstijl, waarna beide stukken
asch konden worden aaneengehecht. Hoe dit ook
lhen bestonden; niet alle karbeels hadden pennen in
rkt en daar de stijlen met legerbalken en karbeels
ennen en gaten in elkander konden bewerkt ge-
kan dit als eene zeer gebrekkige constructie be-
rden. De bevestiging der karbeels onder ieder dezer
lken was als volgt: een er van is boven op de ge-
met pen, gat en nagels bevestigd, doch onder met
in eenen klos, die tegen den bovenstijl gespijkerd

is, ingelaten en daar verder met spijkers aan verbonden; een ander heeft aan het boveneinde pen, gat en nagels en is aan het ondereinde alleen met een tandje ingelaten in den torenstijl en dan daartegen gespijkerd; een derde is onder en boven op deze wijze koud tegen den stijl bevestigd en slechts enkele van elk stel karbeels, die acht in getal zijn, zijn aan beide zijden met pen en gat opgesloten. Deze pennen aan de verschillende karbeels waren van 3 tot 6 Nederl. duim dik en hadden dus niet, zooals gewoonlijk, een derde van de dikte van het hout waaraan ze gemaakt worden; zij waren, even als alle andere verbindingen of aanrakingen met vlakken, met bruine teer besmeerd. Voorts zijn vier kruizen aangebragt, met hunne boveneinden geheel in de karbeels of met eene verloren lip ingelaten en verder acht regels, waartegen het schot gespijkerd was; de kruizen en regels zijn vrij ligt van afmetingen en het schot niet dikker dan 2.5 à 3 duim. Al het opgenoemde hout is eiken, behalve het schot en een paar regels, dat greenen is. Boven den waterdigten vloer bevinden zich de galmgaten en de klok met stoel enz. Op deze klok was het jaartal 1605 gegoten en in den hoekstijl van het onderslag van den toren was het jaartal 1614 gehakt; terwijl nog in het achtergedeelte of oosteinde der kerk een hardsteentje gemetseld was, waarop het volgende gebeiteld stond: „De eerste steen van deze kerk gelegd door Tymon Claesz. A°. 1695. — IJzeren ramen ingebragt A°. 1841." — De twee noordelijke der 4 torenstijlen zijn ter hoogte van deze verdieping gelascht; eene dezer lasschen bevindt zich op de hoogte waar de legerbalken de torenstijlen ontmoeten, alzoo digt onder het met lood bekleede plat, en wordt dus nog verzwakt door een gat voor de pen van eenen der legerbalken. Gewone zware spijkers en geen klink- of moerbouten zijn ter bevestiging aangewend, behalve de ijzeren beugels. De beide andere torenstijlen zijn uit ééne lengte. De legerbalken, de vloerbalken, de karbeels, kruizen en regels, gewerkt in de torenstijlen ter hoogte van de verdieping waarop het uurwerk geplaatst is, zijn op dezelfde wijze in de torenstijlen verbonden als de boven beschrevene. De vloerleggers liggen koud op de legerbalken en waar, soms hun eene

dun was, om met hun bovenvlak op gelijke hoogte ler andere te komen liggen, is slechts een klos of vul- koud tusschen vloerligger en legerbalk aangebragt. wel als de andere vloeren en het schotwerk, is vrij ıfmeting en niet veel dikker dan 3 dm.; het hout was Deze vloerleggers hadden van onderen inkepingen en waren hoogst waarschijnlijk van reeds gebruikt hout een hunner was zelfs nog digt bij het einde gelascht; van hout was eiken, waaronder behakt of beslagen en De legerbalken waren ook met rozenbouten aan de n verbonden; zij waren van beslagen eiken hout. Een ıs digt bij den torenstijl gelascht, zoo als hierboven gezegd bij de beschrijving van het vorige stel leger- ı deze lasch was een gat voor de pen van eenen kar- e karbeel met zijn ondereinde op een tandje koud torenstijl rustte en daaraan met 3 spijkers verbonden ıts een van de 8 karbeels op deze verdieping was aan en met pen, gat en nagels in den torenstijl en le- erbonden; van de andere zeven hadden sommige en- et boven- of ondereinde pen en gat en onder of bo- ı tand, en sommige aan beide einden slechts eenen zoo koud weg vastgespijkerd. De meeste waren van eikenhout met wannige kanten. De boveneinden der aren weder in de karbeels gewerkt.

e legerbalken en karbeels der verdieping onder het kan hetzelfde gezegd worden als van de beide reeds ıe. Een der legerbalken is weder op 40 duim van stijl gelascht, in welke lasch weder het boveneinde ı karbeel gewerkt is; drie dezer legerbalken zijn van ken-, een van greenenhout. Op deze verdieping is het van eenen der karbeels op eenen klos gezet, die torenstijl gespijkerd was en met dezen op denzelfden e.

structie van het voetstuk of onderslag van den toren gt: een der vier stijlen, was met dubbele pennen en den legerbalk verbonden, de andere drie met enkele; ier buitenste stijlen had op zijn topeinde, onder den

daarop liggenden balk een stopstuk en was dus te kort
men, de andere drie waren met pennen voorzien die in
gewerkt waren; met hunne ondereinden stonden ze ko
eiken klossen die op gemetselde penanten rusten, zooals
boven reeds is vermeld. De karbeels waren even als all
dere bewerkt; het ondereinde van eenen hunner was slecht
eenen enkelen doorgaanden bout aan den stijl bevestigd.
hout was eiken, zoo bezaagd als beslagen.

Of het hout bezaagd of beslagen was, is overigens niet
met zekerheid te bepalen. Sommige stukken toch, zooals de
vloerleggers, zagen er uit als gemaakt te zijn van reed
bruikt hout, bestaande uit stukken, waar met de kraanza
schalen afgenomen of die daarvan met den bijl waren on
Om echter hierover juister te oordeelen, zal het misschien
zijn de torenstijlen te beschouwen en die, welke het ond
of voetstuk vormden.

Deze torenstijlen waren van onderen zwaarder dan va
ven; hier hadden ze zeer wannige kanten, en uit de sch
en hobbelige zijvlakken zou kunnen worden opgemaakt,
boomen tot den bijna vierkanten vorm gebragt waren; e
door middel van de kraanzaag, daar, als dit met den mole
geschied, deze vlakken niet zoo bulterig en ongelijk zoud
weest zijn. Sommige gedeelten, vooral de ondereinden de
renstijlen, waren ook vrij glad geschaafd, zoodat daardoo
wel kon gezien worden of ze beslagen dan wel bezaagd
Zij stonden verkanteld op de balken. Bijna alle karbeels e
zen waren zeer wannig; sommige waren beslagen, ander
de kraanzaag tot den eenigszins vierkanten vorm gebrag
vier binnenste stijlen van het onderslag waren, naar de
lijke vlakken te oordeelen, met de kraanzaag bewerkt en
zooveel mogelijk glad of vlak geschaafd. De acht karbeels
in en aan verbonden, waren vrij vlak en hadden eenen ge
vorm. De vier buitenste stijlen van het onderslag waren
ligter dan de vier binnenste en de wannige kanten aan
dereinden der stijlen nog eenigszins glad geschaafd en ge
De boom zal bij deze misschien ook met de kraanzaag va
schalen ontdaan zijn, om eenigszins vierkant hout te k

waar zijne dikte dit toestond. De soort van het hout was eiken. Bij het ontgraven der grondmuren of fundamenten der kerk werd eene hoeveelheid puin van tufsteen van ± tien kubiek el gevonden, die, naar het scheen, tot aanvulling der muren was gebruikt; hieronder waren ook enkele stukken van zoogenaamde vuursteen, te zamen van ± zes kubiek palm inhoud. Nog stonden zes der contreforten op platen van rooden zandsteen, dik circa 10 duim. Dit een en ander doet denken aan afbraak van eene kerk, die misschien vroeger gestaan heeft, ten naastebij op de plaats waar de thans geamoveerde zich bevond.

Wanneer men zag, hoe sommige stukken hout van den toren geheel vermolmd, andere nog zoo goed als nieuw en, zooals boven gezegd is, weder andere met inkepingen voorzien waren, dan zou men zich kunnen afvragen, of er ook hout van dat voormalige gebouw tot de zamenstelling van dezen toren was gebruikt, en wel voornamelijk tot den bovenbouw. Is dit zoo, dan is het voorzeker te betreuren, dat omtrent den bouw van die misschien zeer oude kerk niets bekend is; de tegenwoordige of onlangs gesloopte toren toch leverde weinig op, dat de gedachten naar reeds lang vervlogen eeuwen henen leidde of aan voorname gebeurtenissen der vroegeren tijden, waarvan hij getuige was geweest, deed denken.

Marken, den 20en Junij 1867.

De Opzigter van den Waterstaat,
(*get.*) L. KOOT.

BIJLAAG *B.* (zie blzz. 48—50).

Glazen met ingebrand schilderwerk in de Kerk te Bloemendaal bij Haarlem.

De Kerk der Hervormde Gemeente te Bloemendaal in 1636 gebouwd, vormt een langwerpig vierkant, aan de oostzijde rond gesloten, en heeft tien vensters, alle met ingebrand schilderwerk, geschenken van: onderscheiden Noord- en Zuidhollandsche steden; van de provincie zelve; van heer JOHAN WOLFERT VAN

Bredenrode en diens huisvrouw Anna, geboren Gravin van Nassau; alsmede een venster van enkele aanzienlijke en bijzondere personen.

Aan het oostelijk uiteinde beginnende en dan langs de zuidzijde westwaarts voortgaande, vindt men:

Bij den oostelijken sluitmuur.

Eerste venster.

Het wapen van Holland, met den rooden staanden leeuw op geel veld, in den zoogenaamden Hollandschen tuin, en de jaarcijfers 16 . . . (1636).

Tweede venster.

Het wapen en den naam van *Dordrecht*, met jaartal 1636.

Derde venster.

Het wapen van Holland als n°. 1.

Vierde venster.

Het wapen van Alkmaar, en het jaartal 16 . 6 (1636).

Vijfde venster.

Bovenaan: . . 37 (1637)

1e rij: Het familiewapen: twee sterren boven, en eene wassende maan onder, daartusschen een keper geel op rood veld, met den naam van *Johan van der Camer, burgmr. der stadt Haerlem.*

daarnaast, het familiewapen van zijne vrouw: op een langwerpig rond schild, gedeeld in twee staande helften, de regterhelft wederom gedeeld in twee helften boven elkander. Op de linkerhelft van het wapen een staande leeuw links gezien, rood, met lauriertak; op de regterhelft, in het bovenste vak drie witte lelies op blaauwen grond, de lelies 2 en 1; in het benedenvak twee rozen, rood op wit veld; met den naam van *Saraa van der Voort, huysvrou van burgmr van dr Cam(er).*

2e rij: Familiewapen met helm bedekt, op den helm een getand rad; het wapenschild bijna geheel verloren gegaan; daaronder . . . . . . *daer te Lo,* (welligt te verbeteren *Claes van Lo,* tengevolge van verkeerde inzetting bij herstel van uitgevallen of gebroken ruitjes); en het vrouwenwapen: een witte visch op rood veld, daaronder, 2 en 1, eikels, groen op geel veld; daaronder: *Margriet . . . Ackersloot. huysvrou v. burgmr. Lo.*

3e rij: Vrouwefamiliewapen: in twee helften boven elkander, 1°. een arendspoot met klaauw op geel veld; en 2°. drie knollen op blaauw veld; daaronder . . . *(hu)ijsvrou vā Mathijs Va* . . . . . Daarnaast een ander familiewapen: een valk, wit op eenen burg, rood; daaronder de naam *Lucas van Valkenburch.*

4e rij: Vrouwefamiliewapen: eene koe op een groen veld; daaronder *Susanna Coymans (hu)ijsvrou v̄n Lucas vā Valckenbu(rgh).*

Zesde venster, noordelijke muur.

Wapen en naam van *Beverwyck,* met jaartal 1636; daaronder: *P. Holsteyn,* denkelijk de schilder.

Zevende venster.

Wapen en naam van *Hoorn,* met jaartal 1636; geheel onder, een tafereel voorstellende den Zeeslag van Bossu op de Zuiderzee.

Achtste venster.

Wapen en naam van *Leyden,* benevens het jaartal 1637.

Negende venster.

Wapen en naam van *Haerlem;* Onderaan een tafereel van de binnenzeiling van de haven van Damiate.

Tiende venster, nabij den oostelijken sluitmuur.

De familiewapens van Brederode en Nassau; daaronder: *Den Hooch en Wel || gebooren Heere Johan Wolffert van Bredenro(de) Heere tot . . . . . Vryheere tot Vyanen || Ameyde Erfburchgraaf van Utrecht, Heer tot Cloutin . . . . ester Herwijnen Noordeloos || der landen en Heerlyckheden in Voshol generael vañ armye der vereenichde Nederlan || den Coronnel Ritm. . . . ruet der . . . . . . Meyerye van s' Hertogenbosch || mitt. . . . . er onder . . . . . . nde ||*

Die Hooch en Welgeboren vrouwe Vrouwe Anna geboren gravinne van Nassau.

Op een houten bord, tegen den zuidelijken wand van de kerk bevestigd, is een vers geschilderd vermeldende, dat door de zorgen van (Klaas?) van Loo en (Joh.?) van der Camer, de kerk gesticht, op den 19 Februarij 1634 (door eerstgemelde) de eerste steen gelegd was, en op 25 Maart 1636 de eerste

dienst in de kerk gehouden werd. Een uitgebeiteld wapen van van Loo toont eenen staanden leeuw links gezien, wit op een blaauw veld.

Beide mannen waren burgemeesters, de eerste welligt van Bloemendaal, de andere, zooals uit de wapens en opschriften op de 1e rij van venster 5, blijkt, van de stad Haarlem.

Tot hare blijdschap heeft de Commissie na de indiening van haar Verslag vernomen, dat de glazen door eenen belangstellenden vriend der oude vaderlandsche kunst aangekocht zijn, en van eene bevoegde hand bijgewerkt zullen worden.

BIJLAAG *C.* (zie blz. 65).

De zaak der overblijfsels van de Romeinsche Oudheden van Domburg.

N°. 1.

Brief van de Commissie der Koninklijke Akademie van Wetenschappen voor de overblijfsels der oude Vaderlandsche kunst aan den heer SLICHER VAN DOMBURG:

N°. 444. *Leiden*, 19 Januarij 1866.

Van eene belangstellende zijde is de aandacht van de Commissie der Koninklijke Akademie van Wetenschappen voor de overblijfsels der oude vaderlandsche kunst gevestigd op de brokstukken die, na den vernielenden brand van het kerkgebouw te Domburg, nu meer dan 17 jaren geleden, van de Romeinsche monumenten daar ter plaatse aanwezig, nog zijn overgebleven, maar in eenen toestand verkeerende, die bijna aan eene geheele vernietiging kan worden gelijk gesteld.

In de onderstelling dat door UwHWG., als ambachtsheer der Gemeente, over de bedoelde overblijfsels kan worden beschikt, neemt de Commissie de vrijheid zich tot UwHWG. te rigten, met de vraag, of de overblijfsels der Domburgsche oud-

heden, voor zoover die nog aanwezig zijn, aan haar ten behoeve van het Rijks Museum van Oudheden door UwHWGeb. zouden kunnen worden afgestaan. Mogt die vraag in bevestigenden zin beantwoord worden, dan zal de Commissie een nader onderzoek doen naar den toestand der stukken en de mogelijkheid, om daaruit, althans eenige tot elkander te brengen tot een geheel, dat van hunnen oorspronkelijken staat eenig denkbeeld geven en hun voor de wetenschap nog eenige waarde bezorgen kan.

Zich zeer aanbevelende voor eene gunstige beantwoording enz.,

Namens de Commissie voornd.,
haar voorzittend lid,

(*get.*) C. LEEMANS.

N°. 2.

Brief van den heer SLICHER VAN DOMBURGH aan het voorzittend lid van de Commissie voor de overbll. der oude Vaderl. kunst.

s' Hage, den 25 Jan. 1866.

WelEd.Geb. Heer.

Alvorens op UE. brief van den 19 dezer te antwoorden, heb ik naar Domburg geschreven, om mij van den toestand der overblijfselen Nehalennia te vergewissen. Ik zend UE. hiernevens het antwoord daarop mij door den heer KESTELOO gegeven toe. UE. zult daaruit ontwaren wat er nog overig is. Sedert meer dan 17 jaren zijn die overblijfselen in eene schuur geborgen en zijn er zeer zeker niet op verbeterd. Ik wil ze UE. ten behoeve van de K. A. van Wetenschappen gaarne afstaan, en zal in dien zin naar Domburg schrijven en verzoeken de heer KESTELOO UE. de meest mogelijke hulp en bijstand verleene.

Ik verzoek UE. mij inleggenden brief terug te willen zenden. Met de meeste hoogachting enz.

(*get.*) SLICHER VAN DOMBURG.

N°. 3.

Brief van de Commissie der K. A. v. W.W. aan den heer Slicher van Domburg.

Mr. Slicher van Domburg
te s' Gravenhage.

N°. 447. *Leiden*, 26 Januarij 1866.

Met vriendelijken dank voor de welwillende wijze, waarop UwHWGeb., blijkens schrijven van 25 jl., aan het verzoek van de Commissie, vervat in brief van 19 jl. n°. 444 wel heeft willen beantwoorden, heb ik de eer hiernevens UwEd.Geb. den mij ter kennisneming toevertrouwden brief van den hr. M. Kesteloo te doen teruggaan. Het is mijn voornemen mij, zoo mijne bezigheden en het weder het toelaten, in deze, en anders in het begin der volgende maand naar Domburg te begeven, waar ik door UwHWGeb.'s aanbeveling mij met de vriendelijke hulp en teregtwijzing van den heer Kesteloo zeker wel zal mogen vleijen.

Namens de Commissie der K. A. v. W.W. enz.,
haar voorzittend lid,
(*get.*) C. LEEMANS.

N°. 4.

Brief van den Directeur van het R. Museum van Oudheden te Leiden aan den heer Slicher van Domburg.

Rijks-Museum van Oudheden te Leiden.

N°. 15. *Leiden*, den 7 Febr. 1866.

Toen ik eenigen tijd geleden in mijne betrekking van voorzittend lid der Commissie van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen voor de overblijfsels der oude vaderlandsche kunst, de eer had van een onderhoud met UwHWGeb., kwam ook ter sprake eene verzameling van koperen platen, met de daarop ten afdruk gegraveerde afbeeldingen van Domburgsche

1 1824 door wijlen de Douairière SLICHER VAN
an wijlen den hoogleeraar REUVENS ter leen ver-
na het overlijden van laatstgemelde wèl namens Uw
an de erven REUVENS opgevraagd, maar tot dus-
aan UwHWGeb. teruggegeven.

loor UwHWGeb., bij schrijven van 30 Jan. jl. ter
ng toegezonden en hierbij teruggaande afschriften
1 op die zaak betrekkelijk, in verband met beschei-
het archief van het onder mijn beheer gestelde
n berusten, hebben mij den weg geopend tot nadere
n de bewuste platen op te sporen, en mij de ge-
egeven, om haar van de Koninklijke Akademie van
pen, waarop zij van het voormalige Koninklijk Neder-
stituut in bewaring waren overgegaan, wederom voor
n wijlen den hoogleeraar REUVENS terug te beko-
t deze thans aan de op hen rustende verpligting
nen voldoen, om de in 1826, door wijlen Mevrouw
· aan wijlen den hoogleeraar REUVENS toevertrouwde
ten aan UwHWGeb. als den wettigen eigenaar, we-
leveren.

nwel in der tijd de erkentenis van in bewaring-
eene notarieele akte is opgenomen, is het noodig,
w de Wed. REUVENS een regtsgeldend bewijs er-
in de eindschikking der zaak vermeld en zij of de
en tegen alle latere aanspraak gewaarborgd worden.
e vrijheid UwHWGeb. voortestellen, daartoe te doen
ne verklaring op zegel van 21 cents, en die door
. onderteekend, in handen te stellen van eenen ver-
ersoon alhier, tevens gemagtigd om de platen tegen
vertenemen.

angd ben ik gaarne bereid, om in deze UwHWGeb.
henkomst en verdere bemoeijingen beschikbaar te

De Directeur van het R. Museum
van Oudheden te Leiden,
(*get.*) C. LEEMANS.

N°. 5.

Brief van den Heer SLICHER VAN DOMBURG aan den Directeur van het Museum van Oudheden.

's Hage, den 10 Maart 1866.

WelEd.Geb. Heer.

Ik moet beginnen mijne verontschuldiging te maken nog niet op uw beleefd schrijven van den 7 Febr. te hebben geantwoord. Alvorens daartoe over te gaan heb ik met het bestuur van Domburg gecorrespondeerd en tegelijk nog in mijne papieren laten onderzoeken, of er ook iets omtrent den afstand der koperen platen aanwezig was. Omtrent dit laatste heb ik nog geen bepaald antwoord ontvangen. Ik wil evenwel niet langer uitstellen u mijnen hartelijken dank te betuigen over uwe bemoeijingen in deze en u te verzekeren hoeveel ik u verschuldigd ben, mij weder in het bezit te hebben gesteld van de 32 koperen platen de Nehalennia betreffende. Ik zend u hiernevens te dien einde het op zegel geschreven reçu.

Nu ik uw verlangens kenbaar gemaakt heb om de overblijfselen der afbeeldselen der Nehalennia te Domburg nog broksgewijze aldaar aanwezig naar het Rijks Museum van Oudheden te Leiden over te brengen, word ik bestormd met protesten en verzoeken, zoowel van den burgemeester als het gemeentebestuur van Domburg, om die te mogen behouden. Ook het Zeeuwsche genootschap der wetenschappen wenschte die gaarne te bezitten, als in het Museum Medioburgense eigenaardig te huis behoorende.

Ik kan dat dan ook niet ontkennen, en het was dan ook met die réserve, dat ik u te kennen gaf de overblijfselen aan de Academie van wetenschappen te Leiden te willen afstaan, zoo men er in Zeeland geen prijs op stelde.

Mogt nu het Zeeuwsch genootschap er op blijven aandringen die overblijfselen en de koperen platen te bezitten, dan zult u mij en het genootschap grooten dienst bewijzen, met de directie in briefwisseling te willen treden, en den weg aanwijzen, hoe de opzending het best zal kunnen geschieden.

: later hoop u nog te schrijven, betuig ik u nog-
ı opregten dank voor uwe vriendelijke tusschen-
ze aangelegenheid en heb de eer mij met de meeste
ıg te noemen, &c.

(*Get.*) SLICHER VAN DOMBURG.

No. 6.

den Directeur van het Museum van Oudheden te
den Heer SLICHER VAN DOMBURG.

Leiden, 10 Maart 1866.

le eer UwHWGeb. te berigten dat ik heden per
orweg Maatschappij, laatsten trein, aan UwHWGeb.
gezonden een kistje, inhoudende de twee-en-dertig
en platen, met daarop gegraveerde afbeeldingen van
van andere Domburgsche oudheden enzv., waarvoor
ijs van terugontvangst met UwHWGeb.'s begeleidend
ı heden, in orde was toegekomen.
verderen inhoud van UwWelEdGeb.'s voornoemd
; meer tot mij in mijne betrekking van voorzittend
nmissie van de Koninklijke Akademie van Weten-
or de overblijfsels der oude vaderlandsche kunst
k de eer hebben UwHWGeb. nader, overeenkomstig
e dier Commissie, te schrijven.

De Directeur van het R. Museum van
Oudheden te Leiden,

(*Get.*) C. LEEMANS.

No. 7.

ı den Heer SLICHER VAN DOMBURG aan den Direc-
t Museum van Oudheden te Leiden.

's Hage, den 12 Maart 1866.

.Geb. Heer.

de eer UE. te berigten, dat ik gister morgen per
an UE. ontvangen heb een kistje, waarin de kope-

ren platen zich bevonden. Ik ben U zeer verpligt voor de toezending, en het is mij aangenaam de wederinbezitstelling der koperen platen, waarop gegraveerde afbeeldingen van Nehalennia en andere Domburgsche oudheden staan, aan UE. verschuldigd te zijn, en bied UE. daarvoor mijnen dank aan.

Met genoegen zal ik van UE. den toegezegden brief ontvangen. Intusschen met de meeste achting, enz.

(*Get.*) SLICHER VAN DOMBURG.

N°. 8.

Brief van de Commissie der Koninklijke Akademie van Wetenschappen voor de overblijfsels der oude vaderlandsche kunst aan den Heer SLICHER VAN DOMBURG.

N°. 454. *Leiden*, den 29 Maart 1866.

Bij schrijven van 25 Jan. j.l. mogt de Commissie der Koninklijke Akademie van Wetenschappen voor de overblijfsels der oude vaderlandsche kunst, op een daartoe aan UwHoogWelGeb. door haar gerigt verzoek, de aangename verzekering ontvangen, dat UwHoogWelGeb. de overblijfselen der oude romeinsche monumenten te Domburg nog aanwezig „gaarne ten behoeve van „de Koninklijke Akademie van Wetenschappen wilde afstaan;" dat UwHoogWelGeb. „in dien zin naar Domburg schrijven en „den Heer KESTELOO verzoeken zou, (mij) aldaar de meest mo„gelijke hulp te verleenen."

De Commissie meende voor die overblijfselen geene betere bestemming te kunnen aanwijzen, dan bij het *Rijks Museum van Oudheden te Leiden.*

Dientengevolge gaf het voorzittend lid der Commissie, ook in zijne betrekking van Directeur van dat Museum, aan Zijne Excell. den Minister van Binnenl. Zaken in een dienstschrijven kennis van de zaak, met verzoek van magtiging tot persoonlijk onderzoek naar den aard en toestand der bedoelde overblijfselen, de mogelijkheid tot geheel of gedeeltelijk herstel, hun vervoer, en het vermoedelijk bedrag der voor een en ander benoodigde gelden.

De Minister verleende de gevraagde magtiging en ziet de

van het onderzoek en een daarop gegrond voorstel

ort daarop gevolgd bezoek, dat ik de eer had bij Geb. af te leggen, werd door UwHoogWelGeb. g geopperd, dat het welligt eenige bezwaren zou neer de afstand der overblijfselen ook van toepas-acht, op *de monumenten die nog tamelijk gaaf uit houden in de kerk werden bewaard*, doch verklaarde Geb. zich genegen om ook die mogelijke bezwa-n opheffen.

rd door UwHoogWelGeb. in schrijven van 10 n mij, in mijne betrekking van Directeur van het Oudheden gemeld, dat, zoowel de burgemeester als bestuur van Domburg UwHoogWelGeb. bestormen n en verzoeken om de bedoelde overblijfsels te mo-; dat ook het Zeeuwsch Genootschap der Weten-gaarne wenschte te bezitten, als in het Museum g eigenaardig te huis behoorende; dat UwHoog-ook niet kon ontkennen; en dat ook met die oogWelGeb. de overblijfselen aan de Akademie van n had afgestaan, „zoo men er in Zeeland geen lde."

e vrijheid nemen op te merken, dat in UwHoog-vengemeld schrijven van 25 Jan. j.l., dat den grond dere handelingen heeft geleverd, van eene réserve, een enkel woord gerept wordt; dat door UwHoog-en later de mogelijkheid werd gesteld van bezwa-ne toepassing van den afstand op de hierboven ge-*nigszins gaven toestand in de kerk te Domburg be-n beelden.*

ssie meent, dat de ondervinding geleerd heeft, dat e overblijfsels te Domburg niet zoo veilig bewaard en men zal ook wel niet ontkennen dat zij niet nutte van de wetenschap kunnen dienen, wanneer Domburg blijven bevinden, als wanneer zij in eene ng onder verantwoordelijk toezigt van rijksbeamb-tsing konden erlangen.

In dit opzigt zou naar de overtuiging der Commissie ook het Museum van het Zeeuwsch Genootschap niet zulke voldoende waarborgen kunnen leveren, als die in een Rijks museum van oudheden worden aangeboden.

Het mag voor het overige ook eenige bevreemding wekken dat het Genootschap, na 17 jaren, thans eerst, en nu voor de behoorlijke redding en verzorging van de Domburgsche oudheden een kans ontstaat, zooveel belangstelling in het bezit dier voorwerpen is gaan gevoelen, dat dientengevolge UwHoogWelGeb. zich genoopt zou zien om op de vroeger gegeven toezegging terug te komen.

De Commissie meent er op te mogen rekenen, dat haar gezigtspunt, waarbij het algemeen belang der wetenschap in de eerste plaats en zonder nevenbeschouwingen op den voorgrond wordt gehouden, ook wel door UwHoogWelGeb. zal worden gehuldigd; zij zou het zeer betreuren, wanneer zij onvêrhoopt zich verpligt moest zien, om in haar verslag, dat zij in de volgende maand in de jaarlijksche vereenigde vergadering der Akademie-Afdeelingen moet indienen, en waarin natuurlijk deze zaak ter spraak komt, moest vermelden, hoe alles geëindigd was met eene intrekking van den afstand, waarin zich de Commissie door Uw schrijven van 25 Jan. j.l. had mogen verheugen; maar zij zou het ook bejammeren, dat haar voorzittend lid aan den Minister van Binnenlandsche Zaken moest berigten, dat ten gevolge van den loop der zaak, zijne verdere bemoeijingen tot onderzoek der Domburgsche overblijfsels nutteloos geworden waren, en door hem daarover dus ook geen voorstel zal worden ingediend.

De Commissie meent daarom de vrijheid te mogen nemen, van zich nogmaals tot UwHoogWelGeb. te rigten, met het verzoek om te vernemen, of welligt bovenstaand vertoog Uw HoogWelGeb. tot het besluit zal hebben kunnen leiden, om de bedoelde Romeinsche overblijfsels te Domburg nog aanwezig, ten behoeve van het Rijk aan de Koninklijke Akademie van Wetenschappen ter beschikking te blijven stellen; dan wel of de afstand dier overblijfselen door UwHoogWelGeb. wordt ingetrokken. Slechts in het eerste geval kan een nader onderzoek

en naar den toestand, de mogelijkheid van herstel
en de kosten, die niet onaanzienlijk zijn zullen;
eerst kan dat onderzoek leiden tot een voorstel
gering, om den afstand van UwHoogWelGeb. dank-
nemen en de noodige gelden toe te staan.

Het voorzittend lid der Commissie voornoemd,
(*Get.*) C. LEEMANS.

nstaande stukken blijkt het volgende:
nissie heeft op 19 Januarij 1866 zich tot den heer
N DOMBURG gerigt, met verzoek om over de over-
de Domburgsche oudheden te mogen beschikken
van het Rijks-Museum van oudheden te Leiden;

SLICHER VAN DOMBURG heeft die voorwerpen bij
n 25 Januarij daaraanvolgend, *onvoorwaardelijk* ten
n de Koninklijke Akademie van Wetenschappen
ie N°. 2.
welwillende beantwoording aan het verlangen der
heeft deze den heer SLICHER dank betuigd in schrij-
Januarij, zie N°. 3.
aan het Commissielid LEEMANS, in diens betrekking
ur van het Rijks-Museum van Oudheden, door den
R te kennen gegeven verlangen, om wederom in
geraken, van eene verzameling koperen platen, met
aveerde afbeeldingen der Domburgsche gedenktee-
voor vele jaren door zijne moeder aan wijlen Prof.
en gebruike gegeven, heeft genoemde Directeur alle
werk gesteld, om die stukken, die tijdens het over-
den heer REUVENS niet in diens nalatenschap aanwezig
e sporen, aan de erven van dien Hoogleeraar terug
, en namens die erven aan den heer SLICHER opte-
heer SLICHER erkende met dank de in deze genomen
verkregen gunstige uitkomst; zie N°. 4, 5, 6 en 7.
Maart schreef de heer SLICHER, dat hij van verschil-
aanzoeken had ontvangen, om op zijn besluit tot
Domburgsche overblijfsels terug te komen, en die

óf te Domburg te laten blijven, óf aan het Zeeuwsch Genootschap over te laten. De heer SLICHER beriep zich daarbij op een door hem beweerd voorbehoud, dat hij die overblijfsels aan de Akademie van Wetenschappen wilde afstaan, onder de réserve „*zoo men er in Zeeland geen prijs op stelde.*" Zie N°. 5,

Hierop antwoordde de Commissie op 29 Maart, dat zulk een voorbehoud nimmer door den heer SLICHER was gesteld; dat op grond van zijnen onvoorwaardelijken afstand, zie N°. 2, van de zaak reeds kennis was gegeven aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, en schikkingen onder diens goedkeuring gemaakt waren, die het wenschelijk maakten, dat de heer SLICHER zijne eens gegeven toezegging gestand zou doen. Zij voegde daarbij de naar hare overtuiging onwederlegbare gronden, waardoor eene plaatsing der bedoelde voorwerpen in het Museum te Leiden, bij voorkeur boven eenige andere bestemming aanbevolen werd; zie N°. 8.

Op dien brief is nimmer eenig antwoord gevolgd; doch de heer SLICHER heeft de overblijfsels, waarover hij, zooal vroeger, dan toch nadat hij hen aan de Koninklijke Akademie van Wetenschappen eenmaal had afgestaan, volstrekt niet meer beschikken mogt of kon, aan het Zeeuwsch Genootschap geschonken, en aan het bestuur dier instelling toestemming gegeven, om hen van Domburg te laten wegvoeren, Zie de Commissie-verslagen *Jaarb. der Akademie*, 1866 en 1867. En dit alles is geschied, niettegenstaande een in het Rijksarchief aanwezig bewijs, dat al die voorwerpen reeds door de Ambachtsvrouw van Domburg aan de toenmalige Regering ten geschenke gegeven en dat geschenk door den Koning van Holland bij besluit van 6 Junij 1809, art. 70, aanvaard was geworden!

LEVENSBERIGT

VAN

JAN VAN DER HOEVEN.

DOOR

P. HARTING.

Lid der Afdeeling Natuurkunde *).

Toen ik de uitnoodiging ontving om een levensberigt te geven van ons den 10den Maart j.l. overleden medelid J. VAN DER HOEVEN, heb ik geen oogenblik geaarzeld die taak te aanvaarden. Integendeel het strekte mij tot voldoening in de gelegenheid gesteld te worden, mij eenigermate te kwijten van den pligt der dankbaarheid jegens den voortreffelijken man, wiëns verlies wij allen diep betreuren, en wiens plaats onder ons welligt nimmer meer geheel zal kunnen worden aangevuld. Wel is waar heb ik, in den meer beperkten zin des woords, niet tot zijne leerlingen behoord, want de gelegenheid heeft mij ontbroken om zijne lessen bij te wonen. En toch heb ik mij altijd tot zijne leerlingen gerekend en hem zelven dit meer dan eens te kennen gegeven. Zijne geschriften toch waren het, die mij het eerst de poort ontsloten hebben tot de wetenschap, aan welker beoefening ik de laatste jaren van mijn leven inzonderheid gewijd heb; het was zijn voorbeeld dat ik daarbij getracht heb, zij het ook van verre, te volgen. Maar er is nog meer, dat het mij tot een weemoedig genoegen maakt zijn beeld voor u te schetsen, en het daarbij ook mijzelven wederom levendig voor den geest te roepen. Het is thans dertig jaren geleden,

---

*) Voorgedragen in de Gewone Vergadering, Afdeeling Natuurkunde, van 24 April 1868.

dat ik voor het eerst met hem in aanraking kwam. Ik was toen een nog jong geneesheer, gevestigd in een klein landstadje, verstoken van alle hulpmiddelen die de Akademiesteden aanbieden, zonder naam en, — laat mij er bijvoegen, want het is de waarheid, — zonder verwachting van mij er ooit eenen te zullen verwerven. VAN DER HOEVEN daarentegen was toen reeds een beroemd man, wiens naam met eere binnen- en buiten's lands genoemd werd. Ik kende hem niet persoonlijk, maar zijne geschriften hadden mij geleerd met hoogen eerbied tot hem opzezien. Het was dan ook met zekere huivering en na langdurige aarzeling, dat ik besloot mij tot hem te wenden met de vraag: of hij een verslag van eenige waarnemingen, door mij ten deele reeds als student, ten deele te midden der beslommeringen van het praktische leven verrigt, eene plaats waardig keurde in het toen door hem en ons voormalig medelid DE VRIESE geredigeerde *Tijdschrift voor natuurlijke geschiedenis en physiologie.* Het daarop van hem ontvangen heusche antwoord, waarin hij mij met de meeste kieschheid eene kleine door mij begane fout aanwees maar tevens den jeugdigen, nog weinig ervaren medebeoefenaar der wetenschap welkom heette en aanmoedigde om op het ingeslagen spoor voorttegaan, heeft op mijnen verderen levensloop eenen beslissenden invloed uitgeoefend. Die aanmoediging, ontvangen van zulk eenen man, is bij mij altijd in dankbare herinnering gebleven. Thans nu ik, na een zoo lang tijdsverloop, gedurende hetwelk de betrekking die mij aan VAN DER HOEVEN bond allengs naauwer en tot vriendschap werd, gereed sta hem onze laatste hulde, als lid dezer Akademie, toetebrengen, gevoel ik er in de eerste plaats behoefte aan mijne diep gevoelde erkentelijkheid jegens den ontslapenen uittespreken. Zij geeft mij tevens den moed om voorttegaan, en bezielt mij met de hoop, dat de taak, welke ik op mij genomen heb, niet te ver boven mijne krachten zal zijn.

JAN VAN DER HOEVEN was een zoon van ABRAHAM VAN DER HOEVEN en MARIA VAN DER WALLEN VAN VOLLENHOVEN en is geboren te Rotterdam den 9den Februarij 1801. Hij was de jongste van vier broeders, van welken één minder bekend ge-

worden en vroeger overleden is. De drie overige, elk met eigenaardige en zeldzame begaafdheden toegerust, elk gedurende eene lange reeks van jaren op eigen gebied en in eigen rigting met welverdienden roem werkzaam, hebben hunnen familienaam tot een der welluidendst klinkenden gemaakt, in de ooren van ieder die wetenschap, verbonden aan uitnemende beschaving van geest en hart, op prijs stelt. Van dit merkwaardig drietal is DES AMORIE VAN DER HOEVEN, vroeger Hoogleeraar aan de kweekschool der Remonstranten hier ter stede, reeds voor eenige jaren overleden. De oudste der broeders, PRUYS VAN DER HOEVEN, rustend hoogleeraar te Leiden, is thans de eenige overgeblevene.

Reeds in 1803, derhalve op zeer jeugdigen leeftijd, verloren zij hun vader. In 1810 hertrouwde hun moeder met Dr. MARTINUS PRUYS, praktiserend geneesheer te Rotterdam. Deze stelde zich voor den jongsten der broeders tot chirurgijn te doen opleiden. Eenen korten tijd is ons overleden medelid dan ook chirurgijn's leerling geweest. De wijze echter, waarop in dien tijd de chirurgie onderwezen werd, was weinig geschikt om te voldoen aan eenen geest als die van den jeugdigen VAN DER HOEVEN. Deze had hoogere behoeften. Hij wenschte de hoogeschool te bezoeken. Zijn stiefvader gaf gehoor aan dien wensch, maar eer deze vervuld kon worden, moest nog eene moeijelijke voorbereiding vooraf gaan. Hij had namelijk geene latijnsche school bezocht. De daardoor geleden schade moest dus door privaatlessen hersteld worden. Dat dit op de volledigste wijze geschied is en deze onregelmatigheid in zijne opleiding van geenerlei nadeel voor zijne latere vorming is geweest, zal elk getuigen die VAN DER HOEVEN gekend heeft en weet met hoe groot gemak vooral hij zich van de latijnsche taal bediende, die trouwens gedurende het eerste gedeelte van zijn loopbaan het eenige vehiculum van alle wetenschap was.

In 1819 werd hij als student te Leiden ingeschreven. Aanvankelijk was het vooral de physica, toen onderwezen door SPEIJERT VAN DER EIJK, welke hem aantrok en waarop hij zich bij voorkeur toelegde. Later zoude hij, gelijk wij zien zullen, doen blijken dat hij die lessen met meer dan gewone vrucht had

bijgewoond. Trouwens toen VAN DER HOEVEN te Leiden kwam, vond hij geene gelegenheid tot het volgen van lessen over de natuurhistorische wetenschappen. De Leidsche hoogeschool had kort te voren een groot verlies geleden. BRUGMANS, die belast was geweest met het onderwijs in Chemie, Botanie en Zoologie, was overleden. Eerst drie jaren later, in 1822, zoude de door hem ledig geworden plaats worden vervuld door REINWARDT, na diens terugkomst uit Oost-Indië. Dit verdient onze aandacht. Het blijkt toch daaruit, dat VAN DER HOEVEN nimmer een geregeld onderwijs ontvangen heeft in het vak, waarin hij later zoozeer heeft uitgemunt. De lessen over menschelijke anatomie en physiologie door SANDIFORT, waarin zonder twijfel, gelijk dit toen meer dan thans gebruikelijk was, ook feiten uit de anatomie en physiologie der overige dieren werden ter sprake gebragt, zijn de eenige geweest, waarin hij een leiddraad en opwekking heeft kunnen vinden tot eigene verdere studie. Hij is dus grootendeels zijn eigen leermeester geweest, of, juister gezegd, hij heeft zijne kennis zelf geput uit de geschriften van hen, die ten allen tijde onze leermeesters zullen zijn en blijven. Reeds in het eerste jaar van zijn verblijf als student te Leiden toonde hij zulks met vrucht gedaan te hebben. Er was aan de Gendsche Akademie eene prijsvraag uitgeschreven, van den volgenden inhoud:

Quaeritur, quis sit usus, qualisque dignitas anatomes comparatae in stabiliendis regni animalium divisionibus?

Den 2den October 1820 werd een daarop ingekomen antwoord bekroond. Het was het werk van den negentienjarigen VAN DER HOEVEN. Deze bekrooning heeft eenen niet onbelangrijken invloed uitgeoefend op zijnen verderen levensloop. Hij had namelijk zijnen stiefvader verzocht den graad van doctor in de wis- en natuurkundige wetenschappen te mogen verwerven. Deze echter verlangde, dat hij een praktiserend geneesheer zoude worden, en ontzeide hem de vergunning, om aan de eigenlijke natuurwetenschappen meer tijd te besteden dan voor het gewone propaedeutisch examen vereischt werd. Toen echter de jonge student zulk een schitterend blijk had gegeven van buitengewonen aanleg voor de studie der natuur, kon zijn stiefvader

niet langer weigeren, en de bekroonde zoon ontving verlof zijnen studiezin naar hartelust bot te vieren.

Eerlang zoude hij dan ook nogmaals toonen, dat hij die gunst ten volle waardig was. In 1821 was door de Wis- en Natuurkundige faculteit der Utrechtsche hoogeschool eene prijsvraag uitgeschreven, die zóó moeijelijk was dat zij zelfs heden tendage dus ongeveer een halve eeuw later, door de eerste meesters in de vergelijkende anatomie, niet ten volle zoude kunnen beantwoorden worden. Zij luidde:

Brevis et distincta expositio fabricae et functionis organi auditus in homine; recentiorum etiam anatomicorum observationibus et anatome comparata ita illustrata, ut ex his pateat, quaenam sit hujus organi pars ad audiendum maxime necessaria, et qua in re illud praestantius in homine quam in brutis sit censendum?

Op die vraag kwamen twee antwoorden in. De faculteit was van oordeel, dat het eene dier antwoorden voorzeker den prijs zoude verdiend hebben, wanneer dit het eenige ingekomene was geweest, doch dat het overtroffen werd door het tweede, „waarvan de schrijver zulke overvloedige bewijzen had gegeven van ervarenheid in de menschelijke en vergelijkende ontleedkunde, alsmede in de *literae humaniores* en de natuurwetenschap in het algemeen, dat daaraan zonder eenigen twijfel de gouden eereprijs moest worden toegekend.” Bij het openen der naambriefjes bleek, dat de schrijver van het eerste antwoord was: Willem Vrolik, van het tweede: Jan van der Hoeven.

En nog bleef het hier niet bij. Nagenoeg gelijktijdig, namelijk den 23sten Junij 1822, werd door het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen aan van der Hoeven eene zilveren medaille toegekend voor het schrijven eener verhandeling, die later in het licht is verschenen onder den titel van: *Disputatio de causarum finalium doctrina ejusque in zoologia usu.* Het is vooral deze verhandeling, waaruit blijkt hoe grondig hij toen reeds de schriften van Cuvier had bestudeerd.

Was het wonder, dat Reinwardt, toen deze in 1822, bij zijn komst als hoogleeraar te Leiden, den jongen van der Hoeven

leerde kennen, zich hoogelijk met hem ingenomen betoonde, ja hem zelfs het vooruitzigt opende van hem, na volbragte studie, een gedeelte der te zware op hem rustende taak over te dragen?

Den 9den November 1822 werd hij tot *Philos. nat. doctor et matheseos magister* gepromoveerd, na verdediging zijner *Dissertatio de Sceleto Piscium.*

Reeds in het volgende jaar verscheen in de werken der *Academia Leopoldina Carolina Naturae curiosorum* eene verhandeling, geschreven door den twee-en-twintigjarigen doctor, getiteld *Mémoire sur le genre Ornithorhynque.* Nog een jaar later, den 11den Junij 1824, verwierf hij den graad van *Medicinae doctor,* na verdediging zijner *Dissertatio pathologica de morbis aurium auditusque.*

Zoo had dan VAN DER HOEVEN een breeden grondslag gelegd en, reeds voor dat hij de hoogeschool als leerling verliet, eenen ruimen blik geworpen op het gebied der natuur en getoond dat hij daarop een zelfstandig arbeider kon wezen. Het hem geopende vooruitzigt van naar die hoogeschool eerlang als leeraar terug te keeren, werd echter niet dadelijk vervuld. Hij deed eene reis naar Parijs, die voornamelijk ten doel had om in de ziekenhuizen zijne geneeskundige kennis te volmaken, maar waarop hij tevens gelegenheid had veel te zien, dat in nog hoogere mate zijne belangstelling wekte. Ook leerde hij daar CUVIER en LATREILLE kennen en eenige van hunne leerlingen, met eenen van welken, den vooral door zijne anatomie van *Melolontha vulgaris* bekend geworden STRAUSS DURCKHEIM, hij zich in insekten-anatomie oefende. Na zijne terugkomst vestigde hij zich als praktiserend geneesheer te Rotterdam. Spoedig daarop werd hij benoemd tot lector bij het Bataafsch genootschap van proefondervindelijke wijsbegeerte te Rotterdam, in welke hoedanigheid hij physische voorlezingen hield.

Hij bleef echter slechts anderhalf jaar in dien werkkring. In 1826 ontving hij eene aanstelling als buitengewoon hoogleeraar aan de Leidsche hoogeschool, waarvan hij gedurende een tijdvak van twee-en-veertig jaren een der voornaamste sieraden zoude zijn. Hij aanvaardde zijn ambt den 29sten April met het houden

eener redevoering: *De diligenti veritatis studio, praecipua Naturae interpretis dote.* In hetzelfde jaar trad hij in het huwelijk met ANNA VAN STOLK, geboren 17 Augustus 1804. Van de uit dit huwelijk geboren kinderen zijn nog drie in leven: een zoon, die, in de voetstappen des vaders tredend, de praktische geneeskunst uitoefent terzelfder plaatse waar ook deze zijn loopbaan begonnen heeft en tevens reeds meer dan eens bewijzen heeft gegeven, dat diens onderzoeklievende geest ook op hem is overgeërfd, en twee dochters, waarvan de oudste gehuwd is met den heer Mr. H. W. FANGMAN, thans kantonregter te Dordrecht, en de jongste weduwe is van wijlen Dr. P. HOEKEMA KINGMA, wiens treurig overlijden op den 8sten Januarij j. l. over de laatste weken des levens van zijnen schoonvader een zoo duisteren nevel heeft verbreid.

Gij zult niet van mij verwachten, M. H. dat ik u eene tot in bijzonderheden afdalende geschiedenis mededeel der lotgevallen van VAN DER HOEVEN gedurende het lange tijdvak waarin hij als hoogleeraar aan de Leidsche hoogeschool is werkzaam geweest. Even als de geschiedenis van een staatsman of van een krijgsoverste noodwendig zamengeweven is met de geschiedenis van den staat dien zij gediend hebben, evenzoo is die van een geleerde een gedeelte van die der wetenschap, waaraan hij zijn leven heeft gewijd. Straks zullen wij gelegenheid hebben deze zijde van het leven van onzen VAN DER HOEVEN van iets meer nabij te beschouwen. Vooraf vermeld ik derhalve nog slechts een paar punten uit hetgeen men zijn uitwendig leven zoude kunnen noemen, ten einde vervolgens het tafereel zijner werkzaamheid als wetenschappelijk man en als leeraar ongestoord voor u te kunnen ontrollen.

Lang, te lang duurde het eer VAN DER HOEVEN tot gewoon hoogleeraar werd bevorderd. Hij werd dit eerst in 1835, in weerwil dat hij, toen hij eenige jaren vroeger als zoodanig naar Groningen werd beroepen, de toezegging had ontvangen, dat men hem te Leiden in dien rang benoemen zoude, wanneer hij voor dit beroep bedankte. Herhaaldelijk deed hij buitenlandsche reizen, gewoonlijk ter bijwoning van vergaderingen van natuuronderzoekers, van welke zamenkomsten hij een groot voor-

stander was. Zoo woonde hij in Julij 1842 de vergadering der Scandinavische natuuronderzoekers te Stokholm bij en gaf na zijne tehuiskomst een uitvoerig verhaal dier reis in het licht, waarvan drie jaren later zelfs een tweede druk verscheen. Meer dan eens nam hij deel aan de vereenigingen der Duitsche natuuronderzoekers en aan de zamenkomsten der *British Association*, en de *Reports* der laatste in 1847 en 1850 getuigen, dat hij toen daar niet enkel tot de hoorende maar ook tot de werkende leden heeft behoord.

Die herhaalde reizen strekten niet weinig om hem de persoonlijke kennismaking te verschaffen van talrijke buitenlandsche geleerden, met velen van welken hij tot op het laatst van zijn leven eene uitgebreide briefwisseling onderhield. Bij allen geacht en gezien wegens zijne persoonlijke hoedanigheden, binnen- en buitenslands beroemd door zijne geschriften, als een der geleerdste zoologen van onzen tijd, bemind en op hoogen prijs gesteld door zijne talrijke leerlingen, scheen het als of VAN DER HOEVEN weinig meer te wenschen moest hebben. En toch hij koesterde sedert jaren eenen wensch, die eerst laat vervuld moest worden, doch waarvan de vervulling helaas! niet gestrekt heeft om zijn levenslot te veraangenamen. Toen hij te Leiden het onderwijs in de dierkunde en vergelijkende ontleedkunde aanvaarde, bestond daar reeds sedert vijf jaren het Rijks Museum van natuurlijke historie, onder het bestuur van ons vroeger medelid TEMMINCK, wiens eigene verzameling de kern van dit Museum was geworden, maar waarin ook de kleine, reeds bestaande akademische verzameling, alsmede het door BRUGMANS uit Parijs teruggevoerde overblijfsel van het vroegere stadhouderlijk kabinet waren opgenomen *). Bij de oprigting van dit Museum had de regering uitdrukkelijk bepaald, dat het tevens strekken zoude voor het onderwijs in de zoologie en tot completering der aan de andere akademiën bestaande verzamelingen. VAN DER HOEVEN had dus het regt om van de voorwerpen in het Museum gebruik te maken voor zijne lessen, en deed zulks

*) Men vergelijke de Levensschets van TEMMINCK door W. VROLIK in het Jaarboek der Akademie 1857—1858.

ook, maar toch had hij maar al te dikwijls reden om te gevoelen, dat de toestand van een hoogleeraar in de zoologie, die niet tevens directeur is van een eigen, alleen aan zijne zorgen en beleid vertrouwd museum, op den duur onhoudbaar is. Toen nu TEMMINCK in het begin van 1858 overleden was, verlangde hij, dat het bestuur over het museum aan hem werd opgedragen. Die wensch werd vervuld, maar vervuld op eene wijze, welke de vrienden van VAN DER HOEVEN reeds dadelijk de toekomst met bezorgdheid deed te gemoet zien. De kieschheid jegens anderen verbiedt mij hierover uit te wijden. Gaarne erken ik echter, dat ook andere even billijke aanspraken bestonden en dat eene keuze tusschen de strijdige belangen, zonder krenking daarvan, uiterst moeijelijk was. Ik matig mij dan ook volstrekt geen oordeel in deze zaak aan, die ik liefst geheel met stilzwijgen zoude hebben voorbijgegaan, ware het niet dat zij eenen zoo treurigen invloed op de laatste levensjaren van VAN DER HOEVEN had uitgeoefend. Reeds weinige maanden na zijne benoeming tot opper-directeur, zag hij zich genoodzaakt dien post neder te leggen, maar nu was ook voor goed zijne betrekking verbroken tot eene inrigting, welke voor hem in vroegere jaren eene milde bron was geweest, waaruit hij telkens stof tot onderzoek en tot wetenschappelijke werkzaamheid had geput. Zijn leven verdeelde zich voortaan nagenoeg alleen tusschen de collegiekamer en het studeervertrek. Den meesten tijd bragt hij aan zijne schrijftafel door en zocht daar den troost waar edele en krachtige geesten dien steeds gevonden hebben, namelijk in onverpoosd arbeiden. Hooren wij hem zelven, zoo als hij in de opdragt van eene in het vorige jaar verschenen verhandeling (*Ontleed- en dierkundige bijdragen tot de kennis van Menobranchus, den Proteus der meren van Noord-Amerika*), tot zijnen zoon spreekt: „Mijn arbeid is niet zóó volbragt, „als ik wilde; maar gij weet, meer dan iemand anders, met „welke moeijelijkheden ik te strijden heb. Bij het doorbladeren „van dit geschrift, zult Gij u met uwe gedachten in het stu„deervertrek van uwen onder zijn werk verouderden vader ver„plaatsen, die, onder zijne papieren en boeken bijkans begra„ven, zich een hoekje ledig maakt, om, zoo veel hij, van alle

„vreemde hulp verstoken en door geene ondersteuning begunstigd, „zulks vermag, eenige nasporingen te doen in de dierlijke be„werktuiging, een onderzoek, waaraan hij zoo gaarne al zijne „krachten en al zijnen tijd zou hebben toegewijd, en waarin hij, „zoo hem slechts door tegenwerking de gelegenheid niet steeds „onthouden ware, mogelijk met meer vrucht zou hebben gearbeid."

Inderdaad deze woorden, ter naauwernood een jaar voor zijn dood ter neder geschreven, zijn diep roerend. Zij zijn het inzonderheid, omdat de daarin geuite klagt, wel verre van voorttespruiten uit eene ziekelijke, sombere verbeelding, integendeel volkomen gegrond is. Het is waarheid, Nederland en de Leidsche hoogeschool in het bijzonder hebben in VAN DER HOEVEN gedurende meer dan vier tientallen van jaren eenen der uitstekendste zoologen van den nieuweren tijd bezeten, zonder hem de gelegenheid te geven zijne rijke talenten zoo aantewenden als in het belang van het aan hem toevertrouwde onderwijs en van de door hem beoefende wetenschap, had kunnen en behooren te geschieden. Ik acht mij verpligt dit hier luide uittespreken, niet alleen omdat het oordeel over hetgeen VAN DER HOEVEN gedurende zijn leven verrigt heeft alleen dan billijk kan zijn, wanneer men daarbij tevens in aanmerking neemt, onder welke omstandigheden hij geleefd en gewerkt heeft, maar ook in het vertrouwen dat het hier gesproken woord niet geheel zonder invloed zal zijn voor de toekomst van het onderwijs in de dierkunde en vergelijkende ontleedkunde aan onze vaderlandsche hoogescholen.

Doch waren de laatste levensjaren van VAN DER HOEVEN niet zoo gelukkig als zijne vele vrienden hem zoo hartelijk zouden hebben toegewenscht, toch brak van tijd tot tijd een zonnestraal door, waardoor zijn levenspad werd opgehelderd. Niet alleen smaakte hij de voldoening, dat zijne groote verdiensten overal en niet het minst in het buitenland werden erkend, — getuige de talrijke geleerde genootschappen en maatschappijen, waarvan hem het lidmaatschap werd opgedragen *), de buiten-

---

*) VAN DER HOEVEN was Ridder van den Nederlandschen Leeuw, Ridder van den Zähringer Leeuw van Baden en Commandeur van de Zweedsche Poolster, voorts eerelid, gewoon lid, lid consultant of corresponderend lid van de volgende geleerde Genootschappen:

gewoon gunstige ontvangst, die aan elk geschrift van zijne hand ten deel viel, — maar ook van de zijde zijner leerlingen ontving hij meer dan eens de blijken hoe zeer zij zijn onderwijs op prijs stelden. Het laatst geschiedde dit op den 29sten April 1866, toen hij het zeldzaam voorregt genoot van het veertigjarig jubilaeum zijner werkzaamheid als hoogleeraar te vieren. Dat ook zijne ambtgenooten, oudleerlingen en vrienden, zich beijverden hem op dien dag hunne belangstelling te betuigen, zal ter naauwernood behoeven gezegd te worden.

---

a. BINNENLANDSCHE.

De Koninklijke Akademie van Wetenschappen, de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen, het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelijke Wijsbegeerte, de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen, het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, de Natuurkundige Vereeniging in Nederlandsch-Indië, het tweede Genootschap van Teyler's Stichting, het Genootschap Natura Artis Magistra, de Natuurhistorische Vereeniging Naturae et Amicitiae, het Genootschap ter bevordering der Natuurkundige Wetenschappen te Groningen.

b. BUITENLANDSCHE.

De Keizerlijke Leopoldinisch-Carolinische Akademie der Natuuronderzoekers, het Keizerlijk Genootschap der Natuuronderzoekers te Moscou, de Keizerlijke Akademie van Geneeskunde te Parijs, de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Parijs, de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Stokholm, de Koninklijke Beijersche Akademie van Wetenschappen te München, de Koninklijke Maatschappij der Wetenschappen te Göttingen, de Keizerlijke Maatschappij der Natuurwetenschappen te Cherbourg, de Keizerlijke Akademie der Wetenschappen, Kunsten en Letteren te Dijon, het Koninklijk Oost-Pruissisch Genootschap te Koningsbergen, het Natuuronderzoekend Genootschap te Halle, het Wetterauische Genootschap van de geheele Natuurkunde te Hanau, het Genootschap van Natuurlijke Historie te Parijs, het Senckenbergisch Natuuronderzoekend Genootschap te Frankfort a. M., het Genootschap van het Museum van Natuurlijke historie te Straatsburg, de Natuurgeneeskundige Maatschappij te Erlangen, het Genootschap tot bevordering der Natuurwetenschappen te Freiburg in Breisgau, het Geneeskundig Genootschap te Antwerpen, het Geneeskundig-chirurgisch Genootschap te Brugge, de Britsche Vereeniging tot bevordering van Wetenschap, het Biologisch Genootschap te Parijs, het Philomatisch Genootschap te Parijs, het Linneaansch Genootschap te Londen, het Instituut der provinciën van Frankrijk, het Linneaansch Genootschap van Normandije te Caën, het Zoologisch Genootschap te Londen, het Anthropologisch Genootschap te Parijs, het Ethnologisch Genootschap te Londen, het Anthropologisch Genootschap te Londen.

Is u, M.H., uit het reeds door mij gezegde mijne hooge ingenomenheid met VAN DER HOEVEN gebleken, ik ga er thans toe over deze te staven door zijn wetenschappelijk streven in eenige hoofdtrekken voor u te schetsen. Ik zeg uitdrukkelijk: in eenige hoofdtrekken, want het getal der onderwerpen door VAN DER HOEVEN in zijne vele geschriften behandeld, is zoo aanmerkelijk, dat ik het slechts waag enkele daarvan in uwe herinnering terug te roepen.

Vooraf echter een woord over de rigting, waaraan hij als wetenschappelijk beoefenaar der zoologie van den aanvang van zijn loopbaan af tot aan zijn einde toe steeds getrouw is gebleven. Inderdaad zijn er in de zoologie verschillende rigtingen, meer en scherper uiteenloopend dan in eenig ander vak van natuurwetenschap. Alleen in de botanie bestaat iets dergelijks, hoewel niet in gelijke mate, waarschijnlijk omdat haar omvang minder overweldigend groot is dan die der zoologie. Die verschillende rigtingen laten zich herleiden tot twee hoofdrigtingen, welke men kortweg karakteriseren kan als: die in de breedte en die in de diepte. Zij die uitsluitend de eene rigting volgen, meenen dat de dierkunde alleen bestaat in het herkennen van een zoo groot mogelijk getal van diersoorten, in het noemen van deze met de gebruikelijke namen, in hare beschrijving en hare rangschikking, vooral op grond van uitwendig waarneembare kenmerken, voorts van hare levenswijze, hare geographische verbreiding, met één woord van hetgeen men het eigenlijk natuurhistorisch gedeelte der dierkunde kan noemen. Daar nu de omvang onzer kennis in den loop der laatste eeuw op dit gebied zoo verbazend is toegenomen, dat zelfs het sterkst geheugen gedurende een geheel menschenleven niet in staat is al de reeds beschreven soorten, ja zelfs niet een eenigzins aanmerkelijk gedeelte daarvan, in zich op te nemen, zoo zijn de beoefenaars van het natuurhistorisch gedeelte der zoologie wel genoodzaakt geweest den arbeid onder zich te verdeelen, en zoo splitst zich de genoemde hoofdrigting in eene menigte van zijtakken, waaronder sommige zeer scherp begrensd zijn, en alleen nog door een smalle strook met de hoofdrigting zamenhangen. De namen van Mammalogen, Ornithologen, Erpeto-

logen, Ichthyologen, Malacologen, Helminthologen, Entomologen duiden even zoovele groepen aan van beoefenaars van onderdeelen der zoologie. Soms wordt de splitsing nog verder gedreven. Men heeft ook Dipterologen, Lepidopterologen, ja er zijn zelfs die hun geheele leven alleen gewijd hebben aan de bewerking, gelijk men het noemt, van eene enkele insekten-familie. Trouwens dit zal minder verwonderen wanneer ik er bijvoeg, dat er insekten-familiën zijn, waarvan men reeds eenige duizende soorten beschreven en benoemd heeft.

Voorzeker heeft zulk eene splitsing van den arbeid hare nuttige zijde, ja zij kan onmogelijk vermeden worden, zonder schade voor de wetenschap in het algemeen. Toch is het niet te ontkennen, dat zij op hare beoefenaars eenen nadeeligen invloed uitoefent. De menschelijke geest is uit den aard der zaak zeer geneigd, om datgene, waarmede hij zich voornamelijk bezig houdt, ook het gewigtigste te achten en hen die eene lijnregt tegenovergestelde rigting inslaan, al heeft deze evenzeer haar regt van bestaan, zoo niet te minachten dan toch als op een lager standpunt staande te beschouwen, dikwijls alleen omdat men het gebied, waarheen die rigting leidt, in het geheel niet kent.

Die tweede hier bedoelde hoofdrigting is de anatomisch-physiologische. Zij stelt zich voornamelijk ten doel het dierlijk organisme te leeren kennen en de geheimen van het dierlijk leven te bespieden. Zij die zich uitsluitend in die rigting bewegen, hechten weinig waarde aan het grootere of kleinere getal van naar uitwendige kenmerken beschreven diersoorten. De namen, waarmede men deze bestempelt, hebben ten hoogste voor hen eene waarde als taal om zich aan anderen mede te deelen. Eene tot in de allergeringste bijzonderheden afdalende soortbeschrijving, waardoor het getal dier namen tot in het oneindige dreigt vermenigvuldigd te worden, komt hun voor alleen een blijk te geven van de ijdelheid der naamgevers en van hun gebrek aan diepere inzigten in het eigenlijke wezen der organische natuur. Zij beschouwen zich bij voorkeur als *de* wetenschappelijke zoologen, in tegenstelling met hen die uitsluitend verzamelaars en soortbeschrijvers zijn, en die zij zeer geneigd zijn met louter dilettanten op eene lijn te plaatsen.

Zoo heeft dit verschil in rigting aanleiding gegeven tot het ontstaan van twee partijen, die vijandig tegen elkander overstaan en elkander zelfs niet altijd met hoffelijke wapenen bestrijden. Vooral in Duitschland openbaart zich die strijd. Ik zal hier ter plaatse wel niet behoeven te betoogen, dat noch de eene noch de andere partij het regt geheel op hare zijde heeft, maar dat integendeel beide van eenzijdige beschouwingen uitgaan. De dierkunde als wetenschap omvat beide rigtingen. Zoo hebben het de voortreffelijkste onder hare beoefenaars ook altijd begrepen, en onder hen behoorde VAN DER HOEVEN. In een in 1838 verschenen opstel van zijne hand, dat vermoedelijk gediend heeft als eene openingsrede voor zijne lessen, geeft hij van de dierkunde de volgende bepaling: „Zij is kennis van het „dierlijke leven, zoo als het zich in verschillende vormen op „aarde openbaart.” Deze bepaling ontwikkelt hij vervolgens in bijzonderheden. Ik mag hem hierin niet volgen, uit vrees van te uitvoerig te worden. Genoeg zij het hier te zeggen, dat dit voor dertig jaren geschreven opstel ook nu nog der lezing en behartiging overwaardig is, en dat wij daaruit den geest leeren kennen, die VAN DER HOEVEN gedurende zijn geheele wetenschappelijke loopbaan bezield heeft en waarvan hij de bewijzen in zijne werken heeft nedergelegd.

Het was vooral CUVIER, de grondlegger der nieuwere zoologie, dien hij zich als voorbeeld ter navolging had gekozen. Even als deze streefde hij er naar de tallooze feiten, die het onmiddellijk resultaat der waarneming zijn, onder algemeene gezigtspunten te vereenigen, en zoo allengs tot de regels en wetten doortedringen, waaraan de dierlijke vorm en het dierlijk leven onderworpen zijn. Op de natuurbeschrijving moest de natuurbeschouwing volgen. Eerst het bijzondere, maar vervolgens het daaruit afgeleide algemeene. Feitenkennis is nog geen wetenschap, zij wordt dit eerst door onderlinge vergelijking der feiten. Soortenkennis is nog geen zoologie, maar evenmin is zoologie bestaanbaar zonder soortenkennis.

Zulk eene breede opvatting van het doel der wetenschap zijner keuze was bij VAN DER HOEVEN alleen mogelijk, omdat hij twee eigenschappen in hooge mate in zich vereenigde, na-

melijk een sterk en getrouw geheugen en een helder verstand, dat de feiten tot hoogere eenheden wist te combineren en langs den logischen weg tot algemeene gevolgtrekkingen op te klimmen.

Reeds in de eerste verhandelingen van zijne hand, die hij schreef op eenen leeftijd, waarop menigeen eerst begint eenig begrip van wetenschap te verkrijgen, straalt die klare voorstelling door van de regte wijze, waarop de zoologie moet beoefend worden. In zijne verhandeling over het geslacht *Ornithorhynchus*, die hij op twee-en-twintig jarigen leeftijd schreef, treedt hij op zoowel als uitvoerig beschrijver van den uitwendigen vorm als van het inwendige maaksel, en, leidt zijn onderzoek hem tot een verkeerd resultaat, dat namelijk waarschijnlijk *Ornithorhynchus* geen zoogdier is, omdat het de melkklieren mist, — een resultaat dat twee jaren later door de ontdekking van deze door Meckel weerlegd werd, — dan is dit meer te wijten aan gemis van geschikte voorwerpen tot onderzoek, dan aan eene onnaauwkeurige waarneming of eene onjuiste daarop gegronde gevolgtrekking.

In hetzelfde jaar, waarin van der Hoeven het hoogleeraarsambt aanvaardde, werd door drie toen nog zeer jeugdige medeleden dezer Akademie, waarvan zij er gelukkig nog twee in haar midden telt, een tijdschrift opgerigt, dat krachtig heeft medegewerkt om den lust voor natuurwetenschap onder het toenmalig geslacht aan te wakkeren. Het waren de *Bijdragen tot de natuurkundige wetenschappen*, verzameld door H. C. van Hall, W. Vrolik en G. J. Mulder. Van der Hoeven, ofschoon niet tot de redactie behoorende, was een der ijverigste mede-arbeiders daaraan. Dan eens beschreef hij daarin eenige nieuwe Nederlandsche insekten of gaf kenmerken aan, waardoor geslachten beter onderscheiden worden, dan weder, zich meer op het gebied der vergelijkende anatomie en physiologie begevende, handelde hij over de ademhaling der weekdieren, over het anatomisch maaksel van den veenmol, of over het gehoororgaan van Bradypus, enz.

Toen in 1832 de genoemde *Bijdragen* gestaakt werden, vatte hij dadelijk het voornemen op om een eigen tijdschrift voor

de natuurhistorische wetenschappen op te rigten. Op zijne uitnoodiging sloot ons voormalig medelid W. H. DE VRIESE zich ten dien einde bij hem aan, en onder hunne redactie verscheen gedurende een reeks van twaalf achtereenvolgende jaren het *Tijdschrift voor Natuurlijke geschiedenis en Physiologie*. Ook daarin leverde hij talrijke bijdragen, deels de uitkomsten van eigen onderzoek, deels verslagen van de onderzoekingen van anderen, alle wederom getuigende van den grooten omvang zijner kennis en van den helderen blik, waarmede hij de natuur beschouwde. Ik noem slechts enkele der voornaamste: die over het hart der Krokodillen en over de Lemuriden. De verhandeling over laatstgenoemde merkwaardige groep van dieren werd ook afzonderlijk verkrijgbaar gesteld. Toen in 1845 de uitgave van dit tijdschrift, welke zeer kostbaar was uithoofde der bijgevoegde platen, moest gestaakt worden bij gebrek aan voldoende belangstelling van de zijde van het koopende publiek, deed dit hem en anderen, wien de vorderingen der dier- en plantkunde in ons vaderland ter harte gingen, zeer leed. Intusschen er boden zich eerlang weder andere gelegenheden aan ter opneming van kleinere opstellen, waarin mededeeling gedaan werd van nieuwe onderzoekingen. VAN DER HOEVEN maakte daarvan dadelijk gebruik. Zoowel in het *Bulletin des sciences physiques et naturelles en Neerlande, rédigé* par F. A. W. MIQUEL, G. J. MULDER *et* W. WENCKEBACH, als in het door de eerste klasse van het voormalig Nederlandsch Instituut uitgegeven Tijdschrift, en de daarop gevolgde Verslagen en Mededeelingen onzer Akademie, in het in 1857 opgerigte *Tijdschrift voor Entomologie*, waarvan hij een der redacteurs was, alsmede in de *Archives Neerlandaises des sciences exactes et naturelles*, vindt men talrijke stukken van zijne hand, terwijl hij bovendien andere opstellen plaatste in verscheidene buitenlandsche tijdschriften: de *Annales des sciences naturelles*, de *Isis*, het *Archiv für Anatomie und Physiologie* enz. Het zoude mij veel te ver leiden, wanneer ik hier een overzigt wilde geven van den inhoud dier vele stukken. Reeds de titels beslaan eene aanmerkelijke ruimte. Ik moet mij dus bepalen tot de verwijzing naar de hierachter gevoegde lijst. Uit de groote verscheidenheid der onderwerpen blijkt

echter reeds dadelijk, dat VAN DER HOEVEN zijn geheele leven lang gebleven is, wat hij van den aanvang af getoond had te willen zijn: een zooloog in den ruimsten omvang des woords, wien eenzijdigheid van rigting geheel vreemd was, die het geheele uitgestrekte veld der wetenschap overzag en zich, waar het eigen onderzoek góld, in elk onderdeel daarvan volkomen te huis gevoelde.

Nog duidelijker echter vertoont zich VAN DER HOEVEN als zoodanig aan ons in zijne afzonderlijk verschenen geschriften. In 1831 maakte hij gebruik van de gelegenheid om eenen levenden Chamaeleon gade te slaan en diens zonderlinge kleursveranderingen te bespieden. Zijn uitnemend teekentalent, waarvan hij nog zoovele andere blijken gegeven heeft, stelde hem in staat die vlugtige tinten op het papier te vestigen. Bovendien bevat het geschrift, waarin hij zijne waarnemingen beschreef, nog menige andere bijzonderheid omtrent het maaksel en de levenswijze van dit zonderlinge dier.

Zeven jaren later verschenen zijne *Recherches sur l'histoire naturelle et l'anatomie des Limules*, eene monographie, die nog altijd de hoofdbron is van onze kennis dezer dieren, welker maaksel zoo afwijkend is van dat van alle andere Crustaceën, dat zij zich als vreemdelingen in de tegenwoordige schepping vertoonen en wij tot aan het palaeozoische tijdperk moeten teruggaan om hunne verwanten te vinden. Ik aarzel niet deze monographie een model te noemen, dat verdient nagevolgd te worden door elk die een dergelijk onderwerp wenscht te behandelen.

Nog een andere, laatste vertegenwoordiger eener ondergegane schepping heeft aan VAN DER HOEVEN het onderwerp eener meer uitvoerige studie geleverd. Ik bedoel *Nautilus Pompilius*. Ik mag niet nalaten hierbij te herinneren, dat, behalve OWEN en VALENCIENNES, ook onze voormalige uitmuntende secretaris, W. VROLIK, zich met het anatomisch onderzoek van dit merkwaardige dier heeft bezig gehouden. Doch kwam VAN DER HOEVEN het laatst op het terrein, het bleek dat hij niet vruchteloos zijne krachten beproefd had aan een onderwerp, waaraan reeds zoo uitstekende natuuronderzoekers gearbeid hadden.

In 1847 deelde hij de uitkomsten van zijn onderzoek in den boezem der *British Association* mede en later in 1850 verscheen zijne verhandeling, versierd met fraaije afbeeldingen, in de *Transactions of the Zoological Society*. Nog meer dan eens kwam VAN DER HOEVEN op ditzelfde onderwerp terug, inzonderheid toen hij het geluk had eenige exemplaren van het mannelijk dier te verkrijgen, dat tot dusver nog niet onderzocht was. Zijne in 1856 daarover verschenen Verhandeling is een sieraad der werken van onze Akademie.

Andere uitvoerige verhandelingen van zijne hand, die deels opgenomen zijn onder die der eerste klasse van het Instituut, deels onder die van onze Akademie, ga ik met stilzwijgen voorbij, niet omdat elk daarvan geene nieuwe bijdragen tot de dierkundige wetenschap behelst, maar uit vrees van te wijdloopig te worden. Het zij dus ook hier voldoende naar de bijgevoegde lijst te verwijzen.

VAN DER HOEVEN heeft ons echter twee werken van grooteren omvang nagelaten, welke alleen reeds voldoende zouden zijn om hem aanspraak te geven op den dank zijner tijdgenooten en van het nageslacht. Ik bedoel zijn *Handboek der dierkunde* en zijne *Philosophia zoologica*. Het eerste werd door hem reeds begonnen in 1827, derhalve een jaar nadat hij zijn professoraat aanvaard had. Het duurde tot in 1833 eer het tweede deel compleet was. Er behoorde eene stalen vlijt toe, om in zulk een betrekkelijk kort tijdsverloop zulk een boek te schrijven. Zestien jaren later, in 1849, begon eene tweede, veel verbeterde en vermeerderde uitgave te verschijnen. Kort daarop ondernam Dr. F. SCHLEGEL, broeder van den tegenwoordigen directeur van 's Rijks Museum, ons medelid H. SCHLEGEL, eene vertaling van het eerste deel in het Hoogduitsch, doch van het eerst in 1855 ten einde gebragte tweede deel, werd de vertaling bezorgd door R. LEUCKART, professor der zoologie en vergelijkende anatomie te Giessen, die tevens een toevoegsel gaf tot het eerste deel, welk toevoegsel ook door Dr. J. VAN DER HOEVEN, den zoon, in onze taal is overgebragt. Kort na het verschijnen der Hoogduitsche vertaling werd dit werk ook in de Engelsche taal vertolkt door W. CLARK, professor te Cambridge.

Reeds de groote bijval waarmede dit handboek ontvangen werd, zoodat mannen als de genoemden eenen geruimen tijd afzonderden om het aan hunne landgenooten toegankelijk te maken, strekt ten bewijze dat het geheel eigendommelijke verdiensten had. En inderdaad, er was tot dusver geen handboek verschenen, waarin de beide zoo straks genoemde hoofdrigtingen in de dierkunde zoo gelijkmatig vertegenwoordigd waren en waarin beide ten slotte zulk een harmonisch geheel vormden. De inleidende hoofdstukken op elke klasse, waarin de anatomie en physiologie behandeld worden, zijn meesterstukken van helderheid en klaarheid, waarin in een kort begrip de hoofdsom der kennis van die gedeelten teruggegeven wordt. Zij zijn voorzeker veel gelezen en hebben wel inzonderheid gestrekt om het werk ingang te doen vinden. Het systematische en natuurhistorische gedeelte, hoe voortreffelijk ook, is in eenen vorm gegoten, die voor den aanvanger iets afschrikkends heeft, vooral in den tegenwoordigen tijd, waarin het helaas eene zeldzaamheid is geworden, dat een student met gemak latijn leest en verstaat. Desniettegenstaande behoudt dit gedeelte, zelfs ook thans, nu de zoologie, in de sedert het verschijnen van het werk verloopen jaren, wederom aanzienlijke vorderingen heeft gemaakt, nog groote waarde voor diegenen, welke zich meer opzettelijk op hare beoefening toeleggen, uit hoofde der uitgebreide belezenheid, waarvan VAN DER HOEVEN daarin overal blijken geeft, terwijl hij de vele schrijvers, waaruit hij geput heeft, telkens aanhaalt en zoo den lezer in staat stelt de bronnen zelve te raadplegen.

Het geschrift echter waarin zich de geest van VAN DER HOEVEN het duidelijkst weerspiegelt, is zijne *Philosophia zoologica*. Het verscheen in 1864. Hij schreef het dus op reeds gevorderden leeftijd, maar uit de voorrede vernemen wij, dat hij reeds van zijnen jongelingstijd af met het denkbeeld was omgegaan, om eenmaal zulk een boek te schrijven. Dat hem daarbij de *Philosophia botanica* van LINNAEUS voor den geest zweefde, zal ter naauwernood behoeven gezegd te worden. Ook heeft hij deze blijkbaar tot op zekere hoogte tot model gekozen. Dezelfde beknopte, aphoristische vorm, dezelfde kunst om in

weinige woorden veel te zeggen, dezelfde magt over de daartoe gebruikte taal, treffen wij in beide werken aan. Ook het doel, waarmede beide werken geschreven zijn, is hetzelfde, namelijk om in korte trekken den hoofdinhoud der wetenschap zamen te vatten en tevens den weg aan te wijzen, die hare beoefenaars betreden moeten, om haar hooger op te voeren. Hier houdt echter de vergelijking op. Tusschen de verschijning der *Philosophia botanica* en die der *Philosophia zoologica* ligt ruim een eeuw, en de geheele natuurwetenschap heeft in dien tijd eene andere gedaante verkregen. Het spreekt van zelf, dat de inhoud van beide werken daarvan de blijken draagt. Maar ook zelfs indien men den tijd, waarin de schrijvers leefden, in het oog houdt, en derhalve van den inhoud abstraheert, dan aarzel ik toch niet aan den vorm, waarin de *Philosophia zoologica* van VAN DER HOEVEN gegoten is, de voorkeur te geven boven dien, waarin LINNAEUS zijne *Philosophia botanica* heeft ingekleed. In vier boeken behandelt VAN DER HOEVEN: 1°. het ligchamelijk maaksel der dieren, uit het standpunt der vergelijkende ontleedkunde, 2°. hunne ontwikkelings-geschiedenis, 3°. de leer der rangschikking en 4°. de geographische verspreiding der dieren. Die vier boeken beslaan slechts 400 bladzijden, en toch bevatten zij niet alleen datgene wat men de quintessens van de eigenlijke wetenschappelijke dierkunde zoude kunnen noemen, maar bovendien eene zeer uitgebreide litteratuur. Men wane echter niet, dat dit werk, juist om zijne beknoptheid, een geschikt leerboek voor pasbeginnenden is. Bij de groote menigte van zaken, die de studenten moeten aanleeren, is het zeker niet te verwonderen dat velen hunner in de eerste plaats uitzien naar kleine boeken, maar ik zoude toch niemand hunner aanraden met een boek als de *Philosophia zoologica* te beginnen. Het is trouwens ook daartoe niet bestemd. Alleen hij, die reeds een breeden grondslag heeft gelegd en zich in de meeste onderdeelen der dierkunde tamelijk goed tehuis gevoelt, kan het met vrucht lezen, maar dan ook zal hij onder de lezing ontwaren, hoe er allengs orde in de door zijn geheugen bewaarde feiten ontstaat, en hoe zijne voorstellingen en denkbeelden daardoor in juistheid en klaarheid

winnen. Eene vertaling van dit werk in onze taal zoude ik dus ook niet ligt aanraden. Het zoude daardoor ongetwijfeld verliezen, en van hen, die zich meer bijzonder aan de studie der zoologie wijden, mag men ook nu nog wel verwachten, dat zij in staat zijn, het in het oorspronkelijk te lezen. Ik voeg hier echter bij, dat er onlangs eene Italiaansche vertaling van verschenen is, maar doe dit alleen als bewijs, welk een gunstig onthaal dit werk bij hen genoten heeft, die in staat zijn het naar waarde te schatten *). Ik vrees echter dat dit aantal, vooral hier te lande, niet groot is. Hopen wij, dat het er toe zal bijdragen om dit aantal allengs grooter te maken en tot het vestigen der overtuiging, dat het geenszins enkel aankomt op het kennen van *vele* feiten, maar vooral op de wijze *hoe* men deze kent.

Toen VAN DER HOEVEN dit werk ten einde had gebragt, schreef hij in de voorrede: „Cum tandem opus adtingerem, „jam vesperascente curriculi mei die, saepius VIRGILII illud

„Extremum hunc Arethusa mihi concede laborem"

„animo observabatur."

Hij zelf beschouwde het dus als zijn laatste werk, als zijn zwanenzang. Gelukkig werd dit voorgevoel, als of hij toen reeds aan den eindpaal van zijn werkzaam leven genaderd was, niet bewaarheid. Nog vier jaren leefde hij, en voor VAN DER HOEVEN was leven en werken hetzelfde. Nog in het jaar vóór zijnen dood verscheen eene Verhandeling over den *Menobranchus*, waarin hij de uitkomsten van zijn anatomisch onderzoek van dien merkwaardigen bewoner der Amerikaansche meren mededeelde en op grond daarvan zijne verwantschap tot andere soorten en zijne plaats in het stelsel zocht vast te stellen. Gij zult U herinneren M.H., dat dit ook het laatste onderwerp is geweest, waarover hij in eene onzer vergaderingen het woord heeft gevoerd.

Zoo is derhalve VAN DER HOEVEN zich gedurende zijn geheele wetenschappelijke loopbaan gelijk gebleven. In zijne eerste

*) Men vergelijke hier ook de uitvoerige aankondiging door CLAPARÈDE in de *Bibliothèque universelle, Archives générales*, 1868.

geschriften, die hij op negentien-jarigen leeftijd, en in zijne laatste, die hij acht-en-veertig jaren later schreef, spreekt tot ons dezelfde geest. Men herkent er denzelfden man in, die zich reeds vroeg een bepaald doel als levenstaak had gekozen en, zooveel de omstandigheden het gedoogden, voortdurend gestreefd heeft dit meer en meer te naderen. En dit doel was: — hij zelf heeft het, gelijk wij zagen, bepaald, — „het leeren kennen „van het dierlijk leven, zoo als het zich in verschillende vormen „op aarde openbaart.” In geen enkel der talrijke onderdeelen van de zoologie was hij een vreemdeling; integendeel in alle bewoog hij zich met groot gemak, dank zijn buitengewoon getrouw geheugen. Het spreekt van zelf, dat er ornithologen zijn, die veel meer vogels, ichthyologen die veel meer visschen, conchyliologen die veel meer schelpen, entomologen die veel meer insekten kennen dan hij gekend heeft, maar er zijn zeer weinigen geweest die, in gelijke mate als hij, aanspraak mogten maken op den vollen naam van „zooloog.”

Had van der Hoeven dan op dit wijde gebied volstrekt geene specialiteit? Was er niets daarop, dat hem meer in het bijzonder aantrok? Niet in dien zin, welken velen thans aan het woord „zich specialiseren” hechten, en daarin bestaande dat men al zijne krachten concentreert op een enkel, vaak zeer klein onderdeel der wetenschap, met geheele veronachtzaming van alle daarnevens gelegen deelen. Aan zulk een bekrompenheid kon van der Hoeven zich onmogelijk schuldig maken. Hij wist beter dan iemand anders, dat de dierkunde in haren geheelen omvang een zamenhangend geheel is, waarvan men niet straffeloos de deelen kan afrukken, zonder schade voor die deelen zelve. Maar toch, hij had eene specialiteit, en deze was de kennis van het op den hoogsten trap staande dierlijk wezen, van den Mensch. De natuurlijke geschiedenis van den mensch, ziedaar het onderwerp, waarmede hij zich bij voorkeur bezig hield en waartoe hij telkens, van het jaar 1834 af, waarin hij zijne eerste Bijdrage daartoe leverde, tot kort voor zijnen dood, telkens terugkeerde. Eene reeks van opstellen, van korteren en langeren omvang, bevat de vruchten zijner nasporingen hierover, en in 1844 gaf hij eene korte *Schets der natuurlijke geschie-*

denis van den mensch afzonderlijk uit. Allengs had hij ook eene belangrijke verzameling van schedels van verschillende volkstammen uit alle oorden der wereld bijeengebragt, waarvan in 1860 de wetenschappelijk bewerkte catalogus door hem werd uitgegeven.

Het reeds gezegde moge strekken om VAN DER HOEVEN als beoefenaar der wetenschap te schetsen. Maar hij was meer. Hij was ook een leeraar der wetenschap. Ik heb tot mijn leedwezen zijn onderwijs niet van zijne lippen opgevangen, maar toch durf ik gerust u, M. H., onder ons, die dat voorregt wel genoten hebben, oproepen als getuigen van de voortreffelijkheid van dit onderwijs. Het zoude voorzeker nog veel voortreffelijker geweest zijn, indien men hem de in onzen tijd noodwendige middelen daartoe niet onthouden of met karige hand toegemeten had. Zonder eene noemenswaardige verzameling van praeparaten, zonder lokalen, geschikt voor de vervaardiging daarvan, zonder de persoonlijke hulp van eenen prosector of amanuensis, maar alleen eenige autoclastische modellen ter zijner beschikking hebbende, en voorts zelf in het bezit van vele plaatwerken, en vooral van eene buitengewone vaardigheid om op het bord met eenige weinige, maar door een meester in de kunst van teekenen gemaakte trekken, het gesproken woord op te helderen, kon VAN DER HOEVEN onmogelijk datgene voor de Leidsche hoogeschool zijn, wat hij er anders voor geweest zijn zoude. En toch is hij er veel voor geweest. Hij bezat al de hoofdvereischten van een goed onderwijzer: eene uitgebreide kennis van het vak dat hij onderwees, eenen onverdroten ijver om die kennis gestadig te vermeerderen en gelijken tred met de steeds vorderende wetenschap te doen houden, een helderen blik over het geheel daarvan, de gaaf om in weinige woorden veel zamen te vatten, en wel zoo dat de klaarheid der voorstelling geenszins leed onder de beknoptheid van den vorm, die steeds onberispelijk was.

In den allereersten tijd van zijn professoraat gaf hij slechts een paar uren 's weeks les over de natuurlijke geschiedenis van het dierenrijk. Trouwens men had hem ook bovendien het onderwijs in de pharmacologie opgedragen. Deze verdween echter

weldra van de lijst zijner verpligte werkzaamheden, maar daarentegen breidde zich zijn onderwijs in de dierkunde uit. Gewoonlijk gaf hij, behalve de lessen die door alle studenten der wis- en natuurkundige faculteit, derhalve ook door de aanstaande medici, moesten worden gevolgd, nog afzonderlijke voor meer gevorderden: dan eens over vergelijkende osteologie, dan weder over Mammalogie, Entomologie of, en wel inzonderheid, over Anthropologie, in den zin van natuurlijke geschiedenis van den mensch. In 1839 nam hij in den kring van zijn onderwijs ook de geologie op. Hij was daartoe, gelijk zoo menig ander, gebragt door de studie der palaeontologie, welke hij teregt, voor zoo ver zij de fossile dieren betreft, als een onderdeel der zoologie beschouwde.

Van der Hoeven was ook een dergenen die, de behoeften van hunnen tijd begrijpende, trachten de resultaten van het wetenschappelijk onderzoek ook in ruimeren kring dan binnen de wanden der akademische gehoorzalen te verspreiden. Nog in de laatste jaren zijns levens gaf hij afzonderlijke lessen aan onderwijzers en onderwijzeressen, opdat deze het gehoorde weder in de school konden overbrengen. Reeds vroeg is hij ook begonnen met het schrijven van opstellen in populair wetenschappelijken trant, en eenige dier opstellen, in 1846 verschenen, zijn in 1848 in het hoogduitsch vertaald. Toen de uitnoodiging tot hem gerigt werd, om de bewerking van het dierkundig gedeelte der nieuwe uitgave van Uilkens: De *volmaaktheden des Scheppers in zijne schepselen beschouwd*, op zich te nemen, voldeed hij daaraan volgaarne, en in 1857 verscheen het daaraan gewijde boekdeel, onder den titel van *Natuurlijke geschiedenis van het dierenrijk*.

Dat van der Hoeven een der eersten was, tot wie ook de redactie van het *Album der natuur* zich bij de oprigting daarvan wendde, met het verzoek tot medewerking, zal niemand verwonderen, evenmin als dat hij aan dit verzoek in ruime mate voldaan heeft. In elk der sedert 1852 verschenen jaargangen, slechts met twee uitzonderingen, bevinden zich opstellen van zijne hand, enkele malen meer dan een. De redactie stelde altijd grooten prijs op het ontvangen zijner bijdragen; zij

wist dat hun inhoud altijd degelijk, leerzaam en voor het publiek berekend was, waarvoor het Album bestemd is. Uit zulke in meer ongebonden stijl geschreven opstellen leert men ook den schrijver als mensch beter kennen, dan uit zijne in zuiver wetenschappelijken vorm ingekleede geschriften.

Zal het noodig zijn, M. H. ons diep betreurd medelid nog nader ook uit dit oogpunt voor u te schetsen? Immers neen! Wij allen, die den gemoedelijken, ernstigen man gekend hebben, wij weten het, dat hij den dubbelen adeldom van geest en van hart bezat. Wars van alle ijdelheid, hoewel grooten prijs stellende op de goedkeuring van bevoegde regters, vertoonde hij zich eenvoudig zoo als hij was, maar dit was voldoende om hem te leeren hoogachten en, bij nadere kennismaking, ook lief te hebben. In 1865 schonk onze afdeeling hem een blijk van haar vertrouwen, door hem tot haren voorzitter te verkiezen. De meesten uwer zullen zich nog herinneren, dat hij die eervolle taak slechts noode aanvaardde, maar, haar eenmaal aanvaard hebbende, er zich op uitstekende wijze van kweet.

Zoo heb ik dan getracht, M. H., aan uwen wensch te voldoen, door van der Hoeven's beeld, zoo als het voor mijne herinnering staat en staan zal, zoolang ik leef, ook op nieuw voor uwe verbeelding te doen verrijzen en het te bewaren voor hen, die later eenmaal onze plaatsen zullen innemen, wanneer ook wij deze zullen verlaten hebben. Mogten wij allen uit het leven kunnen scheiden met hetzelfde bewustzijn, dat voorzeker en zoo teregt van der Hoeven in zijne moeijelijke laatste levensdagen getroost en gesterkt heeft, het bewustzijn van steeds, zooveel in ons vermogen stond, gedaan te hebben wat de hand vindt om te doen, en strekken kan tot bevordering en verspreiding van echte beschaving en grondige wetenschap.

LIJST DER GESCHRIFTEN

VAN

J. VAN DER HOEVEN.

I. AFZONDERLIJK VERSCHENEN GESCHRIFTEN.

Dissertatio philosophica inauguralis de sceleto piscium. Lugd. Batav. 1822.

Dissertatio pathologica inauguralis de morbis aurium auditusque. Lugd. Batav. 1824.

Handboek der Dierkunde, of Grondbeginsels der natuurlijke geschiedenis van het Dierenrijk, 2 deelen. Rotterdam 1828—1833.

Tabula Regni animalis, additis classium ordinumque characteribus. Lugd. Batav. 1828.

Tafel van het Dierenrijk, met bijvoeging der kenmerken van de klassen en orden. Leiden 1829.

Handboek der Dierkunde, tweede verbeterde en vermeerderde uitgave. Amsterdam 1849—1855. — Eene Hoogduitsche vertaling door F. Schlegel en R. Leuckart verscheen in 1850—1856 te Leipzig, eene Engelsche door W. Clark in 1856—1858 te Cambridge.

Tabula Regni animalis, quam secundum alteram enchiridii sui zoologici editionem scripsit. Lugd. Batav. 1856.

Icones ad illustrandas coloris mutationes in Chamaeleonte. Lugd. Batav. 1831.

Beknopte handleiding tot de natuurlijke geschiedenis van het Dierenrijk. Haarlem 1836. Een tweede verbeterde druk, ook onder den titel van: Leerboek der Dierkunde, ten dienste van het middelbaar onderwijs, verscheen in 1864 te Leiden, een daarbij behoorende Atlas in 1865.

Recherches sur l'histoire naturelle et l'anatomie des Limules. Leide 1838.

Iets over den grooten zoogenoemden Salamander van Japan. Leiden 1838.

Bijdragen tot de natuurlijke geschiedenis van den Negerstam. Leiden en Amsterdam 1842.

Eenige bedenkingen over geneeskundig onderwijs. Leiden en Amsterdam 1842.

Oratio de aucta et emendata zoologia post Linnaei tempora. Lugd. Batav. 1843.

Herinneringen aan een reis naar Stokholm, ter gelegenheid van de vergadering der Scandinavische natuuronderzoekers in Julij 1842. Amsterdam 1825.

Bijdragen tot de kennis van de Lemuridae of Prosimii. Leiden 1844.

Schets van de natuurlijke geschiedenis van den Mensch. Leiden 1844.

Redevoeringen en Verhandelingen. Amsterdam 1846. — In het Hoogduitsch vertaald, onder den titel van: Ergebnisse der Naturforschung für das Leben, Vorträge und Abhandlungen. Berlin 1848.

De vera comparatae anatomiae indole. Lugd. Batav. et Amst. 1848.

Natuurlijke geschiedenis van het Dierenrijk, in de nieuwe uitgave van J. A. Uilkens, De Volmaaktheden van den Schepper in zijne schepselen beschouwd. Leeuwarden 1857.

Berigt omtrent het mij verleende ontslag als Opperdirecteur van 's Rijks Museum van natuurlijke historie. Leiden en Amsterdam 1859.

Brieven over gelooven en weten. Haarlem 1859. — Dit geschrift, waarin van der Hoeven zijne godsdienstige overtuigingen uitsprak, verscheen zonder den naam des schrijvers.

Catalogus Craniorum diversarum gentium. Lugd. Bat. 1860.

Eenige mededeelingen omtrent de voorwaarden tot verkrijging der bevoegdheid tot uitoefening der geneeskunde, die buiten 's lands vereischt worden. Haarlem 1862.

Philosophia zoologica. Lugd. Batav. 1864.

Ontleed- en dierkundige bijdragen tot de kennis van Menobranchus, den Proteus der meren van Noord-Amerika. Leiden 1867.

II. GESCHRIFTEN IN DE WERKEN VAN AKADEMIËN EN GELEERDE GENOOTSCHAPPEN.

a. *Annales Academiae Gandavensis.* 1820.

Responsum ad quaestionem: Quis sit usus, qualesque dignitas anatomes comparatae in stabiliendis regni animalium divisionibus?

b. *Annales Academiae Ultrajectinae.* 1821.

Responsum ad quaestionem: Quaeritur brevis et distincta expositio fabricae et functionis organi auditus in homine, recentiorum etiam anatomicorum observationibus, et anatome comparata ita illustrata, ut ex hisce pateat, quaenam sit hujus organi pars ad audiendum maxime necessaria, et qua in re illud praestantius in homine, quam in brutis sit censendnm?

c. *Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.*

Disputatio de causarum finalium doctrina, ejusque in zoologia usu. Nieuwe verhandel., 3de Deel 1824 (Bekroond in 1822).

d. *Eerste klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut.*

Bijdrage tot de kennis van den Potto (Pterodictius). — Verhand. 3de reeks, Dl. 4, 1851, p. 1.

e. *Koninklijke Akademie van Wetenschappen. Afdeeling Natuurkunde.*

Over het geslacht Icticyon van Lund. Verh. Dl. 3, 1855.

Bijdragen tot de ontleedkundige kennis aangaande Nautilus Pompilius, vooral met betrekking tot het mannelijk dier. — Verh. 1856. — (Vertaald in Archiv für Naturgeschichte 1857. Bd. I, p. 77, Annales des sciences naturelles, 4me sér. Zool. 1856 p. 290, en Annals and Magazine of Natural History, 1856, p 58).

W. Vrolik en J. van der Hoeven, Beschrijving en afbeelding van eenen te Pompeji opgegraven menschelijken schedel. — Verh. 1859 Dl. 7.

F. A. W. van Campen. Ontleedkundig onderzoek van den Potto van Bosman; uit zijne aanteekeningen bijeengebragt door J. van der Hoeven. — Verh. 1859 Dl. 7.

f. *Academia Leopoldina Carolina Naturae curiosorum.*

Mémoire sur le genre Ornithorhynque. — Nova acta 1823 T. XI, P. II p. 351 en 1825 T. XII, P. II p. 869.

Annotationes de quibusdam Mammalium generibus. — Nova acta 1839 T. XIX, P. I. p. 169.

Annotationes de Dromade Ardeola Payk. Nova acta 1867.

g. *Zoological Society.*

Contributions to the knowledge of the Animal of Nautilus Pompilius. Transact. 1850. Vol. 4 p. 21.

h. *Société d'histoire naturelle de Strasbourg.*

Fragments zoologiques sur les Batraciens. — Mémoires 1840. T. 3.

i. *British Association.*

On the Structure of Nautilus Pompilius. — Reports 1847, p. 77.

On the genus Pterodictius of Bennett. Ibid. 1850 p. 125.

III. IN TIJDSCHRIFTEN.

a. *Isis.*

Die Zahl der Glieder des Tarsus der Insecten. — 1824. Lit. Anz. p. 422.

b. *Archiv für Anatomie und Physiologie.*

Bemerkung über Bojanus's Darstellung des Athmens der Acephalen. 1828 p. 502.

Ueber die Durchkreuzung der Sehnerven beim Kabeliau. 1832 p. 412.

Ueber die zellige Schwimmblase des Lepidosteus. 1841 p. 221.

Ueber die Schädel Slavonischer Völker (mitgetheilt von Retzius). 1844 p. 433.

c. *Archiv für Naturgeschichte.*

Einige Worte über die Gattung Limulus. 1838 I p. 334.

d. *Froriep's Tagesberichte.*

Generations-Wechsel und Generatio aequivoca. 1851 N°. 296.

e. *Magasin de Zoologie.*

Spheniscus ferrum equinum. n. sp. 1839. Ins. pl. 4.

f. *Annales des sciences naturelles.*

Essai sur les dimensions de la tête osseuse considérées dans leur rapport avec l'histoire naturelle du genre humain. — 2de sér. Zool. 1837. T. 8, p. 116.

Note sur une nouvelle espèce de Cryptobranchus. — 2de sér. Zool. 1839. T. 11 p. 63.

g. *Bijdragen tot de Natuurkundige Wetenschappen, verzameld door H. C. van Hall, W. Vrolik en G. I. Mulder.*

Systematische beschrijving van eenige Insekten van Noord-Nederland. 1826. Dl. I, p. 333.

Over het vleugelhaakje bij de avond- en nachtvlinders. 1827. Dl. 2, p. 273.

Iets over de vermenigvuldiging der Armpolypen (Hydra). 1827. Dl. 2, p. 551.

Iets over de spoor van den Ornithorhynchus. 1827. Dl. 2, p. 503.

Over een nieuw kenmerk om het geslacht Libellula van Aeshna te onderscheiden. 1828 Dl. 3, p. 325. (Ann. des sc. natur. 1828 p. 423.)

Over het inwendig maaksel des Veenmols. 1830. Dl. 5, pag. 94.

Het trommelvlies van den Bradypus tridactylus van buiten bol. 1830. Dl. 5, p. 93.

Over de Chinchilla, Mus laniger van Molina (Eriomys n. g.) 1831. Dl. 6, p. 105.

Kleine ichthyologische aanteekeningen. 1831 Dl. 6, p. 338.

Eenige aanteekeningen over de kenmerken van het geslacht Bombinator van Merrem en over de soorten die daartoe behooren. 1832. Dl. 7, p. 77.

h. *Tijdschrift voor Natuurlijke Geschiedenis en Physiologie, uitgegeven door J. van der Hoeven en W. H. de Vriese.*

Bijdragen tot de natuurlijke geschiedenis van den Mensch. 1834. Dl. 1, p. 86.

Idem. . . . . „ „ „ „ 247.

Idem. . . . . 1835. „ 2, „ 356.

Bijdragen tot de natuurlijke geschiedenis van den mensch. 1836. Dl. 3, p. 89.

Idem. . . . . 〃 〃 〃 〃 116.

Idem. . . . . 1837. 〃 4, 〃 262.

Idem. . . . . 1839. 〃 6, 〃 248.

S. Nillson, Bijdrage tot de ontwikkelings-geschiedenis des menschelijken geslachts. 1844. Dl. 11, 2de afd. p. 20.

Nog een woord over de Chinchilla, 1838. Dl. 2, p. 159.

Iets over het onderscheid tusschen de kiezen der boven- en onderkaak bij de Olifanten. 1836. Dl. 3, p. 53.

Over Lepidosiren paradoxa. 1837. Dl. 4, p. 407.

Iets over den grooten Salamander van Japan. 1837. Dl. 4, p. 375.

Eenige denkbeelden over de waarde der dierkunde en over de regte wijze om haar te beoefenen. 1838. Dl. 5, p. 88.

Beschrijving van Buprestis Daleni. 1838. Dl. 5, p. 338.

Papilio Payeni. 1838. Dl. 5, p. 320.

Colias Verhuellii n. sp. 1838. Dl. 5, p. 341.

Over het getal der stigmata bij Scolopendra. 1838. Dl. 5, p. 232.

Bulla albo-cincta n. sp. 1839. Dl. 6. p. 245.

Eenige geschiedkundige aanteekeningen betreffende Vlinders met rupsenkoppen. 1840. Dl. 7, p. 271.

Beschrijving van eenige nieuwe of weinige bekende inlandsche soorten van Lepidoptera. 1840. Dl. 7, p. 276.

Over de soorten van het geslacht Limulus. 1841. Dl. 8, p. 273.

Verzameling van berigten over Amphioxus lanceolatus. 1841. Dl. 8, p. 73.

Groote bloedschijfjes bij Cryptobranchus japonicus. 1821. Dl. 8, p. 270. (Ann. d. scienc. natur. 2de sér. zool. T. 51, p. 215).

Bijdrage tot de kennis van het geslacht Phrynus. 1842. Dl. 9, p. 68.

Over de zamengestelde oogen bij het geslacht Limulus. 1843. Dl. 10, p. 95.

Iets over Phrynus variegatus. 1843. Dl. 10, p. 94.

Het zenuwstelsel van Telyphonus, 1843. Dl. 10, p. 369.

Eene monstrositeit door verdubbeling bij Carabus auratus. 1843. Dl. 10, p. 371.

Mededeeling over jonge vischjes, waarschijnlijk jongen van Esox belone. 1803. Dl. 10, p. 1.

Bijdragen tot de kennis der Lemuridae of Prosimii. 1844. Dl. 11, p. 1.

Beschrijving van eenige nieuwe of weinig bekende uitlandsche soorten van Lepidoptera. 1845. Dl. 12, p. 251.

i. *Bulletin des sciences physiques et naturelles en Néerlande rédigé par F. A. W. Miquel, G. J. Mulder et W. Wenckebach.*

Espèces nouvelles d'Insectes. 1839, p. 119.

k. *Het Instituut, of Verslagen en Mededeelingen, uitgegeven door de vier klassen van het Kon. Ned. Instituut.*

Eenige opmerkingen over de plaats van het uitgestorven geslacht Pterodactylus. 1846, p. 430.

l. *Tijdschrift voor de wis- en natuurkundige Wetenschappen, uitgegeven door de eerste klasse van het Kon. Ned. Instituut.*

Eenige afwijkingen in den vorm van het hoofd, waargenomen bij een mannelijk voorwerp van Nautilus Pompilius 1848. Dl. XI, p. 67.

Over den schedel van den Kaffer. 1849. Dl. 2, p. 48.

Beschrijving van twee schedels van Guajiro's. 1852. Dl. 5, p. 26.

m. *Verslagen en mededeelingen der Kon. Akademie van Wetenschappen. Afdeeling Natuurkunde.*

Iets over den Pitecheir melanurus van F. Cuvier. 1859. Dl. 9, p. 50. (Ann. a. Mag. of Nat. History 1859. Vol. 3, p. 470).

Beschrijving van eenen Magyaren- en van eenen Esthlander schedel. 1861. Dl. 12, p. 83.

Eenige aanteekeningen over Martinus Slabber's Natuurkundige verlustigingen; benevens opgave der sijstematische namen van de daarin afgebeelde diersoorten. 1862. Dl. 14, p. 270.

Beschrijving van schedels van inboorlingen der Carolina-eilanden. 1865. 2de Reeks. Dl. 1, p. 246.

n. *Tijdschrift voor Entomologie, uitgegeven door*

de Nederlandsche entomologische vereeniging, onder redactie van J. van der Hoeven, M. C. Verloren en S. C. Snellen van Vollenhoven.

Note sur les genres Cecrops et Laemargus. 1857. Dl. 1, p. 67.

Quelques notes sur le cri que fait entendre le Sphinx Atropos. 1859. Dl. 2, p. 117.

Iets over den Acarus eruditus van Schrank. 1860. p. 158.

Over een klein Hemipterum, dat op de bladen van verschillende soorten van Acer gevonden wordt. 1863. p. 1.

o. *Archives Neerlandaises des sciences exactes et naturelles, publiées par la Société Hollandaise des sciences à Harlem.*

Note sur le carpe et le tarse du Cryptobranchus japonicus. I. p. 321.

Les globules du sang du Menobranchus. II. p. 288.

p. *Album der Natuur, onder redactie van P. Harting, D. Lubach en W. M. Logeman.*

De haring en de haringvangst. 1852 p. 161.

Over vogels zonder vleugels van Nieuw-Zeeland. 1853 p. 1.

Iets over den leeftijd der bijen. 1853, p. 375.

Eenige woorden over het lichten van een Zuid-Amerikaanschen Springkever. 1855, p. 205.

Over de behandeling en de genezing der idioten. 1855, p. 374.

Over walvischachtige dieren in het algemeen en dolfijnen in het bijzonder. 1856, p. 371.

Over parelen en het maken van parelen in China. 1857, p. 244.

Over de opvolging en ontwikkeling der dierlijke bewerktuiging op de oppervlakte onzer planeet, in de verschillende tijdperken van haar bestaan, 1858. p. 33.

Het werken en leven van Linnaeus. 1859, p. 148.

Een nieuwe soort van Siluroide. 1860, p. 83.

De geographische verspreiding der dieren, 1861, p. 368.

Over de taal en de vergelijkende taalkunde, in verband met de natuurlijke geschiedenis van den mensch, 1862, p. 80.

L. Euler's Brieven aan eene Duitsche prinses. 1863, p. 59.

Eenige opmerkingen over de bronsperiode in Scandinavie, als bijdrage tot de ontwikkelingsgeschiedenis van het menschelijk geslacht. 1865, p. 155.

Drie brieven van F. Hemsterhuis. Eene mededeeling betreffende de beoefening der natuurlijke historie in het midden der vorige eeuw. 1865, p. 257

Een negerschedel uit een oud klooster in Zuid-Holland afkomstig. 1866, p. 374.

De werken Gods. Eene reisherinnering. 1867, p. 308.

LEVENSBERIGT

VAN

L. A. TE WINKEL.

DOOR

W. G. BRILL.

Lid der Afdeeling Letterkunde *).

Telkens wanneer een onzer Medeleden in deze Akademie is overleden, wordt in onze Vergadering (zoo brengt het loffelijk gebruik het mede) een woord aan den gestorvene gewijd. Eene levensbeschrijving echter, wat men in de kunsttaal eene biographie noemt, komt hier niet te pas. Voor den biograaf moet de afgestorvene, moet zijn leven en werken op denzelfden afstand geplaatst zijn, als ieder ander voorwerp van historische beschouwing en behandeling. Maar hoe zou het onder den onuitgewischten indruk van den dood van eenen uit ons midden mogelijk wezen den pas verscheiden medebroeder en vriend aan te merken als ons ten eenemale onttogen en gesteld op het gebied der geschiedenis, tegenover welke den geschiedkundige een koel oordeel betaamt? Neen! hier wordt eene necrologie gevorderd, dat is, eene herdenking van den gestorvene en van hetgeen hij was voor de wetenschap en voor ons, straks na zijn sterven opgesteld. De kortlings voorgevallen dood moet hier noodwendig zijne schaduw op de beschouwing werpen. Het oog richt zich op den persoon, zoo als hij leefde en arbeidde, maar

---

*) Voorgedragen in de Gewone Vergadering van 14 September 1868.

dat oog is nog versch van het schouwspel zijns doods. Kortom: de arbeid van den medebroeder in het gezicht van den dood, ziedaar het voorwerp, van hetwelk wij ons hier rekenschap moeten trachten te geven.

Te Winkels wetenschappelijke arbeid in het gezicht van den dood! Maar welke wetenschappelijke arbeid is tegen die geduchte tegenoverelkanderstelling, als het ware voorhoofd tegen voorhoofd, bestand? Ik stem het toe, al ons ijveren en streven tot opsporing van wetenschappelijke waarheden doet zich, wanneer het beeld van den dood — en hier is meer dan bloot het beeld — tusschen beiden komt, als onbeduidend en ijdel, als beuzelen en nietig knutselen aan ons voor. Maar, zóó beschouwd, zou alle werkzaamheid haar belang voor ons verliezen. Neen! de erkentenis, dat er eenmaal eene uitkomst te wachten is, die onzen arbeid verijdelt, mag de strekking niet hebben om al onze vlijt te verlammen. Het voegt ons een standpunt te winnen, waarop wij lust en moed kunnen hebben, om in weêrwil van de nietigheid van 's menschen werken, toch op het gebied der wetenschappelijke nasporingen onverdroten te blijven arbeiden. En dat standpunt hebben wij gewonnen, zoodra wij erkennen, dat het doel van het onderzoek waarheid is. Onwetendheid, mijne Hoorders, is een ramp. Wie niet weet, beweegt zich voort in het duister, door schijngestalten misleid. Wat nu moet men denken van een' mensch, met open zinnen en het vermogen om juist te oordeelen toegerust, en die niettemin valsch ziet en gebrekkig waarneemt? Wie het ware niet erkent, op elk gebied en in alle bijzonderheden, bevindt zich in dat droevige geval. Want alleen de waarheid kan *geweten* worden. Wie eene dwaling aangenomen heeft, *weet* niet: hij verkeert slechts in den waan van te weten, en terwijl de waarheid ons voorzichtig en bescheiden maakt, werkt elke waan opgeblazenheid en vermetelheid. Verbeeldt u nu, op eenig gebied van onze kennis, de menschheid aan de dwaling overgelaten. Hoe moet de helderheid van hoofd bij eene gansche bevolking er onder lijden, en aan welke verbastering moet het voorwerp dier kennis, zoo het van menschelijk toedoen afhankelijk is, niet zijn prijs gegeven? Stelt u dit voor, en waardeert met mij de

verdiensten van dezulken, die waarheid hebben gevonden en verkondigd. De zoodanigen zijn beweldadigers van het menschelijk geslacht; zij hebben een goed werk gedaan; zij hebben, schoon voor een deel onbewust, daden van liefde bedreven, en de liefde blijft: in het gezicht van den dood houdt het werk der liefde stand. Zoolang er menschen zijn, zullen zoodanige weldaden noodig wezen, en wie ze hun bewijst, — derzulker gedachtenis straalt in onbenevelden glans. Welnu! Heeft TE WINKEL waarheid gezocht? Of is hij met een valschen schijn tevreden geweest? Heeft hij slechts dwalingen door andere dwalingen vervangen, zoo hare verkondiging hem maar den roem van diepe geleerdheid en groote scherpzinnigheid beloofde? Tegen deze vragen is de arbeid van TE WINKEL volkomen bestand. Immers een iegelijk beantwoordt ze dadelijk op den toon eener onverwrikbare overtuiging: het is TE WINKEL om waarheid te doen geweest. De erkentenis van de onjuistheid van zoo vele heerschende voorstellingen en beweringen is het geweest, die hem tot het nauwgezetste en ruimste onderzoek heeft geleid, en hij heeft nimmer gerust vóórdat het onderzoek tot eene bevredigende uitkomst gevoerd had, en ontbrak hem zelven de overtuiging, dat hij werkelijk de volkomen oplossing gevonden had, dan was de waarheid hem zooveel liever dan zijn triomf, dat hij, uit vrees van eene dwaling aan te bevelen, degenen, die zijn onderzoek volgden, waarschuwde, en de leemten van zijn bewijs zelf aanwees. Ja! TE WINKEL heeft de som onzer kennis vermeerderd; hij heeft waarheid gevonden en verkondigd; hij behoort in dit opzicht tot de weldoeners van ons volk.

Dit treft ons te meer, wanneer wij letten op het gebied, op hetwelk zijn wetenschappelijke geest werkzaam is geweest. Dit is het gebied der taal, en meer bepaald der Nederlandsche taal. Zoo ergens onwetendheid te verschoonen is, ten aanzien der taal is geene onkunde vergefelijk. De taal is een werkstuk van den mensch; zij is door hem geworden; geene geschiedenis van wording en ontwikkeling heeft zij gehad, of de mensch is er werkdadig bij geweest. Hoe beschamend zou het derhalve zijn tegenover zijn eigen voortbrengsel te staan als tegenover een vreemd werk; niet in staat te wezen zich terug te denken in

hetgeen de menschelijke geest in vroeger tijdperk heeft tot stand gebracht; niet meer te kunnen opklimmen tot de voorstelling van de vatbaarheden van ons eigen geslacht, noch tot hetgeen de mensch, zoo als hij van den aanvang was, moest ervaren en ten uitvoer brengen. Zij derhalve, die hunne natuurgenooten den draad in handen geven, welke hun den weg wijst in den doolhof der taal; dezulken, die ons eene klare voorstelling bijzetten van hetgeen haar wezen en eigenschappen uitmaakt; die ons eenige elementen van hetgeen tot haren schat behoort, leeren doorgronden, — zij hebben uitnemend voor de waardigheid van den mensch,' voor de bevordering der menschelijkheid gezorgd. — En wat dank weet eene natie niet aan hen, die haar in hare taal onderrichten! Onze taal is een pand, ons door ons voorgeslacht toevertrouwd, opdat wij ze onverbasterd bewaren zouden. Doch waar de kennis der ware taalgronden ontbreekt, kan verbastering niet uitblijven. Men gaat op valsche analogiën door; vormen, waarvan men de beteekenis niet begrijpt, verwerpt men als onnut. Zoo loopt de taal gevaar om tot een zoo beknopt mogelijk stel van teekens te ontaarden, ons slechts dienstig om elkaâr het een en ander te beduiden; of daar de mensch toch het schoone en de kunst niet geheel kan afzweren, bederft men het echte sieraad der taal door valschen pronk. Hiermede nu daalt het peil, waarop het volk zelf staat; de natie zelve lijdt er bij, zoo de deur voor smakeloosheid en ongerijmdheid is open gelaten. Zij spreekt in zulk een geval nog hare eigen taal, doch is zulks niet langer waard. De natie, daarentegen, die hare taal door degelijke kennis van haar wezen in eere houdt, zal niet alleen hare taal verdienen te behouden, maar zij zal met hare taal behouden blijven.

Meet hiernaar, mijne Heeren, de grootte der weldaad af, door den man bewezen, die, als te Winkel, op het gebied der vaderlandsche taal waarheid ontdekt en predikt.

Terwijl ik dus van te Winkel getuig, staat mij, zooveel zulks mogelijk is, de reeks van zijne taalkundige werken voor den geest. Waarlijk niet te vroeg is hij als schrijver opgetreden. Bewijs genoeg, dat hij geenszins door de zucht om zich

te toonen werd gedreven, die den aankomenden geleerde verleidt, zijne dikwijls niets of weinig beduidende opmerkingen openbaar te maken. Niet alleen was TE WINKEL reeds 27 jaren oud, toen hij een eerste opstel in de JAGERS *Taalkundig Magazijn* leverde *over het gebruik der hulpwoorden hebben en zijn;* maar daarna liet hij elf jaren lang niets van zich hooren. De gelegenheid om stukken te plaatsen bleef in hetzelfde Tijdschrift nog een geruimen tijd aangeboden; doch hij liet die plaats over aan de taalkundigen, welke weldra van het tooneel zouden aftreden: eenen HOEUFT, ACKERSDIJK, SIEGENBEEK, en aan eenige jongeren, die hunne taalkundige vonden niet misplaatst achtten te midden der laatste inzameling van de geleerdheid der genoemde mannen, gemengd met nog enkele nasprokkelingen van BILDERDIJKS taaloefeningen. Eerst in 1847 trad hij weder op in een door DE JAGER pas nieuw opgericht Tijdschrift, *Archief voor Nederlandsche Taalkunde,* en dat met eene verhandeling *over de woorden met den uitgang ing en derzelver geslacht.* Hoe had hij zich dat tijdvak ten nutte gemaakt! Geheel gewapend kwam hij toen te voorschijn. Die verhandeling vertoont ons TE WINKEL geheel, toegerust met al zijne helderheid, nauwkeurigheid en uitvoerigheid, en reeds beschikkende over eene uitgebreide geleerdheid en over de noodige bekendheid niet slechts met de oude talen van den Duitschen Stam, maar zelfs met het Sanskrit. Hij was om zich te onderrichten en een recht, dat zoo velen zich aanmatigen, het recht van mede te spreken, te bekomen, tot de echte bronnen gegaan. De kennismaking met de schriften der beste Duitsche taalkundigen had hem én de resultaten geleerd, tot welke zij reeds gekomen waren, én de wijze, op welke zij zich hunne kennis verschaften, geopenbaard. Daarbij had hij de behoefte gevoeld om de Grieksche en de Latijnsche taal aan te leeren, wier kennis zijne opleiding hem tot dusverre onthouden had. Immers was hij tot het lager onderwijs voorbereid geworden, voornamelijk door den bekwamen Arnhemschen onderwijzer C. J. DE JONG, en zijn wetenschappelijke aanleg had zich slechts op die wetenschap, ik bedoel de wiskunde, bepaald, tot welker beoefening geene opzameling van historisch gegevene voorwerpen vereischt is. Tot

de studie, tot welke TE WINKEL nu was overgegaan, eene studie, waarbij de onderwijzer op nieuw leerling was geworden, en wel grootendeels met niemand anders dan zichzelven tot leermeester: want slechts voor zijne beoefening van het Latijn en het Grieksch maakte hij van schaarsche lessen van den Franekerschen Rector JUNIUS gebruik, — tot die verborgen, ernstige en langdurige studie, zeg ik, vond hij de uitwendige gelegenheid in zijne betrekking als huisonderwijzer bij den Baron A. M. W. VAN HEEMSTRA te Veenklooster bij Kollum in het noordwesten van Friesland. Hier, vrij van de zooveel tijd als inspanning vorderende bezigheid vau den hulponderwijzer, die hij een tijd lang in de school van den Heer LAGERWEY te Geertruidenberg uitgeoefend had, vond hij tijd genoeg om zich aan zijne onderzoekingen te wijden. De Heer VAN HEEMSTRA schonk den leerlustigen goeverneur zijner talrijke zonen die gelegenheid gaarne, en de gedurige tochten naar het verafgelegene Franeker om bij den Rector aldaar les te gaan nemen, zouden, zonder de inschikkelijkheid van dien Heer, niet wel uitvoerbaar geweest zijn.

Straks maakte TE WINKEL van de in dit tijdvak opgegaarde kennis een zelfstandig gebruik, en de gewonnen kracht paste hij op onze moedertaal toe. En door welk eene bescheidenheid zijne geschriften over onderwerpen uit dit vak dadelijk gekenmerkt waren, moge een woord, door hem een jaar later (in 1848) gesproken, bewijzen. In het *Magazijn van Nederlandsche Taalkunde*, een tijdschrift, dat gelijktijdig met DE JAGERS *Archief* uitkwam, — wel een bewijs, dat het jaartal 1847 een nieuw tijdperk in de geschiedenis der Nederlandsche taalkunde kenmerkt — in het *Magazijn van Nederlandsche Taalkunde*, zeg ik, in den II[den] Jaargang komt hij op zijn eerste opstel van voor 12 jaren terug, om eenen beoordeelaar, dien het gevonden had, en die een ander gevoelen tegen het zijne had overgezet, met name den Heer HAMELBERG, zijnen dank te betuigen voor de heusche wijze, waarop „Zijn Edele (zoo sprak hij), hoewel in gevoelen verschillende, van dat opstel melding had gemaakt.” Daarna draagt hij in korte woorden zijne eigene meening nogmaals voor, en handhaaft ze, om dus te besluiten. „Wanneer

men nu den regel des Heeren HAMELBERG, die zich onloochenbaar door eenvoudigheid en gemakkelijkheid in de toepassing aanbeveelt, met den hier opgegevenen vergelijkt, dan geloof ik, dat het verschil zoo groot niet is als Zijn Ed. wel schijnt te onderstellen..." „Voorts neem ik de gelegenheid te baat, om eene dwaling te herroepen, waarin ik, door schijn misleid, verkeerde, toen ik 12 jaren geleden het bewuste stukje voor het Taalkundig Magazijn opstelde,... en eindig met de verzekering, dat belangstelling in de wetenschap, geene zucht om mijn persoonlijk gevoelen te doen zegevieren, mij tot het schrijven dezer regelen aangespoord heeft, en dat alle gegronde aanmerkingen en terechtwijzigingen mij hartelijk welkom zullen wezen." Ziedaar eene wellevendheid en eene bereidvaardigheid om eene dwaling te erkennen, die ons de waarachtigheid waarborgt van des Schrijvers betuiging, dat het hem alleen om de wetenschap te doen is. Toegegeven, dat TE WINKELS zucht om zich buiten het gedrang te houden, gevoegd bij zijne schranderheid, die hem het geschiktste middel daartoe deed aangrijpen, hem de wijsheid heeft geleerd, die in zulk eenen toon en taal doorstraalt, zeker is het, dat slechts ware wetenschap hem mogelijk gemaakt heeft de ingeving der wijsheid te volgen: want waan van kennis verleidt zelfs den beschroomdste zich geraakt en zelfgenoegzaam te toonen.

Wat hij zelf in uitoefening bracht, mocht hij aan anderen aanbevelen. Dus passen in TE WINKELS mond ten volle de woorden, die wij hem een drietal jaren later hooren uiten: „dat slechts wapenen, geschikt om het waarheidsgevoel der tegenpartij te treffen, maar niet om zijn gevoel van eigenwaarde te kwetsen, in het wetenschappelijk strijdperk behoorden toegelaten te worden *)". Toch heeft noch wellevendheid, noch bescheidenheid TE WINKEL belet om soms met fijne, soms met krachtige tegenspraak zijn gevoelen tegen andersdenkenden en de eer zijner wetenschap tegen de aanmatiging van halfgeleerden te handhaven.

Nu TE WINKEL eenmaal in het bezit van al zijne kracht

*) *Magazijn van Nederlandsche Taalkunde*, V. p. 288.

getreden was, volgde in DE JAGERS *Archief* het eene degelijke, voor de uitbreiding der grondige kennis onzer taal bij uitstek vruchtbare opstel het andere. Ik aarzel niet om te verklaren, dat hij in eene mate, hier te lande ongeëvenaard, over de middelen tot eene zeer uitgebreide taalvergelijking, bepaaldelijk op het gebied der Germaansche talen, beschikte. En van die middelen maakte hij gebruik met eene zoodanige nauwkeurigheid en oordeelkunde, dat, zoo TE WINKEL eenig vraagstuk ter behandeling had genomen, het wel als afgehandeld, en de zaak als afgedaan beschouwd mocht worden.

Met DE JAGERS *Archief* verscheen gelijktijdig *het Magazijn van Nederlandsche Taalkunde*. Ook van dit Tijdschrift was TE WINKEL medewerker, en hij plaatste er, behalve verscheidene korte bijdragen, een paar uitvoerige stukken in, met name, eene verhandeling *over de natuur en het gebruik van de wijzen der werkwoorden*, waarmede hij toonde niet alleen tehuis te zijn op het gebied der woordafleiding, op hetwelk hij zich tot nog toe bij voorkeur bewogen had, maar ook voor de opvatting der abstrakte kategoriën berekend te wezen, die bij de verklaring der grammatische vormen in aanmerking komen. In de laatste jaren heeft TE WINKEL ditzelfde onderwerp, met dat van de *tijden der werkwoorden* vereenigd, op nieuw behandeld. Is het mij geoorloofd, hier mijn bijzonder gevoelen uit te spreken, dan moet ik te kennen geven, dat ik voor mij de taal en hare vormen liever van het feit der rede, dan, gelijk TE WINKEL hier doet, van abstrakte kategoriën afleid. Hiermede hangt eenigermate samen de opvatting van het wezen des werkwoords. Omtrent dit zoo uitermate gewichtig punt is hij van mij gaan verschillen, en wij zijn het samen niet eens geworden. Hoe het zij, ook aan hetgeen TE WINKEL op het gebied der Logische Analyse geleverd heeft, breng ik de hulde mijner bewondering, en erken daaraan tot mijne eigene onderrichting veel te danken gehad te hebben.

De roem van geleerdheid, dien TE WINKEL zich door zijne medewerking in de genoemde Tijdschriften verwierf, maakte het onmogelijk, dat hij in Friesland of elders in eene bijzondere betrekking gevestigd zou gebleven zijn. Sedert de hervorming,

welke verscheidene Gymnasiën omstreeks het jaar 1840 hadden ondergaan, werd aan deze Inrichtingen ook onderwijs gegeven in de Nederlandsche Taal- en Letterkunde. Ziedaar een post geschapen, voor welken een man, als TE WINKEL, bij uitnemendheid geschikt mocht geacht worden, en sedert 1851 was hij dan ook als leeraar in het genoemde vak aan het Gymnasium te Leiden werkzaam. De achting, die zijne onvergelijkelijke kunde, de genegenheid, die zijne goedheid en oprechtheid inboezemden, waren in deze betrekking de wapenen, waarmede hij de schooljeugd tot hare plichten hield. Voor wie vatbaarheid en leerlust had, moet er veel van TE WINKELS lessen op te garen zijn geweest. Zijne gave om de na diep en ruim onderzoek welbegrepen zaak smakelijk (als ik zoo spreken mag) en klaar voor te dragen, maakte hem tot een uitstekend onderwijzer.

Dit talent had hij te Leiden de gelegenheid ook op een geheel ander gebied van kennis en tegenover een persoon van meer verheven hoedanigheid op de proef te stellen. Ik bedoel de lessen in de geschiedenis des Vaderlands, door TE WINKEL aan den Prins van Oranje gegeven bij het verblijf van onzen toekomstigen Koning aan de Leidsche Hoogeschool. Gewichtige taak, eenen Prins van Oranje de geschiedenis der Vereenigde Provinciën te leeren! Als gewezen goeverneur van een vijftal Friesche Jonkers, die hij ten genoegen huns vaders allerlei en ook de Vaderlandsche geschiedenis geleerd had; als een man, die geene besliste staatkundige richting scheen toegedaan en zich op geenerlei bedenkelijke wijze op het gebied der historie had uitgelaten en van wien men, bij alle degelijkheid der zaken, eer schroomvalligheid dan stoutheid in het oordeelen mocht verwachten, was het niet vreemd, dat op hem de keuze viel om 's Prinsen leermeester in dit vak te worden. — Wie voor eenen Prins van Oranje de geschiedenis van ons Land met de kracht der waarheid behandelde, hij zou, om geen gevaar te loopen van te ergeren, meer dan eenen leerling, hij zou een verhevenen geest, die de waarheid als goed en schoon vermag te erkennen, voor zich moeten hebben. Zulk een hachelijk werk werd van TE WINKEL niet gevergd, en hij heeft zich,

zooals blijkt uit de Ridderorde van de Eikenkroon, hem geschonken, naar genoegen van zijne taak gekweten.

Eene andere onderscheiding viel hem in het jaar 1855 ten deel. Toen werd hij door den Senaat der Leidsche Hoogeschool eershalve tot Doctor in de Letteren bevorderd. Het geschiedde op aanbeveling van den Hoogleeraar DE VRIES, die de uitnemende bekwaamheid van TE WINKEL volkomen naar hare waarde schatte. Zoo iemand, was TE WINKEL waardig om op deze wijze met dien wetenschappelijken titel te worden vereerd. Slechts de gelegenheid had hem ontbroken, om ze zich langs den gewonen weg te verschaffen, en door eigen studie had hij zich, boven verre de meesten, de kundigheden verworven, waarvoor de doctorsrang veil is.

Te Leiden gevestigd, kon hij, in plaats van medewerkend lid van een Tijdschrift, zelf het middelpunt worden eener vereeniging van auteurs, bevoegd om door hunne bijdragen de studie der taal te bevorderen. Terwijl Dr. DE JAGER zijn *Nieuw Archief voor Nederlandsche Taalkunde* uitgaf, kwam onder de leiding van TE WINKEL het *Nieuw Nederlandsch Taalmagazijn* tot stand, hetwelk tot in 1857 heeft voortbestaan, om kort daarna door de *Taalgids* vervangen te worden, tot welks uitgave de beide Heeren DE JAGER en TE WINKEL hunne krachten vereenigden. Drie jaren lang duurde deze vereeniging voort, totdat TE WINKEL in het jaar 1862 den Heer J. A. v. DIJK, van Leiden, tot mederedacteur bekwam. De uitgave van de *Taalgids* schijnt door den dood van TE WINKEL gestaakt te zullen worden. Trouwens, wat is natuurlijker dan dat het verscheiden van zulk eenen man eene leemte in de beoefening onzer taalkunde achterlaat?

De meeste arbeid van TE WINKEL is in de hierboven achtereenvolgens vermelde Tijdschriften verspreid geworden. Behalve enkele werken over *Logische Analyse en Spelling* heeft hij geene eigenlijk gezegde boeken geschreven. Tot de uitvoerige behandeling der Logische Analyse zag hij zich opgewekt door de belangstelling, die aan dit deel der grammatische wetenschap ten gevolge van de invoering van een nieuw stelsel, ik bedoel dat van Prof. ROORDA, in Holland was te beurt ge-

vallen, en wat de Spelling betreft, had hij zich door de grondigste onderzoekingen over ons vokaalstelsel en de vorming der letters door de spraakwerktuigen den breedsten grondslag voor eene meesterlijke bearbeiding der orthographie gelegd, eene opzettelijke behandeling der spelling werd hem tot taak gesteld door de noodzakelijkheid om bij de vervaardiging van het Woordenboek der Nederlandsche taal een vast orthographisch stelsel en de oplossing van alle bijzondere vragen, daartoe betrekkelijk, te bezitten. Anders was de spelling, zoo langen tijd nagenoeg het voornaamste, waarmede onze taalkundigen zich bezig hielden, juist het voorwerp niet, dat hij om haarzelfswil ter behandeling zou gekozen hebben. Een vertoog over de verdubbeling der *ch*, gericht tegen eenige argumenten van den Heer Wijbrands, eindigde hij met deze woorden: „Hier neem ik afscheid . . . . . . met den wensch, dat de beoefenaars onzer taal voortaan tijd en krachten zullen wijden aan beschouwingen, die belangrijker en vruchtbaarder zijn, dan de spelling van een dozijn woorden, waaromtrent men het nimmermeer eens zal worden." — Doch nu hij zich verplicht zag, de spelling opzettelijk te behandelen, onderwierp hij zich met zijne gewone vlijt onverdroten aan die taak, en getroostte zich bovendien onaangename aanmerkingen in menigte, hoedanige elke beslissing op dit gebied, waar toch de verstandige zoo gaarne veel aan het bijzonder goedvinden overlaat, gewoon is uit te lokken.

Doch heeft te Winkel slechts weinig eigenlijke boekwerken vervaardigd, hij ging steeds zwanger van het denkbeeld om eene Spraakleer en eene Stijlleer uit te geven. Ware het hem gegeven geweest, dit voornemen ten uitvoer te brengen, wij zouden te Winkels beschouwing bezeten hebben over alle onderdeelen, uit welke de Grammatica bestaat, en hoe kostelijk voor onze wetenschap zulk een bezit zou geweest zijn behoeft geen betoog. In zijne Stijlleer zou, wie zulke lessen gebruiken kon, voorzeker de nuttigste voorschriften bekomen hebben om gezond en met de vereischte uitwerking te leeren spreken. De Stijlleer toch vatte hij op als *de leer van den doelmatigen stijl*. — Maar wat aangaat dat hij het plan om eene Spraakleer uit te

geven, niet heeft kunnen volvoeren, liever dan dit vruchteloos te betreuren, willen wij dankbaar erkennen, dat hij in de genoemde Tijdschriften reeds zeer veel gegeven heeft wat in zulk een boek zijne plaats had moeten vinden, ja, uitvoeriger, en op eene wijze, die aan zijne stellingen meer ingang verzekerde, dan in een allesomvattend en bijgevolg noodwendig beknopt leerboek mogelijk is. Hoe het zij. het is zeer te wenschen, dat, zoo zijne nagelaten papieren nog ongebruikte, voor de Spraakleer bestemde bouwstoffen behelzen, deze door eene bevoegde hand, even bescheiden als TE WINKEL zelf was, bearbeid, aan de beoefenaren der Nederlandsche taalkunde niet onthouden zullen worden.

Doch wat ons over het gemis eener volledige Spraak- en Stijlleer van zijne hand kan troosten, is vooral dit, dat hij zich de noodige ruimte van tijd om ze op te stellen, voornamelijk heeft benomen gezien door den arbeid, dien eene onderneming van hem vorderde, boven allen gewichtig te achten. Behoef ik de taak te noemen, die hij met onzen hooggeschatten DE VRIES op zich had genomen: de bewerking van het Woordenboek der Nederlandsche Taal? Het geluk van eenen zoo geleerden en ijverigen beoefenaar onzer taal te Leiden bij zich te hebben, heeft DE VRIES dankbaar aangewend ten nutte der volvoering van de edele hoofdgedachte zijns levens, de begiftiging onzer Natie met een harer waardig Woordenboek van het Nieuw-Nederlandsch. Om hem hierbij behulpzaam te zijn, heeft hij teweeggebracht, dat TE WINKEL (en geschikter daartoe was er voorzeker in ons Vaderland niemand) in de Redactie van het Woordenboek werd opgenomen, en, weldra van zijne betrekking aan het Leidsche Gymnasium (het was in 1860) ontslagen, zich onbezorgd uitsluitend aan die taak heeft kunnen wijden. Menschelijker wijze was alles ingericht om de voltrekking van het werk, al was het dan ook niet zoo spoedig als door het ongeduld van velen geëischt wordt, zoo veel mogelijk te verzekeren, toen TE WINKEL, na nog niet veel in omvang, maar reeds oneindig veel in gewicht aan het Woordenboek verricht te hebben, aan onzen DE VRIES en ons, aan de Wetenschap en het Vaderland ontviel. Niets blijft ons over,

dan de Redactie met ons vertrouwen te steunen en van den goeden Genius, die de geschiedenis ook onzer wetenschap en letterkunde bestuurt, het beste voor den aangevangen en reusachtigen arbeid te hopen. — Het is iets gansch gewoon en van den aanvang aan gezien, dat Holland Duitschland vooruit is; — maar dat, terwijl de bewerking van ons Woordenboek, zoo wel als alle ernstige beoefening der Nederlandsche taalkunde, oneindig veel aan Jacob Grimm en andere Duitsche taalkundigen te danken heeft, thans de voortzetters van het Woordenboek der Gebroeders Grimm op hunne beurt aan het voorbeeld der methode van het Nederlandsche Woordenboek niet weinig te danken kunnen hebben en hebben, dit verdient daarom opzettelijk vermelding, omdat de Redactie van ons Woordenboek in haar eigen Vaderland aan eene hatelijke kritiek blootstaat. Men laat, het is waar, den inhoud nagenoeg onaangeroerd, en geen wonder: want wie kunde genoeg bezat om hier eenen aanval te wagen, hij zou bij nader inzien niets dan bewondering en erkentelijkheid voor het werk over hebben. Maar men laakt de voorwaarden, onder welke het tot stand komt, alsof die voorwaarden willekeurig waren; men wil het werk zonder de blijkbaar noodwendige voorwaarden. Dit bestaan nu is van zulk eenen aard, dat men schroomen moet uit te spreken, wat men er van moet denken. — Hoe het zij, hoe kort hij er aan medewerkte, aan dezen arbeid is te Winkels naam voor altijd verbonden.

Dat te Winkel nuttig geleefd heeft voor anderen; dat wat hij gewerkt heeft, van nut zal blijven, en zijn roem niet zal vergaan, zoolang er eene Nederlandsche Natie bestaat, die erkennen zal wat zij behoeft om eene inderdaad beschaafde natie te blijven, het lijdt geenen twijfel; doch (en wanneer wij ons niet met eenen blik op den geleerde vergenoegen, en den mensch niet nagenoeg geheel onbedacht en onvermeld zullen laten, moeten wij wel zoo vragen) is de geleerdheid bij te Winkel slechts het bijkomende, en het leven zelf de hoofdzaak geweest, of is bij hem het leven slechts het noodwendig mede aanvaarde, slechts de voorwaarde der geleerde werkzaamheid, en deze de hoofdzaak geweest? Ik vrees, dat dit laatste het geval is.

Van den aanvang aan is hij, zonder andere opleiding of inwijding, dan de hulponderwijzer der lagere school bekomt, in het leven gestooten met het weinig aanlokkend vooruitzicht om kinderen van zeer jeugdigen leeftijd en misschien van lagen stand afgetrokkene begrippen en werktuigelijke handelingen te leeren. De inwijding, de opleiding tot het leven, die de studie der klassieke talen op eene echte Latijnsche School kan geven, heeft hij gemist. In plaats van een water des doops, waaruit men tot een menschelijk leven opstaat, zijn die talen, daar hij hare beoefening op later leeftijd door eigen wilsbepaling aanvaardde, voor hem slechts voorwerp en middel van wetenschap geweest. — Ook is het hem niet gegeven geworden, aan het hoofd van een eigen gezin te staan. De betrekking van echtgenoot en vader is het, die ons doet erkennen, wat de geleerdheid is en niet is, wat zij vermag en niet vermag. Het huwelijk doet ons zelfstandig in de maatschappij post vatten, belast met de taak om natuurgenooten te beschermen, de eenige voorwaarde der menschelijkheid, en — nog iets hoogers zelfs dan dit: het maakt ons tot middelaars van het leven, dat van God afdaalt op vrouw en kroost. — Dát heeft te Winkel niet bij ervaring gekend. Hij heeft eenigermate als een bijwoner geleefd op aarde, en in de geleerdheid, in de wetenschap heeft hij zijn hoogst bestaan, zijn dierbaarst werk moeten zoeken. Dáár heeft hij bevrediging gezocht . . . . Ook gevonden? Ongetwijfeld, maar ten volle gevonden? Zouden wij volle bevrediging aan de wetenschap dank kunnen weten? Zou de wetenschap mogen spreken: mijne gunst is u genoeg! Ach! behoef ik het te zeggen: de wetenschap is het leven niet; zij biedt slechts een spiegelbeeld van het leven. In den spiegel ziet de lichtvaardigheid en voorbarigheid der meesten slechts valsche gedaanten; maar al slagen wij er in, om al meer en meer den juisten afdruk der werkelijkheid te erkennen, wat erlangen wij door die inspanning? Slechts dit, dat wij met moeielijk zoeken het *gegevene* vinden; dat wij met overwinning van tallooze zwarigheden opsporen wat van den aanvang gansch eenvoudig was. Wat wij nieuws aantroffen, is slechts het oude, alleenlijk was het ons onbekend, of weder onbekend geworden. Onze

onkunde is de maatstaf van onzen wetenschappelijken roem. Want roem dragen wij op onze vonden, en wij verguizen wie op dit gebied of niet, of niet juist weet te zien. . . . Hoe? tast ik hier de waarde der wetenschap aan? Waarlijk niet! Neen! niet ik, maar TE WINKELS leven zelf doet ons de ongenoegzaamheid der wetenschap tot volle bevrediging in het leven beseffen. Want TE WINKEL heeft, nevens zijnen nimmer gestaakten, steeds met onbenevelden geest voortgezetten wetenschappelijken arbeid, zijne tijden gekend, waarin noch het leven hem, noch hij zich zelven kon behagen. Maar de wetenschap, zoo dan al niet tot volle bevrediging, de wetenschap is zijn lust geweest. Doch was zij werkelijk zijn eenige lust? Neen! dát weerspreekt de liefde zijner leerlingen, die immers niet gehuicheld en gelogen heeft bij zijn graf? dát de gulle toon der vriendschap, die hij gevonden heeft bij hen, welke hem nabestonden en met hem hebben gearbeid. Die liefde, die vriendschap zijn ons de waarborgen, dat TE WINKEL niet vreemd was aan iets, dat meer degelijk leven heeft en geeft dan de wetenschap, en naarmate hardvochtigheid en verwaandheid meer de vruchten plegen te zijn van een eenzelvig leven, alleen aan de opsporing van wetenschappelijke feiten en afgetrokkene begrippen gewijd, naar die mate schatten wij TE WINKELS bescheidenheid te hooger, en hebben wij zijne vriendschappelijkheid en liefderijkheid te liever. . . . . TE WINKEL heeft geen sterfbed gehad om getuigenis af te leggen van eene eeuwige hoop; hij is geleerde gebleven tot het einde: eenzaam, in zijn studeervertrek gezeten, met een boek (het was een wetenschappelijk Tijdschrift) in de hand, en hem uit de bezwijmende vingeren gegleden, is hij de eeuwigheid ingegaan. Hij heeft zijne taak afgesponnen, eene taak, noch vruchtbaarder voor allen, die van zijnen arbeid nut trekken, dan dankbaar voor hemzelven. Zijne gedachtenis zij ons heilig!

LIJST DER GESCHRIFTEN

VAN

L. A. TE WINKEL.

In DE JAGER, *Taalk. Magaz.* II.

Iets over het gebruik der hulpwoorden *hebben* en *zijn*.

In DE JAGER, *Archief voor Ned. Taalk.* I, — III.

Over de woorden met den uitgang *ing* en derzelver geslacht.

Over het woord *doem* en de samengestelde woorden, die op *dom* uitgaan. I.

Over de woorden met den uitgang *schap*. II.

Over het werkw. *beren* en zijne voornaamste afstammelingen. III.

Iets over het woord *wereld*. III.

In het *Magaz. van Ned. Taalk.* I—VI.

Bijdragen tot de kennis van de geslachten der zelfst. nw. (namen van *boomen*, *maanden* en *jaargetijden*, *granen* en *peulvruchten*, en woorden op *lm* en *rm*). I, II.

Kneden of *kneeden*, *venen* of *veenen*. I.

Nog iets over de hulpwerkw. *hebben* en *zijn*. II.

Bijdr. tot de kennis der geslachten (muziekinstrumenten, schepen, samengestelde woorden). II.

Bedenkingen over het gebruik van *e* of *ee* (*beren* en *beeren*). II.

Iets over de natuur en het gebruik van de wijzen der werkwoorden. II, III, IV en V.

Bedenkingen over het gebruik van *e* of *ee* (*Aa lgeer*, *begeeren*). II.

Bijdragen tot de kennis der geslachten (ooft). II.

Nog iets betreffende *op de kaak zetten*. II.

Bijdragen tot de kennis der geslachten (zoogdieren en munten; bevat ook eene lijst van woorden als: *bus*, *das*, *dissel*, *os*, enz.) II.

Bedenkingen over het gebruik van *e* of *ee* (*deelen* en *delen*). III.

Over den *genitivus partitivus*. III.

Bijdragen tot de kennis der geslachten (stofnamen), III.

Over de spelling *Brabant*. III, IV.

Bedenkingen tegen enz (over het gebruik van *hebben* en *zijn* bij bedrijvende werkw.). III.

Bedenkingen betreffende het gebruik van *e* of *ee*, *o* of *oo* (*schenen* of *scheenen*, *bleten* of *bleeten*, *droger*, *kleinood*). IV.

Nog iets over *vergeten*. IV.

De spelling van gesyncopeerde woorden (lijst der zoodanige als *blauw*). IV.

Over *molik*. IV.

Over de vocalen der sterke werkw. (lijst van causatieven). V.

Antwoord op eene vraag, betreffende het gebruik van *geen* .... *noch*. V.

Antwoord op eene vraag, betreffende de *s* in *zulks*, *nieuws*. V.

Bedenkingen tegen de argumenten van den Heer Wijbrandts (over *ch*). V.

Over de *oppositie*. VI.

Iets over *ng*. VI.

Over de imperfecta op *cht*. VI.

Toelichting op de bedenkingen van den Heer Wijbrandts. VI

Over de apocope der persoonl. en bezittel. voornw. VI.

Over de lidwoorden. Opschrift: In het *Nieuw Nederl. Taalmagazijn*. I.

Over het geslacht van *mensch*. I.

Bijdragen tot de kennis der geslachten (*schap*). I.

Antwoord op eene vraag (*tienmaal rijker dan* enz.). I.

Over de betrekk. voornaamwoorden. I.

Bijdragen tot de kennis der geslachten (werk- en speeltuigen op *el*, lichaamsdeelen op *el*, zoogdieren op *el*, producten en kruiden op *el*). I.

Is *dorp* afgeleid van *terp*. I.

Antwoord op vragen (over den 4en nv. bij *noemen*, en *Willem* I). I.

Redekundige analyse. I.

Over het Nederl. vocaalstelsel. I.

Over de beteekenis van *laten*. I.

Over *nooit* en *nimmer*. I.

Hoe te schrijven: *te leur stelling* of enz. I.

Over het gebruik van *straks*. I.

Bijdragen tot de kennis der geslachten (collectieven). II.

Over de spelling van eenige woorden op *s* en *sch* (*was, heesch, druischen, ras* en *dwars*). II.

Over de *e* achter adjectieven. II.

Wat zijn letters en hoe groot is haar aantal? II.

Over het Ned. vocaalstelsel (*beer, beeten, Bohemen, deren, drevel, edik, eeren, egade, ever, ezel, geer, gemelijk, hede, heer, heraut, jegens, keet, kegel, knevel, kevel*). II.

Aankondiging van LABBERTÉ, *Beschouw.* en BOMHOFF, *Opstellen met fouten*. II.

Over de spelling *tweederlei* enz. II.

Over den genit. der pers. vnw. *mijns* en *mijner*. II.

Over de concessieve volzinnen. II.

Over *wijl, bijwijlen, middelerwijl, wijlen, weleer, somwijlen, terwijl* en *dewijl*. II.

Over *welk, welk vader, welke vader* en *welk een vader*. II.

Brief aan den Heer CALLENFELS (beschaafde uitspraak), *Friesland*. II.

Onderscheid tusschen *lijk* en *baar*. II.

Over de beteekenis van het woord *naamval*. II.

Epea pteroenta (*lid, ooglid, schuren, Saks*). II.

Nadere beoordeeling van LABBERTÉ, Wezen en aard, enz. III.

Over de werkw. met verschoven præterita. III.

Over den oorsprong van het woord *kerk*. III.

Epea pteroenta (*reus*). III.

Regeert *doen* eenen dat. of acc. cum infinitivo? III.

Hoe moet men schrijven *ten eerste* of *ten eersten?* III.

Aankondiging van eenige werkjes. III.

Over den oorsprong van het woord *vierschaar*. III.

Over het wezen der voornaamwoorden. III.

Over het woord *bruiloft*. III.

Epea pteroenta (*kiezen of deelen, voordeel, nadeel, ijder*). III.

Aankondiging van geschriften over de Ned. taal (bevat iets over de zoogenaamde *lijdende deelw.*, als *te geven*). III.

Antwoorden op vragen (*ijdel, gerieven, brugge, wroegen*). III.

Epea pteroenta (*Jan Rap en zijn maat, dank weten, allerlei soort; deelw. op ing, vernis, vernissen, keel, schoon, varen, bocht*). IV.

Antwoord op eenige vragen (*viermaal* en *viermalen, een mijner* en *mijn eene, halsstarrig*). IV.

Over de tijden der werkwoorden. IV.

Over *bruineeren*. IV.

Epea pteroenta (*kwast, oest, uitrusten, toerusten, wapenrusting*). IV.

Nieuwsgierig Aagje. IV.

Duitsch of *dietsch, duidelijk, beduiden* of *bedieden*. IV.

Lijden (beteekenis). IV.

Over het woord *lijken* en zijne afstammelingen. IV.

Over *nogtans*. IV.

Over *koning*, *vorst*, *hertog*, *graaf*, *heer*. IV.

Brief aan Dr. Brill (over definitiën). IV.

In de *Taalgids*.

Voorbericht. I.

Over de natuur der woorden. I.

Over de stoffelijk bijv. naamw. I.

Over: *dit doet in dezen niets af*. I.

Over de causatieve werkwoorden. I.

Over het achterv. *aadje*. I.

Over het werkw. *koopen*. I.

Over *mijns gelijke* of *mijns gelijke?* I.

Over het werkw. *houden* (bevat iets over de onr. werkw.) I.

Over *vooroordeel*. I.

De algemeene spelregels en de spelling der woorden *air, hair, heir* enz. aan die regels getoetst. II.

Over *noordenwind*. II.

Over woorden, die onder twee vormen bestaan, *hui* en *wei, wanneer* en *hoeneer, zegen* en *sein*. II.

Over onderstelde gezegden zonder onderwerp. II.

Over de noodzakelijkheid der toepassing van zekere stelling betreffende de woorden. II.

Kan *er* het onderwerp van een zin uitmaken? II.

Over het aantal naamv. in het Nederlandsch. II.

Antw. aan Prof. Brill over de definitie van het werkw. III.

BIJDRAGEN IN DE KONINKLIJKE AKADEMIE.

Over het voorvoegsel *a-* in het Germaansch. *Verslagen*. VIII.
Over bedorvene uitdrukkingen. IX.
Over de *n* in samenstellingen. X.
Over de Wachtendonckscbe psalmen. X.
Over de etymol. der woorden *noch*, *nog* en *nochte*. XI.
Over de etymol. van *geen* (nullus). XI.

AFZONDERLIJKE SCHRIFTEN.

De Logische Analyse, beschouwingen naar aanleiding van Prof. T. ROORDA's Rede-ontleding. Zutphen, Thieme, 1858.

De Nederlandsche spelling onder beknopte regels gebracht door Dr. L. A. TE WINKEL. Leiden, Noothoven van Goor, 1859.

(Van dit werk zijn 4 uitgaven verschenen).

Oefeningen in de kennis en toepassing der spelregels. Een vraagboekje bij het vorige werk. ald. 1861.

De grondbeginselen der Nederl. Spelling. Ontwerp der spelling voor het Nederl. Woordenb. van wege de Redactie. Leiden, Noothoven van Goor, 1863.

De grondbeginselen der Nederl. Spelling. Regeling der spelling voor het Woordenb. der Nederl. Taal, vanwege de Redactie. ald. 1865.

Woordenlijst voor de spelling der Ned. taal, door Dr. M. DE VRIES en Dr. L. A. TE WINKEL. 's Gravenhage, M. Nijhoff. 1866.

Leerboek der Nederl. spelling. Vijfde uitgave van de Nederl. spelling onder bekn. reg. gebracht.

(Van dit werk is de 2de uitgave in 1868 verschenen).

LEVENSBERICHT

VAN

Mr. O. VAN REES.

DOOR

S. VISSERING.

Lid der Afdeeling Letterkunde *).

Jong te sterven werd bij de dichters der oudheid als eene gunst der goden voorgesteld. — Te sterven in de kracht van het leven, zou ook dit niet een voorrecht mogen worden geschat? Zeker, ons natuurlijk gevoel verzet zich tegen het denkbeeld. En het ware onmannelijk, waarom zou ik er ook niet bijvoegen, ondankbaar, het te begeeren. Nogtans, heen te gaan als wij de middaghoogte van onze loopbaan bereikt hebben; bewaard te blijven voor de gebreken des ouderdoms en voor het bewustzijn, dat onze vermogens ons begeven; te scheiden uit het leven vóór het al zijne illusiën verloren heeft; teleurstellingen te ontwijken, die niet meer opgewogen kunnen worden door nieuwe hope; niet te ervaren dat onze tijd voorbij is, dat wij vergeten, verdrongen worden: moet het niet wel eens bij hem, die den loop der menschelijke dingen gadeslaat, opkomen, dat dit een benijdenswaardig lot is?

Dit was het lot van Otto van Rees. In de volheid van den mannelijken leeftijd, in het volkomen genot van kracht

*) Voorgedragen in de gewone Vergadering der Afdeeling Letterkunde, van 12 October 1868.

gezondheid, levenslust; gezegend in zijn huisselijken kring, gelukkig aan de zijde eener lieve gade, gelukkig in zijne zonen, gelukkig nog in het bezit van eenen vader, met wiens leven zijn leven was ineengevloeid; in het bewustzijn, dat zijn arbeid vruchten droeg, dat hij gekend, geacht, geëerd, bemind was, — zóó werd hij uit het leven weggenomen. Geboren 25 December 1825, overleed hij 16 Mei 1868, in zijn 43ste jaar. Ofschoon zijne zwakke gezondheid van zijne jonkheid af zijne naaste betrekkingen vele malen met bezorgdheid vervuld had, was het, gelijk ge weet, geene ziekte, die zijn lichaam sloopte. Hij scheen gezonder en krachtiger dan ooit, toen een rampzalig ongeval zijn leven afbrak.

Niet zonder bedoeling herinnerde ik aan zijne zwakke gezondheid. Misschien is het juister, te spreken van zijn fijngevoelig lichaamsgestel, dat hem bijzonder vatbaar maakte voor allerlei indrukken, ook voor stoornissen in den geregelden gang der levensfunctiën door vermoeienis en overspanning of door uitwendige oorzaken. Hoe men het noeme, de bijzonderheid mag niet onopgemerkt blijven bij dengeen, die hem in zijn leven en werken wil gadeslaan. Zij verklaart ons ten deele, wie en wat hij was. Zij maakt het ons duidelijk, dat wij in hem niet hadden te zoeken den man van forschen toon en stouten greep, die in zich de kracht en den wil voelt om over zijne omgeving te heerschen. Zij verplicht ons om de belemmeringen in rekening te brengen waarmede hij, als kind reeds en jongeling, maar ook later te worstelen had bij zijn ontwikkeling, zijn werken en streven. Zij dwingt ons, om zooveel te hooger in hem te waardeeren zijn blakenden ijver voor het goede, zijne zucht om nuttig te zijn waar hij maar kon, zijne rustelooze werkzaamheid, den moed, waarmede hij herhaaldelijk eene veelomvattende taak op zich nam, en de volharding, waarmede hij zich aan hare vervulling toewijdde.

Opmerkelijk is het inderdaad, hoeveel van Rees in zeer uiteenloopende richtingen ondernomen, gewerkt en gedaan heeft. Hij was een derzulken, wien het moeielijk valt, neen te zeggen wanneer men van hen eene dienst vergt, die zich laten ontvlammen door het denkbeeld hun voorgehouden, dat zij ergens

iets goeds kunnen stichten, wie bovendien eigen aandrift reeds meer dan genoeg prikkelt om de hand aan het werk te slaan, waar het geldt, nuttig te zijn.

Hij was bemind en beminnelijk. Men zag en hoorde hem gaarne. Zonder schitterend talent van welsprekendheid in woord of schrift wist hij te boeien en te overreden: het „dicere adposite ad persuasionem" was hem van nature eigen. Eene zachte scherts, die niet kwetsen kon, met goelijken glimlach uitgesproken, was het geliefkoosde wapen, waarmede hij zijnen tegenstander beantwoordde. En men mocht al van hem in meening of inzicht verschillen, niemand twijfelde ooit aan zijne eerlijke overtuiging of goede bedoeling. Daarbij, een gemakkelijke omgang en beschaafde vormen; vriendelijkheid, die u van dat fijnbesneden gelaat en uit het open oog tegenstraalde. Eindelijk, groote bereidwilligheid om een last op te nemen en levendig plichtgevoel in de vervulling der opgevatte taak. Was het wonder, dat hij al vroeg en zijn leven lang en nog in den laatsten tijd tot allerlei betrekkingen en in allerlei nuttige instellingen geroepen werd, dat hij gaarne, als het hem maar mogelijk was, aan zulke roepstem gehoor gaf en dat hij overal een spoor van zijne tegenwoordigheid achterliet?

Ik vrees niet, in onbeduidende en uwer aandacht onwaardige kleinigheden te vervallen, wanneer ik dit met een enkelen trek toelicht. Zulke kleine trekken juist teekenen het eigenaardig karakter der beeldtenis, die wij ons voor de oogen trachten te brengen. Als student was VAN REES lid van een gezelschap, dat den poëtischen naam *Sappho* voerde. Wat het was, bedoelde, beteekende, kan ons onverschillig zijn. Waarschijnlijk heeft het 't lot van de meeste studentengezelschappen gehad: ontluiken, bloeien, verbloeien . . . ce que vivent les roses! Maar het studentengezelschap *Sappho* streefde naar hooger dan onderlinge oefening en gezellig genot; het wilde nuttig zijn. „De „leden van het gezelschap *Sappho* hebben zich ten doel gesteld, de overtuiging van het nadeelige en den echten studentengeest onwaardige van het groenwezen, gelijk het aan „de Utrechtsche hoogeschool bestaat, te doen veldwinnen en „eene afschaffing van hetzelve, die met den voortgang van de

„beschaving onvermijdelijk is, voor te bereiden.” Daartoe nu werd een vlugschrift uitgegeven (aan welks eerste bladzijde deze woorden ontleend zijn) getiteld *Bedenkingen tegen het groenwezen*. VAN REES was er de steller van. Ik loop geen gevaar, de nagedachtenis van onzen vriend te beleedigen, wanneer ik zeg, dat het boekje weinig beteekende, dat het met groote deftigheid in opgewonden, dikwijls opgeschroefden stijl alledaagsche dingen zeide. Wij mogen ook aannemen, dat het bij de commilitones weinig indruk maakte. Maar voor ons heeft het waarde, omdat het ons den een-en-twintigjarigen jongeling in zijne geestdrift om als maatschappelijk hervormer in zijnen kring op te treden, teekent.

Ik kan nu onvermeld laten van hoe vele collegiën, commissiën, vereenigingen en genootschappen VAN REES in latere jaren ijverig lid en nauwgezet bestuurder was; doch wel mag ik er op wijzen, dat de man op rijpen leeftijd met niet minder geestdrift dan de jongeling zich het lot der misdeelden in de maatschappij aantrok; nu eens zich wijdende aan de „verspreiding van nuttige kennis,” dan aan de „verbetering der volksgezondheid,” laatstelijk nog aan de „stichting van een kosthuis voor ambachtslieden,” en vooral — zijn lievelingsdenkbeeld — aan de oprichting van „arbeiders-vereenigingen” eene zaak, die hij onvermoeid met woord en schrift, met raad en daad trachtte te bevorderen, waaraan hij zich met warme liefde hechtte en aan wier toekomst hij met blijde hope bleef gelooven, al baarde zij hem ook, na aanvankelijke voldoening, ten laatste weinig anders dan teleurstelling.

Ik behoef er geene verschooning voor te vragen, dat ik u zoo lang met het bedrijf van VAN REES in het praktische leven heb bezig gehouden, al zie ik niet voorbij dat te dezer plaatse vooral de uiteenzetting zijner wetenschappelijke verdiensten gevraagd wordt. Bij hem zijn wetenschap en praktijk niet te scheiden. Zijn weten vruchtbaar te maken voor het leven; kennis te vergaeren, „nuttige” kennis (het epitheton gebruikte hij gaarne) te verspreiden, kennis aan te wenden, dat was het ideaal der levenstaak, dat hij zich voor de oogen had gesteld.

In dit ijveren om met zijne talenten en verworven kundigheden voor de maatschappij nuttig te zijn, ontmoeten wij de sterke, maar tevens (het moet erkend worden) ook de zwakke zijde van VAN REES als man der wetenschap. Verbazend is het aantal geschriften, lijvige boekwerken en kleinere opstellen, die aan zijne pen ontvloeid zijn; en niet minder verwonderlijk is de verscheidenheid van richtingen waarin hij zich daarbij bewoog. De vraag moet oprijzen, hoe is het hem mogelijk geweest, met zijn teergevoelig lichaamsgestel, dat hij ontzien moest, te midden van een uitgebreid gezellig verkeer, waartoe zijn opgeruimde geest zich aangetrokken voelde en waar men hem met zijnen smaak en kunstzin zoo gaarne zag, onder zoo vele andere tijdroovende bezigheden, die hij zich liet opdragen of zelf zich oplegde, eindelijk, in eenen veeleischenden ambtelijken werkkring, die de laatste tien jaren van zijn leven vulde, — hoe is het hem, zeg ik, mogelijk geweest, tijd, kracht en lust te vinden voor zoo wijdstrekkende studiën en zoo veelzijdigen letterarbeid?

De lange lijst van die geschriften zal, gelijk het gebruik dat eischt, achter deze levensschets in het Jaarboek der Akademie zoo volledig mogelijk worden afgedrukt. Hier wil ik beproeven, ze dus te groepeeren, dat althans eenige trekken van het eigenaardig karakter van de letterkundige nalatenschap van ons medelid in het licht treden.

Wij zagen, hoe alreeds de een-en-twintigjarige student met eenige welmeenende vrienden de pen opvatte om een maatschappelijk euvel te bestrijden. Nauwelijks was hij van de Akademie tot de groote maatschappij bevorderd, of de geest werd in hem wakker, om in gezelschap met eenige andere jonge geleerden eene maatschappelijke behoefte te vervullen. In het najaar van 1852 verscheen het prospectus van een nieuw tijdschrift: *Pantheon, tijdschrift tot verspreiding van nuttige kennis* (ik schrijf den geheelen, veelzeggenden titel af) *gewijd aan letterkunde, geschiedenis, schoone kunsten, land- en volkenkennis, staatswetenschappen, levensbeschrijvingen en alle natuurkundige wetenschappen in hare betrekking tot het dagelijksche leven.* In de inleiding vóór de eerste aflevering werd niet minder beloofd dan het vol-

gende: „Wij wenschen *goede* lectuur te bevorderen; we stellen „ons voor, nuttige kennis te verspreiden en zullen dat trachten „te doen in eenen vorm, die voor niemand van een gewoon „menschenverstand onverstaanbaar wezen zal. Wij zullen alles „zooveel mogelijk populariseeren." — Een glimlach komt u om de lippen, niet waar? Toch ligt niets verder van mijne bedoeling dan, den spot te drijven met den edelen ijver der jonge mannen,

die hier reeds toonden wat ze namaals zouden zijn.

Och mijne Heeren, wij allen, of nagenoeg allen hebben dergelijke zonden onzer jeugd te berouwen. Zouden zij misschien ook een noodzakelijke phase in onze ontwikkeling zijn? — Van dit tijdschrift nu was van Rees een der wakkerste en vruchtbaarste redacteuren. Met zijnen naam verschenen in de twee eerste jaargangen opstellen: over „de geschiedenis der armoede in Nederland," over „de doodstraf," „reisherinneringen uit Italië," over „arbeidsloonen," over „waarborgmaatschappijen tegen armoede," over „de grondslagen van het staatsrecht," over „de verschillende levensbestemming van den man en de vrouw." Ik zet de reeks van titels niet voort. Genoeg, ook in de volgende jaargangen bleef hij even getrouw zijn aandeel aan den inhoud leveren; en het vermoeden is niet ongegrond, dat zijn vertrek uit Utrecht in 1858 eene der redenen was, waarom *Pantheon* ophield, nuttige kennis te verspreiden.

Het medegedeelde moge strekken om u een denkbeeld te geven van dien vurigen ijver, die hem dreef om met bijkans vermetele hand naar de oplossing van allerlei groote vraagstukken te grijpen. Nog vond hij tijd om inmiddels ook aan andere tijdschriften zijne bijdragen te schenken. En met deze mildheid is hij voortgegaan tot den einde toe. Was ook *Pantheon* ten grave gedaald, aan gelegenheden ontbrak het hem niet om zijne goedwilligheid te betoonen. Gij weet allen bij ervaring, hoe zij zich den Nederlandschen geleerde aanbieden, opdringen zelfs, en hoe er soms wel, ik zeg niet geestkracht, maar barschheid noodig is om ze af te wijzen. En barsch te zijn lag niet in zijnen aard.

Dit was, wat ik zoo even noemde, zijne zwakke zijde als man van wetenschap. Vruchtbaarheid van geest, veelzijdigheid van studie, wakkere zucht om nuttige kennis te verspreiden hebben aanspraak op onze bewondering. En met vlugheid en ijver kan men veel uitrichten. Toch mag gevraagd worden: ware het hem niet beter geweest, dien verteerenden ijver wat meer te beheerschen, zijn terrein enger te beperken, zich zelven bij poozen rust te gunnen ter voorbereiding voor ernstiger taak?

Aan zoodanige ernstiger taak had hij intusschen reeds de hand gelegd. Na den dood van Dr. J. P. Arend aanvaardde van Rees in 1856 de opdracht, om het door dezen begonnen maar verre van voltooid gelaten breedvoerige werk: *Algemeene geschiedenis des Vaderlands* voort te zetten. Historische studiën hadden hem altijd sterk aangetrokken; en de eigenaardige inrichting van dit werk scheen geene bijzondere voorbereiding te eischen. Hij zette zich aan den arbeid met eenen moed, die hem in het Voorberigt vóór het 3de Deel de belofte deed uitspreken: „Indien mij de tijd en de krachten geschonken wor„den, die deze veelomvattende arbeid vordert, hoop ik, met „eenige meerdere beknoptheid dan in de laatste stukken in „acht genomen is, binnen weinige jaren dit werk te voltooijen." De tijd werd hem echter niet gelaten om deze belofte te vervullen. In het voorjaar van 1858 tot Hoogleeraar te Groningen benoemd, zag hij zich verplicht deze taak te laten varen. Zij werd toen, gelijk u bekend is, opgenomen door ons medelid Dr. W. G. Brill, die daaraan zijne krachten blijft wijden. Van Rees had in ruim anderhalf jaar het werk voortgezet van blz. 135 van het derde Deel 1ste Stuk tot blz. 344 van het 2de Stuk van dat Deel, omvattende het tijdperk onzer geschiedenis tusschen den dood van Prins Willem I en het sluiten van het twaalfjarig bestand.

Ik heb geen oordeel over dit geschiedboek uit te spreken. Wat er te prijzen of te laken valt in het aandeel, dat van Rees er aan nam, is samengevat in de noot op de eerste bladzijde van Fruin's „Tien jaren uit den tachtigjarigen oorlog," waar, na de klacht over de haastigheid, met welke onze historieschrijvers doorgaans over die tien jaren heenloopen, ge-

zegd wordt: „Ik moet eene uitzondering maken voor Mr. O. „VAN REES, die de kwalijk beraamde onderneming van Dr. „AREND voortzet en, zoo goed het doenlijk is, eene geschiede- „nis des Vaderlands bij maandelijksche afleveringen schrijft. „Hij heeft onlangs het tijdvak, dat ik aanduidde, uitvoerig „en nauwkeurig afgehandeld. Zijn arbeid is te meer te roe- „men omdat het zeer moeijelijk is, met zulk brokwerk als „zijn plan hem noopt te leveren, een goedsluitend geheel za- „men te stellen." Ik leg mij bij dit oordeel neder. Maar ik wil niet ontveinzen, dat ik bij de doorlezing dezer bladzijden een gevoel van teleurstelling niet heb kunnen onderdrukken. Wij hebben hier de belangrijkste periode in onzen strijd met Spanje voor ons. De kamp neemt reusachtige proportiën aan. Groote en beslissende feiten verdringen elkander: de belegering en de val van Antwerpen, de vernieling der onverwinnelijke vloot, de slag bij Nieuwpoort, het beleg van Ostende, de vergeefsche pogingen om een noordelijken doortocht naar Indië te vinden, de eerste avontuurlijke voyagiën rondom de Kaap, de aanvallen op Spanje's eigen kusten en havens, de zege bij Gibraltar. De opstand was oorlog geworden; een volk was verrezen, een nieuwe staat in Europa opgetreden en erkend en in bondgenootschap opgenomen door de machtigste mogendheden. Staatsmanswijsheid en krijgsbeleid wedijverden om voor de jonge Republiek Europa bewondering en ontzag af te dwingen. Haar wereldhandel sloeg de vleugelen uit; onder den druk der tijden steeg de welvaart en bloeiden kunst en wetenschap op. Het bedachtzame verstand van LEONINUS, de diplomatie van OLDENBARNEVELD, MAURITS, wiens glorie rijst met schitterende stralen, JACOB VAN HEEMSKERK,

die dwars door 't ijs en 't ijzer dorst te streven,

HUIG DE GROOT, reeds de hand naar de veder uitstrekkende, waarmede hij het recht van de vrije zee zal beschrijven, de jongeling, die

... dum puer fuit
Vir esse coepit...

Wat feiten, wat toestanden, wat figuren voor den geschied-

schrijver! Wat stof voor kunstige groepeering en voor schildering met de gloeiendste verwen, die het palet heeft te geven! Maar niets van dat alles spreekt u toe uit dit geleidelijke verhaal, dat met de eerlijkste nauwgezetheid de gebeurtenissen naar tijdsorde vermeldt en met de effenheid van een zachtvloeienden stroom voortloopt. Niets bruischends, niets schitterends komt die kalme gelijkmatigheid verstoren; en zoo de lezer warm wordt bij 't herdenken dier groote dingen, het is zeker niet des schrijvers schuld. Doch laat ons billijk zijn. De aard dezer geschiedenis dwong wel tot zulke ingetogenheid, en de auteur lag wel onder de zedelijke verplichting om te waken, dat zijne voordracht niet te veel bij die van zijnen voorganger afstak.

Het beroep naar Groningen in 1858 maakte een einde aan dezen arbeid van VAN REES. Het deed meer en beter dan dit. Het gaf van nu aan dat bepaalde karakter aan zijn werken en streven, waardoor hij zich zijne eigene, eervolle plaats onder de beoefenaren der wetenschap heeft verworven. Van grooten invloed op deze benoeming was geweest de aanbeveling van ACKERSDIJK, die hem onder zijne meest geliefde discipelen had geteld, met wien hij ook na zijne promotie in levendige betrekking was gebleven, wiens raad en voorlichting hij bleef vragen en ontvangen en wien hij later eene oprechte en waardige hulde gebracht heeft *), nadat hij hem zelven op den leerstoel te Utrecht was opgevolgd. Want toen ACKERSDIJK in het jaar 1860 wegens 70jarigen leeftijd het emeritaat had verkregen, werd VAN REES de waardigste geoordeeld om zijne plaats in te nemen. Terecht, mogen wij zeggen. Niemand toch die zoo gevormd was in de school van den afgetreden meester, die zóó, gelijk deze, de historische studiën innig had weten te verbinden met de sociale.

De voorgang en raad van ACKERSDIJK hadden hem aanvankelijk in deze richting geleid; uit eigen lust zou hij zich voortaan er in bewegen en ontwikkelen. Reeds in de dissertatie over P. DE LA COURT's vermaarde „Aenwijsing der politike gronden

*) In den *Utrechtschen Studenten-Almanak* voor 1862.

en maximen van Holland en Westfriesland," waarmede hij in 1851 van de Akademie afscheid nam, was kritisch-historisch onderzoek op gelukkige wijze verbonden met de toetsing van politieke en economische kwestiën. Het boek maakte meer opgang dan in dien tijd althans aan akademische proefschriften doorgaans te beurt viel; deels misschien omdat het in het Nederlandsch was geschreven, toen nog eene zeldzaamheid; maar voorzeker ook om zijne wezenlijke verdiensten. In dezelfde richting schreef VAN REES vervolgens onderscheidene opstellen in tijdschriften, als: „schets van de geschiedenis der armoede in Nederland" (*Pantheon*, 1853); „de staathuishoudkundige inzigten van G. K. VAN HOGENDORP" en „over de geschiedenis der staathuishoudkunde tot op de kruistogten" (*Pantheon*, 1854); „het college over statistiek van den Hoogleeraar A. KLUIT te Leiden" (SLOET's *Tijdschrift*, 1854); „Verslag van eene niet voor den handel bestemde memorie van G. K. VAN HOGENDORP" (*Kunst- en Letterbode*, 1854); „iets over den slavenstand in de oude wereld" (*Pantheon*, 1855) enz. — GIJSBERT KAREL VAN HOGENDORP, hier reeds tweemalen genoemd, had hem inmiddels stof gegeven tot uitgebreider en meer gezette studie. Op voorstel van den Hoogleeraar C. STAR NUMAN had het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen eene prijsvraag uitgeschreven „over de verdiensten van G. K. VAN HOGENDORP als staathuishoudkundige ten aanzien van Nederland." Het éénig antwoord daarop in het najaar van 1853 ingekomen en op het eenstemmig advies van beoordeelaren der bekrooning waardig gekeurd, was van Mr. O. VAN REES, advocaat te Utrecht. Mijne bedenkingen tegen den aanleg van dit werk en tegen sommige beschouwingen des schrijvers, heb ik in der tijd openhartig medegedeeld, maar zij deden mij de groote verdiensten, die het ook in mijne oogen had, niet voorbijzien. Van het een noch het ander behoef ik hier verder te gewagen. Wel is het hier de plaats, aan te wijzen, hoe de auteur ook in dit werk een bij ons nauwelijks ontgonnen veld — dat allengs zijn eigen domein werd — betrad, toen hij in het Eerste Hoofdstuk die fraaie schets gaf van eene „geschiedenis van de staathuishoudkundige denkbeelden in Nederland, inzonderheid in de

18de eeuw." Op den ingeslagen weg voortgaande, koos VAN REES wederom een economisch-historisch onderwerp, namelijk „de geschiedenis der Nederlandsche volkplantingen in Noord-Amerika, beschouwd uit het oogpunt der koloniale politiek" voor de reeks van voorlezingen, die hij in het voorjaar van 1855 bij de Maatschappij *Felix Meritis* te Amsterdam hield. En toen hij drie jaren later geroepen werd om den leerstoel te Groningen, vacant geworden door den dood van STAR NUMAN, te bezetten, was het niet vreemd, dat hij, als ter aanwijzing van den studiegang dien hij het liefst zou volgen, zijne inwijdingsrede hield „Over de staathuishoudkundige geschiedenis van Nederland." In denzelfden geest gaf hij in December 1860, bij de aanvaarding van het Professoraat te Utrecht, in zijne redevoering „Over de wetenschap der statistiek" bij voorkeur een hoogst belangrijk historisch overzicht van de wording en ontwikkeling dezer jeugdige wetenschap.

Zoo had hij zijnen weg gevonden, zijne lievelingsstudie gekozen, waaraan hij voortaan het meest getrouw zijne krachten zou besteden en waarin hij zich een meesterschap, hem door niemand onzer betwist, zou verwerven. Reeds noemt gij zelven het werk, waarmede hij dat meesterschap voldingend heeft bewezen, zijn hoofdwerk in alle opzichten, de *Geschiedenis der Staathuishoudkunde in Nederland tot het einde der XVIIIde eeuw*, waarvan het eerste Deel het licht zag in 1865 en het tweede ons dit voorjaar, bijkans als zijne vermaking, kort vóór zijn dood geschonken werd.

De naaste aanleiding tot het schrijven en uitgeven van dit werk kwam echter van buiten. De Leipziger Hoogleeraar W. ROSCHER, hoofd der historische school van staathuishoudkundigen in Duitschland, die zelf eenige jaren geleden een onderzoek ingesteld had naar de historische ontwikkeling der economische theorieën in Engeland, had in 1859 door de bekende „Fürstlich Jablonowskische Gesellschaft" te Leipzig als prijsvraag doen uitschrijven: „eine quellenmässige Darstellung der national-oekonomischen Literatur in Holland bis zum Anfange des XVIIIen Jahrhunderts." De waarneming, dat Nederland in de zeventiende eeuw als het klassieke land van gezonde economi-

sche praktijk en wetgeving gold, terwijl er te gelijker tijd de wetenschappen, vooral philologie, philosophie en rechtsstudie bloeiden, leidde tot het vermoeden, dat ook de theorie der staathuishoudkunde „im damaligen Holland bedeutende Kenner gehabt." Over deze vraag moest de prijsverhandeling licht verspreiden. Ten bestemden tijde kwam één antwoord in, van een jong Duitsch geleerde, Dr. Etienne Laspeyres, toenmaals privaat-docent te Heidelberg, thans Hoogleeraar te Basel. Met echt duitsche vlijt en volharding had hij zijne taak volbracht in weerwil van de vele moeielijkheden en tegenspoeden, waarmede hij te worstelen had. Vijf maanden had hij in onze openbare bibliotheken gearbeid en een overrijken schat van aanteekeningen, van boekentitels en excerpten mede naar huis genomen. Doch bij de bewerking was de schat niet van het zuiverste gehalte gebleken. De groote mannen der wetenschap hadden in de XVIIde eeuw wel andere vraagstukken te behandelen gehad dan economische; en wanneer zij deze in hunne werken soms ter loops aanroerden, het was meer aan hun instinct of aan het toeval te danken dan vrucht van wijsgeerig denken zoo zij de juiste beginselen getroffen hadden. Voorts bestond de ontzachelijke menigte grootere en kleinere drukwerken, die Laspeyres in onze boekerijen uit de vergetelheid opgedolven had, voor verreweg het grootste gedeelte uit pamfletten, gelegenheids- en strijdschriften, waaruit wel bleek, hoe naarstig de Hollanders op hunne belangen waren, ook wel, hoe zij die begrepen en meenden te bevorderen, maar waaraan uiterst weinig wetenschappelijke waarde kon worden gehecht. Gunstiger oordeel viel aan de „Doctordissertationen" te beurt. De slotsom was: aan de eene zijde ontdekking eener zeer uitgebreide literatuur, wier bestaan tot nog toe nagenoeg onbekend was; aan den anderen kant een betrekkelijk arme en onbeduidende inhoud.

Die uitkomst was eene teleurstelling; eerst, gelijk hij erkent, voor Laspeyres zelven; dan voor Roscher, die in eene knorrige bui de Hollandsche geleerden verweet, dat geen hunner moed had gehad zich aan de beantwoording der vraag te wagen en dat zij nu wel veel op het werk van den Duitscher te zeggen zouden hebben; eindelijk ook voor ons Nederlanders,

die werkelijk mochten meenen, dat de geleerde auteur, te veel verward in den hoop schrifturen, die hij vóór zich had, en overigens ook door tijdsgebrek en andere ongunstige omstandigheden belemmerd, er niet is geslaagd was den waren geest onzes volks te vatten. Althans zoo was ook de meening van VAN REES, die hij in deze regelen heeft uitgesproken *):

„Zoo schijnt dan de slotsom van LASPEYRES arbeid bijna „zuiver negatief te zijn. Er was naar de economische literatuur „gevraagd en er is geen economische literatuur van groote „beteekenis gevonden. Wel is het er verre af, dat LASPEYRES „verhandeling aan onzen roem op staathuishoudkundig gebied „afbreuk zou doen. Zij bevat nieuwe en schitterende bewijzen „van de erkende waarheid, dat wij in de vorige eeuwen veel „minder dan de ons omringende natiën aan de eischen van „het mercantilisme hebben toegegeven, dat een frisscher en „vrijer geest ademde zoowel in onze nijverheid als in onze li„teratuur. Maar hoe het komt, dat wij anderen vooruit waren, „en krachtiger weerstand hebben geboden aan de algemeene „zucht naar monopolie en protectie, wordt ons niet voldoende „verklaard. Het verband tusschen de praktijk en de theorie „wordt niet in een helder licht gesteld. De lectuur van het „werk van LASPEYRES laat den indruk na, dat onze voorouders „niettegenstaande hunne gebrekkige theorie, of liever nog zon„der eenige theorie, als bij instinct op menig punt den goeden „weg zijn ingeslagen.

„Die uitkomst kan echter de ware niet zijn, reeds alleen „hierom, dat zulk eene hooge ontwikkeling der volkshuishou„ding zich bij eene zoo beschaafde natie niet denken laat zon„der op algemeen erkende beginselen te steunen. Om echter „die beginselen niet slechts in de praktijk maar ook in de „theorie op te sporen, is het niet voldoende om de literatuur „te doorvorschen..... Inderdaad is op het gebied der staat„huishoudkunde, vooral met betrekking tot Nederland, de ge„schiedenis der begrippen niet van de geschiedenis der feiten

*) *Geschiedenis der staathuishoudkunde in Nederland.* Dl. I, Inleiding, blz. XXVI v.v.

„af te scheiden. Door uitsluitend een overzigt der literatuur te „verlangen, kon de prijsvraag, ook bij zulk eene voortreffelijke „beantwoording als haar ten deele viel, nimmer tot eene be- „vredigende oplossing voeren. LASPEYRES heeft dit zelf gevoeld „en zooveel hij kon de door hem besprokene denkbeelden uit „de aanwezige toestanden toegelicht; maar hij heeft daardoor „het bezwaar niet kunnen opheffen, dat hetgeen *na* 1600 *ge-* „*schreven* is ook door hem als hoofdzaak werd beschouwd, terwijl „integendeel, met uitzondering van de koloniale politiek en ten „deele van de finantiën, juist hetgeen *vóór* 1600 *geschied* is „op den voorgrond moest staan."

Met deze opvatting van hetgeen eene geschiedenis der staathuishoudkunde in Nederland zou behooren te zijn, gaat hij nu dus voort: „Toen dan ook het aanzoek tot mij kwam om de verhandeling „van LASPEYRES voor Nederland te bewerken, — eene taak „die mij wegens vroegere studiën op dit gebied zeer toelachte, — „begreep ik terstond, dat eene vertaling met aanteekeningen of „zelfs eene vrije omwerking noch mij noch anderen voldoen „zou. Integendeel kwam het mij noodzakelijk voor, om, met „dankbaar gebruik van de nieuwe bouwstoffen door LASPEYRES „aangebragt, het door hem behandelde onderwerp in ruimeren „zin op te vatten en door zamenvoeging van theorie en prak- „tijk, regeringsbeginselen en literatuur, te trachten de geschie- „denis der staathuishoudkunde in Nederland in haar geheel te „schetsen."

Zietdaar met de eigen woorden des auteurs de genesis van zijn boek aangewezen, en tevens den geest, waarin hij zijne taak opvatte en dacht te volbrengen.

Het kon niet uitblijven, of een werk, op zoo breeden grondslag aangelegd, moest niet alleen in inhoud en verdeeling der stof geheel iets anders worden dan het boek van den Duitschen geleerde, maar het ook in omvang ver te buiten gaan. Twee jaren na het duitsche verscheen dan ook nog maar het Eerste Deel van het Hollandsche werk, behalve de Inleiding ruim 400 bladzijden druks bevattende. Het werd geopend met eene uitvoerige voorstelling van de opkomst der nijverheid — in al hare vertakkingen, veeteelt en landbouw, handwerksnijverheid,

visscherij, scheepvaart, handel — in deze landen, en van de economische begrippen die zich in de middeleeuwen in wetgeving en bestuur en bedrijf hier openbaarden. Daarna wees het ons op den overwegenden invloed, dien de opkomst der steden op de sociale ontwikkeling des volks uitoefende, op hare handelspolitiek, haren strijd voor handelsvrijheid tegen Karel V en op haar gildenwezen. Een derde Hoofdstuk teekende de gevolgen van de omwenteling der zestiende eeuw, de werking der stedelijke autonomie, de verhouding der regeering tot de nijverheid en in 't bijzonder de politiek met betrekking tot twee groote kwestiën, die van den graanhandel en van de vrijheid der zee. Het laatste hoofdstuk, het oorspronkelijkste en mijns oordeels het belangrijkste, maakt ons bekend met de economische letterkunde der zeventiende eeuw en behandelt niet alleen op het voetspoor van Laspeyres de zoo merkwaardige woekerkwestie, maar stelt vooral de inzichten van Grotius, Graswinckel en de la Court in het helderste licht.

Toen dit Eerste Deel aldus als een zelfstandig geheel voor de uitgaaf gereed lag, meende de schrijver verder zijn bestek dus te kunnen bepalen, dat hij in een Tweede zoude samenvatten de koloniale politiek, de finantiën, het crediet, het armenwezen en de theorie en praktijk der achttiende eeuw. Doch de stof groeide onder zijne handen aan en het Tweede Deel, lijviger nog dan het eerste, werd geheel met het eerstgenoemde van die onderwerpen, de „Geschiedenis der koloniale politiek" gevuld. Er was in den laatsten tijd op dit terrein zooveel nieuws en merkwaardigs aan het licht gebracht, dat het wel een werk van omslachtigen aard moest worden uit dien rijkdom van bouwstoffen een geheel saam te stellen; bovendien spaarde de auteur zich de moeite niet om zelf nog eens onze boekerijen en archieven door te zoeken. „Zoo is allengs" — gelijk hij in de Voorrede zeide — „hetgeen een hoofdstuk zou vormen, tot een „boekdeel uitgedijd." En zoo vinden wij hier dan eerst het uitvoerig en allerbelangrijkst verhaal van de oprichting van de O. I. Compagnie en den strijd dien zij in den aanvang met hare mededingers binnen en buitenslands had te voeren; dan van de stichting der W. I. Compagnie en het aandeel dat de bedrij-

vige en roerige W. USSELINX hierin had. Dan voeren de volgende hoofdstukken ons naar de machtigste der twee gezusters, de O. I. Compagnie terug, beschrijven ons hare lotgevallen, hare inwendige worstelingen, haar monopoliestelsel en tot het uiterste gedreven exclusieve beginselen. De beide laatste hoofdstukken handelen over onze pogingen tot eigenlijke kolonisatie.

Ik heb er reeds aan herinnerd, dat dit Tweede Deel slechts weinige weken vóór VAN REES ons ontviel het licht zag. Toen hij het met groote inspanning van krachten had afgewerkt, gaf hij in vertrouwelijke gesprekken wel eens te kennen hoe hij behoefte gevoelde aan rust en verpoozing. Evenwel scheidde hij van zijne lezers met de belofte in de Voorrede (gedagteekend van 22 Januarij 1868): „Hetgeen nu nog over de finantiën, „het armwezen, de nijverheidspolitiek der achttiende eeuw en „hare literatuur moet worden medegedeeld, zal, indien het mij „gegeven wordt dezen arbeid te voltooijen, den inhoud uitma„ken van het derde en laatste deel."

Een weemoedige toon klinkt ons uit deze woorden tegen. Is het alleen onze verbeelding die ons nu zegt, dat hij zelf een voorgevoel had, dat het hem wellicht niet gegeven zou worden?

Maar ook zóó, onvoltooid als het daar voor ons ligt, zal zijn werk een schoon monument blijven, dat hij zich zelven heeft opgericht. Ik weet zeer wel, hoe dikwijls deze uitdrukking misbruikt is. Toch waag ik haar, want zij is hier volkomen op hare plaats. Veel van hetgeen VAN REES geschreven heeft zal voorbijgaan; dit boek zal blijven. Had hij ons ook niets anders achtergelaten, hij had genoeg gedaan om ons te doen getuigen, dat hij niet te vergeefs geleefd en gearbeid heeft. Ik wil nu deze uitspraak niet trachten te staven door in het breede de verdiensten van dit werk uit te meten Ook moet ik aan den anderen kant mij onthouden van de aanwijzing der punten, ook principiëele punten, waarop mijne inzichten afwijken van die des auteurs. Dit alles zou hier niet passen. Zijn boek heeft aanspraak op eene dieper gaande beoordeeling dan tijd en plaats hier zouden gedoogen. Maar wildet gij mij vergunnen, mijn oordeel in weinige woorden samen te vatten, ik zou dit zeggen. De *Geschiedenis der Staathuishoudkunde* van

van Rees is de waardige tegenhanger van *Hollands Rijkdom* van Luzac. Zonder dat hij het ergens te kennen geeft, misschien ook zonder dat hij er zich zelf volkomen van bewust is geweest, heeft dit hem als voorbeeld voor den geest gezweefd. Beide werken hebben denzelfden breeden aanleg; eene deugd, om de groote en belangrijke zaken die er in dat ruime kader konden worden opgenomen; maar ook eene fout, omdat met zulk een plan, of liever gemis aan plan, de rijkdom der stof den schrijver meester wordt en den lezer verwart. Beide werken geven meer en zelfs iets anders dan de titels der boeken zouden doen verwachten; maar dat meerdere mogen wij dankbaar als winst aannemen, omdat het ons vergunt blikken te slaan in het leven zelf onzes volks. Beide werken zijn de vrucht van ernstige, nauwgezette studie, van het ijverig onderzoek van bronnen die vroeger òf onbekend òf slordig gebruikt waren; beide geven aldus, elk op zijn standpunt, velerlei nieuw en soms verrassend inzicht in zaken die men vroeger niet of gebrekkig kende. Het is geen geringe lof wanneer ik aldus de „Geschiedenis der staathuishoudkunde in Nederland" met „Hollands Rijkdom" gelijk stel. Het boek van Elie Luzac was nu bijkans eene eeuw lang voor den vreemdeling zoowel als voor ons zelven het klassieke werk voor de kennis van de economische geschiedenis onzes volks. Het is allengs verouderd en heeft nu zijne diensten gedaan. Het boek van Otto van Rees zal voortaan zijne plaats innemen.

Mijne taak is afgeloopen. Ik heb getracht u zoo getrouw mogelijk voor te stellen, welke de wetenschappelijke verdiensten waren van den man, dien wij — helaas al te kort *) — onder de leden van onzen kring mochten tellen, hoe en wat hij gearbeid heeft en welke vruchten zijn arbeid heeft achtergelaten. Wat hij meer was dan dit — een man van zachten, liefderijken zin, maar tevens van hoogen zedelijken moed, die eerlijk voor zijn gevoelen uitkwam en zonder om te zien deed wat hij recht achtte; een man van streng plichtgevoel en geweten, in

*) Sedert Mei 1866.

het kleine zoowel als in het groote; een man van vrijen verlichten geest maar te gelijk van innige, kinderlijke vroomheid — aan de hand der vriendschap zij het overgelaten, deze schoone trekken van zijn beeld ons elders te malen.

LIJST DER GESCHRIFTEN

VAN

Mr. O. VAN REES.

(Het jaartal vóór de titels geplaatst is dat der uitgave).

1848. Bedenkingen tegen het Groenwezen aan de Utrechtsche Hoogeschool, uitgegeven van wege het gezelschap *Sappho*. Utrecht, VAN HEYNINGEN.

1851. Verhandeling over de Aenwijsing der politike gronden en maximen van Holland en Westfriesland door PIETER DE LA COURT. Akademisch proefschrift. Utrecht, DEKEMA.

1853. De Vlaamsche beweging. Utrecht, VAN HEYNINGEN.

Schets van de geschiedenis der armoede in Nederland. (*Pantheon*, Dl. I).

Iets over de doodstraf. (*Pantheon*, Dl. I).

Herinneringen aan Italië. (*Pantheon*, Dl. II).

1854. Prijsverhandeling over de verdiensten van G. K. VAN HOGENDORP als staathuishoudkundige ten aanzien van Nederland. Utrecht, V. D. POST.

Verslag van eene niet voor den handel bestemde memorie van G. K. VAN HOGENDORP (*Konst- en Letterbode*).

Het college van statistiek van den Hoogleeraar A. KLUIT te Leiden (SLOET's *Tijdschrift voor staathuishoudkunde en statistiek*).

1854. Arbeidsloonen. (*Pantheon,* Dl. I).

Waarborgmaatschappijen tegen armoede. (*Pantheon,* Dl. I).

Over de grondslagen van het staatsregt. (*Pantheon,* Dl. I).

Over de verschillende levensbestemming van den man en de vrouw. (*Pantheon,* Dl. II).

De staathuishoudkundige inzigten van G. K. VAN HOGENDORP. (*Pantheon,* Dl. II).

De Nederlandsche wetgeving uit het oogpunt der nijverheid beschouwd. Drie artikelen. (*Pantheon,* Dl. II).

Over de geschiedenis der staathuishoudkunde tot op de kruistogten. (*Pantheon,* Dl. II).

Onze handelswetgeving. (*Volksvlijt*).

1855. Voorlezingen over de geschiedenis der Nederlandsche volkplantingen in Noord-Amerika, beschouwd uit het oogpunt der koloniale politiek. Tiel, CAMPAGNE.

Overzigt van den handel van Nederland van 1846—1853. (*Pantheon,* Dl. I).

Iets over den slavenstand in de oude wereld. (*Pantheon,* Dl. I).

De Engelsche omwentelingen. (*Pantheon,* Dl. II).

1856. De Engelsche staatsregeling sedert WILLEM III. (*Pantheon,* Dl. I).

Het leenstelsel. (*Pantheon,* Dl. II).

De regering en de nijverheid in Nederland van 1850—1854. (*Staatkundig en staathuishoudkundig Jaarboekje*).

1857. De landverhuizing in de XIX[de] eeuw. (*Pantheon,* Dl. I).

De Nederlandsche handel en nijverheid in betrekking tot Oost-Indië. (*Pantheon,* Dl. II).

Een blik op het verledene. (*Pantheon,* Dl. II).

Algemeene geschiedenis des Vaderlands. (Voortzetting van het werk van Dr. J. P. ARBND). IIIe Deel, 1[e] Stuk, blz. 135—495. Amsterdam, C. L. SCHLEIJER.

1858. Hetzelfde werk. IIIe Deel, 2[e] Stuk, blz. 1—344.

1858. Redevoering over de staathuishoudkundige geschiedenis van Nederland, uitgesproken bij de aanvaarding van het Hoogleeraarsambt te Groningen. Zutphen, THIEME.

1859. Algemeene geschiedenis (*Volks-bibliotheek* van WEYTINGH en VAN DER HAART).

1860. De regering en de nijverheid in Nederland van 1855—1859. (*Staatkundig en staathuishoudkundig Jaarboekje*).

Levensberigt van U. G. SCHILTHUIS. (*Handelingen der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden*).

Gedachten over Armverzorging. (*Tijdschrift voor het Armwezen*).

1861. Redevoering over de wetenschap der statistiek, uitgesproken bij de aanvaarding van het Hoogleeraarambt te Utrecht. Utrecht, v. D. POST.

De Magna Carta, Petition of rights en Bill of rights. Utrecht, v. D. POST.

Overzigt der staathuishoudkunde. Utrecht, v. D POST.

Bijdrage tot de Kerkgeschiedenis van Noord-Brabant. (*Kerkelijk Archief*).

1862. De wetenschappelijke werkzaamheid van Mr. J. ACKERSDIJK. (*Utrechtsche Studenten-Almanak*).

Redevoering over de Romeinsche Collegia Opificum (Werken van het *Prov. Utrechtsch Genootschap van K. en W.*)

De Suikerwetgeving (*Bijdragen voor de kennis van Staatsbestuur enz.*).

1863. Het rijk buiten Europa [Statistisch overzigt van de koloniën] (*Staatkundig en staathuishoudkundig Jaarboekje*).

De arbeidersvereenigingen. (*Volksvlijt*).

De regeling van het bankwezen in Nederland. (*Volksvlijt*).

Antwoord aan Mr. S. VISSERING [over de bankkwestie]. (*Economist*).

1864. Over de Gilden (Sectie-vergadering van het *Prov. Utrechtsch Genootschap van K. en W.*).

Ziekenbussen. (*Volksvlijt*).

1864. De arbeidende standen. (*Volks-Almanak*).

1865. Geschiedenis der Staathuishoudkunde in Nederland. Dl. I. Utrecht, KEMINK en ZOON.

De Engelsche Werkhuizen. (*Tijdschrift voor het Armwezen*).

De regering en de nijverheid in Nederland van 1860—1864. (*Staatkundig en Staathuishoudkundig Jaarboekje*).

Het Cultuurstelsel en het batig slot (*Vaderlandsche Letteroefeningen*, nieuwe Serie).

1866. De beoefening der statistiek in Engeland in de XIXe eeuw. (*Staatkundig en staathuishoudkundig Jaarboekje*).

1867. Werktuigen. (*Volks-Almanak*).

Bijdrage over de denkbeelden betrekkelijk kolonisatie in de Nederlandsche Geschriften der XVIIe eeuw. (*Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen*, Afdeeling Letterkunde).

Willem Usselinx. (*Vaderlandsche Letteroefeningen*).

Beschouwingen over het wetsontwerp tot wijziging van den bieraccijns. (*Volksvlijt*).

1868. Geschiedenis der Staathuishoudkunde in Nederland. Dl. II. Utrecht, KEMINK en ZOON.

Twee voorbeelden: de Winkelvereeniging te Oldham en de Volkskeukens te Berlijn. (*Economist*).

Onbillijkheid van art. 17 der pensioenwet voor burgerlijke ambtenaren (*Bijdragen voor de kennis van het Staatsbestuur enz.*, waarvan VAN REES in 1867 mede-redacteur geworden was *).

Voorts boekaankondigingen en beoordeelingen in *de Gids*, *de Nieuwe Bijdragen voor regtsgeleerdheid en wetgeving*, *de Bijdragen tot de kennis van het Staatsbestuur*, *de Vaderlandsche Letteroefeningen*, enz.

*) Na schrijvers dood verschenen.

Mr. JACOB VAN LENNEP

HERDACHT,

IN DE GEWONE VERGADERING DER AFD. LETTERKUNDE, 9 NOV. 1868.

DOOR

NICOLAAS BEETS,

Lid dier Afdeeling.

Onvoorziens, of weinig voorbereid, is het vaderland geroepen geworden het verlies van zijnen geliefden VAN LENNEP te betreuren. Tot het laatst toe had het hem zoo vol geest en leven gezien, dat het zeker weinigen ingevallen was de gedachte des doods met de voorstelling van zijnen persoon te verbinden. Maar toen het bericht van zijn verscheiden tevens den door hem bereikten leeftijd uitbracht, zijne werken nemende voor zijne jaren, was ieder verwonderd dat hij niet veel ouder was; zoodat met dezen man te gelijkertijd dit heeft plaats gehad, dat men zijnen ouderdom te hoog stelde en aan zijne sterfelijkheid niet kon denken.

JACOB VAN LENNEP is gedurende weinig minder dan eene halve eeuw de lust en de liefde der nederlandsche natie geweest. Onder onze letterkundigen, geene populariteit, die de zijne overtrof. Overal bekend, overal welkom, overal toegejuicht; aan het hof en in de hoogste kringen zoowel als bij het groot publiek, en niet minder in de kunstenaarswereld dan in den kring der geletterden. Geen, wien men schielijker iets vergaf; geen, van wien men genegener was ook het geringste

te prijzen; geen, die vaster dan hij, ondanks de berisping van enkelen, op het welgevallen der velen rekenen kon. Dit had hij te danken *en* aan den rijkdom, *en* aan de soort zijner gaven; aan het onvermoeid gebruik van deze zijne gaven gemaakt; aan de ontelbare genoeglijke uren, telkens op nieuw, door oud en jong, met zijne genoeglijke werken gesleten; en, bij dit alles, aan een belangwekkend, geestig, altijd opgewekt uiterlijk; aan het voorrecht zijner opvoeding en groote gemakkelijkheid in den omgang; aan den kwinkslag, die *of* op den rand zijner lippen zweefde, *of* door den vroolijken opslag van zijn oog werd aangekondigd; maar ook aan de bekende goedhartigheid, hulpvaardigheid, edelmoedigheid van zijn karakter, en volstrekte afwezigheid van alle aanmatiging of eigenwijsheid.

Nederland, dat thans niet voor de eerste maal in eenen VAN LENNEP eenen hem dierbaren schat verloor, verloor in dezen een geliefd dichter en een niet minder geliefd prozaschrijver; een hooggewaardeerd auteur van verdichte verhalen en van waarachtige geschiedenissen; eenen man van de uitgebreidste, bruikbaarste, en mededeelzaamste kennis; een oprecht vaderlander, die, door al wat hij was en wist en vermocht, den roem der voorgeslachten gehandhaafd en tot den luister van zijnen eigenen tijd krachtig bijgedragen heeft.

DICHTER was hij, en verdiende als zoodanig en bemind en geëerd te worden. Hij was het door geboorte; erfelijk. Alles in zijne eerste jeugd en opvoeding moest samenspannen om den dichterlijken aard, die hem in 't bloed zat, te ontwikkelen, en tot dien graad van volkomenheid te brengen, waarvoor hij vatbaar was. Geen VONDEL, geen BILDERDIJK; maar, in nederiger sfeer, waarachtig dichter. Grootsche scheppingen, steile vlucht van verhevene gedachten, kracht, gloed, majesteit van uitdrukking zijn hem niet gegeven. Maar het bevallige, aangename, gevoelige, met wendingen van luim en trekken van geest en goede satyre, de bekoorlijke schildering, de uitlokkende vertelling, de gezellige scherts: ziedaar waarin zijne gave ligt. Dit maakt hem des te bereikbaarder voor een groot publiek; dit trekt aan en doet hem beminnen; dit deed, ofschoon

wellicht slechts zeer enkele zijner gedichten zich onwederstaanbaar en voor goed in aller hart en geheugen gevestigd hebben, veertig jaren lang, steeds met dezelfde gretigheid naar ieder nieuw voortbrengsel zijner muze grijpen. Of hij een *oorspronkelijk* dichter was, of slechts een smaakvol dichterlijk compilateur? ziedaar eene vraag, die meermalen gedaan is, waartoe aanleiding was, die, naar bekentenissen door den dichter zelven gedaan, ongunstig, maar, naar explicatieën daar bijgevoegd, waarmede wij volkomen vrede hebben, gunstig mag worden beantwoord. Het is met recht, te zijnen opzichte opgemerkt, dat er onderscheid is tusschen plompe navolging, en kunstige, wij zouden liever nog zeggen: natuurlijke en onwillekeurige „assimilatie.” VAN LENNEP, ook waar hij navolgt, ook waar hij opneemt en zich herinnert, drukt daarbij immer zich zelven uit. Niemand vergist zich in een vers van VAN LENNEP. Overal is zijne welbekende hand, geest, stempel; zelfs waar hij vertaalt.

Geen dichter, over wiens verdiensten men zich met grooter vrijmoedigheid kan uitlaten, dan deze; want geen dichter heeft beter dan hij de grenzen zijner begaafdheid en gekend en geëerbiedigd; geen dichter nederiger dan hij over eigene verdiensten gedacht en, niet slechts in verdenkbare poëzie, maar ook in onverdacht proza, gesproken; geen openhartiger dan hij zelf zijne gebreken en tekortkomingen blootgelegd. Eene zich zelve behagende kritiek, die 't zich tot aangenamen plicht maakte bij voorkeur de zwakke zijde in het licht te stellen, heeft hem onrecht gedaan, door hem in deze gulle belijdenissen, al te zeer aan zijn woord te houden; maar het is billijk in eene al te groote, en wij mogen er bijvoegen, al te onverschillige geringschatting van eigen beteekenis en waarde, den sleutel te zoeken van het voor zijne welmeenendste vereerders altijd min of meer bedroevend verschijnsel, dat deze uitnemende geest, in zijne groote gulheid, van tijd tot tijd zijn talent verspilde aan beuzelingen en trivialiteiten, die hun voorkomen beneden de waardigheid te wezen van eenen man, die eenen, alleen door hem zelven miskenden, rang onder de nederlandsche letterkundigen had op te houden.

Zoo er iets was, waarop zich JACOB VAN LENNEP, en met

het hoogste recht, liet voorstaan, het was op het formeele, op het werktuigelijke van zijne kunst. Hierin had hij het reeds in zijne vroege jeugd, na duizend oefeningen, van welke wij echter niets te zien gekregen hebben, zeer ver gebracht. Indien het geoorloofd is, hier eene platte uitdrukking te gebruiken, maar die onze gedachte volkomen wedergeeft: „De spullen waren goed." Hij was volkomen meester van zijn instrument: de moedertaal; het schoone, rijke, buigzame, zuivere Nederduitsch. Hij bewoog zich met benijdbare gemakkelijkheid in rijm en in maat. Deze werd volgehouden zonder inspanning, afgewisseld zonder gemaaktheid. Gene kwam vanzelf. Ja, alles scheen vanzelf te komen; iedere uitdrukking der gedachte, elke vorm van mededeeling, ook de ongewoonste, scheen doodnatuurlijk en de eerste de beste te wezen. Er zijn meer nederlandsche dichters, die deze groote gemakkelijkheid hebben, naar geen ander met zoo stille eenvoudigheid, met zoo volstrekte afwezigheid tot zelfs van den schijn van pretensie of zelfbehagen. Het klanknabootsend antwoord op de vraag: „Hoe de Dusse door 't hol van Neander loopt?" naar aanleiding van Southey's *Fall of Lowdore*, is eene aardigheid, een *tour de force*, waardoor hij toont wat hij, als 't gewed is, vermag; maar nimmer heeft hij, in zijne ernstig gemeende poezie, van eene kunstvaardigheid, als hier spelenderwijze getoond wordt, misbruik gemaakt; nooit daarmede den goeden smaak geërgerd, gepronkt of verveeld.

„Mijn vader en mijn grootvader," placht van Lennep te zeggen, „waren beiden betere dichters dan ik." Grootvader Cornelis, aan wien hij zelf bij zulke gelegenheden genegen scheen den palm toe te wijzen, laat ik aan zijne plaats; maar ten opzichte van zijn vader had hij gelijk. Een lied als den *Hollandschen Duinzang* van David Jacob heeft Jacob van Lennep nooit geschreven. Toch is het de hoofdgedachte van dezen zelfden *Duinzang*, toch is 't het ook bij den zoon diep doorgedrongen besef van „Het belangrijke van Hollands grond en oudheden voor gevoel en verbeelding" geweest, hetwelk dezen het ware terrein voor zijne dichtgave heeft aangewezen, en dat hem ook naar de vormen toegedrongen en de

„wijs" bepaald heeft, waarin en waarop deze gave zich bij voorkeur uiten zou. Immers het is als de dichter der „Nederlandsche Legenden," het is als Romantiesch dichter geweest, ja, als de dichter, die ondanks den klassieken kring, waarin hij was opgebracht, en in spijt van zijne eigene zeer klassieke neigingen, het eerst de vaan van het romantisme op nederlandschen bodem geplant heeft, dat de zoon van David Jacob van Lennep zijne beste krachten ontwikkeld, eene eigene plaats op den nederlandschen zangberg veroverd, en zich een korten weg tot de harten zijner landgenooten gebaand heeft. Zeide ik: „in spijt van zijne eigene zeer sterke klassieke neigingen?" Voorzeker; want deze had hij, en zij zijn hem levenslang bijgebleven. Niet anders dan Byron, ofschoon den breeden weg van het romantisme met onafgebroken schreden bewandelende, nogtans niet zonder weemoed en met zekere gewetensknaging naar de schoone voorbeelden uit de dagen van koningin Anna omzag, zoo hadden ook, meer dan Byron, dien hij vertaalde, en Scott, dien hij navolgde, en Shakspeare, die hem ontzag inboezemde, Vondel en Bilderdijk, en de groote geesten uit de eeuw van Lodewijk XIV, van Lennep's eerste en zijne laatste liefde, ja, de innige sympathie van zijn hart. En zoo hij nogtans, door den aard en de maat zijner gaven gedrongen, of naar de werking van

dat geheim en wonderbaar vermogen,
Dat ieders ziel met kracht beheerschen blijft,
Schoon de oorzaak wordt onttrokken aan onze oogen,

waarvan hij zelf in den „Voorzang" voor zijne *Jacoba en Bertha*, gewaagd heeft, op den stroom van het romantisme afdreef, het was deze onderstroom van diepgevestigde klassieke neigingen, welke hem ook dan voor de buitensporige grillen en fantastische ontaardingen dezer dichtschool zou hebben behoed, wanneer daartoe zijn gezond verstand en zuivere smaak mochten zijn te kort geschoten.

Mr. Jacob van Lennep, door zijnen verstandigen vader teruggehouden om diens eigen voorbeeld te volgen en als schrijver op te treden, eer hij een gevestigden stand in de

maatschappij had ingenomen, was, nadat hij, het jaar na zijne bevordering tot doctor in de rechten, tevens dat van zijn huwelijk (1824), onder den titel van *Fiësko*, een niet al te best gelukt treurspel van zijn maaksel, navolging tegelijkertijd van SCHILLER en van ANCELOT, in den amsterdamschen Schouwburg had laten vertoonen, een jaar later, allereerst met een vreemd, althans nieuw soort van *Idyllen* opgetreden, waarbij dit genre van THEOCRITUS op de studentenwereld werd toegepast, en dat geene navolgers gevonden heeft en vergeten is. Nog in het zelfde jaar gaf hij eene navolging van „*The Bryde of Abydos*, eerste poging, voor zoo ver ik weet, na die van DA COSTA in het *Fragment uit den Cain*, om de poëzie van lord BYRON in nederlandsche verzen te doen genieten. Hierop waren, wederom binnen twaalf maanden, eene Calvinistische navolging van *La Grâce* van den jongeren RACINE, waardoor de dichter voor een oogenblik een weg scheen op te gaan, die spoedig bleek de zijne niet te wezen, en een bundel losse *Gedichten* gevolgd, waarin niets voortreffelijk, maar alles goed was; als, ten jare 1828, de nu zesentwintigjarige man, met de eerste twee deelen van zijne *Nederlandsche Legenden, op rijm gebracht*, voor den dag kwam; niet zonder motto uit den middel-nederlandschen rijmschrijver, JAN VAN HELU, en onder het devies: „ELK ZIJN WIJS." De wijs nu was die van WALTER SCOTT.

Romancen, Balladen en Legenden waren, sedert het weder tot eere komen der oude volkspoëzieën, in het laatst der vorige en het begin der tegenwoordige eeuw, in alle littératuren, en ook in de nederlandsche, veelvuldig voorgekomen. STARING onder de eersten, FEITH onder de minst gelukkigen, BILDERDIJK onder de klassieksten, TOLLENS onder de populairsten, hadden in deze dichtsoort veel, hetzij oorspronkelijks, hetzij nagevolgds geleverd; BILDERDIJK zelfs een onvergetelijk epigram op de romance geschreven, waarin „dat kunstvak" zeer hoog door hem geplaatst en meesterlijk met weinige woorden gekenschetst werd. Maar door niemand in Nederland was nog geschied, hetgeen in Schotland sedert 1805, met zijn *Lay of the last Minstrel*, door WALTER SCOTT begonnen en tot 1817

voortgezet was; om namelijk de meestal korte, in gelijke coupletten afgedeelde romance tot een gedicht in onderscheidene zangen, maar met vrije afwisselende maat, uittebreiden, en alzoo zijnen landgenooten kleine historische romans op rijm en maat, en in den eenvoudigen vrijen tooi der oude volksgezangen en berijmde verhalen (*metrical romances*) aantebieden, waarin nog wederom plaats voor menige in te vlechtene kortere, eigenlijke romance, ballade of legende was. Dit voorbeeld was het, dat den jeugdigen dichter bekoorde, aanvuurde, en *Het Huis ter Leede* en *Adegild* verschenen. Zij werden met dankbaarheid, ja, met geestdrift ontvangen.

Neuswijze snuflelaars in ieder mans geschriften veinsden wel niet te begrijpen hoe b. v een lied uit BYRON's levantijnschen *Corsair*, in den mond van friesche zeelieden van de negende eeuw gelegd, hoe de wapenkreten en bezweringen van Norna uit SCOTT's *Pirate*, waarvan het tooneel op Zetland en in de zeventiende eeuw is, op de lippen van het „witte wijf, Tjeske Moer" bepaald bevorderlijk zijn konden aan „eene behagelijker voorstelling dan tot hiertoe van de zeden en gebruiken van ons voorgeslacht gegeven was, en tegelijkertijd de beminnaars van Oudheden en Dichtkunst voldoen," als volgens het voorbericht het plan was, maar de dichter had het weten te rijmen, en stoorde zich ook in het vervolg aan dergelijke kleingeestige bedenkingen niet!

In het volgende jaar verscheen *Jacoba en Bertha*, met een voorzang, waarin hij zijne keuze van de „zangsoort" door sommigen „gewraakt,

Als bastertsoort door 't valsch vernuft verzonnen,"

op ongeveer dezelfde subjective gronden verdedigt als WALTER SCOTT, in zijn berijmden brief aan WILLIAM ERSKINE, voorzang voor den 3den Canto van zijn *Marmion*. Afgewisseld door eene fransche legende, *Het recht van Bruiloftsavondkout*, uit het oorspronkelijk vertaald, werd in het woelige jaar 1830 de taak voortgezet met de bewerking van den *Strijd met Vlaanderen*, om den wil van het *Huis te Manpad*, niet onnatuurlijk, het lievelingspunt der familie VAN LENNEP in onze grafelijke ge-

schiedenis; en er scheen, behalve misschien in de afleidingen, welke onze voortdurende staat van oorlog met het afgescheurde België medebracht, geen reden om de schoone reeks van *Nederlandsche Legenden*, door het publiek met onverflauwde belangstelling gevolgd, door den schrijver met onverminderd talent voortgezet, in lang nog af te breken, als zij nogtans afgebroken werd. Reeds was de tiendaagsche veldtocht gestreden; reeds was, in de citadel van Antwerpen, het laatste vaste punt buiten de grenzen van het oude Nederland bezweken; reeds waren de schutterijen en vrijwilligercorpsen naar hunne haardsteden teruggekeerd, en was de strijd, nu verder op het papier en met batterijen van enkel protocollen te voeren, voor geen dichterlijke deelneming, als anders ook door dezen dichter rijkelijk betoond was, meer vatbaar; ook was de werkader in geenen deele gebroken; er kwamen prozawerken, er kwamen andere dichtwerken van den Legendendichter in het licht; slechts geen Legenden meer. JACOB VAN LENNEP scheen niet langer met VAN HELU

„van sinne teruut,
Te dichtene alsoe hoge saken;"

hij scheen andere „wijzen" te hebben aangenomen. In 1835 schreef hij:

„Mijn cyther heeft voorheen in kunsteloze zangen
„Der vaadren grootsche daân vermeld aan 't vaderland;
„Maar 'k heb aan 't wilgenhout dat speeltuig opgehangen,
„Weêrbarstig aan de greep der moêgespeelde hand."

In 1842, op veertigjarigen leeftijd, heette het:

„'t is voorbij: — verbeeldings frischheid vlood:
„Reeds jaagt de pols met min versnelde slagen,
„En 't is vergeefs aan 'tgeen nog overschoot
„Den gloed, de verw der jonkheid af te vragen."

Nooit echter werd weemoedige zelfbeschouwing schitterender gelogenstraft dan hier, als vijf jaren later, en uit kracht van een dier luimen, waarvan „dichters moeielijk reden en rekenschap kunnen geven," *Eduard van Gelre* verscheen, nog een-

maal eene *Nederlandsche Legende*, de uitnemendste van allen, en waaraan „de gloed der verbeelding” alles behalven ontbrak. Inderdaad, in dezen *Eduard van Gelre* ziet men den Legendendichter in zijn kracht, het moge dan zijn dat de titel „Legende” voor dit dichtverhaal even weinig als voor een der vorige, *het Huis ter Leede* uitgezonderd, de meest gepaste is die te vinden ware geweest. „Gloed van verbeelding,” schoonheid van vinding, belangwekkende verwarring, treffende ontknooping, geestige teekening, verzen als klare beken vloeiende. De opmerking is gemaakt, dat ook hier de „rechte taal der middeneeuwen” niet wordt gesproken; iets, waarvoor menig lezer zich misschien geneigd zal gevoelen den auteur dankbaar te zijn; dat aan de mannen en vrouwen van dertienhonderd en zooveel, onze nieuwentijdsche sentimenten worden toegedicht, en dat eene conventioneele beschouwing der geschiedenis dezen vervaardiger van historische romans in dichtmaat liever is dan eene zelfstandige voorstelling der werkelijkheid; maar dat niemand zich, door deze bedenkingen, waarin waarheid is, ofschoon met onbillijkheid uitgemeten, het genoegen late bederven, hetwelk hij door de lezing van dit belangwekkend geheel, door het stilstaan bij de allerlei schoonheden van détail, die hier worden aangeboden, smaken kan. Het plotseling optreden van den krankzinnigen graaf Willem, te midden van de bruiloftsvreugde aan het hof van hertog Aalbrecht, het oogenblikkelijk verduisteren van zijn *lucidum intervallum*, door het ééne gefluisterde woord, hetwelk hem aan zijne verschrikkelijke moeder herinnert, in den 4den zang; de afwisselende kansen en bloedige tooneelen van den heeten strijd op „Baesweilers heuvelen,” in den 6den, zijn op meesterlijke wijze voor de oogen gevoerd. Van de ingevlochtene geestige, zangerige liederen, het lied van *Zwaan en Gander* (2de zang), van *Izabel* (6de zang), zwijg ik; maar de met zoo eigenlijke, zoo fijne, en zoo weinige trekken voltooide teekening onzer eigenaardige hollandsche natuur, bij morgen, middag en avond, in den eenen 3den zang, is al onze dank en liefde waard. Ook dit moet niet verzwegen worden, dat deze laatste der *Nederlandsche Legenden* gewis ook de oorspronkelijkste is.

Van den dichter VAN LENNEP hebben wij, behalve zijne *Legenden* en het tot hiertoe opgenoemde, overbrengingen van nog twee dichtverhalen van lord BYRON en van diens *Lament of Tasso*, van de *Fireworshippers* van THOMAS MOORE, van SCHILLER's *Lied von der Glocke*, van LAMARTINE's gedicht *op den dood zijner Julia*, en van een aantal kleinere of grootere stukken van BURNS, WALTER SCOTT, TENNYSON, anderen; maar ook drie groot octavo deelen *Dramatische Werken*, deels oorspronkelijk, deels nagevolgd; eene uitvoerige Elegie; een Leerdicht; en vele kleinere stukken van allerlei aard.

Voor het tooneel heeft VAN LENNEP veel en weinig gewerkt. Veel, uit dienstvaardigheid, bij gelegenheid, op vereerend verzoek, ofschoon niet al te zeer in strijd met lust en liefde; weinig tot zijn blijvenden roem. Het heeft zoo getroffen, dat het eerste, iets beteekenende voortbrengsel zijner pen, een op twintigjarigen leeftijd naar BYRON verwerkt treurspel, *Marino Faliero* was, en zijn laatste werk, het kleine drama, ter gelegenheid van het Vondelsfeest, onder den titel van *Een dichter aan de bank van leening*, opgevoerd. En inderdaad, van het oogenblik dat de vijfjarige knaap, op oudejaarsavond van het jaar 1807, door zijn ouders op de vertooning van den *Gijsbreght van Aemstel* onthaald was, dien hij oogenblikkelijk daarna begon vanbuiten te leeren, waren alle zijne sympathieën voor het tooneel, maar zijn talent lag er niet. Hij schreef treurspelen, zangspelen, blijspelen, deels oorspronkelijk, deels nagevolgd, deels gemengd, die vergeten zijn, of buiten Amsterdam, waar zij ten tooneele gebracht werden, zoo goed als onbekend zijn gebleven; hij vervaardigde half uit de grap, half uit verontwaardiging, een „anacreontisch, romantisch, fantastisch, bloemrijk, tragisch-komisch drama ballet", bij welks tweede opvoering het publiek, ondanks alle offers aan zijnen wansmaak gebracht, volgens zijn eigen getuigenis, wegbleef. Alleen, maar ook met nadruk, de gelegenheidsstukjes, en vooral die welke in 1830 en 31, in zamenstemming met de ontwaakte vaderlandsche geestdrift, de strekking hadden die gaande te houden en aan te vuren, maakten een tijdelijken opgang; en de letterkunde dankt aan des dichters ijver op dit gebied schoone vertalingen

in dichtmaat van Shakspeare's *Romeo and Juliet*, en van dat andere meesterstuk, zijnen *Othello*. Onrecht zouden wij den dichter doen, indien wij niet herinnerden hoe hij ook hier zijne zwakheid geheel gekend en gulhartig beleden heeft. De bijeenverzameling in drie deelen zijner verspreide, gedrukte, of naar het handschrift gespeelde *Dramatische Werken* uit vroegere en latere dagen zou, volgens de voorrede, niet door hem geschied zijn, indien hij niet gehoopt had dat de gestrenge zelfbeoordeeling, bij ieder stuk gevoegd, van een voor zijnen eigenen roem niet voordeelig, een tot anderen nut dienstig werk had kunnen maken; en het laatste woord dezer voorrede is: „Wie zich aan een ander spiegelt, spiegelt zich zacht."

Jacoba's weeklacht op het huis te Teylingen, is de titel eener elegie, in den stijl van den *Lament of Tasso*, in de maand December van het jaar 1838, door van Lennep in de openbare vergadering der Tweede klasse van het voormalig Instituut voorgedragen, en in het volgende jaar uitgegeven. Eene „heroïde" in gewijzigden vorm; een „heldinnebrief" zonder adres, of, zoo als men thans zou zeggen, een „open heldinnebrief." De klacht, niet te kort, heeft schoone wendingen, b. v. waar de vernederde gravin hare boersche, ach eenig overgeblevene, vasallen! eerst bespot, daarna benijdt; of waar zij een aandoenlijk beschreien van haren kinderloozen staat, plotseling afbreekt en zich bezint. Een zacht gevoel doorademt het geheel, en de verzen zijn als altijd onberispelijk. Toch zal ook van Lennep zelf het gevoeld hebben, dat deze meer dan driehonderd regels, in hartdoordringende aandoenlijkheid en tot het duidelijk voor den geest voeren der situatie, niets zijn bij de weinige coupletten, door den altijd te weinig gewaardeerden Staring aan *Ada van Holland, als gevangene op Texel*, in den mond gelegd.

De naam „leerdicht" is onbehagelijk, en ik weet niet wie het ongeluk gehad heeft dien te bedenken. Maar de naam doet weinig tot de zaak. Eene „dichterlijke voorstelling van het landleven en landbouwbedrijf," zoo als Hesiodus en Virgilius die gegeven hebben, „schilderend," niet „beschrijvend," en een „geversifiëerd college" over hetzelfde onderwerp zouden beiden „leerdichten" kunnen genoemd worden, maar alleen

het laatste zou geschikt zijn het „leerdicht" in discrediet te brengen. Wat VAN LENNEP's leerdicht, *De Bouwkunst*, betreft, onder het motto uit PHAEDRUS: *Nisi utile est quod facimus stulta est gloria:* in den „Voorzang" er van schijnt hij mij alleszins eene theorie van het leerdicht toegedaan te zijn, die op het tweede zou uitloopen, en zelfs moet ik bekennen dat, in het laatste gedeelte van zijn gedicht, deze theorie door de praktijk bezegeld wordt. Maar niet alzoo in het eerste en grootste, waar wij, in de dichterlijke ontwikkeling eener dichterlijke onderstelling over het ontstaan der verschillende bouworden, overal metterdaad „den dichter" hooren.

Van de mengelpoezie trekken het meest die stukjes aan, welke episch zijn, zoo als *De slag bij Coevorde* en *Het sterfbed in de hut;* of stil overdenkende, zoo als *Avondrust;* en onder de luimige zulke, waarvan het zout van eene goede soort is, zoo als *Lentemijmeringen;* niet die bloot potsierlijk zijn, van de sterkte van *Een vader aan zijn eenig zoontje*, of van de jaarlijksche kroniek achter den almanak *Holland. De engel en het kind;* wij hopen dat het stukje oorspronkelijk is; blijft een reine parel in het bonte snoer.

Maar niet alleen van een geliefd Dichter, ook van een niet minder en voorzeker in nog veel wijder kring geliefd Prozaschrijver heeft het vaderland het verlies te betreuren, bij het graf van VAN LENNEP. Ook hij heeft het oud, en gelukkig verouderend, vooroordeel gelogenstraft, dat een goed poëet niet dan een gebrekkig prozaschrijver zou moeten wezen; vooroordeel, dat nooit had moeten bestaan in een land, waar HOOFT, VONDEL en CATS geleefd en ook in proza geschreven hebben, en dat wij misschien alleen te danken hebben aan de hybridische samenflansers van een zoogenaamd „poëtisch proza," waartoe geen goed poëet in staat is. Wat het proza van VAN LENNEP betreft, het is wat zijne poezie doet verwachten, en het was van den aanvang wat het tot den einde toe gebleven is: duidelijk, vloeiend, zuiver, net, zonder eenige praalzucht of gemaaktheid; maar tot bezielde verheffing evenmin als tot gezwollenheid in staat, en zoover van kernachtig als van duister.

Het gelijkt op het proza van VAN EFFEN, door den, bij doorgaans onberispelijk hollandsch, doorstralenden eerbied voor den goeden franschen stijl, die in enkele zegswijzen zelfs tot overneming van de fransche woordvoeging overgaat; het zweemt naar dat van VAN DER PALM, door den geleidelijken afloop der niet te korte, niet te lange volzinnen en perioden. Voor oud en jong even verstaanbaar, nooit vermoeiend, onmogelijk vervelend, is dit proza het volmaakt geschikte voertuig voor de verbreiding van kennis en leerzaam genoegen in zeer ruimen kring, en onder alle standen der maatschappij.

Het behoorde tot de dingen, waarvan VAN LENNEP zich overtuigd hield, dat alle romanschrijvers begonnen waren met gedichten te schrijven. Of dit historisch kan bewezen worden, weet ik niet, maar wel is het ontwijfelbaar, dat ook in den romanschrijver, gelijk tot allen arbeid van verbeelding, de dichter vereischt wordt. In VAN LENNEP, gelijk in WALTER SCOTT, had zich de romanschrijver reeds in den dichter vertoond, en de *Nederlandsche Legenden*, gelijk hare samenstelling eene niet te versmaden vóóroefening voor die van zijne zooveel uitgebreider en ingewikkelder proza-dichtingen geweest was, gaven in bijna ieder opzicht den maatstaf aan de hand van hetgeen men in deze zoude vinden en missen.

De romans van VAN LENNEP zijn tweeërlei: historische, zoo als *de Pleegzoon*, zijn eersteling, en verre het grootste getal; en zedenromans, zoo als *Ferdinand Huyck*, en *De Lotgevallen van Klaasje Zevenster*, zijn laatste voortbrengsel op dit gebied en in het geheel een zijner jongste werken.

In 1833 kwam *de Pleegzoon* in 't licht. Hij zou eerder in 't licht verschenen zijn, want het voltooide handschrift had vijf, zes jaren onder zijnen auteur berust, indien er, wat thans vreemd voorkomt, een uitgever voor ware te vinden geweest. Maar de opgang, dien de *Nederlandsche Legenden* gemaakt hadden, was noodig bevonden om moed tot het waagstuk te geven. Die *de Pleegzoon* leest, ofschoon de nog ongeoefende hand zich wel bemerken laat, behoort even verbaasd te staan dat hij hier het werk voor zich heeft van eenen jongen man van zeven en twintig jaren, als de lezer van *Klaasje Zevenster* zich moet

verwonderen, daarin het werk van een drie-en-zestiger te begroeten, al wordt hem verzekerd dat dit weefsel reeds voor twintig jaren was op touw gezet. *De Pleegzoon* lijdt onder een al te grooten overvloed van avonturen en incidenten, die altijd wel een weinigje het zwak van den schrijver gebleven is. Dat deze met levendigheid en aanschouwelijkheid zouden worden voor oogen gevoerd, was te denken; maar verrassend is het, dat hier tevens zooveel rijkdom van kennis, zooveel bezadigd oordeel, en men zou zeggen zooveel ondervinding worden ten toon gespreid, als men, immers wat de laatste betreft, op dien leeftijd volstrekt niet zou durven verwachten, indien men niet wist dat voor geesten als van eenen VAN LENNEP ook lezen doorleven is, en dat er eene menschenkennis is zoowel uit de tweede als uit de eerste hand. Op den met gretigheid gelezen en weldra herdrukten *Pleegzoon*, volgde in 1836 *de Roos van Dekema*, en in 1838 ving de schrijver, onder den gemeenschappelijken titel *Onze Voorouders*, eene reeks van verhalen aan, welke hij „naar kronologische orde en zoo beloofde in te richten dat zij, ofschoon met elkander in [geen] onmiddelijk verband staande, echter te samen genomen, de trapsgewijze ontwikkeling zouden vertoonen, welke de invloed der verschillende volken, die ons land bewoonden, en der maatschappelijke stelsels, die het beheerschten, daarin hebben te weeg gebracht." Deze reeks werd tot in 1844 voortgezet en behelst, in vijf boekdeelen, een twaalftal verhalen, die te zamen een tijdperk van dertien eeuwen omvatten, en waaronder dat onder den titel *Brinio* de kroon spant. Tusschen het tweede en derde deel dezer historische dichtingen dringen zich in 1840, als een smakelijk *entre-mets*, *De Lotgevallen van Ferdinand Huyck*, en na lange tusschenpoozing kwam in 1850 *Elizabeth Musch* ons in de dagen van den Raadpensionaris Mr. JAN DE WITT verplaatsen. Nu scheen de in 1853 aangevangen parlementaire loopbaan, bij de sedert eenigen tijd voorbereide, maar in 1850 in werking gegane uitgave van *Vondel* aan het schrijven van romans voor goed een einde te zullen maken, als ten jare 1865, een vooraf tot de hoogste mate van nieuwsgierigheid opgewonden publiek, met *De Lotgevallen van Klaasje Zevenster*

beschonken werd, de uitgebreidste van allen, en meer dan een der voorafgegane, gelezen en besproken.

In alle deze boekdeelen, als ook in de losse verhalen, die te zamen almede een paar boekdeelen uitmaken, heerscht een zelfde geest, de geest van reine moraliteit en vaderlandsliefde, en een godsdienstige zin. Nooit wordt met het heilige gespot, nimmer met lichtzinnigheid over de ondeugd gesproken; snoode hartstochten worden noch verschoond, noch wegsleepend geschilderd, en geen ziekelijke gevoeligheid opgewekt. Zij hebben geene andere strekking dan om, genoegelijk vertellende en gezellig onderhoudende, altijd met betrekking tot een geliefd en, door deze geschriften, steeds liever en beter gewaardeerd vaderland, kennis van tijden en zeden en voorgeslachten en historische personen en, in 't algemeen, van menschen te verspreiden, en beginselen van eerbied voor goddelijke en menschelijke wetten, beginselen van rechtschapenheid, deugd en eer in te boezemen; goede zeden en goede manieren aan te prijzen. *Klaasje Zevenster* maakt hierop geene uitzondering; want indien het fameuse derde deel niet bepaaldelijk behoort tot de boeken, waarvan eene moeder de lezing aan hare minderjarige dochter aanbevelen zal, zoo is dit niet omdat van hetgeen daarin verhaald wordt, of van de wijze waarop het verhaald wordt, eene onzedelijke uitwerking te vreezen is, maar omdat men het rein en jeugdig gevoel zekere ontdekkingen, zekere kennisnemingen zoo lang mogelijk sparen wil. En dit is goed en recht, en wij kunnen niet nalaten te wenschen dat de auteur het ook bedacht had. Voor het overige is ook in deze proza-, gelijk in zijne dicht-verhalen, WALTER SCOTT het model. Veel heeft VAN LENNEP ook hier van hem geleerd; nimmer zich ingebeeld hem te bereiken; maar zich voor sommige zijner gebreken, bepaaldelijk voor zijne omslachtigheid en traagheid in het opvoeren en voor zijne overhaasting in het expedieëren der geschiedenis, met goeden uitslag gewacht. Er is meer actie dan passie in zijne verhalen, en de schildering der karakters staat bij die der gebeurtenissen en zeden achter. Over het geheel heeft de schrijver, behalve in zijne historische personen, meer algemeene typen dan scherp geteekende of fijn

genuanceerde individuen geschetst. Het locale is met liefde behandeld, en overal gevoelt gij u op den vaderlandschen bodem en in den vaderlandschen luchtkring tehuis. De Dichter, en de man, die, van kindsbeen aan, een groot gedeelte van elk zijner levensjaren buiten, in de innigste vertrouwelijkheid met de natuur heeft doorgebracht, laten zich ook in deze prozaverhalen niet miskennen. Het meesterstuk van den schrijver is hier, zonder eenige bedenking, zijn *Ferdinand Huyck*, in de volle kracht en rijpheid van den mannelijken leeftijd gedacht en geschreven, met vrije en kalme beschikking over al zijne gaven. Dit van het begin tot het einde schoone, en aangename, en bevredigende boek doet aan het hart des schrijvers geen mindere eer dan aan zijne pen. Vinding, verwarring, ontwikkeling, ontknooping, verhaal, gesprek, natuurschildering: het is hier alles van zijn beste, en wij vinden ons van een achtenswaardigen en beminlijken kring van de degelijkste hollandsche karakters uit allerlei stand omringd, waartegen de slechtere, niet zonder iets dat hen veredelt of ons medelijden waardig maakt, afsteken. Met nadruk in *dit* verhaal, gevoelt gij dat de schrijver u nergens brengt of hij is er volkomen tehuis, en nooit is de eigenaardige, de oudhollandsche wijze van denken en gevoelen en doen, duidelijker te zien en te waardeeren gegeven. Het verhaal van zeekapitein Pulver; een door en door hollandsche figuur, die met den *Sam Weller* van Dickens niet dan eenige zegswijzen gemeen heeft, gelijk Drossaart Doedes, op Terschelling, met diens *Jingle* niets dan zijne onvoltooide volzinnen; het verhaal van zeekapitein Pulver (H. XVI) is een meesterstuk van naïveteit; het tafereel van de terugkomst van den held der geschiedenis (H. X), na eene afwezigheid van drie jaren, onder het vaderlijk dak en in den schoot der zijnen, van zulk eene waarheid als doet glimlachen en tegelijk de oogen vochtig maakt. De verborgene liefde eener jonge ziel, die onder den dubbelen sluier der ingetogenste kieschheid en der edelmoedigste zelfverloochening, als een heilig mysterie over den achtergrond zweeft, maakt den voorgrond dubbel belangrijk.

Maar niet slechts werken van verbeelding hebben wij aan deze vruchtbare pen te danken; ook aan de werkelijkheid is zij gewijd geweest; en die haar voerde placht te betuigen, dat, indien hij haar dikwijls veroorloofd had de geschiedenis in den roman te mengen, hij haar nimmer had toegestaan den roman te mengen in de geschiedenis. Ook hierin het voorbeeld van WALTER SCOTT volgende, die voor zijnen jongen kleinzoon een *History of Scotland* schreef, waarvan hij voorts alle zonen en kleinzonen in zijn vaderland in de gelegenheid stelde nut en genoegen te hebben, verplichtte VAN LENNEP alle zijne landgenooten met de uitgave, in 1845 en volgende jaren, van de reeds twaalf jaren vroeger door hem opgestelde en bij het huisonderwijs gebruikte *Voornaamste Geschiedenissen van Noord-Nederland, aan zijne kinderen verhaald;* een werk, waarvan de innerlijke waarde buiten het bereik van mijn oordeel ligt, maar dat door den vorm zekerlijk volkomen geschikt was om aan zijn doel te beantwoorden. Dit was het eenige niet. In 1853 verschenen van zijne hand *Herinneringen uit den Worstelstrijd met Spanje;* in 1856, *De Geschiedenis des Vaderlands, in schetsen en afbeeldingen;* in 1858, onder den titel *Neerlands Roem*, levensbeschrijvingen van onze groote mannen uit het schoone tijdvak van FREDERIK HENDRIK; in 1866, *Ons Rijk in vroegere tijdperken*; al pogingen om het nederlandsche volk, want voor de geleerden zijn deze boeken niet geschreven, immermeer met den vaderlandschen bodem en zijn roemruchtig verleden bekend te maken, en den geest der vaderen op te wekken bij de kinderen. Maar het belangrijkste, dat door hem op dit gebied geleverd is, het is zonder twijfel het door hem uitgegeven *Leven*, — niet, om ook in dezen WALTER SCOTT na te volgen, van eenen *Napoleon Buonaparte* of anderen veroveraar en despoot, — maar van twee Nederlanders, die echter beiden NAPOLEON's tijdgenooten geweest zijn: des schrijvers eigen grootvader en vader „Mr. CORNELIS en Mr. DAVID JACOB VAN LENNEP." Dit belangwekkend verhaal der lotgevallen en van het bedrijf van twee, in meer dan één opzicht, buitengewone mannen, vader en zoon; mannen van aanzienlijken huize, fijne geestbeschaving, en in gewichtige betrekkingen tot Stad

en Lande geplaatst, is geen „levensgeschiedenis" slechts, maar eene „familiegeschiedenis;" de geschiedenis eener Amsterdamsche patricische familie uit de laatste helft der achttiende en de eerste helft der negentiende eeuw. Zij omvat honderd en twee jaren (1751—1853) en den gewichtigen overgang eener oude tot eene nieuwe maatschappij. Zij is eene allerbelangrijkste bijdrage tot een inniger kennis van de geschiedenis des vaderlands, in een tijdvak, aan welks rechte kennis en waardeering nog veel ontbreekt. En zij is geschreven in eenen geest van openhartigheid en mededeelzaamheid, welke, ofschoon voor de daad zich wachtende, nogtans toont de verdenking van onbescheidenheid niet te vreezen. De arbeid, die aan dit uitvoerige werk, waaraan eene uitgave van de gedichten der beide mannen voorafgaat, besteed is, heeft op al onzen eerbied, de tact waarmede, de stijl waarin het geschreven is, op al onze bewondering aanspraak; en een later geslacht zal misschien nog meer dan het tegenwoordige den schrijver weten dankbaar te zijn voor hetgeen nu nog wel eens als eene *sublieme indiscretie* mag voorkomen. Dit werk, hetwelk in de jaren achtienhonderd eenen twee-en-zestig uitkwam, was de vrucht eener onverdroten inspanning van drie jaren.

Was Mr. Jacob van Lennep een Geleerde? en in welken zin was hij het? Zekerlijk niet in den zin van „kamergeleerde." Daartoe had al te weinig aanleg getoond het kind, dat op zijn vijfde jaar hollandsch en fransch lezen kon, en op zijn twaalfde, wat zeg ik? op zijn negende, reeds zoo onnoemelijk veel gelezen had, dat, als het op zijn dertiende jaar ter Latijnsche School werd gezonden, de gronden der grammatica, of wat ook maar systematisch was, het onmogelijk belang konden inboezemen, maar noodwendig moesten vervelen; en even weinig de student aan het Athenaeum Illustre, die menig collegie, maar zelden eene vertooning in den Schouwburg verzuimde, en de dictaten der professoren rusten liet, om zich met het schrijven van dichtstukken bezig te houden. Maar toen, in lateren jaren, en reeds spoedig, deze schade, met dubbele vlijt en moeite, meer dan was ingehaald, werd hij toch ook niet in dien zin een geleerde,

waarin hij het genoemd wordt, die met de beste, de strengst wetenschappelijke, methode gewapend, zich met een of meer vakken van wetenschap afzondert en tot den bodem daarvan poogt door te dringen; maar alleen in dien, waarin een dichter als hij het maar wezen kan, doch ook behoort te wezen. De Taal, waarmede hij arbeidde, en de Geschiedenis, die hem voor zulk een groot gedeelte de stof tot zijnen dichterlijken arbeid bood, waren bij hem levenslang de voorwerpen bij voorkeur, eener gezette en vruchtbare studie. Maar geen vak van menschelijke kennis, geen openbaring van het menschelijk denken, leven, en werken, dat hem geen belang inboezemde, en waarvan hij niet het zijne wenschte te weten; en zijne talrijke werken zijn dáár, om hem als een uitnemend geschiedkundige en kenner zijner moedertaal, en voorts als een man te leeren kennen, die in algemeene kennis de meesten, en daaronder zeker vele van de, in een meer bepaalden zin, geleerdsten zijner tijdgenooten, overtrof.

Zoo behoorde dan ook Mr. Jacob van Lennep tot de mannen, die bij het Koninklijk Besluit van 23 Februari 1855 tot het *vormen* van deze onze Afdeeling voor de Taal- Letter- Geschiedkundige en Wijsgeerige Wetenschappen werden benoemd, van welke ons thans, helaas! nog slechts een achttal is overgebleven. De vrucht van deze benoeming werd geplukt, behalve in zijne deelneming aan het werk der redactie van onze *Verslagen en Mededeelingen*, in zijne hooggeschatte medewerking tot het door de Akademie uitgegeven Vervolg op den arbeid van van Loon *over de Nederlandsche Historiepenningen*, en in menig praeädvies door hem als medelid van Commissieën in aangelegenheden van taal- of letterkunde, en ten opzichte der naar den prijs van Hoeufft dingende latijnsche poëzieën in haar midden uitgebracht; maar ook in opstellen, bepaaldelijk over meer of min gewichtige punten van Orthographie, door hem in dezen kring medegedeeld en ter overweging gegeven. Wij kunnen daaraan niet gedenken, M. H., zonder ons tegelijkertijd die zoo zeer levendige, die in hare soort eenige wijze van voordracht te herinneren, waardoor het van het schrift gelezene volkomen den indruk maakte als of het gesproken en voor de vuist gespro-

ken werd. Bedroog ik mij, of zag ik somtijds rondom deze groene tafels, bij de koddige invallen, waarmede deze spreker nooit nalaten kon zijne opmerkingen of betoog te doorspekken, hier en daar een edel voorhoofd betrekken, als werd door deze lichtzinnigheden aan den ernst der wetenschap te kort gedaan, dien het ons hier aanbevolen is te handhaven? Zooveel is zeker, dat het nimmer lang duurde of er kwam iets van dezelfde soort, maar grooter kracht, dat allen te machtig was, en waarvoor ook de hardnekkigste rimpel moest zwichten.

Het *Zeemans Woordeboek*, na veeljarigen arbeid, in het jaar 1856 in 't licht gegeven, bestemd en waardig om Winschooten's *Seeman* te vervangen, en het, in gemeenschap met den Heer J. ter Gouw, nog eerst in het verleden jaar, in twee deelen uitgegeven werk over *de Uithangteekens in verband met geschiedenis en volksleven*, zijn dáár als bewijzen van van Lennep's veelzijdige studie en rustelooze nasporing; maar het schoonste monument van zijn veelomvattende kennis, onvermoeide werkzaamheid, schrander oordeel en oneindige liefde voor de vaderlandsche letterkunde en haren schitterendsten vertegenwoordiger, is zijne in alle opzichten eenige, en voor elk die dezen hoofddichter in de ontwikkeling zijner gaven, in de betrekkelijke waarde zijner geestproducten wil nagaan en leeren kennen, onmisbare uitgave van *Vondels werken in verband met zijn leven.* In dit werk, waarvan de eerste aflevering ten jare 1851 het licht zag, en waarvan het twaalfde en laatste deel, bij zijn verscheiden ter perse, slechts nog niet geheel afgedrukt was, zou men mogen zeggen dat twintig jaar levens staken, indien in die zelfde twintig jaar door dien zelfden man niet nog zoo veel meer gedaan en geschreven was; ook *het Zeemans Woordeboek;* ook *het Leven van de twee van Lenneppen;* ook *Klaasje Zevenster.* En indien men zich daarbij den bewegelijken, tot het laatst toe zoo levenslustigen mensch voorstelt, dien wij allen gekend hebben, die zich overal vertoonde, veelvuldig reisde, en aan al wat het maatschappelijk, wat het gezellig leven medebracht getrouw en van harte deelnam; om van zijne driejarige parlementaire loopbaan niet te spreken, welke ook in die twintig jaren valt; dan worden de oneindige

nasporingen, de stalen vlijt, het taai geduld, de kalme nauwgezetheid, en het bedaard nadenken, welke door deze twaalf dikke boekdeelen vertegenwoordigd worden, bijna een wonder in onze oogen. Gewisselijk, er zullen (wat wonder?) in de vele duizenden van biographische, historische, mythologische, grammatische en etymologische aanteekeningen en ophelderingen, aan den voet dezer negen- of tienduizend bladzijden in imperiaal formaat, behalve de gaandeweg reeds opgemerkte en verbeterde, feilen geslopen en vergissingen begaan wezen, waarop aanmerkingen te maken zijn, die dan ook, ten voordeele der wetenschap, wel niet zullen achterblijven; daar kunnen er zijn, die den wensch niet vermogen te onderdrukken dat de „kritische overzichten" hier gegeven dieper mochten doordringen; anderen, die in de uiteenzetting van den inhoud van tragedieën, den komischen toon, die daarbij van tijd tot tijd wordt aangeslagen, liever hadden gemist; anderen, die het niet overal eens zijn met de slotsommen van des beärbeiders beschouwingen en kunstoordeel; maar dit alles kan niet beletten, dat wij, in dezen schoonen arbeid van onzen VAN LENNEP, eene uitgave van zijnen en onzen VONDEL voor ons hebben, die, door plan, bewerking, uitvoering, een geheel aanbiedt, zoo als geene uitheemsche letterkunde van de werken van eenen harer coryphaeën heeft aan te wijzen. Ditmaal staat ook WALTER SCOTT, met zijnen voortreffelijken arbeid aan SWIFT en DRYDEN besteed, achter.

Ik gedenk met aandoening den voor hem en ons allen zoo schoonen Octoberdag van het vorige jaar, toen een van VAN LENNEPS liefste wenschen eindelijk vervuld mocht worden, en het standbeeld voor den dichter naar zijn hart, dien hij van kindsbeen aan had liefgehad, zijn gansche leven dóór bewonderd, en met wiens geest, in zijne voortreffelijke werken uitgedrukt, hij zulk een groot deel zijner laatste jaren in zoo innige gemeenschap had verkeerd, tot zijne onthulling voor aller oog slechts op een woord van zijne lippen wachtte. Het was een heldere zonnige voordenmiddag, en het jeugdige wandelpark, naar VONDELS naam geheeten, had in den veelkleurigen najaarsdosch zijner heesters en nog jonge boomen, een tegelijk vroolijk

en ernstig aanzien. Een talrijke schaar van aanzienlijke mannen en vrouwen, van geleerden en kunstenaars, en van meest alle vaderlandsche dichters, was in de afgezette ruimte, in welks midden het nog omsluierde beeld zich op zijn hoog voetstuk verhief, bijeen, wachtende op VAN LENNEP. Te zijner tijd verscheen hij, er niet te best uitziende en moeielijk ter been. Ook had hij weken lang en tot op dienzelfden dag het huis moeten houden, wegens een ongemak aan de knie en bijkomende ongesteldheden, maar betuigde later dat, zoodra hij dien dag in de lucht gekomen was, hij zich als door een adem des levens verkwikt en versterkt had gevoeld. En inderdaad, zoo ras hij de hem wachtende spreekplaats bereikt had en zijnen mond opende, verdween alle denkbeeld van zwakte en vorige krankheid, en liet hij, die in de laatste jaren, in het gewoon gesprek, dikwijls moeielijk te verstaan was geweest, zich met zoo groote duidelijkheid, kracht en nadruk hooren, dat niemand der omstanders van zijne schoone rede een woord behoefde te missen. Maar toen nu het statige beeld onthuld, en door den Burgemeester van Amsterdam als een der edelste sieraden der aan zijne zorgen toebetrouwde stad aanvaard was; toen daarop de Minister van Binnenlandsche Zaken, na eene rede, zijner en VONDEL en VAN LENNEP volkomen waardig, dezen, uit naam van Z. M. den Koning, het Commandeurs-kruis van de Orde van den Nederlandschen Leeuw overhandigde, en de luide en hartelijke toejuiching der uitgezochte schaar, die hem omringde en die de beteekenis dezer koninklijke vereering op *dezen* dag volkomen gevoelde, daarop het schoonste zegel drukte; toen de toegenegene blikken van zoovele oprechte vrienden, waaraan zich de oogen vol tranen eener innig geliefde dochter paarden, de zijnen zochten te ontmoeten, om zonder woorden hem hunne deelneming te kennen te geven, — toen, gewisselijk, doorleefde deze uitnemende vaderlander een der schoonste en zoetste oogenblikken van zijn leven; en weinig dachten wij, die het met hem doorleefden, dat wij slechts één jaar later hem onze hulde zouden brengen op zijn reeds sedert ettelijke weken gesloten graf.

„Deze uitnemende vaderlander!”... O Ja, geeft hem, boven

alle andere, dezen eernaam. Schrijft, beitelt in gouden letteren op zijn graf: Bene de patria meritvs est. Met al wat hij was, met al wat hij had en vermocht, bepaaldelijk; want van het andere is het noch mijne taak, noch van mijne bevoegdheid te spreken; bepaaldelijk met hetgeen hij als Dichter, Schrijver, en Geleerde was, had, en vermocht; met alle de hem aangeborene gaven, met alle de door hem verkregene kundigheden, heeft hij de eer des vaderlands, het nut en genoegen, de beschaving en veredeling zijner landgenooten gezocht, en niets anders. Ware Jacob van Lennep, met hetzelfde talent, Brit of Franschman geweest, zijne vaardige pen had hem schatten kunnen vergaderen; maar voor de verzoekingen, die daaraan verbonden zijn, blijft ook de populairste der nederlandsche dichters en schrijvers bewaard. Doch hebzucht lag niet in zijn aard; veeleer een edelmoedigheid, die tot staving van den vaderlandschen roem tot elke opoffering in staat zou zijn geweest. Eer en lof en onderscheidingen zijn hem rijkelijk, en ook van het buitenland, wedervaren; doch elk die hem gekend heeft, weet hoe weinig het hem om dezen te doen is geweest. Ook heeft hij op zijne reeds zoo vroeg en overvloedig verworvene lauweren nooit gerust, maar is onvermoeid werkzaam gebleven tot in klimmenden ouderdom, tot aan zijnen laatsten snik. In dit alles heeft hij een schoon voorbeeld nagelaten, beide voor die aristocratische wereld, waarin hij, en voor die letterkundige wereld, waarvoor hij geboren was; voor ons allen, M. H. die het nimmer mogen vergeten dat het vaderland dierbare rechten heeft, en dat ook het langste leven kort is.

Die de geschiedenis van zijn leven schrijven zal, zal vermelden dat Jacob van Lennep op den 24sten Maart van het jaar 1802 te Amsterdam, uit amsterdamsche ouders is geboren, tot vader hebbende Mr. David Jacob van Lennep en tot moeder Cornelia Christina van Orsoy; dat het deze voortreffelijke vrouw is geweest, die hem vroegtijdig de door hem zoo wel gebruikte kunst van lezen, en dat beiden in 't fransch en in zijne moedertaal, geleerd heeft; en dat hij ter Fransche School heeft gegaan bij den onderwijzer Deeleman, die, onder anderen,

een groot voorstander was van de oefening van 't geheugen, en ter Latijnsche, onder den rector HERMAN BOSSCHA; dat hij het ongeluk gehad heeft zijne lieve moeder reeds op zijn vijftiende jaar te verliezen, maar het voorrecht zijnen voortreffelijken vader tot slechts een vijftiental jaren vóór zijnen eigenen dood te behouden. Hij moet niet vergeten, dat op zijne vorming en voorbereiding, bepaaldelijk tot Romanschrijver, veel invloed gehad heeft zekere zwitsersche jufvrouw WÄGELI, die de gouvernante van twee zijner tantes geweest was, en na het vroegtijdig overlijden van deze hare kweekelingen, als gezelschapsjufvrouw zijner grootmoeder, in dier huis gebleven was. Ik vergis mij zeer, of deze is het, die hij ons, in de inleiding van *Ferdinand Huyck* en later, als *Mejuffrouw Stauffacher* heeft leeren kennen. Voorts zal hij te zijner plaats verhalen, hoe de jongman, na volbrachte studie aan het Athenaeum Illustre zijner geboortestad, ten jare 1824, te Leiden in de rechten gepromoveerd, en nog ten zelfden jare, te Amsterdam in het huwelijk getreden is met Jonkvrouwe HENRIETTA SOPHIA WILHELMINA ROËLL, dochter van den Minister van dien naam, vroeger onder Koning LODEWIJK, later onder Koning WILLEM I; en hoe uit dit huwelijk onderscheiden kinderen zijn voortgesproten; dat hij zijne vaderstad (1826—1847) als secretaris van het Collegie van Curatoren van het Athenaeum en der Latijnsche Scholen, en voorts in onderscheidene andere betrekkingen gediend heeft; dat hij, in 1827 daartoe benoemd, ook eenige jaren Secretaris van de toen bestaande provinciale Commissie van Landbouw geweest is, en hoe hij, in die hoedanigheid, veel gelegenheid gehad heeft nauwkeurige plaatselijke kennis van een gedeelte van zijn vaderland, ook van zijne anders zoo schaars bezochte noordelijke eilanden, op te doen; terwijl hij van zijn zevenentwintigste jaar tot aan zijn levenseind het ambt van Rijksadvocaat bekleed heeft, en van 1853 tot 1856 Lid der Tweede Kamer van de Staten-Generaal is geweest. Op zijn negenentwintigste jaar tot Ridder van den Nederlandsche Leeuw benoemd, achttien jaren later, bij de troonsbeklimming van WILLEM III, tot Commandeur van de Eikenkroon verheven, in het jaar 1860 Ridder der Belgische Leopolds-Orde geworden, werd al deze

eer op den 12 October 1866, den heugelijken dag, welken wij u herinnerd hebben, door zijne verheffing tot Commandeur van de Orde van den Nederlandschen Leeuw, eene eer die ook aan zijnen vader te beurt gevallen was, ten top gevoerd. Maar ook van andere onderscheidingen zal de levensbeschrijver gewagen, en het melden, hoe hij eerst van het Instituut, daarna van deze Akademie, desgelijks van de Akademie van Beeldende Kunsten, en van bijna alle grootere en kleinere maatschappijen en genootschappen van wetenschap, letteren en kunsten in het vaderland, gelijk van onderscheidene in het buitenland, lid, eerelid, lid van verdienste, bestuurder is geweest. Met gulden letteren stelle hij het te boek, dat het JACOB VAN LENNEP, dat het een dichter, en deze dichter geweest is, aan wien eene bevolking van tweemaalhonderdzestigduizend zielen de zeer practische, de onwaardeerbare gave van een overvloed van zuiver drinkwater te danken heeft, tot hiertoe al te zeer door haar ontbeerd. Als den dag van zijn overlijden zal hij den 25sten Augustus ll., als de plaats, Oosterbeek bij Arnhem vermelden, waar hij ook begraven is.

Hij zal ook pogen zijn beeld te schetsen. Dat bewegelijk gelaat; dat veelbelovend voorhoofd; dat brandend oog, onder

„d'optrek van den wenkbraauwboog,
Die zich naar 't voorhoofd krult omhoog;
't Merk dat zijn afkomst kennen doet,
Zijne afkomst uit VAN LENNEP's bloed;"

dien onberispelijken adelaarsneus; dien geestigen mond. Er bestaan misschien honderd portretten en photogrammen van dezen man; allen de sprekende gelijkenis van zijn sprekend gelaat; maar hoe zeer verschillende onderling! — Het vaderland heeft voornamelijk drie JACOBS VAN LENNEP gekend. Den jongen JACOB VAN LENNEP, van den tijd der *Legenden*, met dat opgeheven hoofd, met dien vroolijken oogopslag, en die moeite had, bij de levendige voordracht dezer gedichten, het overvloedige, blonde, krullende haar zich uit de oogen te houden. Den VAN LENNEP van middelbaren leeftijd; naar het uitzien, vroeg oud; geheel grijs; al de gelaatstrekken diep en scherp geteekend;

maar het oog altijd even glinsterend, en in alle zijn bewegingingen vlug en levendig als te voren. Den VAN LENNEP van de laatste jaren; voor die hem van nabij gadesloegen, in korten tijd, sterk verouderd, maar het, zooras hij sprak en zich roerde, telkens weer doende vergeten; met het lange, nu sneeuwwitte haar, waarvan de glans den gloed zijner oogen scheen te temperen, en dat aan geheel zijn wezen ik weet niet welke nieuwe uitdrukking van zachtheid bijzette. Het laatste beeld was het beminlijkste, en zal ons nog lang, onder aandoeningen van liefde en erkentelijkheid, voor den geest staan.

LEVENSBERICHT

VAN

H. C. MILLIES.

DOOR

J. C. G. BOOT,
Secretaris der Afdeeling Letterkunde *).

In de Jaarboeken der Koninklijke Akademie van wetenschappen zal het jaar 68 om de vele sterfgevallen onder hare leden met een zwarten streep worden aangeteekend. Vooral de Letterkundige Afdeeling werd zwaar geteisterd. Zij verloor vier leden, die haar lidmaatschap niet als een blooten eeretitel beschouwden, maar door getrouwe opkomst in de vergaderingen en door wetenschappelijke bijdragen toonden het doel der Akademie te kennen en ter bereiking daarvan te willen medewerken, mannen, van wier geleerdheid en ijver zij nog schoone vruchten verwachtte.

Van de afgestorvenen hebben de schrandere taalkenner TE WINKEL, de beminnelijke staathuishoudkundige O. VAN REES, Nederlands geliefde dichter en letterkundige J. VAN LENNEP, in ambtgenooten, die hunne vakken van wetenschap in ons midden vertegenwoordigen, juiste beoordeelaars hunner verdiensten en welsprekende lofredenaars gevonden. De vierde, een

*) Voorgedragen in de gewone Vergadering van 15 Februari 1869.

man van uitgebreide en veelzijdige kennis, maar bovenal bedreven in Oostersche taal- en volkenkunde, heeft te weinige en te geringe vruchten van zijn arbeid bekend gemaakt, om zelfs voor beoefenaars van die vakken, die geen gemeenzamen omgang met hem gehad hebben, de waardeering zijner verdiensten mogelijk te maken. Veelmin kan iemand die van mij verwachten, die op het gebied van Oostersche taal- en letterkunde een volslagen vreemdeling ben. Daarom zult gij mij wel willen vergunnen, dat ik mij bepale tot het mededeelen van een eenvoudig levensbericht van ons medelid, wiens levensdraad op den 26sten November van het vorige jaar plotseling werd afgebroken.

Henricus Christiaan Millies is den 15den October 1810 te 's Gravenhage geboren, waar zijn vader Jacobus, die vroeger hier te lande, te Parijs en te Madrid met goed gevolg de graveerkunst had uitgeoefend, toen Conservator van het kunstkabinet aan 's Rijks-bibliotheek was. Nauwelijks twee jaren oud zijnde verloor hij dien vader, die de kostwinner voor het gezin was. Zijne moeder, eene voortreffelijke Fransche vrouw, Anne Bornet, legde alles ten koste aan de opvoeding harer kinderen, waarbij zij ondersteund werd door hare zuster, die te Parijs met den Bankier Slingeland gehuwd was. De twee zoonen, die reeds op gevorderden leeftijd waren, toen zij voor weinige jaren te Utrecht bij den jongsten overleed, hebben hare zorgen met oprechte liefde beloond.

Na het onderwijs op de departementale school genoten te hebben, werd de jongere zoon op het kantoor van een Procureur geplaatst, maar toonde voor die bezigheden noch lust, noch geschiktheid De jongen was reeds toen een bibliophaag, en had veel meer neiging tot taalstudie dan tot kantoorwerk. Gaarne zou hij zijn ouderen broeder naar de Latijnsche School vergezeld hebben, maar het schijnt dat de bekrompene middelen dit niet toelieten. Gelukkig bood zich elders de gelegenheid aan om hem Latijn en Grieksch te laten leeren. In 1823 werd hij door een aanverwant, Joh. Christ. Steuerwald, die te Bergen-op-Zoom Luthersch predikant en rector was, in huis genomen en voltooide onder diens leiding zijne gymnasiale studiën, zoodat hij, met lof tot het Akademisch onderwijs bevor-

derd, in September 1827 als student bij het Luthersche Seminarium kon worden ingeschreven en de lessen van D. J. van Lennep, J. P. van Capelle en andere Hoogleeraren aan de Doorluchtige School hier ter stede met vrucht bijwonen.

De oude Willmet vond toen juist een opvolger in Taco Roorda, die in Hamaker's school gevormd, met jeugdigen ijver het onderwijs in de Semitische talen opvatte. Aan hem heeft Millies veel te danken gehad. De stoom was toen nog niet als bewegingskracht op de oefeningen van den geest toegepast en de studenten schaamden zich niet jaren achtereen de lessen der Hoogleeraren te volgen. De meesten begrepen, dat wie eenmaal met vaste schreden op de baan der wetenschap wil voorttreden, in zijne jeugd leiding en voorlichting behoeft. Millies altans rekende zich niet te geleerd om de lessen van Roorda over Hebreeuwsche, Arabische en Arameesche taalkunde bij herhaling getrouwelijk bijtewonen, drie jaren boeken van het Oude Testament te hooren verklaren, en vier jaren deel te nemen aan een privatissimum over Arabische letterkunde.

Zoo legde hij een hechten grondslag voor zijne taalkennis en vond door zijn ijver het middel om door het onderwijzen van anderen gedeeltelijk in de kosten zijner studie te voorzien. Na de theologische lessen van Plüschke, Ebersbach en Sartorius bijgewoond te hebben, werd hij in 1832 proponent bij het Luthersche Kerkgenootschap. Het duurde vijf jaren, voordat hij een beroep kreeg, in welken tusschentijd hij zich met het voortzetten zijner studiën en met het geven van onderwijs, onder anderen bij de familie van der Vliet, te Bloemendaal, bezig hield.

Nu volgden tien jaren van kerkelijke bediening te Kuilenburg, Haarlem en Utrecht, die hem vooral sedert 1843 door een lichaamskwaal en zwakke gezondheid nog al zwaar viel. Recensiën uit die jaren in de *Gids* en in de *Konst- en Letterbode* bewijzen, dat hij bij voorkeur zich met Oostersche zaken bezig hield, en het was vooral de ongunstige beoordeeling van het *Handboek der Land- en Volkenkunde van Nederlandsch Indië* van Roorda van Eysinga, die aan Millies den naam bezorgde van een grondig kenner der Oost-Indische eilanden.

Dat hij ook als godgeleerde gunstig bekend stond, meen ik te mogen opmaken uit zijne benoeming tot opvolger van zijn leermeester PLÜSCHKE, als Hoogleeraar bij de Luthersche Kweekschool, niettegenstaande zijne gezondheid toen veel te wenschen overliet. Hij begon zijne lessen in Mei 1847, maar kon, door ziekelijkheid verhinderd om in het openbaar te spreken, eerst den 6den November van het volgend jaar zijne intree-rede houden, waarin hij de vergelijking van vreemde godsdiensten aan onze godgeleerden ten sterksten aanbeval.

Bijna negen jaren heeft hij te Amsterdam in die betrekking geleefd en gewerkt, en zoo ook al de menigvuldigheid en verscheidenheid der vakken, die hij voor zijne lessen moest behandelen, het onmogelijk maakte, dat hij in elk afzonderlijk schitterde, zoo was toch niemand beter dan hij door uitgebreide kennis en noeste vlijt in staat om zijn taak goed te vervullen en veel nut te stichten. Aan de degelijkheid van zijn onderwijs valt niet te twijfelen.

Met zijne zucht om veel te weten en zich dikwijls meer dan noodig was in kleinigheden in te laten, was het niet te verwachten, dat hij te Amsterdam den tijd zou vinden om bovendien werken van blijvende waarde te schrijven; proeven zijner veelzijdige geleerdheid uit dien tijd ontbreken echter niet.

MILLIES had een groote liefhebberij in de numismatiek, vooral met betrekking op Oostersche munten. Een van de weinige afzonderlijke geschriften, die door hem zijn uitgegeven, de eerste en de laatste bijdrage, die hij in vergaderingen dezer Akademie, heeft geleverd, een stuk opgenomen in de Belgische *Revue numismatique*, eindelijk een arbeid, in de Fransche taal van grooteren omvang, die sedert een paar jaren voltooid, maar nog niet geheel afgedrukt is, stellen de beminnaars van munt- en penningkunde in staat om over zijne verdiensten in dit vak een oordeel te vormen. Die geschriften leveren tevens de bewijzen van zijne uitgebreide kennis van Oostersche talen. Immers, hij bepaalde zich niet tot de zoogenaamde Semitische talen, maar was in het Maleisch en Javaansch genoeg bedreven om daarin anderen te onderwijzen, en greep gretig elke gelegenheid aan om zich met allerlei Oost-Indische talen eenigzins

bekend te maken. Zeer gewenscht was hem de gemeenzame omgang met LAMBERTUS MANGINDAÄN, een jong man uit de Minahassa, die van Januari 1854 tot Juli 1858 hier ter stede gewoond heeft, om zich voor het onderwijs te bekwamen en vervolgens tot zendeling te worden opgeleid. Bijna wekelijks bezocht deze MILLIES om hem mededeelingen te doen over de taal, de geschiedenis, de zeden en overleveringen van zijn land en volk (de zoogenaamde Alfoeren). Later, in 't laatst van 1858, vond MILLIES in WILLEM ISKANDER, een uitstekend jongeling van Mandheling, die met soortgelijk doel hier een paar jaren vertoefde, eene goede gelegenheid, om zich in de taal der Bataks te oefenen, hoewel de verwijdering zijner woonplaats veelvuldíge bezoeken verhinderde. Hoever hij het in de kennis van de talen der Makassaren, Boeginesen en Alfoeren, der Dajaks en Bataks gebracht had, zal wel voor altijd een geheim blijven, tenzij genoemde Oosterlingen, van welke de eerste nu tweede gouvernements-onderwijzer op de school te Tondanao, de andere aan het hoofd eener normaalschool te Tanah-Batoe geplaatst is, daarover inlichtingen wilden schenken. Zooveel is zeker, dat hij een buitengewonen aanleg had tot het aanleeren van talen. Velen herinneren zich nog met welk een gemak hij zich in eene vergadering van het Internationaal Congres voor sociale wetenschappen in het Fransch uitdrukte, toen de waarde van de Christelijke godsdienst als onderwerp der kunst werd aangerand, en er zijn onder u, die beter dan ik kunnen getuigen, hoe hij ook onvoorbereid zijne gedachten in zuiver Latijn wist voor te dragen.

MILLIES was een gemoedelijk man en een waar christen. Hij was diep doordrongen van de waarheid, die hij telkens in woord en schrift verkondigde, dat Nederland aan de bevolkingen zijner rijke en schoone Oostersche bezittingen, een zware schuld te betalen heeft, dat het voor de godsdienstige, zedelijke, intellektuële ontwikkeling van die volken weinig heeft gedaan en verplicht is ook in zijn eigen belang veel in te halen. Telkens, maar vooral in een artikel in *de Gids* van 1853, getiteld *de Javaansche Bijbelvertaling*, dringt hij aan op de verspreiding en verkondiging van het Christendom onder de bevolkingen aan Nederlands heerschappij onderworpen en prees

iedere poging door het Zendeling- en door het Nederlandsche Bijbelgenootschap gedaan om daartoe bevorderlijk te zijn. De slavernij wekte in de hoogste mate zijne verontwaardiging op. Meer dan eens heeft hij de pen opgevat om hare opheffing te bepleiten. Mocht iemand de waarheid van de stelling: *pectus est, quod disertum facit* in twijfel trekken, ik zou hem wijzen op de welsprekende bladzijden, die hij over dit onderwerp, weinige dagen na de inhuldiging van Koning WILLEM III, op het zien van het Surinaamsche wapenschild, geschreven heeft.

Vooral tot het Bijbelgenootschap heeft hij jaren lang in eene nauwe betrekking gestaan en grooten invloed uitgeoefend op de handelingen van dat genootschap met betrekking tot de vertaling der Heilige Schrift. Meer dan door het uitgeven van geschriften, heeft hij zich daardoor verdienstelijk gemaakt, en ik acht het aan zijne nagedachtenis verschuldigd te zijn, hier in het kort mede te deelen, wat mij door de welwillende opgave van den geachten Secretaris van dat genootschap, den Heer J. VAN LEEUWEN, dienaangaande is bekend geworden.

De invloed, dien MILLIES uitoefende op de besluiten en verrichtingen van het Bijbelgenootschap, begon in 1845, toen hij nog te Haarlem woonde en geen lid van het hoofdbestuur was. Want hoewel zijn naam niet gevonden wordt bij het drieledig voorstel der Haarlemsche afdeeling, toen ingediend, was het toch stellig van hem afkomstig. Die afdeeling stelde voor 1°. dat de door Duitsche zendelingen aangevangen vertaling van het N. T., in het Dajaksch, ondersteund door het Britsche Bijbelgenootschap, door het Nederlandsche zou worden voortgezet; 2°. eene zending naar Celebes tot vertaling van den Bijbel in het Makassaarsch en Boegineesch; 3°. het zenden van een afgevaardigde naar Sumatra om eene vertaling in de taal der Bataks te ondernemen. In 1846 werd het eerste voorstel aangenomen, en, toen het Britsch Genootschap de inmiddels voltooide vertaling van het N. T. in het Dajaksch uitgaf, liet MILLIES de zaak niet rusten, maar wist te bewerken, dat de Duitsche zendeling A. HARDELAND van hier ondersteuning kreeg om zijn werk te verbeteren en ook het O. T. in die taal over te brengen. In 1859 is de verbeterde uitgaaf van het N. T.

voor rekening van het Nederlandsche Bijbelgenootschap herdrukt.

Met grooten ijver ondersteunde MILLIES de voorstellen van HARDELAND tot het bewerken van een Dajaksche spraakkunst en Woordenboek, en menig advies van hem over dien arbeid legt getuigenis af van zijne kennis dier taal. Het was voor hem eene groote voldoening toen in 1859 door het Bijbelgenootschap HARDELAND's *Dajaksch-Deutsches Wörterbuch* en de *Grammatik der dajakschen Sprache* werd uitgegeven.

De twee andere voorstellen werden in het jaar 1847 door de algemeene vergadering aangenomen, en hadden de zending van den Heer B. F. MATTHES naar Makassar en van den Heer H. NEUBRONNER VAN DER TUUK naar Sumatra ten gevolge. Het is hier de plaats niet om te vermelden wat door die beide mannen, die onze afdeeling zich eene eer rekent onder hare correspondenten te tellen, voor de kennis der talen van Celebes en Sumatra reeds is gedaan, maar wel verdient het vermelding dat MILLIES onvermoeid werkzaam is geweest om door lithographie en letterdruk de vruchten van hun arbeid in Nederland bekend te maken. Onder zijn toezicht zijn in 1855 en 1856 door den Heer N. TETTERODE te Rotterdam de stempels gesneden en de letters gegoten van het Bataksch, Makassaarsch en Boegineesch, van welke sedert gebruik is gemaakt om hier in die talen te drukken.

Sedert 1848 lid van het hoofdbestuur heeft MILLIES met de genoemde afgevaardigden eene drukke correspondentie gevoerd, en zich nooit onttrokken aan het lastig en tijdroovend correctiewerk van drukproeven. Hij deed het geheel belangeloos, alleen gedreven door zijne zucht voor linguistische studien en door warme belangstelling in alles, wat strekken konde om Christendom en beschaving onder de volkeren, aan Nederland's heerschappij onderworpen te verspreiden. Zoo ik niet vreesde te uitvoerig te worden, zou ik hier uit de rapporten aan de algemeene vergaderingen van het Bijbelgenootschap nog veel kunnen vermelden, waaruit blijkt, dat MILLIES groote diensten aan het genootschap heeft bewezen en dat die volkomen erkend werden.

De financieele bezwaren wogen bij hem niet zwaar, en hij

kende geen grootere teleurstelling, dan als eenig voorstel tot uitgave van bijbelboeken in vreemde talen moest afgewezen worden.

Zoo deed het hem leed, dat eene vertaling van Mattheus in de taal van het eiland Lettie, door G. Heijmering vervaardigd, bij gebrek aan een duidelijk afschrift ongedrukt moest blijven liggen; dat de uitgaaf van het N. T. in het Japansch door het vertrek van Dr. P. J. Bettelheim naar Amerika verviel; dat de vertaling van den bijbel in de taal gesproken op Nias bij Sumatra niet gedrukt, en dat eene vertaling in het Neger-Engelsch opgegeven werd.

Ook nadat Millies door zijn vertrek naar elders in 1856 opgehouden had gewoon lid van het hoofdbestuur te zijn, verflaauwde zijne belangstelling in het genootschap niet en heeft hij dit als honorair lid van het hoofdbestuur meermalen bewezen.

Reeds in 1854 had hij een voorstel om een wetenschappelijk gevormd persoon naar de Soendalanden te zenden met warmte aanbevolen. Er verliepen eenige jaren zonder dat aan dit voorstel gevolg werd gegeven. In 1865 werd de zaak op voorstel van de afdeeling Utrecht op nieuw ter sprake gebracht en de uitvoerige memorie van toelichting is blijkbaar van de hand van Millies, die vervolgens medewerkte tot het gunstig praeadvies van het hoofdbestuur. Daardoor oefende hij een belangrijken invloed uit op de zending van Dr. Engelmann in 1863 naar de Preanger-regentschappen en op de later gevolgde missie van Dr. van der Tuuk naar Bali.

In 1865 gaf hij een breedvoerig advies over het nut eener Hoog-Maleische bijbelvertaling, en hield nog in het laatste jaar van zijn leven het oog op den herdruk van het Laag-Maleische N. T., waarvan de correctie aan den Heer H. Smeding te Utrecht is opgedragen.

Zoowel zijne groote kennis in Oostersche talen, als zijne richting in het godsdienstige, waar hij reeds lang de rationalistische opvatting van zijn leermeester Plüschke vaarwel had gezegd en tot eene zeer positieve en orthodoxe verklaring van den bijbel was overgegaan, baande aan Millies den weg voor

het professoraat in de Oostersche taal en letterkunde bij de Utrechtsche hoogeschool.

Hij aanvaardde dat ambt in September 1856 en bleef daarin werkzaam tot den dag van zijn dood. Ambtgenooten en leerlingen hebben, toen de laatste eer aan zijn stoffelijk overschot bewezen werd, getuigd van zijne veelomvattende geleerdheid, van zijn vroom en oprecht gemoed.

Sedert 1856 telde deze Akademie hem onder hare leden. Dat Millies den titel van lid der koninklijke Akademie van wetenschappen niet als een loutere eeretitel beschouwde, heeft hij bewezen door het gezet bijwonen der vergaderingen, somwijlen zelfs bij smartelijk lichaamslijden, door gretig deel te nemen aan de discussien, vooral door een zestal bijdragen, die in de Verslagen opgenomen proeven leveren van zijn nauwgezet onderzoek en groote belezenheid. Had de staat onzer financien voor weinige jaren niet gedrongen tot het tijdelijk staken der uitgave van Verhandelingen, Millies zou zijne *Histoire des monnaies des peuples de l'Archipel des Indes*, opgehelderd door een groot aantal van afgebeelde munten op talrijke platen, voor de werken dezer afdeeling hebben aangeboden, zooals hij in eene mededeeling over dat onderwerp in Juni 1865 in ons midden verklaard heeft.

Nu die belemmering door een zuinig beheer onzer geldmiddelen gelukkig is opgeheven, betreuren wij het dat die arbeid van ons verdienstelijk medelid eene andere bestemming heeft gekregen, maar verheugen er ons over, dat hij voor de wetenschap niet zal verloren gaan.

Het zal weldra blijken, of aan dien nagelaten arbeid eene groote en blijvende waarde zal worden toegekend; maar hoe het oordeel daarover zij, de nagedachtenis van een man, die zooveel gedaan heeft tot bevordering der polynesische taalstudie en tot verspreiding van beschaving en Christendom onder de volkeren van den Oost-Indischen archipel, verdient bij tijdgenooten en nakomelingen in eere te blijven.

LIJST

VAN GEDRUKTE GESCHRIFTEN

VAN

H. C. MILLIES.

Leerrede over Lucas 7 v. 12. Haarlem 1844.

Mag de Christen eigenaar van slaven zijn? Tegen het Alg. Handelsblad van 3 Dec. 1847. Amst. 1847.

De munten der Engelschen voor den Oost-Indischen Archipel, Amst. 1852.

Oratio de exterarum religionum comparatione Theologo christiano valde commendanda, Amst. 1848.

Oratio de literarum Orientalium cum theologia Christiana necessitudine, Trai. ad. Rh. 1856.

Oratio de monotheismo Israelitarum, divinae patefactionis testimonio, Trai. ad. Rh. 1868.

IN TIJDSCHRIFTEN EN ANDERE WERKEN.

Aankondiging van T. Roorda, proeve van Javaansche poezie, in *de Gids* 1841.

Beoordeeling van de Studia Asiatica auctore. E. T. F. Baer, fasc. III in de *K.* en *L. Bode* 1841. N. 54 en 55. 1842. N. 24.

Beoordeeling van het Handboek der Land- en Volkkunde van Ned. Indië door P. P. Roorda van Eijsinga in *de Gids* 1842.

Aan P. P. Roorda van Eijsinga. *K.* en *L. Bode* 1843. N. 9.

Beoordeeling van werken over Neerl. Indië van C. L. Blume, W. L. de Sturler en W. L. Ritter in *de Gids* 1846.

Het Parijsche en het Nederlandsche Zendelinggenootschap, *de Gids* 1848.

De inhuldiging en een wapenschild, *de Gids* 1849.

Naschrift achter J. Hoffmann, Iets over een Chineschen almanak voor 1851, ald. 1852.

De Javaansche bijbelvertaling, ald. 1853.

De Chinezen in N. Oost-Indië en het Christendom, in het werkje van Gützlaff, aan mijne medechristenen in Nederland, Amst. 1850.

Levensbericht van Dr. Gützlaff, in *de Hand. der Maatsch. van Ned. Letterkunde,* Leiden 1852.

Necrologie van Dr. W. H. Medhurst. *K.* en *L. Bode.* 1857. N. 13.

Notice sur les nouvelles monnaies pour les colonies orientales Neerlandaises, in de *Revue de la numismatique belge,* Brux. 1858.

Proeve eener makassaarsche vertaling des Korans, in de *Bijdr. van Taal- Land-* en *Volkenkunde van Ned. Indië,* 1856.

Bibliographie van Celebes in het *Aardrijksk.* en *Statistiek Woordenboek van Ned. Indië,* D. I.

Over de Arabische munten uit Zuidbarge, *K. en L. bode,* 1860. N. 13.

Voorlezing over eenige overblijfselen der oude Babylonische letterkunde, in *het Verslag van het prov. Utrechtsch genootschap* van 1860.

Over Prof. Lassen's verklaring van het reisverhaal van Jamboulos, in *de Aant. der letterk. sectie van hetz. genootschap* van 1861.

IN DE WERKEN DER KON. AKAD. VAN WETENSCHAPPEN.

Onderzoek van eene verzameling Oostersche munten, *Versl. Letterk.* D. V. bl. 388—401.

Over de bronnen voor de beoefening der kerkgeschiedenis van Ned. Oost-Indië, ald. VII bl. 12—55.

Over de Oostersche vertalingen van H. Grotius, de veritate religionis Christianae, ald. VII, bl. 109—134.

Opmerkingen over den oud-Javaanschen dierenriem, ald. VII, 297—329.

Verslag eener mededeeling over de inlandsche munten van den Oost-Indische Archipel, ald. X, bl. 4—10.

Over eene nieuw ontdekte afbeelding van den Dodo in *de Verh. Natuurk.* D. XI.

JAARBOEK

VAN DE

KONINKLIJKE AKADEMIE

VAN

WETENSCHAPPEN.

GEVESTIGD

TE

AMSTERDAM,

VOOR

1869.

AMSTERDAM,
C. G. VAN DER POST.

GEDRUKT BIJ DE ROEVER - KRÖBER - BAKELS.

INHOUD.

NAAMLIJST

DER

GEWONE LEDEN,

CORRESPONDENTEN

IN DE OVERZEESCHE BEZITTINGEN VAN HET RIJK

EN

BUITENLANDSCHE LEDEN

VAN DE

KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN.

STAAT

VAN DE

KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN

OP DEN 24sten APRIL DES JAARS 1869.

BESTUUR DER ACADEMIE

gedurende het Academiejaar van April 1869—April 1870.

ALGEMEENE VOORZITTER,

F. C. DONDERS.

ALGEMEENE SECRETARIS,

C. J. MATTHES.

Afdeeling Wis- en Natuurkundige Wetenschappen.

VOORZITTER,

F. C. DONDERS.

ONDERVOORZITTER,

C. A. J. A. OUDEMANS.

SECRETARIS.

C. J. MATTHES.

Afdeeling voor de Taal-, Letter-, Geschiedkundige en Wijsgeerige Wetenschappen.

VOORZITTER,

C. W. OPZOOMER.

ONDERVOORZITTER,

W. MOLL.

SECRETARIS,

J. C. G. BOOT.

A*

Afdeeling voor de Wis- en Natuurkundige Wetenschappen.

Gewone Leden.

J. VAN GEUNS, te *Amsterdam.*
H. C. VAN HALL, te *Groningen.*
F. KAISER, te *Leiden.*
C. J. MATTHES, te *Amsterdam.*
A. H. VAN DER BOON MESCH, te *Leiden.*
W. N. ROSE, te *'s Gravenhage.*
F. J. STAMKART *), te *Delft.*
F. W. CONRAD, te *'s Gravenhage.*
F. C. DONDERS, te *Utrecht.*
P. HARTING, te *Utrecht.*
J. W. L. VAN OORDT, te *Rotterdam.*
H. SCHLEGEL, te *Leiden.*
G. F. VOORHELM SCHNEEVOOGT, te *Amsterdam.*
W. C. H. STARING †), op den Huize *Boekhorst* bij *Lochem.*
C. H. D. BUIJS BALLOT, te *Utrecht.*
F. Z. ERMERINS, te *Groningen.*
J. A. C. OUDEMANS, te *Utrecht* (tijdelijk te *Batavia*).
D. BIERENS DE HAAN, te *Leiden.*
J. BOSQUET, te *Maastricht.*
A. W. M. VAN HASSELT, te *Amsterdam.*
M. C. VERLOREN, te *Schothorst* bij *Amersfoort.*
J. VAN GOGH, te *'s Gravenhage* (Uitlandig).
V. S. M. VAN DER WILLIGEN, te *Haarlem.*
P. ELIAS, te *'s Gravenhage.*
C. A. J. A. OUDEMANS, te *Amsterdam.*

---

*) Tot aan den Heer F. J. STAMKART zijn de namen alphabetisch gesteld van hen, die bij Koninklijk besluit van 26 October 1851, N°. 3, werden benoemd tot gewone leden der Koninklijke Akademie van Wetenschappen.

†) De alphabetische orde is ook aangenomen voor hen, die bij Kon. besluit van 23 Februarij 1855 tot gewone leden der Natuurkundige Afdeeling van de Academie werden benoemd. De rangorde der leden, volgende op den Heer W. C. H. STARING, wordt bepaald door den tijd hunner benoeming.

E. H. VON BAUMHAUER, te *Haarlem.*
F. A. W. MIQUEL, te *Utrecht.*
S. C. SNELLEN VAN VOLLENHOVEN, te *Leiden.*
P. M. BRUTEL DE LA RIVIÈRE, aan het *Nieuwe-Diep.*
P. BLEEKER, te *'s Gravenhage.*
P. J. VAN KERCKHOFF, te *Utrecht.*
J. BOSSCHA, JR., te *'s Gravenhage.*
N. W. P. RAUWENHOFF, te *Rotterdam.*
P. L. RIJKE, te *Leiden.*
A. HEYNSIUS, te *Leiden.*
M. HOEK, te *Utrecht.*
J. A. BOOGAARD, te *Leiden.*
L. COHEN STUART, te *Delft.*
G. VAN DIESEN, te *Utrecht.*
W. KOSTER, te *Utrecht.*
G. F. W. BAEHR, te *Delft.*
W. F. R. SURINGAR, te *Leiden.*
T. J. STIELTJES, te *Delft.*
HERM. VOGELSANG, te *Delft.*
J. A. HERKLOTS, te *Leiden.*
A C. OUDEMANS, JR., te *Delft.*
C. H. C. GRINWIS, te *Utrecht.*
C. M. VAN DER SANDE LACOSTE, te *Amsterdam.*
. . . .
. . . .

Rustende Leden.

C. PRUYS VAN DER HOEVEN, te *Leiden.*
J. P. DELPRAT, te *'s Gravenhage.*
R. VAN REES, te *Utrecht.*
G. A. VAN KERKWIJK, te *'s Gravenhage.*
G. J. MULDER, te *Bennekom.*
J. BADON GHIJBEN, te *Breda.*
D. J. STORM BUYSING, te *'s Gravenhage.*

Correspondenten in de Overzeesche Bezittingen van het Rijk.

C. SWAVING, te *Buitenzorg op Java.*
P. J. MAIER, te *Batavia.*
J. E. TEYSMANN, te *Buitenzorg op Java.*

. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .

Buitenlandsche Leden.

A. C. BECQUEREL, te *Parijs.*
H. K. W. BERGHAUS, te *Potsdam.*
J. B DUMAS, te *Parijs.*
J. VON LIEBIG, te *Munchen.*
H. VON MOHL, te *Tubingen.*
J. J. D'OMALIUS, te *Ciney.*
R. OWEN, te *Londen.*
A. QUETELET, te *Brussel.*
RAMON DE LA SAGRA, te *Parijs.*
Sir JOHN F. W. HERSCHEL, te *Londen.*
P. J. VAN BENEDEN, te *Leuven.*
G. B. AIRY, te *Greenwich.*
H. HELMHOLTZ, te *Heidelberg.*
A. W. HOFMANN, te *Berlijn.*
V. REGNAULT, te *Parijs.*
R. VIRCHOW, te *Berlijn.*
H. W. DOVE, te *Berlijn.*
H. R. GÖPPERT, te *Breslau.*
H. MILNE EDWARDS, te *Parijs.*
W. WEBER, te *Göttingen.*

Afdeeling voor de Taal-, Letter-, Geschiedkundige en Wijsgeerige Wetenschappen.

Gewone Leden.

R. P. A. DOZY, te *Leiden.*
J. HOFFMANN, te *Leiden.*
L. J. F. JANSSEN, te *Leiden.*
C. LEEMANS, te *Leiden.*
T. ROORDA, te *Leiden.*
A. RUTGERS, te *Leiden.*
M. DE VRIES *), te *Leiden.*
W. G. BRILL, te *Utrecht.*
L. PH. C. VAN DEN BERGH, te *'s Gravenhage.*
W. J. A. JONCKBLOET, te *'s Gravenhage.*
W. MOLL, te *Amsterdam.*
H. J. KOENEN, te *Amsterdam.*
J. DE WAL, te *Leiden.*
J. DIRKS, te *Leeuwarden.*
C. W. OPZOOMER, te *Utrecht.*
J. H. SCHOLTEN, te *Leiden.*
L. A. J. W. SLOET, te *Leiden.*
W. J. KNOOP, te *'s Hertogenbosch.*
G. DE VRIES, AZ., te *'s Gravenhage.*
J. C. G. BOOT, te *Amsterdam.*
M. H. GODEFROI, te *'s Gravenhage.*
J. A. C. VAN HEUSDE, te *'s Gravenhage.*
W. C. MEES, te *Amsterdam.*
N. BEETS, te *Utrecht.*
R. J. FRUIN, te *Leiden.*
B. J. LINTELO DE GEER, te *Utrecht.*
J. H. HOLWERDA, te *Gorinchem.*
A. KUENEN, te *Leiden.*
G. MEES, AZ., te *Rotterdam.*
J. KAPPEYNE VAN DE COPPELLO, te *'s Gravenhage.*

---

*) Tot aan den Heer M. DE VRIES zijn de namen alphabetisch gesteld van hen, die bij Koninklijk besluit van 23 Febr. 1855 tot gewone leden der Afdeeling werden benoemd. De rangorde der overige leden wordt bepaald door den tijd hunner benoeming.

D. HARTING, te *Enkhuizen.*

S. VISSERING, te *Leiden.*

G. ACKER STRATINGH, te *Groningen.*

J. E. GOUDSMIT, te *Leiden.*

A. RÉVILLE, te *Rotterdam.*

J. P. SIX, te *Amsterdam.*

P. J. VETH, te *Leiden.*

S. A. NABER, te *Zwolle.*

TH. BORRET, te *Vogelensang.*

C. M. FRANCKEN, te *Groningen.*

S. HOEKSTRA, BZ., te *Amsterdam.*

H. KERN, te *Leiden.*

J. K. J. DE JONGE, te *'s Gravenhage.*

J. T. BUYS, te *Leiden.*

J. A. FRUIN, te *Utrecht.*

R. T. H. P. L. A. VAN BONEVAL FAURE, te *Leiden.*

B. D. H. TELLEGEN, te *Groningen.*

B. H. C. K. VAN DER WIJCK, te *Groningen.*

E. VERWIJS, te *Leiden.*

M. J. DE GOEJE, te *Leiden.*

Rustende Leden.

G. H. M. DELPRAT, te *Rotterdam.*

J. BOSSCHA, te *'s Gravenhage.*

Correspondenten in de Overzeesche Bezittingen van het Rijk.

R. H. TH. FRIEDERICH, te *Batavia.*

B. F. MATTHES, te *Makassar.*

J. A. VAN DER CHYS, te *Batavia.*

H. NEUBRONNER VAN DER TUUK, op *Java.*

A. B. COHEN STUART, te *Batavia.*

K. F. HOLLE, te *Garoet (Preanger Regentsch).*

H. D. LEVYSSOHN NORMAN, te *Batavia.*

. . . .

. . . .

. . . .

Buitenlandsche Leden.

MICHEL CHEVALIER, te *Parijs*.
H. L. FLEISCHER, te *Leipzig*.
F. GUIZOT, te *Parijs*.
L. P. GACHARD, te *Brussel*.
C. R. LEPSIUS, te *Berlijn*.
J. N. MADVIG, te *Koppenhagen*.
LEOPOLD RANKE, te *Berlijn*.
A. R. RANGABÉ, te *Athene*.
G. GROTE, te *Londen*.
J. ROULEZ, te *Gent*.
STANISLAS JULIEN, te *Parijs*.
C. LASSEN, te *Bonn*.
TH. MOMMSEN, te *Berlijn*.
Sir H. C RAWLINSON, te *Londen*.
A. THEINER, te *Rome*.
G. CONESTABILE, te *Perugia*.
J. LOTHROP MOTLEY, te *Londen*.
F. J. CHABAS, te *Châlons sur Saône*.
H. HOFFMANN VON FALLERSLEBEN, Slot *Corvey*, bij *Höxter*.
V. DURUY, te *Parijs*.

ALPHABETISCHE LIJST

DER

GEWONE LEDEN, CORRESPONDENTEN

IN DE OVERZEESCHE BEZITTINGEN VAN HET RIJK

EN

BUITENLANDSCHE LEDEN

VAN DE

KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN,

SEDERT DE OPRIGTING IN 1851

NB. De	Letter	L.	beteekent	gewoon Lid.
"	"	C.	"	Correspondent.
"	"	B. L.	"	Buitenlandsch Lid.
"	"	R. L.	"	Rustend Lid.
"	"	a. N.	"	Afdeeling Natuurkunde.
"	"	a. L.	"	Afdeeling Letterkunde.

A

Ackersdijck, (J.) te *Utrecht*, L. a. L. 23 Febr. 1855, R. L 1862. Overl. 13 Julij 1861.

Ary, (G. B.) te *Greenwich*, B. L. a. N. 4 Mei 1859.

Arago, (D. F. J.) te *Parijs*. B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 2 Oct 1853.

Assen, (C. J. van) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855, R. L. 1855. Overl. 13 Sept. 1859.

B

Baehr, (G. F. W.) te *Delft*, L. a. N. 5 Mei 1867.

Bake, (J.) te *Leiden*, L. a. L 23 Febr. 1855. R. L. 1858. Overl. 26 Maart 1864.

Baumhauer, (E. H. von) te *Haarlem*, L. a. N. 1 Mei 1858.

Becquerel, (A. C.) te *Parijs*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

Beek, (A. van) te *Utrecht*, R. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 7 Jan. 1856.

Beets, (N.) te *Utrecht*, L. a. L. 4 Mei 1859.

Beoeden, (P. J. van) te *Leuven*, B. L. a N. 4 Mei 1859.

Bergh, (L. Ph. C. van den) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 24 Maart 1855.

Berghaus, (H. K. W.) te *Potsdam*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.
Bleeker, (P.) te *'s Gravenhage*, C. a. N. 6 April 1855. L. a. N. 5 Mei 1862.
Blume, (C. L.) te *Leiden*, L. a. N. 6 April 1855. Overl. 3 Febr. 1862.
Boogaard, (J. A.) te *Leiden*, L. a. N. 8 Mei 1865.
Boot, (J. C. G.) te *Amsterdam*, L. a L. 2 Mei 1857.
Borret, (Th.) te *Vogelensang*, L a. L. 8 Mei 1865.
Bosch, (R. B van den) te *Goes*, L. a. N. 2 Mei 1857. Overl. 18 Jan. 1862.
Bosquet, (J.) te *Maastricht*, L. a. N. 5 Mei 1856.
Bosscha, (J.) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 23 Eebr. 1855. R. L. 1867.
Bosscha, Jr., (J.) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 1 Mei 1863.
Brants, (A), te *Joppe bij Gorsel*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 27 Nov. 1862.
Breda, (J. G. S. van) te *Haarlem*, L. a. N. 26 Oct. 1851. R. L. Oct. 1858. Overl. 2 Sept. 1867.
Brill, (W. G.) te *Utrecht*, L. a. L. 24 Maart 1855.
Brink, (R. C. Bakhuizen van den) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 15 Julij 1865.
Brown, (R) te *Londen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 10 Junij 1858.
Brumund, (J. F. G.) te *Batavia*, C. a. L. 29 April 1855. Overl. 12 Maart 1863.
Brutel de la Rivière. (P. M) aan het *Nieuwe-Diep*, L. a. N. 8 Mei 1860.
Bünsen, (K. J. von) te *Bonn*, B. L. a L. 4 Mei 1859. Overl. 28 Nov. 1860.
Buys, (J. F.) te *Leiden*, L. a L. 5 Mei 1867.
Buijs Ballot, (C. H. D.) te *Utrecht*, L. a. N. 6 April 1855.
Buysing, (D. J. Storm) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 26 Oct. 1851. R. L. 27 Maart 1869.

C.

Chabas (F. J) te *Châlons sur Saône*, B. L. a L. 8 Mei 1865.
Chevalier, (Michel) te *Parijs*, B. L. a. L. 19 April 1855.
Chys, (J. A. van der) te *Batavia*, C. a L 5 Mei 1867.
Cobet, (C. G.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Bed 8 Sept. 1856.
Conestabile, (G.) te *Perugia*, B. L. a. L. 7 Mei 1861.
Conrad, (F. W.) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 23 Febr. 1855.

D.

David, (J. B.) te *Leuven*, B. L. a. L 5 Mei 1862. Overl. 24 Maart 1866.
Delprat, (G. H. M) te *Rotterdam*, L. a. L. 24 Maart 1855. R. L. 1861.
Delprat, (J. P. te *'s Gravenhage*, L. a. N. 26 Oct. 1851. R. L 1863.
Diesen, (G. van) te *Utrecht*, L. a N. 7 Mei 1866.
Dirks, (J.) te *Leeuwarden*, L. a L. 5 Mei 1856.

Donders, (F. C.) te *Utrecht*, L. a. N. 23 Febr. 1855.

Dove, (H. W.) te *Berlijn*, B. L. a. N. 7 Mei 1861.

Dozy, (F.) te *Leiden*, L. a. N. 23 Febr. 1855. Overl. 7 Oct. 1856.

Dozy, (R. P. A.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.

Dumas. (J. B.) te *Parijs*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

Dumontier, (F. A. C.) te *Paramaribo*, C. a. N. 5 Mei 1859. Bed. 8 Aug. 1860.

Duruy, (V.) te *Parijs*, B. L. a. L. 5 Mei 1867.

Dijk, (C.M.) van te *Utrecht*, L. a. N. 23 Febr. 1855. Bed. 21 Mrt. 1853.

E.

Elias, (P.), te *'s Gravenhage*, L. a. N. 2 Mei 1857.

Ermerins, (F. Z.) te *Groningen*. L. a. N. 6 April 1855.

Ermerins, (J. W.) te *Groningen*, L. a. N. 23 Febr. 1855. R. L. 19 Febr. 1868. Overl. 2 Maart 1869.

d'Espine, (Baron A.) te *Aix*, in *Savoye*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 7 April 1853.

F.

Faraday, (M.) te *Londen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 25 Aug. 1867.

Faure (R. T. H. P. L. A. Boneval), te *Leiden*, L. a. L. 2 Mei 1868.

Fleischer, (H. L.) te *Leipzig*, B. L. a. L. 19 April 1855.

Focke, (H. C.) te *Paramaribo*, C. a. N. 23 Febr. 1855. Overl. 29 Junij 1856.

Francken, (C. M.) te *Groningen*, L. a. L. 8 Mei 1865.

Fremery, (P. J. J, de), te *Utrecht*, L. a. N. 23 Febr. 1855. Overl. 7 Sept. 1855.

Friederich, (R. H. Th.) te *Batavia*, C. a. L. 1 Mei 1858.

Fruin, (J. A.) te *Utrecht*, L. a. L. 5 Mei 1867.

Fruin, (R. J.) te *Leiden*, L. a. L. 4 Mei 1859.

G.

Gachard, (L. P.) te *Brussel*, B. L. a. L. 19 April 1855.

Gauss, (C. F.) te *Göttingen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 23 Febr. 1855.

Geer, (B. J. Lintelo de) te *Utrecht*. L. a. L. 4 Mei 1859.

Geuns, (J. van) te *Amsterdam*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Ghijben, (J. Badon) te *Breda*, L. a. N. 23 Febr. 1855. R. L. 30 Junij 1868.

Gilse, (J. van) te *Amsterdam*, L. a. L. 4 Mei 1859. Overl. 26 Mei 1859.

Glavimans, (C. J.) te *Rotterdam*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 11 Aug. 1857.

Godefroi, (M. H.) te *'s Gravenhage* L. a. L. 2 Mei 1857.

Goeje, (M. J. de) te *Leiden*, L. a. L. 3 Mei 1869.

Göppert, (H. R.) te *Breslau*. B. L. a. N. 7 Mei 1861.

Gogh, (J. van) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 2 Mei 1857.
Goudsmit, (J. E.) te *Leiden*, L. a. L. 5 Mei 1862.
Greuve, (F. C. de) te *Groningen*, L. a. L. 23 Febr. 1855. R. L. 6 Dec. 1862. Overl. 28 April 1863.
Grinwis. (C. H. C.) te *Utrecht*, L. a. N. 3 Mei 1869.
Groen van Prinsterer, (G.) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Bed. 27 April 1855.
Grote, (G.) te *Londen*, B. L. a. L. 2 Mei 1857.
Guizot, (F.) te *Parijs*, B. L. a. L. 19 April 1855.

H.

Haan, (D. Bierens de) te *Leiden*, L. a. N. 5 Mei 1856.
Haan, (W. de) te *Haarlem*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 15 April 1855.
Halbertsma, (H. J.) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 22 Nov. 1865.
Hall, (H. C. van) te *Groningen*, L. a. N. 26 Oct. 1851.
Hall, (J. van) te *Utrecht*, L. a. L. 24 Maart 1855. Overl. 19 Maart 1859.
Harting, (D.) te *Enkhuizen*, L. a. L. 8 Mei 1860.
Harting, (P.) te *Utrecht*, L. a. N. 23 Febr. 1855.
Hasselt, (A. W. M. van) te *Amsterdam*, L. a. N. 5 Mei 1856.
Hasskarl, (J. L.) te *Batavia*, C. a. N. 6 April 1855.
Helmholtz, (H.) te *Heidelberg*, B. L. a. N. 4 Mei 1859.
Herklots, (J. A.) te *Leiden*, L. a. N. 2 Mei 1868.
Herschel, (Sir John) te *Londen*, B. L. a. N. 1 Mei 1858.
Heusde, (J. A. C. van) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 1 Mei 1858.
Heynsius, (A.) te *Leiden*, L. a. N. 12 Mei 1864.
Hoek, (M.) te *Utrecht*, L. a. N. 12 Mei 1864.
Hoekstra, Bz., (S.) te *Amsterdam*, L. a. L. 8 Mei 1865.
Hoeven, (A. des Amorie van der) te *Amsterdam*, L. a L. 23 Febr. 1855. Overl. 29 Julij 1855.
Hoeven, (C. Pruys van der) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851. R. L. 13 Aug. 1862.
Hoeven, (J. van der) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 10 Maart 1868.
Hofmann von Fallersleben, (H.) Slot *Corvey* bij *Höxter*, B. L. a. L. 7 Mei 1866.
Hoffmann (J.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.
Hoffmann, (A. W.) te *Berlijn*, B. L. a. N. 4 Mei 1859.
Holle, (K. F.) te *Garoet op Java*, C. a. L. 3 Mei 1869.
Holtius. (A. C.) te *Utrecht*, L. a. L. 23 Febr. 1855. R. L. 1857. Overl. 29 Maart 1861.
Holwerda, (J. H.) te *Gorinchem*, L. a. L. 4 Mei 1859.

Horsfield, (Th.) te *Londen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 24 Julij 1859.

Hulleman. (J.G.) te *Leiden*, L. a. L. 5 Mei 1856. Overl. 29 Mei 1862.

Humboldt, (A. von) te *Berlijn*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 6 Mei 1859.

J.

Janssen, (L. J. F.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.

Jonckbloet, (W. J. A.) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 24 Maart 1855.

Jonge, (J. K. J. de) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 7 Mei 1866.

Julien, (S.) te *Parijs*, B. L. a. L. 2 Mei 1857.

Junghuhn, (F. W.) te *Batavia*, C. a. N. 6 April 1855. Overl. 20 April 1864.

Juynboll, (T. W. J.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 16 Sept. 1861.

K.

Kaiser (F.) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Kappeyne van de Coppello, (J.) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 8 Mei 1860.

Karsten, (S.) te *Utrecht*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 7 Mei 1864,

Kemper, (J. de Bosch) te *Amsterdam*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Bed. 26 April 1856.

Kerckhoff, (P. J. van) te *Groningen*, L. a. N. 5 Mei 1862.

Kerkwijk, (G. A. van) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 23 Febr. 1855. R. L. 25 Jan. 1868.

Kern, (H.) te *Leiden*, L. a. L. 7 Mei 1866.

Kinder de Camarecq, (A. W.) op *Java*, C. a. L. 7 Mei 1866.

Kist, (N. C.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 21 Dec. 1859.

Knoop, (W. J.) te *'s Hertogenbosch*, L. a. L. 2 Mei 1857.

Koenen, (H. J.) te *Amsterdam*, L. a. L. 23 Maart 1855.

Kolk, (J. L. C. Schroeder van der) te *Utrecht*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 2 Mei 1862.

Koster, (W.) te *Utrecht*, L. a. L. 7 Mei 1866.

Kuenen, (A.) te *Leiden*, L. a. L. 4 Mei 1859.

Kun, (L, J. A. van der) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 26 Jan. 1864.

L.

Lassen, (C.) te *Bonn*, B. L. a. L. 4 Mei 1859.

Leemans, (C.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.

Lennep, (J. van) te *Amsterdam*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 25 Aug. 1868.

Lepsius, (C. R.) te *Berlijn*, B. L. a. L. 19 April 1855.

Levyssohn Norman, (H. D.) te *Batavia*, C. a. L. 3 Mei 1869.

Liebig, (J. von) te *Munchen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

Lindenau, (B. A. von) te *Altenburg*, B. L. a. N. 26. Oct. 1851. Overl. 21 Mei 1855.

Lobatto, (R.) te *Delft*, L. a. N. 26 Oct. 1861. Overl. 9 Febr. 1866.

M.

Macaulay, (Th. Babington) te *Campdenhill* bij *Kensington*, B. L. a. L. 19 April 1855. Overl. 28 Dec. 1859.

Madvig, (J. N.) te *Koppenhagen*, B. L. a. L. 19 April 1855.

Maier, (P. J.) te *Batavia*, C. a. N. 7 Mei 1861.

Matthes, (B. F.) te *Makassar*, C. a. L. 7 Mei 1861.

Matthes, (C. J.) te *Amsterdam*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Mees, Az. (G.) te *Rotterdam*, L. a. L. 4 Mei 1859.

Mees, (W. C.) te *Amsterdam*, L. a. L. 1 Mei 1858.

Mesch, (A. H. van der Boon) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Millies, H. C.) te *Utrecht*, L. a. L. 5 Mei 1856. Overl. 26 Nov. 1868.

Milne Edwards, (H.) te *Parijs*, B. L. a. N. 5 Mei 1862.

Miquel, (F. A. W.) te *Utrecht*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Bed. 26 Junij 1857. L. a. N. 8 Mei 1860.

Mohl, (H. von) te *Tubingen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

Moll, (W.) te *Amsterdam*, L. a. L. 24 Maart 1855.

Mommsen, (Th.) te *Berlijn*, B. L. a. L. 4 Mei 1859.

Motley, (J. L.) te *Londen*, B. L. a. L. 5 Mei 1862.

Mulder (Cl.) te *Groningen*, L. a. N. 23 Febr. 1855. R. L. 6 Oct. 1866. Overl. 4 Mei 1867.

Mulder, (G. J.) te *Bennekom*, L. a. N. 26 Oct. 1851. R. L. 28 Nov. 1868.

N.

Naber, (S. A.) te *Zwolle*, L. a. L. 8 Mei 1865.

Numan, (A.) te *Utrecht*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 1 Sept. 1852.

Nijhoff, (Is. An.) te *Arnhem*, L. a. L. 24 Maart 1855. Overl. 20 Junij 1863.

O.

Omalius (J. J. d') te *Ciney*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

Oordt, (J. W. L. van) te *Rotterdam*, L. a. N. 23 Febr. 1855.

Opzoomer, (C. W.) te *Utrecht*, L. a. L. 5 Mei 1856.

Oudemans Jr., (A. C.) te *Delft*, L. a. N. 3 Mei 1869.

Oudemans, (C. A. J. A.) te *Amsterdam*, L. a. N. 1 Mei 1858.

Oudemans, (J. A. C.) te *Utrecht*, L. a. N. 6 April 1855.

Owen, (R.) te *Londen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

P.

Pluygers, (W. G.) te *Leiden* L. a. L. 12 Mei 1864. Bed. 9 Maart 1867.

Q.

Quetelet, (A.) te *Brussel*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

R.

Rangabé, (A. R.) te *Atthene*, B. L. a. L 2 Mei 1857.

Ranke, (L.) te *Berlijn*, B. L. a. L. 19 April 1855.

Rauwenhoff, (N. W. P.) te *Rotterdam*, L. a. N. 1 Mei 1863.

Rawlinson, (Sir. H. C.) te *Londen*, B. L. a. L. 4 Mei 1859.

Rees, (O. van) te *Utrecht*, L. a. L. 7 Mei 1866. Overl. 24 Mei 1868.

Rees, (R. van) te *Utrecht*, L. a. N. 26 Oct. 1851. R. L. 24 Mei 1867.

Regnault, (V.) te Parijs, B. L. a. N. 8 Mei 1860.

Reinwardt, (C. G. C.) te *Leiden*, R. L. a. N. 26 Oct 1851. Overl. 6 Maart 1854.

Réville, (A.) te *Rotterdam*, L. a. L. 5 Mei 1862.

Roorda, (T.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.

Rose, (W. N.) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Rost van Tonningen (D. W.) te *Cheribon* (*op Java*), C. a. N. 7 Mei 1861.

Roulez, (J.) te *Gent*, B. L. a. L. 2 Mei 1857.

Rueb, (A. S.) te *Utrecht*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 11 Maart 1854.

Rutgers, (A.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.

Rijk, (J. C.) te *'s Gravenhage*, R. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 2 Mei 1854.

Rijke, (P. L.) te *Leiden*. L. a. N. 1 Mei 1863.

S.

Sande Lacoste, (C. M. van der) te *Amsterdam*, L. a. N. 3 Mei 1869.

Sagra, (Ramon de la) te *Parijs*. B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

Savigny, (F. von) te *Berlijn*. B. L. a. L. 19 April 1855. Overl, 25 Oct. 1861.

Schlegel, (H.) te *Leiden*, L. a. N. 23 Febr. 1855.

Schneevoogt, (G. E. Voorhelm) te *Amsterdam*, L. a. N. 23 Febr. 1855.

Scholten, (J. H) te *Leiden*, L. a. L. 5 Mei 1856.

Sebastian, (A. A.) te *Amsterdam*, L. a. N. 23 Febr. 1855. Bed. 17 Dec. 1856.

Seelig, (H. G.) te *Breda*, L. a. N. 23 Febr. 1855. R. L. 1856. Overl. 3 Oct. 1864.

Simons, (G.) te *'s Gravenhage*. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 17 Nov. 1868.

Six, (J. P.) te *Amsterdam*, L. a. L. 5. Mei 1862.

Sloet, (L. A. J. W.) te *Leiden*, L. a. L. 5 Mei 1856.

Stamkart, (F. J.) te *Delft*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Staring. (W. C. H.) *op Boekhorst bij Lochem*, L. a. N. 23 Febr. 1855.

Staringh, (G. Acker) te *Groningen*, L. a. L. 7 Mei 1861.

Stieltjes, (T. J.) te *Delft*, L. a. N. 2 Mei 1868.

Stuart, (A. B. Cohen) te *Batavia*, C. a. L. 2 Mei 1868.

Stuart, (L. Cohen) te *Delft*, L. a. N. 8 Mei 1865.

Suringar, (W. F. R.) te *Leiden*, L. a. N. 5 Mei 1861.

Swaving, (C.) *Buitenzorg op Java*, C. a. N. 23 Febr. 1855.

T.

Tellegen, (B. D. H.) te *Groningen*, L. a. L. 3 Mei 1869.

Temminck, (C. J.) te *Leiden*, R. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 30 Jan. 1858.

Teysmann, (J. E.) te *Buitenzorg op Java*, C. a. N. 8 Mei 1865.

Theiner, (A.) te *Rome*, B. L. a. L. 4 Mei 1859.

Tiedemann, (F.) te *Munchen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 23 Jan. 1861.

Tuuk, (H. N. van der) op *Java*, C. a. L. 2 Mei 1868.

U.

Ullman, (C.) te *Carlsruhe*, B. L. a. L. 19 April 1855. Overl. 12 Jan. 1865.

Ursel, (de Hertog van) te *Brussel*. C. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 27 Sept. 1860.

V.

Verdam, (G. J.) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 29 Oct. 1866.

Verloren, (M. C.) te *Amersfoort*, L. a. N. 2 Mei 1857.

Verwijs, (E.) te *Leiden*, L. a. L. 3 Mei 1869.

Veth, (P. J.) te *Leiden*, L. a. L. 8 Mei 1865.

Virchow, (R.) te *Berlijn*, B, L. a. N. 8 Mei 1860.

Vissering, (S.) te *Leiden*, L. a L. 7 Mei 1861.

Vogelsang, (H.) te *Delft*, L. a. N. 2 Mei 1868.

Vollenhoven, (S. C. Snellen van) te *Leiden*, L. a. N. 8 Mei 1860.

Vries,Az., (G. de) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 2 Mei 1857.

Vries, (M. de) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.

Vriese, (W. H. de) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 23 Jan. 1862.

Vrolik, (G.) te *Amsterdam*, R. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 10 Nov. 1859.

Vrolik, (W.) te *Amsterdam*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 22 Dec. 1863.

W.

Wal, (J. de) te *Leiden*, L. a. L. 24 Maart 1855.

Wassink, (G.) te *Batavia*, C. a. N. 2 Mei 1857. Overl. 17 Oct. 1864.

Weber, (W.) te *Göttingen*, B. L. a. N. 2 Mei 1868.

Willigen, (V. S. M. van der) te *Haarlem*, L. a. N. 2 Mei 1857.

Winkel, (L. A. te) te *Leiden*, L. a. L. 7 Mei 1861. Overl. 24 April 1868.

Wijck, (B. H. C. K. van der) te *Groningen*, L. a. L. 3 Mei 1869.

LIJST

DER

BINNEN- EN BUITENLANDSCHE

ACADEMIËN, GELEERDE GENOOTSCHAPPEN EN INSTELLINGEN,

WAARMEDE DE KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN DOOR RUILING DER UITGEGEVEN WERKEN IN VERBINDING IS.

NEDERLAND.

Hoogeschool te Leiden.
 〃 〃 Utrecht.
 〃 〃 Groningen.
Polytechnische school te Delft.
Athenæum Illustre te Amsterdam.
 〃 〃 〃 Deventer.
Maatschappij (Hollandsche) der Wetenschappen, te Haarlem.
——— der Nederlandsche Letterkunde, te Leiden.
——— (Nederlandsche) ter bevordering van Nijverheid, te Haarlem.
——— tot bevordering der Bouwkunst, te Amsterdam.
Genootschap (Teylers Tweede), te Haarlem.
——— (Zeeuwsch) der Wetenschappen, te Middelburg.
——— (Provinciaal Utrechtsch) van Kunsten en Wetenschappen, te Utrecht.
———(Historisch), gevestigd te Utrecht.
——— (Bataafsch) der Proefondervindelijke Wijsbegeerte, te Rotterdam.

Genootschap (Provinciaal) van kunsten en wetenschappen in Noord-Brabant, te 's Hertogenbosch.

——— ——— (Wiskundig) onder de zinspreuk: *Een onvermoeide arbeid komt alles te boven*, te Amsterdam.

——— (Koninklijk Zoölogisch) *Natura Artis Magistra*, te Amsterdam.

——— (Nederl. Onderwijzers-) ter bevordering van Volksopvoeding en Onderwijs, te Amsterdam.

——— ter bevordering der Genees- en Heelkunde te Amsterdam.

——— (Friesch) voor Geschied-, Oudheid- en Taalkunde, te Leeuwarden.

Instituut (Koninklijk) van Ingenieurs, te 's Gravenhage.

——— ——— voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Neêrlandsch Indië, te Delft.

——— (Koninklijk Nederlandsch Meterologisch), te Utrecht.

Nederlandsche Entomologische Vereeniging, te Leiden.

Vereeniging (Overijsselsche) tot ontwikkeling van Provinciale welvaart te Zwolle.

Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde, te Amsterdam.

Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst, te Amsterdam.

Vereeniging voor Volksvlijt, te Amsterdam.

Nederlandsche Handelmaatschappij, te Amsterdam.

Boekerij van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, te 's Gravenhage.

Provinciale Bibliotheek van Friesland, te Leeuwarden.

Openbare Bibliotheek, te Arnhem.

Stadsboekerij, te Zutphen.

Provinciale Bibliotheek, te Middelburg.

Rotterdamsch Leeskabinet.

OOST-INDIË.

Bataviaasch Genootschap der Kunsten en Wetenschappen, te Batavia.

Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Nederl. Indië, te Batavia.

Nederlandsch-Indische Maatschappij van Nijverheid, te Batavia.

Vereeniging tot bevordering der Geneeskundige Wetenschappen, te Batavia.

WEST-INDIË.

Koloniale Bibliotheek, te Suriname.

BELGIË.

Académie Royale des Sciences, Lettres et Arts de Belgique, te Brussel.

——— —— de Médecine de Belgique, te Brussel.

Société Royale de Sciences, te Luik.

Willems-Fonds, te Gent.

Université Catholique de Louvain, te Leuven.

FRANKRIJK.

Académie Impériale des Sciences, te Parijs.

Ecole Impériale Polytechnique, te Parijs.

Bibliothèque du Comité des Travaux historiques et des Sociétés savantes, te Parijs.

Bibliothèque du Ministère de l'Agriculture, du Commerce et des Travaux Publics, te Parijs.

Muséum d'Histoire Naturelle, te Parijs.

Académie Impériale de Médecine, te Parijs.

Société de Biologie, te Parijs,

Het Departement van Oorlog, te Parijs.

Bibliothèque Impériale, te Parijs.

Académie Impériale des Sciences, Belles Lettres et Arts, te Lyon.

Société Impériale d'Agriculture, d'Histoire Naturelle et d'Arts utiles, te Lyon.

——— Linnéenne, te Lyon.

——— ——— de Normandie, te Caen.

Académie des Sciences, Arts et Belles Lettres, te Caen.

Société des Antiquaires de Normandie, te Caen.

Académie Impériale des Sciences, Inscriptions et Belles-Lettres, te Toulouse.

Académie de Législation, te Toulouse.

Académie Impériale des Sciences, Belles-Lettres et Arts, te Bordeaux.
——— des Sciences, Arts et Belles-Lettres, te Dijon.
Société d'Agriculture et d'Industrie Agricole de la Côte d'or, te Dijon.
Académie des Sciences, Belles-Lettres et Arts, te Rouaan.
——— des Sciences et Lettres, te Montpellier.
——— Impériale de Savoie, te Chambéry.
——— de Stanislas (Société des Sciences, Lettres et Arts) te Nancy.
——— d'Emulation, te Kamerrijk.
Société Impériale des Sciences, de l'Agriculture et des Arts, te Rijssel.
——— Dunkerquoise pour l'encouragement des Sciences, des Lettres et des Arts, te Duinkerken.
——— Académique de St. Quentin (Sciences, Arts, Belles-Lettres, Agriculture et Industrie), te St. Quentin.
——— Imp. d'Agriculture, Sciences et Arts de l'arrondissement de Valenciennes, te Valenciennes.
——— de l'Histoire et des Beaux-Arts de la Flandre Maritime, te Bergues.
——— Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées Orientales, te Perpignan.
——— des Sciences Naturelles, te Cherburg.
——— ——— Naturelles, te Straasburg.
——— des Antiquaires de Picardie, te Amiens.
——— ——— de la Morinie, te St. Omer.
——— des Sciences Physiques et Naturelles, te Bordeaux.
——— botanique de France, te Parijs.

ITALIË.

Accademia Pontifica dei Nuovi Lincei, te Rome.
——— delle Scienze dell' Istituto di Bologna, te Bologna.
I. R. Istituto di Scienze, Lettere ed Arti, te Venetië.
Istituto Lombardo di Scienze, Lettere ed Arti, te Milaan.
Accademia Reale delle Scienze, te Turijn.
——— Reale delle Scienze, te Napels
Consiglio di perfezionamento annesso al R. Istituto tecnico, te Palermo.

SPANJE.

La Real Academia de Ciencias, te Madrid.
Academia Especial de Ingenieros, te Madrid.

PORTUGAL.

Academia Reale das Sciencias, te Lissabon.

GROOT-BRITTANNIE EN IERLAND.

Royal Society, te Londen.
—— Astronomical Society, te Londen.
—— Medical and Chirurgical Society, te Londen.
—— Geographical Society, te Londen.
Zoological Society, te Londen.
Linnean Society, te Londen.
Hydrographical office (Admiralty), te Londen
East-India Company, te Londen,
Philological Society, te Londen.
Anthropological Society, te Londen.
Royal Society, te Edinburg.
—— Observatory, te Edinburg.
—— Observatory, te Greenwich.
—— Irish Academy, te Dublin,
—— Dublin Society, te Dublin.
—— Catholic University of Ireland. te Dublin.
Cambridge Philosophical Society, te Cambridge.
Literary and Philosophical Society, te Manchester.
Philosophical Society, te Glasgow.
Geological Society, te Dublin.
Natural History Society, te Dublin.
Public Library, te Melbourne.
Meteorological Committee, te Calcutta.

AMERICA.

American Academy of Arts and Sciences te Boston and Cambridge, Massachusetts.
Observatory of Harvard College, te Cambridge (Mass).

State Library of New-York, te Albany.
Academy of Natural Sciences. te Philadelphia.
American Philosophical Society, te Philadelphia.
——— Association for the advancement of Sciences, te Philadelphia.
Smithsonian Institution, te Washington.
Department of Agriculture of the U. S. of America, te Washington.
American Journal of Sciences and Arts, te Newhaven.
Michigan-State agricultural Society, te Détroit.
Academy of Science, te St. Louis (Missouri).
Elliot-Society of Natural History, te Charleston (Zuid-Carolina).
Ohio-State Board of Agriculture, te Columbus.
State University of Iowa, te Des Moines.
Chicago Academy of Sciences, te Chicago (Ill).
California Academy of natural Sciences, te San Francisco.
Société de Naturalistes de la Nouvelle Grenade, te Bogota.
Sociedad de Ciencias fisicas y naturales de Carácas, te Carácas (Venezuela).
Boston Society of Natural History, te Boston.
National Academy of Sciences, te Washington.
Surgeon General's office Library, te Washington.

OOSTENRIJK.

Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, te Weenen.
K. K. Geologisehe Reichsanstalt, te Weenen.
K. K. Geographische Gesellschaft, te Weenen
Zoologisch-Böhmische Gesellschaft te Weenen.
Königlich-Böhmische Gesellschaft der Wissenschaften, te Praag.
Académie des Sciences de Hongrie, te Pesth.
Verein für Vaterländische Naturkunde, te Presburg.
Das Tirolische Ferdinandeum, te Innsbrück.
Société historique de Styrie, te Gratz.
Naturwissenschaftlicher Verein für Steiermark, te Gratz.
Naturforschender Verein, te Brünn.

PRUISSEN.

Königliche Akademie der Wissenschaften, te Berlijn.
Königliche Sternwarte, te Koningsbergen.
Physikalisch-ökonomische Gesellschaft, te Koningsbergen.
Naturforschende Gesellschaft f. Vaterländische Kultur, te Breslau.
Verein von Alterthumsfreunden im Rheinlande, te Bonn.
Naturhistorischer Verein der Preussischen Rheinlande u. Westphalens, te Bonn.
Naturforschende Gesellschaft, te Halle.
Naturwissenschaftlicher Verein für Sachsen und Thüringen, te Halle.
Oberlausitzische Gesellschaft der Wissenschaften, te Görlitz.
Gesellschaft für nützliche Forschungen, te Trier.
Die Philomathie te Neisse.
Universiteit, te Greifswald.

HANNOVER.

Königliche Gesellschaft der Wissenschaften, te Göttingen.
Gesammt-Verein des Deutschen Geschichts- und Alterthumsvereines, te Hannover.
Naturforschende Gesellschaft, te Emden.

SAXEN.

K. K. Leopoldinisch Carolinische Deutsche Akademie der Naturforscher, te Dresden.
Königlich Sächsische Gesellschaft te Leipzig.
Fürstlich Jablonowskische Gesellschaft, te Leipzig.
Astronomische Gesellschaft, te Leipzig.
Verein für Erdkunde, te Dresden.

SAXEN-GOTHA.

Geograpische Anstalt, te Gotha.

WÜRTTEMBERG.

Verein für Vaterländische Naturkunde, te Stuttgart.

BEIJEREN.

Königliche Akademie der Wissenschaften, te Munchen.
K. Hof und Staatsbibliothek, te Munchen.
Physikalisch medicinische Gesellschaft, te Wurzburg.
Naturhistorischer Verein, te Augsburg.
Zoologisch-mineralogischer Verein, te Regensburg.
Germanisches National-Museum, te Neurenberg.
Pollichia, Naturwissenschaftlicher Verein der Rheinpfalz, te Durkheim.
Historischer Verein f. Unterfranken u. Aschaffenburg, te Wurzburg.

HESSEN-CASSEL.

Verein für Naturkunde, te Cassel.
Gesellschaft zur Beförderung der gesammten Naturwissenschaften, te Marburg.
Wetterauische Gesellschaft für die gesammten Naturwissenschaften, te Hanau

HESSEN-DARMSTADT.

Oberhessische Gesellschaft für Natur- und Heilkunde, te Giessen.
Verein für Naturkunde, te Offenbach a/M.

BADEN.

Gesellschaft zur Beförderung der Naturwissenschaften, te Freiburg (in Breisgau).
Naturhistorisch medizinischer Verein, te Heidelberg.

MECKLENBURG-STRELITZ.

Verein der Freunde der Naturwissenschaften in Mecklenburg, te Neubrandenburg.

NASSAU.

Verein für Naturkunde, te Wiesbaden.

LUXEMBURG.

Institut Luxembourgeois, te Luxemburg.

Société des Sciences Naturelles du Gr. Duché de Luxembourg. te Luxemburg.

FRANKFORT AAN DEN MEIN.

Senckenbergische Stiftung, te Frankfort a M.
Zoologische Gesellschaft, te Frankfort a/M.

HAMBURG.

Naturwissenschaftlicher Verein, te Hamburg.

BREMEN.

Naturforschender Verein, te Bremen.

ZWITSERLAND.

Société de Physique et d'Histoire Naturelle, te Genève.
——— Vaudoise des Sciences Naturelles, te Lausanne.
——— Helvétique des Sciences Naturelles, te Bern.

RUSLAND.

Académie Impérale des Sciences, te St. Petersburg.
Musée Impérial de l'Ermitage. te St. Petersburg.
Observatoire Physique Central, te St. Petersburg.
Commission Impériale Archéologique, te St. Petersburg.
Société Géographique de Russie, te St. Petersburg.
——— Impériale des Naturalistes, te Moskou.
Musée public, te Moskou.
Observatorium, te Pulkowa.
Societas Scientiarum Fennica, te Helsingfors.
Académie des Sciences, te Dorpat.
Naturforschende Gesellschaft, te Dorpat.
Naturforschender Verein te Riga.

DENEMARKEN.

Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, te Koppenhagen.
Société Royale des Antiquaires du Nord, te Koppenhagen.
Sternwarte, te Altona.

ZWEDEN EN NOORWEGEN.

Kongelige Frederiks Universität, te Christiana.
——— Norske Videnskabs-Selskab, te Drontheim.
——— Vetenskabs-Akademie, te Stockholm.
Societas Scientarium, te Upsal.
Bureau de la Recherche Géologique de la Suède, te Stockholm.
Universitas Carolina, te Lund.

KONINKLIJK BESLUIT OMTRENT HET VERLEENEN VAN VRIJDOM VAN BRIEFPORT AAN DE KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN TE AMSTERDAM.

WIJ WILLEM III, *bij de gratie Gods, Koning der Nederlanden, Prins van Oranje-Nassau, Groot-Hertog van Luxemburg, enz., enz., enz.*

Gezien Art. 33 der wet van 12 April 1850 (*Staatsblad*, N°. 15) mitsgaders Ons besluit van 5 Julij 1850 (*Staatsblad*, N°. 38).

Gelet op het rapport van Onzen Minister van Financiën, van den 15den dezer, N°. 139 Post.

Hebben goedgevonden en verstaan:

Vrijstelling van briefport onder de gewone bepalingen van kruisband en eigenhandig contreseing te verleenen;

1°. voor de briefwisseling welke over dienstzaken gevoerd wordt tusschen de Leden der Kollegiën van Gedeputeerde Staten in elke provincie, en den Griffier van hetzelfde Kollegie;

2°. voor de brieven en stukken betrekking hebbende tot den werkkring van de *Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam,* welke over en weder verzonden worden tusschen het *Bestuur van die Akademie* ter eene, en de *Leden van dezelve Akademie* ter andere zijde.

Onze Minister van Financiën is belast met de uitvoering dezes, waarvan afschrift zal worden gezonden aan Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken, tot informatie.

Het Loo, den 21sten Augustus, 1856.

(*get.*) WILLEM.

De Minister van Financiën.
(*get.*) VROLIK.

Voor kopij conform.
De Secretaris-Generaal,
(*get.*) D. VAN HOYTEMA.

Ten opzigte van dit genot van vrijdom van briefport, is het noodzakelijk, den H.H. leden der Academie te doen opmerken, dat de onder kruisband en eigenhandig contreseing verzonden brieven aan het bureau van het Postkantoor behooren te worden afgegeven. Zoo zij in de bus worden gestoken, vervalt de vrijdom, en worden de brieven getaxeerd. De vrijdom bepaalt zich uitsluitend tot de dienst der Akademie.

PROGRAMMA CERTAMINIS POETICI AB ACADEMIA REGIA DISCIPLINARUM NEDERLANDICA EX LEGATO HOEUFFTIANO INDICTI ANNO CIƆIƆCCCLXIX.

De tribus carminibus Latinis certamini poetico oblatis ante Kal. Januarias in conventu publico Ordinis literarii die VIII m. Martii habito ita iudicatum est:

Carmen, quod inscribitur *Varii iuvenum mores* versatur in humili descriptione quatuor iuvenum et magis abundat vitiis, quam commendatur virtute poetica.

Alterum, *Epicedion D. M. V. quo Virum Cl. Th. T. ceu cultorem fautoremque Musarum e thermis reducem casu dein subito e vivis sublatum luget.* . . . . . in argumento et in verbis sententiisque adeo turget et obscurum est, vix ut intelligi possit.

Tertii carminis poeta fragmentum misit longioris carminis *de Mexicana expeditione*. In sexaginta versibus depingitur regina, ut vocatur, frustra opem implorans Galliae et Sancti Patris, regis Maximiliani supplicium, coniugis in castello Miramar dementia. Insunt boni versus, sed longe superantur numero versuum languidorum et durorum; et omnino carminis tenuitas non respondet argumenti granditati.

Itaque iudices censuerunt praemium nulli tribui posse.

Nunc denuo rogantur omnes, qui de praemio certare velint, ut carmina Latina nitide scripta suis sumptibus ante Kal. Ianuarias anni MDCCCLXX perferenda curent ad virum Cl. I. C. G. Boot, Ordini literario ab actis, lemmate instructa, addita schedula obsignata, quae eodem lemmate inscripta intus nomen et sedem poetae declaret.

Numus aureus CXX florenorum ei decernetur, cuius carmen versibus L vel pluribus constans, quod nec ex alio sermone

translatum nec argumenti privati nec iam editum sit, supra mediocritatem assurgere iudicabitur.

Iudices tres e sociis Academiae lecti sententiam de carminibus missis ferent in consessu Ordinis mense Martio proximi anni.

Carmina praemio vel laude ornata edentur sumptibus e legato Hoeufftii erogandis. Schedulae ceteris additae non apertae comburentur.

C. W. OPZOOMER,
Academiae Praeses.

Amstelodami, d. XII m. Aprilis,
A. MDCCCLXIX.

PROCES-VERBAAL

VAN DE

VEREENIGDE VERGADERING DER BEIDE AFDEELINGEN

DER

KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN.

INLEIDING.

Tot de Vereenigde Vergadering van de beide Afdeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, gevestigd te Amsterdam, waren de leden met den volgenden brief opgeroepen:

Amsterdam, den 17den April 1869.

Ik heb de eer U te noodigen, op Saturdag den 24sten dezer, des morgens te elf uren, tot eene Vereenigde Vergadering van de beide Afdeelingen der Academie, voorgeschreven bij Art. 12 van het Organiek Reglement.

C. J. MATTHES,
Algemeene Secretaris.

ONDERWERPEN TER BEHANDELING.

1°. Ontwerp-verslag van den staat en de werkzaamheden der Academie.

2°. Rekening en Verantwoording van den Algemeenen Secretaris over het jaar 1868—1869, en Rapport van de Heeren J. T. Buijs, J. A. Fruin, C. H. D. Buijs Ballot en C. A. J. A. Oudemans, door de twee Afdeelingen der Academie in commissie benoemd tot het nazien daarvan.

3°. Raming van ontvangsten en uitgaven over 1869—1870.

4°. Verslag aangaande Boekerij en Munt- en Penningkabinet.

5°. Keuze van een Algemeenen Secretaris.

6°. Mededeeling omtrent en uit het Verslag van de Commissie: Voor het opsporen, het behoud en het bekend maken van overblijfsels van vaderlandsche kunst uit vroegere tijden.

7°. Verwisseling van den voorrang der Afdeelingen.

PROCES-VERBAAL

VAN DE

VEREENIGDE VERGADERING DER BEIDE AFDEELINGEN

DER

KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 25sten APRIL 1869, DES MORGENS TE ELF UREN.

Algemeene Voorzitter. . C. W. OPZOOMER.
Algemeene Secretaris. . C. J. MATTHES.

Tegenwoordig de Heeren: F. C. DONDERS, M. DE VRIES, V. S. M. VAN DER WILLIGEN, E. H. VON BAUMHAUER, A. H. VAN DER BOON MESCH, C. LEEMANS, W. MOLL, L. COHEN STUART, J. C. G. BOOT, N. W. P. RAUWENHOFF, J. W. L. VAN OORDT, J. DIRKS, A. HEIJNSIUS, T. J. STIELTJES, G. E. VOORHELM SCHEEVOOGT, D. BIERENS DE HAAN, L. J. F. JANSSEN, J. VAN GEUNS, F. J. STAMKART, J. A. FRUIN, J. T. BUIJS, G. MEES AZ., B. F. H. P. L. A. BONEVAL

FAURE, S. VISSERING, G. DE VRIES AZ., H. VOGELSANG, J. A. BOOGAARD, G. VAN DIESEN, P. BLEEKER, C. A. J. A. OUDEMANS, W. F. R. SURINGAR, G. F. W. BAEHR, W. KOSTER, C. H. D. BUIJS BALLOT, W. C. MEES en J. P. SIX.

De H.H. A. W. M. VAN HASSELT, L. A. J. W. SLOET, G. H. M. DELPRAT, W. N. ROSE en Th. BORRET hebben om verschillende redenen hun afzijn verontschuldigd.

De Vergadering wordt door den Voorzitter geopend.

I.

De Algemeene Secretaris draagt vervolgens het door hem ontworpen Verslag van den staat en de werkzaamheden der Academie voor, van dezen inhoud:

SIRE!

De Koninklijke Akademie van Wetenschappen heeft wederom de eer, Uwer Majesteit het jaarlijksche Verslag aan te bieden van de werkzaamheden door haar in den afgeloopen tijdkring volbragt, waaruit moge blijken, hoe de Leden zich blijven beijveren, om haren rang als geleerd ligchaam waardiglijk te handhaven onder haars gelijken.

Van opdragten waarmede Uwer Majesteits Regering de Academie vereerde, hebben wij in de eerste plaats te vermelden die betreffende het ijkwezen in Neêrlandsch Oost-Indië. De litermaten, waarvan de eindelijke justeering noodzakelijk wachten moest op de gelegenheid, dat zij bij meest uiteenloopende temperaturen konden worden getoetst, werden nu ook ter opzending afgeleverd. De Academie zal niet in gebreke blijven, van het geheel der bij haar te dier zake verrigte metingen en wegingen uitvoerige mededeeling te doen. Hare Commissie voor Standaardmeter en Kilogram konde haar daartoe nog niet in staat stellen, als nog te zeer bezig met de verificatie van den

voor de triangulatie van Java bestemden basis-meettoestel van REPSOLD EN ZONEN, insgelijks van Hooger hand verlangd.

Nog werd de raad der Academie ingeroepen met opzigt tot een aan 's Lands Gouvernement gedaan aanbod van eene verzameling fossilen van den Bosporus, door DR. ABDULLAH BEY Colonel der Turksche Garde te Constantinopel, waaromtrent zij meende gunstig te mogen adviseeren.

De Commissie tot beteugeling van den Paalworm bragt haar 7de of laatste Verslag uit (zie Verslagen en Mededeelingen, N. Reeks. Dl. III. bl. 207) en legde haar mandaat neder, tot slotsom harer ijverige bemoeijingen verkregen hebbende, dat er slechts één afdoend middel is om de gevreesde vernieling te keeren: een behoorlijk drenken van het hout met creosootolie.

Eene andere soort van vernielers, met geen creosootolie te bestrijden, die, wat zelfs de tand des tijds sints eeuwen spaarde, de oude Hunebedden in Drenthe, zich niet ontziet te sloopen, zonder eerbied voor onze geschiedenis, trok de aandacht van de Afdeeling Letterkunde tot zich, op wier voorstel de Academie tot Uwer Majesteits Minister van Binnenlandsche Zaken het dringend verzoek rigtte, om voor het behoud dier merkwaardige gedenkteekenen te willen waken.

Wat er overigens ouds en voortreffelijks van Vaderlandsche kunst tegen onkunde en vandalismus bescherming noodig heeft, vindt die bij voortduring in den boezem der Commissie, welke die taak met onverdoofden ijver ter harte neemt.

Het tiende of laatste stuk van het *Vervolg* op G. VAN LOON'S *Nederlandsche Historiepenningen* is, dank hebbe de Commissie aan wie daarover de zorg was opgedragen, wat text en platen betreft, afgedrukt. De beide registers zijn zoo ver nog niet gereed: daar zij over de stukken VI—X loopen en niet afgesloten konden worden vóór dat het tiende stuk de pers had verlaten, heeft dit eenige vertraging veroorzaakt. Ook de XIX bladzijden fijn gedrukte *Bijbladen* achter dit stuk hebben daartoe iets bijgebragt. De zorg voor de registers is toevertrouwd aan den Heer M. ROEST; dezen zomer zullen zij verschijnen. Dit laatste stuk, loopende over de jaren 1788—1806, bevat (behalve de beide registers) den *text*, bl. 377—536, *Bij-*

bladen (Aantt, Bijvv. en Verbett. op VI—X) XX bladzijden en de platen LXXIII—LXXXVII.

De Charter-Commissie heeft in het verstreken jaar het licht doen zien: het Derde stuk van het *Oorkondenboek van Holland en Zeeland,* bevattende de Charters van 1247 tot 1256, waarmede het I[ste] Deel compleet is; voorts eene *lijst der Boergoensche Charters* van 1428 tot 1482, als voorlooper van het derde gedeelte; terwijl de druk van het tweede Deel is aangevangen, loopende over de regering van Floris V en Jan I.

De bijdragen door de Leden der Afdeeling *Letterkunde* geleverd, waren minder talrijk dan ten vorigen jare, maar namen, door grooteren omvang, den tijd voor de Vergaderingen bestemd geheel in.

De Heer G. Mees Az. droeg in drie zittingen eene *Geschiedenis* voor *van het Rotterdamsche Oproer in* 1690. Deze uitvoerige Verhandeling heeft eene plaats gevondeu in de werken in 4º.

De Heer Veth leverde twee bijdragen tot de kennis der *Mohammedaansche geestelijkheid op Java*, en de Heer Moll deelde belangrijke berigten mede over den *Staat van het Kerkgezang in Nederland vóór en tijdens de opkomst en bloei van de Nederlandsche Muzijkschool.* (Versl. en Med. Dl. XII. bl. 105).

In de twee laatste vergaderingen bragt de Heer W. C. Mees een staathuishoudkundig vraagstuk ter sprake. Hij handelde *Over den muntstandaard in verband met de pogingen ter invoering van eenheid van munt.* Zijne bijdrage zal in het Tweede Stuk der *Verslagen en Mededeelingen* Dl. XII worden opgenomen.

In het vak der *Taalkunde* werden bijdragen geleverd door de Heeren Brill en M. de Vries. De eerste deelde zijne gedachten mede *Over de oorspronkelijke gedaante der taal;* de andere handelde *Over afleiding en beteekenis van het woord* ruwaard. Deze bijdrage is afgedrukt en zal in het Tweede Stuk der *Verslagen en Mededeelingen* Dl. XII verschijnen.

Eindelijk moeten nog twee archaeologische bijdragen vermeld worden: de eene van den Heer Janssen *Over een Romeinschen tegel met cursiefschrift*, de andere van den Heer Lintelo de

GEER *Over resten van oude Kunst bij den Dom te Utrecht gevonden.*

De Heer BOOT schreef eene Latijnsche Verhandeling *ten betooge van de onechtheid der Satire van Sulpicia.* Zij is gedrukt en maakt met het stuk van den Heer CHABAS, *les pasteurs en Egypte*, en met bovengenoemden arbeid van den Heer G. MEES Az., den inhoud uit van Deel IV der Verhandelingen in 4to.

Wat betreft de werkzaamheden van de Leden der Afdeeling voor Wis- en Natuurkunde, zoo bood in het vak van zuivere en toegepaste Wiskunde, de Heer BIERENS DE HAAN eene verhandeling aan *Over nieuwe herleidingsformulen,* en deed eene mededeeling *Over bijzondere integralen;* terwijl de Heer STAMKART een uitvoerig rapport uitbragt van de eerste meting eener basis in de Haarlemmermeer, door hem zelven volbragt onder medewerking van den Heer Ingenieur A. N. J. VAN HEES, met den voor de Oost-Indiën bestemden toestel van REPSOLD EN ZONEN, en de Heer BAEHR sprak *Over de beweging in eene middenstof wier tegenstand evenredig is aan de derde magt der snelheid.*

De *Sterrekunde* vond een vertegenwoordiger in den Heer J. A. C. OUDEMANS te Batavia, die verslag deed van de waarneming der *totale zoneclips van* 18 *Augustus ll.* op vier plaatsen van den Oost-Indischen Archipel, als te Mantawaloe-Kéké, te Gorontalo, ter reede Amboina en aan kaap Baram.

Op *physisch* gebied hewogen zich de Heeren DONDERS, HOEK, VAN DER WILLIGEN en J. BOSSCHA JR. De eerste deelde *eene nieuwe methode* mede *voor het onderzoek van inductie-vonken;* de Heer HOEK bood een opstel aan in de Fransche taal getiteld: *Détermination de la vitesse avec laquelle est entraîné un rayon lumineux, traversant un milieu en mouvement.* De Heer VAN DER WILLIGEN sprak *Over de refractie en dispersie van Flint- en Crownglas, alsmede van Quartz* en *IJslandsch Spath.* De Heer BOSSCHA eindelijk handelde *Over het dynamisch aequivalent der scheikundige werking* en, bij eene andere gelegenheid, *Over de schijnbare uitzetting van kwik in glas en den gang von den kwikthermometer tusschen* 0° *en* 100° volgens de waarnemingen van ons buitenlandsch medelid den Heer REGNAULT.

Van *Chemischen* aard waren de bijdragen der Heeren VAN KERCKHOFF, VAN DER BOON MESCH en VON BAUMHAUER.

Eerstgemelde handelde *Over eene methode van titreeren van Kina-alcaloïden*. De Heer VAN DER BOON MESCH sprak: *Over ingewandssteenen bij het paard* en later *Over den roofbouw;* de Heer VON BAUMHAUER: *Over steenolie-bronnen in onze Oost-Indische bezittingen.*

Voor de *Meteorologie* en *Hydrographie* trad de Heer BUIJS BALLOT op. Zijne mededeelingen liepen *Over photographische registreertoestellen voor magnetische waarnemingen; over uitkomsten van onderzoek omtrent de waterstanden op de Vaderlandsche rivieren vóór en na* 1 *Januarij* 1856*; over het verband tusschen windrigting en andere meteorologische verschijnselen in de verschillende maanden van het jaar.*

In het vak der *Mineralogie* leverde de Heer VOGELSANG eene bijdrage *Over vloeistoffen in mineralen en gesteenten.*

Van *Botanischen* aard waren de bijdragen van den Heer MIQUEL *tot de kennis der Cycadeën* 4de *en* 5de *Ged.* (*Versl. en Med.* N. Reeks Dl. III, bl. 152 en 196 en *tot de kennis der Flora van Japan;* voorts die van den Heer SURINGAR *Over eene nieuwe soort van Argostemma* en *over plantaardige monstrositeiten.*

Het veld der *Zoölogie* vond vele arbeiders. De Heer VAN HASSELT deed eene mededeeling *over het werkelijk bestaande vergiftige vermogen der beruchte spin, de Lycosa Tarantula.* De Heer BOSQUET zond in: eene *Notice sur deux espèces nouvelles du genre Mathildia* (*de O. Semper*), gedrukt in de *Versl. en Med.* N. Reeks. Dl. III bl. 261). De Heer SCHLEGEL leverde *nieuwe bijdragen tot de geschiedenis der Dodo's en andere uitgestorven vogels van het eiland Mauritius.* De Heer HERKLOTS sprak *over eene parasitische Cymothoa*, het eerste schaaldier, waarvan men ontdekt heeft dat het niet *op*, maar *in* het ligchaam van zijn gastheer, een Javaansch vischje, zich ophoudt, en het tweede hetwelk in zoet water werd gevonden. De Heer P. HARTING eindelijk handelde *over de grondslagen van classificatie der wormen* en, bij eene andere gelegenheid, *over een constant waargenomen verschil in ontwikkeling der beenderen van den*

regter- en linkerarm, waaromtrent hij later nog nadere berigten inzond.

De *Ontleedkunde* werd vertegenwoordigd door den Heer Koster, die een onderzoek aanbood voor de *Versl. en Med.* (zie N. Reeks Dl. III. bl. 141), *omtrent de vorming van eijeren in het ovarium der zoogdieren, na de geboorte, en de verhouding van het ovarium tot het buikvlies.*

In het vak der *Physiologie* eindelijk leverden de Heeren Heijnsius en Donders bijdragen. De eerste sprak *over de eiwitachtige stoffen in het bloed* en, bij eene andere gelegenheid, *over de physiologie van het bloed in 't algemeen.* De Heer Donders handelde *over het effect van één inductieslag op de nervi vagi.* Later deed hij nog verslag van onderzoekingen van den Heer Arlt in het physiologisch Laboratorium te Utrecht, behelzende *tijdsbepalingen met opzigt tot de bewegingen van den oogappel.*

Tot het eigen gebied behooren een viertal mededeelingen van den Heer Dr. Th. W. Engelmann, door geen titel aan de Academie verbonden, *over de electrische prikkeling der trilbewegingen en der electromotorische werking van het trilhaar-epithelium*; voorts uitkomsten van onderzoek door hem zelven en den Heer Med. Cand. Bouvin ondernomen, *over den bouw en de beweging der uretheren;* eindelijk *over periodieke gasontwikkeling in het protoplasma van levende Arcellae,* alsmede *over electrische prikkeling van Arcellae en Amoebae.*

Ter mededinging naar het eermetaal uit het Legaat Hoeufft werden drie Latijnsche gedichten ingezonden. Volgens het Verslag der Beoordeelaars waren zij verre beneden het middelmatige, en kon geen hunner voor bekrooning in aanmerking komen.

Ziedaar, Sire! de beknopte zamenvatting van de verrigtingen der Academie gedurende het laatst verloopen jaar, waaraan wij alleen nog hebben toe te voegen, dat, behalve het *Jaarboek*

over 1868, van de Letterkundige Afdeeling in druk verschenen het IV^{de} Deel der *Verhandelingen* in 4to benevens het 1ste stuk van het XII^{de} Deel der *Verslagen en Mededeelingen;* van de *Verslagen en Mededeelingen* der Natuurkundige Afdeeling zagen het 1ste en 2de stuk van het III^{de} Deel der Nieuwe Reeks het licht.

Zware verliezen leed de Academie, door den dood van zes uitstekende mannen, de Heeren L. A. te Winkel, O. van Rees, J. van Lennep, H. C. Millies en G. Simons, gewone Leden, en van den Heer J. W. Ermerins, Rustend Lid. Aan de vier eerstgenoemden werd bereids in het Jaarboek door de Heeren Brill, Vissering, Beets en Boot eene welverdiende hulde gebragt.

Onder de Rustenden namen plaats de Heeren J. Badon Ghijben, G. J. Mulder en D. J. Storm Buijsing.

Te meer mogen wij ons verheugen in de bekrachtiging door Uwe Majesteit van de door ons geschiede keuzen tot gewone Leden van de Heeren R. T. H. P. L. A. Boneval Faure te Leiden, T. J. Stieltjes, Herm. Vogelsang, beiden te Delft, en J. A. Herklots te Leiden, en tot Correspondenten, van de Heeren H. Neubronner van der Tuuk op Java en A. B. Cohen Stuart te Batavia.

Uwe Majesteit veroorloove ons, zulks voor een hernieuwd blijk te houden van welgevallen aan onze Instelling, en daarop ons vertrouwen te vestigen dat ook dit ons Verslag in gunste moge worden opgenomen.

Amsterdam, 24 April 1869.

Namens de Kon. Akademie van Wetenschappen,

De Algemeene Secretaris,

C. J. MATTHES.

Het voorgelezen ontwerp wordt door de Vergadering goedgekeurd en overgenomen. Het verslag zal Z. M. den Koning en, in afschrift, den Minister van Binnenlandsche Zaken aangeboden worden.

II.

De Algemeene Secretaris legt alsnu, zich gedragende naar Art. 12 van het organiek Reglement, de Rekening en Verantwoording over van zijn geldelijk beheer, loopende van 1° April 1868 tot ult^{o} Maart 1869.

REKENING en VERANTWOORDING van het door den Algemeenen Secretaris der Koninklijke Akademie van Wetenschappen van primo April 1868 tot ultimo Maart 1869 gehouden beheer, volgens art. 12 van het Organiek Reglement en § 30 en § 27 van het Reglement van Orde, goed te keuren in de Algemeene Vergadering der maand April 1869.

ONTVANGSTEN.

Saldo op nieuwe Rekening.		ƒ	1491.98^{5}
Subsidie vier quartalen, elk à ƒ 3500.— .	ƒ 14000.—	"	
Af zegel en leges.	" 1.44		
		"	13998.56
Restitutie van C. G. van der Post wegens 100 overdrukken der platen behoorende bij de Verhandeling van den Heer Chabas		"	9.—
Extra-subsidie Paalworm	ƒ 200.—		
Af leges.	" .69		
		"	199.31
Van C. G. van der Post volgens Rekening-Courant. .		"	108.68
	Totaal	ƒ	15807.53^{5}

Uitgaven.

1. Reis- en Verblijfkosten aan H.H. Leden buiten Amsterdam woonachtig.

Letterkundige Afdeeling.	ƒ	1647.—		
Natuurkundige 〃	〃	1400.—		
			ƒ	3047.-

2. Jaarwedden.

Jaarwedde, Algemeene Secretaris. . .	ƒ	1000.—		
〃 Secretaris Letterk. Afdeeling.	〃	500.—		
〃 Klerk.	〃	1000.—		
〃 Custos	〃	800.—		
			〃	3300.—

3. Onkosten der Commissie voor den Paalworm.

Rekening van den Heer von Baumhauer, reiskosten	ƒ	70.85		
〃 〃 Greeve, reiskosten. . . .	〃	10.50		
〃 〃 Kok, onkosten.	〃	16.50		
〃 〃 〃 gratificatiën.	〃	75.—		
			〃	172.85

4. Onkosten der Commissie voor de daling van den bodem in Nederland.

Rekening van Leijer en Uurbanus voor het berekenen van Tabellen.	〃	90.—

5. Onkosten der Commissie voor de vervolgen op van Loon's Penningwerk.

Rekening van den Heer Dirks.	ƒ	10.08		
〃 〃 〃 〃 〃	〃	33.72		
			ƒ	43.80
		Transporteere	ƒ	6653.65

per transport ƒ 6653. 5

6. Onkosten der Commissie tot het opsporen, het behoud en het bekend maken van Overblijfsels der Vaderlandsche Kunst uit vroegere tijden.

Rekening van den Heer Leemans. . . .	ƒ 122.12	
〃 〃 Evers, Timmerman. . . .	〃 10.64	
		〃 132.76

7. Onkosten voor de Commissie van het Charterboek.

Rekening van F. Muller.	ƒ 210.—	
Af verkoop van 12 Exempl. à ƒ 4.50 . .	〃 54.—	
		〃 156.—

8. Onkosten der Commissie voor Standaard-meter en Kilogram.

Rekening van den Heer Stamkart . . .	ƒ 108.—	
〃 〃 Schokking, Instrumentmaker.	〃 24.40	
〃 〃 Kernekamp, lakens. . . .	〃 5.70	
〃 〃 Greeve, vergg., vrachten, etc..	〃 25.88⁵	
		〃 163.98⁵

9. Onkosten van Vergaderingen.

Uitgaven op een Notitieboekje maandelijks met den Custos verrekend		ƒ 266.90

10. Kleine Drukloonen.

Rekening van de Roever Kröber. . . .	ƒ 127.—	
〃 〃 〃 〃 〃	〃 69.—	
〃 〃 〃 〃 〃	〃 71.—	
〃 〃 Schot	〃 33.85	
		〃 300.85

Transporteere ƒ 7674.14⁵

Per transport *f* 7674.14^{5}

11. Bureau.

Rekening van Westerman } Kantoorbehoeften.	*f* 4.60	
〃 〃 Schot } Kantoorbehoeften.	〃 55.75	
〃 〃 Elion.	〃 21.—	
Uitgaven op een Notitieboekje, maandelijks met den Custos verrekend.	〃 42.64	
		〃 123.99

12. Expeditie, Frankeeren en Vrachten.

Rekening van v. d. Woude en Luber, Cargadoors.	*f* 81.95	
〃 〃 Thorin, te Parijs	〃 6.95	
〃 〃 Van Gend & Loos.	〃 12.78	
〃 〃 Schot, Lithograaph.	〃 69.—	
〃 〃 Evers, Timmerman.	〃 39.66	
Uitgaven op een Notitieboekje maandelijks met den Custos verrekend	〃 234.17^{5}	
	f 444.51^{5}	
Af restitutie vracht Nat. Ver. in Ned. Indië.	〃 10.40	
		f 434.11^{5}

13. Huishoudelijke Uitgaven.

Rekening van Ples en Berger, turf en hout.	*f* 153.80	
〃 〃 Verdonck, Steenkolen	〃 33.50	
〃 〃 Osterhaus, Smid.	〃 37.55	
〃 〃 Snater, Schilder.	〃 13.10	
〃 〃 Tonino, Schoorsteenveger. . .	〃 12.—	
〃 〃 van der Vliet, duinwater. . .	〃 13.—	
〃 〃 Eigenhuis, Tuinman.	〃 7.—	
〃 〃 Personeele belasting.	〃 60.63^{5}	
Uitgaven op een Notitieboekje, maandelijks met den Custos verrekend.	〃 393.95	
		724.53^{5}

Transporteere *f* 8956.78^{5}

Per Transport. *f* 8956.78^{5}

14. Mobilair.

Rekening van van Wessem, behanger. . .	*f* 60.10	
〃 〃 Evers, Timmerman	〃 22.08	
〃 〃 Eichhorn, (Portretten) . . .	〃 30.—	
		f 112.18

15. Uitgave van Werken.

Verhandelingen.

Rekening van de Roever Kröber, Lett. Afd. . . .	*f* 186.90	
〃 〃 de Roever Kröber, Lett. Afd. . . .	〃 91.50	
〃 〃 Hooiberg, Lithogr. Lett. Afd. . . .	〃 69.—	
〃 〃 van der Post, innaaijen, enz. . .	〃 25.—	
〃 〃 de Bruijn, teekenaar, Lett. Afd. .	〃 10.—	
		f 382.40

Verslagen en Mededeelingen.

Rekening van de Roever Kröber, Lett. Afd. . . .	*f* 209.25
〃 〃 Hooiberg. Lett. Afd.	〃 48.—
〃 〃 van der Post, innaaijen, Afd. Lett.	〃 23.—
〃 〃 de Roever Kröber, Nat. Afd. . . .	〃 288.30
〃 〃 de Roever Kröber, Nat. Afd. . . .	〃 345.75
〃 〃 van der Post, Nat. Afd.	〃 43.70
〃 〃 van der Post, Nat. Afd.	〃 37.75
Transporteere	*f* 995.75

Transporteere *f* 9068.96^{5}

Per Transport			*f* 9068.96[5]
Per transport	*f* 995.75		
Rekening van Emrik en Binger, Lith. Nat. Afd. .	〃 121.60		
〃 〃 Emrik en Binger, Lith. Nat. Afd. .	〃 70.—		
〃 〃 Emrik en Binger, Lith, Nat. Afd. .	〃 36.50		
〃 〃 Miechielsen, Nat. Afd	〃 42.50		
〃 〃 Wendel, Lith. Nat. Afd..	〃 25.—		
〃 〃 van de Weijer, Lith. Nat. Afd.	〃 50.—		
〃 〃 de Roever Kröber, Jaarboek.	〃 497.75		
〃 〃 van der Post, Jaarb.	〃 18.—		
〃 〃 〃 〃 〃 〃	〃 87.—		
Assurantie boekwerken bij van der Post.	〃 5.75		
		f 1944.85	
			〃 2327.25

16. Bibliotheek en Catalogus.

Aangekochte Boekwerken.

Rekening van van der Post. . . .	〃 82.05	
〃 〃 〃 〃 〃	〃 29.20	
〃 〃 F. Muller	〃 81.30	
〃 〃 J. Muller	〃 13.30	
〃 〃 Caarelsen.	〃 74.50	
〃 〃 Noordendorp . . .	〃 15.25	
〃 〃 van Bakkenes . . .	〃 20.50	
〃 〃 Schmidt.	〃 62.88	
〃 〃 Quaritch.	〃 60.20	
		f 439.18

Catalogus, Inbinden, enz.

Rekening van F. Muller.	〃 130.—	
〃 〃 Eichhorn.	〃 149.85	
Transporteere	*f* 279.85	
Transporteere		*f* 11396.21[5]

Per Transport *f* 11396.21^{5}

Per transport	*f* 279.85		
Rekening van Eichhorn . . .	» 124.75		
» » » . . .	» 141.65		
» » » . . .	» 86.80		
» » Schot.	» 2.50		
» » Evers.	» .85		
Assurantie der Boekerij . . .	» 37.50		
		f 673.90	
			f 1113.08

17. Diverse Uitgaven.

Rekening van Langeveld, vigilante. . . .	*f* 3.75	
Nota van den Heer Matthes, Comm.. . .	» 4.60	
» » » » Hoek, Zon-eclips.	» 22.90	
Nieuwjaars- en kermisgift aan de dienstbode van den Custos	» 10.—	
		f 41.25
Saldo op nieuwe rekening.		» 3256.99
Totaal		*f* 16807.53^{5}

REKENING en VERANTWOORDING van het, door den Algemeenen Secretaris der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, over het jaar 1868/69 gehouden beheer van het

LEGAAT VAN HOEUFFT.

ONTVANGSTEN.

Saldo van het jaar 1867/68.			*f* 438.63^{5}
6/m. Interest van *f* 35000.— 2½ pCt. W. S..	*f* 437.50		
Af 1 pCt. provisie *f* 4.37^{5}			
Saldobillet . . . » .05			
	» 4.42^{5}		
			» 433.07^{5}
6/m. Interest van *f* 35000.— 2½ pCt. W. S..	*f* 437.50		
Af 1 pCt. provisie *f* 4.37^{5}			
Saldobillet . . . . » .05			
Visa . . . . . . » .30			
	f 4.72^{5}		
			» 432.77^{5}
Totaal			*f* 1304.48^{5}

UITGAVEN.

Rekening van Greeve voor frankeeren van Programma's.		*f*	6.10
Aankoop van *f* 2000.— 2½ pCt. Inschrijving W.S.			
à 57 3/16 pCt. zegge. .	*f* 1143.75		
Interest 20 dagen . .	〃 2.78		
⅛ pCt. provisie . . .	〃 2.50		
	————	〃	1149.03
Rekening van de Roever Kröber		〃	49.50
〃 〃 van der Post		〃	12.50
Saldo op nieuwe rekening.		〃	87.35[5]
		Totaal *f*	1304.48[5]

De Algemeene Secretaris leest daarop de navolgende Memorie van Toelichting voor:

Memorie van Toelichting bij de Rekening van den Algemeenen Secretaris.

Uit de Rekening der Academie over het jaar 1868/69, die ik de eer heb over te leggen, zal men zien, dat er nog voor twee jaren, het voorgaande en dat waarover de Rekening loopt, extra-subsidie ten behoeve der Paalworm-Commissie verstrekt is geworden, tot definitive vereffening van onkosten door den thans geeindigden arbeid dier Commissie vereischt. Overigens heeft geen enkele post de raming overschreden, behalve die der kleine drukloonen. Uit de bescheiden blijkt, dat de Commissie voor de Vaderlandsche Kunst het saldo van *f* 321.03, dat zij van het vorige jaar nog in kas had, behoorlijk heeft verantwoord, en over de haar voor dit jaar toegestane som van *f* 500 — slechts tot een bedrag van *f* 122.12 beschikt heeft, zoodat, na aftrek van eene timmermansrekening, daarop overgehouden is *f* 367.24. Voor de voltooijing van het *Vervolg op* VAN LOON's *Penningwerk* was uitgetrokken eene som van *f* 600.—, waarop slechts *f* 43.80 werden uitbetaald, daar het laatste stuk nog niet heeft kunnen verschijnen. Een en ander heeft er toe bijgedragen, dat de Rekening ditmaal met een aanzienlijk batig saldo sluit, dat intusschen grootendeels daaraan moet worden geweten, dat de

aanbieding van Verhandelingen voor de werken in 4°, tijdelijk gestaakt als zuinigheids maatregel die gebiedend door den drang der omstandigheden gevorderd werd, haren gewonen gang van vroeger van lieverlede eerst begint te hernemen. De uitgaven door de Commissie voor Standaard-meter en Kilogram zijn altemaal verschotten, die eerlang door 's Lands Regering zullen worden gerembourseerd, zoodra dezerzijds aanvrage daartoe geschiedt.

Wat het beheer van het fonds HOEUFFT aangaat, daaromtrent valt enkel aan te merken, dat geen bekrooning geschied is en wederom *f* 2000.— nominaal 2½ pCt. Inschrijving op het grootboek onzer Nationale Werkelijke Schuld zijn aangekocht geworden.

C. J. MATTHES.

De Voorzitter verleent het woord aan de Commissie door de beide Afdeelingen der Academie, overeenkomstig § 37 der Algemeene Bepalingen, benoemd tot het nazien van vorenstaande Rekeningen met de daarbij behoorende bescheiden. Haar rapport luidt als volgt:

De ondergeteekenden, belast met het onderzoek van de Rekening en Verantwoording van de gelden en fondsen der Akademie over het afgeloopen jaar, hebben de eer U te berichten, dat de Rekening en Verantwoording hun is voorgekomen geheel naauwkeurig en juist te zijn opgemaakt. Zij achten zich daarom onbezwaard U voor te stellen de Rekening, sluitende met een voordeelig saldo van *f* 3256.99, goed te keuren en den Algemeenen Secretaris voor het door hem gevoerd beheer dank te zeggen.

Leiden, 19 April 1869.

De Commissie voornoemd,

J. T. BUIJS,
J. A. FRUIN,
C. H. D. BUIJS BALLOT,
C. A. J. A. OUDEMANS.

De Vergadering magtigt den Voorzitrer, om in overeenstemming met de conclusie van het voorgelezen Rapport de beide Rekeningen ten blijke van goedkeuring te onderteekenen. Een afschrift daarvan, gelijk mede van de Memorie van Toelichting, zal aan den Minister van Binnenlandsche Zaken worden medegedeeld.

III.

Daarna komt in overweging een ontwerp van Begrooting van Inkomsten en Uitgaven, gaande van 1° April 1869 tot 1° April 1870, hetwelk in dezer voege wordt vastgesteld:

Begrooting van Inkomsten en Uitgaven gaande van 1° April 1869 tot 1° April 1870.

ONTVANGSTEN.

1.	Gewone Subsidiën.	*f*	13998.56
2.	Vermoedelijk debict van de werken der Academie.	„	100.—
3.	Restitutie door het Ministerie van Koloniën van kosten ten behoeve van aan de Commissie voor Standaard-meter en Kilogram opgedragen werkzaamheden.	„	493.48
4.	Saldo in kas der Rekening van 1868—1869. .	„	3256.99
	Totaal	*f*	17849.03

UITGAVEN.

1.	Reis- en verblijfkosten.	*f*	3200.—
2.	Jaarwedden.	„	3300.—

WERKZAAMHEDEN VAN VERSCHILLENDE COMMISSIËN.

3.	Commissie voor de daling van Neêrlands bodem.	*f*	180.—
4.	„ voor het vervolg op van Loon's Penningwerk. .	„	800.—
	Transporteere	*f*	980.—

Transporteere *f* 6500.—

		Per transport	*f*	6500.—
		Per transport *f* 980.—		
5.	Commissie voor de bewaring van overblijfsels der Vaderlandsche Kunst. . . . , .	〃 500.—		
6.	〃 voor de Uitgaven van het Charterboek. . . , .	〃 300.—		
7.	〃 voor Standaard-meter en Kilogram. . . . , . .	*Pro mem.*		
			〃	1780.—
8.	Onkosten der Vergaderingen.		〃	275.—
9.	Kleine Drukloonen.		〃	300.—
10.	Bureaukosten. . , ...		〃	150.—
11.	Expeditie, frankeeren en vrachten.		〃	500.—
12.	Huishoudelijke uitgaven.		〃	800.—
13.	Mobilair.		〃	150.—
14.	Uitgaven van Werken. . . . . . . , . .		〃	5600.—
15.	Bibliotheek en Catalogus.		〃	1700.—
16.	Onvoorziene Uitgaven.		〃	94.03
		Totaal	*f*	17849.03

IV.

De Algemeene Secretaris brengt vervolgens verslag uit over den staat der Boekerij en het Munt- en Penningkabinet, aldus luidende:

Aan het zoo noodige inbinden van losse nommers van Annalen en andere periodieke uitgaven heeft dit jaar een betrekkelijk groot bedrag besteed kunnen worden, dat evenwel nog lang niet genoeg bleek om in de bestaande behoefte geheel te voorzien, eene behoefte die weêr niet weinig is aangegroeid door de menigte van belangrijke en kostbare werken der Academie van vele zijden toegekomen, in ruil voor hare eigen geschriften, behalve die zij door aankoop magtig werd. Bijzondere vermelding overwaardig mogen de navolgende geacht worden:

Van den Minister van Binnenlandsche Zaken:

Recherches sur la Faune de Madagascar et de ses dépendances d'après les découvertes de M. M. François P. L. Pollen et D. C. van Dam.

Van Leden.

Stanislas Julien. Eenige Vertalingen van Chineesche Werken waaronder: Histoire de la vie de Hiouen-Thsang et de ses voyages dans l'Inde.

Duruy, Ministre de l'Instruction publique en France. Exposition Universelle de 1867 à Paris. Rapport du Jury International publié sous la direction de M. M. Chevalier. 13 Dln. 8°.

C. A. J. A. Oudemans. Neêrlands Plantentuin. 3 Dln. gr. 8°.

Van de K. K. Weener Academie:

J. Arneth. Die antiken Cameen des K. K. Münz- u. Antiken-Cabinettes in Wien 1849, gr. Folio.

——— Die Gold-u-Silber-Monumente des K. K. Münz-u-etc. Wien 1820, gr. Folio, met XLI Pl. in Plano.

——— Die Cinque-Cento Cameen und Arbeiten des Benvenuto Cellini und seiner Zeitgenossen. Wien 185·, gr. Folio.

A. Schmidl. Die Grotten und Höhlen van Adelsberg, Lueg, Planina und Laas, Wien 1854. Text 8° Pl. in Folio.

Terwijl onder anderen zijn aangekocht:

H. N. Humphreys. A History of the Art of Printing, 2d Issue. London 1868. gr. 8o.

Staatsblad van het Koningrijk der Nederlanden 1813—1869. Compl. exempl. Offic. Uitgave 8°.

Geen wonder dat het gemis aan ruimte tot berging van onzen rijken boekenschat zich meer en meer doet gevoelen.

Wat daarentegen het Munt- en Penningkabinet te Amsterdam

betreft, het bescheiden kastje daarvoor dienende is helaas nog meer dan voldoende. De eenige aanwinst gedurende het laatste jaar bestond in eene bronzen medaille door den Minister van Binnenlandsche Zaken geschonken, vervaardigd door den bekwamen S. P. van der Kellen ter gedachtenis aan de oprigting van een standbeeld voor den Vader en Vorst van Neêrlands Dichteren, onzen Joost van den Vondel. Van de belangstelling van bijzondere personen mogt genoemd kabinet geenerlei blijk ondervinden.

V.

Ter voldoening aan Art. 20 van het Organiek Reglement wordt alsnu overgegaan tot de benoeming van een Algemeenen Secretaris, en als zoodanig de Heer MATTHES herkozen, die, hoogst gevoelig voor dit vereerend blijk van vertrouwen hem geschonken, door verdubbelden ijver zich zulks hoopt waardig te maken.

VI.

Namens de Commissie tot het opsporen, het behoud en het bekend maken van Overblijfsels der Vaderlandsche Kunst uit vroegere tijden, deelt de Heer LEEMANS, haar voorzittend Lid, een en ander mede uit het aangeboden Verslag der werkzaamheden in het verstreken jaar door haar verrigt, hetwelk in dank aangenomen en voor het eerstvolgende *Jaarboek* bestemd wordt (zie het Rapport hierachter). De Commissie beklaagt zich, van bij voortduring niet die erkenning, steun en medewerking van buiten te ondervinden, waarop zij meende te mogen rekenen; zij wenscht daaromtrent in overleg te treden met het Bestuur der Academie, waartoe haar gelegenheid zal worden gegeven.

VII.

Ten laatsten heeft de verwisseling van den voorrang der Afdeelingen plaats, en sluit de Voorzitter de Vergadering met een heilwensch voor den toenemenden bloei der Academie.

Verslag van de Commissie der Koninklijke Akademie van Wetenschappen tot het opsporen, het behoud en het bekend maken van de overblijfsels der vaderlandsche Kunst uit vroegere tijden, 1868—69.

Wederom is het tijdstip voor de Commissie genaderd, waarop zij in de vereenigde Vergadering der beide Akademieafdeelingen rekenschap zal geven, van de wijze, waarop zij gedurende den afgeloopen tijdkring, in de haar door de Koninklijke instelling toevertrouwde taak werkzaam geweest is en aan hare roeping getracht heeft te voldoen. Was zij ijverig in het opsporen? stond zij pal in de verdediging tegen de aanvallen van onkunde en wandalisme? trachtte zij de belangstelling te vestigen op — de onverschilligheid te breken omtrent — hetgeen van Vaderlandsche kunst en beschaving uit vroegere tijden was overgebleven? En, zoo zij in een en ander niet achterlijk bleef, heeft zij dan goede uitkomsten verkregen? Zietdaar een aantal vragen, ter wier beantwoording haar verslag de noodige bouwstoffen zal leveren. Zij onderwerpt het aan het oordeel en de beslissing harer lastgevers, maar doet dit, welke ook de beslissing zijn moge, in de vaste overtuiging, dat zij naar haar beste vermogen alles heeft te baat genomen, waardoor zij meende aan het in haar gestelde vertrouwen, aan de haar opgelegde verpligtingen te beantwoorden, en dat zij daarbij dankbaar gebruik heeft gemaakt van raadgevingen, wenken en opmerkingen, die men van onderscheidene zijden haar wel onder de aandacht wilde brengen.

De Commissie hield slechts drie vergaderingen: op 2 November 1868, 16 Januarij en 20 April 1869, op het bureau

van het lid, den heer Conrad te 's Gravenhage; waar het vereischt werd traden hare leden in schriftelijk overleg, of werden de onderwerpen in behandeling besproken, wanneer zamenkomsten voor andere belangen, ook de maandelijksche vergaderingen der Akademieafdeelingen daartoe de gelegenheid aanboden. De ondervinding heeft tot nog toe bewezen, dat zij op deze wijze, zonder het aantal harer vaste vergaderingen te vermeerderen, aan de behoefte van gemeenschappelijk overleg naar behooren kan voldoen.

Ook in het afgeloopen jaar bragten vele mededeelingen, berigten en toezendingen de bewijzen aan van deelneming en belangstelling. Van die medewerking werd, in de openbare vergaderingen der Letterkundige Afdeeling, achtervolgens opgaaf gedaan, met dankbare vermelding van de namen der inzenders. Die opgaven, die slechts zeer kort en vlugtig konden geschieden, worden thans hier meer naauwkeurig en uitvoerig omschreven en tot een geheel bijeengebragt.

Van den Heer J. Koning te 's Gravenhage, vroeger scheepsgezagvoerder, die eenige jaren geleden eene fraaije steenen doopvont aan de Commissie geschonken had, werd het *aanbod* ontvangen, om een afgebroken steenen poortje, afkomstig van het onlangs gesloopte Oude-Vrouwen- en Kinderhuis te 's Gravenhage, voor de Commissie ter beschikking te stellen.

Van den Heer W. F. Leemans, Ingenieur van s' Rijks Waterstaat in het 2e arrondt. 6e district, te 's Hertogenbosch, *berigt* omtrent eenige merkwaardige oude grafzerken van de voormalige Abdij van Bern, onder Erpt, en het wenschelijke van het nemen van maatregelen tot haar behoud.

Van den Heer J. G. Horsthuis, ambtenaar bij 's Rijks telegraphie te Zaandam, *berigten* omtrent vensters met ingebrand schilderwerk in de kerken der Hervormde en Luthersche gemeenten aldaar. Later kwam nog van denzelfden heer in, eene

zeer fraaije *teekening* op vier bladen in kleuren bewerkt, van het vensterraam met ingebrand schilderwerk in den oostelijken muur van de Luthersche kerk. De Heer HORSTHUIS heeft zich voorgenomen ook de vensterramen der Gereformeerde kerk van de Oostzijde en wel in de eerste plaats de meest belangrijke, waarvan het eene met de voorstelling van Nebukadnezar en de jongelingen in den oven, af te teekenen. Ook zal hij, door welwillende vergunning van het Kerkbestuur der Luthersche gemeente, zich de gelegenheid geopend zien tot een onderzoek van het archief dier kerk, in eene groote kist bewaard; komen hem daarbij eenige wetenswaardige bijzonderheden ter kennis, dan zal hij die nader mededeelen.

Van den Heer R. E. J. ROETERINK, leeraar aan de hoogere burgerschool te Veendam, twee bladen met fraai gewerkte *teekeningen*. Het eene blad, inhoudende de afbeelding van de grafzerk van het geslacht STERNSEE, in het voorportaal van de groote kerk te Harlingen en negentien steenen met opschriften en beeldhouwwerk in gevels van gebouwen te Harlingen ingemetseld, en op hetzelfde geslacht betrekkelijk. Het tweede blad levert nog eenentachtig diergelijke steenen; op een derde blad zal de Heer ROETERINK de nog overige van hem in dezelfde stad afgeteekende, in steen of hout gebeitelde beeldhouwwerken en opschriften laten volgen, alsmede die van de in het vorig Verslag reeds vermelde grafzerk van TJOERD OLNEMA, nabij de groote kerk te Harlingen.

Van den Heer G. N. ITZ, Oud-Gemeentearchitekt te Dordrecht, *berigt* omtrent gevaar van slooping, waarmede de Spuipoort aldaar wordt bedreigd, een gebouw, niet zoozeer om bouwkundige verdiensten, maar door de daarin gemetselde geschiedkundige opschriften merkwaardig; alsmede *berigt* omtrent de aanstaande slooping van het oude Wees- en Gasthuis, vroeger het St. Mariënborn of Onze-Lieve-Vrouwe-Fonteynen- en Zusterenklooster; en de overblijfsels van eene tot die stichting behoorende kapel of kerk. Later mogt de Commissie nog van den Heer ITZ een grondplan ontvangen van het klooster en bijbehoorende gebouwen, en verwierf zij, bij aankoop door zijne vriendelijke bemoeijingen, eene fraai in sepia geteekende afbeelding,

leverende een gezigt van het inwendige der zooeven genoemde kapel. Deze laatste, te onregte als eene krypte of krocht door sommigen beschouwd en in eenige dagbladen vermeld, is de kloosterkerk zelve, en schijnt naar haren bouwstijl te oordeelen, tot den aanvang der 14de eeuw gebragt te moeten worden.

Door tusschenkomst van den heer VAN DEN SANTHEUVEL, Ingenieur van s'Rijks Waterstaat in het 1^{e} arrond^{t} 6^{e} district te 's Hertogenbosch, de bouwkunstige *teekeningen:* platte grond, doorsneden en opstand, met bijbehoorende schriftelijke toelichtingen, alles opgenomen door - en van de hand van - den provincialen opzigter, den heer W. H. HAMILTON te Grave, van de thans gesloopte oude kerk en toren te Heesch in de Meijerij.

Van den Burgemeester van Ravestein, den heer R. A. A. VAN CLAARENBEEK, eene *teekening* in kleuren van het kerkje te Dennenburg, gemeente Deurssen, welks middengedeelte van zeer hoogen ouderdom schijnt te getuigen, en *aanbod* van soortgelijke teekening, evenals de vorige door hem zelven vervaardigd, van een onlangs gesloopt, insgelijks zeer oud kerkje te Neerlangel, gemeente Dieden.

Door tusschenkomst van Z. E. den Minister van Binnenlandsche Zaken, van Z. E. den Minister van Finantiën, achtervolgens de bestekken van ontmantelingswerken der vestingen Maastricht, Venlo en Bergen op Zoom, alsmede de volgende 15, meerendeels zeer gelukkig geslaagde *photographiën* van thans gesloopte gedeelten der vestingwerken van Maastricht: de Bossche poort, buitenzijde; de Brusselsche poort buitenzijde, dezelfde binnenzijde; torens regts van de Brusselsche poort; den hoofdwal en de Brusselsche poort uit het werk Engeland gezien; torens links van de Brusselsche poort; de kat Nassau; de kat Brandenburg; Onze-Lieve-Vrouwe-poort, buitenzijde, dezelfde binnenzijde; de St. Maartenspoort (te Wijk) buitenzijde; de Wijker- of Akerpoort, buitenzijde en dezelfde, binnenzijde; en den ronden toren, nabij de St. Maartenskerk, van de zuidwest- en hetzelfde gebouw van de noordwestzijde.

Van Z. E. den Minister van Binnenlandsche Zaken, ter kennisneming en om na onderzoek daarover van meening te dienen, eene koperen *tabaksdoos* met fraai drijfwerk, uit het midden

van de vorige eeuw, bij de ontgravingen voor spoorwegwerken bezuiden den noorder IJdijk gevonden.

Van Dr. J. WAP te 's Gravenhage, een HS. betrekkelijk het klooster te Uden in het land van Ravenstein, ter kennisneming en ten gebruike, des verlangd, van het lid der Commissie den heer W. MOLL beschikbaar gesteld.

Van den heer A. J. BON, opzigter van het Kapitaal Rijks kustlicht ter westzijde van Schouwen, eene naauwkeurige *teekening* van eenen koperen vijzel, met allegorische versierselen en opschrift in half verheven werk;

Van den heer J. D. BELMER, leeraar bij de hoogere burgerschool te Sneek, ter bezigtiging, twee zilveren *muntjes:* een denarius van keizerin Faustina, en een denarius van keizer Lodewijk.

Van het Commissielid den heer CONRAD, *afdrukken* van eenen gouden ring, met een op het schild ingesneden zoogenaamd familie- of geslachtsmerk, op 6 Mei 1868 bij de werken tot verbetering van den waterweg van Rotterdam naar zee, tegelijk met eenige zilveren Engelsche munten van de jaren 1602, 1611 en 1620, gevonden.

Van het FRIESCH GENOOTSCHAP VAN GESCHIED- OUDHEID- EN TAALKUNDE te Leeuwarden, exemplaren van: *de vrije Fries*, nieuwe reeks, Ve D. 3^e^ st., van het *veertigste verslag der Handell.* 1867—1868; en van W. Bisschop's voorlezing, *de slag bij Heiligerlee.* 1568.

Van Mr. J. DIRKS, voorzitter van genoemd genootschap, een afzonderlijk afdrukje van zijn opstel, onder den titel van *La trouvaille de Pingjum* (*Frise*) *en Juin* 1868, in de *Revue de la numismatique belge,* T. I. 5e série opgenomen.

Van den heer ARNOLD SCHAEPKENS te Brussel: een afdruk van zijn opstel: *l'ancien hôtel de ville de Maestricht*, en *Slavanten, le couvent des frères mineurs de Lichtenberg, près de Maestricht*, overgedrukt uit de *Messager des sciences historiques de Belgique.*

Van den heer I^s^. VAN REIJN, een afdruk van zijn: *Iets over het slot Honingen en zijne vroegere bezitters*, overgedrukt uit het *Rotterdamsch weekblad.*

Van Dr. H. J. BROERS te Utrecht, een exemplaar van de *Nieuwe Utrechtsche Courant*, 18 Maart 1869, n°. 1221, met eene opmerking omtrent zoogenaamde Musschentorens, en het voorkomen van kleine, ronde openingen hier en daar aan gevels van kerkgekouwen in Utrecht, welligt op eene gelijke bestemming betrekking hebbende.

Van eenen ongenoemde uit Dordrecht, n°. 22 van de gedrukte *Handelingen* van den Gemeenteraad dier stad, op Woensdag 28 October 1869, waarin verslag wordt gegeven van de beraadslaging over een voorstel tot slooping van de Spuipoort.

Van den heer G. N. ITZ te Dordrecht, een exemplaar van n°. 33 der *Dordrechtsche Courant* van den 18 Maart 1869, met een berigt omtrent het hierboven reeds vermelde St Mariënbornklooster en de daaraan behoorende kapel te Dordrecht.

Van eenen ongenoemde uit Zwolle, een exemplaar van de gedrukte *Handelingen van den Gemeenteraad* 1869, II, van de vergadering van 15 Febr. 1869, met het daarin overgelegde Rapport van Dr W. J. A. HUBERTS, *omtrent den toestand en over de middelen tot betere regeling van het archief dezer gemeente.*

Van den heer M. BERNTSEN, onderwijzer te Beek, gemeente Bergh, *berigt* omtrent een zilveren muntje van Kampen uit de 17de eeuw, en omtrent eenen ouden Germaanschen steenen beitel, onder Zeddam gevonden. Een schrijven aan dien heer, om nadere inlichtingen en gelegenheid tot juistere kennisneming en beoordeeling, is onbeantwoord gebleven.

Van den heer BURGEMEESTER van Stolwijk, *berigt* omtrent de vroeger ontdekte overblijfselen van muurschildering in de afgebrande kerk aldaar, met toezegging van kennisgeving, wanneer nieuwe schilderingen nog aan het licht mogten komen, of met het sloopen of herbouwen van kerk en toren een begin gemaakt zou worden. Later had genoemde Burgemeester de goedheid aan de Commissie een zestal kannetjes van gebakken aarde toe te zenden, die in den muur van het koor der kerk, met eene menigte andere van gelijken vorm, ingemetseld waren gevonden.

Van den heer F. W. VAN EEDEN te Haarlem, *berigt* omtrent de om haren ouderdom merkwaardige kerk te Velsen, en een,

naar het schijnt, belangrijk beeld in hoog verheven werk uitgehouwen, boven den ingang van den toren.

Door tusschenkomst van den heer AUGIER, hoofdingenieur van s' Rijks Waterstaat in het 10de district 's Gravenhage, een *berigt* hem toegekomen van den provincialen opzigter. den heer J. H. VAN ECHTEN, over eenen kinderstoel, die, volgens de overlevering, aan Erasmus als kind zou gediend hebben, en thans in eenen boerenhofstede, het klooster geheeten, in het land van Steyn tegenover Haestrecht bewaard is gebleven.

Van Dr. J. VAN DISSEL, stadsgeneesheer te Samarang, die, ofschoon zoo ver van het vaderland verwijderd, zijne bewijzen van belangstelling in de taak der Commissie, vroeger vóór zijn vertrek zoo dikwerf gebleken, ook nu nog bleef schenken, werd de aandacht gevestigd op eenen ouden steen in de kerk te Twello; de oudste klok met een opschrift in majuskels te Hattem; snijwerk van eenen schoorsteenmantel in het Raadhuis dier stad en oud schilderwerk, thans waarschijnlijk met eene witsellaag bedekt, tegen het gewelf of plafond van de kapel der kerk aldaar.

Van den heer ALEXANDER SCHAEPKENS te Maastricht, *berigt* over de aanstaande slooping van de oude Wijker- of Akerpoort te Maastricht (Wijk),

Eindelijk,

Van Jhr. VICTOR DE STUERS te Maastricht, onderscheidene uitvoerige en belangrijke *berigten* omtrent een aantal overblijfselen der oude kunst te Maastricht, de gevaren waardoor die bedreigd werden, en middelen om, zoo mogelijk, hun langer behoud te verzekeren; ook over den loop der werkzaamheden voor de ontmanteling der vestingwerken, en geschied- en bouwkundige bijzonderheden daarbij aan den dag gekomen.

Eene meer uitvoerige opgaaf omtrent de meeste der onderwerpen in bovenstaande mededeelingen en toezendingen behandeld, en van de handelingen waartoe zij aan de Commissie aanleiding hebben gegeven, moge thans volgen.

POORT VAN HET OUDE VROUWEN- EN KINDERHUIS te 's Gravenhage. Uit het verslag van het Commissielid ROSE, die zich met het onderzoek in deze wel wilde belasten, bleek dat de

E

poort geheel afgebroken zooveel geleden had, dat het weder opstellen vele kosten vorderen zou. De poort, ruim 2 meters breed en 3,5 hoog, is gedekt met eenen rondboog, rustiek of geblokt, met dergelijke pilasters aan beide zijden; daarop een bloktriglief, gekroond met eene deklijst en daarop weder eene plint met het opschrift: *lijd en mijd;* alles uit de zeventiende eeuw in zoogenaamden Palladiaanschen stijl. De Commissie meende aan de poort geene aesthetische of oudheidkundige waarde te moeten toekennen, en gaf hiervan, onder beleefden dank, aan den eigenaar kennis.

Grafteekenen van de voormalige Abdy van Bern. Deze zerken bevinden zich in eenen boomgaard onder de gemeente Herpt bij Heusden. De grootste rust op vier draagplaten. Bovenop is, in hoog verheven werk, het beeld van heer Arnout van der Sluis, broeder van Jan VIII, (den achttienden heer van Heusden, en eenen voornamen begunstiger der Abdy, begraven, volgens het Latijnsche opschrift op 26 November 1311), in volle wapenrusting uitgehouwen. De drie andere zerken zijn van Conradus II van Malsen, den 36sten abt van Bern, gestorven 1549; van Otto van Boetselaar van Asperen, den 37sten abt, in 1556 en van Theodoricus Spiering, gestorven 1584. Deze overblijfselen der eenmaal zoo vermaarde Abdy, zijn, zonder eenig merkbaar toezigt, aan de verwoestende krachten der natuur en beschadiging door de, in den boomgaard nu en dan weidende runderen blootgesteld en schijnen maatregelen tot behoud te vorderen. De Commissie heeft besloten, dat een harer leden, bij eene eerste gelegenheid nader onderzoek zal doen, of en op welke wijze zij in deze hare tusschenkomst zal kunnen en behooren te leenen. Eenige jaren geleden had de heer W. van Dam van Brakel, in een afzonderlijk werkje: *Lotgevallen van heer Fulco en de Abdy van Bern*, 's Hertogenbosch 1557, de aandacht op deze grafsteenen gevestigd.

Venster met ingebrand schilderwerk in de Luthersche kerk te Zaandam. Het bedoelde venster bevindt zich in den oostelijken muur en dagteekent van het eerste jaar der achttiende eeuw, toen het kerkgebouw voltooid werd.

De geheele schildering over zestien vakken van het raam ver-

spreid, bestaat in eene groote draperie van roode stof met gele franjes, koorden en kwasten, alles door gevleugelde genietjes gedragen; terwijl boven, in het midden, een arend eene kroon in de klaauwen draagt en de koorden van de draperie in den bek houdt. Vóór de draperie eene nabootsing van beitelwerk in hout met vergulde versieringen. In het midden, twee tafereelen, het eene een landschap waarin boomen geveld en weggevoerd worden, en het andere eene houtwerf voorstellende; daaronder, doch van die tafereelen door twee tegenover elkander zwemmende dolfijnen gescheiden, het versje:

Hier is gewoel en wi... is,
Bij Godt al ons verlangen is;
Wij leven hier in smert en pijn
Bij Godt sal onse Ruste zijn
Cornelis Aerentsz Luijck (of Huyck?)
(1)7(0)0

Onder aan, in eene hoekruit links van den beschouwer:

Catharina
Oostfries
fecit

De kleuren zijn slechts zeer ondiep in het glas ingebrand, sommige zelfs schijnen, tengevolge van de zeer gebrekkige wijze van bewerking, misschien ook wel tengevolge van het algemeene verval van dien kunsttak in ons vaderland, slechts op de oppervlakte aangebragt en er niet mede vereenigd te zijn; zij kunnen met een mes van het glas als afgeligt worden, en verbrokkelen dan als tot poeder. Het rood der draperie heeft veel geleden, maar het groen in de tafereelen, het geel der franjes, koorden en kwasten en de vleeschkleur der beeldjes zijn goed bewaard gebleven. Vele beschilderde ruitjes zijn verloren gegaan en door onbeschilderde vervangen, doch niet zóó, of zij kunnen alle met genoegzame zekerheid naar het overgeblevene hersteld worden.

Grafsteen en gevelsteenen te Harlingen. De Groote of Nieuwe kerk te Harlingen werd van 1772—1775 gebouwd; zij kwam in de plaats van de oudere, die bouwvallig geworden was, doch de toren bleef behouden. Thans ligt de grafzerk, die den kelder sloot, of misschien nog dekt, van den Hoofdman en

Drossaard VAN STERNSEE en diens vrouw, in het voorportaal van de kerk, doch de asch van zulk eenen aanzienlijken man zal in de oudere kerk wel eene meer eervolle plaats, bijv. in het koor, gehad hebben. De zerk van hardsteen heeft eene lengte van ongeveer 3,46 bij eene breedte van 1,85 meters. Bovenop zijn, in verheven werk, de beelden van man en vrouw nevens elkander, met de handen in biddende houding in eene half koepelvormige nis, welker boog aan de voorzijde op twee pilasters rust, uitgehouwen. De man is in zijne volle rusting gekleed, doch helm en handschoenen liggen nevens zijne voeten, hij is verder gewapend met degen en dolk; de vrouw gekleed en getooid in de dragt van dien tijd. Boven de nis in het midden, hunne twee geslachtswapens, met helm en verdere versiersels gedekt; verder, regts de 4 kwartieren van den man: GOLOCHER (?) HAGEN, STERNSEE en SIGESDORE, en links de vier van de vrouwszijde EI(?)SINGA, MU(?)KEMA, ROPIA en ABINGA. De ruimte onder de nis, een langwerpig vierkant vormende, kan voor latere opschriften bestemd zijn geweest, doch schijnt thans geene sporen daarvan behouden te hebben. De wapens zijn alle, zeker wel opzettelijk, weggeslagen. Daar de opschriften niet in verheven maar uitgediept werk zijn aangebragt, zijn zij, ook boven de vernielde wapens, vrij goed bewaard gebleven. De vier hoeken van de zerk zijn met borstbeeldjes in medaillons versierd. De opschriften, voor zoover leesbaar, zijn, aan de hoofdzijde beginnende: HIE LET. BEGROBĒ. DER . . . . || CHRISTOF. V̄. STERNSEE. ROM. KA. MT. HAVBTMON. V. . . . ZU HARLINGĒ. IN. WESTFRISLANT. 15 . .

Aan het voeteneinde: HIE. LET. BEGROBĒ. DIE EREN (?) FESTE || FRAU. KUNERA. V̄. STERNSEE. EN. TOCHTER V̄. ROPIA. IS. GESTORBEN. AM. 5. TAG. MARZ. IM. 1555. IAR.

Nog maakte de Heer ROETERINK teekeningen van eenige beeldhouwwerken, wapens en opschriften in den gevel van een of meer gebouwen, die met de geschiedenis van het genoemde aanzienlijke geslacht in naauwe betrekking stonden, of van die gebouwen in de latere overgebragt en bewaard werden.

Het kasteel of blokhuis aan de westzijde der stad in 1496 door de Groningers tot bedwinging der bevolking gesticht, werd

spoedig gesloopt; maar in 1502 op last van Hertog ALBRECHT van Saksen, door een dat veel grooter en sterker was vervangen. Het strekte tot woonplaats van den Drossaard des Hertogs, zoo als het sedert 1516, toen Harlingen aan keizer KAREL V trouw gezworen had, bewoond werd door des keizers Stadhouders. Onder CHRISTOFFEL VAN STERNSEE schijnt in 1551 een gedeelte van het kasteel aangebouwd of verbouwd te zijn. Dit leert ons een steen met wapen en opschrift, thans noordelijk van den voorgevel der Westerkerk ingemetseld. Het wapen is dat van het geslacht VAN STERNSEE, daaronder: CRISTOFFEL || VAN STERNSEE RŌ. KAT. || MAT. HAUPMAN DROS || SARDT EN̄ OLDERMAN || TOT HARLINGĒ GRIJT || MĀ VĀ BARRADEEL HET || DE XVI MEY A° 1551 DEN || EERSTE STĒ AN DIT WIERCK || GELEGT. Boven het wapen de letters: L. S. Een vijftal uitgehouwen wapens, in den gevel van het Weeshuis aan den oostkant, dagteekenen insgelijks van dat oudere tijdperk. Volgens eene den Heer ROETERINK toegekomen mededeeling, zouden zij bij de omwenteling, met andere wapensteenen uit den gevel weggenomen, op eenen zolder geborgen en bewaard, en later wederom in den gevel ingemetseld zijn. Door herhaald oververwen heeft het beitelwerk veel van zijne scherpte en zuiverheid verloren en zijn de verschillende bijzonderheden van de wapenteekens wel eenigszins onduidelijk geworden en moeijelijk te erkennen. Een dier steenen toont het schild met den dubbelen arend des keizers, en boven het schild de keizerskroon; het geheel tusschen twee kolommen, die wel wat op langwerpige vazen met wijde openingen gelijken, om welke zich een lint slingert, en op eene waarvan een wereldbol rust. Drie andere wapens, waarvan een een vrouwen-wapenschild, de beide andere met het ridderteeken van het gulden vlies versierd, dragen het jaartal 1549; een vierde is het wapen der VAN STERNSEE's gevierendeeld, 1 en 4 eene lelie, 2 en 3 een man met knods op den regterschouder, links gezien. Boven dit schild het opschrift IN TE DOMINE SPERAVI. || CHRISTOF V. STERNSEE. De kleuren der wapens kunnen moeijelijk vermeld worden, dewijl van elders blijkt, dat bij het oververwen men wel eenigszins willekeurig is te werk gegaan. Tot ongeveer denzelfden tijd behoort eene poort

aan de zuidzijde van het Weeshuis, gedekt met eenen dubbel gezwenkten boog. De ruimte onder dien boog en boven de opening is versierd met een uitgehouwen wapenschild, tusschen twee versierselen, gevormd door twee bijlen, eenen grooten sleutel en eene lamp, het geheel omgeven van eenen rand van wijngaardstakken met groote druiventrossen, die als uit den mond van een menschenhoofd in het midden onder de sluiting van den boog uitgaan. Boven dit alles in eene lijst het opschrift in minuskels: **is god mit ons wie kan dan tegen ons cin; niemant**; tusschen de woorden *dan* en *tegen*, het jaartal 1546.

Een gedeelte van het kasteel werd, waarschijnlijk in 1656, tot Stadsweeshuis ingerigt. In den eerstvermelden gevel aan de oostzijde bevindt zich een op die bestemming doelende steen, met uitgehouwen wapenschlld van Harlingen, en twee weeskinderen, een jongen en een meisje als schildhouders. Op het schild heeft men de plaatsing van de kwartierteekens met elkander verwisseld, en bij de oververwing de wettige kleuren uit het oog verloren; drie andere steenen bij elkander behoorende leveren, de grootste, in het midden het opschrift: LEERT OUDERS V. || KINDERS VOOGDĒ || V. WESEN-VOORAL || DEN GROTEN || SCHEPPER VRESEN; de beide andere, kleinere ter wederzijde ANNO 1656.

Eene aan het kasteel belendende kerk, zuidelijk van het zoo even genoemde Weeshuis, naar hare ligging thans de Westerkerk geheeten, was met het midden der zeventiende eeuw voor de behoefte der gemeente te klein geworden en werd toen door aanbouwing aanmerkelijk vergroot. In den nieuwen voorgevel vindt men de volgende beeldhouwwerken en steenen met opschriften, door den Heer ROETERINK afgeteekend.

Boven den hoofdingang in zandsteen uitgehouwen, het beeld in hoog verheven werk van St. Michael op den draak staande, dien hij met de speer den muil doorsteekt; van de regterhand, waarmede hij de speer drilt, hangt aan eenen band de weegschaal, met de linkerhand rust hij op zijn langwerpig, vierzijdig schild, waarop het wapen van Harlingen, maar hier in de behoorlijke volgorde der kwartieren, is uitgehouwen. De aartsengel draagt een lang, wijd gewaad, om het midden met eenen doek zaamgebonden, en met lange, tot aan den elleboog omge-

slagen mouwen; zijn haar hangt, in het midden boven op het hoofd gescheiden, in lange lokken op- en over de schouders neder. Het geheel, zeer ruw bewerkt, is zeker wel van een vroeger gebouw afkomstig, en in ieder geval vrij wat ouder dan de drie, wat lager in denzelfden gevel ingemetselde, met beeldhouwwerk versierde zandsteenblokken, waarop het grootste in het midden de letters S· P· Q· H·, de beide kleinere aan wederzijde ANNO en 1669 leveren.

Een niet onaardig kopje versiert den sluitsteen van den boog boven den ingang, waarnevens men, aan de eene zijde eenen steen vindt, met opschrift: Van Dees Nieu Aen-Bou der Wester ‖ kerck lach Jan Wopkes Acker ‖ d'Eerste Steen den 14 Julii Anni 1669; aan de andere zijde, een naar het schijnt later ingemetselde steen met het opschrift WESTER-KERK.

Eindelijk onder den hierboven vermelden steen met opschrift van CRISTOFFEL VAN STERNSEE, nog een opschrift op eene plaat van hardsteen: DIT KERKGEBOUW GESTICHT ‖ A° 1553 ‖ AANGEBOUWD A° 1669; ‖ IS IN DEN JARE 1856 ‖ GEHEEL VERNIEUWD. De zorg waarmede men te Harlingen bij het vernieuwen van openbare gebouwen, voor het behoud van vroegere versieringen en opschriften gewaakt, en daaraan weder eene veilige en algemeen toegankelijke plaatsing heeft toegekend, mag wel als een zeer prijzenswaardig voorbeeld aan andere gemeente-besturen of beheerders van openbare instellingen ter navolging worden aanbevolen.

Op een tweede blad heeft de Heer ROETERINK de afbeeldingen vau 81 stuks beeldhouwwerk, opschriften enz., in steen of hout, in gevels van huizen te Harlingen aanwezig, bijeen gebragt. Zij zijn de volgende, in de orde, waarin zij door hem werden afgeteekend:

Aan een gebouw links wanneer men door de Havenpoort binnenkomt, wijk C N. 2, gebouwd door TJERK HIDDES DE VRIES, vroeger het zeekantoor der Admiraliteit, thans als kazerne gebezigd, een in hout gebeiteld bovengevelversiersel, ongeveer 4 meters breed en 2 meters hoog, met een wapenschild, waarop een klimmende leeuw met sabel in den regterpoot, links gezien, het schild rust tegen twee kruislings gelegde ankers, waarachter eene doekslingering met koorden en kwasten.

In den gevel van een gebouw aan de Breede plaats, C. 14, een steen met twee wapenschilden, tusschen twee andere steenen, met de in elkander geplaatste beginletters van de namen van man en vrouw.

Een weinig verder, C. 22, in zandsteen, twee kruislings over elkander gelegde kolven (?) met het jaarmerk 1661; onder dien steen vier andere, kisten of pakken voorstellende, en in den vorm van een kruis geplaatst;

Huis C. 27, (een pakhuis), een grootere steen met eene opgestoken geopende regterhand, tusschen twee andere kleinere, met anno 1647.

In de Voorstraat, in eene woning wijk C. N°. 30, een in hout uitgebeiteld gevelversiersel, waarop een scheepstimmerman met zijnen bijl aan zijn werk is voorgesteld, van daar in de wandeling onder den naam van *de Bijleman* bekend; het draagt het jaarmerk 1793.

Wijk C. N°. 34, vijf platen of blokken in zandsteen; de middelste met een uitgesleten wapenschild en het daarbij behoorend lofwerk, tusschen twee andere kleinere steenen waarop anno 1659, en nog twee andere van grootere afmeting, waarop de koppen en voorpooten van twee liggende leeuwen zijn uitgehouwen.

Huis N°. 45, zandsteen, waarop eene omhoog geheven linkerhand, de letters L. H. M. Y., en het opschrift: *In die blauw handt* uitgehouwen.

N°. 51, eene ster in eene zandsteenplaat uitgehouwen.

N°. 59, insgelijks eene woning door den reeds genoemden Tjerk Hiddes de Vries gebouwd. In den voorgevel drie platen van zandsteen; de middelste met een wapenschild en daarbij behoorende versieringen, de twee andere, regts, met het beeld van Mars, links dat van Minerva. Aan den zijmuur van dit huis, als sluitsteenen in elken van de bogen, boven een drietal in eene steeg uitkomende ramen, een hoofd in zandsteen uitgehouwen, het eerste regt voor zich uitziende, het tweede de oogen naar beneden, het derde die naar boven slaande. Aan den achtergevel van hetzelfde gebouw, op de Noorderhaven uitkomende, wijk C. N°. 134, boven de ramen van de verdieping gelijks-

vloers, vier platen ongeveer van dezelfde grootte als die op den voorgevel, met beelden, die lente, zomer, herfst en winter, op eene eenigszins ongewone wijze voorstellen: 1) eene halfnaakte vrouw met een brandend hart in de regterhand, Venus; 2) eene geheel gekleede vrouw met korenschoof onder den linkerarm, eenen sikkel in de regterhand en eenen zak, waaruit veldvruchten rollen, aan hare voeten, Ceres; 3) naakten en met eenen krans om het midden omwonden, met wijnschaal in de regterhand op een vat zittenden man, Bacchus; en 4) eenen naakten man op eene schelp staande, met een, door den wind sterk gezwollen razijl in de handen, Aeolus. Verder nog drie behouwen zandsteenen, twee met ANNO 1657, nevens -, en de derde wat grooter, met een uitgesleten wapenschild van bladversieringen omgeven, en daar boven de letters S. L., boven - de deur.

Een weinig verder dan de zooeven genoemde woning, in de Voorstraat wijk C. N°. 62, in zandsteen, een opengeslagen boek op- en omringd met- lofwerk; onder het boek F. I. VD. P. en daaronder weder I. D.

Nog verder, in den gevel van het zoogenaamde Stootershuis, is, op den hoek van het Franeker-end en het Menisten steegje, een zandsteen ingemetseld, waarop ingebeiteld: DEN DRIE EN TWINTICHSTE || MEI DACH || FREERK JACOBS D'EERSTE || STIEN HIER LACH || 1657.

In de St. Jacobstraat ook wel Katteregt geheeten, wijk C. N°. 120, eene zandsteenplaat, waarop een turfdrager met eene mand op den rug; onder dit beeld A. I. * M. C. || 1735.

In het belendende huis, N°. 121, een zandsteen met S. I. E. || 1638.

Noorderhaven:

Wijk C. N°. 141, boven de ramen der eerste verdieping, eene zandsteenplaat, waarop in verheven letters O. F. 1792. H. E.

Wijk C. N°. 163, als draagstuk van eenen tot de nok oploopenden, gemetselden pilaster, een waarschijnlijk in zandsteen, doch welligt in hout, gebeiteld hoofd. In de eerste verdieping tusschen de ramen, in zandsteen een ovaal medaillon met versierden rand.

Wijk C. N°. 156, boven de vensters der eerste verdieping

als sluitsteen van eenen gemetselden boog, een hoofd in zandsteen. In het veld onder dien boog, twee wapenschilden van man en vrouw, tegen een stuk doek, dat door twee zwevende geniën omhoog wordt gehouden en waarop een gevleugeld hoofd rust; regts en links onderaan bij de hoeken, de letters T. T. I. en B. S. P. Op de gelijksvloersche verdieping aan de uiteinden en boven een middenraam, vier vierkante zandsteenplaten, die op de hoeken met een Mercurius- en een vrouwenhoofd; de twee boven het raam, met een mans- en een vrouwenborstbeeld; boven den ingang en een raam, ter wederzijde van het zooevengenoemde, op twee platen, ANNO 1646.

Wijk C. N°. 179, boven een raam van de gelijksvloersche verdieping, in zandsteen zeer hoog uitgehouwen, eene pot met twee ooren en gedekt met eene kroon, dus het uithangteeken van de gekroonde pot; daaronder, insgelijks in uitkomend werk, I. R. P. P. S. H. waaronder ANNO 1744.

In eenen gevel, een weinig verder aan denzelfden kant der Noorderhaven, boven de ramen van de gelijksvloersche verdieping, in zandsteen, in eene sierlijk met bloemwerk en krullen bewerkte lijst, een zeilenmaker aan zijn werk; op de onderzijde van de lijst het jaartal 1756.

Aan de Rommelhaven in de woning wijk B. N°. 8, boven de ramen, in zandsteen, een liggende leeuw, waaronder IN DE RODE LEEU, en een wapen met lofwerk omgeven, doch welks teekens weggesleten zijn; op twee kleinere zandsteenplaten, Cherubs boven eene draperie, waarop ANNO 1664.

Noordkant der Noorderhaven:

Wijk A. 26, aan elke zijde van den gevel tegen eenen draagsteen, waarboven een krullend bladversiersel, in verheven letters, ANNO 1740; in het midden van den gevel boven de deur, een schild waarin een zeilend schip met twee masten; alles in zandsteen.

Wijk A. N°. 40, een in zandsteen uitgehouwen versiersel eenigszins in de gedaante van eenen bloemkelk, of eene vaas met deksel, waartegen of waarin een kruis is aangebragt.

Wijk A. N°. 49, aan elk der uiteinden van den gevel, eene langwerpig vierkante plaat, met ANNO 1723 in verheven werk.

Wijk A. N^r^. 56, boven de vensters van de eerste verdieping, in zeer verheven werk in zandsteen, een druiventros met drie bladeren.

In de Hoogstraat:

Wijk B. 35, boven de ramen der 1e verdieping, zandsteen met opschrift: P. A. T. || ANNO || 1827.

Wijk B. N°. 604, tusschen twee ramen der eerste verdieping, in zandsteen, een driemast barkschip.

Op de Zoutsloot:

Wijk A. N°. 152, tusschen de ramen der gelijksvloersche verdieping, een rivierschip met éénen mast.

Wijk A. 154, tusschen de ramen der gelijksvloersche verdieping, wederom een zeilend binnenwaterschip met twee masten; en aan de uiteinden van den gevel, twee zandsteenen met ANNO 1683.

De Menistenstreek:

Wijk D. 35, boven de vensters der gelijksvloersche verdieping, zandsteen met een loopend hert, links gezien; ter wederzijde een zandsteen met ANNO 1653, alles in verheven werk. Het gebouw behoorde vroeger aan eene Rederijkers-kamer, de groote zaal met de verhevenheid voor het tooneel is nog bewaard gebleven. De leden droegen als onderscheidingsteeken een zilveren verguld hert aan een blaauw lint.

Bij de Franekerpoort.

Wijk D. N°. 40, boven een raam van de gelijksvloersche verdieping, een zandsteen met een in tweëen gedeeld wapenschild, de linkerhelft met in elkander verbonden letterteekens; boven het andere raam een diergelijke schild; in het midden van den gevel een steen, waarop eene klok; aan de beide uiteinden steenen met ANNO 1635.

De Wortelhaven: (thans eene straat.)

Wijk E. N°. 221, drie zandsteenplaten; op de eene in het midden een wortel, in het veld de letters T. H || T. F. op elke der beide andere, een gevulde zak met akkervruchten.

Verder op een groot gebouw, waarvan een gedeelte voor de in 1868 opgeheven Latijnsche school in gebruik is geweest, in den voorgevel boven den ingang, eene groote hardsteenen

plaat, gevat in eenen rand een zandsteen, met het ingehouwen opschrift: ABOLITA HUJUS SECULI LUXURIE || RESTITUTA PRISCI TEMPORIS FRUGALITATE || REFECTIS ÆDIBUS SACRIS || CONSULIBUS || IOANNE DANIELE TOUSSAINT HENRICO SCHAAF || AGEO HOGEBOOM SUFFRIDO BOSSCHA || WIBRANDO ABITSMA HENRICO WASSENAAR || LAURENTIO TABES HARMANNO SICCAMA || MATTHIA ADOLPHO AB IDSINGA || ABACTIS. Boven den ingang op zijde van het gebouw, in de Kerkstraat, op eene zandsteenplaat ingehouwen, het opschrift: DEN VI MAI MDCCLI HEBBEN TIALLE BOSSCHA OUD III IAEREN EN MEILE || TOUSSAINT OUD VIII IAEREN ZOONEN VAN TWEE REGEE || RENDE BURGEMEESTEREN || DE EERSTE STEEN AAN DIT GEBOUW GELEGD.

Wijk E. N°. 218, tegenover het laatstgenoemde gebouw, in den top van den gevel, eene houten plaat, waarop in verheven werk uitgebeiteld een loopend hert, regts gezien; in de bovenhoeken J. C., beneden 16+25, in uitkomend werk.

Spekstraat:

Wijk F. N°. 189, midden boven de twee hooge ramen, een zandsteen, waarop eene groote pers tusschen twee bundels garen of diergelijke stof; bovenaan het jaartal 1668; beneden IN DE KLANDER PARS, alles in verheven werk.

Tegenover deze woning in eenen zijgevel van eenen manufactuurwinkel, ongeveer eene manshoogte boven den grond, eene steenen plaat met lijstwerk, waarbinnen eene zittende kat, links gezien; in het veld bij het hoofd F. || H .W ; beneden, IN DE GRAUWE CAT.

Groote Kerkstraat:

Een pakhuis, in welks gevel een in hout uitgebeiteld topstuk, boven met eenen cirkelboog afgesloten; in het veld een medaillon met bladversiersels en het jaartal 1733, in verheven werk.

Wijk F. N° 171, boven de ramen der eerste verdieping, eene steenen plaat, in houten lijst, met eenen haan links gezien, staande op een voorwerp dat wel wat op eenen bliksemschicht gelijkt.

Kleine Kerkstraat:

Wijk G. N°. 191, bij de nok, in hout gesneden een manskop met lange haren, baard en knevel, en met een kapje gedekt.

Wijk G. N°. 180, boven de ramen der eerste verdieping, eene zandsteenplaat met laag verheven werk en AD.A. ‖ N. I. ‖ 1771.

Het Kerkpad:

Wijk G. N°. 176, in eenen muur op ruim eene manshoogte, drie zeer uitvoerig en keurig uitgehouwen zandsteenplaten. Op de middelste een wapen van twee vereenigde schilden, van man en vrouw, omgeven van fraai bladwerk; op de beide andere ingehouwen ANNO 1671. De wapens vernield, zooals dit met bijna alle in de omwenteling van het laatst der voorgaande eeuw het geval is geweest.

Bij deze opgaaf dient aangemerkt, dat waar jaarmerken vermeld zijn, deze óf bij het beeldhouwwerk behoorden, óf aangebragt waren op steenen die met beeldhouwwerk versierd waren.

Het St. Mariënklooster, te Dordrecht:

Volgens Balen, *Beschrijving der stad Dordrecht*, werd dit klooster in 1303 gesticht, en werd aan de zusteren toegestaan in 1469 om hare kloosterkerk te bouwen. Is dit berigt juist, dan zal de, thans nog slechts gedeeltelijk overgebleven, kerk wel tot geenen hoogeren ouderdom dan de tweede helft der vijftiende eeuw kunnen opklimmen. Ruim eene eeuw later in 1575 reeds, werd het klooster opgeheven en in 1576 bestemd tot Armen-weeshuis. In de eerste helft der 17e eeuw werd een gedeelte van het gesticht, het zoogenaamde Molkenhuis, tot kerk voor de Engelsche gemeente ingerigt Van de oude kloosterkerk was ongeveer 1731 een gedeelte, en wel het noordwestelijke, ongeveer $\frac{3}{8}$ van de geheele lengte, aan de Israëlitische gemeente overgegeven, die boven dit gedeelte hun bedehuis hebben gehad tot 1856. Het zuidwestelijke gedeelte van de oude kerk was, waarschijnlijk bij de verbouwing voor het Israëlitische bedehuis, afgebroken. Wat thans nog van de voormalige kloosterkerk overgebleven is, maar weldra onder den moker des sloopers verdwijnen zal, bestaat in eene langwerpige vierkante ruimte van 8 bij 15,5 meters. Het gewelf rust op drie zuilen in het midden, negen muraalzuilen langs de drie wanden en wordt door kruisgewelven gevormd. De zuilen zijn laag, de schachten rond, de kapiteelen tamelijk hoog, het lijstwerk aan het achtzijdig dekstuk is uit verscheidene leden

zaamgesteld, de keelband is zeer eenvoudig, zoo ook het basement, dat wederom op eene achtzijdige plint rust. Uit de teekening, waarop de bodem bij eene der zuilen een weinig weggegraven is voorgesteld en dus de sokkel verder zichtbaar komt, zou men moeten opmaken, dat de eerste plint met een zamengesteld, insgelijks achtzijdig lijstwerk op eene tweede plint geplaatst is. Is deze laatste plint van eene aanmerkelijke hoogte geweest, dan heeft de vloer van de kerk, die thans met den beganen buitengrond gelijk ligt, oorspronkelijk vrij wat lager gelegen, en wordt het gedrukte van het geheel wat verminderd. Hoe het zij, aan eene krypte, krocht of benedenkerk, onder welke namen in de berigten de aandacht op het gebouw gevestigd werd, valt hier volstrekt niet te denken. Wat nog overig is, is een gedeelte van de oorspronkelijke kapel of oude kerk van het klooster, en niet eene kerk beneden die kapel. Benedenkerk kon zij alleen genoemd worden in betrekking tot het daarboven ingerigte Israëlitische bedehuis; maar toen dit laatste als zoodanig dienst deed, was de kapel of kerk al lang niet meer in gebruik.

Moge echter het gebouw, als eene der, in ons vaderland hoogst zeldzame, krochten geen aanspraak maken op bijzondere belangstelling, het verdient die toch, als een overblijfsel van vaderlandsche bouwkunst uit de vijftiende eeuw, en de Commissie heeft daarom gemeend aan den heer directeur der gemeentewerken haren wensch te mogen te kennen geven, dat vóór de slooping, de noodige bouwkunstige opmetingen en teekeningen zouden vervaardigd worden, zoowel van de kapel, als van de overige deelen van het kloostergebouw, voor zoover die van den tijd der stichting dagteekenen, en eenige bijzonderheden aanbieden.

De kerk te Heesch in de Meijerij. De slooping van dit gebouw, die in het vorige Verslag als aanstaande was vermeld, heeft sedert plaats gehad. Ofschoon de kerk, evenmin als haar toren op bouwkunstige verdiensten en zeker niet op die van schoone vormen aanspraak mogt maken, achtte de commissie het toch van belang, daar het gebouw voor eene der oudste kerken van de Meijerij doorging, dat naauwkeurige teekeningen gemaakt

werden en aanteekening gehouden van alle bijzonderheden, die bij het afbreken zich zouden opdoen In haren toenmaligen toestand was de roem van hoogen ouderdom aan de kerk toegekend, niet volkomen gegrond; waarschijnlijk had zij dien overgenomen van eene vroegere, waarvoor zij in de plaats was gekomen, want ook de toren en het oudste gedeelte van het schip, welks meerdere ouderdom dan die der overige gedeelten bij de slooping duidelijk gebleken is, kenmerkten zich niet als uit het oudste tijdperk van den baksteenenbouw afkomstig

Het schip bestond uit een langwerpig vierkant van 22,5 meters lang, 16,5 breed; het werd door twee rijen, elke rij van vier kolommen, in eenen grooten beuk en twee zijbeuken verdeeld, metende eerstgemelde in breedte, van het hart van de eene zuil tot dat van de andere, 9 meters, de afstand der zuilen in de lengte was, uit het hart gemeten, 4,6 meters. Het koor in de as van de groote beuk en eenigszins smaller dan deze, oostwaarts uitgebouwd, had eene lengte van 10,2 meters bij eene breedte van 7,5 meters, en was met eenen halven zeshoek gesloten. Op de helft van de diepte was het met eenen muur afgescheiden, waarin, ter wederzijde van het altaar, deuren die den toegang tot de meest oostelijke helft verleenden. Aan de hoeken van het schip en langs de zijmuren waren in de aslijnen van de zuilen, beeren aangebragt van 0,7 bij 1 meter; zes zulke beeren steunden de muren van het koor; twee bij den middelmuur, de vier andere aan de hoeken van de koorsluiting.

Het koor werd gedekt door kruisgewelven rustende op tufsteenen diagonaalbogen of ribben, verlicht door zeven spitsboogvensters, en had eenen toegang van buiten door eene deur aan het westeinde van den zuidelijken muur. Het schip ontving zijn licht door tien lage, langwerpig vierkante vensters, en had den ingang insgelijks aan de zuidzijde, in het tweede pand van de westzijde gerekend De muren, zoowel van het schip als van het koor, waren 0,6 meter dik. Aan de binnenzijde waren in den westelijken wand van den grooten beuk drie, in de noordelijke en zuidelijke wanden, maar slechts over twee derden van de geheele lengte en wel in het meest oostelijke gedeelte, twaalf nissen of kasementen, zes aan elken wand, en in het koor nog

vijf (misschien wel zeven) zulke nissen uitgespaard, ongeveer 0,3 meters diep en 2,4 hoog, van boven met een cirkelsegment gesloten.

De zuilen 1,3 middellijn en met hare achtzijdige sokkels 5,5 meters hoog, de sokkels 0,7, zonder eenig lijstwerk of versiering, de schachten zonder kapiteel of dekstuk, droegen de onmiddelijk daaruit omhoog gemetselde muren, die met spitsbogen tusschen de zuilen aan elkander verbonden waren; de afstand tusschen den top dier bogen en den vloer bedroeg 9,3 meters. Langs den bovenkant der kolommen liep eene kordonlijst, waarop de teen rustte van het tongewelf, dat den grooten beuk bedekte; de beide zijbeuken waren ter hoogte van de zuilen slechts met horizontale latzolderingen gedekt.

De toren, in het midden aan den westelijken gevel, was vierkant, iedere zijde breed 6,25 meters, de hoogte van het muurwerk boven den beganen grond bedroeg 13,50, zonder eenige versnijding; de torenkap had eene hoogte van 10,15 meters. De eenige versiering bestond uit vier langwerpig vierkante kasementen, twee aan twee neven en boven elkander, alleen aan de voorzijde, op 5,7 meters boven den beganen grond uitgespaard, elke ter diepte van 8 centimeters, breed ongeveer 2,2 en hoog 3,7 meters, van boven gedekt met blokjes, die gevormd werden door baksteenen op hunnen kant, tot den dag van het opgaande werk uitgeschoten. Het licht werd toegelaten door twee met cirkelronde bogen gedekte openingen, hoog 1,6, breed 1 meter, nevens elkander aan de voorzijde, en ééne diergelijke aan elken der zijgevels, in het bovenste gedeelte van den toren; bovendien waren nog een paar kleine langwerpig vierkante lichtgaten aan den zuidelijken gevel aangebragt, voor de ruimte gelijksvloers en de eerste verdieping. De ingang in den westgevel 1,5 meters wijd, 2 hoog, was met eenen cirkelboog overspannen die $\frac{1}{7}$ der spanning tot pijl had.

Het muurwerk had evenmin eenig hoofdgestel als eenige gootlijst; de kap was met leijen afgedekt. De benedenruimte was vroeger, zoöals uit de nog overgebleven hoekschenkels bleek, met een kruisgewelf overdekt geweest; de diagonaalbogen van gehouwen tufsteen. Oorspronkelijk was ook de hoofdingang

van de kerk door den toren, doch later de doorgang van den toren naar de kerk, welker ingang toen aan den zuidelijken kerkmuur verplaatst werd, in slecht, staand verband digtgemetseld. In elken der vier wanden, behalve natuurlijk waar de ingang dit onnoodig maakte, waren, zoowel in de benedenruimte als op de twee verdiepingen, nissen of kasementen uitgespaard, 0,4 meter diep, in de ruimte gelijksvloers ruim 3,15 meters hoog en 2,7 breed; op de eerste verdieping 2,5 hoog en 2,5 breed; op de tweede 1,7 hoog, 1,9 breed, alle met spitsbogen gedekt.

Het fundament, ter diepte van 1,55 beneden den beganen grond aanvangende, was met zes lagen in zand, in plaats van ééne, en zonder eenige versnijding aangelegd, zoodat het metselwerk van het geheel, met uitzondering van de zooeven genoemde kasementen, overal dezelfde dikte van 1,15 bleef bewaren. Alles van gebakken steenen, gemiddeld eene lengte van 26,6 bij eene breedte van 12,8 en eene dikte van 6,8 centimeters hebbende; de kleur roodachtig paarsch of die van boerengraauw, de graad van hardheid gemiddeld die van rood, 2de qualiteit, waalmoppen. De vorm der steenen in hunne sorteering vrij regelmatig, de breuk veel overeenkomst toonende met die van de Noordbrabantsche maassteenen.

Het metselverband was overal het staande, aan de buitenzijden goed, regelmatig en zindelijk, ofschoon vermoedelijk niet onder den draad bewerkt; inwendig was echter zoo weinig op het verband gelet, dat men op vele plaatsen zes, zeven en zelfs meer voegen bijna te lood op elkander aantrof; de lagen waren redelijk vlak en waterpas gehouden.

De mortel was uit $\frac{2}{5}$ steenkalk en $\frac{3}{5}$ fijn duin- of heidezand zaamgesteld; de vermenging zoo slecht, dat op vele plaatsen nog kluitjes zuiveren kalk van 2 tot 3 centimeters en zelfs grooter, waren overgebleven. De zamenhang van het metselwerk was hier en daar zeer goed; maar het gebeurde niet zelden, dat op goed verbonden werk onmiddellijk lagen volgden, welker zamenhang slecht was; dit leidt tot de onderstelling, dat vóór de verwerking de steenen niet nat gemaakt werden, en de gedeelten van het werk waarvan de zamenhang goed en stevig was, bij nat of regenachtig weder gemetseld waren.

De verbindingsbalken op de verdiepingen, het klokkengestoelte en het kapwerk waren van ruw, vierkant beslagen eikenhout vervaardigd. De onderlinge verbinding van de deelen der kap waren met gewoon gat, pen en borsten, slecht sluitende in elkander gewerkt, met eikenpennen opgesloten en met taaije spijkers bevestigd.

Het hout zag er, met uitzondering van het klokkengestoelte, waarvan een gedeelte vervuurd was, inwendig nog goed uit, was fijn van draad en taai, en had veel overeenkomst met inlandsch- of Brabantsch eikenhout.

De verbinding met ijzeren ankers, drie duims vierkant gesmeed, week niet af van de thans gebruikelijke.

Het metselwerk van het schip der kerk was zeer slordig in staand verband opgetrokken. De vorm van de steenen van de zijbeukmuren, de kolommen en de muren boven de kolommen, was gelijk aan die van den toren, de kleur evenwel meer rood, de hoedanigheid minder hard. De mortel zamengesteld als die aan den toren, doch een weinig beter gemengd. Voor het overige was hetgeen omtrent het verband enz. van het metselwerk aan den toren gezegd is, ook hier van toepassing

Het koor scheen later bijgebouwd of althans veranderd te zijn, het metselwerk was uit verschillende soorten van gebakken steenen zaamgesteld, die grootendeels den vorm en de hoedanigheid hadden van roode waalmoppén, 3e qualiteit.

De fundamenten van de beeren, zoowel als van de muren van het koor, hadden twee versnijdingen, ieder ongeveer 15 centimeters buitenwaarts uitspringende, en twee tot drie lagen zwaar. Hetzelfde was het geval met de beeren van de zijbeuken; de fundamenten van de muren dezer laatsten hadden volstrekt geene versnijdingen, doch rustten op éénsteens gewelfbogen, die tusschen de beeren geslagen waren en de dikte van het opgaande metselwerk, dus 0,6 meter tot breedte hadden.

De beeren hadden ter hoogte van 0,68 meter boven den beganen grond nog eene versnijding. Zij waren met zandsteen en tufsteen afgedekt; ter hoogte van 3 meters boven den grond liep een tufsteenen band rondom de beeren en de muren, zoo van het schip als van het koor, doch niet aan den westelijken gevel van de kerk.

Met betrekking tot het kapwerk valt op te merken, dat boven het koor aan de kapbeenen geen stormbanden aangebragt waren en de afstanden van al de kapbinten onderling verschilden.

De verbindingen van het kapwerk waren, als de thans gebruikelijke, met gat en pen en gewone borsten, maar slordig en veelal niet sluitende in elkander gewerkt. De kapspanten waren vrij goed te lood gesteld.

Met uitzondering van het greenenhouten dakbeschot, was de geheele kap en waren de bindbalken van ruw beslagen, meestal zelfs voor gelijke deelen in maat verschillend eikenhout getimmerd. De bindbalken hadden meer hoogte dan breedte; voor het overige was alles nagenoeg vierkant beslagen.

Het eikenhout was op vele plaatsen met spint en ook hier en daar met wankant bezet, waar dan ook meer vervuring was ontstaan dan op andere plaatsen; overigens had het nog een vrij gezond aanzien, was inwendig fijn van draad en taai en scheen van gelijke soort te zijn als dat van den toren.

Over het algemeen was er weinig ijzer gebezigd, de meestal drieduims vierkant gesmede ankers waren op geene bijzondere wijze aangebragt of bewerkt.

Bij de slooping en het uitbreken der fundamenten deden zich bijzonderheden voor, die op eene latere vergrooting van het schip der kerk schijnen te wijzen, en waarbij alle verhouding tusschen den grooten beuk en de zijbeuken uit het oog verloren was. De toren en het middenschip of de groote beuk behoorden tot den oorspronkelijken bouw, waarbij dan de twee zijmuren van den grooten beuk de plaats innamen waar later de zuilen werden gesteld. De westgevel leverde de duidelijkste blijken van den lateren bijbouw, in de afwijking van het later aangebragte metselwerk, dat zonder eenige vertanding, dus koud tegen het oorspronkelijke aangewerkt, maar niet behoorlijk daaraan verbonden was. Het oorspronkelijke schip had dus eene breedte van 9,7 meters; over de lengte en de wijze van afsluiting aan het oostelijke uiteinde kon men niet meer oordeelen. Dat tusschen die latere uitbreiding met de zijbeuken, en den vroegeren bouw waarschijnlijk geen zeer groote tijdsruimte kan gelegen hebben, schijnt opgemaakt te mogen worden uit het zeer ge-

ringe verschil, dat de daarbij gebezigde bouwstoffen aanbieden en uit de overeenkomst van verband en bewerking.

Het was te wenschen dat geschreven bescheiden omtrent tijd van stichting van de, thans geheel gesloopte en door eene nieuwe vervangen, kerk en toren, eenige zekere inlichtingen aanbragten; welligt mogen die nog hier of daar in eenig archief verholen liggen, en zullen dan de weinige gegevens, die uit het onderzoek van het oude gebouw alleen maar konden worden opgezameld, nadere bevestiging, wijziging en toelichting erlangen. De bijzonderheden hierboven vermeld zijn ontleend aan de zeer naauwkeurige en uitvoerige opmetingen en teekeningen, met de toelichtende aanmerkingen van den heer HAMILTON, provincialen opzigter te Grave.

KERK TE DENNENBURG. Dennenburg met Deursen eene gemeente uitmakende, in het land van Ravestein, bezit nog in een groot gedeelte van het tegenwoordige kerkgebouw, de overblijfsels van eene vroegere kerk die tot een grijs verleden opklimmen. Toren en koor zijn van baksteen opgetrokken, maar de muren van het schip zijn, tot eene hoogte van ongeveer vier meters boven den beganen grond, van zeer groote brokken gehouwen tuf- of trassteen zamengesteld, verder tot aan het dak van baksteenen, met een viertal tusschenkomende lagen van dezelfde soort van tufsteen. Een ingang aan den zuidelijken muur, met een gedeelte van eenen cirkelboog gesloten, en eenige kleine vensteropeningen van 50 bij 30 centimeters, zijn met roode baksteenen digtgemetseld. De tufsteenen zijn, volgens de medegedeelde beschrijving van den heer VAN CLAARENBEEK, burgemeester te Ravestein, met kalk, tras en keisteentjes op elkander vastgegoten. Die vermenging van kalk met keisteentjes wijst ook op eenen zeer hoogen ouderdom. Welligt kan het schip van de kerk tot een tijdperk gebragt worden, al zeer naderende aan dat van het verblijf der Romeinen in die streken, of werd het opgetrokken van de steenen, afkomstig van een ander in de nabijheid vroeger aanwezig gebouw uit den Romeinschen tijd. Op eenen hoogen ouderdom en het gewigt der plaats wijst ook eene, in de onmiddellijke nabijheid van de kerk gelegen, zoogenaamde woerd, van waar eene menigte urnen, een molen van

twee steenen en andere voorwerpen aan den dag gekomen zijn, een en ander thans in het bezit van den heer VAN CLAARENBEEK. Het gebouw verdient een nader opzettelijk onderzoek, dat echter thans bemoeijelijkt wordt door eene bemetseling of bekleeding van baksteenen, die na 1850, toen het hierboven genoemde teekeningetje vervaardigd is, tegen den zuidelijken muur werd aangebragt, en de tufsteenen van den ouden bouw aan het oog onttrekt.

OUDE GEBOUWEN, GEDENKTEEKENS, MUURSCHILDERINGEN enz., TE MAASTRICHT.

In het laatstvoorgaande Verslag blz. 45 (*Jaarb.* 1868 blz. CVII) is gewaagd van MUURSCHILDERINGEN, die door de ijverige bemoeijingen van Jhr VICTOR DE STUERS, in eene kapel ten zuiden van het koor der kerk van het voormalige Minderbroedersklooster aan het licht waren gebragt. De omstandigheden hebben tot nog toe eene voortzetting der ontdekkingen in die kapel niet toegelaten. De heer DE STUERS verkreeg evenwel de zekerheid, dat ook in beide vakken van den zuidelijken wand, schildering onder de witsellaag verscholen lag, en evenzoo tegen den oostelijken wand op verschillende plaatsen, goed bewaarde sporen van schilderwerk zich opdeden. Ook op het vak oostelijk van dat, waarin zich de in het vorige verslag vermelde voorstellingen bevinden, waren sporen zigtbaar, doch alles zoo beschadigd dat eene herkenning niet mogelijk was. Op last van het Departement van Oorlog zijn, overeenkomstig de aanbeveling van de Commissie, maatregelen genomen, opdat de nog niet geheel vernielde of bedorven oppervlakten der wanden vooreerst onaangeroerd blijven, en eene lichtopening, die voor de nieuwe bestemming van het koor gevorderd wordt, in den muur waartegen de kapel gebouwd is, doorgebroken wordt in het zooeven genoemde vak, waar de muurschilderingen geheel of bijna geheel verdwenen zijn. Bij ontstentenis van eenen voor zulk werk geoefenden persoon, aan wien de taak kan worden toevertrouwd, heeft de heer DE STUERS zich genegen verklaard om, zoodra hij daartoe den noodigen tijd kan afzonderen, zelf zijne zorgen aan de ontblooting dezer kunstoverblijfsels en het afteekenen en doortrekken te wijden, zooals dit vroeger door hem met zulk eenen uitnemenden uitslag bij

de muurschilderingen in de kerk van het voormalige Dominikanenklooster het geval is geweest. In de *Courier de la Meuse, Journal du Limbourg,* 8 et 9 Nov. 1868, is omtrent de muurschilderingen in bovengenoemde kapel een kort berigt gegeven.

De grafzerken in de kerk van hetzelfde Minderbroedersklooster. Ook hiervan werd in het voorgaande verslag (*Jaarb.* CVIII) gewaagd; de Commissie kan thans, naar aanleiding van de naauwkeurige mededeelingen, haar door Jhr. de Stuers verstrekt, omtrent deze, in meer dan een opzigt merkwaardige grafsteenen, en tevens nog omtrent enkele andere bijzonderheden, die voor de geschiedenis van de vaderlandsche kunst niet onbelangrijk zijn, meer uitvoerige opgaven doen.

Wat het kerkgebouw zelf betreft, verdienen de sleutelsteenen der gewelfribben in den grooten beuk, in de zijbeuken en ook in het koor, zeer de aandacht, en zou eene afvorming in gyps wel te wenschen zijn. De voorgenomen vertimmeringen in het gebouw bedreigen echter het behoud van deze kunststukken vooreerst niet

Een steenen bovendorpel boven eene thans toegemetselde deur, die uit den zuidelijken zijbeuk naar den zoogenaamden Weezengang leidde, en waarop verschillende wapenborden, een door eenen engel gedragen, zijn uitgehouwen, verdient ook eenige aandacht.

Gedenkteekens en grafzerken.

Tegen den noordelijken wand in het koor, op ongeveer 2,50 meters boven den grond, een klein marmeren gedenkteeken, bestaande uit eene plaat of een schild (zoogenaamde cartouche) waaronder drie fantastische, zeer goed in marmer bewerkte koppen of maskers; boven het schild een draagsteen, waarop eene langwerpig vierkante nis met pilasters, vroeger welligt een schilderij bevat hebbende. Het opschrift luidt:

D. O. M.

Vixit	Joanni. Goropio. Becano	ob. IIII. Kal.
ann	divinar. atq. humanar. rerum	Jul. a.
LIII.	bonarumque. artium. peritiss^{o}.	M. D. L. XXII.
	Katarina de Cordis. uxor. et	
	filiolae. duae. conjugi. ac. parenti.	
	dulciss. cum. lacrymis. pos.	

PROCURANTIB. LAEVINO. TORRENTIO
ET. CASPARE. SURCHIO. QUIBUS. ILLE
RES. SUAS. MORIENS. COMMENDAVIT.

De overledene had zich door zijne geschriften bekend gemaakt, en ook een vertoog geleverd, waarin hij meende te bewijzen, dat de taal door Adam en Eva gesproken geene andere dan de Vlaamsche was geweest.

Volgens de opmerking van den heer DE STUERS is de leeftijd van Becanus op het gedenkteeken onjuist opgegeven, daar hij niet 53 maar 54 jaren oud geworden is.

De Grafzerken ten getale van elf, maar daarvan slechts zeven in hun geheel en vier gebroken, waren de volgende:

1°. in den zoogenaamden Weezengang, een geheel gave zerk, groot 3,83 bij 1,70 meters, met het opschrift, in Romaansche letters:

ANNO. DOMINI. M. CC. SEXAGESIMO. SEXTO. II. NONAS MAII. OBIIT. GODEFRID. DIVES. DE TRAIECTO. QUI. IACET. Ī. HOC. MONUMĒTO. SEPULT. ANIMA. EIUS. PER MIĀM (misericordiam) DEI. REQUĒSCAT. IN. PACE. AMEN.

De overledene was in 1252 en in 1256 schepen der stad.

2°. in denzelfden gang, zerk met een levensgroot vrouwenbeeld in omtrekken; het belangrijkste van het opschrift om de randen, werd door eenen lateren muur, en twee of drie treden van eenen gemetselden trap aan het gezigt onttogen. Wat zigtbaar is gebleven, levert in Romaansche letters: ANNO. DN̄I. M. CC. . . . . . NONAS. OCTOB. . . . . . . E⁹. (d. i. ejus). ANIMA. PER. MISERICORDIA DN̄I. REQUIESCAT. IN. PACE. AMEN.

De overige zerken, 3—11, lagen in het koor:

3°. zerk groot 2,90 op 1,35 meters; met, in vrij hoog verheven werk, de beelden van eenen ridder in volle wapenrusting en van eene vrouw. Boven hen twee wapenschilden, waarvan alleen nog dat van de vrouw duidelijk herkenbaar is als dat der Bliterswijcken. De stijl is zeer goed, en behoort tot de renaissance. Het opschrift in gothische letters, luidt:

Hijr ligt begraevē Joncheer Claes vn̄ Cortēbach die sterff an° 1557 den 4 dach Novēbris, ende Johan̄a vā Blyterswyck genamt Passart, sijn huysvrou, sterff an° 1530 dē 5 Agust.

4°. zerk groot 3,15 op 1,63 meters, met zes groote wapenschilden van: Gronsfeld, Oupey, Gronsfeld-Ter Heyden, Merode Argenteau, Dammartin dit d' Oupey en Juppleu (?); het opschrift, in Gothisehe letters:

Hier ligghe die here van Gronselt...... Henrich, heer tot Gronselt en Rimborch..... CCCCLXXIIII de VII dach in de mert.....

5°. zerk, met een groot kruis en twee wapenschilden, van welke slechts één, met het wapen van Spanje bewaard is gebleken. Het Latijnsche opschrift, in gewone Romeinsche letters luidt: NOBILIS AC STRENUUS ALPHONSUS DE GUSMAN, PRIUSQ INSIGNI. . . . . PROH DOLOR DORMIVIT IN DNO DIE 14 JUNII ANO. 1568, CUI9 AIA FRATR PEPETUO GADIO, (d. i. cujus anima fruatur perpetuo gaudio). Een opschrift van tien regels in het Spaansch, volgt op het Latijnsche; onder behoorlijk licht zal de lezing ook daarvan geen bezwaar hebben. De overledene Gusman kan zeer goed tot het geslacht van de tegenwoordige keizerin van Frankrijk behooren.

6°. zerk van 2,85 bij 1,50 meters In het midden een klaverblad met twee wapenschilden, die ook aan de vier hoeken herhaald zijn: Het randschrift, in Gothische letters is:

Hijr ligt begraven her Willem vau Eynenberch ridder, die starf. . . . . Jaer. . . . . MCCC en LXXXVII (?) op den avond Sint. Jacops. . . . . . theus apostels. bid Got voer die seel. En vrou Gertruit van Frepont sijn huysvrouw, die starf des. . . . . . CCC en XV. bid Got vor de seel.

7°. groote zerk met een wapen; opschrift:

D. O. M.

SEPULTURA. INSIGNIS. VIRI. FRANCISCI.
SALACAR. DE. HITA. REGNI. TOLETANI. CAPITANEI.
TRIBUNI PEDITU. HISPANORUM REGIAE.
CATHOLICAE. MAJESTIS PHILIPPI SECUNDI. DNO
QUIEVIT. PRECARE. QUESO. QUISQUIS. PIETATE
DUCERIS. 14 APRILIS. 1577.

8°. gebroken zerk, waaraan gedeelten ontbreken. Er waren, zonder relief, de beelden van eenen man en eene vrouw op uitgebeiteld, elk in eene rijk versierde gothische nis; de helft van

den man is afgebroken, doch de overgebleven brokken laten eene bijna volledige herstelling toe. In de hoeken ziet men het wapen der van Harens. Het randschrift luidt: . . . JACENT . . . DE LOENE (?) ET DOĪCELLA . . . . . DE HARE EI'. UXOR QUI. DOĪCELI.' OBIIT. AÑO. DNĪ.M . . . XXI. DIE. . . . .

De van Harens waren heeren van het kasteel en de heerlijkheid van dien naam, op een uur afstand van Maastricht gelegen; het kasteel bestond reeds onder de Carlovingiërs. De heeren vullen, met die van Gronsveld en van Petersheim, menige bladzijde in de geschiedenis van Maastricht.

9°. zerk groot 2,32 bij 1, 20 meters, hier en daar gebroken, doch de stukken zijn bewaard gebleven. In het midden een wapen, alsmede op de vier hoeken. Het randschrift, in gothische letters:

Hic jacet honorabilis vir dñs Johēs d... teologie professor. canonicus venerabilis ecclesie...... obiit anno dni millesymo . . . . . pmo. ultima. augusti...... qescat. in pace.

10°. brokken van eenen zerk, waarop twee beelden, zonder relief, naast elkander in fraaije gothischen nissen uitgebeiteld zijn. Op de spitsbogen en langs den rand, opschriften die door eenen balk waarop stijlen rusten, grootendeels bedekt zijn.

11°. zerk met wapen, het bovenste gedeelte ontbreekt. De zooeven genoemde balk bedekt het grootste gedeelte van hetgeen overbleef en ook van het opschrift, waarvan slechts leesbaar was:

D. O. M.

. . . . HONORABILIS AC STRENUUS. . . .
DÑS. . . . . OLIS. HISPANUS.
. . . . LA. CAPITANUS
. . . . . . TUM . . . .
. . . . AE MA . . . .
. . . . UNDI . . . . 10 JUNII
. . . . PE . . . . . TUR GA . .

In het Verslag over het vorige jaar, blzz. 46, 47 (*Jaarb.* CVIII, CIX) werd gesproken over de nieuwe bestemming die aan de kerk, welke nog tot kort geleden als magazijn voor artilleriematerieel had gediend, zou gegeven worden, en waarbij het lokaal tot kaserne zou worden ingerigt. In dat geval zou de steenen be-

vloering door eene houten vervangen, of liever bedekt zijn geworden, en zouden dus de zerken voor langen tijd geheel voor het oog verborgen zijn geraakt. De Commissie had, om dit verlies af te wenden, zich tot de Regering gerigt, met verzoek om maatregelen tot verplaatsing en bewaring der zerken in een veiliger oord, met name in eene der kerken, en anders tot hunne ligting en opstelling tegen de wanden van het oude gebouw, waarin zij zich bevonden. Daar hiervoor eenige kosten onvermijdelijk waren, en bij ondervinding meermalen gebleken was, dat het Departement van Oorlog voor diergelijke uitgaven geene gelden beschikbaar kan stellen, bestond er wel eenige vrees dat aan het verlangen niet ligt zou worden voldaan. De kans verbeterde echter, toen het eerste plan gewijzigd, en het oude gebouw gedeeltelijk tot eene gymnastiekzaal zou worden veranderd, waarbij de steenen vloer geheel en al opgenomen, en door eene hooge zandlaag moest vervangen worden. Het ligten en verwijderen van de meeste der zerken werd dus voor het Departement van Oorlog eene noodzakelijkheid, en de onkosten van vervoer naar- en opstelling in- eene andere geschikte plaats, werden vrij wat verminderd. Intusschen bleef een bezwaar bestaan voor de zerken 3, 10 en 11 die onder eenen grooten balk lagen, en met dien balk een zestal stijlen droegen, waarop eene later aangebouwde zoldering der bovenverdieping rustte. Wanneer die zerken werden weggenomen, was eene behoorlijke aanvulling van den grond onvermijdelijk, en zou welligt een fundeerwerk van steenen gevorderd worden. Dank zij de onvermoeide pogingen van Jhr. de Stuers, van diens broeder, lid van den gemeenteraad, toen nog wethouder, en de belangstellende medewerking van het bestuur van het geschied- en oudheidkundig genootschap van het Hertogdom Limburg, in den persoon van zijnen geleerden voorzitter, den heer J. Habets, kan de Commissie thans eenen gunstigen afloop dezer zaak vermelden. Voor de gelden, die door het genootschap voor het beoogde doel konden worden afgezonderd, en waarbij, zoo de Commissie zich niet vergist, ook van wege het gemeentebestuur eene bijdrage beschikbaar werd gesteld, heeft de Minister van Binnenlandsche Zaken aan het voorstel der Commissie wel een gunstig oor willen verleenen, en aan

den Koning de voordragt gedaan tot aanvulling van het nog ontbrekende van Rijkswege. Die voordragt werd al spoedig door een gewenscht Koninklijk besluit achtervolgd, en thans zijn de, voor de geschiedenis der stad, maar ook door hoogen ouderdom zoo merkwaardige gedenkteekens in eenen der kloostergangen van de St. Servaaskerk overgebragt, waar hun voortdurend behoud wederom verzekerd is, en zij voor het oog van bezoekers steeds toegankelijk blijven. Eene der zerken echter, die onder n°. 1 vermeld en in den zoogenaamden Weezengang gelegen, is daar ter plaatse moeten blijven, daar bij nader onderzoek de steen zulk eene dikte bleek te hebben en dus ook zijn gewigt tot zulk eene hoogte te stijgen, dat de ligting en het vervoer, om zijne groote afmetingen reeds zeer bezwaarlijk, nu nog bovendien het doorbreken van muren vereischt, en te groote kosten zouden gevorderd hebben. De Commissie door den Minister over dit onderwerp geraadpleegd, heeft aangeraden, dat aan het verzoek van het oudheidkundig genootschap, om die zerk ter plaatse te laten blijven, toestemmend beantwoord werd, maar onder bepaling, dat van het opschrift een goede afdruk in papier vervaardigd moest worden, daar eene teekening, hoe naauwkeurig en zorgvuldig ook gemaakt, toch bij twijfelachtige lezingen of afgesleten gedeelten, nimmer het oorspronkelijk met zooveel juistheid en zekerheid terug geeft, als dit met een goed afdruksel in papier het geval is.

Bij den voortgang der werkzaamheden voor de ontmanteling der vestingwerken, zoo te Maastricht als elders, heeft de Commissie getracht, om de verliezen die, door de slooping van poorten, torens en diergelijke bouwwerken aan de geschiedenis der vaderlandsche kunst en de zoo schaars geworden bouwstoffen tot die geschiedenis voor de oudere tijdperken, zouden worden teweeggebragt, zooveel mogelijk te verhoeden, tegen te houden of te verzachten.

Zij mogt echter slechts gedeeltelijk zich in eenen gunstigen uitslag op hare bemoeijingen verheugen en wel voor zoover het haar voorstel betrof, dat vóór en gedurende de slooping elk gebouw naauwkeurig opgenomen, opgemeten en behoorlijke bouwkunstige teekeningen (plan, opstand en doorsnede) vervaardigd zouden

worden, en tevens naauwkeurig toezigt zou waken tegen het verloren gaan of onbekend blijven van voorwerpen, die bij de werken mogten gevonden worden. Het behoud van enkele der oude gebouwen zelven, hoe belangrijk en zeldzaam ook, heeft zij niet kunnen verwerven. Een bij uitnemendheid merkwaardig gebouw, voor de geschiedenis van den krijgsbouw in ons vaderland eene welligt eenige proeve aanbiedende, en welks slooping zij gedurende een viertal jaren nog had helpen verhoeden, werd in het afgeloopen jaar aan opzettelijke vernieling prijs gegeven.

De Commissie moet, om vergissing of welligt onjuiste gevolgtrekkingen te voorkomen, eene onnaauwkeurigheid of onvolledigheid herstellen, die in haar vorig Verslag, blz. 31 (*Jaarboek* 1868, blz. XCIII) was ingeslopen. Daar sprak zij van de ontmantelingswerken, als hadden die plaats onder leiding van de Genie; maar de werkkring der beambten van dit wapen bepalen zich uitsluitend tot de werken en gebouwen die nog tot het Departement van Oorlog behooren, en het was dus met dit laatste en met de officieren der Genie dat over die gebouwen, zoo als het Minderbroedersklooster, gehandeld werd. De ontmantelingswerken behooren tot het Ministerie van Financiën, en hebben plaats onder de leiding van eenen civielen Ingenieur, daartoe bij de administratie der Domeinen aangewezen, en aan wien dan ook van het Departement de zorg voor de hierboven vermelde opmetingen, teekeningen enz. is opgedragen.

Omtrent de Tongersche poort en hetgeen bij hare slooping aangaande dat gebouw en zijne geschiedenis is bekend geworden, heeft de Commissie, naar aanleiding van de berigten en opmerkingen, haar van Jhr. DE STUERS toegekomen, in haar vorig Verslag, blz. 31 (*Jaarb.* XCIII), eene mededeeling gedaan. Zij heeft omtrent andere gebouwen, die sedert onder den moker des sloopers vielen, het een en ander op te teekenen, waarbij alweder bijna uitsluitend de inlichtingen van Jhr. DE STUERS de Commissie ten dienste staan.

BRUSSELSCHE POORT. De oude toestand werd bij den voortgang van het werk steeds duidelijker. In den laatsten toestand bestond het geheel aan dien uitgang, in een bastion met eene drooge gracht omgeven; door dit bastion strekte zich het lange

poortgewelf met eene sterke kromming uit. De oorspronkelijke aanleg van 1295 tot 1297 en die van de opvolgende herstelling van 1427 leverden een groot verschil. De poortopening in den hoofdwal was beschermd door twee ronde torens van verschillende grootte, en wier benedenste gedeelten nog tot eene aanmerkelijke diepte onder den grond te voorschijn zijn gekomen. Tusschen die torens had men eene poort met spitsboog en eene nedervallende zware deur, of *herse*, tot afsluiting; het werk was omgeven door eene gracht en werd beschermd door een klein bolwerk. In den grooteren toren, regts wanneer men de stad uitgaat, bevond zich eene kazemat met een schietgat dat de hoofdgracht bestreek. Toen Parma aan deze zijde de stad belegerde en innam, moeten de poort en hare verdedigingswerken in dien toestand zich vertoond hebben. Later, in 1686 en 1687, blijkens ingemetselde steenen, is het op zich zelf staande ravelijn door flankmuren met den hoofdwal vereenigd, en heeft men zich verpligt gevoeld het poortgewelf, dat vroeger tusschen de beide oude torens eindigde, verder uit te strekken, tot waar het aan de overzijde van de drooge gracht uitkwam.

De St. Maartenspoort te Wijk. Zij leverde op zich zelve geene bijzonderheden, en was van jonge dagteekening, 1787. Zonderling is het groote aantal uitgangen, die de stad aldaar afwisselend heeft gehad. Op eenen afstand van ongeveer honderd meters, zijn er sporen van zes poorten naast en vóór elkander aanwezig.

De Onze Lieve-Vrouwepoort kon in haren laatsten toestand geen aanspraak maken op belangstelling. Vroeger bestond zij in eenen vrij hoogen, zeer breeden boog, die den doorgang door den ringmuur vormde. Toen tegen dien muur aan de binnenzijde een wal was aangebragt, had men de oude poort gedeeltelijk digt gemetseld, eenen kleineren doorgang, insgelijks boven met eenen boog gedekt, daarin opengelaten en bovenop eene borstwering gesteld. In dien staat bevond zij zich, toen in 1848 het kanaal tusschen Luik en Maastricht gegraven was, en de voortzetting van dat kanaal langs den Maasoever voorbij de poort, gepaard was gegaan met eene verhooging van den grond vóór deze laatste. Dientengevolge meende men den door-

gang te moeten verhoogen; de oude boog werd geheel weggebroken, en in 1849 met de overblijfsels van eene andere poort, de Batpoort, die ook om het genoemde kanaal gesloopt was, eene nieuwe poort, met blokken en facetten opgebouwd, wier slooping ook uit een oudheid- en bouwkunstig oogpunt wenschelijk mogt heeten.

Maar wat aan die plaats een bijzonder belang bijzette, was de groote waarschijnlijkheid, dat de bodem aldaar nog de overblijfsels kon bewaren, van de groote Romeinsche heerbaan, die van Tongeren komende, over de Maas en verder op Gulik en Keulen liep. De oudste overgang over de rivier en dus ook de bij Tacitus vermelde pons Mosae, moest wel hier gezocht worden, waar tot op het einde der dertiende eeuw eene brug de beide oevers verbond.

De Lieve-Vrouwepoort had vroeger ook den naam van Koningspoort en zij ontleende die wel vermoedelijk aan de groote Romeinsche heerbaan, wier rigting in Wijk als door de hooge brugstraat aangewezen, en door talrijke overblijfsels van Romeinschen oorsprong, in de onmiddellijke nabijheid onder den bodem ontdekt, met hooge waarschijnlijkheid kan worden aangenomen. Aan den linkeroever of de Maastrichtsche zijde, waren voor eenige jaren, niet ver van de Lieve-Vrouwepoort, binnen de stad ook op eene vrij aanzienlijke diepte, sporen van den Romeinschen weg bloot gekomen. Of men die ook bij de werken van het hierboven vermelde verbindingskanaal, aan den buitenkant tusschen de poort en de plaats van de oude brug, had waargenomen, is niet bekend geworden; maar onwaarschijnlijk is het niet, dat eene bestrating van veldkeijen, die op eene diepte van 2 meters onder den beganen en sedert nog weder 1 meter opgehoogden bodem, in geschreven berigten van dien tijd vermeld wordt, hetzij bij die ontgravingen, of misschien ook vroeger, toen men aan de oude poort eenige verandering moest aanbrengen, aan den dag was gekomen. De gelegenheid, die zich thans bij de slooping van de in 1849 gebouwde poort aanbood, scheen te gunstig voor een meer opzettelijk onderzoek, dan dat de Commissie zich niet geroepen moest achten, om de tusschenkomst van den Minister van Bin-

nenlandsche Zaken in te roepen bij diens ambtgenoot den Minister van Financiën, ten einde eene ontgraving van de grondslagen en een opzettelijk onderzoek mogten worden bewerkstelligd, naar hetgeen ook van den tijd der Romeinen hier nog welligt was overgebleven. Hierop volgde spoedig eene gunstige beschikking van laatstgemelden Minister, waarbij eene som van *f* 400 tot ontgraving van de Lieve-Vrouwepoort beschikbaar werd gesteld, met bepaling dat die werkzaamheid zou plaats hebben door den aannemer van de slooping dier poort en onder leiding van den Ingenieur tot de ontmanteling, en met uitspreking van den wensch, dat een der Commissieleden, zoo mogelijk, bij dat onderzoek tegenwoordig zijn en van zijnen raad dienen zou.

Aan dit laatste werd gevolg gegeven door het lid LEEMANS, die zich vroeger vele jaren geleden met opzettelijk onderzoek van de Romeinsche oudheden te Maastricht, den loop der oude heerbaan aldaar en van het punt van overgang over de Maas had onledig gehouden.

De ontgraving leverde zeer belangrijke uitkomsten. Op eene diepte van ruim 4 meters onder den, in de laatste jaren merkelijk opgehoogden, beganen grond, werd de oude bevloering, hoogst waarschijnlijk van de poort uit het Romeinsche tijdperk, teruggevonden, met de beide uit groote, gehouwen steenen opgemetselde regtstanden, die nog ter hoogte van ongeveer 2 meters waren bewaard gebleven. De bevloering van den doorgang bestond insgelijks uit gehouwen, veelzijdige steenen, die op de bij de Romeinen gebruikelijke wijze, met stevige ijzeren bouten met groote koppen op de aansluitende hoeken, op hunne plaats gehouden werden. De kop van zulk eenen bout was althans nog op zijne oorspronkelijke plaats bewaard gebleven. In de bevloering was eene ondiepe geul uitgehouwen, waarschijnlijk voor het afloopen van het regenwater. De doorgang was vrij smal, zoodat er niet veel meer ruimte gelaten werd, dan voor een gewoon voertuig vereischt werd. Aan die geringe ruimte moet het dan ook worden toegeschreven, dat in beide de stijlen of regtstanden van de poort, de sporen van het daartegen aanwrijven van de uitstekende einden der wagen- of kar-assen, tot eene vrij aanmerkelijke diepte zigtbaar gebleven waren. Van de

hierboven vermelde rivierkeijen-bestrating werden ongeveer eenen halven meter, boven de bevloering, de overblijfsels gevonden; zij dagteekende dus waarschijnlijk van eenigszins lateren tijd, en kwam in de plaats van de vroegere, die op gelijke diepte als die bevloering en insgelijks uit keijen zamengesteld, aan de binnen- en buitenzijden werd aangetroffen.

De plans en teekeningen, die op voorstel van de Commissie en op last des Ministers van het gevondene zouden vervaardigd worden, blijft de Commissie, evenzeer als die van de gesloopte oude poorten en andere gebouwen, nog steeds te gemoet zien. Die bescheiden zullen gelegenheid kunnen geven, om naderhand met meerdere naauwkeurigheid en opzettelijk het onderwerp op nieuw in behandeling te nemen.

De Wijker- of Akerpoort. Ofschoon in haar bovenste gedeelte door lateren, ook vrij nieuwen bouw in hare oorspronkelijke gedaante aanmerkelijk gewijzigd, bood deze poort in haar geheel eene merkwaardige, en in hare hoofdvormen eene vrij gave proeve van vroegeren middeleeuwschen bouw, van te meer belang, daar ons vaderland zoo weinige overblijfsels van krijgsbouwkunst uit dien ouden tijd, zoo als die ook in deze poort vertegenwoordigd worden, meer kan aanwijzen.

Het gebouw nog zeer hecht en sterk bewaard gebleven, mogt ook, behalve om zijne zeldzaamheid, aanspraak op een langer bestaan doen gelden. Geheel op zich zelf en afgescheiden van de thans aansluitende wallen kon het een goed, schilderachtig geheel bieden, vooral wanneer aan de buitenzijde, de gevel en de beide hoektorens tot onder op den bodem der drooge gracht vrij gemaakt en zigtbaar gehouden werden. Tegen dit laatste scheen geen bezwaar te bestaan, ook zelfs niet, al ware het dat de poortdoorgang ten gebruike van voetgangers dienstbaar bleef, en eene eenvoudige brug den toegang over dit gedeelte van de drooge gracht bleef bieden. Had men bedenking tegen de kosten van onderhoud van zulk eene brug, dan kon het gedeelte van de gracht vóór het midden van den doorgang aangevuld worden en konden de twee torens toch tot aan hunnen voet zigtbaar blijven. Voor den algemeenen uitweg uit de Hooge brugstraat naar buiten, zou het gebouw volstrekt geen belemme-

ring teweegbrengen. Wanneer die uitweg in de aslijn van de straat over hare geheele lengte werd gerigt, of anders een weinig zuidwaarts afwijkende langs den zuidelijken poorttoren gelegd werd, zou hij eene breedte van ten minste 15 meters verkregen hebben. Buiten de poort kon de weg met eene zeer geringe buiging links af, tot de voor hem ontworpen rigting terugkeeren; over Rijkseigendom, de aldaar zich bevindende voorwerken, loopende werd hij niet bemoeijelijkt door onteigeningskosten, en waar eene meer wenschelijke rigting beschikking over een, altijd zeer klein, gedeelte gronds van bijzonderen eigendom mogt vorderen, kon men aannemen, dat die zaak door ruiling tegen aangrenzenden Rijksgrond zonder geldelijke offers, geschikt zou kunnen worden.

Met aanvoering van deze en andere, ook op plaatselijk onderzoek gegronde beschouwingen, toegelicht door eene schetsteekening, trachtte de Commissie het verzoek door het bestuur van het geschied- en oudheidkundig genootschap te Maastricht tot behoud van de poort bij de Regering ingediend, te ondersteunen. Tot haar leedwezen mogten de pogingen niet baten. Welke overwegende redenen er voor de Regering bestonden om het sloopingsvonnis over de Akerpoort niet te herroepen, is de Commissie niet bekend geworden. Onder de redenen die door sommige inwoners van Wijk heeten aangevoerd te zijn, werden er ook genoemd, die te belagchelijk schijnen om haar als werkelijk in het midden gebragt aan te nemen. Zoo zouden de winkeliers, vooral de houders van kroegen, aan de eene zijde van de straat hunne vrees geuit hebben, dat, indien de poort behouden bleef en de uitweg daarlangs gerigt werd, hunne nering benadeeld zou worden ten bate van hunne overburen! Hoe het zij, er was eene partij in de stad, die zoo zeer tegen het langer bestaan van het oude gebouw was ingenomen, dat zij op de van hooger hand te nemen beslissing, toen de zaak in behandeling was, niet kon wachten, maar haren handlangers in grooten getale op eenen achtermiddag zich tot de slooping aangordden, een niet onaanzienlijk gedeelte der poort begonnen af te breken, en hun vernielingswerk eenen geruimen tijd voortzetteden, zonder dat hun dit door het openbaar gezag werd belet,

G

of op die eigenmagtige handeling eenige vervolging of straf, zoover de Commissie te weten kwam, schijnt toegepast geweest te zijn.

De oude vestingtoren bij de St. Maartenskerk te Wijk. Met betrekking tot hetgeen de Commissie vroeger heeft verrigt, om dezen toren, welks bestaan bedreigd werd, maar welks behoud haar en velen met haar nog meer ter harte ging dan dat van de zooevengenoemde poort, te redden, kan men hare vroegere Verslagen raadplegen. Reeds voordat tot ontmanteling van Maastricht werd besloten was deze toren, vroeger als kruidmagazijn gebezigd, doch sedert buiten gebruik gebleven, en voor de verdediging niet meer dienende, van het Departement van Oorlog aan dat van Financiën overgegaan; men mogt wel vreezen dat voor onderhoud, laat staan voor herstel van het gebouw voortaan geene gelden zouden beschikbaar worden gesteld, tenzij eene nadere bestemming aan den toren toegekend dit noodzakelijk mogt maken: en daartoe bestond niet veel kans. Eene poging van het gemeentebestuur, om den eigendom van den gewezen kruidtoren te erlangen en de hoop van belangstellende vrienden der oudheid en geschiedenis van Maastricht, dat dan bij het gemeentebestuur maatregelen genomen mogten worden tot behoud, hadden niet tot eenen gewenschten uitslag geleid, en waren zonder gevolg gebleven. Later had de deken der St. Maartens kerk te Wijk, aan welker terrein de toren belendde, aanvraag gedaan, om hem voor een groot aantal jaren in huur te erlangen, met het doel om hem als lijkenhuis te bezigen. Tegen zulk eene bestemming zou op zich zelve geen overwegend bezwaar hebben bestaan, wanneer althans het gebouw zoodoende tegen beschadiging of vernietiging behoed had kunnen worden; maar dan zou het uitwendig, evenmin als inwendig eenige verandering mogen hebben ondergaan, waardoor op zijnen oorspronkelijken toestand eenige inbreuk werd te weeg gebragt. Wat echter omtrent het plan, tot het inrigten van het gebouw voor die nieuwe bestemming aan de Commissie bekend werd, zou met die voorwaarden bepaald in strijd geweest zijn. Daarom besloot het bestuur van het geschied- en oudheidkundig genootschap te Maastricht zich tot den Minister van Financiën te rigten, met het verzoek, dat bij de verhuring van den toren aan

de kerk bepaald werd, dat noch het gewelf, noch eenige trap mogten worden weggebroken, en in het algemeen geene veranderingen geschieden aan het oorspronkelijke gebouw, zooals aan ramen, deuren, schietgaten, enz. dan na voorafgaand overleg met eenen oudheidkundige, daartoe door den Minister te benoemen. De Commissie had van hare zijde bij den Minister van Binnenlandsche Zaken getracht te betoogen, dat, welke bestemming ook aan den toren mogt worden gegeven, geene veranderingen of wijzigingen moesten aangebragt worden, waardoor de oorspronkelijke of nog bewaard gebleven bouw en inrigting verstoord konden worden. Zij sprak tevens haren wensch uit, dat door het wegnemen van de dikke bevloering van zware boomstammen, vroeger zaamgesteld om de benedenverdieping bomvrij te maken, door het aanbrengen van nieuwe zolderingen voor de verschillende verdiepingen, door het wegnemen van het dak boven den eersten omgang, die geheel onbedekt moest en kon blijven, en welks kanteelen gemakkelijk en zonder kosten konden worden vrijgemaakt, en eindelijk door het herstel van de kapbedekking, het geheel zooveel mogelijk tot zijnen oorspronkelijken vorm teruggebragt, als eene merkwaardige en zeldzame proeve van vaderlandschen krijgsbouw uit vroegeren tijd, bewaard mogt blijven.

De termen, waarin eene afwijzende beslissing, onder dagteekening van 30 Junij 1868, aan het genootschapsbestuur werd bekend gemaakt, wettigden de onderstelling, dat de Minister van Financiën omtrent de bouwkundige bijzonderheden van den toren, den betrekkelijken ouderdom van zijne verschillende deelen, en hunne meerdere of mindere oorspronkelijkheid, niet naauwkeurig en dus ook waarschijnlijk niet door eenen bevoegden deskundige was ingelicht. De voorzitter van het genootschap diende daarom een nader vertoog in, waarbij hij op goede en naar het oordeel der Commissie, aan wie de inhoud van dit stuk werd medegedeeld, ook onafwijsbare gronden, op nieuw tegen de voorgenomen veranderingen opkwam, als zullende daarvan eene verminking van het karakter van het gebouw een onvermijdelijk gevolg wezen; tevens werd nader aanbevolen, dat tot geene veranderingen, welke ook, magtiging mogt verleend worden, dan

onder raadpleging met en goedkeuring van eenen bevoegden oudheidkundige.

Of deze nieuwe poging van wege het genootschap eenige werking heeft gehad, is niet gebleken, maar de verdere loop van zaken heeft bewezen, dat het plan om den toren aan de kerk in huur te geven geheel ter zijde werd gesteld en het oorspronkelijk hoofddoel, de geheele slooping van het gebouw, maar al te spoedig en volkomen is bereikt geworden. Op den 14den November van het vorige jaar, werd van wege het Ministerie van Financiën de slooping van het oude gebouw openlijk aanbesteed; vier dagen later deden eenige belangstellende inwoners der stad, die zich tot dat doel vereenigd hadden, eene laatste poging, door zich tot den Minister te wenden met het verzoek om den toren òf ten geschenke te mogen erlangen, òf tegen billijke betaling in eigendom te mogen overnemen; het voorzittend lid der Commissie begaf zich opzettelijk tot den Minister van Binnenlandsche Zaken, om diens tusschenkomst tot afwending van het dreigende gevaar te winnen. Alles bleef vruchteloos! op den 12den November ontving men te Maastricht per telegram het bevel tot slooping; en weldra was het werk der vernieling volbragt. De afbraak werd gebezigd, om eenen dam in de rivier te leggen ter wijziging van den loop des strooms. Een eerwaardig, en misschien wel in ons vaderland eenig gedenkteeken, dat den loop van zes eeuwen had getrotseerd, werd in den letterlijken zin in het water geworpen, en de geschiedschrijver der kunst in Nederland heeft eene daad te boeken, die eene zeer treurige bladzijde in hare gedenkrollen zal beslaan, als een beschuldigende getuige optreedt tegenover gebrek van kunstzin en piëteitsgevoel bij het geslacht der tegenwoordige eeuw, met betrekking tot de gewrochten en daden der voorouders.

Eene naauwkeurige beschrijving van den toren zal welligt later geleverd worden, wanneer daarmede de zigtbare voorstelling in plans en teekeningen gepaard kan gaan. Hier worde nog slechts ter loops vermeld, welke geschiedkundige herinneringen er zich aan paarden.

Gesticht in den aanvang van de dertiende eeuw, vermoedelijk in 1204, tot verdediging van eene brug, die toen op die plaats

over de Maas was gelegd, had zij, volgens de kroniekschrijvers, in 1267 eene belegering te doorstaan van HENDERIK VAN GELDER, den bisschop van Luik. Nu en dan diende het gebouw tot gevangenis; in 1490 werd ROBERT D'AREMBERG met de burgtvrouw van Montfort er in opgesloten. In 1579 diende het waarschijnlijk als laatste toevlugtsoord aan den Ingenieur BASTIAN TAPPIN, die zich in de verdediging van Maastricht tegen den Hertog van Parma eenen beroemden naam verwierf. Hij trok, nadat Maastricht in de handen der Spanjaarden gevallen was, over de brug terug naar Wijk en verdedigde zich dáár met zijne weinige dapperen tegen den van alle zijden aanrukkenden, overmagtigen vijand, tot dat hij zelf zwaar gewond, zich na een beleg dat vier maanden geduurd had, moest overgeven.

En welke waren nu de redenen, gewigtig genoeg om, tegen den wensch van vele geachte ingezetenen van Maastricht, tegen dien van het bestuur van het Limburgsche geschied- en oudheidkundige genootschap en tegen den herhaalden raad van de Commissie der Koninklijke Akademie, het vonnis der vernietiging, men zou schier zeggen op het laatst met eene koortsachtige haast, ten uitvoer te leggen? Het Akademielid, Baron SLOET VAN DE BEELE, gaf in de zitting van de Tweede Kamer van Maandag den 13[den] December j.l. (zie *Bijblad Ndl. Staats-Crt.* 1868—1869, bladzz. 579 en 580) zijn leedwezen te kennen over het sloopingswerk, en verkreeg van de bij de zaak betrokken Ministers tot antwoord, dat „de toren werkelijk in den weg „stond; dat het zeer wenschelijk was hem weg te nemen, om „dat hij digt in de nabijheid stond van een modern gebouwd „kerkje" en dat „de ingezetenen van Maastricht op goede „gronden meenden dat het gebouw werkelijk in den weg stond" dat „oudheden geen regt van bestaan hebben, als zij het tegen„woordig geslacht hinderen."

Het mag wel eenige bevreemding wekken, dat die bewering van het „in den weg staan" van den toren geene wederspraak heeft uitgelokt. Zeker is het dat die overtuiging bij zeer velen in Maastricht niet gevestigd was, en de hindernis die het tegenwoordig geslacht van dit oude gebouw ondervond, nog wel

eenig nader onderzoek en bewijs had gevorderd, evenzeer als de in een vroeger Verslag aangehaalde meening van eenen hooggeplaatsten Staatsman, dat de toren „geene oudheidkundige „waarde bezat," en de uitspraak van eene andere zijde, dat hij „geene fraaije werking deed." Stond de toren in den weg, dan was dit waarschijnlijk alleen het geval, (zoo althans vernam een der Commissieleden bij zijn bezoek in Maastricht) voor de plegtige optogten, die de deken van St. Maarten rondom zijn kerkgebouw mogt wenschelijk achten. Dat er waren die geheel anders over het onderwerp dachten, kan blijken uit de, blijkbaar uit eene kundige en bevoegde pen gevloeide artikels in de *Courier de la Meuse*, *Journal du Limbourg*, van 4 November 1868, n°. 258, en van vier dagen later n°. 262.

Ook op eene andere, misschien wel de oudste der Maastrichtsche poorten, de *Helpoort*, die echter als niet behoorende tot de verdedigingswerken, en ook als uitgang uit de stad niet meer dienende, bij de ontmanteling althans, geen gevaar loopt, meende de Commissie de aandacht der Regering te moeten vestigen, vooral omdat de toestand van dit gebouw, wil het behouden blijven, dringende behoefte aan herstel heeft. Ook gaf zij als wenschelijk te kennen, dat een tweetal westelijk, het naast bij die poort zich bevindende waltorens, als goed bewaarde proeven van de reeks van soortgelijke verdedingswerken, die met de ringmuren en wallen der vesting zullen verdwijnen, gespaard mogten blijven. Met den tusschenliggenden wal, het water van de gracht, en het geboomte aan de overzijde zijn die waltorens van eene fraaije werking.

De Commissie ontveinst zich de bezwaren niet, die voor de Regering bestaan in het aanwijzen van gelden voor het herstel en onderhoud van zulke oude overblijfsels gevorderd, maar zij zou van eene onderhandeling en zamenwerking tusschen de gemeentebesturen en de Regering, met name ook te Maastricht, zoo rijk in uitnemend belangrijke gebouwen en gedenkteekenen, blijde uitkomsten verwachten, en de kans, dat menig verlies, voor de geschiedenis en kunst zou kunnen voorkomen worden.

Voorwerpen bij de ontmantelingswerken te Maastricht gevonden. Enkele dezer voorwerpen, zijn in vorige Verslagen

vermeld. Over hunne bestemming door de Regering geraadpleegd, heeft de Commissie aanbevolen, eenige steenen met opschriften, als regtstreeks tot de geschiedenis der stad in betrekking staande, aan het geschied en oudheidkundig genootschap te Maastricht toe te wijzen; voor het ontworpen Museum voor vaderlandsche geschiedenis, beschaving enz., sedert den grafelijken tijd, alles aftezonderen, wat voor die verzameling, vooral met het oog op de geschiedenis der vaderlandsche nijverheid, kan dienen; voor de verzameling van oud krijgsmaterieel aan het Departement van Oorlog, de wapens; bij het Koninklijk Kabinet van penningen en gesneden steenen te 's Gravenhage, de munten en penningen ter beschikking te stellen, voor zoover die kunnen strekken om dáár bestaande gapingen aan te vullen, maar al de overige af te staan aan het bovengenoemde Genootschap; aan het Rijks-Museum voor Natuurlijke historie te Leiden eenigen versteeningen; aan het Anatomisch Kabinet der Hoogeschool te Leiden drie schedels; en aan het Rijks-Museum van Oudheden aldaar, een bronzen kinderhoofdje, zoo althans dit voorwerp bij de Onze-Lieve-Vrouwepoort gevonden, blijken mogt van Romeinschen oorsprong te zijn. De Minister heeft aan de toewijziging zijne goedkeuring geschonken. De achter het Verslag afgedrukte bijlaag levert eenen naauwkeurig omschrijvende lijst der gevonden voorwerpen, met welker zamenstelling Jhr Victor de Stuers nieuwe bewijzen van zijne werkdadige belangstelling heeft gegeven.

Koperen tabaksdoos bij den noorder IJdijk gevonden. Deze doos van geel koper, aan de beide einden afgerond, met openslaand deksel, heeft eene lengte van 16,2, bij eene breedte van 4,7 en eene hoogte van 3 centimeters, en is, zoowel boven op het deksel, als onder aan de buitenzijde van den bodem, met vrij goed drijfwerk versierd. Op het deksel vijf medaillons, elk 2,8 centimeters middellijn, de tusschenruimte met bladwerk aangevuld. Het 1e medaillon, eene voorstelling en het opschrift van de victorie bij Lowositz, 1756; het 2e, victorie bij Reichensberg, 1757; het 3e borstbeeld regts gezien en met het omschrift van Fridericus Borussorum rex; het 4e medaillon, voorstelling met het opschrift: Bombardement van Praag; en

5e medaillon, voorstelling met opschrift VICTORIE BIJ PRAAG, DEN 6 MAY 1757.

Onder deze reeks van medaillons, in het midden, het opschrift:

FRIDERICUS BORUSSOR REX.
DEN GROOTEN FREDRIK HAALD AL
STRYDENDE DEN ZEEGEN IN PRAAG
DE GROOTE STAD VAN BOEMEN
EN OMRINGD. IOHAN AK.

Aan de eene zijde eene voorstelling van den slag bij Rosbach, waarboven: COMPLETE VICTORIE 1757 BIJ ROSBACH; aan de andere zijde, de slag bij Lissa, waarboven VICTORIE BIJ LISSA 1757.

Op den bodem, in het midden een medaillon van 4,4 centim. in middellijn, met het borstbeeld van den vorst regts gezien, in harnas, met ridderorde en laauwerkrans; omschrift: FRIDERICUS :·: BORUSSORUM :·: REX. Boven het medaillon regts: I.AK. M. Aan de eene zijde van dit medaillon, de beelden ten voete uit van: 1e den vorst in zijne wapenrusting regts van voren gezien, de linkerhand op den uitgetogen degen, de regter op een eirond schild rustende, waarop de letters F. R.; vóór hem, 2e, de Geregtigheid, links gezien, met het zwaard in de linker; 3e, Mars regts gezien, met schild aan den linkerarm, de speer in de regterhand, en voor hem, 4e, de Faam, links van voren gezien met de bazuin in de regterhand aan den mond, eenen palmtak in de linker.

Aan de andere zijde van het medaillon: 5e, de Faam als voren, de bazuin in de linker en met den palmtak in de regterhand; vóór haar, 6e, Hercules met de knods in den linkerarm over den schouder; 7e, Atlas regts van voren gezien, geheel naakt, met den wereldbol op zijnen hals, en vóór hem, 8e, de vorst in krijgsdosch, doch met mantel, en met den schepter in de regterhand. Eindelijk onder de vier eerste beelden het opschrift:

VOORST DIEN BARBAS
EN NORDER KRONEN WAR
DIE TELT HEER DIEN DE NASAT
EENS BIJ GROOTE HELDEN
STELT.

Onder de vier beelden aan de andere zijde:

VAN UWE HELDENDAAD
IS ROSBACH EEN BEWYS
VOR HET KONIGRYC
DE VREUGD VOR
FREDERIC :·:
DE PRYS.

Rondom arabesken en andere figuren in den stijl van dien tijd.

Het werk, alles gedreven of uitgeslagen, is niet slecht en doet den maker, waarschijnlijk op het deksel in de letters IOHAN AK, op den bodem met de letters I. AK. M aangeduid, geen oneer; vermoedelijk was hij een graveur van gedenkpenningen, en is het geheel een voortbrengsel van eene Duitsche fabriek, die voor dezen haren kunsttak in ons vaderland zeker wel eene gunstige markt vond. De kreupelverzen op den bodem verraden den vreemdeling in onze taal en pleiten voor Duitsche afkomst.

Op de Tentoonstelling van voor Nederland belangrijke oudheden en merkwaarheden, te Utrecht in Junij en Julij 1857 gehouden, vond men eene doos op den *Catalogus* bl. 12 onder N°. 28 beschreven, als: „eene koperen tabaksdoos met „de afbeelding van een veld- en zeeslag, en een portret van „den koning en den prins van Pruissen, van 1757;" dus ook op de krijgsdaden van Frederik II betrekkelijk, en misschien wel van de hand van denzelfden kunstenaar, wiens naam wij onder Johan Ak. M. op onze doos meenden te moeten zoeken. De Utrechtsche doos was, en is misschien nog, in het bezit van den heer J. W. GEILEN aldaar.

Al moge nu de bij den noorder Ydijk gevonden doos niet van inlandsche fabriek zijn, (ofschoon de mogelijkheid niet ontkend behoeft te worden, daar een Duitscher zich ook aan dezen nijverheidstak in ons vaderland zou hebben kunnen wijden), zoo was zij toch ongetwijfeld voor gebruik hier te lande bestemd en mag zij dus ook beschouwd worden als eene bijdrage tot de kennis van de zeden en gewoonten in Nederland, ruim eene eeuw geleden. De Commissie was daarom van oordeel, dat zij, met bestemming voor het Rijksmuseum voor vaderlandsche

geschiedenis, kunst en beschaving sedert den grafelijken tijd bewaard behoorde te blijven, en meende den Minister te moeten aanraden, om haar tegen billijke schadeloosstelling aan den vinder, over te nemen.

HANDSCHRIFT BETREKKELIJK OP HET KLOOSTER TE UDEN in het land van Ravenstein. Dit stuk, acht bladzijden in f° vullende, levert eene, waarschijnlijk in of ongeveer 1847, in het Duitsch gestelde, geschiedkundige schets van het Brigittijnen klooster te Uden. Eerst in het klooster Mariënwater (vroeger Koudewater of Cauwaeter) nabij 's Hertogenbosch gevestigd, hadden de geestelijke broeders en zusters (het klooster was in twee verschillende afdeelingen, eene voor mannen en eene voor vrouwen, behoorlijk van elkander afgescheiden, verdeeld) de bezittingen van dat gesticht, nadat laatstgemelde vesting in 1629 in de magt der Staten was gekomen, ook aan de Staten moeten zien overgaan, en werden aan de zusters onderhoud en verblijf tot dat de langstlevende zou gestorven zijn, gewaarborgd. De laatst overgeblevene, eene non, MARIA VERDONK, bereikte eenen meer dan honderdjarigen ouderdom en na haar overlijden werden gebouwen en tuinen in 1713 openbaar verkocht. Eenige uit Calcar naar Koudewater overgekomen zusters, die ter verpleging der hoogbejaarde lieden zich tijdelijk aldaar gevestigd hadden, moesten toen natuurlijk eene andere schuilplaats zoeken. Zij vonden die te Uden, waar zij een nieuw klooster stichtten om zich aan de opvoeding der jeugd te wijden. Na ook dáár, in den loop der gebeurtenissen waaraan ons land onderworpen was, vele bezwaren en moeijelijkheden ondervonden te hebben, kwam de stichting onder Koning WILLEM II, tot een meer gevestigd bestaan, en van lieverlede tot eenen bloeijenden toestand. Reeds in 1843 stichtte het klooster eene soortgelijke inrigting te Weert, waar ook het onderwijs van meisjes het hoofddoel was. In Uden blijven de zusters zich ook de opleiding en het onderwijs van meisjes als hoofdzaak stellen. Eene school in het klooster werd, tijdens de schets geschreven werd, door een gemiddeld aantal van 100 kinderen bezocht, terwijl eene in 1844 geopende zondagsschool voor meisjes van middelbaren leeftijd, een 120tal leerlingen telde. Aan het slot van het stuk worden lijsten ge-

geven van de Oversten van het klooster van 1730 tot 1847, en van de Rectoren tot op 1843.

Wanneer het Commissielid de heer Moll, in wiens handen het stuk gesteld was, daarvan vroeger kennis had erlangd, zou hij van den inhoud gaarne voor het 2de stuk IIe deel zijner *Kerkgeschiedenis* gebruik hebben gemaakt; nu echter was dit gedeelte van zijn werk reeds afgedrukt. Op zijn voorstel werd het HS., onder vriendelijken dank aan den inzender, Dr. Wap, teruggegeven

Koperen vijzel van de 16^e^ eeuw. Van rood koper gegoten, bekervormig, en bijna geheel als uit eene vereeniging van lijstwerk zaamgesteld. Hoog 11,5, middellijn boven 15,3, onder aan den voet 10,1 centimeters; om het midden in verheven werk zinnebeeldige versiering, waaronder eene vaas met vuur in het midden tusschen twee monstersalamanders, waarschijnlijk doelende op de bestemming tot chemisch en apothekersgebruik. Onmiddelijk onder den bovensten rand, in insgelijks verheven Romaansche letters het opschrift: Petrus van der Ghein, me fecit. M.DDDDD.LXI en een vierbladerig bloempje als scheidingsteeken.

Petrus van der Ghein, was in zijnen tijd een verdienstelijk kunstenaar in zijn vak, en heeft menig voortbrengsel van zijne hand nagelaten. Op de hierboven reeds aangehaalde, te Utrecht in den zomer van 1857 gehouden tentoonstelling, heeft men een gegoten klokje kunnen zien met omschrift: O mater Dei, memento mei, en Petrus Gheineus me fecit 1568; het klokje behoorde aan den heer J. van der Pant te Utrecht, zie den *Catalogus* der tentoonstelling, blz. 12, n°. 15. Eene bronzen tafelschel met den naam Martynus Wiellem Jacobs, en op den voet het omschrift: me fecit Petrus a Gein, MDLXIII eigendom van Dr. H. J. Broers; Catalogus, blz. 12, n°. 19. Nog eene andere schel met omschriften: L(o)f Got boven al en Petrus Ghey(ne)us me fecyt, 1565, toebehoorende aan Jhr. J. P. Six van Hillegom te Amsterdam; *Catalogus*, blz. 13, n°. 64. Op de tentoonstelling van voorwerpen van kunst en nijverheid, gehouden te Amsterdam door de Maatschappij Arti et amicitiae van 1 Februarij tot 18 Maart 1854, waren ook twee tafelschellen van denzelfden maker, de eene eigendom van Mevr. de Wed. Drabbe,

geb. TOLLIUS, de andere van den heer C. G. BOONZAJER te Gorinchem, ingezonden, zie *Catalogus* blz. 4, n°. 144 en 145. Van beide was de steel door drie amors gevormd, en beide hadden tot opschrift: ME FECIT PETRUS GHEINUS, de eerste met het jaartal 1568, de laatste dat van 1588. Op de latere tentoonstelling van dezelfde Maatschappij in April en Mei 1858 gehouden, bevond zich nog eene tafelschel toebehoorende aan den heer A. J. LAMME, versierd met eene voorstelling van Orpheus tusschen de dieren op eene viool spelende, en de opschriften: O MATER DEI MEMENTO MEI, en: PETRUS GHEYNEUS ME FECIT, 1568, zie *Catalogus*, blz. 47, n°. 1269. Op de latere te Delft gehouden tentoonstelling zullen enkele dezer of welligt ook andere gietwerken van onzen landgenoot VAN GHEIN wel niet ontbroken hebben.

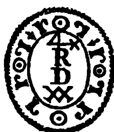
MUNTEN UIT SNEEK. Twee zilveren denarii, de eene, een Romeinsche, zou te Maasbree in het Hertogdom Limburg gevonden geweest zijn, had kenbaar eenen tijd lang gediend als sieraad van eenen horologieketting of diergelijk, en was van FAUSTINA MAJOR; op de voorz. het borstbeeld van de keizerin regts gezien, met het omschrift: DIVA FAUST(INA), keerz. eene regts omziende vrouwelijke figuur, met de regterhand op den langen schepter steunende, met de linker haar kleed ophoudende, omschrift AUGUSTA.

De andere munt is een zilveren denarius van keizer LODEWIJK, te Keulen geslagen. Voorz. kruis met vier bollen tusschen de balken, omschrift LUDOVICUS REX; keerzijde COLONIA, met letters die van de eerste naar de laatste steeds kleiner worden; daarboven eene S met dwarsbalk (S̶) en onder, eene A. Volgens bijgevoegd berigt was het muntje in eene aarden pot, tusschen Swalmen en de Pruissische grenzen gevonden, op omtrent een uur afstand van Roermond.

Eene poging, om beide muntjes voor het koninklijk Kabinet van penningen en gesneden steenen te 's Gravenhage te verwerven, had geen gewenscht gevolg.

GOUDEN ZEGELRING bij de kanaalwerken door den hoek van Holland gevonden. Op het ronde schild was, in eenen dubbelen parelrand, welks binnengedeelte met krulfiguren versierd was,

het hier afgebeelde, zoogenaamd familie- of huismerk ingesneden

zaamgesteld uit eenen vorm van eenen regthoekigen driehoek, welks horizontale lijn verlengd is en dan door eene X gesloten wordt; in de naar onder verlengde loodlijn, zijn boven elkander de letters R en D aangebragt, eindigende die lijn in twee X nevens elkander. De letters R D zullen wel de eerste van de namen des eigenaars zijn.

De vergadering meende aan dien ring wel eenige meerdere dan de metaalswaarde te mogen hechten, al ware het dat hij, in de nabijheid van en met eenige zilveren Engelsche munten van de jaren 1602, 1611 en 1620 gevonden, welligt tot geen hoogeren ouderdom opklom, en ook eenigszins tot het vermoeden kon leiden dat hij van Engelschen oorsprong was. In elk geval leverde hij eene nuttige bijdrage tot de geschiedenis der geslachtswapens. Daar nu de ontdekking, bij uitvoering van Rijkswerken en reeds in Mei, dus ongeveer zes maanden geleden had plaats gehad, en volgens de bestaande bepalingen alle gevonden voorwerpen van kunst, tegen waardeering aan de directiën opgeleverd en aan het Ministerie van Binnenlandsche Zaken worden opgezonden, besloot de Commissie zich tot den Minister te rigten, met het verzoek, om aangaande het lot van den ring, welks bewaring in eene vaderlandsche verzameling zij wenschelijk achtte, eenige inlichting te mogen erlangen Uit het daarop verkregen antwoord bleek, dat de ring niet aan het Departement, maar met de genoemde munten, regtstreeks aan den Opzigter van het Koninklijk kabinet van penningen en gegraveerde steenen ter beoordeeling en waardeering aangeboden was, ten einde hem, des verlangd, voor die verzameling aan te koopen; dat genoemde Opzigter, meenende evenmin voor het Kabinet van penningen, als voor eenige andere verzameling eenig belang in den ring te kunnen erkennen, ook tot den aankoop niet was overgegaan; dat de ring, volgens door hem

ingewonnen berigt, niet in den smeltkroes geworpen maar in den handel gekomen was, en dus de mogelijkheid bestond dat het voorwerp nog voor vernietiging bewaard was gebleven. De Minister meende met deze inlichtingen genoegen te kunnen nemen; de Commissie moest natuurlijk in den afloop berusten, maar indien haar raad was gevraagd, zou zij op goede gronden zeker niet met het gevoelen van den heer Opzigter van het Koninklijk Kabinet hebben ingestemd. Zij betreurt het zeer, dat men zich de gelegenheid om dien ring te behouden heeft laten ontgaan, en doet dat te meer, om dat zij van haren kant vernomen heeft, dat hij het lot van smelting niet heeft kunnen ontgaan.

Het gemeente-archief te Zwolle. In het Verslag van het vorige jaar, blzz. 39, 40 (*Jaarb.* CI, CII) werd de aandacht gevestigd op den minder gewenschten toestand, waarin eene zeer aanzienlijke verzameling HSS. en boeken verkeerde, afkomstig van het vroegere, zoo beroemde klooster van Windesheim en van andere geestelijke gestichten, alsmede van onderscheidene gilden, op het Raadhuis te Zwolle nog aanwezig en behoorende tot het archief dier gemeente. Het was haar gebleken dat eene betere verzorging en doelmatige plaatsing dier schatten volstrekt gevorderd werden, en zij mag er met eenige voldoening op wijzen, dat hare bemoeijingen aanvankelijk eene goede werking gehad, de belangstelling voor die oorkonden hebben opgewekt. Dr. W. J. A. Huberts, directeur der Rijks hoogere burgerschool, ontving in Julij 1868 van burgemeester en wethouders eene opdragt, om den toestand van het stedelijk archief op te nemen, en een verslag dienaangaande in te dienen. Aan dat verlangen werd voldaan en den heer Huberts, die van zijne bevoegdheid voor zulke taak reeds elders de bewijzen had gegeven, diende in de vergadering van den gemeenteraad van maandag den 15den Februarij 1869 een verslag in, (zie bladz. 19 en 20 van de *Handelingen van den Gemeenteraad* 1869. II) waarin een beknopt overzigt van den omvang en den aard der stukken van het archief werd gegeven, een voorstel gedaan van behoorlijke plaatsing in een ruim lokaal op het Raadhuis, en een ontwerp geleverd van indeeling en rangschikking der be-

scheiden, en voor de inrigting van eenen uitvoerigen Catalogus; wordende eindelijk een tijdsverloop van zeven of acht jaren geraamd, als waarschijnlijk vereischt om het archief geheel volgens de eischen der wetenschap te ordenen, en den Catalogus gedrukt, althans voor de pers in gereedheid te hebben. De Commissie aarzelt niet haren wensch uit te spreken, dat de voorstellen van Dr. Huberts in den gemeenteraad algemeene goedkeuring mogen erlangen, en hem, zoo zijne werkzaamheden het gedoogen, de belangrijke taak opgedragen worde om die voorstellen tot verwezenlijking te brengen.

Kinderstoel, zoo het heet, van Erasmus. In eene boerenhofstede, thans nog met den naam van „het klooster" onderscheiden, in het land van Stein tegenover Haastrecht gelegen, en die vroeger een gedeelte zou hebben uitgemaakt van het klooster Emmaus, ook wel Tersteene geheeten, wordt sedert langen tijd een eikenhouten kinderstoeltje bewaard, dat, volgens de daaraan verbonden overlevering, in de eerste levensjaren gediend zou hebben aan den, naderhand zoo vermaarden, vaderlandschen geleerde, die met den roem van zijnen naam Europa heeft vervuld. Erasmus, zoo luidt het verhaal verder, zou in het klooster, na den dood zijner vroeg gestorven moeder een tijd lang verpleegd en het door hem gebezigde stoeltje aldaar bewaard gebleven zijn; uit den brand van 1549, waarbij het gesticht ten gronde ging, werd het stoeltje gered, kwam in bezit van den bewoner der boerderij, die op de plaats van het klooster was opgebouwd, en bleef tot heden in die woning berusten, waar de boer van de nu en dan komende bezoekers voor de bezigtiging van het, zorgvuldig in eene kast weggesloten voorwerp, eene kleine geldelijke belooning ontvangt Kon men werkelijk aan het meubel dien ouderdom toekennen, en met genoegzamen grond er de herinnering van den beroemden Erasmus aan hechten, dan zou het geheel op den weg der Commissie liggen, om voor eene betere bewaarplaats te zorgen, en den eigendom er van voor het Rijk te verkrijgen. Doch zoolang voor die overlevering alle bewijs gemist wordt, kan er wel niet veel waarde aan gehecht worden. Toen Erasmus op aandrang van zijne vrienden in 1487 zich in het klooster Emmaus ging vestigen, was hij den kinderstoel reeds lang

ontwassen. Ondertusschen meende de Provinciale opzigter van den Waterstaat de heer J. H. VAN ECHTEN, die op het onderwerp de aandacht van den Hoofdingenieur van het 10e district, den heer AUGIER te 's Gravenhage, had gevestigd, dat het stoeltje in zijnen vorm de blijken droeg van eenen hoogen ouderdom, in welk geval het als eene niet onbelangrijke bijdraag tot de zeden en gebruiken van onze voorouders beschouwd zou moeten worden. De Commissie stelt zich daarom voor, om bij eene eerste geschikte gelegenheid, door persoonlijk onderzoek van een harer leden zich nader in te lichten; zij gaf daarvan, onder dankbetuiging van de ontvangen mededeeling den heer Hoofdingenieur berigt.

KERK TE STOLWIJK. Over dit gebouw, dat reeds gedurende meer dan twee jaren, sedert het door den brand vernield werd, als een bouwval aan zijn lot was overgelaten, heeft het Verslag over 1867 blz. 38 (*Jaarb.* blz. CXXXVII) en dat over 1868 blz. 19 (*Jaarb.* blz. LXXXI) een en ander medegedeeld. De moeijelijkheden, die voor den herbouw tusschen het kerkbestuur en de Brandwaarborg-maatschappij ontstaan waren, schijnen eindelijk tot een vergelijk geleid te hebben; althans werd de toren in het afgeloopen jaar wederom geheel en al hersteld, en in den aanvang van het loopende jaar de slooping van de bouwvallen der oude, en de bouw eener geheel nieuwe kerk aanbesteed.

Bij de slooping der oude muren, waarmede zeer kort geleden een aanvang is gemaakt, werd, niet zooals in enkele Dagbladberigten gemeld is, in de kolommen, maar in het bovenste gedeelte van den koorwand eene groote menigte potjes van gebakken aardewerk gevonden, die, geheel ledig met de opening naar het inwendige van het gebouw gekeerd en dáár zigtbaar, waren ingemetseld. Reeds in 1832 had men bij eene herstelling van de kerk, eenige dier potjes ontdekt, toen ook een of meer hunner uitgenomen en nader onderzocht, maar hen ook wederom ingemetseld en aan de zaak verder geen aandacht geschonken Van het zestal door den Burgemeester aan de Commissie overgemaakt, schijnen vijf opzettelijk tot het doel, waarmede zij in den bouw werden aangebragt, vervaardigd te zijn. Zij zijn niet verglaasd, hebben eene blaasvormige gedaante, dus geen voet,

eene hoogte van ongeveer 17,5, aan den buik eene middellijn van 16, aan de opening van 9 centimeters. Het zesde potje, was oorspronkelijk tot huiselijk gebruik bestemd, als zijnde een kannetje met zeer wijde opening, één oor en drie pootjes, en van binnen verglaasd, hoog 12,5, middellijn aan den buik 13 en aan de opening 10,5 centimeters. Een der eerstgenoemde scheen in de kalk die er nog aan verbonden was, het bewijs te dragen dat het, niet vlak liggende, maar regtop staande ingemetseld was geweest; want de glad afgewerkte bepleistering, die den binnenwand van het koor bedekte, en tegen de zijde van het potje was overgebleven, was met iedere andere rigting dan de regtop staande in wederspraak. Het is echter mogelijk dat hier eene uitzondering plaats greep, of men bij het weder inzetten van de in 1832 uitgenomen potjes, zich om hunne vroegere rigting minder bekommerd heeft. Hoe het zij, wij staan hier voor eene bijzonderheid die de aandacht wel trekken mag en verder onderzoek verdient. Waarschijnlijk verbeelde men zich in die voorwerpen een middel te erlangen tot versterking van het geluid, eene opvatting die slechts langs den praktischen weg tot zekerheid zou te brengen zijn. Waren de potjes in de buitenzijde van den muur en met de openingen buitenwaarts gekeerd gevonden, dan zou de gedachte aan de musschentorens, waarover hierboven met een woord gerept werd, zich van zelve opdoen. De potten die ook nu nog in enkele gedeelten van ons land, vooral op de dorpen tegen de gevels der woningen worden opgehangen, om den musschen tot het maken hunner nesten te dienen, hebben in vorm en grootte met die uit de Stolwijksche kerk veel overeenkomst *).

Grafsteen van Theodoricus of Dirk van Herken te Windesheim. De zaak van het overbrengen van de grafzerk van den, vooral voor de opvoeding van de jeugd zoo verdienstelijken, Windesheimschen geestelijke, en de inmetseling in den kerkmuur, waarop in het vorig Verslag, blzz. 38, 39 (*Jaarb.* blz. C, CI)

*) Nadat dit verslag was uitgebragt zijn nog onderscheidene voorbeelden van zulke, in de wanden van middeleeuwsche kerkgebouwen buitenslands ingemetselde potjes, onder de aandacht gekomen, en is hunne bestemming tot klankversterking genoegzaam tot zekerheid gebragt.

zeker uitzigt werd gegeven, heeft nog geen voortgang gehad, ofschoon de Commissie, rekenende op de haar van het kerkbestuur gedane toezegging, den heer H. W. STORK, predikant der gemeente, gemagtigd had, om bij den eigenaar den steen, dien deze voor den ingang zijner woning als stoepsteen bezigde, tegen eenen nieuwen in te wisselen. De Commissie, op haar schrijven van 29 Februarij 1868 over dit onderwerp volstrekt geen antwoord of eenig berigt ontvangen hebbende, meende zich in November op nieuw tot den heer STORK te moeten wenden, om zich omtrent den staat der zaak in te lichten. Uit het spoedig daarop gevolgde antwoord bleek, dat de voorgestelde verplaatsing van de bedoelde zerk en van het overblijfsel van eene andere, insgelijks van het oude klooster afkomstig, nog niet bewerkstelligd was; dat de kerkvoogden wel niet ongezind waren, om aan het verlangen der Commissie te voldoen, maar in de meening verkeerden dat de zaak juist niet zooveel spoed vorderde. Daarenboven was eerlang in het personeel van kerkvoogden eene gedeeltelijke vernieuwing te verwachten, en scheen het raadzaam de behandeling van het onderwerp zoolang te laten rusten. De Commissie wacht nu van den predikant, overeenkomstig diens toezegging, nader berigt, om dan naar gelang van zaken, welligt zelve handelend op te treden tot behoud althans van den grafsteen van VAN HERKEN.

DE OUDE BURGT TE OOSTVOORNE. Van wege de Regering waren met de erven van den vorigen eigenaar onderhandelingen aangeknoopt tot wijziging van de bepalingen, die eene opdelving van de, onder eene hoogte verborgen, overblijfsels van den Burgt bemoeijelijkten. Het vorig Verslag, blzz. 58—60 (*Jaarb.* blz. CXX—CXXII) opende het uitzigt op eenen gewenschten loop der zaak, maar de bevestiging moest achterwege blijven. De ambachtsheer was volkomen bereid om tot de wijziging van de bedoelde bepalingen zijne toestemming te verleenen, maar onder de menigte mede-erven waren er eenige volstrekt ongenegen om zijn voorbeeld te volgen. Natuurlijk kon de Regering thans voor de voorgestelde opgravingen geene gelden beschikbaar stellen, zoolang de voorwaarde, waarop zij den eigendom van het perceel verkregen had, niet werd opgeheven of gewijzigd, maar de

verpligting bleef bestaan dat „alle oudheden, gelden of andere „zaken van waarde, welke bij het afbreken of graven in den „heuvel mogten gevonden worden, aan den vorigen eigenaar „van den grond verblijven en aan hem moeten worden ter hand „gesteld." De hoogte, waaronder de bouwvallen bedekt lagen, was vroeger voor het Rijk aangekocht, met het voornemen om aldaar een kustlicht te plaatsen. Dit plan werd later geheel ter zijde gesteld, en toen eenigen tijd geleden er gelegenheid was ontstaan om de hoogte weder te verkoopen, had de toenmalige Minister van Financiën het denkbeeld geopperd, om vooraf de oude overblijfselen van den Burgt te doen ontblooten. De Minister van Binnenlandsche Zaken meende thans van het plan tot die ontgravingen te moeten afzien en aan zijnen ambtgenoot kenbaar te maken, dat tegen den voorgestelden verkoop bij hem geene bedenkingen bestonden. De Commissie betreurt dien afloop der zaak en het afspringen van een onderzoek, dat onder goede leiding rijke vruchten had kunnen dragen, en waarbij zich misschien vele belangrijke bijzonderheden op het leven onzer voorouders en den burgtbouw der middeleeuwen betrekkelijk, zouden opgedaan hebben.

De Plompe toren onder Koudekerke op Schouwen. Zie het vorig Verslag, blzz. 17 - 19 (*Jaarb.* 1868, blz. LXXIX—LXXXI). De Commissie had zich aan den Minister van Binnenlandsche Zaken bereid verklaard tot een plaatselijk onderzoek van het oude gebouw, vooral met het oog op het belang dat aan den toren als overblijfsel van oude vaderlandsche bouwkunst kon worden toegekend, omtrent het al of niet dringende van maatregelen tot behoud, de wijze waarop het best daarin kon worden voorzien, en de kosten die daaraan verbonden zouden zijn. Zij had daarop de verzekering ontvangen, dat de mededeeling van de uitkomsten van haar onderzoek met welgevallen werd tegemoet gezien. In de hoop van daardoor de verwezenlijking van haar voorstel, dat het Rijk den toren in eigendom en beheer mogt overnemen, te bevorderen, magtigde zij twee harer leden tot het begeerde onderzoek, dat op het einde van Mei 1868 werd volbragt, en waarvan de volgende uitkomsten in een verslag aan den Minister werden medegedeeld.

De toren, die, even als die van de Groote kerk te Zierikzee, met zijne, thans geheel en al verdwenen kerk niet verbonden schijnt geweest te zijn, is een zeer oud gebouw, van zoogenaamde reuzenmoppen in staand verband opgemetseld, en dagteekent waarschijnlijk van het laatst der dertiende eeuw De muren zijn zeer dik, tengevolge waarvan de inwendige ruimte betrekkelijk gering is. Eene trap aan de noordzijde van binnen toegankelijk, leidde naar de eerste der verdiepingen, boven een van steenen gemetseld gewelf. De treden der trap zijn verdwenen, even als het genoemde gewelf, en zoo ook de afscheidingen van de hoogere verdiepingen. Op verschillende plaatsen, met name ook aan de lichtopeningen, is het oude, oorspronkelijke metselwerk door bekleeding of herstellingen in lateren tijd vervangen of gewijzigd; een groot gedeelte van den voet des torens is aan de vier zijden, insgelijks in lateren tijd, verbreed en versterkt Eene borstwering boven het achtzijdige bovenste gedeelte van het gebouw, aan den westelijken en den zuidelijken, gedeeltelijk ook doorloopende aan de twee andere gevels, is insgelijks van lateren tijd. De spits, zoo die immer aanwezig is geweest, is geheel verdwenen en eene kapbedekking ontbreekt evenzeer, zoodat regen en sneeuw eenen onbelemmerden toegang hebben, en, bij gebrek aan behoorlijk onderhoud, de toren wel langzaam, maar toch voortdurend zijne slooping ziet naderen. Toch schijnt hij stevig genoeg, om vele jaren nog aan den invloed van weder en wind en den tand des tijds wederstand te kunnen bieden en hij zal dus ook nog lang in de behoeften van zeevarenden, voor wie hij werkelijk als herkenningsmerk dient, voorzien.

De vraag, of die behoefte zoo dringend is, dat dáárom alleen de toren in stand gehouden zou moeten worden, ligt buiten de beoordeeling der Commissie, die haar onderzoek beperkte tot de waarde en het belang, welke aan het gebouw uit een oudheid- of een bouwkundig oogpunt moeten worden toegekend.

In die laatste opzigten zouden groote geldelijke offers tot herstel of behoud haar niet volstrekt noodzakelijk voorkomen; maar eene naauwkeurige opneming en opmeting, door eenen bevoegden bouwkundige volbragt, voldoende zijn, om voor de geschiedenis der vaderlandsche bouwkunst de noodige gegevens te

bewaren. Zulk eene opneming moet de Commissie zeer wenschelijk achten; maar die zou niet behoorlijk en met de vereischte naauwkeurigheid kunnen volbragt worden, tenzij door besteigering of andere hulpmiddelen de toren overal genoegzaam toegankelijk werd gemaakt. Mogt dit het geval zijn, dan zou zij meenen, dat met weinige kosten, door invoeging als anderszins, tevens de meest beschadigde gedeelten der muren verbeterd konden, en daardoor het langer behoud van het gebouw verzekerd zou worden.

Als slotsom harer overwegingen meende de Commissie te mogen vaststellen:

1°. Dat eene volledige herstelling van den toren geldelijke offers zou vorderen, te groot, dan dat die in de bouwkunstige of geschiedkundige waarde van het gebouw genoegzaam gewettigd zouden zijn;

2°. dat eene naauwkeurige opneming en opmeting ten stelligste aanbeveling verdienen;

3°. dat, bijaldien daartoe mogt besloten worden, het wenschelijk was, die gelegenheid tevens waar te nemen, tot het aanbrengen van eenige der meest noodige voorzieningen.

Op grond van het bovenstaande, meende de Commissie, overeenkomstig het vroeger reeds door haar geopperde denkbeeld, aan den Minister in overweging te moeten geven, dat het Rijk den toren in eigendom en beheer nemen mogt, en nadat de kosten door eenen deskundige zouden berekend zijn, ondersteld dat die geen te groot bedrag aanwezen, de noodige gelden beschikbaar stellen, om de opneming en opmeting onder N° 2 en de voorzieningen onder N°. 3 vermeld, te doen plaats hebben.

Het antwoord was, dat de Minister wegens gebrek aan de noodige fondsen en de vele behoeften, waarin ook elders voor gebouwen moest voorzien worden, zich verpligt achtte, den Plompen toren aan zijn lot over te laten. Dat de Commissie zich ook hier weder eene nieuwe en ontmoedigende teleurstelling bereid zag, behoeft wel geene verzekering. Zij zal haar verslag niet kunnen eindigen, zonder nog van andere ervaringen van gelijken aard te moeten gewagen.

Daartoe behoort de reeds zoo dikwerf en bijna in elk verslag,

het laatst in dat van het vorige jaar, blz. 54 (*Jaarb.* blz. CXV) en volgg. besproken zaak van het ontworpen Rijks-Museum voor vaderlandsche geschiedenis, zeden en gebruiken sedert den grafelijken tijd. Het denkbeeld van de Commissie om het Muiderslot tot tijdelijke verblijfplaats van de, voor zulk een Museum reeds beschikbare en bestemde voorwerpen, thans op verschillende plaatsen verspreid, in te rigten, was aan den vorigen Minister van Binnenlandsche Zaken niet verwerpelijk voorgekomen en had eene uitnoodiging aan de Commissie ten gevolge gehad, om tot dit doel een plan met begrooting der kosten te ontwerpen. Aan dit verlangen was beantwoord, maar een later geopend vooruitzigt op de mogelijkheid van in Amsterdam eene behoorlijke plaats voor het bedoelde Museum te kunnen erlangen, had de behandeling van het onderwerp vooreerst doen rusten.

Die rust scheen echter wel wat al te ongestoord voort te duren, terwijl de Commissie al meer en meer in verlegenheid geraakte, zoowel met betrekking tot het aanwijzen van eene behoorlijke berging van voorwerpen, vooral van die van grooteren omvang, die haar voor het Museum beschikbaar gesteld werden, of tot welker aanwinst zij zich de gelegenheid geopend zag, als ook tegenover de bezitters van diergelijke voorwerpen, die zich genegen verklaarden tot eenen afstand aan het Rijk, doch onder de voorwaarde, dat met het inrigten van een gebouw en toegankelijk stellen van het verzamelde, niet langer zou gedraald worden.

Van de vooruitzigten op een behoorlijk gebouw scheen de verwezenlijking nog niet zoo spoedig verwacht te kunnen worden. De Commissie achtte zich daarom verpligt om op nieuw op het onderwerp terug te komen. Zij deed dit in een schrijven aan den Minister van 6 Nov. 1868 nº. 943, waarbij zij, onder terugwijzing op de aan Zijner Excellenties ambtsvoorganger ingediende voorstellen, op nieuw in overweging gaf, of niet alsnog overeenkomstig de door haar ontworpen schets, het Muiderslot voor eene kern van voorwerpen voor het bedoelde Museum bestemd of reeds afgezonderd, althans ter voorloopige bewaring en tentoonstelling zou kunnen worden aangewezen. Dán toch eerst zou men met vrucht pogingen kunnen te werk

stellen, om van verschillende zijden, ware het dan ook slechts in bewaring, belangrijke stukken te verwerven, door de eigenaars, al of niet onder voorbehoud van nadere beschikking afgestaan. Dán ook zou gebrek aan eene behoorlijke bergplaats niet langer eene reden zijn, om, waar zeldzame en zeer belangrijke overblijfsels der vroegere vaderlandsche kunst gevaar loopen van verloren te gaan of naar den vreemde vervoerd te worden, voorstellen tot aankoop voor rekening van de Regering af te wijzen, zooals dit reeds meermalen, onder anderen met de kerkglazen van Zevenhuizen en de oude meubels te Poortugaal het geval was geweest.

Het antwoord liet zich niet lang wachten, de Minister gaf te kennen: dat het Muiderslot voor het beoogde doel niet wel kon gebezigd worden, ook om de kosten voor de tijdelijke inrigting, de in- en uitwendige herstellingen, die het gebouw waarschijnlijk in het volgende jaar zou moeten ondergaan, en de bezwaren van een behoorlijk toezigt; dat buitendien er eenig uitzigt bestond, dat het Koninklijk oudheidkundig genootschap te Amsterdam de noodige fondsen trachten zou bijeen te brengen om een Museum van voorwerpen van oude vaderlandsche kunst en nijverheid te stichten, in welk geval in die verzameling de door de Commissie bedoelde voorwerpen voor het ontworpen Rijks Museum in bruikleen en ter bewaring zouden kunnen gegeven worden.

De Commissie zou de verwezenlijking van dit plan onvoorwaardelijk toejuichen; maar, bij den twijfel dien zij meende te moeten koesteren aan die verwezenlijking, althans binnen een niet te verwijderd tijdperk, bleef ook nog het groote bezwaar bestaan, dat middelerwijl steeds de gelegenheid ontbrak om voorwerpen, althans van eenigen omvang, behoorlijk te bergen. Er bestond dringende behoefte aan onverwijlde beschikking over een lokaal tot tijdelijke bewaring, en daarom, ofschoon zich niet geheel kunnende nederleggen bij de opgaaf der bezwaren met betrekking tot het Muiderslot, veroorloofde zich de Commissie haar ander, vroeger denkbeeld nog eens bij den Minister onder de aandacht te brengen, en in bedenking te geven, of niet een gedeelte van de groote, grafelijke zaal op het Binnen-

hof, door een eenvoudig en weinig kostbaar ijzeren hekwerk van het overige afgescheiden en afgesloten, tot het begeerde doel met betrekkelijk weinige kosten ingerigt zou kunnen worden. Ook hierop luidde het antwoord afwijzend, daar de Minister, ook zelfs voor tijdelijke plaatsing der bedoelde voorwerpen, dit lokaal minder geschikt bleef achten.

Eene andere moeijelijkheid bij het verzamelen van voorwerpen bestond in de ontstentenis van beschikbare gelden, wanneer onverwacht opkomende doch snel voorbijgaande gelegenheden, zooals dit reeds meermalen het geval was geweest, zich opdeden, tot het aankoopen van belangrijke stukken. Wèl had de Minister, even als zijne ambtsvoorgangers, de Commissie gemagtigd, om voor buitengewone behoeften zich om geldelijke ondersteuning tot de Regering te rigten, en had de ondervinding geleerd, dat deze laatste dan aan zulk een aanzoek vaak gunstig gehoor schonk; maar bij gelegenheden als de hierboven bedoelde ging met voorstel, overleg en toekenning van het gevraagde te veel tijds verloren. De Commissie verkreeg daarom de bevoegdheid, om, des noodig, op hare aanvraag per telegram het welnemen des Ministers in te roepen, en waar onmiddelijke beslissing gevorderd werd, kan het voorzittend lid zich gemagtigd houden om kleine aankoopen te doen, met het uitzigt van het bedrag zijner voorschotten, zoo de uitgaaf later wordt goedgekeurd, terug te ontvangen.

Ofschoon nu dit laatste bezwaar in zekere mate werd opgeheven, bleef echter de grootere moeijelijkheid bestaan, het ontbreken van eene tijdelijke, voor het tentoonstellen der voorwerpen redelijk geschikte bergplaats. De Commissie meende, na uitvoerige beraadslaging in hare vergadering, dat de ongunstige uitslag van al hare pogingen in deze, van zelf leiden moest tot de overtuiging, dat zij niet langer kan blijven voortgaan met de haar opgedragen bemoeijingen, tot het verzamelen van voorwerpen voor het bedoelde Museum; zij zal zich tot haar groot leedwezen verpligt gevoelen van deze hare zienswijze den Minister mededeeling te doen.

Nog zijn eenige bijzonderheden te vermelden, waarin de Commissie werkzaam is geweest, of die op hare handelingen in

het afgeloopen jaar, en de wijze waarop zij hare taak tracht te volbrengen, betrekking hebben.

Op de tentoonstelling in den laatsten zomer te Zierikzee gehouden, waren onder de ingezonden, vrij talrijke kunststukken in zilver, ook twee ZILVEREN NACHTMAALSBEKERS ingezonden, afkomstig van de, niet lang na 1682 door het geweld der golven vernielde kerk der Hervormde gemeente Oud-Bommenede. Zij waren versierd met eene gravure van de kerk der gemeente, in eene soort van medaillon, met het opschrift: *Ter liefde van den gekruiste de Kerk van Bommenede vereert door P. B.* 1651. Van voren las men het opschrift: *mij ter gedachtenis.* Wat er van de gemeente Oud-Bommenede overbleef, nadat de inwoners van lieverlede, ten gevolge van aanhoudende doorbraken en overstroomingen hunne vroegeren woningen moesten opgeven, is met het aangrenzende Zonnemaire vereenigd, en gaat daar te kerk. Men zou dus verwacht hebben, dat de hier bedoelde bekers ook in eigendom of bewaring aan de Zonnemairesche kerk zouden zijn overgegaan. Dit is echter het geval niet, zij berusten thans, naar de Commissie vernam, bij den heer K. HOEKE HOOGENBOOM te Zonnemaire, afstammende van eenen der vroegere schouten of schepenen van Bommenede. Het ware te wenschen, dat het kerkbestuur van Zonnemaire, als het eerst daartoe geroepen, pogingen te werk stelde om de bekers voor zijne kerk te verwerven, waar zij in ieder geval beter dan thans, aan hunne oorspronkelijke bestemming en tevens aan de bedoeling des schenkers zouden beantwoorden.

TOREN DER GROOTE, voormalige PAROCHIALE KERK TE BREDA. Het is velen bekend, dat voor eenige jaren het gemeentebestuur het gedeelte van den fraaijen toren boven de hoogte van de nok van het kerkdak, geheel en al in den oorspronkelijken stijl had doen herstellen. Het benedengedeelte aan de kerkelijke gemeente behoorende had in die herstelling niet gedeeld. Gebrek aan de noodige middelen of welke andere redenen ook hadden veroorzaakt, dat van wege het kerkbestuur in het onderhoud op den duur niet genoegzaam was voorzien. Van lieverlede hadden zich scheuren, ontzettingen en afwijkingen in het benedengedeelte van den toren doen kennen, en had het kwaad

eindelijk zulk eene hoogte bereikt, dat men voor het verdere behoud van het geheel ernstige vrees begon te koesteren, en krachtige en spoedige middelen dringend gevorderd schenen. Het kerkbestuur was buiten magte om de noodige gelden, ook voor het meest noodzakelijke tot herstel en behoud, bijeen te brengen, en het gemeentebestuur, vreezende dat weldra zonder spoedige voorziening de geheele toren ten val geraken, de stad van een harer fraaiste sieraden beroofd zou worden en de aanzienlijke sommen, aan het gebouw van wege de gemeente besteed, te vergeefs geofferd zouden zijn, besloot ook tot versterking en het meest noodige herstel van het benedengedeelte, zich de onvermijdelijke uitgaven te getroosten. Daar echter die uitgaven te zwaar op de gemeentefondsen zouden drukken, had het zich tot den Koning gewend, met verzoek om eene ondersteuning van Rijkswege. Bij de over het onderwerp uitgebragte meeningen was ook de wensch uitgesproken, dat men verder gaan en het benedengedeelte van het gebouw, op de wijze zooals dit met het bovengedeelte was geschied, geheel en al in den oorspronkelijken vorm zou herstellen. De Minister zond daarom al de op de zaak betrekkelijke stukken ter beoordeeling en om raad aan de Commissie, en deze laatste magtigde twee harer leden, om zich door een persoonlijk onderzoek omtrent den toestand des torens te vergewissen. Dit geschiedde, en stelde haar in staat om een verslag uit te brengen, en aan het vereerend verlangen van den Minister te voldoen.

Naar aanleiding van de haar in handen gestelde stukken, had de Commissie het ook noodig geacht de vraag te beantwoorden, of de meerdere arbeid en kosten, gevorderd voor eene gelijke herstelling en bijwerking van de bouwkunstige versieringen in den oorspronkelijken stijl, wenschelijk geacht en aanbevolen moesten worden.

De noodzakelijkheid van versterking van het benedengedeelte, de wijze waarop daaraan de hoogst noodige herstellingen behooren aangebragt te worden en de daarvoor geraamde kosten, behoefden voor de Commissie geen onderwerp van onderzoek te leveren; zij werden door deskundigen nagegaan en goedgekeurd.

Na de groote uitgaven aan de herstelling van het bovenge-

deelte van den toren in zijnen oorspronkelijken stijl ten koste gelegd en den uitnemenden uitslag, waarmede dat werk bekroond werd, zou het zeer te betreuren zijn, wanneer men zich bij de meest noodzakelijke werken tot onderhoud of behoud van het benedengedeelte moest beperken. Er kon niet aan getwijfeld worden, of eene geheele herstelling en bijwerking van het benedengedeelte, in overeenstemming met het overige, moesten ten sterkste worden aanbevolen. Indien de daarvoor benoodigde gelden, welker bedrag eerst na het opmaken van een uitvoerig plan en eene omschrijving kon geraamd worden, niet terstond konden worden aangewezen, zou men zich voorshands moeten bepalen tot het onmiddellijk noodzakelijke; maar daarbij altijd en vooral in het oog houden, dat alles vermeden werd, waardoor later het bijwerken der versieringen, overeenkomstig den oorspronkelijken stijl en aanleg bemoeijelijkt, of daarop ingegrepen zou worden.

Onder het bovenstaande voorbehoud meende de Commissie eene gunstige beslissing op het door den gemeenteraad aan den Koning gerigte verzoekschrift, alleszins te moeten aanraden; maar zij gevoelde zich ook verpligt verder te gaan, en in bedenking te geven, of niet, tengevolge van een overleg met den gemeenteraad en het kerkbestuur der Hervormde gemeente, onder toekenning van eenen jaarlijkschen, geldelijken onderstand van Regeringswege, eene schikking zou kunnen volgen, waardoor van lieverlede en in een niet al te ruim genomen tijdsverloop, het benedengedeelte van den toren, even als het bovengedeelte, geheel en al in alle zijne versieringen werd afgewerkt.

Later bleek dat dit denkbeeld door de Regering niet was afgekeurd, toen aan de Commissie nog vóór het einde des jaars door den Minister eene fraaije, uitgewerkte teekening van het plan tot volkomen herstel, met bijbehoorende begrooting en verdere bescheiden, ter kennisneming werd toegezonden, opgemaakt door den Bredaschen gemeente architect, den heer J. F. Cuypers, denzelfde naar wiens ontwerp en onder wiens leiding ook de vroegere herstellingen hadden plaats gehad. De Commissie meende aan het plan en de teekening allen lof te moeten geven, en zich aan haar vroeger uitgesproken gevoelen te kunnen blijven houden. Daarom achtte zij zich verpligt de toe-

kenning van geldelijken onderstand van Rijkswege op nieuw aan te bevelen, wanneer men de zekerheid verkregen zou hebben, dat het ontwerp in alle opzigten naauwkeurig aan de vereischten van den oorspronkelijken stijl beantwoordt, en het cijfer der kosten van uitvoering met juistheid is geraamd geworden.

De Commissie wenscht van harte, dat de voorgestelde onderneming tot stand komt; het werk zal het vaderland tot eer kunnen strekken en mag als eene hulde beschouwd worden aan den stadhouder WILLEM III, wiens milde giften vooral het mogelijk maakten, dat de toren, die in 1694 door den bliksem getroffen, voor een groot gedeelte vernield was, geheel en al wederom op nieuw kon worden opgebouwd.

Een ander onderwerp, waarop de voorlichting der Commissie door den Minister van Binnenlandsche Zaken eenige dagen geleden werd aangevraagd, betreft de beroemde GLAZEN MET INGEBRAND SCHILDERWERK in de Groote kerk te Gouda. Voor het behoud dier zoo zeldzame kunststukken is eene geheele vernieuwing van het lood, waarin de ruitjes gevat zijn, noodig geworden. Bij een negental ramen is dit reeds geschied, maar er blijven nog vierendertig over, die gelijke herstelling behoeven. Kerkvoogden wenschen voor dat werk van de Regering gedurende eenige jaren eene geldelijke tegemoetkoming, en hebben zich daartoe tot den Minister van Binnenlandsche Zaken gerigt. De Commissie acht ook hier een persoonlijk onderzoek noodig en heeft aan twee harer leden opgedragen, om zich daartoe naar Gouda te begeven.

Toen naar aanleiding van den *Open brief* door het lid van de Tweede Kamer, Mr. GRATAMA OLDHUIS aan Gedeputeerde Staten van Drenthe, de aandacht op de bekende HUNNEBEDDEN gevestigd was geworden, heeft de Commissie een schrijven tot den Minister gerigt, om op maatregelen tot behoud dier merkwaardige gedenkteekens van een grijs verleden aan te dringen. Zij achtte dat zulk een doel het best kon bereikt worden, wanneer de Hunnebedden, voor zoover zij niet reeds in eigendom aan het Gewestelijk bestuur van Drenthe zijn overgegaan, met den grond waarop zij zich bevinden tot eenen behoorlijken afstand om hen tegen beschadiging te vrijwaren, binnen een niet te

zeer verwijderd tijdstip ter beschikking en onder het beschermend beheer van de Regering werden gebragt.

Nog werd in eene harer vergaderingen de aandacht der Commissie door een harer leden gevestigd, op het zeer aanzienlijke aantal van merkwaardige en goed bewaarde grafzerken, de oudste van 1478, in de Groote kerk der Hervormde gemeente te Zalt-Bommel aanwezig. Eenstemmig was haar gevoelen, dat het verzamelen van afteekeningen en afdrukken van die, voor geschiedenis en kunst zoo nuttige bouwstoffen, geheel op haren weg lag, en dat zij wanneer zich eene geschikte gelegenheid aanbiedt, aan dat onderwerp hare zorg behoort te wijden. Hetzelfde lid deelde haar mede, dat voor eenige jaren de toenmalige Gouverneur van Noordbrabant, Jhr. VAN DEN BOGAERDE, de insgelijks zeer merkwaardige grafzerken in het koor van de Groote St. Janskerk te 's Hertogenbosch had doen afteekenen, en dat die teekeningen waarschijnlijk in de zoo rijke verzameling op het kasteel te Heeswijk bewaard zijn gebleven.

In het vorige Verslag, blz. 63 (*Jaarboek* 1868, blz. CXXV) werd melding gemaakt van den GEDRUKTEN BRIEF, die, onder dagt. van 25 Junij 1866, N°. 850, door het Commissielid, den heer Hoofdinspecteur van den Waterstaat, aan alle beambten van dat korps was toegezonden, met een regtstreeksch beroep op hunne medewerking tot het doel der Commissie. Naar aanleiding van eene opmerking van den heer Ingenieur Jhr. VAN DEN SANDHEUVEL, werd besloten, ook afdrukken van dien brief aan de Provinciale opzigters te doen toekomen. De goede vruchten van dien maatregel zijn in het afgeloopen jaar niet uitgebleven.

Aan het voornemen tot verspreiding van het werkje, waarin door de Commissie de bouwkunstige teekeningen van den gesloopten OUDEN TOREN VAN OUDORP bij Alkmaar, zie het vorige Verslag, blz. 62 (*Jaarboek* 1868, blz. CXXIV) bekend gemaakt had, is gevolg gegeven. Exemplaren zijn met begeleidende brieven gezonden aan de stedelijke gemeentebesturen, met verzoek van mededeeling aan hunne architecten; aan alle de beambten bij het korps van 's Rijks Waterstaat en aan de provinciale Ingenieurs en de provinciale Opzigters. Die toezending geschiedde met het hoofddoel, om op dat werkje te kunnen wijzen, als een voor-

beeld van de manier, waarop opmetingen en bouwkunstige teekeningen van oude gebouwen, het best overeenkomstig de bedoeling der Commissie kunnen vervaardigd worden.

Door tusschenkomst van den Commissaris des Konings in Noord-Holland werd het verlangen kenbaar gemaakt van het gemeente-bestuur te 's Gravenhage, om voorwerpen op die gemeente betrekkelijk, en ter beschikking der Commissie komende, aan de verzameling van geschied- en oudheidkunde op het Raadhuis toegewezen te zien De Commissie zal gaarne bij voorkomende gelegenheid aan dit billijk verlangen voldoen, voor zoover dit zonder krenking van de belangen van Rijksverzamelingen geschieden kan.

Eindelijk mag nog vermeld worden, dat de Commissie zich verpligt heeft gerekend, om ook dit jaar weder belangelooze medewerking die zij ondervond, waar het pas had en van geldelijke belooning geen sprake kon zijn, door een geschenk te erkennen. Zoo deed zij, in overleg met den heer Hoofd-ingenieur van het 1ste en 3de district te Assen, aan den opzigter van den Waterstaat H. Raammaker te Groningen, een net gebonden exemplaar van von Lutzow's *Meisterwerke der Kirchenbaukunst* toekomen, als eene erkentenis van zijne goede diensten in 1867 voor het opmeten en in teekening brengen van het Provinciaal Collectehuis te Groningen bewezen.

Den Heer R. E. J. Roeterink, leeraar in het teekenen aan de hoogere burgerschool te Veendam, bood zij in een net gebonden exemplaar van Rose's *Leer van het ornament* een bewijs aan van de ingenomenheid, waarmede zij zijne vele belangrijke bijdragen ontving, en van haren dank voor de wijze waarop hij zijn talent en zijnen tijd aan hare belangen had dienstbaar gemaakt.

Van de bereidwilligheid der gemeentebesturen, om aan de jaarlijks herhaalde aanschrijvingen van de Commissarissen des Konings gevolg te geven, en de Commissie steeds en tijdig op de hoogte te brengen van ontdekkingen in hunne gemeenten geschiedende, van gevaren, van slooping, beschadiging, of veranderingen, waarmede oude gebouwen, openbare of bijzondere, gedenkteekens, verzamelingen van geschiedenis of kunst bedreigd

worden, van die bereidwilligheid, blijven de bewijzen al zeer schaarsch. Enkele, zeer weinige uitzonderingen vermeldde en erkende zij met dank; maar bijna altijd kwamen de berigten, dat hare tusschenkomst gevorderd kon worden, langs eenen anderen weg, en dan dikwerf eerst, wanneer het te laat was om die tusschenkomst te verleenen, tot hare kennis. Gebrek aan kennis leidt ook nu en dan tot verkeerde beoordeeling van het min of meer belangrijke der feiten of omstandigheden, en blijft de mededeeling achterwege, dewijl de zaak of ontdekking als „niets bijzonders" leverende, of „van geene genoegzame waarde" was beschouwd. Zoo gebeurde het b. v. dat, onder aanhaling van de kennisgeving van den Commissaris des Konings, een burgemeester aan de Commissie berigt gaf van de slooping van een oud gebouw „dezer dagen" ten uitvoer gelegd, en de Commissie eerst in kennis gesteld werd, nadat het gebouw spoorloos verdwenen was! Ware de kennisgeving tijdig geschied, zoo zouden van een kerkje, welligt tot de oudst overgeblevene in ons vaderland behoorende, zeer zeldzame en nuttige gegevens opgezameld zijn geworden. Elders werd eene kennisgeving omtrent aanstaande of begonnen slooping uitgesteld, dewijl men eerst de goedkeuring van Gedeputeerde Staten op de aanneming van het werk wilde inwachten; maar middelerwijl werd den aannemer vrijheid gegeven, en maakte deze van de gelegenheid gebruik, om met de slooping eenen aanvang te nemen; een berigt in een Dagblad bragt toen aan de Commissie de eerste tijding.

Waarlijk de Commissie stelt hare eischen niet te hoog, uit geen onredelijk verlangen, wanneer zij niets vraagt dan tijdige kennisgeving, omtrent de punten, die in haren gedrukten brief van September 1860 aan alle gemeentebesturen onder de aandacht zijn gebragt; zij mogt er op rekenen, dat haar verlangen, jaarlijks door de Regering bij die gemeentebesturen in herinnering geroepen en ondersteund, zoo al niet algemeene dan toch vrij wat meer behartiging dan tot nog toe het geval was, ontmoeten zou.

Voor het overige erkent zij met dank, dat vele gemeentebesturen niet ongenegen zijn, om, waar hunne tusschenkomst voor eene bepaalde zaak wordt ingeroepen, die ook te schenken. Bij

Koninklijk besluit van 23 Maart 1861 n°. 49 heeft de Commissie vrijdom van port in hare correspondentie, als zoodanig en onder de gewone bepalingen, met de gemeentebesturen. Daaraan mag zij het toeschrijven dat vele bezendingen, zooals teekeningen, plans, verslagen en mededeelingen voor haar bestemd, en die natuurlijk geene gesloten of bijzondere brieven bevatten, haar kosteloos, onder kruisband en conterseign van wege het gemeentebestuur toekomen, of van haar uitgaande de daaraan toegekende bestemming bereiken. Maar niet altijd zijn burgemeesters bereid om hunne medewerking in deze te verleenen, hetzij ten gevolge van onbekendheid met — of van eene te naauwe of onoordeelkundige opvatting van — den geest en de bedoeling van het Koninklijk besluit, hetzij om andere redenen; eenmaal werd in het afgeloopen jaar zulk eene tusschenkomst bepaald geweigerd.

Het Verslag loopt hiermede ten einde. De vragen aan den aanvang gesteld zullen naar aanleiding van het medegedeelde moeten en ook kunnen beantwoord worden. De Commissie schroomt niet, om haren wensch naar eene naauwgezette overweging, een streng onderzoek uit te spreken. Voor haar zelve heeft zij de overtuiging, dat zij naar haar beste weten en vermogen getracht heeft, om aan de op haar rustende verpligtingen te voldoen; dat zij misschien wel meer van haren tijd aan die verpligtingen heeft ten offer gebragt, zich meer moeite en inspanning heeft getroost, dan in billijkheid van haar te verlangen was. Maar zij kan in haar oordeel falen, vooral met betrekking tot den weg waarlangs en de middelen waarmede zij het haar voorgestelde doel trachtte te bereiken; en dan mag zij op raad en teregtwijzing van haren lastgevers rekenen; zij zal die in dank aannemen, en zeker trachten er voor de goede zaak voordeel mede te doen.

De moeijelijkheden die de Commissie in den weg liggen, zijn vooral gelegen in de nog voortdurende algemeene onverschilligheid van hare landgenooten met betrekking tot hare zaak, in de weinige medewerking die aan hare bemoeijingen ten deel valt, en aan de willigt niet op te heffen bezwaren, die ten gevolge van omstandigheden aan haren oorsprong onafscheidelijk verbonden, haar

verhinderen om middelen tot het erlangen van ijverige en over het gansche land verspreide medearbeiders in toepassing te brengen. Zij stelt zich voor over de daarmede in verband staande vragen opzettelijk met het bestuur der Akademie in ernstig overleg te treden. Van den uitslag dier overwegingen zal zij afhankelijk stellen, of zij al dan niet de haar toevertrouwde taak zal kunnen blijven waarnemen. Gaarne zal zij zien dat die in meer bekwame handen overgaat, en hare opvolgers rijkere en betere vruchten op den arbeid inoogsten, dan die zij tot nog toe mogt verzamelen of aanbrengen. Een harer leden gaf, ten gevolge van de moedeloosheid die zich wel eens ook bij allen op den voorgrond dringt, zijnen wensch te kennen, om thans zijnen lastbrief aan de Akademie terug te geven, en het was niet dan met groote moeite, dat hij aan de dringende bede zijner medeleden toegaf, en besloot althans nog een jaar zijne medewerking, die volstrekt niet gemist kan worden, aan de Commissie te blijven verleenen. Deze beschouwingen nemen niet weg, dat het vertrouwen waarmede de Commissie zich van de zijde der Koninklijke Akademie vereerd ziet, de welwillendheid waarmede het bestuur dier Instelling, wáár het slechts mogelijk is, hare pogingen bevordert, en de onbekrompen wijze, waarop de Akademie, ook toen dit onder den druk van tijdelijke bezwaren lang niet ligt viel, in hare geldelijke behoeften trachtte te voorzien en ook nog blijft voorzien, met opregten dank waardeert en erkent. Zij acht het een groot voorregt met die erkentenis haar tegenwoordig verslag te mogen sluiten.

C. LEEMANS
W. MOLL
W. N. ROSE
F. W. CONRAD.

BIJLAAG, zie blz. CIII.

LIJST DER VOORWERPEN,

GEVONDEN BIJ DE

SLECHTING DER OPGEHEVEN VESTING MAASTRICHT.

BRUSSELSCHE POORT.

Verschillende Voorwerpen.

1 Kruis van hardsteen, hoog 1.60 El, breed 0.50, waarop in gothische letter gebeiteld is: JAN VAN OUPEY XVe en XIII, gevonden in de linker face van Bastion Brussel, in de nabijheid van N°. 11.

2 Een blok zandsteen (mergel), waarop gegrift is in Rom. letter: BEWAR MICH JESVS CHRISTVS ERE I . . VCHT DIE KRAFT DES . . . . *, gevonden in het metselwerk der Poort.

3 Hardsteen, waarop de ster der stad Maastricht en 1687 (stond in den wand van het buitenste gedeelte der Poort).

4 Gebakken haardsteen; in 't midden de stads ster en 1560; links een manshoofd met helm; rechts een vrouwenhoofd.

5 Dito; doch beschadigd.

6 Gebakken haardsteen: in het midden een klimmende leeuw, aan weerszijde eenc lelie en 156 . .

7 Twee gebakken haardsteenen van grof werk, de een met twee onherkenbare wapenborden, de andere met twee hoofden.

8 Verschillende gebakken haardsteenen, zonder eenig ornament.

9 Pot met oor in zandsteen gehouwen, gebruik onbekend.

10 Een aantal kogels van verschillende grootte, alle vol.

---

* Hier een monogram.

11 Twee ijzeren helmen, zonder ornament, zeer beschadigd en verroest.

12 Drie mannenschedels en eenige beenderen, gevonden bij N°. 11 met N°. 13.

13 Eenige verroeste punten van lansen en pieken en eenige schanskorfhaken, schoppen en houweelen.

Munten.

Zuid-Nederland. — Maastricht.

14	Obsidiale munt van 1579. 8-stuiversstuk, koper	zie PERREAU	p. 56	N°. 5
15	Negenmanneke van ALBERTUS en ISABELLA, 1613	〃	〃 63	
16	Koperen legpenning 1608. Zie DE RENESSE p. 97 N°. 2 en	〃	〃 59	§ 1.

Luik.

17	1 Liard van 1566 van GERARDUS VAN GROEISBEEK 1563—1580.	zie DE RENESSE	p. 95	N°. 22.
18	½ liard, versleten	〃	〃 95	〃 26.
19	6 stuks van 1 liard 1610, van ERNEST van Beijeren 1580—1612.	〃	〃 115	〃 81.
20	1 stuk, idem idem.	〃	〃 115	〃 77.
21	1 〃 idem idem versleten.	〃	〃 107	〃 44.
22	2 〃 idem idem versleten.	〃	〃 122	〃 68.
23	1 zilveren Escalin 1584 van ERNEST van Beijeren.	〃	〃 104	〃 30.
24	2 stuk van 1 liard 1641 en 1643 van FERDINAND van Beijeren 1612—1650. . . .	〃	〃 136	〃 66.
25	1 stuk idem, 1643.	〃	〃	〃 67.
26	3 〃 idem van FERDINAND van Beijeren (onleesbaar) . .	〃	〃	〃 66.
27	1 stuk idem idem (versleten).	〃	〃 133	〃 53.

28 11 stuk van 1 liard van MAXIMIL. HENDR. v. Beijeren 1650—1688. . . . . . zie DE RENEESE p.150 n°.42—45.

29 3 stuks van ½ liard . . . . 〃 〃 151 〃 51, 52.

30 3 〃 〃 1 〃 van JEAN LOUIS D'ELDREN 1688 tot 1694. . . . . 〃 p. 157 N°. 12.

31 6 stuks van 1 liard van JOSEF CLEMENS van Beijeren 1694—1723. . . . . 〃 〃 166 〃 25,

32 1 stuk van 1 liard 1726 van GEORG LOUIS DE BERGHES 1724—1743 . . . . 165 〃 18. 〃 〃 169 〃 1.

33 2 idem idem 1744 van JOHAN THEODOOR van Beijeren 1744—1763. . . . . 〃 〃 181 en 182.

34 14 idem idem 1745 idem . 〃

35 1 idem idem 1746 idem . . 〃

36 5 idem idem 1750 idem . . 〃

37 9 idem idem 1751 idem . . 〃

38 6 idem idem 1752 idem . . 〃

39 1 idem idem onzeker idem. . 〃

40 2 idem van 4 liards 1751 id. 〃 〃 180 〃 29.

41 2 idem van 2 liards 1752 id. 〃 〃 181 〃 36.

42 1 Escalin van zilver, onzekeren tijd.

43 7 stuks van 1 liard van de laatste bisschoppen (versleten).

Limburg.

44 ½ oord van Roermond geslagen onder KAREL V.

45 1 oord van ANNA V. D. MARK, abdis v. Thorn (versleten).

46 1 oord van JAN II van Bronckhorst heer van Gronsfeld (versleten).

---

47 2 stuk van 1 oord van 1579 te Namur geslagen (verschill. model).

48 5 stuk van ½ oord, geslagen in België in 1608 en in 1710.

49 1 〃 〃 1 Sol, Luxemburgsch. FRANS II. 1796.

Noord-Nederland.

50 { 3 stuk van 1 oord van Holland 1702. versleten.
6 〃 〃 〃 〃 Zeeland 1750, 53, 79, 80.
2 〃 〃 〃 〃 Utrecht 1739, 1786.
1 〃 〃 〃 〃 Overijssel 1767.
1 〃 〃 〃 〃 Friesland.
1 〃 〃 ½ oord van Groningen en Ommelanden.
1 〃 〃 1 〃 〃 Gelderland 1764. }

51 1 Zwarte mijt van Gelderland, PHILIPS II.

Frankrijk.

52 { 1 stuk van 5 Centimes Fransche republiek an VIII.
1 〃 〃 1 〃 〃 〃 〃 I. }

Aken.

53 1 stuk van 3 Mark in zilver, 17e eeuw.
54 12 〃 〃 12 Heller, 18e. eeuw.
55 4 〃 〃 6 〃 〃 〃

---

56 1 stuk van 12 Heller van Keulen, 1768 (versleten).
57 1 〃 〃 ½ Stüber 〃 Maintz, 1740.
58 1 〃 〃 1 Stuiver (zilver) van Cleef (IN DEO SPES MEA).

---

59 Zeer klein oud Italiaansch koperen muntje, waarop eene gekroonde letter: E; INNO (Innocentius of In nomino domini) Romaansche letter.
60 Romeinsch koperstuk (middelgrootte) vz. keizershoofd en C. CAESAR. AUG. GERMANICUS, kz. geheel versleten.
61 Romeinsch koperstuk (middelgrootte) vz. een hoofd, geheel versleten.

---

62 2 kleine koperen rekenpenningen: 1 van MICHAËL LEICKAUF met de buste van LODEWIJK XV, de andere van JOHAN JACOB DIETZEL, met de buste van Koningin ANNA.

ONZE LIEVE-VROUWEPOORT.

Versteeningen.

63 Fragmenten van Calamites (?) uit de steenkolenformatie, gevonden in een blok grès houiller.

64 Beschadigde Belemnitella, gevonden in een blok krijt (mergel).

---

65 Een klein bronzen kinderhoofd (ongeveer 1.5 dm) en ronde bosse gewerkt. Waarschijnlijk niet Romeinsch.

Munten.

66 1 stuk van 1 liard van Maastricht 1614. . . . . zie PERREAU p. 63 N°. 3.

---

67 2 stuks van 1 liard van Luik Sede Vacante 1688. . . . . . zie DE RENESSE p. 153 N°. 5.

68 1 stuk van 1 liard van Luik 1727. GEORG LOUIS DE BERGHES 1724—43. . . , ... 〃 〃 169 〃 1.

69 4 stuks van 1 liard van Luik 1750, 51. JEAN THEOD. van Beijeren 1744—1763. . . . . 〃 〃 181, 182.

70 Romeinsche koperen munt middelgrootte, vz. buste, SABINA AUGUSTA: kz. *eene zittende vrouw:* Pietas.

71 Romeinsche koperen munt (klein) vz. buste GORDIANUS AUGUSTUS; kz. een altaar waarop eene offerschaal. (versleten).

SINT MARTENS POORT.

72 Sleutelsteen waarop: NIEUWE SINT MARTENS POORT 1783.

Munten.

Zuid-Nederland. — Luik.

73 1 stuk van 1 liard van Hasselt. van JAN IXe Horn 1482—1505. zie DE RENESSE p. 54 No. 16.

74 3 stuks van 1 en van ½ liard van FERDINAND van Beijeren 1612—1650, versleten.

75 6 stuks van 1 liard van MAX. HENDRIK v. Beijeren 1650 tot 1688, versleten.

1 stuk van 2 liard, idem idem., versleten.

1 〃 〃 ½ 〃 idem idem., versleten.

76 2 〃 〃 1 〃 van JOZEF CLEMENS van Beijeren 1694—1723. . . . . zie DE RENESSE p. 166 N°. 25.

77 4 stuks van 1 liard 1726, 1727 van GEORG LOUIS DE BERGHES 1724—43. . . . . 〃 〃 169 〃 1

78 20 stuks van 1 liard, 1744, 45, 46, 50, 51, 52 van JOH. THEOD. van Beijeren. . . . . 〃 〃 181, 182.

70 1 stuk van 4 liard 1751, idem. 〃 〃 180 〃 29.

80 4 〃 〃 1 〃 van Luiksche bisschoppen, geheel versleten.

---

81 2 〃 〃 ½ 〃 〃 PHILIPS II, versleten.

82 1 〃 〃 〃 〃 〃 MARIA THERESIA 1745, AD USUM BELGII AUSTRII.

Noord-Nederland.

83 3 duiten van Gelderland 1732, 1761, 1766 en een van Arnhem.

84 1 duit van de heerlijkheid Batenburg, 18e eeuw.

Duitschland.

85 2 stuks van ½ en van ¼ stuber van GULICH en BERG 1794 en 1785.

86 3 stuks van 12 Heller en 2 van 4 Heller van de stad Aken, 18e eeuw.

87 1 stuk van 4 Heller van Keulen, 18e eeuw, versleten.

---

88 2 duiten van Utrecht en 2 van Zeeland, 18e eeuw.

---

89 Romeinsche koperen munt (middelgrootte); vz. eene gekroonde buste ANTONINUS. AUG. PIUS. P.P. kz. een offerend vrouwenbeeld.

---

90 2 kleine koperen rekenpenningen, de eene onder WILLEM III van Engeland.

91
92 } 53 koperen en 1 zilver muntstukje geheel versleten en verroest.

Voorwerpen in aardewerk.

NB. Geen enkel stuk is in zijn geheel gebleven.

93 Fragment eener kruik van grijs aardewerk, versierd met 4 medaillons (waarvan slechts 1 gaaf) in elk een gedrapeerd borstbeeld, in den rand griffoenen en bokken. Tijd van FRANS I.

94 Fragment eener kruik van grijs aardewerk, versierd met twee tafereelen, gedeeltelijk in wezen: *a.* een Romeinsch krijger een brief ontvangende van een magistraat; *b.* een gevecht tusschen ruiters in Romeinsche kleeding. Er onder

.. R. WERBIST
... WILTV ...
... VN ...

begin der 16e eeuw (?) cylindervormig.

95 Uit de 17e eeuw, versierd met een wapen.

96 Dito uit de 16e eeuw: een mannenbeeld (waarvan slechts de beenen in wezen zijn) houdende een schild met griffoen, daaronder twee zittende wolven (?) en een schild waarop een dubbele arend.

97 Een schild waarin een H, omschrift: ... MELSIOR HONCK ...

98 Dito van bruin aardewerk: medaillon met loofwerk en een wapenbord waarin een familieteeken of geslachtsmerk.

99 Fragment eener kan van grijs aardewerk, met blaauw beschilderd; van voren een mannenhoofd, op zijde een leeuwenkop.

100 Fragment eener drinkkan van bruin aardewerk; daarop de aanbidding van JEZUS door de herders (?); de andere voorstelling verminkt; op den rand: ...BET: CHRISTVS... DI: IER. Grof werk.

101 Fragment eener groote bruine kruik, met wapen. Jaartal 1609.

102 Fragment eener kruik van bruine aarde; slecht werk.

103 Dito met twee tafereelen: links eenige muzikanten; regts een dansend boerenpaar. Jaartal 1597; onder: ...NET. DU. MUS. DAPER. BLAS...

104 Fragment, grijs aardewerk: een mannenkop. Slecht werk.

105 dito bruin 〃 gedeelte van een wapen.

106 〃 〃 〃 gevleugelde engelhoofden.

107 〃 〃 〃 grijsaards hoofden

108 〃 〃 〃 onderste gedeelte van een elegant vrouwenbeeld; in de verte een landschap.

109 〃 〃 〃 loofwerk en medaillon met een vrouwenhoofd.

110 〃 grijs 〃 een wapenbord en ANO 1522.

111 〃 bruin 〃 onderste gedeelte van eenen optogt van naakte figuurtjes; onder: DIT. IS. DEI. SCH.....

112 Hals eener kan met medaillon, waarin de buste van een man met helm; in den rand een vogel en ornamenten.

113 Hals eener kan: Leeuwenkoppen en ornamenten.

114 Fragment eener bruine kan; twee dansende boerenparen: grof.

115 〃 〃 〃 〃 twee vogels.

116 〃 〃 〃 〃 ingedrukte ornamenten, grof.

117 〃 〃 〃 〃 dansend paar, het bovenste verloren.

118 〃 〃 〃 〃 benedenste gedeelte van een vrouwenbeeld.

119 〃 〃 oude glazen flesch.

120 〃 〃 bruine kruik waarop verschillende medaillons met Cabalistische letters; midden in, de zon.

121 Knop van een deksel, blaauw aardewerk.

122 Fragment van een glas, waarop gothische ornamenten ingebrand zijn.
123 Een stuk groen marmer.
124 Een tegeltje met eene korenbloem.
125 Een ivoren (?) zak-zonnewijzer, groot 4,7 duim op 3,8; in het midden eene ruimte om er een magneetnaald (?) in te plaatsen.
126 Een aantal scherven van potten, kannen en kruiken.
127 Twee versteende schelpen, gevonden in krijt-mergel; hier zeer algemeen.

Aldus opgemaakt te Maastricht,
12 Nov. 1867.

(*Get.*) VICTOR DE STUERS.

LEVENSBERICHT

VAN

L. J. F. JANSSEN.

DOOR

J. C. G. BOOT,

Secretaris der Afdeeling Letterkunde *).

Op den 26sten Juni van dit jaar schreef mij ons medelid JANSSEN, na dankbetuiging voor den aankoop van een belangrijk archaeologisch werk voor de boekerij der Akademie, het volgende: „Zoodra ik weêr fiks ben, denk ik uw voorbeeld te volgen en een uitstap, eerst in Gelderland, te doen, waar ik u in Beek hoop te zien. Aan mededeelingsstof zal het ons na de vacantie wel niet ontbreken; gij kunt wel op mij rekenen." De hoop op herstel van gezondheid is niet vervuld, en het is aan den ijverigen onderzoeker der oudheden op onzen bodem niet vergund geworden, de reeks zijner mededeelingen in de Akademie van wetenschappen met eene te vermeerderen. De hartkwaal, die hem had aangetast, maakte op den 22sten Juli een einde aan zijn leven. Vier dagen later werd zijn stoffelijk overschot volgens zijne begeerte te Overveen in het graf, waar zijne geliefde moeder rust, nedergelaten en het laatst vaarwel aan de vrome schim door ons medelid SCHOLTEN toegeroepen.

JANSSEN is te lang aan deze Akademie verbonden geweest, hij heeft te veel belang in haar gesteld en zulks door daden

---

*) Voorgedragen in de gewone vergadering van 13 December 1869.

bewezen, dan dat het zoude voegen, met de enkele kennisgeving van zijn overlijden van hem af te stappen. Vergunt mij, dat ik de taak om zijn leven te schetsen aanvaard rekenend op uwe toegevendheid. Want daar ik JANSSEN niet gekend heb in het middenpunt zijner werkzaamheid en met een groot deel zijner talrijke geschriften geen kennis heb gemaakt, zal mijne schets zeer onvolledig zijn. Wie meer over hem wil hooren, dien verwijs ik bij voorraad naar het bericht dat een zijner Leidsche vrienden gezegd wordt voor de Handelingen der Leidsche maatschappij van letterkunde te stellen, aan hetwelk eene volledige opgave van JANSSENS geschriften zal toegevoegd worden.

LEONHARD JOHANNES FRIEDRICH JANSSEN is den 23sten December 1806 te Herwen, waar zijn vader toen predikant bij de hervormde gemeente was, geboren. Zijn laatste voornaam verraadt zijne Duitsche afkomst, evenals de gemakkelijkheid, waarmede hij Hoogduitsch sprak en schreef, deed vermoeden dat er Duitsch bloed in zijne aderen stroomde. En zoo was het. Zijn grootvader J. W. JANSSEN, die in het midden der vorige eeuw predikant ergens in de Paltz was, verliet met een dertigtal leden zijner gemeente zijn vaderland, om de geloofsvervolgingen van den keurvorst KAREL THEODOOR te ontwijken en begaf zich met hen op weg om in Amerika de godsdienstvrijheid te zoeken, waarvoor het grootste deel van Duitschland toen nog niet rijp was. Een Engelsch schip zou hen overvoeren, maar de arme Paltzers te Lobith gekomen kregen daar bericht uit Rotterdam, dat de kapitein hen opgelicht had en vertrokken was. Zonder middelen van bestaan werden zij als eene bende heidenen aan de grenzen van Gelderland afgewezen, en hun toestand was deerniswaardig, toen de koning van Pruissen FREDRIK II een gedeelte der Gocherheide hun tot woonplaats aanwees, waar zij onder aanvoering van JANSSEN Pfalzdorf stichten, dat langzamerhand een welvarend dorp en de moederstaat van verscheidene nieuwe volkplantingen is geworden. Die voortreffelijke en, volgens het getuigenis van zijn kleinzoon, doorkundige man heeft later met den landschrijver VERMEER te Zevenaar, zijn grootvader van moederszijde, veel bijgedra-

gen om den aanleg van den knaap te ontwikkelen en bij hem liefde voor de studie op te wekken. Herwen gaf den knaap volop gelegenheid om zijn krachtig lichaam door allerlei oefeningen te harden; hij werd daar een onvermoeid wandelaar, een goed ruiter en een sterk schaatsenrijder; maar de dorpsschool bood weinig gelegenheid aan om veel kennis op te doen. Daarom werd hij op jeugdigen leeftijd naar Zevenaar gebracht om onder de leiding van zijn oom, den predikant O. G. HELDRING en van den Rector TINMANN voor het hooger onderwijs voorbereid te worden. Die voorbereiding was echter gebrekkig, en het heeft hem te Utrecht, waar hij zich in 1824 als student voor de theologie liet inschrijven, veel inspanning gekost om het verzuimde in te halen en bij zijne tijdgenooten niet achter te staan in letterkundige kennis. Dat zijne pogingen niet zonder gevolg zijn gebleven, kan eene Latijnsche verhandeling bewijzen, die in 1828 met goud bekroond is en in de Jaarboeken der Utrechtsche hoogeschool gedrukt staat. Zij bevat eene grammatische en aesthetische verklaring van den negen-en-twintigsten psalm.

Twee jaren later werd hij proponent en kreeg spoedig een beroep te Nederlangbroek, waar hij den tweeden Januari 1831 zijn intreêpreek hield. Slechts weinige weken was hij in die betrekking werkzaam, toen hij door een zware melancholie overvallen en in een toestand verkeerend, die aan zijne naaste betrekkingen grooten angst baarde, zijn dienst nederlegde en tot zijne ouders, toen te Zevenaar wonende, terugkeerde. In den familiekring, en bij den jongsten zoon en opvolger van zijn grootvader JANSSEN te Pfalzdorf, week de treurige kwaal. Hij vond afleiding en bezigheid in de studie der oude talen, waartoe de waarneming van het rectoraat hem bracht, en in oudheidkundige nasporingen, die hij in vereeniging met zijn neef HELDRING ondernam. Er werd moeite gedaan om hem tot Rector te doen aanstellen, maar JANSSEN bezat evenmin den vereischten Akademischen graad, als hij lust gevoelde zich aan het onderwijs van een paar leerlingen toe te wijden. Hij wist misschien bij ondervinding, hoe treurig het lot is van de docenten aan kleine Latijnsche scholen, die veroordeeld zijn om

zeer enkelen, misschien weinig begaafde of onwillige knapen, van de eerste beginselen tot een tamelijk voldoende kennis van Latijn en Grieksch, en van een aantal bijvakken, te brengen. Wanneer zal het tijdstip aanbreken, dat door eene dringend noodige regeling van het hooger onderwijs zulke onvoldoende kweekscholen voor goed zullen worden opgeruimd?

Hoewel JANSSEN de theologie niet aan den kapstok had gehangen, zooals verschillende bijdragen van zijne hand over historisch-godsdienstige onderwerpen, die van 1831 tot 1833 in de Godgeleerde Bijdragen geplaatst zijn, bewijzen kunnen, en hoewel hij altijd voor de rechten en belangen van het protestantisme geijverd heeft, wenschte hij echter na zijn herstel niet weêr als herder eener gemeente op te treden. Hij besloot zijne tenten op een ander gebied op te slaan, en vatte de pen op om zijne bevoegdheid daartoe te toonen. Zijn eerste geschrift over een onderwerp van oudheidkundigen aard, de grafheuvelen der oude Germanen, was de voorlooper van een lange reeks geschriften over archaeologie, die door hem van 1833 tot 1869 in zijne moedertaal, in het Hoogduitsch, in het Fransch en in het Latijn zijn bewerkt en uitgegeven.

Door familiebetrekking viel het hem gemakkelijk, met den hoogleeraar REUVENS in kennis te komen. Maar zijne nauwkeurigheid in het opsporen en beschrijven van allerlei uit den bodem gehaalde oude voorwerpen, was de beste aanbeveling bij den geleerde, die sedert 1818 de archaeologie aan de Leidsche hoogeschool vertegenwoordigde en wiens dood in 1835 eene plaats heeft opengelaten, die helaas! nog niet weder is bezet geworden. JANSSEN heeft REUVENS genoeg gekend, om achting te krijgen voor zijn karakter en zijne geleerdheid, maar te kort om veel van hem te leeren, en zijn wensch om door den invloed van REUVENS bij het Museum van oudheden geplaatst te worden is eerst na diens overlijden vervuld. Immers bij Koninklijk besluit van 20 November 1835 werd de meest geliefde leerling van REUVENS, de uitgever van Horapollo's werk over de hieroglyphen, Dr. C. LEEMANS, die al voorloopig door de Curatoren met het beheer van het Museum belast was, tot eersten en JANSSEN tot tweeden Conservator

aangesteld. Eerst onder dien titel, later, toen de onderscheiding van eersten en tweeden Conservator door de benoeming van den heer LEEMANS tot Direkteur vervallen was, als Conservator heeft JANSSEN ruim drie-en-dertig jaren bijna onafgebroken zijne diensten aan het Museum bewezen. Met den aanvang van dit jaar verwisselde hij zijne betrekking met die van Direkteur van het munt- en penningkabinet te Leiden, welke betrekking hem na het overlijden van zijn voorganger, den buitengewonen hoogleeraar VAN DER CHIJS, reeds voorloopig was opgedragen. Hierdoor verkreeg hij eenige verhooging van jaarwedde, een beter klinkenden titel en grootere onafhankelijkheid. Hij is echter te kort in dien nieuwen werkkring bezig geweest om te kunnen toonen, of hij daarbij op de rechte plaats gesteld was.

De bezigheden van den Conservator bij het Museum van oudheden bestonden in het ordenen van hetgeen voorhanden is, het opsporen van oude voorwerpen, die de vaderlandsche bodem oplevert, het uitbreiden der verzameling, het beschrijven van den voorraad en van de aanwinsten. Gij vordert niet van mij, dat ik in bijzonderheden zal aanwijzen wat JANSSEN in elk opzicht verricht heeft. Het is voldoende u te verwijzen op eene menigte mededeelingen van zijne hand, die nu eens als rapporten aan de Regeering in de Staatscourant zijn opgenomen, dan in de Letterbode of in andere wetenschappelijke bladen en tijdschriften zijn geplaatst, dan weder in afzonderlijke geschriften van grooteren en kleineren omvang ter kennis van het algemeen zijn gebracht. Deze zijn de onwraakbare getuigen, dat hij even ijverig in het opsporen en onderzoeken, als in het ordenen en beschrijven der schatten van het Museum geweest is. Nu en dan heeft hij uitstappen gedaan op verderaf gelegen streken van het wijd uitgestrekt gebied der oudheid; maar vooral hebben de Etrurische, Grieksche, Romeinsche, Germaansche en vaderlandsche oudheden hem stof tot onderzoek en beschrijving geleverd. De *inscriptiones Etruscae* in 1840, de *inscriptiones Graecae et Latinae* in 1842, *de Grieksche en Romeinsche beelden en beeldwerken* in 1849, *de Grieksche en Romeinsche grafreliefs* in 1851, *de Terra-cotta's* in 1862, de *Nederlandsch-Romeinsche dactyliotheek* met drie supplementen van 1844 tot

1866 door hem uitgegeven, zijn zoovele bewijzen van de vlijt en van de geleerdheid van den schrijver. Door die werken is aan de studie der archaeologie een groote dienst bewezen, al blijkt het dat de schrijver in de palaeographie der opschriften somtijds gedwaald heeft en al vindt men hier niet die uitgebreide philologische kennis, die aan de werken van K. O. MULLER, F. G. WELCKER, O. JAHN, ED. GERHARD en anderen zulk een hooge waarde bijzet.

In het bijzonder verdient JANSSEN gewaardeerd te worden als verzamelaar en beschrijver van Germaansche en vaderlandsche oudheden. Onder de verdienstelijke beoefenaars van dat gedeelte der archaeologie zal zijn naam naast die van HENDRIK CANNEGIETER, J. IN DE BETOUW, N. WESTENDORP en C. J. C. REUVENS in eere blijven. Niet licht werd in ons land of in het Kleefsche eenig voorwerp van ouden oorsprong ontdekt, of hij was bij de hand om het te onderzoeken en daarvan verslag te doen in binnen- of buitenlandsche tijdschriften, of ook in zijne beide verzamelingen van oudheidkundige mededeelingen, die te Leiden (1842—46) en te Arnhem (1853—59) zijn uitgegeven. Zeeland en Drenthe, Friesland en Limburg trokken in dat opzicht even goed zijne aandacht en belangstelling, als Gelderland en Holland. Nieuwe ontdekkingen van oude voorwerpen bracht hij gaarne in de vergaderingen van deze afdeeling der Akademie ter sprake, en als geene andere leden zich aanboden tot het doen van eenige mededeeling, dan klopte uw secretaris zelden te vergeefs bij JANSSEN aan.

Het heeft den wakkeren man niet aan erkenning zijner verdiensten ontbroken, al heeft het Nederlandsche ridderkruis zijne borst niet versierd. Boven vele onderscheidingen zal de titel hem welkom geweest zijn van Doctor in de letteren, die hem door de letterkundige faculteit te Utrecht op den 14den Maart 1836 *honoris causa* verleend werd, terwijl de uitreiking der bul met eene vleijende toespraak van zijn vroegeren leermeester PH. W. VAN HEUSDE gepaard ging, en de ridderorde 3de klasse van St. Anne, hem in 1866 door den keizer van Rusland gezonden, als dankbetuiging voor de diensten, die hij aan den bekenden oudheidkundige KÖHLER te Petersburg bewezen had door zijne

mededeelingen over gesneden steenen met kunstenaarsnamen uit het Koninklijk kabinet te 's Gravenhage. Het Kon. Instituut nam hem reeds in 1837 onder de Correspondenten der derde klasse op, en in 1849 nam hij zitting onder de gewone leden van de tweede klasse. Dientengevolge was hij een dergenen, die na de nieuwe organisatie van de Kon. Akademie van wetenschappen bij besluit van 23 Februari 1855 tot lid van de letterkundige afdeeling benoemd werden.

Meermalen ontving hij van regeeringswege onderstand tot het doen van oudheidkundige nasporingen op onzen bodem, en in 1859 werd hem een vrij aanzienlijke som toegestaan tot het ondernemen eener wetenschappelijke reis. Hij bezocht in April, Mei en Juni van dat jaar verschillende streken van Duitschland, Zwitserland en Hongarijen, en gaf verslag van zijne bevindingen aan de regeering en in vier afzonderlijke stukken aan het groote publiek, waarop nog een vijfde had moeten volgen, dat wel onder zijne papieren gevonden, maar niet gedrukt is. De reis door Hongarijen had tevens ten doel om op uitnoodiging van de godgeleerde faculteit te Utrecht een onderzoek in te stellen naar de behoeften der protestantsche kerken daar te lande, een onderwerp, dat JANSSEN, die zooveel gedaan heeft voor de vestiging en uitbreiding der Nederlandsche Gustaaf-Adolf-vereeniging, zeer na aan het hart lag. Evenals JANSSEN op zijne binnenlandsche reizen vele vriendschappelijke betrekkingen aanknoopte, deed hij dit in andere landen. Welk een aangename herinnering hij in Hongarijen achterliet, is mij gebleken uit een brief, dien de Direkteur van het evangelisch seminarium voor onderwijzers te Oedenburg of Sopron mij eenige weken na het overlijden van JANSSEN toezond, omdat hij behoefte gevoelde aan iemand in Holland te betuigen, wat hij en zijne kweekschool in hem verloren had. „Er war," zoo schrijft hij, „ein Mann im besten Sinne des Wortes. Er hat Segen gestreuet nah und ferne; sein Andenken ist durch ein Stipendium an unserer Anstalt verewigt worden. Wenn es möglich wäre ihn durch heisse Thränen zu erwecken, so würde ich keinen Augenblick anstehn meinen Thränenquell bis zur Neige fliessen zu lassen."

Te Leiden en elders, ook in onzen kring, telde hij vrienden, in wier vertrouwelijken omgang hij verpoozing vond van zijn ingespannen kamerleven. Hij was zeer gevoelig voor elk bewijs van vriendschap. Zuinig op zijn tijd was hij evenwel altijd bereid om aan ieder, zelfs aan onbekenden, dienst te bewijzen, en waar het noodig was met raad en daad te helpen. Als zijn prikkelbaar gestel hem tot een hard woord of een gestreng oordeel vervoerd had, dan was hij steeds bereid om dwaling te erkennen. Zoo was JANSSEN bij zijn leven, zoo bleef hij in zijn laatste uur. Toen hij te Rotterdam in het ziekenhuis, waarheen hij zich had laten brengen, zijn einde na zwaar lijden voelde naderen, nam hij in gedachte afscheid van zijne vrienden, en na in stille overdenking een bete brood en een teug wijn genuttigd te hebben, blies hij den laatsten adem uit met den naam Jesus op de lippen.

Aan het einde van mijn taak gekomen neem ik een woord over van zijn opvolger bij het Museum van oudheden, dat de Koninklijke Akademie van wetenschappen gaarne zal onderschrijven: Wij verliezen in JANSSEN den vriend der wetenschap, den ijverigen oudheidkundige.

LIJST DER BIJDRAGEN

VAN

Dr. L. J. F. JANSSEN,

GEPLAATST IN DE WERKEN DER KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN.

1856. Bedenkingen tegen het betoog van den heer A. RUTGERS over de onechtheid der Eugubinische tafelen. Versl. D. II bl. 24—52. Verder ald. 163 en 275—307.

〃 Advies over eene mededeeling van den heer J. A. NIJHOFF, betreffende een handschrift afkomstig van het klooster Bethlehem bij Doetinchem. Versl. II, 175—182.

1857. Voorstel tot het bekendmaken van overblijfselen van oudvaderlandsche kunst. Versl. II, 325.

〃 Advies over eene mededeeling van den heer SLOET. Versl. III, 97.

〃 Over de echtheid van het koopcontract der Eugubinische tafelen. Versl. III, 136—144.

1858 Over de nagelaten handschriften van HENDRIK CANNEGIETER. Versl. III, 325—353.

〃 De muurschilderijen der St. Janskerk te Gorinchem. Met 21 platen. Verhandelingen D. I.

〃 Over Etruskische opschriften. Versl. IV, 94—114 en 147.

〃 Over muurschilderingen te Emmen ontdekt. Versl. IV, 158—162.

1859. Over oude meerwoningen in Zwitserland. Versl. IV, 169—188 en V, 36—62.

1860. Voorstel tot uitgaaf van eenige vaderlandsche monumenten. Versl. VI, 137, en 191 vg.

1861. Advies over eene missieve van den heer C. G. BOONZAYER. Versl. VI, 195 vg.

1862. Rapport over TH. REINESII eponymologicon. Versl. VII, 141—159.

1864. Oudheidkundige ontdekkingen in Nederland. Versl. IX, 1—22.

1865. Over den amethist met het opschrift ΔΑΛΙΩΝ. Versl. IX, 126—140

1866. Oudheidkundige ontdekkingen in Nederland. Versl. X. 179—202.

1868. Bedenkingen op de palaeographische kritiek in de Berlijnsche Akad. van Wetensch. uitgebracht tegen de echtheid der Romeinsche opschriften van Nennig. Versl. XII, 58—80.

" Over een nieuw ontdekten Romeinschen tegel met cursiefschrift. Versl. XII, 153—155.

JAARBOEK

VAN DE

KONINKLIJKE AKADEMIE

VAN

WETENSCHAPPEN.

GEVESTIGD

TE

AMSTERDAM,

VOOR

1870.

AMSTERDAM,
C. G. VAN DER POST.

GEDRUKT BIJ DE ROEVER-KRÖBER-BAKELS.

INHOUD.

Bladz.

NAAMLIJST

DER

GEWONE LEDEN,

CORRESPONDENTEN

IN DE OVERZEESCHE BEZITTINGEN VAN HET RIJK

EN

BUITENLANDSCHE LEDEN

VAN DE

KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN.

STAAT

VAN DE

KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN

OP DEN 30sten APRIL DES JAARS 1870.

BESTUUR DER ACADEMIE

gedurende het Academiejaar van April 1870—April 1871.

ALGEMEENE VOORZITTER,

C. W. OPZOOMER.

ALGEMEENE VOORZITTER,

C. J. MATTHES.

Afdeeling voor de Taal-, Letter-, Geschiedkundige en Wijsgeerige Wetenschappen.

VOORZITTER,

C. W. OPZOOMER.

ONDERVOORZITTER,

W. MOLL.

SECRETARIS,

J. C. G. BOOT.

Afdeeling Wis- en Natuurkundige Wetenschappen.

VOORZITTER,

F. C. DONDERS.

ONDERVOORZITTER,

C. A. J. A. OUDEMANS.

SECRETARIS,

C. J. MATTHES.

A*

Afdeeling voor de Taal-, Letter-, Geschiedkundige en Wijsgeerige Wetenschappen.

Gewone Leden.

R. P. A. DOZY, te *Leiden.*

J. HOFFMANN, te *Leiden.*

C. LEEMANS, te *Leiden.*

T. ROORDA, te *Leiden.*

A. RUTGERS, te *Leiden.*

M. DE VRIES *), te *Leiden.*

W. G. BRILL, te *Utrecht.*

L. PH. C. VAN DEN BERGH, te *'s Gravenhage.*

W. J. A. JONCKBLOET, te *'s Gravenhage.*

W. MOLL, te *Amsterdam.*

H. J. KOENEN, te *Amsterdam.*

J. DE WAL, te *Leiden.*

J. DIRKS, te *Leeuwarden*

C. W. OPZOOMER, te *Utrecht.*

J. H. SCHOLTEN, te *Leiden.*

L. A. J. W. SLOET, te *Leiden.*

W. J. KNOOP, te *'s Gravenhage.*

G. DE VRIES, AZ., te *'s Gravenhage.*

J. C. G. BOOT, te *Amsterdam.*

M. H. GODEFROI, te *'s Gravenhage.*

J. A. C. VAN HEUSDE, te *'s Gravenhage.*

W. C. MEES, te *Amsterdam.*

N. BEETS, te *Utrecht.*

R. J. FRUIN, te *Leiden.*

B. J. LINTELO DE GEER, te *Utrecht.*

J. H. HOLWERDA, te *Gorinchem.*

A. KUENEN, te *Leiden.*

G. MEES, AZ., te *Rotterdam.*

J. KAPPEYNE VAN DE COPPELLO, te *'s Gravenhage.*

D. HARTING, te *Enkhuizen.*

---

*) Tot aan den Heer M. DE VRIES zijn de namen alphabetisch gesteld van hen, die bij Koninklijk besluit van 23 Febr 1855 tot gewone leden der Afdeeling werden benoemd. De rangorde der overige leden wordt bepaald door den tijd hunner benoeming.

S. VISSERING, te *Leiden.*

G. ACKER STRATINGH, te *Groningen.*

J. E. GOUDSMIT, te *Leiden.*

A. RÉVILLE, te *Rotterdam.*

J. P. SIX, te *Amsterdam.*

P. J VETH, te *Leiden.*

S. A. NABER, te *Zwolle.*

TH. BORRET, te *Vogelensang.*

C. M. FRANCKEN, te *Groningen.*

S HOEKSTRA, BZ., te *Amsterdam.*

H. KERN, te *Leiden.*

J. K. J. DE JONGE, te *'s Gravenhage.*

J. T. BUYS, te *Leiden.*

J. A. FRUIN, te *Utrecht.*

R. T. H. P. L. A. VAN BONEVAL FAURE, te *Leiden.*

B. D. H. TELLEGEN, te *Groningen.*

B. H. C. K. VAN DER WIJCK, te *Groningen.*

E. VERWIJS, te *Leiden.*

M. J. DE GOEJE, te *Leiden.*

H. VAN HERWERDEN, te *Utrecht.*

Rustende Leden.

G. H. M. DELPRAT, te *Rotterdam.*

J. BOSSCHA, te *'s Gravenhage.*

Correspondenten in de Overzeesche Bezittingen van het Rijk.

R. H. TH. FRIEDERICH, te *Batavia.*

B. F. MATTHES, te *Makassar.*

J. A. VAN DER CHYS, te *Batavia.*

H. NEUBRONNER VAN DER TUUK, op *Bali.*

A. B. COHEN STUART, te *Batavia.*

K. F. HOLLE, te *Garoet (Preanger Regentsch.).*

H. D. LEVYSSOHN NORMAN, te *Batavia.*

. . . .

. . . .

. . . .

Buitenlandsche Leden.

MICHEL CHEVALIER, te *Parijs.*
H. L. FLEISCHER, te *Leipzig.*
F. GUIZOT, te *Parijs.*
L. P. GACHARD, te *Brussel.*
C. R. LEPSIUS, te *Berlijn.*
J. N. MADVIG, te *Koppenhagen.*
LEOPOLD RANKE, te *Berlijn.*
A. R. RANGABÉ, te *Athene.*
G. GROTE, te *Londen.*
J. ROULEZ, te *Gent.*
STANISLAS JULIEN, te *Parijs.*
C. LASSEN, te *Bonn.*
TH. MOMMSEN, te *Berlijn.*
H. C. RAWLINSON, te *Londen.*
A. THEINER, te *Rome.*
G. CONESTABILE, te *Perugia.*
J. LOTHROP MOTLEY, te . . . .
F. J. CHABAS, te *Châlons sur Saône.*
H. HOFFMANN VON FALLERSLEBEN, Slot *Corvey*, bij *Höxter.*
V. DURUY, te *Parijs.*

Afdeeling voor de Wis- en Natuurkundige Wetenschappen.

Gewone Leden.

J. VAN GEUNS, te *Amsterdam.*
H. C. VAN HALL, te *Groningen.*
F. KAISER, te *Leiden.*
C. J. MATTHES, te *Amsterdam.*
A. H. VAN DER BOON MESCH, te *Leiden.*
W. N. ROSE, te *'s Gravenhage.*
F. J. STAMKART *), te *Delft.*

---

*) Tot aan den Heer F. J. STAMKART zijn de namen alphabetisch gesteld van hen, die bij Koninklijk besluit van 26 October 1851, N°. 3, werden benoemd tot gewone leden der Koninklijke Akademie van Wetenschappen.

F. C. DONDERS, te *Utrecht.*

P. HARTING, te *Utrecht.*

J. W. L. VAN OORDT, te *Rotterdam.*

H. SCHLEGEL, te *Leiden.*

G. E. VOORHELM SCHNEEVOOGT, te *Amsterdam.*

W. C. H. STARING *), op den Huize *Boekhorst* bij *Lochem.*

C. H. D. BUIJS BALLOT, te *Utrecht.*

F. Z. ERMERINS, te *Groningen.*

J. A. C. OUDEMANS, te *Utrecht* (tijdelijk te *Batavia*).

D. BIERENS DE HAAN, te *Leiden.*

J. BOSQUET, te *Maastricht.*

A. W. M. VAN HASSELT, te *Amsterdam.*

M. C. VERLOREN, te *Schothorst* bij *Amersfoort.*

J. VAN GOGH, te *'s Gravenhage* (Uitlandig).

V. S. M. VAN DER WILLIGEN, te *Haarlem.*

P. ELIAS, te *'s Gravenhage.*

C. A. J. A. OUDEMANS, te *Amsterdam.*

E. H. VON BAUMHAUER, te *Haarlem.*

F. A. W. MIQUEL, te *Utrecht.*

S. C. SNELLEN VAN VOLLENHOVEN, te *Leiden.*

P. M. BRUTEL DE LA RIVIÈRE, te *Leiden.*

P. BLEEKER, te *'s Gravenhage.*

P. J. VAN KERCKHOFF, te *Utrecht.*

J. BOSSCHA, JR., te *'s Gravenhage.*

N. W. P. RAUWENHOFF, te *Leiden.*

P. L. RIJKE, te *Leiden.*

A. HEYNSIUS, te *Leiden.*

M. HOEK, te *Utrecht.*

J. A. BOOGAARD, te *Leiden.*

L. COHEN STUART, te *Delft.*

G. VAN DIESEN, te *Utrecht.*

W. KOSTER, te *Utrecht.*

---

*) De alphabetische orde is ook aangenomen voor hen, die bij Kon. besluit van 23 Februarij 1855 tot gewone leden der Natuurkundige Afdeeling van de Academie werden benoemd. De rangorde der leden, volgende op den Heer W. C. H. STARING, wordt bepaald door den tijd hunner benoeming.

G. F. W. BAEHR, te *Delft*.
W. F. R. SURINGAR, te *Leiden*.
T. J. STIELTJES, te *Delft*.
HERM. VOGELSANG, te *Delft*.
J. A. HERKLOTS, te *Leiden*.
A. C. OUDEMANS, JR., te *Delft*.
C. H. C. GRINWIS, te *Utrecht*.
C. M. VAN DER SANDE LACOSTE, te *Amsterdam*.
TH. W. ENGELMANN, te *Utrecht*.
J. R. T. ORTT, te *Haarlem*.
. . . .

Rustende Leden.

C. PRUYS VAN DER HOEVEN, te *Leiden*.
J. P. DELPRAT, te *'s Gravenhage*.
R. VAN REES, te *Utrecht*.
G. A. VAN KERKWIJK, te *'s Gravenhage*.
G. J. MULDER, te *Bennekom*.
D. J. STORM BUYSING, te *'s Gravenhage*.

Correspondenten in de Overzeesche Bezittingen van het Rijk.

C. SWAVING, te *Buitenzorg op Java*.
P. J. MAIER, te *Batavia*.
J. E. TEYSMANN, te *Buitenzorg op Java*.
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .

Buitenlandsche Leden.

A. C. BECQUEREL, te *Parijs*.
H. K. W. BERGHAUS, te *Potsdam*.
J. B. DUMAS, te *Parijs*.
J. VON LIEBIG, te *Munchen*.
H. VON MOHL, te *Tubingen*.
J. J. D'OMALIUS, te *Ciney*.
R. OWEN, te *Londen*.
A. QUETELET, te *Brussel*.
RAMON DE LA SAGRA, te *Parijs*.
JOHN F. W. HERSCHEL, te *Londen*.
P. J. VAN BENEDEN, te *Leuven*.
G. B. AIRY, te *Greenwich*.
H. HELMHOLTZ, te *Heidelberg*.
A. W. HOFMANN, te *Berlijn*.
V. REGNAULT, te *Parijs*.
R. VIRCHOW, te *Berlijn*.
H. W. DOVE, te *Berlijn*.
H. R. GÖPPERT, te *Breslau*.
H. MILNE EDWARDS, te *Parijs*.
W. WEBER, te *Göttingen*.

ALPHABETISCHE LIJST

DER

GEWONE LEDEN,

CORRESPONDENTEN

IN DE OVERZEESCHE BEZITTINGEN VAN HET RIJK

EN

BUITENLANDSCHE LEDEN

VAN DE

KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN,

SEDERT DE OPRIGTING IN 1851.

NB. De Letter	L.	beteekent	gewoon Lid.
" "	C.	"	Correspondent.
" "	B. L.	"	Buitenlandsch Lid.
" "	R. L.	"	Rustend Lid.
" "	a. N.	"	Afdeeling Natuurkunde.
" "	a. L.	"	Afdeeling Letterkunde.

A.

Ackersdijck, (J.) te *Utrecht*, L. a. L. 23 Febr. 1855. R. L. 1862. Overl. 13 Julij 1861.

Airy, (G. B.) te *Greenwich*, B. L. a. N. 4 Mei 1859.

Arago, (D. F. J.) te *Parijs*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 2 Oct. 1853.

Assen, (C. J. van) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855. R. L. 1855. Overl. 13 Sept. 1859.

B.

Baehr, (G. F. W.) te *Delft*, L. a. N. 5 Mei 1867.

Bake, (J.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855. R. L. 1858. Overl. 26 Maart 1864.

Baumhauer, (E. H. von) te *Haarlem*, L. a. N. 1 Mei 1858.

Becquerel, (A. C.) te *Parijs*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

Beek, (A. van) te *Utrecht*, R. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 7 Jan. 1856.

Beets, (N.) te *Utrecht*, L. a. L. 4 Mei 1859.

Beneden, (P. J. van) te *Leuven*, B. L. a. N. 4 Mei 1859.

Bergh, (L. Ph. C. van den) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 24 Maart 1855.

Berghaus, (H. K. W.) te *Potsdam*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.
Bleeker, (P.) te *'s Gravenhage*, C. a. N. 6 April 1855. L. a. N. 5 Mei 1862.
Blume, (C. L.) te *Leiden*, L. a. N. 6 April 1855. Overl. 3 Febr. 1862.
Boogaard, (J. A.) te *Leiden*, L. a. N. 8 Mei 1865.
Boot, (J. C. G.) te *Amsterdam*, L. a. L. 2 Mei 1857.
Borret, (Th.) te *Vogelensang*, L. a. L. 8 Mei 1865.
Bosch, (R. B. van den) te *Goes*, L. a. N. 2 Mei 1857. Overl. 18 Jan. 1862.
Bosquet, (J.) te *Maastricht*, L. a. N. 5 Mei 1856.
Bosscha, (J.) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 23 Febr. 1855. R. L. 1867.
Bosscha, Jr., (J.) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 1 Mei 1863.
Brants, (A.) te *Joppe bij Gorsel*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 27 Nov. 1862.
Breda, (J. G. S. van) te *Haarlem*, L. a. N. 26 Oct. 1851. R. L. Oct. 1858. Overl. 2 Sept. 1867.
Brill, (W. G.) te *Utrecht*, L. a. L. 24 Maart 1855.
Brink (R. C. Bakhuizen van den) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 15 Julij 1865.
Brown, (R.) te *Londen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 10 Junij 1858.
Brumund, (J. F. G.) te *Batavia*, C. a. L. 29 April 1855. Overl. 12 Maart 1863.
Brutel de la Rivière, (P. M.) te *Leiden*, L. a. N. 8 Mei 1860.
Bünsen, (K. J. von) te *Bonn*, B. L. a. L. 4 Mei 1859. Overl. 28 Nov. 1860.
Buys, (J. F.) te *Leiden*, L. a. L. 5 Mei 1867.
Buijs Ballot, (C. H. D.) te *Utrecht*, L. a. N. 6 April 1855.
Buysing, (D. J. Storm) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 26 Oct. 1851. R. L. 27 Maart 1869.

C.

Chabas, (F. J.) te *Châlons sur Saône*, B. L. a. L. 8 Mei 1865.
Chevalier, (Michel) te *Parijs*, B. L. a L. 19 April 1855.
Chys, (J. A. van der) te *Batavia*, C. a. L. 5 Mei 1867.
Cobet, (C. G.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Bed. 8 Sept. 1856.
Conestabile, (G.) te *Perugia*, B. L. a. L. 7 Mei 1861.
Conrad, (F. W.) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 23 Febr. 1855. Overl. 1 Febr. 1870.

D.

David, (J. B.) te *Leuven*, B. L. a. L. 5 Mei 1862. Overl. 24 Maart 1866.
Delprat, (G. H. M.) te *Rotterdam*, L. a. L. 24 Maart 1855. R. L. 1861.
Delprat, (J. P.) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 26 Oct. 1851. R. L. 1863.
Diesen, (G. van) te *Utrecht*, L. a. N. 7 Mei 1866.
Dirks, (J.) te *Leeuwarden*, L. a. L. 5 Mei 1856.

Donders, (F. C.) te *Utrecht*, L. a. N. 23 Febr. 1855.

Dove, (H. W.) te *Berlijn*, B. L. a. N. 7 Mei 1861.

Dozy, (F.) te *Leiden*, L. a. N. 23 Febr. 1855. Overl. 7 Oct. 1856.

Dozy, (R. P. A.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.

Dumas, (J. B.) te *Parijs*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

Dumontier, (F. A. C.) te *Paramaribo*, C. a. N. 5 Mei 1859. Bed. 8 Aug. 1860.

Duruy, (V.) te *Parijs*, B. L. a. L. 5 Mei 1867.

Dijk, (C. M. van) te *Utrecht*, L. a. N. 83 Febr. 1855. Bed. 21 Mrt. 1853.

E.

Elias, (P.) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 2 Mei 1857.

Engelmann, (Th. W.) te *Utrecht*, L. a. N. 12 Mei 1870.

Ermerins, (F. Z.) te *Groningen*, L. a. N. 6 April 1855.

Ermerins, (J. W.) te *Groningen*, L. a. N. 23 Febr. 1855. B. L. 19 Febr. 1868. Overl. 2 Maart 1869.

d'Espine, (Baron A.) te *Aix*, in *Savoye*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 7 April 1853.

F.

Faraday, (M.) te *Londen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 25 Aug. 1867.

Faure, (R. T. H. P. L. A. Boneval) te *Leiden*, L. a. L. 2 Mei 1868.

Fleischer, (H. L.) te *Leipzig*, B. L. a. L. 19 April 1855.

Focke, (H. C.) te *Paramaribo*, C. a. N. 23 Febr. 1855. Overl. 29 Junij 1856.

Francken, (C. M.) te *Groningen*, L. a. L. 8 Mei 1865.

Fremery, (P. J. J. de) te *Utrecht*, L. a. N. 23 Febr. 1855. Overl. 7 Sept. 1855.

Friederich, (R. H. Th.) te *Batavia*, C. a. L. 1 Mei 1858.

Fruin, (J. A.) te *Utrecht*, L. a. L. 5 Mei 1867.

Fruin, (R. J.) te *Leiden*, L. a. L. 4 Mei 1859.

G.

Gachard, (L. P.) te *Brussel*, B. L. a. L. 19 April 1855.

Gauss, (C. F.) te *Göttingen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 23 Febr. 1855.

Geer, (B. J. Lintelo de) te *Utrecht*, L. a. L. 4 Mei 1859.

Geuns, (J. van) te *Amsterdam*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Ghijben, (J. Badon) te *Breda*, L. a. N. 23 Febr. 1855. R. L. 30 Junij 1868. Overl. 31 Jan. 1870.

Gilse, (J. van) te *Amsterdam*, L. a. L. 4 Mei 1859. Overl. 26 Mei 1859.

Glavimans, (C. J.) te *Rotterdam*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 11 Aug. 1857.

Godefroi, (M. H.) te *'s Gravenhage*, L. a. L 2 Mei 1857.

Goeje, (M. J. de) te *Leiden*, L. a. L. 3 Mei 1869.

Göppert, (H. R.) te *Breslau*, B. L. a. N. 7 Mei 1861.

Gogh, (J. van) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 2 Mei 1857.
Goudsmit, (J. E.) te *Leiden*, L. a. L. 5 Mei 1862.
Greuve, (F. C. de) te *Groningen*, L. a. L. 23 Febr. 1855. B. L. 6 Dec. 1862. Overl. 28 April 1863.
Grinwis, (C. H. C.) te *Utrecht*, L. a N. 3 Mei 1869.
Groen van Prinsterer, (G.) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Bed. 27 April 1855.
Grote, (G.) te *Londen*, B. L. a. L. 2 Mei 1857.
Guizot, (F.) te *Parijs*, B. L. a. L. 19 April 1855.

H.

Haan, (D. Bierens de) te *Leiden*, L. a. N. 5 Mei 1856.
Haan, (W. de) te *Haarlem*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 15 April 1855.
Halbertsma, (H. J.) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 22 Nov. 1865.
Hall, (H. C. van) te *Groningen*, L. a. N. 26 Oct. 1851.
Hall, (J. van) te *Utrecht*, L. a. L. 24 Maart 1855. Overl. 19 Maart 1859.
Harting, (D.) te *Enkkuizen*, L. a. L. 8 Mei 1860.
Harting, (P.) te *Utrecht*, L. a. N. 23 Febr. 1855.
Hasselt, (A. W. M. van) te *Amsterdam*, L. a. N. 5 Mei 1856.
Hasskarl, (J. L.) te *Batavia*, C. a. N. 6 April 1855.
Helmholtz, (H.) te *Heidelberg*, B. L. a. N. 4 Mei 1859.
Herklots, (J. A.) te *Leiden*, L. a. N. 2 Mei 1868.
Herschel, (John F. W.) te *Londen*, B. L. a. N. 1 Mei 1858.
Herwerden, (H. van) te *Utrecht*, L. a. L. 12 Mei 1870.
Heusde, (J. A. C. van) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 1 Mei 1858.
Heynsius, (A.) te *Leiden*, L. a. N. 12 Mei 1864.
Hoek, (M.) te *Utrecht*, L. a. N. 12 Mei 1864.
Hoekstra, Bz., (S.) te *Amsterdam*, L. a. L. 8 Mei 1865.
Hoeven, (A. des Amorie van der) te *Amsterdam*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 29 Julij 1855.
Hoeven, (C. Pruys van der) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851. B. L. 13 Aug. 1862.
Hoeven, (J. van der) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 10 Maart 1868.
Hofmann von Fallersleben, (H.) Slot *Corvey* bij *Höxter*, B. L. a. L. 7 Mei 1866.
Hoffmann, (J.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.
Hofmann, (A. W.) te *Berlijn*, B. L. a. N. 4 Mei 1859.
Holle, (K. F.) te *Garoet* op *Java*, C. a. L. 3 Mei 1869.
Holtius, (A. C.) te *Utrecht*, L. a. L. 23 Febr. 1855. B. L. 1857. Overl. 29 Maart 1861.
Holwerda, (J. H.) te *Gorinchem*, L. a. L. 4 Mei 1859.
Horsfield, (Th.) te *Londen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 24 Julij 1859.

Hulleman, (J. G.) te *Leiden*, L. a. L. 5 Mei 1856. Overl. 29 Mei 1862.

Humboldt, (A. von) te *Berlijn*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 6 Mei 1859.

J.

Janssen, (L. J. F.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 22 Julij 1869.

Jonckbloet, (W. J. A.) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 24 Maart 1855.

Jonge, (J. K. J. de) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 7 Mei 1866.

Julien, (S.) te *Parijs*, B. L. a. L. 2 Mei 1857.

Junghuhn, (F. W.) te *Batavia*, C. a. N. 6 April 1855. Overl. 20 April 1864.

Juynboll, (T. W. J.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 16 Sept. 1861.

K.

Kaiser, (F.) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Kappeyne van de Coppello, (J.) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 8 Mei 1860.

Karsten, (S.) te *Utrecht*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 7 Mei 1864.

Kemper, (J. de Bosch) te *Amsterdam*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Bed. 26 April 1856.

Kerckhoff, (P. J. van) te *Utrecht*, L. a. N. 5 Mei 1862.

Kerkwijk, (G. A. van) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 23 Febr. 1855. B. L. 25 Jan. 1868.

Kern, (H.) te *Leiden*, L. a. L. 7 Mei 1866.

Kinder de Camarecq, (A. W.) op *Java*, C. a. L. 7 Mei 1866.

Kist, (N. C.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 21 Dec. 1859.

Knoop, (W. J.) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 2 Mei 1857.

Koenen, (H. J.) te *Amsterdam*, L. a. L. 23 Maart 1855.

Kolk, (J. L. C. Schroeder van der) te *Utrecht*, L. a. N. 26 Oct. 1851, Overl. 2 Mei 1862.

Koster, (W.) te *Utrecht*, L. a. N. 7 Mei 1866.

Kuenen, (A.) te *Leiden*, L. a. L. 4 Mei 1859.

Kun, (L. J. A. van der) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 26 Jan. 1864.

L.

Lassen, (C.) te *Bonn*, B. L. a. L. 4 Mei 1859.

Leemans, (C.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.

Lennep, (J. van) te *Amsterdam*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 25 Aug. 1868.

Lepsius, (C. R.) te *Berlijn*, B. L. a. L. 19 April 1855.

Levyssohn Norman, (H. D.) te *Batavia*, C. a. L. 3 Mei 1869.

Liebig, (J. von) te *Munchen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

Lindenau, (B. A. von) te *Altenburg*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 21 Mei 1855.

Lobatto, (R.) te *Delft*, L. a. N. 26 Oct. 1861. Overl. 9 Febr. 1866.

M.

Macaulay,(Th. Babington) te *Campdenhill* bij *Kensington*, B. L. a. L. 19 April 1855. Overl. 28 Dec. 1859.

Madvig, (J. N.) te *Koppenhagen*, B. L. a. L. 19 April 1855.

Maier, (P. J.) te *Batavia*, C. a. N. 7 Mei 1861.

Matthes, (B. F.) te *Makassar*, C. a. L. 7 Mei 1861.

Matthes, (C. J.) te *Amsterdam*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Mees, Az,. (G.) te *Rotterdam*, L. a. L. 4 Mei 1859.

Mees, (W. C.) te *Amsterdam*, L. a. L. 1 Mei 1858.

Mesch, (A. H. van der Boon) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Millies, (H. C.) te *Utrecht*, L. a. L. 5 Mei 1856. Overl. 26 Nov. 1868.

Milne Edwards, (H.) te *Parijs*, B. L. a. N. 5 Mei 1862.

Miquel, (F. A. W.) te *Utrecht*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Bed. 26 Junij 1857. L. a. N. 8 Mei 1860.

Mohl, (H. von) te *Tubingen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

Moll, (W.) te *Amsterdam*, L. a. L. 24 Maart 1855.

Mommsen, (Th.) te *Berlijn*, B. L. a. L. 4 Mei 1859.

Motley, (J. L.) te . . . . . B. L. a. L. 5 Mei 1862.

Mulder, (Cl.) te *Groningen*, L. a. N. 23 Febr. 1855. R. L. 6 Oct. 1866. Overl. 4 Mei 1867.

Mulder, (G. J.) te *Bennekom*, L. a. N. 26 Oct. 1851. R. L. 28 Nov. 1868.

N.

Naber, (S. A.) te *Zwolle*, L. a. L. 8 Mei 1865.

Numan, (A.) te *Utrecht*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 1 Sept. 1852.

Nijhoff, (Is. An.) te *Arnhem*, L. a. L. 24 Maart 1855. Overl. 20 Junij 1863.

O.

Omalius, (J. J. d') te *Ciney*, B. L. a. N 26 Oct. 1851.

Oordt, (J. W. L. van) te *Rotterdam*, L. a. N. 23 Febr. 1855.

Opzoomer, (C. W.) te *Utrecht*, L. a. L. 5 Mei 1856.

Ortt, (J. R. T.) te *Haarlem*, L. a. N. 12 Mei 1870.

Oudemans, Jr., (A. C.) te *Delft*, L. a. N. 3 Mei 1869.

Oudemans, (C. A. J. A.) te *Amsterdam*, L. a. N. 1 Mei 1858.

Oudemans, (J. A. C.) te *Utrecht*, L. a. N. 6 April 1855.

Owen, (R.) te *Londen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

P.

Pluygers, (W. G.) te *Leiden*, L. a. L. 12 Mei 1864. Bed. 9 Maart 1867.

Q.

Quetelet, (A.) te *Brussel*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

R.

Rangabé, (A. R.) te *Athene*, B. L. a. L. 2 Mei 1857.

Ranke, (L.) te *Berlijn*, B. L. a. L. 19 April 1855.

Rauwenhoff, (N. W. P.) te *Leiden*, L. a. N. 1 Mei 1863.

Rawlinson, (H. C.) te *Londen*, B. L. a. L. 4 Mei 1859.

Rees, (O. van) te *Utrecht*, L. a. L. 7 Mei 1866. Overl. 24 Mei 1868.

Rees, (R. van) te *Utrecht*, L. a. N. 26 Oct. 1851. R. L. 24 Mei 1867.

Regnault, (V.) te *Parijs*, B. L. a. N. 8 Mei 1860.

Reinwardt, (C. G. C.) te *Leiden*, R. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 6 Maart 1854.

Réville, (A.) te *Rotterdam*, L. a. L. 5 Mei 1862.

Roorda, (T.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.

Rose, (W. N.) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Rost van Tonningen, (D. W.) te *Cheribon* (op *Java*), C. a. N. 7 Mei 1861.

Roulez, (J.) te *Gent*, B. L. a. L. 2 Mei 1857.

Rueb, (A. S.) te *Utrecht*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 11 Maart 1854.

Rutgers, (A.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.

Rijk, (J. C.) te *'s Gravenhage*, R. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 2 Mei 1854.

Rijke, (P. L.) te *Leiden*, L. a. N. 1 Mei 1863.

S.

Sande Lacoste, (C. M. van der) te *Amsterdam*, L. a. N. 3 Mei 1869.

Sagra, (Ramon de la) te *Parijs*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

Savigny, (F. von) te *Berlijn*, B. L. a. L. 19 April 1855. Overl. 25 Oct. 1861.

Schlegel, (H) te *Leiden*, L. a. N. 23 Febr. 1855.

Schneevoogt, (G. E. Voorhelm) te *Amsterdam*, L. a. N. 23 Febr. 1855.

Scholten, (J. H.) te *Leiden*, L. a. L. 5 Mei 1856.

Sebastian, (A. A.) te *Amsterdam*, L. a. N. 23 Febr. 1855. Bed. 17 Dec. 1856.

Seelig, (H. G.) te *Breda*, L. a. N. 23 Febr. 1855. R. L. 1856. Overl. 3 Oct. 1864.

Simons, (G.) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 17 Nov. 1868.

Six, (J. P.) te *Amsterdam*, L. a. L. 5 Mei 1862.

Sloet, (L. A. J. W.) te *Leiden*, L. a. L. 5 Mei 1856.

Stamkart, (F. J.) te *Delft*, L. a. N. 26 Oct. 1851.
Staring, (W. C. H.) op *Boekhorst* bij *Lochem*, L. a. N. 23 Febr. 1855.
Stratingh, (G. Acker) te *Groningen*, L. a. L. 7 Mei 1861.
Stieltjes, (T. J.) te *Delft*, L. a. N. 2 Mei 1868.
Stuart, (A. B. Cohen) te *Batavia*, C. a. L. 2 Mei 1868.
Stuart, (L. Cohen) te *Delft*, L. a. N. 8 Mei 1865.
Suringar, (W. F. R.) te *Leiden*, L. a. N. 5 Mei 1861.
Swaving, (C.) *Buitenzorg* op *Java*, C. a. N. 23 Febr. 1855.

T.

Tellegen, (B. D. H.) te *Groningen*, L. a. L. 3 Mei 1869.
Temminck, (C. J.) te *Leiden*, R. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 30 Jan. 1858.
Teysmann, (J. E.) te *Buitenzorg* (op *Java*), C. a. N. 8 Mei 1865.
Theiner, (A.) te *Rome*, B. L. a. L. 4 Mei 1859.
Tiedemann, (F.) te *Munchen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 23 Jan. 1861.
Tuuk, (H. N. van der) op *Bali*, C. a. L. 2 Mei 1868.

U.

Ullman, (C.) te *Carlsruhe*, B. L. a. L. 19 April 1855. Overl. 12 Jan. 1865.
Ursel, (de Hertog van) te *Brussel*, C. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 27 Sept. 1860.

V.

Verdam, (G. J.) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 29 Oct. 1866.
Verloren, (M. C.) te *Amersfoort*, L. a. N. 2 Mei 1857.
Verwijs, (E.) te *Leiden*. L. a. L. 8 Mei 1869.
Veth, (P. J.) te *Leiden*, L. a. L. 8 Mei 1865.
Virchow, (R.) te *Berlijn*, B. L. a. N. 8 Mei 1860.
Vissering, (S.) te *Leiden*, L. a. L. 7 Mei 1861.
Vogelsang, (H.) te *Delft*, L. a. N. 2 Mei 1868.
Vollenhoven, (S. C. Snellen van) te *Leiden*, L. a. N. 8 Mei 1860.
Vries, Az., (G. de) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 2 Mei 1857.
Vries, (M. de) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.
Vriese, (W. H. de) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 23 Jan. 1862.
Vrolik, (G.) te *Amsterdam*, R. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 10 Nov. 1859.
Vrolik, (W.) te *Amsterdam*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 22 Dec. 1863.

W.

Wal, (J. de) te *Leiden*, L. a. L. 24 Maart 1855.

Wassink, (G.) te *Batavia*, C. a. N. 2 Mei 1857. Overl. 17 Oct. 1864.

Weber, (W.) te *Göttingen*, B. L. a. N. 2 Mei 1868.

Willigen, (V. S. M. van der) te *Haarlem*, L. a. N. 2 Mei 1857.

Winkel, (L. A. te) te *Leiden*, L. a. L. 7 Mei 1861. Overl. 24 April 1868.

Wijck, (B. H. C. K. van der) te *Groningen*, L. a. L. 3 Mei 1869.

LIJST

DER

BINNEN- EN BUITENLANDSCHE

ACADEMIËN, GELEERDE GENOOTSCHAPPEN EN INSTELLINGEN,

WAARMEDE DE KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN DOOR RUILING DER UITGEGEVEN WERKEN IN VERBINDING IS.

NEDERLAND.

Hoogeschool te Leiden.
〃 〃 Utrecht.
〃 〃 Groningen.
Polytechnische school te Delft.
Athenæum te Amsterdam.
〃 〃 Deventer.
Maatschappij (Hollandsche) der Wetenschappen, te Haarlem.
——— der Nederlandsche Letterkunde, te Leiden.
——— (Nederlandsche) ter bevordering van Nijverheid, te Haarlem.
——— tot bevordering der Bouwkunst, te Amsterdam.
Genootschap (Teylers tweede), te Haarlem.
——— (Zeeuwsch) der Wetenschappen, te Middelburg.
——— (Provinciaal Utrechtsch) van Kunsten en Wetenschappen, te Utrecht.
——— (Historisch), gevestigd te Utrecht.
——— (Bataafsch) der Proefondervindelijke Wijsbegeerte, te Rotterdam.

Genootschap (Provinciaal) van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant, te 's Hertogenbosch.

——— (Wiskundig) onder de zinspreuk: *Een onvermoeide arbeid komt alles te boven*, te Amsterdam.

——— (Koninklijk Zoölogisch) *Natura Artis Magistra*, te Amsterdam.

——— (Nederl. Onderwijzers-) ter bevordering van Volksopvoeding en Onderwijs, te Amsterdam.

——— ter bevordering der Genees- en Heelkunde te Amsterdam.

——— (Friesch) voor Geschied-, Oudheid- en Taalkunde, te Leeuwarden.

Instituut (Koninklijk) van Ingenieurs, te 's Gravenhage.

——— ——— voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Neêrlandsch Indië, te Delft.

——— (Koninklijk Nederlandsch Meterologisch), te Utrecht.

Nederlandsche Entomologische Vereeniging, te Leiden.

Vereeniging (Overijsselsche) tot ontwikkeling van Provinciale welvaart te Zwolle.

Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde, te Amsterdam.

Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst, te Amsterdam.

Vereeniging voor Volksvlijt, te Amsterdam.

Nederlandsche Handelmaatschappij, te Amsterdam.

Boekerij van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, te 's Gravenhage.

Provinciale Bibliotheek van Friesland, te Leeuwarden.

Openbare Bibliotheek, te Arnhem.

Stadsboekerij, te Zutphen.

Provinciale Bibliotheek, te Middelburg.

Rotterdamsch Leeskabinet.

OOST-INDIË.

Bataviaasch Genootschap der Kunsten en Wetenschappen, te Batavia.

Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Nederl. Indië, te Batavia.

Nederlandsch-Indische Maatschappij van Nijverheid, te Batavia.

Vereeniging tot bevordering der Geneeskundige Wetenschappen, te Batavia.

W E S T - I N D I Ë.

Koloniale Bibliotheek, te Suriname.

B E L G I Ë.

Académie Royale des Sciences, Lettres et Arts de Belgique, te Brussel.

——— ——— de Médecine de Belgique, te Brussel.

Société Royale de Sciences, te Luik.

Willems-Fonds, te Gent.

Université Catholique de Louvain, te Leuven.

F R A N K R IJ K.

Académie Impériale des Sciences, te Parijs.

Ecole Impériale Polytechnique, te Parijs.

Bibliothèque du Comité des Travaux historiques et des Sociétés savantes, te Parijs.

Bibliothèque du Ministère de l'Agriculture, du Commerce et des Travaux Publics, te Parijs.

Muséum d'Histoire Naturelle, te Parijs.

Académie Impériale de Médecine, te Parijs.

Société de Biologie, te Parijs.

Het Departement van Oorlog, te Parijs.

Bibliothèque Impériale, te Parijs.

Académie Impériale des Sciences, Belles-Lettres et Arts, te Lyon.

Société Impériale d'Agriculture, d'Histoire Naturelle et d'Arts utiles, te Lyon.

——— Linnéenne, te Lyon.

——— ——— de Normandie, te Caen.

Académie des Sciences, Arts et Belles-Lettres, te Caen.

Société des Antiquaires de Normandie, te Caen.

Académie Impériale des Sciences, Inscriptions et Belles-Lettres, te Toulouse.

——— de Législation, te Toulouse.

——— Impériale des Sciences, Belles-Lettres et Arts, te Bordeaux.

Académie des Sciences, Arts et Belles-Lettres, te Dijon.
Société d'Agriculture et d'Industrie Agricole de la Côte d'or, te Dijon.
Académie des Sciences, Belles-Lettres et Arts, te Rouaan.
——— des Sciences et Lettres, te Montpellier.
——— Impériale de Savoie, te Chambéry.
——— de Stanislas (Société des Sciences, Lettres et Arts) te Nancy.
——— d'Emulation, te Kamerrijk.
Société Impériale des Sciences, de l'Agriculture et des Arts, te Rijssel.
——— Dunkerquoise pour l'encouragement des Sciences, des Lettres et des Arts, te Duinkerken.
——— Académique de St. Quentin (Sciences, Arts, Belles-Lettres, Agriculture et Industrie), te St. Quentin.
——— Imp. d'Agriculture, Sciences et Arts de l'arrondissement de Valenciennes, te Valenciennes.
——— de l'Histoire et des Beaux-Arts de la Flandre Maritime, te Bergues.
——— Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées Orientales, te Perpignan.
——— des Sciences Naturelles, te Cherburg.
——— ——— Naturelles, te Straasburg.
——— des Antiquaires de Picardie, te Amiens.
——— ——— de la Morinie, te St. Omer.
——— des Sciences Physiques et Naturelles, te Bordeaux.
——— botanique de France, te Parijs.

ITALIË.

Accademia Pontifizia dei Nuovi Lincei, te Rome.
——— delle Scienze dell' Istituto di Bologna, te Bologna.
R. Istituto di Scienze, Lettere ed Arti, te Venetië.
Istituto Lombardo di Scienze, Lettere ed Arti, te Milaan.
Accademia Reale delle Scienze, te Turijn.
——— Reale delle Scienze, te Napels.
Consiglio di perfezionamento annesso al R. Istituto tecnico, te Palermo.

SPANJE.

La Real Academia de Ciencias, te Madrid.
Academia Especial de Ingenieros, te Madrid.

PORTUGAL.

Academia Reale das Sciencias, te Lissabon.

GROOT-BRITTANNIË EN IERLAND.

Royal Society, te Londen.
—— Astronomical Society, te Londen.
—— Medical and Chirurgical Society, te Londen.
—— Geographical Society, te Londen.
—— Observatory, te Greenwich.
Zoological Society, te Londen.
Linnean Society, te Londen.
Hydrographical office (Admiralty), te Londen.
East-India Company, te Londen.
Philological Society, te Londen.
Anthropological Society, te Londen.
Cambridge Philosophical Society, te Cambridge.
Literary and Philosophical Society, te Manchester.
Royal Society, te Edinburg.
—— Observatory, te Edinburg.
—— Irish Academy, te Dublin.
—— Dublin Society, te Dublin.
—— Catholic University of Ireland, te Dublin.
Philosophical Society, te Glasgow.
Geological Society, te Dublin.
Natural History Society, te Dublin.
Public Library, te Melbourne.
Meteorological Committee, te Calcutta.

AMERICA.

American Academy of Arts and Sciences te Boston and Cambridge, Massachusetts.
Observatory of Harvard College, te Cambridge (Mass).

State Library of New-York, te Albany.
Academy of Natural Sciences, te Philadelphia.
American Philosophical Society, te Philadelphia.
——— Association for the advancement of Sciences, te Philadelphia.
Smithsonian Institution, te Washington.
Department of Agriculture of the U. S. of America, te Washington.
American Journal of Sciences and Arts, te Newhaven.
Michigan-State agricultural Society, te Détroit.
Academy of Science, te St. Louis (Missouri).
Elliot-Society of Natural History, te Charleston (Zuid-Carolina).
Ohio-State Board of Agriculture, te Columbus.
State University of Iowa, te Des Moines.
Chicago Academy of Sciences, te Chicago (Ill).
California Academy of natural Sciences, te San Francisco.
Société de Naturalistes de la Nouvelle Grenade, te Bogota.
Sociedad de Ciencias fisicas y naturales de Carácas, te Carácas (Venezuela).
Boston Society of Natural History, te Boston.
National Academy of Sciences, te Washington.
Surgeon General's office Library, te Washington.

OOSTENRIJK.

Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, te Weenen.
K. K. Geologische Reichsanstalt, te Weenen.
K. K. Geographische Gesellschaft, te Weenen.
Zoologisch-böhmische Gesellschaft, te Weenen.
Anthropologische Gesellschaft, te Weenen.
Königlich-böhmische Gesellschaft der Wissenschaften, te Praag.
Académie des Sciences de Hongrie, te Pesth.
Verein für Vaterländische Naturkunde, te Presburg.
Das Tirolische Ferdinandeum, te Innsbrück.
Société historique de Styrie, te Gratz.
Naturwissenschaftlicher Verein für Steiermark, te Gratz.
Naturforschender Verein, te Brünn.

PRUISSEN.

Königliche Akademie der Wissenschaften, te Berlijn.
Königliche Sternwarte, te Koningsbergen.
Physikalisch-ökonomische Gesellschaft, te Koningsbergen.
Naturforschende Gesellschaft, te Dantzig.
Naturforschende Gesellschaft f. Vaterländische Kultur, te Breslau.
Verein von Alterthumsfreunden im Rheinlande, te Bonn.
Naturhistorischer Verein der preussischen Rheinlande u. Westphalens, te Bonn.
Naturforschende Gesellschaft, te Halle.
Naturwissenschaftlicher Verein für Sachsen und Thüringen, te Halle.
Oberlausitzische Gesellschaft der Wissenschaften, te Görlitz.
Gesellschaft für nützliche Forschungen, te Trier.
Die Philomathie, te Neisse.
Universiteit, te Greifswald.
Verein für Naturkunde, te Fulda.
Königliche Gesellschaft der Wissenschaften, te Göttingen.
Gesammt-Verein des deutschen Geschichts- und Alterthumsvereines, te Hannover.
Naturforschende Gesellschaft, te Emden.
Verein für Naturkunde, te Cassel.
Gesellschaft zur Beförderung der gesammten Naturwissenschaften, te Marburg.
Wetterauische Gesellschaft für die gesammten Naturwissenschaften, te Hanau.
Verein für Naturkunde, te Wiesbaden.
Senckenbergische Stiftung, te Frankfort a/M.
Zoologische Gesellschaft, te Frankfort a/M.

SAXEN.

K. K. Leopoldinisch Carolinische Deutsche Akademie der Naturforscher, te Dresden.
Königlich sächsische Gesellschaft, te Leipzig.
Fürstlich Jablonowskische Gesellschaft, te Leipzig.

Astronomische Gesellschaft, te Leipzig.
Verein für Erdkunde, te Dresden.

SAXEN-GOTHA.

Geographische Anstalt, te Gotha.

WÜRTTEMBERG.

Verein für Vaterländische Naturkunde, te Stuttgart.
Bibliothèque Royale, te Stuttgart.

BEIJEREN.

Königliche Akademie der Wissenschaften, te Munchen.
K. Hof- und Staatsbibliothek, te Munchen.
Physikalisch-medicinische Gesellschaft, te Wurzburg.
Naturhistorischer Verein, te Augsburg.
Zoologisch-mineralogischer Verein, te Regensburg.
Germanisches National-Museum, te Neurenberg.
Pollichia, Naturwissenschaftlicher Verein der Rheinpfalz, te Durkheim.
Historischer Verein f. Unterfranken u. Aschaffenburg, te Wurzburg.

HESSEN-DARMSTADT.

Oberhessische Gesellschaft für Natur- und Heilkunde, te Giessen.
Verein für Naturkunde, te Offenbach a/M.

BADEN.

Gesellschaft zur Beförderung der Naturwissenschaften, te Freiburg (in Breisgau).
Naturhistorisch medizinischer Verein, te Heidelberg.

MECKLENBURG-STRELITZ.

Verein der Freunde der Naturwissenschaften in Mecklenburg, te Neubrandenburg.

LUXEMBURG.

Institut Luxembourgeois, te Luxemburg.
Société des Sciences Naturelles du Gr. Duché de Luxembourg, te Luxemburg.

HAMBURG.

Naturwissenschaftlicher Verein, te Hamburg.

BREMEN.

Naturforschender Verein, te Bremen.

ZWITSERLAND.

Société de Physique et d'Histoire Naturelle, te Genève.
——— Helvétique des Sciences Naturelles, te Bern.
——— Bernoise pour les Sciences Naturelles, te Bern.
——— Vaudoise des Sciences Naturelles, te Lausanne.

RUSLAND.

Académie Impériale des Sciences, te St. Petersburg.
Musée Impérial de l'Ermitage, te St. Petersburg.
Observatoire Physique Central, te St. Petersburg.
Commission Impériale Archéologique, te St. Petersburg.
Société Géographique de Russie, te St. Petersburg.
Jardin Impérial Botanique, te St. Petersburg.
Société Impériale des Naturalistes, te Moskou.
Musée public, te Moskou.
Observatorium, te Pulkowa.
Societas Scientiarum Fennica, te Helsingfors.
Académie des Sciences, te Dorpat.
Naturforscher-Gesellschaft, te Dorpat.
Naturforschender Verein, te Riga.

DENEMARKEN.

Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, te Koppenhagen.
Société Royale des Antiquaires du Nord, te Koppenhagen.
Sternwarte, te Altona.

ZWEDEN EN NOORWEGEN.

Kongelige Frederiks Universität, te Christiana.
——— Norske Videnskabs-Selskab, te Drontheim.
——— Vetenskabs-Akademie, te Stockholm.
Societas Scientarium, te Upsal.
Bureau de la Recherche Géologique de la Suède, te Stockholm.
Universitas Carolina, te Lund.

KONINKLIJK BESLUIT OMTRENT HET VERLEENEN VAN VRIJDOM VAN BRIEFPORT AAN DE KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN TE AMSTERDAM.

WIJ WILLEM III, *bij de gratie Gods, Koning der Nederlanden, Prins van Oranje-Nassau, Groot-Hertog van Luxemburg, enz., enz., enz.*

Gezien Art. 33 der wet van 12 April 1850 (*Staatsblad*, N°. 15) mitsgaders Ons besluit van 5 Julij 1850 (*Staatsblad*, N°. 38).

Gelet op het rapport van Onzen Minister van Financiën, van den 15den dezer, N°. 139 Post.

Hebben goedgevonden en verstaan:

Vrijstelling van briefport onder de gewone bepalingen van kruisband en eigenhandig contreseing te verleenen;

1°. voor de briefwisseling welke over dienstzaken gevoerd wordt tusschen de Leden der Kollegiën van Gedeputeerde Staten in elke provincie en den Griffier van hetzelfde Kollegie;

2°. voor de brieven en stukken betrekking hebbende tot den werkkring van de *Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam*, welke over en weder verzonden worden tusschen het *Bestuur van die Akademie* ter eene en de *Leden van dezelve Akademie* ter andere zijde.

Onze Minister van Financiën is belast met de uitvoering dezes, waarvan afschrift zal worden gezonden aan Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken, tot informatie.

Het Loo, den 21sten Augustus, 1856.

(*get.*) WILLEM.

De Minister van Financiën,
(*get.*) VROLIK.

Voor kopie conform,
De Secretaris-Generaal,
(*get.*) D. VAN HOYTEMA.

Ten opzigte van het genot van vrijdom van briefport, is het noodzakelijk, den H H. leden der Akademie te doen opmerken, dat de onder kruisband en eigenhandig contreseing verzonden brieven aan het bureau van het Postkantoor behooren te worden afgegeven. Zoo zij in de bus worden gestoken, vervalt de vrijdom, en worden de brieven getaxeerd. De vrijdom bepaalt zich uitsluitend tot de dienst der Academie.

PROGRAMMA CERTAMINIS POETICI AB ACADEMIA REGIA DISCIPLINARUM NEDERLANDICA EX LEGATO HOEUFFTIANO INDICTI ANNO CIƆIƆCCCLXX.

Ante Kal. Ianuarias huius anni novem carmina Latina certamini oblata sunt iudicibusque e sociis Academiae cooptatis tradita. Horum sententia, in proximo fasciculo Relationum ordinis literarii promulganda, pridie Id. Martias in conventu publico ordinis recitata est. Summa haec fuit.

Carmina, quae inscribuntur I *de rerum concordia atque incrementis* cum lemmate *miserisque viatica canis,* II *Vivitur ingenio, cetera mortis erunt,* III *Concilium oecumenicum*, cui adscriptum *parturient montes,* IV *Carmen* Sapphicum *honoribus exc. domini Stephani Pankovics* cet. dicatum, haec igitur quatuor carmina tam paucis commendantur virtutibus, tot vitiis laborant, ut nulla eorum ratio haberi possit.

Paulo melioris notae sunt V *Carmen seculare memoriae Iosephi II Austriae Imp. sacrum* cet. munitum verbis *Πολὺ ἂν ἐπιδοίη ἡ γεωργία κτἑ* et VI *de cholera morbo*, cui adscripta sunt verba *quaesitaeque nocent artes*, nec tamen satis expolita sunt, ut ad praemii honorem adspirare possint. Magis puro sermone se commendat VII *ad Salutem*, sed nimis tenue et ornatu poetico destitutum est, ut legentibus voluptatem afferre possit.

VIII inscribitur *Parus* et pro tessera in fronte habet imaginem illius aviculae pulcre depictam. In longo carmine pulcrae sententiae et plures boni versus inveniuntur, nec garrulitas pari iudicibus molesta fuit. Sed virtutes plurimis obscurantur vitiis sermonis et metricis, quae unus iudicum poetae, si forte ea cognoscere volet, indicare non recusabit.

✓ At carmen IX *Urania* quo continetur rerum coelestium descriptio, in qua ne ea quidem desiderantur, quae nostra aetate in re astronomica et meteorologica reperta sunt, ab omni parte ita excellit, ut sine ulla dubitatione praemio aureo dignum habitum sit.

Aperta schedula Uraniae addita auctorem se professus est PETR. ESSEIVA Helvetius, exercitus pontificii centurio.

Denuo rogantur, qui de praemio HOEUFFTIANO certare velint, ut carmina Latina nitide scripta suis sumptibus ante Kal. Ianuarias anni MDCCCLXXI perferenda curent ad virum Cl. I. C. G. BOOT, Ordini literario ab actis, lemmate instructa, quod idem inscribendum est schedulae obsignatae, quae nomen poetae et sedis indicium contineat.

Iudices de carminibus missis sententiam ferent in conventu publico Ordinis mense Martio proximi anni, et numum aureum CXX florenorum decernent, si quod carmen versibus minimum L constans, non ex alio sermone translatum nec argumenti privati nec editum, ceteris praestare et supra mediocritatem assurgere censebitur.

Carmen praemio ornatum et si forte aliud praecipua laude dignum videbitur edetur sumptibus e legato erogandis. Schedulae ceteris additae non apertae comburentur.

C. W. OPZOOMER,
Ord. Praeses.

Amstelodami, Idibus Martiis,
A. CIϽIϽCCCLXX.

PROCES-VERBAAL

VAN DE

VEREENIGDE VERGADERING DER BEIDE AFDEELINGEN

DER

KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN.

INLEIDING.

Tot de Vereenigde Vergadering van de beide Afdeelingen der Koninklijke Academie van Wetenschappen, gevestigd te Amsterdam, waren de leden met den volgenden brief opgeroepen:

Amsterdam, den 23sten April 1870.

Ik heb de eer U te noodigen op Saturdag den 30sten April e. k. des morgens te Elf uren en Dertig minuten, tot eene Vereenigde Vergadering van de *beide Afdeelingen der Academie*, voorgeschreven bij Art. 12 van het Organiek Reglement.

C. J. MATTHES,
Algemeene Secretaris.

ONDERWERPEN TER BEHANDELING.

1°. Ontwerp-Verslag van den staat en de werkzaamheden der Academie.

2°. Rekening en Verantwoording van den Algemeenen Secretaris over het jaar 1869—1870, en Rapport van de Hee-

C*

ren P. J. van Kerckhoff, G. E. Voorhelm Schneevoogt, H. J. Koenen en R. T. H. P. L. A. Bonneval Faure, door de twee Afdeelingen der Academie in Commissie benoemd tot het nazien daarvan.

3°. Mededeeling omtrent en uit het Verslag der Commissie *Voor het opsporen, het behoud en het bekend maken van overblijfsels van Vaderlandsche Kunst uit vroegere tijden* — en Voorstel daaruit voortvloeijende.

4°. Raming van Ontvangsten en Uitgaven over 1870—1871.

5°. Verslag aangaande Boekerij en Munt- en Penningkabinet.

6°. Verwisseling van den Voorrang der Afdeelingen.

PROCES-VERBAAL

VAN DE

VEREENIGDE VERGADERING DER BEIDE AFDEELINGEN

DER

KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 30sten APRIL 1870, DES MORGENS TE HALF TWAALF UREN.

Algemeene Voorzitter . . C. A. J. A. OUDEMANS.
Algemeene Secretaris . . C. J. MATTHES.

Tegenwoordig de Heeren: S. A. NABER, B. J. L. DE GEER, W. N. ROSE, A. H. VAN DER BOON MESCH, D. BIERENS DE HAAN, N BEETS, G. F. W. BAEHR, J. A. HERKLOTS, G. VAN DIESEN, W. MOLL, G. MEES, AZ., C. LEEMANS, N. W. P. RAUWENHOFF, J. H. HOLWERDA, L. COHEN STUART, TH. BORRET, P. J. VETH, V. S. M. VAN DER WILLIGEN, H. J. KOENEN, F. J. STAMKART, E. H. VON BAUMHAUER, J. C. G. BOOT, A. HEIJNSIUS, E. VERWIJS, G. DE VRIES, AZ., G. E. VOORHELM SCHNEEVOOGT, H. VOGELSANG, J. VAN GEUNS.

De H.H. F. C. DONDERS, C. W. OPZOOMER, A. W. M. VAN HASSELT, J. DE WAL, C. H. C. GRINWIS, W. F. R. SURINGAR en R. T. H. P. L. A. BONEVAL FAURE hebben om verschillende redenen hun afzijn verontschuldigd.

De Vergadering wordt bij afwezigheid van den Heer F. C. DONDERS door den Vice-Voorzitter geopend.

I.

Daarop draagt de Secretaris het door hem ontworpen Verslag voor van den staat en de werkzaamheden der Academie, hetwelk aldus luidt:

SIRE!

De Koninklijke Akademie van Wetenschappen heeft de eer, Uwer Majesteit het Verslag aan te bieden van hare verrigtingen gedurende het afgeloopen jaar 1869/70. Moge daaruit blijken, hoe zij hare beste pogingen bleef aanwenden, om waardiglijk aan het doel harer instelling te beantwoorden.

Daartoe strekten in de eerste plaats de Opdragten van Regeringswege haar gedaan, waarvan zij niet in gebreke bleef zich naar behooren te kwijten.

Hare voorlichting werd verlangd nopens een voorstel van Dr. OUDEMANS, Chef der geographische dienst in Neêrlandsch Oost-Indië, betreffende de vergelijking der normaalstaaf van REPSOLD's basis-meettoestel. Voorts werd zij geraadpleegd daarover, of de bij Kon. Besluit van 12 April 1839 (*Staatsblad*, N°. 18) aangenomen standaarden van maat en gewigt als zoodanig behoorden bestendigd te worden. Nog werd aan haar oordeel onderworpen : de wenschelijkheid eener vertegenwoordiging van Nederland bij de speciale Commissie waaraan het Fransche Gouvernement voornemens was de vervaardiging eener wettige kopie op te dragen van den mètre à bouts in de Archiven van het Keizerrijk voorhanden.

De paalworm-quaestie gaf wederom aanleiding tot het vragen van adviezen omtrent de doeltreffendheid van middelen tot wering van den paalworm aangeboden, één door den Heer C. MAK te Rotterdam, een ander door den Heer J. VAN BERK te Helder; terwijl der Academie werden medegedeeld de door den Hoofd-Ingenieur van den Waterstaat in Noord-Holland ingediende Resultaten van een op 17 Maart 1869 hernieuwd onderzoek, ingesteld op de in 's Rijks zeehaven het Nieuwe-Diep ter proeve geplaatste balken van te Ostende gecreosoteerd hout — benevens een nader Rapport van de Hoofd-Ingenieurs van den Waterstaat in Friesland, Noord-Holland en Zeeland, aangaande de eigenschap die sommige Surinaamsche houtsoorten zouden bezitten, van door den paalworm niet aangetast te worden. Beide deze stukken werden, daar de Commissie ad hoc bereids ontbonden was, voorloopig weggelegd, om later daarover, gezamenlijk met nog meer dergelijke te verwachten berigten, verslag uit te brengen.

Eindelijk werd het gevoelen der Academie gevraagd over een schrijven van den Heer C. WOESTIJN te Parijs, betreffende diens methode van luchtzuivering in ziekenhuizen.

Een vertoog van den Correspondent Mr. J. A. VAN DER CHYS te Batavia, waarbij op een wetenschappelijk onderzoek van sommige inheemsche talen van de Nederlandsche Oost-Indische bezittingen werd aangedrongen, gaf aanleiding tot een voorstel aan Z. E. den Minister van Koloniën, waarop de volledige beslissing nog verwacht wordt.

De Commissie aan welke de zorg voor het opsporen en bewaren van de overblijfselen der Oude Vaderlandsche Kunst is opgedragen, heeft ook dit jaar met ijver zich van haren veelomvattenden arbeid gekweten. Zij vond intusschen bij voortduring te weinig ondersteuning, om de instandhouding van haren werkkring in het belang der zaak raadzaam te achten.

De Commissie belast met de bewerking der *Vervolgen op* VAN LOON's *Penningwerk*, heeft hare taak ten einde gebragt met de uitgave van het X^{de} Stuk. Wij gelooven dat het geleverde ruimschoots regt geeft op den dank van de beoefenaars der vaderlandsche geschiedenis.

De Charter-Commissie gaat voort met het verzamelen en rangschikken van stukken, waarvan een aantal voor de pers gereed ligt. Van het *Oorkondenboek* is de eerste Aflevering van het tweede Deel juist uitgegeven, bevattende 279 oorkonden, meest allen in het Latijn, van het jaar 1256 tot 1274.

De maandelijksche Vergaderingen der Leden werden opgeluisterd door vele belangrijke bijdragen.

In de Afdeeling voor *Wis- en Natuurkundige Wetenschappen*, gaf het herhaaldelijk ter sprake komen van standaard-maat en gewigt aanleiding aan den Heer VAN DER WILLIGEN, om te handelen *over verschillende Natuurmaten*, als hoedanig hij wenscht voor te slaan de golfslengte van het Natriumlicht; zijn opstel daarover bood hij voor de werken in 4°. aan.

Van zuiver wiskundigen aard waren de bijdragen van den Heer BIERENS DE HAAN betreffende de *Theorie der bepaalde Integralen*, en van den Heer BAEHR *Over een merkwaardig verband tusschen de Wortels en Coëfficiënten der algemeene tweede magtsvergelijking*. Laatstgenoemde deelde voorts nog *Nieuwe uitkomsten van onderzoek* mede *over de Beweging van het Oog*.

In het vak der sterrekunde gaf de Heer J. A. C. OUDEMANS een *Naschrift tot zijn Verslag van de waarneming der totale Zoneclips van* 18 *Aug*. 1868, en opperde eene *nieuwe hypothese omtrent den aard der Lichtkroon en derzelver stralen bij totale Zoneclipsen*, die hij betoogde denzelfden oorsprong te hebben als het zodiacaallicht.

Op hydrographisch gebied bewogen zich de Heeren VAN DIESEN en STIELTJES. Eerstgemelde leverde eene *Berekening van het afvoerend vermogen van Neder-Rijn en Lek bij hoogen rivierstand* (zie *Versl. en Meded*. N. R., Dl. IV, blz. 121); laatstgenoemde: *Beschouwingen over reeds genomen en nog te nemen proeven ter bepaling van de Snelheid van water in rivieren, kanalen en plassen* (zie *Versl. en Meded*. N. R. Dl. IV, blz. 228).

De Heer STARING vestigde de aandacht op zijne onlangs verschenen *Nieuwe landbouwkundige Kaart van Nederland*, als die op een geheel anderen, wetenschappelijken grondslag berust als de gewone agronomische kaarten.

In het vak der algemeene natuurkunde kwam de Heer J. Bosscha, Jr. terug op de door hem noodig gekeurde *Correctie der kwik-thermometerstanden tusschen* 0° *en* 100°, die hij staande hield dat door den Heer Regnault verwaarloosd was geworden. Later gaf hij eene bijdrage *over de Grondvergelijking van de leer der Capillariteit.* De Heer Buijs Ballot bepleitte de wenschelijkheid van gedeeltelijk het voorstel der Gebr. Skizzo weêr op te vatten met opzigt tot de *Formule voor de Uitzetting der gassen*. De Heer van der Willigen deelde een paar *opmerkingen* mede *de Electriseermachine van* Holtz *betreffende* (zie *Versl. en Meded.* N. R. Dl. IV, blz. 348). De Heer P. A. Bergsma eindelijk, door geen titel aan de Academie verbonden, bood *waarnemingen* aan *van de dagelijksche Variatie der magnetische inclinatie te Batavia* (zie *Versl. en Meded.* N. R. Dl. IV, blz. 284); later, een opstel *over Ebbe en Vloed in den Dampkring, veroorzaakt door de Maan.*

Als vertegenwoordigers der scheikunde traden vier sprekers op. De Heer von Baumhauer handelde *over de Digtheid der Mengsels van alcohol en water*, naar aanleiding der onderzoekingen van D. Mendelejeff (zie *Versl. en Meded.* N. R. Dl. IV, blz. 292); de Heer van Kerckhoff: *over de Constitutie van sommige Koolwaterstoffen* (zie *Versl. en Meded.* N. R. Dl. IV, blz. 330); de Heer A. C. Oudemans, Jr.: *over de Zamenstelling van het Palmpittenvet*, alsmede *over de volumetrische Bepaling van Yzeroxyd* (zie *Versl. en Meded.* N. R. Dl. IV, blz. 309 en 320); de Heer van der Boon Mesch: *over Beta hybrida* en het suikergehalte van onderscheiden variëteiten dier plant.

Van physiologischen aard was het door de Heeren Donders en Heijnsius voorgedragene. De Heer Donders sprak: *over de Wetten van den Electrotonus,* getoetst aan den invloed van den constanten stroom op den nervus vagus. Voorts deelde hij de resultaten mede van een onderzoek door Dr. Th. W. Engelmann in het werk gesteld: *over periodieke Zamenwerking bij blijvende prikkeling met zwakke inductiestroomen,* alsmede die van proeven door Dr. E. Adamuk uit Kasan in het physiologisch Laboratorium der Utrechtsche Hoogeschool genomen

op de *Innervatie der Oogbewegingen.* Eindelijk toonde en beschreef hij een werktuig door hem bedacht en *Phænophthalmotroop* geheeten, dienende tot opheldering der bewegingen van den oogbol. De Heer HEIJNSIUS deelde resultaten van onderzoek mede door hem en den Med. Doctorandus NOLET verkregen omtrent den *Oorsprong der Geruischen in het Vaatstelsel,* alsmede den uitslag van onderzoekingen door Dr. PLACE in het werk gesteld aangaande de *Geleidingssnelheid in de Beweegzenuwen van den mensch.* Nog deed hij verslag van *proeven met paardenbloed,* die hem het regtstreeksche bewijs opleverden, dat, zoo niet alle vezelstof in het bloed, althans het grootste gedeelte daarvan van de bloedligchaampjes afkomstig is.

De Heer VAN HASSELT gaf eene toxicologische bijdrage *over de Africaansche Pijlvergiften.*

Wat nu de Natuur-historische Wetenschappen aangaat, leverde de Heer VOGELSANG een vertoog: *over de Benaming en Sorteering der kristallijne gesteenten* (zie *Versl. en Meded.* N. R. Dl. IV, blz. 199), hetwelk den Heer STANISLAS MEUNIER te Parijs aanleiding gaf, zijn *Nouvel arrangement méthodique des roches* voor onze *Versl. en Meded.* aan te bieden (N. R. Dl. IV, blz. 269).

In het vak der botanie gaf de Heer MIQUEL Vervolgen op zijne *Bijdrage tot de Flora van Japan*, alsmede *Nieuwe Bijdragen tot de kennis der Cycadeeën*, 6de Ged. De Heer SURINGAR vestigde de aandacht op de groote zorgvuldigheid waarmede in Japan van alle natuur-voortbrengselen partij wordt getrokken, en vertoonde eene belangrijke collectie Wieren, met verschillende producten daaruit vervaardigd, waarvan daar te lande als eetwaar of anderszins gebruik wordt gemaakt; later hield hij eene voordragt *over het Wiergeslacht Gloeopeltis J Ag.* De Heer P. HARTING sprak *over een merkwaardigen Lindeboom* op het eiland Tholen bij het dorp Maartensdijk, door eene afbeelding toegelicht. De Heer RAUWENHOFF handelde *over het voorkomen van Looistof in de Planten.*

Op zoölogisch gebied zijn te vermelden de Heeren HERKLOTS, P. HARTING en BLEEKER. De Heer HERKLOTS gaf eene *Beschrijving van twee nieuwe Geslachtsvormen van parasitische Cy-*

mothoadae, *Epichthys en Ichthyoxenos* (zie *Versl. en Meded.* N. R. Dl. IV, blz. 156), en deed verslag van door den Heer C. RITSEMA, Cz. in het werk gestelde *onderzoekingen op Periphyllus Testudo* v. D. H., waarover deze later een opstel voor de *Versl. en Meded.* aanbood, dat geplaatst is geworden (N. R. Dl. IV, blz. 263). De Heer P. HARTING sprak: *over het Maaksel der Sponsen en derzelver rangschikking*, en deelde nadere bijzonderheden mede omtrent den zoogenoemden *Neptunusbeker*, eene bij Sumatra en Singapore voorkomende soort. De Heer BLEEKER handelde *over Afbeeldingen van Nederlandsche Visschen;* gaf eenige bijdragen voor de *Versl. en Meded.*, als: *Description et figure d'une espèce inédite de Rhynchobdella de Chine; Over eenige nieuwe Vischsoorten van China; Description d'une espèce inédite de Botia de Chine et Figures du Botia elongata et du Botia modesta; Description et figure d'une espèce inédite de Hemibagrus de Chine* (N. R. Dl. IV, blzz. 249, 251, 254 en 257), en bood voor de werken in 4°. eene Verhandeling aan, getiteld: *Mémoire sur les Cyprinoïdes de Chine,* die daarin zal worden opgenomen.

Van palaeontologischen aard was eene bijdrage van den Heer P. HARTING, die den *Schedel van een voorwereldlijk Rund* van groote afmetingen, Bison, vertoonde en besprak, gevonden in de Maas tusschen Maasbommel en Megen.

De Heer KOSTER leverde drie ontleedkundige bijdragen, als: *over de embryonale Afkomst der Arteriae bronchiales; over een Musculus omohyoïdeus, die zich na zijn oorsprong in tweeën splitst*, en *over een ongewonen loop van den Nervus phrenicus der regter-zijde* (zie *Versl. en Meded.* N. R. Dl. IV, blzz. 172, 190 en 193).

Beide laatstgenoemden eindelijk bragten nog Rapport uit van een door hen ingesteld anthropologisch onderzoek op een *Schedel* en eenige *Beenderen*, onder bijzondere omstandigheden te Stolwijk opgedolven, waarover het oordeel der Afdeeling gevraagd was (zie *Versl. en Meded.* N. R. Dl. IV, blz. 212).

De Leden der Afdeeling voor de *Taal-*, *Letter-*, *Geschiedkundige en Wijsgeerige Wetenschappen,* die dit jaar door mededeelingen de aandacht der Vergaderingen hebben bezig gehou-

den, bewogen zich allen op het gebied der *Taal-, Letter- en Geschiedkunde.*

Onderwerpen uit de Oostersche taal- en letterkunde werden ter sprake gebragt door de Heeren Brill en de Goeje. De eerste heeft in twee zittingen gesproken *over de plaats die de Semitische taalstam te midden van de andere taalstammen inneemt*, de ander handelde *over de namen Phoenicië en Kanaän* (zie *Versl. en Meded.* N. R. Dl. I, blz. 76).

De Grieksche letterkunde vond in den Heer Naber een woordvoerder, die eene bijdrage leverde tot *Verklaring en Verbetering van verscheiden Dichters en Schrijvers* (zie *Versl. en Meded.* N. R. Dl. I, blz. 12).

De Heer Francken deelde iets mede *over Handschriften van* Nonius; de Heer Leemans betoogde de *Onechtheid van een Romeinsch opschrift*, dat gezegd werd te Katwijk gevonden te zijn, en verklaarde bij eene andere gelegenheid drie *echte Romeinsche opschriften te Vechten* gevonden (zie *Versl. en Meded.* Dl. XII, blz. 299), en de Heer Boot sprak *over de Bezoldiging der Romeinsche ambtenaren* (zie *Versl. en Meded.* Dl. XII, blz. 317).

Eene uitvoerige geschied- en penningkundige bijdrage van den Heer Dirks *over de Angelsaksers en hunne kleine munt Scealtas genaamd,* opgehelderd door vele munten en teekeningen, hield de Afdeeling tweemalen bezig. Zij is echter niet door haar uitgegeven, daar de Schrijver haar voor de Belgische *Revue Numismatique* meer geschikt achtte. Op hetzelfde gebied van penningkunde leverde de Heer Leemans twee bijdragen (zie *Versl. en Meded.* N. R. Dl. I, blzz. 45 en 98). De eene handelt *over gewijde Draagpenningen*, waarbij de echtheid van twee door den Romeinschen geleerde J. B. de Rossi beschreven draagpenningen bestreden wordt; de andere *over Penningplaten met een Latijnsch opschrift en de initialen H. G.*

De Heer Moll bragt, naar aanleiding van een oud handschrift in zijn bezit, het *middeneeuwsche Bijgeloof* ter sprake; dat *der oude Egyptenaren,* met opzigt tot *gelukkige en ongelukkige dagen* maakte het onderwerp uit eener latere bijdrage van den Heer Leemans; de Heer Sloet van de Beele deelde

de *Legende van den Zwanenridder* volgens een handschrift te Nijmegen mede (zie *Versl. en Meded.* Dl. XII, blz. 255).

Aan het Germaansche regt ontleende de Heer J. A. Fruin de stoffe eener bijdrage *over het Verschil tusschen de anfang en de slichte klage um varende have* volgens de Saksische regtsbronnen (zie *Versl. en Meded.* Dl. XII, blz. 269); terwijl de Heer G. de Vries, Az. de kennis der Waterschappen in Holland verrijkte door eene *nieuwe bijdrage tot de geschiedenis van het Hoogheemraadschap van den Hondsbossche en Duinen tot Petten* (zie *Versl. en Meded.* Dl. XII. blz. 337).

Eindelijk hebben wij nog te vermelden: dat de Heer de Jonge ons de resultaten van zijn *Onderzoek* in het Rijks-archief *aangaande* Albrecht Beylinc mededeelde, en dat de Heer Beets eene *Nalezing* gaf op de mededeeling van den Heer M. de Vries *over het woord Ruwaard.*

Slechts één Lid, de Heer Francken, bood eene Verhandeling voor de werken in 4°. aan. Zij is in het Latijn geschreven, bevat critische gissingen op de fragmenten der eerste tien boeken van de *Satiren van* Lucilius, en maakt het eerste gedeelte van het 5de Deel uit. Een jong geleerde, Dr. P. L. Muller, aan wien door bemiddeling der Afdeeling de toegang tot de Archiven te Weenen gemakkelijk is gemaakt, toonde zich dankbaar voor die hulp door de inzending ven eene uitvoerige Verhandeling *Over Nederlands eerste Betrekkingen met Oostenrijk;* zij werd waardig geacht om in de Verhandelingen der Afdeeling eene plaats te vinden, en is mede in het 5de Deel opgenomen.

Voor den wedstrijd der Latijnsche dichtkunst werden negen gedichten ingezonden. Naar het oordeel der drie kampregters muntte één daarvan, den *Sterrenhemel* ten onderwerp hebbende en onder den naam *Urania* ingezonden, door belangrijkheid van inhoud en schoonheid van taal en vorm bijzonder uit. Daaraan werd de gouden eereprijs van het Legaat Hoeufft toegekend. Vervaardiger bleek te zijn de Heer P.

Esseiva, een Zwitser, Kapitein bij de Karabiniers te Rome. Geen der overige gedichten werd de eer waardig gekeurd, om met het bekroonde uitgegeven te worden.

Ziedaar, Sire! de beknopte zamenvatting van de werkzaamheden der Academie gedurende het verstreken tijdvak, waaraan wij dit alleen nog hebben toe te voegen: dat, behalve het *Jaarboek*, van de Afdeeling *Natuurkunde* het licht zagen het derde Stuk van het 3de Deel, en het eerste en tweede Stuk van het 4de Deel der *Verslagen en Mededeelingen* Nieuwe Reeks; van de Afdeeling *Letterkunde*, het 5de Deel der *Verhandelingen* in 4o., het tweede en derde Stuk van het 12de Deel en het eerste Stuk van het 1ste Deel der Nieuwe Reeks van de *Verslagen en Mededeelingen*.

De Academie had den dood te betreuren van drie uitstekende mannen, de Heeren L. J. F. Janssen en F. W. Conrad, gewone Leden, en Jb. Badon Ghyben, rustend Lid. Aan eerstgenoemden werd bereids in het *Jaarboek* door den Heer Boot eene welverdiende hulde toegebragt.

Te meer mogen wij ons verheugen in de bekrachtiging door Uwe Majesteit van de door ons geschiede keuzen tot gewone Leden van de Heeren A. C. Oudemans, Jr. te Delft, C. H. C. Grinwis te Utrecht, C. M. van der Sande Lacoste te Amsterdam, B. D. H. Tellegen en B. H. C. K. van der Wijck te Groningen, E. Verwijs en M. J. de Goeje te Leiden, alsmede tot Correspondenten van de Heeren K. F. Holle en H. D. Levyssohn Norman op Java.

De Academie blijft zich in de bescherming Uwer Majesteit aanbevelen.

Uit haren naam:

C. J. MATTHES,

Algemeene Secretaris.

Het voorgelezen ontwerp wordt door de Vergadering goedgekeurd en overgenomen. Het Verslag zal Z. M. den Koning en, in afschrift, den Minister van Binnenlandsche Zaken aangeboden worden.

II.

Alsnu legt de Algemeene Secretaris, in overeenstemming met Art. 12 van het Organiek Reglement, de Rekening en Verantwoording over van zijn geldelijk beheer, loopende van 1° April 1869 tot ult° Maart 1870.

REKENING en VERANTWOORDING van het door den Algemeenen Secretaris der Koninklijke Akademie van Wetenschappen van primo April 1869 tot ultimo Maart 1870 gehouden beheer, volgens art. 12 van het Organiek Reglement en § 30 en § 37 van het Reglement van Orde, goedgekeurd in de Algemeene Vergadering der maand April 1870.

Ontvangsten.

Saldo op nieuwe Rekening		*f* 3256.99
Subsidie vier quartalen elk à *f* 3500.—	*f* 14000.—	
Af zegel en leges	〃 1.86	
		〃 13998.14
Geleverd aan Teyler's Museum te Haarlem, een meter en kilogram.		〃 150.—
Van den Heer C. G. van der Post volgens Rekening-Courant.		〃 207.25
	Totaal	*f* 17612.38

Uitgaven.

1. Reis- en Verblijfkosten aan H.H. Leden buiten Amsterdam woonachtig.

Natuurkundige Afdeeling.	*f* 1521.—	
Letterkundige 〃	〃 1730.—	
		f 3251.—
	Transporteere	*f* 3251.—

per Transport	ƒ	3251.—

2. Jaarwedden.

Jaarwedde, Algemeene Secretaris. . . .	ƒ	1000.—		
〃 Secretaris Letterk. Afdeeling. .	〃	500.—		
〃 Klerk.	〃	1000.—		
〃 Custos.	〃	800.—		
			〃	3300.—

3. Onkosten der Commissie voor de daling van den bodem in Nederland.

Rekening van Leijer en Uurbanus voor 't berekenen van Tabellen	〃	135.—

4. Onkosten der Commissie voor de vervolgen op van Loon's Penningwerk.

Rekening van den Heer Dirks.	ƒ	15.24		
〃 〃 〃 〃 Muller. . . .	〃	1011.60		
〃 〃 〃 〃 Roest	〃	140.—		
			〃	1166.84

5. Onkosten der Commissie tot het opsporen, het behoud en het bekend maken van Overblijfsels der Vaderlandsche Kunst uit vroegere tijden.

Rekening van den Heer Leemans.	〃	126.88

6. Onkosten der Commissie voor Standaard-meter en Kilogram.

Rekening van den Heer Stamkart	ƒ	47.04		
〃 〃 〃 〃 〃	〃	10.60		
〃 〃 〃 〃 Schokking. . . .	〃	8.40		
〃 〃 〃 〃 〃	〃	9.—		
〃 〃 〃 〃 Kool.	〃	1.10		
〃 〃 〃 〃 Luchtenberg. . .	〃	4.32		
〃 〃 〃 〃 Harri	〃	15.—		
〃 van Greeve, Vergg. Vrachten, enz. .	〃	44.05		
			〃	170.01

Transporteere	ƒ	8149.73

per Transport		*f* 8149.73

7. Onkosten van Vergaderingen

Uitgaven op een Notitieboekje maandelijks met den Custos verrekend		〃 269.—

8. Kleine Drukloonen.

Rekening van de Roever-Kröber-Bakels . .	*f* 113.—	
〃 〃 Vissers	〃 72.—	
〃 〃 〃	〃 10.—	
〃 〃 〃	〃 26.50	
〃 〃 Reimeringer.	〃 22.85	
		〃 244.35

9. Bureau.

Rekening van Westerman.	*f* 11.70	
〃 〃 Reimeringer.	〃 63.—	
Uitgaven op een Notitieboekje maandelijks met den Custos verrekend.	〃 48.21	
		〃 122.91

10 Expeditie, Frankeeren en Vrachten.

Rekening van v. d. Wouden en Luber, Cargadoors	*f* 96.85	
Rekening van vracht naar Parijs.	〃 18.—	
〃 〃 Reimeringer, Lith.	〃 44.—	
〃 〃 Luchtenberg, timmerman . .	〃 51.43	
Uitgaven op een Notitieboekje maandelijks met den Custos verrekend	〃 249.39^5	
		〃 454.67^5

11. Huishoudelijke Uitgaven.

Rekening van Ples en Berger, turf en hout.	*f* 145.80	
〃 〃 Verdonck, steenkolen	〃 33.15	
〃 〃 Osterhaus, smid.	〃 42.60	
〃 〃 Snater, schilder.	〃 12.50	
〃 〃 Tonino, schoorsteenveger. .	〃 12.—	
〃 〃 v. d. Vliet, duinwater. . .	〃 13.—	
〃 〃 Kernekamp, naaister	〃 21.—	
〃 〃 Personeele belasting. . . .	〃 58.94	
Uitgaven op een Notitieboekje maandelijks met den Custos verrekend.	〃 404.80	
		〃 743.79
Transporteere		*f* 9984.45^5

per Transport *f* 9984.45[5]

12. Mobilair.

Rekening van v. Wessem, behanger. . .	*f* 69.55		
〃 〃 v. Vorstenberg, spiegelm. .	〃 5.95		
〃 〃 Cloetingh, schoonm. schilderijen	〃 12.—		
〃 〃 Grisanti, schoonm. busten.	〃 20.—		
〃 〃 Santbergen, lijsten. . . .	〃 11.15		
〃 〃 Luchtenberg, timmerman. .	〃 9.05		
		〃	127.70

13. Uitgave van Werken.

Verhandelingen.

Rekening v. de Roever-Kröber-Bakels, Lett. Afd.	*f* 411.50	
〃 〃 de Roever-Kröber-Bakels, Lett. Afd.	〃 160.50	
〃 〃 de Roever-Kröber-Bakels, Lett. Afd.	〃 464.—	
〃 〃 Emrik en Binger, Lith., Lett. Afd. .	〃 65.—	
〃 〃 v. d. Post, innaaijen, etc. Lett. Afd.	〃 122.—	
〃 〃 v. d. Post, innaaijen, etc. Lett. Afd.	〃 111.—	
		f 1334.00

Verslagen en Mededeelingen.

Rekening v. de Roever-Kröber-Bakels, Nat. Afd.	*f* 283.50
〃 〃 de Roever-Kröber-Bakels, Nat. Afd.	〃 271.50
〃 〃 de Roever-Kröber-Bakels, Nat. Afd.	〃 253.—
〃 〃 de Roever-Kröber-Bakels, Lett. Afd.	〃 257.—
〃 〃 de Roever-Kröber-Bakels, Lett. Afd.	〃 189.—
Transporteere	*f* 1254.—

Transporteere *f* 1334.00

Transporteere *f* 10112.15[5]

per Transport *f* 10112.15^{5}

per Transport *f* 1334.00

per Transport *f* 1254.—

Rekening v. de Roever-Kröber-Bakels, Lett. Afd.	″	46.—	
″ ″ Hooiberg, Lithog. Lett. Afd. . . .	″	19.—	
″ ″ Emrik en Binger, Lith., Nat. Afd. .	″	158.50	
″ ″ v. d. Weijer, Lith., Nat. Afd. . . .	″	50.—	
″ ″ Wendel, Lithogr. Nat. Afd. . . .	″	55.—	
″ ″ Emrik en Binger, Lith., Nat. Afd. .	″	2.50	
″ ″ Emrik en Binger, Lith., Nat. Afd. .	″	17.50	
″ ″ v. d. Post, innaaijen, etc. Nat. Afd.	″	128.62^{5}	
″ ″ v. d. Post, innaaijen, etc. Nat. Afd.	″	52.50	
″ ″ v. d. Post, innaaijen, etc. Lett. Afd.	″	119.25	
″ ″ de Roever-Kröber-Bakels, Jaarboek.	″	290.75	
″ ″ v. d. Post, innaaijen, Jaarboek. .	″	50.—	
″ ″ v. d. Post, innaaijen, Jaarboek. .	″	4.—	
″ ″ den Heer Laurent, Corrector . . .	″	100.—	
Assurantie boekwerken bij v. d. Post	″	4.50	
			f 2352.12^{5}

f 3686.12^{5}

14. Bibliotheek en Catalogus.

Aangekochte Boekwerken.

Rekening van van der Post .	*f*	139.45
″ ″ ″ ″ ″	″	200.—
Transporteere	*f*	339.45

Transporteere *f* 13798.25

Per Transport			*f* 13798.28
Per Transport	*f* 339.45		
Rekening van Caarelsen. . .	„ 72.60		
„ „ Noordendorp. .	„ 16.25		
„ „ J. Muller . .	„ 29.15		
„ „ van Bakkenes .	„ 20.50		
„ „ Seijffardt . . .	„ 67.20		
„ „ Baer	„ 19.44		
„ „ Schmidt . .	„ 70.08		
„ „ Quaritch . . .	„ 281.10		
„ „ F. Muller. . .	„ 10.10		
	f 925.37		
Af van den Heer Oudemans voor Botan. Zeitung van de rekening Schmidt	„ 7.20		
		f 918.67	

Inbinden enz.

Rekening van Eichhorn. . .	*f* 109.50		
„ „ „	„ 87.05		
„ „ „	„ 118.70		
„ „ „	„ 108.25		
„ „ Reimeringer.	„ 2.—		
Assurantie der Boekerij . . .	„ 37.50		
		f 463.—	
			f 1381.67

15. Diverse Uitgaven.

Rekening van Langeveld, vigilante . . .	*f* 5.25	
Nieuwjaars- en kermisgift aan de dienstbode van den Custos	„ 10.—	
		f 15.25
Saldo op nieuwe rekening		„ 2417.18
Totaal		*f* 17612.38

REKENING en VERANTWOORDING van het, door den Algemeenen Secretaris der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, over het jaar 1869/70 gehouden beheer van het LEGAAT VAN HOEUFFT.

ONTVANGSTEN.

Saldo van het jaar 1868/69			*f* 87.35^{5}
6/m. Interest van *f* 37000.— 2½ pCt. W. S.		*f* 462.50	
Af 1 pCt. provisie	*f* 4.62^{5}		
Billet	" .05		
		" 4.67^{5}	
			" 457.82^{5}
6/m. Interest van *f* 37000.— 2½ pCt. W. S.		*f* 462.50	
Af 1 pCt. provisie	*f* 4.62^{5}		
Billet	" .05		
Visa.	" .30		
		" 4.97^{5}	
			" 457.52^{5}
Vereffening met C. G. van der Post volgens Rek. Cour.			" 0.45
		Totaal	*f* 1003.15^{5}

UITGAVEN.

Rekening van Greeve voor frankeeren van programma's.	*f* 6.10
" " de Roever-Kröber-Bakels, drukken programma's	" 7.50
" " Greeve Telegram Rome	" 3.—
" " " voor frankeeren der nieuwe programma's.	" 5.95
Saldo op nieuwe rekening.	*f* 980.60^{5}
Totaal	*f* 1003.15^{5}

De Algemeene Secretaris leest vervolgens eene Memorie van Toelichting voor, van dezen inhoud:

Memorie van Toelichting bij de Rekening van den Algemeenen Secretaris.

Aan de Rekening der Academie over het jaar 1869/70, welke ik de eer heb over te leggen, valt slechts zeer weinig

toe te voegen. Men zal ontwaren, dat aan verkochte werken der Academie ditmaal *f* 107.25 meer is ingekomen dan geraamd was — in de Rekening-Courant van den Heer v. d. Post komt voor *f* 107.70, met een klein verschil van —.45, dat bij de Rekening van het Legaat Hoeufft t'huis behoort — terwijl eene geheel onverwachte bate is toegevloeid in den verkoop, aan Teyler's Museum te Haarlem, van een Meter- en Kilogramstel, door de Commissie der Afd. Natuurkunde in der tijd vervaardigd en nog beschikbaar. De post, groot *f* 493.48, van het vorige jaar is met *f* 170.01 vermeerderd; zoodat de Academie van de Regering aan verschotten, te haren behoeve door de Commissie voor Standaard-meter en Kilogram gedaan, thans een bedrag heeft te vorderen van *f* 663.49. Wat de uitgaven betreft, zijn alle posten beneden de begrooting gebleven, behalve twee; de praesentiegelden der Leden hebben die met *f* 51.— overtroffen, en de uitgaven voor van Loon's *Penningwerk* met het aanzienlijk bedrag van *f* 366.84, niettegenstaande de daarvoor uitgetrokken som reeds zeer hoog was, namelijk *f* 800.—. Het contract met den Heer Fr. Muller noodzaakte tot afbetaling der verschuldigde 60 exemplaren, die de Academie verpligt was te nemen.

Ter zake van de Rekening van het Legaat Hoeufft diene: dat er dezer dagen weêr eene bekrooning is geschied. Nadat de kosten, daarop loopende, vereffend zijn, zal er toch nog genoeg overblijven om wederom eenige gelden te beleggen en het Kapitaal te vergrooten.

De Algemeene Secretaris.
C. J. MATTHES.

De Commissie door de beide Afdeelingen der Academie, naar luid van § 37 der Algemeene Bepalingen, benoemd tot het nazien van vorenstaande Rekeningen met de daarbij behoorende bescheiden, brengt daarover het navolgend Rapport uit:

De Commissie, door de beide Afdeelingen der Akademie benoemd tot het onderzoeken der Rekening en Verantwoording

over het dienstjaar 1869—70, heeft de eer het volgende verslag uit te brengen.

Al de posten der rekening zijn met de overgelegde bescheiden en kwitantiën vergeleken en in orde bevonden. Slechts van één post van reis- en verblijfkosten was door het daarbij betrokken lid geene kwitantie ingezonden.

Bij vergelijking van de Begrooting van het genoemde dienstjaar met de werkelijke ontvangsten en uitgaven dient het volgende te worden opgemerkt.

De ontvangsten hebben niet meer dan *f* 17612.38 bedragen, terwijl zij op *f* 17849.03 waren geraamd. Dit ongunstig verschil is echter in zoo verre schijnbaar, dat het ontstaat uit het niet opvragen door de Akademie van de restitutie der door het Ministerie van Koloniën, bij den aanvang des dienstjaars, verschuldigde kosten ten behoeve van de Commissie voor Standaard-meter en Kilogram, ten bedrage van *f* 493.48. Deze op een nieuw dienstjaar over te brengen som van de begrooting afgetrokken zijnde, zoo blijkt het dat de ontvangsten in werkelijkheid de raming met ruim *f* 250.— hebben overtroffen, hetgeen ten deele voortspruit uit de ongewone bate van *f* 150.—, wegens een aan Teyler's Museum geleverd Meter- en Kilogramstel, ten deele uit de meerdere opbrengst van het debiet der werken van de Akademie ad *f* 107.25.

Ten aanzien der uitgaven bemerken wij eene vermeerdering 1°. van de reis- en verblijfkosten, die de raming met ruim *f* 50.— zijn te boven gegaan; waaruit blijkt dat onze vergaderingen getrouwer werden bezocht dan men meende te mogen verwachten, 2°. van de onkosten der Commissie voor de vervolgen van van Loon's *Penningwerk*; deze hebben het geraamde bedrag met niet minder dan *f* 366.84 overschreden.

Onder de uitgaven komt voor eene som van *f* 170.01 voor onkosten der Commissie voor Standaard-meter en Kilogram; dit is slechts een voorschot, door de Akademie ten behoeve van het Ministerie van Koloniën gedaan. Op de begrooting was deze post voor memorie uitgetrokken.

Daarentegen zijn beneden de raming gebleven: 1°. de onkosten der Commissie voor de daling van den bodem in

Nederland, 2°. die der Commissie tot het opsporen, enz. van overblijfsels der vaderlandsche kunst uit vroegere tijden, 3°. de onkosten der vergaderingen, 4°. de kleine drukloonen, 5°. de bureaukosten, 6°. de expeditie, 7°. de huishoudelijke uitgaven, 8°. het mobilair en 9°. de onvoorziene uitgaven; terwijl van de uitgetrokken som van *f* 300.— voor de uitgave van het Charterboek geen gebruik is gemaakt.

Verder ontmoeten wij een belangrijk verschil tusschen het geraamde en het werkelijk uitgegeven bedrag voor de uitgave van werken en voor de bibliotheek. Voor het eerste doel is ruim *f* 1900.—, voor het tweede ruim *f* 300.— minder besteed dan in de begrooting was opgenomen. Ofschoon eene besparing van uitgaven zekerlijk het minst wenschelijk is op hetgeen onze Akademie in het licht zendt of aan hare boekerij besteedt, mag toch bij de beoordeeling dezer cijfers eene vergelijking met vroegere dienstjaren niet achterwege blijven. De begrootingen en werkelijke uitgaven voor deze beide posten bedragen in ronde cijfers:

			Begrooting.	Uitgaven.
in	1866—67,	Drukloonen.	*f* 3000.—	*f* 2300.—
〃	〃	Biblotheek.	〃 1100.—	〃 660.—
〃	1867—68,	Drukloonen.	〃 4100.—	〃 2940.—
〃	〃	Bibliotheek.	〃 1300.—	〃 1100.—
〃	1868—69,	Drukloonen.	〃 5000.—	〃 2330.—
〃	〃	Bibliotheek.	〃 1200.—	〃 1110.—
〃	1869—70,	Drukloonen.	〃 5600.—	〃 3700.—
〃	〃	Bibliotheek.	〃 1700.—	〃 1400.—

Uit dit overzicht blijkt voldoende, dat de geldelijke uitgaven voor deze beide belangrijke posten, hoewel beneden de raming gebleven, toch inderdaad die van de vorige jaren hebben overtroffen, en deze posten dus, althans in dit opzicht, van geen achteruitgang getuigen.

Ook de Rekening en Verantwoording van het Legaat Hoeufft is door ons nagezien en in orde bevonden.

Na dit korte overzicht van de Rekening en Verantwoording stelt uwe Commissie voor, deze goed te keuren, den Alge-

meenen Secretaris dank te zeggen voor zijn beleid, den Voorzitter te machtigen die rekeningen te onderteekenen en een afschrift te zenden aan den Minister van Binnenlandsche Zaken.

P. J. VAN KERCKHOFF.
G. V. SCHNEEVOOGT.
H. J. KOENEN.
VAN BONEVAL FAURE.

De Vergadering magtigt den Voorzitter, om, in overeenstemming met de conclusie van het voorgelezen Rapport, de beide Rekeningen ten blijke van goedkeuring te onderteekenen. Een afschrift daarvan, gelijk mede van de Memorie van Toelichting, zal aan den Minister van Binnenlandsche Zaken worden medegedeeld.

III.

De Commissie *voor het opsporen, het behoud en het bekend maken van overblijfselen van Vaderlandsche kunst uit vroegere tijden* doet, bij monde van haar Voorzittend Lid den Heer LEEMANS, mededeeling omtrent en uit het Verslag harer verrigtingen gedurende het afgeloopen jaar, als Bijlage hierachter gedrukt; waaruit blijkt, dat zij, ofschoon steeds onvermoeid werkzaam, niet die vruchten op haren arbeid inoogst, waärmede zij met grond zich mogt vleijen.

Bij voortduring had zij te klagen over de geringe medewerking en hulp vooral van gemeentebesturen, ook van zoodanige genootschappen in den lande waarvan ondersteuning te wachten was; terwijl het haar aan de noodige magt ontbrak, om de uitvoering van hetgene zij belangrijk en noodig achtte met genoegzame klem aan te dringen en te verzekeren. De stoffelijke middelen voorts ter harer beschikking, hoè mild en onbekrompen de Academie zich in dezen ook betoond had, waren verre

van voldoende. Hierbij kwam het betreurde overlijden van een harer invloedrijkste Leden den Heer F. W. Conrad, die, door zijne betrekking aan het hoofd van den Waterstaat, het personeel van deszelfs kundige en ijverige ambtenaren aan het doel der Commissie dienstbaar wist te maken.

Om alle welke redenen, breeder ontvouwd in het slot van genoemd verslag, het overgebleven drietal Leden, de Heeren C. Leemans, W. Moll en H. N. Rose, in het belang der zaak zelve, om eene meer krachtdadige bevordering daarvan niet in den weg te staan, daar het hun bovendien aan tijd en gelegenheid ontbrak zich geheel alleen aan die taak te wijden, huns ondanks zich genoopt vonden, hun mandaat neder te leggen, na breedvoerige ruggespraak daaromtrent met het Bestuur der Academie, hetwelk hunne overwegingen billijkte.

Wijders waren zij van oordeel, dat alleen dan het voorgestelde doel bereikt konde worden, zoo de Staat de zaak in handen nam, voor welk geval zij de eischen schetste aan de instelling van zulk eene Rijkscommissie te doen, om aan de behoeften naar behooren te kunnen beantwoorden.

Eindelijk verklaarden zij zich bereid aan te blijven tot tijd en wijle hierop eene beslissing zou genomen zijn, welk tijdstip zij echter wenschten niet te zeer verschoven te zien.

Nadat de Voorzitter, uit naam der Vergadering, der Commissie den opregten en warmen dank der Academie had toegebragt voor haren onverpoosden ijver in dezen, en de goede en vele diensten door haar bewezen, onder betuiging van haar leedwezen dat zij die in het vervolg zou moeten ontberen, rees de vraag: of men de Commissie door benoeming van nieuwe Leden zou bestendigen, dan wel, overeenkomstig het gedane voorstel, der Regering de wenschelijkheid zou blootleggen van de instelling eener Rijkscommissie op den voet als in het Rapport is aangegeven.

Zeer uiteenloopend waren de meeningen daaromtrent. Sommige leden oordeelden: dat met de opheffing der Commissie de eer der Academie gemoeid was; dat de behartiging van de belangen der kunst in verband met de geschiedenis des vaderlands geen Regeringszaak was; dat, zoo er geen uitzigt was uit den boezem der Academie de Commissie wederom voltallig te kunnen maken, men zich tot personen daarbuiten had te wenden, waartegen volgens hen geen bezwaar bestond; dat, bijaldien de beschikbare gelden niet toereikende waren, de Academie eene extra-subsidie ad hoc konde aanvragen, of een appel doen op het publiek.

Anderen daarentegen meenden: dat niet enkel de door de Academie geheel uit eigen beweging gedurende tien jaren aangewende pogingen, om vandalismus te keeren en te behouden wat verdiende behouden te worden, haar tot eere verstrekten, maar niet minder, dat zij, na de verkregen overtuiging van daartoe, bij gebrek aan gehoopte medewerking, niet bij magte te zijn wegens gemis aan stoffelijke en zedelijke middelen, geen belemmering wilde aanbrengen aan eene afdoende regeling, door zich met een schijn daarvan te vergenoegen, eene regeling die alleen van de Regering kan uitgaan, en waartoe hare roeping niet wel kan worden ontkend, gelijk men ook in andere landen, Oostenrijk en Pruissen bijv. ten vollen daarvan doordrongen is.

Op voorstel van den Heer G. Mees, Az., wordt bij meerderheid van stemmen goedgevonden eene Commissie te benoemen, ten einde de Academie in dezen van raad en voorlichting te dienen, en het eindbesluit aan eene expresselijk daartoe te beleggen vereenigde Vergadering over te laten. De Voorzitter benoemt daartoe de Heeren G. Mees, Az., P. J. Veth, L. Cohen Stuart, Th. Borret en C. J. Matthes.

IV.

Daarna komt in behandeling een ontwerp van Begrooting van Inkomsten en Uitgaven, voor het nieuwe dienstjaar loopende van 1°. April 1870 tot 1°. April 1871. Daarbij wordt door den Heer von Baumhauer het denkbeeld geopperd, of het niet doenlijk ware een algemeen Bureau van verzending naar het buitenland, voor de verschillende geleerde maatschappijen en genootschappen, in het leven te roepen, hetzij dat de Academie zelve of eenig ander ligchaam zich daarmede wilde belasten. Het Bestuur verklaart zich bereid zulks in overweging te nemen; voor als nog wordt de raming in dezer voege vastgesteld: —

Begrooting van Inkomsten en Uitgaven gaande van 1° April 1870 tot 1° April 1871.

Ontvangsten.

1.	Gewone Subsidiën	ƒ	13998.14
2.	Vermoedelijk debiet van werken.	"	200.—
3.	Restitutie van Regeringswege ten behoeve van aan de Commissie voor Standaard-meter en Kilogram opgedragen werkzaamheden . . .	"	663.49
4.	Saldo in kas der Rekening van 1869/70. . .	"	2417.18
	Totaal	ƒ	17278.81

Uitgaven.

1.	Reis- en verblijfkosten			ƒ	3300.—
2.	Jaarwedden			"	3300.—
	werkzaamheden van verschillende commissiën.				
3.	Commissie voor de daling van Neêrlands bodem	ƒ	180.—		
4.	" voor de Vaderlandsche Kunst.	"	300.—		
5.	" voor de Uitgaven van het Charterboek	"	300.—		
6.	" voor Standaard-meter en Kilogram		*Pro mem.*		
				"	780.—
	Transporteere			ƒ	7380.—

	Per Transport	ƒ	7880.—
7.	Onkosten der Vergaderingen	"	275.—
8.	Kleine Drukloonen	"	300.—
9.	Bureaukosten	"	150.—
10.	Expeditie, frankeeren en vrachten	"	500.—
11.	Huishoudelijke uitgaven	"	800.—
12.	Mobilair.	"	150.—
13.	Uitgave van werken.	"	5700.—
14.	Bibliotheek en Catalogus	"	2000.—
15.	Diverse uitgaven	"	23.81
		ƒ	17278.81

V.

De Algemeene Secretaris brengt vervolgens verslag uit over den staat der Boekerij en het Munt- en Penningkabinet, aldus luidende: —

Een niet onaanzienlijk bedrag is in het afgeloopen jaar wederom besteed geworden aan inbinden, dat echter nog verre af was van in de bestaande behoefte te voorzien. De ruil met buitenlandsche academiën en genootschappen verminderde niet, maar wakkerde veeleer nog aan; terwijl van meer dan één kant onze Academie de ondubbelzinnigste bewijzen mogt ontvangen, dat er elders groote prijs op het volledig bezit harer werken gesteld wordt. Onder de menigte geschenken der Boekerij toegevallen, verdienen eene bijzondere vermelding: De Komedie van Dante Alighieri, II^{de} Deel. fol. van Dr. Hacke van Mijnden,

Geschiedenis van de Gemeenten der Provincie Oost-Vlaanderen, 10 deelen in 8°. (door den Minister van Binnenlandsche Zaken),

Württembergisches Urkundenbuch, 2 deelen. Roy. 4°,

Württembergische Jahrbücher fur Statistik und Landeskunde, 5 deelen in 8°,

Sertum Petropolitanum, seu icones et descriptiones plantarum quae in horto Botanico Imperiali Petropolitano floruerunt, met platen in plano.

Voorts is onder anderen aangekocht geworden:

Real Museo Borbonico, 16 deelen in 4°,

Corpus Inscriptionum Latinarum, Consilio et Auctoritate Academiae litterarum regiae Borussicae editum, 2 deelen. fol.,
London, Edinburgh and Dublin Philosophical Magazine and Journal of Science, 4e Serie, 1850 tot 1868.

Laatsgemeld Journaal is nu in zijn geheel, wat al de Serieën aangaat, voorhanden, hetwelk van des te meer gewigt is, omdat de Boekerij ook al de periodieke geschriften bezit, waarvan dit het vervolg en de zamenvatting is.

De klagt, dat de localen der Academie haren boekenschat geen behoorlijke plaats meer kunnen bezorgen, wordt van jaar tot jaar al meer en luider gehoord, en brengt het Bestuur daaromtrent in niet geringe verlegenheid. Des te aangenamer was het uit 's Konings eigen mond het bemoedigende woord te vernemen, dat er ernstig gedacht wordt aan, en gegrond uitzigt bestaat op een verplaatsen der kunststukken van 's Rijks Museum, waardoor geheel het Trippenhuis voor de Academie beschikbaar zou komen.

Wat het Munt- en Penningkabinet aangaat, zoo werd hetzelve dit jaar, behalve met een bronzen gedenkpenning op het honderdjarig bestaan der Bataafsche Maatschappij voor proefondervindelijke wijsbegeerte te Rotterdam, verrijkt met eene kostbare Collectie gouden, zilveren en bronzen Medailles in een keurig bewerkt kastjen, vroeger den eigendom van ons betreurd medelid wijlen Jacob van Lennep, en wel overeenkomstig de uitgedrukte begeerte van den begaafden dichter. Het spreekt van zelf, dat daarvoor eene eigen plaats is afgezonderd geworden. Mogt dit en dergelijke zoo zeldzame voorbeelden navolging vinden, en daardoor ook ons penningkabinet in omvang en waarde toenemen, waardoor het meer en meer aanspraak kreeg op belangstelling, die het tot dus verre al in zeer geringe mate mag ondervinden.

VI.

Ten laatsten heeft de verwisseling van den voorrang der Afdeelingen plaats, en sluit de Voorzitter de Vergadering.

Verslag van de Commissi
van Wetenschappen tot
het bekend maken van de
sche kunst uit vroegere

De Commissie, heden voor de
in de vereenigde Vergadering de
aan hare lastgevers rekenschap aft
in de haar opgedragen belangrijke
loopende Akademiejaar, kan nu
weemoed niet terugdringen, die
opwelt, bij de gedachte aan het
trof. Twee malen gedurende den
haar bestaan, werd een harer lede
zij voor zes jaren het verlies bet
heer L. J. A. VAN DER KUN, we
de droevige mare tot haar gebragt,
CONRAD, die, even als in zijne
de Commissie, de plaats van eerstg
zijne terugreis van Egypte naar
overleden was.

Wèl had zij met zorg den ijveri
ten man, die om zijne uitgebreid
welwillendheid, zijnen aangenamen
zijne medeleden stond aangeschreve
wèl had zij vrees gekoesterd, dat z
door herhaalde aanvallen van ziek
de vermoeijenissen der reis en de
in ongunstig jaargetijde, niet genoe

tegenover die vrees mogt zich ook de bemoedigende hoop doen gelden, dat het oponthoud in eene zachtere luchtstreek, het wederzien van het land, dat bij hem zulke aangename en levendige indrukken had achtergelaten, het bijwonen van de plegtigheden, waarmede de goede uitslag gevierd werd van eene wereldonderneming, zoo na met zijnen naam verbonden, eene gunstige werking voor zijnen toestand te weeg brengen, zijne herstelling bevorderen konden. Die hoop werd niet bevestigd en ook de Commissie betreurt het gemis van den vriend, dien zij des te meer had leeren waardeeren, naarmate het haar langer vergund was met hem werkzaam te zijn, en van zijne uitmuntende hoedanigheden in den naauweren omgang de ondervinding te erlangen. Zij aarzelt niet in de verklaring, dat het verlies door Conrad's afsterven voor haar te weeg gebragt haar niet kan worden vergoed; dat de zooveel vermogende invloed van zijnen naam en de daaruit voor haar voortvloeijende onmisbare medewerking van zeer velen, zoo al niet geheel of terstond opgeheven, dan toch merkelijk en van lieverlede meer en meer verzwakt zullen worden; en dat, ook al waren de omstandigheden waaronder zij werkt veel gunstiger dan in werkelijkheid het geval is, zij zich toch ernstig zou afvragen, of zij zich nu nog langer met de haar opgedragen taak zou durven of kunnen belasten.

Het is niet alleen de dood van haar medelid, die op de Commissie eenen hoogst ontmoedigenden indruk heeft te weeg gebragt. De ondervinding van het laatste jaar geeft aanleiding, niet alleen om van min gunstige, maar van bepaald ongunstige omstandigheden te spreken, die op de pogingen der Commissie eenen nadeeligen en verlammenden invloed oefenen. Het Verslag zal bevestigen, dat de blik op het verledene geene gunstige verwachting op de toekomst kan wettigen, al is het dat de Commissie nu en dan eenige gunstige gevolgen mogt verwerven, hier en daar hare pogingen met eenen goeden uitslag bekroond werden, en daardoor dan ook de teleurstellingen eenigermate werden vergoed, die zij zoo vaak op haren weg moest ondervinden.

De Commissie hield slechts drie Vergaderingen: ééne op den 7 Februarij 1870 te Leiden, bij het voorzittend lid, eene op den 29 April te Amsterdam, in het lokaal der Akademie, en eene op den 12 Maart ter zelfde plaats, om hare belangen met het Akademiebestuur te bespreken. Waar onderling overleg tusschen de Commissieleden vereischt werd, geschiedde dit schriftelijk, of bij gelegenheid der Afdeelingszittingen.

Van de ingekomen mededeelingen, teekeningen en andere bescheiden, werd in de openbare vergaderingen der Letterkundige Afdeeling geregeld en met dank aan de inzenders, melding gedaan, of eene opgaaf ten bureele overgelegd, die naderhand met de *Verslagen* der vergaderingen in de *Staats-Courant* werd bekend gemaakt. Die toezendingen worden als gewoonlijk hier meer naauwkeurig omschreven en tot een geheel bij elkander gebragt.

Door tusschenkomst van het MINISTERIE VAN BINNENLANDSCHE ZAKEN, van het MINISTERIE VAN FINANCIËN, exemplaren van *Bestekken* voor ontmantelingswerken: van Maastricht en Wijk, Bergen-op-Zoom, Breda, Venlo, Fort Bath en Koevorden.

Photogrammen: van de St. Pieterspoort te Maastricht, gezien van de stadszijde en van de buitenzijde; van den hoofdwal bij de Zwanengracht, en van de ontgraven poort en den stadsmuur in het bastion St. Maarten te Wijk; van de Roermondsche poort te Venlo; van de Ravelijnsbrug van de Antwerpsche poort te Bergen-op-Zoom; van de Waterpoort en van de Hoofdbrug aan de Boschpoort aldaar; van de Boschpoort te Breda, van de stadszijde en van de buitenzijde gezien en van het Bastion Mansfeld aldaar.

Plans en Teekeningen van de Brusselsche poort te Maastricht, van de Wijkerpoort en den ronden toren bij de St. Maartenspoort te Wijk.

Van het MINISTERIE VAN BINNENLANDSCHE ZAKEN ter beoordeeling, eenen looden *afslag* van eene penningplaat, bij de afgraving van een bastion van Middelburg voor de uitvoering van Rijksspoorwegwerken aan den dag gekomen.

Van den Burgemeester van Stolwijk, *berigt* omtrent sporen van ouderen bouw dan die der afgebrande kerk aldaar, bij het sloopen van de overblijfselen dezer laatste aan den dag gekomen; omtrent kisten van boomstammen op eene aanmerkelijke diepte in de nabijheid der oude kerk ontdekt; en een *schedel* en verdere *beenderen* van een lijk uit eene dier kisten.

Van Dr. J. A. Snellebrand, predikant te Twisk in Noordholland, eenige glazen met ingebrand schilderwerk uit de kerk dier gemeente afkomstig en *berigt* omtrent steenen doodkisten, bij de ontgravingen van de grondslagen der kerk te Oud-Karspel gevonden.

Van den heer R. E. J. Roeterink, leeraar bij de hoogere burgerschool, laatst te Veendam, thans te 's Gravenhage, *mededeeling* omtrent eenen grafsteen met opschrift van eene zuster van Rembrandt, volgens opgaaf van een Vlaamsch tijdschrift in een dorp in de nabijheid van Amsterdam nog aanwezig; en omtrent eenen Nederlandschen gedenkpenning onder Schoonoord gevonden.

Van den heer G. N. de Stoppelaar, Secretaris der gemeente Middelburg, *berigt* omtrent hetgeen daar ter plaatse in den laatsten tijd tot behoud van overblijfselen van geschiedenis en kunst geschiedt; omtrent aanwinsten voor de verzameling op de Oudheidkamer op het Raadhuis, van welke verzameling weldra een inventaris zal worden uitgegeven, en omtrent werkzaamheden tot verder herstel van het Raadhuis.

Van den heer J. P. N. Ermerins, Secretaris der gemeente Zierikzee, *berigt* omtrent plannen tot verandering en gedeeltelijke slooping van een oud huis uit de 17de eeuw, aan de noordzijde van de Oude haven aldaar, onder den naam van „de mossel" bekend.

Van den heer A. C. Bon, opzigter van het Rijks kustlicht 1e kl. ter westzijde van Schouwen, *berigt* omtrent hetzelfde gebouw; *photogram* van een fraai bewerkt poortje in genoemde woning; *berigt* omtrent een op glas geschilderd portret naar een oorspronkelijk van Georg Keppel Earl of Albemarle, door J. Reynolds geschilderd, en *schetsjes* van allegorische voorstellingen op twee, aan den eenen kant verzilverde koperen plaatjes.

Door tusschenkomst van den heer W. F. LEEMANS, Ingenieur van 's Rijks Waterstaat te 's Hertogenbosch, *berigt* en *schets* van eene *steenen* doopvont, onder den bodem van de kerk der Hervormde gemeente te Sprang opgegraven, opgemaakt door den opzigter van den Waterstaat, den heer J. J. LUGTEN Bz., te Heusden; en een zilveren *muntje,* eene dubbele groot van Hendrik V of VI van Engeland, door denzelfden opzigter onder Besoijen, bij het verwerken van grint aan den dag gekomen.

Van den BURGEMEESTER van Sprang, *inlichtingen* betrekkelijk de zooeven genoemde doopvont.

Van Bn. VAN HEECKEREN VAN WASSENAER te Twickel, *berigt* dat de oude tapijtbehangsels op den huize Nettelhorst bij Lochem, door hem voor de Commissie ter beschikking werden gesteld.

Van het bestuur van het FRIESCH GENOOTSCHAP VOOR GESCHIED-, OUDHEID- EN TAALKUNDE, een exemplaar van het tijdschrift: *De vrije Fries,* N. R. Dl. VI, st. 1, en van het 31e *Verslag* van de *Handelingen* 1868—1869.

Van het Akademielid Mr. J. DIRKS te Leeuwarden, een exemplaar van een opstel over de *Romeinsche oudheden te Hildesheim,* naar aanleiding van een stuk over dit onderwerp, in het Duitsche tijdschrift *die Gartenlaube* afgedrukt.

Van den heer J. G. HORSTHUIS, Rijkstelegraphist, toen te Zaandam, thans te Amsterdam, *berigten* omtrent en *teekeningen* van een der vensterramen met ingebrand schilderwerk, eene allegorische verheerlijking van Kennemerland voorstellende, in de kerk der hervormde gemeente te Zaandam, Oostzijde; van eenen fraaijen waaijer met teekenwerk uit de 17de eeuw en van een snijwerk in hout, vroeger boven den ingang eener duigenwerf te Zaandam geplaatst; eindelijk nog *berigten* betrekkelijk de teruggevonden en wederom gereinigde schilderij, bekend onder den naam van *De Stiersvreetheyt,* in de zoogenaamde Bullekerk te Zaandam. Eene nauwkeurige *afteekening* door den heer HORSTHUIS naar het oorspronkelijke vervaardigd, werd tevens door hem aan de Commissie ter kennisneming toegezonden.

Van Jhr. Mr. V. DE STUERS te Maastricht, *berigten* omtrent

eene nieuwe ontdekking eener muurschildering in de oude kerk van het voormalige Minderbroedersklooster aldaar; omtrent maatregelen tot behoud van de bouwvallen van het oude kasteel Valkenburg genomen; omtrent het plan tot benoeming van eene Commissie tot behoud der oude gedenkteekens in Maastricht; omtrent de aanstaande slooping der bastions St. Maarten, Parma en het Galgenbastion te Wijk, en bijzonderheden die op die werken betrekkelijk, onder de aandacht verdienen genomen te worden.

Van den heer J. D. Belmer, leeraar aan de hoogere burgerschool te Sneek, *teekening* van koperen lofwerk van eenen kroonluchter, opgegraven ter plaatse, waar vroeger het omstreeks 1462 te Sneek gestichte klooster der kruisbroeders stond.

Van Mr. A. J. Enschedé, Archivaris der gemeente Haarlem, *berigt* van de ontdekking van fraai geschilderde en belangrijke geslachtswapens, tegen de binnenzijde van het achterschot der oude koorbanken in de Groote Kerk te Haarlem, en omtrent het plan tot herstel, zoowel van het schilder- als het snijwerk dier banken.

Van den Burgemeester te Heerde, *berigt* betrekkelijk de kerk en den toren der Hervormde gemeente aldaar, en hare aanstaande slooping.

Van den Burgemeester te Bergschehoek, gelijk *berigt* nopens de kerk aldaar en de vroeger daarin aanwezige glasschilderingen.

Van den Burgemeester te Ravestein, den heer P. A. A. van Claarenbeek, *teekening* en *plan* van een onlangs gesloopt oud kerkje te Nederlangel in het land van Ravestein.

Van eenen Ongenoemde uit Dordrecht, een afdruk van de *Handelingen* van den gemeenteraad, vergadering van 26 Oct. 1869, waarin het besluit genomen werd tot slooping van de oude Spuipoort aldaar.

Van den heer H. Linse, civiel Ingenieur en Directeur der gemeentewerken te Dordrecht, *berigten* omtrent: overblijfselen van geschiedkundige waarde aldaar, de genoemde Spuipoort, en teekeningen van de gesloopte overblijfselen van het oude Mariënbornklooster.

Van den BURGEMEESTER
burg, berigt betrekkelijk
en een Romeinsch altaar (?)
ontdekt.

Van Mr. J. GANDERHE
Groningen, *berigten* omtre
kerk te Eexta in Groninge

Van den HOOFDINGENIE
1e en 3e district, den hee
met toelichtende schetsen o
de geschiedenis der bouwk
rijke kerk, door de goede z
W. VAN DER SLEYDE, verk

Van eenen ONGENOEMDE,
van den Gemeenteraad te Z
daarin opgenomen *verslag*
den Raad nopens het Geme

Door tusschenkomst van
hage, eene portefeuille me
teekeningen en toelichtende
deeltelijk gesloopte overblij
deburg te Utrecht, opgemet
D. VAN DER WERF, opzigte
en door dezen aan het Co
inspecteur CONRAD ingezonde

Van den heer C. P. BR
van twee gebouwen, behoo
sloopte Burgerweeshuis aldaa
geschreven toelichting; alsme
in het licht gegeven, *Besch*
Burgerweeshuis te Alkmaar,
van het in 1869 nieuw geb

Van den HOOFDINGENIEU
2e district te Leeuwarden,
rigt omtrent de oude kerk d
meente Weststellingwerf.

Van het Bestuur der O

ONTWIKKELING VAN PROVINCIALE WELVAART te Zwolle, twee *photogrammen* van een beenen hecht van een mes of ander werktuig, met snijwerk en Rünen versierd, en te Zwolle op eene aanmerkelijke diepte gevonden.

Van Mr. C. H. B. Boot, Griffier bij het Kantongeregt te Oud Beijerland, *berigt* omtrent eenen schoorsteenmantel van de 17e eeuw, in eene hofstede onder genoemde gemeente aanwezig.

Van den heer B. J. Stegeman Jr., te Deventer, ter bezigtiging een *oude koperen vijzel* met *stamper*.

Eene nadere omschrijving van de bij deze toezendingen en mededeelingen behandelde onderwerpen, zal wel niet overtollig worden geacht, en de opgaaf van hetgeen naar aanleiding van een en ander door de Commissie is verrigt, maakt een zeer voornaam gedeelte uit van de gegevens, ter beoordeeling van de wijze waarop zij de haar opgelegde taak volbragt heeft.

Slooping van oude Gebouwen en Vestingwerken te Maastricht. De werken tot ontmanteling der vestingwerken werden vooral aan den regteroever der Maas te Wijk voortgezet, en waren, nadat de Aker- of Wijkerpoort gevallen was (men vergelijke over deze poort het vorige verslag blz. 38—40 (Jaarb. XCVI—XCVIII,) gerigt tegen de drie bastions Parma, het Galgenbastion en het bastion St. Maarten, verdedigingswerken, die door eenen Italiaanschen Ingenieur, Francisco de Marchi in 1559 in dienst der Landvoogdes Margaretha van Parma aangelegd, ook daarom de aandacht verdienen, dewijl zij onder de eerste behoorden die hier te lande volgens het toen nieuwe, Italiaansche stelsel gemaakt werden.

Het bastion Parma bewaarde nog drie steenen met uitgehouwen wapenschilden, en had, even als het middelste- of zoo. genaamde Galgenbastion, casematten met schietgaten in de flanken. Maar het belangrijkste van allen was het derde, dat van St. Maarten, waarin eene zeer oude buitenpoort, op den ingang na van de stadszijde, geheel en al bedolven en sedert meer dan drie eeuwen in den staat waarin zij zich toen bevond, is bewaard gebleven. Hoogstwaarschijnlijk was het oude poort-

gebouw oorspronkelijk ee
even als bijv. de Porte d
aanleg van het bastion, de
doch de doorgang met zi
bergplaats; thans nog he
bierkelder. Onder den b
gangen en kelders aanwezi
voorzien waren, om de gr
zijde de poort inkomende,
van den geheelen doorga
eenen kelder, waaruit wede
eenen gang onder den vloe
kwam in eenen grooten
poort gelegen. Boven elk
met opschriften aangebrag
schrift door een later aang
zoodat slechts de laatste v
ven. Aan de buitenzijde
daar het dak van de poort
zich boven den beganen gr
gens de opgaaf van Jhr.
willendheid de Commissie d
derheden dank mag weten
letters uitgehouwen, als vol

Nempt Got vo
Voersjnnich en̄
Neit meer jn,
Bemijnt beyde
blijft ghij altijt
Anno MIV end

De raad, om „neit meer
tich'', geen grooter aantal n

ligheid gedoogt, of die men behoorlijk ouder bedwang kon houden, moest de stad tegen overrompeling behoeden; de „beyde lanssheeren" zijn de Hertog van Braband en de Bisschop van Luik.

Naar aanleiding van de bij haar ontvangen mededeelingen en opmerkingen, achtte de Commissie het van hare roeping, om zich over het onderwerp tot de Regeering te rigten, in een opzettelijk schrijven, waarbij zij in het algemeen wees, in herhaling van vroegere opmerkingen, op het belang van naauwkeurige opteekeningen, bij het sloopen der genoemde bastions, van alle bijzonderheden nopens de wijze van bouw, dikte der muren, verband van metselwerk, afmetingen en soort der steenen, kalksoort en hare bereiding. Meer bepaald gaf zij als haren wensch te kennen, dat, met betrekking tot het bastion St Maarten, eerst de rondom het oude poortgebouw aangebragte aarde weggevoerd mogt worden, vóórdat men overging tot het afbreken van het oude metselwerk, dewijl daardoor alleen de mogelijkheid bestond, om van het oude gebouw, voorzoover het nog overgebleven was een deugdelijk photogram te maken. Verder wees zij op het belang van naauwkeurige plans en doorsneden over verschillende lijnen, en van het behoud der opschriften van de beide gevels boven de ingangen. Dit laatste maakte zij ook van toepassing op de steenen met wapenschilden in het bastion Parma. Deze opmerkingen en wenschen door Zijne Excellentie den Minisier van Binnenlandsche Zaken tot zijnen ambtgenoot van Financiën gebragt, hadden, volgens een schrijven van eerstgenoemden Minister van 7 Sept. 1869, N°. 203, 5e Afd., eene aanschrijving ten gevolge gehad aan den Ingenieur voor de ontmanteling der vestingwerken te Maastricht, om zorg te dragen dat aan het verlangen der Commissie werd voldaan. De Commissie zal zich verheugen, wanneer die aanschrijving de gewenschte voldoende uitwerking moge hebben.

Volkomen gerust is zij echter in dit opzigt niet. Misschien moet het aan haar onbekende, ongunstige omstandigheden worden toegeschreven, dat zij tot nog toe geen voorspoed ondervond op hare pogingen, om van de uitnemend belangrijke oude gebouwen van Maastricht, die zoo zeldzame bijdragen leveren

kunnen tot de geschiedenis van de vaderlandsche krijgs-bouwkunst, althans een enkel dat boven alle de aandacht verdiende, te redden. Evenmin mogt zij op geluk kunnen roemen, waar zij zich had voorgesteld, dat goede, deugdelijke en aan de door haar gestelde vereischten beantwoordende plans, teekeningen en beschrijvingen, althans eenige vergoeding voor het verlies der oorspronkelijke bouwwerken zouden aanbrengen. Door den Minister van Financiën was, naar aanleiding van een voorstel der Commissie, waarbij de vereischten waren omschreven voor zulke plans en teekeningen onmisbaar, aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, bij schrijven van 6 December 1869, Afd. Registratie en Domeinen N°. 18, medegedeeld, dat aan de beambten, met de ontmantelingswerken belast, van wege het Departement de noodige voorschriften waren gegeven, om niet alleen voor het opleveren en de bewaring van voorwerpen van vroegeren tijd, maar ook voor opnemingen, opmetingen, teekeningen en toelichtende beschrijvingen, het noodige te verrigten. Later werd ook, op voorstel van den Ingenieur voor de ontmantelingswerken, onder de voorwaarden der bestekken aan de aannemers de verpligting opgelegd, tot het doen vervaardigen van photographische afbeeldingen der gegebouwen, en toen de Commissie hare vrees had te kennen gegeven, dat welligt die afbeeldingen geheel of gedeeltelijk de bouwkunstige teekeningen, zoo als zij die had bedoeld, zouden vervangen, werd zij op dit punt volkomen gerust gesteld door de verzekering des Ministers, in schrijven aan zijnen ambtgenoot, van 5 Mei 1868, Afd. Reg. en Domeinen, N°. 15, dat de photographische afbeeldingen niet in de plaats zouden treden van de vroeger toegezegde opgaven en teekeningen, maar dat de vervaardiging dezer laatste aan den Ingenieur met de ontmantelingswerken belast, bij zijne instructie was voorgeschreven en het maken van de photogrammen door dezen nog bovendien was aanbevolen.

Er bestond dus alle grond voor de Commissie om in de genomen maatregelen en de van Regeeringswege gegeven voorschriften te berusten, te meer daar er voor haar geene redenen bestonden, om aan de bevoegdheid van de bij de werkzaamhe-

den aangestelde beambten, tot het doen van de bedoelde opnemingen, opmetingen, enz. te twijfelen. Intusschen kon haar dienaangaande de overtuiging slechts geschonken worden, wanneer zij in de gelegenheid werd gesteld om over de deugdelijkheid van de gewenschte teekeningen door eigen onderzoek een oordeel te vellen; en die gelegenheid bleef haar ontbreken tot in October van het laatst verloopen jaar, toen zij de drie hierboven vermelde teekeningen van de Brusselsche-, de Wijker- of Akerpoort en van den ronden toren bij de St. Maartenspoort, door tusschenkomst van het Departement van Binnenlandsche Zaken ontving. Eene omschrijving, waarschijnlijk wel van de bijzonderheden op de gebouwen betrekkelijk, voor zoo ver die uit de plans en teekeningen niet genoegzaam gekend konden worden, werd in den begeleidenden brief wèl vermeld, maar ontbrak bij de bezending, en was ook niet bij het Ministerie ontvangen. De teekeningen en verdere bescheiden op de Onze-Lieve-Vrouwepoort betrekkelijk, zouden volgens eene opgaaf van het Ministerie van Financiën, reeds in December 1868 aan dat van Binnenlandsche Zaken zijn overgemaakt, maar van ontvangst was bij dit laatste, ook na opzettelijk onderzoek, niets gebleken. Het behoeft hier niet gezegd te worden, dat het verlies dier stukken zeer te bejammeren zou zijn, daar zij de werkelijk zeer belangrijke uitkomsten behelsden van de ontgraving bij die poort ondernomen, en van de overblijfselen van de oude poort uit het Romeinsche tijdperk, daarbij op eene aanzienlijke diepte aan den dag gebragt, eene naauwkeurige voorstelling moesten leveren. Het Commissielid dat zich tot een persoonlijk onderzoek naar Maastricht had begeven, en een kort verslag van de ontdekking had medegedeeld, zie het Verslag van het vorige jaar blz. 37, (*Jaarb.* XCV,) had gemeend te mogen rekenen op de teekeningen, die door den opzigter bij de ontmantelingswerken, ook naar zijne persoonlijke aanwijzingen zouden vervaardigd worden, en daarom onnoodig geoordeeld zelf eenige opmetingen te verrigten. Het zou dus te meer te betreuren zijn, wanneer de tusschen de beide Ministeriën verdwaalde stukken niet terug gevonden werden, of aan een

verzoek van den Minister van Binnenlandsche Zaken, om zoo mogelijk door den opzigter die de opmetingen deed, uit de door hem gehouden aanteekeningen en schetsen, nieuwe teekeningen te doen leveren, geen gevolg kon worden gegeven. Tot nog toe is omtrent dit onderwerp niets naders gebleken, en kan de Commissie alleen hare uitzigten vestigen op Jhr. Mr. V. de Stuers, die van de overblijfselen der oude, vermoedelijk Romeinsche poort, naauwkeurige opmetingen gedaan en aanteekeningen bewaard heeft.

De drie teekeningen in October van het laatste jaar bij de Commissie ingekomen, waren zeer net en zuiver geteekend, maar de daarbij onmisbare, toelichtende beschrijving ontbrak, en het onderzoek waaraan zij onderworpen werden, leidde tot opmerkingen, die de waarde van het geleverde in groote mate verminderden en den indruk achterlieten, dat het beoogde doel in geenen deele bereikt was. Ware de Commissie van den beginne en in tijds in de gelegenheid gesteld geweest, om nategaan, of bij de vervulling van die taak, de door haar omschrevene vereischten genoegzaam in het oog gehouden, hare aanwijzingen behoorlijk begrepen waren, dan zou zij in tijds op dwalingen of leemten de aandacht hebben gevestigd, die nu niet meer hersteld of aangevuld kunnen worden, nadat de gebouwen zelven geheel verdwenen zijn.

In het algemeen ontbrak, wat aan dergelijke stukken vooral waarde moet bijzetten, de opgaaf der bouwstoffen, van hare bewerking, het verband, de zamenstelling der verbindingsmiddelen, en andere bijzonderheden, waaruit wij ons moeten inlichten omtrent de kenmerken voor den oorsprong en den stichtingstijd van gebouwen, waaromtrent de geschiedenis of geloofwaardige overlevering ons geene gegevens bewaard hebben. Eene tweede algemeene aanmerking paarde zich aan de klagt, dat bij het opmeten en in teekening brengen, men zich had bepaald tot hetgeen vóór de slooping reeds zigtbaar was, maar zich volstrekt geene moeite gegeven had, om hetgeen onder den grond verborgen was en bij het slechten bloot kwam, op te meten, op te teekenen of te beschrijven.

Behalve de algemeene aanmerkingen maakten zich ook ge-

wigtige bedenkingen geldig tegen elke der drie teekeningen van de onderscheidene gebouwen afzonderlijk.

Bij de Brusselsche poort was in de lengtedoorsnede in het midden eene opening in het gewelf aangeduid, van welker aard thans niets blijkt; eene dwarsdoorsnede was hier vereischt geweest tot behoorlijke toelichting. Een weinig digter naar de stadszijde wordt, zoowel op de plattegrondteekening als in de doorsnede, eene opening met deur aangeduid, doch zonder eenige aanwijzing van de bestemming van die opening noch ook van het verband, waarin zij tot het geheel staat. Op eene kleine situatieschets van het bastion Brussel komt muurwerk voor, dat op de grootere grondteekening en doorsneden niet te vinden is, en toch daarbij niet achterwege had mogen blijven, wilde het werk eenigszins op volledigheid aanspraak maken. Waarschijnlijk is dat muurwerk niet behoorlijk opgemeten en dientengevolge ook op de teekening weggelaten.

Bij de Wijker- of Akerpoort ontbreken de lengte- en dwarsdoorsneden, die voor eene eenigszins naauwkeurige voorstelling niet gemist kunnen worden. Aan den buitengevel van de poorttorens of rondeelen waren stellig vier, in lateren tijd digtgemetselde, schietgaten aanwezig en duidelijk zigtbaar gebleven; zij zijn echter op de teekeningen geheel vergeten en hunne juiste plaatsing dus niet meer aan te wijzen. In den poortdoorgang was in den zijwand, wanneer men zich naar buiten begaf links, eene deur of een poortje, dat op de teekening ontbreekt, evenzeer als de aanwijzing waartoe het diende. Een tweetal stippellijnen in den regtermuur van den poortdoorgang, digter bij den ingang aan de stadszijde, schijnt aan te duiden, dat daar de sporen gevonden werden van eenen grooten ronden toren, die zooals de Porte de Halle te Brussel in vroegeren tijd het poortgebouw vormde, en later door uitbouwing aan de buitenzijde zijnen oorspronkelijken vorm verloren had. Eene naauwkeurige beschrijving van bouwstoffen, bindingsmiddelen, verband enz. was hier voor de kennis van het gebouw in zijne onderscheiden tijdperken volstrekt onmisbaar. Aan den binnen- of stadsgevel van het poortgebouw moet eene aansluiting aan den ouden wal bestaan hebben;

intusschen blijkt daarvan in de teekening niets. Het gedeelte van het gebouw aan de stadszijde was van veel ouderen tijd, en ouder zamenstel dan het overige, het toonde daarvan in zijne bouwwijze de stelligste blijken; maar ook dienaangaande is in de teekeningen niets te bespeuren. De frontmuren van de rondeelen aan de buitenzijde van het poortgebouw moeten, naar het midden steeds in dikte en sterkte toenemende, veel dikker zijn geweest dan aan de zijden. Eene behoorlijke opmeting heeft hier hoogst waarschijnlijk niet plaats gehad, daar de muren in de teekening aan de voorzijde juist dunner, maar naar de zijden dikker wordende, zijn voorgesteld.

De ronde toren bij de St. Maartenspoort. De sporen van de oorspronkelijke vloeren der verschillende verdiepingen zijn niet aangowezen. De wanden als geheel glad onder ééne lijn zonder eenige versnijding geteekend, terwijl het stellig zeker is, dat zij voor elke verdieping insprongen. Omtrent den aard van het metselwerk, de plaats waar de wenteltrap begon, het zamenstel van het gewelf, alles van zooveel belang voor de bepaling van den ouderdom, ontbreekt zelfs de geringste opgaaf. Eene opstandsteekening van den geheelen toren aan de binnen- of stadszijde, die thans gemist wordt, had volstrekt niet mogen ontbreken, om van eene der meest belangrijke bijzonderheden, den aldaar nog overgebleven, zoogenaamden *machicouli* (een bedekt uitstek buiten den muur, van onderen open, om den vijand door het nederwerpen van steenen, brandende voorwerpen, kokende olie enz. af te weren), aanwijzing te geven, en daarvan vorm en afmetingen te doen kennen. Horizontale doorsneden van het gebouw op zijne verschillende verdiepingen mogten niet achterwege zijn gebleven, ook om van het vroeger bestaan der kanteelen, van welker aanwezigheid thans uit de teekening niets vernomen wordt, eene juiste voorstelling te geven. In het verslag van het vorige jaar werd blz. 40—44 (*Jaarb.* XCVIII—CII) over de mislukte pogingen tot behoud van dit merkwaardige gebouw, zijne geschiedenis en zijne vernieling, het een en ander medegedeeld en daarbij gesproken van de koortsachtige haast, waarmede het vonnis ter vernietiging werd ten uitvoer gelegd, als verkeerde men in vrees,

dat de stemmen, die zich van verschillende zijden tegen de slooping verhieven en de bedenkingen daarbij in het midden gebragt van te veel klem en gewigt zouden zijn, om eene behoorlijke wederlegging of oplossing toe te laten; het scheen toen, als wilde men de slooping een voldongen feit, en daardoor alle betoog vruchteloos maken. Deze uitkomst is in ieder geval verkregen, maar zij is te meer te bejammeren, om dat die overhaasting zeker wel eenige aanleiding gegeven heeft tot mindere naauwkeurigheid bij de opmetingen, en de gelegenheid voor immer werd weggenomen, om de onnaauwkeurigheden en gapingen in de teekeningen te verbeteren.

Welligt heeft de Commissie wel wat te veel gerekend op de stipte en getrouwe opvolging van de hierboven vermelde voorschriften, door het Departement van Financiën aan de beambten belast met de ontmantelingswerken gegeven, maar zij kon toch bezwaarlijk, na de haar gegeven verzekeringen, zelve de taak ter hand nemen, die aan andere daartoe bevoegde personen opdragen, of langs eenen anderen weg in de door haar aangeduide behoefte voorzien. Bovendien is het haar ook te laat gebleken en kon het haar ook niet vroeg genoeg ter kennis komen, dat aan hare verwachting niet beantwoord en aan de door haar gestelde vereischten niet voldaan zou worden. Eerst bij de toezending der teekeningen in October vernam zij dat de Minister van Financiën zelf de opmerking niet had teruggehouden „dat het niet zou bevreemden, wanneer de aan„teekeningen te wenschen overlaten, daar de opzigters, met „dit werk belast uit den aard der zaak niet de geschiktste per„sonen zijn, om naar de eischen der wetenschap oudheidkundige „beschrijvingen te vervaardigen". Jammer maar dat zulk een voorbehoud niet vroeger gemaakt werd en de opmerking te laat aan de Commissie ter kennis kwam, om tijdige voorziening in de bestaande behoefte mogelijk te maken.

Eene opmerking van de Commissie, met betrekking tot de voorwaarden waarop vestinggronden aan bijzondere personen in gebruik afgestaan of verkocht werden, gaf aanleiding tot de bepaling, dat voortaan bij elken verkoop of afstand uitdrukkelijk bedongen zou worden, dat alle voorwerpen van geschied-

of oudheidkundigen aard, (
worden, aan den Staat, teg
moesten worden afgestaan,
bruikers van gronden verpl
tingswerken worden uitgev
wijzen personen, toegang
van opnemingen en verde
palingen beantwoord zal
noeg te rekenen valt, zal d
veel zal afhangen van den
van belangstellend toezigt;
de Commissie zich niet vo
zaamheden, die voor het Ri
de daarbij aangestelde bean
den voorwerpen op verre
was dit het geval met mun
ber des vorigen jaars, wa
vertrouwde zijde vernam,
sprak zelfs van eenen zak
geboden, doch door dezen
aanbieder tot Jhr. V. DE
niet is opgevolgd, waarschij
deze heer voor de regten
de zaak voor de vinders die
onaangename gevolgen hebb

MUURSCHILDERINGEN te
zijne vroegere belangrijke on
Verslag over het vorige jaar,
en dat van 1867—1868, bl
goed gevolg voortgezet. Van
den noordelijken wand, in
der kerk van het voormalige
hem een doortrek vervaardi
op dien wand aangebragt, n
dekt, om daarop het zooeven
voor het grootste gedeelte v
in enkele brokken te herke

Jesse, waarvan echter slechts enkele groepen bloemen genoegzaam zigtbaar gemaakt zullen kunnen worden. De heer DE STUERS heeft ook daarvan het meerendeel reeds afgeteekend, en stelt zich voor daaraan zoo spoedig mogelijk het overige toe te voegen.

Maar van meer belang is nog eene andere muurschildering, door hem ontdekt in hetzelfde oude kerkgebouw, op den muur van het jubé naar de koorzijde, boven en ter wederzijde van den doorgang, aangebragt en de aankondiging aan Maria voorstellende. Links van den beschouwer een engel met wit onder- en rood bovenkleed, in de linkerhand eenen palmtak houdende, op een uitwaaijend lint de woorden: AVE GRATIA PLENA DOMINUS TECUM. Regts de Maagd in purperen onderkleed met witten mantel, geknield voor eenen bidstoel in renaissance-stijl, met een open boek, waarop haar linkerhand rust; de regterhand houdt zij op de borst. Iets hooger ziet men de duif. Het hoofd der Maagd is, volgens het oordeel van den heer DE STUERS, allerliefst, vol gevoel en uitdrukking uitgevoerd; doch ook het overige maakt door teekening, uitvoerige bewerking, zoowel als door de frischheid van kleuren aanspraak op den meesten lof; de plooijen zijn zeer los en fraai, de handen misschien nog wel wat middeleeuwsch. Het beeld van den Engel is hier en daar nog al beschadigd, maar de geheele voorstelling, die uit de eerste helft der 16de eeuw schijnt te dagteekenen, zal met juistheid in teekening gebragt en het ontbrekende met zekerheid kunnen worden aangevuld. Door de goede zorgen van den heer DE STUERS, zijn maatregelen genomen, om het tafereel voorloopig tegen beschadiging te behoeden; hij heeft het voornemen, zoodra mogelijk ook van dit, door zijne onvermoeide pogingen teruggevonden kunststuk eene afteekening te vervaardigen. Daardoor zal hij eene nieuwe aanspraak verwerven, bij de vele die hij reeds met regt kan doen gelden, op de dankbaarheid van allen, wien de belangen der kunst en de roem des vaderlands ter harte gaan.

KASTEEL VALKENBERG, of FAUQUEMONT. Bij een vroeger *Verslag* 1864—1865, blz. 9 (*Jaarb.* 1865 blz. 75) werden de fraaije schetsen vermeld, die door den heer DE STUERS van de

merkwaardige overblijfselen van dit oude kasteel vervaardigd en ter kennisneming waren medegedeeld. Die heer bleef zijne aandacht aan het gebouw wijden en zette zijn onderzoek voort naar den vroegeren vorm en inrigting, voor zoo ver die uit de nog bestaande overblijfselen konden worden nagegaan. Aan zijne tusschenkomst en die van den kundigen en ijverigen voorzitter van het geschied- en oudheidkundig Genootschap van Limburg, den heer J. Habets, mag het worden toegeschreven, dat de eigenaar, Mr. de Villers-Masbourg, de bouwvallen met eene omheining heeft doen afsluiten, al de muren met ijzeren banden en ankers omklemd en aan elkander verbonden zijn, en dat er uitzigt bestaat op eene geheele reiniging en herstelling van de kapel. Dit berigt van de aanvankelijk reeds toegepaste maatregelen en de daaraan verbonden uitzigten werd bij de commissie met ingenomenheid begroet; de onbeperkte toegang, waarbij aan de overblijfselen van het eerwaardige gebouw voortdurend vrij wat beschadiging werd toegebragt, en de staat van verwaarloozing en gebrek aan toezigt en onderhoud, hadden maar al te zeer de vrees gewettigd, dat weldra slechts een vormlooze hoop steenen de plaats zou aanwijzen, waar eenmaal het trotsche gebouw met zijne spitsen zich ver boven den omtrek verhief.

Kasteel Vredeburg te Utrecht.

Als een verblijdend gevolg van de noodiging tot medewerking, door wijlen ons medelid, den heer hoofdinspecteur Conrad in Junij 1866 tot de beambten bij 's Rijks Waterstaat gerigt, mogt de Commissie eene net ingebonden portefeuille, met acht naauwkeurig opgemeten en keurig uitgevoerde teekeningen en toelichtende beschrijving ontvangen, van de overblijfselen van het kasteel Vredeburg, in 1869, bij het sloopen van het noordwestelijke bastion van die sterkte, door den heer opzigter van 's rijks waterstaat, D. van der Werf te Utrecht vervaardigd, en aan den heer Conrad ingezonden. Die stukken, tijdens diens afwezigheid buitenslands te 's Gravenhage ontvangen, werden door den heer Anemaet, toen de treurige doodstijding van ons medelid bekend geworden was, aan de Commissie overgemaakt.

Zij bevatten: n°. 1 platten grond van de kerk; n°. 2. platten

grond van den kelder onder de kerk; n°. 3 doorsnede over de breedte van kerk en kelder; n°. 4 uitvoerige afbeeldingen van eene der muurkolommen met de onderste gedeelten der vier daaruit verrijzende gewelfribben, met horizontaal-doorsnede, en profielen van de gewelfribben in de kerk en in den kelder; n°. 5 profiel van zulk eene rib in de kerk, op de ware grootte; n°. 6 een gezigt over de geheele lengte der kerk van binnen; n°. 7 gezigt als voren van den kelder, en n°. 8 gezigt op de bouwvallen van buiten tijdens de slooping

Eene zeer naauwkeurige afzonderlijke beschrijving door den heer VAN DER WERF bij de teekeningen gevoegd, levert alles wat strekken kan, om de gedeelten die van de bouwvallen overgebleven waren, tot in de kleinste bijzonderheden aan het licht te stellen, en ook uit een technisch oogpunt aan al de vereischten te voldoen. Uit de toelichtende aanmerkingen acht de Commissie het van belang eenige der voornaamste bijzonderheden hier over te nemen.

Het metselwerk was nog in zeer goeden staat, even als het steenhouwerswerk; de gewelven 0,30 M. dik, bijzonder sterk. De steensoort was de zoogenaamde poepsteen, lang 29, breed 14 en dik 6,5 cM., niet zeer hard, rood van kleur, overeenkomende met het tegenwoordige rood- of boerengraauw. Alles zeer dik bewerkt in steenkalk, die vrij goed bereid en harder dan de steen zelf was.

De gewelven van gelen steen, lang 20, breed 9 en dik 5 cM., overeenkomende met IJselsteen. Het verband in strekken koplagen; staand- of kruisverband was hier niet te onderkennen, het scheen alsof men zich bij het bouwen niet om eenig verband bekommerd had.

Voor het steenhouwerswerk was gele zandsteen gebezigd, met zorg uitgevoerd, de profielen zuiver bewerkt. Ankers waren niet aanwezig.

De overwelfde ruimte, met den naam van Kerk onderscheiden, doch waaraan de Commissie, wegens de geringe hoogte en gebrekkige verlichting zulk eene bestemming niet kan toekennen, vormde een langwerpig achtkant, dus aan de beide uiteinden met drie zijden gesloten, met den vloer 3,80 M.

boven den waterstand van de Stads-singelgracht, lang 29,5 M., breed 9,70 M., hoog van den vloer tot onder het gewelf 4,85. Langs de lange zijden waren zes, op de aansluitingshoeken aan de uiteinden acht, dus te zamen veertien muurzuilen. Deze zuilen, in het geheel hoog 1,06 M., in doorsnede 0,96 M., bestonden uit een voetstuk van 34 cM., eene schacht van 6 lagen metselsteenen, van 42 cM., en een eenvoudig kapiteel hoog 30 cM, op 2 cM. van boven schuins afgewerkt tegen de ribben van het gewelf.

Boven deze kolommen gingen de gewelfribben opwaarts tot in den top van het gewelf; sommige sloten tegen de twee cirkelvormige openingen in het gewelf nabij de beide uiteinden. Deze openingen van onder wijd 2,15 M., de eenige die aan het licht toegang gaven, waren van eenen zandsteenen rand omgeven. Waar de overige ribben elkander ontmoetten, vond men knoopen van 52 cM. middellijn, met ronde proppen dik 20, en 5 cM., onder den knoop doorhangende en aan de benedenzijde vlak afgewerkt. Gelijke knoopen, van 56 cM. middellijn waren in den top van het gewelf aangebragt, doch zonder doorhangende proppen.

De gewelflijnen liepen niet overal in regte lijnen door; rondom de zooeven genoemde lichtopeningen vormden zij eene regelmatige figuur.

Langs de wanden, nissen diep 35,5 cM., met schildbogen.

De muren hadden eene dikte van 5 M., het gewelf met de aannrazeering was in den top 1,30 M. dik en daarboven met grind gedekt. Op twee plaatsen waren in de muren ruimten uitgespaard, eene in het middenvlak van het Z. O. uiteinde, en eene andere in het laatste vlak aan de lange N. O. zijde bij het N. W. uiteinde. Bij verdere slooping zal kunnen blijken, of zij welligt tot uitgangen dienden, maar later digtgemetseld werden. *)

Een gang leidde aan de Z. W. lange zijde, in het tweede vak, te rekenen van het Z. O. uiteinde, naar buiten op het

---

*) De laatste der twee hier beschreven uitgangen leidde welligt tot eene brug, die uit den wal over de gracht naar buiten voerde.

Vredeburg; in dien gang bevond zich de trap, waarlangs men afdaalde tot den kelder onder het reeds beschreven lokaal.

Deze kelder had denzelfden grondvorm, lengte en breedte, maar eene hoogte van 2,92 M. onder het gewelf; de gemetselde afscheiding tusschen beide, in den top dik 44 cM., de vloer 44 cM. boven den waterstand. Door eenen dwarsmuur, dik 55 cM., en met twee pilasters, breed 84 en dik 27 cM. aan beide zijden, was de geheele ruimte in twee gelijke deelen gescheiden, die met eenen doorgang aan het Z. W. gedeelte met elkander in gemeenschap stonden. In elke dier beide helften, waren, in het vak het naast tegen den scheidsmuur, drie pilaren aangebragt, een in het midden te halver breedte van het vak, van 61 cM. in het vierkant, en twee andere metende 66 cM. tegenover de zooeven genoemde pilasters van den scheidsmuur; op deze pilasters rustten de gewelfsbogen, die over de geheele uitgestrektheid van het gewelf regelmatige figuren vormden.

In het midden van het N. W. uiteinde of het hart van het achtkant, waren vier pilaren van metselsteenen opgetrokken, dik 67 bij 81 cM., op 78 cM. onder het gewelf aan elkander verbonden met eenen boog van 47 cM. pijl, tusschen de tegenover elkander staande pilaren eenen afstand latende van 1,67 M. Zij stonden noch in de as van het gebouw, noch ook overhoeks op de as, maar kruisgewijs tegenover elkander; het geheel droeg den naam van Monnikskap.

De ribben van het gewelf waren van metselsteenen zamengesteld en bijgehakt of geslepen, op kleine afstanden afgewisseld met zandsteen naar hetzelfde profiel behouwen.

Het daglicht kon in geene der beide helften van dezen kelder doordringen.

De overeenkomst van de zooeven beschreven, zoogenoemde Monnikskap, met de beschrijving van soortgelijke inrigtingen in oude onderaardsche kerkers in Engeland, die de stellige blijken dragen van hunne bestemming tot martelingen en strafoefeningen, bragt den heer W. H. Hubrecht, ingenieur van 's Rijks Waterstaat te Utrecht, bij de bezigtiging der teekeningen, tot de, niet onwaarschijnlijke gissing, dat ook hier in den

Vredeburgschen kelder z
gebleven, waarin de arme
tingen, die aan de vier
bevestigd werden.

SLOOPING VAN KERKE

Van de gesloopte ker
SCHOTEN, die thans door
werd in het *Verslag* over
(*Jaarboek* 1868 blz. LX
gedeeld. De Commissie h
die door den kundigen a
vervaardigd waren, voor ha

KERK DER ROOMSCH-K
leiding van eene mededee
van die kerk bij een d
een opzettelijk onderzoek
kum tot de oudste stede
de mogelijkheid bestond,
bouw betreurd zou moeten
echter tot de uitkomst, da
aan den H. Martinus ge
van een gewoon huis.
Abdij behoorde, was reed
gebroken, en de parochie
wijd, kwam bij de Hervor
werd in 1589 aanmerkelijk
geheel nieuwen, westelijken

KERK TE OLDETRIJNE,
land. Omtrent de stichtin
geheel vormde in grondpl
betrof, waaraan een smaller
van eenige meerdere diept
de middelste veel breeder
geheel lang van buiten 19
9,31 M.; hoog slechts 2,
6,08 en hoog 5,50 M. D
IJselsteen opgetrokken, lang

bleekrood van kleur en goed gesorteerd, regelmatig gevormd en iets harder dan boerengraauw; alles in kruisverband, onder den draad en behoorlijk in de specie bewerkt. Deze laatste bestond uit kalk met zand en was niet sterk. Het achterste, smallere gedeelte werd door acht, het voorste door een gelijk getal beeren gesteund, 1½ en 2 steenen metende. Eene houten schutting vormde een portaal, waartoe twee ingangen aan de beide zijden aangebragt, den toegang boden. Zeven lichtramen, zijnde een achtste digt gemetseld, hoog 2,40, breed 1 M. in den dag, en 2,50 M. boven den beganen grond, waren in het hoogere achtergedeelte aangebragt; zes andere, aan elke zijde drie, hoog 1,20 en breed 0,70 M., 1 M. boven den grond, alle halfrond afgesloten, verlichtten de voorste, lagere helft. In het hoogere gedeelte waren twee vierkante binten van geschaafd eikenhout geplaatst met gebogen karbeelen, 35 bij 35 cM. De kapspanten onregelmatig op onderlinge afstanden van 0,75 tot 1 M. gesteld, van gewoon eikenhout 15 bij 15 cM., goed bewerkt doch zonder ijzerwerk. Het dak met riet gedekt, de nok met blaauwe vorsten, lang 75, breed 22 en dik 2,5 cM. Op het dak een klein torentje.

Uit deze opgaven, ontleend uit het verslag van den opzigter van 's Rijks Waterstaat A. A. Kat, te Akkrum, blijkt dat de slooping van de Oldetrijnesche kerk voor de geschiedenis van de vaderlandsche bouwkunst geen groot verlies heeft teweeggebragt.

Kerk te Eexta, Prov. Groningen. Van de reeds aangevangen slooping van dit oude kerkgebouw kan geheel het tegenovergestelde worden getuigd; het is een der belangrijkste die, voor zoover de Commissie weet, in ons vaderland nog aanwezig zijn. Door Mr. J. Ganderheyden, kantonregter te Zuidhorn en door berigten in enkele dagbladen was de aandacht der Commissie op het lot dat de kerk dreigde gevestigd, maar ook op den hoogen ouderdom en de merkwaardige bijzonderheden, die aan het gebouw eene groote waarde moesten doen hechten. De Commissie meende daarom de welwillende tusschenkomst van den heer J. Strootman, hoofd-ingenieur van 's Rijks Waterstaat in het 1e en 3e district te Assen, te mogen inroepen, en zij had daaraan een verslag, toegelicht met een

tweetal schetsen te danken, die de uitkomsten behelsden van het onderzoek, door den ingenieur van 's Rijks Waterstaat den heer PH. W. VAN DER SLEYDEN, met den opzigter bij het korps, den heer J. H. BAUER te Winschoten, nog in tijds ondernomen. Aan den laatstgemelde droeg zij de taak op, om van het gebouw in al zijne deelen de noodige opmetingen, plans en teekeningen, met toelichtende beschrijving en aanmerkingen te leveren, met inachtneming van de vereischten die door de Commissie voor het door haar beoogde doel aangewezen zijn. Uit de voorloopige beschrijving door genoemden ingenieur overgemaakt, kunnen hier reeds de volgende bijzonderheiden worden overgenomen.

Het gebouw heeft den vorm van een kruis, welks dwarsarmen slechts zeer weinig korter zijn dan de beide andere, die het schip en koor bevatten, zoodat het grondplan al zeer na komt aan den vorm van het Grieksche kruis; de koorsluiting is, even als die der overige drie armen, vierkant. De toren staat, gelijk in dat gedeelte van ons land meermalen het geval is, geheel afgescheiden op zich zelf, en kan, daar hij in lateren tijd grootendeels afgebroken en vernieuwd werd, geene bijzondere waarde doen gelden. Het kerkgebouw op vele plaatsen ontzet, biedt hier en daar zeer groote, van onder tot boven loopende scheuren. De muren schijnen op aardbogen gevestigd, wier gewelven boven den grond en aan de dagzijde alle, op eenige brokstukken na, vernieuwd zijn. Hetzelfde is het geval van de plint, voor welke, even als voor de vernieuwde aardbooggewelven, steenen gebezigd zijn van 27 bij 13,5 en 5 cM., dus van grootere afmetingen dan die tegenwoordig gebruikt worden. De genoemde gewelven schijnen zonder sluitsteen gemetseld, doch dit zal eerst later met zekerheid kunnen uitgemaakt worden. De nieuw ingezette bogen waren gevormd door regte lijnen, die elkander onder eenen hoek van 100—110° sneden. De oorspronkelijke bogen schenen uit zeer flaauw gebogen lijnen bestaan te hebben, die elkander ongeveer onder gelijken hoek sneden. Zij waren met nieuwen steen aangevuld, doch de aanvulling is geheel verzwakt, waarschijnlijk ten gevolge van de mindere deugdelijkheid der fundeering. Het

metselwerk van de muren is zeer gaaf, geheele muurvlakken zijn van alle latere bijmetseling of beschadiging bevrijd gebleven. De steenen zijn lang van 28 tot 32, breed 14 tot 16 en hoog 9 tot 10 cM., de middelmaat tusschen beide afmetingen komt het meest voor. Het verband is met zorg in acht genomen en is over het algemeen staand verband; doch door de ongelijke afmetingen der steenen konden de stootvoegen niet alle loodregt onder elkander komen, en werd eenige onregelmatigheid onvermijdelijk; intusschen deed men zijn best om de verdeelingen zoo in te rigten dat steenbrokken vermeden werden. De pilasters zijn regelmatig opgezet van, om en om, eenen kopschen- en eenen strekschen steen. Het pannendak was van lateren tijd.

De bij het berigt gevoegde schetsen deden de waarde van het gebouw voor de geschiedenis onzer vaderlandsche bouwkunst nog nader uitkomen; zij kenschetsen geheel en al den stijl van de groote Hofzaal met hare torens op het Binnenhof te 's Gravenhage. Metselwerk, bogen, nissen, boogtafels, gereiten, tweedeelige bogen, traseeringen, alles levert in geest en vorm de treffendste overeenkomst, voert ons terug tot in de 13de eeuw, en brengt ons tevens het bewijs, dat dezelfde stijl toen gelijktijdig, zoowel in het Noorden als in het zuidelijke gedeelte van ons vaderland, gevolgd werd.

Kerkje te Nederlangel, Prov. Noord-Brabant, in het land van Ravenstein. Dit kerkje in 1869 gesloopt, zonder dat het daartoe opgevatte voornemen aan de Commissie ter kennis was gebragt, bevatte, even als dit nog het geval is met dat van Dennenburg, insgelijks in het land van Ravenstein (zie vorig *Verslag* blz. 26 (*Jaarb.* 1869 LXXXIV) aanmerkelijke overblijfsels van zijnen oorspronkelijken bouw, die tot een grijs verleden opklimt. Oorspronkelijk vormde het grondplan een langwerpig vierkant, buitenwerks ongeveer 11,5 bij 10 M., waaraan oostwaarts een smaller vierkant van 5 M. lengte bij 6 M. breedte, insgelijks buitenswerks, als koor aansloot. De muren 1 M. breed, zoowel aan de kerk, als haren aan den westgevel aansluitenden vierkanten toren, waren, even als die der Dennenburgsche kerk, van grijs-bruine tufsteenen opgemetseld, doch

van binnen met gegoten werk,
mengd, aangevuld; dit is het
Drie lichtvensters waren aan
middelste hoog 1, breed 0,75 :
grond, de beide andere 2,75
even hoog als het middelste, c
de zuidzijde bevonden zich w
vensters, doch heeft een portaal
van het middelste doen verlo
slechts van een venstertje hoo
bewaard gebleven. Al die venst
sloten geweest te zijn. Aan elk
een derde van de geheele lengte
ingang aangebragt, evenzeer met
hoog 1,75, bij eene breedte van
waren aan het schip nog ter h
koor van 3, en aan den toren
oude muur van de vierkante k
werd slechts door zijne, diep on
slagen aangewezen. Bij lateren
eene driezijdige koorsluiting uitg
het koor, digt tegen het schip e
buitenswerks 4,50 bij 3,75 M.
koormuur doorgebroken opening
het koor in gemeenschap. Op
oostelijke uiteinde van het sch
trokken, waardoor het schip met
dit metselwerk, even als dat van
en van den toren, ook van de be
uit roode baksteenen van groote a
lateren tijd dan het overige, to
Bij ontstentenis echter van behoo
hunne afmetingen, den kalk en
selverband en verdere bijzonder
van den bijbouw niets zekers ge

De Commissie betreurt het ze
oudste kerkgebouwen van ons v

prijsgegeven, zonder dat zij door tijdige kennisgeving tot eigen onderzoek in staat werd gesteld.

Eene afbeelding van het oude kerkje is, in eene nette houtsnede, met bijgevoegde korte beschrijving van wijlen Dr. C. R. H(ERMANS) in *de Oude Tijd*, (Haarl. bij Kruseman) van 1869 blzz. 161, 162 bekend gemaakt.

KERK TE HEERDE, Gelderland. Door een berigt in een der dagbladen was gebleken, dat de gedeeltelijke afbraak en herbouwing van den toren van het kerkgebouw der Hervormden in die Gemeente zouden worden aanbesteed. De kerk zelve dagteekent van onzen tijd, maar de toren kon eenige aandacht verdienen, vooral omdat de spits die in de afbraak begrepen was, gezegd werd van een bijzonder maaksel te zijn.

De Commissie wendde zich daarom tot den Burgemeester van de plaats om nadere inlichting. Zij verkreeg die en erlangde daaruit de zekerheid, dat de muren van den toren zouden blijven staan en alleen de spits weggenomen en vernieuwd zou worden, terwijl deze laatste volstrekt geene bouwkunstige waarde had, en het geheel overbodig was daarvan eene teekening te bewaren.

KERK TE BERGSCHE-HOEK, Zuid-Holland. De kerk dagteekende van het einde der 17e eeuw, toen zij, na den brand waarbij het vroegere kerkgebouw vernield was geworden, uit vrijwillig bijeengebragte gelden wederom was opgebouwd. Thans niet meer aan de behoefte voldoende, zou zij in den aanvang van het loopende jaar afgebroken en wederom door eene nieuwe vervangen worden. Ofschoon zij wegens haren ouderdom geene waarde had, kon zij toch, hetzij in haren bouw uit een technisch oogpunt, hetzij in overblijfselen van de vroegere kerk, hetzij ook in hare versieringen eenig eigenaardig belang bezitten; dit laatste vooral was waarschijnlijk met betrekking tot hare lichtvensters, waarvan enkele volgens gedrukte bescheiden, eenige jaren geleden nog glazen met ingebrand schilderwerk, van de hand van WILLEM VAN CLEEFF en PIETER LOOVER bewaard hadden. Uit de inlichtingen aan de Commissie op hare aanvraag toegekomen bleek echter, dat al de glazen met schilderwerk in 1835 reeds aan eenen Israëliet

verkocht en door gewoon glas vervangen waren. PIETER LOOVER was in de 17de eeuw als schilder van op glas ingebrande wapenschilden te Rotterdam bekend. Waarschijnlijk was hij dezelfde die, met WILLEM VAN CLEEFF hunne wapens en namen op een der, thans ook verdwenen, glasramen der kerk te Zevenhuizen lieten aanbrengen of zelven schilderden en inbrandden, en dan ook broeder of ander bloedverwant van JORIS LOOVER, wiens naam, met toevoeging van „schilder", in hetzelfde raam, onmiddellijk onder de twee eerstvermelde wapens, zich bevond. Zoo hebben wij dan drie kunstenaars, die zich in het midden der 17de eenw gelijktijdig aan dezen kunsttak wijdden: WILLEM VAN CLEEFF, JORIS en PIETER LOOVER. Of zij nog leefden en werkten toen de kerk te Bergsche-Hoek op het einde dier eeuw werd herbouwd, is niet zeker, zelfs niet zeer waarschijnlijk; maar zoo niet, dan kunnen de ruiten gedeeltelijk uit den brand van het oude gebouw gered en in het nieuwe wederom geplaatst zijn geworden. Over de Zevenhuizensche glasschilderingen werd uitvoerig in een vroeger *Verslag* over 1866/67 blzz. 69 en volgg. (*Jaarb.* 1867 blzz. CLXXVII,) volgg. gehandeld.

KERK TE KESSEL, in Limburg. De Commissie moet ook hier weder met leedwezen vermelden, dat de slooping van dit oude gebouw, welks stichting tot het midden der 15de eeuw opklimt; haar eerst ter kennis kwam, toen de dagbladberigten de ontdekking van eenen steen met beeldwerk uit den Romeinschen tijd, denkelijk een Romeinsch-Gallisch altaar, bij het afbreken van de kerk te voorschijn gekomen, vermeld hadden. Het gebouw was reeds vóór den laatsten winter aan den moker der vernieling overgegeven, slechts de fundeeringen van het koor, van een der zijmuren en van den toren moesten nog worden weggeruimd.

Het zooeven genoemde gedenkteeken van den Romeinschen tijd was waarschijnlijk een gelofte-altaar, van kalk(?)steen, hoog 90, breed 57 cM.; op elke der drie zijden met een beeld in uitkomend werk voorzien, volgens opgaaf, van Minerva, Juno en Hercules, wier hoofden zeer beschadigd en bijna geheel verdwenen zijn. Welke bestemming dit gedenkteeken zal erlan-

gen is nog niet bepaald, maar de Commissie meent dat daarvoor in de eerste plaats of uitsluitend het Rijks Museum van Oudheden in aanmerking dient te komen.

Kerk te Bovenkarspel, Prov. Noord-Holland. Ook hier was wederom door den burgemeester der Gemeente aan de Commissie geen berigt gegeven, omtrent het plan tot slooping van dit kerkgebouw en waarschijnlijk ook van zijnen toren, maar was de aandacht der Commissie, alleen door eene aankondiging van de aanbesteding voor den bouw eener nieuwe kerk en pastorie, op het onderwerp toevalligerwijze gevestigd geworden. Ofschoon de kerk in 1828 aanmerkelijke veranderingen ondergaan en daarbij een groot gedeelte van haren vroegeren omvang had moeten verliezen, is het toch zeer denkbaar, dat van haren oorspronkelijken bouw, die in ieder geval vóór de Hervorming dagteekent, nog min of meer belangrijke gedeelten bewaard gebleven zijn, in welk geval opzettelijk onderzoek en opneming nuttig geacht konden worden. De Commissie heeft dus gemeend zich tot den heer hoofd-ingenieur van s' Rijks Waterstaat in het 9de district, te Haarlem te moeten rigten, met vriendelijk verzoek, om door tusschenkomst van eenen der in de nabijheid van Bovenkarspel gevestigde opzigters van den Waterstaat, nadere inlichtingen te laten inwinnen.

Doopvont in de kerk te Sprang. De Doopvont, (eigenlijk slechts de kom, want schacht en voetstuk waren niet aanwezig) werd in het westelijke gedeelte van de kerk der Hervormde Gemeente, nabij den toren, even onder de oppervlakte van den bodem gevonden. Uit hartsteen gehouwen heeft zij binnen aan de opening eene middellijn van 70 cM, bij eene diepte van 33, en is de wand aan den bovenrand 9, langzaam tot aan den platten bodem vermeerderende tot 13 cM., dik. Van binnen rond uitgehouwen heeft zij van buiten den vorm van eenen achthoek, welks zijden alle aan elkander gelijk zijn; in het midden van vier dezer zijden is, om en om, boven aan den bovenrand een ruw bewerkt menschenmasker uitgehouwen, ter dikte van 5 cM. De kom was in twee stukken gebroken die echter volkomen aan elkander sloten, verder zeer vuil en met kalk bezet. Waarschijnlijk werd zij, nadat de kerk aan de

Hervormden overgegaan was, tot kalkbak gebezigd, eene bestemming waartoe ook in andere plaatsen diergelijke vonten vaak werden dienstbaar gemaakt.

Uit de overgezonden schets was de tijd waartoe het stuk gebragt moet worden, niet met genoegzame zekerheid op te maken. Doopvonten van gelijken vorm komen in ons land op meer plaatsen voor. De heer de Caumont noemt als een kenmerk waardoor zich de doopvonten uit de 13de en de 14de, van die der volgende eeuwen onderscheiden, dat zij inwendig bolvormig, van buiten achtzijdig waren, terwijl zij in de 15de eeuw, zoowel voor de inwendige ruimte als van buiten, den achtzijdigen vorm hadden. Voor Frankrijk moge deze regel gelden, maar het is te betwijfelen, of de Sprangsche vont wel tot een ouder verleden dan de 16de of 15de eeuw opklimt.

Steenen doodkisten.

Kist te Heilo. In het *Verslag* over 1866/67 blz. 16 (*Jaarb.* 1867 blz. CXXV) is eene steenen kist beschreven, die op het kerkhof ten noorden van de kerk der Hervormde Gemeente opgegraven, en door het gemeentebestuur van Heilo aan de Commissie afgestaan, voorloopig aldaar in een portaal onder den toren in bewaring was gebleven. De Commissie geen uitzigt voedende dat haar, ook slechts eene tijdelijke bewaarplaats voor grootere voorwerpen, bestemd voor het ontworpen Rijks Museum voor vaderlandsche geschiedenis en beschaving, door de Regering zou worden aangewezen, meende niet langer te moeten dralen met haar besluit, om aan de kist eene bestemming aan te wijzen. Zij deed dus aan het bestuur van het Koninklijk oudheidkundig genootschap te Amsterdam het voorstel, om de kist, onder voorbehoud van eigendomsregt aan de zijde der Regering, bij zijne verzameling in bewaring te nemen. Die schikking kreeg haar beslag en het genootschapsbestuur nam, onder goedkeuring van het Heilosche gemeentebestuur, van de Commissie de verpligting waartoe deze zich verbonden had over, om van het voorwerp voor het gemeente-archief te gelegener tijde eene naauwkeurige beschrijving en teekening te doen vervaardigen.

Kisten te Oud-karspel. Bij het ontgraven van den toren-

muur werd, op 3 September 1868, eene steenen doodkist ontdekt, en den volgenden dag op last van den architekt, den heer HANA, uit eene diepte van 1,2 M. beneden den begauen grond opgegraven. De kist, lang binnenswerks aan den bovenrand, 2 op den bodem 1,85 M., is diep aan het hoofdeinde 34, aan voeteneinde 31 cM.; wijd aan het hoofdeinde 62, aan het voeteneinde 52 cM.; de vernaauwing der wijdte naar den bodem is in verhouding gelijk aan die der lengte. Wanden en bodem, hoewel eenigszins ongelijk in dikte, kunnen gemiddeld op 10 cM. berekend worden; het deksel, gelijk met de buitenkanten, op 12 cM. In elken der vier hoeken van de kist was eene verdikking tot versterking overgelaten. Het afwerken scheen met eenen steenhouwers-puntbeitel geschied te zijn. De kist was uit Bentheimer-zandsteen, het deksel uit Nassauer-steen vervaardig. Het deksel was in twee stukken gebroken, de kist nog in haar geheel, doch zij brak bij het uitligten; alle stukken bleven echter bewaard. In de kist waren drie schedels, twee van volwassenen, een van een kind aanwezig, de hoeveelheid beenderen scheen echter slechts voor éénen volwassen persoon genoeg te zijn; zij was verder met aarde gevuld, en naar het oosten gerigt.

Op 18 Augustus van hetzelfde jaar was in het oosteinde van het koor der Hervormde kerk eene gelijksoortige kist, ook met het voeteneinde naar het oosten gerigt, gevonden. Zij was geheel uit Nassauer-steen gehouwen, doch zoozeer vergaan, dat eene ligting ondoenlijk was.

De aannemer, de heer I. PREYER, verklaarde zich bereid, om de eerstgenoemde dezer twee kisten kosteloos af te staan, weshalve de Commissie meende, ook dit voorwerp aan het bestuur van het straks genoemde genootschap voor zijn museum beschikbaar te moeten stellen.

OUDE BOOMSTAMKISTEN TE STOLWIJK. Over eenige bijzonderheden bij de slooping der nog overgebleven muren van de oude afgebrande kerk aan den dag gekomen, is in het laatste *Verslag*, blzz. 54, 55 (*Jaarboek* blzz. CXII, CXIII) het een en ander medegedeeld. Sedert werd nog eene andere ontdekking gedaan die in hooge mate de aandacht tot zich trok.

Bij de ontgraving van den noordelijken muur der kerk werden op eene diepte van 2,80 M., en zelfs dieper, naast en onder de oude grondslagen, eenige uitgeholde boomstammen gevonden die als doodkisten gediend hadden, en waarin nog de geraamten kennelijk aanwezig gebleven waren; alles evenwel zoozeer vergaan, dat het onmogelijk bleek eene dier kisten of haren inhoud, ook slechts maar gedeeltelijk, uit de diepte naar boven te brengen en tot verder onderzoek te bewaren. Het voorzittend lid, door den Burgemeester van Stolwijk omtrent die, in ons land tot nog toe zoo zeldzame ontdekking onderrigt, had onmiddellijk zijn verlangen te kennen gegeven, om, zoo welligt nog wederom diergelijke kisten mogten aangetroffen worden, onverwijld berigt te ontvangen, ten einde hij persoonlijk nader onderzoek, en onder zijne leiding pogingen mogt kunnen laten doen, om eene of meer van die kisten in haar geheel te ligten. Het had evenwel veel bezwaar in om aan dat verlangen gevolg te geven, daar de verpligting den aannemer opgelegd, om binnen eenen bepaalden tijd zijne werkzaamheden ten uitvoer te brengen, zich verzette tegen alles wat in den voortgang van het werk eenige vertraging kon aanbrengen, en dus ook het schorsen van de opgravingen, waar deze wederom op oude kisten stooten mogten, van hem niet gevergd kon worden. Voor een persoonlijk onderzoek door een der Commissie-leden is dus tot haar groot leedwezen geene gelegenheid gegeven; maar des te meer mogt zij het op prijs stellen, dat, toen de loop der werkzaamheden weder tot eene nieuwe ontdekking voerde, de burgemeester, de heer I. C. Kroon, onmiddellijk in persoon al het noodige verordende om die voor de wetenschap niet verloren te laten gaan. Op den 12[den] Junij des vorigen jaars stieten de werklieden, op eene diepte van 3 M., wederom naar zij meenden op eene diergelijke ruwe kist. De heer Kroon deed, nadat de voortzetting der werkzaamheden aldaar voor een poos gestaakt was, onder zijn opzigt door een paar bekwame ambachtslieden die plek geheel en al ontgraven, en verkreeg daarbij de zekerheid, dat hier wederom eene geheel afwijkende, ofschoon toch ook zeer ruwe wijze van begraven gevolgd was geweest. Het lijk, welks schedel en verdere been-

deren vrij wel bewaard gebleven waren, bleek nedergelegd te zijn op dwars over elkander gelegde boomtakken, die hoewel bijna geheel en al vergaan, toch nog kennelijk te onderscheiden waren. Ruw behouwen stukken eikenhout dienden tot zijstukken; hoofd- en voeteneinden waren ruwe stukken hout daartusschen geplaatst, terwijl een paar zware, even ruwe stukken boomstam tot dekking dienden. Al deze stukken waren los tegen of op elkander geplaatst, althans waren geene sporen van eenige opsluiting of verbinding te bemerken. De beenderen, immers de grootere, werden zorgvuldig verzameld, gereinigd en met den schedel, welks benedenkaak verloren ging, bewaard, en zoodra zij tegen de gevaren van de reis bestand schenen, zorgvuldig ingepakt, door de goede zorgen van den heer Kroon aan de Commissie overgezonden.

Deze achtte het van belang een en ander aan de Natuurkundige Afdeeling der Koninklijke Akademie, tot opzettelijk onderzoek toe te zenden, vooral ook omdat de vorm van den schedel zich scheen te kenmerken door eene zeer naauwkeurige overeenkomst met eenen in Schotland gevonden, die in een Engelsch werk *Types of mankind* (bij Trübner & C°. te Londen) afgebeeld, tot een „protoceltic race" gebragt werd. In ieder geval bestond de mogelijkheid, dat de ontdekking eene bijdrage kon leveren tot de geschiedenis der rassen in ons vaderland.

De Afdeeling voldeed aan het verzoek en gaf in hare bijeenkomst van 25 Sept. de zaak in handen van hare leden de hoogleeraren Koster en Harting te Utrecht, die in de daarop volgende vergadering van October hun verslag hebben uitgebragt. Dit verslag werd in afschrift aan de Commissie medegedeeld en is later in het 2e stuk van het IVe dl. der *Verslagen en Mededeelingen* van de Afdeeling blz. 212 en volgg. afgedrukt.

De overblijfselen, alle behoorende tot hetzelfde schelet, en omtrent de kunne geene zekere bepaling toelatende, behoorden aan eenen persoon van nog al redelijke lengte, en waarschijnlijk van reeds gevorderden leeftijd. Zij waren: een schedel, waaraan de aangezigtsbeenderen ontbraken en die verder aan

(

de basis eenigszins beschadig
opperarmbeen; eene regter e
twee dijbeenderen, twee scheer
lijks der beide zijden; eenige
brokken, van allerlei grootte
ribben, schouderblad enz., alle
De schedel behoort tot de doli

Voor de geschiedenis der ra
onderzoek geene bijdrage gele
schedel behoorde was van K
ontwikkelde voorhoofdsstreek.

De vergelijking met eenen,
het Walchersche strand bij Do
van eene beschrijving en afbeel
deelingen der Natuurkundige Afd
gissing van den heer DE FREM
aan eenen Noorman zou behoor
bare punten van overeenkomst.
val met eenen schedel in 18
schreven en afgebeeld in de *Ve*
zelfde Afdeeling, 1859 en door
DER HOEVEN en W. VROLIK o

De vorm van den Stolwijksch
gewone. De vergelijking met
Types of mankind van NOTT e
komsten, daar de afbeeldingen i
gegeven zijn. Bij vergelijking
Brittannica van DAVIS en THU
lingen vorm van het achterhoo
schedel het meest bij de in Enge

*) Men hechte hier niet te veel aan d
vele vreemde stammen als hulptroepen
dat het meestal, althans zonder bepaal
anderszins, niet wel mogelijk is, te be
tijd der Romeinen in de Wingewesten
streken gevonden worden, met overblijfs
meinsche leger dienende vreemdelingen t

schedels, waarmede ook over het geheel de Stolwijksche de meeste overeenkomst aanbiedt; eenigszins minder, doch ook niet te ontkennen, is de overeenkomst met eenige oud-Saxische schedels.

Het is echter niet mogelijk om met eenige zekerheid uit te maken, of de Stolwijksche schedel aan eenen ouden Romein, of aan eenen persoon van eenigen anderen volksstam heeft toebehoord.

De schedel met bijbehoorende beenderen is, na afgeloopen onderzoek, aan den hoogleeraar directeur van het Anatomisch Cabinet der Leidsche Hoogeschool, ter plaatsing in die verzameling, overgegeven.

Grafzerken.

Grafzerk van Derk van Herken te Windesheim. In vroegere verslagen 1866/67 blz. 38 (*Jaarb.* 1867, blz. *CXLVI*), 1167/68 blz. 38, (*Jaarb.* 1868, blz. C) en 1868/69 blz. 55 (*Jaarb.* 1869, blz. CXIII), werd berigt, dat deze zerk, die, afkomstig van de kerk van het beroemde klooster Windesheim, thans als stoepsteen eener boerenhoeve voortdurend aan afslijting en andere gevaren blootgesteld was, alsmede een *gedeelte* van eene andere zerk van gelijke afkomst, en op het erf bij die zelfde hoeve liggende, door het Windesheimsche kerkbestuur opgenomen en in de kerk tegen den wand opgesteld en ingemetseld, tegen verdere gevaren behoed zouden worden. De Commissie had zich bereid verklaard, aan den eigenaar der hoeve eenen anderen stoepsteen ter vervanging van de zerk des beroemden geestelijke te verstrekken. Aan de toezegging van het kerkbestuur is echter tot op heden, zoover de Commissie weet, geen gevolg gegeven. Volgens den inhoud van een schrijven van den predikant, den heer H. W. Stork, ontvangen, waren kerkvoogden wèl genegen om voor de verplaatsing het noodige te verordenen, doch wilden zij nu, niet slechts de levering van eenen nieuwen stoepsteen, maar al de kosten van vervoer, inmetseling enz. voor rekening van de Commissie doen komen. De Commissie meende hierin evenmin te kunnen treden, als in een soortgelijk voorstel, haar vroeger (zie *Verslag* 1867/1868, blz. 34, (*Jaarb.* 1868, blz. XCVI) door het

kerkbestuur van Lochem gedaan. Zij heeft gemeend zich nogmaals aan den predikant van Windesheim te moeten rigten, om, door diens tusschenkomst, aan het Windesheimsche kerkbestuur de gemaakte afspraak en stellige belofte te herinneren en op de voldoening daarvan nader aan te dringen.

ZERKEN VAN DE VOORMALIGE ABDIJ VAN BERN. Hierover handelde het laatste Verslag 1868/69, blz. 8 (*Jaarb.* 1869, blz. LXVI). Een onderzoek naar deze merkwaardige overblijfsels van een der aanzienlijkste kloosters van het vaderland, op de plaats zelve door twee leden der Commissie in September 1869 ondernomen, leidde tot de overtuiging, dat voorziening in het behoud dier zerken, vooral van het graf van heer ARNOUT VAN DER SLUIS, dringend gevorderd wordt. Het wenschelijkst scheen dat een middel kon gevonden worden, om al de zerken naar Heusden over te voeren, en in het koor van de groote kerk aldaar eene meer waardige en veilige plaats te bezorgen.

ZERK met opschrift van LUDOVICA GERRITS, naar beweerd werd, een zuster van REMBRANDT.

Het onderzoek van de bron, waaruit het aan de Commissie toegezonden berigt omtrent het bestaan van dien grafsteen, met vermelding van eene geheel onbekende zuster van den beroemden schilder, was voortgekomen, had tot uitkomst dat de geheele zaak tot het rijk der verdichting behoorde. In de 1ste aflevering van een nieuw te Antwerpen uitgegeven tijdschrift, de *Vlaamsche school*, is een verhaal opgenomen uit de levensgeschiedenis van REMBRANDT VAN RIJN, dat voor karakterschildering en als romantisch verhaal eenige waarde hebben mag, maar op geschiedkundige verdiensten volstrekt geen aanspraak kan maken. De schrijver is klaarblijkelijk niet bekend geweest met de echte bronnen waaruit de bijzonderheden omtrent REMBRANDT en zijne familie geput moeten worden, en die hij in Mr. VOSMAER's over den schilder uitgegeven werk had kunnen raadplegen. Dit is ook van toe passing op hetgeen, op het eind van het verhaal in het Vlaamsch tijdschrift, omtrent den bedoelden grafsteen wordt medegedeeld. Eene LUDOVICA of LOUISE GERRITS was geene zuster van den

schilder, en de zerk zal wel nergens te vinden zijn of bestaan hebben, dan in de verbeelding van den schrijver van het verdichte verhaal.

Glazen met ingebrand schilderwerk, uit de kerk te Twisk, in Noord-Holland. Deze glazen afkomstig uit vensterramen van de kerk, en na hunne vervanging door wit glas, aldaar bewaard gebleven, waren door den predikant, met goedvinden van kerkvoogden, voor de Commissie aan haar lid, den heer Moll, beschikbaar gesteld, en zijn door laatstgemelde namens haar aan het Museum van het Koninklijk oudheidkundig genootschap toegewezen. De verzameling bestond uit zes glasraampjes, of tot een geheel vereenigde vierkanten van in lood gezette ruitjes, en eenige brokstukken; alles uit de 17de eeuw. Omtrent de voorstellingen, den aard en de hoedanigheid van bewerking heeft de Commissie nog geene inlichting ontvangen.

Glasraam met ingebrand schilderwerk in de kerk der Hervormde Gemeente te Zaandam, oostzijde. De door den heer Horsthuis vervaardigde en aan de Commissie voor hare verzameling geschonken, zeer naauwkeurige afteekening doet ons in de voorstelling op dit glasraam eene allegorische verheerlijking van Kennemerland kennen, naar een ontwerp van den beroemden plaatsnijder Romein de Hooghe, door eene 64-jarige en in de geschiedenis der kunst met lof bekende vrouw, Catharina Oostfries geboren van der Meulen, op glas geschilderd en ingebrand. Men kan over dit raam en de overige die de kerk versieren, het werk van van Geuns, *Beschrijving van Zaandam* blz. 116—126 naslaan; de schrijver heeft zich daarbij van de schriftelijke mededeelingen bediend van den bekenden penningkundige, wijlen den burgemeester van Orden.

Schilderij van „de Stiersvreetheydt" in de Kerk der Hervormde gemeente te Zaandam, westzijde. Het geval van den woedenden stier, die in 1647 zijnen meester doodde, diens vrouw in hoog zwangeren toestand in de lucht slingerde, waarbij laatstgemelde van een kind beviel, dat nog een jaar lang in het leven bleef, is algemeen bekend; de kerk had daaraan haren naam van de Bullekerk te danken. In 1834 werd de schilderij,

welker voorstelling toen door
werd beschouwd, door overve
en, sedert dien tijd, de herinn
kening in de kerkekamer bewa

Het kerkbestuur besloot he
oostelijken ingang bevindt, va
zoo mogelijk te doen bevrijden,
koster, tevens huisschilder van
tend gevolg van de opdragt ge
zooals men meende op den
was, in vrij goeden staat weder
Het bleek toen dat de maker v
zich eenige vrijheden of zooge
oorloofd, die zijn werk de a
komst met het oorspronkelijk ha
Horsthuis heeft van de schil
staat eene naauwkeurige teeke
zigt gesteund door de hem me
missie, maatregelen aanbevolen
schilderingen of zoogenaamde h
op genoegzame belangstelling, d
in het licht gegeven en algeme
Men kan over het een en a
de Navorscher 1869, aflev. van

Gevel van eene oude won
aan de noordzijde der oude ha
van „de Mossel" onderscheiden
van het einde der 15de eeuw
gevel werd echter gebouwd in
volgens een opschrift waarsc
kronijken werd het oorspron
der leden van de familie Huy
keizer Karel V. bij den to
den burgemeester en opperdijk
of de Huybert er zijnen in
in eigendom over aan het ges
Witte, later heer van Haam

ter generaal van Zeeland beoosten Schelde in 1661. Waarschijnlijk was hij het, die den gevel, eigenlijk niet van het hoofdgebouw zelf maar van het daarnevenstaande, deed vernieuwen. Een fraai bewerkte en met sierlijk snijwerk en twee bijna levensgroote beelden versierde, doch afzigtelijk overgeverwde, houten schoorsteenmantel, in eene groote benedenvoorkamer, toont de vereenigde wapenschilden van genoemden JACOB DE WITTE en zijne huisvrouw JACOBA VAN ORLIENS, of ORLEANS. De tegenwoordige eigenaar, de heer VAN VEEN, die de woning tot hôtel heeft ingerigt, en den hoofdgevel naar den tegenwoordigen smaak (?) heeft doen veranderen, wilde ook aan den nevengevel eene vernieuwde gedaante geven. Daarbij zal dan tevens eene fraai bewerkte poort van gehouwen zand(?)steen verdwijnen. De opening gesloten met eenen cirkelboog, de deurstijlen in den vorm van pilasters met bladkapiteelen en voetstukken; op deze pilasters rust een hoofdgestel, welks kroonlijst zijwaarts zeer ver buiten de deurstijlen zich uitstrekt en een dekstuk in den vorm van een met eene archivolte omzet klokojief draagt, welks schild met eene schelpversiering gevuld is. De schachten der beide pilasters met fraaije vrucht,- bloem- en bladversiersels in opkomend werk, (eene jagtvoorstelling ?), versierd. De deurvleugel, in den oorspronkelijken stijl van het geheel, met hoog opklimmende, liggende en staande vierkante vakken of zoogenaamde bossingen bewerkt. Eene poging om dit poortje voor de verzameling van het Koninklijk oudheidkundig genootschap te Amsterdam aan te koopen, stuitte af op den veel te hoogen eisch van den eigenaar der woning. Een vrij goed gelukt photogram berust bij de bescheiden van de Commissie.

HOUTSNIJWERK, boven den ingang van eene hout-(duigen) werf te ZAANDAM, vroeger aanwezig, en op eenen zolder van de eigenaars der werf, de heeren gebroeders DE LANGE, bewaard gebleven. De houten plaat, ongeveer 95 cM. breed en 25 hoog, is aan beide einden geschonden, waar de voorstelling met blad-krulwerk was afgesloten. Op den voorgrond zijn een vijftal werklieden bezig om boomen om te kappen; twee zagen eenen omgehouwen boom aan stukken; vier andere zagen eenen

op schragen liggenden stam t
links van den beschouwer ee
met planken beladen en met v

Eikenhouten SCHOORSTEENM
OUD-BIJERLAND. Deze eikenh
een vertrek van de hofstede
behoorende aan den landbouw
den gemeenteraad aldaar. He
boven elkander gescheiden;
haard ingerigt, bestaat uit tw
en bedekt met een hoofdgestel
het bovenste gedeelte, waarva
gevuld was, heeft de pilasters v
en wordt gedekt door een hoof
boogvormig frontaal met archi
ters en de friezen zijn met
worpen bloem-, vruchten- en b
versierd; in den trommel zijn, t
geslachtswapens, van man en
in vier kwartieren gedeeld, waa
is en toont: 1 eenen witten
een wit en 4 een blaauw veld.
der eene hand van dezelfde kle
witte keper, daarboven twee wit
een witte ossenkop op blaauw v
met drie witte leliën op een
draagt op een blaauw veld ee
bloempje in den top; boven d
wen, wit, en onder, eenen gelijk

Waarschijnlijk de wapens va
echtgenoot SUZANNA BRESSY, d
opschriften in de hofstede aan
den eersten steen van het gebou

De schildering in het bove
dagteekening en een Zeeuwsch l
wel in opvatting als uitvoering,

De geheele mantel heeft eene

langs de deklijst van 2,42 en eene diepte van den rand dier lijst tot aan den muur, van 1 M. De eigenaar was in onderhandeling tot den verkoop met eenen eigenaar van een oud kasteel in Frankrijk.

Tapijt-behangsels op den huize Nettelhorst bij Lochem. Gelijk in vroegere verslagen 1864/65 blz. 25 (*Jaarb.* 1865, blz. XC, 1867/68 blz. 27 (*Jaarb.* blz. LXXXIX) werd vermeld, had de Commissie aan den eigenaar van het oude gebouw, den heer I. D. G. Baron van Wassenaar Twickel, haren wensch te kennen gegeven, om de in twee vertrekken nog aanwezige, doch aan bederf en vernietiging meer en meer blootgestelde, in den smaak der zoogenaamde Gobelins geweven behangsels, voor eene Rijksverzameling beschikbaar te mogen erlangen. Zij mogt daarop in den loop van het laatste Akademiejaar een gunstig antwoord ontvangen, en meende in het belang der zaak te handelen, door die werkelijk belangrijke kunststukken, in bruikleen en onder voorbehoud van eigendomsregten aan de zijde der Regeering, bij het Museum van het Koninklijk oudheidkundig genootschap te Amsterdam in bewaring te stellen. De behangsels zijn daarop door eenen gemagtigde van het Genootschap in ontvang genomen en naar Amsterdam overgebragt, en zullen, door doelmatige herstellingen in beteren toestand gebragt, eene belangrijke bijdrage tot de geschiedenis van dezen kunsttak, aanbrengen.

Schilderijen in het Burgerweeshuis te Alkmaar. In 1867 werd het Burgerweeshuis te Alkmaar gesloopt, en in 1869 door een geheel nieuw gebouw vervangen. Het was een gedeelte van het Midden-Bagijnen hof, Maria-Convent of dat van St. Salvator, in het begin der 14[de] eeuw door den Graaf van Egmond gesticht. Dit klooster werd sedert zijne opheffing tot verschillende bestemmingen dienstbaar gesteld, en was, nog tot in het begin der loopende eeuw als kaserne, vervolgens, na verandering van een gedeelte van den gevel, voor korten tijd als vleeschhal gebezigd; totdat eindelijk, in 1818, het nieuw gevestigde Burgerweeshuis er het gebruik van erlangde. Ook de kerk werd na verschillende lotwisselingen tezelfder tijd aan dit weeshuis verbonden, en bevatte sedert

dien tijd de woning van de
ten en regentessen. Deze k
huis zijn thans geheel verdwe

De heer C. P. Bruinvis, i
sticht, toen nog onder den
armenhuis onderscheiden, had
aan het Huis toebehoorende w
derij met de afbeeldingen v
opmerking en belangstelling t
sprong van dit stuk had al sp
van een aantal andere schild
zienlijken omvang, maar, doo
vochtige plaats, tot eenen zeer
alle behoorende aan het wee
rige pogingen gelukken, om t
dige middelen door zijne me
en hij smaakt thans de voldoe
van het nieuw gestichte gebo
rijen prijkt, waaronder vele d
dienstelijk worden geacht. D
deed in het loopende jaar, ten
het licht zien, eene *Beschrijv*
Burgerweeshuis te Alkmaar,
bijzonderheden, en zorgde dat
koperen geldbus, die weleer
van het Burgerweeshuis aan
nu in het nieuwe lokaal gepla
schilderijen wenschten te bezi
ten behoeve van het gesticht i

Oude Waaijer met geteek
Deze fraaije waaijer, berustende
te Zaandam, bestaat uit twee-e
deeltelijk doorzigtig bewerkte pa
met gouden beugel vereenigd;
teekening met waterverw in kle
komst van Adonis en Venus in
moeren steelen is, in gedeeltelij

zins allegorisch tafereel van de voorstelling van prins WILLEM III, door zijnen toekomstigen schoonvader, den Hertog van York, later JACOBUS II, aan het Hof en aan prinses MARIA, zijne toekomstige gemalin, afgebeeld. In de *Zaanlandsche Courant* van 1869 n°. 70, 75 en 77 werden belangrijke opmerkingen omtrent dit merkwaardig kunststuk door den heer I. G. H. (ORSTHUIS) medegedeeld.

DUBBELLE ZILVEREN GROOT TE BESOIJEN GEVONDEN. Dit muntstukje van HENDRIK V. (of VI?) van Engeland, is aan het Koninklijk kabinet van penningen en gesneden steenen te s' Gravenhage overgegeven.

NEDERLANDSCHE GEDENKPENNING TE SCHOONOORD gevonden. Denkelijk in België, daar het berigt uit het Antwerpsche tijdschrift *de Vlaamsche School* ontleend was. Het is een geel koperen penning op de, te Nijmegen in 1678 gesloten vrede. VZ. Een lelietak en de bundel met zeven pijlen, door eenen olijfkrans verbonden; opschrift: CONJUNGUNT SUA TELA, LEO, SUA LILIA GALLUS. KZ. het opschrift: GEDACHTENIS VAN 'T VREÊBESLUIT, ZOOLANG GESOCHT, TE LANG GESTUIT: IN 'T EIND NOCH RUSTIG DOORGEDREVEN. GODT LAET DE VREDEMAEKERS LEVEN. MDCLXXVIII. Zie VAN LOON, *Historiepenningen* III. 248,249.

BEENEN HECHT (?) MET RUNEN, TE ZWOLLE, in de kamperstraat, bij het graven van een fundament, nagenoeg 1,5 M. onder den grond, gevonden. Het heeft eene lengte van 15, bij eene breedte aan de vierkante uiteinden van 2,5, in het midden van 2 cM.; aan het eene uiteinde is eene holte, waarin hoogst waarschijnlijk het ijzeren lemmet besloten was. Maar wat dat voorwerp bijzonder belangrijk maakt, zijn de, op de eene platte zijde ingesneden dierenfiguren, van eenen haas, eenen hond, en een derde dier, achter elkander loopende, en de aan het eene uiteinde ingesneden teekens, waaronder eene zamengestelde rune met vrij groote zekerheid te herkennen is. Op de andere breede zijde zijn ruw gevormde letters ingekrast, die óf toevallig op A's gelijken, óf waarmede die letter bedoeld is. Eene der zaamgestelde runen schijnt RÖ of ÖR gelezen te kunnen worden. Runen opschriften zijn tot nog toe, behalve één enkel op eenen vloertegel in den Dom te Utrecht,

(afkomstig en derwaarts overgebragt uit een ouder gebouw) in ons vaderland, zoover men weet, niet voorgekomen. Het Zwolsche voorwerp zou zich dus ook door zijne zeldzaamheid kenmerken; maar het maakt aanspraak op te hoogere belangstelling, wegens de daarop ingesneden dierenfiguren, en met het oog op diergelijke voorstellingen, die men in de laatste jaren beweert uit vóórgeschiedkundige tijden op rendierhorens en bewerkte dierenbeenderen ontdekt te hebben.

Koperen Vijzel en stamper te Deventer. Deze vijzel van geel koper, in den gewonen vorm, van het midden naar den bodem, en vooral naar de opening wijder uitloopende, heeft eene hoogte van 17, in doorsnede boven van 19,5, onder aan den bodem van 15,5 cM., is om het midden en benedengedeelte met fraai, opkomend, beeld- en lofwerk, waaronder de bekende meerminnen in den smaak der 16e eeuw, versierd, heeft twee, insgelijks met lofwerk versierde handvatten, en draagt om den bovenrand het omschrift: Marten·Stegeman· Anna Glauwe· anno· 1595. De stamper glad bewerkt, naar de uiteinden breeder uitloopende en bijgerond, heeft eene lengte van 32 cM. Vermoedelijk was het huisraad ter gedachtenis bestemd van een voltrokken huwelijk of eenige andere gedenkwaardige gebeurtenis in het leven van de voorouders van den tegenwoordigen eigenaar.

Uitgaaf van teekeningen van gesloopte gebouwen te Dordrecht. Bij de mededeeling die de Commissie van den directeur der Gemeentewerken mogt ontvangen, was ook een voorstel gevoegd, dat zij jaarlijks eene som beschikbaar zou stellen, teneinde daaruit aan opzigters en teekenaars bij de Gemeentewerken in dienst, eene tegemoetkoming te verstrekken en hen aan te moedigen, om ook hunnen vrijen tijd dienstbaar te maken voor opmeting en het in teekening brengen van oude gebouwen en kunstwerken. Een ander voorstel strekte, om, onder toezigt van genoemden Directeur en in Dordrecht zelf, de teekeningen van de overblijfselen van de kerk van het voormalige Mariënborn-klooster (zie het laatst voorgaand *Verslag*, blz. 19 *Jaarb.* 1869, blz. LXXVII) en bestaande uit eene teekening met doorsneden, platten grond enz. en twee teekeningen van

metselverbanden in gehouwen steen, oud kruisverband, profielen van houtwerken enz., met bijvoeging van eene korte toelichtende beschrijving, op kosten van de Commissie te doen uitgeven.

Aan geen deze voorstellen meende de Commissie te kunnen voldoen. De gelden, haar, hetzij op de jaarlijksche begrooting van de Akademie toegestaan, hetzij ook buitengewoon op hare bepaalde aanvraag voor dringende belangen van Regeeringswege beschikbaar gesteld, gedoogen slechts uitgaven tot bestrijding van kosten voor werkzaamheden, door hare leden of op haren last en te haren behoeve ondernomen, en waarvan de vruchten haar geheel beschikbaar komen, als: plaatselijke onderzoekingen, maatregelen tot behoud, opnemingen, opmetingen, teekeningen en andere bouwstoffen tot de geschiedenis der vaderlandsche kunst, die zij op de Boekerij der Akademie verzamelt en ten algemeenen nutte voor belangstellenden openstelt. Aankoopen van voorwerpen van kunst of beschaving liggen niet op haren weg, maar zij bevordert die gaarne, waar het pas heeft, door aanwijzing van- en aanbeveling bij- openlijke of bijzondere verzamelingen, waar zulke voorwerpen de meest eigenaardige plaatsing erlangen kunnen. En wat de uitgaaf der in het voorstel genoemde teekeningen betreft, de fondsen waarover de Commissie te beschikken heeft, konden tot dat doel niet bestemd worden. Er was bij het voorstel gewezen op de door de Commissie vroeger bezorgde uitgaaf van den gesloopten toren van Oudorp *); doch daartoe waren door het Ministerie van Binnenlandsche Zaken de noodige gelden buitengewoon toegestaan, dewijl die teekeningen en de daarbij gevoegde toelichtingen, algemeen verspreid, door kostelooze toezending aan de beambten bij den Rijks- en Provincialen waterstaat, alsmede aan de Gemeente-architekten, tot leidsdraad moesten dienen voor de wijze waarop diergelijk werk het meest overeenkomstig de door de Commissie gestelde vereischten kon volbragt worden. Het toekennen van geldelijken onderstand tot het uitgeven van

*) *De gesloopte toren van de kerk der hervormde gemeente te Oudorp, bij Alkmaar.* (Met) 2 platen in lithographie en toelichtende beschrijving. Leiden, Hooiberg en Zn. 1868, in 4°. Prijs *f* 1.—

druk- of plaatwerken z
delen toelaten, haar on
al zeer spoedig niet mee
bouwstoffen verzamelen
om die tot eigen oefen
kend te maken.

MAATREGELEN TOT B
Commissie aan dit hoog
niet onttrok, bleek uit
1869, blz. CXXIV). D
nomen hebben goede vru
enkele dier hoogst merkw
aan de Regeering, ten
borgen verkregen werde
zorgvuldig toezigt. Desn
bladen in den aanvang
feit, dat een Hunnebed t
stemming van den eigena
nadat een gelijksoortig ge
tot een ander Hunnebed
buiten toestemming of vo
der vernieling onverwacht

De Commissie achtte zi
deze zorgwekkende feiten,
Excellentie den Minister
en mogt spoedig daarop
geering voortdurend hare
werp bleef wijden. De
Emmen, toebehoorende a
nog in den aanvang ge
plaatsing der vroeger ro
was het gebeurde zeer te
omzettingen behooren to
muren tot een heiligdom
dien zijn zij onmisbaar
overblijfselen in vaak v
voor de nasporingen naar

hun ontstaan te danken hebben. De Commissie acht het een groot voorregt, dat de zaak der Hunnebedden niet alleen bij de hooge Regeering, maar ook bij 's Konings Commissaris in Drenthe en Gedeputeerde Staten van dit gewest, met belangstellende zorg behartigd wordt.

HET SLOT TE MUIDEN. Sedert door den Minister van Binnenlandsche Zaken was bepaald, dat het Muiderslot, ook zelfs niet maar tijdelijk, als eene verzamelplaats van voorwerpen op vaderlandsche geschiedenis, zeden en gebruiken sedert den Grafelijken tijd betrekkelijk, in aanmerking kon komen, heeft de Commissie, die het oude gebouw tot dat doel op last van de Regeering opgenomen, en een onkostbaar plan om het voor die bestemming dienstbaar te maken, met raming der daartoe benoodigde gelden, had ingediend, slechts eenmaal aanleiding gehad, om zich opzettelijk met het Slot bezig te houden. Belast met het wetenschappelijk toezigt over onderhoud en herstellingen, werd zij door de beambten van s' Rijks Waterstaat geraadpleegd over de kleur, die voor het verwen van deuren, ramen, kozijnen en luiken in de buitenmuren, zou behooren gekozen te worden, om in den stijl van het gebouw te blijven. De Commissie meende daartoe de kleur van donker eikenhout te moeten aanbevelen en voor het ijzerwerk, als beslag, hengsels, sloten bouten, grendels enz. eene zwarte verw, daar in het afwisselend en zoo vochtige luchtgestel van die streken, ongeverwd ijzerwerk te spoedig door roest aangetast en overdekt wordt. Eenen gelijken maatregel zou de Commissie, ware hare voorlichting ook met betrekking tot het hout- en ijzerwerk binnenshuis gevraagd geworden, hebben aangeraden. Over het Muiderslot handelde het laatste Verslag, blz, 60 en volg. (*Jaarb.* 1869, blz. CXVIII).

TOREN DER GROOTE voormalige PAROCHIALE KERK TE BREDA. In het laatste verslag, blz. 63—66, (*Jaarb.* 1369, blz. CXXI tot CXXIV is vermeld, dat de Commissie, door de Regeering over de herstelling van dit zeer merkwaardige gebouw geraadpleegd, het daartoe ontworpen plan alleszins doelmatig en de toekenning van eenen geldelijken onderstand van Rijkswege, onder de noodige bepalingen zeer wenschelijk achtte. Het was

haar aangenaam, dat haar onderzoek en voorstel tot den goeden loop dezer zaak medegewerkt hebben en de toezegging van ondersteuning gevolgd is.

Glazen met ingebrand schilderwerk in de groote kerk te Gouda. Kerkvoogden hadden zich tot de Regeering gerigt met hun verzoek, om voor de kosten, gevorderd tot behoud dier zoo zeldzame als beroemde kunstwerken, geldelijke hulp te mogen erlangen; op die aanvraag werd door den Minister onderzoek en raad van de Commissie gevraagd, zie het vorig Verslag, bl. 66, (*Jaarb.* 1869, blz. CXXIV). Omtrent den uitslag van het onderzoek, dat eerst na het einde van het voorgaande akademiejaar kon ondernomen worden, en waarvoor zich de leden Rose en Leemans naar Gouda hebben begeven, kan het volgende worden medegedeeld.

Wat het schilderwerk betreft, zijn de meeste ramen wel niet in ongerepten toestand, maar toch in hun geheel overgebleven, slechts van één raam is ongeveer de bovenhelft verloren gegaan. Op vele plaatsen hebben in latere tijden herstellingen plaats gegrepen, die òf van gebrek aan technische kennis, òf van slordig werk getuigen, vooral van volstrekt onvoldoende inbranding de bewijzen leveren, of ook door eenvoudige bijschildering met doorschijnende kleuren zonder eenige inbranding, bijgewerkt zijn. Maar in het overgeblevene zijn volkomen genoegzame gegevens voorhanden, en men is ook in ons land weder genoegzaam op de hoogte gekomen van de beoefening van dezen kunsttak, om die slordige en ondeugdelijke aanvullingen van lateren tijd naar behooren te vervangen. Zelfs mag dit verzekerd worden voor ontbrekende gedeelten, en bepaald ook voor de geheel vernielde voorstellingen op de zoo even vermelde bovenhelft van een der vensters, daar, behalve zeer goed vervaardigde afteekeningen op verkleinde schaal, de onwaardeerbare oude teekeningen op papier, in oorspronkelijke grootte, nog in goeden toestand bewaard gebleven en in het kerkarchief aanwezig zijn.

Voor het meest en eerst noodige, om te bewaren wat nog overgebleven was, en bij de daartoe gevorderde werkzaamheden tevens zooveel mogelijk kleinere gapingen in het geschilderde

glas aan te vullen, hadden kerkvoogden reeds eenige jaren geleden het noodige verordend; zij gingen daarmede onafgebroken voort, zooveel als, ja zelfs meer dan de hun beschikbare geldelijke middelen gedoogden.

Die werkzaamheden bestaan in het uitnemen der vensters, het losweeken van het vuil, dat zich op de glazen had vastgehecht, het voorzigtig reinigen der glazen, het geheel en al vervangen van de oude strooken lood, waarin de glazen gevat en met elkander vereenigd zijn, door nieuwe strooken, het vernieuwen van de ijzeren invattingen van de verschillende vakken, het vernieuwen van de ijzeren traliebedeksels, die aan de buitenzijde de vensters tegen schade van weder of baldadigheid moeten beschermen, en de aanvulling met ingebrande gelijke kleuren, van ontbrekende stukjes, die daartoe slechts zulk glas, geen daarop aangebragte figuren vereischten.

Het was kerkvoogden gelukt, daarvoor in Gouda zelf eenen eenvoudigen werkman te vinden, die zich met liefde, ijver en, naar den Commissieleden voorkwam, ook met het beste gevolg aan die taak wijdt, en reeds aan negen van de drieënveertig vensters, in wier behoud in de eerste plaats moet worden voorzien, op eene uitnemende wijze de hierboven omschreven vernieuwingen heeft aangebragt. Er blijven dus nog vierendertig vensters over, die allen even dringend voorzieningen vorderen, en wel zonder schorsing van de werkzaamheden, omdat hier en daar de minste bijkomende oorzaak groote schade zou kunnen teweegbrengen. De wrakke en meer dan half vergane ijzeren invattingen en looden strooken houden maar te naauwernood de stukken glas nog bij elkander; wordt die zamenhouding nog meer verbroken, dan is het uitvallen en breken van de glazen onvermijdelijk.

Ongelukkig is het kerkvoogden niet mogelijk om de kosten, ook maar aan deze meest dringende maatregelen verbonden, uit de voor hun beheer beschikbare fondsen te blijven bestrijden, en tevens het hoogstnoodige te doen tot onderhoud van de kerk en andere daaraan verbonden of behoorende gebouwen. Reeds hadden zij, om hun werk aan de vensterglazen niet plotseling te moeten staken, zich verpligt gevoeld

tot eene niet onaanzienlijke leening, wier aflossing hun onder de bestaande omstandigheden nog een nieuw bezwaar in den weg stelde.

De Commissie meende dat voldoende gronden bestonden, om het Goudasche kerkbestuur billijke aanspraak op geldelijke hulp van de Regeering toe te kennen, en het tot het erlangen van ondersteuning met vrijmoedigheid bij den Minister aan te bevelen. Naar zij verneemt, zal de uitkomst hare verwachting niet teleurstellen. Is eenmaal het behoud van het nog bestaande genoegzaam verzekerd, dan zal de Regeering zich zeker niet onttrekken aan de zedelijke verpligting, om ook voor deze zaak de algemeene, werkdadige belangstelling in den roem van het vaderland op te wekken. Dit zal zij kunnen door medewerking tot het bijeenbrengen van de vereischte fondsen, waaruit de geheel en al ontbrekende gedeelten van enkele vensters en van voorstellingen op vele andere, naar de bestaande oorspronkelijke modellen, door eenen bevoegden kunstenaar in ingebrand schilderwerk op nieuw vervaardigd en alle vensters in hunnen oorspronkelijken toestand hersteld kunnen worden.

Op nog een ander verzoek om hulp van wege het Rijk, werd door den Minister van Binnenlandsche Zaken de voorlichting der Commissie verlangd. Het gold de om haren ouderdom, stijl en versieringen beroemde ST. NICOLAAS of BOVENKERK te Kampen, in wier dagelijksch onderhoud door het kerkbestuur steeds het hoog noodige was verrigt, zooveel dit uit de beschikbare middelen geschieden kon. Van lieverlede waren echter meer doortastende maatregelen en uitgaven, ver boven het vermogen der gemeente gevorderd, om het gebouw als kunstwerk in stand te houden, en thans was een plan ontworpen met berekening der kosten, om tot eene geheele herstelling der oude kerk den weg te banen. Tot onderzoek en beoordeeling zullen twee der Commissieleden zich eerlang naar Kampen begeven.

MUURSCHILDERINGEN in de kerken te RIJSWIJK, Gelderland, en te BATHMEN, Overijssel. Berigten omtrent deze muurschilderingen ingekomen, zullen der Commissie aanleiding geven tot

nader onderzoek, waartoe nu nog vóór het sluiten van het Verslag de gelegenheid ontbrak.

Eindelijk heeft de Commissie nog te vermelden, dat zij den heer J. G. HOUTHUIS, Rijkstelegraphist te Amsterdam, die haar sedert eenige jaren zoovele en zoo belangrijke bijdragen, in beschrijvingen en berigten, maar ook in talrijke schetsen en teekeningen van oude gebouwen en kunstwerken had doen toekomen, en zijne medewerking op de meest belangelooze wijze verleend had, een blijk van hare erkentelijkheid heeft aangeboden in een exemplaar van het plaatwerk: *Les Arts au moyen-âge et à l'époque de la Renaissance, par* P. Lacroix, Par., 1869; een geschenk, dat door dien heer met ingenomenheid en dank is aanvaard.

De Commissie zou hier haar Verslag als geëindigd kunnen beschouwen, en gemeend hebben aan hare verpligting in deze te hebben voldaan, indien haar niet een allergewigtigst punt ter behandeling ware overgebleven, waarvoor zij nog eenige oogenblikken de aandacht van de Vergadering moet inroepen. Het werd aan het slot van haar laatste Verslag, blz. 70, 71 (*Jaarb.* blz. CXXVIII, CXXIX) in enkele woorden aangeroerd, en heeft tot nadere opzettelijke overwegingen en beraadslagingen aanleiding gegeven, waarvan zij de uitkomsten hier nog aan hare lastgevers wil mededeelen.

De Commissie kan het voor zich zelve, evenmin als voor anderen verhelen, dat de moeijelijkheden en bezwaren, waarmede zij te worstelen heeft, en die eerder klimmen dan verminderen, haar tot eene moedeloosheid hebben gebragt, die van lieverlede al hare leden bevangt, en tot de overtuiging heeft geleid, dat zij de haar opgedragen taak, niet naar behooren, zeker niet overeenkomstig de vereischten, die zij zich daarbij stelt, kan vervullen. In haar laatste Verslag vermeldde zij, hoe slechts met groote moeite een harer leden, welks medewerking volstrekt niet gemist kon worden, zich door de dringende bede zijner medeleden liet overhalen om nog één jaar zich het lidmaatschap te laten welgevallen. Dat jaar is verstreken en er bestaat geen vooruitzigt om dat lid op zijn besluit te doen terugkomen. Een ander lid, welks medewer-

king in een ander opzigt even onmisbaar was, is door den dood weggerukt, en een derde is tot de overtuiging gekomen, op ervaring gegrond, dat zijne ambtspligten, zijne gezondheid en krachten niet gedoogen, om de werkzaamheden te blijven vervullen, die tot nog toe op zijne schouders rustten, en niet dan ten koste van al te zware offers, door hem zooveel het hem mogelijk was volbragt werden. Werkzaamheden en verpligtingen, tot welker vervulling ook het overblijvend lid, ondersteld, dat hij gemeend had, in eene op nieuw aangevulde Commissie zitting te kunnen blijven nemen, zich niet bereid verklaarde.

Vraagt men naar de redenen der zooeven genoemde moedeloosheid? Zoo een antwoord al noodig was bij het geleden en dreigend verlies van twee harer leden, dan wijst de Commissie: op hare ondervinding gedurende al de jaren van haar bestaan, op de ongenoegzame uitkomsten van den strijd, waartoe zij zich had aangegord, op de weinige vruchten, die zij, bij al haar streven en al de offers door haar aan hare zaak gebragt, heeft ingeoogst.

Die verklaring neemt niet weg, dat zij met welgevallen mag terugzien op menig blijk, dat hare pogingen niet altijd vruchteloos bleven; dat zij nu en dan wel eens de voldoening mogt smaken van tot goede uitkomsten medegewerkt te hebben. Het zou haar leed zijn, wanneer men mogt meenen, dat zij niet met dankbaarheid erkent, dat de Akademie, door beschikbaarstelling van gelden op de jaarlijksche begrooting zooveel dit slechts eenigszins mogelijk was, getracht heeft, om haar de middelen te verschaffen, om in hare behoeften te voorzien, de noodzakelijke uitgaven, onafscheidbaar aan de vervulling harer verpligtingen verbonden, te bestrijden. Zij getuigt met ingenomenheid van de tegemoetkoming en medewerking, die zij, in buitengewone omstandigheden, ook door stoffelijke hulp van wege het Ministerie van Binnenlandsche Zaken, en van de welwillendheid die zij nu en dan bij andere Ministeriën, met name dat van Finantiën en dat van Oorlog mogt ontmoeten. Zij vergeet niet, dat zij van enkele Akademie-leden nu en dan blijken van werkzame belangstelling, ook wel daden van regtstreeksche

medewerking heeft mogen ondervinden. Maar de vraag, of bij dat alles aan hare, naar zij meent billijke verwachting beantwoord wordt, of er uitzigt voor haar bestaat op eene gunstiger en meer voldoening belovende toekomst? Zij zou haar niet, of slechts ontkennend kunnen beantwoorden. Of kan men aannemen, dat de belangstelling in het doel waarmede de Commissie gevestigd werd, sedert haar ontstaan in het leven geroepen, aangewakkerd, vermeerderd, meer algemeen geworden is? dat onze landgenooten uit de onverschilligheid waarmede zij van het optreden en werken der Commissie getuigen waren, wakker geschud zijn? Men doorloope de Jaarlijksche Verslagen, om de overtuiging te erlangen, hoe klein en hoe weinig afwisselend het aantal was van hen, die door hunne mededeelingen, berigten en andere inzendingen de Commissie op haren weg ondersteunden, hare aandacht vestigden op feiten, ontdekkingen, omstandigheden, waar haar invloed, raad, hulp of andere tusschenkomst noodig waren en ten goede konden werken. Slechts enkelen die de Commissie getrouw ter zijde bleven staan, en wier namen in elk nieuw verslag met dank vermeld konden worden; en als van die enkelen door den drang der omstandigheden haar ontvielen, dan werden hunne opengelaten plaatsen niet aangevuld.

Toen het plan gevormd en bij de Regeering het besluit gevestigd was tot stichting van een Rijks-Museum voor vaderlandsche geschiedenis, zeden en gebruiken sedert den grafelijken tijd, heeft de Commissie zich beijverd, om tot dit doel voorwerpen op te sporen en te verzamelen. Aanvankelijk geschiedde dit met niet ongunstigen uitslag; zelfs werden bij enkele gelegenheden haar van Rijkswege tot aankoop gelden beschikbaar gesteld. Maar hoe vaak moest zij ondervinden dat hare daartoe strekkende voorstellen, nu eens om gebrek aan fondsen, dan weder om gebrek aan berg- of bewaarplaats, geen gunstig gehoor konden erlangen. Het plan door eenen vroegeren Minister van Binnenlandsche Zaken goedgekeurd, om de groote Hofzaal op het Binnenhof te 's Gravenhage voor het bedoelde Museum te bestemmen en in te rigten, ontmoette op gronden die der Commissie nimmer zijn medegedeeld, later

tegenspraak, en bij eenen der volgende hoofden van het Departement afkeuring. Een tweede voorstel der Commissie, waarbij het Slot te Muiden, althans tot tijdelijke berg- en bewaarplaats zou worden aangewezen, werd daarop niet zonder welgevallen ontvangen, in ernstige overweging genomen, en scheen zich aanvankelijk genoegzaam aan te bevelen, zoodat de Commissie de opdragt ontving, om een plan tot inrigting van een gedeelte van het gebouw tot zulk eene voorloopige bestemming, met raming der kosten en aanwijzing van de noodige maatregelen voor toezigt en goede bewaring, te ontwerpen. Aan die opdragt werd door haar voldaan, en ten overvloede in algemeene trekken eene schets geleverd voor een ontwerp, om aan het Slot ook zoo noodig eene meer blijvende bestemming voor het bedoolde Museum toe te kennen. Volgens dat ontwerp zouden eenige der lokalen zooveel mogelijk elk aan een bepaald vroeger tijdperk gewijd, aan de groote en zware voorwerpen van steen eene plaatsing op het binnenplein aangewezen worden. Wèl leverde de afgelegenheid van het Slot een groot bezwaar; maar de tallooze naamteekeningen, waarmede elk beschikbaar plekje op de witte wanden, bij een eerste bezoek van een der Commissie-leden, bedekt werd gevonden, bragten het onwedersprelijk bewijs, dat het tot dusverre aan bezoekers niet ontbroken had, en de afgelegenheid juist niet zoo afschrikkend had gewerkt. Het lag dus voor de hand, dat de pelgrimstogten naar het eerwaardige en, om de daaraan verbonden herinneringen, zoo merkwaardige gebouw nog vrij wat talrijker zouden worden, wanneer het in de schatten die het zou bewaren, zijne belangrijkheid zoo uitnemend zag verhoogen. In ieder geval ware het mogelijk geworden, om in bewaring en tentoonstelling te voorzien van voorwerpen, waarvan het Rijk vroeger reeds den eigendom of het bezit had verkregen, en van andere, die de Commissie van lieverlede had bijeengebragt, of op welker bezit, zoodra zij maar eene behoorlijke plaats tot bewaring en tentoonstelling zou aangewezen hebben, haar door de regthebbenden uitzigt geopend was. Zoodoende ware althans een kern gevormd, die op haar zelve reeds belangstelling had kunnen wekken, en werd het niet slechts mogelijk, maar kon men wel met

eenige zekerheid verwachten, dat de pogingen, om nuttige en zeldzame bijdragen, hetzij in eigendom hetzij tot wederopzeggens, in bewaring te erlangen, met blijden uitslag bekroond zouden zijn geworden. Nu ontbrak tot het een zoowel als tot het ander de gelegenheid. Voorwerpen, die de Commissie van lieverlede voor het Rijk had aangewonnen, werden op verschillende plaatsen in bewaring gesteld, waar zij uit hunnen aard niet tehuis behoorden en door belangstellenden ook niet zoo ligt gezocht werden; andere voorwerpen, wier aard omvang of zwaarte zulk eene voorloopige berging niet gedoogden, bleven in afwachting van betere gelegenheid, nog op de plaats waar zij zich bevonden. Ware zulk eene tijdelijke schikking aan te groote bezwaren onderhevig geweest, dan zou de Commissie menig geschenk niet hebben kunnen aanvaarden. Gelegenheden, zooals bijvb. tot redding van de vensterramen met ingebrand schilderwerk uit de Kerk der Hervormde Gemeente te Zevenhuizen (zie Verslag 1865—67, blz. 30—33; 67—77; (*Jaarb.* 1867, blz. CXXXVIII—CXLI; CLXXV—CLXXXV), of tot behoud van de twee zeldzame eikenhouten bedsteden met bijbehoorend beschotwerk, uit het oude Jagtslot der Graven VAN EGMOND in eene woning te Portugal, (zie alsvoren, blz. 39, en CXLVII), moesten ongebruikt voorbijgaan. Die glazen en meubelstukken gingen voor het vaderland verloren, daar de voorstellen der Commissie tot aankoop schipbreuk leden, onder anderen ook, omdat tot nog toe geen lokaal was aangewezen, om voorwerpen van dien omvang te plaatsen en te bewaren.

De krachtige pogingen door het Koninklijk oudheidkundig Genootschap te Amsterdam te werk gesteld, om de vereischte fondsen tot stichting van een Museumgebouw bijeen te brengen, verlevendigden de hoop, dat binnen een niet al te verwijderd tijdstip zulk eene inrigting tot stand komen, en daardoor eene uitmuntende gelegenheid aangeboden worden zou, om dáár de aan het Rijk behoorende voorwerpen voor zulk een Museum geschikt, in bruikleen en ter bewaring te geven. De Commissie achtte de verwezenlijking van dat plan in alle opzigten wenschelijk; maar zij betreurde het, dat ook hieruit

wederom door den Minister een grond werd ontleend, om eene aanwijzing van een voor tijdelijk gebruik ingerigt lokaal, onnoodig te achten.

Reeds in het vorige Verslag, blz. 62 (*Jaarb.*, blz. CXX) werd er op gewezen, dat de Commissie na uitvoerige beraadslaging tot de overtuiging gekomen was, dat zij niet langer kon blijven voortgaan met hare bemoeijingen, tot het verzamelen van voorwerpen voor het ontworpen Rijksmuseum, althans niet van zoodanige, die niet in een zeer klein bestek geborgen of gemakkelijk vervoerd konden worden. De Commissie heeft dus ook in het afgeloopen jaar, overeenkomstig hare zienswijze, geene pogingen meer gedaan om diergelijke voorwerpen aan te werven; wat elders nog voor haar beschikbaar was gehouden of gesteld werd, heeft zij aan het Koninklijk oudheidkundig genootschap, onder voorbehoud van de regten der Regeering, in bruikleen afgestaan, of ook voor goed toegewezen.

Welke ontmoedigende teleurstellingen de Commissie verder nog heeft moeten ondervinden, waar zij gemeend had op krachtige ondersteuning van de zijde der Regeering te mogen rekenen, is uit hare vorige verslagen, maar vooral uit dat van het vorige jaar gebleken, en werd ook door hare ondervinding gedurende dit laatste jaar nader bevestigd. In Maastricht is zij er niet in kunnen slagen, om ook maar een enkel der zoo uitstekend zeldzame, oude gebouwen, wier behoud met zoo luttele opoffering en zonder eenig noemenswaardig ongerief zeer gemakkelijk was geweest, tegen den moker des sloopers te verdedigen. Een toren, in ons vaderland een éénig gedenkteeken in zijne soort, en voor de geschiedenis der krijgsbouwkunst van eene onschatbare waarde, werd in letterlijken zin in het water geworpen, de slooping voltooid met eene koortsachtige haast, die van de vrees getuigde, dat het eenmaal uitgestelde vernielingswerk, door opwakkerende belangstelling en pogingen tot behoud, welligt belemmerd zou kunnen worden. Het Verslag wees aan (Zie blz. 40—44, *Jaarb.* 1869, blz. XCVIII—CII) hoe geene enkele der redenen voor hare in deze gevolgde handelwijze van de zijde der Regeering, ook bij eene bespreking van het onderwerp in de Tweede Kamer aan-

gebragt, tot wettiging van het gepleegde wandalisme, ook maar in geringe mate afdoende kan geacht worden. De kunstgeschiedenis leed een onherstelbaar verlies, waartegen de thans voor den Deken der St. Maartenskerk geopende gelegenheid, om onbelemmerd plegtige optogten te houden, althans naar veler oordeel, geene genoegzame vergoeding in de schaal legt. De Commissie kan het zich niet verbergen, maar zij moet ook als hare overtuiging uitspreken, dat, wanneer er meer juiste waardeering van de door haar verdedigde zaak, en ook meer goede wil bij de beambten van het Domein en die voor de ontmantelingswerken te Maastricht hadden bestaan, hare pogingen met betere uitkomsten bekroond, de betreurenswaardige gevolgen van vele, voor de kunstgeschiedenis heillooze handelingen gewijzigd of verzacht zouden zijn geworden.

En nu de Gemeentebesturen? Had de jaarlijks tot hen, op verlangen der hooge Regeering door de Commissarissen des Konings in de onderscheidene Provinciën gerigte aanschrijving, in het afgeloopen jaar betere gevolgen dan vroeger? Helaas neen. De Commissie werd nimmer in tijds in kennis gesteld van ontworpen sloopingen en verbouwingsplannen. Kwamen die bij toeval langs andere wegen tot hare kennis, en rigtte zij zich dan tot het verkrijgen van nadere inlichtingen tot de hoofden der Gemeentebesturen, dan mogt zij meestal op haar verzoek welwillend antwoord erlangen, hier en daar zich zelfs verheugen in ijverige medewerking, waarbij tijd en moeite niet gespaard werden; gaarne getuigt zij, dat in dit opzigt vooral de heer J. C. Kroon, burgemeester van Stolwijk, aanspraak op hare meeste dankbaarheid verworven heeft. Maar soms bleek het, dat de aanschrijvingen van het gewestelijk Bestuur wel ontvangen waren, doch de burgemeesters verzuimd hadden, om den inhoud van den daarbij aangehaalden gedrukten brief der Commissie nog eens oplettend na te lezen. Zoo gebeurde het, dat een burgemeester, onder terugwijzing op de aanschrijving, waarbij hem verzocht werd der Commissie tijdig kennis te geven van voorgenomen sloopingen, zich beijverde om der Commissie te berigten, dat „onlangs" een oud kerkgebouw in zijne gemeente „afgebroken was!" Het ergste was de onder-

vinding, wannneer het
zelfs gekrenkt gevoelde,
wijzing op de bovenbed
betuigde, dat zij volstrek
geving, ontvangen had. Z
van den burgemeester v
„bekend was, dat Zijne I
„sche Zaken verlangt, d
de slooping van eene ke
„hetwelk ook niet wel
gevorderd worden;" dat
„die besturen wel eenig
„oordeelen in hoeverre de
„wen kan betrokken zijn
„*al* of *niet* aan de Akade
missie het noodig geoord
heusch schrijven, nader t
kunnen onder de aandach
behoud in de aanschrijvin
des Konings nimmer iets
heid van burgemeesters,
zigten, en hoe uitmunte
ambtspligten, niet kan uit
slissing omtrent hetgeen
doel, al of niet van meer
den. Aan de gemeentebest
pligting opgelegd tot tijd
bleef alleen de bevoegdheid
zaak vorderde, dat zij han

En welke was de onder
al de jaren van haar besta
en belangstelling van besta
PELIJKE MAATSCHAPPIJEN
Zij mag slechts eene droev
1865/66, blz. 32 en volg
ons herinnerd, hoe de Con
een twintigtal Genootschap

zij door een of meer leden zich zouden doen vertegenwoordigen, op eene zamenkomst te Utrecht, om dáár met de Commissie in overleg te treden, omtrent nog onbeproefd gebleven hulpmiddelen tot opwekking der algemeene belangstelling, en omtrent de beste wijze waarop eene krachtige, goed geregelde en zich over het gansche vaderland uitbreidende medewerking voor haar in het leven geroepen zou kunnen worden. Van zeven genootschappen werd een toestemmend, van drie een afwijzend, van de overige tien in het geheel geen antwoord ontvangen! Dat onder zulke omstandigheden de Commissie aan haar voornemen geen gevolg gaf, zal wel door niemand gewraakt worden. Een tweetal genootschappen gaven later berigt, dat zij een of twee leden benoemd hadden, om zich meer bepaald met de Commissie in voortdurende betrekking te stellen; van één genootschap ontving zij een exemplaar van zijne jaarlijksche Verslagen en zijn Tijdschrift; van een ander berigt en afbeelding van een, naar het scheen belangrijk voorwerp, in de stad waar het gevestigd was, uit den bodem aan het licht gebragt; nog van een ander nu en dan afbeeldingen van zeldzame, oude kunstwerken uit zijne verzameling. Maar het zooeven genoemde berigt was het éénige dat in al de jaren van haar bestaan, omtrent gedane ontdekkingen aan de Commissie, van wege of door een der talrijke vaderlandsche, hetzij gewestelijke hetzij plaatselijke, hetzij andere wetenschapelijke of kunstvereenigingen ter kennis werd gebragt. En toch, wat hadden die berigten talrijk kunnen zijn; hoevele nuttige wenken en waarschuwingen, hoevele belangrijke bijzonderheden zouden aan de aandacht der Commissie aanbevolen zijn geweest, indien vooral de gewestelijke genootschappen de zaak bij hunne leden aangedrongen hadden, en deze, als correspondenten of zaakgelastigden der Commissie, in den omtrek hunner woonplaatsen hunne goede diensten hadden geschonken! Is het niet eenigszins bevreemdend, dat de Commissie in het genot van zulk eene medewerking niet heeft mogen deelen, en dat, in plaats van de zoo gewenschte berigten en mededeelingen te ontvangen, de Commissie vaak van hare zijde die taak bij enkele genootschappen vervulde, wanneer in het gebied waarop deze

hun vaandel hadden ge
maatregelen van behoud

Enkele Tijdschriften
Commissie hunne aand
wel eene beoordeeling
geval in *de Tijdspiegel*
sche Spectator; maar v
dit laatste maandwerk
zich E. teekende, in m
en beschouwingen med
ling getuigden, en bij d
ontstaan, om met hem i
lijk overleg te treden.
verlangen meende niet
en grofheden, waarin e
tijdschrift, *de Dietsche W*
wel tegen een harer le
van lieverlede te ver ben
eenkomstig hare waardig
woorden of in eenige w
proefje onder vele, men
blz. 520.

De meer uitvoerige be
zal wel een verder betoog
geven dat de leden de
aarzelen, tot het onwanke
niet langer met de haa
Nadat zij het onderwerp
der Koninklijke Instelling
bleven zij bij hunne ov
voor het genoten vertrou
van de onbekrompen wij
jaren van haren geldelijk
zienlijke sommen op har
stelde, hunnen lastbrief m

Bij de beschouwingen
der Commissie, als een ui

mie uitgaand ligchaam, pleiten, kwam ook vooral deze nog in aanmerking, dat zij in de keuze harer leden beperkt is tot de leden dier Koninklijke Instelling zelve, die allen en elk voor zich op het gebied der wetenschap in de beoefening van een of meer bijzondere vakken uitmunten, maar, hetzij door rigting hunner studiën, hetzij door maatschappelijke of ambtsbetrekkingen, hetzij ten gevolge van andere omstandigheden, vaak aan de verpligtingen en vereischten van eene Commissie als de bedoelde niet zoo volledig kunnen voldoen, als andere personen, maar aan wie de eer der zitting in eene der Akademie-Afdeelingen nog niet kon worden toegekend. Indien het voorstel, dat eenige jaren geleden door een der Akademie-leden bij de Letterkundige Afdeeling werd ingediend, tot uitbreiding van het doel en de bemoeijingen der Akademie, door toevoeging eener derde Afdeeling aan de dichtkunst, de welsprekenheid, de toonkunst en de beeldende kunsten gewijd *), de goedkeuring had kunnen erlangen en verwezenlijkt ware geworden, dan zou de kunst in hare verschillende vakken ook door hare meest uitstekende beoefenaars, in de Akademie vertegenwoordigd zijn geworden, en de keus voor het lidmaatschap der Commissie niet binnen zulke enge grenzen beperkt zijn gebleven; dan zou het mogelijk geworden zijn, om, zoowel met het oog op de beoefening van de geschiedenis der kunst, als in een technisch opzigt, en voor praktische kennis op het kunstgebied, aan de Commissie de voor haar onmisbare bestanddeelen toetevoegen.

Om een voorbeeld te noemen, ontleend uit het droevige nog zoo kort geleden verlies, dat de Commissie door het sterven van haar medelid, den heer Conrad, moest ondervinden; hoe zal het haar mogelijk zijn om uit den boezem der Akademie dit verlies te herstellen? Tot nog toe mogt zij het groote voorregt smaken, dat steeds het hoofd van 's Rijks Waterstaat als lid in haren kring zitting had, en in die dubbele betrekking

*) Voorstel van het Lid Leemans, ingebragt in de Vergadering van de Taal-, Letter-, Geschiedkundige en Wijsgeerige Wetenschappen, op 16 Februarij 1857. Zie *Verslagen en Mededeelingen* dier Afd., Dl. III, blz. 296—312.

aan dezen laatsten het onwaardeerbare genot verschafte van de welwillende en ijverige medewerking van al de talrijke en kundige beambten, tot dit ligchaam regtstreeks of zijdelings behoorende, en over het gansche Vaderland tot in de meest afgelegene gedeelten verspreid. Hoe zou het nu mogelijk zijn de ledig staande plaats uit de leden der Akademie wederom aan te vullen met iemand, die op dezelfde wijze aan de Commissie ook verder het genot dier onmisbare medewerking verzekert?

De bezwaren die voortdurend op de Commissie drukken, hare krachten verlammen, zijn wel voor een groot gedeelte gelegen in de zoo schaars haar beschikbaar gestelde stoffelijke middelen, maar ook grootendeels, zoo als aangewezen werd, onafscheidelijk van den oorsprong der Commissie en den aard harer instelling. Uitgaande van en aangesteld door de Koninklijke Akademie, mist zij de gelegenheid om zich van de hulp en tusschenkomst van het onontbeerlijk aantal medearbeiders in de verschillende gedeelten van het land te verzekeren, en wel door benoeming van een zeer groot aantal Correspondenten, die in het erlangen en het bezit van dien titel eene aansporing zouden erkennen, om hunnen tijd en hunne krachten aan de taak der Commissie te wijden. Om die medewerking op eene eenigzins voldoende wijze door bezoldiging te erlangen, zou de Commissie geldmiddelen beschikbaar moeten hebben, wier bedrag zij nimmer zou durven aanvragen, en die haar ook niet zouden kunnen worden toegestaan. En tegen het eerste middel, toekenning van eenen titel aan personen, die zich tot geregelde en voortdurende medewerking aan haar aansluiten, bestaat een onoverkomelijk bezwaar, dewijl dan zijdelings aan personen, die niet tot het wetenschappelijke staatsligchaam behooren, eene betrekking daarop zou worden toegeschreven, die, volgens den aard en het reglement dier instelling, niet verleend zou kunnen worden, die den schijn zou hebben eener wetenschappelijke onderscheiding, door de Akademie zelve, doch buiten de bepalingen van haar reglement, toegekend.

Maar er is meer. Al ware de uitslag harer pogingen geheel en al overeenkomstig den wensch der Commissie; al mogt

zij zich in eenen rijken oogst verblijden op den akker dien zij bebouwt, en al kon zij zich nog rijkere vruchten in de toekomst voorspiegelen, dan zou het haar toch niet mogelijk zijn, langer op de wijze, waarop het tot nu toe geschiedde, hare taak te vervullen, al de daaraan verbonden werkzaamheden, die zij tot nu toe volbragt, ook maar gedeeltelijk te blijven waarnemen. Zij kan dit niet, zonder dat hare leden te kort doen aan andere verpligtingen, die in hunne ambts- of andere betrekkingen op hen rusten en geen verzuim gedoogen, of zonder dat zij de hun onontbeerlijke uren van rust en ontspanning moeten missen, waarvan zij geen afstand mogen doen.

Dán alleen zou zij uitzigten durven voeden op eene behoorlijke beantwoording aan het voorgestelde doel, wanneer aan de volgende vereischten werd voldaan:

1). Instelling eener Rijks-Commissie uit een niet al te uitgebreid, maar toch voldoend aantal leden bestaande, toegerust met de noodige wetenschappelijke kennis, ook op het gebied der kunst in den meest uitgebreiden zin, en die Commissie werkende onder de bescherming of het eere-voorzitterschap van eenen der meest aanzienlijken in den lande, liefst van een lid van het Koninklijk huis;

2). Toekenning aan die Commissie van reis- en verblijfkosten, zoo voor hare vergaderingen, als voor de persoonlijke onderzoekingen, waarvoor hare leden zich buiten hunne woonplaatsen zouden moeten begeven;

3). Toekenning van het regt, om, onder den titel van Correspondenten of anderszins, overal waar het noodig of nuttig was, geschikte personen als medewerkers of gemagtigden aan zich te verbinden, onbezoldigd, doch met schadeloosstelling voor onvermijdelijke reis- en verblijfkosten;

4). Een goed bezoldigde Secretaris, die aan de Commissie als ondergeschikt beambte toegevoegd, al de schrijfwerkzaamheden overnam, welke tot nog toe in de Akademiecommissie ten laste zijn gekomen en ook alleen konden komen van haar voorzittend lid, als met de uitvoering der genomen besluiten en de behandeling der loopende zaken belast;

5). Aanstelling van twee jonge bouwkundigen, bevoegd en

geschikt, om overal h
kingen, opnemingen, o
den, en die, onder bel
lang hunne tegenwoord
eischt werd, door het
maken, van alle nog
landsche kunst, vooral
bijzondere, gedenkteeke
op de plaatsen zelven t
ken. Die bouwkundig
tegen eene vaste jaarli
tijdelijk, worden benoe
opzigters aan 's Rijks
verlof bij de Commissie
ning van eene billijke v
wanneer zij buiten hun
werkzaam waren.

De Commissie, daarl
schijnlijkheid, dat een
zal kunnen worden, acht
uit te spreken omtrent
den roem des lands, i
kunstzin en wetenschap,
kunnen werken dan waa
kan bouwen.

6). Bevoegdheid voo
maken van de opbreng
gaaf van afbeeldingen
werken, zich, met uitzig
king over de noodige ge

Aan de Akademie bli
zal opheffen, en al of ni
ving van de toedragt de
om haar door eene Com
de hierboven omschreven
ingerigt, te doen vervang
eene van de Akademie u

digen of gewijzigden voet meent langer te moeten bestendigen, en dus ook de openkomende plaatsen, door benoeming van nieuwe leden, wederom bezetten. Het spreekt van zelf, dat, welke ook de beslissing der Akademie zijn moge, de tegenwoordige leden der Commissie volkomen bereid blijven, om inmiddels de loopende belangen en de, onder hare leiding of op haren last begonnen, maar nog niet voltooide opdragten en werkzaamheden te behartigen en tot een behoorlijk einde te brengen, indien althans ook die verpligting niet in andere handen kan overgaan. Zij zal dan niet verder in hare vroegere hoedanigheid blijven handelen, maar uitsluitend tot eenen geregelden afloop der zaak hare diensten nog voor een kort tijdperk beschikbaar kunnen stellen. Zij moet echter de vrijheid nemen om er op aan te dringen, dat de Akademie dat tijdperk door eene niet vertraagde beslissing zoo veel mogelijk bekorte.

Het is der Commissie leed, dat zij zich verpligt gevoelde deze uitkomsten van hare ernstige beraadslagingen en overwegingen aan de Akademie ter kennis te brengen; zij handelde daarbij onder den indruk, dat zij den staat van zaken, zonder eenige terughouding, onbewimpeld open en bloot moest leggen. Daardoor alleen kunnen hare lastgevers in de gelegenheid gesteld worden tot beoordeeling der gronden, waarop de Commissie hare overtuiging gevestigd heeft, dat zij niet aan het beoogde doel kan beantwoorden, dat de Akademie haar niet in het bezit dier middelen en vereischten kan stellen, die voor hare behoorlijke werking onmisbaar zijn, en dat hare leden daarom ook tot het besluit moesten komen, om hun ontslag te verlangen, onder dankbare erkentenis van het vertrouwen door de Akademie hun gedurende al de jaren van het bestaan hunner Commissie geschonken.

(*get.*) C. LEEMANS.

Amsterdam, (*get.*) W. MOLL.

29 April 1870. (*get.*) W. N. ROSE.

LEV

FREDERIK V

J. W. L.

Lid der Natu

Voorgedragen in de Gewone Verga

Ik heb gemeend aan de
Secretaris om een levensbe
W. CONRAD te geven, te
toch herinnerde mij bij v
gers van toegepaste weter
midden zijn weggerukt;
schapsdienst die van mij
dat door de bekwame h
W. FYNJE, Voorzitter
wegdiensten, een uitvoe
werken van het Konin
reed gemaakt *), zoo
kwamen mij de woord
mende in het levensb
„verdiensten en de
„zwijgen, bij het ve
„getroffen heeft."

*) Levensberigt van F
rigters van het Konink
geschiedenis van den V
stemming van den sch

Frederik Willem Conrad werd den 15den Februarij 1800 te Spaarndam geboren. Zijn vader was de beroemde Inspecteur-Generaal F. W. Conrad, zijne moeder Wilhelmina Broestershuyzen. Op achtjarigen leeftijd verloor Conrad zijn voortreffelijken vader, die eene weduwe en drie zonen naliet waarvan F. W. Conrad de jongste was. Het groote verlies door den dood van den Inspecteur-Generaal Conrad geleden, werd door ons vaderland diep gevoeld. De groote Brunings overleed in 1805, en in dat verlies meende men met regt dat slechts door de benoeming van Conrad in zijne plaats kon tegemoetgekomen worden, toen deze op slechts 39-jarigen leeftijd door den dood werd weggerukt. De groote verdiensten van den overledene werden door Koning Lodewijk gehuldigd en bij besluit van 5 Maart 1808 bepaald, dat de Directeur-Generaal van den Waterstaat zou trachten de drie nagelaten zonen voor het vak van den Waterstaat op te leiden, waartoe aan elk een jaargeld zou worden toegekend. Door deze bepaling werd Conrad met zijne beide broeders geplaatst onder de leiding van den Directeur-Generaal A. Twent, in wien zij een warm vriend en beschermer vonden. De gunstige bepaling, ten opzigte van de drie nagelaten zonen van den Inspecteur-Generaal Conrad, werd na de inlijving van ons vaderland bij Frankrijk, door Keizer Napoleon gehandhaafd, en alleen in zooverre gewijzigd, dat zij na plaatsing op de École Polytechnique, op die der Ponts et Chaussées zouden overgaan. Door de staatkundige gebeurtenissen van 1813 verviel de voorgestelde opleiding, en werd Conrad na de oprigting der Artillerie- en Ingenieurs-School te Delft bij besluit van den Souvereinen Vorst van den 9den Julij 1814 benoemd tot Kadet van den Waterstaat. Met het einde van het jaar 1816 door den Generaal-Majoor Voet, Directeur der Artillerie- en Ingenieurs-School, voorgedragen om tot Adspirant-Ingenieur van den Waterstaat te worden benoemd, werd aan deze voordragt eerst bij besluit van 8 September 1817 gevolg gegeven.

In de groote oefenschool van den Inspecteur-Generaal J. Blanken Jz. begon Conrad zijne practische loopbaan. De groote werken van dien tijd gaven ruimschoots gelegenheid tot

ontwikkeling en onderscheiding, en al spoedig zag zich CONRAD met het vertrouwen van zijn beroemden Chef vereerd, die hem belastte met de directie over de uitvoering van een gedeelte der werken van het Nieuwe Diep en aan het groot Noord-Hollandsch Kanaal, en later de voortzetting van den bouw van het achterdok te Hellevoetssluis aan hem opdroeg. In 1824 en 1825 vinden wij CONRAD, ofschoon nog slechts den rang van Adspirant-Ingenieur bekleedende, belast met de directie over de werken van het Zederik-Kanaal; de uitvoering van deze werken deden CONRAD als een kundig en ervaren Ingenieur kennen. In het laatst van 1825, nadat CONRAD tot Ingenieur van de 2de Klasse was bevorderd, werd hij in Noord-Brabant geplaatst. Behalve zijne werkzaamheden als Provinciaal Ingenieur bleef hij belast met de voortzetting van den bouw van de stoomwatermolens aan den Arkelschen dam. Niettegenstaande zoo vele werkzaamheden vond CONRAD tijd ter beantwoording van de vraag: „Welke zijn de beste en meest geschikte middelen, om, wan„neer zich verzakkingen of gevaarlijke doorkwellingen aan de „dijken onzer Hoofdrivieren vertoonen, derzelver voortgang te „stuiten en derzelver gevolgen voor te komen," aan welk antwoord door de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem den 17den Mei 1828 de uitgeloofde gouden eereprijs en de premie van 150 gulden werden toegekend. Van 1829 tot 1840 was CONRAD werkzaam als Provinciaal Ingenieur in Zuid-Holland. De zeewerken van Goedereede, de plannen door hem ontworpen van een Kanaal door Goedereede en van een Kanaal naar Scheveningen, getuigen van zijne kunde en werkzaamheid; verschillende geschriften op den Waterstaat betrekking hebbende, werden door hem achtervolgens in het licht gegeven, die later vereenigd onder den titel van *Verspreide Bijdragen* gedrukt en uitgegeven zijn. In 1834 was CONRAD tot Ingenieur 1ste Klasse bevorderd; hij bleef belast met de dienst in Zuid-Holland, en werkte mede aan de eerste ontwerpen voor de droogmaking van het Haarlemmer meer, bij welk grootsch werk CONRAD als Ingenieur werd aangesteld. Reeds in 1839 had CONRAD de vergunning verkregen den Raad van administratie der Hollandsche IJzeren-Spoorweg-Maatschappij

als adviseur bij te staan en voor te lichten, totdat hem in 1840 een onbepaald verlof uit 's Rijks dienst werd verleend, om als Ingenieur-Directeur zijne diensten uitsluitend aan de belangen dier Maatschappij te wijden. Deze betrekking opende voor CONRAD een ruim veld, om zich als technisch en practisch Ingenieur te onderscheiden. De aanleg van spoorwegen was nieuw in ons vaderland; het terrein voor den spoorweg was op vele plaatsen allerongunstigst; de vele kanalen vorderden kunstwerken van allerlei aard, en, zoo men al technische bezwaren was tebovengekomen, had men met de overdreven eischen van grondeigenaars te worstelen: tegen het aangename gevoel van vrij als Ingenieur te kunnen handelen, stond het gevoel van groote verantwoordelijkheid over. Met onverdroten ijver werden door CONRAD de plannen ontworpen en uitgevoerd: de kraanbruggen, die door hare eigenaardige constructie en voordeelen ruime toepassing gevonden hebben bij den aanleg der spoorwegen door den Staat, zijn geheel van zijne vinding — en dat hij voor geene bezwaren terugdeinsde, toonde de aanleg van het bekende Krommelijntje bij Delft. Zijne benoeming tot Ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw in 1842 was eene hulde gebragt aan CONRAD als Spoorweg-Ingenieur.

Nog eene onderscheiding viel CONRAD in datzelfde jaar ten deel. The Institution of Civil Engineers te Londen bekroonde hem met de zilveren Telford-medaille voor zijne beschrijving van het Katwijksche Kanaal, het groote werk door zijn vader uitgevoerd en dat nog steeds de bewondering van deskundigen opwekt. In 1843 tot lid van het Engelsche Instituut van Ingenieurs benoemd, droeg hij aan die Vereeniging zijne beschrijving van den Spoorweg van Amsterdam naar Rotterdam op, welke beschrijving door den Secretaris CHARLES MANBY in het Engelsch vertaald, de eer van eene bekrooning met de Walker-premie tebeurtviel.

Het kon wel niet anders, of eene inrigting als The Institution of Civil Engineers moest op CONRAD een diepen indruk maken. Hij betreurde het, dat aan de Nederlandsche Ingenieurs zoo weinig gelegenheid tot onderlinge samenwerking aangebo-

den werd, waardoor zoo vele rijke verzamelingen van belangrijke bescheiden over waterstaatswerken, in het bezit van enkele Ingenieurs, aan de algemeene bekendheid onttrokken bleven.

Een Nederlandsch Instituut van Ingenieurs in het leven te roepen was volgens zijne overtuiging het middel, om de Nederlandsche Ingenieurs naauwer aan elkander te verbinden. Om tot dat doel te geraken, verzekerde hij zich van de medewerking van L. J. A. VAN DER KUN en G. SIMONS, die door hunne betrekking een grooten invloed op de Nederlandsche Ingenieurs uitoefenden. Eene oproeping, geteekend door CONRAD, v. D. KUN en SIMONS, en gerigt tot allen die in het vak van den Ingenieur belang stelden, bleef niet onbeantwoord: niet minder dan 82 was het getal dergenen die zich als leden van de op te rigten instelling aanmeldden. Den 14den Maart 1848 werd de eerste vergadering van de onder den naam van Koninklijk Instituut van Ingenieurs gevestigde instelling gehouden. Z K. H. de Prins van Oranje, thans onze geëerbiedigde Koning, stond als beschermheer aan het hoofd van eene Vereeniging, die in uitbreiding en werkzaamheid de stoutste verwachting der oprigters overtroffen heeft. Tot aan zijn dood toe bleef CONRAD een werkzaam deel nemen aan al hetgeen strekken kon tot bevordering van den bloei eener inrigting waarvan hij de oprigter was, en die zich tot een getal van 664 leden heeft uitgebreid.

Alleen overgebleven van de drie oprigters, genoot hij als Voorzitter de onverdeelde liefde en achting van zijne medeleden, en mogt daarvan bij herhaling de blijken ontvangen.

Tot de invoering der Telegrafie in Nederland heeft CONRAD belangrijk medegewerkt. Reeds in 1845 was er tusschen Amsterdam en Haarlem een telegraafdienst geopend, en in 1850 vinden wij CONRAD aan het hoofd van de eerste Telegraaf-Maatschappij in ons vaderland tot stand gekomen, ten doel hebbende de verbinding van Amsterdam met het Nieuwe Diep, welke lijn in 1851 onder de leiding van den Ingenieur WENCKEBACH voor het publiek geopend werd. Met v. D. KUN, den Referendaris STARING en WENCKEBACH uitgenoodigd tot het onderzoek naar het al of niet raadzame van den aanleg van Rijkstelegrafen in Nederland, kwam op grond van het verslag dier

Commissie de Rijkstelegraaf tot stand, waardoor thans de meeste plaatsen in ons vaderland onderling en met het telegraafnet van Europa verbonden zijn.

In 1852 werd CONRAD bevorderd tot Hoofd-Ingenieur der 2de Klasse en benoemd tot lid der Commissie van beheer en toezigt over de droogmaking van het Haarlemmer meer.

De betrekking van Ingenieur-Directeur der Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij had voor CONRAD, nu de werkzaamheden als Ingenieur vervangen werden door al de zorgen en moeiten aan de Exploitatie van een Spoorweg verbonden, weinig aantrekkelijks meer. Al wat nieuw was trok veeleer zijne aandacht. Zoo ontwierp hij een plan van een tentoonstellingsgebouw voor de eerste wereldtentoonstelling te Londen, welk ontwerp eene eervolle vermelding werd waardig gekeurd; ook nam hij een ijverig deel aan die tentoonstelling en ontving als inzender, als Lid van de Jury en voor bewezen diensten bij de verplaatsing van het tentoonstellingsgebouw naar Sydenham, drie medailles. Zijn verlangen om tot het Corps van den Waterstaat terug te keeren, deed hem besluiten zijn ontslag uit de betrekking van Ingenieur-Directeur te vragen, en zich voor de dienst bij den Waterstaat weêr beschikbaar te stellen. De jaren 1853 en 1854 waren voor CONRAD jaren van rouw, hij verloor door den dood zijne beide oudere broeders. Treffend was voor hem het gevoel, alleen overgebleven te zijn van de drie zonen, wier streven het steeds geweest was, in hetzelfde vak zich den naam dien zij droegen waardig te maken. In 1854 tot Hoofd-Ingenieur van de 1ste Klasse bevorderd, wenschte hij tot herstel van zijne geschokte gezondheid eenigen tijd buiten betrekking te blijven, weinig vermoedende hoe spoedig voor hem een nieuwe werkkring zou geopend worden.

Het grootsche ontwerp van de doorgraving der Landengte van Suez wekte de belangstelling van geheel Europa op; de meest tegenstrijdige gevoelens omtrent de mogelijkheid van uitvoering werden vernomen, en niet zonder grond was het vermoeden, dat de voor- en tegenstanders in hunne beschouwingen geenszins vrij waren van den invloed dien het Kanaal van Suez op de handelsbelangen der verschillende Natiën moest uitoefenen.

De Onderkoning van Egypte besloot het onderzoek van het ontwerp op te dragen aan eene Internationale Commissie, waarin ook Nederland, bekend door zijne voortreffelijke waterbouwkundigen, zou vertegenwoordigd worden. Met 's Konings goedkeuring werd CONRAD aangewezen, om Nederland bij het onderzoek van een der belangrijkste ontwerpen op het gebied der Waterbouwkunde te vertegenwoordigen. Was die benoeming voor CONRAD vleijend, nog grooter was de onderscheiding, dat aan hem het Voorzitterschap der Internationale Commissie werd opgedragen. Wát aanleiding gegeven heeft tot de benoeming van CONRAD tot Voorzitter van eene Vereeniging der beroemdste Waterbouwkundigen in Europa, is moeijelijk met zekerheid te bepalen, doch wij mogen aannemen dat de bekendheid die CONRAD zich in Engeland en Frankrijk verworven had, gevoegd bij de gemakkelijkheid waarin hij zich in vreemde talen kon uitdrukken, daartoe veel heeft bijgedragen. Met ijver en bekwaamheid behartigde CONRAD de belangen hem toevertrouwd. Bij eene tweede reis naar Egypte, vergezeld van den Ingenieur SCHNEITTER, die zich reeds vroeg door buitengewone bekwaamheid onderscheiden had, doorkruiste hij de woestijn in verschillende rigtingen en trad met volle overtuiging als voorstander van het Suez-Kanaal op. Die overtuiging sprak hij uit in verschillende geschriften, waarvan onderscheidene in het Engelsch, Duitsch en Italiaansch vertaald zijn; ook in onze Akademie toonde CONRAD de mogelijkheid der uitvoering van het groot ontwerp aan, terwijl hij in het Koninklijk Instituut van Ingenieurs de ongunstige opinie van den Engelschen Ingenieur STEPHENSON, omtrent het welslagen van de onderneming, bestreed.

Was het gevoel van geroepen te zijn om zulk eene belangrijke plaats te bekleeden in de uitvoering van een werk dat tot de grootste van onze eeuw behoort, voor CONRAD streelend, zijne bevordering tot Kommandeur der orde van den Nederlandschen Leeuw en zijne benoeming tot vertegenwoordiger van den Onderkoning van Egypte bij de Maatschappij die de doorgraving ondernemen zou, waren bewijzen van de hooge vereering zijner verdiensten.

CONRAD was ook lid van de Staats Commissie, benoemd bij Koninklijk besluit van 10 Julij 1856, tot onderzoek van de vermoedelijke gevolgen der doorgraving van de Landengte van Suez voor den handel en de reederijen van Nederland, en heeft daardoor medegewerkt aan het belangrijk verslag door die Commissie in 1859 uitgebragt.

Den 1sten Februarij 1858 werd CONRAD bevorderd tot Inspecteur van den Waterstaat in de 2de Inspectie. Het is eene merkwaardige bijzonderheid, dat toen aan het hoofd van den Waterstaat geplaatst waren L. J. A. v. D. KUN als Hoofd-Inspecteur en H. F. FYNJE en F. W. CONRAD als Inspecteurs, de drie oudste élèves voor den Waterstaat van de Artillerie- en Genie-School te Delft, en dat aan ons geacht medelid J. P. DELPRAT de eer toekomt, veel tot de vorming van deze uitstekende mannen te hebben bijgedragen.

CONRAD nam met v. D. KUN en FYNJE een ijverig deel aan de verbetering der Nederlandsche rivieren: de weg om daartoe te geraken, door FERRAND en v. D. KUN aangewezen en met vrucht gevolgd, moest volgens de verkregen resultaten verder afgebakend worden. De belangrijke rapporten door de Inspecteurs van den Waterstaat in 1861 en 1863 uitgebragt, kunnen strekken tot voorlichting van degenen die geroepen zijn om het groote plan te vervolgen, waarvan de grondtrekken reeds door den bekwamen BRUNINGS waren aangegeven. Hetzij als lid, hetzij als Voorzitter, vinden wij CONRAD benoemd in Commissiën die allen in verband stonden tot de groote werken en ontwerpen van dien tijd, waartoe behooren het Drooge Dok te Nieuwe Diep, het Kanaal van Holland op zijn smalst, de verbetering van den Rotterdamschen waterweg, de Zeehaven van Scheveningen, de droogmaking van de Plassen beoosten de Vecht en de oeververdediging van Zeeland.

De naam dien CONRAD zich als waterbouwkundige in het buitenland verworven had, bleek ook tot in het Noorden te zijn doorgedrongen. Het onderzoek van een ontworpen Kanaal door Holstein, tot verbinding van de Noord- met de Oostzee, werd aan hem opgedragen. Het rapport daarover in de Fransche taal geschreven, genoot de eer van eene vertaling in het

Duitsch en Engelsch. Ook de Senaat der Stad Hamburg riep zijne hulp en voorlichting met die van den Hoofd-Ingenieur J. A. Beijerinck in, tot het opmaken van een ontwerp voor betere uitwatering van de voorstad Hammerbrock.

In 1864, toen Conrad zich bij het dijkleger te Gorinchem bevond, en aan den Hoofd-Inspecteur v. d. Kun den eersten triomf van de verbetering onzer rivieren kon mededeelen, werd hij diep geschokt door het plotseling overlijden van dien merkwaardigen man, wiens groote verdiensten als waterbouwkundige en beminnelijke eigenschappen als mensch hij schetste in een levensberigt, opgenomen in de Jaarboeken onzer Akademie.

De algemeene dienst van den Waterstaat werd na het overlijden van v d. Kun aan Conrad opgedragen; twee jaren later volgde zijne benoeming tot Hoofd-Inspecteur van den Waterstaat. Na meer dan vijftigjarigen diensttijd smaakte Conrad de voldoening, geroepen te worden ter vervulling van de hooge betrekking die zijn vader met zoo veel roem bekleed had.

Conrad deinsde niet terug voor de uitgebreidheid van den werkkring waartoe zijne nieuwe betrekking hem riep. Ontbrak hem de locale kennis van sommige Provinciën, hij vulde die aan door persoonlijk onderzoek en stelde zich door onvermoeide werkzaamheid op de hoogte van de kwestiën die aan zijn oordeel onderworpen werden.

De voorgenomen afdamming der Ooster-Schelde en van het Sloe en de daaruit voortgevloeide bedenkingen van het Belgische Gouvernement, als zouden die werken een nadeeligen invloed uitoefenen op den toestand der Wester-Schelde, gaven, toen de gevoelens der Belgische en Nederlandsche deskundigen niet tot eenheid te brengen waren, aanleiding tot een beroep van de zijde van België op de groote Mogendheden, die medegewerkt hadden tot het tractaat van 1839. Het onderzoek over het gerezen verschil werd alsnu opgedragen aan een Engelsch, Fransch en Duitsch Ingenieur, die ieder in een afzonderlijk verslag hun gevoelen deden kennen, over welke verslagen, na eene naauwkeurige en onpartijdige critiek, Conrad zijn gevoelen uitsprak in zijne „Considérations sur les rapports des In-

„génieurs étrangers chargés d'examiner les questions qui se rat-
„tachent au barrage de l'Escaut oriental."

Met zorg zagen de vrienden van Conrad, dat zijne krachten niet geëvenredigd waren aan zooveel inspanning vorderende werkzaamheden. Hij zelf gevoelde, aan het einde zijner loopbaan gekomen te zijn, en toch, het was alsof bij een nieuw beroep op zijne kunde en ervaring de werkzame geest over het verzwakte ligchaam zegevierde. De uitnoodiging der Deensche Regering, om als beoordeelaar op te treden van de verschillende ontwerpen voor eene haven op de kust van Jutland en de voorgestelde Kanalen tusschen de Lümfjord en de zee, werd door hem aangenomen — en het was voor hem, die zoo veel prijs stelde op den naam dien hij droeg, een streelend gevoel, in dat onderzoek bijgestaan te worden door den Ingenieur (thans Hoofd-Ingenieur) J. F. W. Conrad, den begaafden zoon van zijn oudsten broeder. Boven verwachting wederstond Conrad de vermoeijenissen aan dat onderzoek verbonden.

Zijne benoeming tot Kommandeur van de Danebrog-orde getuigde van de waarde die aan zijn rapport over die belangrijke werken gehecht werd.

Niettegenstaande zijne zwakke gezondheid openbaarde zich bij Conrad het verlangen, om bij de plegtige opening van het Kanaal van Suez tegenwoordig te zijn. Dit verlangen werd zoo krachtig door hem uitgesproken, dat zijne bezorgde echtgenoote en kinderen meenden, dat eene terughouding ernstige gevolgen voor den geliefden echtgenoot en vader kon na zich slepen — en zoo aanvaardde hij de reis in het laatst van October, vergezeld door zijne vrouw en ongehuwde dochter. Hij heeft dan ook de plegtige opening, en de feesten daarmede verbonden, bijgewoond en zelfs aan den togt naar Opper-Egypte deelgenomen. Opgetogen door het aanschouwen van de uitgevoerde werken, waarvan de plannen hem zoo bekend waren, dankbaar dat hij door de zorg van de Lesseps in de gelegenheid gesteld werd het groote werk in alle bijzonderheden te onderzoeken, onder den aangenamen indruk van ook het zijne daartoe te hebben bijgedragen, werd de terugreis aangenomen. Tot tegemoetkoming in zijne zwakke gezondheid verpoosde men eenige weken in

Italië; over Weenen werd de reis naar het vaderland voortgezet; te Munchen aangekomen lieten zijne krachten niet toe verder te reizen, en bezweek hij aldaar op den 1sten Februarij van dit jaar, 14 dagen vóór dat hij zijn zeventigsten verjaardag zou bereikt hebben.

Conrad heeft eene langdurige, eervolle en gelukkige loopbaan gehad.

Zeldzaam toch is het, op bijna zeventigjarigen leeftijd nog de hoogste betrekking in een moeijelijk vak te bekleeden. Eervol is zijn naam verbonden aan bijkans al de groote werken die in ons vaderland sedert zijne indiensttreding zijn uitgevoerd. Als waterbouwkundige heeft hij zich in Europa een grooten naam verworven. Heeft hij ook een ruim aandeel gehad in de zorgen en moeijelijkheden verbonden aan de verschillende betrekkingen waarin hij optrad, gelukkig kwam hij die te boven. Aan onderscheidingen van allerlei aard heeft het hem niet ontbroken — die onderscheidingen hier alle op te sommen zou voor ons de waarde van Conrad niet verhoogen — vele geleerde genootschappen in en buiten ons vaderland telden hem onder hunne leden.

Zonder aan de waarde van Conrad als Ingenieur iets te willen ontnemen, mag men zeggen dat de persoonlijkheid van Conrad veel bijgedragen heeft tot de groote onderscheiding die hij genoot. In wélke Commissie hij ook optrad, gevoelde men zich door hem aangetrokken: gezellig en luimig wist hij aan arbeid eene aangename verpoozing te geven. Velen met mij zullen zich de geestige gelegenheids-gedichten herinneren, waarin hij zoo gaarne botvierde aan luim, scherts en satyre. Zijne geschriften bepaalden zich niet enkel tot zijn vak, gevoel voor Natuur en Kunst spoorde hem aan tot reizen en onderzoeken. Zoo bezocht hij bij zijne reis naar Egypte het Heilige Land, en deelde de verkregen indrukken mede in een werk getiteld: „Reizen naar de Landengte van Suez, Egypte en het Heilige „Land". Zijne werkzaamheid, waarop ik reeds meermalen gewezen heb, straalde in alles door. Werd hem een onderzoek aanbevolen of een advies over een antwoord op eene uitgeschreven prijsvraag van hem gevraagd, de rapporten en adviezen

behandeling van zaken, die menigmaal strekten tot aanvulling en verbetering van hetgeen door anderen geleverd was.

Als vriend heeft CONRAD de aangenaamste herinneringen achtergelaten; als Chef onderscheidde hij zich door humane behandeling; gaarne huldigde hij de verdiensten van anderen, en zijne opwekking tot rusteloos voorwaarts streven, opdat de roem van het vak dat zoo naauw in verband staat met den bloei van het vaderland, en waaraan zijn naam zoo eervol verbonden is, gehandhaafd blijve, zal zeker bij de Nederlandsche Ingenieurs vruchten dragen.

Is het verlies door den dood van CONRAD geleden groot, diep wordt het gevoeld door de nagelaten weduwe en kinderen. In 1825 in den echt getreden met JACQUELINE MARIE BRABER, uit welk huwelijk negen kinderen zijn geboren, gevoelde CONRAD zich gelukkig in den huiselijken kring. Was zijne ambtelijke loopbaan gekenmerkt door veel voorspoed en onderscheiding, in zijn gezin werd zijn vaderhart dikwijls diep gewond: vooral de dood zijner dochter, gelukkig gehuwd met den Heer RAUWS in Oost-Indië, werkte nadeelig op zijn aantrekkelijk gestel.

In verdubbelde werkzaamheid zocht hij afleiding, en heeft hij ons een voorbeeld nagelaten, hoe met een vasten wil, zelfs onder de invloeden van een verzwakt gestel, nog veel gedaan kan worden.

LEVENSBERIGT

VAN

JAN WILLEM ERMERINS,

DOOR

C. J. MATTHES,
Secretaris der Natuurkundige Afdeeling.

Voorgedragen in de Vergadering van 29 October 1870.

Jan Willem Ermerins, geboren te Zierikzee den 19den Februarij 1798, had tot vader Robert Carel Ermerins, Med. Dr. aldaar, die, zoo wegens deugd en goede trouw als bekwaamheid en kunde, bij zijn medeburgers in hoog aanzien stond; zijne moeder was Helena Maria van Adrichem.

Van kindsbeen af een gelukkigen aanleg voor studie openbarende, genoot hij zijne eerste wetenschappelijke opleiding in zijne vaderstad, die daarvoor toen uitnemende gelegenheid aanbood, in de classieke letterkunde ingewijd door Mahne, die later aan de Universiteit te Gend het Hoogleeraarsambt bekleedde, en in de Wiskunde door den Predikant Dompeling, later Professor aan het Athenaeum te Deventer.

In 1816 werd hij in het album der Leidsche Hoogeschool ingeschreven, en genoot aldaar het onderrigt van Bake en Brugmans. Laatstgenoemde trok hem door den rijkdom zijner kennis en zijne uitmuntende gave van mededeeling bij voorkeur aan, gelijk hij ook op lateren leeftijd zijne nagedachtenis steeds bijzonder in eere hield. Behalve op Wis- en Natuurkundige wetenschappen, legde hij zich ook op de Medicijnen toe, met zoodanigen ijver en goed gevolg, dat zijn leermeesters Gerard Sandifort, Bernard, Krauss en du Puy hem onder

hunne beste en meest geliefde discipelen telden. De vakken zijner voorliefde van jongs af verwaarloosde hij daarom geenszins, waarvan eene dubbele zege in het studentenstrijdperk te Leiden kan getuigen.

In 1819 werd zijn antwoord op de aldaar uitgeschreven prijsvraag *Over de geschiedenis der uitvinding van den Compensatieslinger en de theorie daarvan* bekroond; in het volgende jaar dat op eene vraag naar de *Wet der scheikundige verwantschap*. Den 3den April 1824 werd hij tot Doctor Philosophiae bevorderd op eene Dissertatie *Over de astronomische refractie*, en den eigen dag tot Doctor in de Medicijnen na verdediging van een Proefschrift *Over de verhouding tusschen den vorm der beenderen en dien van andere deelen van het menschelijk ligchaam*; waarna hij zich als practiseerend Geneesheer te 's Hage vestigde. Al zeer spoedig echter gaf hij dien werkkring op, als door 's Konings keuze geroepen, om aan het Athenaeum te Franeker den overleden Hoogleeraar J. Pierson Tholen op te volgen, en het onderrigt in Mathesis, Physica, Logica en Metaphysica op zich te nemen; in het jaar daaraan, 1825, trad hij in den echt met Anna Maria Kien, en verzekerde daardôor een huisselijk geluk, dat ook met kroost, der ouderen waardig, gezegend werd.

Ermerins was der meening toegedaan, dat, op zeer weinige uitzonderingen na, een ieder voor eene zekere mate van wiskundige studie vatbaarheid bezit; dat de ontwikkeling dier vatbaarheid voor allen zonder onderscheid nuttig en heilzaam is, en dat, bijaldien daartegen vooroordeel bestaat, de fout meestal ligt aan eene min gelukkige opleiding. In dien geest had hij zijn gewigtigen werkkring aanvaard met het houden eener Oratie *de studio matheseos ad plurimorum hominum ingenia accommodato*. En niet enkel dat hij den juisten weg wist aan te wijzen om lust in wiskunde op te wekken en daarvoor smaak in te boezemen, hij bewees door zijn onderwijs ook zijne bedrevenheid om het aangeprezen pad te bewandelen — zoo dat de Curatoren der Doorluchte School zijn onderrigt op hoogen prijs stelden, en het voor de Inrigting aan hunne zorgen toebetrouwd zeer betreurden, toen Ermerins in 1835 aan de

Hoogeschool te Groningen in de plaats van den aftredenden SEERP BROUWER benoemd werd, welk Professoraat den 16den September door hem aanvaard werd met eene Oratie *de matheseos vi ad acuendum veri sensum*. Van dien tijd af wijdde ERMERINS met onverpoosden ijver zich aan de belangen der Groningsche Hoogeschool, welke hij zoozeer ter harte bleef nemen, dat hij het niet van zich konde verkrijgen, het beroep naar Leiden in de vacature door het overlijden van UYLENBROEK ontstaan aan te nemen. Het physisch kabinet was het voorwerp van zijn bijzonderen toeleg, en de uitbreiding en volmaking daarvan getuigen van zijne onvermoeide en oordeelkundige pogingen in dat opzigt. Ook het natuurkundig genootschap in de stad zijner inwoning gesticht, was hem zeer veel verschuldigd, en mogt zich menigwerf aan de vruchten zijner kennis vergasten. Muntte zijne voordragt door helderheid en degelijkheid uit, hij wist zich te gelijk de toegenegenheid zijner toehoorders in hooge mate te verwerven. Algemeen en ongeveinsd was de hoogschatting hem door leerlingen, stad- en landgenooten toegedragen. Aan welverdiende onderscheiding ontbrak het hem dan ook geenszins, en het ridderkruis van den Nederlandschen Leeuw versierde ook zijne borst. Meer evenwel vereerden hem zijne regtschapenheid en eenvoud, zijne vriendschapppelijkheid en kunde. Ook wij mogten in deze vergadering daarvan de blijken ontwaren. Van den jare 1855 af was ERMERINS Lid der Koninklijke Akademie van Wetenschappen. Hij leverde in onze *Verslagen en Mededeelingen* een critisch overzigt der gronden aangevoerd voor de identiteit van licht en warmte, en deelde eigen onderzoekingen mede ondernomen met het doel om die identiteit nog meer boven allen twijfel te verheffen. Een ander opstel bevat een uitvoerig en beredeneerd verslag van tienjarige barometer-waarnemingen met registreertoestel, waaruit hij naar den eisch bijzonderheden afleidde de dagelijksche bewegingen der luchtdrukking betreffende voor Groningen: de juiste tijden van periodiciteit, de grootte der oscillatiën en meer.

Niet lang mogt ERMERINS, na den 70-jarigen leeftijd bereikt te hebben, zijne plaats onder de Rustende Leden inne-

men. De laatste maal dat hij zijne stem onder ons deed hooren was, om zijn ouden vriend CLAAS MULDER eene gepaste en hartelijke hulde toe te brengen. En thans is ook hij evenals zijn vriend ten grave gedaald en staren wij den waardigen man na. Den 2den Maart 1869 ontviel hij aan zijne betrekkingen en vrienden, maar voorzeker zijne nagedachtenis en voorbeeld, zij sterven niet.

UITGEGEVEN GESCHRIFTEN

VAN

J. W. ERMERINS.

Descriptio historiae inventionis Penduli compensatorii, ut et expositio eiusdem Penduli theoriae in universum spectatae. — Responsio ad quaestionem ab Ordine Disc. Math. et Phys. Acad. Lugd. Batavae propositam, quae praemium reportavit d. 8 m. Februarii 1819.

Responsio ad quaestionem ab Ord. Disc. Math. et Phys. Acad. Lugd. Batavae propositam: „qua lege vis affinitatis chemicae regitur, habita ratione quantitatis corporum coniunctorum," — quae praemium reportavit d. 8 m. Februarii 1820.

Dissertatio De refractione astronomica. Lugd. Bat. 1824.

Dissertatio medica inauguralis De ratione inter formam ossium aliarumque partium corporis humani. Lugd. Bat. 1824.

Oratio De studio matheseos ad plurimorum hominum ingenia accommodato, habita Franequerae d. 8 m. Junii 1825, quum professionem in Athenaeo Franequerano auspicaretur.

Oratio De physiconum methodo vere philosopha, habita d. 25 m. Junii 1832, quum Athenaei, quod Franequerae est, regundi munus deponeret.

Oratio De matheseos vi ad acuendum veri sensum, habita

Groningae d. 16 m. Septembris 1835, quum professionem in Ord. Disc. Math. et Phys. auspicaretur.

Oratio qua collegarum, proximo anno defunctorum, L. G. Pareau, N. Mulder, J. Baart de la Faille, memoriam recoluit, habita d. 10 m. Octobris 1867, quum magistratum academicum deponeret.

Beschrijving van den electro-dynamischen toestel van Ampère. (Bijdragen tot de natuurk. wetenschappen, verz. door H. C. van Hall, W. Vrolik en G. J. Mulder. 3de Dl. 1828).

Over 's menschen natuurlijk waarheidsgevoel. Voorlezing, gehouden den 16den Maart 1832 te Franeker (Rec. d. Rec. Dl. 25, 2de Stuk, bl. 350).

Handleiding bij de beoefening der sterrekunde van Sir John F. W. Herschel, uit het Engelsch vertaald door J. W. Ermerins. Groningen, 1838—1840. 2 Dln.

Bedenkingen tegen de pogingen door de Synode der Herv. Kerk aangewend, om de studenten in de Godgeleerdheid aan onze Hoogescholen te ontslaan van alle verpligte studie in de mathesis. Groningen, 1843.

De Akademie Minerva, aangeprezen in twee voorlezingen, door H. T. Roskes en J. W. Ermerins. Groningen, 1845.

Is er verband tusschen materialistische rigting en natuurk. wetenschappen? (Blikken in het leven der natuur. 1856).

Over de identiteit van licht en stralende warmte (Versl. en Meded. d. Kon. Akad. v. Wetensch. Dl. 7.

Over de dagelijksche beweging van den Barometer te Groningen, opgemaakt uit de aanwijzingen van den barograaph van Dec. 1851 tot Nov. 1861 (Versl. en Meded. d. Kon. Akad. v. Wetensch. 2de Reeks. Dl. 2).

JAAR

v

KONINKLIJK

WETENS

GEV

AMST

v

18

AMST
C. G. VAN

GEDRUKT BIJ DE ROEVER-KRÖBER-BAKELS.

NAAMLIJST

DER

GEWONE LEDEN,

CORRESPONDENTEN

IN DE OVERZEESCHE BEZITTINGEN VAN HET RIJK

EN

BUITENLANDSCHE LEDEN

VAN DE

KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN.

STAAT

VAN DE

KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN

OP DEN 29sten APRIL DES JAARS 1871.

BESTUUR DER ACADEMIE

gedurende het Academiejaar van April 1871—April 1872.

ALGEMEENE VOORZITTER,

F. C. DONDERS.

ALGEMEENE SECRETARIS,

C. J. MATTHES.

Afdeeling Wis- en Natuurkundige Wetenschappen.

VOORZITTER,

F. C. DONDERS.

ONDERVOORZITTER,

C. A. J. A. OUDEMANS.

SECRETARIS,

C. J. MATTHES.

Afdeeling voor de Taal-, Letter-, Geschiedkundige en Wijsgeerige Wetenschappen.

VOORZITTER,

C. W. OPZOOMER.

ONDERVOORZITTER,

W. MOLL.

SECRETARIS,

J. C. G. BOOT.

Afdeeling voor de Wis- en Natuurkundige Wetenschappen.

Gewone Leden.

J. VAN GEUNS, te *Amsterdam.*
H. C. VAN HALL, te *Groningen.*
F. KAISER, te *Leiden.*
C. J. MATTHES, te *Amsterdam.*
A. H. VAN DER BOON MESCH, te *Leiden.*
W. N. ROSE, te *'s Gravenhage.*
F. J. STAMKART *), te *Delft.*
F. C. DONDERS, te *Utrecht.*
P. HARTING, te *Utrecht.*
J. W. L. VAN OORDT, te *Rotterdam.*
H. SCHLEGEL, te *Leiden.*
G. E. VOORHELM SCHNEEVOOGT, te *Amsterdam.*
W. C. H. STARING †), op den Huize *Boekhorst* bij *Lochem.*
C. H. D. BUIJS BALLOT, te *Utrecht.*
F. Z. ERMERINS, te *Groningen.*
J. A. C. OUDEMANS, te *Utrecht* (tijdelijk te *Batavia*).
D. BIERENS DE HAAN, te *Leiden.*
J. BOSQUET, te *Maastricht.*
A. W. M. VAN HASSELT, te *Amsterdam.*
M. C. VERLOREN, te *Schothorst* bij *Amersfoort.*
J. VAN GOGH, te *'s Gravenhage* (Uitlandig).
V. S. M. VAN DER WILLIGEN, te *Haarlem.*
P. ELIAS, te *'s Gravenhage.*
C. A. J. A. OUDEMANS, te *Amsterdam.*
E. H. VON BAUMHAUER, te *Haarlem.*

---

*) Tot aan den Heer F. J. STAMKART zijn de namen alphabetisch gesteld van hen, die bij Koninklijk besluit van 26 October 1851, N°. 3, werden benoemd tot gewone leden der Koninklijke Akademie van Wetenschappen.

†) De alphabetische orde is ook aangenomen voor hen, die bij Kon. besluit van 23 Februarij 1855 tot gewone leden der Natuurkundige Afdeeling van de Academie werden benoemd. De rangorde der leden volgende op den Heer W. C. H. STARING wordt bepaald door den tijd hunner benoeming.

S. C. SNELLEN VAN VOLL

P. M. BRUTEL DE LA RIV

P. BLEEKER, te *'s Grave*

P. J. VAN KERCKHOFF, t

J. BOSCHA, JR., te *'s Gr*

N. W. P. RAUWENHOFF, t

P. L. RIJKE, te *Leiden.*

A. HEYNSIUS, te *Leiden.*

M. HOEK, te *Utrecht.*

J. A. BOOGAARD, te *Leic*

L. COHEN STUART, te *De*

G. VAN DIESEN, te *Utre*

W. KOSTER, te *Utrecht.*

G. F. W. BAEHR, te *Delj*

W. F. R. SURINGAR, te *l*

T. J. STIELTJES, te *Delft*

HERM. VOGELSANG, te *D*

J. A. HERKLOTS, te *Leid*

A. C. OUDEMANS, JR., te

C. H. C. GRINWIS, te *Ut*

C. M. VAN DER SANDE L

TH. W. ENGELMANN, te

J. R. T. ORTT, te *Haarle*

. . . .

. . . .

Rustenc

C. PRUYS VAN DER HOEV

J. P. DELPRAT, te *'s Gra*

R. VAN REES, te *Utrecht*

G. J. MULDER, te *Benne*

Correspondenten in de Overzeesche Bezittingen van het Rijk.

C. SWAVING, te *Buitenzorg op Java.*
P. J. MAIER, te *Batavia.*
J. E. TEYSMANN, te *Buitenzorg op Java.*
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .

Buitenlandsche Leden.

A. C. BECQUEREL, te *Parijs.*
H. K. W. BERGHAUS, te *Potsdam.*
J. B. DUMAS, te *Parijs.*
J. VON LIEBIG, te *Munchen.*
H. VON MOHL, te *Tubingen.*
J. J. D'OMALIUS, te *Ciney.*
R. OWEN, te *Londen.*
A. QUETELET, te *Brussel.*
RAMON DE LA SAGRA, te *Parijs.*
JOHN F. W. HERSCHEL, te *Londen.*
P. J. VAN BENEDEN, te *Leuven.*
G. B. AIRY, te *Greenwich.*
H. HELMHOLTZ, te *Berlijn.*
A. W. HOFMANN, te *Berlijn.*
V. REGNAULT, te *Parijs.*
R. VIRCHOW, te *Berlijn.*
H. W. DOVE, te *Berlijn.*
H. R. GÖPPERT, te *Breslau.*
H. MILNE EDWARDS, te *Parijs.*
W. WEBER, te *Göttingen.*

Afdeeling voor de Taal-,
Wijsgeerige

Gewon

R. P. A. DOZY, te *Leide*
J. HOFFMANN, te *Leiden*
C. LEEMANS, te *Leiden.*
T. ROORDA, te *Leiden.*
A. RUTGERS, te *Leiden.*
M. DE VRIES *), te *Leid*
W. G. BRILL, te *Utrecht.*
L. PH. C. VAN DEN BERG
W. J. A. JONCKBLOET, te
W. MOLL, te *Amsterdam*
H. J. KOENEN, te *Amster*
J. DE WAL, te *Leiden.*
J. DIRKS, te *Leeuwarder*
C. W. OPZOOMER, te *Utre*
J. H. SCHOLTEN, te *Leide*
L. A. J. W. SLOET, te *Le*
W. J. KNOOP, te *'s Grave*
G. DE VRIES, AZ., te *'s G*
J. C. G. BOOT, te *Amster*
M. H. GODEFROI, te *'s Gr*
J. A. C. VAN HEUSDE, te
W. C. MEES, te *Amsterda*
N. BEETS, te *Utrecht.*
R. J. FRUIN, te *Leiden.*
B. J. LINTELO DE GEER, t
J. H. HOLWERDA, te *Gori*
A. KUENEN, te *Leiden.*
G. MEES, AZ., te *Rotterd*
J. KAPPEYNE VAN DE COPI
D. HARTING, te *Enkhuize*

*) Tot aan den Heer M. DE VRIES z
hen, die bij Koninklijk besluit van 23
deeling werden benoemd. De rangorde
den tijd hunner benoeming.

[redacted]

S. VISSERING, te *Leiden.*
G. ACKER STRATINGH, te *Groningen.*
J. E. GOUDSMIT, te *Leiden.*
A. RÉVILLE, te *Rotterdam.*
J. P. SIX, te *Amsterdam.*
P. J. VETH, te *Leiden.*
S. A. NABER, te *Amsterdam.*
TH. BORRET, te *Vogelensang.*
C. M. FRANCKEN, te *Groningen.*
S. HOEKSTRA, BZ., te *Amsterdam.*
H. KERN, te *Leiden.*
J. K. J. DE JONGE, te *'s Gravenhage.*
J. T. BUYS, te *Leiden.*
J. A. FRUIN, te *Utrecht.*
R. T. H. P. L. A. VAN BONEVAL FAURE, te *Leiden.*
B. D. H. TELLEGEN, te *Groningen.*
B. H. C. K. VAN DER WIJCK, te *Groningen.*
E. VERWIJS, te *Leiden.*
M. J. DE GOEJE, te *Leiden.*
H. VAN HERWERDEN, te *Utrecht.*

Rustende Leden.

J. BOSSCHA, te *'s Gravenhage.*

Correspondenten in de Overzeesche Bezittingen van het Rijk.

R. H. TH. FRIEDERICH, te *Batavia.*
B. F. MATTHES, te *Makassar.*
J. A. VAN DER CHYS, te *Batavia.*
H. NEUBRONNER VAN DER TUUK, op *Bali.*
A. B. COHEN STUART, te *Batavia.*
K. F. HOLLE, te *Garoet* (*Preanger Regentsch.*).
H. D. LEVYSSOHN NORMAN, te *Batavia.*
. . . .
. . . .
. . . .

MICHEL CHEVALIER, te
H. L. FLEISCHER, te *Le*
F. GUIZOT, te *Parijs.*
L. P. GACHARD, te *Bru*
C. R. LEPSIUS, te *Berlij*
J. N. MADVIG, te *Koppe*
LEOPOLD RANKE, te *Ber*
A. R. RANGABÉ, te *Athe*
G. GROTE, te *Londen.*
J. ROULEZ, te *Gent.*
STANISLAS JULIEN, te *P*
C. LASSEN, te *Bonn.*
TH. MOMMSEN, te *Berlij*
H. C. RAWLINSON, te *Lo*
A. THEINER, te *Rome.*
G. CONESTABILE, te *Per*
J. LOTHROP MOTLEY, (tij
F. J. CHABAS, te *Châlon*
H. HOFFMANN VON FALL
V. DURUY, te *Parijs.*

ALPHABETISCHE LIJST

DER

GEWONE LEDEN,
CORRESPONDENTEN

IN DE OVERZEESCHE BEZITTINGEN VAN HET RIJK

EN

BUITENLANDSCHE LEDEN

VAN DE

KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN,

SEDERT DE OPRIGTING IN 1851.

NB. De letter L. beteekent gewoon Lid.
" " C. " Correspondent.
" " B. L. " Buitenlandsch Lid.
" " R. L. " Rustend Lid.
" " a. N. " Afdeeling Natuurkunde,
" " a. L. " Afdeeling Letterkunde.

A.

Ackersdijck, (J.) te *Utrecht*, L. a. L. 23 Febr. 1855. R. L. 1862. Overl. 13 Julij 1861.

Airy, (G. B.) te *Greenwich*, B. L. a. N. 4 Mei 1859.

Arago, (D. F. J.) te *Parijs*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 2 Oct. 1853.

Assen, (C. J. van) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855. R. L. 1855. Overl. 13 Sept. 1859.

B.

Baehr, (G. F. W.) te *Delft*, L. a. N. 5 Mei 1867.

Bake, (J.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855. R. L. 1858. Overl. 26 Maart 1864.

Baumhauer, (E. H. von) te *Haarlem*, L. a. N. 1 Mei 1858.

Becquerel, (A. C.) te *Parijs*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

Beek, (A. van) te *Utrecht*, R. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 7 Jan. 1856.

Beets, (N.) te *Utrecht*, L. a. L. 4 Mei 1859.

Beneden, (P. J. van) te *Leuven*, B. L. a. N. 4 Mei 1859.

Bergh, (L. Ph. C. van den) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 24 Maart 1855.

Berghaus, (H. K. W.) te *Potsdam*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.
Bleeker, (P.) te *'s Gravenhage*, C. a. N. 6 April 1855. L. a. N. 5 Mei 1862.
Blume, (C. L.) te *Leiden*, L. a. N. 6 April 1855. Overl. 3 Febr. 1862.
Boogaard, (J. A.) te *Leiden*, L. a. N. 8 Mei 1865.
Boot, (J. C. G.) te *Amsterdam*, L. a. L. 2 Mei 1857.
Borret, (Th.) te *Vogelensang*, L. a. L. 8 Mei 1865.
Bosch, (R. B. van den) te *Goes*, L. a. N. 2 Mei 1857. Overl. 18 Jan. 1862.
Bosquet, (J.) te *Maastricht*, L. a. N. 5 Mei 1856.
Bosscha, (J.) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 23 Febr. 1855. R. L. 1867.
Bosscha, Jr., (J.) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 1 Mei 1863.
Brants, (A.) te *Joppe bij Gorsel*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 27 Nov. 1862.
Breda, (J. G. S. van) te *Haarlem*, L. a. N. 26 Oct. 1851. R. L. Oct. 1858. Overl 2 Sept. 1867.
Brill, (W. G.), te *Utrecht*, L. a. L. 24 Maart 1855.
Brink (R. C. Bakhuizen van den) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 15 Julij 1865.
Brown, (R.) te *Londen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 10 Junij 1858.
Brumund (J. F. G.) te *Batavia*, C. a. L. 29 April 1855. Overl. 12 Maart 1863.
Brutel de la Rivière, (P. M.) te *Leiden*, L. a. N. 8 Mei 1860.
Bünsen, (K. J. von) te *Bonn*, B. L. a. L. 4 Mei 1859. Overl. 28 Nov. 1860.
Buys, (J. T.) te *Leiden*, L. a. L. 5 Mei 1867.
Buijs Ballot, (C. H. D.) te *Utrecht*, L. a. N. 6 April 1855.
Buysing, (D. J. Storm) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 26 Oct. 1851. R. L. 27 Maart 1869. Overl. 16 Aug. 1870.

C.

Chabas, (F. J.) te *Châlons sur Saône*, B. L. a. L. 8 Mei 1865.
Chevalier, (Michel) te *Parijs*, B. L. a. L. 19 April 1855.
Chys, (J. A. van der) te *Batavia*, C. a. L. 5 Mei 1867.
Cobet, (C. G.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Bed. 8 Sept. 1856.
Conestabile, (G.) te *Perugia*, B. L. a. L. 7 Mei 1861.
Conrad, (F. W.) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 23 Febr. 1855. Overl. 1 Febr. 1870.

D.

David, (J. B.) te *Leuven*, B. L. a. L. 5 Mei 1862. Overl. 24 Maart 1866.
Delprat, (G. H. M.) te *Rotterdam*, L. a. L. 24 Maart 1855. R. L. 1861. Overl. 4 Jan. 1871.
Delprat, (J. P.) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 26 Oct. 1851. R. L. 1863.
Diesen, (G. van) te *Utrecht*, L. a. N. 7 Mei 1866.
Dirks, (J.) te *Leeuwarden*, L. a. L. 5 Mei 1856.

Donders, (F. C.) te *Utrecht*, L. a. N. 23 Febr. 1855.

Dove, (H. W.) te *Berlijn*, B. L. a. N. 7 Mei 1861.

Dozy, (F.) te *Leiden*, L. a. N. 23 Febr. 1855. Overl. 7 Oct. 1856.

Dozy, (R. P. A.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.

Dumas, (J. B.) te *Parijs*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

Dumontier, (F. A. C.) te *Paramaribo*, C. a. N. 5 Mei 1859. Bed. 8 Aug. 1860.

Duruy, (V.) te *Parijs*, B. L. a. L. 5 Mei 1867.

Dijk, (C. M. van) te *Utrecht*, L. a. N. 23 Febr. 1855. Bed. 21 Mrt. 1855.

E.

Elias, (P.) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 2 Mei 1857.

Engelmann, (Th. W.) te *Utrecht*, L. a. N. 12 Mei 1870.

Ermerins, (F. Z.) te *Groningen*, L. a. N. 6 April 1855.

Ermerins, (J. W.) te *Groningen*, L. a. N. 23 Febr. 1855. R. L. 19 Febr. 1868. Overl. 2 Maart 1869.

d'Espine, (Baron A.) te *Aix*, in *Savoye*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 7 April 1853.

F.

Faraday, (M.) te *Londen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 25 Aug. 1867.

Faure, (R. T. H. P. L. A. Boneval) te *Leiden*, L. a. L. 2 Mei 1868.

Fleischer, (H. L.) te *Leipzig*, B. L. a. L. 19 April 1855.

Focke, (H. C.) te *Paramaribo*, C. a. N. 23 Febr. 1855. Overl. 29 Junij 1856.

Francken, (C. M.) te *Groningen*, L. a. L. 8 Mei 1865.

Fremery, (P. J. J. de) te *Utrecht*, L. a. N. 23 Febr. 1855. Overl. 7 Sept. 1855.

Friederich, (R. H. Th.) te *Batavia*, C. a. L. 1 Mei 1858.

Fruin, (J. A.) te *Utrecht*, L. a. L. 5 Mei 1867.

Fruin, (R. J.) te *Leiden*, L. a. L. 4 Mei 1859.

G.

Gachard, (L. P.) te *Brussel*, B. L. a. L. 19 April 1855.

Gauss, (C. F.) te *Göttingen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 23 Febr. 1855.

Geer, (B. J. Lintelo de) te *Utrecht*, L. a. L. 4 Mei 1859.

Geuns, (J. van) te *Amsterdam*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Ghijben, (J. Badon) te *Breda*, L. a. N. 23 Febr. 1855. R. L. 30 Junij 1868. Overl. 31 Jan. 1870.

Gilse, (J. van) te *Amsterdam*, L. a. L. 4 Mei 1859. Overl. 26 Mei 1859.

Glavimans, (C. J.) te *Rotterdam*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 11 Aug. 1857.

Godefroi, (M. H.) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 2 Mei 1857.

Goeje, (M. J. de) te *Leiden*, L. a. L. 8 Mei 1869.

Göppert, (H. R.) te *Breslau*, B. L. a. N. 7 Mei 1861.

Gogh, (J. van) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 2 Mei 1857.
Goudsmit, (J. E.) te *Leiden*, L. a. L. 5 Mei 1862.
Greuve, (F. C. de) te *Groningen*, L. a. L. 23 Febr. 1855. R. L. 6 Dec. 1862. Overl. 28 April 1868.
Grinwis, (C. H. C.) te *Utrecht*, L. a. N. 3 Mei 1869.
Groen van Prinsterer, (G.) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Bed. 27 April 1855.
Grote, (G.) te *Londen*, B. L. a. L. 2 Mei 1857.
Guizot, (F.) te *Parijs*, B. L. a. L. 19 April 1855.

H.

Haan, (D. Bierens de) te *Leiden*, L. a. N. 5 Mei 1856.
Haan, (W. de) te *Haarlem*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 15 April 1855.
Halbertsma, (H. J.) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 22 Nov. 1865.
Hall, (H. C. van) te *Groningen*, L. a. N. 26 Oct. 1851.
Hall, (J. van) te *Utrecht*, L. a. L. 24 Maart 1855. Overl. 19 Maart 1859.
Harting, (D.) te *Enkhuizen*, L. a. L. 8 Mei 1860.
Harting, (P.) te *Utrecht*, L. a. N. 23 Febr. 1855.
Hasselt, (A. W. M. van) te *Amsterdam*, L. a. N. 5 Mei 1856.
Hasskarl, (J. L.) te *Batavia*, C. a. N. 6 April 1855.
Helmholtz, (H.) te *Berlijn*, B. L. a. N. 4 Mei 1859.
Herklots, (J. A.) te *Leiden*, L. a. N. 2 Mei 1868.
Herschel, (John F. W.) te *Londen*, B. L. a. N. 1 Mei 1858.
Herwerden, (H. van) te *Utrecht*, L. a. L. 12 Mei 1870.
Heusde, (J. A. C. van) te *'s Gravenhage*, L a. L. 1 Mei 1858.
Heynsius, (A.) te *Leiden*, L. a. N. 12 Mei 1864.
Hoek, (M.) te *Utrecht*, L. a. N. 12 Mei 1864.
Hoekstra, Bz., (S.) te *Amsterdam*, L. a. L. 8 Mei 1865.
Hoeven, (A. des Amorie van der) te *Amsterdam*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 29 Julij 1855.
Hoeven, (C. Pruys van der) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851. R. L. 13 Aug. 1862.
Hoeven, (J. van der) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 10 Maart 1868.
Hoffmann von Fallersleben, (H.) Slot *Corvey* bij *Höxter*, B. L. a. L. 7 Mei 1866.
Hoffmann, (J.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.
Hofmann, (A. W.) te *Berlijn*, B. L. a. N. 4 Mei 1859.
Holle, (K. F.) te *Garoet* op *Java*, C. a. L. 3 Mei 1869.
Holtius, (A. C.) te *Utrecht*, L. a. L. 23 Febr. 1855. R. L. 1857. Overl. 29 Maart 1861.
Holwerda, (J. H.) te *Gorinchem*, L. a. L. 4 Mei 1859.
Horsfield, (Th.) te *Londen*, B. L a N. 26 Oct. 1851. Overl. 24 Julij 1859.

Hulleman, (J. G.) te *Leiden*, L. a. L. 5 Mei 1856. Overl. 29 Mei 1862.

Humboldt, (A. von) te *Berlijn*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 6 Mei 1859.

J.

Janssen, (L. J. F.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 22 Julij 1869.

Jonckbloet, (W. J. A.) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 24 Maart 1855.

Jonge, (J. K. J. de) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 7 Mei 1866.

Julien, (S.) te *Parijs*, B. L. a. L. 2 Mei 1857.

Junghuhn, (F. W.) te *Batavia*, C. a. N. 6 April 1855. Overl. 20 April 1864.

Juynboll, (T. W. J.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 16 Sept. 1861.

K.

Kaiser, (F.) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Kappeyne van de Coppello, (J.) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 8 Mei 1860.

Karsten, (S.) te *Utrecht*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 7 Mei 1864.

Kemper, (J. de Bosch) te *Amsterdam*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Bed. 26 April 1856.

Kerckhoff, (P. J. van) te *Utrecht*, L. a. N. 5 Mei 1862.

Kerkwijk, (G. A. van) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 23 Febr. 1855. R. L. 25 Jan. 1868. Overl. 27 Febr. 1871.

Kern, (H.) te *Leiden*, L. a. L. 7 Mei 1866.

Kinder de Camarecq, (A. W.) op *Java*, C. a. L. 7 Mei 1866.

Kist, (N. C.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 21 Dec. 1859.

Knoop, (W. J.) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 2 Mei 1857.

Koenen, (H. J.) te *Amsterdam*, L. a. L. 23 Maart 1855.

Kolk, (J. L. C. Schroeder van der) te *Utrecht*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 2 Mei 1862.

Koster, (W.) te *Utrecht*, L. a. N. 7 Mei 1866.

Kuenen, (A.) te *Leiden*, L. a. L. 4 Mei 1859.

Kun, (L. J. A. van der) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 26 Jan. 1864.

L.

Lassen, (C.) te *Bonn*, B. L. a. L. 4 Mei 1859.

Leemans, (C.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.

Lennep, (J. van) te *Amsterdam*, L. a. L. 23 Febr. 1855. Overl. 25 Aug. 1868.

Lepsius, (C. R.) te *Berlijn*, B. L. a. L. 19 April 1855.

Levyssohn Norman, (H. D.) te *Batavia*, C. a. L. 3 Mei 1869.

Liebig, (J. von) te *Munchen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

Lindenau, (B. A. von) te *Altenburg*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 21 Mei 1855.

Lobatto, (R.) te *Delft*, L. a. N. 26 Oct. 1861. Overl. 9 Febr. 1866.

M.

Macaulay, (Th. Babington) te *Campdenhill* bij *Kensington*, B. L. a. L. 19 April 1855. Overl. 28 Dec. 1859.

Madvig, (J. N.) te *Koppenhagen*, B. L. a. L. 19 April 1855.

Maier, (P. J.) te *Batavia*, C. a. N. 7 Mei 1861.

Matthes, (B. F.) te *Makassar*, C. a. L. 7 Mei 1861.

Matthes, (C. J.) te *Amsterdam*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Mees, Az., (G.) te *Rotterdam*, L. a. L. 4 Mei 1859.

Mees, (W. C.) te *Amsterdam*, L. a. L. 1 Mei 1858.

Mesch, (A. H. van der Boon) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Millies, (H. C.) te *Utrecht*, L. a. L. 5 Mei 1856. Overl. 26 Nov. 1868.

Milne Edwards, (H.) te *Parijs*, B. L. a. N. 5 Mei 1862.

Miquel, (F. A. W.) te *Utrecht*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Bed. 26 Junij 1857, L. a. N. 8 Mei 1860. Overl. 23 Jan. 1871.

Mohl, (H. von) te *Tubingen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

Moll, (W.) te *Amsterdam*, L. a. L. 24 Maart 1855.

Mommsen, (Th.) te *Berlijn*, B. L. a. L. 4 Mei 1859.

Motley, (J. L.) te *'s Gravenhage*, B. L. a. L. 5 Mei 1862.

Mulder, (Cl.) te *Groningen*, L. a. N. 23 Febr. 1855. R. L. 6 Oct. 1866. Overl. 4 Mei 1867.

Mulder, (G. J.) te *Bennekom*, L. a. N. 26 Oct. 1851. R. L. 28 Nov. 1868.

N.

Naber, (S. A.) te *Amsterdam*, L. a. L. 8 Mei 1865.

Numan, (A.) te *Utrecht*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 1 Sept. 1852.

Nijhoff, (Is. An.) te *Arnhem*, L. a. L. 24 Maart 1855. Overl. 20 Junij 1863.

O.

Omalius, (J. J. d') te *Ciney*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

Oordt, (J. W. L. van) te *Rotterdam*, L. a. N. 23 Febr. 1855.

Opzoomer, (C. W.) te *Utrecht*, L. a. L. 5 Mei 1856.

Ortt, (J. R. T.) te *Haarlem*, L. a. N. 12 Mei 1870.

Oudemans, Jr., (A. C.) te *Delft*, L. a. N. 3 Mei 1869.

Oudemans, (C. A. J. A.) te *Amsterdam*, L. a. N. 1 Mei 1858.

Oudemans, (J. A. C.) te *Utrecht*, L. a. N. 6 April 1855.

Owen, (R.) te *Londen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

P.

Pluygers, (W. G.) te *Leiden*, L. a. L. 12 Mei 1864. Bed. 9 Maart 1867.

Q.

Quetelet, (A.) te *Brussel*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

R.

Rangabé, (A. R.) te *Athene*, B. L. a. L. 2 Mei 1857.

Ranke, (L.) te *Berlijn*, B. L. a. L. 19 April 1855.

Rauwenhoff, (N. W. P.) te *Utrecht*, L. a. N. 1 Mei 1863.

Rawlinson, (H. C.) te *Londen*, B. L. a. L. 4 Mei 1859.

Rees, (O. van) te *Utrecht*, L. a. L. 7 Mei 1866. Overl. 24 Mei 1868.

Rees, (R. van) te *Utrecht*, L. a. N. 26 Oct. 1851. R. L. 24 Mei 1867.

Regnault, (V.) te *Parijs*, B. L. a. N. 8 Mei 1860.

Reinwardt, (C. G. C.) te *Leiden*, R. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 6 Maart 1854.

Réville, (A.) te *Rotterdam*, L. a. L. 5 Mei 1862.

Roorda, (T.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.

Rose, (W. N.) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Rost van Tonningen, (D. W.) te *Cheribon* (op *Java*), C. a. N. 7 Mei 1861.

Roulez, (J.) te *Gent*, B. L. a. L. 2 Mei 1857.

Rueb, (A. S.) te *Utrecht*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 11 Maart 1854.

Rutgers, (A.) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.

Rijk, (J. C.) te *'s Gravenhage*, R. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 2 Mei 1854.

Rijke, (P. L.) te *Leiden*, L. a. N. 1 Mei 1863.

S.

Sande Lacoste, (C. M. van der) te *Amsterdam*, L. a. N. 3 Mei 1869.

Sagra, (Ramon de la) te *Parijs*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851.

Savigny, (F. von) te *Berlijn*, B. L. a. L. 19 April 1855. Overl. 25 Oct. 1861.

Schlegel, (H.) te *Leiden*, L. a. N. 23 Febr. 1855.

Schneevoogt, (G. E. Voorhelm) te *Amsterdam*, L. a. N. 23 Febr. 1855.

Scholten, (J. H.) te *Leiden*, L. a. L. 5 Mei 1856.

Sebastian, (A. A.) te *Amsterdam*, L. a. N. 23 Febr. 1855. Bed. 17 Dec. 1856.

Seelig, (H. G.) te *Breda*, L. a. N. 23 Febr. 1855. R. L. 1856. Overl. 3 Oct. 1864.

Simons, (G.) te *'s Gravenhage*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 17 Nov. 1868.

Six, (J. P.) te *Amsterdam*, L. a. L. 5 Mei 1862.

Sloet, (L. A. J. W.) te *Leiden*, L. a. L. 5 Mei 1856.

Stamkart, (F. J.), te *Delft*, L. a. N. 26 Oct. 1851.

Staring, (W. C. H.) op *Boekhorst* bij *Lochem*, L. a. N. 23 Febr. 1855.

Stratingh, (G. Acker) te *Groningen*, L. a. L. 7 Mei 1861.

Stieltjes, (T. J.) te *Delft*, L. a. N. 2 Mei 1868.

Stuart, (A. B. Cohen) te *Batavia*, C. a. L. 2 Mei 1868.

Stuart, (L. Cohen) te *Delft*, L. a. N. 8 Mei 1865.

Suringar, (W. F. R.), te *Leiden*, L. a. N. 5 Mei 1861.

Swaving, (C.) *Buitenzorg* op *Java*, C. a. N. 23 Febr. 1855.

T.

Tellegen, (B. D. H.) te *Groningen*, L. a. L. 3 Mei 1869.

Temminck, (C. J.) te *Leiden*, R. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 30 Jan. 1858.

Teysmann, (J. E.) te *Buitenzorg* (op *Java*), C. a. N. 8 Mei 1865.

Theiner, (A.) te *Rome*, B. L. a. L. 4 Mei 1859.

Tiedemann, (F.) te *Munchen*, B. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 23 Jan. 1861.

Tuuk, (H. N. van der) op *Bali*, C. a. L. 2 Mei 1868.

U.

Ullman, (C.) te *Carlsruhe*, B. L. a. L. 19 April 1855. Overl. 12 Jan. 1865.

Ursel, (de Hertog van) te *Brussel*, C. L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 27 Sept. 1860.

V.

Verdam, (G. J.) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 29 Oct. 1866.

Verloren, (M. C.) te *Amersfoort*, L. a. N. 2 Mei 1857.

Verwijs, (E.) te *Leiden*, L. a. L. 3 Mei 1869.

Veth, (P. J.) te *Leiden*, L. a. L. 8 Mei 1865.

Virchow, (R.) te *Berlijn*, B. L. a. N. 8 Mei 1860.

Vissering, (S.) te *Leiden*, L. a. L. 7 Mei 1861.

Vogelsang, (H.) te *Delft*, L. a. N. 2 Mei 1868.

Vollenhoven, (S. C. Snellen van) te *Leiden*, L. a. N. 8 Mei 1860.

Vries, Az., (G. de) te *'s Gravenhage*, L. a. L. 2 Mei 1857.

Vries, (M. de) te *Leiden*, L. a. L. 23 Febr. 1855.

Vriese, (W. H. de) te *Leiden*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 23 Jan. 1862.

Vrolik, (G.) te *Amsterdam*, R. L. a. N. 25 Oct. 1851. Overl. 10 Nov. 1859.

Vrolik, (W.) te *Amsterdam*, L. a. N. 26 Oct. 1851. Overl. 22 Dec. 1863.

W.

BINNEN-

ACADEMIËN, GEL

IN

WAARMEDE I
WETENSCHAPPEN DOO

N

Hoogeschool te Leiden.
——— Utrecht
——— Groning
Polytechnische school t
Athenæum te Amsterda
——— Deventer.
Maatschappij (Hollandsc
——— der Neder
——— (Nederland
te Haarlen
——— tot bevord
Genootschap (Teylers tw
——— (Zeeuwsch)
——— (Provinciaa
schappen, t
———(Historisch)
——— (Bataafsch)
te Rotterda

Genootschap (Provinciaal) van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant, te 's Hertogenbosch.

——— (Wiskundig) onder de zinspreuk: *Een onvermoeide arbeid komt alles te boven*, te Amsterdam.

——— (Koninklijk Zoölogisch) *Natura Artis Magistra*, te Amsterdam.

——— (Nederl. Onderwijzers-) ter bevordering van Volksopvoeding en Onderwijs, te Amsterdam.

——— ter bevordering van Natuur-, Genees- en Heelkunde, te Amsterdam.

——— (Friesch) voor Geschied-, Oudheid- en Taalkunde, te Leeuwarden.

Instituut (Koninklijk) van Ingenieurs, te 's Gravenhage.

——— ——— voor de Taal-, Land- en Volkenkunde van Neêrlandsch Indië, te Delft.

——— (Koninklijk Nederlandsch Meterologisch), te Utrecht.

Nederlandsche Entomologische Vereeniging, te Leiden.

Vereeniging (Overijsselsche) tot ontwikkeling van Provinciale welvaart te Zwolle.

Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde, te Amsterdam.

Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst, te Amsterdam.

Vereeniging voor Volksvlijt, te Amsterdam.

Nederlandsche Handelmaatschappij, te Amsterdam.

Boekerij van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, te 'sGravenhage.

Provinciale Bibliotheek van Friesland, te Leeuwarden.

Openbare Bibliotheek, te Arnhem.

Stadsboekerij, te Zutphen.

Provinciale Bibliotheek, te Middelburg.

Rotterdamsch Leeskabinet.

OOST-INDIË.

Bataviaasch Genootschap der Kunsten en Wetenschappen, te Batavia.

Koninklijke Natuurkundige Vereeniging in Nederl. Indië, te Batavia.

Nederlandsch-Indische Maatschappij van Nijverheid, te Batavia.

Vereeniging tot bevordering der Geneeskundige Wetenschappen, te Batavia.

WEST

Koloniale Bibliotheek, te Sur

BE

Académie Royale des Science
te Brussel.
——— ——— de Médecin
Société Royale de Sciences, t
Willems-Fonds, te Gent.
Université Catholique de Lou

FRA

Académie Impériale des Scie
Ecole Impériale Polytechnique
Bibliothèque du Comité des
tés savantes, te Parijs.
Bibliothèque du Ministère de
des Travaux Publics, te Pa
Muséum d'Histoire Naturelle,
Académie Impériale de Médec
Société de Biologie, te Parijs.
Het Departement van Oorlog,
Bibliothèque Impériale, te Par
Académie Impériale des Scienc
Société Impériale d'Agricultur
utiles, te Lyon.
——— Linnéenne, te Lyon.
——— ——— de Norman
Académie des Sciences, Arts e
Société des Antiquaires de No
Académie Impériale des Scien
te Toulouse.
——— de Législation, te T
——— Impériale des Scie
Bordeaux.
——— des Sciences, Arts e

Société d'Agriculture et d'Industrie agricole de la Côte d'or, te Dijon.

Académie des Sciences, Belles-Lettres et Arts, te Rouaan.

——— des Sciences et Lettres, te Montpellier.

——— Impériale de Savoie, te Chambéry.

——— de Stanislas (Société des Sciences, Lettres et Arts), te Nancy.

——— d'Emulation, te Kamerrijk.

Société Impériale des Sciences, de l'Agriculture et des Arts, te Rijssel.

——— Dunkerquoise pour l'encouragement des Sciences, des Lettres et des Arts, te Duinkerken.

——— Académique de St. Quentin (Sciences, Arts, Belles-Lettres, Agriculture et Industrie), te St. Quentin.

——— Imp. d'Agriculture, Sciences et Arts de l'arrondissement de Valenciennes, te Valenciennes.

——— de l'Histoire et des Beaux-Arts de la Flandre Maritime, te Bergues.

——— Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées Orientales, te Perpignan.

——— des Sciences Naturelles, te Cherburg.

——— ——— Naturelles, te Straasburg.

——— des Antiquaires de Picardie, te Amiens.

——— ——— de la Morinie, te St. Omer.

——— des Sciences Physiques et Naturelles, te Bordeaux.

——— botanique de France, te Parijs.

ITALIË.

Accademia Reale dei Nuovi Lincei, te Rome.

——— delle Scienze dell' Istituto di Bologna, te Bologna.

R. Istituto di Scienze, Lettere ed Arti, te Venetië.

Istituto Lombardo di Scienze, Lettere ed Arti, te Milaan.

Accademia Reale delle Scienze, te Turijn.

——— Reale delle Scienze, te Napels.

Consiglio di perfezzionamento annesso al R. Istituto tecnico, te Palermo.

Archivio per l'Antropologia e la Etnologia, te Florence.

SPANJE.

La Real Academia de Ciencias, te Madrid.
Academia Especial de Ingenieros, te Madrid.

PORTUGAL.

Academia Reale das Sciencias, te Lissabon.

GROOT-BRITTANNIË EN IERLAND.

Royal Society, te Londen.
—— Astronomical Society, te Londen.
—— Medical and Chirurgical Society, te Londen.
—— Geographical Society, te Londen.
—— Observatory, te Greenwich.
Zoological Society, te Londen.
Linnean Society, te Londen.
Hydrographical office (Admiralty), te Londen.
East-India Company, te Londen.
Philological Society, te Londen.
Anthropological Society, te Londen.
Cambridge Philosophical Society, te Cambridge.
Literary and Philosophical Society, te Manchester.
Royal Society, te Edinburg.
—— Observatory, te Edinburg.
—— Irish Academy, te Dublin.
—— Dublin Society, te Dublin.
—— Catholic University of Ireland, te Dublin.
Philosophical Society, te Glasgow.
Geological Society, te Dublin.
Natural History Society, te Dublin.
Public Library, te Melbourne.
Meteorological Committee, te Calcutta.

AMERICA.

American Academy of Arts and Sciences te Boston and Cambridge, Massachusetts.
Observatory of Harvard College, te Cambridge (Mass).

State-Library of New-York, te Albany.
Academy of Natural Sciences, te Philadelphia.
American Philosophical Society, te Philadelphia.
——— Association for the advancement of Sciences, te Philadelphia.
Smithsonian Institution, te Washington.
Department of Agriculture of the U. S. of America, te Washington.
American Journal of Sciences and Arts, te Newhaven.
Michigan-State agricultural Society, te Détroit.
Academy of Science, te St. Louis (Missouri).
Elliot-Society of Natural History, te Charleston (Zuid-Carolina).
Ohio-State Board of Agriculture, te Columbus.
State University of Iowa, te Des Moines.
Chicago Academy of Sciences, te Chicago (Ill).
California Academy of natural Sciences, te San Francisco.
Société de Naturalistes de la Nouvelle Grenade, te Bogota.
Sociedad de Ciencias fisicas y naturales de Carácas, te Cáracas (Venezuela).
Boston Society of Natural History, te Boston.
National Academy of Sciences, te Washington.
Surgeon-General's office Library, te Washington.

OOSTENRIJK.

Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, te Weenen.
K. K. Geologische Reichsanstalt, te Weenen.
K. K. Geographische Gesellschaft, te Weenen.
Zoologisch böhmische Gesellschaft, te Weenen.
Anthropologische Gesellschaft, te Weenen.
Königlich-böhmische Gesellschaft der Wissenschaften, te Praag.
Académie des Sciences de Hongrie, te Pesth.
Verein für Vaterländische Naturkunde, te Presburg.
Das Tirolische Ferdinandeum, te Innsbrück.
Société historique de Styrie, te Gratz.
Naturwissenschaftlicher Verein für Steiermark, te Gratz.
Naturforschender Verein, te Brünn.

P R U I

Königliche Akademie der Wiss
Königliche Sternwarte, te Koni
Physikalisch-ökonomische Gesell
Naturforschende Gesellschaft, te
Naturforschende Gesellschaft f. V
Verein von Alterthumsfreunden
Naturhistorischer Verein der pr
phalens, te Bonn.
Naturforschende Gesellschaft, te
Naturwissenschaftlicher Verein f
Halle.
Oberlausitzische Gesellschaft der
Gesellschaft für nützliche Forsc
Die Philomathie, te Neisse.
Universiteit, te Greifswald.
Verein für Naturkunde, te Fuld
Königliche Gesellschaft der Wis
Gesammt-Verein des deutschen
vereines, te Hannover.
Naturforschende Gesellschaft, te
Verein für Naturkunde, te Cass
Gesellschaft zur Beförderung de
ten, te Marburg.
Wetterauische Gesellschaft für d
ten, te Hanau.
Verein für Naturkunde, te Wie
Senckenbergische Stiftung, te F
Zoologische Gesellschaft, te Fra

S A X

K. K. Leopoldinisch Carolinisch
turforscher, te Dresden.
Königlich sächsische Gesellschaft
Fürstlich Jablonowskische Gesel

Astronomische Gesellschaft, te Leipzig.
Verein für Erdkunda, te Dresden.

SAXEN-GOTHA.

Geographische Anstalt, te Gotha.

WÜRTTEMBERG.

Verein für Vaterländische Naturkunde, te Stuttgart.
Bibliothèque Royale, te Stuttgart.

BEIJEREN.

Königliche Akademie der Wissenschaften, te Munchen.
K. Hof- und Staatsbibliothek, te Munchen.
Physikalisch-medicinische Gesellschaft, te Würzburg.
Naturhistorischer Verein, te Augsburg.
Zoologisch-mineralogischer Verein, te Regensburg.
Germanisches National-Museum, te Neurenberg.
Pollichia, Naturwissenschaftlicher Verein der Rheinpfalz, te Durkheim.

HESSEN-DARMSTADT.

Oberhessische Gesellschaft für Natur- und Heilkunde, te Giessen.
Verein für Naturkunde, te Offenbach a/M.

BADEN.

Gesellschaft zur Beförderung der Naturwissenschaften, te Freiburg (in Breisgau).
Naturhistorisch medizinischer Verein, te Heidelberg.

MECKLENBURG-STRELITZ.

Verein der Freunde der Naturwissenschaften in Mecklenburg, te Neubrandenburg.

LUXEMBURG.

Institut Luxembourgeois, te Luxemburg.

HAMBURG.

Naturwissenschaftlicher Verein, te Hamburg.

BREMEN.

Naturforschender Verein, te Bremen.

ZWITSERLAND.

Société de Physique et d'Histoire Naturelle, te Genève.
——— Helvétique des Sciences Naturelles, te Bern.
——— Bernoise pour les Sciences Naturelles, te Bern.
——— Vaudoise des Sciences Naturelles, te Lausanne.

RUSLAND.

Académie Impériale des Sciences, te St. Petersburg.
Musée Impérial de l'Ermitage, te St Petersburg.
Observatoire Physique Central, te St. Petersburg.
Commission Impériale Archéologique, te St. Petersburg.
Société Géographique de Russie, te St. Petersburg.
Jardin Impérial Botanique, te St. Petersburg.
Société Impériale des Naturalistes, te Moskou.
Musée public, te Moskou.
Observatorium, te Pulkowa.
Societas Scientiarum Fennica, te Helsingfors.
Académie des Sciences, te Dorpat.
Naturforscher-Gesellschaft, te Dorpat.
Naturforschender Verein, te Riga.

DENEMARKEN.

Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, te Koppenhagen.
Société Royale des Antiquaires du Nord, te Koppenhagen.
Sternwarte, te Altona.

ZWEDEN EN NOORWEGEN.

Kongelige Frederiks Universität, te Christiana.
———— Norske Videnskabs-Selskab, te Drontheim.
———— Vetenskabs-Akademie, te Stockholm.
Societas Scientiarum, te Upsal.
Bureau de la Recherche Géologique de la Suède, te Stockholm.
Universitas Carolina, te Lund.

VRIJDOM VAN BRIEFPORT.

Ten opzigte van het genot van vrijdom van briefport, is het noodzakelijk, den H.H. leden der Academie te doen opmerken, dat de brieven, onder kruisband en eigenhandig contreseing verzonden, aan het bureau van het Postkantoor behooren te worden afgegeven. Zoo zij in de bus worden gestoken, vervalt de vrijdom, en worden de brieven getaxeerd. De vrijdom bepaalt zich uitsluitend tot de dienst der Academie.

PROGRAMMA CERTAMINIS POETICI AB ACADEMIA REGIA DISCIPLINARUM NEDERLANDICA EX LEGATO HOEUFFTIANO INDICTI IN ANNUM MDCCCLXXI.

Duo tantum carmina, quae de praemio certarent, ante Kal. Ian. huius anni Academiae missa sunt, de quibus in conventu publico ordinis literarii die XIII m. Martii ita iudicatum est:

Primum, quod inscribitur *Carmen seculare memoriae Serenissimae Dominae, Mariae Theresiae — sacrum* cet. quo celebratur illa princeps quod Universitatem Tyrnavia Budam transtulit et collegio medico auxit, nec argumento nec forma commendatur iisque vitiis laborat, ut nulla eius ratio haberi possit.

Longe ei praestat alterum, carmen heroicum, *Sibylla* inscriptum et lemmate Vergiliano *„His ego nec metas rerum nec tempora pono"* munitum. Poeta pulcris versibus fecit Sibyllam Cumanam praedicentem fata urbis Romae cum antiquo tempore futura, tum postquam novus rerum ordo per puriorem Dei cultum natus erit. Ita carmen sponte in duas partes dividitur, quarum prior LXIII versibus constans egregie ornata est. Sed pulchro exordio minime respondet exitus, intra XXII versus inclusus, qui iustam lectorum exspectationem destituit. Itaque neutri carmini praemium decernendum censuerunt iudices, schedulaeque obsignatae in ignem coniectae sunt.

Ex legibus legati HOEUFFTIANI iam novum certamen iisdem conditionibus atque superiora indicitur, roganturque poetae ut carmina Latina nitide scripta suis sumptibus ante Kal. Ian. anni MDCCCXXII mittere velint ad virum Cl. I. C. G. BOOT, Ord. lit. acta curantem.

Singula carmina versibus minimum L elaborata, non aliunde translata, nec prius edita aut argumenti privati munienda sunt aliquo lemmate, quod idem inscribendum est schedulae obsignatae, quae nomen patriamque poetae contineat.

Mense Martio anni proximi de carminibus Academiae oblatis iudicium promulgabitur. Praemium victoris erit numus aureus CXX florenorum, eiusque carmen et si quae praeterea satis placebunt sumptibus e legato HOEUFFTIANO erogandis edentur.

Amstelodami, C. W. OPZOOMER,
Kal. April. MDCCCLXXI. *Ord. Praeses.*

PROCES-\

VAN

VEREENIGDE VERGADERING

DE

KONINKLIJKE AKADEMIE

INLEIDING.

Tot de Vereenigde Vergadering van de beide Afdeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, gevestigd te Amsterdam, waren de leden met den volgenden brief opgeroepen:

Amsterdam, den 22sten April 1871.

Ik heb de eer U te noodigen op Saturdag den 29sten April e. k. des morgens te Elf uren en Dertig minuten, tot eene Vereenigde Vergadering van de *beide Afdeelingen der Academie*, voorgeschreven bij Art. 12 van het Organiek Reglement.

C. J. MATTHES,
Algemeene Secretaris.

ONDERWERPEN TER BEHANDELING.

1°. Ontwerp-Verslag van den staat en de werkzaamheden der Academie.

2°. Rekening en Verantwoording van den Algemeenen Secretaris over het jaar 1870—1871, en Rapport van de Heeren

H. J. KOENEN, W. C. MEES, P. J. VAN KERCKHOFF en J. VAN GEUNS, door de twee Afdeelingen der Academie in Commissie benoemd tot het nazien daarvan.

3°. Raming van Ontvangsten en Uitgaven over 1871—1872.

4°. Mededeeling omtrent en uit het Verslag der waarnemende Commissie: *Voor het opsporen, het behoud en het bekend maken van overblijfsels van Vaderlandsche Kunst uit vroegere tijden.*
Missive van den Minister van Binnenlandsche Zaken.

5°. Verslag van de Charter-Commissie.

6°. Verslag aangaande Boekerij en Munt- en Penningkabinet.

7°. Verwisseling van den voorrang der Afdeelingen.

PROCES-VERBAAL

VAN DE

VEREENIGDE VERGADERING DER BEIDE AFDEELINGEN

DER

KONINKLIJKE AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN,

GEHOUDEN DEN 29sten APRIL 1871, DES MORGENS TE HALF TWAALF UREN.

Algemeene Voorzitter . . C. W. OPZOOMER.
Algemeene Secretaris. . . C. J. MATTHES.

Tegenwoordig de Heeren: W. MOLL, D. BIERENS DE HAAN, A. H. VAN DER BOON MESCH, A. HEYNSIUS, G. DE VRIES, AZ., TH. BORRET, G. MEES, AZ., L. COHEN STUART, H. VOGELSANG, J. A. BOOGAARD, C. LEEMANS, E. VERWIJS, G. F. W. BAEHR, W. N. ROSE, E. H. VON BAUMHAUER, S. A. NABER. J. P. SIX, J. R. T. ORTT, F. J. STAMKART, P. M. BRUTEL DE LA RIVIÈRE, H. J. KOENEN, J. C. G. BOOT, V. S. M. VAN DER WILLIGEN, G. VAN DIESEN, TH. W. ENGELMANN, F. C. DONDERS, N. BEETS, C. A. J. A. OUDEMANS, J. VAN GEUNS.

De Secretaris draagt het door hem ontworpen Verslag voor van den staat en de werkzaamheden der Academie, aldus luidende:

SIRE!

Wederom heeft de Koninklijke Akademie van Wetenschappen de eer, Uwer Majesteit het Verslag aan te bieden van hare verrigtingen gedurende een afgeloopen jaar, 1870/71. Zij vleit zich, daarin het bewijs te leveren, dat hare instelling aan het doel blijft beantwoorden.

Ditmaal had zij geen andere opdragt van Regeringswege te vervullen dan de voortzetting en voltooijing van de vergelijking der normaalstaaf van Repsold's basis-meettoestel voor de geographische dienst in Neêrlandsch-Indië bestemd, en waarvan thans de verzending wordt voorbereid.

De Commissie voor de daling van Neêrlands bodem wijdt voortdurend hare aandacht aan de geregeld gedane en naar een vast plan berekende waarnemingen van waterhoogten, die op dat gewigtig vraagpunt, zoo zij vertrouwt, eenmaal licht zullen werpen.

De Charter-Commissie zal eerstdaags eene nieuwe aflevering van het oorkondenboek de pers doen verlaten, bevattende de Charters van 1274 tot in 1285; met nog twee volgende afleveringen is dan de eerste afdeeling van het werk voltooid.

De Commissie belast met het opsporen en bewaren van de overblijfsels der Oude Vaderlandsche Kunst, ofschoon bij haar besluit volhardend om haar mandaat neder te leggen, ging voort met de aanhangige zaken tot een eind te brengen. Zij betreurt het zeer, dat haar voorstel, door het Bestuur der Academie aan den Minister van Binnenlandsche Zaken onderworpen, tot benoeming eener Rijkscommissie, die haar verving, niet tot den gehoopten maatregel heeft mogen leiden.

In de maandelijksche vergaderingen der Afdeeling aan de *Taal-, Letter-, Geschiedkundige en Wijsgeerige Wetenschappen*

gewijd, ontbrak het niet aan belangrijke mededeelingen. De bijdragen betroffen de Grieksche en Latijnsche taal- en letterkunde, de geschiedenis met hare hulpwetenschappen en de wijsbegeerte.

Het jongst benoemde lid der Afdeeling, de Heer VAN HERWERDEN, leverde twee bijdragen tot verklaring en critiek der *Karakterschetsen van Theophrastus* (*Versl. en Med.* N. R. Dl. I, blz. 242) en de Heer BOOT insgelijks twee bijdragen tot verklaring en critiek van *Cicero's brieven* en van een hoofdstuk van GELLIUS (blz. 173). Dezelfde toonde bij eene andere gelegenheid de mogelijkheid en wenschelijkheid aan, om van de gedichten van NIC. HEINSIUS eene verbeterde uitgave te leveren (blz. 327).

De Heer KERN sprak over *Indische theorieën omtrent de standenverdeeling*, welk stuk voor het II^de^ Deel der *Versl. en Med.* bestemd is; de Heer VETH, over de *Zakah* (*djakat*), eene belasting in Mohammedaansche landen; de Heer LINTELO DE GEER over *het door de Romeinsche regtsgeleerden gegeven onderwijs* (Dl. I, blz. 147). Aan vroegere bijdragen van de Heeren MOLL en LEEMANS sloot zich de bijdrage van den Heer VERWIJS aan tot de kennis van *het bijgeloof in de Nederlanden*.

Op het gebied der vaderlandsche geschiedenis bewoog zich de beschouwing van den Heer BRILL van den *grond der achterdocht tegen den Hertog van Brunswijk-Wolfenbüttel* (blz. 206) en een door den Heer G. MEES Az. medegedeeld vertoog van wijlen Mr. W. C. ACKERSDIJCK *over het billijke of onbillijke der klagten van de voormalige generaliteitslanden*.

De numismatiek vond een woordvoerder in den Heer SIX, die over de *Munten van steden in het Syrische rijk* handelde, de archaeologie in den Heer LEEMANS, die de aandacht vestigde op de *Merkwaardige muurschilderingen in de kerk der Hervormde gemeente te Bathmen*, waarvan de teekeningen door den Heer KLEIJN vervaardigd, met eene toelichting van den Heer LEEMANS, weldra door de Academie uitgegeven zullen worden. Bij eene andere gelegenheid sprak hetzelfde lid over eene *oude Kano in Drenthe ontdekt* (blz. 336) en over een in dit jaar aan het strand bij Walcheren gevonden *Nehalennia*-

steen. De Heer VAN DER WIJCK deelde eene verhandeling mede *Over het verband tusschen ziel en ligchaam*, welke echter niet voor de werken der Academie werd aangeboden.

Een brief eindelijk van de Directie van 't Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen met bijgevoegde *afdrukken van Kawi-oorkonden* gaf aanleiding tot onderzoek en briefwisseling met dat Genootschap, waaraan de Afdeeling de uitgave dier merkwaardige stukken besloot over te laten.

Van de Leden der Afdeeling voor de *Wis- en Natuurkundige Wetenschappen* leverden, op zuiver en toegepast wiskundig gebied, de Heer BIERENS DE HAAN eene 11de Bijdrage tot de *Theorie der bepaalde Integralen* (*Versl. en Meded.*, Dl. V, blz. 65); de Heer BAEHR eene uitvoerige beschouwing der *Beweging van het oog* (blz. 273); de Heer GRINWIS eene bijdrage tot de *Theorie der electro-dynamische potentiaal* (blz. 208); voorts de Heer P. VAN GEER, door geen titel aan de Academie verbonden, een opstel over de *Beweging van een zwaar ligchaam om een vast punt* (blz. 143).

Van algemeen natuurkundigen aard was de bespreking door den Heer VAN DER WILLIGEN van de *Constitutie van staven, die aan langdurige trillingen hebben blootgestaan*, van den *Invloed van beweging op de deviatie van diffractielicht* en van de gepastheid van 't *Gebruik der golfslengte van het natriumlicht tot maat* tegen mogelijke bedenkingen verdedigd; evenzoo het *Voorstel* van den Heer STAMKART *ter digtheidsbepaling eener vloeistof in eene besloten ruimte met behulp van magneten* (blz. 175), gelijk mede het *Onderzoek*, waarmede de Heer J. BOSSCHA JR. zich bezig hield, *naar den gang der door den Heer* REGNAULT *gebezigde Thermometers*, bij het vaststellen der betrekking tusschen temperatuur en spanning van verzadigden waterdamp (blz. 332).

Hieraan sluiten zich geleidelijk aan een verslag van den Heer VOGELSANG van de *Intermitterende strooming van eenen put bij Delft*, die water en brandbaar gas opgaf (blz. 239) en twee mededeelingen van den Heer VAN DIESEN, waarvan de eene den *Toestand van het ijs bij de brug over de Waal bij Zalt-Bommel* betrof (zie Proces-Verbaal der zitting van 28 Januarij

1871), de andere resultaten van proefnemingen bevatte op den *Wederstand van ijs tegen verbrijzeling*, door den Heer ZIEGENHIRT VON ROSENTHAL in het werk gesteld (*Versl. en Meded.*, Dl. V, blz. 325).

De Heer BUYS BALLOT trad op als vertegenwoordiger der meteorologie, en beredeneerde: in hoe verre de waarnemingen reeds een overzigt veroorloven van de *Temperatuurwisseling der geheele aarde in den loop van het jaar*. De *Meteoriten* werden ter sprake gebragt door den Heer VON BAUMHAUER, die betoogde, dat de algemeen gevolgde methode van chemische analyse dezer cosmische stoffen tot geen bevredigend resultaat konde voeren, en een anderen weg daartoe aanwees, waarin de Heer VOGELSANG aanleiding vond te spreken over de *Moeijelijkheid* ook van eene *mineralogische analyse* dier ligchamen. Tot hetzelfde onderwerp had betrekking een opstel van den Heer VON BAUMHAUER over de *Olivin uit de Pallas-ijzermassa* (blz. 362) en eene mededeeling de resultaten betreffende zijner *Analyse van eenen in de Dessa Tjabé, Residentie Rembang, gevallen meteoorsteen*. Dit doet ons gereedelijk denken aan den grooten hemelbol, tot wiens gebied ook die raadselachtige massa's schijnen te behooren, onze zon. De Heer J. A. C. OUDEMANS te Batavia gaf den wensch te kennen, om met behoorlijke middelen te worden toegerust ter doelmatige waarneming van de aanstaande totale zoneclips van 12 December 1871, en Uwer Majesteits Regering stelde daartoe goedgunstiglijk een voldoend bedrag beschikbaar. 't Is te hopen, dat de tijdsomstandigheden de levering der noodige en terstond bestelde instrumenten niet zullen vertragen, opdat zij vroeg genoeg de plaats hunner bestemming bereiken.

Om op de scheikunde terug te komen, de Heer VAN KERCKHOFF leverde twee bijdragen, te weten eene *Analyse van eenige glassoorten voor optisch gebruik* (blz. 181), en eene tweede *Over langzame verbranding*; de Heer VON BAUMHAUER eene *Over de scheiding van ijzer van nickel en kobalt* (blz. 266); de Heer VAN DER BOON MESCH sprak over de *Vorming en zamenstelling van hoogst zeldzame niersteenen*; later: *Over de verschillende middelen ter bepaling van de physiologische waarde der voeder-*

stoffen; terwijl van den Heer Dr. F. W. KRECKE, door geen titel aan de Academie verbonden, een arbeid werd aangenomen over de *Dissociatie van oplossingen van Chloridum Ferri* (blz. 188).

In het vak der toxicologie leverde de Heer VAN HASSELT schriftelijk zijne vroegere *Bijdrage* in *tot de kennis der Africaansche pijlvergiften.*

De physiologie vond drie vertegenwoordigers in de Heeren ENGELMANN, HEYNSIUS en DONDERS. De eerste sprak over de *Peristaltische beweging van het darmkanaal en de analoog gebouwde organen* (Proces-Verbaal, Verg. 25 Junij 1870), bij eene andere gelegenheid over *Contractiën van het klierepithelium onder den invloed van het zenuwstelsel,* en zeer onlangs *Over merkwaardige bewegingsverschijnselen in de zenuwvezels bij prikkeling met electrische inductieslagen.* De Heer HEYNSIUS handelde over de *Kleurstoffen, die in de gal voorkomen* (Proces-Verbaal, Verg. 26 Nov. 1870) en in eene latere bijeenkomst *over Bilicyanine en Choleteline als oxydatieproducten dier kleurstoffen.* De Heer DONDERS sprak over de *Raddraaijing van het oog bij zijdelingsche overhelling van het hoofd* (Proces-Verbaal, 28 Januarij en 28 April 1871) en bood bijdragen aan voor de *Versl. en Meded. Over de werking van den constanten stroom op den nervus vagus* (Dl. V, blz. 80) en over de *Projectie der gezigtsverschijnselen naar de rigtingslijnen van het oog.*

Op het gebied der natuurhistorische wetenschappen zijn te vermelden, in het vak der botanie, eene mededeeling van den Heer C. A. J. A. OUDEMANS, bevattende uitkomsten van onderzoek naar de *Veranderingen, welke de bladeren der roode aalbes in hun weefsel ondergaan, als zij door bladluizen bezocht worden* (Proces-Verbaal, 25 Junij 1870); voorts een later aangeboden opstel over de kennis van den *Microscopischen bouw der kinabasten* (Dl. V, blz. 345). Van de hand van den Heer MIQUEL kwam nog in eene *Enumeratio Piperacearum in Brasilia a Doct°. REGNELL detectarum* (blz. 230). De Heer SURINGAR deed verslag der aanvankelijke resultaten van een onderzoek omtrent het *Ontstaan der harsen in de planten,* door den Heer FRANCHIMONT ondernomen (Proces-Verbaal, 26 Nov.

1870). De Heer VAN DER SANDE LACOSTE eindelijk bood eene verhandeling voor de werken in 4° aan, die daarin zal worden opgenomen, getiteld: *Species novae vel ineditae muscorum Archipelagi Indici.*

De zoölogie had woordvoerders in de Heeren HERKLOTS en P. HARTING. Eerstgenoemde besprak de *Groep der commensalen*, door den Heer VAN BENEDEN van de *parasiten* afgescheiden (Proces-Verbaal, 24 Dec. 1870); laatstgemelde handelde over *Kunstmatige coccolithen* (Proces-Verbaal, 25 Maart 1871) en leverde voor de *Versl. en Meded.* eene *Beschouwing van de uitbreiding der zoölogische kennis, gegrond op vergelijking van vroegere of latere stelsels* (blz. 252), voorts een ontwerp van een nieuw *Stelsel van zoölogische nomenclatuur* (blz. 311) en een opstel *Over de geschiedenis en de vorderingen van de oplossing van 't vraagstuk naar 's menschen oorsprong*, met uitweiding in de verdiensten van wijlen Dr. J. E. DOORNIK en diens aandeel in de ontwikkelingshypothese (blz. 367).

Hieraan sluit zich gevoegelijk de mededeeling van den Heer BOOGAARD op anthropologisch terrein aan: over de *Asymmetrie van den menschelijken schedel* (Proces-Verbaal, 25 Junij 1870).

Tot de geschiedenis eindelijk der wetenschap behoort eene van buiten de Academie door den Heer P. A. LEUPE, tijdelijk ambtenaar bij het Rijks-archief, aangeboden en voor de werken in 4° bestemde verhandeling *Over Rumphius.*

De Commissie ter beoordeeling van ingezonden Latijnsche prijsverzen heeft geen der twee gedichten, die ditmaal ingekomen waren, der bekrooning met het eermetaal van HOEUFFT, noch der uitgave waardig gekeurd. De ten vorige jare bekroonde *Urania* van den Heer P. ESSEIVA zag sedert het licht.

Hiermede, Sire! zijn in het kort zamengevat de werkzaamheden der Academie gedurende het verstreken jaar, waaraan dit nog alleen valt toe te voegen: dat, behalve het *Jaarboek*, waarin aan de nagedachtenis van CONRAD en J. W. ERMERINS

door de Heeren VAN OORDT en MATTHES eene welverdiende hulde werd gebragt, van de Afdeeling Letterkunde zijn verschenen de verhandeling van den Heer FRANCKEN: *Coniectanea critica in C. Lucilii Satirarum decadem secundam et tertiam*, alsmede het tweede en derde stuk van het I^ste^ Deel der *Versl. en Meded.*, Nieuwe Reeks; van de Afdeeling Natuurkunde: de verhandeling van den Heer BLEEKER, *Sur les Cyprinoïdes de Chine*, alsmede het derde Stuk van het IV^de^ Deel en het geheele V^de^ Deel van de *Versl. en Meded.*, Nieuwe Reeks.

De Academie had den dood te betreuren van drie rustende Leden, de Heeren G. H. M. DELPRAT, in weêrwil van zijn hoogen leeftijd nog vol ijver om zijne rijke gaven aan de letterkunde en geschiedenis dienstbaar te maken, D. J. STORM BUYSING en G. A. VAN KERKWIJK, die, bij gezondheid en vermogens, Neêrlands roem in wetenschappen met eere handhaafden, en van één gewoon lid, den Heer F. A. W. MIQUEL, te midden van zijne alom erkende, onvermoeide en uitnemende werkzaamheid in de studie der natuur aan 't Vaderland ontvallen.

Te meer welkom is ons de bekrachtiging door Uwe Majesteit van de door ons geschiede keuzen tot gewone leden van de Heeren H. VAN HERWERDEN, TH. W. ENGELMANN, beiden te Utrecht, en J. R. T. OERT te Haarlem.

De Academie blijft zich in de bescherming Uwer Majesteit aanbevelen.

Uit haren naam:

De Algemeene Secretaris

C. J. MATTHES.

Het voorgelezen ontwerp wordt door de Vergadering goedgekeurd en overgenomen. Het Verslag zal Z. M. den Koning en, in afschrift, den Minister van Binnenlandsche Zaken aangeboden worden.

Alsnu legt de Alg
ming met Art. 12 v
kening en Verantwoo
loopende van 1°. Ap

REKENING en VER.
gemeenen Secretar
schappen, van pri
gehouden beheer,
glement en § 30
goedgekeurd in
April 1871.

Saldo op nieuwe rekenin
Subsidie vier quartalen
A

Van den Heer C. G. var
Courant. . . . .

1. **Reis- en V**
buiten .

Letterkundige Afdeeling.
Natuurkundige " .

2. Jaarwedden.

Jaarwedde, Algemeene Secretaris. . . .	f 1000.—		
〃 Secretaris Letterk. Afdeeling.	〃 500.—		
〃 Klerk 9/m.	〃 750.—		
〃 Custos	〃 800.—		
Gratificatie Kinderen van van der Haas.	〃 50.—		
〃 Greeve	〃 150.—		
		f	3250.—

3. Onkosten der Commissie voor de daling van den bodem in Nederland.

Rekening van Leijer en Uurbanus voor berekenen van Tabellen	f	90.—

4. Onkosten der Commissie tot het opsporen, het behoud en het bekend maken van overblijfsels der vaderlandsche kunst uit vroegere tijden.

Rekening van den Heer Leemans . . .	f 150.—		
〃 〃 〃 〃 〃 . . .	〃 200.—		
〃 〃 〃 〃 〃 . . .	〃 93.55^{5}		
		f	443.55^{5}

5. Onkosten der Commissie voor de uitgave van het Charterboek.

Rekening van F. Muller	f 135.—		
〃 〃 den Heer L. Ph. C. van den Bergh.	〃 7.45^{5}		
	f 142.45^{5}		
Af verkoop van 12 Exempl. Oorkondenboek. 1 Afd. Dl. II, 1 à f 2.70 — f 32.40			
1 Exempl. voor zoo ver compleet. 〃 10.70			
	f 43.10		
		f	99.35^{5}

6. Onkosten der Commissie voor Standaardmeter en Kilogram.

Rekening van Snater, Schilder	f 2.10		
〃 〃 Greeve, Vergg. Vrachten, enz.	〃 43.30		
		f	45.40

7. Onkosten v

Uitgaven op een Notitieboekje
Custos verrekend . . . . .

8. Kleine

Rekening van Vissers. . . .
〃 〃 Reimeringer. .

9.]

Rekening van Westerman. . .
〃 〃 Reimeringer . .
〃 〃 Eichhorn . . .
Uitgaven op een Notitieboekje
met den Custos verrekend. .

10. Expediti

Rekening van v. d. Wouden e
Cargadoors. . . . . . .
Rekening van Luchtenberg, tim
Uitgaven op een Notitieboekje m
met den Custos verrekend. .

11. Huishou

Rekening van Ples en Berger, tur
〃 〃 Verdonck, steenko
〃 〃 Osterhaus, smid. .
〃 〃 Beltrami, schoorst
〃 〃 v. d. Vliet, duinw
〃 〃 Eigenhuis, tuinma
〃 〃 Personeele belastin
Uitgaven op een Notitieboekje m
met den Custos verrekend. .

per Transport *f* 8872.68

12. Mobilair.

Rekening van v. d. Pek en Bauschultze, behangers	*f* 37.45	
Rekening van Luchtenberg, timmerman . .	〃 5.95	
〃 〃 〃 〃 . .	〃 4.06	
〃 〃 den Ouden, kastenmaker . .	〃 22.90	
〃 〃 Snater, schilder	〃 12.60	
〃 〃 Kernekamp, naaister. . . .	〃 31.30	
		f 114.26

13. Uitgave van Werken.

Verhandelingen.

Rekening v. de Roever-Kröber-Bakels, Lett. Afd.	*f* 344.50	
〃 〃 v. d. Post, innaaijen, Lett. Afd. . .	〃 28.—	
〃 〃 de Roever-Kröber-Bakels, Nat. Afd.	〃 296.75	
〃 〃 de Roever-Kröber-Bakels, Nat. Afd.	〃 298.50	
〃 〃 v. d. Post, innaaijen, Nat. Afd. .	〃 41.—	
〃 〃 Emrik en Binger, Lith., Nat. Afd. .	〃 770.—	
		f 1778.75

Verslagen en Mededeelingen.

Rekening v. de Roever-Kröber-Bakels, Lett. Afd.	*f* 189.—
〃 〃 de Roever-Kröber-Bakels, Lett. Afd.	〃 176.—
〃 〃 de Roever-Kröber-Bakels, Lett. Afd.	〃 233.—
〃 〃 v. d. Post, innaaijen, Lett. Afd.. .	〃 125.37[5]
〃 〃 Hooiberg, Lithog. Lett. Afd. . . .	〃 62.50
Transporteere	*f* 785.87[5]

Transporteere *f* 1778. 75

Transporteere *f* 8986.94

per Transport ƒ 8986.94

per Transport ƒ 1778.75

per Transport ƒ 785.87^5

Rekening v. de Roever-Kröber-Bakels, Nat. Afd.	//	250.—
// // de Roever-Kröber-Bakels, Nat. Afd.	//	393.—
// // de Roever-Kröber-Bakels, Nat. Afd.	//	295.50
// // v.d. Post, innaaijen, Nat. Afd. . .	//	61.25
// // v. d. Post, innaaijen, Nat. Afd. . .	//	108.50
// // Emrik en Binger, Lith., Nat. Afd. .	//	77.50
// // Emrik en Binger, Lith., Nat. Afd. .	//	25.—
// // v. d. Weijer, Lith., Nat. Afd. . . .	//	66.—
// // v. d. Weijer, Lith., Nat. Afd. . . .	//	12.—
// // Zurcher, Lithogr., Nat. Afd. . . .	//	19.—
// // de Roever-Kröber-Bakels, Jaarboek.	//	280.—
// // Vissers, Jaarboek.	//	10.50
// // v. d. Post, innaaijen, Jaarboek. .	//	56.25
// // de Roever-Kröber-Bakels, Nat. Afd.	//	52.—
// // de Roever-Kröber-Bakels, Nat. Afd.	//	78.—
// // den Heer Laurent.	//	100.—
Assurantie boekwerken bij v. d. Post	//	7.—

ƒ 2677.37^5

ƒ 4456.12^5

Transporteere ƒ 13443.06^5

per Transport *f* 13443.06[5]

14. Bibliotheek en Catalogus.

Aangekochte Boekwerken.

Rekening van van der Post	*f* 79.12[5]		
〃 〃 Caarelsen	〃 72.60		
〃 〃 Noordendorp	〃 3.70		
〃 〃 F. Muller	〃 10.10		
〃 〃 van Kampen	〃 63.70		
〃 〃 van Bakkenes	〃 21.15		
〃 〃 Schouten	〃 17.40		
〃 〃 Quaritch	〃 62.79		
〃 〃 Schmidt	〃 81.85		
〃 〃 Baer	〃 9.40		
		f 421.81[5]	

Inbinden enz.

Rekening van Eichhorn	*f* 138.65		
〃 〃 〃	〃 142.20		
〃 〃 〃	〃 153.—		
〃 〃 〃	〃 165.55		
〃 〃 〃	〃 28.—		
〃 〃 Luchtenberg	〃 1.42		
Assurantie	〃 37.50		
		f 666.82	
			f 1088.13[5]

15. Diverse Uitgaven.

Rekening van Langeveld, vigilante	*f* 8.75	
〃 〃 den Heer Matthes	〃 10.50	
Fooi bediende van Mr. W. v. Lennep	〃 2.50	
Reiskosten van de Vries (Alkmaar)	〃 5.—	
Nieuwjaars- en kermisgift aan de dienstbode van den Custos	〃 10.—	
		f 36.75
Saldo op nieuwe rekening		〃 2029.36
Totaal		*f* 16597.31

REKENING en VERANTWOORDING van het, door den Algemeenen Secretaris der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, over het jaar 1870/71, gehouden beheer van het LEGAAT VAN HOEUFFT.

Ontvangsten.

Saldo van het jaar 1869/70		*f* 980.60^{5}
6/m. Interest van *f* 37000.— 2½ pCt. W. S	*f* 462.50	
Af 1 pCt. provisie en Saldobillet. . . .	„ 4.72^{5}	
		„ 457.77^{5}
6/m. Interest van *f* 37000.— 2½ pCt. W. S.	*f* 462.50	
Af 1 pCt. provisie, Billet en Visa. . .	„ 4.97^{5}	
		„ 457.52^{5}
Totaal		*f* 1895.90^{5}

Uitgaven.

Rekening van S. C. Elion, graveur.		*f* 81.50
„ Munt-Collegie, gouden medaille.		„ 122.27
Frankeeren van medaille, drukwerken, enz.		„ 4.96
Rekening van Vissers		„ 73.30
„ „ C. G. van der Post.		„ 58.46
Aankoop van *f* 2000.— Inschr. 2½ pCt.		
Nat. W. S. à 52¼	*f* 1045.—	
Interest 3/2 d.	„ 12.78	
	f 1057.78	
Provisie	„ 2.50	
		„ 1060.28
Saldo op nieuwe rekening.		„ 495.13^{5}
Totaal		*f* 1895.90^{5}

De Algemeene Secretaris leest vervolgens eene Memorie van Toelichting voor, van dezen inhoud:

Memorie van Toelichting bij de Rekening van den Algemeenen Secretaris.

Aan de Rekening en Verantwoording, welke ik de eer heb over te leggen, wensch ik een enkel woord ter opheldering

toe te voegen. Zij sluit met een batig saldo van *f* 2029.36, of wel, als men de som die de Academie van het Ministerie van Koloniën thans te goed heeft, zegge *f* 708.89, daarbij optelt, van *f* 2738.25. Dit finantiëel bevredigend resultaat valt toe te schrijven vooreerst hieraan: dat slechts drie posten, *Onkosten van vergaderingen*, *Bureaukosten* en *Diverse uitgaven*, de raming met een naauw noemenswaard bedrag, te zamen *f* 25.34, hebben overschreden, en het debiet der werken weinig, niet meer dan *f* 18.35, daaronder is gebleven; terwijl vrij aanzienlijke sommen op onderscheiden posten minder in uitgaaf zijn geleden. Enkele van deze willen wij van wat nader bij beschouwen. De ontstentenis van den klerk gedurende een vierendeel jaars, door den dood van den Heer J. VAN DER HAAS, heeft gemaakt, niettegenstaande de milde vereffening met de achtergebleven kinderen van den overledene en eene billijke vergoeding aan den custos voor buitengewone diensten en schrijfwerk, dat de jaarwedden eene besparing opleveren van *f* 50. — De Commissie voor de daling van Neêrlands bodem heeft slechts de helft vereischt van hetgeen daarvoor uitgetrokken was, door mindere voortvarendheid van de berekenaars der waarnemingstabellen. Over hetgene de rekening der voormalige Commissie voor de Vaderlandsche Kunst overliet, had deze verlangd nog te beschikken ter belooning van een teekenaar; liet zulks echter aan het Bestuur over, dat daarin geen bezwaar zag, maar niet bij tijds daarvan kennis droeg; dit zal dus op het volgende jaar moeten worden overgebragt. De Charter-commissie heeft op verre na niet over het haar toegestane beschikt. Dat de expeditiekosten ruim *f* 100 hebben overgelaten, kan geen bevreemding wekken van wege de gestremde communicatie met Parijs. Dat er eindelijk op den post van Bibliotheek en Catalogus ruim *f* 900 overschoot, laat zich gereedelijk hieruit verklaren, dat de voltooijing en verdere uitgave van den Catalogus, ook door het tijdelijk verminderde personeel van de beambten der Academie, vertraging ondervond, waardoor geen onkosten van eenig belang tot dat doeleinde gevorderd werden; in een nieuwen jaarkring zal daarmede, zoo ik hoop, met kracht worden voortgegaan.

Wat de Rekening van he
blijkt: dat, in weêrwil van
ning, toch eene som van *f*
Grootboek der Nationale 2
heeft kunnen worden.

De Commissie door de
mie, naar luid van § 37
noemd tot het nazien var
de daarbij behoorende be
navolgend Rapport uit:

De ondergeteekende leden
deelingen onzer Akademie b
en Verantwoording van den
van dien last gekweten door
ning met de justificatoire st
derzoek hun is gebleken, da
naar behooren is gedekt. He
dat er in de overschrijding
onkosten der vergaderingen,
gaven geen bezwaar van g
uwe vergadering aanwezig
door besparing van uitgave
zich hebben doen gevoelen.

Ten aanzien der Rekeni
blijkt het: dat, niettegenstaa
van een verdienstelijk latijns
zend gulden heeft kunnen w
van het tegenwoordige jaar
plaats hebben, zal de verm
nog veel aanzienlijker zijn.

Daar de verantwoording
meenen Bestuurs tot geene
leiding gegeven, en de uitko
schouwd als alleszins voldoe

de eer het voorstel te doen, van die verantwoording goed te keuren, den Algemeenen Secretaris voor zijn beleid dank te zeggen, en den Voorzitter te machtigen de Rekening te onderteekenen en een afschrift te zenden aan den Minister van Binnenlandsche Zaken.

De leden der Commissie:

(*Get.*) H. J. KOENEN.
W. C. MEES.
P. J. VAN KERCKHOFF.
J. VAN GEUNS.

III.

Vervolgens komt in behandeling een ontwerp van Begrooting van Inkomsten en Uitgaven, voor het nieuwe dienstjaar, loopende van 1°. April 1871 tot ult° Maart 1872; welke raming in dezer voege wordt vastgesteld:

Begrooting van Inkomsten en Uitgaven gaande van 1° *April* 1871 *tot* 1° *April* 1872.

ONTVANGSTEN.

1.	Gewone Subsidiën	*f*	13998.48
2.	Vermoedelijk debiet van werken	„	200.—
3.	Restitutie van Regeringswege etc.	„	708.89
4.	Saldo in kas der vorige Rekening	„	2029.36
	Totaal	*f*	16936.73

UITGAVEN.

1.	Reis- en verblijfkosten			*f*	3400.—
2.	Jaarwedden			„	3300.—
	WERKZAAMHEDEN VAN VERSCHILLENDE COMMISSIËN.				
3.	Commissie voor de daling van Neêrlands bodem	*f*	180.—		
4.	„ voor de Vaderlandsche Kunst.	„	500.—		
	Transporteere	*f*	680.—		
	Transporteere			*f*	6700.—

		Per Transport	*f*	6700.—
	Per Transport	*f* 680.—		
5.	Commissie voor de Uitgave van het Charterboek	" 300.—		
6.	" voor Standaard-meter en Kilogram	*Pro mem.*		
			"	980.—
7.	Onkosten der Vergaderingen		"	275.—
8.	Kleine Drukloonen		"	300.—
9.	Bureaukosten		"	150.—
10.	Expeditie.		"	500.—
11.	Huishoudelijke uitgaven		"	800.—
12.	Mobilair.		"	200.—
13.	Uitgave van werken.		"	5000.—
14.	Bibliotheek en Catalogus		"	2000.—
15.	Diverse uitgaven		"	31.73
			f	16986.73

IV.

De voormalige Commissie *tot het opsporen, het behoud en het bekend maken van overblijfselen van Vaderlandsche kunst uit vroegere tijden* doet, bij monde van den Heer Leemans, mededeeling omtrent en uit het Verslag harer verrigtingen gedurende het verstreken jaar tot afdoening van loopende zaken. Bij vernieuwing blijkt hieruit hoezeer het te bejammeren is, dat de Commissie zich genoopt zag hare taak op te geven — te meer, daar het uitzigt op de instelling eener Rijkscommissie tot hare vervanging voor het oogenblik althans niet bestaat. Nadat toch in eene opzettelijk daartoe belegde Buitengewone Vereenigde Vergadering Rapport (zie Bijlage A) was uitgebragt door het vijftal leden wier voorlichting en raad was ingeroepen en, overeenkomstig hun advies, aan de Regering de wenschelijkheid was blootgelegd van het tot stand komen eener Rijkscommissie op den voet als in een vroeger Verslag aangegeven, werd daarop door den toenmaligen Minister van Binnenlandsche Zaken af-

wijzend beschikt (zie Bijlage B). Later meende het Bestuur der Academie op de zaak nog eens nader te mogen en te moeten aandringen; hetwelk echter met geen gunstiger gevolg geschiedde, blijkens een schrijven van het tegenwoordige Hoofd des Departements (zie Bijlage C). De Vergadering nam met leedwezen van een en ander kennis.

V.

De Algemeene Secretaris draagt alsnu het navolgend Verslag voor van de Commissie voor het Oorkondenboek.

Als naar gewoonte heeft uwe Commissie weder het genoegen een kort berigt over den voortgang der werkzaamheden tot voltooijing der eerste afdeeling van het Oorkondenboek, aan de Academie mede te deelen.

Bij het vorige verslag was de uitgave der stukken tot het jaar 1274 gevorderd. Sedert is de druk wel langzaam en ongeregeld, maar echter gestadig voortgegaan, en de Commissie heeft het genoegen te berigten, dat eerdaags eene nieuwe aflevering van dit werk het licht zal kunnen zien, bevattende de charters van 1274 tot in 1285; met nog twee volgende afleveringen zal deze afdeeling van het werk voltooid zijn.

Van gemeentebesturen en bijzondere personen ondervonden wij gereedelijk hulp en inlichting, waar die gevraagd werd, vooral heeft het gemeentebestuur van Dordrecht en dat van Schoonhoven aanspraak op onze dankbaarheid door de mededeeling van onuitgegeven oorkonden uit hunne archieven, die thans in onze verzameling zijn opgenomen; ook van de heeren provinciale archivarissen ontvingen wij bij voortdurend blijken van welwillende belangstelling.

Wat den meer of min belangrijken inhoud der opgenomen stukken aangaat, zal het niet noodig zijn daarover uit te weiden; toch meent uwe Commissie te mogen wijzen op een charter van 1283, hier voor het eerst uitgegeven, en waarin het oudste schriftelijke bewijs gevonden wordt voor het bestaan eener grafelijke maat te Dordrecht, ten tijde van graaf Floris V.

Voor de eerstvolgende aflevering is reeds een goed deel der kopij gereed gemaakt, hoewel sommige stukken nog uit verschillende archieven verwacht worden. Wij koesteren dus de hoop, dat ook het drukken van het vervolg geregeld zal kunnen voortgaan.

Uwe Commissie heeft in het afgeloopen jaar een gevoelig verlies geleden door het overlijden van een harer leden, den Heer DELPRAT. Ondanks zijne hooge jaren had hij steeds met den meesten ijver de belangen onzer onderneming trachten te bevorderen, daartoe persoonlijk onderscheidene archieven onderzocht, de moeite van het nazien der proeven gedeeld en zich zelfs met de zware taak belast om de noodige registers op het werk te vervaardigen. Door zijnen dood is die taak onvoltooid gebleven, en valt op de schouders der Commissie terug. Hoe lastig en veelomvattend die taak zij, uwe Commissie, in de volle overtuiging van het noodzakelijke daarvan, zal trachten ook daarin te voorzien, opdat het Oorkondenboek al dat nut moge stichten dat van zoodanig werk te verwachten is.

's Hage, Maart 1871.

Namens de Commissie:
L. PH. C. VAN DEN BERGH.

VI.

Daarop wordt door den Algemeenen Secretaris Verslag uitgebragt over den staat van de Boekerij en het Munt- en Penningkabinet.

Hiervan valt ditmaal weinig te berigten. Wederom werd eene vrij aanzienlijke som besteed voor het zoo hoogst noodige inbinden van losse nommers van journalen, die anders ligt verloren konden gaan; de ruiling van wetenschappelijke geschriften mèt binnen- en buitenlandsche genootschappen en Academiën vermeerderde steeds, met uitzondering van het zoo vreesselijk geteisterde Frankrijk.

Het Munt- en Penningkabinet werd slechts met één medaille verrijkt, geslagen op het 250jarig bestaan der Remonstrantsche

Broederschap. De Heer W. J. DE VOOGT, wien de Academie grooten dank schuldig is voor de gedurende negen jaren aan hare collectie gewijde zorgen en moeite, zag zich door drukke bezigheden genoopt van het hem toebetrouwde beheer afstand te doen, hetwelk op uitnoodiging van het Bestuur voor het vervolg de Secretaris der Letterkundige Afdeeling, de Heer J. C. G. BOOT, welwillend op zich heeft genomen. Mogt hij zijne bemoeijing beloond zien door eene toenemende belangstelling in die verzameling, waaraan het tot dus ver maar al te zeer ontbrak.

VII.

Eindelijk heeft de verwisseling van den voorrang der Afdeelingen plaats, en sluit de Voorzitter de Vergadering.

BIJLAGE A.

Rapport uitgebragt in de Buitengewone Vereenigde Zitting van beide Afdeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, op Saturdag 5 *November* 1870.

In de laatst gehouden Vereenigde Zitting der Academie gaf de Commissie *voor het opsporen, het behoud en het bekendmaken van Overblijfsels van Vaderlandsche Kunst uit vroegere tijden* kennis: dat zij zich — om redenen in 't breede ontvouwd aan het slot van haar jongste verslag, dat afzonderlijk gedrukt en aan de leden rondgezonden is — genoopt zag, in het belang der haar toebetrouwde taak, haar mandaat neder te leggen, het aan de Academie overlatende, of men door het benoemen van nieuwe leden de Commissie wilde bestendigen, hetwelk zij

echter ontried, dan wel zou volstaan met de eischen te omschrijven en der Regering eerbiediglijk onder de aandacht te brengen, waaraan eene Rijks-Commissie had te beantwoorden, van welker instelling zij oordeelde dat eeniglijk en alleen in dezen heil was te verwachten.

Het groote verschil van meening dat zich daaromtrent in den boezem uwer vergadering openbaarde, leidde tot het benoemen eener Commissie, om hier van raad en voorlichting te dienen, welke Commissie thans de eer heeft Verslag uit te brengen van hare overleggingen en bemoeijingen.

1°. Stelde zij zich de vraag voor: mag men in billijkheid van de Heeren LEEMANS, MOLL en ROSE vergen, dat zij op hun genomen besluit, konde het zijn, nog terugkwamen? Als men de redenen nagaat die hen daartoe gebragt hebben, ware zulks onbescheiden te achten. Van den aanvang af, nu 9 à 10 jaren geleden, met onverpoosden ijver werkzaam, getroostten zij zich tallooze opofferingen van tijd en moeite, waarvoor zij niet dan schaars de voldoening mogten smaken, van eene laakbare verwaarloozing van hetgene kunstgevoel of vaderlandsche zin in eere behoorde te houden, te hebben voorkomen, verstoken als zij waren van genoegzame stoffelijke middelen, van de noodige magt, van den gehoopten steun en medewerking hunner landgenooten. In dat opzigt blijft der Academie niet anders overig, dan hun nogmaals hartelijk en opregtelijk dank te zeggen voor de door hen aangewende pogingen, waardoor naar eigen schatting wel is waar weinig, maar toch nog betrekkelijk veel is tot stand gebragt, de menigvuldige belemmeringen en bezwaren in aanmerking genomen waarmede zij te worstelen hadden.

2°. Kwam ter sprake het al of niet wenschelijke van de bestendiging der Commissie door benoeming van nieuwe leden. Onder het personeel der Academie is men het algemeen eens dat geen voldoend aantal leden te vinden is, dat met dezelfde oudheidkundige en technische kennis toegerust als de aftredenden, tijd en wijle genoeg heeft, om zich beschikbaar te stellen tot het opvatten der nedergelegde taak. En om buiten haren kring zich personen te annexeeren, daartoe mist de Academie

ten eenenmale de bevoegdheid, behalve dat het geen houding hebben zou, eene verpligting op zich te blijven nemen voor welker behoorlijke vervulling zij erkennen moest dat hare eigen krachten te kort schoten. Maar ook al konde zij onverhoopt slagen in het naar eisch voltallig maken der haar geheel ontvallen Commissie, de leemte bleef bestaan van gebrek aan stoffelijke middelen, gebrek aan magt. Wat het eerste toch aangaat: het afzonderen eener toelage als hier volstrekt gevorderd wordt, is der Academie bij haar bekrompen subsidie onmogeiijk — en hoe wanhopig het is, van 's Lands Bestuur voor de zoo weinig begunstigde Kon. Akademie extra-subsidiën aan te vragen, ook ten behoeve van werkzaamheden die Neêrlands roem op wetenschappelijk gebied het naast raken, daarvan getuigt hare geschiedenis. Voor het tweede is geen redmiddel hoegenaamd. Waar bede en aandrang vruchteloos blijken en een gebiedend woord noodzakelijk is, daar heeft de stem der Academie, of van eenig ligchaam dat van haar uitgaat, geen genoegzame klem.

Wat wil de Academie hier dan verder uitrigten, zonder personeel, zonder middelen, zonder magt? Men zegge niet, het strekt haar tot schande, eene schoone taak, die zij eens op zich nam, te laten varen. Heeft zij zich aanspraak verworven op grooten lof, van uit eigen beweging de volvoering dier taak te hebben beproefd, even loffelijk is het, ja pligtmatig, nu zij door eene rijpe ondervinding geleerd heeft dat de aanvaarde werkkring bij haar niet t'huis behoort, om zich door geen kleingeestig vastklampen aan eene vermeende eer te laten weêrhouden, van dien werkkring op te geven, ten einde eene behoorlijke behartiging daarvan niet te belemmeren, eene behartiging die, ook naar ónze bescheiden meening, op den weg ligt der Regering. Wij wenschen daarom

3o. het voorstel der Commissie te ondersteunen. Op 's Lands Regering alleen berust de verpligting, 's Lands Regering alleen bezit, behalve de middelen, ook de magt, om hier te doen wat gedaan behoort te worden. Mogt de Regering die verpligting ontkennen of van zich afwerpen, niet op de Academie, die gedaan heeft wát zij konde, maar op haar kwame de schande

neêr, van in het verhoeden en beteugelen van vandalismus achterlijk te blijven bij andere beschaafde natiën.

Wil zij zich echter van deze hare dure verpligting kwijten, dan mag zij geen halve maatregelen nemen, dan moet zij eene Rijks-Commissie in het leven roepen uit een voldoend aantal leden bestaande, toegerust met de noodige kennis ook op het gebied der kunst in meest uitgebreiden zin. De Secretaris behoorde goed bezoldigd te worden, als belast met de uitvoering der genomen besluiten en de behandeling der loopende zaken. *Allen* leden zouden reis- en verblijfkosten toegekend moeten worden, zoo voor hunne vergaderingen als voor persoonlijke onderzoekingen buiten hunne respective woonplaatsen. De Commissie moest het regt hebben, om onder den eenen of anderen titel, overal waar zulks noodig of nuttig bleek, medewerkers aan zich te verbinden, onbezoldigd ook, doch met schadeloosstelling voor onvermijdelijke onkosten. Zij zou voorts moeten kunnen beschikken over de goede diensten van een paar bekwame jonge bouwkundigen, door wie zij zich in loco kon laten vervangen, en aan wie men onder anderen konde opdragen het vervaardigen eener statistische lijst van alle nog bestaande overblijfsels van oude Vaderlandsche Kunst, vooral van gebouwen, gedenkteekens enz. Zij moest eindelijk gehouden zijn, de vruchten harer onderzoekingen in de uitgaaf van afbeeldingen van oude gebouwen en andere kunstwerken het licht te doen zien, waartoe zij over de noodige middelen behoorde te kunnen beschikken.

In dier voege is uwe Commissie het met de voorstellers eens, dat eeniglijk het doel dat men voor oogen heeft, bereikt zal kunnen worden, en in dien geest wenscht zij derhalve u te adviseeren dat de Academie zich tot de Regering zal wenden.

Vogelenzang, 11 Julij 1870.

G. MEES Az.
P. J. VETH.
L. COHEN STUART.
Th. BORRET.
C. J. MATTHES.

BIJLAGE B.

MINISTERIE
van
BINNENLANDSCHE ZAKEN.

N°. Litt. A.

5e AFDEELING.

ONDERWIJS, KUNSTEN EN
WETENSCHAPPEN.

NOTA. *Men gelieve bij het antwoord den datum, de letter het nommer en de afdeeling van dezen brief naauwkeurig aan te halen*

's Gravenhage, 31 December 1870.

Naar aanleiding van het schrijven der Akademie, dd. 11 December jl., N°. 12, heb ik de eer ter harer kennis te brengen, dat tegen het „in het leven roepen eener Rijkscommissie „tot het opsporen, het behoud en het bekendmaken van over-„blijfsels der Vaderlandsche kunst uit vroegere tijden," overwegende bedenkingen bestaan, zoodat ik tot het verwezenlijken van dit denkbeeld althans op dit oogenblik niet zou kunnen medewerken.

Te meer zou ik er dus prijs opstellen, dat de Commissie der Akademie, die gedurende een tal van jaren met den meesten ijver en niet zonder goeden uitslag op dit gebied is werkzaam geweest en met de grootste bereidvaardigheid, zoo als gaarne door mij wordt verklaard, de Regering op haar verzoek heeft voorgelicht, kon goed vinden het haar door de Akademie gegeven mandaat niet neder te leggen.

Mogt zij evenwel daartoe niet kunnen besluiten, dan zal er voor de Regering niets anders overblijven dan er in te berusten en bij voorkomende gelegenheden de voorlichting van deskundigen uit of buiten de Akademie te verzoeken.

De Minister van Binnenlandsche Zaken
(*Get.*) FOCK.

MINISTERIE
van
BINNENLANDSCHE ZAKEN.

N°. 188.

5e AFDEELING.

ONDERWIJS, KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

NOTA. *Men gelieve bij het antwoord den datum, de letter, het nommer en de afdeeling van dezen brief naauwkeurig aan te halen.*

Naar aanleiding van het s
heb ik kennis genomen van
N°. 12. Tegen het instellen
bedenking. De Commissie u
rende eenige jaren heeft bela
sels van oude Nederlandsche
voorstellen dienaangaande, wa
Hebben, niettegenstaande har
langstelling, hare pogingen de
het is niet te verwachten, da
lukkiger zal slagen.

Raadzaam schijnt het alzoo
stelling van genootschappen e

Voor zooveel dan bij onder
gering noodig mogt worden b
hoeverre daaraan zij te voldoe

Verslag van de Commissie der Koninklijke Akademie van Wetenschappen tot het opsporen, het behoud en het bekendmaken van de overblijfsels der vaderlandsche kunst uit vroegere tijden, over 1870 *tot* 1871.

Toen de Commissie in de jaarlijksche vereenigde Vergadering der beide Afdeelingen op 30 April des vorigen jaars, de redenen ontwikkeld had, die haar tot het besluit voerden, om, nadat zij gedurende een tiental jaren de haar opgedragen taak naar haar beste vermogen getracht had te volbrengen, haren lastbrief neder te leggen, meende zij aan het verlangen der Vergadering in zooverre te moeten toegeven, dat zij, in afwachting van de uitkomst van nadere overwegingen, en eene daaruit volgende beslissing der Akademie, zich met de afdoening der aanhangige en loopende of gedurende dien tijd nog inkomende zaken, bleef belasten. Ook na die beslissing in eene buitengewone vereenigde Vergadering, die op 5 November van het vorige jaar plaats had, en waarin bij het daar genomen besluit aan het verlangen der Commissie tot het erlangen van een eervol ontslag werd voldaan, en tevens vastgesteld, dat geene nieuwe Commissie benoemd, maar tot de voortzetting van de taak door eene Rijkscommissie aan de Hooge Regeering een voorstel zou geschieden, verklaarden hare leden zich nog bereid, om, met uitzigten op eene mogelijk gunstige beschikking, de tot dusver haar opgedragen belangen te behartigen; en zij ging daarmede voort, ook nadat die uitzigten geheel en al werden opgeheven.

Thans, gereed om rekenschap van haren arbeid aan hare lastgevers af te leggen, zou de Commissie eenigermate onder den schijn kunnen komen, dat zij welligt na hare opheffing op 5 November jl., stemmen uit het Doodenrijk deed spreken, en zouden hare handelingen gedurende haar leven, wilde men het bekende „de mortuis nil nisi bene" laten gelden, al op eene zeer toegevende beoordeeling aanspraak mogen maken. Maar haar over-

gebleven drietal leden handelde en handelt nog in zekeren zin ook als bevindvoerders eener nalatenschap, om den boedel op eenen effen voet te brengen, en zij moesten dus ook de zorg voor de op de nalatenschap nog rustende verpligtingen op zich nemen.

In die betrekking is de Commissie aan de vereenigde Vergadering rekenschap verschuldigd van hare handelingen gedurende het eindigend Akademiejaar, en zij is bereid die af te leggen, hopende, dat de goedkeuring op haar beheer haar evenmin door de Akademie zal onthouden worden, als vroeger, toen zij nog als eene werkelijk bestaande Commissie jaarlijks optrad tot verslag en verantwoording wegens hare bemoeijingen.

De Commissie hield slechts twee vergaderingen, op 5 November des vorigen jaars, vóór en na de op dienzelfden dag gehouden buitengewone vereenigde Vergadering, in het gebouw der Akademie, en op 24 April jl. insgelijks te Amsterdam, ten huize van haar medelid, den heer Moll.

Van de ingekomen mededeelingen, teekeningen en andere stukken, werd in de vergaderingen der Letterkundige Afdeeling, geregeld eene schriftelijke opgaaf ten bureele overgelegd, die naderhand met de verslagen der vergaderingen in de *Staats-Courant* ter algemeene kennis werd gebragt. Met hulde aan de welwillende inzenders worden die verschillende bijdragen hier meer naauwkeurig omschreven.

Door tusschenkomst van het Ministerie van Binnenlandsche Zaken, werden van het Ministerie van Financiën, ontvangen: Exemplaren van *Bestekken* voor ontmantelingswerken van Breda, Bergen-op-Zoom en Venlo;

Photogrammen van het gesloopte bastion Duifhuis en Valkenberg te Breda, de Waterpoort, de Haagpoort van de buitenzijde gezien, twee van dezelfde poort, met de wachthuizen en een van dezelfde poort en de Courtine Prins Holland, alle te Breda; van het groote bomvrije arsenaal der voormalige Marinewerf van uitrusting, van de takelmagazijnen der voormalige Marinewerf, de groote kappen der voormalige Marinewerf van Scheepsbouw en van de kleine kappen dier werf te

Vlissingen; twee bouwkun
Boschpoort en de St. Pietei

een koperen *messenhecht,*
de slooping der vestingwerk

Van den heer G. J. I
Gemeente te Bathmen bij
ning op de opdragt van
Prins Maurits, in 1613 (
blz. 87).

Van denzelfden heer Ri
ringen, bij de verbouwing
dekt.

Van den heer VAN ALPH
zestiental zilveren, Engelscl
Brabantsche en andere Zui
sche, Nederlandsch-Indische
zijn bezit.

Van den heer J. A. VAI
vormde Gemeente te Rijsv
muurschilderingen, bij de v
de vroeger aan den dag gek

Van de DIRECTIE DER
BURG, *berigt* omtrent de aan
Pieter bij Maastricht.

Van den BURGEMEESTER
berigt omtrent de slooping v
Katholieke Gemeente aldaar.

Van den BURGEMEESTER
slooping van de kerk der He

Van den heer J. C. FRE
trent oude Delftsche tegelt
aldaar beschikbaar.

Van den heer A. AIDE
Noord-Brabant, *berigt* en s
eenen Spaanschen dubbelen
eenen der geestelijken van h

Van den heer J. J. SMIT

omtrent muurschilderingen in het koor van de kerk der Hervormde Gemeente aldaar.

Van den heer F. C. Hofman te Amsterdam, *berigt* omtrent muurschilderingen in de Hervormde Kerk te Weesp.

Van den heer van der Veen, predikant bij de Hervormde Gemeente te Waalwijk, *berigt* omtrent de doopvont, in de kerk der Hervormde Gemeente te Sprang. Over deze doopvont werd reeds in het Commissie-verslag van het vorige jaar, blzz. 30, 31 gehandeld.

Van den Burgemeester van Appeltern, *berigt* omtrent zilveren zegelstempels van Heer Wolferd van Borsselen, bij het baggeren van zand uit de Maas onder Alphen gevonden; en omtrent eene koperen tabaksdoos, op dezelfde wijze aan den dag gekomen.

Van den heer B. Hoogeboom, Ingenieur van 's Rijks Waterstaat in het 1ste Arrondissement, zesde distrikt te 's Hertogenbosch, een *zwaard* bij het uitbaggeren van de Dieze nabij die vesting gevonden.

Van den heer N. van Buuren te Gouda, de *afteekeningen* van de beide zijden van een gouden muntstuk, te Vollenhoven, bij het rooijen van aardappelen door een meisje gevonden.

Van den heer L. A. Laurey, boekhandelaar te Nieuwediep, ter bezigtiging een koperen gedenkpenning, hem bij toeval onder oud koper in handen gekomen.

Van den Burgemeester van Heerde, Gelderland, *photogram* van de kerk en haren vernieuwden toren, van de Hervormde Gemeente aldaar.

Van Jhr. Mr. Victor de Stuers, Advokaat te 's Gravenhage, *berigten* omtrent de slooping van eenen ouden toren van het oude kasteel of blokhuis te Leeuwarden; van eene middeleeuwsche buitenpoort en verdedigingsmuur te Zutphen; van de Veldpoort te Wijk bij Duurstede, en van een gedeelte van het Ewouds en Elisabeths-Gasthuis aldaar; omtrent plan van verbouwing van de Onze-Lieve-Vrouwe kerk te Zwolle, en omtrent oud Romaansch schilderwerk op den wand der St. Servaaskerk te Maastricht te voorschijn gekomen.

Van Burgemeester en Wethouders van Leeuwarden, een

photogram van het vroegere ken en hersteld tuchthuis, Leeuwarden.

Van BURGEMEESTER en V twee *photogrammen* van de en van de buitenzijde gezie

Van den heer A. J. H. terstaat te Winschoten, *om.* veren en een paar kopere zijn bezit.

Van den heer W. Mo aan de hoogere burgerscho op de helft der ware groot in steen gehouwen beer, c te Stiens, Friesland, in den

Van den heer S. FAIRN plaar van een der *photogr* genaamde kasteel van Radb vóór de eenige jaren geled oude torens van het gebou

Van den heer F. W. gram van eenen zoogenaamd in de grondslagen van een Haarlem voor den dag gek

Van het FRIESCH GENO EN TAALKUNDE, een exempl N. R., Dl. VI, St. 2, en *delingen*, 1866—1870.

Van den BURGEMEESTER aanstaande vernieuwing va der Hervormde Gemeente a oude glazen met ingebrand den. Later kwam van de *mededeeling* in, dat hij den GROOT, uitgenoodigd had glazen op te maken en z toe te voegen, om een en a

over te zenden. Nog werd door hem de aandacht gevestigd op andere voor de vaderlandsche kunst belangrijke bijdragen in dezelfde kerk aanwezig.

Van den BURGEMEESTER van Weststellingwerf in Friesland, *berigt* omtrent een kistje te Finkega, een jaar geleden met eenige kerkelijke voorwerpen, in het veen gevonden en thans nog ten huize van den vinder, RIENTS PIETERS KOOPMANS, aldaar aanwezig.

Voor al deze toezendingen herhaalt de Commissie hier haren dank, dien zij bij de maandelijksche vermelding der bij haar ingekomen stukken, in de afdeelingsvergaderingen, reeds voorloopig aan de regthebbenden had gebragt.

Eene nadere en meer uitvoerige behandeling en omschrijving van de meeste deze opgaven en toezendingen, zal niet overbodig geoordeeld worden, zij gaat, voor zooveel noodig, gepaard met de mededeeling van de handelingen en maatregelen, waartoe zij aanleiding hebben gegeven.

SLOOPING VAN OUDE GEBOUWEN.

DE BOSSCHEPOORT TE MAASTRICHT.

De net bewerkte, opgemeten teekeningen dezer poort, leveren gezigten op het gebouw van de stadszijde en van de buitenzijde genomen, eene doorsnede over de lengte, eene doorsnede over een gedeelte van de breedte, regts wanneer men van de stad naar buiten ging, en een gezigt op een gedeelte links.

Volgens de aanteekeningen van den opzigter bij de ontmantelingswerken, den heer P. JONKERGOUW, was de tweede of buitenste helft van het gebouw het oudste gedeelte, en behoorde daartoe ook eene bij de slooping ontdekte, nog goed bewaard gebleven hardsteenen, overwelfde trap, waarmede men, aan den regterwand, naar het bovengedeelte van de poort opklom. Voor het overige bleek, dat het geheel menige verandering en verbouwing had ondergaan, totdat het in zijnen laatsten toestand was gekomen.

De St. Pieterspoort te Maastricht.

Deze poort maakte door haren vorm meerdere aanspraak op belangstelling geldig. De teekening geeft: platten grond, een gezigt op den ingang en het regts daaraan verbonden gedeelte, benevens een gedeelte van den walmuur, eene lengte- en eene dwarsdoorsnede. Voordat met de slooping van den wal ter wederzijde eenen aanvang was gemaakt, toonde het geheele poortgebouw aan de buitenzijde slechts twee ronde, naakte torens, aan beide zijden met de muren van den hoofdwal verbonden; aan den ingang van de stadszijde werd het oude werk bedekt door twee groote hardsteenen pilasters, eene toevoeging van den laatsten tijd. Bij het ontblooten van het muurwerk, vooral van het westelijke gedeelte aan de binnen- of stadszijde, kwamen de eigenlijke vormen van het geheel te voorschijn. De poortdoorgang voerde van den ingang aan de stadszijde eerst met eene kleine kromming links of oostwaarts, en verder in eene regte lijn naar buiten, tusschen de twee zware torens, wier muren van mergelsteenen opgebouwd, met eene even dikke of nog dikkere bekleeding van baksteenen ommetseld waren; ditzelfde was het geval met den geheelen oostelijken en het grootste gedeelte van den westelijken muur van den geheelen doorgang. De oostelijke toren was geheel rond, de westelijke had dien vorm slechts aan de noordelijke of buitenzijde, aan de andere of naar de stad gekeerde zijde was hij met eenen regten muur afgesloten. De binnenruimte werd door eenen dikken muur van het noorden naar het zuiden, en door eenen anderen, veel dunneren binnenmuur van het oosten naar het westen in vier ruimten afgedeeld, en bestond uit twee verdiepingen. Tot de benedenste gaven twee openingen aan de noordzijde toegang; hoe men tot de bovenste verdieping opklom, blijkt, althans uit de teekeningen, niet. Juist in den hoek, waar aan de buitenzijde de hoofdwalmuur aan den toren aansloot, waren, op 7 meters boven den beganen grond, overblijfsels van een torentje, of welligt van eene trap, zigtbaar, doch te zeer beschadigd om de bestemming met eenige zekerheid te bepalen. Al dit metselwerk bestond uit gebakken steen. Aan de zuidzijde bevond zich, op 1,50 meter boven den beganen

grond, een digt gemetseld schietgat. Vóór het stadwaarts, of naar het noorden gekeerde gedeelte van denzelfden toren waren eene menigte hokjes en muurtjes gedeeltelijk nog aanwezig, wier bestemming niet bleek, en die bij het wegruimen van den grond, voor zoover zij niet met den hoofdwalmuur in verband stonden, meerendeels instortten en dus niet meer konden opgemeten worden.

Tot de onverdeeld gebleven binnenruimte van den oostelijken toren leidde eenmaal een later digt gemetselde doorgang, uit het overdekte gedeelte van het poortgebouw; het licht ontving men door een op de hoofdgracht uitziend venster.

Noch de teekeningen, noch de geschreven toelichtingen leveren bijzonderheden nopens het metselverband der met baksteenen opgebouwde gedeelten, evenmin omtrent de afmetingen en de gehalte dier steenen, of van den kalk en den aard zijner zamenstelling en menging. Dit is te bejammeren, dewijl daardoor ook de gegevens buiten beschikking zijn gebleven, om overal over den betrekkelijken ouderdom van de verschillende gedeelten van het poortgebouw te oordeelen.

Kerk der Roomsch-Katholieken te Bovenkarspel, Noord-Holland, en kerk der Hervormde Gemeente te Idsegahuizen, Friesland. Over de voorgenomen slooping van de eerstgenoemde kerk werd in het vorig verslag, blz. 30 (*Jaarboek* 1871, zelfde bladz.) gehandeld. Uit een sedert van den heer Hoofd-ingenieur van 's Rijks Waterstaat ontvangen berigt, is gebleken, dat de kerk sedert hare verbouwing in 1828 geene overblijfselen van haren oorspronkelijken bouw had bewaard, en dus bij de slooping geene schade voor de geschiedenis der vaderlandsche kunst te duchten was. Ook de kerk te Idsegahuizen dagteekende, volgens ontvangen berigt van den Burgemeester van Wonseradeel (de burgerlijke gemeente waartoe eerstgemelde plaats behoort) eerst uit de loopende eeuw, en had dus voor geschied- of oudheidkunde volstrekt geene waarde.

Kerk der Hervormde gemeente te Maasdam. Door eene aankondiging in de Nieuwsbladen was het plan tot slooping van dit kerkgebouw nog tijdig genoeg ter kennis van de Commissie gekomen, om nader onderzoek en, naar gelang daarvan,

net nemen van noodige ma
kerk dagteekent van een ve
noordwestzijde de overblijfsel
kapel. De toren werd een z
had dus voor het doel dat
waarde. Door de welwillen
genieur van 's Rijks Waters
AUGIER te 's Gravenhage, to
had gerigt, werd aan den C
heer C. LUGTEN te Putte
bij de slooping de noodig
doen, naauwkeurige bouwk
gen, en aanteekening te h
van eenig belang geacht
kunnen, zoodra het werk
gemoet gezien.

KERK TE EEXTA, Groning
24 – 26 werden reeds eenige
belangrijke gebouw mededed
loopige beschrijving en een
nieur van 's Rijks Waterstaa
DEN te Groningen, aan de
heer A. J. H. BAUER, Opzi
werd belast met de zorg v
ningen enz., en leverde, in
bij de Commissie met het
vangen werden, de bewijzen
handen was toevertrouwd.
grond, gezigten op den zu
lijken eindgevel, eene dwar
men, afteekeningen van bij
lichtende beschrijving. Uit d
opmerkingen overgenomen,
de voorloopige vroegere opga

Bij de stormen van 16 e
kerk zooveel schade geleden,
heel onbruikbaar geworden,

aan te groote bezwaren onderhevig was. De groote kosten die eene noodig geoordeelde, geheele herbouwing zou vorderen, de bedenking dat slechts de helft der ruimte voor de behoeften der gemeente vereischt werd, en tengevolge van het zich allengskens meer noordwaarts verplaatsende dorp, eene ligging van het kerkgebouw meer in het midden der woningen wenschelijk was, leidden tot het besluit, om de oude kerk, alsmede den, op eenigen afstand van het gebouw staanden toren, voor afbraak te verkoopen, en eene geheel nieuwe kerk op eene beter gelegen plaats op te bouwen.

Op het einde van Februarij van het volgende jaar werd de slooping openlijk aanbesteed, het werk in de volgende maand begonnen, eerst tamelijk vlug, later echter met minder vaart voortgezet, wegens moeijelijkheden voor het wegvoeren van het puin, zoodat eerst op het einde van 1870 het laatst overgebleven gedeelte der grondslagen werd weggeruimd.

De kerk heeft den grondvorm, niet zoo als uit de voorloopige opgaven, in het vorige Jaarverslag werd gezegd van het Grieksche, maar dien van het Latijnsche kruis, welks oostelijk gedeelte of koor, even als de beide dwarsbeuken en het westelijke uiteinde, vierkant afgesloten waren. De geheele lengte van het oosten naar het westen, buitenzijds 35,5, binnen 32,5 meters, de dwarsbeuk 22,8 en 19,8 meters; de breedte van schip en koor binnenzijds 8,5; van de dwarsbeuken 7,7. Oorspronkelijk gaven vier deuren toegang tot de kerk, twee in het midden van de noordelijke en zuidelijke zijmuren van het schip, twee andere in de gevels der beide dwarsbeuken. Volgens de overlevering droegen die ingangen verschillende namen, waarschijnlijk in overeenstemming met vier onderscheiden gemeenten, die er meer bepaald gebruik van maakten. De deur in den noordelijken beukgevel heette de Scheerderdeur, die in den noordelijken muur van het schip, de Noordbroeksterdeur; in den zuidelijken de Meedemerdeur en in den zuidelijken beukgevel de Eexterdeur. De twee noordelijke deuren waren digt gemetseld, die van den koormuur met dezelfde steensoort als die van het gebouw zelf, doch de ingang van den noordelijken dwarsbeuk met steenen van kleinere afmetingen, 27 bij 13,5

en 6 cM. De toegemetselde ingangen waren echter langen tijd gebruikt geweest, zoo als bleek uit de uitslijting van de nog aanwezige steenen onderdorpels van bruinen Bremersteen; ook uit de zware ijzeren duimen, waaraan de deurvleugels eenmaal aangehangen waren. Deze duimen waren met eene lange veer in het metselwerk bevestigd en rustten op een blokje hardsteen. De sluiting scheen alleen aan de binnenzijde plaats gehad te hebben met eenen houten boom van ongeveer 12 cM., die door eenen in het metselwerk uitgespaarden vierkanten koker heen en weer bewogen werd. Op dezelfde wijze was de in den zuidelijken muur van het schip nog aanwezige Meedemerdeur, doch die ook al sedert lang niet meer gebruikt werd, gesloten. De eenige nog gebezigde ingang, aan den zuidelijken beukgevel, had eenen deurvleugel, voorzien van een zwaar ijzeren slot, en op de duimen met twee ijzeren hengen draaijend. Deze hengen van ongeveer eenen meter lengte waren eenvoudig maar sierlijk bewerkt, met naar boven en onder zes, drie aan elke zijde uitspruitende, golvende takken. De deurvleugel van dubbel opgeklampt, ongeveer 6 cM. dik eikenhout, met gesmede ijzeren kopboutjes aaneen verbonden. De onderdorpel was waarschijnlijk in latere jaren verlaagd, daar de hardsteenendorpel weggenomen en door eene gemetselde rollaag van baksteenen (25 bij 12 en 5 cM.) vervangen was.

De ramen van kleine afmetingen waren boven den eersten omloopenden band aangebragt. Met spitsbogen afgesloten hadden zij tot aan de buitenzijden der eggen eene hoogte van 4,2 bij eene breedte van 1,3; de lichtopeningen eene hoogte van 3,4 M. en eene breedte van 5 cM.; de vensters in de zijmuren der dwarsbeuken waren kleiner, hebbende slechts tot aan de buitenzijden der eggen, eene hoogte van 3,6 bij eene breedte van 1,2; de lichtopeningen 3 bij 0,5 M. Een groot aantal der vensters was digtgemetseld en mogt dus meer den naam van nissen dragen. In den zuidelijken muur van het schip had men zeven vensters van het westen oostwaarts tellende: een blind, of digtgemetseld, twee open, twee digt, en wederom twee open; in den westelijken muur van den zuiderbeuk een open; aan den beukgevel vier, waarvan een digt, twee open

en een digt; in den oostelijken muur van dien beuk wederom een open, en in den zuidelijken muur van den oostelijken of koorbeuk, drie vensters, waarvan de twee eerste open, het derde digt. De oostelijke gevel had wederom, even als die van den laatstgenoemden dwarsbeuk, vier vensters, het eerste en laatste digtgemetseld, de beide middelste open. Dezelfde verdeeling van vensters had ook plaats aan den noordelijken muur van den koorbeuk, de muren van den noordelijken dwarsbeuk, van het schip en den westelijken gevel.

In het gedeelte van de muren onder den hierboven genoemden omloopenden band, dat van den beganen grond eene hoogte van ongeveer 7,5 meters had, terwijl het bovengedeelte, te rekenen van dien band tot aan het dak, 5,7 meters hoog was, waren nissen uitgespaard, met zeer flaauwe punt- enkele met rondbogen gesloten. In de zuidelijke en noordelijke zijmuren van het schip, van het westen aftellende eerst drie nissen tot aan den top der boogsluiting hoog 5,8 breed 2,2 M., op eenigen afstand boven den beganen grond; vervolgens twee nissen met rondbogen en rakende tot aan den beganen grond, hoog 7 en breed 2,7 M. In elken zijmuur der dwarsbeuken twee nissen met puntbogen, hoog 5,8 breed 1,9. In de gevels der dwarsbeuken drie nissen, hoog 6, breed 2,2 M. In de zijgevels van het koor drie nissen, hoog 6, breed 2,1 M. Eindelijk in elken der oostelijke en westelijke gevels vier nissen, hoog 6 en breed 1,9 M. In het bovengedeelte of de bogen dier nissen, maar bij enkele vrij wat buiten het midden, waren aan de zijmuren der dwarsbeuken en de drie muren van den koorbeuk, rondlichten aangebragt, waarvan de twee buitenste in den oostelijken muur van den koorbeuk wederom digtgemetseld waren. Enkele dier lichten hadden de traseeringen nog behouden. De westelijke sluitmuur van het schip, stemde in het aantal dier rondlichten overeen met den oostelijken van den koorbeuk. Waar de nissen en rondlichten digtgemetseld waren, had men hiertoe baksteenen van dezelfde afmetingen als die van het gebouw zelf, (30 bij 15 en 9 cM.) gebezigd en wel in keperwerk.

De vier gevels hadden driehoekige gevelfrontalen, welker top

gelijk van hoogte was met de nok van het dak. In den oostelijken en den westelijken gevel waren de trommels met zes dunne muraalzuilen of schalken, in zeven vakken verdeeld, in elk der 3 middelste vakken eene nis met eenen dubbelen punt-hangboog gedekt; in de twee naast daaraan sluitende vakken heeft de nis den vorm van een trapezium, de beide eindvakken zijn ledig gebleven. Onder de zijlijsten zijn punt-hangbogen aangebragt, wier uiteinden waar zij boven de zoo even genoemde schalken zich bevinden, op deze laatste rusten. Bij de twee dwarsbeukgevels bestond die verdeeling door muraalzuilen niet, maar toonde de trommel in het midden drie nissen van gelijke afmetingen, met flaauwe puntbogen gesloten, en aan beide zijden naast die nissen, drie andere die, naarmate zij de zijlijsten van den trommel naderden, kleiner werden en slechts door twee muraalzuiltjes gescheiden waren. In het bovengedeelte van den trommel een rondlicht, met cirkeltraseeringen; geheel aan den top, even als in de middelste der nissen, nog een klein rondlicht. In een dier toplichten bevond zich een grootendeels beschadigd, in glas ingebrand wapen, daaronder het jaartal 1720.

Langs al de zijmuren was onder de wendellijsten eene versiering van punt-hangboogjes aangebragt.

De fundeering was diep onder het maaiveld aangelegd en bestond uit blokken van ongelijke grootte, doch die onder de hoeken voor de beren en de binnenpilasters waren breeder dan de overige. Er waren slechts weinige en dan ongelijke versnijdingen; het verband was tamelijk wel in acht genomen en overigens, met enkele uitzonderingen, waar zich gegoten werk opdeed, alles van heele steenen, ter hoogte van 2,50 M., in zeer slappen mortel opgetrokken.

Aldaar namen de aardbogen eenen aanvang, die, onderling van ongelijke spanning, echter alle even hoog in de punt lagen. Zij hadden eene diepte van 1,20 M., doch slechts eene dikte van eenen geheelen, somtijds ook van twee halve steenen over elkander geslagen; nergens was een sluitsteen aangebragt, maar de top met brokjes of, zoo als dit maar uitkwam, met eenen halven steen of nog grooter stuk gesloten. Meest alle werden

door regte lijnen gevormd, enkele in flaauwe bogen. Blijkbaar zijn zij zonder hulp van formeelen vervaardigd, daar ook de onderkant, zonder dat daarom de steenen los zaten, ongelijk was gebleven. Enkele waren aan de dagzijde zigtbaar, en later, ofschoon ook zeker zeer lang geleden, vernieuwd. Over het algemeen verkeerden zij, even als de geheele fundeering, nog in vrij goeden staat. Aan de noordwestzijde evenwel waren de aardbogen eenigszins uitgezet. Het terrein lag daar in eene vrij sterke helling, en de grond was nog al los geraakt, waarschijnlijk dewijl men zoowel vroeger binnen in de kerk, als later nog daar buiten, nabij de grondslagen lijken had begraven. Hierdoor was de oppervlakte zeer golvend en verzakt, en waren enkele aardbogen nagenoeg voor de helft in het gezigt gekomen. Men had in lateren tijd die boogopeningen met een halfsteensmuurtje gesloten, doch zonder fundeering, zoodat die sluiting grootendeels wederom losgeraakt of uiteengezakt was.

De opgaande muren waren ook zonder versnijdingen opgetrokken, alleen de spitse gevelfrontalen minder zwaar. De uitmetseling van nissen en boogjes dezer gevels bood hier en daar eenig verschil aan.

Het verband was, zoo aan de buiten- als aan de binnenzijden, welke laatste blijkbaar oorspronkelijk niet bepleisterd geweest waren, met zorg in acht genomen; in het vlakke muurwerk, zooveel mogelijk twee treksche en een kop, voor de pilasters en beren, om en om een streksche en een kop. Tusschen de in goed verband opgezette buiten- en binnenmuren, ter zwaarte van een tot twee steen, op sommige plaatsen ook wel eens over de geheele breedte tot een zamenhangend geheel vereenigd, bestond toch de vulling meest uit gegoten werk, gevormd uit een mengsel van gebroken steen, en vele steenen van vorm als die voor de pilasters, gewelfsbanden en lijsten gebezigd waren, voorts voor een aanzienlijk deel van metselspecie. Ook het keperwerk was zeer net bewerkt. De steenen hadden over het algemeen de afmetingen van 30 bij 15 en 9 cM.

Al de ronde banden in de nissen, gewelven en pilasters waren van opzettelijk daarvoor gevormde en gebakken steenen

zamengesteld; hetzelfde was het geval met de wendellijsten en boogtafeltjes. Laatstgemelde waren meest overal nog in goeden staat, behalve aan beide zijden van het schip, waar zij tengevolge van het doorkappen van ijzeren ankers in latere jaren, nog al beschadigd waren. Zij waren tegen de muren aangeplakt en rustten op een uitgemetseld, aan beide zijden afgebiljoend blok of klos. De vorm en afmetingen der hoekpilasters, schalken, muurzuilen, gewelven enz., even als andere bouwkunstige bijzonderheden kunnen slechts uit de teekeningen behoorlijk gekend worden. Van sommige pilasters was het meest uitspringende ondergedeelte weggekapt, waarschijnlijk voor het plaatsen van beschotwerk, banken, predikstoel enz. Ook de muurzuilen waren, even als de hierboven vermelde banden en lijsten, van opzettelijk daartoe gebakken steenen vervaardigd, de kapiteelen in ruw bewerkte Bentheimersteen uitgehouwen.

Het geheele gebouw was met zes gewelven, of gewelfsvelden gedekt, waarvan een boven den koor- en elken der beide dwarsbeuken, een boven het kruis, en twee boven den grooten beuk of het schip. De gewelven van de dwarsbeuken ongeveer 1,5 M. lager dan de overige. Zij bestonden uit acht vakken, gevormd door twee diagonaal- of graatribben en twee dwarsribben, en hadden eene ronde kroon der ribbenregeling; die kroon was boven het kerkkruis omtrent tweemaal zoo groot als bij de vijf overige gewelfsvelden en met traseeringen versierd. De kluizen of gewelfskappen alle van keperwerk in geregeld verband zamengesteld. Oorspronkelijk waren hunne oppervlakten, evenmin als die der wanden van de kerk, bepleisterd, maar met eene roode verwstof, de banden met eene licht-blaauwe, gekleurd geweest. Het gewelf in den grooten beuk, onmiddellijk aan dat van het kerkkruis aansluitende, was waarschijnlijk reeds ruim een paar eeuwen geleden, ingestort, zoodat slechts de onderste gedeelten meer aanwezig waren. Men had het vervangen door eenen dennenhouten zolder op beslagen eiken balken. In den noordelijken dwarsbeuk had men eenen, met laatstgenoemde balken geheel in zwaarte, afmeting en bewerking overeenkomstigen balk met een daaraan in den oostelijken muur bevestigd X-anker aangebragt, en in het hout het

opschrift: ANNO 1656 DEN 6 FEBRUARY. HERMAN MUNTINGH PASTOR. EBBO EBELS KERCKVOOGT, uitgebeiteld.

Ook het westelijk daaropvolgend gewelf was gescheurd. De westelijke eindgevelmuur toonde over de geheele hoogte door het midden eene tamelijk breede scheur, waarmede een buitenwaarts hellende stand van den noordwestelijken hoek gepaard ging. Beiden, zoo de muur als die hoek, waren in zeer slechten staat, zoo als dit bij het afbreken bleek. Toen de kap reeds weggenomen, en een, later over het gewelf aangebragt ijzeren anker losgemaakt was, stortte plotseling de geheele gevel naar buiten neder.

Overigens verkeerde het metselwerk van het geheele oude gebouw over het algemeen nog in zeer goeden toestand, en bestond er geenszins in eene gevaar dreigende bouwvalligheid, die vroeger beweerde of vermeende, dringende noodzaak voor de slooping. Daarom is het zeer te bejammeren, dat een zoo merkwaardig en voor de oude geschiedenis van onze vaderlandsche bouwkunst, zeldzaam belangrijk gebouw onherroepelijk verdwenen is, dat het kerkbestuur na naauwkeurig onderzoek, niet liever een besluit nam tot versterking en herstel van het bestaande.

Tegen de koorwanden vond men, onder de herhaaldelijk aangebragte witsellagen, overblijfsels van gebrekkig schilderwerk met eene roode stof aangebragt. De aard der voorstelling was niet meer te herkennen, maar scheen tot eene gaanderij of een altaar gebragt te kunnen worden; daarnevens een manshoofd en het naauwlijks leesbaar opschrift: ANNO 1167 IS DIESE KERCK GEBAUT DOOR J. JANS. Het is zeer te bejammeren dat van dit opschrift geen doortrek of naauwkeurige teekening is vervaardigd. Het was reeds vernietigd voor dat de Heer BAUER zijne opneming begon.

De afmetingen der steenen zijn hierboven reeds opgegeven. Hunne kleur was over het algemeen hoog geel. Zij waren slecht gesorteerd. Hoewel alle van geringen graad van hardheid, daar het leem te veel met zand vermengd was, werden echter enkele aangetroffen met geheel verbrande koppen. De steenen aan de grondslagen gebezigd waren vooral zeer verwa-

terd. Voor het overige w
en buiten, maar vooral oc
zuiver als onder den draad
woon dik; de zamenhang
zoodat het afbreken nog
bestond uit vrij goed geblu
jes werden er echter zeer w
was niet gelijkmatig; som
zand gebezigd. Onderaan
bestaan te hebben; althans
die waarmede de aardbogen
van blaauwachtige kleur, na
maar meer met grof gestoc
over de binnenbepleistering
dikte van 1,5 mM.; de
1,5 cM., zij bestond uit
weinig zand.

Gehouwen steen was wei
der muurzuilen en schalken,
wen; de drempels der ingan
bruinen, fijnen steen, waarsc

In eene der vier hoofdzu
lijke, was een hoogst gebr
opzettelijk daarvoor gebakke
van 26 en aantrede van ger
het begin van het gewelf,
gende ladder boven op he
verschafte.

De kap was voor een g
herstellingen vernieuwd. Bov
ongeschonden gedeelte van
bleven te zijn, alles van
De kapbeenen uit ééne leng
22 cM., stonden ieder op ee
den top half en half op
houten pen en met een paar
verbonden; op de voetzool o

met gelijksoortige spijkers bevestigd. Een loodregt schoor was langs den regtstand van den muur verder door de muurplaat aangebragt tot aan de kapbeenen en daarop met inkeping en spijkers vastgehecht. De kapspanten stonden op onderling gelijken afstand van 1,15 M., midden op midden; kespen en borsten waren oorspronkelijk zeker goed passende geweest, maar door ouderdom nog al uitgesleten. De panlatten, grootendeels ook nog van eikenhout, waren zeker door het gedurig vernieuwen van pannen nog al eens verspijkerd, en bestonden dientengevolge meestal uit korte gedeelten, van zeer verschillende afmetingen als van 2 bij 6,5 tot 3,5 bij 9 cM.; de schuinsche zaagsnede toonde dat zij uit de hand gezaagd waren.

De bedekking bestond uit roode pannen, meest van de tegenwoordig nog gebruikelijke afmetingen; enkele blijkbaar van oudere dagteekening en van zuiveren vorm, hadden eene lengte van 50 cM.

De vier hoekkepers waren met lood belegd, dat, bij de eerste opneming van het gebouw door den Heer Bauer, reeds weggenomen en verkocht, maar volgens opgaaf behoorlijk zwaar was.

Eene zeer merkwaardige bijzonderheid, die wel niet in de toelichtende beschrijving door den Heer Bauer opzettelijk vermeld wordt, maar uit zijne teekeningen voldoende blijkt, is, dat in het oudste, waarschijnlijk oorspronkelijke gedeelte van het dak, de kapspanten, de zoogenaamde Hollandsche kap vormen; en wel volgens het beginsel dat ons in de gesloopte kap van de Groote Hofzaal in het Binnenhof te 's Gravenhage was bewaard gebleven. Bintbalk, kromme stijlen en karbeelen, met weglating van den hoofdbint- of zolderbalk. De blokkeelen werden echter vervangen door de hierboven genoemde schoren. Merkwaardig is de overeenkomst van de kerk in haar geheel, maar ook in het zamenstel van de kap, met de thans reeds vele jaren geleden gesloopte kerk te Mariënhafe in Oost-Friesland; een alleraanmerkenswaardigst gebouw, dat waarschijnlijk in het einde der 12de of het begin der 13de eeuw gesticht en op het einde der 14de eeuw, van vroegere beschadigingen hersteld, misschien wel uitgebreid werd. Men vergelijke *Die alte Kirche zu Marienhafe in Ost-Friesland, herausgegeben von der Gesell-*

schaft für bildende Kunst und vaterländische Alterthümer in Emden. Emd. 1845 kl. 4°. De titelplaat levert een gezigt op de kerk, Pl. I den platten grond, Pl. II opstand en dakstoel.

Met betrekking tot het timmerwerk vermeldt de Heer BAUER nog het volgende:

Het oudste gedeelte van de kap was geheel van beslagen eikenhout zaamgesteld, bijzonder regtdradig, netjes bekapt en zonder noemenswaardig spint of waan. In de overige gedeelten van de kap vond men meerdere houtsoorten, nu eens een korbeel van iepen-, dan weder een schoor van greenen, zelfs van vuren, alles bezaagd hout, en in lateren tijd tot versterking aangebragt. De ankerbalken over de bogen tusschen de gewelfskappen met hunne karbeelen, zeker nog wel van den oudsten tijd dagteekenende, waren van boschkant eikenhout bewerkt, ongeveer 30 cM. in doorsnede. De karbeelen waren met zwaluwstaarten in den ankerbalk verbonden, en met hunne uiteinden, even als die balk zelf, in den muur door ruwe, haaks omgebogen, ijzeren staven, ongeveer 5 cM dik, met krammen en spijkers bevestigd. Op een der kapbeenen in het oudste gedeelte was, met Romeinsche letters (ter lengte van 4,6, de hoofdletter van 7,2 cM., de cijfers van 6,6 tot 9 cM.) het opschrift ingebeiteld: ANNO DNI 1570, waarschijnlijk doelende op eene herstelling in dat jaar.

HET OUDE BLOKHUIS TE LEEUWARDEN. Door Jhr. Mr. V. DE STUERS opmerkzaam gemaakt, op de slooping van hetgeen van dit oude gebouw, na den aanbouw van het daaraan verbonden Huis van opsluiting en tuchtiging, was overgebleven, had de Commissie zich tot Burgemeester en Wethouders dier stad gerigt, met den wensch dat het noodige in tijds verordend mogt worden voor opmetingen en bouwkunstige teekeningen. In een, ruim drie weken later ontvangen antwoord, waarbij tevens van wege Burgemeester en Wethouders ten geschenke voor de Commissie het hierboven reeds vermelde photogram was gevoegd, werd gemeld, dat de slooping en herbouwing reeds geschied waren voor dat het schrijven der Commissie was ontvangen; dat „intusschen, naar het oordeel van den gemeentebouwmees- „ter, de afgebroken gedeelten voor de geschiedenis van onzen

„ ouden vaderlandschen vestingbouw geene waarde hadden, even-„ min als dit met de fondamenten het geval was." In deze verklaring moest wel worden berust; doch zij was niet voldoende om bij de Commissie allen twijfel af te weren. Het oude Blokhuis dagteekende van 1499, het werd aanzienlijk vergroot en versterkt in 1571, gedeeltelijk gesloopt in 1580. Aan het overgebleven oostelijke gedeelte werd in 1661 het Huis van opsluiting en tuchtiging aangebouwd, dat in 1756, grootendeels door brand verwoest en wederom hersteld, in 1824 door aanbouw zeer aanzienlijk werd uitgebreid. Het hoofdgebouw van het oude Blokhuis diende, althans voor weinige jaren nog, tot woning van den kommandant van het tuchthuis. Heeft zich nu de slooping van het afgeloopen jaar bepaald tot dien laatsten bouw, dan kan de verzekering van den gemeente-bouwmeester onvoorwaardelijk aangenomen worden, en evenzeer wanneer hier slechts van slooping sprake mogt zijn van de verbouwing uit de tweede helft der vorige eeuw. Geldt zij echter het gebouw van 1661, maar vooral indien daarbij nog iets van het Blokhuis zelf in zijnen oorspronkelijken toestand van het einde der 15de, of den gewijzigden van het einde der 16de eeuw was overgebleven, dan zou de Commissie het zeer moeten bejammeren, dat de gelegenheid tot tijdig onderzoek en het opzamelen van de noodige gegevens haar hier ontsnapt ware.

Oude poort ten zuiden van de Nieuwstadspoort te Zutphen. Ook voor dit gebouw bestond, volgens eene mededeeling van denzelfden Heer de Stuers, gevaar van slooping. Het behoud van dit overblijfsel uit de middeneeuwen en van de insgelijks nog aanwezige, daaraan verbonden beide gordijnmuren, mogt wenschelijk genoemd worden, niet alleen om de schilderachtige werking van de poort, maar vooral ook omdat de gordijnmuren door hunne eigenaardige zamenstelling de aandacht verdienen. Aan beide zijden zijn in die muren ontlastingsbogen uitgespaard, doch om en om, zoodat de regtstand van den muur tusschen elken buitenboog, aansluit tegen de holte van elken binnenboog, waardoor de sterkte van het geheel uitmuntend vermeerderd wordt.

Uit het antwoord, op het schrijven dat de Commissie over

dit onderwerp aan Burgemeester en Wethouders had gerigt, bleek dat het plan tot afbraak uitsluitend betrekking had op de Nieuwstads-binnenpoort, die in het verlengde van de tegenwoordige kaserne, en daarmede onder één dak vereenigd, slechts als doorgang naar de Nieuwstads-buitenpoort beschouwd kan worden en, blijkens het jaartal boven den doorgang, van het jaar 1616 dagteekent, toen die poort in het aldaar aanwezige klooster IJzendoorn doorgeslagen werd. De bedoelde bouwval en de gordijnmuren blijven dus vooralsnog gespaard. Intusschen was door den kunstschilder, den heer VAN DER WORP, van de gesloopte poort eene teekening voor het stedelijk archief vervaardigd, en had de gemeentebouwmeester voor de noodige opmetingen en schetsen gezorgd, om te gelegener tijd bouwkunstige teekeningen zamenstellen. De Commissie, door vroegere ervaring bekend met de belangstelling die bedoelde bouwmeester, de Heer D. J. ITZ, koestert voor alles wat onze vaderlandsche kunstgeschiedenis betreft, kan zich geruststellen met de gedachte dat, vooreerst althans, hier geene schade of verlies te duchten zijn.

HET ST. EWOUD EN ELISABETH'S GASTHUIS TE WIJK BIJ DUURSTEDE. Op een bij de Commissie ingekomen berigt omtrent eene aanstaande verbouwing van dit gasthuis, achtte zij zich verpligt, tot het gemeente-bestuur dier stad haren wensch te rigten, dat in tijds maatregelen tot het verzamelen en bewaren van nuttige gegevens mogten genomen worden. In 1400 door eenen Heer VAN GAESBEEK gesticht, mogt het gebouw, ook om zijnen ouderdom, onder de belangrijke geteld worden, maar bovendien ook door het beeldwerk van den buitengevel de aandacht tot zich trekken. Het gemeentebestuur over deze instelling geen beheer, maar slechts het toezigt hebbende, maakte de zaak tot een punt van overleg met meesteren Regenten, waarbij bleek dat het gedeelte, waaraan de voorgenomen verbouwing zou plaats hebben, niet tot den oorspronkelijken aanleg behoort, maar van lateren tijd, waarschijnlijk van de vorige eeuw, dagteekende.

Bij gelegenheid van de hierover gevoerde briefwisseling, gaven Burgemeester en Wethouders de Commissie kennis van de aanstaande SLOOPING DER VELDPOORT in dezelfde stad; tevens

hadden zij de vriendelijkheid voor hare verzameling twee phoogrammen ten geschenke aan te bieden, met gezigten op de poort van de stads- en van de buitenzijde genomen. Ofschoon aan de stadszijde door latere verbouwing geheel van zijnen oorspronkelijken aanleg veranderd en ook op andere plaatsen de sporen van latere wijzigingen dragende, mag dit poortgebouw, om zijnen ouderdom en vorm op belangstelling alle aanspraak maken; vooral de twee torens aan de buitenzijde ter wederzijde van den doorgang getuigen van een vroeg verleden. Het gemeentebestuur deed de toezegging van tijdige kennisgeving, wanneer, bij de opruiming, die in het begin van het thans loopende jaar zou geschieden, merkwaardige voorwerpen mogten gevonden worden, en verklaarde zich bereid, om ook aan het verlangen der Commissie betrekkelijk goede opmeting en bouwkunstige teekeningen, gevolg te geven, voor zoover dit bij het gemis van eenen, voor zulk een werk bevoegden bouwkundige mogelijk zou wezen. De Commissie vond ook in dit geval weder eene nieuwe aanleiding om het te bejammeren, dat de voor haar beschikbare middelen haar niet toelieten, om in diergelijke omstandigheden, waarbij vaak een onmiddelijk handelen gevorderd wordt, steeds de diensten in te roepen van eenen deskundige, die in den geest der Commissie weet te werken. Zij had zich daarom, in de vrees dat op de toezegging van het genoemde gemeentebestuur niet veel te rekenen zou vallen, tot den Ingenieur van 's Rijks Waterstaat, in het 8ste district. den heer W. C. Hubrecht te Utrecht, van wiens welwillende bemoeijingen zij meermalen de goede vruchten ondervonden had, gerigt, met het verzoek dat in de behoefte aan de bedoelde teekeningen door eenen der opzigters van de Waterstaat mogt worden voorzien. Ongelukkig was het sloopingswerk, toen reeds niet alleen begonnen maar geheel en al voltooid. Uit inlichtingen door den heer Hubrecht ingewonnen bleek, dat van wege het gemeentebestuur geene opmetingen verordend of teekeningen vervaardigd en bewaard waren gebleven. De vrees der Commissie was dus niet ijdel geweest; en de geschiedenis der vaderlandsche kunst heeft wederom het verlies te bejammeren van een zeer merkwaardig gebouw, zonder dat de

herinnering daarvan in een
bleven.

MUURSC

MUURSCHILDERINGEN IN I
vroeger aan den H. Laurent
Gemeente behoorende kerk,
bekend is, maar in ieder ge
vijftiende eeuw gebragt moet
MAN, tijdens zijne inwonin
geleden op eene der acht
ontdekt. Bij nader onderzoe
het hem, op die plek het b
en staf aan het licht te bre
komst aangemoedigd, zette
zuilen voort, en ontdekte,
terzijde, insgelijks een be
Johannes; op andere zuile
grond in eene lijst van ara
deelde waren ook de zold
doch in lateren tijd met ee
deze wederom met eene w
HOPMAN meende met eeni
moeden, dat ook tegen d
der wanden van het gebo
schilderwerk nog aanwezig
zijne nasporingen staken, d
schijn gebragte heiligenbe
deelte der bevolking opspraal
aan het oog te onttrekken
gebruikte echter de voorzo
met lijnolie te bedekken,
invloed van den natten k
hadden kerkmeesters al de
vervolgens zanden en ove
op eene zekere hoogte bc

bestrijden. De heer HOPMAN gelooft echter, dat ook deze bedekking wel met eenige voorzigtigheid zou kunnen worden verwijderd. Vooral zouden, naar zijne meening, de zuilen, wier oppervlakten in de daarom heen getimmerde banken, eene beveiligende beschutting genoten hadden, nog merkwaardige voorstellingen kunnen bevatten. Voor een nader plaatselijk onderzoek kon de Commissie, zoolang althans eenige verbouwing of herstelling van de kerk daartoe geene gunstige gelegenheid aanbood, niet handelend optreden; zij moet zich er toe bepalen om de aandacht op de muurschilderingen der Weseperkerk te vestigen.

MUURSCHILDERINGEN IN DE KERK DER HERVORMDE GEMEENTE TE NIJKERK, op de Neder-Veluwe. De heer J. J. SMITS aldaar, door wiens vriendelijke tusschenkomst het onderwerp aan de aandacht der Commissie werd aanbevolen, had in het begin van Julij des vorigen jaars vernomen, dat in het koor der kerk, bij onderhanden zijnde herstellingen, sporen van oud schilderwerk onder de witselbedekking aan den dag gekomen waren. Ofschoon hij onmiddelijk zich tot eigen onderzoek (hij had het berigt eerst den dag na de ontdekking ontvangen), naar de kerk begaf, kwam hij te laat; de bepleistering, het schilderwerk en de witsellaag waren weggebikt en verbrijzeld. Slechts uit de, uit den aard der zaak geheel onvoldoende mededeelingen van eenen der werklieden, die meer dan de andere de voorstellingen met eenige oplettendheid scheen opgenomen te hebben, vernam de Heer SMITS, dat nog kenbaar gebleven waren: twee paarden op een zesde, twee vrouwen op een derde of een vierde der natuurlijke grootte met uitgestrekte armen vóór de paarden staande en twee mansbeelden van gelijke afmetingen, staande beneden de paarden. Van kleeding, haartooi enz. herinnerde de werkman zich alleen, dat de mannen een rood en een geel lint aan den hals hadden. Eindelijk nog beneden de paarden een paar geslachtswapens.

Op eene mededeeling, dat voor ongeveer vijftig jaren op eenen der thans nog nagenoeg ongeschonden gebleven wanden van de kerk, letters zich vertoond hadden, die op last van den toenmaligen onderwijzer, (koster?) weggewit zouden zijn, ondernam de Heer SMITS persoonlijk op de hem aangeduide plaats een

opzettelijk onderzoek. Hij ontdekte echter geen letters, maar wel sporen van beschildering; hij zette intusschen zijne nasporingen thans niet verder voort, omdat tot eene verdere ontblooting de noodige toestemming ontbrak, en kerkmeesters bepaald hadden, dat eerst in het volgende (thans loopende) jaar de wanden zouden gereinigd worden. Hij erlangde evenwel van den Burgemeester der gemeente, als voorzittend kerkvoogd, de toezegging, dat hij alsdan zijn onderzoek onbelemmerd zou kunnen voortzetten en het noodige tot afteekenen of doortrekken der schilderingen verordenen.

Op eene andere plaats in het koor, waar de heer SMITS nog aanleiding en gelegenheid tot onderzoek erlangde, kwam een weinig beteekenend gedeelte van een bloemversiersel te voorschijn, van eene lijst in grijs schilderwerk langs de bogen loopende, en die zich over het geheele gewelf scheen te hebben uitgestrekt. Van het weinige dat hier ontbloot en genoegzaam bewaard was, werden door den heer SMITS doortrekken genomen.

Ook bij deze ontdekking had de Commissie al weder de nieuwe en zich telkens hernieuwende ondervinding opgedaan, hoe weinig de gemeentebesturen, met name hunne hoofden, zich bekommeren om de jaarlijks tot hen gerigte aanschrijving, waarbij zij indachtig gemaakt worden aan het verlangen van de Regeering, dat zij van alle ontdekkingen, ook als de hier bedoelde, onmiddelijk de Akademiecommissie in kennis zouden stellen. Ware de heer SMITS niet toevallig met de ontdekking bekend geworden, zij zou, als zoovele andere elders, wel geheel verzwegen zijn gebleven, en het vernielingswerk later vrij spel hebben gehad

De heer SMITS gaf een kort berigt omtrent een en ander in de *Nijkerksche Courant* van 2 Augustus 1870, N°. 31, blz. 3.

MUURSCHILDERING IN DE KERK TE RIJSWIJK, in Gelderland. In het laatste verslag, blz. 51, werd een later onderzoek naar de in de Rijswijksche kerk ontdekte overblijfsels van muurschilderingen aangekondigd. Aan de vriendelijke oplettendheid van den predikant der Hervormde Gemeente, den heer J. A. VAN KRIEKEN, had de Commissie het berigt te danken omtrent de

ontdekking, die in den beginne de aandacht niet zeer had gewekt, doch, toen van lieverlede meer sporen van gelijksoortig werk te voorschijn kwamen, toch wel van eenig belang schenen te zijn. Omtrent de kerk zelve is uit gedrukte of geschreven oorkonden, naar het schijnt, niet veel bekend. Het dorp wordt als Riswich, tegelijk met Ecke, beide in de Nederbetuwe, in eene oude thijnslijst der abdij van Lauresham uit de 11de of 12de eeuw genoemd *), en de kerk zou, althans in haren oorspronkelijken bouw, zeer goed uit zulk een verwijderd tijdperk kunnen dagteekenen. Ruim eene eeuw geleden had zij eene aanzienlijke herstelling ondergaan, en thans werd wederom eene aanmerkelijke verbouwing noodzakelijk geacht. Het Commissielid LEEMANS, vond bij zijne komst ter plaatse slechts de muren en de zuilen, alsmede een gedeelte van het dak overgebleven, het gewelf was bijna geheel ingevallen of afgebroken. Het gebouw vormde met zijn schip en twee zijschepen een langwerpig vierkant, aan de oostzijde van het schip door een vijfzijdig koor gesloten; aan de westzijde tegen den gevel staat de toren, welks plan een vierkant vormde, elke zijde binnenswerks gemeten van ongeveer 3,90 M. De geheele lengte van de kerk, van den westelijken gevel tot aan den oostelijken koormuur, bedroeg 19,40 M., de breedte 14,90 M., waarvan voor elk der beide zijschepen eene breedte kwam van 3,60 M. Het middelschip werd gedragen door twee rijen, elke van drie vrij staande zuilen en eene muraalzuil tegen den westelijken muur. Tot in het hoogste gedeelte van het gewelf had het, uit den grond gemeten eene hoogte van 9,90, de zijschepen slechts van 5,80 M. De zuilen op een achtzijdig voetstuk en met zeer eenvoudige bovenlijst, hadden, bij eene middellijn van 1,03 M. slechts eene geringe hoogte. Uit haar bovenvlak ontsprongen de bogen van de bovenmuren van het middenschip, terwijl uit datzelfde bovenvlak de smallere muraalzuilen omhoog stegen, waarop de gewelfsbogen van dat schip rustten. Men had alzoo in het middenschip, behalve de muraalzuilen tegen den westelijken gevel, ten noorden en ten zuiden, aan wederzijde drie benedenzuilen en daarboven

*) Zie VAN DEN BERGH, *Handboek der middel-Nederl. Geographie*, blz. 200.

drie muraalzuilen, en tusschen
aan elke zijde vier tusschenvakl
van de zijschepen. Voor de aar
stellingen worden hier gemaksl
oprijzende muraalzuilen, aan d
het westen met de cijfers 1,
aan de noordzijde, van het w
en 6 onderscheiden, de zooever
de bovenste, muraalzuilen me
zuid-, en met de letters E,
het middelschip.

De gewelven waren, even
zoogenaamde reuzenmoppen, m
en 8 cM. gemetseld; wat de
kon worden nagegaan, in staan

Wat nu de muurschilderinge
enkele der bovenste muraalzuil
bovenmuren van het schip a
zestal beelden. Het werk mogt
ken van geoefende handen en
in grove zwarte lijnen, met en
der met gelijke tinten gekleurd
was, getuigde niet van zorgvul
misschien moest het daaraan v
selbedekking, ook meerendeels
verloren waren gegaan. De vo
de zuidzijde, op muraalzuil No
in de regterhand; tegen No. 8
deraan, in Gothisch schrift, S
noordzijde muraalzuil No. 4, te
kenbaar door zijn zwaard, en
reisgewaad, welligt de versch
gen XVI:9, een Macedoniër
„kom over in Macedonië en h
hoeveel zij ook geleden mogt
lofwaardige bewerking; alle b
vensgrootte. Tegen de zuil N

van het schip, en niet tegen de daarboven zich bevindende muraalzuil, was een versierd medaillon met een kruis geschilderd, welligt vertegenwoordigende een van de kruisen der kerkwijding.

Verder tegen het muurvak, noordzijde, het naast aan het koor, een gekroonde vrouw, met eene kleinere, aan hare regterzijde staande (mannelijke of vrouwelijke) figuur, als onder hare bescherming gesteld. Daartegenover tegen het muurvak A een geestelijk persoon met bisschopsmijter en in de regterhand een kruis; eindelijk in het vak G, westelijk nevens het eerstgenoemde, het bijna geheel onkenbaar geworden beeld, vermoedelijk van eene vrouw Deze drie beelden, in meer dan levensgrootte, en voor zoover een oordeel in hunnen beschadigden toestand nog mogelijk was, van veel minder werk dan die der muurzuilen. Overigens waren alle beelden tegen eenen achtergrond aangebragt, die eene nabootsing was van tapijtwerk, met bladfestoenen doorweven en met franjes versierd. Over het schilderwerk werd, voor zoover het toen aan den dag was gekomen, een voorloopig berigt gegeven in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 5 Julij 1870, waarin door eene onwillekeurige vergissing het dorp Rijswijk met den naam van Wijk aangeduid en in het Gezigt van Paulus, de Macedoniër als de dienaar van den Romeinschen hoofdman uit het gebeurde met Petrus verklaard wordt.

Van al deze beelden en ook van het kruis zijn, voor zoover de beschadigde toestand van de bepleistering der zuilen en wanden het toeliet, naauwkeurige doortrekken vervaardigd.

Muurschilderingen in de kerk te Bathmen, bij Deventer. Ook van een ingekomen berigt omtrent deze ontdekking werd in het vorige Jaarverslag, ter aangehaalde plaatse, voorloopig melding gemaakt. Nadere berigten en het daaruit voortgevloeide onderzoek behooren tot de geschiedenis van het tegenwoordige Akademiejaar.

De heer G. J. Rink, predikant bij de Hervormde Gemeente te Bathmen, had aan het Commissielid, Dr. Moll, bij eenen brief van 25 April kennis gegeven van sporen van muurschildering, die bij de werkzaamheden voor eene verbouwing der

kerk zich hadden opgedaan. Een nader, opzettelijk onderzoek, waarbij de predikant zijne gastvrije woning en persoonlijke tusschenkomst niet de meeste voorkomenheid beschikbaar stelde, scheen wenschelijk, en het Commissielid Leemans begaf zich in de tweede helft van Mei naar de plaats der ontdekking. De kerk is een eenvoudig gebouw van den gewonen vorm, van groote baksteenen, zoogenaamde reuzenmoppen, in staand verband opgemetseld. Zij bestond slechts uit een enkel schip, waaraan oostelijk een, nog al lang, doch eenigszins minder breed koor met eenen halven zeshoek gesloten. De vorm en afmetingen van dit koor, vergeleken met die van het schip, geven wel eenige aanleiding tot de onderstelling, dat dit laatste het oudste en oorspronkelijke gedeelte van den bouw was, en het koor eenigen tijd later, misschien wel ter vervanging van een kleiner koor, aan het hoofdgebouw is toegevoegd geworden.

Het schip had, binnen, eene lengte van 15,5, bij eene breedte van 8,4 meters; de muren eene dikte van 7 tot 8 dM.; met uitzondering van den westelijken gevelmuur, die eene dikte heeft van 1,7 M. Het koor is, binnenswerks, lang 12,8 M., breed 8,1 M.; de muren worden aan de buitenzijden gesteund door tien beren of schraagpijlers, waarvan aan beide zijden, een bij de aansluiting aan het schip, twee aan de noordelijke en zuidelijke muren en een aan elken der hoeken.

De niet zeer hooge vierkante toren, welks oostelijke en westelijke muren aan de buitenzijde 5,7, de beide andere 6 M. meten, bij eene dikte der muren van 9 dM., was aangelegd voor drie verdiepingen, en is gedekt met een zadeldak tusschen twee puntgevels. Hij is in den westelijken gevel van het schip tot op de helft van diens dikte ingebouwd. De ingang bevindt zich aan de westzijde en heeft eene wijdte van 1,3 M., een tweede doorgang in den oostelijken torenmuur, ter wijdte van 1 M., geeft den toegang tot het schip; die doorgang is aan de binnenzijde van den toren in eene met puntboog gedekte nis geplaatst.

Langs den bovenrand van den toren loopt, onmiddelijk onder de zeer eenvoudige lijst, een randje van blokken door haaks voorspringende, lager, insgelijks onder eene diergelijke lijst, een

randje van overhoeks voorspringende baksteenen gemetseld. In de oostelijke koorsluiting was insgelijks een ingang; in elk der twee noordelijk en zuidelijk daarop volgende muurvakken was een venster aangebragt, met spitsboog gedekt.

Bij het eerste bezoek, dat genoemd lid aan de Bathmensche kerk bragt, was de verwachting niet bevredigd. De beide zijmuren van het schip waren reeds geheel afgebroken, zij zouden, volgens het verbouwingsplan, door eene dubbele rij zuilen vervangen, en door het aanbrengen van eenen nevenbeuk aan elke der beide zijden, de geheele ruimte aanmerkelijk vergroot worden; waarbij men trachtte zich zoo na mogelijk aan den stijl van het oorspronkelijk te houden.

De sporen van schilderingen waren aan den westelijken wand, waartegen de predikstoel het laatst geplaatst was geweest, te voorschijn gekomen, maar zoo flaauw en zoo beschadigd, dat de voorstelling schier niet te herkennen was. Witsel en een gedeelte van de wandbepleistering waren weggevallen, en met moeite kon men de telkens afgebroken en grootendeels uitgewischte omtrekken volgen. Toch was er nog zooveel overgebleven, dat men de overeenkomst met eene gewone voorstelling van het laatste oordeel kon herkennen, alles ruw van bewerking, in zwarte en roode omtrekken, en met gele, zwarte en roode, meest gladde kleuren.

In het midden Christus met de lichtschijf, in rood overkleed: de armen naakt, de regterhand opgeheven, van den mond naar de regterzijde een palmtak, aan de linkerzijde een zwaard uitgaande. Beneden, op de aarde verrijzen de dooden uit hunne graven, regts de gezaligden, waaronder een met eene kroon op het hoofd; links de veroordeelden, waaronder eenige duivels met horens, de verrezenen naar den vuurpoel drijvende. Nog zag men aan de regterzijde eenen knielenden persoon met de lichtschijf, de handen tot Christus opheffende.

Ook toonden zich nog over, of welligt liever onder, dit schilderwerk (met zekerheid was dit niet uit te maken) twee rosetten met dubbelen omtrek, in het midden een cirkel, waarin vijf aan elkander sluitende toten, tusschen den cirkel en den buitenrand der roset, spiraallijnen.

Ofschoon eene persoonlijke beschouwing van kerk en toren, om den stellig hoogen ouderdom van beiden, hare zeer nuttige zijde had, baarde toch de weinige waarde van het ontdekte schilderwerk eenige teleurstelling. Deze laatste zou echter weldra in volle mate vergoed worden door eene alleraanmerkelijkste ontdekking, die spoedig daarop in het koor plaats greep, en alles overtreft wat binnen ons vaderland, of ook in aangrenzende gedeelten van naburige rijken, aan muurschilderingen bekend geworden is.

Bij een schrijven van 17 Junij werd aan de Commissie door den heer predikant Rink berigt, dat een zijner vrienden, de heer L. L. Kleijn (een bekend kunstschilder die eenige maanden geleden op eene tentoonstelling te Stuttgart een zijner tafereelen met het eermetaal had zien bekronen en toen te Gorssel zijn verblijf hield) in het koor het onderzoek der wanden had ondernomen, en overblijfselen van muurschilderingen ontdekt, die in omvang, uitmuntende bewerking, goede bewaring en belangrijkheid van voorstelling, het vroeger ontdekte verreweg overtroffen. Tegelijkertijd werd, op verzoek van den heer Kleijn, door den heer Dr. du Rieu te Leiden, aan het Commissielid Leemans van deze nieuwe ontdekking mededeeling gedaan, met den wensch naar een herhaald bezoek en overleg voor verdere maatregelen. Aan dit verlangen werd door genoemd lid, bij gelegenheid van eene hem in zijne ambtsbetrekking opgedragen onderzoek naar eene onder Nijeveen bij Meppel ontdekte oude kano, eenige dagen later voldaan.

Bij zijne komst op den 23sten Junij was reeds een groot gedeelte van een drietal muurvakken van het koor van de witselbedekking bevrijd, in ieder geval genoeg, om reeds op het eerste gezigt in een der tafereelen de voorstelling te herkennen van de geschiedenis der 10,000 martelaren, wier lijden en dood toevallig juist op dien dag, volgens een vroeger gebruikelijk brevier, herdacht werden. Een vijftal uren van gemeenschappelijken arbeid bevrijdde het tafereel en een ander in het aangrenzende muurvak bijna geheel van het lijkkleed, waarachter het een vijftal eeuwen verborgen, maar ook tegen volkomen vernietiging behoed was gebleven, en de heer Kleijn, die bij

een veeljarig verblijf in Italië diergelijke overblijfselen van oude schilderingen had leeren kennen en waardeeren, verklaarde zich terstond bereid, om zich tegen billijke vergoeding der onvermijdelijke kosten, tijd en moeite voor het vervaardigen van naauwkeurige doortrekken, later ook het bijkleuren der teekeningen, nadat die op verkleinde schaal zouden gebragt zijn, beschikbaar te stellen; en de nasporingen ook op de overige gedeelten van het koor voort te zetten.

Die pogingen werden met eenen uitnemenden uitslag bekroond en leidden tot de aanwinst van nog een tweetal tafereelen, die in waarde, ofschoon niet door hunne volledige bewaring, met de eerstgenoemde wedijverden.

Het eerste tafereel, dat der 10,000 martelaren, was aangebragt tegen den zuidelijken koorwand, in het vak dat onmiddellijk aan het schip zich aansloot, en had eene hoogte van 6,87, bij eene breedte van 3,50 M., zoodat het eene oppervlakte besloeg van ruim 24 □ M. Op den top van eenen berg, den Ararath in Syrië, zien wij eene aanzienlijke, versterkte stad, met hare kerken, verdedigingstorens, muren en poorten. Uit eene dezer poorten worden een aantal mannen naar den ringmuur geleid, van welks rand zij op de scherpe doornenstruiken van de helling des bergs naar beneden worden geworpen. Die helling is dan ook geheel bedekt met de bijna geheel naakte martelaars, wier ligchaamsdeelen op vele plaatsen door de puntige takken door en door gestoken zijn; hier en daar voltooijen hunne beulen de marteling, door met groote houten hamers de ligchamen dieper in de doornen in te slaan. Regts van den beschouwer zijn of worden vier kruisen opgerigt, met daaraan gekruisigde lijders, aan een dier kruisen zelfs twee gemartelden met de ruggen tegen elkander; links van den beschouwer een bisschop in zijn ambtsgewaad, wien door eenen der beulen het oog met eene drilboor wordt uitgeboord. Nevens de stad en een weinig lager, op de berghelling eene groep van zeven beelden, op ongeveer $^2/_3$ der natuurlijke grootte, den Romeinschen keizer met de zes met hem verbonden vorsten voorstellende. Een weinig lager, regts van den beschouwer, een ridder op een laag bankje, en links eene aanzienlijke dame in geestelijk

gewaad, beide knielende en de handen als in gebed zamenvouwende. Geheel in den top van het tafereel aauschouwen wij, tusschen de wolken waaruit lichtstralen nederschieten, God den Vader en Maria, in een groot laken de zielen der ten hemel gevaren martelaren dragende, terwijl regts en links een engel met bazuingeschal hunnen lof verkondigt.

Tegen het oostelijk aansluitende vak, doch gedeeltelijk nog onder den draagsteen van de gewelfsrib, en een eind ver ook op het eerst beschreven vak inspringende, eene groep van twee Heilige vrouwen, de H. Catharina en de H. Geertruid, in ongeveer levensgrootte. Eerstgenoemde op de regterzijde van het tafereel staat in biddende houding, aan hare voeten, ligt voorover op den bodem een krijgsman (of een harer beulen?) wiens hoofd en armen echter met het regtergedeelte der voorstelling verdwenen zijn; links van de maagd het wiel. De H. Geertruid, op de linkerzijde van de voorstelling, heeft hare oogen op een opengeslagen boek, in hare linkerhand gevestigd, en draagt op haren regterarm een kerkgebouw. Op den achtergrond verheffen zich de muren en daken van een gebouw met rondboogvensters, en links, hoogstwaarschijnlijk vroeger ook aan de regterzijde, door eene ranke zuil gedragen; de vloer met groote tegels belegd. Het geheel heeft wel wat van eenen troonhemel of baldakijn. Het is te bejammeren dat dit tafereel, dat blijkbaar van nog oudere dagteekening is dan het eerst beschrevene, zooveel geleden heeft. Het werk verdient in ieder opzigt uitnemend te heeten. Een gedeelte van het in Gothische letters aan den benedenrand aangebragte opschrift, was nog leesbaar gebleven (Sancta C,atharina (Sancta Gertr)udis ora(te) p(ro) nob(is). Het geheel is hoog 3,35, breed nog 1,63 M., en beslaat dus eene oppervlakte van ongeveer 5,5 □ M.

In het bovengedeelte van het tegenoverstaande vak van den noordelijken wand ziet men, links van den beschouwer, eenen engel boven in de wolken verschijnende met eenen ontrolden perkamentband, waarop in Gothische letters een opschrift, dat door beschadiging schier geheel onkenbaar is geworden, maar volgens een paar nog leesbare woorden, eene vermaning bevatte, ontleend uit een der versen, die in Exodus aan de tien Geboden

voorafgaan. Beneden den engel drie mansbeelden in meer dan levensgrootte te halven lijve voorgesteld, rijk gekleed, met gedekte hoofden, en allen met de handen in betoogende houding. Ook van hen fladderen ontrolde perkamentbanden uit, met drie der tien Geboden: **Non adorabis deos alienos; Non assumes nomen dei tui in vanum;** en **Memento ut diem sabbati sanctifices.** Dit tafereel is hoog 2,70, breed 2,85 M. en besloeg dus eene oppervlakte van ongeveer 7,7 □ M.

Eindelijk in het westwaarts volgende, en tegen het schip aansluitende vak, dus tegenover de 10,000 martelaars, eene, ongelukkig zeer beschadigde, slechts voor een derde overgeble ven of min of meer herkenbare, zeer uitvoerige voorstelling van het Laatste Oordeel, met de zoogenaamde psychostasie, of zielenweging. Oorspronkelijk besloeg deze voorstelling eene gelijke ruimte als die der martelaren, dus ruim 24 □ M.

Thans was slechts de linkerzijde en in het midden een gedeelte van de schildering overgebleven; het onderste bijna geheel verdwenen. Geheel boven, de Heilige Geest in de gedaante van eene duif met lichtschijf; links, doch voor den beschouwer regts, in bijna levensgrootte, een aantal heiligen, met lichtschijven om of achter hunne hoofden, in aanbidding het tooneel aanschouwende. In het midden van het geheel de aartsengel Michaël met de weegschaal in de hand, waarin de zielen der beneden op de aarde uit hunne graven verrijzende dooden gewogen, en overeenkomstig den uitslag dier proeve opwaarts ten hemel gevoerd, of naar beneden in den vuurpoel gedreven worden. Ook dit vak getuigt, evenzeer als het voorgaande, van de hand eens meesters.

In het derde vak van den noordelijken koorwand, oostwaarts van het schip gerekend, waren ter wederzijde van een aldaar zich bevindend venster, ook sporen van beschildering zigtbaar gekomen, waarbij het hoofd van eenen Heilige nog te herkennen was. Dat ook de overige muurvakken van het koor vroeger met schilderwerk versierd geweest zullen zijn, is, ofschoon dit niet gebleken is, toch niet onwaarschijnlijk, met uitzondering welligt van het oostelijke vak, dat grootendeels wegens het hoog-altaar buiten het gezigt bleef. Ook aan het gewelf, zoowel

de ribben als de schilden, zal vermoedelijk de aldaar zoo gewone versiering met schilderwerk niet ontbroken hebben. De gewelven van het koor bestonden, en bestaan nog uit drie gewelfsvelden; het eerste aansluitende aan het schip, is even als het tweede daaraan oostwaarts volgende, door twee graatribben in vier gewelfsvakken verdeeld; het derde bestaat uit zes gewelfsvakken, die door even zoovele tersteekribben worden gescheiden.

Het dorp Bathmen wordt reeds in 1355 vermeld *); maar daaruit volgt niet, dat het niet tot een veel verder verleden mag teruggevoerd worden. Omtrent den stichtingstijd der kerk, die zeer goed in haren oorspronkelijken aanleg een gebouw der 14de of ook wel der 13de eeuw kan geweest zijn, wordt zoover bekend is, niets vermeld. Zij was vóór de hervorming aan Onze-Lieve-Vrouw gewijd, en werd door eenen der Utrechtsche bisschoppen aan het kapittel van St. Lebuinus te Deventer geschonken. Zij had twee vikarijen, eene van St. Catharina, met welke het tweede der hierboven vermelde muurschilderingen in het koor wel in verband zal hebben gestaan, en eene van St. Antonius. Het kapittel der Lebuinuskerk had de aanstelling van den pastoor der kerk; de priester van de laatstgemelde vikarij werd gekozen door den pastoor en de Heeren van Dorth; die ook na de hervorming, voor de helft de collatieregten van predikants- en kostersbetrekking bleven bezitten. Het schilderwerk in het koor schijnt tot de tweede helft der XIVde of de eerste helft der XVde eeuw gebragt te kunnen worden. Het tafereel met de twee heilige maagden is in ieder geval ouder dan dat der 10,000 martelaren. Belangrijk ter vergelijking met dit laatste, is eene insgelijks zeer uitvoerige voorstelling van dezelfde geschiedenis, waarvan de Commissie in haar Jaarverslag over 1867/68, blz. 42—44 (*Jaarboek* 1868, blz. CIV—CVI) gewaagd heeft, en die, door Jhr. Mr. Victor de Stuers te Maastricht in de gewezen kerk van het voormalige Dominikanenklooster ontdekt en afgeteekend, volgens een daaraan verbonden opschrift, waarschijnlijk reeds in het jaar 1337 geschilderd was.

*) Zie *Kerkel. en wereldl. Deventer.* I, 420.

De doortrekken van al de schilderingen in het koor der Bathmensche kerk zijn door den Heer L. L. Kleijn met de meeste naauwkeurigheid en trouw vervaardigd. Het Commissielid Leemans maakte een paar der tafereelen tot een onderwerp eener korte mededeeling in de vergadering van de Letterkundige Afdeeling op den 14den November 1870, en deze Afdeeling besloot tot eene uitgaaf van de teekeningen, in hare Verhandelingen. Aan dit besluit is reeds een begin van uitvoering gegeven.

Omtrent de ontdekking dezer kunstschatten werd door genoemd lid in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* van 5 Julij 1870 (Bijvoegsel) een voorloopig berigt bekend gemaakt, en verscheen, van de hand van Jhr. Mr. Victor de Stuers, een opstel in de *Nederlandsche Spectator* 1870, N°. 10 met eene schets van de tafereelen van de 10,000 martelaren en de twee heilige maagden. Exemplaren hiervan uit de *Spectator* overgedrukt en door den schrijver ook te Bathmen aan den predikant, leden van het kerkbestuur en andere mannen van invloed toegezonden, hebben hunne nuttige werking tot het opwekken van belangstelling niet gemist, en in vereeniging met de pogingen van Ds Rink en den Heer Kleijn, althans deze goede uitkomst teweeggebragt, dat, terwijl al de overige schilderingen weggebikt of met eene nieuwe witsellaag bedekt zijn geworden, het tafereel der 10,000 martelaren tot heden bewaard en gespaard is gebleven.

Kerkvensters met ingebrand schilderwerk in de kerk der Hervormde Gemeente te Beverwijk. Uit het verslag door den gemeente-architekt, den Heer A. de Groot, aan den Burgemeester overgelegd en door dezen aan de Commissie toegezonden, kan het volgende omtrent de twee bedoelde vensters worden medegedeeld. In het eene raam bestond het met schilderwerk versierde gedeelte, toen het nog volledig was, uit een vak van 54 ruiten, 6 hoog en 9 breed, alle in lood gevat, en gemiddeld 15 cM. hoog en 1,2 breed Slechts 27 dier ruiten waren nog overgebleven. Het geheel scheen een, in vier vakken verdeeld wapenschild voorgesteld te hebben, met eenige door elkander gevlochten takken met bladeren omgeven. Van het schild

waren alleen de twee onderste vakken overgebleven, waarvan op het eene drie witte Fransche leliën, op het andere drie zwarte hanen geschilderd waren. Onder het schild met zwarte letters: *Klaes van Iper, . burg* 1645.

Het andere raam heeft een beschilderd vak van gelijke grootte als het vorige, doch waarvan een grooter aantal der oorspronkelijke ruiten bewaard zijn gebleven. Van het wapenschild, dat ook hier werd voorgesteld en op gelijke wijze als het vorige met bladversierselen omgeven was, toont een der vakken eene zeemeeuw of eenen sperwer. Onderaan in zwarte letters: *Arent Jansen Schout Schepen* 1645. De kleuren waren zeer verflaauwd, zoodat men hier en daar zou vermoeden dat de verwen of hoogst gebrekkig of in het geheel niet in het glas waren ingebrand geworden; iets dat van werk uit de eerste helft der 17de eeuw wel eenigszins vreemd mag heeten.

MUNTEN EN GEDENKPENNINGEN.

MUNTEN GEVONDEN BIJ DE WERKEN VOOR DE ONTMANTELING VAN BREDA. Meerendeels oude duiten van de verschillende Nederlandsche gewesten, en enkele buitenlandsche koperen munten. Zij zijn aan den Directeur van het Koninklijk kabinet van Penningen en gegraveerde steenen te 's Gravenhage overgegeven.

GEDENKPENNING bij den Heer LAUREY te Nieuwediep.

Een schimppenning op den nood van Antwerpen en Nijmegen in 1585 geslagen, uitgegeven en beschreven bij VAN LOON, *Nederl. Historipenn.*, Dl. I, blz. 361.

GEDENKPENNING OP DE OPDRAGT VAN DE ORDE VAN DEN KOUSENBAND AAN PRINS MAURITS. Eigenlijk een draagpenning; namens den gever, Ds. RINK te Bathmen, aan het Munt- en Penningkabinet der Hoogeschool te Leiden geschonken.

GOUDEN MUNT TE VOLLENHOVEN GEVONDEN. Dit muntstuk wegende 8 tot 9 grammen, in middellijn 3 cM., was een zoogenaamde Angelot, navolging der Engelsche Angelotten, van Graaf WILLEM IV, van 's Heerenberg (1546—1586), vermoedelijk te Genderingen en omstreeks 1560 geslagen; zie de afbeelding bij VAN DER CHIJS, *De munten der voormalige heeren*

en steden van Gelderland, Pl. XVII, N°. 2. Deze munt was in het Koninklijk kabinet te 's Gravenhage reeds voorhanden; een voorstel om haar aan het Akademisch Penningkabinet te Leiden, tegen 50 pCt. of iets meer boven de goudswaarde, af te staan, had geen gevolg. Naar luid van eene latere mededeeling, was het stuk inmiddels reeds in handen van eenen bekenden verzamelaar van Geldersche munten te Amsterdam overgegaan.

ZILVEREN MUNTEN IN BEZIT VAN DEN HEER VAN ALPHEN TE ZALT-BOMMEL. Zij waren ten getale van zestien: een Utrechtsche dukaton van 1790; een Zeeuwsche rijksdaalder van 1757; een Hollandsche 1/4 gulden van 1759; een Hollandsche scheepjesschelling, en twee Westfriesche scheepjesschellingen, de een van 1677, de ander van 1678; een Indische gulden van 1802.

Een Engelsche kroon van GEORGE III, 1804;

Een Brabantsche kroon van PHILIPS II van Spanje, 1581; een van LEOPOLD II van Oostenrijk, 1791; een van VAN DER NOODT (zilveren leeuw), 1790; en een Belgisch vijffrankstuk, tevens gedenkpenning, van LEOPOLD I; op de keerzijde de borstbeelden van den Hertog en de Hertogin van Brabant, 1853.

Vijffrankstuk van LUCCA en PIOMBINO, met de borstbeelden van FELICE BACCIOCHI en ELISE BUONAPARTE, van 1805;

1/3 Daalder van Hessen, 1760, en

een Beijersche kroondaalder, van MAXIMILIAAN JOSEPH, 1814;

een halve dollar van de Vereenigde Staten van Amerika, 1806.

Al deze stukken, met uitzondering van den Hessischen Drittel, uitmuntend bewaard en à fleur de coin.

Na ingewonnen oordeel van den Directeur van het Koninklijke kabinet van Penningen en gesneden steenen te 's Gravenhage en dien van het Akademisch Munt- en Penningkabinet te Leiden, bleek het, dat deze onderscheiden munten reeds in die verzamelingen aanwezig of aldaar tot aanvulling of uitbreiding niet noodzakelijk waren.

MUNTEN IN BEZIT VAN DEN HEER A. J. H. BAUER te Winschoten. Zilveren gedenkpenning op den vrede tusschen Nederland en Engeland in 1654, zie VAN LOON, *Nederl. Historipenn.*, Dl. II, f°. 383, N°. 1.

Zilveren gedenkpenning op den kardinaal DE RICHELIEU, van langwerpig ronden vorm, middellijnen 5,5 en 4,5 cM. Op de voorzijde het borstbeeld van den kardinaal, met het omschrift ARMANUS JOHN. CARD. DE RICHELIEU; op de keerzijde: een obelisk, aan welks top een bazuin blazende engel; aan den voet eenige ridders die de handen omhoog uitstrekken. Zonder jaartal, maar met de letters S. D. gemerkt.

Zilveren kroon, écu, van LODEWIJK XIV, te Bourges geslagen; buiten om: DOMINE. SALVUM. FAC. REGEM.

Zilveren munt van Straatsburg, met borstbeeld en omschrift CAROL. D. GR. CARD. LOTH. EP. ARGENT ET ME . . ., jaartal 1604;

Zilveren Engelsche halve kroon van WILLEM en MARIA, 1689.

Eenige zilveren, geheele en halve tienstuiverstukken, van 1740—1770 en van verschillende Nederlandsche provinciën en steden.

Een koperen Engelsche penny van GEORGE III, 1799.

Een koperen Fransche halve sou, van LODEWIJK XIV, 1791.

Een zilveren huwelijkspenning, waarschijnlijk van Duitsche fabriek. Middell. 7 cM., dikte 2,5 mM. Aan de eene zijde een man en eene vrouw aan linker- en regtervoet met elkander verbonden door eenen ketting, waarop een naakt kind staat, dat met zijne handen zich aan de kleederen van het paar vasthoudt; de man houdt in zijne regterhand eene schop, de vrouw in hare linker een spinrokken; op hunne andere handen dragen zij een tafeltje waarop twee vlammende harten; beide die handen zijn nog verbonden met eenen ketting en hangslot. Om het geheel een toepasselijk Latijnsch randschrift. Op de keerzijde: twee in elkander geslagen handen, die eene bloem vasthouden, twee boomen die hunne takken over de handen uitspreiden. Boven, eene zon, waarin een vogel; op den achtergrond, bergen en een paar steden; onder op den voorgrond, een rond, waarin twee tegenover elkander geplaatste eenden. Ook om deze voorstelling een toepasselijk Latijnsch omschrift. Zonder jaartal, doch met de beginletters S. D.

Ook van deze munten is mededeeling gedaan aan den Directeur van het Penningkabinet der Leidsche Hoogeschool, die daarop door tusschenkomst van de Commissie aan den eigenaar heeft doen kennen, in hoever eenige der stukken voor de ver-

zameling van eenig belang geacht kunnen worden. Later heeft eene daartoe geopende onderhandeling den aankoop van twee gedenkpenningen en van eene der munten ten behoeve van genoemde verzameling ten gevolge gehad.

ZILVEREN ZEGELSTEMPELS VAN WOLFERT VAN BORSSELE. Door eenen arbeider waren deze stempels met het zilveren kettingje, dat hen aan elkander verbond, bij het baggeren van zand uit de Maas onder Alphen, opgehaald. De Burgemeester van Appeltern had de vriendelijkheid, bij schrijven van 6 Augustus 1870, N°. 648, de Commissie van de ontdekking in kennis te stellen, onder bijvoeging van twee afdruksels in lak; later verschafte hij de gelegenheid om de oorspronkelijke stukken te onderzoeken. Dit onderzoek had een schrijven ten gevolge aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, die het voorstel der Commissie, om de stempels voor het Rijk aan te koopen, alleszins aannemelijk achtte en magtiging gaf, om daartoe onder billijke voorwaarden het noodige te doen. De Commissie mogt ook bij de verdere behandeling der zaak de welwillende tusschenkomst van denzelfden Burgemeester ondervinden, doch slaagde er niet in, om tegen den door haar billijk geoordeelden prijs den koop te sluiten, daar de eisch van de eigenaars zich te ver van de werkelijke waarde verwijderde. Uit een zeer onlangs van den Burgemeester toegekomen berigt is gebleken, dat de vinders de stempels aan den Heer HOOGENDIJK VAN DOMSELAAR te Tiel hebben verkocht.

De grootste der twee stempels, wier zilvergehalte even als die van het kettingje niet van de beste was, had eene middellijn van 7,5 cM. Het toont, zeer zuiver en goed ingesneden, eenen geharnasten ridder op een galoppeerend paard, regts gezien, het gelaat regts gewend; op den linkerbovenarm een schild met wapen, in de regterhand een uitgetogen zwaard. Op den helmkam, boven het schild en op den kam boven het hoofd van het paard het geslachtswapen der VAN BORSSELE's. Het omschrift in Romaansche letters: ✠ ISTUD : SIGILLUM : EST : DNI : WLFRDI : DE : BARSALIA : MILITIS.

De kleinere stempel, in middellijn 3,5 cM. metende, draagt in het midden het wapenschild als voren, en heeft het om-

schrift: ✠ SECRET : WLFARDI : DE : BARSALIA : MILIT : d. i. secretum (sigillum) W(o)lfardi de Barsalia militis, *geheimzegel van Ridder Wolfard van Borssele.*

In het beroemde geslacht van de VAN BORSSELE's, zijn drie WOLFERTS vooral vermaard geweest: een, die zich in den eersten kruistogt door zijne dapperheid onderscheidde; een WOLFERT, die, eerst in twist met Graaf FLORIS V, in 1297 het toppunt zijner magt bereikte, en WOLFERT VAN BORSSELE, Heer van Vere, geboren in 1451, stadhouder van Holland en Zeeland, die een prachtig hof te 's Gravenhage had onder Gravin MARIA, en in 1482 overleed. Hoogstwaarschijnlijk zullen de stempels wel aan den laatstgemelde behoord hebben.

KOPEREN TABAKSDOOS, insgelijks onder Appeltern uit de Maas opgebaggerd. De doos is van langwerpig ronden vorm met openslaand deksel. De staande zijde rondom met lijstwerk versierd. Boven op het deksel, gegraveerd: een gewapende en geharnaste krijger met opgeheven zwaard in de regterhand, een schild aan den linkerarm. Boven hem eene uit de wolken nederdalende duif, uit welker bek lichtstralen uitschieten. Regts uit de hoogte een hond (of wolf?) te halven lijve zigtbaar, op den krijger toeloopende; links, ter hoogte van zijnen linkerschouder, een gevleugelde leeuw. De krijgsman zelf staat op eenen zich kronkelenden draak.

Onder het geheel het opschrift: *Den kriestelijke kriegsman;* langs het zwaard, *sweert des gestes;* bij het schild (waarop een menschelijk aangezigt), *Schilt des geloofs.* Regts van den krijger naast zijn regterbeen: *Sterf gode in het geloof.* Om het hoofd: *Heil des heils;* alles in schrijfletters.

Op den bodem: in het midden een altaar, waarop de twee tafelen der wet, met op de eene, regts, de getallen, I, II, III, IV, V, onder elkander, op de andere VI, VII, VIII, IX, X; daarachter, regts op het altaar, eene vrouw, die een hart in de linkerhand omhoog heft, de regter vóór hare borst houdt; links van haar eene knielende vrouw. Op de voorzijde van het altaar: *Gij sult liefhebben ‖ den heer uwen Godt ‖ en u naasten ‖ als u selven.* Geheel onderaan, een wereldbol, gedeeltelijk zigtbaar, waarop eene gemantelde figuur (Christus), van voren gezien, met opgeheven

linkerhand, het hoofd reikende tot aan de bovenzijde van het altaar. Geheel boven, eene opgenomen gordijn of draperie. Om den rand van de doos krulwerk. Afmetingen 13,2 en 7, hoogte 2,2 cM.

Oud zwaard uit de Dieze bij 's Hertogenbosch opgebaggerd. Het gevest naar boven als een bloemkelk zich verbreedende, de pareerstang als een dik, gedraaid touw bewerkt in den vorm eener S; van het tweesnijdige lemmet, met drie groeven in het midden over de geheele lengte aan beide zijden, is het onderste gedeelte verloren gegaan; de geheele lengte is thans nog 75, waarvan voor het overgebleven gedeelte van het lemmet 60 cM. Waarschijnlijk afkomstig uit de 16de eeuw, heeft het veel gelijkenis met een zwaard in Augsburg vervaardigd, in het Museum te Sigmaringen bewaard, en bij A. Demmin, *Die Kriegswaffen*, Leipz. 1869, blz. 405, onder N°. 57 afgebeeld. Het zwaard uit de Dieze is voorloopig en tot nadere bestemming bij het Rijks Museum van Oudheden in bewaring gesteld.

Kalksteenen beer uit Stiens in Friesland. Ofschoon niet uitvoerig en wel wat ruw, is dit stuk, voor zoover het uit de afteekening beoordeeld kan worden, van niet onverdienstelijken arbeid. Het stelt eenen beer voor, op een rond en van boven bol bewerkt voetstuk, in eene eenigszins moeijelijke en zamengedrongen houding staande; het benedengedeelte van neus en mond zijn verloren geraakt. De geheele hoogte is 24,6 cM. met, en 18 cM. zonder het voetstuk, dat, van onder plat, eene middellijn heeft van 14 cM. Welligt uit het vroeg middeleeuwsche tijdperk afkomstig. Volgens opgaaf zou het stuk op den bodem van de Swaarderterp te Stiens gevonden zijn. Die diepte behoeft juist niet van eenen zeer hoogen ouderdom te getuigen, daar vroeger op die plaats eene put geschoten en naderhand wederom verlaten, ingestort of volgeworpen kan zijn. Het oorspronkelijk bevindt zich thans in de verzameling van het Friesch Genootschap te Leeuwarden.

Oude baksteen met uitkomend werk. Een zoogenaamde kamiensteen in de grondslagen van een oud gebouw in den Aardenhout (Nuijsenburg) gevonden. Op de voorzijde de borstbeelden van twee keizers met diademen met punten gekroond en in

medaillons gevat, die in ruiten geplaatst zijn. In de zes opengebleven ruimten, tusschen en rondom de ruiten, zijn medaillons met rosetten aangebragt. Van het jaartal 1567, is het laatste getalmerk zeer onzeker.

Messenhecht te Breda gevonden. Het hecht van koper; met opkomend blad- of arabeskwerk versierd, waartusschen, hier en daar ingelegd, in blaauw en wit email (geïncrusteerde) bloemen; het uiteinde in eenen monsterkop eindigende. Het ijzeren lemmet is verloren gegaan. Vermoedelijk uit de 17de eeuw. Het voorwerp is bij het Rijks Museum van Oudheden, in afwachting van nadere bestemming, in bewaring gesteld.

Kistje met kerkelijke voorwerpen te Finkega in Friesland gevonden. Een berigt omtrent deze vondst, reeds in de *Provinciale Drentsche en Asser Courant* van 11 April 1870, No. 85, opgenomen, doch eerst ruim een jaar later aan de Commissie onder de aandacht gebragt, gaf haar aanleiding, om zich tot den Burgemeester der gemeente, waaronder Finkega behoort, te wenden tot het erlangen van inlichtingen, die haar onverwijld en met de meeste bereidwilligheid door dien Heer werden verstrekt. Een veehouder te Finkega, Rienks Pieters Koopmans, had bij het rooijen van een bosch op zijn erf, ongeveer eenen meter in den veengrond, een houten kistje gevonden, bevattende: een mis- of koorkleed met toebehooren, twee kandelaars met waskaarsen, die reeds gediend hadden, een schelletje, eene lei, een kruikje en een Latijnsch gebedeboek; alles in zeer beschadigden toestand. Al deze voorwerpen waren toen nog bij genoemden Koopmans aanwezig. De Commissie heeft van een en ander aan het Bestuur van het Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde te Leeuwarden, mededeeling gedaan.

De Commissie heeft nog te gewagen van hare bemoeijingen, tot voortzetting of beëindiging van enkele belangen, waarin zij vroeger reeds was opgetreden, of waartoe van Regeeringswege hare tusschenkomst werd ingeroepen.

Grafzerk van Derk van Herken te Windesheim. In het

vorige Jaarverslag werd blz. 36, 37 medegedeeld, dat de sedert lang aanhangige pogingen tot behoud van hetgeen van de zerk des beroemden Windesheimer kloosterbroeders was overgebleven, toen, tengevolge van verschillende omstandigheden, nog niet tot voldoenden uitslag hadden geleid. Die belemmeringen werden gedurende het thans loopende jaar opgeheven; de zerk en een gedeelte van eene andere, insgelijks van het voormalige klooster van Windesheim afkomstig, werden door den eigenaar, den landbouwer VAN TONGEREN, op de vroeger gestelde voorwaarden aan de Commissie beschikbaar gesteld, door deze aan het kerkbestuur van Windesheim afgestaan, en door de zorgen van dit laatste in den wand van de aan de kerk aangebouwde catechisatiekamer ingemetseld. Het voorzittend lid heeft zich in den afgeloopen zomer toevallig eenige oogenblikken bij het voorbij reizen aldaar vertoevende, persoonlijk vergewist, dat aan de bedoeling der Commissie en de toezegging door het kerkbestuur gegeven, was voldaan, al zij het ook dat de plaatsing en inmetseling uit een oogpunt van welstand wel wat te wenschen overlieten.

GLAZEN MET INGEBRAND SCHILDERWERK IN DE GROOTE KERK TE GOUDA. Omtrent de lofwaardige maatregelen door kerkvoogden genomen, om de wereldberoemde kerkglazen, tegen meer en meer dreigende beschadiging, misschien voor vele tegen volslagen vernietiging, te behoeden, en omtrent de alleszins doelmatige wijze waarop zij dat oogmerk trachten te bereiken, werd in het Verslag van het vorige jaar, blz. 49—51, berigt gegeven. Aan het voorstel, dat de Commissie, op grond van het persoonlijk onderzoek van twee harer leden, de vrijheid nam tot den Minister van Binnenlandsche Zaken te rigten, ten einde de kerkvoogden in de voor hun beheer te zeer drukkende kosten eenige ondersteuning van Regeeringswege mogten erlangen, werd een gunstig gehoor verleend. Ook voor de vensters, die in het thans loopende jaar in orde zijn gebragt, heeft de Regeering, nadat de wijze van uitvoering op haar verlangen van wege de Commissie onderzocht, en daarbij gebleken was, dat het werk met even deugdelijken uitslag als vroeger was voortgezet, eene gelijke geldelijke ondersteuning, waarbij wederom de helft van

het benoodigde bedrag gedekt werd, beschikbaar gesteld. In het geheel moesten 44 vensters, op de wijze zoo als die in het vorige Verslag werd opgegeven, gezuiverd en hersteld worden; van deze 44 bevinden er zich 13 boven in den lichtbeuk van het koor, de overige in den dwarsbeuk en de zijbeuken. Een negental was reeds in orde gebragt, voor dat de ondersteuning der Regeering ingeroepen en verleend werd; sedert zijn nog vier vensters afgewerkt en was in de vorige maand een vijfde voor de helft gereed gekomen. Langzaam, doch onverpoosd, met zorg, liefde en geduld wordt de taak voortgezet; onder het belangstellend beheer van een verlicht kerkbestuur, dat in de behartiging dezer zaak de billijkste aanspraak heeft op den dank, niet alleen van de Goudasche Hervormde Gemeente, maar van ieder landgenoot, die een warm hart heeft voor den roem van het vaderland op het gebied der kunst.

Ook omtrent een ander belangrijk oud gebouw, de St. Nicolaas of Bovenkerk te Kampen, tot welks herstelling het kerkbestuur de hulp der Regeering had ingeroepen, was door deze de voorlichting der Commissie gevraagd, zie het vorige Verslag, blz. 51. Hare leden Leemans en Rose hebben, om aan deze opdragt te kunnen voldoen, zich in de maand Mei van het vorige jaar naar Kampen begeven, om het gebouw, zijnen toestand en de herstellingen, die gewenscht of noodig geacht werden, op te nemen.

De Bovenkerk is een zeer aanzienlijk gebouw, met welks bouw, volgens bestaande bescheiden in 1369, onder den bouwmeester Johan van Keulen, een aanvang werd gemaakt. Uit een bouwkunstig oogpunt mag het alleszins op hooge waardeering aanspraak maken, zoowel om zijnen ouderdom, als om zijnen aanleg, vorm en zijne grootte (het schip heeft aan elke zijde twee zijbeuken), en vooral ook om het groote, hoog gewelfde koor en de volledige gegevens, die het nog bewaard heeft, zoo onmisbaar, om met zekerheid uit de overgebleven bouwkunstige versieringen, de ontbrekende in den stijl van het oorspronkelijk geheel te herstellen en bij te werken. Daarom meenden de Commissieleden, dat pogingen, om het gebouw, niet alleen tegen verder verval te behoeden en in stand te houden, maar ook

om het zoo mogelijk tot zijnen oorspronkelijken toestand terug te brengen, zeer wenschelijk waren en alle ondersteuning verdienden, zoodat de toekenning van stoffelijke hulp van Regeeringswege in alle opzigten aanbevelingswaardig scheen.

Bij het onderzoek bleek, dat hier en daar werkelijke afwijkingen en ontzettingen van muren en zuilen uit den oorspronkelijk loodregten stand plaats gegrepen hadden. Naar luid echter der gegeven inlichtingen zou dit kwaad reeds van veel vroegere tijden dagteekenen en in den laatsten tijd, zoover men wist, niet toegenomen zijn;

dat met den grooten watervloed van 1825, de zerken van de bevloering door het geheele gebouw uit hunne waterpas gelijke ligging, gedeeltelijk omhoog geheven, gedeeltelijk verzakt, en sedert niet meer behoorlijk onder ééne lijn gelegd, volstrekt eene algemeene voorziening eischten, die, ware zij jaarlijks bij gedeelten geschied, geen zware offers zou gevorderd hebben, maar nu, op eene niet onaanzienlijke som zou te staan komen, vooral wanneer dan (hetgeen zeer wenschelijk werd geacht) eenige der meest belangrijke zerken tegen de wanden opgesteld en ingemetseld, en de openingen in den vloer met tegels, gladde zerksteenen, portland-cement of op andere wijze werden aangevuld. Onder de zerken zijn er zeer vele die de aandacht tot zich mogen trekken; in of bij het kerkkruis was het deksel van eene kist van rooden zandsteen, tusschen de zerken in den vloer gelegd;

dat de vensterramen en hun traseerwerk in de zijbeuken van den grooten beuk eenige jaren geleden geheel en al, en naar het scheen, getrouw in den vorm der oorspronkelijke hersteld waren geworden;

dat de muren voor het grootste gedeelte met gebakken steenen, insgelijks in den laatsten tijd bemanteld waren;

dat echter de pinakels, die op den bovenkant dier muren, waar het dak begint, zich vroeger bevonden hadden of bevinden moesten, bij gelegenheid van het aanbrengen dier bemanteling niet bijgebouwd werden, en die bijbouwing toch wenschelijk was te achten;

dat de vensters in de lichtbeuken van het hooge koor, ten

getale van vijftien geheele vernieuwing eischten, en wel eene spoedige, daar zij op vele plaatsen aan eene plotselinge en hevige windvlaag, niettegenstaande menigte van aaneenhechtingen, geen wederstand meer kunnen bieden en met gevaar dreigen ook voor de veiligheid van de kerkbezoekers;

dat de vernieuwing dier vensters ook onvermijdelijk moet gepaard gaan met eene herstelling der traseringen, eggen en verdere versieringen in hare oorspronkelijke vormen;

dat hetzelfde het geval is met het lijstwerk rondom de bovenzijde van den wand van het koor, waar de ontbrekende steenen gedeelten hier en daar met houten stukken thans op zeer gebrekkige wijze aangevuld zijn;

dat het steenen gewelf, hetwelk ook om den aard en de wijze van zijne zamenstelling opmerking verdient, in voldoenden staat schijnt te verkeeren;

dat het bintwerk en over het algemeen de verschillende deelen van de bekapping zich nog in vrij goeden staat vertoonen, doch de planken der dakbeschieting eene bijna geheele vernieuwing behoeven;

dat in het archief van kerkmeesters bouwkunstige teekeningen aanwezig zijn, door eenen onlangs overledenen bouwkundige opgemeten en vervaardigd, die blijken dragen van naauwkeurigheid en volledigheid, en voor het opmaken van nadere ontwerpen tot herstel enz. alleszins dienen kunnen;

dat in de eerste plaats, bijaldien pogingen te werk gestel
zullen worden, om het gebouw voor het vaderland te behoud
(pogingen die, in het belang der kunstgeschiedenis en van
roem des lands door de Commissie ten sterkste gewens
aanbevolen worden) kerkmeesters door eenen bevoegden
dige een uitvoerig plan behooren te doen ontwerpen t
van de kerk, met de noodige teekeningen, omschrijv
lichtingen, raming van kosten enz.;

dat de buitengewone kosten tot herstel vereisc
krachten het gedoogen, door buitengewone bij
meenteleden, verder door bijstand uit de ri
burgerlijke Gemeente en welligt ook door
de Provincie zooveel mogelijk gedekt, en v

met onderstand van Rijkswege zouden moeten bestreden worden, hetzij dat die onderstand in eens werd verleend, hetzij, wat welligt verkieslijk is, naar gelang van den vooruitgang van het werk en over eenige jaren verdeeld;

dat op bijstand uit de stedelijke middelen misschien wel eenig uitzigt mogt gevestigd worden, wanneer men bedenkt, dat, indien althans eene aan de Commissieleden gedane mededeeling, naauwkeurig is, door het Gemeentebestuur vele duizenden guldens — men spreekt van ƒ40,000 — zijn beschikbaar gesteld tot herstel van den toren der zoogenaamde Buitenkerk van de Roomsch-Katholieke Gemeente.

De Commissie heeft bovenstaande beschouwingen aan de Regeering ter kennis gebragt, en mag zeker wel verwachten, dat het onderwerp in ernstige overweging is genomen. Intusschen kwam haar zijdelings ter kennis, dat kerkmeesters zich reeds met den bekwamen gemeente-bouwmeester te Zutphen, den Heer D. J. Itz, wien de genoemde Commissieleden voor de taak, op grond van hunne vroegere ervaring, ten sterkste hadden aanbevolen, in overleg hebben gesteld.

Het Huis Brederode. De Commissie bleef het lot van dat eerwaardig overblijfsel uit lang vervlogen eeuwen, waaraan de geschiedenis van een onzer oudste en meest beroemde vaderlandsche geslachten verbonden is, met levendige belangstelling gadeslaan. Het gaf haar eene groote voldoening, dat, onder de voortdurende zorgvuldige leiding van Mr. A. J. Enschedé, gemeente-archivaris te Haarlem, van Rijkswege de noodige geldelijke middelen beschikbaar worden gesteld, zoowel, om de gevaar dreigende gedeelten door bijmetseling en andere versterkingen te steunen en te bevestigen, als om, door het ontgraven der grondslagen, het plan en den aanleg van de verschillende gebouwen na te gaan en te leeren kennen. In de nu en dan nog al dringende behoeften aan oude steenen, zoogenaamde reuzenmoppen, van de afmetingen en soort, zoo als die bij den bouw van Brederode gebezigd werden, werd door den Heer Enschedé de tusschenkomst der Commissie ingeroepen; zij had

gehoopt in de afbraak van enkele der te Maastricht en Wijk gesloopte torens en andere versterkingen het begeerde te kunnen aanwijzen, maar vond zich in die verwachting teleurgesteld. Eene latere opgaaf van plaatsen waar welligt het noodige zou te vinden zijn, heeft zij aan den Heer ENSCHEDÉ medegedeeld.

In het vorige Jaarverslag werd, blzz. 19—23, naar aanleiding van de plans, teekeningen en toelichtende aanmerkingen van — en betrekkelijk op — de onlangs gesloopte overblijfsels van HET KASTEEL VREDEBURG TE UTRECHT, door den opzigter van 'sRijks Waterstaat, den heer D. VAN DER WERF te Utrecht, opgemaakt en aan wijlen het lid der Commissie, den heer Hoofdinspecteur CONRAD, ten geschenke toegezonden, eene beschrijving gegeven van de gedeelten van het gebouw, die bij de slooping van het noordwestelijke bastion van de sterkte aan den dag gekomen en sedert geheel of grootendeels voor goed verdwenen zijn. In haar Verslag, blz. 20, meende de Commissie niet te kunnen berusten in den naam en de bestemming van kerk, die men aan de langwerpige, aan beiden uiteinden driezijdig gesloten, overwelfde ruimte had toegekend; beter kon zij zich vereenigen met de meening, dat de daaronder aanwezige kelder van gelijken vorm, tot gevangenis, en een gedeelte van dien kelder, met den naam van Monnikskap onderscheiden, tot pijnigingsplaats gediend zou hebben.

Met betrekking tot de eerstgenoemde overwelfde ruimte heeft eene vergelijking van het plan van Vredeburg *), zoo als dit door den bouwmeester ontworpen was, de gewenschte zekerheid aangebragt. Daaruit blijkt dat het noordwestelijke bastion, even als het zuidwestelijke, twee boven elkander gelegen gewelven bevatte, in vorm en grondvlak geheel met elkander overeenkomende. De beide vakken of openingen in de muren van de bovenste overwelfde ruimte uitgespaard, waaromtrent op blz. 21 van het aangehaalde Verslag de mogelijkheid ondersteld werd,

---

*) Dit plan getiteld: *Grooten gront 't Utrecht ende principael patroen aengaende het casteel ghemaect bij* Mr. ROMBOUT VAN MEGHELEN, is uit het Archief der provincie Utrecht, door VAN DER MONDE in zijn *Geschied- en Oudheidkundige beschrijving van de pleinen, straten enz. der stad Utrecht* Dl. II, Pl. N°. 5, blz. 320 uitgegeven.

dat zij welligt tot uitgangen gediend hadden, zijn in het oorspronkelijke plan niet aangewezen en dus waarschijnlijk van lateren tijd, toen het lokaal tot andere bestemming dienstbaar werd gemaakt. De ruimten in het zuidwestelijke bastion, sedert lange jaren door het verwijderen van den vloer der bovenste en het gewelf der benedenste, tot een geheel vereenigd, werden in het vorige jaar met goed gevolg tot bierkelder of liever bierhuis ingerigt en gebezigd. Omtrent de oorspronkelijke bestemming der langwerpige lokalen in de genoemde bastions, behoeven wij, evenmin als omtrent die van de achtzijdige, overwelfde ruimten, in de twee naar de stadszijde gelegen noord- en zuidoostelijke bastions, gissingen te maken; ongetwijfeld moesten zij in tijd van nood, bij belegering als kasematten tot veilige verblijfplaatsen der bezetting dienen. Bovendien leverden zij uitmuntende gelegenheid tot het bewaren van gevangenen. Daar de geheele bouw van het kasteel in 1528 begonnen, in het volgende jaar grootendeels voltooid werd, in 1532 de grachten verwijd werden, kan aan de besproken overwelfde lokalen geen hoogere ouderdom, dan van ruim drie eeuwen worden toegekend. Mogten de afmetingen der gebezigde steenen in sommige gedeelten op eenen ouderen tijd schijnen te wijzen, dan vindt die bijzonderheid hare verklaring in: de afkomst der bouwstoffen van het daar ter plaatse in de 13de eeuw door de ridders van St. Jan gestichte klooster en gasthuis; van een afgebroken gedeelte van het reeds in het begin der 14de eeuw aldaar aanwezige St. Catharinaklooster, en ook vermoedelijk van de afgebroken sloten Vreeland en Ter Horst, alsmede van het klooster Vredendaal *).

De Commissie, ten hoogste ingenomen met den verdienstelijken arbeid, door den heer VAN DER WERF, aan het opmeten der overblijfsels, het vervaardigen der teekeningen en beschrijving besteed, meende hem in een boekgeschenk een blijk harer erkentelijkheid te mogen aanbieden, en vestigde daartoe hare keus op het prachtwerk van LACROIX, *Les arts au-moyen-âge*

*) Men vergelijke *Tijdschr. voor gesch., oudhh. merkwaardige bijzonderheden en statistiek van Utrecht*. Jaarg. I, 1835, blzz. 20—28.

et à l'époque de la renaissance, bij DIDOT te Parijs, in 1869 in het licht gegeven; het was haar aangenaam, dat dit geschenk door den heer VAN DER WERF met dank en welgevallen werd aanvaard.

Ditzelfde was het geval met een geschenk, waarin de Commissie aan den heer A. J. H. BAUER, opzigter van 's Rijks Waterstaat te Winschoten, een gelijk bewijs van hare tevredenheid wegens zijne ijverige en doeltreffende bemoeijingen voor de opneming, opmeting, de bouwkunstige teekeningen en beschrijving van de gesloopte kerk te Eexta, heeft doen toekomen; zij koos daartoe een exemplaar van L. RUNGE's *Beiträge zur Kenntniss der Backsteinarchitectur Italiens* Berl. 1846. f°.

Aan den heer TIMMERMANS, kweekeling voor de bouwkunst bij den heer C. C. VAN RIJSBERGEN, architekt te Leiden, schonk de Commissie een exemplaar van LÜBKE's *Grundriss der Kunstgeschichte*, Stuttg. 1868. 8°., als een blijk van erkentenis zijner diensten bij het verkleinen der doortrekken van de muurschilderingen in het Bathmensche kerkgebouw.

De Commissie zou hier het verslag harer handelingen en bemoeijingen in het afgeloopen Akademiejaar als geëindigd kunnen beschouwen, daar de geschiedenis harer lotgevallen in den laatsten tijd van haar bestaan van zelf een onderwerp van behandeling uitmaakt in het Verslag van den Algemeenen Secretaris. omtrent den staat en de werkzaamheden der Akademie. Daar echter de Jaarboeken, waarin deze verslagen worden opgenomen, uit den aard der zaak niet altijd binnen het bereik liggen van- of geraadpleegd worden door- een groot aantal van hen. aan wie afzonderlijke afdrukken van het Verslag der Commissie toegezonden worden, zal het niet overbodig zijn wanneer hier nog met een enkel woord de bijzonderheden van den laatsten tijd van haar bestaan vermeld worden.

In de vereenigde jaarlijksche Vergadering der afdeelingen op 30 April des vorigen jaars, hadden de drie, na het overlijden van den Heer CONRAD overgebleven leden der Commissie zich, onder aanvoering van de redenen die in haar toen ingediend verslag waren uiteengezet, genoopt verklaard om hunnen last-

brief neder te leggen. De redenen, die hen tot dit besluit hadden gebragt, waren vroeger reeds in eene vergadering van het Akademiebestuur besproken, overwogen en gebillijkt. Ook was toen, evenzeer in overeenstemming met hare meening, wenschelijk geacht, dat de Regeering aan eene Rijkscommissie de voortzetting van de taak mogt opdragen, en wel op den voet zoo als die door de Commissie in haar verslag in groote omtrekken omschreven was.

De vereenigde Vergadering besloot, nadat het onderwerp onder vrij wat uiteenloopende meeningen besproken was, tot het benoemen eener Commissie, waartoe de Voorzitter de heeren G. MEES Az., P. J. VETH, L. COHEN STUART, TH. BORRET en C. J. MATTHES aanwees, om de Akademie in deze zaak van raad en voorlichting te dienen in eene latere buitengewone vereenigde Vergadering, in welke dan het eindbesluit zou worden opgemaakt. Inmiddels werden de leden van de Commissie voor de overblijfselen der oude vaderlandsche kunst aangezocht en verklaarden zij zich ook bereid, om tot op eene nadere beslissing, de haar tot dusverre opgedragen belangen te behartigen, en voor de afdoening der loopende zaken te zorgen; altijd in de onderstelling en met den wensch, dat die beslissing tot een niet al te ver verwijderd tijdstip zou verschoven worden.

De zomerrust, volgens het reglement aan de Akademie toegekend, kwam tusschen beide, en het was eerst op 5 November dat de buitengewone vereenigde Vergadering plaats greep, nadat de Commissie van voorlichting tot het bijwonen van eene harer zamenkomsten op 11 Junij, ten huize van den heer BORRET te Vogelenzang gehouden, ook het voorzittend lid der Monumenten-Commissie, genoodigd, en het onderwerp met ernst en naauwgezetheid besproken en overwogen had.

De uitkomst harer overleggingen was, dat de Commissie van voorlichting in de buitengewone vereenigde Vergadering, ook als hare overtuiging uitsprak, dat de taak, wilde die eenigszins naar eisch worden volbragt, niet alleen niet langer op de leden die tot dusverre in de Monumenten Commissie werkzaam waren geweest, kon blijven berusten, maar dat evenmin aan eene vervanging van die leden, binnen den kring der Akademie ge-

dacht kon worden; en dat de menigvuldige belemmeringen en bezwaren, waaraan de zaak tot nog toe onderworpen was geweest, zoo lang zij van de Akademie bleef uitgaan, niet uit den weg te ruimen waren.

Het voorstel luidde dus, dat de Commissie voor de overblijfselen der oude vaderlandsche kunst opgeheven zou worden, onder den dank aan hare leden voor de gedurende tien jaren in die betrekking bewezen diensten, en dat het Akademiebestuur aan de Regeering in overweging geven zou, om tot voortzetting van de taak op het voorbeeld van andere landen eene Rijkscommissie in het leven te roepen, in den geest en op den voet zoo als die in het laatste Commissieverslag, blzz. 64 en 65, omschreven waren.

Dit voorstel werd in de vereenigde Vergadering goedgekeurd, en daarmede overeenkomstig door het Akademiebestuur, onder dagteekening van 11 December jl., N°. 12, een schrijven gerigt tot den Minister van Binnenlandsche Zaken. De beslissing volgde spoedig, en wel op 31 December, den laatsten dag, waarop de Minister nog als hoofd van het Departement werkzaam was.

Bij een schrijven van die dagteekening, Litt. A, 5de Afd., werd aan het Akademiebestuur kenbaar gemaakt „dat tegen „het in het leven roepen eener Rijkscommissie tot het opsporen, het behoud en het bekendmaken van overblijfsels der vaderlandsche kunst uit vroegere tijden, overwegende bedenkingen „bestaan, zoodat tot het verwezenlijken van dat denkbeeld (de „Minister), althans voor het tegenwoordige niet zou kunnen „medewerken." De Minister verklaarde er dus te meer prijs op te stellen „dat de Commissie, die gedurende een tal van jaren „met den meesten ijver en niet zonder goeden uitslag op dit „gebied werkzaam was geweest en met de grootste bereidvaardigheid de Regeering op haar verzoek had voorgelicht, kon „goedvinden het haar door de Akademie gegeven mandaat niet „neder te leggen. Mogt zij evenwel daartoe niet kunnen besluiten, dan zou voor de Regeering niets anders overblijven dan er „in te berusten en bij voorkomende gelegenheden de voorlichting van deskundigen uit of buiten de Akademie te verzoeken."

Toen dit schrijven bij het Akademie-bestuur ontvangen werd,

was een nieuw Ministerie opgetreden, en het beleid der Binnenlandsche Zaken in handen van den tegenwoordigen Minister overgegaan, die vroeger zelf wel eens het denkbeeld geopperd had, dat eene Rijkscommissie, welligt met beter gevolg dan eene van de Akademie uitgaande, tot het beoogde doel werkzaam zou kunnen zijn.

Het Akademiebestuur trad andermaal in overleg met de Commissieleden, en meende eene nieuwe poging te moeten doen om de zaak tot eene meer gunstige oplossing te brengen. Daartoe rigtte het zich in een nieuw vertoog tot den Minister, waarop, onder dagteekening van 23 Maart jl. een afwijzend antwoord volgde: „Tegen het instellen der verlangde Rijkscom- „missie," dus luidt het Ministeriëel schrijven, „bestaat beden- „king De Commissie uit de Akademie, welke zich gedurende „eenige jaren heeft belast met het opsporen van overblijfsels van „oude Nederlandsche kunst enz. en met het doen van voorstel- „len dienaangaande, was inderdaad eene Rijkscommissie. Hebben „niettegenstaande haren grooten ijver en werkzame belangstelling „hare pogingen den gewenschten uitslag niet gehad, het is niet „te verwachten, dat eene andere Commissie gelukkiger zal zijn."

„Raadzaam schijnt het alzoo de taak voortaan aan de be- „langstelling van genootschappen en particulieren over te laten." Overigens wordt de verzekering gegeven, dat de Minister „voor „zooveel dan bij onderzoek of aankoop hulp van de Regeering „noodig mogt worden bevonden, gaarne zal nagaan in hoeverre „daaraan te voldoen zij."

De Commissie kan slechts onderstellen, dat de redenen die zij heeft aangevoerd voor haar besluit om haren lastbrief neder te leggen, en de gronden die zij uiteen heeft gezet, om eene voortzetting van hare taak door eene Rijkscommissie en overeenkomstig de daarvoor in algemeene trekken door haar voorgestelde inrigting aan te bevelen, óf niet gelezen, óf niet met voldoende aandacht in overweging genomen zijn. Het is haar anders onbegrijpelijk, hoe de mogelijkheid kon gedacht worden, dat zij nog langer zich met de waarneming der verpligtingen aan haren werkkring verbonden zou kunnen blijven belasten; en evenmin, hoe er eenig uitzigt kon gevestigd worden op de

belangstelling van bijzondere personen of genootschappen, daar eene van de hoofdredenen waarom de Commissie haren arbeid staken moest, juist op het ontbreken dier belangstelling gegrond was.

De Commissie, en met haar de Koninklijke Akademie, die haar met een voortreffelijk doel en tot een nuttig en noodig werk in het leven riep, kunnen de overtuiging wegdragen dat zij, elk van hare zijde geheel buiten verantwoordelijkheid blijven, wanneer van lieverlede meer en meer gebouwen, waaraan zich in ons vaderland de herinnering van belangrijke gebeurtenissen en personen vastknoopt, aan opzettelijk slooping overgegeven worden of door achteloosheid te gronde gaan; wanneer bijdragen tot de geschiedenis der voorouderlijke kunst en beschaving, zeden, gebruiken en gewoonten nutteloos of ongewaardeerd in het duister verborgen blijven, en, mogen zij al door een gelukkig toeval de opmerkzaamheid van eenen verzamelaar of liefhebber wekken, dan toch niet die rijke en goede vruchten afwerpen, die onder eene goede leiding er van verwacht hadden kunnen worden.

Zoolang de Commissie de zekerheid nog niet verkregen had, of hare taak door eene Rijkscommissie opgevat en voortgezet zou worden, is zij, op het verlangen der Akademie, zich blijven belasten met de zorg voor de nog bij haar aanhangige bemoeijingen en de afdoening der inkomende en loopende zaken. Onder de aanhangige, wier afloop binnen een niet al te verwijderd tijdstip kan tegemoet gezien worden, behooren de opmetingen en teekeningen van de oude kerk te Maasdam, waarvan de vervaardiging, zoo als boven gezegd is, aan de zorg van eenen opzigter van 's Rijks Waterstaat is opgedragen. Ook het beramen van maatregelen tot behoud der in vorige Verslagen, 1868/69, blz. 8 (*Jaarb.* 1869, blz. LXVI) en 1869/70, blz. 37, vermelde zerken van de voormalige Abdij van Bern, zou nog in eene eerste plaats zich aan de aandacht hebben aanbevolen, wanneer die zaak niet aan bezwaren onderhevig scheen, tot wier opruiming de gelegenheid hoogstwaarschijnlijk ontbreekt. Hetzelfde is het geval met een aantal onderzoekingen en opnemingen, die de Commissie wenschelijk geacht, en zich

voorgenomen had te gelegener tijde te volbrengen, maar die zij thans moet laten varen.

Het archief der Commissie, dat zij aan de Akademie zal overgeven, kan nadere rekenschap afleggen van den omvang dien hare taak van lieverlede verkregen had, en van de wijze waarop hare leden zich gedurende haar tienjarig bestaan van hunne verpligtingen getracht hebben te kwijten. Gedeeltelijk kunnen dienaangaande ook hare jaarlijksche verslagen getuigen. De verzameling van bouwstoffen voor eene geschiedenis der oude vaderlandsche kunst, die zij van lieverlede bijeen heeft gebragt, mag in vele opzigten belangrijk heeten, en bevat eenen schat van naauwkeurige bescheiden, beschrijvingen, plans en teekeningen van oude, merkwaardige gebouwen en van voorwerpen, wier aandenken en voorstellingen in die stukken alleen zijn bewaard gebleven. Het is eene werkelijke behoefte, dat van bevoegde hand eene goed geordende, beschrijvende naamlijst dier verzameling, die wel hare eigenaardige bewaarplaats in de boekerij der Akademie zal blijven behouden, en een naauwkeurig register op de elf jaarverslagen der Commissie vervaardigd worden; daardoor zal de bruikbaarheid der vergaderde bouwstoffen en overzigten in ruime mate toenemen.

De Commissie eindigt haar verslag met herhaalde betuiging van haren dank voor het vertrouwen dat de Akademie in haar heeft gesteld, voor de ondersteuning haar tot het volbrengen van hare taak voortdurend geschonken, en voor de welwillendheid, waarmede de Akademie, niet slechts naar de verkregen uitkomsten, maar ook naar de goede bedoelingen en den ijver daarbij betoond, haar gunstig oordeel over de Commissie opgemaakt en bij verschillende gelegenheden, waar het pas had, uitgesproken heeft.

Amsterdam, 29 April 1871.

De Commissie der Koninklijke Akademie van Wetenschappen
tot het opsporen, het behoud en het bekendmaken van
de overblijfsels der oude vaderlandsche kunst.

C. LEEMANS.
W. MOLL.
W. N. ROSE.

LEVENSBERIGT

VAN

D. J. STORM BUYSING,

DOOR

I. P. DELPRAT,
Rustend Lid der Natuurkundige Afdeeling.

Voorgelezen in de Gewone Vergad. der Afd. Natuurk. van 30 Sept. 1871.

Duco Johannes Storm Buysing, geboren te Leeuwarden den 30sten September 1802, deed zich, reeds bij zijne komst als kadet aan de Artillerie- en Genieschool te Delft in November 1818, kennen als een jongeling, begaafd met een helder verstand gepaard aan zulk een volhardenden ijver, als zeldzaam op zestienjarigen leeftijd gevonden wordt; zijne vorderingen en voorbeeldig gedrag waren dan ook zoodanig, dat de vierjarige leercursus door hem in minder dan drie jaren werd volbragt. Reeds in het voorjaar van 1821 werd hij onder de bevelen van den Inspecteur-Generaal van den Waterstaat J. Blanken Jz. gesteld. Zijne ijver en geschiktheid voldeden den Inspecteur-Generaal, die gewoon was veel van de onder hem werkzaam zijnde jongelieden te vergen, zóó wel, dat de jonge kadet in het volgende jaar (Mei 1822) benoemd werd tot élève aspirant van den Waterstaat en als zoodanig meer zelfstandig overgeplaatst in de provincie Overijssel, alwaar hij in het volgende jaar (Sept. 1823) benoemd werd tot aspirant Ingenieur, blijvende hij in dezelfde provintie werkzaam; en ook daar gaf hij blijken van meer dan gewone bekwaamheid, want ofschoon nog slechts

aspirant Ingenieur, werd hij in 1831, bij eene tijdelijke ongesteldheid van zijnen Hoofdingenieur, met diens werkzaamheden belast. Eerst in 1834 werd hij volgens het gewone dienstverloop bevorderd tot Ingenieur der tweede klasse.

De gebeurtenissen van 1830 hadden het opleiden van jongelieden voor het vak van den Waterstaat aan de, in 1828 opgerigte, Militaire Akademie te Breda doen ophouden. In 1832 deed zich het nadeel van dien stilstand zoo sterk gevoelen, dat de Regering besloot voorloopig, in afwachting eener geheele reorganisatie van het militaire onderwijs, de opleiding van jongelieden voor het korps militaire Ingenieurs en voor den Waterstaat te verbinden aan het Instituut voor de Marine te Medemblik, en bepaaldelijk aan steller dezes, toen Kapitein Ingenieur, op te dragen. Toen bij die instelling, door de verplaatsing van den Ingenieur Rijsterborgh in 1835, moest voorzien worden in de lessen in de Waterbouwkunde aan de kadets der Genie en van den Waterstaat, viel de aandacht al spoedig op den Ingenieur Storm Buysing, wiens meer dan gewone bekwaamheid, ook in het theoretische gedeelte der Waterbouwkunde, meer en meer begon uit te komen; hij werd dan ook in September 1835 benoemd tot Leeraar in de Waterbouwkunde te Medemblik. Die benoeming was hem even onverwacht als ongewenscht. Zijn werkkring in Overijssel was hem lief geworden. Aldaar gehuwd, ofschoon spoedig weduwnaar, stond hem de verplaatsing naar een weinig aanlokkelijk oord, in een werkkring die hem weinig begeerlijk scheen, zeer tegen; geringe gedachte van zijne geschiktheid tot het geven van onderwijs, versterkte niet weinig zijnen tegenstand. Doch teregt oordeelde men bij het algemeen bestuur hieromtrent gunstiger, en na eene vruchtelooze poging tot intrekking zijner benoeming, aanvaardde hij in November 1835 zijne nieuwe betrekking, en wel met denzelfden ijver en naauwgezetheid die hem steeds bleven onderscheiden, ook bij werkzaamheden die hem soms in velerlei opzigten minder aangenaam waren. Zijne lessen onderscheidden zich door eene hooge mate van helderheid en degelijkheid; hoewel streng in zijne eischen, wist hij de genegenheid zijner leerlingen te winnen, door die eischen tot

het volstrekt noodige te beperken en door daarbij de stiptste regtvaardigheid in acht te nemen.

In 1836 volgde hij de verplaatsing der kadets uit Medemblik naar Breda, alwaar toen de Militaire Akademie op nieuw in werking kwam; hij bleef aldaar met de opleiding der jongelieden voor den dienst van den Waterstaat belast; het aantal zijner leerlingen nam toe, terwijl zijn onderwijs ook over de kadets der Militaire Genie werd uitgestrekt. De gunstige uitkomsten van zijn onderwijs werden in 1842 door eene benoeming tot Ridder der orde van den Nederlandschen Leeuw erkend.

Het ontbreken van een geschikt leerboek bij het onderwijs in de Waterbouwkunde werd, even als dat voor zoo vele vakken van onderwijs aan de Militaire Akademie, beschouwd als een der meest hinderlijke bezwaren, en steeds werden er aanhoudende pogingen door het bestuur dier instelling gerigt op het wegruimen van dat bezwaar. Aan den Ingenieur Storm Buysing werd dientengevolge het bewerken van zulk een leerboek voorgesteld. Aanvankelijk deinsde hij voor die, voorwaar niet gemakkelijke, taak terug, doch het pligtbesef, om zooveel hem mogelijk was zijn onderwijs vruchtbaar te maken, deed hem eindelijk besluiten, de van hem verlangde bewerking te ondernemen. Na eene grondige voorbereiding kwam in 1844 het eerste deel en in 1845 het tweede deel van zijn leerboek in het licht; waarbij het gereedmaken van een uitvoerigen atlas geen der geringste moeijelijkheden uitmaakte. Voor het onderwijs aan de Akademie was dit werk van onberekenbaar nut, maar ook in meer uitgebreiden kring voldeed het aan eene lang en algemeen gevoelde behoefte. Het mogt bijna onverklaarbaar schijnen hoe in een land, waarvan de welstand, ja het bestaan zoo naauw verbonden is aan de kennis van al wat tot beteugeling en leiding der wateren betreft, er geen gelegenheid bestond, om uit een in de Nederlandsche taal vervat geschrift zich de algemeene beginselen der Waterbouwkunde, zoo als die in ons vaderland beoefend moet worden, eigen te maken. Alleen was eenige jaren te voren door den te vroeg overleden Ingenieur F. Baud daartoe eene poging gewaagd in de be-

werking eener niet ongelukkig uitgevallen *Proeve van Waterbouwkunde*. Deze arbeid, behalve eenige zeer verdienstelijke monographieën betrekkelijk sommige deelen der wetenschap, was het eenige dat den aankomenden waterbouwkundige ten dienste stond. Slechts in geschriften van vreemden was de verlangde kennis der hoofdbeginselen op te doen, en dan nog belemmerd door voorstellingen die de toepassing op de bijzondere toestanden in ons vaderland moeijelijk maakten. Het leerboek van STORM BUYSING voldeed voor het eerst aan die dringende behoefte, en de verdienstelijke schrijver mogt de voldoening ondervinden, zijn werk spoedig als classiek te zien aangenomen en tot vraagbaak te zien strekken in elke moeijelijkheid, die zich zoo vaak bij de regeling en uitvoering van waterstaatswerken voordoet. Thans bestaat daarvan, niettegenstaande de kostbaarheid, reeds een derde druk, omgewerkt naar de behoefte van den tijd; die omwerking, welke hij niet geheel mogt ten einde brengen, was zijn laatste wetenschappelijke arbeid.

Gedurende de zamenstelling van zijn leerboek werden de dienstbetrekkingen van STORM BUYSING nog vermeerderd door de tijdelijke opdragt der werkzaamheden van den gewonen dienst van Ingenieur van den Waterstaat in het Arrondissement van Breda, opengevallen door het onverwacht overlijden van den Ingenieur SAUTIJN SCHOVEL in het voorjaar van 1844 — welke vermeerdering van werkzaamheden aanhield tot het einde van dat jaar. Op nieuw deed hij daarbij blijken, hoe de grondige studie van het theoretische deel der Waterbouwkunde, waartoe zijne lessen aan de Militaire Akademie hem bepaalden, wel verre van te schaden aan de geschiktheid voor den dagelijkschen dienst, integendeel in staat stelde onnutten omslag te vermijden en de aandacht op het werkelijk noodige bij uitsluiting te bepalen.

Bij de oprigting der Kon. Akademie voor technische wetenschappen te Delft, werd de opleiding van jongelieden tot den dienst bij den Waterstaat van de Militaire Akademie naar de Delftsche overgebragt; dientengevolge werd BUYSING ontslagen van zijne dienstbetrekking bij de Militaire Akademie in November 1845, toen de laatste promotie van kadets van den

Waterstaat aan die Akademie was afgeloopen. STORM BUYSING ging daarbij tot den gewonen dienst bij den Waterstaat terug, en wel bij die in de provintie Limburg. Die overplaatsing was echter slechts tijdelijk, men had te goed de uitstekende geschiktheid voor het onderwijs van den Ingenieur STORM BUYSING leeren kennen, om daarvan niet zooveel mogelijk partij te trekken. Reeds in 1846 werd hij benoemd als lid der speciale Commissie tot het afnemen der eindexamens aan de Delftsche Akademie en bij den aanvang van 1847 aanvaardde hij aldaar, na het overlijden van den Ingenieur F. BEIJERINCK, het leeraarambt in de Waterbouwkunde. De gewone opklimming in rang bij het korps van den Waterstaat, gaf BUYSING welverdiende aanspraak op den rang van Hoofdingenieur, welke betrekking hem in Februarij 1849 werd verleend, met bestemming naar Drenthe. Zijne diensten werden echter aan de Delftsche Akademie zoo onontbeerlijk geacht, dat hem onmiddellijk onbepaald verlof werd verleend tot voortzetting zijner lessen aan die instelling; zijne benoeming naar Drenthe werd daarop spoedig ingetrokken, en hij als Hoogleeraar aan de Delftsche Akademie meer blijvend verbonden. Zijn onderwijs bleef hij daarop met zeldzame naauwgezetheid voortzetten tot in 1862, toen hij in den Raad van State werd geroepen.

Alzoo was dan STORM BUYSING gedurende meer dan vijf-en-twintig jaren werkzaam bij het onderwijs in de Waterbouwkunde en de opleiding der Ingenieurs voor dien zoo aangelegen tak van den algemeenen dienst. In dit tijdsverloop vormde hij velen onder de uitstekende Ingenieurs van den Waterstaat, die thans de roem zijn van Nederland en waarvan velen ook in het buitenland worden geëerd. Zij herdenken voorzeker dankbaar de zorgen en moeiten, door hunnen overleden leermeester aan hunne opleiding besteed.

De meer en meer algemeen wordende bekendheid der uitnemende waterbouwkundige kennis van den Hoogleeraar STORM BUYSING, deed zijne hulp en voorlichting in moeijelijke gevallen bij toeneming inroepen. Van regeringswege werden hem belangrijke adviezen gevraagd, onder anderen werd door de Ministers van Binnenlandsche Zaken en van Koloniën een onderzoek

van hem verlangd, omtrent een ontwerp voor een spoorweg tusschen Batavia en Buitenzorg van den 1ste Luitenant-Ingenieur MAARSCHALK; beide Ministers betuigden hunnen bijzonderen dank voor het uitgebragte advies. Reeds vroeger scheen reeds de aandacht van den Minister van Koloniën op STORM BUYSING te zijn gevestigd: hij werd in 1852 vertrouwelijk geraadpleegd omtrent zijne genegenheid om op te treden als Hoofd eener op te rigten Directie van openbare werken in Neêrlands Indië. Waarschijnlijk heeft STORM BUYSING, die reeds in 1836 een tweede huwelijk had aangegaan, met de weduwe van den Ingenieur F. BAUD, geboren CLEMENT, uit welk huwelijk reeds drie zoons waren verwekt, die bij een zoon uit zijn vroeger huwelijk de zorgen voor hunne opvoeding zeer vermeerderden en zijne tegenwoordigheid daartoe in het vaderland noodzakelijk maakten, tegen eene zoo gewigtige lotsverwisseling opgezien, eene wisseling, die op vijftigjarigen leeftijd nooit zonder bezwaar is. Hij bleef althans aan de Delftsche Akademie verbonden, voortdurend geraadpleegd omtrent belangrijke waterstaats-ontwerpen, zoo als dat voor de droogmaking der veenplassen onder Hilligersberg en Kralingen, welke Commissie in 1857 afliep; verder nam hij deel als lid van den Raad van den Waterstaat, die bij ontwerpen van eenigen omvang wordt bijeengeroepen, aan de beraadslagingen over het ontwerp tot verbinding van Amsterdam met de Noordzee, en aan die voor het ontwerp ter verbetering van den waterweg van Rotterdam naar zee; bij al welke onderzoekingen zijne heldere inzigten en grondige kennis meer en meer uitblonken. Zijne algemeen gewaardeerde verdiensten deden hem achtervolgens verwerven het lidmaatschap van het Bataafsch Genootschap te Rotterdam, in 1848, van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam in 1851 en van de Haarlemsche Maatschappij van Wetenschappen.

Aan de oprigting van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs in 1848 door de HH. CONRAD, VAN DER KUN en SIMONS, nam hij een werkzaam aandeel, en was lid van 't Bestuur dier instelling van de oprigting af tot in 1862, toen eene zware ziekte hem dwong zich uit het maatschappelijke leven terug te trekken. Tot aan zijne vestiging te 's Gravenhage was hij lid van

den Delftschen Gemeenteraad, en nam hij een werkzaam aandeel in vele philanthropische instellingen daar ter stede.

De vele verdiensten van STORM BUYSING en zijne geschiktheid om ook in ruimeren kring werkzaam te zijn, ontgingen het scherpziend oog van den staatsman THORBECKE niet; deze begreep STORM BUYSING in de eerste voordragt tot het in werking brengen der vernieuwde zamenstelling van den Raad van State; bij Koninklijk besluit van 27 Junij 1862 werd hij dan ook tot lid van dit hooge staatsligchaam benoemd; doch slechts weinige maanden mogt hij aan de werkzaamheden daarvan deel nemen. Eene hersenontsteking overviel hem in eene vergadering van den Raad in October 1862, waaraan zijn overigens sterk ligchaamsgestel geen weêrstand vermogt te bieden; hij overleed na langdurig lijden op den 16den Augustus 1870, nalatende zijne weduwe met een zoon uit elk zijner beide huwelijken. Voor zijnen aanbehuwden zoon, den tegenwoordigen Kapitein Ingenieur A. BAUD, was hij een tweede zorgvolle vader. Deze verdienstelijke officier heeft aan de Militaire Akademie te Breda gedeeltelijk het onderwijs vroeger door zijnen pleegvader gegeven, op eene waardige wijze voortgezet, en mogt den derden druk van het Waterbouwkundig leerboek zijns vaders onder diens oog voor de pers gereed maken, tot een voortdurend aandenken zijner kinderlijke genegenheid. Dit leerboek, met eenige opstellen in de *Verslagen en Mededeelingen* dezer Akademie en in de werken van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs, vormt de letterkundige nalatenschap van een man, die meer door daden dan door woorden zijne verdiensten en degelijk karakter deed uitkomen. Het aantal dier geschriften moge niet groot zijn, het leerboek der Waterbouwkunde van zijne hand zal zijnen naam met eere doen noemen, zoo lang ons vaderland den strijd mag voortzetten tegen de wateren, en dien vijand dienstbaar maken aan het welzijn en den bloei van het land, zoo vaak aan hunnen aanval blootgesteld.

LEVENSBERIGT

VAN

G. H. M. DELPRAT,

DOOR

W. MOLL,

Lid der Afdeeling Letterkunde. *)

Mijne Heeren!

Toen wij in Januarij des voorgaanden jaars de gewone Vergadering onzer Afdeeling hielden, ontvingen wij de tijding, dat de dood onze corporatie van een edel lid had beroofd, een man van het beminnelijkst karakter, een grijsaard vol jeugdige belangstelling in alle verschijnselen van onzen tijd, die van een ernstig streven naar wetenschap en waarheid getuigen, een geleerde van wiens roem luister afstraalde op onze Akademie, ja ons gansche Vaderland. Onze Voorzitter bragt den ontslapene met welsprekende woorden hulde toe, en als hij het deed in ons aller naam, zijne woorden vonden ook weêrklank in ons aller hart, want zij waren eene lofspraak op hem, dien wij allen eerden; zij herinnerden ons zijne verdiensten jegens de Akademie, en wekten ons op, het voorbeeld van ijver en werkzaamheid, in zoo vele Vergaderingen door hem gegeven, na te volgen, opdat de leegte, door zijn afsterven in onzen kring ontstaan, niet al te zeer zou gevoeld worden. En toch, des Voorzitters rede, hoezeer met volle instemming gehoord, heeft niet al uwe wenschen, ook niet zijne eigene voldaan.

*) Voorgedragen in de gewone Vergadering der Afdeel. Letterk. van 8 Jan. 1872.

Met hem begeert gij een meer of min volledig levensberigt, waardoor het beeld van den overledene, vooral van de zijde zijner wetenschappelijke vorming en verdiensten, u en anderen nader zal voorgesteld worden. Die begeerte behoort vervuld te worden, want Delprat was, ook als geleerde, een edel mensch, en de biografie eens edelen kan, evenzeer als zijne werken, het middel zijn, waardoor hij ook na zijn afsterven voortleeft, om de nablijvenden te beweldadigen. Evenwel, ik kan het niet ontveinzen, ware het beter geweest, zoo men de vervulling van dien regtmatigen wensch van eene andere hand dan van de mijne had verlangd. Onze Afdeeling bezit een geëerd medelid, dat vele jaren langer dan ik het voorregt had met Delprat ten naauwste verbonden te wezen, zijn vertrouwelijken omgang te genieten, zijne werkzaamheden en geestesvruchten in hare wording en ontwikkeling gade te slaan. Zou het talent van dien bevoorregte niet meer dan het mijne in staat geweest zijn, den schoonen pligt dezer ure te vervullen? Ik twijfel er niet aan; maar desniettegenstaande vermogt ik niet te weigeren, wat men van mij begeerde: ik zou daardoor mijn eigen gevoel van verpligting jegens den afgestorvene gekwetst hebben, wiens warme toegenegenheid mij tot eer en vreugde is geweest, wiens schriften mij almede den toegang baanden tot de studiën, waaraan ik het beste deel mijns levens wijdde, en wiens raadgevingen en aanmoediging mij en — ik mag het niet vergeten — velen mijner leerlingen gedurende eene reeks van jaren ten bate kwamen.

Guillaume Henri Marie Delprat zag op den 2den Nov. 1791 het levenslicht te 's Gravenhage. Daniel Delprat, zijn vader, was afstammeling eener emigranten-familie uit Montauban, Predikant bij de Waalsche gemeente der hofstad, later ook Hofprediker des Konings; zijne moeder was Françoise May, dochter van een Engelsch geslacht. Ouders, wier echt gezegend was met kinderen, die, ofschoon uit vreemden bloede gesproten, de bestemming hadden om ons Vaderland tot nationale sieraden te zijn, waren beiden de kroon van hun

gezin. Beiden lieten aan hun nakroost eene schoone nagedachtenis, de vader als een man van edelaardig karakter en hoogstbeschaafde levensvormen, uitnemend geschikt voor de dienst van Kerk en Staat; de moeder als eene blijmoedige, liefderijke huisvrouw, wier zin voor orde en regelmaat zich ten bate der talrijke familie steeds wakker betoonde.

In het voorjaar van 1799 werd de zevenjarige knaap uit zijn ouderlijk huis in den vreemde gevoerd. Zijne grootmoeder, Mevrouw Delprat, geboren Humbert, van Berlijn afkomstig, geleidde haren kleinzoon derwaarts, ten einde hem op eene school te plaatsen, wier oude roem bij de leden der Fransche Kerk nog steeds belangstelling trok, ofschoon zij destijds, naar het schijnt, niet het bloeijendste tijdvak van haar bestaan beleefde. Die school was het Collège Français, gesticht ten behoeve der Fransche vlugtelingen in het Brandenburgsche in de dagen van Lodewijk XIV, en vooral bestemd om èn Fransche èn Duitsche knapen voor de dienst der Fransche gemeenten voor te bereiden. De inrigting stond te dien tijde onder de leiding van den Inspecteur Jean Bernard Mérian en den Rector Jean Pierre Erman, beiden welbekende mannen, de eerstgenoemde als een speculatief filosoof van naam, een geleerde van bij uitnemendheid fijnen smaak; de laatstvermelde als schrijver der *Mémoires pour servir à l'histoire des refugiés Français dans les états du roi de Prusse*. Hier werd Delprat in de laagste der zes schoolklassen geplaatst en, wat hij later eenigermate betreurde, al aanstonds aan de Latijnsche grammatica gezet, waarbij het volgende jaar ook de Grieksche werd gevoegd.

Delprat's tweejarig verblijf in het Collège Français liet niet in alle opzigten aangename indrukken bij hem na. De docenten, allen kandidaten der Theologie, die zuchtende uitzagen naar predikantsplaatsen in de gemeenten, vervulden hunne pligten meerendeels met kleine lust als een dagwerk, waarvan zij zoo spoedig mogelijk verlost hoopten te worden. Hunne tucht was overmatig streng, doorgaans van corporélen aard, soms onbarmhartig, en ofschoon Erman een goedaardig man bleek te wezen, zijn verschijnen voor de leerlingen, als

hij elken zaturdag-avond de ronde maakte, boezemde hun nog iets anders in dan eerbied en liefde, daar de portier van het gesticht, steeds met een bullepees gewapend, aan zijne zijde stond. Toch bewaarde DELPRAT nog in hoogen ouderdom herinneringen aan zijn Berlijnsch schoolbezoek, die hem eenigermate lief waren. Hiertoe behoorde de gedachtenis aan de persoonlijkheid van MÉRIAN, wiens barsche stem den discipelen der school bij ieder examen schrik inboezemde, terwijl zijne vriendelijkheid straks den schrik verdreef en de harten won. „Je lui récitai une fable de Florian," zoo schreef DELPRAT in 1863, „et il me semble encore voir sa tête branlante et sa mine rebarbative!" Van een anderen aard was zijne herinnering aan een der al te vele gedwongen kerkgangen, waartoe hij met zijne medeleerlingen verpligt werd. Toen de beroemde ANCILLON op 1 Januarij 1801 in de Fransche Kerk te Berlijn, ter wijding van den ingang der nieuwe eeuw, eene predikatie hield en zijn tweede hoofddeel besloot met een gebed, waarvan het woord „amen" het slot uitmaakte, ontstond er, vermoedelijk tot niet gering vermaak der schooljeugd, eene groote verwarring in de vergadering. Vele hoorders toch, die het woord „amen" in den zin van het overoude „ite, missa est" plagten op te vatten, en dan vrijheid meenden te hebben om de godsdienstoefening te verlaten, volgden ook nu hunne oneerbiedige zede, zoodat de welsprekende redenaar zich ter helfte zijner rede ook van de helft zijns gehoors verlaten zag.

In 1802 was de jonge DELPRAT in het Vaderland weêrgekeerd. De liefde zijner grootmoeder wenschte hem ook na de terugkomst uit Berlijn in hare nabijheid te houden, en in hare woning te Rotterdam opgenomen, zag hij zich weldra in de Erasmiaansche school in de gelegenheid gesteld, zijne oefeningen in de oude talen en andere deelen van het toenmalig gymnasiaal onderwijs voort te zetten. Reeds in het eerste jaar viel hem een eereprijs te beurt, waarvan hij in zijn ouderdom wel verhaalde, dat hij geen loon, maar een waar kruis voor hem geweest was. Men schonk hem, den aanstaanden student der Theologie, als moest het ons een bewijs zijn, dat

de schoolbesturen ook destijds in hunne keuze van „praemia honoris" voor vlijtige leerlingen den weg des toevals konden volgen, — men schonk hem FRONTINUS' *Stratagemata, het Boek der krijgslisten*! De knaap staarde het aan met leergierigen blik. Gewapend met grammatica en woordenboek nam hij het vaak bij avondstond mede naar zijn legerstede, in de hoop van bij het aanbreken van den morgen zich een halve bladzijde verstaanbaar te maken. Vier jaren daarna verliet hij de Erasmiaansche school, om zich met zijn tijdgenoot BEIJERMAN, later Hoogleeraar te Amsterdam, door de privaatlessen van haren Rector NODELL, wien hij om zijne geleerdheid en vriendelijken aard steeds in liefdevol aandenken hield, verder voor zijne akademie-studiën voor te bereiden. Intusschen had hij aan zijne schooloefeningen reeds andere verbonden, waaraan wij voor een oogenblik aandacht hebben te schenken.

Menschen, die aanleg hebben om in eenig vak van kunst of wetenschap het voortreffelijke voort te brengen, worden niet zelden als instinktmatig heengetrokken naar de baan, die naar hunne bestemming voert. Zoo ging het ook onzen DELPRAT. Zijn oom J. J. DELPRAT was vóór het jaar 1795 klerk en chartermeester der Admiraliteit van der Maze te Rotterdam, en bleef ook daarna belast met het opzigt over het rijke archief dier inrigting. De oom had zijn verstandelijk vroeg ontwikkelden neef gaarne om zich en gebruikte niet zelden diens vlugge pen tot het afschrijven van stukken of het opmaken van inventarissen. De geest van orde, den man later steeds eigen, leefde reeds in den aankomenden jongeling en boezemde den chartermeester vertrouwen in; hij gaf hem de vrije beschikking over den sleutel der charterkamer, en sinds was DELPRAT een trouw bezoeker van dit eenzaam vertrek. Uur aan uur verdiepte hij zich vaak in de lectuur van brieven van Prins WILLEM I en latere Stadhouders; vakantie-dagen werden besteed aan het doorloopen der *Handelingen van de Staten-generaal der Vereenigde Nederlanden*, waarvan het archief een zeer volledig stel bezat; tal van documenten, die naar het tijdperk van den hoogsten bloei onzes Vaderlands heenwezen, viel hem in handen. DELPRAT moge zich in later

leeftijd beklaagd hebben, dat hij zoo vele uren aan die soms moeijelijke lectuur ten offer had gebragt, naardien hij las zonder bepaald doel en leidende beginselen en zonder de hulpmiddelen, waardoor zulk lezen eerst regt vruchtbaar kan zijn, — wij twijfelen er niet aan — in die charterkamer werd aan zijn jongen geest een vonk meêgedeeld, die later een vlam van weldadige warmte is geworden. Hier leerde hij meer dan oud letterschrift ontcijferen, en die, blijkens zijne eigen verklaring, reeds vroeg diepe indrukken ontving van de stormen, waardoor Nederland te dien tijde zoozeer geslagen en vernederd werd, — het was tusschen de jaren 1804 en 1807, dat hij de charterkamer het meest bezocht — gevoelde hier het eerst zijne liefde ontwaken voor de glorierijke geschiedenis der vaderen, waaraan hij in volgende levensjaren zulke uitnemende diensten bewees. Hier ook deed hij het eerst de ervaring op, die tot kweeking van den echten geschiedvorscher volstrekt noodzakelijk is, de ervaring dat het gebruik van oorspronkelijke bescheiden, al komen zij ook in den kouden vorm van den kanselarij-stijl tot ons, den onderzoeker voorregten verleent, die latere schrijvers, hoe voortreffelijk ook, nimmer kunnen aanbieden.

In December 1807 werd Delprat als student der Theologie te Leiden ingeschreven, en na de winter-vakantie aanvaarde hij aldaar zijne studiën. Wijttenbach, destijds nog in het tijdperk van zijn hoogsten roem, verklaarde Cicero *De finibus* en hield zijne voordragten over de oude geschiedenis. Het majestueuse Latijn van den koning der filologen bekoorde het oor van den jongen student, die nimmer ongevoelig was voor schoone vormen, maar de inhoud liet hem koud; hij noemde dien later, voor hem zelven althans, onvruchtbaar. Het elegante onderwijs van van der Palm in het Hebreeuwsch en de Hebreeuwsche Antiquiteiten trok hem meer aan; zoo ook Borger's lessen over de Hermeneutiek der Nieuwtestamentlijke exegese. Maar meer nog — hoe vreemd het zijnen medediscipelen waarschijnlijk voorkwam — was hij ingenomen met J. W. te Water en diens collegie over de algemeene Kerkhistorie, waarin, naar de gewoonte dier tijden, in een

paar akademie-jaren de geschiedenis der Israëlieten en der Christenheid van ADAM tot den aanvang der negentiende eeuw afgehandeld werd. Wat mag 't wel geweest zijn, dat DELPRAT voorliefde inboezemde voor dezen Hoogleeraar, die ja met kolossale geleerdheid eene kinderlijke naïveteit paarde, maar meer door kennis dan door kunst en diepte van verstand uitmuntte?.... In de aanteekeningen, waarin DELPRAT voor zijne kinderen eenige bijzonderheden zijns levens beschreef, en die mij welwillend ten gebruike verleend werden, geeft hij zelf het antwoord op de vraag.

Toen de student zijne universiteits-studiën aanving, zond zijn vader hem een brief vol wijsheid en liefderijken ernst, een brief, die tot heden bewaard werd en den schrijver evenzeer tot eer strekt, als hij den zoon voormaals nuttig was. Hier werd laatstgenoemde een wenk gegeven, om betrekkelijk de regeling zijner studiën met TE WATER te rade te gaan. De zoon deed zulks, en sedert in 's Hoogleeraars vriendschap opgenomen, volgde hij niet alleen zijne lessen over de Kerkhistorie, maar ook die over de besluiten der Dordsche Synode en de kerkelijke dogmatiek. Dat TE WATER ook in zijne historische opvattingen door de wetten der overgeleverde regtzinnigheid maar al te zeer gebonden was, ontging hem niet, „mais son érudition n'etait pas de seconde main!" Verre van daar: TE WATER leerde hem geschiedkundige bronnen kennen, die door de eerste mannen van het vak tot nog toe maar al te zeer verwaarloosd werden, en daarenboven en vooral: „TE WATER était le plus grand amateur de l'histoire de la patrie"; hij wist zijne liefde voor de geschiedenis des Vaderlands in zijn getrouwen hoorder over te storten en bleef gedurende langen tijd in de beoefening van dit vak zijn voorbeeld. De vonk, die in de charterkamer te Rotterdam in het gemoed van den knaap was geworpen, werd door den Leidschen Hoogleeraar tot eene vlam aangeblazen!

Na en nevens de collegiën van TE WATER volgde DELPRAT ook de lessen van VAN VOORST over de dogmatiek. Dat deze in vele opzigten zijnen hoorders een wegbereider tot nieuwe inzigten was, moest ook door hem opgemerkt worden. Toch

was hij geenszins een bewonderaar van 's mans lessen. De koude verstandsrigting, die bij den scherpzinnigen theoloog op den voorgrond stond, en zijn gemis van alle aesthetische ontwikkeling mogen hem wel eenigermate afgeschrikt hebben. Zeker is het, dat hij hier te veel „parade d'érudition" meende te vinden en te weinig toeleg op de vorming der leerlingen. Gansch anders oordeelde hij over twee collegiën, die destijds door studenten der Theologie niet zelden bezocht werden, ofschoon zij gewijd waren aan vakken, die met de Godgeleerdheid niet in betrekking stonden. BRUGMANS' lessen over de Scheikunde verschaften hem een waar genot; die van KEMPER over het Jus naturae werden met enthousiasme door hem gevolgd, want wat hij bij J. S. VAN DE WIJNPERSSE zocht maar niet vond, werd hem hier aangeboden: eene begrijpelijke inleiding tot de beginselen der Kantiaansche wijsbegeerte, die hem veel meer waard was dan de vermoeijende uitwijdingen van VAN DE WIJNPERSSE over de categoriën en zijne breede definitiën der begrippen van sub- en objectief.

Terwijl onze student zich met allen ijver voor zijne aanstaande bestemming bereidde, en vrees voor de conscriptie, gepaard met andere drijfveren, hem aanspoorde zijne universiteits-studiën zooveel mogelijk te bekorten, werden hem uit het ouderlijk huis pligten opgelegd, wier vervulling hem om geen andere reden aangenaam kon zijn, dan wegens zijne overtuiging, dat zij hem in staat stelde, zijn vereerden vader welkome diensten te bewijzen. DANIEL DELPRAT had sedert 1799, op aanzoek van 's lands regering, van tijd tot tijd belangrijke, doorgaans geheime staatsstukken in het Fransch overgezet. De vaardigheid en naauwkeurigheid, waarmede hij dit werk volbragt en niet minder 's mans onkreukbare eerlijkheid boezemden Koning LODEWIJK zóó groot vertrouwen in, dat hij den Predikant uitnoodigde, zijn ambt met dat van Secretaris-generaal bij het Ministerie van Buitenlandsche Zaken te verwisselen. De liefde voor de Evangelie-dienst deed DELPRAT den Koning een weigerend antwoord geven, en het vooruitzigt op de meer en meer gevreesde inlijving des Vaderlands in het Keizerrijk noopte hem bij die weigering te volharden.

Toch trad hij na den dood van BOSSCHA ad interim in genoemde betrekking op, en ook na de inlijving voelde hij zich verpligt het Goevernement op vermelde wijze te dienen. Nu zag zich de met arbeid overladen leeraar gedrongen hulp te zoeken, en de student te Leiden bood haar zijn vader gaarne aan. Van week tot week werden hem groote en kleine pakketten papieren overgemaakt, die in het Fransch moesten vertolkt worden, en daaronder maar al te dikwerf stukken over den Waterstaat, die, in BLANKEN's hoekig Hollandsch gesteld en vol technieke termen, den vertaler een hoofdbrekend werk verschaften. De laatste arbeid van dien aard werd hem opgelegd in November 1813, toen hij eenige paspoorten had te redigéren voor onze afgevaardigden bij het hoofdkwartier der geallieëerde Mogendheden. Tot zijne verwondering werd de Prins van Oranje in die stukken reeds „Souverein Vorst" genoemd, ofschoon hij zijne intrede in 's lands hoofdstad nog niet gemaakt had, eene bijzonderheid die DELPRAT later de meening deed uiten, dat de eer der vinding van dezen titel en waardigheid voor den Prins geenszins aan onze eigen staatslieden, maar aan die der vreemde Mogendheden moet toegeschreven worden.

Op den 23sten September 1812 werd DELPRAT tot proponent bevorderd en terstond daarop in de stad, waar men hem reeds als knaap en jongeling had leeren waarderen, tot een nuttigen werkkring beroepen. Hij werd hulpprediker bij de Waalsche gemeente te Rotterdam en belast met het katechetiesch onderwijs van de kinderen harer diakonie. Ofschoon de vervulling der laatstvermelde taak hem aanvankelijk moeijelijk viel, wat gewoonlijk het geval is bij allen arbeid, die niet alleen gaven des geestes maar ook geoefendheid vordert, voelde hij zich in deze betrekking alras zoo wèl geplaatst, dat hij niet dan schoorvoetend afstand van haar deed, nadat hij in November 1813 tot predikant der Fransche gemeente te Leeuwarden was beroepen.

Op den 15den Mei 1814 werd onze jeugdige leeraar in Frieslands hoofdstad tot zijne ambtsbediening ingeleid, en hiermeê opende zich een levenstijdperk voor hem, waaraan hij

steeds met dankbaarheid terugdacht. Zijne gemeenteleden en de beschaafdste inwoners der stad traden hem vriendelijk te gemoet en bewezen hem voortdurend de warmste belangstelling. Zijne ambtsbezigheden schonken hem gelegenheid tot zelfontwikkeling en lieten hem tijd over tot voortzetting zijner theologische en historische studiën. Mannen van wetenschap wisten zijne gaven te onderscheiden en namen hem gaarne in hunne vriendschap op. Hiertoe behoorden de geleerde GABINUS DE WAL, later Hoogleeraar in de Regten te Groningen, DANIEL HERMAN BEUCKER ANDREAE, wien DELPRAT „un véritable bibliomane" noemde, die zijne liefde voor „oude boekskens" op hem overplantte, een polyhistor, bij wien bijna onbegrensde kennis met groote scherpzinnigheid gepaard ging, en de predikant NIKOLAAS LOBRY, wiens achtingswaardige persoonlijkheid door DELPRAT met levendige trekken geteekend werd, toen hij ons zijn levensberigt *) van NIJHOFF, LOBRY's leerling, voordroeg.

Naauwelijks was DELPRAT twee jaren te Leeuwarden gevestigd, of het bleek, dat de leeraar, wiens fijne vormen en geestrijk gesprek hem in het dagelijksch verkeer vrienden deden verwerven, en wiens gaven voor den kansel algemeen gewaardeerd werden, talenten bezat, die, in de stille studeerkamer aangewend, meersoortige vruchten konden leveren. Reeds in 1817 verscheen van zijne hand, in een destijds veel gelezen tijdschrift †), eene verhandeling over „Het dierlijk magnetismus, toegepast op de wonderen en voorspellingen in de H. Schrift voorkomende". Het stuk is eene vrucht van het nadenken des schrijvers over eene stof, die in de dagen van het veel besproken Mesmerisme algemeen de aandacht trok. Uitgaande van het standpunt der toenmalige supranaturalisten, rigtte hij zich tegen hen, die het geloof aan de goddelijke afkomst en het verheven karakter des Christendoms in gevaar schenen te brengen door de poging om de mirakelen en profeciën, inzonderheid die van JEZUS en de Apostelen, binnen

*) Opgenomen in het *Jaarboek der Akademie* voor 1864.

†) *Bijdragen tot de beoefening der godgel. wetensch.* V, bl. 323.

de sfeer van het begrijpelijke te brengen. De apologetische inhoud der scriptie werd gebouwd op praemissen, die de auteur zelf in later tijd liet vallen, en heeft thans geen waarde meer, tenzij voor hen die nog heden dezelfde beginselen huldigen, welke in 1817 die van Delprat waren. Toch heeft het opstel eene belangrijke zijde voor de kennis van des schrijvers persoon. Ofschoon hij nog slechts een zes-en-twintigjarigen leeftijd had bereikt, openbaarde hij hier reeds die scherpzinnigheid en klaarheid des geestes, dien rijkdom van kennis en belezenheid, waardoor zijne latere schriften zich onderscheiden, en tevens een mannelijken ernst en warme ingenomenheid met de godsdienst, tot wier prediking hij geroepen was, die den lezer achting inboezemen. Hetzelfde geldt van eene leerrede in de Fransche taal, op het derde eeuwfeest der Kerkhervorming in 1817 gehouden *). De auteur leverde hier een vertoog, dat de Reformatie der zestiende eeuw een schitterend bewijs is van de vervulling van Jezus' belofte volgens Matth. XXVIII: 20. Ofschoon deze rede een uitvloeisel is van zeer positief protestantsche geloofsbeginselen, getuigt zij van den aanvang tot het einde van eene bezadigdheid, bij zulk een jeugdigen redenaar opmerkingswaardig, en van eene verdraagzaamheid die ten dage, waarop zij uitgesproken werd, niet op alle kansels in beoefening werd gebragt.

Terwijl Delprat vermelde opstellen liet drukken, strekte hij reeds de hand uit tot een arbeid van grooter omvang. In 1816 schreef het Provinciaal Utrechtsch Genootschap eene prijsvraag uit, waarbij „een geschiedkundig overzigt van den voortgang en de uitbreiding der boekdrukkunst in de vijftiende en zestiende eeuw" werd verlangd, en eene aanwijzing van „den invloed, welken die kunst gehad heeft en nog kan hebben op de verlichting van het menschdom". Delprat stelde eene uitvoerige verhandeling in het Fransch, die op 26 Junij 1819 met goud bekroond en door het Genootschap in het volgend jaar uitgegeven werd †). Ofschoon de auteur

*) Zij werd opgenomen in een bundel van dergelijke predikatiën van de gezamenlijke predikanten van Leeuwarden, die aldaar in 1818 uitgegeven werd.

†) *Nieuwe Verhand.* I.

op het beschouwende deel der verhandeling in later jaren niet zonder reden met eenige voldoening terugzag, was zijn oordeel over het historische deel van het opstel niet gunstig. Hij beklaagde zich, dat hij zijne onderneming te ligt geacht en zonder de noodige voorbereiding aanvaard had. En inderdaad, het moet erkend worden, dat hij van sommige hulpmiddelen, destijds reeds voor de bearbeiding zijner stof aanwezig, te weinig gebruik heeft gemaakt. Van de andere zijde echter mag men opmerken, dat de geschiedenis der pers en de bibliografie, die in onze dagen bij mannen als Holtrop, Campbell, van der Linde enz. takken van wetenschap van grooten omvang werden, destijds nog in het eerste stadium van ontwikkeling verkeerden, waarin het naauwelijks mogelijk was aan die eischen te voldoen, waaraan Delprat gedachtig was, toen hij in rijper leeftijd zijn eigen werk klein achtte. Dat hij zich door zijne studiën, voor de beantwoording dezer prijsvraag ondernomen, in allen gevalle voor gewigtiger arbeid van latere dagen, misschien onbewust maar zeer zeker voortreffelijk heeft voorbereid, valt niet te betwijfelen. Reeds toen verdiepte zich zijn geest in de letterkundige monumenten van een tijdvak der geschiedenis, waarover hij later een aanmerkelijk licht zou doen opgaan.

In de laatste jaren van zijn verblijf te Leeuwarden schreef Delprat, behalve eene vertaling van Oelsner's *Verhandeling over* Mahomed *en den invloed zijner godsdienstleer op de volken der middeleeuwen*, die in 1820 te Franeker uitkwam, en eene overzetting van von Asperen's *Tafereelen uit de tijden der kruistogten*, in 1822 mede te Franeker uitgegeven, nog twee kleine opstellen van ongelijksoortigen inhoud. Het eene, in den *Konst- en Letterbode* voor 1822 geplaatst, is eene levensbeschrijving van Valentinus Slothouwer, Rector der Latijnsche school te Leeuwarden, wier Curator Delprat was; het schildert ons een edelen mensch, door den steller op edele wijze begrepen. Het andere bevat „Eenige bedenkingen omtrent het bestaan der pauzin Johanna”, opgenomen in de *Vaderl. Letteroef.* voor 1826. Hier komt de auteur tot hetzelfde resultaat, dat later, niet zonder opzien te baren, door

KIST in het breede uitgewerkt werd, dat namelijk „het onderzoek in dezen nog niet voor gesloten mag gehouden worden". Vermoedelijk hield zich de schrijver reeds gedurende dezelfde jaren nu en dan ook bezig met het doorloopen der te Leeuwarden bewaarde schriftelijke nalatenschap van GABBEMA, waarin hij tal van historische documenten vond, die hem later aanleiding gaven tot het stellen van kleinere en grootere scriptiën, welke in de *Bijdragen* van NIJHOFF en in verschillende seriën van het *Archief voor Kerkgeschiedenis* geplaatst, voor den aanbouw onzer algemeene en kerkelijke historie òf reeds gebruikt zijn òf bruikbaar zullen bevonden worden.

In 1818 werd DELPRAT naar de Waalsche gemeente te Amsterdam beroepen. Hij bedankte en verblijdde zich later, daardoor aanleiding gegeven te hebben tot het optreden van ATH. COQUEREL in de hoofdstad, wiens welsprekendheid zijn kerkgenootschap zoozeer tot luister strekte. De gemeente te Leeuwarden beantwoordde het teeken van gehechtheid, door haren leeraar gegeven, met eene aanzienlijke traktementsverhooging. Beroepen, in 1821 naar Groningen en later naar Rotterdam ontvangen, werden almede afgeslagen, maar toen de gemeente in laatstgenoemde stad haar aanzoek in 1825 vernieuwde, begreep hij daaraan gehoor te moeten geven. Met gemengde aandoeningen verliet hij zijne eerste standplaats. Twaalf schoone levensjaren lagen achter hem, jaren van voorspoedigen arbeid, inwendige krachtsontwikkeling en veelvoudige levensvreugde, maar ook jaren van groot leed. Te Leeuwarden liet hij het stof achter van LOUISE EGBERTINE ADEMA, met wie hij op den 22sten November 1819 in den echt was getreden. De huwelijksband was ras verbroken. Op den 11den December des volgenden jaars stierf de beminde gade, nadat de echtgenoot weinige dagen te voren zijn eerstgeborene ten grave had gedragen.

Op den 13den Maart 1826 werd DELPRAT door zijn neef P. MOUNIER als leeraar der Waalsche gemeente te Rotterdam bevestigd. In eenigzins gedrukte stemming aanvaardde hij zijne nieuwe betrekking. Hij voelde zich vreemd in de woelige koopstad, waar de geesten hoofdzakelijk op merkantiele

ondernemingen gerigt waren en vele oude en nieuwe kennissen hem het gemis van den hartelijken vriendenkring in Friesland kwalijk vergoeden konden. Maar weldra bleek het, dat ook de bewoners der Maasstad een open oog hadden voor zijne beminnelijke hoedanigheden en rijke geestesgaven, en naauwelijks had hij een jaar in hun midden doorgebragt, of men schonk hem een teeken van vertrouwen, dat hij met vreugde aannam, naardien het hem een werkkring opende, welks pligten hij reeds te Leeuwarden door ervaring had leeren kennen en die hij niet minder lief had dan de pligten zijner Evangeliedienst: hij werd tot lid van de plaatselijke Schoolkommissie verkozen, waardoor hem de weg gebaand werd tot het nog gewigtiger ambt van Schoolopziener van het achtste schooldistrikt van Zuid-Holland, eene betrekking die hij in 1833 op zich nam en eerst in 1857 neêrlegde.

Wat Delprat voor de zaak van ons lager onderwijs geweest is en gedaan heeft, zal, voor zoover het niet reeds geschiedde, naar ik vermoed elders en door meer bevoegde hand behoorlijk in het licht gesteld worden. Toch wil ik niet tot de beschouwing van zijn wetenschappelijken arbeid en verderen levensloop terugkeeren, voordat ik met het oog op eenige toespraken, bij verschillende gelegenheden ambtshalve door hem gehouden *), eenige trekken in herinnering heb gebragt, die hem niet slechts als Schoolopziener, maar ook als mensch en staatsburger van eene achtingswaardige zijde doen kennen.

Delprat was, reeds voordat hij in de plaatselijke Schoolkommissie te Leeuwarden optrad, een warm voorstander der schoolwet van 1806. De bezwaren, destijds en later met woord en schrift tegen haar uitgesproken, schenen hem voor een groot deel gevolg van gebrek aan inzigt en van bekrompen zin te wezen, waarom hij ze met ijver, maar ook met bezadigdheid plagt te weêrleggen. De deugden, waarom hij haar lief had, waren in zijn oog vele, en deze achtte hij wel

*) Men vindt ze in de *Bijdragen voor het schoolwezen.*

de voornaamste: de wet huldigde het drievoudig beginsel van nationaliteit, van vrijheid en broederzin. Zij wilde de gemengde school als kweekplaats van godsdienstige en burgerlijke verdraagzaamheid, waarom hij haar echt christelijk heette. Zij wilde, evenzeer als de later ingevoerde schoolwet, opleiding tot christelijke deugden, maar geen inprenting of wering van zekere kerkelijke of staatkundige beginselen, bij de regering uitverkoren of verbannen. Zij schreef geen gedwongen schoolpligtigheid voor, die hij, raadplegende met de in Duitschland opgedane ervaring, afkeurde, naardien zij de onderwijzers, die de vrienden der ouders moeten zijn, te dikwerf als aanklagers der ouders doet optreden. Zij beval de oprigting van onderwijzers-vereenigingen aan, waarin de leeraren door een vasten en vruchtbaren gemeenschapsband met elkander verbonden werden, en waarin hij een waarborg zag voor de ontwikkeling van het onderwijzend personeel en het schoolwezen. Toen de wet van 1806 door de nieuwe vervangen werd, begroette hij deze niet met tegenzin, maar ook niet met hooggestemde verwachtingen: hij meende, dat de vrucht der oude aan de eischen der behoefte voldaan zou hebben, zoo men haar getrouwer en in alle deelen ten uitvoer had gelegd.

Delprat was diep doordrongen van de overtuiging, dat hij als Schoolopziener verpligt was, de leeraren behulpzaam te wezen tot het vormen van gezonde begrippen betreffende volksonderwijs en schoolwezen. Vandaar dat hij zoo gaarne en zoo wèl voorbereid plagt op te treden in de vergaderingen der algemeene onderwijzers-vereeniging te Rotterdam. Bij eene openingsrede, in een dier vergaderingen door hem gehouden, onderhield hij zijne hoorders „over de grenzen van het vermogen der opvoeding op den menschelijken geest", en hij deed het op eene wijze, den redenaar zelven tot eer en den toehoorders ongetwijfeld tot nut. Hier vermaande hij den onderwijzer, steeds een open oog te hebben voor de zelfstandige eigenheid van aanleg der kinderen, opdat hij, zooals spreker het uitdrukte, van Erasmussen niet te vergeefs monniken poogde te maken; hij zou de natuurlijke individualiteit der jongeren eerbiedigen, waar zij eerbied verdiende; den wil,

vaak weêrspannig, niet breken, maar met verstandigen ernst buigen en leiden; altijd de wet der geleidelijke ontwikkeling in acht nemen; overhaasting en reglementaire afrigting vermijden, en steeds op den zamenhang of ondeelbaarheid der krachten van de ziel letten, opdat de vorming geen eenzijdige maar eene harmonische ontwikkeling bedoelde. De gansche rede was volkomen geschikt, om den onderwijzer met edele geestdrift voor zijn werkkring te vervullen, en rijk aan waarschuwingen tegen dwalingen, waartoe hij te ligt vervallen kan. Merkwaardig is in eene andere rede, bij dergelijke gelegenheid uitgesproken, eene uitwijding met het oog op hen, die onzen tijd wegens vermeende „materiële rigting" verklagen. De redenaar beweerde, dat die rigting onder den invloed van goed onderwijs eene weldadige zou zijn, en vond in haar aanleiding ter aanmoediging van de schoolleeraren, om het opkomend geslacht te vlijtiger bekend te maken met de gronden dier wetenschappen, die, tot ontdekkingen en schoone vindingen op materiëel gebied leidende, inderdaad de ontwikkeling van het hoogere leven des geestes niet alleen veronderstellen, maar ook krachtig bevorderen.

Dat Delprat als Schoolopziener van zijn distrikt, zoo lang het bestond, bij het onderwijzend personeel een voorwerp van hoogachting en liefde was, is bij verschillende gelegenheden gebleken, en wie zal er zich over verwonderen?.... Dezelfde mannelijke ernst en edele vrijheidszin, waarmede hij de schoolwet beoordeelde en de eigenschappen van goed volksonderwijs aanwees, bleven ten rigtsnoer zijner gedragingen in den omgang met de volksonderwijzers. Hij schatte hen hoog om hunne verheven bestemming voor vaderland en menschheid. Ofschoon hij bij de zeven-en-tachtig vergelijkende examens, waarvan hij de leider was, steeds eene gepaste strengheid poogde te handhaven, beschouwde hij 't geenszins als zijne roeping, den schoolmeester onder strenge schoolmeesterlijke tucht te houden. Hij trachtte hem te beschermen, aan te moedigen, te ondersteunen, zijne inzigten in zijn werk te verruimen, de daartoe strekkende middelen aan te brengen. Maar overigens liet hij de methode van onderwijs, de vormen van

belooning en straf aan eigen nadenken, geweten en keuze over. Daarom ook onthield hij zich van noodelooze herhaling van schoolbezoeken, die ligt een inquisitioraal, een voor een welgestemd gemoed stuitend karakter aannemen. „Regtgeaarde schoolmannen," zeî hij, „hebben geen gestadige bespieding noodig!"

Ongeveer ten zelfden tijde, waarop Delprat zijn schoolopzienerschap aanvaardde, ondernam hij een arbeid, waardoor hij meer dan te voren den naam verwierf, dien landgenoot en vreemdeling hem sedert toekenden, den naam van een oorspronkelijk geleerde en invloedrijk geschiedvorscher. Gij herinnert u reeds, M. HH.! aan welken arbeid ik hier gedachtig ben.

In Junij 1827 schreef het Utrechtsch Genootschap eene prijsvraag uit over „de Broederschap van G. Groote en over den invloed der fraterhuizen op den wetenschappelijken en godsdienstigen toestand, voornamelijk van de Nederlanden, na de veertiende eeuw". Het aanmoedigend woord van zijn vriend Mr. W. C. Ackersdijk, om naar den uitgeloofden eerepenning te dingen, vond bij Delprat gereedelijk gehoor, want aan belangstelling voor de vraag en voorbereidende studiën voor de beantwoording ontbrak 't hem niet. Had hij reeds in 1823 in den *Recensent der recensenten* (D. XVI, bl. 433) eenige bijzonderheden betrekkelijk Meester Geert medegedeeld, zijne vroegere onderzoekingen naar de geschiedenis der drukpers, waarvan ik gewag maakte, hadden hem bekend gemaakt met tal van bronnen en hulpmiddelen, die hier dienen konden. Zoo toog hij dan moedig aan het werk, en ten bestemden tijde werd de verhandeling ingezonden, maar door de beoordeelende kommissie des Genootschaps niet bekroond. Toch was de kritiek zoo zeer gunstig, dat de schrijver zijn arbeid vernieuwde, waarna hem op den 29sten Junij 1829 door de eenparige stemmen der algemeene vergadering de prijs werd toegekend. Een jaar later werd de verhandeling in het licht gegeven; in 1840 verscheen zij, door Mohnike in het Hoogduitsch vertolkt, te Leipzig.

Wetenschappelijke werken, die voortreffelijk mogen genoemd worden, kunnen in twee klassen verdeeld worden. Tot de

eene behooren die boeken, wier auteurs hunne onderwerpen den vollen eisch gaven, zoodat de resultaten, welke zij leverden, als volkomen rijpe vruchten des onderzoeks onverwijld en zonder nadere behandeling binnen het kader der wetenschap kunnen geplaatst worden. Zulke boeken zijn zeldzaam en worden teregt in eere gehouden. Tot de andere klasse behooren die werken, wier schrijvers, als ontdekkers optredende, de volheid hunner stoffen geenszins uitputten, maar door den rijkdom hunner kennis in staat gesteld zijn, een aantal nieuwe inzigten te openen en vele aanduidingen te doen, die straks een stoot tot veelzijdige beweging blijken te zijn, waardoor de geesten van vakgenooten wakker worden, om de sporen van onderzoek, hun aangewezen, in verscheidenheid van rigtingen te volgen. Ook zulke boeken zijn zeldzaam en vooral niet minder dan die der eerstvermelde klasse hoog te achten, en zulk een boek was de verhandeling van DELPRAT over de Broederschap van G. GROOTE.

Het werk verscheen in een tijd, waarin de beoefening onzer cultuur-geschiedenis en niet minder die der Nederlandsche Kerkhistorie nog in uiterst kwijnenden staat verkeerden, en zulks vooral ten gevolge van heerschende vooroordeelen, waardoor de blik der geschiedvorschers steeds afgewend bleef van een tijdvak, waarvan de kennis onontbeerlijk is, zal hij kunnen doordringen tot regt begrip onzer latere volkstoestanden. DELPRAT's boek opende de oogen. Het bewees klaar en duidelijk wat weinigen vóór hem in ons Vaderland nog slechts flaauw gevoeld hadden, dat de wortel van den boom onzer nationale ontwikkeling, die in en na de zestiende eeuw zijne takken breed uitbreidde en rijke vruchten droeg, aan gindsche zijde dier zestiende eeuw, vooral in de veertiende en vijftiende moet gezocht worden. Roemde men vroeger een THOMAS a KEMPIS als eene éénige ster in den donkeren nacht van het voor-reformatorische tijdvak, een licht welks oorsprong men niet wist te verklaren, naardien men het een geïsoleerd verschijnsel achtte, nu werd men tot de erkentenis gevoerd, dat vóór en nevens THOMAS in ons Vaderland ook andere sterren glans hadden verspreid, een G. GROOTE, FLORENS RADEWIJNS,

GERARD ZERBOLT, DIRK VAN HERXEN en tal van andere mannen, wier namen en verdiensten zelfs aan een WAGENAAR onbekend gebleven of althans door hem niet genoemd waren. Koesterden landgenooten en vreemdelingen de overtuiging, dat onze natie in de drie laatste eeuwen van haar bestaan eene waardige plaats innam in de huishouding der Europésche menschheid, daar zij aan de wetenschappen en het schoolwezen, het hoogere en lagere, gewigtige diensten bewees, nu werd het openbaar, dat de aanspraak onzer vaderen op dien lof zich ook tot vroeger tijdperk uitstrekt, daar DELPRAT de verdiensten der Fraters jegens het volksonderwijs in het licht had gesteld en bewijs geleverd, dat de herleving der klassieke litteratuur in Midden- en Noordelijk-Europa onder den invloed van een ALEXANDER HEGIUS en zijne geestverwanten van ons Vaderland was uitgegaan. Waren deze en andere algemeene resultaten van DELPRAT's onderzoek al aanstonds bruikbaar, zoodat een GIESELER, HASE, CRAMER, ROIJAARDS en velen meer, die als beoefenaars der geschiedenis van kerk en onderwijs en van aangrenzende vakken roem verwierven, ze met vrucht tot volmaking hunner schriften konden aanwenden, zijne verhandeling bevatte daarenboven een schat van vingerwijzingen naar gewigtige zaken, aanduidingen van nog te bewerken stoffen die als zoo vele zaden voor van de toekomst te wachten vruchten mogten aangemerkt worden. Dat dit inderdaad het geval was, blijkt niet alleen uit de in 1856 verschenen tweede druk der verhandeling, waarin de auteur zelf de vroeger verzamelde stoffen, nu rijkelijk vermeerderd, op hoogstbelangrijke wijze uitgewerkt heeft, maar ook uit vele schriften van andere auteurs, die geenszins toevallig met het zijne zamenhangen. ULLMANN's *Reformatoren vor der Reformation*, BÖHRINGER's *Deutschen Mystiker* en andere veelzins voortreffelijke schriften van vreemden bodem zijn, in hunne belangrijkste gedeelten, geenszins onafhankelijk van DELPRAT's werk ontstaan, en hetzelfde geldt van eene gansche reeks van schriften van grooteren en kleineren omvang, die, door landgenooten gesteld, hier niet behoeven genoemd te worden. DELPRAT maakte zich door dit werk den naam van een wetenschappelijk ontdekker volkomen waardig, en hoe

vele van de door hem aangewezen sporen des onderzoeks reeds met goede vrucht gevolgd zijn, — ik twijfel er niet aan — nog lang na onzen tijd zal de lectuur van zijn zaakrijk boek de geschiedvorschers wegen doen vinden, waar langs zij tot nieuwen en vruchtbaren arbeid worden gevoerd.

Mannen van wetenschap, die ongebaande of zelden betreden paden van onderzoek bewandelen, zien zich gedurig voor stoffen geplaatst, wier bestaan vroeger naauwelijks vermoed werd, maar die zij met te meer vreugde opzamelen, naarmate zij te meer van hare belangrijkheid overtuigd zijn. Delprat was een van die gelukkigen. Kenner en bezitter van tal van zelden voorkomende boeken en boekskens van allerlei aard, ijverig onderzoeker van onuitgegeven handschriften en diplomen, voor wien al onze bibliotheken en archieven, ook sommige in den vreemde open stonden, trof hij gedurig aan, wat hem bruikbaar scheen tot aanbouw der wetenschappen, waaraan hij vooral na het jaar 1850, toen hij op zijn verlangen „salvo honore" van zijn kerkelijk ambt ontslagen werd, zijne beste krachten besteedde. Dan werden de noodige, dikwerf breede voorbereidende studiën gemaakt, wier vruchten vervolgens, in kleinere of grootere opstellen neêrgelegd, door de redactiën van onze tijdschriften en dergelijke werken met ingenomenheid ontvangen werden. In de *Letteroefeningen*, den *Recensent der recensenten*, den *Kunst- en letterbode*, den *Spectator* en den *Gids* werden van tijd tot tijd stukken van zijne hand opgenomen. Een ijverig medearbeider was hij bovenal voor den *Navorscher*, Nijhoff's *Bijdragen* en het *Archief voor Kerkgeschiedenis*.

In de jaargangen 1853—1859 van den *Navorscher* ontmoet men een groot aantal artikelen van Delprat, antwoorden op voorgestelde vragen, meestal betrekkelijk biografische onderwerpen, die, ofschoon zij met het woord „Quiescendo" onderteekend zijn, leeren dat des auteurs tijdperk van rust een waar „otium litteratum" mogt heeten. Alleen in latere jaargangen, die voor een tijd bewijs in zich droegen, dat menigeen, die zich een „navorscher" heette, veeleer een „vraagal"

verdiende genoemd te worden, vindt men weinige of geene aanteekeningen zijner pen.

Belangrijker opstellen, meestal van grooter omvang, plaatste DELPRAT in de beide reeksen der *Bijdragen* van NIJHOFF. Reeds voor het tweede Deel schreef hij eene verhandeling „Over den voorgenomen doop van Koning RADBOUD", waardoor, naar mijn inzien, het opstel eens jongeren schrijvers over dezelfde stof tamelijk overbodig werd gemaakt. In het vijfde Deel bragt hij „JOHANNES AEGIDIUS van Zierikzee" in vernieuwd aandenken, een Nederlandschen kruisvaarder, wiens te zeer vergeten bedrijf hier geteekend wordt met eene groote zaakkennis, door de lectuur van vele, ook zelden gebruikte bronnen verkregen. Het negende Deel verrijkte hij met eene uitvoerige aankondiging van het *Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichte* van PERTZ, waarin hij aanwijzing doet van die berigten in de eerste tien Deelen van genoemd werk, welke den Nederlandschen geleerde bij het behandelen der geschiedenis van ons Vaderland nuttig kunnen zijn. Het gansche opstel leert ons, dat de schrijver zich ook minder aangenamen arbeid gaarne getroostte, zoo hij slechts hopen mogt, dat die arbeid voor de wetenschap, die hem zoo zeer lief was, vruchtbaar zou wezen. Aankondigingen van historische werken van anderen aard plaatste hij meermalen in de *Bijdragen* en somtijds ook elders. Zij zijn gewoonlijk zeer objectieve verslagen, waarin de schrijver zelden in het karakter des recensents optreedt en alleen dàn, wanneer hij — ik denk hier b. v. aan zijne scriptie in den *Gids* van 1865 — wanneer hij te doen heeft met hetgeen in zijn oog openbare sofisterij is. Overigens bepaalde hij zich hoofdzakelijk tot het aanwijzen van de bruikbare bestanddeelen der schriften, die hij bekend maakte, ofschoon hij daarbij de gelegenheid om nuttige wenken en leerzame aanduidingen te geven, geenszins verzuimde. Tijdgenooten, wier pennevruchten de onderscheiding genoten van door DELPRAT bij de beoefenaars der wetenschap ingeleid te worden, hebben nimmer reden gehad, zich over de lessen van den meester te beklagen, maar veeleer oorzaak om

hem wegens welwillende opmerkingen en vruchtbare mededeelingen met dankbaarheid te vereeren.

Minder talrijk, maar vooral niet minder gewigtig zijn de stukken van DELPRAT's hand, die men in verschillende seriën van het *Archief voor Kerkgeschiedenis* ontmoet. In het zesde Deel der eerste reeks plaatste hij een uitvoerig verslag van een HS. der Kon. bibliotheek te 's Gravenhage, dat de geschiedenis van het zoogenaamde Rijke Fraterhuis te Zwol bevat. Dit opstel, waarin de belangrijkste inhoud van het HS woordelijk opgenomen is, had de bestemming om door meer dergelijke verslagen gevolgd te worden. Ik heb het steeds betreurd, dat de auteur zijn voornemen niet uitgevoerd, en dat het door hem gegeven voorbeeld geen navolging gevonden heeft. In onze en in vreemde boekerijen toch liggen vele HSS. verscholen, wier volledige uitgave òf naauwelijks mogelijk òf onnoodig is, maar die evenwel bestanddeelen inhouden, wier bekendmaking in hooge mate wenschelijk is. In de twee laatste Deelen der vierde reeks van het *Archief* treft men nog drie verhandelingen aan, die een merkwaardig bewijs zijn, dat de auteur, die tijdens de bewerking reeds zijn zeventigste levensjaar achter zich had, nog over al die geestesgaven had te beschikken, waardoor hij veertig jaren vroeger een beroemd geschiedvorscher werd. „Dordrecht onder kerkelijk interdict van 1352—1356," en „het Bisdom van Utrecht en het Graafschap Holland onder kerkelijken ban ten jare 1280—1283," zijn evenzeer als „De geschiedenis van St. Aagte-klooster te Delft" vruchten van archief-studiën, die te allen tijde gewaardeerd zullen worden als gewigtige bijdragen tot de kennis van het staatkundig en kerkelijk leven onzer vaderen in eeuwen, waarop het licht der historie nog slechts spaarzaam stralen deed vallen. Zij openbaren evenzeer als vroegere werken van den schrijver eene bewonderenswaardig rijke kennis, meerendeels geput uit zelden of nooit geraadpleegde bronnen, eene scherpte van blik, doordringende in de volle diepte der stoffen, en eene gelukkige combinatie-gave, doorgaans onder strenge tucht gehouden. Zij dragen geenerlei spoor van vermindering van zielskrachten, den ouderdom te dikwerf eigen. De vele bijla-

gen alleen, afdruk bevattende van de voornaamste diplomen, welke hem bij de bewerking ten dienste stonden, doen vermoeden, dat des grijsaards oog bij het afschrijven der documenten meermalen faalde, waarom het voor een ieder, die deze stukken wil gebruiken, raadzaam zal zijn, eene collatie met de oorspronkelijke niet te verzuimen.

Een geleerde, zoo uitstekend als onze DELPRAT, moest bij onze wetenschappelijke Genootschappen wel gedurig met onderscheiding genoemd worden, zoo dikwerf zij de rij hunner leden wenschten te versterken of aan te vullen. Van de meeste is hij dan ook vroeger of later lid geworden, en sommige heeft hij aan zich verpligt door de vruchten zijner pen voor hare uitgaven te bestemmen. In de *Nieuwe reeks der werken van de Maatsch. van Letterkunde te Leiden*, VIIe Deel, 1^e Stuk, vindt men een berigt zijner hand aangaande „De allereerste series lectionum der Leidsche Hoogeschool," waaraan KIST zijne aanteekeningen verbond. Achter de „Handelingen" des Genootschaps over het jaar 1862 ontmoet men een uitvoerig „Levensberigt van PAULUS KOENRAAD GÖRLITZ," DELPRAT's veeljarigen vriend en geestverwant, wiens verdiensten jegens ons lager onderwijs hier met liefde in het licht zijn gesteld. Op aanzoek van het Friesch Genootschap voor geschied-, oudheid- en taalkunde bewerkte hij in vereeniging met den Heer U. A. EVERTSZ de *Mémoires relatifs à la guerre de succession de* 1706—1709" van SICCO VAN GOSLINGA, aan welken arbeid hij een vleijenden brief van MACAULAY te danken had.

In 1834 werd DELPRAT correspondent van het voormalig Koninglijk Instituut. Ofschoon hij in die betrekking zich nuttig betoonde door de inzending van een uitvoerig verslag van in naburige landen verschenen geschriften, die den beoefenaars der geschiedenis van ons Vaderland dienen kunnen, werd hij eerst in 1850 tot gewoon lid benoemd, nadat de Hoogleeraar LULOFS door den dood aan het Instituut ontvallen was. Toen vijf jaren later onze Akademie hare Letterkundige Afdeeling zag geboren worden, behoorde DELPRAT tot de eerst benoemde leden. Wat de voortreffelijke man sinds voor ons geweest is, weten wij allen.

Delprat was in spijt van zijn gevorderden leeftijd, ook nadat hij naar de wet reeds rustend lid onzer corporatie genoemd werd, een der ijverigste bezoekers van onze vergaderingen. Het was hem goed in ons midden te zijn, want, gelijk hij het in zijne meervermelde aanteekeningen uitdrukte, hier had hij gelegenheid, banden van vriendschap aan te knoopen met mannen, wier schriften hem reeds belangstelling voor hunne personen hadden ingeboezemd, als hij hen nog slechts bij name kende; hier werd eene gedachtenwisseling gehouden, die hij voor zijne eigen voortdurende ontwikkeling op prijs meende te moeten stellen. Wie onzer herinnert zich niet gaarne, hoe hij, wanneer hij aan onze discussiën deel nam, — en zijne veelzijdige kennis gaf hem de bevoegdheid om het dikwerf te doen — hoe hij daarbij gedurig bewijs gaf, niet alleen van groote klaarheid des geestes en van rijke wetenschap, maar ook van die ongeveinsde bescheidenheid, waardoor zelfs zijne positieve tegenspraak voor andersdenkenden aangenaam werd. Aan hem danken wij niet alleen de uitgave der *Lettres inédites de Juste Lipse*, die hij met inleiding en aanteekeningen voorzag, maar ook onze *Verslagen en Mededeelingen* getuigen op vele bladzijden, dat hij geenszins werkeloos in onzen kring verkeerde. Bij de behandeling van gewigtige zaken, die betrekking hadden op onderwijs of historische wetenschap en kommissoriaal gemaakt werden, gaf hij adviesen, die men doorgaans en met regt hoog waardeerde. Van onze Kommissie voor het Charterboek was hij een ijverig en geoefend lid, en de dood alleen verhinderde hem, door het opmaken van het gewenschte register, een moeitevollen maar hoogst nuttigen arbeid, zijne medeleden, ja alle beoefenaars der historie aan zich te verplgten. Sedert 1856 was hij voortdurend verbonden aan onze Kommissie ter beoordeeling van de Latijnsche prijsversen, die het lastige legaat van Hoeufft aan de pen van zoo vele poëten en poëtasters ontlokte. Hoewel hij noch van de eigenaardigheden van het klassieke Latijn, noch van de metriek een voorwerp van hoofdstudie gemaakt had, leerden zijne beoordeelingen, dat het hem evenmin aan kritische scherpzinnigheid als aan gezond gevoel voor het schoone ontbrak. Vele malen deelde

hij juiste opmerkingen mede, zooals de verslagen van 1858, 1861, 1864 en 1868, door zijne hand gesteld, bewijzen kunnen. Als hij zelf die verslagen in onze vergadering voordroeg, bleek het, dat hij waarlijk poëtische voortbrengselen, b. v. die van VAN LEEUWEN, in eere wist te houden, maar daar zulke voortbrengselen zelden inkwamen, hadden wij vaak aanleiding, hem en zijne medegekommitteerden te beklagen, dat zij geroepen waren geworden, uren, soms dagen te besteden aan de kritiek van zoogenaamd kunstwerk, dat geen kritiek waardig was. Toch heeft men geen grond, om te vermoeden dat deze arbeid daarom den grijsaard geheel onlief was. Zoo ooit iemand een zeer prikkelbaar gevoel voor het belagchelijke had, DELPRAT had dat gevoel in hooge mate Als het ongerijmde maar niet in het onreine ontaardde, kon hij er een spel meê spelen, dat hem zelven en anderen een geestig vermaak werd. Hoe vaak bleek dit, wanneer hij in zijne verslagen te dikwerf voorkomende proeven van dichterlijken onzin ontleedde! Dan glinsterde zijn levendig oog van de vonk der satyre; zijne dunne lippen plooiden zich met kleine beweging, en wij hoorden dien eigenaardigen kort gehouden lach, die bewees — hoe zal ik 't beter uitdrukken? — dat de spreker inwendig pret had.

Terwijl DELPRAT de pligten zijner maatschappelijke betrekkingen en de belangen der wetenschap met onbezweken trouw behartigde, genoot hij een persoonlijk en huisselijk leven, dat zelden door de bezwaren en rampen, die het deel der meeste stervelingen zijn, gedrukt werd. Naar stand en behoeften ruim met aardsche goederen bedeeld, bezat hij in ANNA CATS, dochter eener aanzienlijke Friesche familie, aan wie hij in 1829 door den echt was verbonden, eene gade zijner volkomen waardig, met wie hij in den vollen zin des woords een innig gemeenschapsleven voerde, welks heil verhoogd werd door het bezit van twee liefhebbende kinderen, een zoon en eene dochter, wier bloeijend kroost zijn huis dagelijks met onschuldige vreugde vervulde. DELPRAT droeg een hart in zich, dat de hem geschonken voorregten met ootmoedige dankbaarheid waar-

deerde. Toen hij op twee-ën-zeventigjarigen leeftijd zijne autobiografische aanteekeningen stelde, schreef hij met roerende eenvoudigheid: »mijne jaren zijn vele, maar geen gebreken des ouderdoms zijn mijn deel; mijn huisselijk geluk wordt door niets verstoord; mijne kinderen zijn gelukkig gehuwd, mijne kleinkinderen voorbeelden van gezondheid en de blijdschap hunner grootouders. Ik moet de woorden van Lukas II: 29 tot de mijne maken: nu laat gij, o Heer, uwen dienstknecht naar uw woord in vrede heengaan, want mijne oogen hebben uw heil gezien." Toch wachtte den grijsaard nog een zware slag. Op den 1sten April 1869 schreef hij zijne laatste aanteekening. Zij luidt aldus: »mon bonheur domestique est cruellement détruit par la mort de ma chère et digne épouse." Sinds dien dag — wie onzer merkte 't niet met leedwezen op, wanneer wij hem nog nu en dan in onze vergadering zitting zagen nemen — sinds dien dag was niet zijne geestelijke maar zijne ligchamelijke kracht gebroken, en het was voor niemand zijner vrienden en betrekkingen verborgen, dat de tijd van zijn »heengaan" naderde. Hij zelf gevoelde het en sprak er onverholen over en op eene wijze, waaruit bleek dat de »vrede", dien hij zich toebad, woonstede had genomen in zijn christelijk gemoed.

Delprat ontsliep zonder, naar 't schijnt, de smarten van den doodstrijd ondervonden te hebben, op den 4den Januarij 1871. Zijn laatste uitgang was een kerkgang geweest op oudejaarsavond te voren. Bij zijne groeve op de begraafplaats aan den Berg bij Rotterdam vereenigden zich zijne vrienden, Protestanten en Roomschgezinden, en aan uitdrukking van vereering en liefde voor den voortreffelijken burger, den uitstekenden geleerde en den edelen mensch heeft het niet ontbroken.

Des stervelings werken zijn de openbaringsvormen zijns levens. Waar zij vruchtdragend voortbestaan, leeft de gestorvene voort met de levenden. Met deze vertroostende gedachte, in de inleiding mijner rede aangeduid, wil ik ook eindigen. Hij is »heengegaan", de dienstknecht tot zijn Heer, en hij is met ons gebleven!

89094396512
B89094396512A

